

Chephalom

A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG ÉVKÖNYVE 2015.

25.

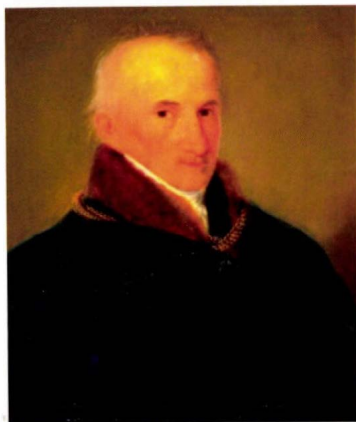
kötet

HARMINCÉVES
A KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG

Szerkesztette
KOVÁTS DÁNIEL

Gaál Zoltán fotóművész
képeivel

A cím Kazinczy Ferenc kézírása (1816),
a portré Pesky József alkotása (1828)

KÖTETÜNK TARTALMÁBÓL

KAZINCZY ÉS KORA

240 éve jelent meg Kazinczy első könyve
Ahogy Kazinczy Goethét látta...
200 éves a *Felelet a Mondolatra*
Az *Ortológus és neológus*... mai szemmel
Az ismeretlen Török Sophie
Gyarmathi Sámuel doktor, a grammatikus és botanikus

MESTEREK ÉS MŰVEK

Károlyi Gáspár és a Vizsolyi Biblia
Jókai Mór, a szőlőbirtokos
200 éve született Mosonyi Mihály zeneszerző
Mihályi Ödön indulása
Száz éve született Lőrincze Lajos
Jelentés a magyar nyelvről, nyelvi kultúráról

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

A tájhasználat a Zempléni-hegységben
A magyar hajdúvilág eredete és értékvilága
A virág szerepe a moldvai magyarok életében
Finkey Ferenc és Finkey József életútja
Táncmesterek és tánciskolák Kassa polgári világában
Városok és falvak a képes levelezőlapokon

TÜKRÖK ÉS TANÚK

A Szepesség üzenete
Az I. világháború harcmezőin
Harctéri szolgálatban 1944-ben
Anyám tyúkölja – emlékek a hortobágyi kitelepítésből
Dr. Szabó Zoltán teológiai tanár önéletrajza

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

Jeles elődök emlékezete
Dr. Janó Ákos múzeumigazgató munkássága
A Kazinczy Ferenc Társaság újabb kiadványai
Könyvekről, elismerésekről
Szerzői mutató évkönyvünk 21–25. köteteihez

TARTALOM

FEHÉR JÓZSEF: Gondolatok a 30 éves Kazinczy Ferenc Társaságról	1
--	---

KAZINCZY ÉS KORA

KISS ENDRE JÓZSEF: Az „első kirepülés”. 240 éve jelent meg Kazinczy <i>Geográfiája</i>	3
FINTA ÉVA: Versek	8
FRIED ISTVÁN: Az olvasó személyiség önképe. Ahogy Kazinczy Goethét látta...	9
GÁL SÁNDOR: Versek	26
SZILÁGYI MÁRTON: Hogyan írható le egy kivégzés? A <i>Fogságom naplója</i> egy jelenetéről	29
ILLÉS LÁSZLÓ: Versek	44
KOVÁCS IDA: Csokonai regmeci látogatásának narratívái	45
BÉKÉSI GÁBOR: Az ismeretlen Török Sophie	61
ILLÉS LÁSZLÓ: Versek	94
DEBRECZENI ATTILA: „A kötés napja” (Kazinczy Ferenc feleségül kéri Török Sophie-t)	95
GÁL SÁNDOR: Vers	100
GYAPAY LÁSZLÓ: Biográfia és irodalmi kánon: Kazinczy Dayka-életrajza	101
KOVÁTS DÁNIEL: A <i>Mondolat-Antimondolat</i> -vita Széphalomból nézve	109
BÍRÓ FERENC: Az <i>Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél</i>	119
CZIFRA MARIANN: Szógyűjtemények és szótárkezdemények a nyelvújítás korában	125
MINYA KÁROLY: Sikertelen szóalkotások a <i>Mondolatban</i>	133
HALÁSZI ALADÁR: Széphalom, Szarvas (vers)	138
HALÁSZI ALADÁR: Kazinczy Ferenc és Tessedik Sámuel életútjának hasonló pontjai	139
MARTINÁK JÁNOS: Dayka Gábor költészete	147
POLNER ZOLTÁN: Két részlet a Mindszenty-oratóriumból (versek)	156
VÁRHELYI GYULA: Emlékezés a 225 éve született Kölcsey Ferencre	157
KOVÁCS ÁRON: Hegedűs Sámuel önéletrajza	165
KISS LÁSZLÓ: Gyarmathi Sámuel doktor	171
SIMKÓ CSABA: Versek	190
MAGOS ISTVÁN: Felvilágosodás-kori magyar írók a testi-lelki egészségről	191

MESTEREK ÉS MŰVEK

CSOHÁNY JÁNOS: Károlyi Gáspár és a <i>Vizsolyi Biblia</i> kettős jubileuma	213
PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Jókai Mór, a szőlőbirtokos	227
BALÁZS ILDIKÓ: Kemény Zsigmond: <i>A rajongók</i>	235
BÓNIS FERENC: Európai volt és magyar. 200 éve született Mosonyi Mihály zeneszerző	239
TUSNÁDY LÁSZLÓ: Mosonyi Mihály hazaszeretete és a megtisztulás kérdése	243
DOMBÓVÁRI JÁNOS: Mosonyi Mihály és az első magyar kantáta utóélete	253
JASKÓNE GÁCSI MÁRIA: Komáromi János „háborús” írásai	259
MARTINÁK JÁNOSNÉ: Czóbel Minka	269
PAPP DÉNES: Versek	278
EVVA GABRIELLA: Gondolattöredékek, emlékfoszlányok Imre Sándorról	279
NYIRI PÉTER: <i>Én vagyok</i> . Kodolányi János Jézus-regényéről	285
ÖTVÖS ANNA: Mihályi Ödön indulása	293
LŐRINCZE LAJOS közöttünk	305
SZENCZI IBOLYA: Miklós Róbert, a tanár, az irodalomtörténész, a muzeológus	317
BALÁZS GÉZA: Jelentés a magyar nyelvről, nyelvi kultúráról, nyelvstratégiáról 2014–2015	321

GAÁL ZOLTÁN fotósorozata: Abaúji és zempléni településeken – régi képeslapok nyomában
170, 212, 258, 268, 284, 330, 342, 374, 398, 412, 422, 448, 490, 514, 530, 554, 558, 570

FEHÉR JÓZSEF

Gondolatok a 30 éves Kazinczy Ferenc Társaságról

„... kétségbevonhatatlan, hogy a legértelmesebb és legtartalmasabb írókultuszt ma Magyarországon Borsod–Abaúj–Zemplén megyében, Sátoraljaújhelyen űzik: a Kováts Dániel leghozzáértőbb szerkesztésében megjelenő, jubileumi tízedik évfolyamához érkezett Széphalom Évkönyv nem kultikus tömjénezéssel, hanem szakpublikációkkal ápolja, s teszi elevenné Kazinczy emlékét” – írta Kovács Sándor Iván irodalomtörténész professzor 1999-ben. Ennyi elég is lenne, mert tökéletes, igaz, és minden benne van. Elég lenne, de már a 25. kötetnél tartunk Széphalom évkönyveinkkel, s ha a fenti értékelés nem is fokozható, a Kazinczy Ferenc Társaság elmúlt 30 éve megérdemel némi visszapillantást. Például azt, hogy a 25 kötet megjelenése elsősorban a szerkesztő érdeme, de a teljes tagságé is, mely közel 250 főt számlál, s amelynek tagjai évről évre fokozott kíváncsisággal várják az újabb kötet megjelenését. Író-kutató, alkotó tagtársaink pedig örömmel publikálnak nálunk, megérezvén Társaságunk baráti-szakmai összetartozását és szeretetteljes légkörét.

Tartozom egy vallomással: mind a 25 kötetnek munkatársa voltam, így vagy úgy, szerzőként, kiadóként – de egyetlen egyet sem olvastam el teljes egészében, elejétől a végéig. Eleinte azzal mentegettem magam, hogy ezek év-könyvek, azaz egész évre vonatkozó könyvek, nem lehet – mint egy regényt – egyfolytában végigolvasni. Ez is igaz, de még igazabb az, hogy ezek nemcsak év-könyvek, hanem évtizedekre szóló könyvek. Kimeríthetetlen kincsesbányák, még utódainknak is...

Micsoda 30 év! Ki gondolhatta volna! Ülünk a zempléni levéltárban 1984 októberében egy csepergős-esős, szomorkás őszi délutánon vagy tízen abaúji-zempléni szellemi emberek – de bennünk fénylik valami, a kezdés, a tenni akarás szándéka. („Minden nagy igyekezetnek kicsiny a kezdete” – írta Csokonai.) Meleg teailat vesz körül bennünket és az azóta már szellemalakká vált Hőgye István levéltáros barátunk házigazdai vendégszeretete és bölcs derűje. Telve vagyunk reménykedéssel és tervekkel. Vajon mit sikerül megvalósítani belőlük?

A magam részéről mondhatom, hogy százszor annyi sikerült, amennyit gondolhattam volna.

Most át kellene eresztenem magamon, az eszemen és érzéseimen az elmúlt 30 év munkálkodását, eredményeit, sikereit. Nem megy. Ésszel talán bírnám, de érzelmekkel nem tudok közöttük válogatni.

Írjam talán azt, hogy nekem többet adott a Kazinczy Társaság, mint a kedves, szeretett főhivatású intézményeim, a múzeum Újhelyben és Széphalomban? Igaz lenne – és mégsem lenne igaz: szerencsés embernek tartom magam a gondviseléstől, hogy együtt élt, együtt lélegzett a kettő.

És még csak a Széphalom évkönyvekről szóltam. De honnan volt az az adomány, amely még vagy 90 könyvünk megjelenését segítette? Honnan való az az empátia, az együttműködésre való kitűnő képesség, ahogyan együtt tudtunk dolgozni tudományos intézményekkel, önkormányzatokkal, társadalmi szervezetekkel, alapítványokkal, iskolákkal, kiadókkal mindezek érdekében? Mi vezetett el, hogy barátságokat kössünk, bíztassuk, éltsük egymást Kassán, Nagyváradon, az Érméleken, Brünben, Szabadkán és szerte Erdélyben? Ki segített emlékjeleket állítani itthon és a Kárpát-medencében példaadó jeles embereinknek, magyarjainknak, történelmünk sorsfordulóinak? Hogyan sikerült alpműveket írunk-íratnunk: Sátoraljaújhely Lexikonát, a város helyneveit feldolgozó történeti topográfiát, Kazinczytanulmányköteteket, falumonográfiákat? Hogyan nőtt ki a Kazinczy Társaság gondolatköréből a széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma, és hogy vált méltóvá az emlékhely, a „mauzóleum” és a sírkert meg a park nemes küldetéséhez?

Rejtélyes csoda. Magunkból és egymástól merítettünk erőt hozzá. Mert „az igyeksző gyertyát gyújt a másika gyertyájánál”. És segített névadónk, Kazinczy Ferenc példája és szellemujja.

És micsoda szívből jövő barátságok születtek! Egymás kölcsönös tisztelete és megbecsülése szőtte és szövi át Társaságunk ünnep- és hétköznapijait. És ez is van olyan fontos, mint a szakmai munka.

„Hangya nyom idővel meglátszik a kövön”, tartja egy régi bölcs mondás. Ma már kétségtelen, hogy a Kazinczy Társaság nyomot, jelet hagy maga után.

Nem mondhatok mást: szívből kívánjunk eredményes folytatást!

KAZINCZY ÉS KORA

KISS ENDRE JÓZSEF

Az „első kirepülés”

240 éve jelent meg Kazinczy Ferenc *Geographica*-ja

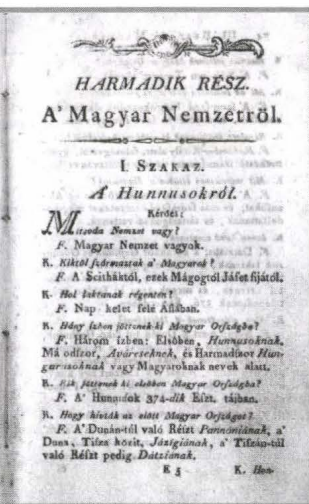
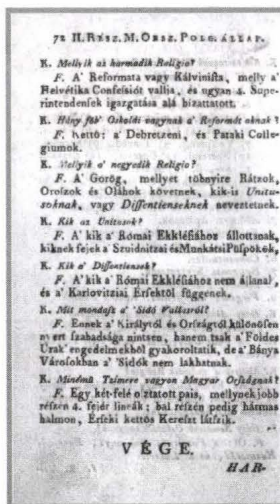
A tizenéves Kazinczy Ferencről feltételezte a családi környezete, hogy már pataki diákként hozzáfoghat a könyvcsinálás mesterségéhez. Édesapja – aki kitűnően vezetett rá a neki szánt életpályára – szeretne volna, ha egy divatos német szerző teológiai munkájának fordításával, önálló kötettel mutatkozik be a nyilvánosság előtt.¹ Apja azonban elment a minden élők útján, s halála után egy évvel az özvegy édesanya szorgalmazta az eredeti szándék megvalósítását.

Abban az időben a szülői tekintély még feltétlen engedelmisséget követel. Ezt a – nem egyszer elfogult szülői akarattal nem mindenben egyetértő – tanárok is megértik. Kazinczy vállalja a fordítás feladatát, mert úgy érzi, hogy ezzel tartozik apja emlékének. Ennek a próbálkozásának a szövegét nem ismerjük. Tanára sem ismerkedik meg vele, azonban olvasatlanul, eleve érdemtelennek vélemezve ezt a kísérletet, nem is feltételezve, hogy a fordító birtokában lehet azoknak a bölcséleti, teológiai, vallástörténeti, ekkleziológiai ismereteknek, kegyességi tapasztalatoknak, melyeknek összefüggéseit jól értve, sikeres munkát végezhet. Ez akkor sértő az érzékeny Kazinczy számára, és nem lelkesedik tanára javaslatáért, miszerint – ha a szülői szándék mindenáron ragaszkodik ehhez a szerzőhöz, akkor – ennek inkább a meséiből fordítson. Ez utóbbi feladatról is bizonyára tudta a tanára, hogy a lelkesedés nem pótolja az ehhez szükséges olvasottságot, irodalmi jártasságot, művelődéstörténeti tudást, de ráhagyta a tanítványára, hogy foglalkozzon vele, ha akar.

Kazinczyt elkedvetlenítette ez az élmény. A kötelező tanulmányokat elhanyagolta, és az kötötte le, ami igazán érdekelte: a magyar történelem – amit akkor tantárgyként még nem tanítottak – a külföldi és a hazai kortárs irodalom fölfedezése, művészi rajzok, térképek másolása. A tanév végi vizsgára azonban elő kellett állnia a vállalt fordítás kinyomtatott kötetével. Levélben egyeztetett a családjával arról, hogy az eredeti témáján változtatnia kell a tanári ellenvélemény miatt.

¹ Gellert, Christian Fürchtegott (1715–1769) *De religione...* c. munkáját fordította.

Lapok Losontzi István könyvéből

Amikor ezt belátták, azt az utasítást kapták, hogy választhat más témát, de a vizsgára mindenképpen el kell készülnie a könyvnek. Az idő azonban már kevés, gyorsan kellett dönteni és cselekedni. Kazinczy sorra vette kedvenc témáit, a magyar történelemből választotta tárgyát, s miközben hozzá fogott, kezdve a magyar őstörténeten, rádöbbsent arra, hogy ehhez a munkához az alapvető földrajzi ismeretek nélkülözhetetlenek. Bizonyára kereste ugyanakkor azt a lehetőséget is, ami csatános választ adhat első kísérletének a semmibe vételére, s ami talán felhívja a figyelmet mindazokra a hiányosságokra, melyeket az iskolai oktatás rendszerében kifogásolt, s amelyekről nem lehetett elmondani, hogy kifejezetten az ő vagy a hozzá hasonlók személyére voltak szabva.

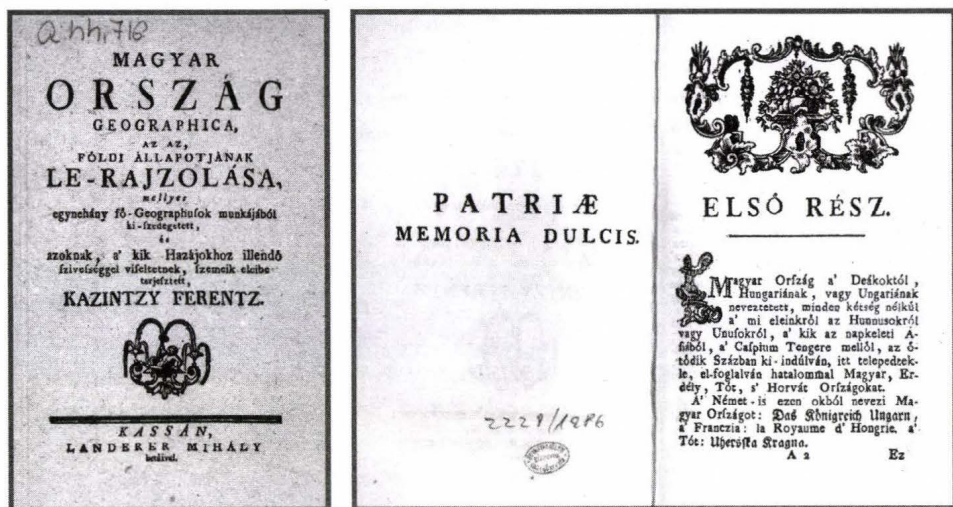
Ekkor esik a figyelme az első hazai tankönyvre, a „*Hármas kis tüköre*”-re,² és úgy dönt, hogy ő is ilyen „*kis tükört*” készít. Modellnek Losontzi Hányoki István (1709–1780) református lelképásztor, tanár, énekszerző ezen művét találta meg,³ mely egy hittankönyv anyagát (*Szent História*), valamint földrajzi, történelmi, jogi, közigazgatási ismereteket tartalmaz (*Magyar országnak kis tüköre, Erdély országnak kis tüköre*) rövidített, könnyen áttekinthető, olvasmányos formában.⁴ Kazinczy ezt a formát alkalmazza saját munkájában,⁵ sőt, tartalmilag is átvesz belőle jelentős részeket, ide értve a

² Losontzi István: *Hármas kis tüköre*... Pozsony, 1771.

³ A történelemkönyv-szerzők közül választhatná Budai Ézsaiás, Csorja Ferenc, Kecskeméti Zsigmond munkáit, a kortársként ezen a feladaton munkálkodók közül Péczely József, Edvi Illés Pál, Horváth Mihály, Neumann Salamon írásait. Történelemoktatás 1848 előtt. In: *Lajtai L. László: „Magyar nemzet vagyok.” Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa.* Argumentum Kiadó, Bp., 2013. 521.

⁴ A hittani részt követő fejezet címe: *Magyar Országának kis-tüköre, mely A' gyenge elmékhez alkalmaztatott könnyű módjával, magyar Országának Földét, Polgári állapotját, és a' Magyar Nemzetnek eredetét, vitézeit, dolgoit, mind ez ideig, hiteles tudós Írásokból summásan ki-mutatja.*

⁵ *Magyar Ország geographica, az az, le-rajzolása, melyet egynehány fő-Geographusok munkájából ki-szedetett, és azoknak, a' kik Hazájokhoz illendő szívességgel viseltemek, szeimeik eleibe terjesztett, Kazintzy Ferentz. Kassán, Landerer Mihály betűivel.* [1775]

Lapok Kazinczy munkájából

jelmondatát is: „*Patriæ memoria dulcis*” (édes a Hazára emlékezni). Losontzi könyvének első két fejezetét rövidíti, s a földrajzi és közjogi ismereteket tárgyaló részeket némiképpen átírja, néhol kiegészíti. Kazinczy összeállításában így a földrajzi és – a nála bővebb – helytörténeti ismeretek nagyobb hangsúlyt kapnak. Losontzi kérdés-felelet formájában írt anyagát elbeszélő stílusban adja elő. Egy-egy vármegye bemutatásához a modellt követve maga ír rigmosos, helyi jellegzetességekre utaló, tömörítő sorokat, a történelmi események mellé pedig szórványosan latin versidézeteket iktat. A települések történetéhez van, ahol részletes ismertetést, van ahol vázlatos megjegyzéseket fűz. Kazinczy felosztása néhol a közigazgatás időszerű változásait, néhol a helynevek leírásának a fejlődését is tükrözi.

A közjogi ismeretek nagy részét ugyancsak Losontzitól veszi át rövidítve, a keresztyén felekezetek és az ország címerének ismertetését azonban kiegészíti Mária Terézia uralkodását magasztaló értékelésével, ezzel zárva a zsebkönyv méretű, 71 oldalra terjedő nyomtatvány anyagát.

A sietség nem tett jót a kiadványnak. A hirtelen döntés, a szülői elvárás sürgetése, az ifjonti lelkesedés és éretlenség együttes hatásának tulajdonítható. Visszaemlékezésében ennek a kötetnek a gondolatát maga is szerencsétlen ötletnek minősíti.⁶ Az anyagát sem tartalmilag, sem formailag nem lektorálták, s noha a kassai nyomdászok éjjel-nappal dolgoztak, hogy a vizsgára elkészüljenek vele, rengeteg hiba maradt benne. „*A hirtelen összefirkált és senkivel nem közölt Magyarországi geográfia tehát megjelenik Kassán 1775-ben, szurtosan, mint érdemlé.*”⁷ Azok – és ilyenek akkor igen sokan voltak – akik Losontzi munkáját jól ismerték, már az első szemrevételezőkor nemcsak a betűhibákat vették észre Kazinczy munkájában, de tárgyi tévedé-

⁶ Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1956. 34.

⁷ Uo. 34.

Szilágyi Sámuel debreceni püspök szobra
Hegyközkovácsiban

seket is fölfedezhettek. Maga a címe sincs a helyén nyelvhelyességi szempontból,⁸ s kissé felengzős a remélt, hazafias olvasóközönségnek címzett megszólítása.

Amikor elérkezik a vizsga, s vele a könyvbemutató ideje, Kazinczy legszívesebben a föld alá süllyedne, hogy elkerülje a nyilvánosságot és elrejtőzik, édesanyja azonban érte küld. A zsúfolásig megtelt nagy előadóterem asztalára, ahol a professzorok ülnek, a Kazinczy család cselédei fölteszik a kinyomtatott könyvek kötegeit. Kazinczy dolga, hogy a vizsga befejeztével a tanároknak, ismerőseknek osztogassa. Reméli, hogy

hamar túlesik rajta, de még hallja, hogy a debreceni püspök, Szilágyi Sámuel⁹ bele-nézve eképpen minősíti – mai kifejezéssel szólva –: úgy rossz, ahogy van. Tanártársa, Szentesi János¹⁰ kérdése még megrázóbb a számára: „*Hát te miféle portékát árulsz itt?*”¹¹ A kérdés leleplezi a helyzet ellentmondásosságát: azt tudniillik, hogy az eladó és vásárló szerepei itt fölcserélődtek, s valójában Kazinczy „*vásárol*” éppen meg nem érdemelt elismerést a gyengén sikerült munka félig hamis pénzén.

Kazinczynak az fáj a legjobban, hogy ettől fogva beskatulyázhatták olyan kategóriába sorolva, ahová sohasem szeretett volna tartozni. Ő ugyanis a könyvcsináló értelmiségiek közösségébe nem érdemtelenül, hanem valódi érdemekkel szeretett volna feliratkozni, és rossz érzés a számára, hogy ez megtörténik ugyan, de nem a teljesítménye alapján. „*Nem tudom, van-e sok író, ki ily keservesen lakola első kirepüléséért, de felfogadám, hogy nevem nyomtatva soha többé nem lesz.*”¹² A mélyen a lelkebe vésődő szégyen és kudarc azonban nem arra sarkallja, hogy feladja hivatását, hanem arra, hogy inkább az alkalmi fogadalmával szakítson, s jót és jól cselekedve feledtesse ezt az élményét. Bizonyíthatja egy életen át, hogy nem az érdemtelenek kategóriájába tartozik, és csiszolhatja azt a kritikai vénát, ami majdan a korszak első irodalomkritikusává emeli.

Segítségére jött ebben a debreceni püspök, aki érzékelte a helyzet kínos voltát, és a jelenlévő édesanyjára is tekintettel, a sápadásig rosszul lévő Kazinczyt kiszóltatva, a Kollégium nagy nyilvánossága előtt lelkigondozói bölcsességgel vígasztalta: aki

⁸ Vagy: „*Magyarország geographikája*”, vagy „*magyarországi geographica*” lehetne.

⁹ Piskárosi Szilágyi Sámuel (1719–1785) debreceni diák, külföldi tanulmányai után lekipásztor, tiszántúli püspök, Szilágyi Márton pataki tanár apja. A püspök a teológiai munkái mellett Voltaire-t is fordított magyarra, élvezte II. József bizalmát. Kazinczy Ferenc megírta életrajzát. (Tudományos Gyűjtemény, 1820.)

¹⁰ Szentesi János (1735–1781) pataki diák, majd külföldi tanulmányait követően lekipásztor és tudosa az összehasonlító nyelvészetnek, tanára a történelmi kronológiának, földrajznak, latin irodalomnak, nemzetközi jognak. Kiemelkedő szónoki képességei miatt a Kollégiumban „*aranyszájú szent Jánosként*” emlegették.

¹¹ Pályám emlékezete. I. m. 35.

¹² Uo.

nem rosszul kezdi, az jól fogja végezni; mások is így kezdték, akik azután sikeresek lettek. Biztatja, hogy ne csüggedjen, és ne adja fel a megkezdett munkát, mert kitarító tanulással sokra viheti. Megdicséri a jó törekvéseért, a szorgalmaért és üdvözlí az új szerzőt a könyvcsinálók között.¹³

Az elismerő szavak – ha szükségéből is szóltak – elérték azt, hogy fölfigyeltek rá, immár jegyezték a leendő értelmiségiek között. A könyvcsinálás a tanárok életében is jelentős fordulópont volt, hát még a 16 éves diák életében! A nyomtatványoknak abban az időben még sokkal nagyobb a becsülete, gyengébb minőségükben is jelentős értéknek tekintették, és Kazinczy kis könyvének példányait ezért osztogathatták a későbbiekben szélesebb, országos körben is az ismerősök, barátok között.

Igaz, hogy megszenvedett érte, de eleget tett édesapja akaratának, édesanyja kívánságának, elérte azt a minősítést, amit szeretett volna. A fiatal Kazinczy még nem az, akit a fogsága előtt ifjú szerkesztőként vagy a fogsága után érett irodalmárként ismerünk. De elmondható, hogy becsvágyóan ugyan, viszont jó érzékkel választotta ki azt a mintát, aminek a nyomán dolgozott, s ami az egyik legsikeresebb pályát futotta meg a hazai tankönyvek között abban a korszakban, amikor történelmi ismeretekért tankönyvek híján jobbára az eredeti forrásokhoz kellett nyúlni. Losontzi „*Hármas kis-tükrének*” – a hasonmás kiadásokat nem számítva – 71 kiadását ismerjük, s akkor is népszerű olvasmány maradt, 1868 után, amikor az iskolai használatban már nem szerepelt.¹⁴

Kazinczy „*első kirepülésében*” van, aki a bátorságát, van, aki a földrajzi ismeretek úttörő közlését,¹⁵ van, aki az irodalmi hajlandóságát emelte ki.¹⁶ A Kazinczy Ferenc Társaság a „*Kazinczy Könyvtár*” sorozatában hasonmás kiadásban tette hozzáférhetővé a széphalmi Mester első könyvét az érdeklődők számára.¹⁷ Az „*első kirepülés*” 240. évfordulóján azért idézzük fel emlékezetét, hogy rámutassunk a kiteljesedő életmű későbbi ívelésére.

¹³ Kazinczy Ferenc: Az én életem. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1987. 73.

¹⁴ Lajtai L. László i. m. 238.

¹⁵ Frisnyák Sándor: Kazinczy első műve Magyar Ország Geographica. Borsodi Szemle, 1960. 1. sz. 68–69.

¹⁶ Szepesi Attila: Összefirkált geographica. Magyar Nemzet 2006. 69. évf. jún. 3. 39.

¹⁷ Sorozatszerkesztő: dr. Kováts Dániel. Szerk. dr. Csorba Csaba. Hasonmás kiadás a Tiszánineni Református Egyházkerület Nagykönyvtárában (Sárospatakon) őrzött példányról. Miskolc, 1986.

FINTA ÉVA

Versek

Tokaj

A vulkán ereje egykoron
tűzesőt szikrázva az égre
széthányta földünk kincseit
és lelket lehelt melegébe.

Az olvadt magma fémcseppjei
miként az érett szőlőfürtök
megkövesedve alszanak
álmuk a fénylő napban költött.

A hegyoldal kőteraszain
sétálgat a magányos gazda
figyeli a dús fürtöket
megkötözgeti, kacsozgatja

az elbitangolt hajtásokat
a súlyától megroggyant termést
zsebében spárga, bicska van
szájában borízú az emlék.

Majd, ha szüretkor mind megtelik
kádja az idei szemekkel
s a száron hagyott fürtöket
megcsípi fagyával november

belémar a töppedt szemekbe
a szőlő megfonnyadt húsába
s a cukros, lazúros ragacs
belegyöngyöződik a kádba:

csak akkor tudja, mi végre volt
minden cselekvése az évnek
fényes lett vagy silány bora
szidják vagy ünneplik a vének.

Ezért, hogy Tokaj himnuszosan
követi tetteink, sorsunk.

A nagy begyűjtések előtt
még nem sejlik, mi végre voltunk.

Angyal

(Matl Péter szobrászbarátom képe alá)

Lebegve lépeget
fehér és kék a fény
a térben átsuhan
hozzá a költemény.
Nincs rajta glória
lehetne földi lény
ki önmagába fut
egy rondó rejtekén.
Hogy teste semminő
nincsenek szervei
s csak geometria
mi testét képezi
s hogy semmi sem anyag
a karton is lebeg
a zöldes umbra is
a fényekből ered:
csak hosszas vizslatás
után lesz látható.
A múltból érkezik
a karton bonható
felezőpontja most
az épp jelenvaló
a tetten ért idő
a most, a pillanat
pillangó-potroha
a gombostű alatt.
Szemben az eljövő
kobalkék akarat
mely ellene szegül
mozgására tapad
s csak ami érkezik:
egy távoli titok
vonja maga felé
a küzdő alakot.

Angyal ez mégis, látom.
Földi és éteri
egyszerre, mint az ember
ki sorsát szenvedti.

FRIED ISTVÁN

Az olvasó személyiség önképe Ahogy Kazinczy Goethét látta, ahogy Kazinczy látszani akart

*Nemes kevélységgel nézek azon boldog órák eleibe,
midőn (erkölceim mély gyökeret vevén szívemben)
Hazámnak, sőt az egész emberi Nemzetnek dísze lések.¹*

*Én egyéb dicséretre vágyok; arra, a mit Götthe és Klopstock nyert
a Német nyelv újításai által.
– Ha van e Götthei és Klopstocki geniem, az más kérdés.
Ennek felelete helyett azt felelem,
hogy a Magyar Literaturának nincsenek annyi munkásai,
mint a Németnek Götthe és Klopstock mellett voltak,
s a kinek tetszik, kivonhatja a resultatumot.²*

Kazinczy Ferenc munkásságának és még inkább személyiségének megítélése többnyire az elfogultságok Scyllái és Charybdisei között teszik meg a szűk tengerszoroson át útjukat: az önértelmezés szükségszerűen (?) kevésbé differenciált, sokféleképpen kaphat „alak”-ot, a különféle megnyilatkozási alkalmak igényelte, némileg eltérő árnyalatok szerint fogalmazódó hitelesítés szándékától vezettetve, míg „újításai”-nak, kánonképző törekvéseinek, azaz esztétikai-poétikai normáinak heves vitái,³ élet- és világfelfogását elvető, károsnak minősítő irodalmi (és nemcsak irodalmi) ellenfelei ellenben akár kiiktatandónak is hitték mindazt, ami Kazinczy nevéhez, tevékenységéhez fűzhető.⁴ És ezt a szembenállást örökölte a „maradék”, amely Kazinczy reményét cáfolandó nem mindig áldotta hamvait, s az *újért*, melyért küzdött, nem feltétlenül lelkesedett, sőt, szélsőséges esetben (és ilyen eset már Kazinczy életében adódott) a személyiséget egy tévút reprezentánsaként mutatta be, az élet-

¹ KazLev. XXII. 11.

² Uo. III. 152.

³ Újabban „Túlادuna” rehabilitálásának ürügyén (jóllehet nem szorul rehabilitálásra) még a *Mondolat* is „szellemesen megírt gúnyiratként” jellemződik, a Dicshalom „finom célzás”, hatása „elemi erejű”(?) volt (kire?). *Sebő József*: Dicshalom avagy Veszprém mint Széphalom ellenpólusa. Veszprém, 2013. 57. Kazinczy vitázó ellenfelei érveinek alaposabb megvilágítására irányuló igény jogosult, ám az ún. „veszprémi” perspektíva nem bizonyosan alkalmas erre.

⁴ Erről és Kazinczy utóéletéről vö. *tőlem*: Kazinczy önképe és üzenetei. Győr, 2015.

művet pedig szükségtelen kitérőnek a magyar irodalom történetében.⁵ Ez utóbbi esetben innen történt vissza-következtetés a személyiségre (Fazekas Mihálytól kezdve, aki nem szellemtelenül, de egyéniségének természettudományos tárgyilagosságával némileg ellentétben, különböztette meg Kazinczy korszakait, előbb nőtlen volt és magyar, utóbb egyik sem).⁶ Részint testi megjelenéséből kiindulva, mintegy alkati sajátosságként fölvezolv a diktatori hajlamot és gyakorlatot, részint az életkörülmények „adatai”-tól függetlenül ejtve szót elitizmusról, torz arisztokratizmusról, ezoteriáról, egyszóval az irodalmiság elszakításáról azoktól a követelményektől, amelyeket a nemzeti irodalom (joggal?) támaszthat a sorskérdéseket sosem mellőző költészettel szemben.⁷

A pályára lépő Kazinczy szüntelenül és fokozatosan mind inkább részletekre terjedően kísérletezett azzal, hogy önképét elfogadtassa, egyrészt jelentékeny írói személyiségként (ennek sikerét aligha cáfolhatnók), másrészt a magyar irodalmat és irodalmi nyelvet újratereztő, egy messzi jövőig vezető irodalomtörténész megtervezőjeként, és tette ezt az irodalom differenciálásának, műfaji rétegzettségének munkásként.⁸ Egyszóval a személyiség elfogadtatásával párhuzamosan egy életelv és konkretizálódó irodalmi elképzelés általánossá tételének kimunkálása vezette, anélkül, hogy irodalmi intézmény támogatta volna. Folyóirat-alapítási törekvéseit nemcsak anyagi okok, hanem a „történelmi” körülmények is akadályozták. Irodalomtörténete rejtve maradt (jórészt) kortársai, sőt közvetlen utókora előtt, hiszen az a tübingai pályázatra készült, meghatározott célzat szerint, alkalmazkodva az inkább (jól) sejtett külső, sanda, szándékhoz, ilyen módon csupán több mint egy évszázad múltán, adatott közre, igaz, fontos részlete megjelent az *Erdélyi Múzeumban*, nem számíthatva szélesebb körű hatásra. S ha kései kritikusi szemére hányták Kazinczynak, hogy nem egy kritikájában a bírált (verses)kötetnek (így Kisfaludy Sándorénak és Verseghy Ferencének) nem lényegi esztétikai hozadékával vagy poétikai gyakorlatával foglalkozott, hanem kevésbé lényeges verstani-nyelvi kérdésekre vetette a nagyobb hangsúlyt, ezzel együtt elmondható az is, hogy Kazinczy „újítás”-ainak sem az irodalom egészét illető mozzanatait vetette el a vele polemizáló írások többsége, hanem egyfelől az újítások módját, általában a kritika jogosultságát, a nyelvhasználatot és e nyelvhasználat, azaz a kiéptendő irodalmi rendszer, irodalmi nyelv szükségességének problémáit kapcsolták össze a személyiség számukra rendhagyó

⁵ *Németh László*: A minőség forradalma. Bp., 1943. 5–6. k. 180: „Hogy nyelte el ezt az egész vagy inkább másfél nemzedéket?”, „az általa megindított nyelvhíglás”, 183. *Uő*: Kisebbségben I. Bp., 1942. 19: „Az a furcsa nyelv, amelyben Széchenyi mint kényszerzubbonyban forgott, s Kossuth mint talárban szavalt, hatféle más nyelv elnyomásával Kazinczy készítménye.” (Hatféle más nyelv?)

⁶ *Fazekas Mihály*: Összes Művei II. S.a.r. Julow Viktor, Kéry László. Bp., 1955. 96–97. (Rumy Károly György névtelenül „bérlett tót”-ként szerepel ugyanott.)

⁷ „Kazinczy megmaradt tehetős birtokosnak, szerelmes férjnek, Bécsbe utazgató műkedvelőnek s mindenekfölött irodalmárnak”. *Németh*: A minőség... 5. sz. jegyzetben i. m. 181. Ha valóban tehetős birtokos lett volna, akkor bizonyára többször „utazgatott” volna Bécsbe. Legalább Kölcey akadémiai emlékbeszédét volna jó ez ügyben elolvasni.

⁸ Korábbi Kazinczy-könyveimben kifejtve, részletezve: Az érzékeny neoklasszicista. Sátoraljaújhely, 1996, „Aki napjait a szépnak szentelé”. Sátoraljaújhely-Szeged, 2009, Kazinczy és a vitatott hagyomány. Sátoraljaújhely, 2012.

jellegével, másfelől viszont részint a mindenkori jelen, nem bizonyosan problémátlan tendenciáit kérték számon az éppen e tendenciákat mellőző Kazinczytól.

Nemigen felejtethető, hogy az a néhány évtized, melyben Kazinczyt egy nem feltétlenül jóhiszemű szemlélet a vezérkedés akarásával gyanúsította (ebből bizonyára elfogadható, hogy Kazinczy kezdeményezett, a magyar irodalom megtervezéséhez szerinte analóg példákra hivatkozott, a német és a francia irodalomban, irodalmi nyelv-történetben sikeres eljárások honosításán fáradozott, és ezt igen határozottan, folyamatosan képviselte, esettanulmányok sokaságával demonstrálta, s mindezzel együtt vagy mindezeknek megfelelően: egy, még szokatlannak tetsző írószemélyiség lehetőségével igazolta „akarást”-át), és éppen, mert igen szembetűnő volt, legalább olyan mértékben lelt ellenzésre az intézményeket pótló magatartás, még inkább feltűnést kelthetett, hogy az államhatalom szemében végig gyanúval kezelt személyiség,⁹ aki szinte teljesen kiszorult a bármily csekély – közvetlen – politikai cselekvések köréből, lényegében kilépett abból az életformából, amely a hozzá hasonló származású, szituáltágú személyiségek számára majdnem kötelező érvényűnek volt mondható, és egy átesztétizált létezészt valósított meg egyre nehezebb körülmények között. S az sem felejtethető, hogy – ki tudja, mennyire Voltaire és Goethe példáját követve, mivel az sem bizonyos, hogy tudott ilyenfajta munkálkodásukról – a fogság előtt az országhatártól távolabbi területekre küldött, majd a fogság után az országhatáron belüli levelezése olyan irodalomszervezési/tervezési ajánlatokat tartalmazott, melyek egy szívós munkával központtá lett, külsőleg rendkívül szegényes, helyet avatott szellemi fővárossá, olyat, amely nem hasonlított sem főúri kastélyhoz, melyben megvalósítható volt a „jobb fők” Árkádiája, sem középnemesi kúriához, amely legalább egy valamiképpen, hol jobban, hol kevésbé jól jövedelmező birtok irányításának székhelye, hanem olyan szellemi (virtuális) főváros, amelynek egyedül az egyszemélyes „szerkesztősége”, a társalkodást pótló levelezés, egyetlen személy szűnni nem akaró energiája kölcsönzi vitathatatlan életképességét.¹⁰ S ezzel az életforma hitelesítődik, nem a sokaknak tetszeni vágyás, a sokak által történő elfogadás vezette, hanem egy olyan (virtuális) közösségnek megteremtésére törekvés, amely fogékonnyá lesz a létrehozandó más irodalom, más irodalmi nyelv, más (jórészt az arisztokratáknak fenntartott) életvitel szépségei gyakorlatba átvitele iránt. Kazinczy a „dunántúli”-akkal meg több debrecenivel folytatott írásbeli-levelezésbeli polémiája műveltségek és műveltség-elképzelések harca is volt, vagy elsősorban az volt, ez természetesen pozíciós küzdelemként volt aposztrofálható: kinek az irodalmi-nyelvi szabályai lesznek általánossá, hivatalossá. (Ez utóbbi erősebben volt kitéve a változásnak, mint az előbbi, ha azon elsősorban az író társadalmat ért-

⁹ KazLev. XXIV. 299. Kazinczy Baczkai-Madarasi Józsefhez (?) írt magyar nyelvű levelének eredetije „ismeretlen, a szöveg forrása egy korabeli bécsi titkosrendőrségi fordítás”. A levél kelte: 1828. márc. 19.

¹⁰ Ez Németh Lászlónál emígy interpretálódik: „Kazinczy szívós, eleven természete úgy jött ki, ahogy bement, az osztrák börtönökből. [...] Nem is ért egyet sem ifjabb kortársai közül. Az előző század társas emberének csodálkozásával nézi embertelen magányukat és különös újfajta érzelmi életüket. Ő éppúgy anakronizmus ebben a században, mint Berzsenyi rendi önérzetével, csak egy magasabb időszertlen világ maradványa.” Berzsenyi ürügyén. In *Üő: Kiadatlan tanulmányok*. Bp., 1968. I. 752. Németh sem Kazinczyról alkotott vélekedéséből, sem más vitatott nézetéből nem hátrált ki, semmit nem vont vissza, legfeljebb a szóhasználatán módosított.

jük: ugyan Verseghy Ferenc grammatikáit fogadta el tankönyvvül a Helytartótanács, Verseghy mégsem kapta meg az egyébként megérdemelt elismerést, a kései utókor bizonyította, hogy nem feltétlenül vitatársainak, mindenekeelőtt Révai Miklósnak volt igaza a nyelvtani, nyelvfelfogásbeli kérdésekben, Verseghy történeti érdemei megérdemlik a méltatást.) A kérdés: ki az, aki központi figurává válik, ki marad csupán egy tendencia reprezentánsának, ki lesz a kor névadója stb. Annyit már itt meg kívánok jegyezni, hogy ha Kazinczy-korról beszélünk, ez nem tulajdonítható egy „vezérkedő” személyiség és néhány híve erőfeszítéseinek, nem a vele életében vitázó, halála után kisajátító ifjabb nemzedék részint önigazoló igyekezetének, nem a kazinczyánussággal vádolt utókor egyoldalú manipulációjának (szinte a teljes magyar irodalomtörténet vádolható volna, Toldytól Horváth Jánoson keresztül Szaunder József), nem a (mérésékelt) korszerű nézet diadalának. Valószínűleg sokkal inkább annak, hogy részletkérdések, tévedések, egyoldalúságok (Vörösmarty felismerte-e a *Bánk bán* jelentőségét, Gyulai Pál Vajda Jánosét, Madách Imréét, Jókai Mórét?), nem mellékes kényszerűségek, elhallgatások, titkolózások (*Fogságom naplója* sorstörténet!) ellenére mégis Kazinczy vállalta az előzmények beépítése, más előzmények heves tagadása kockázatát, egyszerre célozván meg a szellemi élet és a magatartás korszerűtlenül korszerű megvalósítását.

A legnagyobb hatással Németh László hirdette meg a Kazinczy-élet és életmű ama vélt jellegét, miszerint a zátonyra fut(tat)ás a meghatározó, egy egészségesnek és jó alappal rendelkezőnek minősített nyelv és irodalom eltérítését a ki tudja, mennyire természetesnek elgondolt iránytól.¹¹ Elismerendő, hogy Németh nem a teljes Kazinczy-pályakép megrajzolására törekedett, s az elismerés gesztusait is tartalmazza (igaz, inkább a szépíró, mint az irodalomszervező Kazinczyról szólva) megannyi fejtegetése, csakhogy ellene vethető, hogy saját korának szerinte a magyar sorskérdéseket csak a felületén megragadni képes, túlesztétizáló írószemélyiség és Kazinczy összelátása vajon nem árul-e el többet az ő elképzeléseiről, mint az általa vizsgált (nem túl mélyen, tárgyi tévedésektől sem teljesen mentesen bemutatott) személyiség(ek)ről. Ugyanakkor a terjedelmi kötöttségekkel magyarázható kényszerű szelekcióval szemben fölmerülhet, hogy olyan életrajzi adatok (ismétlem, olykor elírások) szolgálnak érvül, melyek a kutatás szerint kevésbé perdöntő jelentőségűek, illetőleg elmondható róluk, hogy mű és személyiség összetartozásának bizonyításához egyáltalában nem elegendők. A Németh László kijelölte nyomon továbbhaladó esszéisztika és részben irodalomtörténet ott feltétlenül helyesbítette a hagyományozott nézeteket, hogy Kazinczy mellett és vele szemben igyekezett igazságot szolgáltatni a Kazinczy-kortárs szerzőknek a nyelv- és irodalomszemlélet megújításáért, korszerűsítéséért küzdők között, rámutatni arra, hogy a kutatás által elhallgatott vagy fel nem tárt életművekben megfontolandó és nem egyszer Kazinczy(ék!) ellenében formálódó nyelvi-irodalmi elképzelések az eddigieknél alaposabb és elismertebb befogadást igényelnének. Ám részint a Kazinczy-személyiségről elhallgatták a kazinczyánusnak gondolt utókor túlzónak hitt vonásait, a „mártírköltő” portréját

¹¹ Uő.: az 5. és 10. sz. jegyzetben i. m.

mintegy a sarokba állították, az áldozatkészség és életforma-váltás dilemmáiról nem esett szó, mint ahogy a Petőfitől és Erdélyi Jánostól kezdeményezett, Jókaival, Babitscsal, Máraival és Radnótival folytatódó költői hagyományértelmezésből sem került szinte semmi a tudós fejtegetésekbe, nem is szólva Szabó Magda és Nemes Nagy Ágnes esszéiről. Szabó Dezső néhány méltányoló mondata ugyancsak nem található az említett dolgozatokban.

Mindazonáltal a „kultikus” beszéd visszaszorítása érdekében hadakozó irodalomtörténeti elgondolásokat kiegészítik a Kazinczy érdemeit csökkenteni kívánó írások. Más kérdés, hogy a kultusztörténeti vizsgálatok nem annyira a kultusz tárgyát alkotó személyről szólnak, hanem kisebb mértékben a költői utókorról, nagyobb mértékben az intézmény- és közönségtörténetről, és ritkán választódik el a hatalmi-hivatalos manipuláció részeseként szerveződő kultusz és az ellen-kultusz, mely esetleg terminológiáját tekintve megegyezéseket mutat a hivatalosság szóhasználatával, célzata szerint azonban, ha úgy tetszik, egy más manipulációs technikával él, s hatalmi aspirációk leleplezésének szolgálatát vállalja. Az 1859-es Kazinczy-ünnepségek (a Toldy-monográfiát leszámítva) nem jártak irodalomtörténeti haszonnal (nem járt azzal Vörösmarty 1855-ös temetése sem, ahogy Ady temetését követően sem egyenlítődt ki a régiek és a modernek vitája/viszálya), viszont fontos társadalmi, sőt, országos események voltak, és ez egyáltalában nem elhanyagolható. Még akkor sem, ha nem köthető hozzájuk számottévő irodalmi alkotás, s az ünnepies szóhasználat nem volt mentes a közhelyességtől.

Egyáltalában: a Kazinczy-élet rálátása a Kazinczy-életműre és a korszakra egyáltalában nem oly elrugaskodott ötlet, mint hinnők; a Kazinczy-élet éppen egy önéletrajzi szerző (a levelezés is hangsúlyozottan személyes vállalkozás, személyes vonatkozásokkal gazdag részletek, a személyiség olykor önleplező megnyilatkozásai lesznek irodalmisággá) szöveggé átalakulását tanúsítja. Mindaz, ami a Kazinczy-élethez tartozónak nevezhető, nemcsak a szerző műveiben (bár főleg abban) lett irodalom, hanem irodalomfelfogásának következményeképpen: oly módon kerül előtérbe a szubjektivitás, hogy a Kazinczy által népszerűvé tett műfajok (az útleírás, az epigramma, az episztola, a recenzió) a racionalitást igénylik, az élettények objektivitását, előnyben részesítik a távolból történő, nem egyszer külsőlegesen megközelítést, s csak annyira lépnek közel a le/megírandó, kifejtendő jelenséghez/jelenséghez, hogy alaposabban szemügyre vehessék, hogy aztán eltávolodva, érzékelhető legyen a távolság, a perspektíva.

Itt, ezen a ponton érdemes eltöprengeni azon, milyen mértékben volt tisztában Kazinczy saját költőisége természetével, a kor hagyományos/általános költészetfelfogásának és a maga magyar és külföldi irodalmi stúdiumainak összeláthatóságával, változó fordításelveinek várható befogadásával. Érdemes továbbá töprengeni, hogy Kazinczy önképe, sokféle önleírása (nem elsősorban azokra a pályaemlékezet megörökítésének céljával írott, mívéssé formált prózaalkazatokra utalnék ezúttal, hanem a kortársak számára, olykor egy-egy elejtett mondat, utalással, meglepő fordulat, jelzett kitételekre, anekdotákra, melyek elsősorban a levelekben, de a kéziratos

hagyatékban is találhatók) mennyire tömöríthetők egységessé. Másképpen szólva: mennyi bennük az alkalmiság; kérdéses: egyetlen tanulmányban, kötetben összegeződve, lehetőséget kínálnak-e lényegi következtetések levonására, nem csábítanak-e arra, hogy a levelekben esetleg olykor a pillanatnyi előnyökért papírra vetett sorok abszolutizálódjanak? Megvan az esély arra, hogy szétszórt megnyilatkozások összeadódása meglehetősen szervezetlen/szervetlen egységbe foglaltasson, ilyenkor egyes részek önállósulva nem az írói alkatra, hanem mindössze néhány, nem feltétlenül perdöntő, jelenségre hívhatják föl a figyelmet. Kazinczy esetében azonban viszonylag következetes az önéleírások tárgya, ha egyes szegmensek különböznek is az átírás, a correctio (a történetek külső körét érintő, többnyire stilisztikai eltérések) következtében.

Goethe jelenléte az életműben folyamatos, még ha hangsúly-eltolódások a fogás előtti és utáni Kazinczynál megállapíthatók. Az erőteljes Goethe-hatás alól már egészen korán képtelen kivonni magát, míg a fogás után Goethe nemcsak állandó olvasmánya, hanem fontos helyeken fontos érve, hivatkozási helye lesz. Akár rejtélyesnek is volna mondható egy Kazinczy-lelél 1782-ből, mellyel az általa is fordított (ekkor még csupán megkezdett) *Siegmund*-szerzőnek, Millernek üzen: „Freund! ich lieb! ach Edelster ich lieb! und dieses unbeschreibliche Glück, diess dank ich ausser der Vorzicht, Dir und Gessnern. Sie gab mir ein empfindsames Herz, und Ihr o Edlen (?) ihr habt es mir, Du, und er, ihr habt es mir verwahrt, gebildet und erzogen.”¹² [Barátom! Szeretek! ah, te legnemesebb; szeretek! és ezt a leírhatatlan boldogságot, ezt az elővigyázatosságomon kívül, neked és Gessnernek köszönhetem. Ti adatok nekem érzékeny szívet, ti, te és ő őriztetek és neveltetek.] Olyan irodalom-felfogás közvetítődik e sorokban, amely nem pusztán a közvetlen erkölcsi hatással vet számot, hanem amely a létezés irodalomközpontúsága mellett foglal állást, az érzékenység szerzőinek érzékeny megszólításával magát is odapozicionálja, ahol egyetlen körben találhatók az érzékeny regények (próza) szerzői és fogékony olvasói, így ez utóbbiak fel tudnak emelkedni a szerzők mellé.

Még ugyanebben az évben Kazinczy visszatér a megkísértettség és megmenekülés (olvasás és fordítás segítségével) fölvezetett folyamatára, s nemcsak azt sejteti (inkább sejteti, mint elárulja), valójában mitől (mely kísértéstől, olvasmánytól) kell eltávolodnia, hanem azt is, az érzékeny olvasói magatartás mely impulzusnak köszönheti tudatosulását. „Ich verglich Sie mein Theuer mit Göthen, dessen Gift auch ich gekostet, von dem (ich gesteh es ohne Ihnen damit schmeicheln zu wollen) Sie mich befreyt.”¹³ [Összehasonlítottam Önt, én drágám, Goethével, akinek mérgét én is megkóstoltam, és amitől (bevallom Önnek anélkül, hogy ezzel hízelegni akarnék) megszabadítottam.] Szinte bizonyosra vehetjük, hogy egy korai Werther-olvasásnak vagyunk tanúi, még hozzá a legradikálisabb változatának, (1787-ben került sor az enyhített változat megjelentetésére), az olvasás keltette érzelmi viharral szemben a Werther-hatástól függetlenedni természetszerűleg nem tudó Sieg-

¹² KazLev. XXII. 9. Az elővigyázatosság talán a „rajongás”-tól való eltávolodásra vonatkozik.

¹³ Uo. 11–14.

wart-regény jelentett némi ellensúlyt: a Werther-befogadásra készületlen (?) vagy túlságosan felkészült(?) Kazinczy tisztában lehetett az 1780-as esztendőekben még csupán wertheriádákra reagálni képes közönség ízlésével. Ami viszont a Kazinczy-történetet illeti, megtervezett, majd irodalmi programmá alakított életerve szempontjából ekkor a *Werther* érzelmi zsákutcába vezethette, emellett a nyelvi felkészületlenség riaszthatta, céljának inkább megfelelt az érzékenységek kevésbé összetett prózapoeitikai lehetőségeinek megismertetése az olvasókkal; ugyanakkor a Werther magyarázása elképzelhetetlen volt, viszont a wertheriádáké, éppen másodlagosságuk miatt, nagyon is elképzelhető.¹⁴

Annyi ezért ezen a helyen is állítható, hogy a Werther példája egyszerre vonzotta és rémítette meg az ifjú Kazinczyt, a Goethe-olvasáskor (képletesen szólva) a megmérgeződés tüneteit figyelte meg önmagán, viszont a wertheriádák több szempontból menthetők voltak, Kovachich Márton Györgynek 1788-ban arról ír, hogy az *Adolph's Briefe* a Werther ízlésében (in Geschmack Werthers) készült,¹⁵ a Bács-megyei *Jelenése* a *Werther* modeljét emlegeti,¹⁶ felszólítván az olvasót, tekintsen el a szűzsétől, a cselekményvezetéstől, a megírás módjára ügyeljen, eszerint arra, mennyiben adja vissza a Werther ízlését, mennyiben formálja újra, a maga módján, a modellt, a wertheriádák sémáját. S miként Siegwartból lehetett Szegvári, akként Adolphból Bácsmegyei, a *Werther*-fordítástöredék viszont megmaradt az eredeti helyszín és névadás mellett. Mindez azt a tekintélyt jelzi vissza, amelyet Goethe már egészen korán jelentett Kazinczy számára, aki 1790 körül a Goethe-művek (még nem a versek, hanem a próza és a színművek) sűrű fordításába kezd.¹⁷ A *Werther*-fordítás kudarc nem riasztja vissza, noha többet nem tér vissza ehhez a kísérlethez, erre negyvenegy esztendeje lett volna. Annál inkább igyekszik az életmű mind alaposabb megismerésére és megismertetésére, megrendeli az újabb Goethe-kiadást, kölcsönadja a maga Goethe-köteteit, hogy újabb híveket szerezzen.¹⁸ S ami még ennél is fontosabbnak tetszik, hogy önmagát, műveire utalva folyamatosan és rendszeresen Goethe életével és műveivel veti egybe. Ezzel nemcsak saját maga (és a magyar irodalom) hátrányos helyzetére világít, hanem az irodalomértelmezés olyan módját sürgeti, amely az összehasonlítások során számításba veszi az irodalmi és nem-irodalmi kontextust. 1817-ben öntudattal végzi el maga a komparációt: „Goethe és Kazinczy? ezt lehetne kérdeni. De kevésység nélkül, ha Góthét csak úgy tekintjük, mint Nyelv-művészt, én vagyok, lehetek, az a *Magyarnak* és most, a mi 1800 körül Lessing és Klopstock után Góthe a Németnek.”¹⁹ Ennél keserűbben írja Köl-

¹⁴ A Pályám emlékezetében Kazinczy megemlékezik Ráday Gedeon szóbeli irodalmi/színkritikai fejtegetéseiről. Az elemzett művek között van Goethe Götz von Berlichingen c. színműve. Utóbb Rozgonyi Erzsébet és az Egmont Klárikája közt van Kazinczy párhuzamot: Pályám emlékezete. S. a. r. Orbán László. Debrecen, 2009. 29., 491.

¹⁵ KazLev. I. 162.

¹⁶ Kazinczy Ferenc: Fordítások Bessenyeitől Pyrkerig. Önállóan megjelent fordításkötetek. S. a. r. Bodrogi Ferenc Máté, Borbély Szilárd. Debrecen, 2004. 117.

¹⁷ Ennek során a Stellában a cselédek magyar nevet kapnak (Uo. 383.), utóbb: Goethe egyfelvonásosának, A Testvéreknek szereplői listája: Pál, Kereskedő, Mariska, testvére, Megyeri, Postalegény.

¹⁸ KazLev. XXIII. 148–149., XV. 568.

¹⁹ Uo. XV. 182.

cseynék: „Kisnek igaza van. Schiller és Göthe nálunk nem lettek volna azok a mik Német földön. A ki itt verseket ír, el van temetve.”²⁰ Egy 1807-es levelében vágyának ad hangot: „ha választás engedhetnék magamat egy varázsbót ütése által azzá tennem a magyarban, a mi egyik, vagy másik a Német Írók közt, Göthévé ültetném magamat.”²¹ Ugyanennek változata négy esztendő múltán: „Ha úgy lehetne az Óhajással magamat valamivé tennem, mint a tündér históriákban Királlyá, és semmi nem lennék egyéb, mint Göthe.”²²

1811-ben az olvasás ünnepnapjáról emlékezik meg: „Én ma Göthe Elegijáival csináltam magamnak ünnepet, magyarosan karácsonyt.”²³ A vihart kiváltó *Tövisek és virágok* önvédelme sem nélkülözi a Goethe- (és részben Schiller-) hivatkozásokat. Egy 1811-es levél egyszerre tanúskodik a „követés” és a Goethére utalás célszerűsége mellett, kiemelve, hogy ami a német irodalomban sikeresnek bizonyult, a magyar viszonyok között is alkalmas lehet: „Már abban is van érdem, ha mást szerencsésen követünk, ha az iróniából esik is, mint Göthe a régi Német Poétákat, és – ha nem volna superbium magnum magamat hozni elő példaképen – én a Tövisek és Virágokban lap 14. A SZÉP és A JÓ epigrammában.”²⁴ A vers tétje a szépfelfogás és az erkölcsi nézet összekapcsolhatósága – a neoklasszicista felfogást figyelembe véve,²⁵ egyben a stílusparódia ironizáló metódusát kölcsönkérve. A goethe-i indítás a védelem érve, a „szerencsés követés” nem a merő imitációt kívánja elfogadtatni, hanem amellettszól, hogy az adaptálás tekintettel van/lehet az éppen időszerű alkalomra. Ennél konkrétabb vitahelyzetben tolja maga előtt Goethe példáját, az ő epigrammai (xéniás) gyakorlata menti/igazolja Kazinczy epigrammáinak jogosultságát. Még 1820-ban is, Dessewffy Józseffel vitázván Csokonai megítélteséről, emlegeti, hogy Boileau Corneille ellenében, Goethe és Schiller polémikusan írtak versebe véleményüket, ő maga nem érzi ezért megróhatóknak Csokonait kipécéző epigrammáját, ha lényegében ugyanezt tette, ugyanolyan módon.²⁶ „A poetai játék, poetai játék” – érvel Kazinczy 1819-ben: „fáj, és így nem teszem. De Schiller és Göthe így írtak Xeniákat, s azok sem voltak ám tatárostorok”.²⁷ Ami azért is figyelemre méltó, mert korábban ugyan hallott Schiller és Goethe xéniáiról, de nem olvasta, egy-két darab jutott el hozzá, valamint Goethe velencei epigrammáit forgatta, nem csekély haszonnal (de erről később). 1827-ben szintén a német szerzőpárost idézi meg, a xéniák utókorával igazolja kortársi igazságukat: „Göthe és Schiller, együtt dolgozván korbácsoló Xeniájikat, az által buzdították egymást, ha bőreiket nem féltendik, garázdaságaikkal sok jót fognak az ügynek hajthatni, s én csak egy hitben voltam és

²⁰ Uo. XI. 69.

²¹ Uo. VI. 195–196.

²² Uo. VIII. 430.

²³ Uo. 275.

²⁴ Uo. XXIV. 136–137.

²⁵ *Kazinczy Ferenc Összes költeményei*. S. a. r. Gergye László. Bp., 1998, 330–331.

²⁶ *KazLev.* XVII. 125.

²⁷ Uo. XXIII. 269.

vagyok nemes lelkű s ügyök javát saját nyugalmonknál inkább szerető két garázdával.”²⁸

Talán nem túlzás, ha megkockáztatom, hogy Kazinczy a saját szerepét látja bele a weimari klasszika kettősének tevékenységébe, a *Xéniák* meg a *Tövises és virágok* közé egyenlőségi jel feltehetőleg nem, de hasonlósági tehető volna. Másutt a Goethe-olvasás pozitív hatását munkáira maga emeli ki. Színműfordításait ekképp méltatja: „megtetszik a munkán, hogy nekem Göthe a bálványom.”²⁹ Mailáth Jánosnak mintegy fél évtized múlva: „Ich schickte beiden ein Lied, welche... vielleicht einige Götheische Züge verräth. Innigkeit u[nd] natür[liche] Naivetät.”³⁰ [Mindkettejüknek egy dalt küldtem, melyek tán némely goethei-i vonásokat árulnak el. Bensőségességet és természetes naivitást.] Ismeretes, hogy a vers első változata 1791-ben készült, mikor még kevés nyoma van annak, hogy Kazinczy tüzetesebben tanulmányozta volna Goethe dalszerű verseit. Maga ad számot arról, mennyit dolgozott rajta, míg a közölt változata megformálódott. Hogy ez a folyamat valóban bensőségesről és természetes naivitásról tenne tanúbizonyságot, megkérdőjelezhető. A kutatás a német irodalom más tájékaira kalauzol, mikor a korai német Liedet jelöli meg műfaji-tónusbeli mintaként. Hogy ez Goethétől sem volt teljesen idegen, valószínűsíthető, hiszen a XVIII. századi, a Hainbundból induló lírának Goethe egyik átforgató betetőzője. Kazinczy naivítás-felfogása eltérít a népiesnek attól a változatától, amely (többek közt) Csokonainál magasabb színvonalon, több más költőnél a meseterkedéstől sem igen távol képvisel egy később valóban az irodalmi népiességbe hajló, népszerűvé váló költészetet. Kazinczy éppen a „jól megcsináltság”-ra törekedve, a szóválasztás könnyednek látszó eljárásával tett úgy, mintha nem egy kiküzdött alakzatot adna közre, hanem az őszinteség elhitéseinek szándékával az emelkedettebb beszéd naivítását prezentálná. Ennek bizonyítására igyekezett a magyar költészet későbbi fordítójával, egy irodalomtörténeti áttekintés majdani szerzőjével közölni „hitét” versének minéműségéről. Egy élethelyzet és nézet elfogadtatásának szándékát pedig egy Goethe-epigramma fordításával realizálja, egy hónapon belül két változatot alkotva meg. Előbb idefőm Goethe eredetijét:

„Böcke zur Linken mit euch!” so ordnet künftig der Richter:

„Und ihr Schäfchen ihr sollt ruhig zur Rechten mir stehn!”

Wohl! Doch eines ist noch so hoffen; dann sagt er:

„Seid, Vernünftige, mir grad gegenüber gestellt.”³¹

Döbrenteinek előbb megírja, hogy „Góthét én egyedül azért küldém Andrásfalvára,”³² mert ott az *igaz ízlést* óhajtottam terjeszteni,” majd Dessewffy Józseffel közli a fordítást az eredetivel együtt:

Alljátok itt jobbom mellé, juhok! isteni bíránk

Így száll majd, s hozzá azt veti: balra bakok.

²⁸ Uo. XX. 231.

²⁹ Uo. XII. 379.

³⁰ Uo. XXIII. 286. Vö. még, a 24. sz. jegyzetben i. m, 242.

³¹ Goethes Werke in zwölf Bänden. Bd. I, ausgewählt, eingeleitet: Helmut Holtzhauer. Berlin-Weimar² 1968. 176.

³² KazLev. VIII. 66–67.

*Oh vagyon, eggy, a mit még ehhez is adni fog akkor:
Fogjatok helyt, Es z e s e k , általellenbe velem.*³³

Ragályi Tamás február végén ezt a változatot kapja meg:
*Jobbomhoz juhaim, mond egykor az isteni Bíró,
S mellé durczásan ezt veti: félre bakok!
Oh de van egy, a mit hozzá még mondani készül:
Fogjatok helyt, Eszesek, általellenbe velem.*³⁴

Goethe a Richterbe behallgatja miféle Bírót képzelte el, s ezzel nyit az allegorikus értelmezhetőség irányába, a juhocskák és a bakok akár irodalmi-kritikai *mezőt* is elképzeltetnek. S hogy „állatmesei” külsőségek mögé mást is elrejt a poéta, azt a Vernünftige jelzi, különös tekintettel a rajongó korszakát feledtetni kívánó, az ésszerűséget a maga helyén elfogadó epigrammatista álláspontjára. A Vernunft jobban érvényesül Goethénél, mint az Eszesekből elvont ész, kikhez odafordul az isteni Bíró (az első változat többes szám első személye akár megtévesztő is lehet), viszont az első két sor fölcserélése Kazinczynál körülményeskedéshez vezet, az ordnet körülíródik, némileg elerőtlenedik. A Goethe-vers utolsó sorának csattanót fokozó alliterációit Kazinczy fordítása első sorában kísérli meg visszaadni, az első változatban még eljátszik a baljobb goethe-i tréfájával, a magyar nyelv természeténél fogva a *Rechte* homonímiája nem eléggé érvényesül, viszont az epigramma gondolatmenetében a fordításban is jól hangzik a téma sietős fejlesztésével az előkészítés és beteljesülés fokozatossága.³⁵ A második változatban némi törést okoz, hogy az isteni Bíró „durczásan” veti oda, noha jelentésváltozás ment végbe, a trozig, hartnäckig jelentéslétezőség is ideszámítható, valamint az egykori, testi átváltozást idéző vonatkozás.

A fordítás – bármelyik alakjában – a *Tövisek és virágok* közvetlen környezetében helyezendő el, mintegy annak jelződéseképpen, hogy noha Kazinczy csak hallott Goethe és Schiller epigrammahadjáratáról, a *Velencei epigrammák* révén mégis betekinthezett a klasszika epigramma-szerkesztésének „műhely”-ébe, és a maga efféle vállalkozását a goethe-i példával igazolódni gondolta. Élete végefelé szintén a Goethénél olvasottak hitelesítik esztétikai-nyelvi elképzelését: „Sokszor nyelvemen volt, a mit Goethe taníta, hogy a Grammatica szoros követése lelketlenségre mutat.”³⁶ Mely idézetből nem nehéz következtetni, miszerint Kazinczy azt sugallja: Goethe „iskolá”-jába járt, a tanító(mester)ként elfogadás a tanítvány szólásának, nézetének szélesebb körű igazságát van hivatva hirdetni. Kazinczy önnön élethelyzeteire is rálát Goethe-verset, az ott megfogalmazódó „életbölcesség” segít át a kétségbeesésen meg a tanácstalanságon, s ez nyilván a bizonyításra egyébként nem szoruló Goethe-ismeretet tanúsítja, ugyanakkor (német) vers és élet(rajz) együttes megnyilatkozási formájában megjeleníthető – anekdotikus – epizódban, amelyben a vers az életrajzi epizód fölé magasodik, a művé-

³³ Uo. 279.

³⁴ Uo. XXII. 274.

³⁵ Das Epigramm. Zur Geschichte einer inschriftlichen und literarischen Gattung, hg. Gerhard Pföhl. Darmstadt 1969. 534–535.

³⁶ KazLev. XX. 477.

szeti-irodalmi „igazság” fontosabbá válik, mint az életrajzi esetlegesség. Előbb Mailáthnak küld üzenetet: „Ihr Rath aber gleicht dem Wink Göthes in seinem Coptischen Lied, und ich will diese zweye mir vor Augen schweben lassen, wenn mich mein erweichtes Gemüth wieder in Versuchung bringt.”³⁷ [Tanácsa azonban Goethe Nagy Kofta-dalában álló intéséhez hasonlít, és én mindkettőt szemem előtt lebegtetem, mikor elerőtlenedő kedélyem ismét kísértésbe jön.]

Hét esztendő múlva a véget nem érő örökségi-családi perpatvar az ürügye annak, hogy Goethe tanítványaként ismét emlékeztessen a versre: „Ügy sejtem, sógorom most is fortélyal fog élni ellenem, s rá térek arra, a mit Göthe tanít in dem Coptischen Lied: Thor ist der Bessrung der Narren erwartet”.³⁸ Fejből idézhette Kazinczy a verssort, Goethénél ez áll: Töricht auf Bessrung der Toren zu harren! A lényeges azonban az, hogy fél évtizednél több időbeli eltéréssel különféle élethelyzetekre, „prózaí” köznapokra is úgy olvassa a Goethe-verset, mint élet- és (túlozzunk!) lélekvezetőt, amelyet követve ugyan a körülmények nem változtathatók meg, de a magatartás felvérteződik a szellemivé elképzelt szférában. Amikor élete végső nagy (és jórészt visszautasított) vállalkozásában, Pyrker János László epikus művének fordításakor műfaji problémákba ütközik, különös tekintettel arra, hogy Vörösmarty a *Zalán futásával* a romantikus epika áttörését hajtja végre, Kazinczy – feltehetőleg Vörösmarty eposzaira is reagálva – egy másfajta epikus alakzatra hivatkozik. Pyrker hexametereiről szólva az eposzban megszólaló hazai és egyetemes vonatkozásokra utaló verselés kérdéseire tér ki: „A gáncs onnan eredhete, mert Schlegel szerint, nemzeti Époszhoz nem illik nem nemzeti forma, sőt elengedhetetlenül az kívántatik meg, hogy az olvasó füle az ilyenben úgy találja fel honja zengését, mint lelke honja tárgyait.”³⁹ Az eposzi hexameter védelmében azonban ezúttal elmarad a hivatkozás az antikokra, ellenben Voss *Luise*, Goethe *Hermann és Dorottyája*, valamint a dán Wielandnak nevezett Jens Baggesen *Parthenaisa*⁴⁰ említetik, utóbb mindhárom művet „nem az antik, hanem a romantik osztályába” tagolja be. Nem Vörösmartyt védi tehát, sőt, mintha (nyilván) tudatosan megfeledkezne a *Zalán futásáról*. Toldy esztétikai leveleivel szemben a „modern” (szentimentális) költőtípustól eltérő, az idill felé tartó, „naív” poéta eposzait emelné a „romantik”-nak minősített irodalmi tartományba. (Baggesen egyébként a klasszikából a romantika felé tájékozódó költészet dán-német nyelvű reprezentánsa.)

³⁷ Uo. XVIII. 317.

³⁸ Uo. XXI. 39. „Lasset Gelehrte sich zanken und streiten, / Streng und bedächtig die Lehrer auch sein! / Alle die Weiseste aller die Zeiten / Lächeln und winken und stimmen mit ein: / «Töricht, auf Bessrung der Toren zu harren! / Kinder der Klugheit, o habet die Narren / Eben zum Narren auch wie sich's gehört!»” A 30. sz. jegyzetben i. h. 145. *Vas István* fordításában: „Hagyd csak, a zord tanítók ha tünődnek, / hagyd a tudósok unt pereit! / Legnagyobb bölcssei minden időnek / mind mosolyogva csak ezt felelik: / Ostobák eszéről jobb ha lemondok! / Okosság gyermeke, tedd a bolondot / tovább is bolonddá, ez itt a rend.”

³⁹ A 15. sz. jegyzetben i. m. 623.

⁴⁰ Baggesen jelentőségéről, német viszhangjáról: *Horst Nägele*: Der deutsche Idealismus in der existentiellen Kategorie des Humors. Eine Studie zu Jens Baggesens ideolinguistisch orientierten Epos «Adam und Eva». Neumünster, 1971. Az 1802/1803-as Parthenais oder die Alpenreise. Ein idyllisches Epos in Hexametern című műnek 1810-ben francia, 1865-ban dán fordítása készült el. Nem tudjuk, Kazinczy a Parthenaisnak első vagy későbbi, átdolgozott kiadását olvasta.

Nemcsak az a tanulságos, hogy a Pyrker-pörben Toldy nem reagál Kazinczynak erre a kitételére, de műfajúpológiai megjegyzésére sem, hanem az, hogy Kazinczy korántsem bizonyult olyan tájékozatlannak az újabb irodalmi irányzatok értékelését/értelmezését illetően, mint ahogy az öreg(edő) Kazinczy és a fiatal Vörösmarty elmentéppárokból gondolkodó kutatás azt sugallni szeretné. S bár bizonyára sok minden nem jutott el hozzá, anyagi viszonyai nem tették lehetővé a legfrissebb (szak)irodalom beszerzését, de például éppen a Pyrker-kötetben egy 1827-es újságközlést használ föl,⁴¹ s a Schlegelekre hivatkozás messze nem volt oly természetes az 1820-as esztendő végének magyar irodalmában (Vörösmarty és Toldy is meglehetősen szelektíve ismerte).

Szorosabb értelemben vett tárgyunkra visszatérve, valójában a Kazinczy megcélolta három mű közül az egyik sem felel meg teljesen az eposzszal szemben támasztott hagyományos követelménynek, Kazinczy megfogalmazásában: „Epopoea nincs isteni sugalások, segítők nélkül, mert az Éposz Múzsája csuda nagyságú tettek által akar hatni.”⁴² ilyenekkel sem Voss, sem Goethe, sem Baggesen nem szolgál, Vörösmarty ellenben igen, mégis, az idill, a polgári környezetnek az eposzba foglalása (Goethénél nem teljesen háttérként a francia forradalom következményeivel) lehetővé teszi, hogy az eposztörténet újabb állomásaként történjék elhelyezésük. Ebből a szempontból Pyrker vallásos-bibliai történeteket feldolgozó epikus vállalkozása nem egészen megnyugtató módon illeszthető a Kazinczy (és természetesen ekkor még Vörösmarty és Toldy) által nagyra becsült műnembe. A *Hermann és Dorottya* másutt, a levelezésben szintén szóba kerül, ahogy Baggesen is (más nem nagyon emlegeti), a Goethe-művek állandó olvasmányai, azok is, melyekhez saját alkotásokkal közvetlenül nem kapcsolódott. Viszont Goethének három műfajából is fordított, a lírából, az útleírásként funkcionáló prózai epikából és a drámából, az Egmont-alak sokszorosan foglalkoztatta, mint a tartományi és a világpolitika szereplője és általában az ésszerű, célszerű és erkölcsös nép/nemzet-képviselőt reprezentánsa. Amit – különös tekintettel múltjára – nem mondhatott el nyíltan, nyilvánosan, azt Egmont, Oranien, Don Carlos és Posa alakjának, törekvéseinek ecsetelésével közölte.

Külön fejezetben volnának tárgyalhatók Kazinczy feljegyzései Goethe életéről, életviteléről, Weimarról. Ezúttal ismét a levelezéshez fordulok, s a legalább annyira Kazinczy szemléletére jellemző passzusokat emelek ki, mint Goethének a weimari, utóbb az európai nyilvánosság előtt zajló magánéletére. S teszem ezt azért, mivel nem pusztán a Mester iránt érzett ájult tisztelet fejeződik ki Kazinczy soraiban, hanem ezen messze túlmutató, társadalmi/társasági szemlélet is. Annyi előlegezendő, hogy Kazinczy még az 1790-es esztendőkből, radikalizálódása éveiben sem gondolt valamilyen társadalmi kiegyenlítődéssre, Rousseau-fordítóként sem arra, hogy a társadalmi osztályok között magasodó gátak lerombolhatók lennének. Élénk társasági életében a magához hasonló körökben forgolódott, s a szellemi kiválóság mélységes tisztelete

⁴¹ A 15. sz. jegyzetben i. m. 759–760. Baggesen Pyrkerhez írt versét közli, mely szerint a Kazinczy fordította poéta a Dél Homérosza, míg Északé Klopstock.

⁴² Uo. 619.

sem akadályozta meg abban, hogy ne érezze kitüntetésnek arisztokraták megbecsülő gesztusait. S ha bírálta is a nemesség egy részének közömbösségét a nyelv és az irodalom ügyében, annál több örömmel nyugtázta a főnemesség néhány tagjának feléje irányuló elismerését. Baráti köréhez valóban tartozott néhány arisztokrata, de tekintélytisztelete sem ingott meg, kiváltképpen, ha a szellemi teljesítményre érzékeny főúrról nyilatkozott meg.

Mindezt előrebocsátva térek rá Goethe magánéletének egyik fontos mozzanatára, melyhez Kazinczy kommentárját fűzte. Arról tudósítja ugyanis hűséges levelezőtársát, Kis Jánost, hogy a weimari költő veszedelmes háborús körülmények közepette, a francia fegyverek zajában „eskedteté magáhozt azt a személyt, a kit szeretett [...] Sok napokig ennek hallása után csak Góthe szép lépése tartotta foglalatosságban lelkemet. – Miért nem adatott nékem az a szép sors, hogy ötet láthattam volna! —⁴³ (Több mint húsz évvel később megadatott Toldy Ferencnek, aki erről a rövid találkozásról beszámolt Kazinczynak is.) Mint ismeretes, Goethe a jelzett időszakban vette feleségül Christiane Vulpiust, akivel egy ideje együtt élt. A weimari „előkelő” társaság csak Die Vulpiusként emlegette az alacsony származású Christianét, akit Goethével kötött házassága ellenére sosem fogadtak be. Goethe egyáltalában nem provokatívnak szánt gesztusa (amellyel fia törvényesítését is elérte) meglehetősen vihart keltett a weimari körökben, Goethe konzervatívnak vélt nézetei és magatartásának a szokásokat félresöpítő vonásai egyként „szép lépés”-ként visszhangzottak Kazinczynál. S bár az ő korábbi „esete” Marissal⁴⁴ ezúttal nem merül föl, elképzelhető, hogy Goethe merészsége (amellyel a maga részéről viszonylag keveset kockáztatott) és az ő hajdani nehéz, félremagyarázható és alaposan félremagyarázott helyzete egymásra „olvasódhatott”: amit Goethe megtehetett, az Kazinczynál szóba sem kerülhetett (maga sem gondolt rá). Viszont a goethe-i példa társadalmi előítéletek, osztályokat elválasztó falak rombolásának eshetőségét vetette föl, s ebbe akár a szabad párválasztás eddig inkább az irodalomban fölталálható esetét könyvelni el a maga és szintén alacsony sorból származó levelezőtársa számára; nemigen tudható, hogy a szabadkőművesség „testvériesítő” élményei mennyire sugárzanak ide, Goethe szabadkőművességéről (és Mozartéről) alkotott ismeretek eljutottak-e Kazinczyhoz. A családban tapasztalt méltatlan együttélésnek a legkevésbé sem az esetlegesen alacsonyabb származásban leli az okát, viszont Rhédey Lajos „viszony”-ára egy méltatlan személlyel elítélő megjegyzéseket tesz.⁴⁵ Goethe példája ékesen szóló Kazinczy számára, nem azért, hogy megismétlődését a magyar viszonyok közt népszerűsítse, inkább az életvitel és a költészet „nemessége”, életelv és létrehozható harmónia kölcsönössége mellett tanúskodjék. S ezt a tanúságtételt saját házasságának példájával erősítette. Goethe cselekvésének maradandó hatása kitetszik abból is, hogy mintegy négy esztendő múlva, egy másik levelezőtársának újra elbeszéli.⁴⁶

⁴³ KazLev. IV. 479.

⁴⁴ Orbán László: A Maris históriája. In Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről. Szerk. Debreczeni Attila, Gönczy Mónika. Debrecen, 2001. 451–464.

⁴⁵ Szilágyi Márton: A költő mint társadalmi jelenség. Bp., 2015. 297–298.

⁴⁶ KazLev. VIII. 457.

Az idézett levélben hangot kapó kívánság nem az elvágyódás hangján szól, inkább annak konstatálása, hogy Bécsen túl csak státusfogolyként jutott (más magyar költő-kortárs még Bécsbe sem), s a Goethével történő reménybeli együttlét során személyiség és életmű szoros összefüggésének realizálhatóságát vehetné szemügyre. Lényegében Kazinczy önéletrajzaiban, verseiben valami hasonlót körvonalaz hívei számára. Leveleiben, megnyilatkozásaiban szívesen játszik el azzal a kimondatlan, mert kimondhatatlan gondolattal, hogy a maga nevelődési regénye Goethe mintájára képződik meg (csak éppen a körülmények az akadályai a könnyebben fölismerhetőségnek). Pályája emlékeztetésében hasonlóképpen szövi „költészet és valóság” párhuzamos, hol egymásba fonódó, hol elváló történeteit; s amit Goethe (és Schiller, valamint azok a német költők, akik felsorolásokban igen gyakran bukkannak föl, a leginkább Wieland) korszakról korszakra lépve létrehozta, annak analógiájára szerveződik az életmű, kulcs-műfajok összecsengésével, ilyen a dal és az epigramma, az önéletírás és az útirajz.

Hatástörténetileg sem mellékes tényező a weimari klasszika és olvasói párbeszéde: „Az idegen szók francia és német végezetei eránt semmit nem vitatok, s a szokottat nem tiltom. Göthe *Idealismust* mond, Schiller *Idealism*-ot, s az ő Olvasóik eltűrik a mit nem szeretnek is.”⁴⁷ A nyelvi pluralizmust állítja Kazinczy a kizárólagossággal szembe, a szabad nyelvválasztást a merevebb és hagyományosabb (ugyanakkor védhető) grammatizálás ellenében. Az előzőeket kiegészítendő írom ide azt a mondatot az *Erdélyi levelekből*, amely élet és irodalom közösségét, ilyenformán a befogadásnak azt a változatát igenli, amely képes a különféle területek, szférák azonos figyelemmel történő regisztrálására: „hallván hogy boraimhoz mentem, gyalog jővél utánam, kísérve négy öt komondorral, kiket úgy szoktatál magadhoz, mint a Göthe Lilije a maga állatjait.”⁴⁸ A kritikai kiadás sajtó alá rendezője megnevezi a szóban forgó verset, melynek jelenete a feleség feltűnésekor mintha megismétlődne, ugyanakkor nem zárható ki, hogy Kazinczy tudott Lili szerepéről és jelentőségéről Goethe életében, s így a feleség alakja az irodalmi alakká lett Lilire mintegy visszavetítődik.

A Goethe-példákat egy szintén irodalomból vett, ám életté stilizált figura említésével zárnám. A Kazinczy-levelezésből kitetszhet, hányszor, milyen összefüggésekben említi, nem egyszer rajongva, Kazinczy Goethe Bildungsromanját, a *Wilhelm Meisters Lehrjahre*t. 1807-ben annak a Cserey Farkasnak tesz vallomást, akivel megrendeltette Goethe műveinek kiadását, és aki talán Kazinczynak kedvében járván, talán olvasmányélményéről számot adván, szintén nagy elismeréssel szól a weimari mesterről. Kazinczy tőle egyáltalában nem meglepő elragadtatottsággal írja: „Góthének 2dik és 3dik kötetében Mignonba halálosan belészerettem volt.”⁴⁹ Az élővé tett regény(alak) az érzékenység korának hagyománya, a gyermeklányka plasztikusan megrajzolt figurája később operahősnővé lett (Charles Louis Ambroise Thomas, 1811–1896, *Mignon* című, 1866-os operája egyik legszebb darabja a francia ún. lírai operának. S ha már a

⁴⁷ Uo. XIV. 225.

⁴⁸ Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. S. a. r.: Szabó Ágnes. Debrecen, 2013. 380.

⁴⁹ KazLev. V. 239.

zenénél tartunk, a Kennst du das Land... kezdetű dal, Mignon dala önmagában és többszörös megzenésítés révén, a XX. században paródiák során át az egyik legtöbbet idézett Goethe-vers); ezúttal azonban másfelé irányítva folytatom.

Mint ismeretes, Szauder Józsefnek egyik legbravúrosabb, pszichológiai rekonstrukcióval jeleskedő tanulmánya a beszédes című *Veteris vestigia flammae*,⁵⁰ melynek világirodalmi mottóitól (Vergilius, Dante) nem teljesen eltávolodva közelítünk Kazinczy „dédácsi idill”-jéhez. Ahhoz a furcsa, játékosan komoly, komolyan játékos szerelmi bújócskához, amely Kazinczy és az egykori szerelem hősnője, a Gyulay grófnévá lett Kácsándy Zsuzsanna kiskorú leánykájához, Lottihoz fűzte az ötvenedik életévét már jócskán meghaladt Kazinczyt. Ennek a „szerelem”-nek dokumentumai a versek, amelyek a görögös epigrammában jártas költőről tanúskodnak. E néhány esztendő „játék” köré írta a neoklasszicista ízlés (gusto neoclassico) „szelleme”-t megidéző tanulmányát Szauder, finom alkotáslélektani rekonstrukcióval élve. Erről beszélgetve vetette föl Csetri Lajos (ki Kazinczy jelentőségéről egészen más nézeteket hangoztatott, mint Szauder), hogy Lotti valójában Mignon. Sajnos, ezt sehol nem fejtette ki írásban, szóban azonban többször elmondta. Így az én feladatom lett a valószínűsítés. Az idézett levélrészlet jóval megelőzi a Kazinczy-Lotti történetet, s ilyen nyíltsággal ugyan nem, de erős stilizáltsággal ismétlődik a történet során. A *Wilhelm Meister* – az előbb volt róla szó – gyakori, nem felejtésre ítélt olvasmánya volt Kazinczynak, a rá mély benyomást tett poétikus gyermeklány rálátása Lottira messze nem elképzelhetetlen. Itt, ezen a ponton vetődik föl a kérdés: vajon Kazinczy csupán egy allegorizáló politikai beszédben mossa el – ha úgy tetszik – Dichtung und Wahrheit határait? A korábban már utalás formájában említett Egmont–Oranien, Carlos–Posa analógiája a hozzálátogató kortárs személyiségekkel, saját belehelyezkedése (világ)irodalmi művekbe nem oly ritka jelenség életművében. Miért volna oly meglepő Mignon párhuzamának föllelése az érzékeny korra, a kassai „érzelmek iskolájá”-ra⁵¹ emlékeztető személyre és főleg leányára rátalálásakor? Csetri Lajos különlegesen finom, érzékeny olvasásról és jó megfigyelésről tanúskodó észrevétele a jövőben több megfontolást érdemelne. Nagyon valószínűnek tartom, hogy mint a Kazinczy-levelezés alapos bűvára erre a helyre emlékezett és emlékeztetett, amelyre magam is ráleltem, de csupán a Goethe-befogadásnak történetében tartottam érdekesnek. Ideje annak, hogy Csetri Lajosra emlékezve megköszönjem figyelmeztetését, s ezt a tömörségében sokat mondó kijelentést beiktassam a Goethénél és Kazinczynál egyaránt fontos „Dichtung und Wahrheit” viszonylatok közé. Annak hangsúlyozásával, hogy nem egy kedves könyv lapjairól kilépő, életté váló személyiség kezd egyre fontosabb szerepet játszani egy másik költő életében (bár

⁵⁰ Szauder József: *Veteris vestigia flammae* (Kazinczy szerelme). In: *Uő: Az estve és Az álom. Felvilágosodás és klasszicizmus*. Bp., 1970. 347–432.

⁵¹ Szauder József: A kassai „érzelmek iskolája”. In: *Uő: A romantika útján. Tanulmányok*. Bp., 1961. 115–141. A Stellába rejtett és Kazinczy részvételével létesült szerelmi háromszög szintén az „élet”-nek és a „mű”-nek (fikciónak) egymásba játszását, a költészet és „valóság” (kölcsonös) megfeleléseit prezentálja. Az egymásmelletti-ségre szép példa: „1 Juni (1809) Zseni bárányhimlő. Reggeli panasz Göthéből fordítottam.” Pályám emlékezete... a 13. sz. jegyzetben i. m. 231.

ennek feltételezése sem egészen mellőzhető), hanem a Mester mesterségének „titkai”-hoz mind közelebb férkőzni akaró másik szerző beleélésével kívánja értését bizonyítani, azt, miképpen fikcionálódik az ő élettörténetében költészet és valóság találkozása. Textúra, szövedék keletkezik, amelyben különféle cselekményszálak fonódnak össze, a máshonnan kölcsönzött irodalmi jellegűek, egy megalkotott és állandó megalkotást sürgető, élettényeket is magába foglalók, amelyek mindenáron irodalomká akarnak lenni. A Goethétől eredeztethető impulzusok felerősítik az életben hirtelen felbukkanó mozzanatosokat, hogy történetté álljanak össze, amelyben immár nem választható szét, mennyi a kassai emlék, mennyi Mignon része, és mennyi a jelen, a művé, a létezéssé formálás hozadéka.

És most vissza a dolgozat első részéhez: a mottóban egy korai meg egy későbbi nyilatkozat olvasható. Az életervnek ugyan elég általános, a pátoszt sem nélkülöző program egy nemes kedélyű ifjú magabiztosságának lenyomata, melyben azért ott munkál a szorosabb értelemben vett helyi és a tágabb értelemben vett nagyvilági. A patrióta és a kozmopolita gondolkodás találkozási pontját jelöli meg egy nagyra hivatott személyiség, mint elérendő célt, ehhez már megszerezte azt az erkölcsiséget (a szívben élővé lett erkölcsi törvényt), mely szavatolja a cél-meghatározás elszántságát és talán még véghez vihetőségét is. A második mottót akár az első konkretizációjának is fölfoghatnók. Józanabb számvetési szándékkal, a lehetőségek figyelembe vételével fogalmazódott meg: a német nyelvnek és irodalomnak, két Kazinczy által fordított, magyarított képviselőjét ragadja ki a nagyvilágból, hogy szembesítse a maga irodalmi mezejével, a magyar irodalommal. Ha Goethe és Klopstock a német nyelv kiművelésében szereztek érdemeket (az ódai hangnem Klopstocktól kiművelt alakzata jelentékeny hatástörténetet mondhat a magáénak), ő maga olyképpen imitálná a német példaképek munkáját, hogy eredményeiket integrálná a hazai nyelvi és irodalmi történesek közé. Kazinczy, amennyire csak teheti, azt a szerepet töltene be, amit Goethe és Klopstock a németben, csak jóval kedvezőtlenebb körülmények között. S ez a számítás a körülményekkel kölcsönöz egyediséget Kazinczy „nyelvművelő” igyekezetének. Az, hogy a kevesebb szerző csekélyebb differenciálást, választási lehetőséget, a szükséges dialógus erőtlenebb voltát engedi érvényesülni, az összehasonlítás ezért nem bizonyosan célra vezető és indokolt; a német nyelv és irodalom végigjárta az utat a Hochdeutschig, rendkívül sokrétű, differenciált irodalmat hozott létre, ennek csúcsteljesítményét Kazinczy – joggal – Goethe műveiben fedezte föl, nem elhallgatván Klopstock, Gessner, Wieland és Schiller hozzájárulását. Kazinczy kezdeményezőnek minősíti a maga törekvését, melynek során szem előtt tartja a weimari klasszika nyelviségét és irodalmiságát. Ennek magyarrá tétele, a magyar viszonyok közé illesztése, ha szükséges, fordítás, motívumkölcsönzések, adaptációk és újraírások, magyarítások segítségével, megteremtheti az alapot, hogy a következő nemzedék már „eredeti” művekkel léphessen az irodalom színpadára.

Kazinczy még élete végén is azzal védekezett, nem érzett elég erőt és tehetséget „eredeti” alkotások készítéséhez, ez olyképpen is érthető, hogy nem volt képes versenyezni a (nem hazai) csúcsteljesítményekkel. Ehelyett példákat emelt át, főleg a

német irodalomból, hogy ezáltal szélesítse a műfajok körét, a költő nyelvalkotó jogát hirdette a grammatikusok – szerinte – „pedant” szemléletével szemben; azt kísérelte meg, hogy a külföldi irodalom valódi nagyjaival való versenyre készítse kortársait meg az utána jövőket, az ízlésre mutasson példát, a jóízlést mindenek fölé emelje. A hiteles költészethez hiteles személyiségeket keresett és talált. S ezt is Goethében lelte meg, még akkor is, ha az antik héroszok, a mitológia bőségesen kínált föl kiváló személyiségeket. Kazinczyt azonban a kortársak foglalkoztatták, egyrészt azért, hogy megtalálja a legjobb lehetőséget, eljárást az antik szerzők befogadására, a minden tekintetben klasszikus mű megalkotásának a kortársakkal egyidejű módjára, másrészt azért, hogy az antik erények jelenbéli megtestesüléseire bukkanjon, s hogy mindez miként képes szép szólássá, irodalmi beszéddé lényegülni.

Egykor az érdekelt, mit ismert Kazinczy Goethéből, mit miért és hogyan fordított. Ezúttal megpróbáltam továbblépni: a Kazinczy-életben oly fontos életrajziséghez kerestem a Goethe-nyomokat, azokat ugyanis, amelyek részint a Goethe-életből, részint a Goethe-életműből jelenítették meg Kazinczynak a szuverén költői személyiség létesítésének irodalmi feltételeit. A Goethe-imitáció a korán megfogalmazott életervet szem előtt tartva differenciálódott, foglalt el mind jelentékenyebb területet a Kazinczy-életben/életműben. A magyar irodalomban szokatlanul bizonyult ez az elkötelezettség, Kisfaludy Sándor és Petrarca egymásra gondolása más képlet szerint realizálható. Az élet (valóság) meg irodalom összefüggésének goethe-i tapasztalata kísértette Kazinczyt, hogy a széphalmi körülmények között valami hasonlónak adjon tartós, követésre méltó (művészeti) életet.

GÁL SÁNDOR

Versek

A lehetséges ének

*És szavak voltak ott a kő vérébe vésve,
Kimondani tudás és halál útjait.*

Yves Bonnefoy

I.

most délelőtt van
égő táj
felette suhog
minden lehetséges ének
m i n d e n e k
amik megtörténtek
születtek éltek s haltak
kövekké omoltak
hozzám
mindig visszatérnek
ide gyűlnek körém
hallgatnak vagy beszélnek
szavaik csendjében
megnyugszik a lélek
s a szív alig is dobban
nincs k é t s é g s e k é r d é s
minden folytatható e nyugalomban
ott látom apámat benne
ahogy a dülő-úton ballag
ahogy kaszál vagy kapál éppen
fát hasogat tűzrevalót
a tél ellen
ha hidegre fordul december
hozza a karácsony csodáját
zöld izzású borókabokrot
égnek és földnek
közös örömmnek

II.

gondoltam egykor ifjabb időmben
évek sora szerint menekítem
ókori ritmusok rendjébe zárva
a történések sebeit
vérző vénák
vöröslő lüktetését s a fájdalmat is
de mostanra elfogytak a délceg horizontok
a könnyűnek tűnő vállalások esélyeivel együtt
s itt maradtak a kiszikkadt tények szirtjei
és én nem e l h i t e t n i akarok már
csak m e g ő r i z n i valamit
magamból magamnak
hiszen egy pillanat is ketté törhet
minden bennem-valót s tudván-tudom
hogyan odaátrol az utódok elé
semmi sem hozható vissza
s amit nem mondok el ma
elvész örökre mind
s egyetlen lépés sem marad
sem követhető gondolat
kívülem ki írhatná vessé a közös veszteséget

III.

már egyre ritkábban szólok
egyre több bennem a hallgatás
s látom hogy a kettő együtt
mivé növekszik
pedig már a közelítő halál
sem riaszt
hisz csak azt zárja le
ami egykor elkezdődött
*ezt az egyetlen pillanatot kell
elviselni s méltósággal*
íme a legutolsó kísérlet
a l e í r h a t a t l a n
mert-hisz valahányan tudjuk
hogyan ideje van az elnémulásnak
s ideje van az elmenésnek
minthogy a hazatérésnek is
volt szabott ideje egykor

IV.

a folyó versek törvényét sodorja
a száraz kavics-ágy nyugalma felé
mélység beszédének csillámló ékét

alkonyat jöttén és hajnal-időben
e szépség selyem palástja borul a tájra
és kékje felhők magasába emelkedik

minden üzenetben ez volt a legtöbb
az *e l s ő* a *mindig-első* a megérinthatetlen
érkező ünnepeink így váltak teljessé benne

együtt hullámzott a visszatérő ének
a holdbéli hegedűs királyt dicsérve

s amikor a némaság pecsétjét reánk ütötték
hallgatásunk nőtt égi morájjá benne

V.

adósa lettem
a mindenségnek
az éjszakának
az ébredő fénynek
az égzengésnek
meg a hóhullásnak
sok-sok pataknak
szelek neszének
minden hangnak
a csend szívében

most
délelőtt van
hát ki jön elértem

Otthoni oszlopok

I.

amikor rád szakad az est
és árnyad egyesül
a homállyal
benned és rajtad kívül
e pillanatban
mi változik mássá
a diófa ágai megkövesülnek
és nem emlékeznek
egyetlen rigóra se immár
mintha minden
alámerült volna
a sötétség üregeibe
és hiába idézed magad elé
az egykor-volt történeteket
ha a szemek helyén szemüregek
űri magánya mered feléd
s a koponyacsontok redői
nem őrzik már
az emberi arcok csodáját
mit is hihetnél magadban
ilyen távolságok
közében állva
tudván az arányok
különös elosztását
amikor a fogalmak
önmagukba dőlnek
és csendjük
piramis-súlyúvá növekszik

II.

erős isten
vesztesek ura
kísérőm voltál
zsákmányszerző útjaimon
láttál havasok magasan
rónaságok lángjai között
a kiáradt folyók
mindent elsodró
áradásában
nádasok téli csendje
jelezte lényeged
mikor fekete varjúseregek
szárnyaló vesszorai
suhogtak felettem

a láthatár magaslatain
 és űri mélységeiben
 jártam rímtelen
 bazalt-görgetegek között
 amikor még
 minden elszánás
 és minden mozdulat
 benned lakozott
 s végül benned némult semmivé
 szerte porladtak kőtábláid
 törvényeid ellened fordultak
 erősségeid magadra hagytak
 s most elhagylak én is
 mielőtt megszólíthatnál
 csillagaid között dideregve

III.

néhány régi gondolat
 felemelkedik még
 az alkonyat peremére
 egy korty ital
 aszú-aranya talán
 és lecsordul
 a szomjazó hegycsúcsok
 gránit-magányára
 a távolságok is
 elérhetővé válnak
 bár a sötétség
 mozdulatlansága
 elfedte már
 az istenek fenséges arcát
 és megérint a várakozás
 kőbe-zárt időtlensége
 akárha magamat rejténém
 önmagam árnya mögé
 bizony a régi dolgok
 kimondása is elérkezett
 az örökkön-örökké tartó
 csendben

IV.

amikor a harangok
 alászálltak
 kivágták a nyelvüket
 hogy a gyász perceit
 kondulásuk ne riassza
 és az akácok lombja
 se rezdült akkor

az aláomlás kezdetének
 d é l u t á n j á n
 megfeledkeztek az Úr
 dicséretéről is
 bár-ha fedetlen fővel
 csodára vártak a hívők
 nagy-nagy csend nőtt
 a tetők fölé
 s csak egy galambszárny
 suhogása jelezte
 a földre érést
 meg egy különös pendülés
 az érc-hasadást
 később azon a helyen
 sírokat ástak
 mélységes gödröket
 a megölt katonákat
 lópokrócba csavarva
 hármásával hantolták el ott
 lettek névtelen halottai
 az agyag-mély hazának
 körül mind kiszáradtak
 a tuja-bokrok
 a tulipánok
 és a nefelejcskek is
 a roncsa-lőtt torony
 gerendái között
 a magasság utolsó
 csillaga is kihunyt
 és *azon a délutánon*
 a világosság madarai
 mind eltűntek
 a kettényílt éjszakában

V.

ahogy szétesik benned
 a tegnap egésze
 ahogy részekre bomlik
 a megélt teljes-való
 ahogy elhalványulnak
 az arcok — —
 csillagaid
 és az utolsó lázadásban
 hited tagadásá kövül
 mi marad akkor
 ünnep és zsoltár

SZILÁGYI MÁRTON

Hogyan írható le egy kivégzés? (Kazinczy *Fogságom naplójának* egy jelenetéről)*

A *Fogságom naplója* sajátos kiadástörténeti hagyományának¹ egyik érdekes eleme, ahogyan Benda Kálmán forráskiadása² kettéválasztotta a szöveget: az első felét a magyar jakobinusok pere kapcsán forrásként értékelve, beiktatta a nagy forráskiadásába – hozzátennem, mindmáig a legjobb és leginformatívabb jegyzetekkel látván el a részletet – a másik részét azonban, nyilván mivel az már nem a perről és ítéletről informált, kihagyta onnan. Ennek a forráskiadványnak a logikája számára nem működött erős megfontolásként a mű integritásának az elve: a *Fogságom naplója* eszerint nem egészen olvasandó, világos és zárt kontúrú prózai szöveg volt, hanem történeti információk kinyerésére alkalmas forrás, amelyet a forráskritika szabályai szerint más, egykorú források közegeiben kell elhelyezni. Persze éppen arra érdemes rákérdeznünk: mire is tekinthető tehát forrásnak Kazinczy szövege? A *Fogságom naplója* értelmezéstörténete erre a kérdésre meglehetősen egysíkú választ ad: leszámítva a természetesen folyamatosan jelenlévő irodalomtörténeti kiindulást, esztétikai szempontokat is érvényesítő értelmezéseket,³ Kazinczy művét nemigen értelmezték másként, mint fontos köztörténeti forrásként, olyan szöveggént, amely a Martinovics és társai ellen folytatott per megismeréséhez vihet közelebb bennünket.

Csak hogy a szöveg – Benda forráskiadása óta egyébként nem is vizsgált – forráserkének a kérdései sem érthetők meg anélkül, hogy eltekintenénk a szöveg retorikai céltételezésétől s esztétikai megformáltságától.⁴ Irodalmi értékelés és a törté-

* A tanulmány az MTA – DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai kutatócsoport programja keretében készült, melynek vezetője Debreczeni Attila, és az OTKA (K K108831) támogatásával jött létre.

¹ Erről a hagyományozódási és kiadástörténeti folyamatról lásd még *Fried István*: A „Fogságom naplója” regénye, ItK, 90. évf. (1986.) 6. sz. 683–694.

² A magyar jakobinus mozgalom iratai, s. a. r. *Benda Kálmán*, Akadémiai, Bp., 1957 (A magyar jakobinusok iratai I.); A magyar jakobinusok elleni felségsejtési és hűtlenségi per iratai 1794–1795, s. a. r. *Benda Kálmán*, Akadémiai, Bp., 1952 (A magyar jakobinusok iratai II.); Naplók, följegyzések, röpiratok, s. a. r. *Benda Kálmán*, Akadémiai, Bp., 1952 (A magyar jakobinusok iratai III.). [A továbbiakban: *Benda* (kiad.) I–III.]

³ Mint például: *Barta János*: Jegyzetek a Fogságom naplójáról, It, 40. évf. (1952.) 3–4. sz. 541–549.; *Mezei Márta*: „Magamat ragyogtatom” Közelítések a Fogságom naplójához, ItK, 104. évf. (2000.) 3–4. sz., 416–439.

⁴ Korábban történeti forrásoknak tekintett szövegek retorikai értelmezésére az utóbbi időben több tanulmány is vállalkozott, s ezek a műveket új fénybe is állították: *Szörényi László*: Neolatin Dózsa-eposz – homéroszi paródia és lucanusi ironia. = *Uő.*: *Philologica hungarolatina: Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról*, Kortárs, Bp., 2002, 51–64.; *Tóth Zsombor*: The Making of ... hogyan készült Mohács? Avagy a hám nélkül született király élete, halála és feltámadása – megjegyzések irodalomtörténet-írásunk Mohács-képéhez. = *Uő.*: A

neti hitelesség ezért erősen összefügg; egyik sem mellőzhető a szöveg elemzésekor. Sőt, már a Kazinczy-szöveg textológiai feldolgozása sem nélkülözhetette ezeket a belátásokat. Ez a kettős mérce a szövegkiadás készítésekor fokozott nehézségeket jelentett: a Benda Kálmántól készített kommentárok egyrészt igencsak magas követelményeket szabtak a történeti kontextusba való beágyazás mikéntjére, hiszen a Bendától ki nem adott második rész jegyzeteinek úgy kellett megteremteniük a forrásként való értékelés alapjait, hogy ehhez alig álltak rendelkezésre előzetes történeti feldolgozások, másrészt viszont ezenközben a sajtó alá rendező nem tekinthetett el a szöveg retorikusságától és az ezáltal megvalósított céltételezéstől. Azaz nem volt elegendő feltárni azokat a kontrollforrásokat, amelyekkel szembesíthetők Kazinczy állításai, s az eltérések precíz regisztrálása is kevés volt önmagában: tudatában kellett lennünk annak is, hogy a részleteiben eltérő információk egyike sem az igazság státuszában lévőként értelmezendő – ami persze magában foglalná az ezzel nem egyező kijelentések tévedésként vagy hazugságként való értékelését is –, hanem komoly erőfeszítéseket kellett tennünk a divergáló szöveghelyek esetleges retorikai vagy esztétikai indokoltságának a megértésére is.

Ennek a bonyolultságnak az érzékeltetésére kiválóan alkalmas a *Fogságom naplója* Martinovicsék kivégzéséről szóló passzusa. Viszonylag rövid szövegegységről van ugyan itt szó, ám magának az eseménynek a jelentősége miatt is kiemelten fontos és igen gyakran idézett részlet ez a néhány bekezdés. Kazinczy szövege annak ellenére is a kivégzés bemutatásakor tán legtöbbször felhasznált dokumentum,⁵ hogy a kivégzésről egyébként több beszámoló is ránk maradt. Ismerjük a hivatalos iratokat: Nyéki Németh János jogügyi igazgató utasítását a kivégzés elrendeléséről, valamint a Pest vármegyei főszolgabíró jelentését a lezajlott eseményről.⁶ Rendelkezésünkre állnak az egykorú sajtótudósítások is, amelyeket természetesen utólag maga Kazinczy is elolvashatott: a kivégzésről tudósítást közölt a bécsi Magyar Hírmondó 1795. május 26-i száma, ehhez a június 2-i számban kiegészítés is járult; megemlékezett róla a Magyar Merkurius 1795. május 26-án és a Pressburger Zeitung is ugyanezen a napon.⁷ Másrészt vannak levélbéli magántudósítások is. Ezek esetében egyáltalán nem lehetünk biztosak abban, hogy a Benda számára ismert anyag a teljes, szóba jöhető forrásanyagot lefedi. Ezek a szövegek természetesen aligha voltak általánosan ismertek, s a bennük rögzített nézőpont is nagyban függött az információkhoz való hozzáférés speciális körülményeitől, valamint a levélfíró és a címzett egyedi viszonyaitól is. Fennmaradt egy gróf Illésházy Istvánnak szóló levélbéli beszámoló, Sághy

történelmem terhe, Antropológiai szempontok a kora újkori magyar írásbeliség textusainak értelmezéséhez, Komp-press, Kolozsvár, 2006. 9–52.

⁵ Erre csupán apró, de sokatmondó példa, hogy a Martinovics-összeesküvésről írott, legutóbbi színvonalas népszerűsítő összefoglalás is a kivégzés leírását Kazinczy művének parafrázálásával oldotta meg: [Ifj.] Barta János: Hét koporsó: A magyar jakobinusok mozgalma, Móra, Bp., 1981, 5–15.

⁶ A jogügyi igazgató rendelkezése a kivégzés menetéről: Benda (kiad.) II. 784–785. Szabó János főszolgabíró jelentése Pest megye alispánjához a kivégzésről: uo. 785–787.

⁷ Ezeket összefoglalja: Benda (kiad.) II. 790–791. A Magyar Merkuriusnak a bécsi jakobinusok elítéléséről szóló, 1795. jan. 6-i, jan. 9-i, jan. 13-i számaikat például Kazinczy külön lapra felragasztva őrizte: MTAK Kt K 632 5a–7b

Ferenc Kresznerics Ferenchez írott, május 21-i levele,⁸ Gecse Dániel Teleki Józsefhez szóló levele, egy, a Mednyánszky-gyűjteményben lévő anoním levél, valamint Kardos János jurátus följegyzése.⁹ Egykorú tudósításként ismerjük még Alexovics Vazul Eszterházy Károly püspökhöz intézett, 1795. május 21-i, Pesten kelt levelét,¹⁰ Aigner Károly 1795. május 22-én, Pestről gróf Forgách Lászlóhoz írott levelét, Kavanagh tábornagnak május 24-én a Hofkriegsrathoz küldött jelentését, valamint Torkos Kristóf naplóföljegyzéseit, s egy ismeretlen írását.¹¹ Láthatólag meglehetősen sok és sokszínű forrásanyaggal van módunk tehát ütköztetni Kazinczy leírását. Ez azonban mégsem jelenti azt, hogy helyesbíteni tudnók a szöveg leírásait, illetve hogy helyesen járnánk el, ha helyesbíteni akarnók.

Maga az esemény is méltó a figyelemre: a koraujkorban még szokásos, nyilvános kivégzések egy, Magyarországon késeinek számító esetéről van szó. Martinovicsék kivégzése (s utána majd Szolárcsiké és Őzé is) nemcsak az elrettentés eszköze volt, hanem népszórakoztatás is.¹² Ehhez hozzátartozott az is, hogy nagyon sokan – s nyilván sokféle társadalmi rétegből – voltak kíváncsiak az eseményre, s a résztvevők aktívan igyekeztek reagálni a látványelemekre. A halálraítéltek is alkalmazkodtak ezekhez az igényekhez, megpróbáltak kommunikálni a nézőkkel, illetve igyekeztek olyan kapcsolatba lépni velük, ahogyan az egy többnyelvű tömeg esetében sikerre vezethet. A koraujkori kivégzések ceremóniájáról joggal írta Richard van Dülmen: „Egy-egy elítéltnak ez volt a nagy alkalom arra, hogy ország-világ színe elé lépve, legalább élet utolsó órájában egyszer végre kiléphessen a névtelenségből.”¹³ Erről a jelenségről a későbbiekben még lesz szó. Mindenesetre erre az eseményre is voltaképpen érvényes volt ez a megállapítás. Az elítéltek ugyanis tisztában voltak azazal, hogy az 1795-ben Budán már igen ritkának számító nyilvános kivégzés megadja az utolsó lehetőséget arra, hogy a halál elfogadásához való viszonyukkal komoly benyomást tegyenek az emberekre, ezért – aki csak erre képes volt – igyekezett megkomponálni saját halálba vonulását. Aki lelkileg nem bírta, mint például Sigray Jakab, az igen kevés emléket hagyott hátra a kivégzésről szóló beszámolók szerint, il-

⁸ Márki Sándor: Kresznerics Ferenc leveleskönyve, Szent-István-Társulat, Bp., 1914. 18–20.

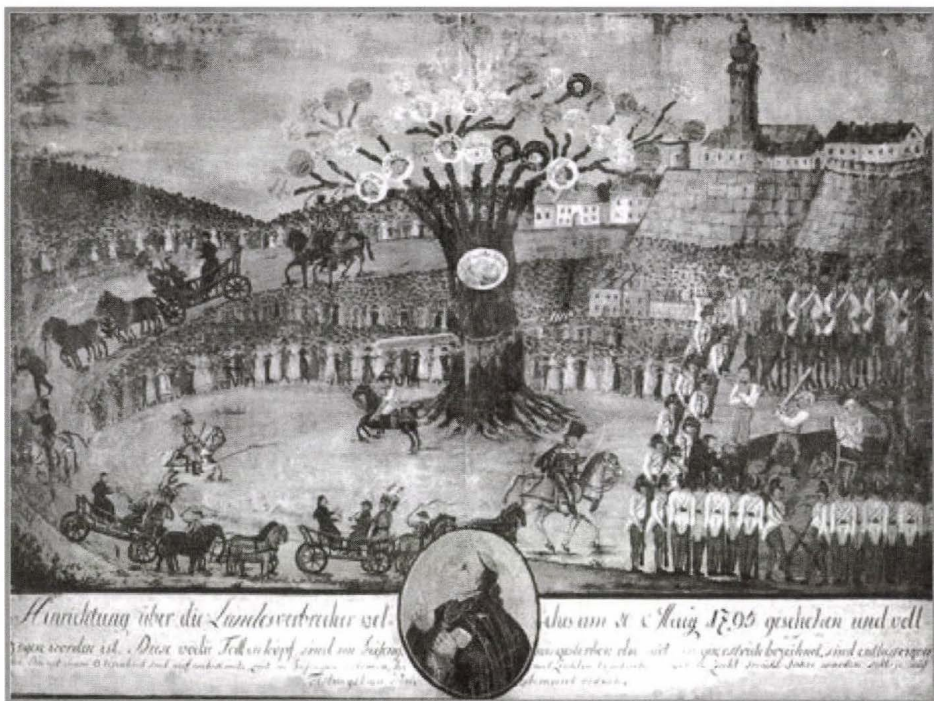
⁹ Szöllősy Károly: Martinovics és társainak bűnpöre: Az aradi minorita kolostor levéltárából, Arad és vidéke, II. évf. 1882. júl. 26., 169. sz. 1882. júl. 27. 170. sz.

¹⁰ Lőkös István: Alexovics Vazul Verseghyről és a Martinovics-perről. ItK, 72. évf. (1968.) 2. sz. 213–218.

¹¹ Ezekről a forrásokról összefoglalóan, idézetekkel: Benda (kiad.) II. 791–794. Benda Kálmán az Elek Judit irodalmi forgatókönyvéhez készített dokumentumválogatásban ezekből a forrásokból több részletet is közölt, a latin szövegeket immáron magyar fordításban; itt olvasható Szabó János főszolgabíró Pest vármegye alispánjához intézett levele, W. E. gróf Illésházy Istvánhoz írott levelének részlete, egy ismeretlen levele ismeretlenhez (részlet), Gecse Dániel gróf Teleki Józsefhez intézett levele (részlet), Sággy Ferenc Kresznerics Ferenchez írott levele (részlet), s, valamint a Magyar Hirmondó tudósítása: Benda Kálmán – Elek Judit, Vizsgálat Martinovics Ignác szászvári apát és társai ügyében: Filmforgatókönyv – Eredeti iratok, Magvető, Bp., 1983 (Nemzet és emlékezet), 401–415.

¹² Mivel itt nem egy ismétlődő, rendszeres gyakorlatról volt már szó, hanem egy igen ritka és kivételes alkalomról, ezért összességében nagyon nehéz megragadni a 18. század végi, magyarországi nyilvános kivégzések szórakoztató mechanizmusait és tömeghatását. Más természetű, a korszakhoz tartozó szabaddidős és szórakozási formák alapján elvégzett alapos elemzés: Gerhard Tanzer: Spectacle müssen seyn: Die Freizeit der Wiener im 18. Jahrhundert, Böhlau, Wien–Köln–Weimar, 1992 (Kulturstudien. Bibliothek der Kulturgeschichte Band 21.)

¹³ Richard van Dülmen: A rettenet színháza: Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban, ford. Bérczes Tibor, Századvég – Hajnal István Kör, Bp., 1990 (Metamorphosis historiae), 141.

A kivégzés ábrázolása (a képen jobbra Sigray Jakab lefejezése)

letve csak annyit, ami nem rajta múltott: a hóhér ügyetlensége Sigray lefejezésekor nyilván nagyon mély benyomást tett sokakra. A látványossághoz egyébként az is hozzátartozott, hogy a bécsi Magyar Hírmondó nyomtatásban megjelent beszámolója szerint a nézők megtapsolták az ügyetlennek bizonyuló, öreg budai hóhér helyére beálló fiatal hóhért, amikor az egy csapásra le tudta vágni az elítéltek fejét. Ennek kapcsán igencsak sokatmondó, hogy az első tudósítást hogyan helyesbítette ezen a ponton egy második. Először ugyanis azt olvashatjuk: „Az exekúció [kivégzés] mintegy hetedfél órakor kezdődött, amidőn Martinovics írásait égette el a hóhér. A jelen volt temérdek sokaságnak nagy része tapsollással nyilatkozta ezen történettel való meglegedését.” A nyilván mástól származó helyesbítés ugyanis ezen a ponton arra akarta felhívni a figyelmet, hogy a tetszésnyilvánítás a második hóhér ügyességének szólt: „Az itt 20. májusban végbe ment exekúció leírását olvasván a Hírmondóból, meg nem állhattam, hogy némelly jegyzéseket ne közöljek, úgymint aki tudhatom a dolog valóságát, mivel a négyszegű kerítésen belül állottam, melyet a végző-hely körül formált a katonaság. [...] A néző sokaság közül egynehányan arra kiáltottak bravót, hogy az egri hóhér nem oly hibásan teljesítette kötelességét, mint a budai.”¹⁴ A kiigazítás tehát úgy módosítja a beszámoló hangsúlyait, hogy a jelenlévők nem a kivégzésnek általában vagy a tiltott írások nyilvános elégetésének

¹⁴ Benda – Elek i. m. 414–415.

örültek, azaz nem a politikai rokonszenv megnyilvánulásáról volt szó, hanem a második hóhér szakmai alkalmasságát ismerték el. A második cikk éppen ezért mindennél jobban árulkodik a nyilvános kivégzés színházias jellegéről, arról a sajátos interaktivitásról, amely a lefejezés választott formájában sugallatként eleve benne volt. Ez egyébként abban csúcsozott ki, hogy az Első Magyar Játékszíni Társulat aznap este felléphetett a Várszínházban, s eljátszhatta a *Gróf Valtron, avagy a szubordináció* című érzékenyjátékot.¹⁵

Kazinczy szövegének összetettségét mutatja az, hogy miközben az egység nem teszi kétségtelenné és explicitté: alapvetően másoktól származó információkra épül, ennek nyomait sem rejti el. A *Fogságom naplója* egészének kontextusából is nyilvánvaló lenne ugyan,¹⁶ de itt még külön hangsúlyt is kap az a tény, hogy Kazinczy szemtanúként csak igen korlátozott ismeretekkel rendelkezhetett, s éppen a kivégzésen nem lehetett jelen nézőként. Ebben a szövegegységben a határozott perspektívaváltást világosan jelzi a következő mondat: „De minekelőtte elbeszelném, mint veszteks el, elő kell adnom, mit mivele Hajnóczi, visszavitetvén szobájába.”¹⁷ Ezelőtt a narrátor a számára belátható tér eseményeit rögzíti: a cellájába belépő tót katonát, illetve a hozzáintézett kérdésben azt, amit az ablakából láthat, hogy tudniillik „az ablakkal által ellent álló házak cserepeit egy ölnyre leszedték, és hogy ott egy órával ezelőtt annyi ember gyűlt vala össze.”¹⁸ A mondat belső összefüggéséből valószínűsíthető egyébként, hogy Kazinczy ezt a két észleletet egymással összefüggőnek szánta, s ilyenformán aligha arról van szó, hogy – miként Benda vélte – „a cserép leszedése nyilván biztonsági okokból történt: a padlásra lőfegyvereket állíthattak”.¹⁹ A kivégzésről készített, egykorú vízfestményen szintén ábrázolt jelenség, amennyire ez a fekete-fehér reprodukción kivehető,²⁰ sem erősíti meg Benda feltételezését. Ott csak a padláson álló emberi alakokat láthatunk, s ilyenformán a mondat értelmét inkább a szöveg kontextuális jelentésében kell keresnünk: Kazinczy itt a kivégzést megtekinteni akaró embereket észlelhette az ablakából, s ezzel az összetett mondat tal ezt jelezte. Persze úgy, hogy maga a látvány itt és ekkor még értelmezetlen maradt a narrátor számára: a kivégzés megtörténtét a tót katona közlése erősítette meg.

¹⁵ Magyar színháztörténet 1790–1873, szerk. Kerényi Ferenc, Akadémiai, Bp., 1990. 80. A vonatkozó rész Kerényi Ferenc munkája. Heinrich Ferdinand Möller drámáját Kónyi János fordította magyarra, s a darab azért számított nehéznek, mert sokszereplős szomorújátékról van szó, amely ráadásul katonai környezetben játszódik (ez a jelmezek és a statisztéria szempontjából jelentett különleges feladatot). A darab kiválasztása tehát a kivételes alkalomnak szólt. Erről lásd még az 1792. július 13-i előadásról szóló egykorú kritikát: A magyar színikritika kezdetei (1790–1837), I–III. kötet, s. a. r. Kerényi Ferenc, Mundus, Bp., 2000 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 16–18.), 17.

¹⁶ Ezt persze a történeti szakirodalom is magától értetődőnek tartja; a már idézett népszerű összefoglalás például így rögzíti: „A fogva tartott Kazinczy nem lehetett jelen a kivégzéseknél. Környezetétől azonban igyekezett minden lényeges dolgot megtudni, s évtizedekkel később – jóval szabadulása után – Fogságom naplója című művében számolt be értesüléseiről.” [Ifj] Barta i. m. 6–7.

¹⁷ Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója, s. a. r. Szilágyi Márton, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011 (Kazinczy Ferenc Művei. Első osztály. Eredeti művek. Kritikai kiadás) [A továbbiakban: Kazinczy: Fogságom naplója 2011.], 79.

¹⁸ Kazinczy: Fogságom naplója 2011. 79.

¹⁹ Benda (kiad.) III. 314.

²⁰ A képet közölte: Benda (kiad.) II., a 792. és 793. lapok közötti képtábla.

Ebben az értelemben ez a szövegegység előreutaló funkciót is kap, hiszen eszerint a kivégzés leírása már utólagos konstrukció, időbeliségét tekintve is. S éppen ezt a konstrukció-jelleget tárja fel a két egységet átkötő, már idézett mondat, amely után Kazinczy olyan eseményekről számol be, amelyeknek szemtanúja bizonyosan nem lehetett. Mindezt azonban úgy teszi meg, hogy erre a bizonytalanságra vagy az értesülések mástól (másoktól) származó módjára nem hívja fel a figyelmet, azaz novelisztikusan komponál. A töretlen, panorámaszerű szerkesztés, amely a narrátort – ha omnipotensnek nem is, de – minden lényeges eseményt nyomon követőnek mutatja, éppen ezért nem egyszerűen a dokumentálást végzi el, hanem megjelenít egy víziót is: a halálra, ráadásul a méltatlan, erőszakos halálra való morális reagálás különböző változatait. Kazinczynak a kivégzésről adott leírását ennek a figyelembe vétele nélkül csak korlátozott érvényességgel értelmezhetjük. A halálos ítéletek kihirdetéséről adott leírás és a kivégzés megjelenítése ebben az értelemben egységet alkot, egymás mellé kerülésük nem kizárólag a logikai és időrendi összefüggésekkel indokolható: mindkét eseménynek a morális következményei lesznek hangsúlyosak. Ezt Kazinczy szövegének alakulása jól mutatja. Sághy Ferenc levelében például a következőkről értesülünk a kivégzés menete kapcsán: „A két utolsó [ti. halálra ítélt, azaz Hajnóczy József és Martinovics Ignác – Sz. M.] megköszönte szépen a causarum regalium director úrnak, hogy halálra ítéltettek, mert ők, úgymond, szívesebben halnak meg, mintsem csak egy esztendei börtönt szenvednének.” Ehhez Benda Kálmán azt a jegyzetet fűzte hozzá, hogy „Kazinczy szerint ezt Hajnóczy mondotta volna az ítélet kihirdetése után”.²¹ Valóban, Kazinczynál a következő formában találjuk meg: „Levétetvén, a' szokás szerint, rólok a' láncz, Hajnóczy felfogta azt, 's megcsörtetvén ajtajában, ezt kiáltá: Amici, malo mori quam hoc vel tribus annis gestare.”²² A különbség a két állítás között egyértelmű: először is Sághy szerint ez a kivégzés előtt, a lefejezés helyszínén, tehát nyilvánosan hangzott el, míg Kazinczy szerint az ítélethirdetés alkalmával, s bármennyire is teátrális formában, mégiscsak kevesek jelenlétében. Ám sokkal lényegesebb a másik eltérés: Sághy tudósítása szerint ezt Martinovics és Hajnóczy együtt mondták, míg Kazinczy csak Hajnóczynak tulajdonítja. Egyfelől persze nem lehet eldönteni, melyik állítás tekinthető a történeti valósággal megegyezőnek, másfelől természetesen az sem valószínű, hogy bármelyik beállítás a másik ismeretében keletkezett volna. Ilyenformán az sem állítható, hogy Kazinczy saját koncepciójának megfelelően alakította volna át az események menetét. Ám az bizonyos, hogy amennyiben Kazinczynak a foglyok celláinak elhelyezkedéséről készített vázlatait is megtekintjük, Kazinczy ezt saját maga nem hallhatta és láthatta, hiszen nem egy helyen őrizték Hajnóczyval. Ettől persze ez a kijelentés még rendelkezhetne információs értékkel, hiszen demonstrálja azt, milyen volt a híráramlás a fogság viszonyai között – a *Fogságom naplója* bizonyos passzusai-ban, elsősorban a munkácsi időszakra vonatkozó bejegyzésekben jó példákat lehetne

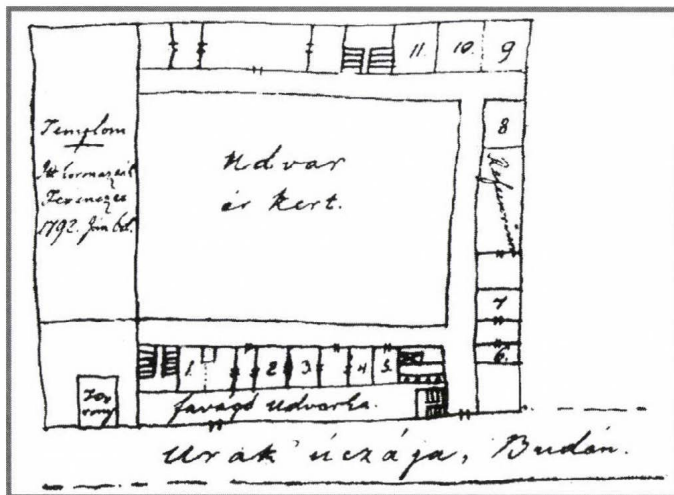
²¹ Márki i. m.; az idézetet és a jegyzetet hozzá lásd Benda (kiad.) II. 793.

²² Kazinczy: *Fogságom naplója* 2011. 79. A latin szöveg fordítása: Barátaim, inkább meghalok, mint hogy ezt három évig hordozzam.

Az 1. számú helyiségben raboskodott Kazinczy, a Refektóriumban folyt a tárgyalás

találni ennek a szemléltetésére is. Ezúttal azonban mégsem állíthatnánk teljes meggyőződéssel, hogy Kazinczy mondatának biztosan ilyen referenciája van. A leginkább azért nem, mert ennek a megjegyzésnek oly annyira erőteljes kapcsolata van a

szöveg egészének morális céltételezésével, hogy egyáltalán nem tűnik egy dokumentatív szándék megnyilvánulásának a megjegyzés Hajnóczyhoz kötése. Érdeemes tehát Kazinczy változatának retorikai státuszára is rákérdezni. Azzal ugyanis, hogy ezt a mondatot a szerző Hajnóczy szájába adja, fölerősíti a halálra szántság elfogadásának példaképszerű elemeit: Hajnóczy annak lesz a mintája, miképpen képes a szellem embere nyugodtan fogadni a halált. Kazinczy ezt a magatartást az antik előképekre való nyílt utalással fogalmazza meg. Már a Szirmay munkájára tett megjegyzéseiben felbukkan a hasonlítás: „...mert Haynocy socratesi nyugalommal [ti. halt meg – Sz. M.]”²³ Ez a beállítás határozza meg aztán a *Fogságom naplója* egész Hajnóczy-képét: a február 4-i bejegyzésben Kazinczy saját, írásbeli vallomását is úgy összegzi, hogy „Haynóczyt úgy festettem mint egy újabb idők’ Socratesét”.²⁴ Majd Hajnóczynak a kegyelmi kérvény elutasításakor tanúsított magatartását is így jellemzi (ismét megjegyezném, Kazinczy ennek sem lehetett tanúja, mert ő ezen az eseményen biztosan nem volt jelen): „Hajnóczy Socrateszi nyugalomban hallgatá felolvastatni a’ Parancsot. – Possum abire? kérdé. Potest felele a’ Director, elremülvén nyugalmán.”²⁵ Megjegyzendő egyébként, hogy Kazinczy korábban, a Szirmay-műre tett jegyzéseiben hasonló elemekkel írta ugyan le az esetet, ám a „szókratészi” jelző akkor még nem bukkant fel.²⁶ Talán annak is jelentőség tulajdonítható, hogy ez a melléknév a *Fogságom naplója* kontextusában kerül majd elő, egy következetes belső utalásrendszer elemeként, a gondos retorikai szerkesztés példaként. Ebbe a sorba illik bele következő elemként a méltatlan fogság helyett örömmel vállalt halál kijelentése, s ezzel Hajnóczy szókratészi karakterének teljessé tétele: Kazinczy ilyen módon teremti meg az eszményi fogoly ideálképét – szemben például a negatív pólsként ábrázolt, rettegő és gyáva

²³ Benda (kiad.) III. 410.

²⁴ Kazinczy: *Fogságom naplója* 2011. 71.

²⁵ Kazinczy: *Fogságom naplója* 2011. 77. A latin szövegrész fordítása: Mehetek? – kérdé. – Mehet.

²⁶ Vö. Benda (kiad.) III. 407.

Verseghyvel –, s ez a beállítás nem is elsősorban Hajnóczyról akar szólni, hanem arról az antik előképekhez igazodó viselkedési morálról, amelyet Kazinczy saját magára tekint érvényesnek. Erősen önarcképszerű ideálteremtésről van tehát itt szó, amelyet a narrátor azzal is elmélyít, hogy Hajnóczy és saját maga között a párhuzamosságokat hangsúlyozza: „kevélykedik” vele, hogy Hajnóczy őt kérte meg egy üzenetében mátkája feleségül vételére,²⁷ valamint beszámol arról, hogy Hajnóczy egykori cellájában megcsókolja a falon azt a foltot, amelyet Hajnóczy kék gubája hagyott hátra, s elfoglalja Hajnóczy egykori ágyát is.²⁸ Mindkét mozzanatban a narrátor Hajnóczy helyettesítőjeként, örököséként mutatkozhatik meg. A *Fogságom naplója* belső, morális értékhierarchiájában tehát világosan kijelölhető helye van Hajnóczynak – s ez a retorikai pozíció legalábbis óvatosságra kell, hogy intsen a Hajnóczyra vonatkozó említések dokumentatív hitele kapcsán.

A Hajnóczyval kapcsolatos említéseknek van egy olyan, nehezebben előbányászható eleme is, amely a *Fogságom naplója* szövegének alakulástörténetét nyommon követve tűnhet a szemünkbe. Ez már a kivégzés leírásába illeszkedik bele, s ezen a ponton érdemes számot vetnünk azzal is, hogy itt találjuk a szövegegység egyetlen olyan elemét, amely explicit módon utal egy informátorra: „A’ megöregedett hóhér háromszor vága Zsigrayba, ’s ezt látván Martinovics, kit azért állítának Kapitány Plecz mellé (így beszélé ezt nekem maga Plecz), ájúlva dőlt el, ’s Plecz elébe állá, hogy többé semmit se láthasson.”²⁹ Nem tudjuk, Kazinczy mikor szerezte be az információkat Pletztől (vajon rögtön a kivégzés után?),³⁰ de egyfelől tudjuk, hogy ők ketten a fogságból való kiszabadulás után is találkoztak,³¹ másfelől pedig Kazinczy utólag, már szabadulása után tudatosan igyekezett pontosítani saját emlékeit más szemtanúk ismereteivel. Ez a kapcsolat tehát feltehetőleg beleillik abba a sorba, amely Kazinczy tudatos adatgyűjtéseiből összeállítható. Persze ebből az egyetlen utalásból nem lehet megítélni, az információk mindegyike ugyanattól az egyetlen szemtanútól származik-e, vagy a megjegyzést kizárólag erre az egyetlen mozzanatra kell-e értenünk. A kivégzésre vonatkozó többi leírás áttekintéséből azonban kitűnik, hogy a Kazinczytól rögzített változat egyáltalán nem a mindenki által megőrzött jelenetek közé tartozik. Van ugyan ilyen karakterű része is a *Fogságom naplójának*: az összes fennmaradt leírásnak része az, hogy a hóhér az elsőnek kivégzett Sigray fejét csak a harmadik csapásra tudta levágni – ez az esemény tehát akár egy

²⁷ „Felejtethetlen nap vala a’ tegnapi, mert hogy engem Hajnóczy óhajta mátkájának férjül, annak becsét egész mértékében érzem, ’s kevélykedem vele; ...” Kazinczy: *Fogságom naplója* 2011. 82.

²⁸ Kazinczy: *Fogságom naplója* 2011. 86.

²⁹ Kazinczy: *Fogságom naplója* 2011. 80.

³⁰ Pletz életrajzát lásd Kazinczy: *Fogságom naplója* 2011. 446.

³¹ Kazinczy 1803. május 17- i naplófeljegyzésében rögzítette, hogy találkozott Pletz-cel egy pesti útja során: „Ezekben a napokban kapitány Pleczet, ki engem Szláv Györggyel egy kocsin vive Brünnig, meglátam egy kalmárbolt ajtajából. Mely változás! Nyolc esztendő alatt úgy elfonnyadt az ember, mint hús alatt kelle volna.” Plecz ekkor egy fiatal nővel volt, akivel – saját bevallása szerint – együtt élt. „Meglátogattam Pleczet, ’s egy pár butell. Tokajit ’s Ménesit vittem neki. Elbeszélte, hogy ezt a’ leányt egy kisebb leány testvérével ellopta szüléjítől. Megborzadtam. Mind kettőt sokat kinzotta, de kivált a’ kisebbiket, kinek valóságos tirannja volt.” Kazinczy Ferenc, Pályám emlékezete, s. a. r. Orbán László, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009 (*Kazinczy Ferenc Művei. Első osztály. Eredeti művek. Kritikai kiadás*), 286.

hagyományos forráskritikai összevetés számára is kétségtelenül igazolható esemény marad. S ez Kazinczy változatában is hangsúlyosan benne van, mint láttuk. Mi több, ehhez hozzákapcsolódik egy másik epizód is. Az ugyanis teljesen világos és egyértelmű, hogy Martinovics büntetésének súlyosbítását jelentette a társak kivégzésének a végignézése. Ez kifejezetten szerepel Nyéki Németh János királyi jogügyigazgatónak a kivégzésre vonatkozó utasításában: „Először Martinovicsot kell felfüggetetni; a vesztőhelyre szekéren kell vinni, és ott olyan helyre kell őt állítani, az ítéletben előírt súlyosbításnak megfelelően, ahonnan végignézheti a többiek kivégzését.”³² Csakhogy az elsőként kivégzett Sigray lefejezése nem sikerült azonnal. Arról azonban már nincsenek egybevágó részletek, hogy erre a nyilván borzalmas jelenetre Martinovics hogyan reagált: egyedül Kazinczy rögzít ájulást. A Magyar Hírmondó nyomtatásban is megjelent tudósítása csak komoly felindultságról beszélt: „A budai öreg hóhér ti. harmadik vágásra csapta le az első főt, melly látásra szinte magán kívül kezdett lenni egy kevés ideig Martinovics.”³³ Az ezt helyesbíteni akaró újabb közlemény a folyóiratban egy másik verziót mond el, de eszméletvesztésről itt sincs szó: „A budai hóhér szerencsétlen csapásainak szemlélésére úgy elrémült, hogy két hajdúnak kellett megfogni kétfelől. Aztán leült a földre, s szüntelen könnyörgött.”³⁴ Ezek miatt a némileg divergáló elemek miatt nem tudjuk, hogy Kazinczy verziója, amely egy szemtanúra hivatkozik, vajon hitelesebbnek tekinthető-e, mint a többi.

A kivégzés leírásának azonban van egy olyan apró részlete, amely jelentős eltéréssel szerepel a Szirmay-jegyzetekben. Ott ugyanis azt olvashatjuk Kazinczytól: „Az úttzára érvén meg látta [ti. Hajnóczy – Sz. M.] Bükkesy Károlyt, ki Révainak a' munkácsi districtusban commissariusi secretariusus volt, 's-akkor még Heimbucher nevet viselt, 's-butst (vale) kiálta néki. Ez nagy gorombasággal megvetvén őtet, el fordult tőle, mellyre Hajnóczy: 'Lám! ez az ember még szégyelli, hogy ismér engem!' –”³⁵ Ez a megjegyzés Szirmay azon, Kratucsek Antal ex-jezsuita páter levelére alapozott leírására kíván reagálni, amely a megjegyzést Laczkovicsnak tulajdonította, mi több, a megszólított személyt is másban látta: „Viso primo cataphracto ait ad me: 'Ez az én eskadronomba volt.' Postea: 'amott van Latinovich, servus Latino-vich!'”³⁶ A *Fogságom naplójában* a jelenet szüzséje változatlan marad ugyan, de két döntő eleme megváltozik: „Elnyelte [ti. Laczkovics János a pirulákat – Sz. M.], ment, felült a' szekérre, maga erejével, bátran, de nem csendesen. – Servus Latinovics! kiálta erre, meglátván a' sokaságban. Latinovics elfordult. – Nézzétek, ez még szégyenli, hogy ismert engem!”³⁷ A két változat léte meglehetősen zavarba ejtő. Nem tudunk arról, mi indokolta a változtatást. Mezei Márta ezen a ponton úgy vélte, hogy Kazinczyt a különböző forrásai közötti szelektálás vezethette: „Jegyzései-

³² A részletet magyar fordításban közli: Benda – Elek i. m. 399.

³³ Benda – Elek i. m. 412.

³⁴ Benda – Elek i. m. 415.

³⁵ Benda (kiad.) III. 413.

³⁶ Benda (kiad.) III. 410. A fordítás: Megpillantván az első vértet, így szólt hozzám: 'Ez az én lovasszázadomba volt.' Később: 'amott van Latinovich, szervusz, Latinovich!'

³⁷ Kazinczy: Fogságom naplója 2011. 80.

ben ugyanis (valószínűleg Novák tudósítása szerint) az áll, hogy Hajnóczy köszöntötte Bükkesy Károlyt, aki elfordult, s ezt vette tudomásul keserűen. Kazinczy azonban a Fogságom naplójában Szirmay közlését vette át – úgy látszik, inkább Laczkovicshoz illőnek tartotta az epizódot, mint a 'socratesi nyugalmú' Hajnóczyhoz.³⁸

Ezzel a vélekedéssel azonban aligha oldottuk meg a kérdést. A *Fogságom naplójának* a kivégzésre vonatkozó részletéből nem tudjuk pontosan kielemezni az esetleg Nováktól származó információkat – ha valamit egyáltalán, akkor legfőlőbb, ahogyan már idéztük, a Pletzre vonatkozó utalást vehetnők alapul –, ilyenformán pedig aligha lehet egyszerűen Kazinczytól származó forráskritikai mérlegelésként értelmezni a módosítást. Annál is inkább, mert hiszen Kazinczy az első variációt, a Hajnóczyt és Bükkesyt emlegetőt, éppen Szirmayt pontosítva, azaz az ő szövegét kétségtelenül ismerve hozta föl, majd pedig a *Fogságom naplójában* úgy tér vissza a Szirmaynál olvasható verzióhoz, hogy semmiféle bizonytalanságot nem érzékeltet, hanem azt a hézagatlan novellisztikus szerkesztést alkalmazza, amely az egész részlet megkomponálásában megfigyelhető. Ennek a részletnek tehát nem igazságértéke van, hiszen természetesen nem dönthető el, valójában ki kit is látott meg 1795. május 20-án. Mindkét személy, Bikkessy és Latinovics is létező és azonosítható személy,³⁹ mindkettejükről elképzelhető – kapcsolatrendszerük alapján – egy ilyesféle eset, hiszen nevük felbukkant a vizsgálat során, bár perbe nem fogták őket, bármelyikükre ráköszönhetett volna Hajnóczy éppúgy, mint Laczkovics. A jelenetnek a *Fogságom naplója* egészében azonban van egy világos retorikai státusza: azzal, hogy nem Hajnóczyhoz van hozzákötve az eset, töretlenül érvényesülhet a szókratészi magatartás Hajnóczyn keresztüli szemléltetése, s ezzel párhuzamosan a halálból gúnyt űző Laczkovics viselkedésének egyik novellisztikus elemévé avatódhat a vonakodó ismerős köszöntésének jelene. Mezei Márta idézett mondatainak ezen a ponton komoly igazsága van – csupán azt érdemes hozzátenni, hogy mindez aligha a hitelességre törekvő jellemrajz egységesítő szándékából következik, azaz nem arról van szó: Kazinczy ezt így tartotta autentikusabbnak. Jellemzőbbnek persze gondolhatta. Mindehhez még azt is érdemes hozzászámítani, hogy nem is csak Laczkovics és Hajnóczy között kellett választani, amikor a nézőkkel való ilyen kommunikáció példájáról volt szó: egy beszámoló szerint, amelyet persze Kazinczy feltehetőleg nem ismerhetett, Szolártsik Sándor is üdvözölte az ismerőseit a veszőhely felé menvén.⁴⁰ Ez egyébként Richard van Dülmen elemzése szerint teljesen beleillett a kivégzések korai szokásrendjébe. Nem szokatlanságról van szó, legfőlőbb Kazinczy leírása

³⁸ Mezei i. m. 426.

³⁹ Bikkessy (Heimbucher) Andrásra helytartótanácsi fogalmazóra lásd *Ember Győző: A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848*, A M. Kir. Országos Levéltár kiadványa, Bp., 1940. 211, 213.; Bikkessy 1794. augusztus 19-én a katonai főparancsnokságon feljelentést nyújtott be Szentmarjay Ferencről: *Benda* (kiad.) II. 62–68. Latinovics Jánosra, aki korábban Bács megye alispánja volt, lásd *Ember* i. m. 203, 216. Őt 1794. augusztus 13-i vallomásában Martinovics emlegette ismerőseként, s erről a kapcsolatról Laczkovics is említett tett augusztus 25-i vallomásában: *Benda* (kiad.) II. 47, 87.

⁴⁰ „Az ismerőseket, akiket meglátott, mindkét részen örömmel üdvözölte.” Kardos János joggyakornok levele ismeretlennek, Buda, 1795. június 4. = *Benda – Elek* i. m. 418.

kezeli kuriozitásként az esetet. Inkább a *Fogságom naplója* retorikai-esztétikai céltételezésének tudatos, eszközként alkalmazott elemét láthatjuk benne: részben ezáltal a módosítás által jöhet létre az a belső viszonyrend, amely a morális tartás módozatait akarja rögzíteni. Hiszen igencsak feltűnő, hogy Kazinczy általában is mennyire nem az összeesküvés történetét akarta dokumentálni, hanem a fogság embertelen körülményei elviselésének példázatszerű felmutatására törekedett. Ez a szándék azonban – talán nem árt erre sem felhívni a figyelmet – nem a manipuláció szándékát hordozta: a szubjektív és a saját nézőpontot érvényesítő memoár ezen a ponton az antik, plutarkhoszi portré-hagyománnyal vegyült össze, s ebből adódott különös karaktere.⁴¹

Laczkovicsnak a kivégzésen tanúsított hetyke és néha kifejezetten nemtörődömnek minősíthető viselkedése ráadásul más forrásokból is megerősíthető elem, még ha mások olyan kijelentéseit is jegyezték fel, amelyek eltérnek a Kazinczytól megőrzöttektől (amelyekről persze nem tudjuk, hogyan jutottak Kazinczy tudomására). A több forrásban is meglévő érdeklődés Laczkovics iránt azzal is összefügghetett, hogy ő tudatosan igyekezett szokatlanul viselkedni. A szokásnak megfelelő viselkedést Dülmen a koraujkori példák alapján úgy jellemezte, hogy ilyenkor alapvetően bűnbánó kereszténynek illett mutatkozni, ezzel mélyíthette el egy halálra szánt elítélt a tömegre gyakorolt hatást.⁴² Márpedig Laczkovics lépten-nyomon megtörte ezt a hagyományt. Egy ismeretlen szerzőségű levélben azt olvashatjuk: „Laczkovics ráförmedt a hóhérra, amikor az le akarta metteleníteni a nyakát; saját maga vetkőzött le; majd pedig káromló módon megbiztatta a hóhért, hogy csapjon már; előbb azonban, hogysen ez megtörtént volna, körülnézett a vesztőhelyen, és ezt mondta: És hol vannak az excellenciások? – nem tudhatjuk, hogy nem volt-e megalapozott ez a kérdés.”⁴³ Kazinczy erről a kijelentésről nem tudósított. Sághy Ferenc levelében a következő, máshonnan nem ismerős adalék szerepel: „Minekutána a vasat levették róla, úgy sietett a karéba, hogy a kísérő katonák alig értek vele. Sententiájának elolvasása alatt intett, hogy hamarabb végezzék; ez meglévén, mondja a páterjének: adieu, Pater!”⁴⁴ Az azonban, amit Gecse Dániel orvostanhallgató jegyzett fel Teleki József koronaőrnek, némely pontján ismerős lehet a *Fogságom naplójából*: „következett Laczkovics, ez régen haragudott Martinovicsra, azt az okát adván, hogy ő soha papnak nem hitt, s most mégis amiatt kell néki meghalni, ez sem azután, sem az helyen legkisebbet sem imádkozott, hanem vakmerő bátorsággal elhallgatta sentenciáját, és midőn a pap által intetett volna utolsó órájában az imádságra a végzetlen sok népnek jó példa adására, akkor bajuszát sodorta és körülnézte a sokaságot, s azt mondotta: Sok nép! Még a koronációkor [koronázáskor] se volt ennyi; azonban ő jelen vagyon, igaz, hogy a halál különös dolog; továbbá azt mondotta, hogy Marti-

⁴¹ Párhuzamként érdekes Kovács András tanulmánya, amelyik az emlékezés mechanizmusát vizsgálta az oral history segítségével, s arra jutott, hogy egy fordulópont jellegű, s időben nem is túl távoli eseménysor megismerése sem lehetséges ellentmondások nélkül: Kovács András, Szórol szóra, BUKSZ, 4. évf. (1992), 1. sz. 88–94.

⁴² Vö. Dülmen i. m. 140–141.

⁴³ A részletet magyar fordításban lásd Benda – Elek i. m. 408. Latin eredetijét: Benda (kiad.) II. 794.

⁴⁴ Benda (kiad.) II. 792.

novicsnak meg kell mondani, hogy kurvannya, ő már nem haragszik rá.”⁴⁵ Innen néhány dolog érthetőbbé válik. Ezen forrás szerint Laczkovics hosszasan, legalább több mondatnyi beszédben kommunikált a kivégzése előtt a nézőkkel, s ekkor hangozhatott el az a megjegyzése is, amelyet Kazinczy még a börtönben elhangzott mondatként rögzített arról, hogy ő (mármint Laczkovics) papnak soha nem hitt. Kazinczynál ugyanis feloldhatatlan feszültséget látszik okozni, hogy ő ezt mint a gyónás során elhangzott kijelentést adja vissza, csak hogy a gyónásnak ő értelem-szerűen nem lehetett a tanúja; ám ha ez nyilvánosan elhangzó mondat volt, akkor eljuthatott hozzá tartalmilag – s akkor a módosítás annyi érdekesebb, hogy Laczkovicsnak a *Fogságom naplójában* megrajzolt jellemére vetne fényt: a szövegben jelen lévő Laczkovics még a gyónás szentségi szituációjában is formabontó és nyegle, illetve magatartásával hangsúlyozottan egy szélsőségesen valláskritikai attitűdöt akar megjeleníteni (egyébként nem következetesen, hiszen a papi közreműködést nem hárítja el teljesen). Legalábbis Kazinczy ábrázolásában ez látszik belőle. Egyébként a Szirmay művére tett megjegyzések azt valószínűsítik, hogy Laczkovicsnak a gyónás előtti és utáni viselkedéséről az ott biztosan jelenlévő Novák Ignác kapitány informálhatta Kazinczyt⁴⁶ – s aztán ezek az értesülések úgy kerültek be a *Fogságom naplójába*, mintha a gyónás alatt hangoztak volna el. Ismerős lehet Gecse leveléből a sokaságra és a koronázásra tett utalás is, amelyet Kazinczy is Laczkovics szájába ad. Ez rendkívül éles célzás, hiszen az emlegetett koronázás csak a legutóbbi, 1792-es, budai ünnepség lehetett, amelyen éppen azt a Ferencet koronázták magyar királlyá, aki többek között Laczkovics halálos ítéletét is jóváhagyta.

Laczkovicsnak a Martinoviccsal való különös, s stílusosan kissé talán diszsonáns megbékélését a *Fogságom naplója* már nem tartalmazza. Az, hogy ez megtörtént-e egyáltalán, amúgy is kérdéses: Alexovics Vazulnak a kivégzés másnapján kelt, latin nyelvű levélbeli beszámolója ugyanis azt állítja, hogy Laczkovics nem bocsátott meg Martinoviccsnak.⁴⁷ Kazinczy a *Fogságom naplójában* ugyan már nem, de a Szirmay művére tett kommentárjaiban még megírt egy másik, Gecsénél szereplő mozzanatot is: „Laczkovich, ki leg álhatóságban viselte élete fonalának szegését, ’s-még utolylára fel-pedrette bajúszát, feje vétele után-is még a’ földön-is sokáig mozgott.”⁴⁸ Ami pedig a leginkább feltűnik Gecse leveléhez képest: hogy miközben ez a beszámoló kellően nagy terjedelemben rögzítette a külső szemlélő számára alighanem a legemlékezetesebben halálra készülő Laczkovics reakcióit, mindezt nyelvileg homógen módon, magyarul tette – miközben Kazinczy egy többnyelvű kommunikációt teremtett meg a számára rendelkezésre álló történetelemekből. A *Fogságom naplójában* Laczkovics magyarul, németül és franciául nyilatkozik meg, igazodva a kivégzést megsemlélő tömeg feltehető többnyelvűségéhez, ezzel elmélyítve azt a lehetsé-

⁴⁵ A részlet: Benda – Elek i. m. 410. A koronázással való összevetés egyébként egy magánlevélben is felbukkant, a perben bíróként résztvevő Boronkay Imre a primáshoz küldött levelében ugyanezzel a hasonlattal fejezte ki, milyen sokan vették részt a kivégzésen: Benda (kiad.) II. 793.

⁴⁶ Vö. Benda (kiad.) III. 411.

⁴⁷ Lőkös i. m. 217–218.

⁴⁸ Benda (kiad.) III. 414.

ges hatást, amelyet a halálra való elszánás emberi példajaként nyomként maga után akart hagyni, márpedig ez ismételten olyan retorikai-poétikai eszköz, amelyet a *Fogságom naplója* egyik fontos kompozíciós eszközeként azonosíthatunk.⁴⁹

A *Fogságom naplója* verziójában vannak azért olyan elemek is, amelyek más forrásokban is fennmaradtak, feltehetőleg azért is, mert impresszív elemei lehettek a nyilvános halálnak. Ilyen volt Hajnóczy halálának a leírása: ez ugyanis mindenhol azokkal a hangsúlyokkal őrződött meg, ahogyan Kazinczy is megörökítette. A bátor és istenfélő halál példajaként jegyezte föl az Illésházy Istvánnak beszámoló W. E.,⁵⁰ Sággy Ferenc szerint is így viselkedett,⁵¹ sőt, a Magyar Hírmondó tudósítása is ilyen jellegű viselkedést őrzött meg tőle.⁵² Ez arra látszik mutatni, hogy Kazinczy nem önkényesen formált Hajnóczy alakjából eszményi példaképet, hanem csak azokat az elemeket hangsúlyozta és rendezte célzatosan egymás mellé, amelyek mások számára is emlékeztetések voltak.

Más a helyzet némileg Martinovics halálának a körülményeivel. Az ő haláláról szóló leírások megegyeznek abban, hogy Martinovics is szépen halt meg, pontosabban úgy, ahogyan a közvélekedés – a kikövetkeztethető társadalmi norma – szerint kell: bátran és az Istennel látványosan megbékélve.⁵³ Ahogyan W. E. levelében olvashatjuk: „Az elítéltek sorát Martinovics zárta, akit utolsóként vezettek a székhez, annyira bűnbánó lélekkel s vétkeit nyilvánvalóan kárhoztató viselkedéssel ment oda, hogy a körülállók közül sokakban részvétet ébresztett és sokakat könnyekre fakasztott; egyetlen sikeres csapástól meghalt; az Istennel megbékélt bűnös jeles példáját tanúsította és hagyta maga után.”⁵⁴ Gecse Dániel tömörebben fogalmazott, de ettől nem teljesen eltérő szellemben: „Utolsó volt Martinovics, aki felette nagy kétségbeesésben és imádkozásban szüntelen csókolta a kezében lévő feszületet”.⁵⁵ Alexovics Vazul szintén ezt hangsúlyozza levelében.⁵⁶ Sággy Ferenc pedig a következő mondatral vezeti be a Martinovics haláláról szóló leírását: „Következett végre Martinovics, kinek ájtatosságát, szép magaviseletét csodálták.”⁵⁷

Kazinczy mindezt a már szinte általánosnak tekinthető megítélést nem veszi át saját Martinovics-ábrázolásába. Miközben megörökítette azt a történetet is, amely a kivégzésről adott leírásokban rendre felbukkan. S most talán érdemes erről az egyik hivatalosnak szánt beszámolót, Szabó János Pest megyei főszolgabírónak az alispán-

⁴⁹ Erről bővebben Szilágyi Márton: Mikrohistorische Aspekte der mehrsprachigen Kommunikation aus Anlass einer Hinrichtung in Ofen (Buda) am Ende des 18. Jahrhunderts = Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pest, Ofen und Budapest: Studien zur Geschichte, Presse, Literatur und Theater, sprachlichen Verhältnissen, Wissenschafts-, Kultur- und Buchgeschichte, Kulturkontakten und Identitäten, hrsg. von Wynfrid Kriegleder – Andrea Seidler – Jozef Tancer, edition lumiere, Bremen, 2012. (Presse und Geschichte – Neue Beiträge, hrsg. von Astrid Blome – Holger Böning – Michael Nagel, Bd 63), 225–231.

⁵⁰ Benda – Elek i. m. 407.

⁵¹ Benda – Elek i. m. 411.

⁵² Benda – Elek i. m. 413–414.

⁵³ Erről a normáról bővebben: Dülmen i. m. 140–141.

⁵⁴ A részletet magyar fordításban lásd Benda – Elek i. m. 407.

⁵⁵ Benda – Elek i. m. 410.

⁵⁶ Lőkös i. m. 217–218.

⁵⁷ Benda – Elek i. m. 411.

hoz intézett jelentését idézni: „de itt is történt valami, Martinovics Ignác József ítéletének végrehajtásánál: az tudniillik, hogy a hóhérsegéd nem jól kötötte be a kivégzendő szemét, így aztán akkor, amikor a hóhér egyenesen a nyakához irányozta az ütést, gorombán meghúzva azt a kendőt, mellyel az elítélt szeme be volt kötve, ezzel megzavarta a hóhért a csapásban, sőt ezáltal az elítélt szeme elé is tárult a nyaka felé tartó pallos, és ezzel még e fokozattal is tovább súlyosította azt az ítéletet, melyet a nagyméltóságú Hétszemélyes Tábla már amúgy is súlyosított.”⁵⁸ A kivégzés közben lecsúszó kendő esetét Kazinczy nem egyszerűen fönntartotta a *Fogságom naplójában*, hanem olyan nyelvi-retorikai változatban illesztette be az ítéltvégrehajtás ábrázolásába, hogy az egyértelműen Martinovics viselkedésének gyávaságát sugallja. Erre pedig egyik, eddig idézett beszámoló sem következtetett az esetből. Kazinczy változata így szól: „Martinovicsot bajjal vonták a' székhöz. Ott beköték szemeit, 's a' hóhérlegény tartotta a' kendő végét. A' kopasz koponyáról lesíkkolt a' kendő, 's Martinovics az öröm mosolyával pillanta körül. Grátziát reményle. De szemeit ismét beköték, 's feje repült.”⁵⁹

Kazinczy számára láthatólag fontos volt Martinovics kapcsán is egy következetes személyiség-szerkezet megrajzolása, s ehhez ezen a ponton jól illett egy olyan, a halállal szembenező magatartás ábrázolása, amely végsősoron megvonja hőségétől mind a bátorság, mind az állhatosság jegyeit. Ezt igazán nyíltan a Szirmay művére írott kommentárjaiban fogalmazta meg, ahol is egyértelműen összefoglalta azokat a tendenciákat, amelyeket a *Fogságom naplója* ábrázolásában is azonosíthatunk, anélkül, hogy ott ilyen tömörséggel megtalálhatnánk: „Ez [ti. Őz Pál – Sz. M.] csendes és philosophicus lélekkel tűrte a mit tűrnie kellett. Azt mondotta minden a ki ítélni tudott, hogy a hét között egyedül Haynóczy és Őz hóltak meg igazán csendesen. Szent Marjai is eszes ember módjára hólt meg. A Szolarcsik bátorsága affectalt szép tűz, a Laczkovicsé vadság volt. Sigray és Martinovics gyáva emberek módjára veszték el.”⁶⁰ Ezért nem volt helye a *Fogságom naplójában* annak a szánalmat és tiszteletet egyaránt ébresztő viselkedés felidézésének, amely pedig más, egykorú leírásokban helyet kapott, s amelyről akár az is feltételezhető, hogy eljuthatott Kazinczyhoz is valamilyen formában. Pedig hogy ez utóbbi milyen erős és impresszív beállítást jelenthetett, arra Kossuth Lajos egy kései emlékezése lehet a bizonyíték. Az öreg Kossuth azt idézte föl, hogy apja tanúja volt Martinovics degradációjának (papi felszentelésétől való megfosztásának), s ezt ő mint rendkívül bátor tettet őrizte meg az emlékezetében; Kossuth így összegezte apja emlékének tanulságait: „Jellemtelen, komisz emberek nem tudnak így meghalni.”⁶¹ Kazinczy számára azonban ettől alapvetően eltért a Martinovicsról kialakított jellemrajz, s ennek egységessége érdekében alapvetően máshogy ábrázolta a halálhoz való viszonyát is. Hiszen Kazinczynak alapvetően egy egységes jellemrajz megalkotása volt a célja, s nem a látvá-

⁵⁸ A részletet magyar fordításban lásd Benda – Elek i. m. 404.

⁵⁹ Kazinczy: *Fogságom naplója* 2011. 81.

⁶⁰ Benda (kiad.) III. 416.

⁶¹ Kossuth Lajos iratai, IX. kötet, s. a. r. Kossuth Ferencz, Athenaeum, Bp., 1902. 235.

nyosságként és ceremoniálisan felfogott nyilvános kivégzés hagyományos ábrázolása, ahol a lelki épülés érdekében a méltó halál iskolapéldáit kellett felmutatni úgy, ahogyan ezt a korújkori kivégzésekről fennmaradt leírások tradíciója megtette. Kazinczy elbeszélésének eltérő hangsúlyai arról a poétikai igényről tanúskodnak, amely memoárjának egészében kimutathatóak.

Kazinczy *Fogságom naplója* című műve tehát igencsak óvatosan kezelhető történeti forrásként. Nem azért, mintha hiteltelen lenne, hanem inkább azért, mert sajátos hitelesség jellemzi, s nem egyszerűen a reflektálatlan dokumentálás szándéka. Azzal a gesztussal, hogy Kazinczy évtizedek távolából, egykori feljegyzéseinek felhasználásával és utólagosan beszerzett információk birtokában, memoárként fogalmaz meg egy formailag naplószerű szöveget, eleve a többszörös reflektáltság pozícióját teremti meg. Ha ettől a nem egyszerűen formai, hanem mélyen szemléleti jellegű sajátosságtól eltekintünk, s csupán adatok tárházának tekintjük a szöveget, óhatatlanul leegyszerűsítjük hatásmechanizmusát. Kazinczy már a Szirmay Antal könyvére tett megjegyzéseit is a személyes érintettség és az efelől szubjektíve belátható nézőpont oldaláról indokolta meg. Igaz, ezt a pozíciót nem egyszerűen az emlékezés és felejtés természetes folyamatára alapozta, hanem igyekezett ebbe beleépíteni számos egyéb információt is. Az események leírásának így létrejövő perspektívája tehát egyszerre bizonyulhat hitelesnek és egy tudatosan megteremtett stilizálás eredményének. Ennek a kétarcúságnak a tanulságai pedig arra figyelmeztethetnek, hogy a nem-fikcionális karakterű 19. századi szövegek vizsgálatánál az irodalomtörténet interpretációs lehetőségeit feltétlenül érdemes bővítenünk kell a mikrotörténet elméleti-módszertani javaslatai alapján, hiszen a vizsgálat léptékváltása révén jóval gazdagabban kiaknázzhatóvá válik a szöveg, mert ilyenformán tárulhatnak föl a szöveg belső értékvilágának azok a rejtett tényezői is, amelyek a retorikai felépítésben megragadhatók.

ILLÉS LÁSZLÓ

Versek

Valamerről valahonnan

Sok esztendő kóborlása után,
 minden percért kár, nem ismernek fel.
 Arcomba kövült por, fújja a szél –
 hiába. Pillantásod akár egy
 rozzant félhomály. Lobbanj fel, kérlek.
 Másként zúgnak a tölgy, a diófa,
 nyár. Szerelmes imákban el tudnám
 képzelni a tested körvonalát –
 kiszakított belőled az orkán.
 Az összevont szemöldökű felhők
 sorakoznak. Legborzasztóbb az, hogy
 megszokod. Hamvaink, óh, mindenhol,
 őszirózsák, keresztvetők, fagyöngy.
 Mennykő igazságok közt vacogva
 kialvatlanul pislog a csillag,
 lelkemnek van visszhangja, mögöttem
 az elfáradt felhők lemaradtak.
 Valamerről valahonnan a föld
 halottá rajzol, és levakar, hogy
 még élhessek. Színeket kever a
 fekete festő, szíveket metsző.
 Tejköd csorog, csorog rozsdaláncon,
 felkelő, lenyugó nap is besüt.

Nézem az erdőt

Alszik reggeled észrevétlenül,
 nézzed az erdőt, ahogy hajt – hajnalt,
 reggelig. Csak önmagad boldogulsz.
 Győz a lelked, hű táj felé haladaj!

Boldog harangok

Ősszecsukódó barázda volt
 a könyvem – aransárga mezsgyén,
 az utca épült akadéknak,
 hasadjon ketté a kerékagy!
 Pusztulásba előttem mentél.
 Egyszer meghaltál! Hát meghaltál?
 Hely nem volt, hová könny lecseppen.
 Érted voltam vezérlőm, érted,
 mert rámrakódtak gyermekkori,
 abauji évek, éneklő
 hegyek, utak, várromok, sorsok!
 Vadludak vonultán szél viszi
 a felhőt. Újra alkonyodik.
 Mindenféle béke távoli
 fonadék – hű hozzád, semmibe
 karoltál. Ellobbanni kész a
 gyertyám, a pince huzatjában.
 Ez a föld, ez falja anyámat,
 apámat. Kizöldelő a sír
 kisfiam felett, középen nagy
 fehér bazsarózsa, hófehér –
 kopjafa árnyékának jele.
 A hátam mögött maszatos ár,
 miért hulltál bele, kis virág?
 Egy leány ment és pengett hárfák
 zenéje. Volt egy kegyes ének,
 mely minden hajnalon nevetve
 lett harang: sompolyog a kétség,
 hozzám pártoló szent irgalom.
 Dombhátról láttalak. Hűvös volt
 a nyári hajnal. Rejtőzködöm
 novemberi kék párák mögé.
 Kazlak tövében áll az idő,
 megállt. Boldog harangok: bim-bam.
 A legrövidebb út magunktól
 önmagunkig tart, önmagunkig.
 Oltalmazd alá fuvalasó,
 Istennek Szent Anyja – Mária.
 Utcasor sötétbe öltözött,
 Hold bujkált a fellegek között.
 A Föld egy percre kilendült velem,
 rám tekint kegyes történelem.

KOVÁCS IDA

Csokonai regmeci látogatásának narratívái

Csokonai Vitéz Mihály és Kazinczy Ferenc első levélváltásának időpontját 1792 nyarára tehetjük. Nem rendelkezünk a kapcsolat felvételét kezdeményező Csokonai-levéllal, de ránk maradt egy Kazinczy Ferenc tollából származó válaszlevél-töredék 1792 augusztusának elejéről.¹ Ebben egyfelől Kazinczy nyelvi korrekciós javaslatait olvashatjuk egyes Csokonai által használt szavak helyesírásával kapcsolatban, másfelől elismerő, mi több, beavatást ígérő megjegyzéseket az ifjú pályatárs neki megküldött verseiről: „[...] *Az Úr versei igen kedvesen folynak, 's az ideák nemesek és nem földszint csúszók. Ez pedig maga is poézist teszen, ha a' szavak prosában íródnak is. Hány Poetánk van az Istenekért! A' kiknek minden munkájok cadentiás prósa, és sermo merus! Kérem, közöljön többeket is velem az Úr, és engedje meg, hogy a' világ elébe én vezessem az Urat. Helikoni Virágimban szándékozom azt tenni.*”² Kazinczy újabb munkákat is kér a poétától, kifejezve ezzel, hogy szívesen látja saját irodalmi körében, és a jelek szerint kész tanítványává fogadni; ígéretesnek értékeli tehetségét. A bemutatással és Csokonai verseinek megjelentetésével azonban végül adós marad, mivel terveivel ellentétben Orpheusának nem jelennek meg további számai, és nem készül el a tervbe vett *Helikoni Virágok* második kötete sem.³

A regmeci látogatás

Kazinczy 1794. december 14 és 1801. június 28 között fogságban van, a Martinovics-öszeesküvésben való részvétele miatt rá kirótt börtönbüntetését tölti. Szabadulása után többé nincs nyitva számára a hivatali és megyei karrier lehetősége, anyagilag is ellehetetlenül, mivel a kincstár utólag követeli tőle fogva tartásának költségeit. Ami azonban irodalmi pályafutásának kilátásait illeti, arról Váczy János megjegyzi, hogy „tekintélyét, a melyet a *Bácsmegyei*vel, a Gessner idylljeinek fordításával s az *Orpheussal* szerzett, fogsága után azonnal visszanyerte; s azok, a kik nemzetünk műveltségé iránt érdeklődtek, őt tekintették e műveltség iránymutató-

¹ A levél csonka: mind címzése, dátuma, mind záró formulái hiányoznak. Kazinczy Csokonai Vitéz Mihályhoz, 1792. aug. 6. előtt, *Kazinczy Ferenc Levelezése* (A továbbiakban: KazLev), II. 285. Vö. *Csokonai Vitéz Mihály: Levelezés*. S. a. r. Debreczeni Attila. Bp., Akadémiai Kiadó, 1999 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei). (A továbbiakban: *Csokonai* 1999) 401–402.

² Kazinczy Csokonai Vitéz Mihályhoz, 1792. aug. 6. előtt, KazLev. II. 285.

³ „Helikoni virágokat nem szedtem, mert nem volt hol, és mert másféle virágokat akartam szedni.” Kazinczy Kis Jánoshoz, 1794. okt. 6. KazLev. II. 385.

jának s hallani akarták véleményét most sokkal inkább, mint fogsága előtt. Ezért ragaszkodtak hozzá s igyekeztek megnyerni barátságát.”⁴ Hamarosan levélben és versben keresi fel őt Kis János, Virág Benedek és Csokonai Vitéz Mihály, majd fokozatosan kapcsolatba lépnek vele a pályakezdő fiatalok is: Döbrentei Gábor, Buczy Emil, Ragályi Tamás, Csehy József. *A szabaduló Kazinczy* című dolgozatában Dobszay Tamás figyel fel arra, hogy Kazinczy milyen körütekintően leltározza és raktározza el elfogatásakor majd szabadulása után is azt, hogy a történetek fényében hogyan fogadja környezete; ki az, aki kiáll mellette, s ki az, aki gyáván elfordul.⁵

Kazinczy és Csokonai egészen az író letartóztatásáig jó ismeretségben vannak, így nem meglepő, hogy a debreceni poéta az első pályatársak közül, aki üdvözlésére siet.

Csokonai alsóregmeci látogatása 1801. július 14-ére esik. A költő július 10-én Puky Istvánnal együtt – aki ez idő tájt házánál vendégül látja – részt vesz az akkor kezdődő sárospataki vizsgákon, innen rándulnak át Regmecre. A vizit lefolyásáról Csokonai egy aggteleki útról szóló levélben számol be, amelyet anyjának címzett, voltaképpen azonban, Nagy Gábor debreceni ügyvédnek, Kazinczyval közös bizalmasuknak szánt. (A keltezés napján, július 19-én Nagynak is papírra vet néhány sort, amelyben feltétlenül elolvasásra ajánlja az anyjának írt levelet. Ugyanitt híreket továbbít a Martinovics-per elítélteinek sorsáról is.⁶) Csokonai a Kazinczy-látogatás leírását, ha formálisan nem is álcázza, de gondosan az aggteleki barlangban történetek hosszadalmas ecsetelése mögé helyezi el.

Csokonai narratívája

A levélbeszámoló hangnemén átsüt a jó hír hozójának és a friss információk birtokosának kivételezettség-érzése, valamint a költői és személyes öntudat is: „*Patakon való dolgaimat otthon beszéltem el [...] Patakról Puky úrral által mentem Regmecre, s ebéden, és szembe voltam – – kivel? – – Kazinczy Ferenc úrral. Ő az előtt két héttel szabadult ki több szenvedő társaival Munkácsról. Semmit sem változott teste, elméje s kedve azon friss, azon ép, mint volt fogsága előtt, – egyedül azt vettem észre benne, hogy beszédét nem teszi oly folytatába; de ezt a töredezését ki csudálhatja hat és fél esztendő tartott magánossága után? Szívesen látott, és más nap Patakra bejövén (hol elsőben Vay consiliáriusnak, azután más uraknak adott visitát, s az examenbe is a publicum előtt megjelent) két ízben engem is meglátogatott, Regmecen pedig minden leveleit, képeit és könyveit megmutatta, azzal az antique módra készült 30 fontos urnával, mellyben szeretője leveleinek hamvát tartja, és a mellyet a museumába való beléptekor az író asztaláról felvévén azonnal megcsókolt. Elbeszélte rabságába történt dolgait rövidedenn; meg-siratta D. Földit; tudta és magamtól is kérdezte Szilágyi Gáborral esett dolgaimat; tudta a Nagy Gábor, Nagy Sámuel és Teleki urakét, s ezt vetette befejezésül utána: kár*

⁴ Vö. Váczy János Bevezetése. KazLev. III, V.

⁵ Vö. Dobszay Tamás: *A szabaduló Kazinczy*. Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről. Szerk. Debreceni Attila és Gönczy Monika. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010. 296–297.

⁶ „olvasd el [...] a’ mi valamennyire interessál; kivált az Aggteleki Barlang és Kazinczy [...]” Csokonai Nagy Gáborhoz, 1801. júl. 19. *Csokonai* 1999. 136–137.

*hogy Debrecenben a genieket elnyomni gyönyörködnek”. Otthon többet, én pedig eljöttemkor a következő verset nyomtam neki kezébe.*⁷ (Itt a levélben Csokonainak *A’ Magyar Orpheushoz* című, Kazinczyhoz írt köszöntő verse következik.)

Szembeötlő, hogy Csokonai nem ejt szót kettejük viszontlátásának első perceiről. Nem találunk sorokat kitárt karú ölelésről, túlsorduló érzelmekről. Úgy tűnik, a testi érintés gesztusa – kiváltképpen a nagyra tartott pályatárssal kapcsolatban – nem jellemző Csokonaira, egész pontosan, a kettejük között fennálló viszonyra nem az.⁸ A levélrészlet szerzőjének szavai inkább kissé távolságtartóan a boldog hitetlenkedés és a büszkeség határán egyensúlyoznak: „s ebédén [...] szembe voltam – – ki-vel? – – Kazinczy Ferenc úrral. Ő az előtt két héttel szabadult ki több szenvedő társai-val Munkácsról.”⁹ A formális beszámolóban a narrátor a hír-vivők tárgyilagos stílusában kitér a mester külső megjelenésére: „Semmit sem változott teste”, valamint regisztrálja szellemi állapotát: „elméje s kedve azon friss, azon ép, mint volt fogsága előtt”, de figyelmét nem kerüli el Kazinczy verbális kommunikációjának apró nehézsége, beszédének szakadozottsága, meg-megakadása. Az olvasó számára érzékelhető, hogy a levélíró elismeri idősebb pályatársa tekintélyét, aki vázolja a börtönben vele megesett dolgokat, ám jól informált az itthoni napi ügyekben is, hiszen ismeretes előtte Csokonainak „*Szilágyi Gáborral esett*” dolga, azaz Csokonainak a debreceni Kollégiumból való eltávolítása. Ugyanígy vannak értesülései a költő régi kollégiumi diáktársai: Nagy Gábor, Nagy Sámuel és Teleky Sámuel sorsának alakulásáról is. A mesternek arra is van gondolja, hogy mindenről még részletesebb tájékoztatást kérjen az ifjútól. A szöveg, ha nem is részletezően, de bemutatja a tárgyi világot és a szobát, amelyben Kazinczy él és dolgozik. (A széphalmi kúria majd csak 1806-ban kerül lakható állapotba.) A regmeci udvarház Kazinczy anyjáié, a vendéglátó tehát leginkább saját szobáját tudja megmutatni látogatóinak. A helyiség valóságos múzeum: levelek, könyvek, képek borítják, amelyekről tulajdonosuk büszkén számol be a két fiatalembernek. Csokonai nem nevezi meg a falon függő ábrázolásokat, nem említi, kiknek a kézírataival büszkélkedik neki Kazinczy, sőt, nem is véleményezi a látottakat. Pedig az úgynevezett *lararium* nem marad hatás nélkül rá, mivel bizonyosan ekkor határozza el, hogy otthonában ő maga is kialakít majd hasonló szobát.¹⁰ Ismeretes, hogy Kazinczy már a fogsága előtti időkben is gondosan félre-

⁷ Csokonai levele Csokonai Józsefnek, 1801. júl. 19. *Csokonai* 1999. 141–142. A látogatásra nézve l. *Fábri Anna*: Az irodalom magánélete, Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1987. 95–96; a két költő eltérő ízlésére, alkataira nézve l. uo. 111–113.

⁸ Csokonai és Puky István kapcsolata már inkább emlékeztet az érzékeny férfibarátságra, amellyel az 1780-as évek végén Kazinczy Bárczay Ferenc, Horváth Ádám illetve Dayka iránt viseltetett. Erre nézve lásd: Puky István *Csokonaihoz*, 1803. ápr. 11., *Csokonai* 1999. 254. Vö. még *Szilágyi Márton*: A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói. Bp., Ráció Kiadó, 2014. (A továbbiakban *Szilágyi* 2014), 426.

⁹ Csokonai levele Csokonai Józsefnek, 1801. júl. 19. *Csokonai* 1999. 142.

¹⁰ Csokonai 1804 szeptemberében írja Bek Pálnak: „A’ melly kis Museumot a’ nyáron magamnak apródonként rakattam, holnap kezdik vakolni, ablakait ’s ajtait behelyeztetni.” *Csokonai* Bek Pálhoz, 1804. szept. 14., *Csokonai* 1999. 315.; A kis „Museumot” megemlíti Rhédey Lajosnak is, akitől özvegyének, Rhédeyné Kácsándy Teréznek egyik emléktárgyát kéri: „Azon szobátskámban gyűjtögetem én Pártfogóimnak, Joltévóimnak, Barátimnak, Poeta társaimnak Képeiket vagy Emlékeztető Valamieket.” *Csokonai* Rhédey Lajoshoz, 1804. szept. 8.

tette és bekölttette íróársai leveleit, gyűjtötte barátai portréit, s pesti és bécsi útjai során metszeteket vásárolt, az általa fontosnak tartott személyiségek tárgyait pedig átszellemült tisztelettel őrizte. Az ún. regmeci szentély berendezésről a szöveg mindössze annyit árul el, hogy a szobában íróasztal áll. Erről emel le Kazinczy egy hamut tartalmazó, antik stílusú urnát, amelyet a szobába lépéskor csókkal illet.¹¹

Kazinczy narratívája

Csokonai leveléből nem tudunk meg részleteket az író regmeci otthonáról, ha azonban Kazinczy *Az én naplóm* című visszaemlékezését vallatjuk, az 1801. július 5-i nap bejegyzésénél (néhány nappal Csokonai és Puky látogatása előtt) a szobaberendezésről ezt találjuk: „*5dikben a' Gróf[ti. Török Lajos], a' Grófné 's három gyermekeik által jövének Regmeczre ebédre. Sophie és Susie 's Pepi [...] ott hagyák az öregeket, 's az én szobámba jövének. Ágyam és régi íróasztalom között csak egy dolgozó-asztal fért-el. Marie felült az asztalra, Sophie a' széket foglalta-el, mi pedig az ágyat és székeket az ágy és asztal között.*”¹² A bútorok felsorolása, illetve a *csak* módosító szó megszorító értelmű használata azt jelzi, hogy a helyiség nem lehetett tágas, s úgy tűnik, a berendezésben nem szerepelt szalంగarnitúra, kanapé vagy fotel. A Török család fiataljai az említett vendégeskedés alkalmával fesztelenül viselkedtek, ebből arra következtethetünk, hogy informális vizitek alatt nem voltak merevek vagy túlszabályozottak a társas együttléteknek a testi közelséget érintő szabályai.

Csokonai levélszövegében Kazinczy alakja elsősorban újonnan szerzett, részint azonban régebben elraktározott emlékei fényében jelenik meg. A börtönből szabadult mesterre Csokonai narratívájából szinte teljes egészében kiolvashatónak látszik az, amit Kovács Dániel az Kazinczyról összefoglalóan megállapít: „példát mutat a tájékozódásban, a probléma felismerésben, az irodalmi értékrend és ízlés érvényesítésében.”¹³ Érdemes ismét megemlíteni Kazinczynak a kultikus mozzanatokhoz való vonzódását. Amennyire a vendég/levéllíró a látogatás ideje alatt nem látszik fogékonynak semmiféle szakrális- vagy kultuszhoz társítható gesztus vagy akár szóhasználat iránt, annyira jellemző az a vendéglátó Kazinczyra. Jól mutatja ezt rituális csókja az urnán, a Larariumban elhelyezett tárgyak megválasztása, valamint a Csokonai és barátja számára rögtönzött „tárlatvezetés” az ábrázolások és a kéziratok között, mely nem kis részben mutatja Kazinczy irodalmi táborépítő szándékait is.

Csokonai 1999. 311. Vö. még *Domby Márton*: Csokonai élete és kortársak emlékezései Csokonairól. S. a. r., jegyzeteket írta Vargha Balázs. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1955. 30–31., Vö. még Szilágyi 2014. 443.

¹¹ Az 1806 után, a „széphalmi kúrián berendezett Freundschaftstempel Kazinczy valóban templomként értelmezte, melyben a szellemi-lelki összetartozást jelző szimbólumokat, ikonokat helyezte el”. *Hász-Fehér Katalin*: Különlülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó Debreceni Egyetem, 2000. (Csokonai Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 21.) 181.

¹² *Kazinczy Ferenc*: Pályam emlékezete S. a. r. Orbán László: Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009. (Kazinczy Ferenc Művei: 1. Osztály: Eredeti Művek.) (A továbbiakban *Kazinczy* 2009), 244. Az én naplóm szövegét Kazinczy 1812 márciusa és áprilisa között vetette papírra.

¹³ Bár Kovács megállapítása az 1810-es évek Kazinczyjára vonatkozik, mégis érvényesnek érezzük. Vö. Kovács Dániel: „Fény s nagyvilág énnékem Széphalom”. A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása. Sátoraljaújhely, Kazinczy Ferenc Társaság, 2009. 77.

A regmeci vendégeskedésről szóló levélbeszámolóban Csokonai öntudattal szól arról, hogy Kazinczy milyen szívéllyességgel fogadta, s büszkén említi, hogy a következő nap, amikor mindketten Sárospatakon voltak, az író két alkalommal is meglátogatta. Nem kevésbé lehetett elégedett Kazinczy odavetett megjegyzésével sem, amellyel az ő Kollégiumból való kicsapatasának elbeszélését kommentálta, tudniillik, hogy a debreceniek kifejezetten gyönyörködnek a zsenik elnyomásában.¹⁴ Ez a Debrecenre tett epés megjegyzés és indulati háttere még sokáig visszacseng majd az 1806-ban fellángoló Árkádia-pör éles vitáiban.

Kazinczy önéletrajzi feljegyzéseiben élete során több ízben is megemlíti Csokonai regmeci látogatását, de részletesen egy alkalommal sem számol be róla. Első feljegyzése 1804 és 1807 között született, ebben mindössze ezt olvashatjuk: „[1801. Julius 14.] *Puky István és Csokonay ebédre.*”¹⁵ Az évekkel később, 1812-ben papírra vetett *Az én naplóm*ban az ide vonatkozó beírás már valamivel bőbeszédűbb: „[1801. Julius.] *14ben Puky István és Csokonay a' Pataki examenről engem látni Regmeczre jönek. – Ők vissza Patakra.*”¹⁶ Az első feljegyzésnek az *ebédre* vonatkozó motívumát, amely a látogatásnak valójában csupán a körülményeit, keretét jelezte, Kazinczy tehát jó tíz évvel később már elhagyja, s a látogatás célját egyértelműen meghatározó „*engem látni*” szóösszetételre redukálja. Ebből akár megnövekedett írói öntudatára is következtethetünk, hiszen a megszólalásmód hasonló ahhoz, amelyet visszaemlékezéseiben az ún. „*nagy emberek látása*” kapcsán használ.¹⁷

Nehéz mire vélni, hogy sem az önéletrajzi feljegyzésekben, sem a *Pályám emlékezetében* Kazinczy nem jegyzi le, hogy Csokonai a nála tett regmeci látogatás alkalmával üdvözlő verset nyújt át neki, címe: *A' Magyar Orpheushoz.*¹⁸ A köszöntő záró sorai:

„*Főként Eumolpus – a' tanítván' –
Bús húrjait feligazítván,
Zengette Őtet énekén
És úgy örült, mint Néked Én. – –*”

A hallgatás annál is különösebb, mivel Kazinczynak általában örömet szerez, ha versben egy író társa köszönti (gondoljunk Dayka Gábor vagy Pálóczi Horváth Ádám hozzá írt verseire), s ezzel elbűszkélkedhet barátainak, levélpartnerneinek. Pedig Csokonai kéziratát gondosan meg is őrzi,¹⁹ ezen felül, alkalmasint később is biztatja a debreceni poetát, hogy számára köszöntő verset írjon.²⁰

¹⁴ Vö. Csokonai levele Csokonai József néhez, 1801. júl. 19., *Csokonai* 1999. 142.

¹⁵ *Kazinczy* 2009. 179. Kazinczy szabadulása napjától, 1801. június 28-ától naplót vezetett, amelyet 1812. március végén kezdett letisztázni. E napló ma már nem fellelhető, ám szövegei beépültek a tisztázatba, amelyet ma *Az én naplóm* címen ismertünk. Vö. *Kazinczy* 2009. 829.

¹⁶ *Kazinczy* 2009. 244.

¹⁷ Kazinczy egészen ifjú korától kezdve, a számára tiszteletben álló személyeket közelről is látni kívánta. „Viszavágytam Bécsbe, hogy őt [Bárczit] láthassam, hogy lelke átszállhasson rám fél mértékben.” *Kazinczy* 1979, I. 238. Megint másutt: „Bécsben [...] lángoltam látni [...] Bessenyei Györgyöt és a mostani generális báró Vayt”. *Kazinczy Ferenc: Az én életem. Összegyűjt., szerk., előszó, jegyz., Szilágyi Ferenc, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1987. (Nemzet és Emlékezet.)* 77.

¹⁸ Csokonai Vitéz Mihály Kazinczyhoz. *KazLev.* II. 434., Vö. *Csokonai* 1999. 142–143, 633–634.

¹⁹ A köszöntő rózsaszín lapon fennmaradt kéziratát lásd MTA K. M. Irod. Lev. – r. 41. 117a., Vö. *Kazinczy Csokonai Vitéz Mihályhoz, 1804. nov. 1–2. Csokonai* 1999. 322. Különös, hogy Kazinczy egy korábban hozzá írt

Az önéletrajzi feljegyzéseken kívül a *Pályám emlékezete*²¹ a Regmecen tett látogatást két különböző szövegváltozatban (II. variáns, III. variáns) is tartalmazza, ám esemény volta mindkét verzióban súlytalan marad. Az 1828 decembere és 1829 januárja között keletkezett II. szövegváltozatban a Regmecen lezajlott vendégeskedés leírása így alakul: „*Patakon Július' 12d. vasárnap kezdődének az Exámenek. Puky István Úr Gesztelyből, 14dikben a' nála sok holnapok óta lakó Csokonait kihozá hozzám, 's estvére visszatértek Patakra; de midőn ők menének-el, Komjáthy Abrahám Esperes Úr érkezék, gyermekeségem' egyik Védangyala.*”²² A fenti leírás Kazinczy korábbi narratíváihoz képest annyiban bővül, hogy az olvasó megtudhatja, hogy Csokonai hónapok óta Pukynál vendégeskedik, valamint, hogy Puky és Csokonai késő délután visszautaznak Patakra. Kazinczy, vendégeiről szólva, következetesen minden alkalommal először Puky nevét említi, akit, miként Csokonait, szintén jól ismert. Talán Puky fellépése, biztosabb társadalmi pozíciója (Patakon jogot tanult birtokos és gazdálkodó), szemben Csokonai élethelyzetével, úgy hozhatta, hogy Puky személye Kazinczy számára az együttlét során kedvezőbb benyomást kelthetett. Kazinczy 1829-ban közzé tett Csokonai-kritikájában említést tesz Csokonai neveltetéséről, s olyan szövegkörnyezetben, amely arra enged következtetni, hogy úgy találja, némiképp ez is oka az általa kifogásolt, nem kielégítő ízlésének: „*Valóban Kölcseynek igaza van, 's abban különösen igaza, hogy a' Csokonay' tévedései egyenesen születése' helyének, neveltetésének, társalkodásának hibájok.*”²³ Kölcsey a Csokonai-kritikában, amelyre Kazinczy utal, megállapítja, hogy Csokonai „*nem gazdag nem fő Nemzet*”-ből származik.²⁴

Kazinczy két héttel Csokonaiék látogatását követően levelet ír Nagy Gábor debreceni ügyvédnek, volt debreceni diáknak, aki egyéb iránt bizalmasa, (kézirat- és könyvgyűjtő, családjuk ügyvédje, olykor hitelezője) ugyanakkor Csokonai egyik legközelebbi barátja: „*Jöjjön az Úr, hadd mondhassam, hogy kevélykedem benne, hogy Nagy Gábor szeret. [...] Hozza el az Úr Nagy Sámuelünknek első Hajósát [...] Köszöntöm Csokonai Urat. Verseit nem kaptam-meg. Ezt egyedül azért írom, hogy ha ki találta küldeni, tudhassa, hogy eltévedtek.*”²⁵ E levélből úgy tűnik, hogy ezúttal az író kizárólag Nagy Gábor társaságára vágyik, s nem Csokonaival együtt (akinek itt nevét a többes számú első személyű birtokos személy jellel sem látja el, mint Nagy Sá-

Csokonai-episztola (*Trocheus lábakon*, 1793) kapcsán hasonlóan hallgat a költeményről vagy megsemmisültek azok az írásos dokumentumok, amelyek ennek hírért adhatták volna.

²⁰ Lásd 39. jegyzet!

²¹ Bár a *Pályám emlékezete* hat szövegváltozatban maradt fenn (I–VI.) – lásd az Orbán László által 2009-ben sajtó alá rendezett, a Debreceni Egyetemi Kiadó által kiadott kritikai kiadást (Kazinczy 2009) –, nem mind a hat változatnak maradt fenn hiánytalan kézírata vagy korhú, nyomtatott forrása. A regmeci vendéglátás tekintetében mindössze két variáns (II. és III.) áll rendelkezésre.

²² Kazinczy 2009, 544.

²³ Kazinczy Ferenc [*Cikk Csokonairól*], Muzáron – Élet és Literatura. 1829. IV. köt. 58–74. Csokonai emlékek, összeáll., jegyz. Varga Balázs. Bp., Akadémiai Kiadó, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, 1960 (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai). (A továbbiakban: Vargha 1960.) 333–335.

²⁴ Vö. Kölcsey Ferenc: Csokonai Vitéz Mihály' munkájának kritikai megítélések == KÖLCSEY Ferenc Minden munkái: Irodalmi kritikák és esztétikai írások. I. 1808–1823. Ss. a. r. Gyapay László, Bp., Universitas Kiadó, 2003. (A továbbiakban Kölcsey 2003.) 39.

²⁵ Kazinczy Nagy Gáborhoz, 1801. aug. 1. KazLev. II. 437.

muelét). Üzen ugyan a költőnek, s végül „köszönti” is, mégsem invitálja őt is, s talán nem azért, mert tudja, hogy Csokonai ezekben a hetekben úgysem tartózkodik Debrecenben. Kétségtelen az is, hogy Kazinczy családja soha nem látta szívesen Csokonait, valamint, hogy a Nagy Gábornak szóló invitálást egybeverve Kazinczy fennmaradt, Csokonaihoz írott leveleivel, egyben sem olvasható olyan sor, amelyben az író kevélykedni kívánna Csokonai szeretetével.

A regmeci Csokonai-Puky vizit tehát nem különösképpen emlékezetes Kazinczy számára, hiszen visszaemlékezéseiben ezekre vonatkozó leírás nem található. A szöveg azonban a *Pályám emlékezete* II. variánsában a látogatás említése után még nem ér véget, a narrátor-Kazinczy mintegy asszociatív módon továbbfűzi azt és ráépít egy szubjektív Csokonai-személyiségrajzot, amelyre ráakodni látszik az 1820-as évek végéig elhúzódó teljes Csokonai-recepció és a hozzá kötődő tollcsaták hozadéka.

A *Pályám emlékezete*nek az alábbiakban bemutatandó, a regmeci látogatást továbbbíró két variánsa – egy-egy rövid Csokonai-pályakép –, alkalmat kínál arra, hogy megkíséreljük tetten érni a narratívában Kazinczy önképét valamint véglegessé formált Csokonai-portróját.

A regmeci látogatás mint a Csokonai-portré megformálásának apropója a Pályám emlékezete II. variánsában

Az 1828 decembere és 1829 januárja között keletkezett II. szövegváltozatban a Regmecen lezajlott látogatás leírását követő, Csokonaira vonatkozó szövegrész így alakul: „Az *Ilíász* fordítását el nem végezheté tökéletesen; a' végső Énekek hézagokkal maradtak kézírásában. Mi lehetett volna az, ha tíz esztendeig élhetett volna még, 's dolgozásán simithatott volna. [...] Csokonay Mihály Debreczenben született, Debreczenben lakott, Debreczenben holt-meg, de a' Nagyokkal ott mindég idegenségben, ellenkezésben élt, külömben a' nagy városnak heves barátja, hív tisztelője, és ha szükség volt volna rá, mérges párfogója, védelmezője. A' legkülönösebb teremts a' kit képzelni lehet, némellyik órájában épen ellenkezője annak, a' mi egy másikban volt. Az úczán, és a' melly társaságokban nagynak látá magát tekintetni, nagy gravitású, mint egy Professor, ki magánál tudósabbat senkit és soha nem lele még, mert nem lelhet; olly társaságokban hol magát nem kelle, nem leheté nagynak tekinteni, szelíd és szerény, hogy szeretetre méltóbbat kívánni nem lehet. Igen sok adományú ifju, kinek kezei alatt mingyárt terme virág, bár néha illat nélkül, ollykor nehéz szaggal is; de nagy része ezen vétkének csak annyiban övé, hogy mindent adott a' mit tőle kívántak, és mingyárt adá, mihelyt kívánák. Ízlése nem tiszta, példája kártékony inkább mint hasznos. – Termete középserű; az testessége is; szemei, haja feketék, arcvonásai nem kedvetlenek, de távol attól hogy szépeknek mondathattak volna. Színe sárgába csapó.”²⁶

Kazinczy e kései szövegben nyelvújítói alapvetéseinek egyik kulcskérdését feszegeti, amikor hangoztatja, hogy Csokonai még „simithatott volna” munkáin, ha tovább élhetett volna. Mestere igénye a folyamatos nyelvi tisztogatásra, sőt az olykor elkerülhetetlenül szükséges kéziratégetésre, nem volt ismeretlen Csokonai előtt sem,

²⁶ Kazinczy 2009, 544.

hiszen levélváltásaikban ez téma volt a börtönévek előtt is. Kazinczy mind fogsága előtt, mind fogsága után, – annak ellenére, hogy bizonyos irodalmi, nyelvi és stilisztikai kérdésekben megváltoztak vagy éppen megszilárdultak és felerősödtek nézetei²⁷ – elsőrendű fontosságot tulajdonított annak, hogy az irodalmi nyelv, a fentebb stíl, elkülönüljön a köznyelvtől és a rétegnyelvektől, valamint hogy az idegen nyelvekből átvett vagy lefordított szavak az eredetivel pontosan megegyező jelentést (esetenként általa konstruált új hangalakot és jelentést) hordozzanak. A magas színvonalú fordítást fontosabbnak látta az eredeti művek alkotásánál. A költészet szerepét többre értékelte, mint a prózáét vagy a drámáét. Ezzel ellentétben Csokonai egyfelől a nép nyelve, a köznyelv és a diákság rétegnyelvének egyes kifejezéseit, ha szükségesnek találta, beemelte a költészet világába, valamint eredeti művek alkotását ítélte elsőrendű fontosságúnak.²⁸ Azon gondolkodott továbbá, hogy költői életművét lassan lezárja és honfoglalási eposzt fog írni Árpádról.²⁹

Kazinczy határozottan kiállt az általa helyesnek ítélt ortográfiai és grammatikai gyakorlat mellett, és nem ismert kompromisszumot poétikai és prozódiai kérdésekben. A folytonos önkorrekció és korrekció híve volt.³⁰ Csokonai írói módszeréről és nyelvhasználatáról már a halála utáni hónapokban olyan leírást ad, amelyből nyilvánvaló, hogy nem egyezik saját normakészletével: „*Cs. rendetlen volt egész életében és minden dolgaiban, papírosai el voltak hanyva, semmi rend nincs verseinek összeszedéseiben; ezt mind másnak kell már az ő képében cselekedni, Orthographiam, regulas Grammaticales non custodit; majd így ír, majd úgy, és azt csak azért úgy ott, és így itt, mert a' toll úgy ejtette az írást; Lillájának dedicatiójában a' Heroínája nevét sem írta le a' mint kell. etc.*”³¹

Kazinczy leveleiben és más írásaiban alkalmazott és terjesztett gyakorlata, amelyet a literátorok vagy elfogadtak, vagy erőltetettnek, vagy önkényesnek gondoltak, a nyelvújítás idején, sőt már korábban is, pro és contra vitákat gerjesztett, mivel nem volt egyezményesen elfogadott, a magyar nyelvre, stilisztikára, illetve a verstanra vonatkozó, áttekintő, rendszerező kiadvány. Az 1780-as évek végétől az író szenvedélyesen reflektált a kortársak magyar nyelvet és a verselést leírni, megújítani és szabályozni kívánó törekvéseire, így többek között Ráday Gedeon, Baróti Szabó

²⁷ Vö. Bíró Ferenc: A legnagyobb pennaháború. Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés. Bp., Argumentum Kiadó, 2010. (A továbbiakban: Bíró 2010.) 199–208. és Vö. Csetri Lajos: Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában. Bp., Akadémiai Kiadó, 1990. (Irodalomtudomány és Kritika.) (A továbbiakban: Csetri 1990.) 40–48.

²⁸ „Csokonay a' fordításoknak nem adott nagy becsét, a' mint Dorottyája' elein mondja is”. Kazinczy Kozma Gergelyhez, 1805. márc. 1. KazLev. III. 275. és Vö. Horváth János: Kazinczy emlékezete. Horváth János: Irodalomtörténeti munkái, II. Szerk. Korompay H. János, Korompay Klára. Bp., Osiris Kiadó, 2006 (Osiris Klasszikusok.) 856.

²⁹ Kazinczy lesújtó véleménnyel van az éppen csak megkezdett eposzról: „Most Árpádiást akara adni, de szerencsére egy neki magánál inkább kedvező halál kikapá gyaláztatja elől.” Vargha 1960. 334. Vö. Dávidházi Péter: Csokonai és az irodalomtörténet feltételeessége. „'s végre mivé lesz?” Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából. Szerk. Hermann Zoltán. Bp., Ráció Kiadó, 2007. 12–17.

³⁰ „Correctiót! Correctiót! Erre törekedjünk úntalan! [...] Nem vagyok én Dictátor: de érzem, mennyit kellett volna Annak köszönnöm, a' ki mikor pályámat futni kezdettem, így kapott volna hónom alá.” Kazinczy Kozma Gergelyhez 1802. dec. 19. KazLev. II. 530.

³¹ Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, 1805. márc. 6. KazLev. III. 280.

Dávid, Rajnis József, Földi János verseléssel kapcsolatos, valamint Révai Miklós, Verseghegy Ferenc, Földi János grammatikai rendszerezéseire, különösen pedig a Debreceni Grammatika koncepciójára.³² Kazinczy nem volt kíméletes és elfogadó a dialektusok szavainak használatával kapcsolatban sem (holott természetesen nem egyezett például Szabolcs, Abaúj, Zemplén, Felvidék, Somogy vagy akár Erdély írónak szókészlete, szóhasználata, stílusa, helyesírása, verselési gyakorlata, ízlése), ahogyan tiltakozott a népnyelv és köznyelv (különösen vaskosabb) szókészletének a költészet fentebb stíljébe való befogadása ellen is. 1801 késő őszén Kis Jánosnak írott levelében nem éppen dicsérőleg szól Csokonai lassan népszerűvé váló költészetéről, amikor az általa megvetett Mátyási József lírájával rokonítja,³³ 1802 tavaszán pedig recenzióban feddi meg Csokonait a „*babét*” és a „*borostyán*” szó, két versében szerinte helytelen, a köznapi és poétikai jelentést egybemosó stílári használata miatt.³⁴ „*Kazinczy tehát a Debreceni Grammatika szelleméből fakadó népiességgel vádolja a poétát, kinek szerinte illetett volna figyelemmel lenni arra, hogy az emelkedett műfajokban köznapi szót nem szabad használni*”,³⁵ ugyanakkor alkalmasnak találja őt az általa kiadni kívánt Dayka-versek nyelvi korrekciójának elvégzésére, ezzel mintegy elismerve képességeit, tehetségét. Magának azonban feladatul tűzi ki, hogy „*a dicséret és a kritika eszközével*” neológiája irányába fordítsa Csokonait.³⁶ Az tehát, hogy Csokonait a széphalmi mester 1829-ben „sokadományú”-nak mondja, azt jelzi, hogy nem változott meg véleménye a Csokonai halála után eltelt negyed évszázad során sem, s érvényes az, amit a regmeci látogatáskor szemtől szemben mintegy mellékesen leszögezett: „*Kár hogy Debrecenben a genieket elnyomni gyönyörködnek*”.³⁷

A „*kezei alatt mینگyárt terme virág, bár néha illat nélkül, olykor nehéz szaggal is*” fordulat Kazinczy részéről sommás, többször hangoztatott vélemény, amelynek csírái az író részéről egy-egy levélben már a debreceni tanítvány életében megmutatkoznak. Amikor 1793-ban Kis Jánosnak Csokonairól ír, a sokszor vaskos alkalmi verseket is ontó somogyi költőhöz, a korábban hozzá igen közel álló, a szintén debreceni tanultságú, korábban közeli barát, Pálóczi Horváth Ádámmal hasonlítja, s úgy aposztrofálja őt, mint aki „*mind virtusiban, mind hibáiban is!*” – második Hor-

³² 1807-ben például a nyugat-európai verselés kapcsán Kazinczy dicsérőleg szól az úttörőkről, akiknek Csokonai is sokat köszönhet: „A harmadik nemére Ráday adott mind példát, mind lecczkét. Érezvén, hogy a' nem-scandált ének (Lied) örök ellenkezésben van a' muzsikai compositiókkal, 's szertelen (vasta) olvasása szerint járatos lévén a' németek', francziák', és olaszok' literaturájokban, kik verseiket scandálatlanul soha nem írták, ezeknek példájá szerint kezdte mérni dalainak lábait. Ő tanította e' külömbiséget érzeni Versegit, Földit, engemet. Az új lecczkét Földi Csokonainak, én Daykának adánk-álta, 's Literaturánk amattól Kleistnak Tavaszát, Lillát 's egynehány szép dalát kapta.” Kazinczy Romy Károly Györgynek, 1807. ápr. 8. KazLev. IV. 547.

³³ „ha talán valami Szabolcs Vármegeyei édes-Úr egy nyomtatványt, elszédítve a' könyv' külsője által, megvett is, az olvasatlan fog heverni, mer az nem a' Mátyási 's Csokonai módja szerint zeng.” Kazinczy Kis Jánoshoz, 1801. nov. 21. KazLev. II. 446.

³⁴ Bár Kazinczy recenziója névtelenül jelent meg Csokonai két verséről – lásd: Magyar Kurir 1802. márc. 19. 23. sz. 367. – egy személyes találkozás alkalmával a két költőnek módja volt beszélgetést folytatnia e kritikáról. Vö. Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, 1806. júl. 19. KazLev. IV. 217.

³⁵ Gyapay László: „A' tisztább ízlésnek regulájival”. Kölcsény kritikus pályakezdése. Bp., Universitas Kiadó, 2001. (Klasszikusok.) (A továbbiakban: Gyapay 2001.) 169.

³⁶ Vö. Gyapay 2001. 170.

³⁷ Csokonai Csokonai Józsefhez. 1801. júl. 19. Csokonai, 1999. 142.

váth Ádám lessz”, s mint akit már kért, hogy „*ne névnapi köszöntőket [...] írjon*”.³⁸ 1804-ben nősülése alkalmára mégis verset rendel tőle, de szigorúan saját ízlése szerint, ezért így fogalmaz: „*Az Urat pedig újra kérem a' vers eránt, melly olly forma lehetne, mint a Dayka propemtionja. [...] Az ily' Gelegenheitsgedicht minden olvasót interesszál; a' Wünschowálás, Magasztalás pedig úntató.*”³⁹ Arra nézve, hogy személyes találkozóik alkalmával Kazinczy szerét ejtette-e, hogy élesen megbíráljon egy-egy számára úgymond „irtóztató”-nak talált alkalmi verset, vagy egy „nehéz szagú”-nak bélyegzett írást – az egy babér-vitán kívül – nincs bizonyító értékű adat.

Közvetlenül Csokonai halála után Kazinczy esztétikai programjának, írói hitvallásának egyik legfőbb eleme, késztetése a versek tisztogatására, egyre erősödött. (Magának Csokonainak, soha nem volt ínyére, ha verseit idegen kéz korrigálgatta vagy tisztogatni akarta, például *Halotti verseim*ek Rhédey Lajos-féle, kissé megváltoztatott szövegű kiadásán meglehetősen felháborodott.⁴⁰) Kazinczy még javában dolgozott Dayka Gábor verseinek kiadásán, amikor már elhatározta, hogy Csokonai költeményeit kötet alakban megjelenteti. A költő életművét „*egy korrigált kiadással szerette volna saját elvárásaihoz közelíteni, miközben kíváncsúnak tartotta, hogy a neológia-ortológia szembenállásának jegyében olyan értékelés gyökeresedjen meg a közvéleményben, amely a neológia irányába mutató vonásokat tartja Csokonaiiban maradan-dónak.*”⁴¹ A debreceni költőbarát verseinek átdolgozása révén dupla nyereség születhetett volna: bővíthetett volna Kazinczy táborá, Debrecen, az ellenfél, pedig teljesen elveszíthette volna jelentős költőjét. Elképzelései között az is szerepelt, hogy a kötet végén „*megtagadott munkák*” cím alatt egy csokorba szedi az ő ízlése szerint teljesen elhibázottnak, „*debreceninek*” ítélt költeményeket.⁴²

Miskolczi Ambrus Kazinczy irodalomszervezői és nyelvújítási tevékenységét távolabbról szemlélve, átfogóan az írónak az ízlés iránti kényes elkötelezettségéről és hajthatatlanságáról szólva, egyenesen ízléskultuszról beszél, s állítja, hogy e mögött énkultusz vagy inkább énkultúra található, amit már-már modern individualizmusnak is nevezhetünk.⁴³

A *Pályám emlékezete* rövid Csokonai-portrét vázlatba foglalja Csokonai habitusának leírását is. Kazinczy beszédmódja a költő jellemvonásainak és küllemének felvázolásakor visszafogott tónusú. Talán az „*arcvonásai nem kedvetlenek*” állítás a szöveg legszemélyesebb megjegyzése. Feltűnő, hogy a bemutatott karakter tulajdonságai nem teljesen körülhatárolhatóak, ellenkezőleg, az olvasó szeszélyes alkalmú embert ismer meg, aki a „*legkülönösebb teremtes*”: egyik órájában ilyen, a másik órájában „*épen ellenkezője annak*”. Minden megnyilvánulása viszonylagos: magabiz-

³⁸ Kazinczy Kis Jánoshoz, 1793. júl. 27. KazLev. II. 297.

³⁹ Kazinczy Csokonaihoz, 1804. nov. 1–2. Csokonai 1999. 322.

⁴⁰ Vö. *Dávid Péter*: Csokonai Vitéz Mihály Alkalmatosságra írt versek című kötetének értelmezéséhez. Klasszikus – Magyar – Irodalom – Történet. Tanulmányok 2. A látható könyv. Tanulmányok az irodalmi medialitás köréből. Szerk., *Hász-Fehér Katalin*. Szeged, Tiszatáj Alapítvány, 2006. 113–135.

⁴¹ Gyapay 2001. 167.

⁴² Vö. Gyapay 2001. 172–173.

⁴³ Vö. *Miskolczi Ambrus*: Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig. I.: *Orpheus világában, avagy a magyar demokratikus politikai kultúra kezdetei*. Bp., Lucidus Kiadó, 2009. I. 144.

Csokonai - Ferenczy István szoborportréja
Debrecen, Református Kollégium

tossága, öntudata, szelídsége, szerénysége, de még szeretetreméltósága is az élethelyzetek és szituációk függvénye, s hamar átcsaphat az ellenkezőjébe. Az ily módon megkonstruált debreceni költő keze között – nem csoda – vonható le a következtetés: csak illat nélküli vagy nehéz szagú virág teremhet, tehát a többi költő számára „*példája kártékony inkább, mint hasznos*”.⁴⁴ A Csokonai-portréban felhozott kártékonyosság és tisztátalan ízlés *okozója* – s itt gondoljunk csak Kazinczynak a „*debreceniség*”⁴⁵ iránti olthatatlan ellen-szenvére, a szövegben meg van nevezve; az író,

hogy jól megjegyezzük, háromszor is elismétli már az életrajz első sorában: „*Csokonay Mihály Debreczenben született, Debreczenben lakott, Debreczenben holt-meg*”.⁴⁶

A regmeci látogatás, mint a Csokonai-portré megformálásának apropója a Pályám emlékezete III. szövegváltozatában

A *Pályám emlékezete* III, a regmeci látogatás leírását is magában foglaló szövegvariánsa 1829 áprilisa után született, és a találkozás taglalását tekintve szintén hírvídségű. „*Puky István Úr a' Pataki exámen alatt megtudá itthon létemet, 's a' nála sok holnapok óta lakó Csokonayval Július' 14dikén kijöve hozzám. Ismertem volt mind kettejeket, 's örvendék látásoknak.*”⁴⁷ A leírás szerint a látogatás kezdeményezője mintha Puky lett volna, aki magával vitte Regmecre a néhány hónapja nála lakó Csokonait is. Ebben a rövid visszaemlékezésben olvasható Kazinczy részéről az első olyan, Csokonaiék otlétére vonatkozó szubjektív megjegyzés, melyben az író leszögezi, hogy örült a két vendég látásának, azonban emlékező sorai az együttlétet várt

⁴⁴ Kazinczy 2009. 544.

⁴⁵ Kazinczy közös barátjuknak, Nagy Gábornak írja a „debreceniség” kapcsán: „Csokonaiból akarátja ellen is sokszor kitört a' Debreceniség és az Ur szava szerint a' Mendikási tónus. Ki vesz vele? én e? Nem én!” Kazinczy Nagy Gáborhoz 1806. ápr. 29, KazLev. IV. 137. Kazinczy Szentgyörgyi József orvos-barátja kérdésére így válaszol arra, mit ért ő „debreceniség” alatt: „Én részemről azt tartom Debreceniségnek, midőn valaki mindent a' maga szemével lát, a' maga fülével hall, mint a' sárgaság eszméletlen kórja, 's vitatja, hogy a' dolog nem Erscheinung, hanem Ding an sich selbst, 's nem csendesen vitatja mint a' subjective igazat látó, hanem kárhóztatva azt, a' ki másként ítél, 's magának tetszésében vad röhögésekre fakadva azok ellen, a' kiknek az másképpen látszik, holott az azoknak stúdiuma, nem az övé.” (Kazinczy Szentgyörgyi Józsefhez, 1806. dec. 8. KazLev. IV. 423–424.)

⁴⁶ Kazinczy 2009. 544. Bíró Ferenc véleménye szerint Kazinczy Csokonai „vétkeit” 1805 után már annyira a „debreceniség”-ben látja, hogy a költő személye szinte eszköz Kazinczy számára az ortológia elleni harcban: „Az Árkádia-perben szenvedélyesen védi ugyan, de kérdés, hogy erre a védelemre sor került volna-e, ha e védelemmel egyúttal nem támadhatná «Debrecenb»”. Bíró 2010. 185., lásd még a témára nézve uő, uo. *Mit jelent a „debreceniség” című fejezetét* 228–233. A debreceniség tárgyában és az Árkádia-pör kezdetével kapcsolatban Vö.: Lakner Lajos: Az Árkádia-pör fogságában. A debreceni Csokonai-kultusz. Debrecen, Déri Múzeum, 2014. 67. és 29.

⁴⁷ Kazinczy 2009. 667.

taglalása helyett csakhamar itt is, ahogyan a *Pályám emlékezete* II. variánsában, egy reflektálatlan Csokonai-kép felvázolásába torkoltnak: „*De Csokonay az 179[6] diki Dietán nagyon nem jó fényben mutatá magát. Megjelent ott, nem mint Pindár a' Görögök' játékain, hanem mint nem fejér arcú hegédüseink, kiknek kedves a' mit úgy nyerne. Nekem bálul vevék csudálóji hogy ítéletemet Dietai Muzája 's egyéb dolgozásai felől, melyeket neveken nevezni is kín, kimondottam, de arról nem tehetek. A' ki azokat nem nézi mázolásoknak, szennyeknek, sőt fertelmeknek, végye elő Gerson du Malheureuxjét,⁴⁸ Crimen Raptusát,⁴⁹ és még azt is, a' mi nem ezek' számba tartozik, 's vádoljon, ha mer. Vannak irigylést, csudálást érdemlő darabjai is, melyeket én a' Szemere Muzáriona [IV.] [1829/21.] Köt [58-74.] lap némelly törlésekkel kiadtam, 's azokat senki inkább mint én nem tisztelheti. Azok örök díszei Literaturánknak. De az az édeskés Földiekkel játszó nem áll ezek közt. [...] Nagy része a' Csokonay' vétkének csak annyiban övé, hogy mindent ada a' mit tőle kívántak, 's mingyárt adá, mihelyt kívándk; 's talán még inkább az hogy tovább nem élt, 's vétkeit meg nem igazíthatá, igazíthatatlan darabjait el nem égetheté. Márton József és Domby Márton Urak kiadák valamit megkaphatának halála után és a' mi nyomtatás alá mehetett, 's haszna az olyannak is van. Az van hátra, hogy valaki szedje ki a' jót, tisztongassa meg vétkeitől, 's adjja olly Gyűjteményben, melly ha talán igen kicsiny lesz is, a' lelkes és képzelhetetlen könnyűséggel dolgozó ifju férfi' nevét örök fényben tartsa meg.*”⁵⁰

A látogatás apropóján felvázolt Csokonai-portré a Pierre Nora-i gondolat értelmében – „*az emlékezés rendje ugyan adott, ám enyém az emlékezés és én vagyok aki emlékezik*”⁵¹ – legalább annyira jellemzi létrehozóját, mint a bemutatott Csokonait. A *Pályám emlékezete* narrátorának e szövegrészlete nem méltatás vagy objektivitásra törekvő pályakép, esetleg dicső emlék állítása az utókor számára, inkább kritika és a kazinczyánus elvek kinyilatkoztatása a debreceni költő életműve kapcsán. A leírás, miután később született, mint a fentiekben tárgyalt variáns, kiadásra szánt változatnak tekinthető.⁵² Életszerűnek látszik, hogy Kazinczy, mielőtt e Csokonai-vázlatát papírra vetette, keze ügyében tartotta 1827-ben született, majd 1829-ben a Muzárionban közzétett saját Csokonai-kritikáját, valamint újból átfutotta Kölcsey 1817-ben megjelentett nagy port felvert Csokonai-recenzióját is. A Muzárionbeli cikk több helyen is hivatkozik ugyanis Kölcsey kritikájára: „*Kölcsey nagy belátással [...] rajzolt Csokonaynak poetai tulajdonit*”, másutt: „*Valóban Kölcseynek igaza van [...] hogy a' Csokonay' tévedé-*

⁴⁸ Gerson du Malheureux: Csokonai 1795-ben született vígjátéka, amelyet 1843-ig nem adtak ki, mégis kéziratok másolatai ismertté tették a kortársak előtt. A művet ugyanilyen lekicsinylő értelemben említi Kölcsey is Csokonai-recenziójában. Vö. *Kölcsey Ferenc*: Csokonai Vitéz Mihály' munkájának kritikai megítéltetések. *Kölcsey* 2003. 44.

⁴⁹ *Crimen raptus*: Kazinczy itt Csokonainak *A' Tolvaj Isten: vagy Az a Crimen Raptus* című pajzán művére utal, amelyet Bürger *Die Prinzessin Europa* (Európa hercegnő) című paródiájából fordított (s bár nyomtatásban csak 1843 után jelent meg, kéziratban sokszorosították), amelyet Kölcsey épp ily kevésbé becslve, „fejcsóválva” *Európa elrablásaként* említ Csokonai-recenziójában. Vö. *Kölcsey* 2003. 46.

⁵⁰ Kazinczy 2009. 667–668.

⁵¹ Pierre Nora gondolatát idézi: Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Bp., Napvilág Kiadó, 2000. 84.

⁵² A *Pályám emlékezete*ből az író életében alig néhány részlet (az eseményeket csupán 1794-ig követő időszak) jelent meg a Vörösmarty által szerkesztett Tudományos Gyűjteményben, 1828-ban. Vö. *Kazinczy* 2009. 1314.

sei egyenesen születése' helyének [...] hibájok. "Megint másutt: „S midőn az ő megtévedésének okát mi is egyenesen abban keressük, a' miben Kölcsey lel.”⁵³ Kazinczy a recenziók felől érdeklődő Berzsenyinek is lényegében ugyanezt válaszolja: „Annyi való, hogy én a' Kölcsei' Recenzióját nagy gyönyörűséggel olvastam. [...] Csokonai felől [...] igaz van. *Lutulentus fluxit, sed erat quod tollere vellem.* [Sárosan folyt, de olyan volt, hogy ki akartam javítani. (Horatius)] S annál inkább örvendék hogy magasztalá a' Csokonai' szép darabjait, s gáncsolá a' sarasokat, mert Olvasóinknak igen nagy része Csokonaiában a' sarast szereti.”⁵⁴ A Kazinczy és Kölcsey Csokonai-kritikák áthallásának a jelentősége azonban inkább abban áll, hogy Kölcsey a Csokonai-recenzióban apróbb mozzanatoktól eltekintve, alapvetően azonosult Kazinczy korábbi véleményével. Nem kizárt, hogy az 1817-es Kölcsey-recenzió néhány alapgondolata Kazinczytól ered, vagy a két író véleménycseréje alapján formálódott szinte egybehangzóvá.⁵⁵ Amikor a Csokonai-portréban a „megjelent ott [a Diétán] mint nem fejér arcú hegedűseink, kiknek kedves a' mit úgy nyerne” állítását-hasonlatát Kazinczy megfogalmazza, lényegében az előző szövegvariánsában kifejtett, s e szöveg utolsó harmadában is megismételt a „mindent adott a' mit tőle kívántak, és mingyárt adá, mihelyt kívándék” – gondolatot öltözteti más köntösbe. A barna bőrű hegedűsökre vonatkozó hasonlat felbukkan már az 1817-es Kölcsey szövegben is: „éltének nagyobb részét [...] gyakran mint az ismeretes virtuóz Lavota töltögette”.⁵⁶ A Muzáronban 1829-ben közzé tett Csokonai-kritikában Kazinczy, miután a költő – „mázoló”, alkalmi versírói virtuozitásával kapcsolatban megerősíti Kölcsey „ismeretes virtuóz” hasonlatát, egy Csokonaival kapcsolatos személyes véleményének felidézésével is megtoldja a nem megfelelő társasági viselkedéséről szóló híreszteléseket: „A' kik jelen valának a' Váradi temetésen, emlékezünk [...] midőn ott a' legjobbak társaságában tölthette volna az egész estvét, neki mint volt elég, azok közt leni, kik gégejüket csudáltaták. Mind ezeket a' Kölcsey szavának igazolására, s azoknak, a' kik érteni akarják s tudják.”⁵⁷ A Kazinczy által szennyegeknek, sőt, fertelmeknek aposztrofált Csokonai-művek közül több is, így például cím szerint a *Gerson du Malheureux* komédia, ahogyan a pajzán *Crimen raptus* is, „szerencsétlen productum”-nak bélyegezve, szintén pellengérre kerül a Kölcsey-féle Csokonai-recenzióban.⁵⁸

A regmeci látogatás említéséből kibomló Csokonai-portré egyik hangsúlyos, s e dolgozat szempontjából is perdöntő szöveghelyének látszik az a néhány sor, ahol az elmarasztaló szavakat követően Kazinczy deklarálja, hogy a debreceni költőnek „*van-nak irígylést, csudálást érdemlő darabjai is*”, amelyek „örök díszei Literaturánknak”, s ezeket ő, Kazinczy, adta ki – „*némelly törlésekkel*” – a Szemere Pál szerkesztette Muzáron lapjain.⁵⁹ Az író a recenzióban meg is nevezi és közli is a költemények szövegét.⁶⁰

⁵³ Vö. Kazinczy 1829. Vargha 1960. 333–335.

⁵⁴ Kazinczy Berzsenyi Dánielhez, 1821. jan. 18. KazLev. XVII. 364. Vö. Kölcsey 2003. 316.

⁵⁵ Vö. Csetri 1990. 240–247.

⁵⁶ Kölcsey 2003. 47.

⁵⁷ Kazinczy 1829. Vargha 1960. 334. Az esemény az 1804. ápr. 15-én, Rhédey Lajosné temetése utáni halotti tor.

⁵⁸ Vö. Kölcsey 2003. 44.

⁵⁹ Kazinczy Muzáronba írt Csokonai-kritikája már 1827-ben elkészült, de megjelentetésére csak 1829-ben került sor. Vö. Kazinczy 1829. 333–335. Az idézeteket lásd: Kazinczy 2009. 667–668.

A sommás vélemény szerint Kazinczy tehát 1827-1829-ben mindössze hat verset csudál Csokonai életművéből, nevezetesen azt a hatot, amelyet ő maga választott ki és tisztogatott meg „*vétkeiről*”.⁶¹ A kijelentés, miszerint a „*csudálási*” érdemlő darabok lényegében azok, amelyeket ő maga, Kazinczy, adott ki, kánonképző szerepének súlyát hivatottak nyomatékosítani.

Kazinczy már 1805 februárjában, Csokonai-nekrológiájában jelzi szándékát,⁶² miszerint ő maga szeretné megjelentetni a költő-tanítvány egybegyűjtött verseit, s ebbéli törekvését megerősíti barátaival ez idő tájt folytatott levelezésében is.⁶³ Onder Csaba arra hívja fel a figyelmet, hogy Kazinczy nagyfokú aktivitása a Csokonai síremlék állítás ügyében, illetve az ebből kibontakozó Árkádia-pör is valójában a költő szellemi hagyatéka fölötti rendelkezési jog illetve a kiadói jog megszerzésére irányul.⁶⁴ A Csokonai versek kiadásra azonban a költő debreceni barátainak határozottsága és gyorsasága miatt nincs módja,⁶⁵ sőt, az 1810-es években egymást követően napvilágot látnak Márton József Csokonai-kötetei,⁶⁶ Domby Márton Csokonai-életrajza,⁶⁷ valamint Kölcsy nagy vitákat gerjesztett Csokonai-recenziója is. Kazinczy pedig eközben – hiszen lezajlik az Árkádia pör, folyik a nyelvújítási harc, a Kölcsy-recenzió elhúzódó sajtóháborúja, illetve sorra jelennek meg saját kiadású kötetei –, nemhogy az általa tervbe vett Csokonai-kötetet nem állítja össze, de rég-

⁶⁰ „Azon darabjaival, melyeket én elejétől fogva leginkább kedveltem, egyedül kedveltem, itt tészek egy próbát némely helyeit megváltoztatva: [Bordal / Paraszt-dal / Kulacsomhoz / Ivó-dal / A szegény Szuzsi / Farsang-farkán]” Kazinczy 1829. Vargha 1960. 334.

⁶¹ A Kazinczy által elfogadott, neki tetsző költemények címei változtak a Csokonai halála után eltelt évtizedekben, pl. 1805 márciusában még azt írja, hogy a *Pillangó*, a *Remény* és a *Szemrehányás* a költő „legfelségesebb” munkái. Vö. Kazinczy Nagy Gáborhoz, 1805. márc. 6. KazLev. III. 278.

⁶² „Emlékezete szent lészen közöttünk; szent nekem minden esetben, nevezetesen poétai munkáira nézve, melyeket ezuttal a’ publicumnak, mint nemsokára megjelenendőket, bémutatok; remélvén tiszteletet érdemlő anyjától, hogy ismervén fia eránt való barátságomat, nekem fogja engedni ezt a’ szerencsét, hogy általam bocsáttassanak közre.” Kazinczy 1805. Kazinczy Ferenc: [Nekrológ Csokonairól], Magyar Kurir, 1805. febr. 19. I. fértály, XV. szám. VARGHA 1960. 281.

⁶³ „Kérlek, szőlj az anyjával írásai eránt; azokban sokat kell rendbe szedni, kihagyni, és úgy változtatni, a’ hogy idegen munkában változtatni szabad.” (Kazinczy Szentgyörgyi Józsefnek, 1805. febr. 10. KazLev. III. 260.)

⁶⁴ Onder leszögezi: „Az Arcadia-ügy látszólag egy emlékmű felállításáról, és a rá kerülő szövegről, illetve ennek értelmezéséről szól. Ennek az ügynek a téje azonban már kultikus: aki a felíratot fogalmazza, azé a halott, ő annak szellemi örököse.” Onder Csaba: „Ő lesz Dictátor közöttünk...” „s végre mivé leszel?” Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából. Szerk. Hermann Zoltán. Bp., Ráció Kiadó, 2007. 104. Erre nézve lásd még Lakner, 2014. 48.

⁶⁵ Kis Imre intézkedése révén jelenik meg a Lilla, Nagyvárad, 1805, és az Alkalmatosságra írt versek, Nagyvárad, 1806. Kazinczy megtudva, hogy Váradon már készül a szövegváltoztatások nélkül kiadandó Csokonai-kötet, saját kiadási tervét kénytelen elhalasztani. Sárközy Istvánnak írja: „A’ Cs. emlékezete szent nekem: de bölcs bolondokkal nem jó feltenni. Sok ideig nem lesz semmi belőle, hogy verseit kiadjam. Csak hadd adja-kí más előbb; én osztán criticus kézzel látok hozzájuk.” Kazinczy Sárközy Istvánhoz, 1805. okt. 1. KazLev. III. 444., Csokonai 1999. Nagy Gábornak hasonló értelemben ír: „Jó; légyen úgy; adja ki Kis Imre Úr Lillát, a’ mint Lillát Cs. maga hagyta. De az csak ugyan tagadhatatlan, hogy a’ Cs. munkájában sok kitörteni való van a’ sok csudálást érdemlő szépség mellett. [...] Osztán a’ rend; holmi le nem vehető Kálvinistaság, és a’ mi a’ Kalvinistaságnál még veszedelmesebb: D e b r e c e n y i s é g ! [...] Ha majd Kis Imre Úr kiadja az ő verseit, én néki állok mintegy két esztendő múlva minden munkájának, és rendbe szedem.” Kazinczy Nagy Gáborhoz, 1805. márc. 6. KazLev. III. 278.

⁶⁶ Csokonai Vitéz Mihály poétai munkái I–IV. Bécs, 1813. Csokonai Vitéz Mihály nevezetesebb poétai munkái I–II. Bécs, 1816.

⁶⁷ Domby Márton, Csokonay V. Mihály élete ’s Némely még eddig ki nem adott munkái, Pest, 1817.

óta tervezett Csokonai-kritikáját⁶⁸ sem írja meg. Erre csupán 1827-ben kerít sort, megjelenésére ráadásul újabb két évet kell várnia.

Nem meglepő tehát, ha az 1829 késő tavaszán született *Pályám emlékezete* III. szövegvariánsában felvázolt Csokonai-portré és a szinte ugyanekkor a Muzarionban közzétett kritika főbb motívumai azonosak, illetve a *Pályám emlékezete*-ben megfogalmazott Csokonai-kép valójában e kritika összefoglalása.⁶⁹ Látható, hogy Kazinczy elképzelése Csokonai irodalmi kánonba emelésének szerinte egyetlen helyes módjáról semmit sem változott 1805 és 1829 között, még akkor sem, ha idő közben bizonyos Csokonai-költemények hol átjutottak, hol fennakadtak az író fentebb stílt számon kérő kényes ízlésének szűrőjén. A *Pályám emlékezete* Csokonai-vázlatának alább idézendő utolsó sora kétségtől saját maga (esetleg egy általa felkért neológus társa) számára jelöli ki a Csokonai-életmű körül még mindig feltétlenül elvégzendőnek látott feladatot: „*Az van hátra, hogy valaki szedje ki a' jót, tisztongassa meg vétkeitől, 's adja olly Gyűjteményben, melly ha talán igen kicsiny lesz is, a' lelkes és képzelhetetlen könnyűséggel dolgozó ifju férfi' nevét örök fényben tartsa meg.*”⁷⁰

A Kazinczy által „megigazított” Csokonai-versgyűjtemény soha nem készült el, így nem tudjuk, milyen lenne az a Kazinczy arcú, „kicsiny” Csokonai-életmű, amelyet a mester nyugodt szívvel bízott volna az utókorra.

⁶⁸ Kazinczy eredetileg Csokonai-életrajzt tervez, amelynek közléséről 1809 nyarán állapodnak meg a Széphalmon nála járó Döbrentei Gáborral, aki ekkor kezdi szervezni Erdélyi Múzeum című folyóiratát. Döbrentei később Kölcseyvel is tárgyalásokba bocsátkozik Csokonai-kritikája Erdélyi Múzeumban való megjelentetéséről. Kritikáját Kölcsey végül a Tudományos Gyűjteményben publikálja. Vö. *Kölcsey* 2003. 292.

⁶⁹ Vö. *Kazinczy* 2009. 1092.

⁷⁰ *Kazinczy* 2009. 668.

Sophie szobra a széphalmi kertben

Borsi Antal alkotása

(SZIGETI SÁNDOR felvétele)

BÉKÉSI GÁBOR

Az ismeretlen Török Sophie

*„De hát milyen is legyen egy alkímista lánya?
A hibbant, aranycsináló, ördöggel cimboráló apja, a bolond gróf
ugyan miféle főzetek gőzében nem ringatta, nedvével nem itatta meg?”
(Péterfy Gergely: Kitömött barbár)*

Nem ismerem Kazinczyné gróf Török Sophie Antóniát, ezért írtam róla ezt a dolgozatot. Nem ismerem a kedves Sophie-t, avagy *Zsófiát*, ahogy mi magyarok szeretjük őt emlegetni, Kazinczy Ferenc áldozatkész feleségét, aki 27 évet töltött az író mellett, aki nyolc gyermekkel ajándékozta meg őt, aki ott volt a halálos ágyánál, aki gondozta irodalmi hagyatékát, és hihetetlen áldozatok árán egyedül felnevelte árván maradt gyermekeit. Akinek emléktáblája van az ónodi Török-kastély kapuján, akinek délceg alakja bronzba öntve tekint Kazinczy emléksarnokára, és legkisebb – talán legkedvesebb – gyermekük, Lajos szobrára. Ilyen és hasonló sztereotípiákat végtelenségig lehetne róla sorolni, amelyek mögött egy közös feltételezés rejlik: el akarjuk hitetni általuk magunkkal, hogy úgy ismerjük ezt az asszonyt kétszáz év távlatából is, mintha itt állna előttünk alázatos kiszolgáló szerepben, országos hírű férjének árnyékában. Ezen az utókor által formált képen alig változtatnak az 1980-as évek újabb forráskiadásai: levelezése férjével, fiával, a Kazinczy-hagyatékot ápoló irodalmárokkal.¹ Élőbbé, emberibbé teszik ugyan a személyiségét a köz-zétett dokumentumok, de az ember sokszínűsége még mindig nem tűnik ki belőlük.

Azt hittem, ismerem Kazinczyné gróf Török Sophie Antóniát. Így történt, hogy egy felkérésnek eleget téve vetített képes előadást tartottam Kazinczy Ferenc és felesége kapcsolatáról, együtt töltött példamutató életük életrajzi és irodalomtörténeti jelentőségéről.² Az előadásra készülve döbbsenem rá, mennyire kevés biztos információnk van erről a közismertnek hitt grófkisasszonyról, gróf Török Lajos és gróf Roggendorf Aloysia (Louise) leányáról. Ráadásul ezek a fennmaradt adatok és érzelmek elsősorban Kazinczy látásmódján, „szűrőjén” keresztül érkeznek el hozzánk: ha Kazinczy nem lett volna túlzásig grafomán, még ennyit sem tudnánk Sophie-ról, de valószínűleg nem is inspirálná ennyire a kutatást. A rövid nyomozásom során bejárt út, amit munkámban most bemutatok, véleményem szerint megerősíti majd azt a nézetet, hogy gróf Török Sophie nem csupán a férjéről rávetülő fényben pompázik, hanem saját fénye is van, mint egy valódi csillagnak.³

¹ Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése; Kazinczy Lajos anyjához írt levelei.

² 2014. június 21-én, a „Múzeumok éjszakája” rendezvénysorozat keretében, az ónodi Lorántffy Zsuzsanna Honismereti Egyesület (<http://onodihonismeret.hupont.hu/>) megbízásából.

³ Török Sophie 1829-ben kézzel írt *Kis Magyar Grammaticát* szerkesztett Lajos fia számára. (Kazinczy Lajos anyjához írt levelei. Győr, 1990. 59–72.)

Természetesen az előttem járt elődök által taposott ösvényen indultam el magam is, amikor kézbe vettem Ágoston István *Muhi és Ónod irodalmi hagyományai* című – jó értelemben vett – amatőr helytörténeti írását.⁴ A szerző kiválóan összefoglalja gróf Török Lajos életének fő eszmeköreit: szabadkőművesi tevékenységét, jozefinista politikusként hátrahagyott írásait,⁵ vegyész-alkimista hagyatékát, végül vejéhez, Kazinczyhoz fűződő kapcsolatának szövegemlékeit.⁶ Kiemeli, hogy bizonyítékot talált Kazinczy levelezésében arra is, hogy a gróf Ónodon született 1748. október 7-én, csakúgy mint leánya, Sophie, 1780. február 19-én. Azonban míg az előbbi tényt „csupán” Kazinczy említi levelében,⁷ illetve apósáról írt nekrológiájában,⁸ addig az utóbbihoz Ágoston István idézi a saajószögedi római katolikus egyház matrikuláját mint primer forrást, amelyben megtalálható Sophie kereszteleési bejegyzése az alábbiak szerint: „*Locy: Onod | Baptizm.: Misch. Megyeri | Baptistati: Stephani Antoniam | Parentes: Dno Cotte Ludovico Török de Sendró, Comittsa Alojsi Roggendorf | relig: cath | Levantes: Thot Mendico, Agota Skalerin mendica.*”⁹

Már azt is különösnnek tartom, hogy a szerző fontosabbnak tartja hangsúlyozni azt, hogy ő találta meg Kazinczy nyomtatott levelezésében a közvetett adatot gróf Török Lajos születési helyére vonatkozóan, miközben Sophie matrikuláris bejegyzésének jelentőségét teljességgel negligálja. Pedig önmagában az is nagyszerű felfedezés, hogy megtalálta az 1780. évi anyakönyvet;¹⁰ nemcsak azért, mert a 18. századi anyakönyvek viszonylag ritkán maradtak meg épségben a vidéki parókiák nem feltétlenül ideális tárolási gyakorlatának köszönhetően,¹¹ de azért is, mert tudta, hol kell keresni! Az 1780-ban éppen Ónodon élő római katolikus gróf Török család – nem lévén a településen katolikus templom – télvíz idején elkocsikázott az újszülöttnel vagy nélküle az 1737-ben alapított szögedi Szent Mihály plébániához, hogy bizonyos Megyeri Mihály (?) plébános úr közreműködésével bevezessék gyermeküket a katolikus egyház tagjainak névsorába. Íme, az első apró morzsa a gróf Török család életéből, amiről sikerült lefűjni a múlt porát. Ha nem csupán Kazinczy Ferenc elbeszéléseiből, levelezéséből szeretnénk hiteles történeteket felmutatni a Török családról és különösen Sophie-ról, akkor sajnos ilyen morzskákból kell építkoznünk.

A következő és egyben legfontosabb nyomot a kutatásban logikus módon természetesen maga az anyakönyv szövege szolgáltatta. Nyugodtan állíthatom, álmomban sem számítottam arra, hogy egy száraz és hivatalos anyakönyvi bejegyzés ilyen súlyos titkokat rejtgethet gróf Török Sophie-val kapcsolatban. Elgondolkodva az Ágoston István által idézett bejegyzésen Gyulai Éva kolléganőm hívta fel a figyelmem a szöveg végén olvasható különös megjegyzésre: „*Levantes: Thot Mendico, Agota Skalerin mendica*”. Ágoston Ist-

⁴ Ágoston István, 1988. 48–57.

⁵ Csak az utóbbi években derült ki például az is, hogy gróf Török Lajos névtelenül vagy álnév alatt több tanulmányt, cikket, röplapot is megjelentetett politikai, sőt gyógyszervegyészeti témában. Lásd: Kósa János: Török Lajos irodalmi munkásságához. ItK, 1948. (56. évf.) 1. sz. 45–49.; Kiss László, 2009. 213–220.

⁶ Kassai tanulmányi kerületi igazgatóként – Kazinczy mellett – töltött éveiről érdemben nem értekezhetett, mivel az erre vonatkozó források nagy részét a 2014-ben megjelent *Kazinczy Ferenc levelezése* (a továbbiakban: KazLev.) XXV. kötete tartalmazza.

⁷ KazLev. VII. 539, 599.

⁸ Hazai és Külföldi Tudósítások, 1810. aug. 4. OSzK, Mikrofilmtár.

⁹ Ágoston István, 1988. 52–53.

¹⁰ Ágoston István nem említi, hogy mástól vette volna az adatot, tehát valószínűleg saját maga találta rá.

¹¹ Megsemmisült magyar anyakönyvek listája: https://hu.wikipedia.org/wiki/Megsemmisült_magyar_anyakönyvek_listája

ván valamiért elisklott a szöveg jelentése fölött, de tény, hogy gróf Török Sophie kereszt-szülei – levantes, azaz akik felemelték és a keresztvíz alá tartották – egy Thot vagy Tót nevezetű koldus, illetve egy Skalerin vagy (ha a németes nőnemű végződést leválasztjuk) Skaler Ágota nevű koldusasszony voltak! Képzeljük csak el ezt az élethelyzetet: Szendrői gróf Török Lajos és gróf Roggendorf Aloysia első leányát két, az „utcán fogott” ismeretlen koldus mint keresztszülők tartották karjaikban, hogy a plébános szenteltvízzel locsolja meg a gyermek homlokát, tettek keresztszülői fogadalmat az oltárnál a grófi családdal a hátuk mögött, majd bediktálták a nevüket a matrikulába is. Ilyen kalandok között indult tehát az újszülött gróf Török Sophie élete.

Vajon mi lehet a szimbolikus értelme ennek a viselkedésmódnak, van-e egyáltalán értelme? Kapcsolatban állhat-e esetleg a szabadkőműves normák valamelyikével, amennyiben tipikusan szabadkőműves érzelmű családokra jellemző ez a szokás? Magam csak találgatni tudok: azt feltételezem, hogy a főúri család amolyan *memento mori* mintájára ezzel kívánta önmagát a szerénységre, vagyontól független embertiszteletre és arra emlékeztetni, hogy soha ne felejtsek el, honnan jöttek, s kedvezőtlen esetben hova zuhanhatnak a társadalom emelvényéről. *Fortunae rota volvitur*.¹² a társadalom nem mozdulatlan szerkezet, a szerencse egyszer felemeli, egyszer letaszítja az embert, aki csupán erkölcsiségével képes valamelyest befolyásolni a vak végzet hatalmát.

Ha bibliai reminiscenciát keresünk, természetes módon adódik *A gazdag és a szegény Lázár* példázata Lukács evangéliumából, amelyet Jézus mondott el az őt kigúnyoló, pénzimádó farizeusok számára. Katolikus lévén a Török család, ezért Káldi György 17. századi fordításában idézem a szövegét:¹³ „Vala egy gazdag ember, ki bársonba és biborba öltözik vala: és minden-nap frissen lakik vala. És vala egy Lázár-nevű koldús, ki annak ajtaja-előtt fekszik vala, rakva fekélyekkel, kívánván meg-elégíttetni a’ morzalékokból, melyek a’ gazdagnak asztaláról hullanak vala; és senki nem adgya vala neki: de az ebek-is eljönnek vala, és nyallják vala az ő fekélyit.” (Lukács 16, 19–21.) Amikor eljött az idejük, és mindketten átköltöztek a túlvilágra, a szegény Lázárt Ábrahám kebelére vitték az angyalok, míg a gazdagot a pokolban kínozták. Hiába kérlete Ábrahámot a gazdag ember kínjaiban gyötrődve, hogy küldje hozzá Lázárt, hadd enyhítse a szomját, ő visszautasította: „És monda neki Ábrahám: Fiam, jusson eszedbe hogy el-vőtted javaidat a’ te életedben, és Lázár azon-képpen gonoszit: most pedig ez vigasztaltatik, te pedig gyötrettetel.” (Lukács 16, 25.) Ha már a saját kínjaitól nem szabadulhat, legalább a még élő testvéreit szeretné megmenteni a pokoltól a gazdag ember, de Ábrahám arra sem hajlandó, hogy Lázárt fígyelmeztetésül visszaküldje az atyai házba: „Monda pedig neki: Ha Moysset és a’ Prófétákat nem halgattyák, ha valaki a’ halottak-közzül fel-támad-is, nem hisznek.” (Lukács 16, 31.) A népet megvető, pénzsóvár farizeusokat célzó krisztusi példázat megmutatja, hogy a gazdagok gondolkodása mennyire eltorzult az önzés következtében, ami a vallási életükre is kihatott. Jézus jól tudta, hogy a korabeli zsidó vallási vezetők abban bíztak, hogy ők Ábrahám testi leszármazottai, így az Ábrahámnak tett isteni ígéretek őket is megilletik. Pedig inkább Mózesre és a prófétákra – végső soron pedig magára Jézusra – kellene hallgatniuk, hiszen Ábrahám nem tudja őket megmenteni attól a kárhozattól, ami önző és bűnös földi

¹² Carmina Burana.

¹³ Szent Biblia, fordította Káldi György, Bécs, 1626. 973. (Sz: Lukács Evangelioma, 16, 19–31.) http://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/07/11/dd/1/rmk1_551_11.pdf.

életmódjuk egyenes következménye. Megjelenik tehát Krisztus ígéében a jogos igazságszolgáltatás gondolata is: annak az embernek, aki Istenbe veti bizalmát (Lázár/Eliézer beszélő név, jelentése: „Isten megsegít”), örök életben lesz része, ellenben az önző és élvhajhász gazdagnak örök kárhozatban.¹⁴

A munkaképtelen, esetleg nyomorék és emiatt kéregetésből, alamizsnából élő emberekkel kapcsolatban bonyolult szokásrendszer, sőt népi hiedelemvilág alakult ki. Az ókori görög társadalomtól a középkori kerített városok és mezővárosok hagyományain át egészen a 19–20. századi falusi népszokásokig minden korban megpróbálták ezt az örök problémát lehetőleg humánus módon kezelni, törvényes keretek közé szorítani.¹⁵ Az is közismert, hogy az alamizsnaosztás a tehetősebb keresztény emberek számára elvárt jóságos cselekedet volt, részben azért is, mert ezáltal saját lelki üdvösségüket menthették meg a túlvilágon. A Török családtól sem állt messze a rászorultak megsegítésének gondolata, igyekeztek jó földesurai lenni a rájuk bízott jobbágyoknak.¹⁶ Különösen Kazinczyne Török Sophie-ra volt jellemző a lehetőségei határáig vitt változatos jótékonykodás a szegényekkel,¹⁷ ami már-már a férjét is megbotránkoztatta, lévén egyre szűkebb jövedelmi keretből kellett maguknak is gondoskodniuk gyarapodó családjukról. Az még csak kínos közbeszédre adott okot, amikor a hazatérő, munkától elcsigázott kapás asszonyokat felültette a kocsijára, a kolerás betegek ápolásával azonban már saját egészségét, sőt életét is kockáztatta.

Ha értelmezni egyelőre nem is tudjuk, van-e esetleg párhuzama, hagyománya a 18–19. század fordulóján Magyarországon, netán külföldön a főúri, főnemesi (kifejezetten grófi és bárói) családok körében annak, hogy gyermekük megkeresztelésével koldust (nincstelen, vagyonatlan de szabad embert) bíznak meg? Úgy tűnik, ha nincs is túl sok közismert példa, azért akad néhány, még ha nehéz is rátalálni: ebből látszik, hogy Törökék „hóbortja” nem egyedi, elszigetelt különtség, és nem feltétlenül saját gyermekükkel akartak „kiszűrni”. Amint az a későbbiekben a maga helyén megmutatkozik, Kazinczy Ferenc édesapaként például egyáltalán nem folytatta, nem folytathatta ezt a hagyományt: gyermekeinek megpróbált minél híresebb, minél fényesebb főúri keresztszülőket választani – ilyen például generális Vay Miklós vagy a zsigó gróf Wesselényi –, akiktől nemcsak fényt és tekintélyt, de alkalomadtán (anyagi) segítséget is remélhetett a gyermek felneveléséhez. Igaz, Kazinczy nem lévén a főnemesség tagja, elszegényedett köznemesként bármennyire is próbált életvitelében, szokásaiban felzárkózni a felsőbb rétegekhez, anyagi és számtalan egyéb okból nem követhette maradék nélkül a hagyományait.

A gróf Széchényi családnak azonban minden lehetősége megvolt arra, hogy újszülött gyermeküknek magukhoz méltó, fényes keresztszülőket szerezzenek, mégsem az elvárásoknak megfelelően viselkedtek. Zichy Antal Széchényi István életrajza című művében bukkantam rá az alábbi szövegre: „SÁRVÁRI ÉS FELSŐVIDÉKI GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN született Bécsben (Belváros 18. szám), 1791 szeptember 21-én. Szülei, gróf Széchényi Ferencz, II. Lipót király valóságos belső titkos tanácsosa, és gróf Széchényi Ferenczné, azelőtt gróf Széchényi József özvegye, született Festetics Júlia grófnő voltak.

¹⁴ http://biblia.hu/szentiras_com/cikkek/a_dusgazdag_es_a_szegeny_lazar.

¹⁵ Lásd: Magyar Katolikus Lexikon; Magyar Néprajzi Lexikon: koldus, koldulás címszó.

¹⁶ Vallási türelmükre lásd: *Ágoston István*, 1988. 57.

¹⁷ *KazLev. VI. 227.; KazLev. X. 384.; Ágoston István*, 1988. 54.

Megkeresztelte (a szülei háznál) róm. kath. szertartás szerint a bécsi szent Mihályról nevezett plébánia akkori kurátora, don Hieronymus Winkler; jelen levén Bárány Péter, a gróf titkára, mint Ardrich Péter jószágigazgató helyettesítője, Festetics Anna grófnő helyett pedig Steidel János accoucheur, kik az István, Mária és Péter nevekre keresztelt grófi gyermek keresztszülői nevében szerepeltek. Eltért már a család attól a hagyományos szokástól, miszerint keresztkomáknak vagy alattvalóik sorából vagy helybenlakó szegényeket, olykor valóságos koldusokat hívtak meg (ex statu mendicorum), kiknek neveiket az illető anyakönyvekben nem minden megilletődés nélkül olvashatjuk. Cserébe viszont a grófi család számos férfi- és nőtagjai szívesen beíraták magokat tanúknak vagy keresztszülőkknek, cselédjeik, jobbágyaik, tisztjeik, vagy ily kitüntetésre bármilyen címen érdemessé vált pártfogoltjaik házasságkötésénél vagy keresztelőinél, mi az úr és paraszt, mágnás és polgár között akkor még fennállott patriarchális viszonyról tesz örvendetes tanúságot. Széchenyi Ferencz ekkor 37 éves volt, már 14 év óta boldog férje korán elhunyt testvérbátyja, József, nálánál egy évvel bár idősb, bájos özvegyének, kivel, pápai engedély mellett (Dispensatione papali in gradu affinitatis primo) Horpácson 1777 aug. 17-én lépett házasságra. E házasságból születtek: György, aztán Alajos, Lajos, Lujza Francziska (Batthyányné, a későbbi apáca), Zsófia (Zichy Nándorné) és Pál, ki Istvánunknál alig két évvel volt idősb, s így gyermek- és tanuló éveit együtt tölthette vele.”¹⁸ Zichy szerint a 18. század végén még létezett, a 19. század végére azonban már megszűnt patriarchális viszony magyarázná azt a jelenséget, hogy úr és szolga – sőt koldus – Széchenyi Ferenc gondolkodásában egymásnak keresztkomái lehettek, míg Széchenyi István már nem osztotta ugyanezt a nézetet.

Hegedűs Loránt Gróf Széchenyi István regénye és éjszakája című két világháború közötti élettrajzi feldolgozása valamelyest a jóságos cselekedet háttérére is rávilágít: „A női alakok közt, kik befolyásolják a Széchenyi-folyó hullámszását, amint az beletorkollik a magyar történetbe, a legerősebb befolyást kétségtelenül Barkóczy Borbála gyakorolta a Széchenyiek életére. S Cziráky József vasmegyei felkelő ezredes özvegye s a második Széchenyi Zsigmondnak anyósa, kit minden levél «az öreg grófnénak» nevez. Hatalmas egyéniség, kinek akarata előtt tisztelettel hajoltak meg övéi – mondja róla a család történetírója. Egész alakja át van itatva a vallásos cselekvéstől. Ő vezeti az első búcsút a bencések dömlöki templomában imádott Szűz Mária-képhez. Szürködőmönbe öltözve, mezítláb járja a processzókat jobbágyaival, a szűkölködőknek maga visz orvosságot, ételt vagy ruhát. A nagy ünnepeken kastélyába gyűjti a koldusokat, özvegyeket és árvákat s megvendégelve őket, ő maga szolgál föl nekik gyermekeivel együtt. Úgy látszik, Borbála grófné alapítja azt a családi szokást, hogy a Széchenyiek a család újszülöttének keresztelőjénél koldusokat kérnek föl keresztszülőikül. – Így a matrikula mutatja, hogy annak a gróf Széchenyi Ferencnek, ki 1754-ben születik s ki Széchenyi István atyja lesz, a keresztszülői Gróf Ádám és Kellert Kata széplaki koldusok. Ez a mély szamaritánus hajlandóság a Széchenyi-vér legbensőbb összetételéhez tartozik s úgy szólva a család valamennyi tagjában visszatér. Mind vezeklők. A legnagyobb vezeklő lesz közülök, kinek lelke a legmélyebbről a legmagasabbra száll: gróf Széchenyi Ferenc legkisebb fia, István.”¹⁹

¹⁸ Zichy Antal: Széchenyi István életrajza. Bp., 1896. (I. könyv, I. fejezet, 1. bekezdés) <http://mek.oszk.hu/05800/05836/html/1kotet/index.htm>.

¹⁹ Hegedűs Loránt: Gróf Széchenyi István regénye és éjszakája. Athenaeum, Bp. 1933. Idézi: Hegedűs Loránt: Ősök és ősiség. Athenaeum-kiadás (könyvajánló), Nyugat, 1933. 3. sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/>

A Széchenyiek mellett eddig csak a Grassalkovich családdal kapcsolatban bukkantam hasonló, bár meglehetősen bizonytalan adatra. Grassalkovich Antal (1694–1771) első felesége halála után 1731-ben elveszi Klobusiczky Krisztina bárónőt. „A család VI. Károlyt házasságközvetítőként is emlegette, de ilyen pletykák szárnyra kaptak később Mária Teréziáról is. Az új feleségtől sorra születnek gyermekei: Anna-Franciska (1732); majd Antal-János (1734); Klára, a későbbi Esterházy Gáborné (1735); Anna-Mária, a majdani Haller Gáborné (1736); a korán elhalt Ignác-Lőrinc (1737); Terézia-Ilona, aki felnőve Forgách Jánosné lett, s mindössze 29 évet élt. Az ő születése azonban anyjának életébe került. Grassalkovich Antal ismét megözvegyült. Érdekesség, melyről a kései család is tudott, hogy minden gyermekének szegényházi gondozottak voltak a keresztszülei. Ez akkoriban kegyes szokás volt.”²⁰

Fekete Sándor (1927–2001) hejőcsabai születésű író Széchenyi István című regényében találtam meg az alábbi feldolgozott történetet, amely a Széchenyieknek a jobbágyaikhoz fűződő viszonyát árnyalja: „Kinyílt az ajtó, a hangos szó nyilván felriaszthatta a kaptányt. – Széchenyi tettetett szigorral mérte végig káplárát. Szerette ezt a legényt, egy életre szóló gyermekkori emléket idézett fel lelkében, valahányszor ránézett. Egyszer Ferenc papa legkisebb fiát is elvitte somogyi birtokainak meglátogatására, s amikor az egyik falu nevében tisztelgő ősz jobbágy befejezte beszédét, a kis Széchenyi Istvánnak édesapja parancsára meg kellett csókolnia a jobbágy kezét... A legény ennek a jobbágynek legkisebb fia. Amikor a debreceni gyakorlatozás kezdetén véletlenül megtudta ezt, sorsszerűnek érezte a találkozást: mintha a világtól egyre inkább elforduló apja figyelmeztetné újra, hogy nem szabad megfélemlkezni a jobbágyokról...”²¹ Ennek a viselkedésnek mintegy torz tükörképe az a Kazinczy Ferentől származó vallomás, amelyben a felvilágosult köznemes és a helybéli parasztok kapcsolatára világít rá: „Nékem lelkem és erszényem tiszta a’ paraszt sorsban szenvedő embertársam’ izzadságától ’s pénzétől, az én kezemet csak azért nyálazza meg a’ tót, mert e’ nélkül nem tud köszönni mikor hozzám belép, ’s kevélységnek nézne ha azt nem engedném.”²²

A koldusokkal való keresztelés szokása valószínűleg nem magyar találmány, hiszen európai példákban is előfordul. Magam eddig egy kései, 1891-es beszámolóban, a Vasárnapi Újság hasábjain találtam adatot, amely már mint egzotikumot emlegeti fel a jelenséget az előző századból: „Koldus keresztszülők. A mult század vége felé Rómában úgy gyakorolták a jótékonytságot, hogy keresztszülőkül kolduló barátokat, zárandokokat, vagy éppen koldusokat alkalmaztak. 1782 június 20-án Colonna herceg leányának keresztanyja egy szegény zárandoknő volt s csakhamar azután Barberini herceg komájául egy St.-Marcello templomban állomásozó nőt hívtak meg. 1785-ben Rospoli herceg fiát egy koldus tartotta keresztvizre, kit a herceg ezen tettéért élethossziglan ingyen ellátásban ré-

00551/17230.htm. Lásd még: „A koldusokkal már az őszanya: Széchenyi Lőrincné is sokat foglalkozott; később nem egy Széchenyinek, így többek közt Ferenc grófnak is a keresztszülői koldusok.” *Thüring Gusztávné Waisbecker Irén*: Emlékek viharos időkbel: amikor a Széchenyiek megszerették Sopront, IV. évf. (1940.) 2–3. sz., 4–7. <http://sopszem.sopron.hu/sopszem/1940-IV-2-3.pdf>.

²⁰ *Szász István Tas*: A Grassalkovichok és utódaik – Egy kései leszármazott családi emlékeiből. <http://www.krater.hu/krater.php?do=3&action=a&pp=21028>.

²¹ http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/FEKETE/fekete00129_kv.html.

²² *KazLev. VI. 227. Idézi: Hőgye István*: A gazdálkodó Kazinczy Ferenc. *HOMÉvk.*, 15. évf. (1976.) 151–163.

szesített. Különösen kedvelt pótkoma volt a hercegek és előkelők mellett egy Fra Elia nevű karmelita barát, kinek zárdája ez uton sok vagyont szerzett.”²³

Bizonyára azért is ritka ez a jelenség, mert a 18. században még szigorú szabályok határozták meg, ki lehet keresztszülő és ki nem. Eredetileg az ősegyházban, a keresztényül-dözések idején a keresztszülő kezes volt, aki a közösség előtt garantálta, hogy pártfogoltja őszinte, jó szándékkal jön és nem besúgó. Az üldözések elmúltával azt vállalta, hogy amennyiben a gyermek valamilyen okból árvaságra jutna, úgy magához veszi és felneveli. Manapság a keresztszülő a szülőknek segít a keresztényi kötelességük teljesítésében: szavaival és példamutatásával jó kereszténnyé nevelni gyermeküket. Emiatt a római katolikus hit szerint keresztszülő csak az lehetett, aki maga is megkeresztelt, elsőáldozott, megbérmált katolikus személy, aki a hitéhez és leendő tisztségéhez méltó életet él, illetve nem köti semmilyen kánoni büntetés. Nem lehet keresztszülő, aki nem gyakorolja a vallását, vagy nem egyházi házasságban él: ellenkező esetben hogyan adhatna a felnövekvő gyermeknek jó példát? Aki a lakóhelyén kívül szeretne keresztszülő lenni, annak a helybéli plébánostól kell engedélyt kérnie: ő ismeri az adott személyt és igazolhatja, hogy minden feltételnek megfelel, tehát alkalmas.²⁴

A kitérő után kanyarodjunk vissza újra a szövegünkhöz, mert tartogat még számunkra meglepetést! Figyelmesen elolvasva – amit nem tett meg Ágoston István, a bejegyzés első közlője – Török Sophie neve egészen különös formában szerepel a kereszteleési anyakönyvben, és itt most nem az accusativusi formára gondolok: „[Baptistati:] Stephani Antoniam”. Vajon mi lehet a magyarázata a Stephani névalaknak, és hogy kerül ide? Lehetséges lenne félrehallani és rosszul leírni a Sophiát vagy a Sophie-t, és Stefániát írni helyette? Esetleg nem is Sophie anyakönyvi adatai ezek, hanem egy bizonyos Stefánia grófnőé? Számátlan elméleti lehetőséget vettünk számításba, de nem sikerült előre jutni: ehhez feltétlenül látni kellett az eredeti anyakönyvi bejegyzést. Tehát irány Sajószöged, a katolikus parókia, gondoltam. Kiderült, ez sem olyan egyszerű. Megtudtam, hogy a szögedi plébánia az ónodi esperesi kerülethez tartozik tiszaujvárosi központtal, plébániáján pedig a fiatal és segítőkész Varga Bertalan, „Berci atya” esperes úr szolgált.²⁵ Megkeresésemre azonnal utánanézett a sajószögedi anyakönyveknek, de azzal a szomorú üzenettel jött meg a válasza, hogy 1858 előtt nincsenek meg az anyakönyvek a parókián: elvesztek vagy megsemmisültek, nem lehet tudni. Igen ám, de akkor Ágoston István honnan idézte az adatokat? Az 1980-as években, amikor ő kutatott, még megvoltak az anyakönyvek? De hiszen az azóta eltelt pár évtizedben nem volt sem tűzvész, sem háború, ami ilyen károkat okozhatott volna. Falba ütköztem.

A zsákutcából ismét Gyulai Éva kolléganőm tudása és kutatási rutinja lendített ki: a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltárban megkereste a mikrofilmen őrzött anyakönyv-másolatok között a sajószögedi bejegyzéseket az 1780. évnél, és – láss csodát – megtalálta (legalább másolatban) annak a szövegnek a kéziratát, amit Ágoston István is látott!²⁶ Alig vártam, hogy végre tisztázódjon, mi az igazság „Stephani Antonia” nevével

²³ Vasárnapi Újság, XXXVIII. évf. 16. sz. (1891. ápr. 19.) 256.

²⁴ <http://www.cecei.plebania.hu/ujzag5.html>.

²⁵ 2014. augusztus 1-jével áthelyezték őt Emödre.

²⁶ Ágoston István sajnos nem közli a lábjegyzetében, hogy az eredeti anyakönyvet vette kézbe, avagy ő is a levéltári fotómásolatot látta. Ágoston István, 1988, 85., 157. sz. jegyzet.

kapcsolatban, mi a bejegyzés hiteles és értelmes szövege. Nagyon valószínűnek tűnt ugyanis, hogy az első olvasat hibás, miután a keresztelő plébános nevét – Mich.[ael] helyett: „Misch.” – szintén hibásan jegyezte le a közlő. Első nekifutásra Éva a *Josephina Antonia* nevet olvasta ki, de kérdőjelet tett mellé, jelezve, hogy valami általunk ismeretlen okból nem biztos a dolgában. Mindenesetre már ez is szenzációs eredmény volt: gróf Török Sophie Antóniát eredetileg nem Sophie vagy Sophia (esetleg Stefánia) néven anyakönyvezték, hanem Josephina Antónia volt a teljes keresztnéve! Ebben az esetben megválaszolatlan az a kérdés, mióta és miért hívjuk Török Josephinát Sophie-nak, akit férje, Kazinczy Ferenc is mindig Sophie-nak nevez, sohasem Zsófiának, és véletlenül sem Josephinának. Maga Sophie is következetesen (*Gräfin*) *Sophie Török* néven írta alá a saját leveleit, amelyekből Busa Margit egyet facsimilében is közölt.²⁷

Ezek után látnom kellett a saját szememmel ezt a makacs anyakönyvi bejegyzést: nem értettem, miért törik bele folyton a bicskánk. A megyei levéltárban Bodnár Tamás sietett önzetlenül a segítségemre, akivel – minden hátráltató külső tényező ellenére – hosszas szilabizálásba kezdtünk. Korábban nem volt szükségem anyakönyvi kutatásokra, így akkor tudtam meg, hogy az eredeti anyakönyveket a mormon egyház (The Church of Jesus Christ of Latter-Day Saints) tagjai fotózták le az 1960-as, 1970-es években áldozatos munkával, majd az Országos Levéltár digitalizálta a képanyagot, és kizárólag levéltári számítógépeken – jelszóval védve – kutathatóvá tette azt.²⁸ Így nem kellett mikrofilmekkel sem bajlódnunk, az írásképe is nagyítható: lehetetlen, hogy ne tudjuk végre elolvasni... Az eredeti szöveggel szembesülve azonban csalódás ért: a precízen vonalazott táblázatban a 18. századi kézírás éppen Sophie lehetséges nevénél elmosódott, így „Stephaniem”-nak éppúgy olvasható, mint „Josephina”-nak, de az is lehet, hogy a korábbi olvasatok ismerete táplálta előítéletem fogságába kerültem.

Hihetetlen, de ismét sikerült kilépni ebből az újabb zsákutcából: Tamás javasolta, hogy tegyünk kísérletet a mikrofilm első, nagy felbontású digitális másolatával. Mint kiderült, a mikrofilmekről létezik nagyobb felbontású másolat, de ezt ritkán használják, mert az esetek többségében tisztán olvasható a kézírás az alacsonyabb felbontású másolaton is. Ráadásul ez utóbbi technikailag könnyebben kezelhető, mivel kisebb állományt kell hozzá tárolni és mozgatni a háttértárolón. Újra kikeresve és felnagyítva a kérdéses szakaszt szinte felkiáltottunk meglepetésünkben: a megkeresztelt gyermek nevét a bejegyzésben *két kéz írta*. Az anyakönyv-vezető először leírta a *Josepham Antoniam* nevet (most már pontosan kijön az accusativus is), majd az első keresztnévet egy kissé halványabb nyomot eredményező, másik íróeszközzel (talán ceruzával?) átírta, oly módon, hogy a *J*-re rárajzolta az *S* betűt, meghagyta az *o*-t, az *s* és az *e* betűk közé beszorított egy halványabb *p*-t, lehúzza a szárát, majd a szóvégi *m* betű utolsó lába fölé pontot tett, mintha *-ni*-re végződne a szó. Végezetül egy rövid kötőjellel összekötötte az Antoniával, így: *Sophi-Antoniam*. Kirajzolódott tehát a *Sophi* név is a néma *e* nélkül. Egyszerre érthetővé vált minden: azért nem tudtuk elolvasni a keresztnévet, azért járatta a bolondját velünk a bejegyzés, mert az alacsonyabb felbontású másolaton a két kézírás egymásba olvadt, színárnyalatuk alapján nem volt lehetséges elkülöníteni őket.

²⁷ Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése, 1986. 64.

²⁸ <https://familysearch.org>

Gróf Török Sophie Antónia teljes és pontos (táblázatos) keresztelési anyakönyvi kivonata tehát a következő: „*Annus 1780., Mensis Febr., Dies 19., Locus Onad, Baptisans Idem [Parochus Mich. Megyeri], Baptisatus Josepham/Sophi Antoniam, Parentes Dno Cotte Ludovic Török de Szendrő Comitissa Alossi Rogendorf, Religio Cath., Levantes Marti: Thót mendico, Agatha Skaberin mendica, Religio Cath.*”²⁹ (Az anyakönyvi szövegeket igyekszem betű szerinti átiratban, kiegészítések nélkül hozni, mivel a rövidítések feloldása nem mindig egyértelmű.) Most már a keresztszülők nevét is pontosíthatjuk: Tóth Márton és Skaber(in) Ágota, (természetesen) katolikus vallású becsületes koldusemberek. Megyeri Mihály parókusról pedig azt találtam, hogy 1792 és 1804 között Harsányban volt plébános,³⁰ tehát elképzelhető, hogy korábban Sajószögeden szolgált.

Habár a *Josepha* keresztnév *Sophi*-ra történt átjavítását két kéz végezte, a betűk vonalvezetéséből (különösen a h betű alakjából) ítélve e kettő mégis *ugyanazon személy* lehetett; ez tovább nehezítette az egymásra írt két név elkülönítését. Teljesen nyilvánvaló, hogy az eredeti bejegyzés és annak felülírása között legalább egy minimális időnek el kellett telnie, amiből az következik, hogy az „átkeresztelés” nem sokkal az eredeti név leírása után történhetett. Ilyen esetben logikusan merül fel a kérdés, mi lehetett az átírás oka, motivációja. Feltételezhetjük, hogy az anyakönyvet vezető plébános hibázott, félreértette, félrehallotta a keresztelendő gyermek nevét, ezért később a valóságnak megfelelően javította a hibás bejegyzést. Ugyanakkor az sem lehetetlen – és ez tűnik esélyesebbnek –, hogy valamilyen oknál fogva a család gondolta meg magát utólag, és kérte a változtatás bevezetését az anyakönyvbe, ami meglehetősen felemásra sikeredett. A táblázatban az időrendi sorrendet felborítani nem lehet, a plébános nem húzhatta át a régit és nem írhatta be lentebb a helyes változatot, ugyanakkor a változtatás ténye dokumentálatlan maradt. Mai fogalmaink szerint ez az eljárás „hivatalos okirattal való visszaélésnek” számítana, ami bűncselekmény. Az egyházi anyakönyvezés időszakában azonban, úgy látszik, előfordulhatott ilyesmi, még ha nem is túl gyakran.

Sophie később soha nem említette, esetleg ő maga sem tudta, hogy a szülei eredetileg nem is erre a névre akarták kereszteni. Szó se róla, különlegesebb, egyedibb a Sophie, mint a Josepha,³¹ noha ez utóbbinak is lett volna létjogosultsága a Török családban: Sophie három évvel idősebb bátyját Józsefnek keresztelték, valószínűleg apai nagyapja (esetleg apja testvérének) tiszteletére.³² A Török családban tehát gyakori volt a József név, az édesapa szemszögéből illett volna ehhez, ha a kislányuk ennek női változatát kapja meg. Nem beszélve arról, hogy az édesanya, Roggendorf Aloysia családjában szintén előfordult a Josepha név: négy évvel fiatalabb húgát hívták így. (Gondolhatunk persze az éppen 1780-ban trónra lépő II. Józsefre is, aki esetleg divatot teremthetett a József névnek, bár ez ekkoriban kevésbé valószínű.) Egyelőre eldönthetetlen tehát, melyik szülőnek volt több oka Josephára kereszteni első leányát, és hogy ki és miért változtatta ezt utólag Sophie-ra.

Itt kell kitérnem egy rövid megjegyzés erejéig arra, miért emeltem ki fentebb, hogy az imént elemzett adatok *táblázatos* keresztelési anyakönyvi bejegyzésből származnak: azért,

²⁹ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A0997 [tekercsszám], 0105.jpg [filmkocka]. Táblázatos születési/keresztelési anyakönyv: Török Sophie, *1780. február 19.

³⁰ http://www.harsany.hu/helytortenet/monograf/32_fejezet.htm

³¹ *Josepha, Josephina* héber eredetű, jelentése: 'Jahve gyarapítson'; *Sophia* görög eredetű, jelentése: 'bölcesség'.

³² Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XI. k. Pest, 1865. 304–305.

mert létezik ugyanennek általam csak *folyószöveg*nek nevezett változata is. A kettő – úgy tűnik – párhuzamosan fut egymással, többnyire ugyanazokat az adatokat tartalmazza, és jó esetben összehasonlíthatók egymással, amennyiben mindkettő szerencsésen túlélte a történelem viszontagságait. Egyelőre nem világos számomra, miből adódott a duplumképzés szükségessége, hogyan viszonyulnak egymáshoz a párhuzamos anyakönyvek, melyik az eredeti, az időben korábbi? Túl egyszerű lenne feltételezni, hogy – amennyiben az írásképek megegyeznek – az anyakönyvvezető először diktálás után folyamatos szövegezéssel lejegyzetelte a megkeresztelendő személy adatait, majd ezeket később szépírással átmásolta az előre megvonalazott táblázatába. Mindenesetre a kétféle bejegyzéstípus időbeli különbsége itt is nyilvánvaló, sőt egyelőre úgy tűnik, az anyakönyvek leírója két különböző személy volt: túlságosan sok a következetes vonalvezetési eltérés a két kézírásban, amit nem magyarázhat csupán a gyorsírás és a szépírás különbsége. Ráadásul – mint lentebb kitérek rá – egyes keresztelések csak az egyikben szerepelnek, a másikkól valamiért hiányoznak, és olyan példa is van, hogy az egyikben minimálisan több információ szerepel a megkereszteltről, mint a másikban.

Természetesen számunkra elsősorban Török Sophie folyószöveges anyakönyvi bejegyzése érdekes, ami szerencsésen fennmaradt és lefotózásra került. Sajnos ennek olvasatában már bizonytalan szövegrészek is vannak – nem véletlenül – éppen a keresztnév a legnehezebben kibetűzhető. A Josepha-Sophia átírás itt is megjelenik, de az Antonia után a sor fölé illetve alá tett plusz megjegyzéseket satírozással szinte olvashatatlanná tette a bejegyző. A biztosan olvasható szöveg a következő: „*Die 19 Febr ex Onad in Onad Bapt Inf Comitellam Jospham/Sophiam, Antoni <Agoda Lizam> [?] ex P. <Cotte> Issimo Dno Ludivo Török de Szendrő et Comitissa eiusdem Consorte Illsma Dna Aloisia a Rogendorff, LL. Martino Thóth mendico et Agatha Scaberin*”.³³ Amennyiben a kihúzott részeket is sikerül elolvasnia valakinek, elképzelhető, hogy az válaszul szolgál majd egyes kérdéseinkre, de újabb talányokat is rejthet magában.

Ha már ilyen szerencsésen sikerült megtalálni Sophie adatait, miért ne keressünk tovább azokéit, akik legközelebb álltak hozzá. Genealógiákból közismert tény, hogy gróf Török Lajosnak és gróf Roggendorf Aloysiának három olyan gyermeke született, akik megérték a felnőttkort: József (szül. 1777. július 31-én), Sophie (szül. 1780. február 19-én), illetve Marie-Susie (szül. valamikor 1782-ben, az adatok itt egyelőre bizonytalanok).³⁴ Mivel a három gyermek 5 éven belül jött a világra, feltételezhettem, hogy ezalatt ugyanott, vagyis Ónodon élt a család, a gyermekeiket pedig Sajószögeden keresztelték. Ha ez így van, akkor mindhármukat meg kell találjam a szögedi parókia anyakönyveiben időrendben Sophie adatai előtt és mögött. A legkönnyebb tehát József (avagy *Pepi gróf*, ahogy Kazinczy emlegette) keresztelésének fellelése az anyakönyvekben, hiszen adott a pontos dátum. Nem csalódtam: az anyakönyvi bejegyzés visszaigazolta a feltételezésemet. Török József keresztelési adatai a táblázatos anyakönyvben a következők: „*Annus 1777, Mens Julij, Dies 31, Locus Onad, Baptisans Parochus Mich. Megy., Baptisatus Josephu Franciscum Ignatium, Parentes Dno Cotte Ludovico Török de Szendrő Cottissa Aloisi Rogendor,*

³³ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A0996 [tekerccszám], 0602.jpg [filmkocka]. Folyószöveges születési/keresztelési anyakönyv [„Vegyes anyakönyvek”]: Török Sophie, *1780. február 19.

³⁴ <http://genealogy.euweb.cz/hung/torok4.html>; <https://familysearch.org/pal:MM9.2.1/33FY-RYH>. Lásd még: Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. 2009. [A továbbiakban: PE.] 885.

Relig. Cath., Levantes –, *Relig.* – [a keresztszülők rovata kitöltetlen]”.³⁵ Nem meglepő, hogy ugyanaz a plébános keresztelte Józsefet is, mint aki három évvel később Sophie-t. Az elsőszülött fiú a Ferenc Ignác keresztneveket is elnyerte a keresztségben, minden bizonyítással valamely ősére való tekintettel, nem csupán a szülők névszimpátiája alapján (Török Lajos apai nagyapja Ferenc, báró Vécsey Zsuzsanna férje). Különös, hogy a keresztszülők rovata nincs kitöltve, miközben az oldalon az összes többi megkereszteltnél ezek pontosan fel vannak jegyezve. Hátha több szerencsénk lesz ugyanennek a folyószöveges változatával. Ez utóbbi így hangzik: „[Ao 1777] Die ultima Julij in *Onad Bapt Inf Josephus, Franciscus et Ignatius ex PP. Illustrissimo Dno Comite Ludovico Török de Szendrő Matre Comitissa Aloisia a Rogendor S R. Grafyn [?] LL Dno Nobili*”.³⁶ Ez a szöveg – bár erősen rövidített és épp a kérdéses résznél nehezen olvasható – annnyival több információt szolgáltat az előbbinél, hogy a keresztszülei nemesek voltak. Tehát nála még nem érvényesült az a különös szokás, hogy a szülei koldusokat bíztak volna meg a keresztszülei teendőik ellátásával. Ezzel együtt a keresztszülők erősen hézagos megnevezése fölöttébb szokatlan: mintha hirtelen és befejezetlenül véget érne a szöveg, miután a lejegyző valamiért későbbre akarta használni a keresztszülők nevének beírását.

Sophie egyetlen húga, Marie-Susie a legifjabb gyermek a családban. Az ő keresztelésének a megtalálása már nem volt olyan egyszerű, mint a bátyjáé, hiszen nem állt pontos dátum a rendelkezésünkre, vagyis mások sem találták eddig az adatait. A táblázatos anyakönyvekben azonban hiába kerestük az 1782. évnél, nem szerepelt a neve, sőt a normális szövegtükrön belül 1783-ban sem. Végül – lassan kezdjük megszokni az állandó anomáliákat és meglepetéseket a Török család körül – 1783. március 27-i dátummal mégis azonosítani tudtuk a rá vonatkozó bejegyzést, de nem a többi hasonló között, hanem az *anyakönyv margóján*. Mint egy elfelejtett kitett gyermek, akinek a kereszteléséről csak késve született hivatalos feljegyzés, nem lévén lehetőség az utólagos beszúrára, a margón kapott csak helyet. Nem kell mondanom, hogy a szűk helyre összetömörített, apró betűs szöveget milyen nehéz olvasni. Ennyit sikerült belőle kisilabizálni: „27 ex *Onad Illmi Dni Cottis Ludovici Török a Szendrő et Consortis Dna Illma Cottia Rgendor Bap Filia Mária Suzana LL. Joseph. Babócza [?] Agatha Schoberin per P Cap Alexium Somogyi [?]*”.³⁷ Ugyancsak Marie-Susie az, akinek a kereszteléséről nem született folyószöveges bejegyzés (ha az iméntit nem tekintjük annak): hiába kerestük most már a pontos születési dátum ismeretében is, nem találtuk. Ez a tény tehát megkérdőjelezheti azt a feltételezést, hogy a folyószöveges bejegyzés korábbi lenne a táblázatosnál, mintegy annak piszkozatául szolgálna. Marie-nál viszont talán nincs is szükség több szóra ahhoz, hogy ismét rácsodálkozzunk a Török családra: itt szembesülhetünk azzal a meglepetéssel, hogy Marie-t szintén *koldus keresztszülők* tartották a keresztvíz alá, éppúgy, mint korábban Sophie-t, név szerint Babócza vagy Babóczai [?] József és Schober(in) Ágota, utóbbi ráadásul megegyezik Sophie keresztanyjával! Úgy tűnik, Törökék másképp kezelték a fiú és másképp a lány jövővényeket: míg a fiúnak nemesi származását keresztszülőket kerestek (bárkit is rejtse a

³⁵ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A0997 [tekeresszám], 0101.jpg [filmkocka]. Táblázatos születési/keresztelési anyakönyv: Török József, *1777. július 31.

³⁶ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A0996 [tekeresszám], 0592.jpg [filmkocka]. Folyószöveges születési/keresztelési anyakönyv [„Vegyes anyakönyvek”]: Török József, *1777. július 31.

³⁷ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A0997 [tekeresszám], 0110.jpg [filmkocka]. Táblázatos születési/keresztelési anyakönyv: Török Marie-Susie, *1783. március 27.

befejezetlen bejegyzés), addig a lányoknál helybéli koldusokra bízta ezt a feladatot, akik még a hivatalos anyakönyvbe is bekerültek. Egyelőre csak ismételni tudom: fölöttébb különös és szokatlan viselkedés, aminek Törökek esetében egyelőre nem látom a mélyebb összefüggéseit, értelmét.

Amikor úgy gondoltam, a Török család már nem tud több meglepetést okozni, kiderült, hogy óriásit tévedtem. Az elérhető genealógiák nem tesznek róla említést, de Kazinczy Pályám emlékezetének függelékében³⁸ a szerkesztő feltünteteti Törökek családfáján azt a Paulus nevű gyermeket is, aki – a korban sajnos a főnemeseknél sem szokatlan módon – fiatalon elhunyt. Ha a dátumokat nézzük, biológiailag könnyen beilleszthető egy gyermek József és Sophie, de akár Sophie és Marie érkezése közé is. Mivel korán elhalt gyermekről van szó, ezúttal a halotti anyakönyvi bejegyzések között keresgélünk. Nem is eredménytelenül, hiszen 1783. február 4-i dátummal a következő bejegyzést találtuk: „[A 1783] Die 4ta Febr. in Onad Capellanus Cittatis [=Civitatis?] Cum Meo Cantore Onadi[ensi] Sepelivit Filium Paulum Unius Anni et 3 mens Illustrissimi Comitís Ludovici Török de Szendrő”.³⁹ Ha a sajnálatos szomorú eseménytől visszaszámoljuk a gyermek bejegyzésben említett életkorát, 1 évet és 3 hónapot, akkor a születési anyakönyvben meg kell találnunk Török Pál születési bejegyzését is. És valóban megtaláltuk az említett helyen, 1781. október 6-án egy kisfiú érkezésének bizonyítékát a Török családba, de a gyermek nem a Paulus, hanem a *Jakab Xavér* nevet viselte! Íme, a hivatalos bejegyzés: „*Annus 1781., Mensis Octobr., Dies 6., Locus Onad, Baptisans Idem, Baptisatus Jacobo Xavér Franciscum Maximilian, Parentes Dno Cotte Ludovi Török Cottissa Aloisia Rogendorf, Relig. Cath, Levantes Antonio Faji Anna Klimo, Faiana, Relig. Cath.*”⁴⁰ Habár a különleges hangzású névvel látványosan megharcol az anyakönyvvezető, lényegében ugyanezeket az adatokat erősíti meg a folyószöveges változat is az alábbi módon: „*Die 6^a 8ⁿⁱ in Onad Bapt Inf Jacobus Franciscus Xiraf Maximilianus PP Illsmo Dno Comite Ludovico Török de Szendrő Matre Aloisia Rogendorf Comitissa, LL Antonio Faji et Anna Klimo Consorte Dni Joannis Faji*”.⁴¹ Ezek szerint a gyermek Jakab Xavér néven született, de már Pálként hunyt el! Ezt a „pálfordulást” már végképp nem lehet mivel magyarázni: még csak azt a fáradságot sem veszi magának a család, mint Sophie esetében, hogy legalább átírja, átírassa a születési anyakönyvet, hanem egyszerűen teljesen más néven temetik el, mint amilyenre megkeresztelték. A kérdés továbbra is makacsul tartja magát: mi okból viselkedett így a Török család, mi készítette őket erre? És persze miért válik e különös névváltogató hagyomány cinkosává az anyakönyvet vezető plébános, aki Josepha nevét Sophie-ra írja át, és aki kérdés nélkül, a világ legtermészetesebb módján anyakönyvez egy gyermeket először Jakab Xavér névre, majd egy bő esztendő elteltével Pálra? Viszont a négy gyermek adatainak felsorakoztatásából legalább végre tisztán és következetesen kirajzolódik a fent említett tendencia: a lányokat koldusok keresztelték (még hozzá többé-kevésbé ugyanazok a személyek), a fiúkat – Jakab Xavér esetében név szerint is ismert – nemesi származásúak.

³⁸ PE, 885.

³⁹ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A0997 [tekeresszám], 0058.jpg [filmkocka]. Folyószöveges halotti anyakönyv: Török Pál, †1783. február 4.

⁴⁰ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A0997 (4665884) [tekeresszám], 0108 (00170).jpg [filmkocka]. Táblázatos születési/keresztelési anyakönyv: Török Jakab Xavér, *1781. október 6.

⁴¹ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A0996 [tekeresszám], 0608.jpg [filmkocka]. Folyószöveges születési/keresztelési anyakönyv [„Vegyes anyakönyvek”]: Török Jakab Xavér, *1781. október 6.

Azt tehát tudjuk ezek után, hogy a Török család 1777 és 1783 között biztosan Ónodon lakott, valószínűleg a ma is Török-kastély néven emlegetett kései barokk stílusú vidéki kúriában. Innen járt be Török Lajos Miskolcra az Erényes Kozmopoliták páholy szervezésének ügyében, vagy például 1783. november 2-án Tállyára, ahol a szüreten először találkozik vele személyesen Kazinczy Ferenc.⁴² Tőle tudjuk tehát, hogy gróf Török Lajos Ónodon született 1748. október 7-én. Nincs okunk kételkedni annak igazában, aki maga is hónapokon át ette a gróf kenyerét, de az adatot sajnos nem lehet primer forrással alátámasztani: a sajtószegedi születési anyakönyvek 1759-től indulnak, a korábbi évek anyaga – ha létezett egyáltalán – elveszett. Megőrződtek viszont a házassági anyakönyvek az 1776. évből is, amikor gróf Török Lajos és gróf Roggendorf Aloysia – augusztus 25-én, nem véletlenül éppen Lajos napon – házasságot kötött, azonban ezek között nincs semmi nyoma a főúri menyegzőnek. Egyelőre biztosnak látszik, hogy a frigy megkötésére nem itt, hanem talán Bécsben került sor, ahol a leendő pár először találkozhatott,⁴³ ahová idősebb Török Józsefet (1714–1776) és Franz Anton von Roggendorfor (1707–1781), a két apát a hivatala is kötötte. Elsőszülött gyermekük – majd sorban a többi is – azonban már Ónodon látja meg a napvilágot: az osztrák-német családból származó Aloysianak bizonyára nagyobb törést jelenthetett a fénylő Bécs után a nádfedeles Ónodba költözés, mint Török Lajosnak, aki születési helyére tért vissza családot alapítani.

Házassági anyakönyvi bejegyzésüket keresve azonban véletlenül rábukkantam valami másra: éppen 1776-ban, a Török Lajoséval azonos évben kötött házasságot egy bizonyos Martinus Thott nevű 19 éves „szolgáló”, akinek élete négy évvel később különös módon fog találkozni egy röpké pillanatra egy Josepha nevű újszülött grófkisasszonyéval: „*Die 14 Januarij ex Filia Onad P. Capell Szögediens in Onad Copulavit Martin[um] Thott cath servilis condit[ionis] An[norum] 19 – Cum virgine Anna Zajdak cath servilis con[ditionis] – An[norum] 17. Prae[sentibus]. Test. Andrea Labancz et Stephano Kovács*”.⁴⁴ Érdekes felfigyelni arra is, hogy Tóth Mártonnak nem a fent említett Scaber(in) Ágota, hanem egy bizonyos Zajdak Anna a felesége: Sophie keresztszülei tehát nem voltak házastársak. Ez persze nem követelmény, de – amint az alábbiakból is kiderül – meglehetősen gyakori.

Amikor az embernek már „rááll a szeme” a Török névre, akkor olyanokat talál, amit nem is keresett. 1779-ben gróf Török Lajos és neje – akik alig 3 éve házasok ekkor – egy bizonytalan nevű ónodi szolgáló házaspár Lajos nevű gyermekük keresztszülőjeként szerepel a bejegyzésekben (valószínűleg épp a Török család egyik jobbágyáról van szó): „*Die 22 9bris Bapt ex Onad Inf Ludovicum ex. PP. Cath Servilis Condit[ionis] Josepho Marsofskij [?] et Anna Maria Techterin LL Illmo Cotte Ludovico Török de Szendrő et ejusd consortie Illma cottissa Aloisia Rogendorff*”.⁴⁵ Érdekes itt immár másodszor felfigyelni arra az árnyalatnyi különbségre, amit a *mendicus* és a *servilis* szavak magukban hordoznak. Legyen szó akár ugyanarról a személyről – nevezetesen Tóth Mártonról –, amikor egy társadalmi aktus főszereplőjeként lép elénk, szolgáló a megnevezése, aki bár szegény, mégis képes ellátni ön-

⁴² „(1783.) 2. Novbr. Tállyán. Ez nap láttam legelőször Gróf Török Lajost.” PE, 172., 492., 591.

⁴³ „Török Lajosnál, ki Bécsben, nagy társaságokban töltötte gyermeki éveit, még az eltanúlt mód sem látszék eltanúltnak”. PE, 492., 591.

⁴⁴ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A0997 [tekeresszám], 0016.jpg [filmkocka]. Folyószöveges házassági anyakönyv: Tóth Márton, 1776. jan. 14.

⁴⁵ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A0996 [tekeresszám], 0601.jpg [filmkocka]. Folyószöveges születési/házassági anyakönyv. Keresztszülők: gróf Török Lajos és gróf Roggendorf Aloysia, Ónod, 1779. nov. 22.

Az ónodi Török–Melczner-kastély az 1940-es évek elején⁴⁶

magát, sőt mivel jogilag házasodhat, később családját is. Ugyanez a fiatalember – 1776-ban csupán 19 éves volt – mint gróf Török Sophie fogadott keresztapja már kéregető koldusként áll előttünk az anyakönyv lapján. Elképzelhető egy gyors társadalmi zuhanás, mégis valószínűbb, hogy Tóth Márton mintegy *eljárta a koldus szerepét* a keresztelés és anyakönyvezés idejére.

Egyelőre nem tudjuk, a Török család melyik tagja vásárolta meg az ónodi kastélyt.⁴⁷ Ha igaz, hogy Lajos már itt született, akkor bizonyára a grófi címet családjának örökletesen megszerző id. Török József (1714–1776), a magyar királyi kamara tanácsosa, szepesi kamaraelnök vásárolhatta (egyesek szerint csupán zálog címén birtokolta) – legkésőbb az 1740-es évek közepén. Alátámasztja az ingatlan e viszonylag korai megszerzését Kazinczy egyik feljegyzése, amelyet *Historiai Előadása azoknak, a’ mellyek Kázmértől történtek a’ ház’ fia és két leányai közt, 1810. oltá* címen őrzött meg az utókor számára Becske Bálint.⁴⁸ Ebből világosan kiderül, hogy id. Török József 1746. augusztus 18-án vásárolta az ónodi domíniumot 85.000 forinton Personális Kollernétől. Noha a grófi címet csak 1774. december 28-án szerzi meg Mária Terézia adományából, Kazinczy szerint mind Borsodban, mind Bécsben „szertelen pompával élt”, így halála napján, 1776. október 30-án az ónodi birtoknak már csupán a fele volt a tulajdonában, és abból is hitelezők hadának keresetét kellett kielégíteni. Emiatt – írja Kazinczy – a gróf özvegye, báró Pfeffershoven Katalin és két fia, ifj. Török József és Lajos 1781. augusztus 3-án mintegy 225 ezer rhénes forintért kénytelen volt eladni Ónodot, majd a hitelezők kifizetése és a családi osztozás után gróf Török Lajos mintegy 36.000 forintért 1790. május 6-án Nedeczky Nepomuktól Kázmért „örök áron megvette mind a’ két ágon való Maradékinak”.

⁴⁶ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Ónodi>

⁴⁷ Az utóbbi néhány évben arra is fény derült, hogy a kastélyt semmiképpen nem építhette a Török család: ők legfeljebb kisebb átalakítási munkálatokat végeztek azon az épületen, ami később arról vált híressé, hogy az alkimista Török Lajos laboratóriumának helyül szolgált. (<http://www.onod.hu/index.php/2013-02-18-15-21-40/tortenelem/31-torok-kastely>.)

⁴⁸ KazLev. XV. 641.

Míg a kastély megvétele illeszkedik az adatainkhoz, addig az 1781-es eladása nem igazán: az anyakönyvi adatok szerint még legalább két évig Ónodon élt a Török család. 1783 februárjában veszítették el harmadik gyermeküket, miközben Aloysia a negyedikkel volt terhes: két hónappal később meg is született a kis Marie-Susie, hogy enyhítse szülei gyászát. A miskolci szabadkőműves páholy szervezésének feladatait is sokkal nehezebben tudta volna végezni Török Lajos, ha már ekkor Kázmérban él. Ebben az időben valószínűleg hosszabb időt tölthetett bátyja, ifj. Török József (1742–1816) miskolci házában,⁴⁹ aki – miközben a debreceni kerületi tábla bírja 1770 és 1786 között – szintén az egyik vezetője az Erényes Világpolgárok páholyának. Kazinczy Ferenc maga is vendégeskedett néhányszor a mindkét szemére világtalan Józsefnél: bizonyíthatóan 1783. augusztus 28–31 között, majd fogsága után, 1803. április 7-én,⁵⁰ de későbbi apósával mégsem futott itt össze.

Érdemes itt egy rövid kitérőt tennünk a Török család örökösödési pere kapcsán sokat emlegetett „sávolyi birtok”, Török Eszter leányági öröksége felé.⁵¹ A közelmúltban ugyanis sikerült megtalálni az interneten is elérhető füleksávolyi [Sávól', Szlovákia] születési anyakönyvek lapjain id. Török Lajos (1714–1776) és báró Pfeffershoven Katalin (?–1790) családjának néhány ide kapcsolódó bejegyzését. Bár az édesapa itteni születése egyelőre nem igazolható (az anyakönyvek 1715 augusztusával indulnak), több gyermek keresztelési bejegyzése bizonyítja, hogy a szendrői Török család itt kezdett terebélyesedni, itt voltak az apai birtokok. 1740. december 4-én keresztelik az első gyermeket *Anna Maria Francisca Xaveria* névre, Klimó György esztergomi kanonok valamint gróf Cziráki Margit (gróf Forgách János özvegye) keresztszülei támogatásával.⁵² Három évvel később, napra pontosan ugyanekkor, 1743. december 4-én keresztelik a 3-án született *Anna Maria Barbara Xaveria* nevű kislányukat, akinek – nem tévedés – még a keresztszülei is pontosan ugyanazok.⁵³ A többszörös azonosságra valószínűleg az lehet a magyarázat, hogy az első gyermeküket a család korán elveszíthette (csakúgy, mint Kazinczyék Iphigéniát), és második leányukkal pontosan megismételhették a szertartást (ahogy Kazinczyék is újra használták az Iphigénia nevet). A két kislány születése között eltelt időben, pontosan 1742. augusztus 1-jei dátummal pedig megtaláljuk azt a *Joachimus Josephus Ignatius* nevű újszülöttet (a keresztszülei ugyancsak Klimó György és gróf Cziráki Margit!), aki Török Lajos bátyjaként a család legidősebb fiúgyermeké.⁵⁴ Velük egyelőre véget is ér a szendrői Török család gyermekeinek sora a sávolyi anyakönyvben. Még nem sikerült megtalálni Esztert, Sávoly örökösét, de igazából Lajos születési dátuma (1748. október 7.) körül keresgéltem, titokban remélve, hogy esetleg mégsem helytálló Kazinczy adata. De be kellett látnom, hogy nincs ilyen nevű keresztelt az egyházközségben, sőt 1748. szeptember 23. és október 14. között egyáltalán nem is született itt gyermek.⁵⁵ Most már bizonyosan állíthatjuk, hogy a szendrői Török család 1744 és 1748 között (valószínűleg a fent említett 1746. au-

⁴⁹ Korabeli miskolci kataszteri térképeken vagy telekkönyvi kimutatásokban bizonyára nyoma kell, hogy legyen annak, pontosan hol állt ifj. Török József háza. A témában dr. Gyulai Éva végez kutatásokat: emlékezete szerint a minorita templom közelében, valahol a mai Kazinczy utcai zsinagóga környékén állhatott az épület.

⁵⁰ *Kazinczy Ferenc: Az én életem*, 264. PE, 280, 320.

⁵¹ *KazLev. XVIII.* 408–410.; *XXIV.* 251., 654.

⁵² <http://familysearch.org: Digital Folder N°: 005016926, Image N°: 00720>.

⁵³ <http://familysearch.org: Digital Folder N°: 005016926, Image N°: 00726>.

⁵⁴ <http://familysearch.org: Digital Folder N°: 005016926, Image N°: 00723>.

⁵⁵ <http://familysearch.org: Digital Folder N°: 005016926, Image N°: 00735>.

gusztus 18-án) elhagyta a sávoiyi birtokot: a soron következő gyermek, Ludovicus Török, Sophie édesapja ezért már nem ott, ahol a testvérei, hanem valószínűleg valóban Ónodon látta meg a napvilágot.

Kazinczy a fogsága előtt soha nem járt Ónodon. *Az én naplóm* című önéletírásában megjegyzi, hogy 1803. április 3-án, közel két évvel a szabadulása után kereste fel életében először az ónodi kastélyt, amikor már gróf Aspremont János, Rákóczi Julianna férje volt a gazdája.⁵⁶ Érdekes módon azonban Nagy-kázmért jóval a Török család odaköltözése előtt felkereste az író. A *Diogeneszt* a kastély előző lakójától kapta meg, amelynek magyarra fordítása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Kazinczyt szélesebb írói körben megismerjék: „Wielandnak e’ munkáját azon házban vettem ajándékul 1776., mely nekem 1804. feleséget ada, mert Nagy Kázmért akkor Nedeczky Nepomuk és Beöthy Francisca bírák. Ez az asszony látta hogy én az ő imádságos-könyvei mellett heverő könyvet a’ Wieland Diogenesét, Leipz. 1770. Geysernek sok rezeivel Oeser után, gyönyörködve nézem, ’s mint-hogy ő nem olvasott semmit, ’s a’ könyvet hihetőleg ajándékban kapá, nekem adta.”⁵⁷

Meglehetősen nehéz tehát egyelőre tisztázni, hogy Török Lajos és családja éppen hol élt az 1776. évi házasságkötéstől nagyjából 1795-ig. „Az Ipam 1785ben jött Ónodról Kassára, hívatalába b[elép]vén.” – olvassuk a Pályám emlékezetében.⁵⁸ „Az Ipam Kassán lak-tában örök áron vette-meg Nagy-Kázmért, és azolta életben lévő hitvesével ott lakik.” – írta Kazinczy Kis Jánosnak 1805. január 1-jén.⁵⁹ Köztudott, hogy 1785-től Török Lajos iskolakerületi igazgatóvá történt kinevezését követően a család – legalábbis egy része – mintegy tíz évig Kassán élt egy főutcára néző többszintes palotában, amely ekkor egyfajta „szolgálati lakásként” funkcionálhatott. Kazinczy elbeszéléséből tudjuk, hogy a felső emeleti szobát ő maga, míg az alsókat a gróf és családja kapta.⁶⁰ Itt volt alkalma először hosszabb időt együtt töltenie a gróf leányaival, akiket testvéreiként szeretett, különösen amiatt, hogy Török Lajost apjaként tisztelte a saját apját korán elveszített, érzékeny lelkű író. Gróf Törökné is kedvelhette Ferencet: 1789. június 4-én mandulatejet küldött az éppen súlyos betegségben szenvedő írónak.⁶¹

Létezik még egy „fehér fol” gróf Török Sophie életében, amit eddig nem igazán tudott tényszerű adatokkal kitölteni a kutatás: nevezetesen a Kazinczy által is többször emlegetett 8 esztendő, amit szülei akaratából – húgával együtt – a bécsi szaléziánus apácakolostor közösségében töltött tanulással és erkölcsi életének megalapozásával. A kolostor megválasztásában valószínűleg nemcsak az játszhatott szerepet, hogy az osztrák és bizonyos magyar arisztokraták körében elismert leánynevelő intézet volt a 18. század végén, hanem az is, hogy Sophie édesanyjának két nővére – Maria Stanislaus von Rogendorff és

⁵⁶ „Még soha nem láttam Ónodon a’ kastélyt, és így meglátogattam Gróf Aspremontnak Praefectusát Bukovics Urat, a’ ki minden szobában elhord.” *Kazinczy Ferenc: Az én életem*, 263., PE, 279.

⁵⁷ PE, 47.

⁵⁸ PE, 59.

⁵⁹ *KazLev.* III. 243.

⁶⁰ „Jelentésemet benyújtám Elöljárómnak. Az megolvasá azt, ’s jött szobámba (mind ketten egy háznál fogadánk szállást; Gróf Török az első emeletben, én a’ másodikban azon háznál, mely ablakaival a’ Nagy-úczára, éjszak felé a’ Molnár-úczá szögétől harmadik) megölele, megcsókola, ’s köszönte hogy reményinek megfeleletem.” PE, 607. Ez az épület tehát azonos azzal a Fő utca 45. szám alatti kétszintes palotával, amit már Kováts Miklós is említett kötetében. *Kováts Miklós: A Város és az író. Kazinczy Kassája és Kassa Kazinczyja*, Madách Kiadó, Pozsony, 1994. 20, 83.

⁶¹ PE, 174.

Graner Ernst: Salesianerinnenkirche am Rennweg, 1918⁶²

Rogendorff Josepha⁶³ – itt élt ekkor apácaként, tehát közvetlenül vigyázhattak a lányokra. A kolostor, amelynek Sophie éveken át lakója volt, nagyrészt azonos a mai *Kloster der Heim-suchung Maria* elnevezésű kolostorral,⁶⁴ a Rennweg 10. szám alatt, a Belvederegarten szomszédságában. „Kazinczy József testvérem hozzám jó. Hír tőle, hogy [...] [Török Sophie] elhagyta a bécsi szaléziánák klostromát, hol 1786. oltá neveltetett, és Kázmérban van szüleinél. – Ezt íráom általa a grófnénak. Az, ezt imádságos könyvében tartogatá, míg azt elvevém, mint fogságom maradványát: Gütigste Gräfin! Ich sehe im Geiste den seeligen Augenblick, da Sie Ihre zwey lieben Kinder an Ihr Mutterherz schliessen werden u. genieße diese Freude mit. Budai fogságomban, 1795. Aug. 20d.” – írta Kazinczy is, *terminus ante quem* adatot szolgáltatva a későbbi kutatás számára.⁶⁵

Kazinczy a fogsága előtt különböző okokból több alkalommal is elutazott Bécsbe. Már 1777-ben, az első út során nagy hatást tett rá, a festőművésznek készülõ ifjúra a Belvedere palota festménygyűjteménye, ezért többször is visszatért ide. 1786 augusztusában leendő főnöke, Török Lajos tanácsára utazik a császárvárosba, hogy személyesen köszönje meg az uralkodónak a kinevezését.⁶⁶ Részletesen beszámol az élményeiről, de a Török lányokat ekkor még nem említi. Először 1789. évi útján jelenik meg beszámolóiban a Bécsben tartózkodó Török család: „Bécsbe érvén Gróff Törököt és a' Gróffnét a' Salesianerek-nél láttam. Ők ott múltak.”⁶⁷ Legközelebb 1791-ben találkozik a lányokkal – ekkor már a szülők nélkül –, és talán mintha a Belvedere helyett ezúttal más szépségek tanulmányozása kötné le figyelmét: „A' melly napokon nyitva vala a' Belveder, mindég ott éltém.

⁶² <http://www.art-port.cc/bild/1251-graner-ernst/18823-salesianerinnenkirche-am-rennweg-1918>

⁶³ KazLev. XXIV. 621. Lásd még itt a további helyeket.

⁶⁴ <http://www.salesianerinnen.at>

⁶⁵ Kazinczy Ferenc: Sophie, 39.

⁶⁶ „Kinevezésem tovább húzódik mint gondolám, 's Gróf Töröknek tanácsából 1786. Augustusban felmenék Bécsbe.” PE, 762.

⁶⁷ PE, 86.

Onnan lemenék a 'Salesiánák' Klostromjokba, meglátogatni a 'Gróf Török Lajos' két leányait is, Sophiet és Mariet; anyjok ide adta, mert két testvérei, Gróf Rogendorff Kisasszonyok, itt viselék a' fátlyolt. Feljövén ide, csak magyarul beszéllettek, és rosszúl németül; már csak francziául."⁶⁸

Levelet írtam tehát a kolostor főnökösszonyának, amelyben arról érdeklődtem, maradtak-e az archívumukban – ha létezik egyáltalán – olyan dokumentumok, amik bizonyíthatják gróf Török Sophie ott-tartózkodását a Kazinczy által jelzett 1786–1795 közötti időszakban, és fényt vethetnek élete ezen epizódjára. A levelem sokáig válasz nélkül maradt, mire elhatároztam, hogy személyesen keresem fel a kolostort a kérésem tolmácsolására. Végre szemközt állva a főbejárattal elfogódva húztam meg a kapucsengőt, amit talán maga Kazinczy is érintett. Tiszteletben tartva, hogy a kolostor belső rendszabályai miatt az archívum nem kutatható, el kellett fogadnom, hogy az eredeti dokumentumot nem, csak annak fénymásolatát kaphatom meg. Ugyanakkor Maria Gratia nővér személyesen vizsgálta meg a nevemben a fennmaradt protokollum – a belépő növendékek egyetlen név- és adattára⁶⁹ – fenti időszakát. Lévén a szalézi rend francia eredetű,⁷⁰ nem meglepő, hogy a 18. századi „iktatókönyv” is francia nyelven tartalmazza az adatokat.

A levelemben említettem Roggendorf Aloysia nevét, valószínűleg ennek köszönhető, hogy megkaptam a „Roggendorf kisasszonyok” belépési adatait is, legalábbis azokéit, akiket annak vélték:

1724

27	(Mesdemoiselles) Gabrielle, Comtesse de Roggendorf mariée au Comte de Bouquoi morte	20 May
28	(Mesdemoiselles) Raphaëlle, Comtesse de Roggendorf mariée au Comte de Salm morte	27 Aoust

Az 1724-es belépési dátum és az egyéb adataik azonban azonnal tisztázzák a tévedést: Gabrielle Roggendorf (Bouquoi gróf özvegye) valamint Raphaëlle Roggendorf (Salm gróf özvegye) nem Aloysiának, hanem az ő édesapjának, Franz Antonnak a testvérei, akik talán nem is találkoztak már Sophieval. Arra azonban rávilágít a jelenlétük a protokollumban, hogy nem Aloysia testvérei jelentették az első Roggendorf-generációt a bécsi zárdában, hanem az előttük jövő – nem is feltétlenül fiatal – nemzedék már követte az utat Sophie számára, aki anyai ágon szintén Roggendorf leszármazott. Sajnos Aloysia nővéreinek adatait egyelőre nem kaptam meg, de valahol az 1760-as évtizedben biztosan szerepel Maria Stanislaus és Josepha neve is.

Amint az Maria Gratia főnövér második leveléből kiderült, nem tévedtem. *Marie Stanislaus Louise de Roggendorf* (szül. 1752. február 15., Böhmische Sternberg, Csehország) 1760. október 25-én lépett be a kolostorba, és 1777. június 23-án fejeződött be az oktatása. Két évvel azután már noviciaként lépi át újra a monostor küszöbét, hogy 1824. március 12-én bekövetkezett haláláig már el se hagyja. Testvére, *Françoise Angelique Cajetan de Roggendorf* (szül. 1756. június 9., Bécs, Ausztria) a levél szerint 6 éves és 3 hónapos korában – Augusta Wilhelmine Amélie császárné alapítványának támogatásával –

⁶⁸ PE, 523, 634.

⁶⁹ „Im Buch der 'Zöglinge' steht nur Name und Eintritt, manchmal steht der Ehemann aber erst wenn das Fräulein wieder gegangen ist.” (Maria Gratia főnövér 2. leveléből)

⁷⁰ Történetre nézve lásd: <http://www.salesianerinnen.at/index-Dateien/Page322.htm>; <http://www.salesianerinnen.at/index-Dateien/Page385.htm>.

kezdte meg ugyanitt a tanulmányait, és 18 évesen fejezte be. Apácaként 1779. április 18-tól haláláig, 1818. február 25-ig élt a falak között.⁷¹ Ha hinni lehet az adatoknak,⁷² ők azok a bizonyos „Roggendorf kisasszonyok”, akik nagynénikként közvetlenül felügyelték a gyermek Sophie és Mari-Susie tanulmányait a bécsi szalézianus kolostorban. Számunkra mégis Sophie a fontosabb, akit – áttekintve az általam megadott időszakot – Maria Gratia nővér az 1788. évi adatok között talált meg, mint az egyetlen Sophie nevű növendéket ebben az intervallumban:

1788

439	(Mesdemoiselles) Sophie Comtesse de Töröck épouse le Comte KarcewsKa –	17 9 ^{bre}
440	(Mesdemoiselles) Marie Comtesse de Töröck sa Soeur a pris la place de feu M ^{lle} Cozeth dans la fonds: de Dietrichstein 4 ^e D ^{le} de cette fondation	17 9 ^{bre}

Nem meglepő módon Sophie együtt érkezett a zárdába húgával, Marie-val 1788. november 17-én: 8 és fél, majdnem 9 éves volt ekkor Sophie, míg testvére alig 5 és fél! Kazinczy tehát valamiért nem jól emlékezett: későbbi felesége nem 1786-ban, hanem 1788 késő őszen érkezett meg Bécsbe, és ha hinni lehet a fent idézett levelének, akkor 1795. augusztus 20-a előtt már visszatért a szüleihez. A Török név leírása – amint az adatokból látszik – nem sikerült problémamentesen a német-francia családok nevéhez szokott jegyzőkönyv-vezetőnek, a *-ck-* írás viszont nem teljesen szokatlan: Sophie jóval később, 1806-ban Cserey Farkas feleségével, gróf Haller Krisztinával közösen előfizetett Goethe összegyűjtött műveire, amelyek végén, az előfizetői névsorban szintén így szerepel a neve: „Sophie Antoinette Kaßinsky, geb. Gräfin von Töröck”.⁷³

Sokkal izgalmasabb viszont az adatsor végén található, újabb meglepetést tartogató információ: a jegyzőkönyv a legtöbb növendék esetében rögzíti, kinek, melyik érdemes – főleg főnemesi származású – férfinak a felesége, esetleg özvegye, netán jegyese. Éppen Sophie neve előtt szerepel Josephine Hardegg grófnő (1784–1850), aki az 1 éves (!) gróf Pallavicini Edvard (1787–1839) jegyese ekkor: házasságuk 1806-ban kötött meg, majd az évek során 6 fiuk született.⁷⁴ Sophie (aki már itt sem Josepha, tehát az átkeresztelés jóval korábban történt!) *épousee*, azaz – ha nem is szó szerint *házas*, de legalábbis – *jegyben jár* egy bizonyos Karcewska (pontosabban Karczewska) nevű, lengyelnek tűnő gróffal! Vajon ki állhat e furcsa név mögött, és miért nem tudtunk erről a kapcsolatról korábban? A Karcewska család ma is létezik, és rendkívül kiterjedt volt már a 19. században.⁷⁵ Azonban a férfiaknak soha nem végződött *a*-val a neve: Karczewski vagy Karczewsky nevű férfiakat ismerünk, Karczewska csak nők családneve lehetett. Azt tudjuk, hogy Sophie-t a szülei egy bizonyos Étoile Maximilien nevű francia emigráns grófnak ígérték, akivel 1800-tól 1804-ig jegyben járt, s akiről azon túl, hogy a nyakában hordta a férfi arcképét, valószínűleg maga Sophie sem sokat tudott.⁷⁶ Miután amnesztiát kapott, visszatért a hazájába,

⁷¹ Marie Stanislaus levele Kazinczynak, Bécs, 1818. febr. 26., KazLev. XXIV. 213–214, 620–622.

⁷² *Françoise Angelique Cajetan de Roggendorf* helyett *Josephine Ernesta de Roggendorf* nevet vártam: még tisztázásra szorul, hogy a két név ugyanazt a személyt takarja-e. Lásd: Kazinczy a *Marie-Angelique* nevet írja fel a *Josepha* halálhíréről tudósító levél borítékjára: KazLev. XXIV. 213.

⁷³ *Goethe's Werke*, Vierter Band, Tübingen, 1806. <https://books.google.hu/>. Az adatot Gyulai Évának köszönöm, aki felhívta rá a figyelmem.

⁷⁴ https://hu.wikipedia.org/wiki/Pallavicini_csal%C3%A1d.

⁷⁵ Lásd: <http://familysearch.org>.

⁷⁶ PE, 132, 133, 244.

feleségül vett egy bőséges hozományt ígérő hölgyet, cserbenhagyva Sophie-t. 1788-ban azonban még nincs francia forradalom, az arisztokraták nem menekülnek külföldre, és Étoile „Miksa” is csak 12 év múlva kerül kapcsolatba a Török családdal, hogy azután nyom nélkül újra eltűnjön.

Kazinczy szemszögéből nézve még egy érdekes hozadéka van Sophie bécsi tanulóéveinek: abaúji aljegyzőként és a Török család barátjaként személyesen ő állította ki a vármegye részéről a felvételhez előírt „őspróbát”. Két fontos, házasodása után kelt levelében szól erről: „Vice-Notariusságomban egy házban laktam Kassán a’ Gróffal. Hányszor rengettem az egyik térdemen Sophiet, a’ másikon a’ kisebbiket! Én valék az a’ Notárius, a’ ki Sophienak, midőn 1786ban a’ Bécsi Salesiánához kellett mennie iskolába (a’ Napamnak két testvére felöltözött apácsa ottan), tizenhat atyái felől a’ Testimonialist expedíáltam. Én akkor 27 esztendő voltam, Sophie pedig 7.”⁷⁷ „Legalább akkor midőn ő a’ Stiftsmaessig házakból származott lyánykákat nevelő Salesiánák Bécsi Klastromjokba készült menni, és e miatt Abaujvármegyétől a’ 16. ősi próbát kivette, melyet V. Notáriusa lévén a’ Vgyének, neki én expedíáltam, ő *hat* én 27 esztendő valék.”⁷⁸ Lehetséges, hogy Kazinczy esetleg mégis jól emlékezett: ha az őspróbát 1786-ban adta ki, de a lányok – ismeretlen okból – csak két évvel később vágtak neki a nagy útnak, valószínűleg életükben először nélkülözve hosszabb időre a szüleiket. A Vasárnapi Újság hasábjain még található egy hasonló szituáció, amely kapcsán elmagyarázzák, hogyan kell „kiszámítani” a 16 nemes őst: „A hradisini cs. kir. nemes hölgy-alapítványba belépő kisasszonyok a máltai lovagrendnél előírt, tehát 16 nemes őst bizonyítására terjedő ősi próbát tartoznak letenni. Az ősök úgy számíttatnak, hogy apa és anya két, a mindkét ágból való nagyszülők négy, a szépszülok nyolcz és a dédszülok tizenhat őst képeznek. (Ugyanily ősi próbának vannak alávetve a bécsi, innsbrucki és a «három szent angyal»-ról nevezett prágai nemes hölgy-alapítványi intézet jelöltnei, míg a brünni (Mária-schuli) nemes-hölgy alapítványi intézetnél csak nyolcz nemes őst mutatandó ki, a gráci pedig csak azt követeli, hogy a jelölt nő bebizonyítsa, miszerint mindkét ágból való nagyapja nemes szülöktől származott.)”⁷⁹ Ha valaha kutathatóvá válik a bécsi szaléziánus kolostor archívuma, nem lehetetlen, hogy ez a Kazinczy által jegyzett okirat is épségben megtalálható lesz.

Kazinczynak a gyermeknevelési elvei is merőben másak, mint a gróf Török családéi voltak korábban. Igaz, a pénztárcája sem engedné meg a bécsi lánynevelő intézetet Eugénának vagy Tháliának, de – savanyú a szőlő? – apjuk épp a hiányból kovácsol erényt, amikor így nyilatkozik: „Kiadni kezeimből gyermekeimet soha nem fogom. Sem erszényem nem engedi, hogy Bécsben neveljem, sem szívem; nem lehetek el nélkülök; és mit ér az a bécsi nevelés! Nem magyaroknak neveltetnek ott, hanem németeknek, melynél én *irtóztatóbbat* nem ismerek; s a város bolondságához, s coquetteknek, nem feleségeknek, nem anyáknak. Legyenek ők oly csendes, fényetlen, de jó lelkek, mint anyjok.”⁸⁰

Sajnos úgy tűnik, a bécsi szaléziánus kolostor protokolluma több kérdést generál, mint amennyit megold. A kis Marie-Susie esetében például egyelőre semmit nem lehet

⁷⁷ Kazinczy Ferenc levele Kis Jánosnak, Kázmér, 1805. jan. 1. KazLev. III. 243.

⁷⁸ Kazinczy Ferenc levele Kozma Gergelynek, Ér-Semlyén, 1805. márc. 1. KazLev. III. 274.

⁷⁹ Vasárnapi Újság, XXXIII. évf., 35. sz. 1886. aug. 29., 558. <http://epa.oszk.hu/00000/00030/01695pdf/01695.pdf>.

⁸⁰ Kazinczy Ferenc: Sophie, 349.

tudni arról a „Dietrichstein alapítványról”, amelynek segítségével – egy bizonyos Cozeth kisasszony helyett – a 4. helyen jutott be a lányneveldébe. Magáról a fényes múltú, hercegi főaggal rendelkező nikolsburgi Dietrichstein családról még csak lehet olvasni,⁸¹ de az általuk létrehozott főúri alapítványról, annak céljáról és tevékenységéről már semmit. Az pedig végképp homályban marad, hogyan került kapcsolatba a Török család az alapítvánnyal, és miért csak Marie felvételét támogatták. Maria Gratia főnővér is csupán azt tudta megerősíteni, hogy az alapítvány több diák neve mellett is szerepel a protokollumban, éppúgy, mint Wilhelmine Amélie császárné saját alapítványa.⁸² Hasonlóképpen nem lehet egyelőre pontosítani Sophie és Marie távozásának időpontját 1795 nyarán,⁸³ de arról sem maradt fenn adat, mi történt velük a zárdában töltött mintegy 7 év alatt.

Miközben a Török lányok Bécsben tanultak, 1790. december 16-án, Miskolcon elhunyt báró Pfeffershoven Katalin, id. gróf Török József özvegye, gróf Török Lajos édesanyja, Sophie nagyanyja. Gyulai Éva kutatásaiból tudjuk, hogy a miskolci minoriták Nagyboldogasszonynak szentelt plébániatemplomában – amely a hozzá tartozó rendházzal és iskolával az 1770-es évek végére készült el – éppen Kelemen Didák kriptájának szomszédságában, mint fontos miskolci méltóságot helyezték örök nyugalomra.⁸⁴

Sophie-t tehát gyermeki évei még Ónodhoz kötötték, Bécsbe valószínűleg Kassáról indult el, haza pedig már Nagykázmérba érkezett mint művelt, finom, németül és franciául beszélő, 15 éves grófkisasszony, aki lassan eladósorba kerül. Úgy vélem, érdemes itt megemlékezni néhány gondolat erejéig gróf Török Sophie és Kazinczy Ferenc egybekeléséről, annál is inkább, mivel ennek az eseménynek is megtalálható az anyakönyvi bejegyzése az Országos Levéltár fotómásolat-gyűjteményében.

1801. július 4-én – testvére minden gáncsoskodása ellenére – végre Kazinczy is eljut Kázmérba,⁸⁵ a számára oly kedves Török családhoz. Évek óta nem látták egymást: a lányok felnőttek, Ferenc megöszült a fogság évei alatt. A következő hetekben Pepi gróf, Sophie, Marie és Ferenc gyakran sétálgatnak együtt a kastély kertjében vagy a kázméri vár romantikus falai alatt, mintha testvérek lennének. Van mit megbeszélniük: a Kazinczy számára elveszett múltat vagy épp a reménytelibb jövőt. Ez a jövő pedig nagyon hamar összekapcsolódott, amikor 1804 augusztusa végén Ferenc elnyerte Sophie kezét. Valószínűleg nem a lánykérés feltett szándékával érkezett még ekkor Kazinczy, csupán Lajos napon akarta személyesen köszönteni a gróft, egyszersmind gratulálni 28. házassági évfordulójukhoz. Azonban mindent megváltoztatott Étoile Maximilien egy héttel korábban érkezett levele, amelyben felmondta a jegyességet Sophie-val, Ferenc pedig nem habozott kihasználni a kínálkozó alkalmat. A gyűrűváltással meg kellett várni, hogy Török gróf befejezze a jobbágyainak tartott úriszékét, de augusztus 27-én végre önfeledten ünnepelhetett a család.

⁸¹ <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/026/pc002697.html>; <https://en.wikipedia.org/wiki/Dietrichstein>; https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Johann_Baptist_Prince_of_Dietrichstein.

⁸² „Von der Stiftung 'Dietrichstein' steht bei mehreren Zöglingen und auch v. der 'kaisere Stiftung Wilhelmine Amalie'.” (Maria Gratia főnővér 2. leveléből)

⁸³ Érdekes módon a hivatásos apácák esetében pontos adatok állnak rendelkezésre arról is, mikor léptek be diák-ként a kolostorba és mikor hagyták el azt.

⁸⁴ Gyulai Éva: A minoriták látványosságai a XVIII. századi Miskolcon. In: *Medgyesy S. Norbert et al. (szerk.)* 2013. 326–327.

⁸⁵ *Kazinczy Ferenc: Sophie*, 61.

Ha a leánykérést nem is, az esküvőt már jobban sikerült időzíteni – ha nem tekintjük azt a végzetes véletlent, hogy épp az esküvő napján hunyt el Berettőn [Bracovce, Szlovákia] apai nagybátyja, Kazinczy András, akinek Ferenc nagyon sokat köszönhetett fogsága idején.⁸⁶ Kazinczy elmondása szerint 1786. november 11-én vezette be őt főnöke leendő hivatalába,⁸⁷ amivel értelmes munkát, méltó kihívást, karrierlehetőséget, és nem utolsósorban tisztes megélhetést biztosító állandó jövedelmet adott a művei révén egyre ismertebb írónak. 18 évvel később pedig azt a Sophie-t is Török Lajosnak köszönheti, aki a fogság és a megaláztatás évei után végre megérdemelt megnyugvást biztosíthat az írónak, s nem utolsósorban társadalmi kapcsolatot a főnemességgel: a Török család enyingi Török Bálintra vezette vissza őseit, míg az önmagában is fényes Roggendorf familiába⁸⁸ Pálffy vér is keveredett.⁸⁹ Viszonylag váratlan helyen, a Busa Margit szerkesztette Kazinczy Ferenc utazásai című kötetben⁹⁰ bukkan fel Török Sophie és Kazinczy Ferenc házassági anyakönyvi bejegyzésének első említése. Azt már régóta tudtuk az íróról,⁹¹ hogy az esküvőre 1804. november 11-én – „a’ nagy Luther’ neve napján”⁹² – került sor Nagykázmér [Kazimir, Szlovákia] katolikus templomában (illetve a szerény ünnepségre a Török-kastélyban), de a hivatalos bejegyzést eddig még senki nem kereste meg. Busa Margit közlése szerint dr. Gergelyi Ottmár, a nyitrai Néprajzi Múzeum nyugalmazott történésze, egykori levéltáros bukkant rá a bártfai evangélikus levéltárban, és adta át azt közlésre a magyar könyvtáros kollégájának. Mindenesetre különös, hogy egy katolikus anyakönyv hogyan kerülhetett egy evangélikus levéltárba, ráadásul a távoli Bártfára, aminek semmilyen kapcsolata nem volt a zempléni kis falucska egyházával.

A bejegyzés szövegét⁹³ – a rövidítések megfelelő feloldásával – Busa Margit pontosan közli,⁹⁴ de a teljesség kedvéért magam is bemutatom: „*Annus 1804, Dies, Mensis 1us Junii, Copulans dno [Paulus Kadlubjak], Copulati Spblis Domi. Fran Kazinczy He. Illma D. Comitissa Zsophia Török catholi, Conditio Nobiles, Religio Mixti, Aetas ille 42. illa 26., Testes Illmus Dmus L B Jos. Gajzler Spblis Dmus Jos. Krajnik, Locus copulationis Kázmér Sponsae.*” Csak annyit fűznék hozzá Busa Margit közléséhez, hogy a menyasszony nevéénél szerintem nem a *Zsófia* olvasat helyes, hanem (*Illustrissima Domina Comitissa*) *Zsophia Török*, tehát ph-val.⁹⁵ A magyar és a latinos írásmód keveredését látjuk egy falusi anyakönyvvezető részéről, ezért nem tudjuk, *Zsófia* vagy *Sophia* név volt-e valójában bediktálva a jegyzőkönyvbe. Mindenesetre *Sophie comtesse* eltűnt, és egyszerre előttünk áll *Comitissa Sophie* vagy – Kadlubják plébános úr értelmezésében – *Zsophia*.

⁸⁶ Beszédés tény, hogy a Munkácsról szabaduló Kazinczy Ferenc először nem anyját megy megölelni Regmecre, hanem András bátyját akarja látni Berettőn.

⁸⁷ PE, 171., 604., 771.

⁸⁸ Lásd: Wilhelm von Roggendorf (1481–1541): https://hu.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_von_Roggendorf.

⁸⁹ *Kazinczy Ferenc*: Sophie, 165.; *KazLev.* III. 254, 274, 337.

⁹⁰ *Busa Margit* (szerk.): *Kazinczy Ferenc utazásai*. 421–422.

⁹¹ *Kazinczy Ferenc*: Sophie 155.

⁹² *KazLev.* III. 242.

⁹³ <http://familysearch.org>. Hivatkozási szám: 004948377, képkocka: 00405.

⁹⁴ „*Undecimonovembris . 1804. Spectabilis Dominus Franciscus Kazinczy. Helvetae confessionis. Illustrissima Comitissa Zsófia Török. Catolica. Nobiles. Mixti. Ille 42. Illa 26. Illustrissimus Dominus Liber Baro Joseph Gajzler. Spectabilis Dominus Joseph Krajnik. Kazmer sponsae.*” *Busa Margit* i. m. 421.

⁹⁵ A szókezdő nagy Zs betű is gyanús: a nagy Z-re, annak szárára van rárajzolva a kis s betű, mintha a Z középen vízszintesen át lenne húzva. Ennek ellenére elfogadom a Zs olvasatot.

A nagykázméri Török-Berchtold-kastély a megyemonográfiában⁹⁶ és képeslapon⁹⁷

A kastély az 1960-as évek közepén⁹⁸

Természetesen Nagy-kázmért is meglátogattam e dolgozat írása közben, de a Török-kastélynak sajnos nyomát sem találtam. Fényes Elek ezt írja a községről 1851-ben: „Kázmér (Nagy), tót-magyar-orsz falu, Zemplén vármegyében, Abauj vmegye szélén, Ujhelyhez északra 3 órányira: 218 római, 150 g. kath., 107 evang., 83 ref., 45 zsidó lak. Van itt r. kath. plebánia s egy elpusztult szentegyház; evang. templom, derék kastély és szép kert; 796 h. szántóföld. F. u. gr. Török.”⁹⁹ A kázmériak ma már nem Török-, hanem utolsó lakóiról gróf Berchtold-kastélyként emlegetik.¹⁰⁰ Az önkormányzat honlapjának információi¹⁰¹ és helyi lakosok elbeszélése alapján úgy tűnik, a II. világháborút még úgy-ahogy

⁹⁶ *Vende Aladár*: Zemplén vármegye községei. In: *Borovszky Samu* (szerk.): Zemplén vármegye monográfiája. Bp., é.n., <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0026/6.html>

⁹⁷ Zempléni Múzeum, Szerencs, hivatkozási szám: 0157556. <http://postcards.hungaricana.hu/hu/64744/>

⁹⁸ A timpanonon sajnos csak félíg olvasható az építés dátuma: MDCC... Forrás: Kazimír község helytörténeti krónikája, lelőhely: Polgármesteri Hivatal, Kazimír. (Jolan Sarvašová, Kazimír község önkormányzati referensének szíves közlése alapján.)

⁹⁹ *Fényes Elek*, 1851. <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyas/>

¹⁰⁰ Gróf Berchtold László (1829–1885) házasodott be a Török családba, méghozzá kétszer: 1853-ban feleségül vette Szendrői gróf Török Annát (1836–1865), gróf Török Bálint idősebbik lányát, majd annak halála után egy évvel a húgát, Szendrői gróf Török Josephine-t (1834–1909). Első házasságából három lány (Josephine, Eugénie, Maria Theresia Ludovika), illetve egy fiatalon elhunyt fiú (László) született, a másodikból egy fiú, Kasimír (1847–1946). Utóbbi lett a Berchtold név és Nagy-kázmér örököse, egyben apja annak a Lászlónak (1906–1987), akinek fiatalon elhunyt felesége volt Degenfeld-Schönburg Margit. Forrás: <http://geneall.net/it/name/1743472/ladislau-berchtold/>; <http://genealogy.euweb.cz/bohemia/berchtold3.html>

¹⁰¹ <http://www.kazimir.sk>

Nagykázmrér

II. Katonai Felmérés (1806–1869)

túlélte az épület, de már csak a helyi tsz raktáraként használták. Végül annyira pusztult, hogy 1965-ben életveszélyessé nyilvánították és lebontották. Korábban istálló, cselédlakások és egyéb kiszolgáló épületek is tartoztak a kastélyhoz, ezek közül ma már csak egy uradalmi magtár látható, valószínűleg az 1930-as, 1940-es évek tájáról. Árulkodó azonban a

kastélypark, aminek az egykori körvonalai és néhány öles törzsű, öreg fája a mai napig látható: pihenő parkká alakította át a település. Szerencsére ma már elérhetőek az interneten a Magyar Királyság 18–19. századi katonai felméréseinek térképmásolatai. Különösen a II. Katonai Felmérés 1806–1869 között készült már-már művészi térképe teszi pontosan azonosíthatóvá az egykori – takaros parkkal övezett – Török-kastély helyzetét, sőt mi több, a tőle alig száz méterre ÉNy-ra lévő egykori római katolikus templomot is.¹⁰² Ezek szerint az a templom, amelyben Kazinczy Ferenc és gróf Török „Zsophia” kimondta a boldogító igent, pontosan a mai, 1967-ben átépített, modern stílusú katolikus templom telkén helyezkedett el, gyakorlatilag a mai templom *alatt* van, ami még megmaradt belőle. A kastély és a templom után felkerestem a községi temetőt is, ahol gróf Török Lajost és gróf Roggendorf Aloysiót valószínűleg eltemették. Azért csak valószínűleg, mert a szomszédos Berettőn, ahol ma már szintén csak a parkja áll Kazinczy András egykori úri lakjának, a park végében, a platánok alatt külön temetőkápolnát alakítottak ki a kastély elhalt lakói számára, s ez a mai napig megőrződött. Kázmrérban illet nem találtunk, így a temetőben kerestük az emlékjeleket. „Ipam” és „Napam” sírhelyének azonban nyoma sincs, elenyésztek az elmúlt kétszáz évben, esetleg rátemetkeztek mások. Megmaradt viszont három leszármazottjuk fehér márvány síremléke, ami azt bizonyíthatja, hogy korábban is itt temetkezhetett a gróf Török család. Szendrői gróf Török Bálint (1806–1882) aki Pepi gróf fia, Török Lajos unokája, Sophie unokaöccse volt; valamint az ő gyermekei közül ketten: gróf Török László (1838–1890) és Szendrői gróf Török Jozefína (1834–1909) nyugszanak egy hatalmas kőkereszt két oldalán.¹⁰³ Negyedikként, az előbbiektől elkülönülve, előttük nyugszik Ungerschützi gróf Berchtold Lászlóné szül. Degenfeld Schonburg Margit grófnő (1909–1929), aki férje révén ugyan lakója volt az egykori Török-kastélynak, de a Török családnak már nem vér szerinti leszármazottja.¹⁰⁴

¹⁰² 1806–1869. Forrás: mapire.eu/hu

¹⁰³ <http://genealogy.euweb.cz/hung/torok4.html>

¹⁰⁴ <http://genealogy.euweb.cz/bohemia/berchtold3.html>. A genealógiából kiderül, hogy Degenfeld Margit grófnő a Török családba beházasodott Berchtold László (1829–1885) szintén László nevű unokájának (1906–1987) fiatalon elhunyt felesége.

Pepi gróf – most már Kazinczy sógora – is kedvet kapott Sophie-tól a házasság élethez, és 1804. november 29-én eljegyezte báró Vécsey Máriát, báró Vécsey Miklós Szatmár megyei főispán és Orczy Mária leányát,¹⁰⁵ esküvőjükre 1805. május 2-án került sor Kaszán.¹⁰⁶ A frigyet valószínűleg maga Roggendorf Aloysia eszközölte ki,¹⁰⁷ s nem is kellett túl messzire mennie érte: néhai Vécsey Zsuzsanna volt Török Lajos apai nagymamája – Szendrői Török Ferenc (1687–?) felesége –, így a Török és a Vécsey család hosszú időre visszatekintő rokonsági kapcsolatot ápolt egymással. Sajnos a folytatás már nem volt ilyen idilli: József – egyre terebélyesedő családjával¹⁰⁸ – beleült a kázméri birtokba, és anyja valamint ügyvédei¹⁰⁹ közreműködésével lánytestvéreit kitúrta az örökségből. Kazinczy és Sophie évtizedeken át húzódó, családjukat kilátástalan anyagi romlásba döntő örökösödési pere a későbbi kutatásnak azonban az információk aranybányája: Kazinczy ugyanis annak érdekében, hogy felesége megkaphassa a leánynegyedet, megpróbálta kikutatni, hogyan, miből vásárolta a Török család a kázméri birtokot. A gondolatmenete majdnem olyan szövevényes, mint maga a valóság, s noha 1830-ban végül is neki adott igazat a törvénytörés, az adatok reménytelenül összegabalyodtak.¹¹⁰

1807. július 2-án a legfiatalabb testvér, Marie-Susie is megtalálta a jövődöbelijét D’Ellevaux János francia származású, Krassó vármegyei földbirtokos személyében. Egyik házassági tanújuk nem véletlenül „Spectabilis Dominus Franciscus Kazinczy”¹¹¹: „*Annus 1807, Dies, Mensis 2us July, Copulans d^e [Paulus Kadlubjak Parochus], Copulati Spbilis D. Joannes Ernest d’Ellevaux Illma Comitissa Maria Susan Török, Aetas ille 24 illa 20, Testes Spbilis D. Joannis Nedeczky et Spbilis D. Francis Kazinczy, Religio catholi, Conditio nobilis, Locus copulationis d^e [Kázmér].*” A szpatai földbirtokosról nem sokat lehet tudni.¹¹² Fényes Elek egy mondatot szentelt neki szótárában: „Szpata, oláh falu, Krassó vmegyében, Lugoshoz 4 órányira: 6 kath., 382 óhitű lak., s anyatemplommal. Birja D’Ellevaux.”¹¹³ A fenti adatokból olvasható ki, hogy viszonylag fiatalon nősült be a Török családba – legalábbis Kazinczyhoz képest, és a „spectabilis dominus” titulusból ítélve nem volt tagja a főnemességnek. Nem tudjuk, hogyan találkozott Marie-val, aki 1804-ig egy félreértésből adódóan még Kazinczy látszólagos udvarlásának örült, amíg Ferenc színt nem vallott, és meg nem kérte nővére kezét. A fiatal házasoknak nem lehetett túl nagy vagyonuk, ennek ellenére az adatok szerint „kétlaki” életet éltek: 1808-ban született első gyermekük, a hangzatos nevű grófkisasszony, Marie Adelgunde Josephine Aloysia, valószínűleg az erdélyi Szpatán, egyszersmind ott is anyakönyvezhették, mert a kázméri anyakönyvekben nem

¹⁰⁵ KazLev. III. 235, 237.

¹⁰⁶ KazLev. III. 321.

¹⁰⁷ PE, 277.

¹⁰⁸ Bálint (1806–1882), Sándor (1809–1868), Napoleon János Nepomuk (1810–1898) [időskori portréja: <http://www.radixforum.com/pictures/200505344.jpg>, gyászjelentése: <http://www.radixforum.com/pictures/2005051033.jpg>] Miklós Kázmér (1812–1884), Albert (1813–?), Terézia (1815–1891), Napóleon (?–?). Forrás: <http://genealogy.euweb.cz/hung/torok4.html>.

¹⁰⁹ Kossuth Lászlóról lásd: *Högye István*, 1997. 45–52.; *Orbán László*, 2013. 283–285.

¹¹⁰ KazLev. XXIV. 536–537.; PE, 1239, 1258.

¹¹¹ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], 004948377 [tekeresszám], 00406.jpg [filmkocka]. Táblázatos házassági anyakönyv: gróf Török Marie-Susie, 1807. július 2.

¹¹² KazLev. XXIV. 279–280.

¹¹³ *Fényes Elek* i. m. <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyesh/>. Szpata (Krassó-Szörény vm.): 1913-tól Bégapata, ma Spata [Románia, Temes megye], Aradtól kb. 70 km-re DK-re. Lásd: PE, 1221. Lásd még: <http://www.banaterro.eu/magyar/S/szpata.htm>.

szerepel.¹¹⁴ (Pedig hasznos lenne látni az anyakönyvi bejegyzését: Marie-Susie a saját lánya keresztelesekor vajon követte-e a koldus keresztszülők hagyományát, vagy sem?) Logikusan a kislányuk születéséhez kapcsolódik Kazinczynak két elejtett, rövid feljegyzése 1808 novemberében és 1809 májusában: „13 Nov. jó Cajetán a' Napammal. Az itt marad, ez megyen Szpatára. [...] 2 Maji jó a' Napam Szpatáról.”¹¹⁵ Ha összerakjuk a töredékeket, kirajzolódik, hogy az egyetlen közelebből ismert Roggendorf-testvér, Kajetán, Széphalomra érkezésénél a testvére, Louise is jelen volt: ő kísérté el a vejéhez, miután Kázmér ura nem volt hajlandó helyet biztosítani neki. Innen a büszke nagymama azonnal utazott tovább: 55 évesen is vállalkozott a hosszú útra, meglátogatta csecsemőjét gondozó lányát a távoli Krassó vármegyében, ott, ahova Kazinczy csak 1816-ban jut majd el erdélyi jóakároinak hathatós támogatásával. Amíg azonban Aloysia Erdélyben tartózkodik, Széphalmon 1809. január 7-én váratlanul meghal a bátyja,¹¹⁶ így éppen az, aki Kazinczyékhoz hozta a Habsburgok egykori milánói diplomatáját, bizonyosan nincs jelen a temetésén.¹¹⁷

Időnként hosszabban időzik Marie a családjával Kázmérban, az apai házban is: ezt lát-szik alátámasztani eddig nem ismert gyermekük, Edmund Ernest Mihály nagykázme-ri anyakönyvezése 1810. július 6-án:¹¹⁸ „*Annus 1810, Dies, Mensis & July, Baptisans d^e [Paulus Kadlubjak Parochus], Baptisatus Edmundus Ernestus Michael, Parentes Spectabilis Dnus Ernestus De Elevaux Illma D Comitissa Susanna Török, Patrini Illmus C. Jos. Török et Domicille Quirsfeld,*¹¹⁹ *Religio Catholici, Locus Originis N. Kazm.*” Egészen bizonyos, hogy D'Ellevaux Jánosnak és Marie-nak még ennél is több gyermeke született. Kazinczy írja a következőket Nagy Gábornak 1818. január 5-én: „D' Ellevaux Sógorom és D'Ellevauxné még mind eddig fel nem jöttek, minthogy D'Ellevauxné Decemberben készült szülni; de nem sokára itt lesznek, 's az osztályhoz Kázmért akkor látunk.”¹²⁰

A földrajzi távolság ellenére Sophie és Marie kapcsolata nem mondható rossznak, bár az örökösödési per is azonos oldalra sodorja őket. Kazinczy Ferencet kéri fel törvényelőtti közös képviselőtükre,¹²¹ de egyéb okból is összejárnak. Míg erdélyi útja során Kazinczy a felesége társasága nélkül látogatta meg Szpatán D'Ellevaux-ékat 1816. július 26-a és augusztus 4-e között,¹²² addig D'Ellevaux 1829. november-decemberében egy egész hónapot tölt el Széphalmon – ezúttal a pernyerésük utáni teendőik miatt. 1830. február 18-án pedig Marie és Sophie férjeik nélkül vendégeskednek gróf Török Katinka és Holes Dániel lakodalmában.¹²³ Marie-hoz hasonlóan Sophie sem tud azonnal függetlenedni Kázmértól, amit az is mutat, hogy első gyermekét, az 1805. augusztus 8-án született Iphi-

¹¹⁴ PE, 885.

¹¹⁵ PE, 231.

¹¹⁶ Táblázatos halotti anyakönyv: gróf Roggendorf Kajetán, †1809. január 7. „*Dies, Mensis 9^a Janu, Sepeliens Paulus Kadlubjak Parochus., Sepultus Illmus ai A. R. Dnus Cajetanus Comes a Roggendorff, Aetas 63, Conditio Busbyta Socularis [?], Locus originis Germania, Provisio Provisus, Religio Cath., Locus sepulturn. Kiss Banyatska.*” <http://familysearch.org>: Digital Folder N°: 004948377, Image N°: 00489.

¹¹⁷ Gróf Roggendorf Cajetan (1745. nov. 27. – 1809. jan. 7.). PE, 159–160.

¹¹⁸ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár, 004948377 [tekercsszám], 00363.jpg [filmkocka]. Táblázatos születési/kereszteleési anyakönyv: D'Ellevaux Edmund Ernest Mihály, *1810. július 6.

¹¹⁹ Talán Quirsfeld Ernestine („Tincsi”), lásd: KazLev. XIV. 298–299, 343–344.

¹²⁰ KazLev. XV. 419. A levelezésből sajnos nem derül ki az 1817 végén, 1818 elején érkezett újszülött neve, ehhez is a szpatai anyakönyveket kellene látni.

¹²¹ *Högye István*, 1990. 24. (1811. február 6., Sátoraljaújhely); KazLev. XXIV. 279.

¹²² *Kazinczy Ferenc*: Erdélyi levelek. 106–112.

¹²³ PE, 344–345.

généiát Kázmérban anyakönyvezik. Sophie neve ezúttal egyértelműen nem Zs-vel, hanem Z-vel kezdődik: „*Annus 1805., Dies, Mensis 9us Aug. Baptisans Paulus Kadlubjak, Baptisatus Iphigenia., Parentes Fran. Kazintzy et Zoph. Comi Török, Patrini Illmus D. B. Nicolaus Vesselényi I. C. R. Mattis Camerarius Ill. D. B. Nicolau Vesselényiana nata Cseréy de N. Ajta., Locus originis Kázm., Religio mixti.*”¹²⁴ A kis Fizsi rövid életét is Kázméron fejezi be, bár az anyakönyvből nem derül ki, hogy szülei a széphalmi kertben temették el a kassai püspök külön engedélyével:¹²⁵ „*Annus 1806, Dies, Mensis 14us Aug. Sepeliens Paulus Kadlubjak Parochus, Sepultus Iphigenia, Aetas infans, Conditio Filia Spblis D. Fr. Kazinczy & Sophiae Comitissae natae Török, Locus originis N Kazm., Provisio –, Religio Catholica.*”

Csak 1806 nyarán sikerült részben lakhatóvá tenni a széphalmi kúriát, hogy végre független családi életet élhessenek, és a lassan túlsúfolttá váló kázméri kastélyból is szabaduljanak. E u g é n i a már az új házba hoz új életet, az anyakönyvbe 1807. december 6-ai dátummal kerül be. Sophie nevére Kadlubjak parókus úrtól a harmadik verziót látjuk, itt éppen Sophia szerepel:¹²⁶ „*Annus 1807, Dies, Mensis 6us 10^{bris}, Baptisans d^e [Paulus Kadlubjak Parochus], Baptisatus Eugenia Petronella, Nicolaisa Barbara., Parentes Spblis D. Franc. Kazinczy et Illma D. Com. Sophia Török, Patrini Illmi D. Gnalis Nicol L. B. Vay representatus D. Abraham Vay. Illma D. Petronella Baronissa Splényi vidua comi: Fum [Franciscum] Vandermoth in pforma, Locus Originis Széphalom, Religio mixti.*” T h á l i a 1809. október 15-én születik, anyja neve végre a helyére kerül, és úgy olvasható, ahogy azt mindig is ismertük: „*Illustrissima Domina Comitissa Sophie Török*”:¹²⁷ „*Annus 1809, Dies, Mensis 15us 8^{bris}, Baptisans d^e [Paulus Kadlubjak Parochus N. Kazmirien], Baptisatus Anna <Rosalia> Thalia Sophronia Theresia, Parentes Spblis D. Francis Kazinczy Illma D Comissa Sophie Török, Patrini absens Com. Paulus Raday p[rae]sens Ludovicus Dokkus de Csaba. absens Baronissa Anna Pronay p[rae]sens Com. Török, Religio mixti, Locus originis K. Banyatsk.*” A n n a I p h i g é n i a az utolsó lány, egyúttal az utolsó katolikus szertartás szerint keresztelt gyermek a családban, 1817. május 6-án lett tagja az anyaszentegyháznak:¹²⁸ „*Annus 1817, Dies, Mensis 6us may, Baptisans d^e [Paulus Kadlubjak Parochus], Baptisatus Anna Iphigenia, Parentes Spblis D. Fran. Kazinczy Illm. Com. Sophie Török, Patrini Spblis D. Steph. Comaromy et Anna Foiovich [gefferius] Comitissa Josephu Törökiana et filius, Religio mixta., Locus originis Széphalom.*”

A Kazinczy család nyolc gyermeke közül a 4 leányt (Iphigénia, Eugénia, Thália, Anna Iphigénia) katolikus, a 4 fiút (Emil, Antonin, Bálint, Lajos) református vallás szerint anyakönyvezték. Utóbbiakat természetesen magyar nyelven, de ez nem mindig könnyíti meg az olvashatóságot. Mégis rendkívül praktikus a református anyakönyvezés: feltünteteti

¹²⁴ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], 004948377 [tekercsszám], 00353.jpg [filmkocka]. Táblázatos születési/keresztelési anyakönyv: Kazinczy Iphigénia, *1805. augusztus 8.

¹²⁵ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], 004948377 [tekercsszám], 00487.jpg [filmkocka]. Táblázatos halotti anyakönyv: Kazinczy Iphigénia, †1806. augusztus 14. Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefnek írt, 1806. aug. 25-én kelt levelében némileg más adatokat közöl: eszerint aug. 18-án hunyt el a gyermek, és 21-én temették Széphalmon. KazLev. IV. 279.

¹²⁶ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], 004948377 [tekercsszám], 00359.jpg [filmkocka]. Táblázatos születési/keresztelési anyakönyv: Kazinczy Eugénia, *1807. december 6.

¹²⁷ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], 004948377 [tekercsszám], 00363.jpg [filmkocka]. Táblázatos születési/keresztelési anyakönyv: Kazinczy Thália, *1809. október 15.

¹²⁸ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], 004948377 [tekercsszám], 00377.jpg [filmkocka]. Táblázatos születési/keresztelési anyakönyv: Kazinczy Anna Iphigénia, *1817. május 6.

a gyermek születési és keresztelési időpontját (ami nem feltétlenül esett egybe), érzékeny az édesapa társadalmi állapotára (nemes vagy adózó), de külön nem jegyzi fel a vallását; végül nemek szerint is elkülöníti a szülőket és a keresztszülőket.¹²⁹ 1820-ra ez utóbbiakat összevonják, egyszerűsítik, egyúttal megjelenik a keresztelő lelkész neve is a sor végén:

„1811^é Eszterendőben¹³⁰ | Holnap, Junj –, Születés napja, 17. –, Keresztelés napja 19, Nemes vagy Contribuens, Tek, É Attya Kazintzi Kazinczy Ferentz Úr – –, E Annya Nagyságos Szendrői Török Sophie Assz, Gyermek neve Márk Emil Ferenc, Kereszt Attya Nagyságos vajjai Vaji Ábrahám, K: Annya. Tes Kazinczy Josefne Tes Bossányi Susanna Asszony.”

„1813^é Eszterendőben¹³¹ | Holnap Jun, Születés napja 1., Keresztelés napja 2., Nemes vagy Contribuens Tek, É Attya Kazinczy Ferentz, E Annya Nagys. Szendrői Török Sófia, Gyermek neve Antoninus Sophron Ferentz, Kereszt Attya Feő Tiszt Pásztói Apatúr Dréva Antal, K: Annya. Bárá Wétséj Anna Mélt Gróf Csákj Antalné.”

„1818^é Eszterendőben¹³² | Holnap Junj, Születés napja 15, Keresztelés napja 15, Nemes vagy Contribuens Tek, É Attya Kazinczy Ferencz, E Annya Nagys Török Sófia Asszony, Gyermek neve Czeczul Bálint Ferentz, Kereszt Attya Tek. Döbrentei Gábor Úr, K: Annya. Mels: Gróf Gyulai Karolina Kis Asszony.”

„1820^é Eszterendőben¹³³ | Sorszám 5., Hólnapja napja / A' Születésnek Oct. 19, Hólnapja napja / A' megkeresztelésnek Oct. 22., Nevek a' Szülőknek Tek: Ngos Kazinczy Ferencz Úr Nagyságos Szendrői Török 'Sophia Antonia – –, A' Gyermek / Neme fiú, A' Gyermek / Neve Lajos Péter Ferencz, Kereszt Attyák 's Anyák nevei Tek: Fáj Fáj Ferencz Úr Tek: Bernáthfalvai Bernáth Anna Asszony, Neve a Keresztelőnek 's egyéb Jegyzések. Lengyel Sámuel mste.”

Ide kívánczik még egy keresztgyermek megemlézése, akinek az anyakönyvi bejegyzését Högye István találta meg.¹³⁴ 1817. február 19-én született és február 20-án kereszttették a sátoraljaújhelyi református egyházban Kossuth László legkisebb leányát, Zsuzsannát. A bejegyzés szövege szerint keresztanyának „Gróf Török Sófia Ő Nagysága Tek Kazinczy Ferencz Úr élete párja” lett felkérve,¹³⁵ akit távollétében Kossuth Johanna asszony helyettesített. Sajnos a Kossuth és a Kazinczy család barátsága hamarosan megromlott, így Zsuzsanna neveltetésének felügyelete bizonyára kikerült Sophie látóköréből.¹³⁶

¹²⁹ „A vegyes házasságokból, melyek mindenkor a katolikus lelkészek előtt lesznek kötendő, a melyek ellen azonban bármely akadályt akármilyen szín alatt emelni tilos legyen származott és származandó gyermekek, ha az atya katolikus, az ő vallását kövessék; ha pedig az anya katolikus, akkor csak a fiugyermekek követhessék atyjok vallását.” 1790/91. évi XXVI. tc. A vallás ügyéről, 15. bek. Lásd: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4900>

¹³⁰ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A1392 [tekeresszám], 0374.jpg [filmkocka]. Táblázatos születési/keresztelési anyakönyv: Kazinczy Emil, *1811. június 17.

¹³¹ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A1392 [tekeresszám], 0374.jpg [filmkocka]. Táblázatos születési/keresztelési anyakönyv: Kazinczy Antonin, *1813. június 1.

¹³² MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A1392 [tekeresszám], 0375.jpg [filmkocka]. Táblázatos születési/keresztelési anyakönyv: Kazinczy Bálint, *1815. június 15.

¹³³ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A1392 [tekeresszám], 0376.jpg [filmkocka]. Táblázatos születési/keresztelési anyakönyv: Kazinczy Lajos, *1820. október 19.

¹³⁴ Högye István, 1997. 47–49.; ZL. IV-1004. Loc. 414. No. 19.

¹³⁵ Bár első ránézésre furcsa, hogy Kossuth László a katolikus Török Sophie-t választja keresztanyának, de ő az újhelyi református egyház főkurátorának, Kazinczy Ferencnek a felesége, ami megmagyarázza a döntését.

¹³⁶ A Kossuth család mind apai, mind anyai ágon evangélikus vallású volt. Az elsőszülött fiút, a Monokon született Lajost Tállyán keresztelték, természetesen lutheránus hitben, de az anyakönyv 1810-ben elpusztult egy tűzvészben. A legfiatalabb lánytestvér, Zsuzsanna keresztelési bejegyzését Högye István a sátoraljaújhelyi re-

Az 1810-es évektől Sophie nemcsak népesedő családjának örülhetett, de egyre érzékenyebb veszteségek is érték. Elsőként édesapja, gróf Török Lajos távozása hagyhatott űrt a lelkében, noha a veszteséget nem ő, hanem ismét a férje fogalmazta meg számunkra.¹³⁷ Kazinczy úgy érezhette, összehasonlíthatatlanul többet köszönhet Török Lajosnak, mint a teljes Bossányi-Kazinczy családnak együttvéve, még ha nem is értett egyet a gróf minden eszméjével (pl. az alkímiával¹³⁸), és hivatali kapcsolatuk során is akadtak félreértések.¹³⁹ Ha Kazinczy apja nem hal meg idejekorán, az elsőszülött fiúnak talán nem kellett volna „apától” keresnie apósa személyében, és egészen másképp alakult volna a sorsa. „Ellenben, ’s ezt dicsekedve mondom – írja Kazinczy a Pályám emlékezetében –, én valék az, a’ ki a’ szegény ipam’ jobbját, midőn koporsóba tevék, utolszor csókolám-meg. Fija csók nélkül hagyá; lyánya (a’ feleségem) magán kívül volt keserűségében.”¹⁴⁰

„Annus 1810^{el}41

Dies, Mensis 23^a mortuus 26^a Juny sepultus, Sepeliens d^e [Paulus Kadlubják parochus], Sepultus Comes Ludovicus Török de Szendrő., Actus 63. ann, Conditio maritus Aloysia

formátus anyakönyvben találta meg: az 1808 februárjában Újhelyre költözött család valószínűleg praktikusabbnak találta ezt a megoldást, mintsem a keresztelest elutazzon egy távolabbi településre, lévén Újhelyen csak kis létszámú evangélikus közösség élt, és nem volt külön templomuk. A többi testvér anyakönyvi bejegyzését nem is kereste, mert az újhelyi evangélikus egyház – nem létező – anyakönyveiben vélte fellelhetőnek azokat. Pedig csupán a református anyakönyvekben kellett volna visszalapozni, amelyekben Zsuzsannát is megtalálta: egy kivételével mindegyik Kossuth-testvér neve ott szerepel! Sőt mi több, Emilia keresztszüllőjéül Pepi grófot és feleségét kérte fel a család, Zsuzsanna pedig Sophie kereszgyermeké lett! A református anyakönyv-vezető a legtöbb esetben valamilyen módon jelezte, hogy a gyermek „lutheránus”, tehát annak ellenére, hogy nem evangélikus anyakönyvben szerepel a nevük, a vallásukat nem adták fel. | *Kossuth Theresia Karolina* (*1808. április 4.), MNL. MOL. X szekció, 004703372 [tekercsszám], 00071.jpg [filmkocka]. „D. 4^a Apr. Tekintetes Kossuth László Fiscalis Úr, Luth. és Véber Karolina Aszszony, Leányok Theresia Karolina, Kereszt Attya Ntzes Kelemen Sámuel Fiscalis Úr, K. A. [=keresztanyja] a’ Felesége”. Kossuth Theresia Karolina (†1809. szeptember 12.), MNL. MOL. X szekció, 004703372 [tekercsszám], 00129.jpg [filmkocka]. „Szent Mihály Havának — [...] 12^{dik} napján Tekintetes Kossuth László Úr 1 ½ éftendő Theresia Leánya ének szóval.” | *Kossuth Karolina Borbála* (*1810. november 6.), MNL. MOL. X szekció, 004703372 [tekercsszám], 00077.jpg [filmkocka]. „November. 6^{dikán} fiscális Nemzetes és Vitézlő Kossuth László Úr. és felesége Nemes Véber Karolina Aszszonytól törvényes ágyból született Leány gyermekek Karolina Borbála megkereszteltetett Tszt. György József Úr által. Kereszt Szülők voltak Tekintetes Pintér István Úr és felesége Nemes Offenloch [a szöveg befejezetlenül véget ér]”. | *Kossuth Emilie Eleonore* (*1812. december 3.), MNL. MOL. X szekció, 004703372 [tekercsszám], 00144.jpg [filmkocka]. „December 3^{dikán} kereszt. Pred Gy Jsf által Emilie Eleonore Kossuth László /: Tek./ és felesége Nemes Véber Karolina Aszszony törvényes Leányok. K. Szülei lévén Ttes fő SzolgaBíró Revisneyi Rewitzky Tamás Úr, és Tttes Pintér Istvánné Offenloch Mária Magdolna iffy aszszony, kik állottak Gróff Török József és felesége Báró Vétsey Maria Ő nagys. helyett”. | *Kossuth Lujza* (*1815.) Az 1814. december 19. és 1815. november 3. között kereszteltek lapjai hiányoznak az anyakönyvből. | *Kossuth Susánna Ersebet Paulina* (*1817. február 19., keresztelik: február 20.), MNL. MOL. X szekció, 004703372 [tekercsszám], 00152.jpg [filmkocka]. | Végül az édesapa, *Kossuth László* kereszteleési anyakönyvi bejegyzését is megtaláltam (*1765. június 23.), MNL. MOL. X szekció, 004945538 [tekercsszám], 00566.jpg [filmkocka]. Őt még a Túrócszentmárton melletti Necpál [Necpaly, Szlovákia] községben anyakönyvezték, és csak később került a monoki Andrassy család közelébe. „Ladislaus filius D. Paulli Kossuth et D Susan[n]ae Benitzky adstantib[us] D. Paullo Jeszenszky de Nagy Jeszen D. Ladislao Sandor. et D. Johanna Raksani filia Sigismundi Raksani”.

¹³⁷ *Kazinczy Ferenc*: Jún. 25-ikén Nagy-Kázmért... megholt... Gróf Török Lajos. Nekrológ. HazKülfTud II. 74.; MKurir 1810. aug. 17.; AllgLitZtg. dec. 13., 344. szám; KazLev. VI. 599.

¹³⁸ „Ő abnormis sapiens, Horátrznak szava szerint, az az nem az iskolák szerint gondolkodik...” Idézi: *Ágoston István György*, 1999. 110.

¹³⁹ PE, 511., 517., 625–627. Lásd még: Kazinczy és Török Lajos. KazLev. XXV. 492–495.

¹⁴⁰ PE, 468.

¹⁴¹ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], 004948377 [tekercsszám], 00491.jpg [filmkocka]. Táblázatos halotti anyakönyv: gróf Török Lajos, †1810. június 23.

Comitissa Rogendorff, Locus originis N. Kázmér, Provisio Provisus, Religio d^e [catholi], Locus sepultura d^e [N. Kazm.]”

Kazinczy hármaskőke a halott Török Lajos kezére¹⁴² talán a tőle kapott három ajándékot szimbolizálta: szabadkőművessé avatását 1784-ben,¹⁴³ állandó jövedelemmel járó hivatali állást 1786-ban, és az anyagi Sophie-t 1804-ben, kárpótlásul a fogságban töltött reménytelen évekért, egyszersmind menekülési lehetőséget a Kazinczy család ármánykodásaitól. És még egyet: beházasodva immár a grófi családba, ha a jövőben sikerül hozzájutni felesége tisztas grófi örökségéhez, anyagi biztonságot is remélt a Török-vagyon által.

A gróf halála után Pepivel és Aloysiával kibontakozó örökösödési vita a gyermeki tiszteletet nem tudja ugyan kikezdeni, de az irántuk érzett őszinte szeretetet megmérgezi Kazinczyban és feleségében egyaránt. Török Lajos elszikkasztott végrendelete (amelyben állítólag azonos arányban hagyta vagyonát mindhárom gyermekére, illetve az özvegyére), Pepi elmélyülő önzése és Aloysia ingadozó magatartása nem segítik a vita tisztázását, és a család egyre közelebb sodródik egy költséges és megalázó örökösödési perhez. Mire Aloysia, a Roggendorf család talán legtávolabbi sodródott gyermeke¹⁴⁴ 1817. augusztus 8-án meghal, szinte teljesen elveszíti döntési önállóságát, és a fia személyiségének hatása alá kerül.

„Annis 1817”¹⁴⁵

Dies, Mensis 9 Aug, Sepeliens d^e [Paulus Kadlubjak], Sepultus Aloysia Comitissa Török nata comitissa Rogendorff, Aetas 63., Conditio Comitissa, Locus orig. N. Kazm., Provisio omnino, Locus Sepult. d^e [N. Kazm.], – vidua.”

Utóljára „Tekintetes Kazintzy Ferencz Ur” halála teljesíti be Sophie sorsát, noha a két évtizedes korszaklönbség miatt kezdettől sejtette, hogy hosszú és küzdelmes özvegység vár rá. Sophie az apja halálán elborzad, de kolerában elhunyt férjének kezét már ő is megcsokolja.¹⁴⁶

„[1831]”¹⁴⁷

Sor Szám 32., Holnap Napja / A’ meghalásnak 23. Aug., Holnap Napja / Az eltemetetésnek Aug 24., A’ meg-holtaknak Nevei T Kazintzy Ferencz Ur., Élet idejeknek / Esztendői 70., Élet idejeknek / Holnap –, Élet idejeknek / Napja –, Nyaravajdók és halálok fertő oka Cholera., Eltemetéseknél modja ’s mas Jegyzés – Oratioval.”

Kazinczy halálának körülményeiről jelenleg nincs érzékletesebb leírás, mint Péterffy Gergely nagy sikerű regénye,¹⁴⁸ ugyanakkor tudni kell, hogy még mindig számtalan fon-

¹⁴² „Ámbár a’ test egy kevéske szagos, még is hozzá mentem, ’s jobb kezére hármaskőkomat felnyomtam. Az a’ csókolt kéz nekem sokat adott. Én csókoltam-meg azt utolszor.” KazLev. VII. 539–540. Lásd még: Ágoston István: 1988. 51.

¹⁴³ PE, 465–468.

¹⁴⁴ Alsó-Ausztriában legalább három Roggendorf nevű település létezik: 1. Melktől DK-re; 2. Gemeinde Hollabrunntól ÉK-re, a 303. sz. főútvonal K-i oldalán létezik egy Maria Roggendorf nevű település, híres Szűz Mária búcsújáró hely; 3. Béctől ÉNY-ra, Eggenburg városától ÉK-re, nem messze az osztrák-cseh határtól. Csehországba átlépve a legközelebbi nagyváros Brno, ahol Franz Anton Roggendorf a genealógiák szerint elhunyt (1781. máj. 31-én). Ezeken kívül É-Németországban, a Balti tenger partján van ilyen nevű település, illetve Magyarországon a Kőszeg melletti – Esterházy család birtokolta – Kiszidány német neve is ugyanez.

¹⁴⁵ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], 004948377 [tekeresszám], 00499.jpg [filmkocka]. Táblázatos halotti anyakönyv: gróf Roggendorf Aloysia, †1817. augusztus 8. (szül. 1754. február 14.)

¹⁴⁶ Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése, 28, 40, 47, 50, 51, 53.

¹⁴⁷ MNL. MOL. X szekció [Mikrofilmtár], A1392 [tekeresszám], 0432.jpg [filmkocka]. Táblázatos halotti anyakönyv: Kazinczy Ferenc, †1831. augusztus 23.

¹⁴⁸ Péterffy Gergely, 2014.

tos részletet nem ismerünk az író és felesége életéből. Talán az életük legtöbb meghatározó eseményénél csendesen asszisztáló Kadlubják Pál parókus úr mesélhetett volna legtöbbet, de ő ezt nem tette meg, így helyette az írásos adatokat kellett vallatónak fogunk. Egészen bizonyos, hogy ezen a téren is bőven maradt még munka, noha az anyakönyvek kutatása meglehetősen kevésbé tervezhető: nem mindig azt találja meg az ember, amit keresett, és nem árt, ha a kutató jó viszonyt ápol Fortunával. A mai napig nem ismerjük például gróf Török Sophie (illetve Marie-Susie) pontos halotti anyakönyvi bejegyzését. Kazinczy – és Pepi gróf – halála (1830. július 12)¹⁴⁹ után az örökségének csupán töredékéhez hozzájutó Sophie már nem tudta megakadályozni, hogy a hitelezők elárverezzék a széphalmi házat.¹⁵⁰ Hontalanná válását is csak hozzávetőlegesen tudjuk 1835 körülre datálni, pedig egy ilyen nem mindennapi jogi eseményről bizonyára maradnia kellett feljegyzésnek. Mivel a kázméri kastélyt bátyjának utódai birtokolták,¹⁵¹ ezért a gyermekeit kollégiumokban vagy pártfogóknál elhelyező Sophie kényszerűségből „végiglátogatta” nagylelkű, kedves ismerőseit: hol egyiknél, hol másiknál lakott egy-egy hosszabb-rövidebb ideig. Egyelőre csak Becske Bálint nem mindig hiteles adatközléséből tudjuk azt is, hogy Szepessy Anna grófkisasszony vendégeként, Nagyváradon érte a halál 1842. február 14-én.¹⁵² A váradi anyakönyveket jelenleg ugyanúgy csak a helyszínen lehet kutatni, mint a szpataiakat. Kazinczy halála után sajnos nagyon kevés közvetlen információt kapunk a Török család életéről: talán egyedül Sophie néhány fennmaradt intelligens, szép levelét leszámítva szétfújta őket a szél térben és időben.

IRODALOM

Anglia, és Magyar ország igazgatások' formájának elő-adása. Irta Hazafi-Társunk Gróf „r. . . j. . . In: DEBRECENI ATTILA (s. a. r.): *Első folyóirataink: Orpheus*. Debrecen, 2001. 120–124; 471. Csokonai Könyvtár. Források (Régi kortársaink). <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/101394/Orpheus.pdf?sequence=1>

ÁGOSTON ISTVÁN: *Muhi és Ónod irodalmi hagyományai*. Miskolc, 1988.

ÁGOSTON ISTVÁN: *Ónod és térségének művelődéstörténete*. In: VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Ónod monográfiája, Ónod*, 2000. 347–377.

ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY: *Gróf Török Lajos emlékezete*. Széphalom 10., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1999. 10. k. 99–112.

¹⁴⁹ <http://familysearch.org>: Digital Folder N^o: 004948377, Image N^o: 00517. Táblázatos halotti anyakönyv: ifj. gróf Török József, †1830. július 12.: „*Annus, Dies Mensis 12^a Julii, Sepeliens Rmus D. Ludovicus Viczmándy Praep. & Parochus Ujhelyiensis per Cornites elocatus., Sepultus Illmus D. Josephus Török de Szendrő, maritus Illma Dna e L. B. Maria Vecsey de Hajnászkő, Aetas 52. annus, Conditio Comes, Provisio Provisus. in ipsa [anti alto maetis p(e)r adsiorens] localem [?]. Locus sepult. Nagy Kázm.*”

¹⁵⁰ Sophie kilátástalan anyagi nehézségeire lásd: *Latkóczy Mihály*: Kazinczy Ferencné, gróf Török Sophie folyamodása kölcsönért családi perben. ItK, 1899. (9. évf.) 4. sz. 485–487.; lásd még: *Högye István* (szerk.): Kazinczy Ferenc és családja vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában. 60–61, 108. Ezek szerint Sophie az örökséget csak 1836. jan. 1-jén vehette át, amikor már késő volt és a házat elveszítette.

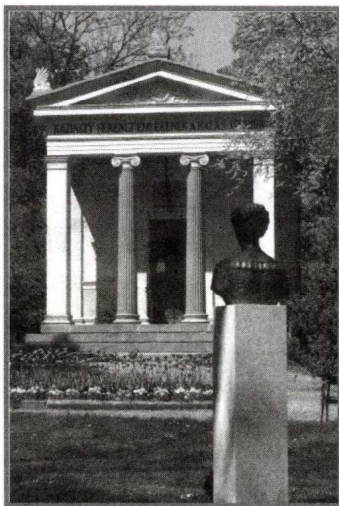
¹⁵¹ Ifj. gróf Török József (Pepi) gyermekei közül a három legfiatalabbnak sikerült eddig megtalálni a születési anyakönyvi bejegyzését: Casimirus Nicolaus (*1812. március 3.): tekeresszám: 004948377, filmkocka: 00367; Adalbertus (*1813. szeptember 1.): tekeresszám: 004948377, filmkocka: 00369; Theresia Maria Aloysia (*1815. május 28.): tekeresszám: 004948377, filmkocka: 00371.

¹⁵² Kazinczy Lajos állítólagos visszaemlékezését közli *Becske Bálint*: Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, XI. k. 156. Pásztor Emil tisztázta, hogy Kazinczy Lajos rövid élete végén nem írt ilyen visszaemlékezést, a szöveg bizonyára Becske Bálint „jósándékú” hamisítványa. *Pásztor Emil*, 1979. 157–164. *Kazinczy Béla* közlését (Debrecen, 1910, 87.) idézi Pásztor Emil (*Pásztor Emil* i. m. 28.)

- ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY: *Kazinczy és Török Sophie családetikai nézetei*, Széphalom 15., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2005. 33–38.
- ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY: *Kazinczyné Török Sophie Ónod szülötte*. Hírlevél, A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója, 41. sz. (2005. dec.) 8.
- BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai: Magyarország monográfiája*, 23. k., Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely R. T. város, Bp., é. n. [1905.] <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0026/6.html>
- BUSA MARGIT (szerk.): *Kazinczy Ferenc utazásai*. Felsőmagyarország Kiadó, Bp.-Miskolc, 1995.
- DONGÓ GYÁRFÁS GÉZA: *Török Lajos grófról (Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete c. önéletírásából)*, Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez. 1909. 152.
- FEHÉR JÓZSEF: *Egy szoborral gazdagabban*. Hírlevél, A Kazinczy Ferenc Társaság tájékoztatója, 45. sz. (2009.), 30.
- FEHÉR JÓZSEF: *Kazinczy Ferencné gróf Török Zsófia új szobra a széphalmi emlékhelyen*, Szülőföldünk, 2009. 34. sz. 192–194.
- FÉNYES ELEK: *Magyarország geográfiai szótára*. Pest, 1851
- FRIED ISTVÁN: *Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése*. ItK, 1986. (90. évf.) 4. sz. 474–477.
- HARSÁNYI ISTVÁN: *XVIII. századi nyomtatványok eddig ismeretlen szerzői. Adatok Kazinczy Ferenc könyvtárának katalógusából*. MKSze, 1939. 2. sz. 187–190. <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00197/pdf/187-190.pdf>
- HÖGYE ISTVÁN (szerk.): *Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában*. Sátoraljaújhely, 1990.
- HÖGYE ISTVÁN: *Új adatok a Kazinczy-gróf Török és a Kossuth családok kapcsolataihoz*. Széphalom 9., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1997. 45–52.
- JÁSZTER BEÁTA: *19. századi asszonyok. Kazinczyné Török Zsófia*. In: A nyelv lelke, a lélek nyelve. Sátoraljaújhely–Széphalom, 2014. 69–78, Múzsák Kertje. A Magyar Nyelv Múzeuma Füzetek 2.
- KAZINCZY BÉLA: *A kazinczi és alsó-redmeci Kazinczy családnak 2-ik korszakáról... leszármazási és életrajzi adatai*, Debrecen, 1910.
- KAZINCZY FERENC: *Az én életem*. Szerk.: SZILÁGYI FERENC, Magvető Kiadó, Bp., 1987.
- KAZINCZY FERENC: *Erdélyi levelek*. S. a. r.: KOVÁTS DÁNIEL. Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 2008.
- KAZINCZY FERENC: *Levelezés*, XXIV. kötet (3. pótkötet). S. a. r.: ORBÁN LÁSZLÓ, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013.
- KAZINCZY FERENC: *Levelezés*, XXV. kötet (Hivatali levelezés). S. a. r.: SOÓS ISTVÁN, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2013.
- KAZINCZY FERENC: *Pályám emlékezete*. S. a. r.: ORBÁN LÁSZLÓ. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009.
- KAZINCZY FERENC: *Sophie. Kazinczy Ferenc levéltáregénye*. Szerk.: SZILÁGYI FERENC, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1984.
- KAZINCZY FERENC *utazásai*. Szerk. BUSA MARGIT. Felsőmagyarország Kiadó, Bp.-Miskolc, 1995.
- Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése*. Kiad. és bev., ill. az utószót írta: V. BUSA MARGIT és Z. SZABÓ LÁSZLÓ. Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 1986.
- Kazinczy Ferencnének, gróf Török Zsófiának férjére vonatkozó eddig kiadatlan levelei*. S. a. r., bev.: BICZÓ FERENC DR., Különlenyomat a Kaposvári Egyesületi Leánygimnázium 1931–32. évi értesítőjéből. Ism.: HALÁSZ GÁBOR: *Kazinczyné levelei*, Napkelet, (10. évf.), 1932. 822–823.
- KAZINCZY FERENC *levelezése*, 1–21. k. Kiad. VÁCZY JÁNOS, MTA, Bp., 1890–1911., 22. k. (1. pótkötet). Kiad. HARSÁNYI ISTVÁN, MTA, Bp., 1927., 23. kötet (2. pótkötet). Kiad. BERLÁSZ JENŐ et al., MTA, Bp., 1960.
- Kazinczy Lajos anyjához írt levelei*, szerk. és bev. Z. SZABÓ LÁSZLÓ, Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 1990.
- KISS LÁSZLÓ: „...az én széplelkű patikáriuskodni-szerető Ipam...”: a gyógyszergyárvártó és -forgalmazó gróf Török Lajos, 1748–1810. Széphalom 19., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2009. 213–220.
- KÓSA JÁNOS: *Török Lajos irodalmi munkásságához*. ItK, 1948, (56. évf.) 1. sz. 45–49.

- KOVÁTS DÁNIEL: *Kazinczy Ferencné Török Zsófia emlékezete*. Sárospataki Pedagógiai Füzetek, 2005. 24. sz. 121–136.
- LATKÓCZY MIHÁLY: *Kazinczy Ferencné gróf Török Sophie folyamodása kölcsönért családi perben*, ItK, 1899. (9. évf.) 4. sz. 485–487.
- MEDGYESY S. NORBERT et al. (szerk.): *Nyolcszáz esztendő a ferences rend: tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*. Írott Szó Alapítvány, Magyar Napló, Bp., 2013.
- MERÉNYI-METZGER GÁBOR: *A tizenhárom aradi vértanú, valamint Kazinczy Lajos, Lenkey János és Ludwig Hauk halotti anyakönyvi bejegyzései*. Hadtörténelmi Közlemények, 122. évf. (2009.) 1. sz. 209–217.
- MEZEI MÁRTA: *Kazinczy Ferenc leánykérésének története, több változatban*, Széphalom 16., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2006. 29–46.
- ORBÁN LÁSZLÓ: *Kazinczy feljegyzése alkímiairól, szellemidézésről és egyéb „efféle bolondságok”-ról*. Széphalom 21., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2011. 33–42.
- ORBÁN LÁSZLÓ: *Kossuth Lajos levele Török Józsefnek*. Széphalom 23., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2013. 283–285.
- PÁSZTOR EMIL: *A tizenötödik aradi vértanú. Kazinczy Lajos*. Kossuth–Zrínyi Kiadó, Bp., 1979.
- PÁSZTOR EMIL: *Adatok Kazinczy Ferencné Török Zsófia haláláról*. ItK, 1975, (79. évf.) 2. sz. 193–194.
- PAULIKOVICS LAJOS: *Török Katalin*. Családi lapok: tudományos és szépirodalmi folyóirat, a vallás-erkölcsi műveltség s kath. hitélet emelésére, 1857, (6. évf.) 1. sz. 297–302.; 330–334.; 344–348.
- PÉTERFY GERGELY: *Kitömött barbár*. Kalligram Kiadó, Bp., 2014.
- SZATHMÁRY LÁSZLÓ: *Magyar alkémisták*, Könyvértékesítő és Könyvtárellátó Vállalat, Bp., 1986.
- SZILÁGYI FERENC: *Kazinczy Ferencné Török Sophie levelezése*. Borsodi Művelődés, 1989. (14. évf.) 2. sz. 81–82.
- VÁCZY JÁNOS: *Kazinczy Ferenc és kora*, I-II. S. a. r: KOVÁTS DÁNIEL. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. <http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/kazinczy/docs/vaczy.pdf>

Sophie szoboralakja az egykori otthon helyén emelt emléksarnok felé tekint
(SZIGETI SÁNDOR felvétele)

ILLÉS LÁSZLÓ

Versek

A bánat vasárnapján

Uram, legyen az ösvény általad
 áldott. Menni kell hozzád, Istenem –
 megérintselek, megérintselek...
 Külvilágtól lesz tavasz asszonya,
 lánya. Kézfogás, ölelés régi.
 A táj lassan önmagába fordul,
 mikor ezüst álmokat álmodik.
 Jobbról a tenger háborog, kékje
 hova veszett? Első csillag ránk süt.
 Csermelyek közt víz utunk, gázolunk.
 Amim lesz is, neked adtam, neked.
 Óh, akard, hogy jobban szeresselek,
 mert perceket formál a tompa fény.
 Dolgom van, pedig hasít és hasít
 és fáj, fáj. Lassan enged az élet!?
 Vörös kánya tölgyfán fészkel, hideg
 a föld magában, vetülék-árnyam
 falon. Ő, lámpátlan hóvilágban,
 a bánat vasárnapján keresi
 cipőm orrán az eltűnő időt.
 Minden csak valahonnan, csak onnan.
 Ahogy nyúlok a legelső sárga
 levél után, a kezemben marad
 rüske-guzsaly, tűzre való virgács.
 Itt maradunk, itt, vagy fölrepülünk?
 A hallgatás botránya hófehér
 alapon fehér és mosolytalan.
 Közömbös arcok veszik kedvemet.
 A fájdalom néha kijózanít.
 Szempilláim mögött kristálytisza
 patakok zubognak, oldozzam fel
 magányuk – ember nélküli csendet.
 Körbe-körbe, honnan kikerülni
 nincs esély – hűlt forgás álmom körül,
 vasárnap, a bánat vasárnapján!

Tömjénfűst

Elültetett szomorú szótökből,
 nő majd a családfa. Híd folyókhoz
 vonzza a partvidékeket, ahol
 templom is van, ott belelegzik a
 tömjént. Látod, közöttünk már helye
 van az ősznek, arcomon táncot jár
 az árnyék, megtanulnék élni,
 meghalni. Szavak fürdetnek, ölel
 a hang. Az a szombat mindig ott van.
 Hallom a nagy vízesés robaját.
 Előlről kezdem kezdett imámat.
 Ha elestél, felállunk-é együtt?
 Kőszálra épített oltár, ragyogj!
 Egyszer estél el, felállunk együtt!
 Elültetett szomorú szótökből,
 nő majd a családfa. Egy sírral több, –
 hát hová visznek imáink, hová?

Valaki benned él

Aki holnap hazatér, mint
 abroncsba szorult idézet,
 Ő játssza majd az egészet.
 Megtaláltam aggódással
 ezt a FÖLDIG égett HAZÁT.
 Béklyós árnyéka énekelt.
 Rezzenéstől fölösleges
 lettem. Ő, egy rezzenéstől,
 küszöbön egy madár hangja
 hajnal óta, hajnal óta
 már. Oda lett a mindenség,
 oda a gördülő minden,
 az éj, a fény és az árnyék,
 gördülő mindenség oda.
 Szerelmes szonettkoszorú,
 valaki benned énekel!

DEBRECZENI ATTILA

A kötés napja**(Kazinczy Ferenc feleségül kéri Török Sophie-t)¹**

„Augusztus 24-én este ér Kázmérba. Alighogy leszáll kocsijáról, rögtön elmondja neki Zsófia a szomorú hírt. Jegyesétől levelet kapott, amelyben tudósítja, hogy engedélyt nyervén a hazatérésre, csakugyan hazatért, gazdagon nősült, s így családját ismét lábra állította. Jó hír, gondolja a titkos kérő, de örömét mérsékli a leány iránti szánalom érzése. Szeretett volna tudakozódni előre a grófnál vagy fiánál: mit szólnának hozzá, ha ő Zsófia kezét megkérné. De a grófot a hideg lelte, fia pedig távol volt. Zsófia kiönti panaszát csalódásán Kazinczy keblébe. Ez azonban »fukarkodva élte legszebb gyönyöreivel«, más napra halasztja nyilatkozatát. Akkor elmondja neki, hogy régóta érdeklődik iránta, de míg jegyese visszalépéséről biztos hírt nem hallott, nem szólhatott. Elébe rajzolja családi állapotát, anyagi sorsát, testvéreivel való viszályát, s kérdi: vajon ily körülmények közt összeköthetné-e sorsát az övével? Zsófia szó nélkül távozik. Ő meg kétségben maradva önmagát okolja, hogy elsiette, s tán el is rontotta dolgát. Nagy lelki felindulásban sebes léptekkel jár fel s alá, midőn Zsófia visszatér, azt kérdezve: Hát, Ferenc, hol fogunk lakni? A legédebb öröm dobogtatja meg szívüket. Kazinczy a gróffal betegsége és a háznál tartott úriszék miatt még mindég nem szólhat ugyan, de megnyugodhatik üzenetén. »Mondjátok meg Ferencnek – üzeni neki feleségétől –, senkinek sem inkább, mint neki; ismerem őtet, a lányom szerencsés lesz.« Augusztus 27-én megnyeri a szülők ünnepélyes beleegyezését” (Váczy János).²

Kazinczy lánykérésének és eljegyzésének történetét Váczy János a *Pályám emlékezete* alapján (azt tömörítve, de teljesen híven követve) írta meg.³ Ez a történet szerepel minden életrajzi leírásban az eseményekről szóló hiteles beszámolóként. Az önéletrásk mellett vers is megörökíti a nevezetes életeseményt, *A' Kötés' napja* című szonett, amelyhez több forrásban különféle szél- és lábjegyzeteket írt Kazinczy, utalva a történt eseményekre. A szöveg kilenc forrásban maradt ránk: egy Pandekta-

¹ A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében és az OTKA 108831. sz. pályázata támogatásával készült.

² Váczy János: Kazinczy Ferenc és kora. Kiad. Kováts Dániel, Debrecen, 2012., 366–367.

³ A *Pályám emlékezete* vonatkozó fejezete a mű két változatában található meg, Orbán László a II. kidolgozást közzétette (Kazinczy Ferenc: Pályám emlékezete. Kiad. Orbán László, Debrecen, 2009., 548–550.; a továbbiakban: PEml., 2009.), az V. kidolgozás kézírata: MTAK. Tört. 4r. 70., 119–121a.

jegyzésben archiválva, négy levélben 1812. február 17-e és március 27-e között, a *Hébe* 1823. évi zsebkönyvében nyomtatva, valamint a szonettek három pálya végi összeírásában.⁴ Az alábbiakban a Kazinczy életében megjelent egyetlen nyomtatott változatot idézzük:

A' KÖTÉS' NAPJA.

*Melly boldog óra tűnt-fel életemnek,
Midőn a' két szép testvér' karjain
Szökdelve jártam a' rom dombjain,
'S hol a' pataknál lengenyék teremnek.*

*Itt, lábainál imádkott Kedvesemnek,
Elhnyúltam a' part' bársony hantjain.
Dallott, 's elfogva alakján 's hangjain,
Megnyílt az ég szememnek és fülemnek.*

*Storazzi' szép ajkán nem lebegének
Mennyeibb hangzások mint e' bájos ének,
Mint e' hajlékony rezgő lágy beszéd.*

*De bájosabb volt az, mellyel pirulva
A' hold' szelíd fényében, 's rám simulva
Ezt nyögte az édes lyány: Tiéd! Tiéd!*

A vers címében lévő 'kötés' a Kazinczy és Török Sophie hivatalos eljegyzése, azaz gyűrűváltása előtti pillanatot, a házassági szándék megvallását és elfogadását jelenti minden ismert forrásban. A 'kötés napja' azonban háromféleképpen van megadva: a Kis Jánosnak és Kölcseynek írott levelekben 1804. augusztus 24., a Döbrenteinak írottban augusztus 26., a Sztrókayhoz írottban és egy kéziratban augusztus 25.⁵ Sztrókay Antalnak szóló április 19-i levelében Kazinczy külön ki is emeli ez utóbbit: „Nagyon kérlek, igen nagyon; el ne tévedszd a' holnap' napját. Az *Lajos napja* volt, és így August. 25dike. – Ez másnak semmi: de nekem nem semmi. Maradjon tiszteltben az a' nap. Maradjon a' jóknak emlékezetekben.”⁶ De akkor lehetséges-e, hogy ezelőtt egy-két hónappal ő maga tévedszd el a dátumot? Kizárni ezt természetesen nem lehet, de nem is tűnik valószínűnek, célszerű hát a rendelkezésre álló további adatokkal összevetni a versforrásokban megadottakat, s megvizsgálni más lehetséges okokat a dátumok szóródására.

A *Pályám emlékezete* vonatkozó részében, amelyet Váczy János is követett idézett leírásában, Kazinczy szintén 1804. augusztus 25-re teszi 'a kötés napját', augusztus 24 a Kázmérba érkezés, augusztus 27 pedig a szülői beleegyezés napjaként

⁴ Részletes filológiai adatolás itt nem látszik szükségesnek, fejtegetéseink a készülő kritikai kiadás vizsgálataira épülnek. Az egyes források szövegállapotai között megfigyelhető eltérések nem igazán jelentősek.

⁵ A 2148., 2150., 2170. és 2188. sz. levelek Váczy János kiadásában, valamint: OSZK. Analekták 2971. XII.e.

⁶ KazLev. IX. 404.

említődik. Az önéletírásokban további három szöveghelyet is találhatunk erre nézve. Az események után egy évvel keletkezett feljegyzésben dátumszerűen az áll, hogy augusztus 24-én éjszaka érkezett Kazinczy Kázmérba, s augusztus 27-én gyűrűt váltottak, a köztes napok pontos időrendjét azonban nem adja meg.⁷ Egy naplófeljegyzésben a következő dátumok szerepelnek: „1804. Aug. 24d. Kázmérba. / 25. Lajos napja. Vasárnap. / 27. gyűrűt váltunk.”⁸ Adatokban leggazdagabb szövegében, *Diáriumában* a következőket olvashatjuk: „24. Pálházán ebédeltam Domokos Sámuel Úrral, 's estvére Kázmér. 25d. Lajos' napja. A' malomhoz. József berkébe Bodó Lajos szbiró 's Esküdtje, 's Pápai Sigm. és Rácz Sigm. Fiscalis érkeznek az Uri-székre. A' Plebánushoz vizitre. Első declaratióm Sophienál. – 26d. Zápor éjjel. Reggel Sophie kopog az ajtómon. A' Grófné dél után beszéll velem. – 27d. Mennek a' Magistratualisok. A' Gróf szöll. Sophiet ide ígéri.”⁹

Az egyezik minden önéletrajzi szövegben, hogy 1804. augusztus 24-én ért Kazinczy Kázmérba (egy helyen estét, a másikon éjszakát ír), s abban is, hogy augusztus 27-én történt a gyűrűváltás. Ami azonban a *Pályám emlékezetében* egy jelenetbe sűrítve, augusztus 25-én este történik Kazinczy szobájában, vagyis Kazinczy vallomása és Sophie igenlő válasza, az a *Diáriumban* két nap eseménye, vagyis Sophie beleegyezése már augusztus 26-ra esik (ha a sokat sejtető 'Sopie kopog az ajtómon' kitétel tényleg ezt jelenti, miként a *Pályám emlékezetében*). A vers forrásaiban megadott mindhárom dátum feltűnik tehát az önéletírásokban, s augusztus 25. és 26. egyaránt tekinthető a 'kötés napjának', az alapján, hogy melyik forrást használjuk, illetve hogy a vallomást vagy a beleegyezést vesszük alapul.

A *Pályám emlékezetében* elmondott történet csúcspontján Kazinczy vallomására („mondja-meg nekem, össze köthetné e életét az én életemmel?”) a leírás szerint Sophie a következőképpen reagál: „Sophieben az a' gondolat támada, hogy én producálni akarom a' mi felől tegnap folyt a' szó.”¹⁰ Ugyanez a kézirat V. kidolgozásban: „Sophieban az a' gondolat támada, emlékeztvén egy tegnapi szavunkra, hogy én itt szerepeskedem.”¹¹ Ez az utalás a 'tegnapra' bevonja a körbe az augusztus 24-i napot is, még hozzá olyan értelemben, hogy valami nagyon hasonló történt akkor is, mint a lánykérés pillanatában. Nem zárható ki egy olyan értelmezés, mely szerint a vers forrásaiban megadott dátumok ingadozása valójában a 'kötés napja' értelmezésének ingadozása, vagyis hogy az események közül mikor melyiket tekintette annak. A különböző napokon történt események közötti ingadozás végül megállapodott, így a 'kötés napja' 1812 márciusának végétől kezdődően 1804. augusztus 25-öt fogja jelenteni számára.

Nem tekinthetünk el azonban attól sem, hogy a vallomás és beleegyezés körülményei egészen különbözően vannak leírva az önéletírásokban és a vers forrásaiban.

⁷ PEml., 2009., 133.

⁸ PEml., 2009., 323.

⁹ PEml., 2009., 205.

¹⁰ PEml., 2009., 449–550.

¹¹ MTAK. Tört. 4r. 70., 120b.

„A nagykázméri ősi templom romjai”

Borovszky Samu (szerk.): Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely város. Bp., 1905.

Azért nem tekinthetünk el ennek vizsgálatától, mert maga Kazinczy veszi körbe a költemény szövegét a helyre és időre utaló jegyzetekkel. Kis Jánosnak írott levelében a cím, majd az első versszak mellé ezt jegyezte: „24. Aug. 1804. volt az itt festett scénák’ napja. [...] Kázmértn egy régi Kastély ruinája áll egy dombon a’ patak’ rétjei felett.”¹² A történet tehát itt is Nagykázméron, a Török-család birtokán játszódik, az említett kastély (vagy klastrom) ugyancsak azonosítható, a kázméri várról a 13. századtól kezdődően vannak adatok, a ma is látható rom a várkastély megmaradt fala,¹³ a patak eredeti neve Kolbása-patak, ennek mellékveze a Kazinczy által a *Diárium*ban¹⁴ említett Bükk-patak.¹⁵

A *Pályám emlékezetében* a vallomás és beleegyezés egy napra, augusztus 25-nek estéjére koncentrálódik, s Kazinczy szobájában történik (láttuk, a *Diárium*ban ez két nap történése volt). A versben patak partján, holdfénynél történik mindez, s a szándék megvallása nem is jelenik meg, csak a válasz. A levelekben a versszöveg mellé tett jegyzések a helyszínt pontosítják (rom, patak), a Pandekták-csomóban lévő jegyzet pedig az ott történekről is beszámol: „A’ kertből hárman a’ pataknál fel

¹² KazLev. IX. 285. A 2170. sz. levélben pedig ez áll: „Kázmérban nem Vár hanem Kastély vagy Klastrom ruína van.”

¹³ Az elpusztult ősi templom romjait későbbi források említik, ennek helyén ma a 19. században épült templom áll. Mivel tehát mindkettő azonos helyen, a „falu központi részének nyugati szélén, az Izra-patak felett, a Hrunok nevű 154 m (tszf.) magas dombon” volt található, Kazinczy utalása (‘Kastély vagy Klastrom’) bármelyikre vonatkozhatott, mindkettő megállja a helyét (l. minderről Karczag Ákos idézett leírását, térképpel, fényképekkel *A történelmi Magyarország várai* című szakportálon, szerk. Szabó Tibor, www.varak.hu; a portálra S. Varga Pál hívta fel figyelmemet).

¹⁴ PEml., 2009., 205.

¹⁵ A mai leírásban, mint láttuk, Izra-patakként szerepel (l. minderről Hoffmann István, Rácz Anita, Tóth Valéria: Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. Magyar nyelvjárások 33., Debrecen, 1996., 187–206.).

ezekre a' ruinákra menénk, onnan a' réten végig a' felső malom' árkához, hol Sophie énekelt, 's én lábainál vettem ülést. Sophie meg nem sejtette ekkor, melly szándékot 's óhajtatást forralok."¹⁶ Mindez a *Diárium* már idézett augusztus 25-i bejegyzésével olvasható össze: „A' malomhoz. [...] Első declaratióm Sophienál.” Az nem derül ki innen, hogy a declaratio is a malomnál történt-e, de az sem, hogy a szobában, miként Sophie válasza másnap reggel. A Pandekták-csomó jegyzetéből még az is kiolvasható, hogy hárman indultak a sétára, de hogy a vallomás elhangzásakor is mindhárman jelen voltak-e, szintén nem tudjuk meg. A *Pályám emlékezeté*-vel viszont nem egyezik meg e leírások egyik eleme sem, csak az, hogy volt egy séta a két lánytestvérrel, közvetlenül a Sophie-nak tett esti vallomás előtt.¹⁷

Az adatok tehát ellentmondóak és hiányosak, s csak növeli a zavart, hogy a két leg részletesebb leírása a 'kötés napjának' (vagyis a vallomásnak és beleegyezésnek) elsősorban mégis műalkotásként olvasható, nem életrajzi dokumentumként. Mindkét leírás az adott műfaj sajátosságai szerint formálódik: az önéletírás egy jelenetbe koncentrálna poentíroz, a költemény egy topikus helyzet díszletei (patakpart, holdfény, éneklés) közé helyezi az eseményt, melyet inkább csak sejtet. Kétségtelen ugyanakkor, hogy valós történetelemekből építkeznek, s hogy így ezzel egyidejűleg maguk keltik fel magukkal szemben a referenciális olvasás igényét és lehetőségét. Minden bizonnyal volt tehát séta és volt beszélgetés a szobában, s az említett napok Kazinczy számára más-más szempontból egyaránt fontosak lehettek e történetben. Az egykori történések *filológiai*an pontosnak tartható rekonstrukciójáról azonban újabb s pontosabb források esetleges felbukkanásáig le kell mondanunk.

¹⁶ MTAK. K 633/VI. 154a.

¹⁷ PEml. 2009. 549.

GÁL SÁNDOR

Amikor a történet folytatja önmagát

1

megöregedtek lépéseim
 megroggyantak
 együtt velük gondolataim is
 bizony úgy találok lassan elfogyok
 anyag és értelem kopik semmivé
 s még csak nem is borzongató
 ahogy mindezt ide írom
 magamnak e papírosra
 s mintha a toll hegyéből
 az ég kékje csordulna alá
 betűkké formálódva
 megörökíteni e g y e t l e n történetet
 ahogy távolodik
 egyre csak távolodik tőlem
 s mégis itt anyagiasul szemem előtt
 a tiszta papíron
 bármikor visszaolvashatóan
 és ha arról döntök hogy nem folytatom
 a történet majd folytatja önmagát
 járva láthatatlan és ismeretlen
 földi és égi utakon
 s nélkülem is eljut bárha araszolva a célig
 fölmagaslik láthatón a csillagokig
 ahol minden emberi törvény véget ér

2

olyan kevés kell ahhoz
 hogy megértsük a halált
 az átváltozás tűnő pillanatát
 vagy egy mozdulatot
 e teljesség előtt
 amikor már nincs kimondható
 és átadható sincs már
 se szó se hang se fény
 amikor megtörténik
 a megtörténhető
 amit most tudok belőle
 a k k o r miként lesz látható
 majd- és még-
 ívei meddig emelkednek
 lesznek-e hullámozó vizei síkságai
 vagy erdei lankás magaslatok
 amelyek felett néma hollók köröznek
 mielőtt alvófaikra felgallyaznának

GYAPAY LÁSZLÓ

Biográfia és irodalmi kánon: Kazinczy Dayka-életrajza

Régi vágya teljesült Kazinczynak, amikor 1813 tavaszán elhagyta a nyomdát az 1796-ban meghalt Dayka Gábor verseinek kis kötete, melyet barátjának emléket állítva maga rendezett sajtó alá.¹ Az igényesen tervezett és megvalósított könyv magába foglalta egyéb metszetek mellett a költő arcképét, bevezetőként a *Dayka élete* című terjedelmes tanulmányt, a költemények gyűjteményét, szövegváltozatokat tartalmazó jegyzeteket és *Poétai berek* címen a kiadó és költőtárs kisebb fordításainak válogatását.² Kazinczy a börtönből szabadulva értesült barátja haláláról, és azonnal elhatározta, hogy nyomtatásban teszi közzé a halott költő alkotásainak legjavát. Dayka publikálásra előkészített autográf versgyűjteményével Virág Benedek ajándékozta meg.³ Életében nem sok művét publikálta Dayka, így a gyűjteményes kötettel egy viszonylag kevésbé ismert költő jelent meg a nyomtatott nyilvánosságban.⁴

Kazinczy számára kezdettől nagy tétje volt a kötet kiadásának. Követendő példaként kívánta a közönség elé állítani Daykát, aki szerinte igazi ihletett költészetet hozott létre legjobb darabjaiban, melyekben – mint írta – „az édes Höltyi búslakodás [...] el fog hatni minden érzékeny szívre.” Ugyanakkor sajnálta, „hogy idejét holmi méltatlan tárgyra is vesztegette”, azaz olyan alkalmi műveket is írt, és szándékozott kiadni, melyeket csak a nagy költő iránt érzett tisztelet miatt, mintegy akarta ellenére, készült a kötetbe iktatni.⁵

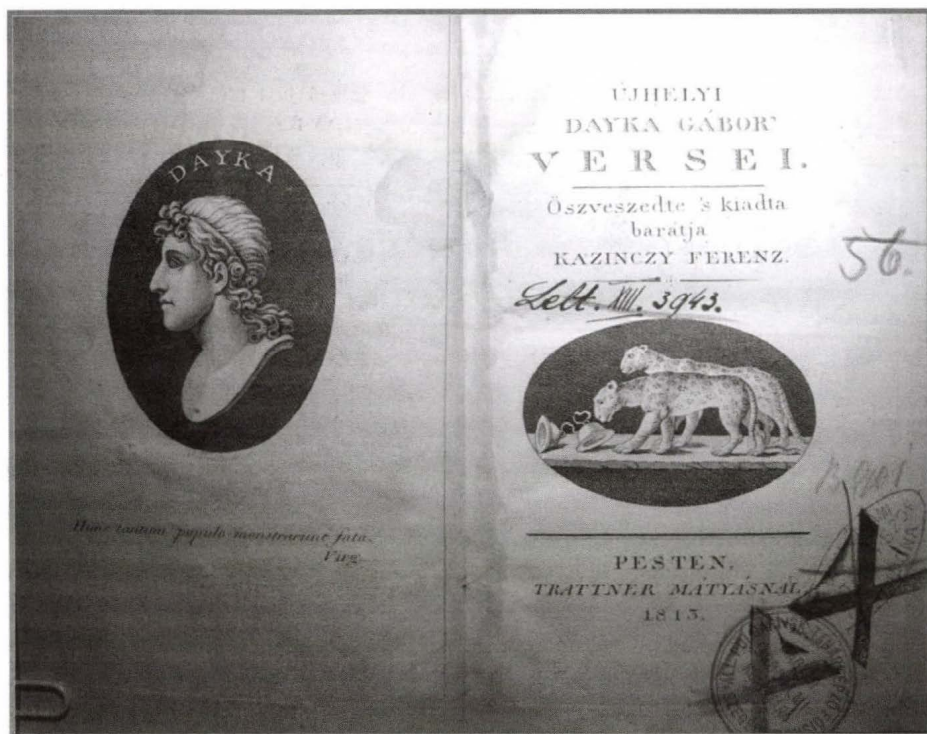
¹ Vö. Vitkovics Mihály Kazinczy Ferenchez, Pest, 1813. febr. 23. *Kazinczy Ferenc* Levelezése (A továbbiakban: *KazLev*), X. 271; Kazinczy Ferenc Gyulay Karolinához, Széphalom, 1813. febr. 28. *KazLev*. X. 278; Kazinczy Ferenc Kis Jánoshoz, Széphalom, 1813. márc. 4. *KazLev*. X. 280; Vitkovics Mihály Kazinczy Ferenchez, Pest, 1813. márc. 6. *KazLev*. X. 285.

² *Újhelyi Dayka Gábor* Versei. Öszveszedte 's kiadta barátja *Kazinczy Ferencz*, Pest, Trattner Mátyás, 1813. A kötetben található még folyamatos lapszámozással: [*Kazinczy Ferenc*]: Kazinczynak poetai berke. Pest, Trattner Mátyás, 1813. 137–250. (A továbbiakban: *Dayka* 1813.)

³ Virág Benedek Kazinczy Ferenchez, Pest, 1802. márc. 20. *KazLev*. II. 466; Virág Benedek Kazinczy Ferenchez, Pest, 1802. ápr. 10. *KazLev*. II. 469; Kazinczy Ferenc Kis Jánoshoz, Érsemlyén, 1802. szept. 29. *KazLev*. II. 492. *Kazinczy Ferenc*: Dayka élete. *Dayka* 1813. XXXIX–XL.

⁴ *Czifra Mariann*: Kazinczy Ferenc és az ortológusok. Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában. Bp., Ráció Kiadó, 2013. (Ligatura) 26.

⁵ Kazinczy Ferenc Kis Jánoshoz, Érsemlyén, 1802. szept. 29. *KazLev*. II. 492. Vö. *Mezei Márta*: A kiadó mandátuma. Kiadói nézetek és eljárások Révától Kazinczyig. Debrecen, 1998. (Csokonai Könyvtár, 15) (a továbbiakban: *Mezei* 1998) 89–90.

Az életpálya és az életmű minél teljesebb bemutatása végett gyűjtőmunkába fogott, és 1805-ben újsághirdetést tett közzé: „hogy végre tökéletes munkát kaphasson a' Haza, kényszeríték minden barátjait a' Szépnek, Jónak és Igaznak, a' kiknél [Dayka] versei meg vannak, tegyék correspondentiába vélem magokat [...]. Tanuló társai pedig a' tanítványai igen kedves szolgálatot tennének nékem, ha biographiai tudósítások által segéllének-elő igyekezetemet.”⁶ A felhívás komoly eredménnyel járt, és Kazinczy jelentős autográf gyűjteményt, valamint sok életrajzi adatot szedett össze. A kötet végleges formába öntésével azonban lassan haladt, és a biográfiai bevezetővel együtt, feltehetően csak 1809 végén, 1810 elején készült el a munkával; egy olyan időszakban, amikor arra törekedett, hogy a nagy nyilvánosság számára is megfogalmazza nyelvújítási elveit és a mintaértékűnek tekintett írói gyakorlatot.⁷ A kötet sok jellemzője ennek a törekvésnek függvényében érthető meg.

Kazinczy már 1805-ben úgy látta, hogy az irodalmi nyelv modernizálása és ennek következtében a remekművek létrejöttének lehetősége attól függ, hogy a magyarul írók fogják-e a nyelvet „a' Nyugoti nyelv geniusa szerint modellezni” még akkor is, ha ez a magyar nyelvszokás szabályainak alkalmankénti megsértésével jár.

⁶ Kazinczy Ferenc: Tudósítás Újhelyi Dayka Gábornak kiadandó versei felől. Magyar Kurír, 1805. júl. 23.

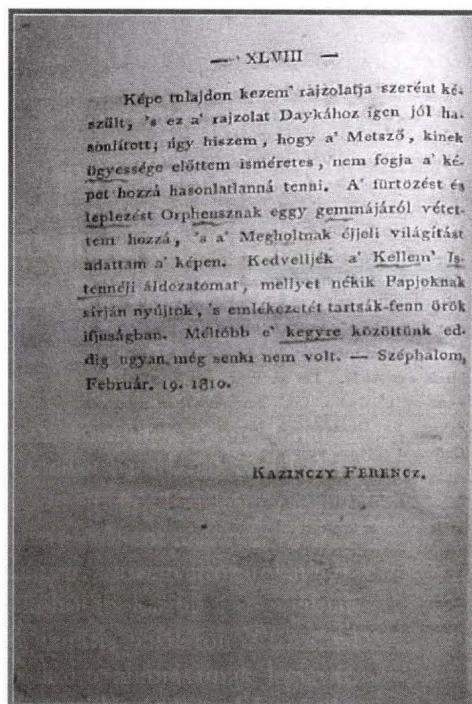
⁷ Vö. Bíró Ferenc: A legnagyobb pennaháború. Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés. Bp., Argumentum Kiadó, 2010. 456–457, 451.

Cserey Farkasnak küldött híres le-
velében úgy érvel, hogy az „Aestheticus
Irónak nem azt kell kérdeni: *szóllanak e
így, és szóllott e már így más?* (Ez a ké-
rdes csak a ki holt Nyelvekre való) ha-
nem ezt: *lehet e nekem így szóllani, hogy
szóllásom elegáns, energicus, új zengésű
szóllás legyen?*” Állítása igazolására az írói
gyakorlatra hivatkozik, mondván: „Én
tehát Neologus vagyok, és azt tartom,
hogy úgy kell. Az én felem Báróczit,
Bessenyeit, Virág Benedeket, Kis Já-
nost, Himfyt mutat a maga Iróji közt:
azok a Tordai Leoninust [Gyöngyössi
Jánost] s Mátyási Józsefet mutatják.”⁸

E gondolatmenetből az derül ki, hogy
elképzelése szerint a neológia nyelv-
szemléletének alkalmazása szükséges (de
nem elégséges) feltétel ahhoz, hogy va-
laki jó író legyen, vagyis az irodalom
minősége legitimálja az újszerű, időn-
ként grammatikailag normasértő, de esztétikai szempontból funkcionális nyelvhasz-
nálatot. Kazinczy későbbi lépései egyértelműen arra mutatnak, hogy ő maga tisztában
volt azzal, hogy koncepciója érvényessége csak úgy tartható fenn, ha a magyar iro-
dalmi köztudattal el tud fogadtatni egy olyan kánont, miszerint a felsoroltak első cso-
portja jó, a második rossz írókat foglal magába. Megítélésem szerint az 1813-ban
megjelent Dayka-kötet kiemelkedően fontos szerepet kapott Kazinczy most körvona-
lazott kanonizációs törekvéseiben. Úgy vélem, állításom érvényes mind az életrajzi ta-
nulmányra, mind a szöveggondozásra.

Ez utóbbi kapcsán Kazinczy azt az elvet vallja, melyet korábban a tervezett, de
meg nem valósult Csokonai-kiadása során alkalmazott volna. 1805-ben arról ír,
hogy a meghalt debreceni költő műveiben „sokat kell rendbe szedni, kihagyni, és
úgy változtatni, a ki idegen munkában változtatni szabad. Az illy munkát pedig
az az ember viheti csak jól végbe, a ki az Irót ismerte, és érzéseiben vele harmoni-
zált.”⁹ Néhány héttel később pontosítja a feltételeket, melyek mellett halott író mű-
veibe a kiadó beavatkozhat: az „hogy tanúlt, tudós emberek legyünk, az erre nem
elégg. Arra az kívántatik, hogy a Kiadók studiumának hasonlatossága által rokon lé-
lek légyen vele.”¹⁰ 1813-ban pedig már a Dayka-kiadás tapasztalatait maga mögött
tudva általános szabályként azt állítja fel, hogy „[é]lő Poetának verseiben híre s en-

⁸ Kazinczy Ferenc Cserey Farkashoz, Érsemlyén, 1805. márc. 31. KazLev. III. 303–304.

⁹ Kazinczy Ferenc Szentgyörgyi Józsefhez, Érsemlyén, 1805. febr. 10. KazLev. III. 260.

¹⁰ Kazinczy Ferenc Nagy Gáborhoz, [Érsemlyén], 1805. ápr. 30. KazLev. III. 322.

gedelme nélkül változtatni, istentelenség. Megholt barátunk verseiben azt tehetjük a' mit gondolunk hogy maga is tett volna ha életben volna még, 's ezt is csak úgy ha feljegyezzük a' Variansokat."¹¹ Kazinczy számára olyannyira nem vált kérdésessé, hogy milyen mértékig lehetséges egy másik alkotó világába belehelyezkedni, hogy egy ponton túl a variánsok közlési kötelezettsége alól is felmentve érezte magát mondván, az addigiakból „láthatni, miként változtattunk, 's egyedül a' lap 65. álló, egészen újra dolgozott Epigrammát tészük ide”.¹² A közönség ízlésének fejlesztését szem előtt tartva a határozottan kinyilvánított elvek jegyében Kazinczy a Dayka-kötet bevezetőjében úgy fogalmaz, hogy „[n]émely helyeken inkább akartam sokat csinálni, mint keveset. De semmit nem töröltem ki, semmit nem szúrtam ide, hogy minden nyomon ezt ne kértem volna: »Javallaná-e ezt Daykád, ha látná?»”¹³ Mint látni fogjuk, a biográfiai bevezető számos olyan mozzanatot tartalmaz, melyek arra mutatnak, hogy szerző és kiadó között mély lelki és stúdiumbeli összhang állt fenn. Miközben – Mezei Márta kifejezésével élve – „alkotótársi hatáskörrel bánik a művekkel”,¹⁴ – Csetri Lajos megfogalmazását alkalmazva – „saját klasszikusai egyikévé” korrigálja Daykát.¹⁵ A jelentős szerkesztői beavatkozás eredményeként Kazinczy olyan szövegkorpuszt hoz létre, olyan költővé teszi Daykát, aki az ő nyelvújítási elveiből származó ízlésbeli normáinak minden tekintetben megfelel.

A normáknak való pontos megfelelés azonban csak akkor elégti ki Kazinczy kanonizációs törekvését, ha ahhoz értéktulajdonítás is járul. Az életrajzi tanulmány szerzője ezt a lépést meg is teszi, hiszen leszögezi, hogy a kötet révén Daykának állított emlék „addig fog a' nyelvnek minden változásai mellett tiszteltetni, míg nemzetünk fenn álland”.¹⁶ Ezzel a kijelentéssel a kiadó olyan dicsőséget tulajdonít barátja költészetének, melynek emléke a nemzet hátralévő (öröknek remélt) életidejében a közönségi emlékezetben megőrződik. A tanulmány befejezésében Kazinczy még ennél is tovább megy, amikor önmagát a gráciák papjaként megjelenített Dayka sírján áldozatot (értsd a kötetet) bemutató személyként megjelenítve így fohászkodik: „Kedvellék a' Kellem' Istennéji áldozatomat, melyet nékik Papjoknak sírján nyújtok, 's emlékezetét tartsák-fenn örök ifjuságban. Méltóbb e' kegyre közöttünk eddig ugyan még senki nem volt.”¹⁷ A fohászt, melynek tárgya az emlékezetben tartás módja, két mozzanat nyomatékosítja: az áldozat bemutatásának szakrális gesztusa és az az érv, hogy (a pap pá szentelés révén) a transzcendens szférával egykor szoros kapcsolatot tartó poéta teljesítménye alapján kiérdemli a felsőbb hatalom kegyét. A tanulmány végére tehát a legnagyobb magyar költő mértékadó figurájaként jelenik meg Dayka.

¹¹ Kazinczy Ferenc Kölcsy Ferenchez, Széphalom, 1813. szept. 28. *Kölcsy Ferenc*, Levelezés. I. 1808–1818. S. a. r. Szabó G. Zoltán. Bp., Universitas Kiadó, 2005. (Kölcsy Ferenc Minden Munkái), 223.

¹² *Kazinczy Ferenc*, Dayka élete. *Dayka* 1813, utolsó számozatlan oldal. Az említett valóban jócskán ártírt epigramma az *Élesség*.

¹³ *Kazinczy Ferenc*: Dayka élete. *Dayka* 1813. XLV.

¹⁴ *Mezei* 1998. 114.

¹⁵ Rendszerek a kezdetektől a romantikáig. Írta és összeállította Tarnai Andor, Csetri Lajos. (A magyar kritika évszázadai, 1, szerk. Sőtér István.) Bp., Szépirodalmi, 1981. 416.

¹⁶ *Kazinczy Ferenc*: Dayka élete. *Dayka* 1813. XLI.

¹⁷ *Kazinczy Ferenc*: Dayka élete. *Dayka* 1813. XLVIII.

A bevezető-tanulmányban előttünk álló beszélő, azaz Kazinczy önképe gondosan úgy van felépítve, hogy a költő mellett egy pontos és lelkiismeretes filológus, valamint ebből következően egy elfogulatlan történetíró figurája képződjön meg. Ezt hatásosan segíti elő az, hogy a Dayka élettörténetét elmondó beszélő láthatóan törekszik arra, hogy adatainak forrásáról lelkiismeretesen beszámoljon, és a hozzá jutott adatokat a forráskritika módszerével vesse össze. Annnyira jellemző ez a módszer a tanulmány első felére, hogy Hász-Fehér Katalin a „filológiai életrajz” kifejezést használja rá.¹⁸ Jó példa erre az eljárásra a tanulmány elején a születési év meghatározásának esete: „A’ kevésse elelőtt meghalázott egri prof. Bodnár Antal, Daykának legrégebb és legszorosbb barátja, úgymint a’ ki Miskolczi születésű maga is, ötet első gyermeksege oltá ismerte, bizonyossággal meri állítani, hogy a’ mi Daykánk 1768ban ’s Miskolczon született; és ez alkalmasint egygez azzal, a’ mit esztendejéről, hihető Daykának magának szavai után, halálára írt deák Elégiájában Ungvári Director Fekete Imre Úr mond.”¹⁹ A gondos történészi kutatómunka bemutatásának fontosságát jelzi, hogy erről akkor is szó esik, amikor a születési adatokat igazoló okmány utáni nyomozás nem vezetett eredményre: „[k]evésértékű szüléi miskolci lakosok voltak [...]. Azonban a miskolci plébánia matriculájában, valamint az emődiben is, hová szüléi vagy rokonaikhoz vagy csak jóakaróikhoz kifordulni szerettek, és ahol eszerént a mi Daykánknak nem vala lehetetlen születnie, keresztelei jegyzés róla nem találtaik. Fel vagyon hányva ezért az egri szeminárium archívuma is, de haszon nélkül, mert azt Dayka, midőn onnan elment, magával elvitte.”²⁰ Kazinczy az életrajz ezen szakaszában azáltal is fenntartja a történetírói attitűdöt, hogy narrációjába a bekezdések végén számos esetben zárójelben – mintegy lábjegyzetelve szövegét – jelzi a forrását, hivatkozva a Daykával egykor közeli kapcsolatban álló és ezáltal megbízható adatközlőnek tekinthető, tudós (prof.) Bodnár Antalra.²¹ Az is növeli a tudatosan megjelölt történeti munka hitelességét, hogy néhány alkalommal a nagyközönség számára is hozzáférhető, ellenőrizhető adatokra is utal a beszélő: „Pesten ismeretséget szőtt az Universitas’ Tanítójival, ’s azt derekasán használta. A’ Mindenés Gyűjtemény’ IV. Köt., lap 89. azt tartja emlékezetben, hogy Dayka itt 1790. Aprilis’ havában társainak leczkéket tartott a’ Magyar Grammaticából.”²² A beszélő hitelességét emeli az is, hogy tud hivatkozni jól azonosított, nagy tekintélyű hivatalos személyre is: „Vácz i Kánonok Szerdahelyi Aloyz György Úr, Consiliáriusa a’ Tudománybeli Commissiónak a’ Helytartó Tanács mellett, nékem azt beszéltte, hogy [...]”²³

A tanulmány szűk egy öte után váltás következik a beszélő megközelítésében. Míg eddig egy történész szólt a közönséghez, mostantól a meghitt barát kezdi el-

¹⁸ *Hász-Fehér Katalin*: Tanulmányfejek. Kazinczy Dayka-portréjának és Berzsenyi-kanonizációjának párhuzamai. Klasszikus – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok. Szerk. *Dajkó Pál, Labádi Gergely*. Szeged, Tiszatáj Alapítvány 2003. (Tiszatáj Könyvek) 39.

¹⁹ *Kazinczy Ferenc*: Dayka élete. *Dayka* 1813. III–IV.

²⁰ *Kazinczy Ferenc*: Dayka élete. *Dayka* 1813. III.

²¹ *Kazinczy Ferenc*: Dayka élete. *Dayka* 1813. VI, VIII, VIII, XI.

²² *Kazinczy Ferenc*: Dayka élete. *Dayka* 1813. VIII.

²³ *Kazinczy Ferenc*: Dayka élete. *Dayka* 1813. XI.

mondani a Daykához kötődő személyes élményeit. „Eddig életét csaknem mindenben Prof. Bodnár és az ötlet teljes érdemei szerint becsülő Directorainak, Bárdosy és Fekete Uraknak leveleik után. Általérek képének festésére, 's olly tartózkodás nélkül fogok szólni, mintha nem egy egész Publikum előtt, hanem csak barátimnak, kik a' Megholtat közelebből ismerni kívánják, kisedd körében szólnának. Szó leszen itt magamról is, 's tudom, hogy azt a' világ illőnek nem tartja. Tisztaságomba leplezve nem gondolok a' félszegség megítélésével, csak hogy a' jók szívét dobogásba hozhassam. Azok szavamat meg fogják érteni.”²⁴ A beszélő eddigi történeti magatartása mintegy garanciaként szolgál arra, hogy a személyes emlékek megidézése is a lehetőségig vitt elfogulatlanság jegyében fog megtörténni.²⁵ Az a tény, hogy a beszélő tudatában van szerepváltásával és az abból fakadó kényes helyzetével, szintén hozzájárul az elmondandók hitelesítéséhez.

Az életrajz ezen második részben a beszélő a Daykával való személyes találkozásait eleveníti fel, és apró történetekben jeleníti meg, hogy mind művészileg, mind emberileg milyen közel kerültek egymáshoz. Elmondja például, hogy miként ismerkedtek egymás műveivel: „[t]örvény vala köztünk, és ezt Dayka akarta így, hogy egyikünk a' másikának munkáját olvassa-fel, 's ne soha a' magát. Illyenkor hangomon, képeken lesegette a' javallást vagy gáncsol. *Titkos búja* és *Esdeklése*, melyet én most láték elsőben, magamon kívül ragadtak. Érzettem hogy az a legédesebb ének, melly valaha – és mind maig! – magyarul énekeltetett. Barátom, mondtam neki, ez olasz Dal, nem magyar. Ausoniai hév van benne; forró, mint annak klímája. Érde-me teljes érzésében, 's hiúság és tettetés nélkül, mellynek sem egyike sem másika nem fért szép lelkéhez, hallgatta dicséretét, csudáltatását, 's elmerülve volt. Csak várd, monda, mintegy egyszerre ébredvén-fel hosszú csendéből; csak hogy a' kezdet meg van téve! Én tudom, mibe került ez nekem. Illyet még nehányat, 's tűzbe minden egyéb dolgozásaimmal. Mi mind az a' többi, ez mellett!”²⁶ Ebben a kis életképszerű jelenetben két kazinczyánus norma kerül szóba: a külföldi irodalmi minták meghonosítása a magyar irodalomban (olasz dal), és a saját művek minőségi szempontok alapján történő szigorú szelekciója (mondhatni: irodalmi pirománia). Egy másik jelenetben a beszélő azt idézi fel, hogy Dayka miként jött tűzbe „azok ellen a' kik mindentől rettegnek, a' mi idegen, új, szokatlan”, és hozzáteszi, hogy „Dayka a' rettegőket, pedantokat *Quackereknek* nevezte”.²⁷ Ez a kis történet látványosan demonstrálja, hogy kettejük nyelvfelfogása és irodalomszemlélete szinte az azonosságig közel állt egymáshoz. Egy további epizódban azt eleveníti fel a beszélő, hogy Dayka „csaknem kiömlött nevében”, mikor felolvasta neki azt a Marmontel-fordításrészletet, melyet szántsándékkal nem a példaképként tisztelt, és idegenszerű nyelvi fordulatokat tudatosan alkalmazó Báróczi Sándor, hanem a *Deb-*

²⁴ Kazinczy Ferenc: Dayka élete. *Dayka* 1813. XII–XIII.

²⁵ Szűcs Zoltán Gábor: „Ad eum qui de tenebris protulit”. Kazinczy 1813-as Dayka-kiadásának helye Dayka értelméletstörténetében. Nymfopoleptusok. Test, kánon, nyelv és költőiség problémái a 18–19. században. Szerk., Szűcs Zoltán Gábor, Vaderna Gábor. Bp., L'Harmattan Kiadó, 2004. (*Dayka* Könyvek) 85–88.

²⁶ Kazinczy Ferenc: Dayka élete. *Dayka* 1813. XVI–XVII.

²⁷ Kazinczy Ferenc: Dayka élete. *Dayka* 1813. XX.

receni Grammatika-ban megfogalmazott „tisztá Magyarország”²⁸ szellemében dolgozott ki.²⁹ Kis János versét ellenben „fel-felsikoltva hallgatta” Dayka, és „kifakadt örömmel”, miközben „örült, nagyon örült, hogy az ének soloecisszált”. Később a beszélő mintegy megidézi Dayka szellemét és jóváhagyatja vele Kis, Berzsenyi és Kisfaludy Sándor olyan alkotásait, melyek már barátja halála után születtek. Elképzei és közli olvasóival, hogy a versek hatására miként kiáltaná Dayka: „»Lassún megyünk elő, de hatalmasan, – akármit mond Boeótia!«”³⁰ Az is látható, hogy a személyes élmények felidézésével a beszélő kimondatlanul igazolja azt is, hogy ő valóban jogosult volt meghalt barátja verseit korrigálva közölni, hiszen eleget tesz azoknak a kritériumoknak, melyeket a tervezett Csokonai-kötete kapcsán a kiadóval szemben támasztott: az író jól ismerte, „érzéseiben vele harmonizált” és nem kétséges, hogy stúdiumuk hasonlósága révén is rokon lelkek voltak.

A Daykához kötődő személyes élmények felelevenítését követően olyan lapok következnek, melyeken a Kazinczy önképét megjelenítő beszélő hosszan érvel a neológia mellett. Támadja a *Debreceni Grammatika* felfogását, miszerint az irodalmi nyelv esetében is azt a nyelvszokást kell mércének tekinteni, mely az olyan köznép beszédében nyilvánul meg, „a mely leg kevesebb idegen Nemzetűekkel volt eleitől fogva megelegyedve.”³¹ Ezzel szemben szerinte minden eljárás jogosan és haszonnal alkalmazható, mely „által a’ nyelv szépül, bővül”.³² Ezen állítás természetesen nem jelenti azt, hogy az egyezményen alapuló nyelv esetében ne lenne tekintettel a szokásra, csupán azt hangsúlyozza, hogy a költői nyelvnél az uzus mellett más szempontokat is figyelembe kell venni: „[t]udni a’ nyelv’ törvényeit elmúlthatatlanul szükség, szükség azt is tudni mi van szokásban: de azt is szükség tudni mi adhat tópicus [!] dísz, ‘s el nem feledni hogy kevés régula van kifogás nélkül, és hogy a’ regulától eltávozni sok helytt trópus vagy figura, ‘s nem anomalia.”³³ Ellenfeleivel vitatkozva megjegyzi, hogy rettegni „az újtól, szokatlantól, idegentől, épen úgy hiba, mint mohón-kapni és [!] mind azon, valami új, szokatlan és idegen. Ízlés kell az Íróban, ‘s ezeknek [ti. akik őt kritizálják] épen az nincs, mely érezze, mi igazán-szép és mi felvehető. Még egy nemzet sem vitte-elő literaturáját a’ nélkül hogy azon nemzetektől mellyeknél a’ tudomány és mesterség már virágzott, ízlést, szollást ne kölcsönezett volna.”³⁴ Végül klasszikus és modern tekintélyekre hivatkozva összefoglalásként azért emel szót, hogy szabad „a’ szokástól – a’ köz nép’ szokásától! – eltávozni, az idegent követni, szókat rövidíteni, változtatni, új szerkesztésbe hozni, sőt [...] szókat teremteni is”³⁵ Az elvi fejtegetések lezártaival a beszélő nem mulasztja

²⁸ *Magyar Grammatika*, melyet készített Debreczenbenn egy Magyar Társaság, Bétsbenn a Magyar Hírmondó íróinak költségével, Alberti betűivel, 1795, [közismert nevén: *Debreceni Grammatika*, a továbbiakban: DebrGr] XVIII.

²⁹ Kazinczy Ferenc: Dayka élete. *Dayka* 1813. XIX–XX.

³⁰ Kazinczy Ferenc: Dayka élete. *Dayka* 1813. XVII–XVIII.

³¹ DebrGr. XVIII.

³² Kazinczy Ferenc: Dayka élete. *Dayka* 1813. XXII.

³³ Kazinczy Ferenc: Dayka élete. *Dayka* 1813. XXIX.

³⁴ Kazinczy Ferenc: Dayka élete. *Dayka* 1813. XXIV–XXV.

³⁵ Kazinczy Ferenc: Dayka élete. *Dayka* 1813. XXX–XXXI.

el kiemelni, hogy az elmondottak „magának Daykának is állításai voltak”, és ha „egy szerencsétlen történet Daykának nagy csomóra gyűlt leveleitől meg nem fosztotta volna, most Daykának tulajdon szavait hordhatná fel”.³⁶

A bevezető tanulmány és a korrekciós szövegközlés nyomán Dayka személyében előttünk áll a haza legnagyobb meghalt költője, aki olyan nagy érdemeket szerzett, melyek csak a nemzet enyésztevel merülhetnek feledésbe. Ez a költő – részben persze a kiadó beavatkozása következtében – nagy mértékben eleget tesz Kazinczy neologizáló irodalmi és nyelvi normáiból fakadó elvárásainak már csak azért is, mert ezeket a normákat, mint a Kazinczy önképét megjelenítő beszélőtől, az ellenőrizhetetlen koronatanútól megtudjuk, maga Dayka is magának vallotta. A közzétett művek és a *Debreceni Grammatikával* szemben megfogalmazott teória kölcsönösen hitelesítik egymást: ezen elveket követve lehet maradandó költészetet teremteni, ugyanakkor semmi nem igazolja meggyőzőbben az elmélet életrevalóságát és helyességét, minthogy remekművek hozhatók létre szellemében. Továbbá a teóriával, tehetséggel és érzékenységgel felfegyverzett nagy poéta ítélete egyrészt jóváhagyja a tanulmány beszélőjének, a nyelvújítás elfogadtatásáért harcoló Kazinczynak írói gyakorlatát és elméleti felfogását, másrészt megerősíti a neológia kánonát, elutasítva azt az írói gyakorlatot, melynek megjelenítéseként Kazinczy az 1805-ben Cserey Farkashoz írott levelében Gyöngyössire és Mátyásira hivatkozott. Mindez arra mutat, hogy nem alaptalanul tekinti az irodalomtörténet-írás a Dayka-kötetet Kazinczy nyelvújítási törekvései egyik legfontosabb dokumentumának.

³⁶ Kazinczy Ferenc: Dayka élete. *Dayka* 1813. XXXVII–XXXVIII.

KOVÁTS DÁNIEL

A Mondolat és Antimondolat vita – Széphalomról nézve

Sokáig úgy tanultuk s úgy tanítottuk – kissé leegyszerűsítve a valóságot –, hogy a magyar nyelvújítási harcot Kazinczy *Tövisék és virágok* című kis epigrammagyűjteménye és *Vitkovics*hoz írt episztolája váltotta ki, a *Mondolat* és a *Felelet a Mondolatra* okozta a legélesebb ütközetet,¹ s Kazinczy *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* címmel megjelent tanulmánya jelenti a kiegyezést, a békekötést. Ennek a képletnek, amely valóban szemléletesen bemutatatható, van ténybeli alapja, s van didaktikai használhatósága. Az újabb kutatások és szintézisek fényében egyre inkább látjuk azonban az árnyaltabb leírás szükségességét. Két dimenzióban is kitágítandó a séma: egyrészt az 1811-es és 1819-es határkövek elmozdításával, másrészt a górcső alá helyezett megnyilatkozások, dokumentumok körének bővítésével. A nyelvújítás problematikája ugyanis a neológia tágabb keretében vizsgálendő, s a nyomtatott művek mellett a kéziratban terjesztett állásfoglalások is figyelmet érdemelnek. A Kazinczy-hagyaték kritikai kiadásának munkálatai új tényeket és vizsgálati szempontokat hoznak felszínre, s biztosak lehetünk benne, hogy a széphalmi mester életműve és kora a következő években is bőséges témát ad az irodalomtörténet és a nyelvészet tudósainak.

Mi itt most e konferencián² a kétszáz éve készült *Felelet a Mondolatra* vitáit ürügyén egy szűkebb tematika vizsgálatára vállalkozunk, ennek is megvan a maga esztétikai és morális haszna. Kétségtelen ugyanis, hogy a *Mondolat*ban és az *Antimondolat*ban nem csupán a nyelv megújításáról eltérő nézeteket valló két tábor összetűzését kell látnunk, egyéb szemléletbeli, sőt magatartásbeli motívumok is megnyilatkoznak a szövegekben és a kommentárookban. A két vitairat létrejötté és visszhangja két évszázad távlatából is tartogat figyelmünkre méltó tanulságokat.

A következőkben Kazinczy Ferenc szemszögéből pillantunk e kérdéskörre, aki nem mondható szélsőséges újítónak, mégis heves összetűz célkeresztjében érezhette magát. Meg kell itt jegyeznünk, hogy a *Mondolat* írói, a veszprémi Somogyi Gede-

¹ Kazinczy Dessewffy Józsefnek 1815. dec. 14-én írt levelében foglalta össze e harcról a benne élő képet: *KazLev.* XIII. 334–339.

² A szöveg eredetileg – rövidítve – előadásként hangzott el 2015. szeptember 24-én, Budapesten a Magyar Szemiotikai Társaság, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága és a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport által a *Felelet a Mondolatra* megjelenésének 200. évfordulója alkalmából rendezett esszékonferencián.

on és a szótárával tudta nélkül szerzőtárssá lett debreceni Szentgyörgyi József nem tartoztak a neológusok adáz ellenségei közé, ráadásul az utóbbi Kazinczy bizalmas barátjának számított. Akár az a kérdés is felmerülhet, nem túldimenzionálása-e a helyzetnek, ha két körülhatárolható tábor összecsapásaként foglalkozunk e vitairatokkal. A túlzó szógyártás vagy a nyelvtani nőnem bevezetésének kísérlete méltán váltott ki általános elutasítást; a maradiság kigúnyolására (például Hőgyészi Hőgyész Máté figurájában) viszont reagálhattak volna úgy is, hogy akinek nem inge, nem veszi magára. A nyelvújítási harc mezején azonban a csatázók – akarva akaratlan – olyan sebeket ejtettek, amelyek egy időre akadályozták a vitakérdések tárgyszerű megbeszélését, s amelyek következményeként a személyes érzékenységek hatják át a röpiratok fogadtatását, visszhangját.

Megkockáztatom azt a feltételezést, hogy ha Kazinczy nem írja meg, vagy nem teszi közzé a *Tövisék és virágok*-ban a *Himfy* és *A lúdhatvány* című epigrammait, ha a *Mondolat* kép nélkül jelenik meg, illetve ha a *Felelet* nem *Bobógy*-ként és nem *néha*-ként emlegeti a vitapartner, akkor minden másképp alakul. Kevesebb lett volna a láрма, s termékenyebb a nézetek szembesítése. Ezzel csupán a szubjektív tényezők jelentőségére kívánok utalni, hiszen a „mi lett volna, ha?” meddő kérdésfeltevés. És, persze, azt sem feledhetjük, hogy e három könyvön kívül voltak egyéb megnyilatkozások, amelyek sértődésre okot adhattak. (Például az *Ó és új Magyar* címen kiadott munka,³ vagy a Kisfaludyról német nyelvű folyóiratban megjelent recenzió, amelyet Kazinczynak tulajdonítottak.) Kazinczy a *Dayka*-kiadás előszavában, valamint Báróczy-életrajzában tárgyyszerűbben írt az újítás témaköréről. Az a tény azonban, hogy jól kitapintható a *Mondolat* Kazinczy és némiképp Berzsenyi elleni éle, amely őket a szélsőséges újítókkal egy táborba helyezte, nem tett jót a neológus törekvések higgadt megítélésének. Érthető tehát Kazinczy reakciója a gúnyiratra. 1814 januárjában azt írja egyik barátjának Széphalomról: „Nevetni könnyű. De czáfoltassék meg tehát a mit én Daykának és Báróczinak életekben mondtam. Ők nevetnek, szidnak, az Idvezítő paripájára ültetnek. Én azt kiáltom végtére is amit Galilei felegyenesedvén a követés után: *Eppur si muove!* Nekünk az a bajunk, hogy mi nem akarjuk érteni, hogy a magyar nyelv egy nyelv, de a poeta, a rhetor, a historicus, a theáter, a piac, az iskola s a templom nyelve nem egy nyelv.”⁴ E belső nyelvvaltozatok létjogosultságának hangoztatása mellett kiállt az írók szabadsága mellett, hogy szavakat teremthessenek, ha ezek által a nyelv szépül, bővül. Álláspontja szerint: „a nyelv dolgában nem a szokás a fő törvény, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie illik: *hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez*”.⁵ Kazinczy felfogásában a neológiának az volt a két fő törekvése, hogy az alkotók szabadságát – és, persze, felelősségét –, valamint ezzel összefüggésben a nyelvi eszközkészlet bővítésének jogosságát elismertesse.

³ Kazinczy írja Döbrentei Gábornak 1815. szeptember 25-én: „Most egy más *Mondolat* jó sajtó alá *Ó és új magyar* czim alatt Helmecki és Pethe ellen. Írója egy S. J. betűjű Predikátor.” *KazLev.* XIII. 191.

⁴ *KazLev.* XI. 173.

⁵ Kazinczy kiemelése. *Kazinczy Ferenc*: Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok. Báróczy Sándor élete. Szerk. Szauder Mária. Bp., 1979. 790. Kazinczy kiemelése.

Ha végiglapozzuk Kazinczy levelezését, bőségesen találunk adatokat arról, miképp érintette meg őt a vitairat. Arra a kérdésre, miért őt és Berzsenyit éri a metsző gúny, azzal a feltételezéssel reflektál, hogy kipellengérezésük mögött Kisfaludy Sándor sértődöttsége áll.⁶ Úgy gondolhatta, hogy a *Mondolat*-ban közölt kép ötlete is tőle származhat,⁷ miután Somogyi Gedeon tagadta, hogy a kép közlésével egyetért.⁸ Voltak a kortársak között és vannak mai irodalomtörténészeink körében is olyan vélekedések, hogy nem egyértelmű a Parnasszusra lovagló férfiúnak Kazinczyval való azonosítása. Kisfaludy Sándor azt nyilatkozta: „hogy azt [a *Mondolat*-ot] K. egészen magára vegye, nem gondoltam, és sajnálom is hogy az egész fájdalommal ő akarja kimeríteni, holott másokra még többeknek kellene azokból háramlani.”⁹

A széphalmi mesterre vonatkoztatást azonban sok részlet alátámasztja. Kazinczy így adja a maga értelmezését: „Decemb. utolsó napjaiban egy Somogy Vármegyei Úr, kinek soha sem hallám nevét, postán küldé-meg nékem egy *Mondolat* (oratio) név alatt akkor nyomtatásban megjelent Pasquillt ellenem. A' munka előtt egy réz áll, mellyen én azon a' paripán lovagolok a' Dicsőség' Temploma felé, a' mellyen egy el-részegült Mythol. Isten szokott volt paradirozni, 's ölemben három musicalis szer van: a' háromszeg, a' görög lant, és a' guitarr (Sonetto' lantja). – Fejem meg van koszorúza 's homlokomon egy lepe ül. A' munka egy Ajánló-Levélből áll, a' *Mondolat*-ból, és egy Glossariumból. Az ajánlólevél címje ez: ZAFYR CZENCZINEK, tudniillik a' Kazinczy Ferencz betűji közt mind meg van a' *Zafyr* szó betűje. Írásaimból össze-szedte a' szókat, phrásisokat, 's azokból *ész és minden elérhető cél nélkül* egy Centót¹⁰ fűzött. A' Glossáriumban az én szavaimat összekeverte a' Barcafalvi, Dugonics, Percsenyi, Vandza, Folnesics és Pethe szavaival, 's nevet rajtok. Így nevetni könnyű.”¹¹

Nemcsak Kazinczy értette magára az ábrázolást, hanem az irodalomban jártas olvasók többsége is így értelmezte azt, sőt 1816 áprilisában a lipcsei és hallei Literatur-Zeitungban is ez a közlés jelenik meg: „Das *Mondolat* ist gegen einen der ersten magyarischen Schriftsteller – Franz von Kazinczi – einen classischen Dichter und Philologen, gerichtet...”¹² Ráadásul a Dicshalom név alkalmazása is Kazinczyt érintő párhuzam. Ha pedig megtámadtatás érte, természetesen társul e tényhez a válaszadás gondolata. Írónk azonban már első reakcióiban elhárítja ezt. Ilyen megfogalmazásokat olvashatunk a barátoknak szóló levelekben: „Nem mondhatnám, hogy a' rezen 's az egész elmés munkán kimondhatatlan gyönyörűséget leltem volna; de azt elmondhatom, hogy nyugodalmamat meg nem zavarta.”¹³ Sipos Pálnak írja: „én nem nyavalyás felelettel fogok reá felelni, 's már feleltem is, Apológiáját adván a' neologismusoknak a' Báróczy Biographiájában.”¹⁴ Somogyi Gedeont és munkáját nem tartotta

⁶ KazLev. XI. 177., 241.

⁷ KazLev. XI. 253., 403–404.

⁸ KazLev. XIV. 462.

⁹ KazLev. XIV. 390.

¹⁰ E műfaj jelentése itt: összeállítás különböző szerzőktől származó szemelvényekből a parodizálás szándékával.

¹¹ KazLev. XI. 241.

¹² KazLev. XIV. 529.

¹³ KazLev. XI. 175.

¹⁴ KazLev. XI. 249.

méltó vitapartnernek, illetve vitaalapnak, ezért nyilatkozza azt, hogy „nem szeretném magamat a’ Somogyi Gedeonkákka egy lineába állítva látni”.¹⁵ Azért néha ő is megemeli hangját, amikor például így nyilatkozik: „én a’ Mondolatistákat ’s a’ Mondolatokat megvertve tekintem. Ugatni minden kutya tud, ’s én annak nem felelek, a’ ki nem is érti a’ mit meg kellene az ollyannak a’ ki írni mer.”¹⁶

A nyilvánosságnak szánt válaszadás helyett tehát csak magánlevelekben fogalmazza meg reakcióját. Ugyanakkor határozottan kirajzolódik a viták hasznossága. „A pennahad nagyon idvességes dolog – írja Sárközy Istvánnak 1814 szeptemberében. – Nem ez hozta e fel a’ német literatúra’ aranykorát?”¹⁷ Épp a *Mondolat* kapcsán jegyzi meg csaknem négy évvel később Horváth Ádámnak is: „Hidd-el, barátom, a’ Recenzióknak ’s tollcsatáknak nagy hasznok van”.¹⁸ Úgy vélte azonban, hogy a *Mondolat* nem éri el azt a szintet, hogy bevonható legyen egy komoly diskurzusba. Mert mint 1816 novemberében, tehát már a *Felelet* megjelenése után írja: „Én a Mondolatot alacsonyáságnak néztem, de soha sem kísérte meg az a gondolat, hogy reá csak egy betűt is feleljek.”¹⁹

A *felelet*, az *Antimondolat* azonban két ifjú barátja, Kölcsey Ferenc és Szemere Pál tollából mégiscsak megjelent. Érdekes Kölcsey egyik nyilatkozata. Ezt írja Kazinczynak Szatmárcsekéről 1815. augusztus 28-án: „Én az Antimondolatot óhajtottam volna, hogy nyomtatatlan maradjon, én az e félektől azt hiszem, [...] hogy az ily dolgokban legjobb nemes büszkeséggel hallgatni, s megvallom, hogy még csak nem is gondoltam, hogy az Antimondolat valaha kinyomtatassék.”²⁰ Ezek szerint csak magánpasszióból ültek össze barátjával Pécelen, csak szórakozásként fogalmazták a *Felelet* a *Mondolatra* szövegeit? Vagy a kiadás épp úgy független a szerzők szándékától, mint Szentgyörgyi *Mondolatjának* esetében? Kölcsey idézett megnyilatkozása azt tükrözi, hogy a nyomdai kiadásra bocsátásban pesti barátaiak rábeszélése játszott közre. Hogy elvesztették a felügleletet kéziratuk fölött, abból is látszik, hogy nem volt lehetőségük a korrekciókra, igen sok sajtóhiba maradt a szövegben, hogy *Somogyi*től *Bobogyi*ra változott feleletük címettjének neve a cenzor kifogása miatt,²¹ s hogy sokakhoz (így Kazinczyhoz is) hamarabb eljutott a kinyomtatott vitairat, mint szerzőihez.²²

A *Felelet a Mondolatra néhai Bobogyi Gedeon úrnak* címmel Pesten 1815-ben megjelent kis könyv szövegeinek születése tehát Pécelhez és az 1814-es esztendőhöz kötődik. Itt, a szülői házban telepedett meg Szemere Pál ifjú feleségével, a távoli ro-

¹⁵ KazLev. XI. 252.

¹⁶ KazLev. XII. 27.

¹⁷ KazLev. XII. 103.

¹⁸ 1818. márc. 15. KazLev. XV. 521.

¹⁹ KazLev. XIV. 425.

²⁰ KazLev. XIII. 115–116.

²¹ „Trattner mondá, hogy a Libr. censor nem engedi meg a *Somogyi G.* nevet”, írja Kazinczy. KazLev. XIII. 58.

²² 1815. szeptember 1-jén Kölcsey még mindig nem látta a kinyomtatott vitairatot, így panaszkodik Kazinczynak: „Valóban rendes állapot ez a miénk! Megeshetne, hogy ellenünk sokan felkelnének, s mi a dolgokról csak évek múlva tudósíthatnánk, s olyankor készülnénk felelni, midőn a publicum figyelme már száz újabb dolgok által vonzatott el.” KazLev. XIII. 144.

kon Szemere Krisztinával, akit becenevén, *Kriskaként* emlegetnek. Házasságkötésükre 1814. február 25-én került sor, a lakodalmat 1814. május 15-én tartották. Vitkovits Mihály, a közös pesti barát ilyen tudósítást küldött az ifjú házasokról Kazinczynak 1814. szeptember 6-án: „Elég az Palinak, hogy Kriska Péczelen nem zúgolódik. – Költsei Junius olta velek lakik, 's Palival annyira literatorkodik, hogy Kriska is úntában verselni kezdett. Költsei és Pali Somogyi Gedeon Uramnak Letzkéket készítettek; rövid időn olvasni foghatod. Ennyit a Péczeliekről.”²³ (Zárójelben jegyzem meg, hogy Kölcsey e hosszas péceli vendégeskedéséről újabban regénybe illő történetek keltek szárnyra; feltételezve Ferencnek Pálhoz való erotikus vonzódását, illetve Kriskával való idilljét.) Szemere Krisztina mindössze 36 évet élt, s Képlaki Vilma néven valóban verselt. Kazinczy jól ismerte a Széphalomhoz közeli Lasztocon élő családot, s reá várt később a szomorú feladat, Kriska halálhírének közlése Szemere Lászlónéval, az édesanyával.

Kazinczy így foglalta össze egyik levelében 1815. augusztus 23-án, még mielőtt a mű a kezébe került volna, amit az *Antimondolat* létrejöttéről tudott: „A' Mondolatra írt nem tudom mi a' Szemere Pál és Kölcsey Fer. pajkossága. Én ezt még nem láttam. E' héten talán megkapom [...]. Midőn a' titulust az Újságlevelekből megláttam, elszörnyülködtem reá, mert Somogyi helyett Bohógyit írni nem elmésség hanem parasztság. Ezt Szemere deprecálja [helyteleníti] is, az az desavouirozza [cáfolja], 's declarálja [kinyilvánítja] hogy nem övék. Azt mondja, hogy nála Péczelen mulatván [...] Kölcsey, őket megszállá a' pajkosság lelke és ezt öszve firkálgatták, 's mutatták Pesten. Ott örültek neki, 's elvették tőle. Ő ide jött, Kölcsey Szathmárba, 's Szemere megírta a sürgetőknak, hogy simítsák ki a' mint legjobbnak látszik, ez a' bolondság úgy sem kíván nagy gondot. 'S a' sok szakács aligha el nem sózta az étket. Minthogy Szemere annyira megkedvelte sok esztendő olta az én módomat, hogy mind stíljé, mind Chirographja [kézírása] sokszor engemet magamat is megcsal [...] nagyon tartok tőle, hogy az Antimondolat nekem fog tulajdonítani, holott annak egy betűje sem enyém, nem az még gondolatja is; ők azt hírem nélkül írták.”²⁴ Tehát igyekszik mindjárt elhárítani a vitairat létrehozásában való közreműködés vádját. A vád lehetőségét Szemere tényként kezeli, amikor azt javasolja Kazinczynak 1815. szeptember 2-án, hogy nyilatkozzék a nyilvánosság előtt kívülrőléről: „Veszprém vármegye a Dicshalom azaz Veszprémért haragszik. Pápáról dr Zsoldos készül felelni; s készülnek a debreczeniek is, s mindnyájan Kazinczy ellen. Ily esetben legtanácsosabb lesz, ha uram Bátyám az újságlevelekben ... egy kinyilatkoztatást fog a publicummal s felelni akarókkal előre közleni. Meg kell nevezni mind Kölcseyt, mind engemet. Az egésznek plánja az enyém.”²⁵ Kazinczy megfogadja a tanácsot, a cenzor azonban kitöröltette Kulcsár lapjából Kazinczy nyilatkozatát, hogy a *Feleletben* semmi része.²⁶ Döbrenteit is megkéri, hogy az Erdélyi Múzeumban tegye közé „Jelentés” című rövid szövegét:

²³ KazLev. XII. 78.

²⁴ KazLev. XIII. 98–99.

²⁵ KazLev. XIII. 145.

²⁶ KazLev. XIII. 275.

„Én a’-Tóth-Vázsonyi Író’ Mondolatjára felelni soha nem véltem sem szükségesnek, sem hozzám illőnek; ... az Anti-Mondolatot pedig írásban soha nem láttam, nyomtatásban is csak tegnap, és így közel két holnappal azután, hogy az mindenfelé olvasott.”²⁷ Kazinczy Romy Károly Györgynek így nyilatkozik: „Büszke vagyok reá, hogy ily nyomorúlt ember ellen nem nekem kellett fegyvert ragadnom.”²⁸

Szeptember 15-én kapja meg Kazinczy az *Antimondolat* első példányát, s benyomásait frissiben így rögzíti: „A’ Mondolatra adott feleletet végre én is láttam; tegnap estve hírt vettem Ujhelyből, hogy egy pakétom érkezett Pestről, ’s azonnal szaladtam ’s általvettem. Míg haza értem, végig futottam rajta. – Nem csuda ha Somogyi magát agyon sujtva érzi, és Somogyival együtt az ő czinkosai. Úgy kell nekik. ...”²⁹ A szöveg elszórákoztatja, de rögtön észreveszi a sok sajtóhibát, fel is veti ezt Helmecezynek: „ezen igen igen sokat kaczagtam. De édes barátom, mondd-el csak, ki lehet az a’ szörnyű Corrector, a’ ki olly ész nélkül járt-el az Antimondolat revisiójában?”³⁰ Amikor végre – épp Széphalmon – Szemere Pál is kezébe veheti a művet, már egy javított új kiadásra is gondolkodik. Kazinczy erről így tudósít: „Tegnap dél előtt betoppna nálam Szemere és itt hált. ... Képzeled melly öröm vala nekem őtet ismét meglátni. Berregben Kölcsével sokat dolgoztak. A’ Mondolatot [!] Szemere csak nálam látá nyomtatásban; azon a’ könyvetlen földön hire nincs. ... A Szemere és Kölcsy szándéka az, hogy a’ már kinyomtatott Feleletet a’ Mondolatra becsületesebb formában és kisimítva elébe teszik újabb munkájoknak, és én ezt nagyon javallom.”³¹

A *Felelet* ötletgazdája Szemere Pál volt, a szövegek nagy részét ő fogalmazta. Ezt Kazinczynak írt levelei megerősítik: „az egésznek plánja enyém”.³² Zavarta a névtelenség is: „Nyughatatlan vagyok látni a munkát, minekutána a címlap is meg vágyon változtatva, s a Kölcsy és a magam akaratja ellen: egyikünknek vagy másikunknak vagy mind a kettőnknek neve nélkül.”³³

Érdekes a visszhang, ugyanis a szakmai elismerésbe a hatás miatti aggodalom vegyül. Kazinczy szerint „A’ Mondolatra adott feleletben sok só, de sok tudomány is van, kivált az Előbeszédben. De a’ kis munka deproperatum. Csak az fogja érteni a’ ki Literatúránk productumait úgy ismeri, mint Irónak kell.”³⁴ Döbrentei Gábor azt írja Kazinczynak: „Az Anti Mondolat igen jól vagy on irva. Kölcsynek Gedeoni textusán jó izűen lehet kacagni. Szemere igen jól egybe szedte a’ Magyar Literatura szemetjeit, ’s a’ hátul álló deák citatumok fein vágások. De olly lármás nem lesz, mint a’ Mondolat. Ezt érteni több kívántatik, mint amoda. S az emberek az Arlequinádok [színpadi táncjátékok, árnyjátékok] látására hamarabb egybe-futnak, mint az eszes tanító leczkéjire.”³⁵ Erre válaszolja Kazinczy: „Valóban a’ Kölcsy Előbeszédében sok erő van

²⁷ KazLev. XIII. 192.

²⁸ Széphalom, 1815. aug. 29. KazLev. XIII. 127.

²⁹ KazLev. XIII. 158

³⁰ KazLev. XIII. 162.

³¹ KazLev. XIII. 17.

³² KazLev. XIII. 93.

³³ KazLev. XIII. 51.

³⁴ KazLev. XIII. 195.

³⁵ KazLev. XIII. 288.

a' humor alatt; az az átkozott didactica gravitás [komolyság] és nyugalom szépen abstechol [különbözik] a' csaknem gyermeki vásottságtól, 's csuda hogy Somogyi Gedeon magát fel nem akasztá." ³⁶ Berzsenyi keményebb hangnemet várt: „Láttam az Antimondolatot is. Csudálom hogy Szemere a' kámpoló gyermeket vissza kámpolja. Dorgálással vagy hallgatással kellett volna ezt büntetni. A' Debreczeni poesis és Grammatica alkalmasint meg van gunyolva, de Bohógyinak több kellett volna. Meg kellett volna ezt a' publicumnak nem csak mondani, de mutatni is, hogy Bohógyi a' sok igaz közé sok nem igazat is zavart 's következésképpen vagy bolond hogy azokat meg nem tudta váloztani, vagy gazember hogy tudva össze keverte; meg kellett volna azt mutatni, hogy az ő Satyrája csak olyan, mint midőn a' bolondozók a' Miatyánkhoz a' czigány imádságot keverik; meg kellett volna azt mutatni, hogy a' ki a literatort mocskolja, vét a' Literatura ellen, vét maga ellen és az egész emberiség ellen." ³⁷

Megjelenik tehát a következmények miatti aggodalom. Mint Sárközy István megjegyzi Kazinczynak: „Somogyi Gedeon jól van revangirozva, de írások [Kölcsy és Szemeré] még is több kárt tett mint hasznot. És reád valóba nem jó fényt vetett az egész Anti Mondolat." ³⁸ A praktikum embere, a mezőgazdász Nagyváthy János megírja félelmét Kazinczynak, Csurgóról 1816. március 10-én: „Mikor az Orvosok meghasonlanak, a' betegnek meg kell halni. Féltő, hogy a' magyar nyelv így ne járjon. [...] Valóban fáj a' betsületes embernek, midőn ezt, és azt tapasztalja hogy sok szép törekedéseidet is a' nyelv körül az eszetlenség egy ostoba Mondolattal fizeti meg. [...] A' Felelet szerzői, bár jó talpkövet vetettek legyen is Munkájoknak, nem sokat segítettek. Directe kellett volna nekik azt megmutatni, hogy a' Mondolat íróji jót rosszal össze kevervén, némelyeknek a' nevetésre, másoknak pedig a' nyelv javítástól való elidegenedésre nyomos okot szolgáltatnak." S mindjárt hasznos javaslattal is él: „Ugy gondolnám tehát, hogy legjobb lenne egy Szótárban a' Magyar Közönségnek azt a' javítást röviden, és okokkal együtt elejébe terjesztetni, a' melly 30 Esztendő alatt a' nyelven tétetett. A' melly módot most követünk, rossz: mert a' gúnyolás nem meggyőzés, és a' hol meggyőzés nints, ott követő sint." ³⁹

Kölcsy Ferenc biztos volt a távlati sikerben. Amikor olvasta, hogy Kis Áron őt is, Szemerét is erős gúnnnyal ostromozza védelmébe véve Somogyi Gedeont, azt is észrevette, hogy használja a neológia által teremtett *kecs* szót és más újításokat. Ebből optimista következtetésként azt írja Kazinczynak: „Nem igaz-e a' mit régolta hiszünk, hogy a' mi ügyünk elébb utóbb minden tudós és tudatlan Adelungjainknak (hogy Gotschedeinket ne emlitem) ellenekre is triumphálni fog? Minden tanulni 's haladni szerető ifjú a' mi útonkon fog a' pálya felé törni." ⁴⁰

Kazinczy ekkori magatartásában érdekes kettősséget figyelhetünk meg. Az egyik motívum, hogy hasznosnak, folytatandóak tartja a vitát. Prónay Sándornak írja 1815. december 21-én: „A' német Literatúra épen egy illy gyalázatos czivakodás ál-

³⁶ KazLev. XIII. 304.

³⁷ KazLev. XIII. 306–307.

³⁸ KazLev. XIII. 414.

³⁹ KazLev. XIV. 31.

⁴⁰ KazLev. XIV. 157.

tal jutott virágzásának fő polczára, 's azt az útat tette egy tized alatt a' mellyre e' nélkül ötven eszt. kívántatott volna. Bizony a' Somogyi Gedeon' pasquillja, mellyre Szemere és Kölcsey épen azért feleltek abban a' vad tónban, hogy a' nem tudós Olvasót vonhassák a' per nézésére, már is sok jót tett, 's én óhajtom hogy a' per még egy két esztendeig folyjon így. Somogyi, a' ki fel volt tüzelve némelly nemtelen indulatú emberek által, és a' ki azt hitte, hogy én az ő parasztságaira 's oktalanságaira bizonyosan felelni fogok, és ezért a' munka nyomtatásakor már feleletemre adandó válaszával is kész volt, elhűlt rajta, hogy én ötlet feleletemre méltónak nem néztem, minden jó embernek megvetését tapasztalta, látta, hogy goromba lenni Szemere és Kölcsey is tud a' goromba ellen, 's elhallgata; Prof. Ruszek pedig és Kisfaludi többé nem fogják terjeszgetni a' Mondolatot."⁴¹ Ennek első látásra ellentmond a békítés néhány gesztusa. Ruszek József apáthoz ilyen sorokkal fordul 1816 első napjaiban, tehát 2-3 héttel az imént idézet kissé harcias megnyilatkozás után: „Emberek vagyunk mindnyájan, mindnyájan követhetünk olly dolgokat, mellyeket, midőn már késő, megbánunk; elragadtathatunk egyik vagy másik ügynek, egyik vagy másik barátunknak mértéktelen szeretetétől: de a' kötelességhez térés, 's annak tétele, a' mit becsület 's a' tudományok' 's ezek által a' haza' szeretete parancsol, soha nem késő. Feledjük a' történeteket, Fő Tiszt. Apát Úr, 's mutassuk-meg, hogy gondolkozásainknak ellenkező volta mellett is tudunk lenni igazságosok, széplelkűek. [...] Én tudom minek hiszek, 's míg az ellenkező felől meg nem győzetem, e' hitben maradok. Hogy más is azt higgye, azt én soha nem kívántam, 's kívánni soha nem fogom."⁴² A látszólagos ellentmondást az idézet utolsó két mondata oldja fel, amelyek az elvek fenntartása melletti békekötésre utalnak, a békejobb új lap nyitására, a nemtelen támadások elkerülésére vonatkozik.

Vajon jöhetett-e béke a *Mondolat* és az *Antimondolat* okozta vágások, sebek után? Ha Kisfaludy Sándornak Ruszek Józsefhez címzett, de nyilvánvalóan Kazinczynak szóló, 1816. április 14-én papírra vetett üzenetét olvassuk, elbizonytalanodunk a válaszában. Nem is a vitairatokról nyilatkozik, hanem a mélyebb szemléleti különbségekre utal, amikor többek között ezt írja: „K., kitől arany időt ígértem Nyelvünknek, nem hogy előbbre segitené, hanem vissza taszít bennünket az által, hogy idegen Nyelveket majmozó különösségeivel felzavarja Nyelvünknek eredeti tulajdonságát, és tagadhatatlan literatori bájai által másokat is, kivált az idegen nemzeti és nyelvbeli kultúrával félig ismeretes ifjakat és írócskákat elcsábítván, egész felekezetet formál, dictátorkodni akar, és minden dicsőségét ebben látatik találni. [...] A' Nyelv a' Nemzetnek legdrágább Palládiuma. A' nyelvet olly ádáz újításokkal tagolni, gyilkolni és zavarni mint sokan merészlik, valóságos crimen laesae nationis, és ehhez minden Magyarnak van szöllője [...], ezt akadályoztatni minden Magyarnak kötelessége. És valóban bűnösnek érzem magamat azért, hogy ezt én is eddig elmulasztottam.” Kisfaludy azonban az ifjú Kazinczy érdemeit is megemlíti: „Én K-t, úgy mint Literátort, tisztelem, becsülöm, mert ha rongálja is különködő kórsága által nyelvünket, hát volt az

⁴¹ KazLev. XIII. 363–364.

⁴² KazLev. XIII. 399–400.

ideje, hogy javította, szépitette, gazdagította is, és ha igazak akarunk lenni, tehát meg kell vallanunk, hogy ő volt az első, a' ki nyelvünkbe azt az édességet, kellemetességet, hajlékonyságot, könnyűséget, lágyságot és csint szerencsésen belé olvasztotta, melly nélkül nyelvünk a' finomabb érzeményeknek kiejtésére soha sem lett volna alkalmas.⁴³

Pázmándi Horvát Endre Pázmádon 1815. október 15-én kelt hosszú írásában foglalja össze nézeteit. Ebből idézünk: „Hogyan is készült volna az [a Mondolat] a' mi akaratunkkal, vagy segítségünkkel, holott most sem hagyjuk helyben? Én szembe meg-mondanám Somogyi Úrnak, bár őt soha nem láttam is, hogy el-vétette az arányt. Azt is megkérdezném tőle, ha vallyon a' homlokkép a' Szerző képe helyett áll-e? De a' Felelet-is agyra esett ám! Erre, ha valamire, lehet mondani: Si tacuisses, Philosophus mansisses. A' Mondolat nem annyira ártott Kazinczy Úr nevének, mint némelyek gondolják; sőt semmit sem ártott. De árt a' Felelet. Mert ebben egyik zavart a' másikat tolja, a' tárgyat üti véti, – vagy talán tárgyba sints.”⁴⁴

Végül vessünk még egy pillantást a széphalmi kúriára: miképp élhette meg Kazinczy a Mondolat-vitát. Két jellemző s a téma szempontjából is értelmezendő tényre utalok. Az egyik az, hogy értelmiségi körét is megérintette az elmérgesedő pen-naháború, ami a sárospataki kollégium professzorainak két pártra szakadásához vezetett. A másik viszont annak hangsúlyozása, hogy Kazinczy életében ezek igen dolgoz és termékeny évek voltak, vagyis nem szabad azt hinnünk, hogy a Mondolat-vita töltötte volna ki napjait.

Ami Sárospatakot illeti, hallgassuk meg Kazinczy híradását, amelyből következtethetünk a megbolydult méhkasra: „Patakon Prof. Kézynél ebédelék, a' ki nekem elbeszélte, hogy Prof. Lácza Józef (a' *Ludhattyú* a' Tövisekben) egy valakitől postán kapta meg a' Mondolatot, hogy triumphált megmocsokoltatásomon, [...] s ő Lácza, 's Prof. Philos. Rozgonyi 's Prof. Juris Kövy rajtam mulatták magokat minden üres órájuk alatt. Nyugtalanul várják, mit fogok én erre mondani...” Majd így folytatja: „Nagy Ferencz beszéllé, hogy Lácza, Rozgonyi és Kövy ötet Dicshalminak csúfolgatták. Vályi-Nagy nem vala nem kész a' feleletre, 's őket viszont Pórhalmiaknak csúfolgatta. [...] Kövy egy nagy talentum 's tiszta fejű ember, de kevélysége 's kálvinista durvasága nem ismer határt. Nékem vele szoros szövetségem soha nem volt; de miolta olvasta Vitkovichhoz írt Epistolámat, azolta hátam megett mindég ránczigál. Bosszanodik a' Debreczen megsértéséért, hol ő Togatus volt.”⁴⁵ Egy végletesen nemtelen támadás is érte Sárospatakról Kazinczyt, amely szintén része az 1810-es évek nyelvújítási harcainak. Lácza Szabó Józsefnek tulajdonítják a névtelenül megjelent durva és trágár gúnyirat szerzőségét, aki református lelkész, előbb pápai majd (1808-tól) sárospataki főiskolai tanár volt. Kazinczynak érthetően – mint ezt Dessewffy Józsefnek megírta⁴⁶ – leginkább az anyját erkölcstelennek bélyegző utalás okozott fájdalmat.

⁴³ Kazinczy Kis Jánosnak; 1816. okt. 27-én lemásolja és elküldi Kisfaludy szövegét. KazLev. XIV. 386–391.

⁴⁴ KazLev. XIV. 515.

⁴⁵ Helmezy Mihálynak szól az 1814. február 27-én kelt levél. KazLev. XI. 251–252.

⁴⁶ KazLev. XIII. 336.

A pataki pasquillus közönségesebb a *Mondolat*mál, elszenvedni nehezebb lehetett.⁴⁷ Kazinczy azonban ment a maga útján. Ezekben az években befejezi Báróczy-tanulmányát, sajtó alá rendezi fordításainak kilenc kötetét, a sátoraljaújhelyi református gyülekezet főgondnokaként megújítja a templomot, korszerűsíti az iskolai oktatást, gondoskodik a lelkeszi státusz méltó betöltéséről, közben utazást tesz Erdélyben, fogalmazza az *Erdélyi levelek* darabjait, s igen élénk ekkor a levelezése is. Ami tehát munkakedvét, tevékenykedését illeti, abban nem látunk megingást, visszaesést. Sőt az *Orthológus nálunk és más nemzeteknél* megírásával ön maga és a magyar szellemi élet számára irányt mutató összegezést alkot.

Hozzá kell azonban tennem, hogy a *Mondolat* és *Felelet a Mondolatra* vitának volt a neológus táborra nézve káros következménye is. Az átélt feszültség nyomot hagyott a barátságokon, és bizonyos elvek újragondolása került napirendre. Kölcseynek Lasztócról Széphalomra küldött három levele jelzi a változást. Az *Antimondolat* egyik szerzője foglal állást úgy, hogy olyan pontra érkeztünk, amikor nincs már értelme a harcnak, amely csak zavart okoz. A helyzetet úgy látta: „a’ haladni nem akarók még inkább vagy rettegőkké, vagy makacsokká lettenek, a’ haladni akarók pedig a’ természetes határokon túl csapongtanak, ’s a’ jó, jámbor olvasó, vagy néző soha sem tudja mit tegyen, ’s mihez tartsa magát”.⁴⁸ Attól tart, hogy a neologizmus nevetségessé válik, ezért az olvasók, valamint a szélesebb körű társadalmi hatás érdekében új korszakot kell kezdeni.

Ez az új korszak elveszi ugyan Kazinczytól a vezéri szerepet, de nem hagyja őt feladatok nélkül. Ő az új irodalmi központtól távol maradva, anyagi szűkössége ellenére sohasem vált széphalmi remetévé, személyisége haláláig igazodási pontja maradt a magyar irodalmi életnek.

⁴⁷ Egy példa a pasquillus durvaságára: arról beszélnek, építsenek ürülékből talapzatot Kazinczy mellszobrának, s legyen rajta ilyen felirat: „Ez amaz ditső Széphalmi Vintze! alias K. F. egynehány nyomorék gyermekeknek de még több gyáva darab írásoknak koholójja. Hazájának Kirájljának és minden nálánál okosabbaknak is megesküdt ellensége, a’ tudósok martzongója, az ötlet imádó vagy félénk elmék bolondítója requiescat in pice, te pedig jámbor utazó! ki hazádat, Királyodat betsületedet és a tudományokat szereted, oldj gatyát és az ő originális Satyrus képét bőséges sós nedvekkel lotsold le.”

⁴⁸ KazLev. XV. 233.

BÍRÓ FERENC

Orthológus és neológus nálunk és más nemzeteknél
Kazinczy tanulmányának helye a neológia rendszerében
(Vázlat)¹

Első – minden mást megelőző – kérdésünk tehát az, hogy mi e különös sorsú írás helye Kazinczy gondolatvilágának alakulástörténetében.

Kazinczynek a neológiára vonatkozó elképzelései az 1810-es évtized első felében folyamatosan gazdagodtak, a *Levelezés* tanulsága szerint mintegy nyolc olyan témakör bontakozott ki, amelyek körül forogtak az ő és a neológia ügyébe leginkább beavatott barátainak gondolatai. Ezek a témakörök az íróknak és készülő műveik nyelve közötti viszonylatokkal foglalkoztak, a „kié a nyelv” kérdésétől a nyelv géniuszának fogalmáig vagy éppen a „kriticizmusban” rejlő lehetőségek feltárásáig. E témaköröket azonban – az idő előrehaladtával egyre inkább kiderül – voltaképpen egy kérdés (az egyik témakör) uralta, az az első pillantásra merészen hangzó tétel, hogy az „*író a nyelv ura*”. Ez valóban provokatívan hangzik, (a *Poétai episztola* hőse, Högyészti Högyész Máté szerint az igazi költőnek éppen az az egyik üdvös jellemvonása, hogy „magát a nyelv urának nem hiszi”), valójában azonban nincs benne provokatív célzat. Arról a hatalomról van csak szó, amivel a költő (vagy író) rendelkezik készülő művének nyelve felett. Az írói szabadságról van tehát szó. Közvetetten, de kimutathatóan az írói szabadság a tétje az említett témakörök túlnyomó részének is. Ez általában is teljesen jogos igény minden szerző részéről, de nyilván nem véletlen, hogy éppen Kazinczy Ferenc írásaiban – elsősorban a *Levelezésben* – s éppen ekkor (a neológia kibontakozásának idején) merül fel ilyen súllyal. Ez a nyelvet újítani szándékozó író számára vált fontos kérdéssé.

Fontos azonban észrevennünk, hogy a neológia fogalmi rendszerének kibontakozásával egy időben jelenik meg s tudatosul a neológia legsúlyosabb belső problémája is. E probléma lényege abban van, hogy a nyelvnek van egy másik ura is, s ez: az olvasó. A nyelvnek tehát két ura van. Ez a probléma eleve benne rejtett Kazinczy elméletében, de gondolatainak iránya és lendülete miatt nem került az előtérbe, sőt, látóterébe sem. Pedig a probléma elméleti szinten igen hamar – fogalmazzunk így – rendelkezésére állt volna, ha felfigyel rá. A lehetőséget a kor legnagyobb nyelvész tekintélyével, Johann Christoph Adelunggal vitában szálló Wieland mutatta meg. Wieland

¹ Előadásként elhangzott a Kazinczy Ferenc Társaság sátoraljaúj helyi konferenciáján 2015. október 3-án.

Christian Martin – tudjuk – Kazinczynak már kora ifjúságától fogva kedves írója volt, a szóban forgó tanulmányával (*Über die Frage, Was ist Hochdeutsch...* 1782) is viszonylag korán megismerkedett, már 1806-ban felhívta rá barátja, Kis János figyelmét. Ez Kazinczy számára több szempontból is fontos tanulmány volt, az 1813-as Báróczi életéről szóló írásában alaposan felhasználta, az 1810-es évek közepén le is fordította, 1825-ben pedig publikálta. Itt a gondolatmenetnek az a mozzanata támogatja Kazinczy neológiáját, amelyben azt fejt ki a német klasszika jelentős szerzője, hogy a jobb írók viszik a nyelvet a tökéletesség felé, s a „nép” „mindig” elfogadja az írók újításait (ajánlatát), ha az – írja a Bárócziról szóló tanulmányban Kazinczy – „múlthatatlanul szükséges és széphangzású.” Ez tehát azt jelenti, hogy az író szabadsága arra elég, hogy ajánlatot tegyen az olvasónak, aki elfogadja az ajánlatot, ha ennek a feltételnek megfelel. Ez a képlet – az író szabadon ajánl, az olvasó szankcionál – általában igaz, Kazinczy soha nem vonja kétségbe igazságát. Még 1821 nyarán is leírja Pápai Sámuelnek egy levélben, hogy az „írók a' Nyelv' Urai, 's az áll meg, a' mit az Idő ő utánuk sanctionál”. Figyelemreméltó különbség: itt az Idő szankcionál és nem az olvasó. Az „Idő” és az „olvasó” között igen nagy különbség van, s e különbségben ott van a neológia alapvető problémája. A Pápai Sámuelnek leírt formulában az általános, elvont, elméleti igazságot fogalmazta meg, s Kazinczy láthatóan képtelen belenyugodni abba, hogy ez csak általános szinten legyen igaz. Mindent elkövet, hogy operatív, a mindennapok nyelvi-irodalmi vitáiban is használható igazsággá alakítsa át. Ez azonban nagyon sokáig nem sikerül.

Ez akkor derül ki világosan, amikor meg akarja írni a „neologismusok apológiája” című tanulmányát. Ennek a „dissertationnak” az elkészítését 1815. január elején határozza el, sőt, Szentgyörgyi Józsefnek az írja január 20-án, hogy már bele is kezdett. Nyilván haladt is a munkával, mert ez év szeptemberében látogatóban volt nála Szemere Pál, akinek az értekezés kezdetét fel is olvasta. A lelkes ifjú barát és tanítvány az „elragadtatásig” elégedett volt a hallottakkal. Kazinczynak azonban most, hogy felolvasta, nem tetszett. Az év folyamán azután tovább dolgozott rajta, még hozzá „nagy tűzzel,” de végül úgy döntött: ha el is készül vele, nem fogja megmutatni senkinek. Azután – a következő években – különböző, a neológia védelmének irányába mutató tervek viszonylag gyakran felmerülnek a levelezésben, de az eredeti, az „apológia” szót magába foglaló terv háttérbe szorul. Igaz: véglegesen nem tűnik el. Még 1819 márciusában is azt írja Döbrentei Gábornak, hogy újra a „Neologismus apológiáján” dolgozik, de a helyzet, amiben van, „folyton megváltoztatja a munka plánumát”. Tehát: több mint négy éven át foglalkozott egy tanulmánnyal, amelyet – végül is – soha nem fejezett be.

Kazinczy – tudjuk – a viszonylag könnyen és gyorsan író szerzők körébe tartozott, erre sok példát találunk, főleg ha a Levelezésben folytatott vitáit nézzük s összehasonlítjuk az ő és vitapartneri tempóját. Most azonban a lendület elakadt, s mindig is akadozik, ha a neológiáról szólva nem valakivel szemben (vitázva) fejt ki gondolatait, hanem általános érvénnyel akar fogalmazni. Ha a magyarázatot keressük, csak a neológiának az imént említett problémájához jutunk el: a nyelvnek két ura van, ura a nyelvnek az író és – mivel ő szankcionál – ura az olvasó is. A Levelezés jól mutatja,

hogy ő valóban ragyogó vitakészséggel rendelkezett, de e vitákban hol az egyik, hol a másik igazságot – tehát hol az író, hol az olvasó igazságát – védte, de soha nem védte együtt a kettőt. Az érvelés iránya attól függött, hogy éppen kinek ír a levelet. Más irányba haladnak a gondolatai, ha Helmecci Mihálynak, s más irányba, ha Zirc énekesének, Pázmándi Horváth Endrének fejti ki polemikus érveit. Ez a tanácsstalanság van ott – voltaképpen egészen nyíltan – abban a levélben, amelyből az imént idéztünk egy fél mondatot: ha a „helyzet” (amiben van) változtatja meg a munka plánumát, akkor ez azt jelenti: ha nem tudja pontosan, kihez szóljon, így nem tudja azt sem, hogy melyik igazság érdekében érveljen.

A széphalmi kúria lakója tehát lassan a negyedik éve küzd egy problémával, amely (az író világa felől nézve) voltaképpen egy feloldhatatlan ellentmondás két, egyaránt alapvető igazság között. Úgy véljük: folyvást kereste a lehetőséget arra, hogy az ellentéteket úgy oldja fel, hogy ne sérüljön egyik igazság sem. Úgy látszik, hogy Kazinczy emlékezetében egy irodalmi szöveg merült fel, s ez tudatosította számára: az ellentétek között elvileg lehetséges egység. Ez egy Horatius episztolában (Első könyv, XII. 19) olvasható: „quid velit et possit rerum concordia discors”, Urbán Eszter fordításában: „és mire jó a világ széthúzó harmóniája”. Kazinczy 1818. december 17-én számol be Dessewffy József barátjának egy készülő tanulmányról, amibe az imént kezdett bele, s amelynek a címében ott szerepel ez a horatiusi sor, egy változtatással: a „rerum” szóalakot ő a „linguae” szóalakra cserélte, hiszen ő nem a világról, hanem a nyelvről akar szólni. A Levelezésből kiderül, hogy ezt a kifejezést már megbeszélte két sárospataki professzor barátjával. Úgy sejtjük: itt a következő nyáron befejezendő *Orthológus és neológus* ... című tanulmány korai fogalmazványáról lehet szó. Ennek a majd 1819 novemberében, a Tudományos Gyűjteményben megjelenő dolgozatnak a gondolati centrumában ott van annak az ellentétnek a feloldása, amely ellentét nem engedte meg, hogy Kazinczy megírja a neológia apológiáját, hogy neológiára vonatkozó gondolatait ellentmondásmentes rendszerré alakítsa.

Ez ugyan – mint látni fogjuk – sikerül, a rendszerben ellentmondás ugyan nincs, a gondolatmenetnek azonban lesznek zökkenői. De ebben semmilyen szerepe nem volt annak, hogy a tanulmány megírásába belejátszott egy újabb impulzus: vita Füredi Vida álnévű szerzőnek a Tudományos Gyűjteményben, 1818 nyarán megjelent, *A Recenziókról* című dolgozatával.

Ez nem is burkolt támadás volt Kazinczy ellen, s távolról sem az egyetlen támadás. Ebbe az irányba azonban ne térjünk most ki, hiszen akkor ki kellene térnünk az 1810-es évtized utolsó éveinek sokfajta ellentétől szabdaltnak írodalmi életére, ez a kitérés még a legtömörebben előadva is szétfeszítené ennek az előadásnak a kereteit. Távolról sem csak a neológiáról volt szó, sőt. Kazinczynak harcolni kellett (az erős támogatókhoz jutott Verseyhy Ferencsel szemben) Révai Miklós grammatikusi örökségének védelméért. Ugyanakkor korábbi érdes kritikai megnyilvánulásai miatt a széphalmi kúriát ostromolták Szatmárból, Patakról, a Dunántúlra pedig több pontjáról is érkeztek támadások: Veszprémből a *Mondolat* című gúnyirat, Keszthelyről az egyébként tehetséges mezőgazdász, Pethe Ferenc elképesztő ajánlatai és híresztelései,

de elsősorban Kisfaludy Sándor baráti köre részéről áramlott az indulat. Az ország akkor legnépszerűbb poétáját a *Tövis és virágok* epigrammája alighanem mélyebben megsebezte, mint bármi más az életben. Ez érthető: az akkor még ismeretlen Dayka Gábor hívja az „olympusi karba”, de csak akkor, ha előbb műveinek majdnem kilencven százalékát tűzbe veti. Vad haragját osztotta népes baráti köre és még népesebb olvasótábor. Pesten is számos ellenfele tevékenykedett, az egyik Verseghy elszánt híve, Sággy Ferenc, az Egyetem nyomdájának igazgatója volt. De távolról sem csak ezek a konfliktusok játszottak szerepet abban, hogy Kazinczy körül az 1810-es évek végére megfagy a levegő.

Az említett *A Recenziókról* című, 1818 júniusában megjelent írás volt a közvetlen apropó, de úgy sejtjük, inkább csak ürügy, így nyílt lehetőség, hogy cáfolja Füredi Vidának egy kényelmetlen állítását, miszerint ő lenne a neológia „Vezére”. De nyilván ennél is fontosabb szempont volt az, hogy így talált lehetőséget arra, hogy a kompromisszumos javaslatot egy fölényes tónusban elkészített vitairat keretei között tegye közzé. Ennek a tanulmánynak a lényege ugyanis a kompromisszum, Kazinczy tehát úgy vonul vissza, hogy közben támad. Valójában csak az ortológia és a neológia kérdéséről beszél, a dolog érdemi részét illetően békülékenyen. A vitahelyzet azonban biztosítja számára a fölényt, amelyet megerősít nagy történelmi tudása s az, hogy minden állítását alapos érveléssel támasztja alá. Így jut el az értekezés a lezárás előtti részig, amelynek első (a betűtípussal is kiemelt) mondata voltaképpen Kazinczy eddig vázolt problémájának a megoldása. „– Jól és szépen az ír, aki tízezer ortológus és tízezer neológus egyszermind, ’s egyességben és ellenkezésben van önmagával.” Ez a mondat (s főleg, hogy immár leírhatja ezt a mondatot) több éves töprengés és útkeresés eredménye.

Ebben a rövid előadásban eddig ennek az útkeresésnek az útját igyekeztünk főbb vonalaiban követni. A probléma – foglaljuk össze – az volt, hogy Kazinczy számára mindenképpen és mindvégig alapvető igazság, hogy az „író ura a nyelvnek” (s itt mindig az író művének nyelvéről van szó). De el kellett fogadni azt az igazságot is, hogy a mű nyelvét az olvasó fogadja vagy utasítja el – ő „sanctionál”. A nyelvnek így módon két ura van, s a másik úrral – az olvasóval – Kazinczy teoretikusan nem tudott mit kezdeni. mindenáron arra törekedett, hogy az általános igazságot (szívesebben fogalmaz úgy, hogy nem az olvasó, hanem az „idő” szankcionál) a mindennapokban is használható, operatív igazsággá tegye. Láttuk, hogy ez sokáig nem sikerült, két s egymáshoz nem igazán illeszkedő, egymással ellentétes állítás állt szemben gondolatvilágában. Valamikor az 1818-as éve második felében azután felmerült a horatiusi formula, a *concordia discors*, az ellentétekben megnyilvánuló egység formulája. A feladat immár „csak” az, hogy tartalommal töltsse ki ezt a formulát. Ez történik meg az *Orthológus és neológus...* című tanulmányában, amelyet valamikor 1819 koranyarán írt. A ma ismert cím először Rummy Károly Györgyhez 1819. június 20-án írott levelében szerepel, Kis Jánosnak pedig ugyanezen a napon azt írja, hogy a következő postával küldi Pestre. A Levelezésből azonban azt is tudjuk, hogy október elején – átalakítás céljából – visszakérte a kéziratot. Kis Jánosnak november 11-én újra ír, ebből megtudjuk, hogy a kézirat még mindig Széphalmon van. A tanulmány viszont megje-

lenik a novemberi számban, ráadásul az eredeti változatában, amit júniusban (de inkább augusztusban) küldött el a szerkesztőségnek.

Ez a helyzet magyarázatra szorul, a magyarázathoz azonban olyan körülményekkel kell számot vetni, amelyekről eddig nem volt alkalmunk szólni. Utaltunk rá, hogy az utóbb emlegetett írások már a Tudományos Gyűjteményben jelentek meg. Ez az igen jelentős folyóirat 1817 januárjában indult, a kormányzat támogatásával; az élvonalbeli magyar tudósokból álló (mai szóval) szerkesztőbizottság elnökét a nádor nevezte ki. Ez Fejér György volt, nagyszerű elme, az Univerzitás teológia professzora. Említettük, hogy Kazinczynak számos konfliktusa halmozódott fel az 1810-es évek végére, az egyik – egyáltalán nem a legzajosabb, de talán a legmélyebb, noha egyáltalán nem személyes – konfliktusa azonban éppen Fejér Györggyel támadt. E konfliktusnak nyilván vannak még ismeretlen részletei, de bizonyos, hogy Márton István ügyével kezdődött. Ez a kiváló pápai professzor 1817 elején közzétett egy kanti bölcsélet szellemében készült katekizmust, amelyről már a Tudományos Gyűjtemény szeptemberi számában kemény bírálat jelent meg. Márton István válaszolt erre a kritikára, ezt azonban nem közölték, ellenben közöltek egy újabb, s ha lehet, még inkább elutasító bírálatot. Mindez aligha történhetett volna meg a szerkesztőséget vezető Fejér György közreműködése nélkül, aki – mint említettük – a teológia professzora és a katolicizmus szenvedélyes védelmezője volt. Márton István Bécsben élő testvére, Márton József Kazinczyhoz fordult, aki viszont a kritika szabadságának volt szenvedélyes és harcra kész védelmezője. Íme, egy részlet az egyik, ebben az időben írt leveléből: „... a legszabadabb társaságban (a' Tudományban) a' Despotismust eltűnni nem lehet. Ott mindennek szabad szólni s kimondani vélekedését.” Összeállított tehát egy kötetet, amely tartalmaz minden, Márton István katekizmusával kapcsolatban keletkezett írást, s előszót írt hozzá – ezt az előszót ő a „recenziók apológiájának” szerette nevezni. Ez a gyűjtemény még ebben az évben, tehát 1818-ban megjelent Bécsben. Egy ideig nem lehetett tudni, hogy mi lesz az ügy kifutása, de igen nagy volt a feszültség. Volt egy pillanat, amikor Szemere Pál, a talpraesett és bátor „Pali” nem mert Széphalomra levelet küldeni, az előállt helyzet a másik tanítványt, a zseniális Kölcsény Ferencet pedig (már korábban) a nyelvkérdés erőtlenségéről győzte meg. Végül – a jelek elég határozottan erre utalnak – Fejér György ebbe bukott bele: távoznia kellett a szerkesztőség éléről. A nádor gróf Teleki Lászlót nevezte ki a helyére, 1819 elejétől ő irányította a szerkesztőség munkáját.

Ez Kazinczy számára szerencsés fordulat volt. Teleki László az ortológia egyik teoretikusan felkészült híve, aki 1816 januárjában hosszú levélben fejtette ki nézeteit. Kazinczy erre nem válaszolt, mert nem akarta megbántani az érzékeny idős gróft, de a válasz nem maradt el, Szemere Pál – név nélkül ugyan, de – a Tudományos Gyűjteményben sorra cáfolja majd Teleki nézeteit. Időközben azonban megjelent a tudományos világ színterén Teleki László fia, gróf Teleki József, aki jelíges pályázatokat nyert, s akiről kiderült: a versengő grammatikai koncepciók közül, mint Kazinczy, ő is Révai Miklós nézeteit osztja. S az is kiderült: mélyen egyetért a neológia elveivel. A família háza – mint ugyancsak a Levelezésből derül ki – a pesti „belle société” köz-

pontja volt, ebben a házban pedig – legalábbis tudományos kérdésekben – egyre inkább az ifjabb Teleki volt a hangadó. Valóban nagyon tehetséges fiatalember volt, nem véletlen, hogy tíz év múlva őt választják az Akadémia első elnökéül.

Fejér György távozásával és az idősebb Teleki kinevezésével a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségében valóban új helyzet áll elő. Az év áprilisában megjelenik Kazinczy *Antikritika* című írása (amely több mint egy éve parkolt a szerkesztőségben), és – némileg különös körülmények között – novemberben az *Orthológus és neológus...* A különös körülményeket az ifjú Teleki türelmetlensége teremtette meg, nyilván ő volt az, aki nem sokat törődve a szerző aggályosságával nyomdába küldte az első változatot. Számára már ez is egyértelmű és erős szöveg volt. De ezzel egyúttal azt is elárulta: nem egyszerűen követni akarja Kazinczyt, hanem felhasználni Kazinczy tanításait. A szerző aggályai nem érdekelték, nyilván tudta, hogy máris sikeres ügyről van szó.

Ha tudta, jól tudta. A Levelezés alapján egyértelműen dokumentálható: Kazinczy írása valóban sikert aratott. A jelek 1820 elejétől kezdenek sokasodni, így Szabó János (a Vay család nevelője, művelt és tájékozott fiatalember) írja, hogy Kazinczy írása „nagy kedvet nyert az olvasók előtt. Még nem találtam senkit, aki ne dicsérte volna”. Többen (így Wesselényi Miklós, Bölöni Farkas Sándor) hosszú hallgatás után éppen most jelentkeznek újra tiszteletteljes mentegetőzéssel. Most jelentkezik – ugyancsak hosszú hallgatás után – Kazinczy hajdani sorstársának a fia, Prónay Sándor, ő 1808-ban ábrándult ki a neológiából, Kazinczy leveleire sem válaszolt. Most azt írja, hogy „Újra feltalálak” s „minden jónak és szépnek barátjaitól, Ország Világtól szeretett, betsült, tisztelt Férjfiúnak” nevezi, immár ő – Kazinczy – osztogatja az arra érdemeseknek a borostyánt. Szinte fel sem tűnik, hogy néhányan fanyalognak, így az ősrégi ellenfél, Batsányi János s az új, akit Kazinczy nemrégiben sértett vérig, a kiváló tudós, Beregszászi Pál. Ősszel jelentkezik a pesti triász hajdani tagja, Horvát István, aki közben igen befolyásos férfiú lett. Ürményi országbíró családjával már régóta bensőséges viszonyban van, ő az első őre (főigazgatója) a mai Széchenyi Könyvtárnak, leveléből kiderül, olyan körökben mozgott, ahol rossz néven vették Kazinczyról írott elismerő sorait, „mint a' jég eső hullott reám a' feddés, a' bosszonkodás”. Az utalások némileg enigmatikusak, de a bennük kifejezett szándék egyértelmű, még akkor is, ha elég nyilvánvaló: a levél írója fontoskodik és nagyozol. Arra is kész, hogy megvédje Kazinczyt Batsányi esetleges támadásával szemben. Még egy jelentkezőt feltétlen meg kell említeni, Kisfaludy Károlyt. Kisfaludy Sándor öccse, máris ünnepezt színműíró, aki hamarosan a fiatal romantikus nemzedék vezéralakja lesz, ő tanítványként jelentkezik be, tollát „fiúi bizalom vezeti” s az a remény, hogy a „buzgó tanulónak első zsengejét a' fel szentelt Mester méltányolni tudja”.

A felszentelt mester azonban az elkövetkező években már nem vezér: egyre inkább „tisztelt Veteránusként” tekintenek rá. Más kérdés, hogy alkata nem volt igazán alkalmas erre a szerepre. Németh László azt írta, hogy a század első két évtizedében a széphalmi kúria a magyar irodalom „telefonközpontja” volt. Az 1820-as években is fontos hely, de már nem központ, az irodalmi élet központja a húszas évek elejétől már Pest-Budán található.

CZIFRA MARIANN

Szógyűjtemények és szótárkezdemények a nyelvújítás korában*

A nyelvújítás általános értelemben véve a nyelv életébe való szándékolt és tudatos, a nyelv gazdagításának céljával történő beavatkozást jelent, amely Magyarországon a 18. század utolsó harmadában indult, és a 19. század elején teljesedett ki. A hagyomány szerint ennek vezéralakja Kazinczy Ferenc volt. Ez a definíció és a jelen-ség Kazinczy pályájával való összefonódása a nyelvújítási mozgalom centralizáltságának és felülről szervezettségének képzetét implicálja. Tudjuk, mert számos példa van arra, hogy igenis lehetséges a nyelvi reformokat felülről irányítani.¹

Ha a nyelvújítás leghevesebb időszakát, az 1810-es és 1820-as éveket tekintjük, a korszakkutatás érdeklődésének középpontjában néhány szöveg állt, a meghatározó, kánonformáló szövegek; és mondhatjuk, minden joggal, hiszen ezeknek a szövegeknek tulajdonítható direkt hatás. Csakhogy ezek – az egyetlen *Mondolatot* leszámítva – mind az elitkultúra területéről származnak, és csak szűk merítését adják a fellelhető szövegtörzshöz. Ide szokás sorolni a *Mondolatot* – amely annak ellenére, hogy paszkvillus, a magaskultúra területéről is merít példatárában –, az erre írt *Feleletet*, Kazinczy *Orthologus* és *Neologus*...-át, a *Tövis* és *Virágok*at, esetleg Teleki József pályaművét.² Amennyiben viszont azt feltételezzük, hogy a 19. század elejének

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport alkalmazottja (a csoport vezetője: Debreczeni Attila).

¹ Rengeteg példa létezik a felülről irányított nyelvi reformra a világ nemzetei sorában, és mind nagyon tanulságos a magyar nyelvújítás összehasonlító elemzése során. A területi korlátokra tekintettel ezek közül most kettőt emelek ki. 2008-ban alakult meg a Collegium Fenno-Ugricum, amely az öt nagy oroszországi finnugor nyelvre összpontosít. A tervek szerint az oktatást használják a nyelvi változások indítómotorjaként. Erről lásd: *Pusztai Ferenc: Nyelvújítás a finnugor népeknél. A nyelvújítás jelvilága. Tanulmányok Kazinczy és a nyelvújítás máig tartó hatásairól.* Magyar Szemiotikai Társaság, Bp., 2009. 97–101. Egy másik példa a számtalan közül a Vanuatu (régebben Új-Hebridák) szigetcsoporthoz tartozó nyelvreform, amely az 1980-as években zajlott. Az 1986-ban megalakult Bislama Tanács feladata a nyelvi sztenderdizáció folyamatának elősegítése volt. Erről is lásd: Terry Crowley: *Language Issues and National Development in Vanuatu. Language Reform History and Future – La Réforme de Langues Histoire et Avenir – Sprachreform Geschichte und Zukunft.* With an Introduction by – Avec une Introduction de – Mit einer Einleitung von, Joshua A. FISHMAN, edited by – Dirigé par – Herausgegeben von, István Fodor – Claude Hagège, IV. 1989. 111–139.

² Név nélkül, *Mondolat*, Sok bővítmenyekkel, és egy kiegészített új-szótárral egygyütt. Angyalbörbe kötve, egygy Tünet-forint, Dicshalom. 1813.; Név nélkül [*Kölcey Ferenc és Szemere Pál*], *Felelet a' Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon Úrnak, „Mondolat. Sok bővítmenyekkel, és egy kiegészített új Szótárral egygyütt. Dicshalom (azaz WESZPRÉM) 1813.” című Pasquillusára.* Pesten, Trattner Ján. Tam. Betűivel 1815.; *Kazinczy Ferencz: Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél, Tudományos Gyűjtemény, 1819/11, 3–27.; Név nélkül*

nyelvújítása az az írásbeliségben megfigyelhető, de (feltételezhetően) a nyelvhasználatot is érintő, a beszélők közösségének valamely csoportjai és rétegei nyelvhasználatában is érvényesülő jelenség, amely a nyelv használatának nehézségeiből fakadó kommunikációs akadályok megoldására irányul, valamint a nyelv művészi és szakmai kifejezőerejének maximalizálására törekszik, vagyis feltételezzük, hogy a nyelvújítás nem csupán néhány személy vesszőparipája volt, úgy jogos azt is gondolnunk, hogy ez a nagy kaliberű folyamat nem csupán négy-öt szövegen keresztül érte el hatását. Ha ez igaz, akkor a szakirodalom által vizsgált szövegek csupán a jéghegy csúcsát jelentik, és ennél jóval több szöveg kell kapcsolódjon a témához. Izgalmas és revelatív válaszokkal kecsegtet, a nyelvújítás eseménytörténetére, és szociolingvisztikai kérdésekre is fényt deríthet, ha megvizsgáljuk, hogy ez a jelentős, a magyar nyelv életében új korszakot nyitó mozgalom milyen szövegeken és kommunikációs csatornákon keresztül valósult meg. Ez a tanulmány arra keresi a választ, hogy milyen típusú szógyűjtési gyakorlatok voltak jellemzőek a 19. század eleji nyelvújítás leghevesebb időszakában. Hogyan viszonyultak az írástudók az új szavakhoz, illetve a nyelv különböző területein – szaknyelvben és csoportnyelvekben – megmutatkozó szószerűkéhez, a hiány élményéhez, ez milyen reakciókat váltott ki. A nyelvújítási mozgalom természetéhez közelebb visz annak megfigyelése, hogy a szógyűjtés milyen társadalmi rétegeket érint, kirajzolódnak-e gócpontok és szellemi központok, a földrajzi térben megkülönböztethetőek-e aktívabb és passzívabb területek; érzékelhetőek-e intézményi mintázatok stb. Az efféle problémafelvetés lehetővé teszi, hogy a centralizált nyelvújítás képzetét valamelyest árnyalni lehessen.

A témaválasztást – ti. hogy kifejezetten csak a szógyűjtéseket állítom a középpontba – egy határozott tudományos érdeklődés indokolja. A nyelvújítással kapcsolatban a legalaposabban feldolgozott terület a nyelvtudomány területén ugyanis az új szavak és a szóképzés köre. Ennek egyik lenyűgöző eredménye a nyelvújítás szótára.³ Szily Kálmán könyve teljes gyűjtését adja a nyelvújítási szavaknak, munkája arra is felhívja a figyelmet, milyen óriási érdeklődés övezte ezt a korszakot a 19. és 20. század fordulóján. A nyelvújítás szóalkotási módjairól tudományos konszenzus van érvényben, ezt a közoktatásban is tanítják, a kollektív tudás részévé vált. A kétezres években két akadémiai kézikönyv is részletesen beszámolt a szóalkotási módokról.⁴

[Kazinczy Ferenc]: Tövises és Virágok. Werke des Geists und der Kunst sind für den Pöbel nicht da. GÖTTE. Kevés számú Nyomtatványokban. Széphalom, 1811.; *Horvát István* (kiad.), Jutalom-feleletek a magyar nyelvről A magyar nemzeti museum 1815. 1816. 1817. esztendei kérdéseire, I–II, Trattner János Tamás betűivel, Pesten, 1821. (I. köt. *Pálóczi Horváth Ádám*: A magyar nyelv dialectusairól; *Gr. Teleki József*: A magyar nyelvnek tökéltetésére új szavak és új szóalkotások által; *Ettre Karchai Geórch Illés*., A magyar helyes írás fő rendszabásairól; *Kolmár József*. Próbátétel a magyar helyesírás philosophiájára; *Teleki József*. Egy tökéltetes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja. II. köt. *Gr. Teleki József*: Egy tökéltetes magyar szótár elrendeltetése, készítése módja. Folyt. *Kolmár József*. Próbátétel a magyar helyes írás philosophiájára; Folyt. *Geórch Illés*: A magyar helyes írás fő rendszabásairól; Folyt. *Gáti István*: Elmélkedés a magyar dialectusról, lexiconról, és helyesírásról.)

³ Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára – a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével, Hornyánszky Viktor, Bp., 1902.

⁴ A legújabb nyelvészeti összefoglalások az új szóalkotásmódokra mindig kitérnek, Dömötör Adrienn pl. két felsooktatási kézikönyvben is ír a nyelvújításról: *Dömötör Adrienn*: A nyelvújítás. Magyar nyelv, szerk. Kiefer

Úgy tűnik tehát, talán hasznos lehet ebből a szempontból megközelíteni a nyelvújítás témáját: összegyűjtöttem tehát mindazokat a szógyűjteményeket, szótárakat és szójegyzeteket, amelyek 1810 és 1830 között, magyar nyelven keletkeztek és kéziratban fennmaradtak, esetleg könyv formában vagy folyóiratban jelentek meg.⁵

Ebben a két évtizedben, amely a magyar nyelvújítás legeseménygazdagabb korszakának tekinthető kb. hatszáz szöveg kapcsolódik szorosan a nyelvújítás tárgyköréhez.⁶ Közülük 50 mű tekinthető szógyűjteménynek, szótárnak, illetve valamilyen stádiumú szógyűjtésnek, 23 szerző keze alól kerülnek ki ezek az írások. Ebben a két évtizedben persze nemcsak gyűjtik a szavakat, hanem reflektálnak is ezekre a folyamatokra. Közismert, hogy erősen a gondolkodás középpontjába kerül a szóújítás mint téma. További 56 olyan mű sorolható fel, amely szorosan a szókincs problémájával foglalkozik. Műfajilag olyan írások sorolhatók ide, mint a szótárrecenziók, új szavakkal foglalkozó vagy a dialektológiát érintő vitaírások és értekezések, kéziratok dolgozatok.

Kazinczy Ferenc a nyelvújítás terén kifejtett jelentős központi szerepe miatt elsősorban talán a szépirodalmi nyelv megújulására hívja fel a figyelmet a közoktatás, hiszen Kazinczy valóban a művelt nyelv, a szépírás nyelvének kiműveléséért serénykedett. A nyelvújítás természetesen nem csupán ezt a nyelvi réteget érintette: a magyar nyelv számos területén éreztette hatását.⁷ Sági István szótár-bibliográfiájában szakterület szerint különbözteti meg az egyes munkákat, de lehetséges másféle csoportosítás is. Mivel ez a tanulmány azzal foglalkozik, hogy milyen gyakorlatok figyelhetők meg a szógyűjtések kapcsán, így a rendezési szempont a szótárak készülségi foka lesz, és csak ezen belül csoportosítom azokat a szakágak, illetve gyűjtőkör szerint. Mivel ez az időszak a szótárírás korának a felvezetése, így a nagy akadémiai mozgalom előhírnökeként is tekinthetünk az alábbi munkák szerzőire.

Rendszeres szógyűjtemények

Az alábbi szógyűjtemények nem szorítkoznak egy-egy terület szókincsére, témájuk változatos. Néhány írástudó éveken, évtizedeken keresztül hódolt különböző írássos formában megnyilvánuló szógyűjtési szenvedélyének. Ebben a kategóriában ismerünk kéziratot és könyvformában megjelent szöveget is – bár utóbbiak ritkábbak. Wadasi Jankovich Miklós hatalmas könyvtárat felhalmozó földbirtokos, régiséggyűjtő és az Akadémia későbbi tiszteletbeli tagja volt. Szógyűjteménye ábécérendben sorol 50 magyar szót és azok eredetét, olyanokét, mint az *árboc*, *Buda* és *vezér*.⁸ Nem teljesen világos, hogy Jankovich mi alapján válogatta ki azt a pár tucat szót, amely-

Ferenc. Akadémiai Kiadó, Bp., 2006. 385–400. és *Dömötör Adrienn*: A nyelvújítás. A magyar nyelv kézikönyve, Kiefer Ferenc szerk., Akadémiai Kiadó, Bp., 2003. 103–115.

⁵ Sági István gyűjtésétől bőségesebb a válogatás, és kiterjed a kéziratok irodalomra és a folyóiratokra is. Sági István: A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszemléje 1–2, Magyar Könyvszemle, 1920–1921, 96–116; 1922, 72–156.

⁶ A bibliográfia A nyelvújítás 19. század eleji irodalmának feltárása című Bolyai Kutatási Pályázat keretében készült. Kiadása és a benne foglalt szövegek online közzélése 2016-ban várható.

⁷ Gazdag ismertetését nyújtja ennek a tárgynak: Járomfa, mozvány, nőtővény... A nyelvújítás során született szaknyelvünk „szokott és szokatlan” szavai. Konferencia a Magyar Mezőgazdasági Múzeumban Kazinczy Ferenc születésének 250. évfordulója tiszteletére, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Bp., 2009.

⁸ Jankovich Miklós: Magyar szó-nemzés ötven példákban. Előadta W. Jankovich Miklós több n. vármegyékben hitelt bíró, Pesten, Eggenberger József Könyvárosnál, 1812.

nek eredetét magyarázgatja, de 1812-t írtak, amikor a kötet megjelent, és elmondható, hogy passziója nem volt egyedülálló.

Laszkalner Antal nagyvázsonyi, sümegi, majd veszprémi egyházi előjáró, főképp vallási szövegek szerzője volt. Szenvedélyesen gyűjtötte a szavakat, amelyről kéziratos feljegyzései árulkodnak. Könyvet írt a könyvolvasásról, amelyben leginkább orvosi szempontokat érvényesített: a szemek gondozása foglalkoztatta. Szógyűjteménye látószólag véletlenszerűen összeválogatott szavakat sorol. A szógyűjtést kitartóan, 26 éven keresztül végezte 1819 és 1845 között.⁹

A legnagyobb terjedelmű gyűjtemény ebben a kategóriában Döbrentei Gáboré.¹⁰ A szerző Európát bejáró literátor, később a Magyar Tudós Társaság rendes tagja és titoknokja volt. A több ezer cédulát tömörítő gyűjteményébe felvett szavak középkori latin szövegekből származnak, a szógyűjtés alapját tehát írott művek képezik, s ez nem teljesen magától értetődő. Maga a cédulázás, mint forma arra enged következtetni, hogy ezeket esetleg később egy nagyobb rendszerbe szeretne volna beilleszteni, de ennek semmi nyoma nem mutatkozik. Döbrentei nem hagyott fel a szógyűjtéssel később sem: az 1840-es években ismeretlen céllal a folyóirat-irodalmat listázta ki (immár nem cédulákra). Végtelennek tűnő jegyzetei a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában találhatók.

Szótárkészítés céljával végzett gyűjtések

A szógyűjtési szenvedély egy szigorú célnak alárendelt fajtájára is található példa a korpuszban. Jó néhány kifejezetten a szótárírás céljával gyűjtött szólista is készült. Jankovich Miklós etimológiai, idegen nyelvű és magyar magyarázatokat is tartalmazó szótárának legtöbb lapja üres, bár a kötet nagyon impozáns. A szavak ábécérendben következnenek, a keresést regiszter segítené elő, ha a lapoknak nem volna kevesebb mint a tizede beírva.¹¹

Tipikus szótárkészítési mód a cédulázás. Ez a technika arra mutat, hogy a kíváncsiságon túl a gyűjtő a szavakat később rendszerben szeretné elhelyezni. Nagyon komoly eredményeket ért el ebben a munkában Mahovszky József, aki egy összehasonlító nagy szótárt készített. Ennek cédulái az akadémiai könyvtárban vannak, 54 tékában tárolják azokat.¹² A szerző teológiai és bölcseleti doktor, diósgyőri pap, később az egri líceum csillagvizsgálójának igazgatója. Pályája vége felé kalocsai érseki könyvtárnokságot vállal. Nagy nyelvtudása indokolja is a szótáríráshoz fordulását. A könyve kéziratban maradt.

Nagy Gábor monumentális gyűjteménye szintén az akadémiai könyvtárban található. A három tékában tárolt 504 darab, ábécérendbe gyűjtött egy-egy szót és lelőhelyét megnevező cédula kiadatlan.¹³ A szerző királyi főtörvényszéki ügyvéd volt és

⁹ Laszkalner Antal: Némely ritkább Magyar szavak, helyes Kiejtések s Közmondások Gyűjteménye, 1819–1845. OSZK Kt, Quart. Hung. 1004.

¹⁰ MTA KIK, M.Nyelvt.12r.3.I–II.; MTA KIK, M.Nyelvt.12r.4.I–III.; MTA KIK, M.Nyelvt.12r.5.

¹¹ OSZK Kt, Fol. Hung. 18.

¹² MTA KIK, M.Nyelvt.8r.35.

¹³ MTA KIK, M.Nyelvt.12r.1/I–III.

táblabíró, régiséggyűjtő. Hatalmas kéziratgyűjteménye és könyvtára lehetővé tette, hogy tanulmányozza a régi magyar nyelvet is: a szógyűjtéshez is így kerül közel, cédlagyűjteményében középkori latin szövegekből gyűjtötte ki a magyar szavakat, ezzel csatlakozva azokhoz a személyekhez, akik az írott nyelvben vélték felfedezni a magyar nyelv jövőjét.

Teljes szótári kezdeményezés

Simai Kristóf gazdag szótára, amely a magyar nyelv teljes szótárának készült, részben értelmező szótár is. A monumentális mű 12 kötete az N betűig jut el, s ott félbeszakad.¹⁴ A szerző piarista szerzetes volt, író, drámaíró, az *Igazbázi* című darab szerzője. A szótár teljesen készen áll, le van tisztázva, javítások alig vannak benne és kb. 3000 beírt oldalra rúg. Seholy nem jelent meg eddig belőle még szemelvény sem, pedig lenne értelme a közlésének, ha másképpen nem, fotómásolatban, mert a szavak korabeli jelentését kiválóan ki lehet belőle olvasni, s így történeti magyarázó szótárként nagyszerűen használható.

Kassai József nagyszótára 1833 és 1836 között jelent meg. A kézirat viszont az 1810-es években keletkezett.¹⁵ A szerző pesti teológiai tanulmányai során erős érdeklődést mutatott a nyelvtudomány és lexikográfia irányában. Amikor az MTA felé 1831-ben jelentette szótáráírási tevékenységét, a következő évben levelező tag lett. Az első kötet borítója hirdeti, hogy a könyv és vállalkozás első a maga nemében, mert etimológiai elemzéseket nyújt, és mert a teljes szókincs bemutatására törekszik. A szótár kiadásában a szerző csak a T betűig jutott, később Gáldi László adta ki az utolsó részeket 1962-ben. Kassai jelentőset alkotott a nyelvjáráskutatás területén is. Mivel ellenezte a szócsinálást, szótára bevezetőjében megrója azokat a szótáráírókat, akik ezeket a szavakat is könyvükbe veszik, akiknek köréhez ő nem csatlakozik.

Nyomtatott, teljes szótárak

A nyomtatásban megjelent szótáraknak két témája van (egy-két kivételtől eltekintve): a hivatali nyelv és a tájnyelv. Amíg a tájnyelvről inkább folyóiratcikkekben írnak – ezekről később fogok szólni –, addig a hivatalos nyelv szótárai könyvnyi terjedelemben jelennek meg. Bitnitz Lajos, bölcslelettudor, katolikus egyházi előljáró, Szombathelyen a magyar nyelv és irodalom tanszék vezetője, az MTA tagja (a matematikai osztályban!) és a szervezet alapszabályainak alkotója. Gazdasági szótárat írt, amely Batthyány Fülöp herceg számára készült.¹⁶ Az ebben a témában alkotó szerzők nehezen kideríthető személyazonosságúak. Aki ismert, az Bitnitzen kívül jogi pályán állt. Ilyen Ottlik Dániel is, aki ítélmester volt pályája csúcsán és az evangélikus egyház főgondnoka.¹⁷

¹⁴ MTA KIK, M.Nyelvt.2r.15.

¹⁵ MTA KIK, M.Nyelvt.2r.29.

¹⁶ *Bitnitz Lajos*: Gazdasági szótár fő méltóságú hg. Batthyány Fülöp úr, Német Ujvár' örökös ura, Strattmanni gróf, Leopold Cs. Rende középkeresztese, ő Cs. És Kir. Felsége' kamarássa, tek. Vas Vármegye' örökös és valóságos fő ispánja Magyar országi uradalmainak számára, Szombathelyen, Nyomtatott Perger Ferencz' betűivel. 1831.

¹⁷ Név nélkül [*Ottlik Dániel*]: A' tisztbéli Irás' módjának saját szavai, Mellyek T. Pest, Pilis és 'Solt törvényesen egyesült Vármegyék' Rendeléséből öszveszedettek 's ujonnan kiadattak. Pesten, 1826. Petrózai Trattner Mátyás betűjével 's költségén.

Mindannyian rendelkezésre írták műveiket. Témájában eltér Verseghy Ferenc vállalkozása, amely egy korabeli idegen szavak és kifejezések jegyzékét nyújtja A-tól V-ig, az idegen szó és a magyar szó felől is kereshető felosztásban. A szótárba foglalt szavak mindazon kifejezéseket hozzák, amelyeket az „egyházi tudományokban”, vagyis a logikában, pszichológiában, a „magyar és papi törvényben”, az egyházi szónoklattanban és esztétikában ill. a teológiában használatosak. A tulajdonképpeni filozófiai szakszavakat tartalmazó szótárt a Veszprémi Tudós Társaság készítette.¹⁸

Saját célra gyűjtött szavak

Ezekről a szótárkészítés tervével alakuló, rendszeres vagy annak tűnő munkálattól el kell választani a szenvedéllyel, kitartással de mindenféle rendszer és publikálási szándék nélkül gyűjtött vagy esetleg tanulmányba felhasználandó szógyűjteményeket.

Gombos Imre szótárát azért sorolom ide, mert sem témájában sem nyelvében, sem módszertanában nem köteleződik el elvek mellett. A szógyűjtemény két kötetben (180 és 174 lapon) változatos jelentésű szavakat sorol, különböző nyelveken, melyeket magyarul lefordít. Ezek között találhatóak nyelvújítású szavak is az élet sok területéről. Gombos Imre nyilván nem véletlenül vett részt az akadémiai nagyszótár megalkotásában, érdeklődése jóval korábbra mutat. Ez a gyűjtemény például 1814-es dátumú.¹⁹

Ahogy Kazinczy Ferencnek inkább stilisztikai, a szépirodalom nyelvét illető tervei ismertek, s nyelvészeti kezdeményezései félbeszakadtak, így szógyűjteményeit is inkább stilisztikai szempontok vezérelték.²⁰ Kazinczy gyűjteményei nyelvi eszményét tükrözve – amely az írott nyelvből merített a beszélt nyelv ellenében – gyűjteményei is legnagyobb részt írott szövegek, irodalmi alkotások szókincset listázzák ki.²¹

Berzsenyi Dániel nyelvészeti írásában, *A magyar nyelv eredetiségéről* című dolgozatában néhány idegen szó etimológiáját fejtegeti, hogy bebizonyítsa azok magyar eredetét.²² Főképpen latin szavakat elemez, pl. „Capitolium: ka-op-ot-ol-om, vagy pedig kapi, az az hegyi vagy kupi-ta-oli-om, mert a' káp nem egyéb mint kő-op, az az, kup, kupots, komp, az az, kő-om-op.” Vagy „Roma – ré-om, mint Ré-falu, Ré-Komárom”. Az okfejtés célja, hogy érveket gyűjtsön amellet, hogy a capitolium vagy a Róma szó a magyar nyelvből, a magyar nyelv elemeiből származik. Ugyanígy mitológiai személyek nevét is magyarázza (Uranus, Minerva, Júnó, Vesta stb.) Nem áll meg a latinnál, áttér a német nyelvre: „Go-at, jo-atya”; „Frau, fő-ara”; „Fraulein,

¹⁸ Név nélkül [Verseghy Ferenc]: *Lexicon Terminorum Technicorum* az az Tudományos Mesterszókönyv. Próba képen készítették Némely Magyar nyelv szerzők. Budánn, A' Királyi Magyar Universitas' betűivel és költségeivel, 1826.

¹⁹ OSZK Kt, Quart. Hung. 1839.

²⁰ Ismeretes, hogy grammatikai munkába fogott több alkalommal is, de néhány oldal után félbehagyta. Lásd: Kazinczy Ferenc kiadatlan grammatikája: hangtan, Széphalom, a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 2014 (24), 203–209.

²¹ MTA KIK, K633/V: Barczafalvi Szavó Dávid szavai 3r–11v; Szemere Pál szavai 12. f.; Kazinczy Ferenc szavai 13–15v; Oláh szók és szóllások 65. f. MTA KIK, K633/VI: Horváth András Zircz emlékezete c. művéből szójajstrom 35v. MTA KIK, M.Nyelvt.4r.42.II.: Jegyzések a Gyöngyösi István Keményiászából (és más művekből) 162–170v.

²² MTA KIK, K658. Ugyanennek az anyagnak német szavakat vizsgáló töredéke található a PIM-ben (V.1185).

fő-ara-leany”. Vagyis a hasonló hangzás már elegendő a következtetésre. Így van ez az utána következő szlovák és török szavakkal is.

Magyarázó szógyűjtemények

Ezek a szógyűjtemények tipikusan egy-egy mű függelékében helyezkednek el. Fel-Ápáthi Molnár Sándor törvényszéki tanácsos volt, de több filozófiai és nyelvtörténeti tárgyú művet is írt. Abban az évben, amikor a szógyűjteményét írta, éppen joghallgató volt a pesti egyetemen.²³ Nagyon is jellemző, hogy diákok efféle magyarázó jegyzeteket írtak a jegyzeteik végére, ez is a szaknyelv készületlenségét mutatja, mert a felsorolt szavak tulajdonképpen nyelvújítási szavak. Éppen emiatt készült Marjay Albert írása is, aki joghallgató volt, és egy fordítást készített a metafizika lehetőségéről. A szöveg végén a szakszavak jegyzéke olvasható.²⁴ Cservenyák János az orvostudomány hallgatója volt a pesti egyetemen és anatómiai szakszótárt is írt.²⁵ Ercsei József szótára csak megerősíti, hogy efféle szógyűjteményt kifejezetten a témában jártas személy ír. Erdészettudományi szakszavakat tartalmazó írása nem az egyetlen mű, amelyet mérnöksége és erdésztsége idején írt.²⁶ A szöveget a Tudományos Gyűjteménynek ajánlotta, de nem adták ki.

Rendszeres, tematikus szógyűjtemények

Meglepő, hogy Sági István szótár-bibliográfiájában az első tájszótár 1838-as dátumú, mert már az 1810-es, 1820-as években is keletkeznek ilyen gyűjtések.²⁷ A Bereg megyében született nyelvész, Beregszászi Nagy Pál Bereg vármegye dialektusát ismertette kéziratos munkájában.²⁸ Kurucz Kilián, Veszprém megyei katolikus lelkész a Veszprém megyei tájszavakat gyűjtötte össze.²⁹ A Tudományos Gyűjteményben pedig egész sorozat cikk foglalkozik tájszavakkal, baranyaiakkal, Somogy megyeiekkel.³⁰

A tematikus szógyűjtemények esetében nem szabad megelégedezni a kifejezetten újított, illetve az újítás céljával listára vett szavakról és szógyűjteményekről. Közismert, hogy Kazinczy Ferenc gyűjtött ezzel a céllal szavakat, de gyűjtött más is ilyen szándékkal.³¹ Dessewffy József, levelezőtársához hasonlóan, hosszú időn keresztül, 20 éven át gyarapította 350 főlíoni terjedelemben, ábécérendbe felvett új és valamiért érdekesnek gondolt szavakkal szógyűjteményét. Az 1827-es füzetbe pl. különböző mesterségek szavai kerültek be (kovács, szíjjártó, molnár, bodnár stb.). A ma

²³ OSZK Kt, Quart. Hung. 1013.

²⁴ OSZK Kt, Quart. Hung. 1019.

²⁵ OSZK Kt, Quart. Hung. 832.

²⁶ OSZK Kt, Quart. Hung. 870.

²⁷ Vö. Sági István: A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete 2. Magyar Könyvszemle, 1922. 72–156; itt: 88.

²⁸ OSZK Kt, Quart. Hung. 885.

²⁹ OSZK Kt, Quart. Hung. 742.

³⁰ Tóbi Antal: Baranyai Szótár, Tudományos Gyűjtemény, 1826/2, 38–48.; Jerémiás Sámuel: Baranyai Szótár-pótolék, Tudományos Gyűjtemény, 1828/10, 63–72.; Név nélkül, A' Somogyi köznép között forgó Szavak, jelentésekkel eggyütt, Tudományos Gyűjtemény, 1830/7, 118–121.; Szedér Fábian: A' Magyar nyelvbeli Dialectusokról. Tudományos Gyűjtemény, 1829/5, 3–23.

³¹ MTA KIK, K638/I: Szólajstrom 1v–2v; Szólajstromok 6v–7r; A bővítésről 8r–10v; Szólajstromok 22r–23b; Szólajstromok, -magyarázatok 101r–103v. MTA KIK, K642: Szólajstromok és -magyarázatok 166v–169r; Neologismusok magyarban 169v; Magyar nyelv különösségei 170v–171r. Stb.

hét füzetben³² tárolt hét különböző évben, 1805 és 1834 között keletkezett lista mutatja, hogy a gyűjtögető gróf érdeklődése két évtizeden keresztül nem csökkent.³³

Helmezy Mihály *Archeo-Neologicon* című kézírata Toldy Ferenc gyűjteményéből került az Akadémiára. A tizenöt teleírt fóliót tartalmazó füzet, oldalanként négy hasámban, sűrűn be van írva különböző egymástól teljesen független szavakkal, szinonimákkal és a fordításaikkal. A cím arra mutat, hogy a gyűjtő igyekezett újjított szavakat összegyűjteni. A szavak eredete nincsen megjelölve, csak az évszámot tudjuk (1812–1813).³⁴

Nem szabad elfelejteni, hogy a *Mondolat* is tartalmaz szógyűjteményt, amely szintén kifejezetten az új szavakra specializálódik.³⁵ A tanulmányban felsorolt néhány szöveg is talán érzékelteti azt, hogy milyen erős hatás érhetette a 19. század elejének író-olvasó, a nyelvet a hétköznapi kommunikációnál többre használó emberét. A lexikológia irányában tanúsított ekkora mértékű érdeklődést tapasztalva már láthatjuk, hogy az új szavak összegyűjtésében a névtelen szerzőknek nem is lehetett túl nehéz dolguk. Itt is, mint minden a humort forrásul használó, a közvélemény ízlését megcélozni készülő, a népszerűség nyelvén szóló írás olyan jelenséget ragad meg, amely a befogadó számára ismert. Új szavakkal találkozni gyakori jelenség lehetett 19. század első évtizedeiben.

³² Az utolsó, 1834-es dátumú füzet borítóján az áll, hogy ez a tizedik. A pallium szerint a negyedik, ötödik és hatodik füzet hiányzik.

³³ MTA KIK, M.Nyelvt.8r.26.

³⁴ MTA KIK, M.Nyelvt.4r.80.

³⁵ A *Mondolat*nak több variánsa maradt fenn, ezek közül az egyik: OSZK Kt, Quart. Hung. 1108.

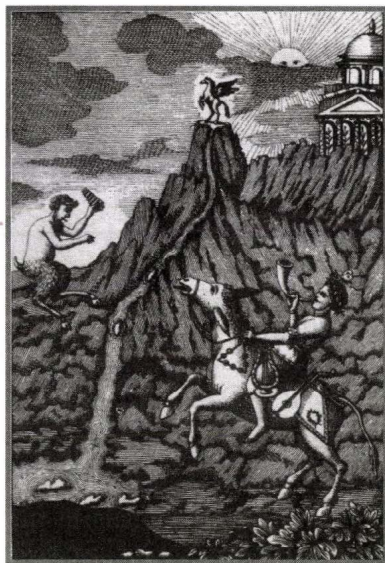

MINYA KÁROLY

Sikertelen szóalkotások a *Mondolatban*

Írásomban a következő kérdésekre kívánok választ adni: A *Mondolat* 56 m betűvel kezdődő szava között van-e ma is létező? Milyen rétegből származnak ezek a kifejezések? Azok a szavak, amelyek ma már nem vagy kevésbé használatosak, vajon miért nem maradtak fenn? Mi a mai megnevezésük, ha maga a tárgy vagy a fogalom nem avult el? Milyen szóalkotási móddal keletkeztek a sikertelen kifejezések?

Előtte azonban mindenképpen szükséges néhány szót ejteni a *Mondolat*ról. Alapja egy korábbi kézirat, mely a túlzó nyelvújítást pelengérezte ki, s melyet Szentgyörgyi József, Kazinczy barátja írt. Ezt egészítik ki a Somogyi Gedeon veszprémi esküdt tollából származó, sikerületlen és nevetséget keltő nyelvújítási szavakból összeszerkesztett szövegek, amelyek éle már Kazinczy ellen is irányul. A kiadvány címlapján Kazinczy (Zafyr Czenczy – anagrammaszerű név) karikatúrája látható, amint szamárháton lovagol a Parnasszusra. A szamaragoló címlapfigurában a kortársak is a költő gúnyképét látták: fején koszorú és lepke, szájában tülök, oldalán lant, míg bal kezében a szabadkőművesek háromszögű jelvénye, ugyanis már fiatal kora óta az egyik szabadkőműves páholy tagja volt, Orpheus álneven. Kazinczy fel volt háborodva, ám hamar átlátta a *Mondolat* hasznát: „Azért, hogy szerencsétlen újítások is esnek a’ nyelven, nem következik, hogy minden újítás szerencsétlen ’s minden újítás tilalmas. ’S valamint mindennek a’ világon van valamelly haszna, úgy ennek is: a Folnesicsek, Vandzák, Pethe Ferenczek megszeppennek ’s nem fogják úzni bolondságaikat”.¹

Mint közsímet, az 1813-ban megjelent *Mondolat* – melynek alcíme: *Sok bővítménnyel és egy kiegészített új szótárral együtt* – műfaja pamflet, gúnyirat, ebben

¹ Idézi Fábíán Pál–Lőrincze Lajos: Nyelvűvelés. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp. 1999. 28.

gyűjtötték össze az ortológusok a sikertelenül újtott, torz szavakat. Más szóval szatíragyűjtemény, amely Kazinczy stílusát, nyelvújítói törekvéseit volt hivatott kigúnyolni. Tehát a *Mondolat* célirányos válogatás eredménye a szótári részét illetően, kezdve már a címmel. Hisz a szó, a *mondolat* is sikertelen szóalkotás, Barczafalvi Szabó Dávidé, létrejöttét tekintve szóösszerántás, a *mond(at)* és a *gondolat* kifejezésekké, a jelentése pedig 'szónoki beszéd'.

Ugyanakkor azt is be akarta bizonyítani ez a mű, hogy a nyelvújítás során megalkotott szavakkal csupán azt érték el a neológusok, hogy ezután a magyar emberek már csak szótár segítségével tudják megérteni egymást. Ez – mai szóval – súlyos csúsztatás, mert igaz, hogy a *Mondolatban* nagy többségében sikertelen szavak szerepelnek, azonban ne feledkezzünk meg egy másik alaplőről, Szili Kálmán kétkötetes munkájáról, *A magyar nyelvújítás szótáráról*, amely azt igazolja, hogy nem kevesebb, mint tízezer sikeres szót köszönhetünk a nyelvújítóknak. Ezen kifejezések egy részének a vizsgálata megtörtént, például Molnár Mária *A nyelvújítás szótárában szereplő, m betűvel kezdődő szavak vizsgálata* című tanulmányában. A szerző legelső megállapítását érdemes szó szerint idézni: „A magyar nyelvújítás szótára m betűvel kezdődő 145 szava közül 114 szót, azaz az újtások 79 %-át mind a mai napig használjuk”.² Ezzel szembeállítva máris idekívánczozik: A *Mondolat* 56 m betűvel kezdődő szava közül 4 közhasználatú napjainkban ugyanabban az értelemben, és 6 más jelentésben, a többi nem maradt fenn. (Egyébként a *Mondolatban* szereplő kifejezések célzott válogatását az is bizonyítja, hogy 1813 előtt keletkezett, sikeres szavaink voltak bőven a Szily-szótár tanúsága szerint, maradvá az m betűseknél: *magánhangzó* 1779, *magány* 1805, *magasztos* 1787, *magyarítani* 1786, *majmolni* 1808 stb.)

Következzenek az m betűs szavak!

Ma is létező köznyelvek: *maszk* 'maskara, álorca', *mogorva* 'komor, ráncos', *műlékony* 'múlandó', *műszó* 'terminus technicus'.

Létező, de más jelentésben: *megkarolás* 'megölelés', *megszívlelni* 'megszánni, könnyörülni', *merengni* 'süllyedezni-fellengezni', *mindenes* 'közönséges', *mosoly* 'mosolygó', *másvallásbeli* 'protestáns'.

Nyelvjárásban előforduló: *morotvány* 'tócsa, halastó'.

A sikertelen kifejezések: *magánországglomány* 'Monarchia', *magong* 'szóló tánc', *mammolni* 'lassú mozgással dolgozni', *másánt* 'másképp, máskülönben', *másvallásbeli* 'protestáns', *majc* 'drága kantárszár', *megfutam* 'futásnak ered', *méhe*, *méhecs* 'méh, méhecske', *mennydurrogató* 'Jupiter', *meszsztró* 'telegraphus', *mestermív* 'remek', *mesterszó* 'terminus technicus', *mindenményedelem* 'universitas, [egyetemes-ség]', *mív* 'munka', *moccatlan* 'mozdulatlan', *módivagyonság* 'divatozás', *molette* 'moly-ette', *mondákság* 'rhetorica, ars oratoria' [szónoki tudomány], *mondolat* 'oratio' [beszéd], *mozgásajtés* 'gesztikuláció', *moztony* 'motívum, indítóok', *muzsik-köszönösdi* 'koncert'.

Az alábbiakban vizsgáljuk meg a szavakat részletesebben!

² Molnár Mária: A nyelvújítás szótárában szereplő, m betűvel kezdődő szavak vizsgálata. In Kassai Ilona (szerk.): A nyelvújítás mint politikai aktus. Pécs. 2013. 47–54. Az idézet: 47.

magánországlomány 'Monarchia' jelentésben szóösszetétel, melynek előtagja, a *magán-* ma is gyakori használatú. Nem mondható el ez az utótagról, az *országlomány*ról. Feltehetően a *országol* szó képzett alakja, elavult kifejezés, jelentése a Czuczor–Fogarasi szótár alapján: felségi, fejedelmi hatalommal és címmel uralkodik bizonyos ország, illetőleg polgári állam fölött. „Most Buda országol, (mert ő vala közbül) Atyja örökségén három fia közzül.” (Arany: Buda halála). Mai szóval *trónol*. A nyelvújítás korában az egyik leggyakoribb igéből névszót alkotó képző a *-mány, -mény* (például: *állítmány, csalomány* 'rászedés'). Így keletkezett az *országlomány*.

mammolni 'lassú mozgással dolgozni' jelentésben a ma is meglévő *mammog* szóból következethető ki. A hangutánzó, hangulatfestő kifejezés, a *mammog* jelentése a Czuczor–Fogarasi alapján: „hanyag hangképzéssel, alig érthetően beszél vagy énekel. (mamm-og) önh. m. mammog-tam, -tál, -ott. Értetlen mamm mamm hangon dünnyög; vagy száját tátogatja, mintha valamit rágna, vagy szólani akarna. Szabó D. szerint is am. nyünyög, magában dunnog; vagy lassan eszik; vagy lassan cselekszik valamit, Rokon hozzá: nyámmog.” A *mamm* passzív, illetve fiktív tő, melyhez az *-íge* képző járul.

Nagy számban szerepelnek még összetételek a sikertelen kifejezések között:

mennydurrogtató 'Jupiter' jelentésben, mai szóval mennydörgető. A Magyar nyelv nagyszótárában e címszósorban szerepel: *mennydörgül, mennydörög, mennydöröglet, mennydurrogtató*.

meszszíró 'telegraphus', vagyis távirat jelentésben a mai nyelvhasználatban. A *meszse* határozószó rövidült alakja szerepel összetételi előtagként.

mestermív (mív 'munka'), *mestermű* alakban szerepel a Szily-szótárban, a kifejezést 1806-ban Verseghy alkotta. A *Mondolatban* az í-ző nyelvjárású, v-s tövű alak szerepel önállóan és összetételi utótagként is. A *műves* népies, régies stílusminősítéssel, a *míves* szépirodalmi stílusminősítéssel szerepel az ÉKsz-ben, a jelentése: mesterségbeli gonddal készített <mű>. L. **mív**.

mív 'munka'. Mai szótárainkban nem szerepel, de a Czuczor–Fogarasiiban igen: „(mí-v) fn. tt. mív-et; kicsinyező: mívecske, Munka által véghez vitt valami. Általában egy értelemben vették a mű szóval; azonban újabb időben nagyobb szabatsággal kezdik azon két szót származékaikkal együtt megkülönböztetni, valamint az általános népnyelv is különbségeket tesz némelyekben, pl. kézmíves, földmíves, aranymíves, ezüst míves, kőmíves, nem igen mondják: kézműves, földműves stb.; mit mívelsz? (mit csinálsz?) nem igen mondják mit művelsz, sőt mihely is szokottabb a nép szájában mint 'műhely'. Egy XVI. századbeli versezetben is. („Mívesek lakodalma.” Thaly K. gyűjt.) ez áll „Mívetek ékes És igen kedves.” Ellenben: művész, művészet, nem: mívész, mívészet. Egyébiránt V. ö. MŰ. L. **mestermív**

mesterszó 'terminus technicus'

módivagyonság 'divatozás'. A magyar nyelv nagyszótárában a szócsaládja: *módivaddász, módivagyonság, módiváltozás, módivélemény, módivétek, módivilág, módiviselet, módiviszketeg*.

molette 'moly-ette'. Alanyos szóösszetétel, az előtagja a depalatalizált változatban szerepel.

mozgásejtés 'gesztikuláció'.

Szóképzéssel keletkeztek:

moccatlan 'mozdulatlan'. A sikertelen kifejezés a *mocc-* passzív töből származik, míg a sikeres a *moz-* fiktív töből. Molnár a *mozdony*, *mozgony* szópár esetében a következő magyarázattal élt: „A kettő nem ugyanazt a dolgot jelöli. Úgy fogalmaz Szily, hogy a *mozgony* az, »ami mozog«, erre ma azt mondjuk, hogy *mozgó*, míg a másik, ami *mozdít*, tehát az igéből képezve *mozdony*”.³ Efféle különbséget nem tapasztalhatunk a *moccan* és a *mozdul* jelentése között. Az ÉKsz. szerint a *moccan* jelentése 'apró mozdulatot tesz', a *mozdul* igéé pedig a következő: 'mozogni kezd'. Tehát a két ige között az eltérés minimális. A mára fenmaradt alak, a *mozdulatlan*, elképzelhető, hogy a véletlen műve, hisz ugyanazt jelenti, mint a *moccanatlan*, és mindkettő pillanatnyi cselekvést kifejező ige.

méhe, méhecs 'méh, méhecske'.

másánt 'másképp, máskülönben'.

mondákság, 'rhetorica, ars oratoria' [szónoki tudomány].

moztony 'motívum, indítók'.

A képző hiányával keletkezett:

megfutam 'futásnak ered'.

Több képzővel létrejött sikertelen szó:

mindenményedelem 'universitas, [egyetemesség]. A minden szóhoz kapcsolódó *-mény (-mány)* főnévképzőbokr az *-m* mozzanatos képző és az *-ány, -ény* képző összetapadásával keletkezett az ősmagyar korban. Régi nyelvünkben kizárólag tárgyias igékhez járult, pl. *adomány*, *gyűjtemény*. Származékai elsősorban a cselekvés eredményét fejezték ki. Már az ómagyar korban kezdett elavulni, a nyelvújítók azonban újraélesztették, és számtalan új szót alkottak vele tárgyias és tárgyatlan igéből egyaránt, pl. *tanulmány*, *bizomány*, sőt főnévhez is illesztették, pl. *okmány*, *or(r)mány*. Ma már terméketlen képző, de még alkotnak vele egy-egy új szót, pl. *kiosztmány*.⁴ A *-delem (-dalom)* főnévképző az ómagyar kor folyamán keletkezett. Az *-alom, -elem* képzőhöz hasonlóan általában elvont cselekvést jelöl, pl. *aggodalom*. A nyelvújítók alkottak vele új származékokat, pl. *forradalom*, *irodalom*.⁵

mondolat Szóvegyüléssel létrejött kifejezés a már említett 'oratio' [beszéd] jelentésben.

Nem lehet biztosan kikövetkeztetni a következő kifejezések eredetét:

majc 'drága kantárszár'. Talán francia jövevényszó.

³ Molnár i. m. 51.

⁴ Zaicz Gábor (főszerk.): Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Tinta Könyvkiadó. Bp. 2006. 513.

⁵ Zaicz i. m. 134.

muzsikkösszönösdí, 'koncert'. Az előtag a *muzsika* szó rövidült alakja, az utótag szótöve feltehetően az *össz*. A *-sdí* névszóképző az *-s* melléknévképző és a kicsinyítő értelmű *-dí* morféma kapcsolatából keletkezett feltehetően az újmagyar korban. Származékai általában valamilyen játékot vagy nem komoly tevékenységet neveznek meg, pl. *szembekötösdí*, *katonásdí*, *alkománysdí*. A *-sdí* képzőeggyütttest a nyelvújítók ugyancsak felhasználták más jellegű képzésekre, így alkották meg az *ósdí* és *élsdí* melléknevet.⁶ A szóösszetétel határán előforduló *k* kérdéses. Lehet, hogy az intervokális helyzetben megnyúlt hosszú *k*-t jelölték így.

magong 'szóló tánc'. Talán a *magán* szó rövidült alakja, amelyhez képző járul. Igaz azonban, hogy az *-ong* alapvetően igeképző (*bolyong*, *hajlong*).

Összességében megállapíthatjuk, hogy a sikertelen szavak egyrészt hangzásuknál, másrészt terjedelmüknél fogva nem eresztettek gyökeret. Esetenként pedig a véletlen rostáján estek ki. A *Mondolat* szavainak elemzése kitűnően fejleszti a kreativitást és bővíti a nyelvtanismereteket a tanórán, minden szinten. A vizsgálódás folytatásában más kezdőbetűs szavakat is számba lehet venni: vajon hasonló-e az arány a sikertelen és a sikeresek között? Ugyanakkor a későbbiekben a kifejezéseket meg lehet vizsgálni abból a szempontból, hogy a nyelvújítási szavakból összeszerkesztett szövegekben mennyire érthetőek, mennyiben segít a kontextus.

⁶ Zaicz i. m. 724.

HALÁSZI ALADÁR

Széphalom, Szarvas

Számtalan év után is áll magasad,
Érdemed és hálánk tartja felettünk.
Páratlan kincseket rejtész, aranyad
Hősünk s hamva, kit el nem feledünk.

A partodról nem fogy a sok zarándok,
Lelküket fölemelni kell ez a hely.
Olymposzunk a domb, kezünkben kehely,
Mint istenek, megisszuk szent nektárod.

Szikes föld? Szarvason éden nőtt rajta,
A várost egykor áldott ember lakta.
Rá mindig csak hálával emlékezünk...

Vetett, oltott fát, ültetett, tanított,
A gyötrött népének reményeket adott
S így megtelt kamra és munkával kezük.

HALÁSZI ALADÁR

Tövissel tűzött eszmei barátság két magyar reformer között
Kazinczy Ferenc és Tessedik Sámuel
életútjának hasonló pontjai

Mottó: *A bennünket összekötő és megtartó eszmei, erkölcsi szálak erősebbek legyenek a bóhér kötelénél.*

Mindnyájan hallhattuk már másoktól – vagy éppen mi mondtuk –, hogy minden kor megszüli a maga hőseit, akik mély vonásokkal rajzolják meg az adott időszak arculatát, a fejlődés irányát, legtöbbet téve a hazáért, haladásért, szélesebb körben az emberiségért. Ha ez a vélekedés nem emelkedett is az axiómák sorába, igazságtartalmát növelni látszanak a magyar történelem jeles korszakaiban vezér szerepet kiérdemelt személyiségek, mint például a reformkorban Széchenyi, Kossuth, később Deák, Eötvös; a kultúra, irodalom terén Arany János, Petőfi vagy előbb, a felvilágosodás korában Kazinczy és Tessedik. Természetesen lehet az is, hogy ők sürgették az adott kor eljövételét, de közelebb állhatunk az igazsághoz, ha kölcsönhatásban gondolkodunk, vagyis az újabb korhoz kellett a hősök, akik megértvén az idők szavát, a lehetséges cselekvési formák közül a leghatékonyabbakat választva vonzottak tömegeket, társadalmat alakító erőket.

Választott témámmal két ilyen nagy személyiséget vonok látószögembe, akik egy nagy kor, a felvilágosodás hívei, apostolai, a magyarság nemzetté válásának élharcosai, a haladás, az emberi minőség emelésének bajnokai voltak tetteikkel, vélekedéseikkel, tömegeket megmozgató vezetési attitűdükkel. Mint Pestalozzit Yverdonban,¹ például Brunsvik Teréz,² úgy Tessedik Sámuel Szarvason látogatták meg sokan, szinte kötelező zárandoklatként a pedagógusok, haladó értelmiségiek, például Festetics László,³ Kazinczy Ferenc és mások. Az eszmei, erkölcsi rokonság ténye mellett másodlagos, hogy találkoztak is Kazinczy és Tessedik, azt pedig csak sajnálhatjuk, hogy kevés ada-

¹ Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) svájci nagy pedagógus, aki elhagyott, elárvult gyerekeket nevelt munkára, életre maga finanszírozta intézeteiben: Neuhof, Stancz, Burgdorf (itt már támogatják), Münchenhuchsee, Yverdon (a dicsősége tetőpontja, ahol nagyon sokan meglátogatják tanulás céljából).

² Brunsvik Teréz (1775–1861) a kisdédovási és nőnevelés úttörője. Az első óvodát Magyarországon 1828-ban nyitotta meg Angyalkert néven.

³ Festetics László, Festetics György fia, aki külföldi és belföldi utazásait nevelőjével, tanítójával, Takács Józseffel végezte, így jutottak együtt Szarvasra Tessedikhez. (Ez az adat egy disszertáció része: *Stohl Róbert*: Fragmenta Takatsiana.)

tot hagyott hátra a róluk és a tőlük származó irodalom ezt illetően.⁴ De találkoztak, és tárgyasult bizonyítékai is adódtak stílszerűen e látogatásnak. Tessedik az Alföld parasztságát igyekezett fölemelni a nyugati szintre az iskolájával, tanításával, míg Kazinczy az egész magyarság nyelvét, irodalmát, kultúráját a polgárosodás jegyében újíttotta meg küzdelmeiben, hogy alkalmassá váljon fejlődni az egységes, hajlékony, kifejező, szép hangzású magyar nyelv révén a tudomány, művészet.

Ha a kettejük közt vonható párhuzamot szemléletesen két egyenes vonallal képzeljük el, akkor annak a vonalnak számos pontja szinte tükörképét látja a másik oldalon, hiszen a nagy kor világosan fogalmazta meg elvárásait a hazafiakkal szemben. A haza és haladás gondolatának elválaszthatatlansága Kölcseyt is ide sorolni rendelné, de Himnuszunk szerzője inkább Kazinczy zászlaja alatt küzdött a feudális maradiság ellen. Jellemző Hajnóczy József legutolsó megnyilvánulása életében, amikor a kivégzése előtti napon Teréz húgának búcsúlevelet írt, meghagyván egy külön listán, kiktől akar végleg elköszönni.⁵ Mind Kazinczy, mind Tessedik, de Széchenyi Ferenc neve is szerepelt a listán többek között. Ha a halálra váró hazafi értékrendjében egy sorban vannak, akkor hihető az is, hogy a kor nagyjai, legfontosabb személyiségei között tartották számon mindkettejüket. Tragikusan szép értéktétel ez egy magyar mártír jakobinustól. Ezen az sem változtat, hogy a levelet listástól megkaparintották a nyomozók, és csak jóval később tudott a kivégzett Hajnóczy húga eleget tenni bátyja végakarátának. Természetesen minden megnevezett személy gyanúba keveredett Bécs szemében, így az egyszer halálra ítélt Kazinczy és a lelkes Tessedik is, aki azonban nem volt forradalmár, Kazinczy sem, csupán forradalmian másképp gondolták el Magyarország jövőjét, mint amilyet szántak nekünk a Habsburgok.

Kettejük közt az eszmei és erkölcsi kötelekről már fentebb szóltam, azaz a felvilágosodás és a reformkor hazafiakat sürgető parancsáról, amelyet egész életük munkájával, küzdelmeivel, áldozó odaadásával igyekeztek teljesíteni.

Születésük történelmi kora

Ha a nemzeti haladás szemszögéből vizsgáljuk a különböző korokat, akkor a felvilágosodás a kereszténység felvételével és a reneszánszsal mérhető össze, hiszen korszkos jelentőségű, mint az említett két időszak. Nyugat-Európához képest később a feudális rend lebontása, így a polgári társadalom kialakulása is. Nehezítette sorsunkat a török megszállás és pusztítás, továbbá a függetlenségünk hiánya is. A társadalmi való-

⁴ Kazinczy és Tessedik találkozásáról mindössze két rövid utalást, megnyilatkozást olvashatunk. Az egyik magától Kazinczytól való, a másik dédunokájától. Stunder János Jakab Kazinczyról készített egész alakos festményével Tessedik Stunder Jánosnál időzve Bécsben találkozott, így a szarvasi látogatáskor már ráismerhetett Kazinczyra. A Pályám emlékezetében ír róla: „Midőn én, két esztendővel később, farkas-bundában léptem be Szarvason Tessedikhez, s ez engem nevemen szólíta, s csudálkozám, hogy aki soha nem látott, s nem tudhatja, hogy e földön járok, mint szólíthat nevemen – Magadat, – úgymond, – nem láttalak, de képedet sokat láttam Stundernél”. (Kazinczy Ferenc válogatott művei. Szerk. Szauder József. Bp., 1960. I. k. 124–125.) A dátum: 1793. március. (KazLev. XVIII. 447–448.) A másik adat Pásztor Emiltől való: „Azt azonban magam hallottam Kazinczynak egy még élő dédunokájától, a most 88 éves Lacsny Árpádnétól, hogy Kazinczy Szarvason Tessediktől több fécemetét kapott, s ezekből otthon, Széphalmon nagy fákat nevelt”. (Kazinczy Ferenc Szarvason, Tessediknél. Békési Élet, 1976. 3–4. sz. 453–454.)

⁵ Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1983. 62.

ság ez állapotába születtek bele mindketten: Kazinczy a nyelv egységesítésére, általa a tudomány, művészet fejlődésének elősegítésére törekedve adott munkás életének tartalmat, míg Tessedik az emberben, anyagiakban, szellemben rendkívül megfoglyakozott alföldi parasztságot kívánta élete munkájával fölemelni. A korabeli állapotokra igen jellemző néhány adat kívánczik ide, hogy lássék, mi is készítette úttörő módján, Európa-szerte is az elsők között hathatósan szolgálni a parasztságot.

E réteg robot kötelezettsége a szarvasi térségben – ahol Tessedik dolgozott – nem a mezőgazdaság fejlődését szolgálta: hetenként urának egy napot kellett dolgoznia két marhával, szekérrel. Szántás saját ekével, boronával, négy marhával. Kaszálás, aratás kézi robotként dupla napot jelentett. Házzal rendelkező zsellér évi 18 napot, a házatlan pedig 12-t dolgozott. A jobbágytelek nagyságától függött, mennyi igásrobotot kellett adniuk. Pénzzel nehezen lehetett megváltani ezt a kötelező szolgálatot.

Az igás állatok leromlottak, betegek (marha, ló) voltak, a birkatenyésztés, legeltetés is elmaradt módon folyt. Leginkább azonban az emberi elmaradottságot emlegette nehéz szívvel önéletírásában, amely újabb adalék a felvilágosodás szükségességének igazolására. Amikor Szarvasra, evangélikus lelkészi hivatásának kezdetére emlékezett vissza, akkor írta: „Itt vizsgáló szemmel tekintettem magam körül, kerestem a költők által oly elragadó színekkel festett falusi élet egyszerűségét, és találtam együgyűséget, ostobaságot, bizalmatlanságot még a leghasznosabb javaslatok iránt is, hamisságot, gonosztságot, rögzöttséget és hiányt még a legszükségesebb dolgokban is. Kerestem cselekvő keresztyéniséget, és találtam a vallás álcája alatt borzasztó zavart, hamis néphit, babonáságot, előítéletet, ferde vallásos nézeteket, melyek a földművelő nép lelkében sötétséget, a szívben aggodalmat és az életben nyomort terjesztenek”.⁶

Hogy még erősebb hittel, elszántsággal segítse a jobbágyok felemelkedését, mások véleményeit is ilyennek tudhatta. Berzeviczy Gergely (1763–1822) hasonlóan lesújtó tapasztalatát idézem: „Mindenkinek alá van rendelve, és őt a megvetés sokszor, az elnyomás gyakran, az alárendeltség érzete mindig sújtja”; „Minden újítást, minden bárminemű javítást, különösen, ha a földesúrtól indul ki, gyűlöli.”⁷

Kazinczy inkább a kultúra, irodalom, mindenekelőtt a nyelvünk állapotáról vélekedett úgy, hogy jelentős változtatásra, megújításra van szükség. Ne legyen akadálya a feudális kötöttségek lebontásának, hanem a nyugati példák szerint a polgárosodást segítse minden reform, lépés ezeken a területeken is. Tehát mindketten az új rend, a polgárság megszületését vizionálták törekvéseikben, mely rétegnek alig volt bázisa a nyugat európaiakhoz képest; nálunk a vegyes rendű értelmiség visszhangozta a francia, német, angol új eszméket. Ehhez tartozott mindkét reformerünk, akik testközből megtapasztalták a nyugati változásokat, fejlődést, és nemcsak az itthoni elmaradottságunk sarkallta őket a fejlődés sürgetésére, hanem a kinti eredmények is.

A szabadság, egyenlőség, testvériség, az értelmes, alkotó ember tisztelete tette őket filantrópokká, áldozatok hozóivá a nemzetért, amelyik akkor csak a nemesség-

⁶ Tessedik Sámuel – Berzeviczy Gergely: A parasztok állapotáról Magyarországon. Szerk. Zsigmond Gábor. A magyar néprajzi klasszikusai. Neuman Kht., Bp., 2004. ?

⁷ Uo. ?

get számolta soraiba, de Tessedik polgárrá emelvén a parasztot, Kazinczy a „vegyes iskoláival” mindenkit részévé akart tenni az egyenlőség jegyében. E vegyes iskolák inspektoraként csak harmadát kereste Kazinczy a főjegyzői hivatal – amelynek a vezetésével akarták megbízni – első embere bérének. Küldetést, hivatástudatot, filantropiát kell látnunk lépésében, amikor mégis a felügyelői munkát választotta, hiszen eredményként elsődlegesen azokat az általa szervezett iskolákat említette, amelyekben nemes, paraszt, zsidó, keresztény, magyar és nemzetiségi gyerekek egy padban, osztályban tanulhatnak.

Ezen életelvek mellett szinte természetesen alakult ki Tessedikben a pietizmus,⁸ Kazinczyban a panteista⁹ szemlélet, amely a tudományosság, az ész, értelem, értelmes, emberbaráti, hasznos cselekvés felé vitte őket.

2. Származásuk, családjuk

Tessedik igazán „vegyes rendű” értelmiségiként kezdte papi, nevelői, pedagógusi, tudományos pályáját, hiszen apja is pap volt, ő is az lett, de népéért, a szlováksággért, németiségért, magyarságért utolsó javait is kész és képes volt föláldozni. Kazinczy „kisnemességével” szintén e „vegyes rend”-hez tartozott. Első művei közül az egyik fordítás németből Bessenyeitől való, aki szintén értelmiségivé emelkedett régi nemesi család sarja. Ebből a rétegből fogadták be nagy „mohósággal” és szeretettel a felvilágosodás eszméit.

A feudális kaszttrendszert, ha nem is tudta lebontani a felvilágosodás, azért gyengítette falait. Valamelyest nőtt a társadalmi mobilitás, amely nélkül elképzelni is nehéz lett volna a polgárosodást. Kazinczy és Tessedik a lassan gyarapodó értelmiségi réteg képviselőiként a szellemiségük, hazafiságuk magasából látták, mint a főnemeseik közül a Széchenyiek, Festeticsek, mi kell a nemzeti fölemelkedéshez. Ehhez a hivatássá emelt szolgálathoz természetesen segítőtleg járult hozzá a családi hagyomány, amely mindkét ifjút a tudományok, művészetek felé terelte. Azok révén hathatósabban segíthették a társadalmi átalakítás, a nemzetté válás nagy-nagy munkáját. Származásuk csak annyiban volt fontos, hogy az új eszmerendszer befogadására jó lehetőségük kínálkozott mindkettejüknek, hiszen tanulhattak, kinyílt előttük a világ, amely tette sarkallta őket.

3. Élethosszuk

Életük, haláluk is mutat párhuzamot az időben: Tessedik 78, Kazinczy 72 évet élt, ebből párhuzamosan, korosztályosként 61 esztendő. Így akár Kazinczy is írhatta-vallhatta volna, amit Tessedik: „Ismerni kell a polgári társadalom megszervezésének kérdéseit, ... a különböző tudományoknak valóságos állapotát... Át kell tudni, teljességgel tekinteni a lelkek igazi felvilágosításának összes kérdéseit, ha valaki szabályozni akarja a közügyeket, és vezetni akarja az embereket”.¹⁰

⁸ Pietizmus: protestáns valláserkölcsei irányzat, az önmegtartóztatást, mély érzelmességet, a hit melletti harcos kiállást hirdeti, mély vallásosság jellemzi.

⁹ Panteizmus: a személyes istenség fogalmát egybeolvasztja a természettel, így magasztva fel a természet jelentőségét az ember életében.

¹⁰ A helység és az iskola szabályozása. *Tessedik Sámuel* kisebb írásai. Szerk. Hanzó Lajos. Szarvas, 1960. 81.

Tessedik Sámuel arcképe

4. Foglalkozásuk, hivatásuk, iskolai eredményük

Kortársakként felvilágosultak voltak, tehát meglátói, ismerői, szervezői, vezetői komoly társadalmi folyamatoknak. Foglalkozásukban, hivatástudatukban is könnyen találunk párhuzamokat, hiszen mindketten reformerként végeztek munkájukat: Kazinczy a művészetek és a nyelv megújítása, Tessedik a magyar mezőgazdaság hatékonyabbá tétele, modernizálása terén. Fentebb már említettem Kazinczy inspektorságát. Egy korábbi közleményemben pedig részletesen kifejtettem abbéli tevékenységét.¹¹ Ennek ide vonatkozó lényege: II. József felvilágosult abszolútizmusa a korábbi eszménnyel ellentétben új embertípust igényelt, amely a ráció jegyeit viseli magán, cselekedetein. Természetesen a németiség érdekeit tartotta szem előtt, de Kazinczyék e szabadabb légkörben a magyarság fölemelkedési lehetőségeit keresték. Így felügyelősége legnagyobb eredményének tartotta, hogy a vallási türelem megvalósításáért dolgozván 124 iskolát alapított, köztük 19 közöset, 2 félig közöset, 61 papistát, 5 orosz, 25 luteránust, 5 kálvinistát, 7 zsidót.¹² A közös iskolák a felvilágosodás egyik legfontosabb elvének megvalósítását, az egyenlőséget segítették, de a testvériség is hangsúlyos volt. A „kalapos király” halála után nem sokáig végezhetette ezt az igen nehéz, számos ellenséget hozó munkáját, mert az új császár más irányt véve kezdte kormányzását. A korábbi lelkesedés munkanélküliségbe, bizonytalanságba süllyedt.

Tessedik Sámuel az evangélikus egyház bízta meg a békési iskolák felügyeletével, sőt az 1777-es Ratio Educationisra adandó egyházi válasz, vélemény kidolgozásával is. Ő ugyan lényegében csak egy iskolát alapított, amely azonban példájával számos iskolára hatott, hiszen nagyon sokan meglátogatták a Szarvason létrehozott, a világon – nemcsak Európában – elsőnek mondható, gyakorlati oktatást végző intézményét. Kazinczy is vendége volt, és hogy nem írt részletesen az esetről, talán oka lehetett az inspektorságának kurta vége, részbeni kegyvesztettsége, amelyekre nem szívesen emlékezik.¹³ Tessediknek nemcsak az akácfa meghonosítását köszönhetjük: a lucernát is elterjesztette az Alföldön, az istállózást, trágyázást, takarmánynövények termesztését, védő fasorok, erdősávok telepítését is megtanulhatták tőle.

A nyugati tanulmányok (Erlangenben), a németországi mezőgazdasági újítások az öntözésben, vízgazdálkodásban, gépesítésben mind tantárgyakká, gyakorlattá nemesültek iskolájában. A szikes talaj termővé tételéért 1777-ben, Jénában elismerést érdemelt ki. Mint lenni szokott, irigyei, megszólói, méltatlankodói akadtak, mint pl.

¹¹ Halászi Aladár: A jövőnek nevelő Kazinczy. Széphalom 22., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2012. 93–103.

¹² Z. Szabó László: Így élt Kazinczy Ferenc. Móra Könyvkiadó, Bp., 1977. 64.

¹³ Azonban a Kazinczy Ferenc Társaság a két géniusz találkozását nagyra tartván, elnökünk révén tárgyasult formát is adott neki. A 2009. évi XXXVII. Országos Honismereti Akadémia szarvasi programjában „Tessedik fája Széphalmon” volt a címe annak az érdekes előadásnak, melyet Fehér József, a Kazinczy Ferenc Múzeum igazgatója tartott. Ezután egy nagyon kedves, jó hangulatú program következett, melynek „fő attrakciója” a Széphalomból hozott, Szarvas városának adományozott akácfa közös elültetése volt.

paptársa, Boczko Dániel, aki szerint nem méltó egy papnak földet túrni. Kazinczy törekvései is gyakran papi ellenállásba ütköztek a közös iskolák ügyében, de ő is szervezte tovább, mert meg volt győződve igazáról, mint Tessedik is, akit éppen eredményei alapján szeretett volna alkalmazni Festetics György a gazdatiszt képzőjében (Georgikon), de az Alföld földműves népének felemeléséért folytatott küzdelmének Szarvas volt a jobb földrajzi helye. Törekedett az elmélet és a gyakorlat egységére népművelőként is. Megvalósította iskolájában a könyvtárat, segédeszközöket szerzett be, műhelyt rendezett be, földterületet vett, amelyen nemcsak a termelést tanulták, a növénytermesztést, állattenyésztést, hanem a meteorológia alapjait, az állategészségügyet, a könyvelést, értékesítést. Feldolgozó részleget is működtettek. Egyféle ezermesternek kellett lennie, ha el-elakadó iskoláját talpon akarta tartani.

Kazinczy a nyelvészet, irodalom, művészet terén, az iskolák szervezésében bizonyult polihisztornak, hiszen rendszerben kellett látnia törekvései irányát, a részleteket, a lépéseket, azok egymásra hatását. A kor megkövetelte tőlük, hogy sok mindenhez értsenek. Másképp megfogalmaznia is nehéz lett volna Tessediknek, hogy iskolájában milyen embertípusokat, szakembereket akar képezni: értelmes gazdákat, tevékeny polgárokat, okos néptanítókat, serény mesterembereket, ügyes műiparosokat, gazdasági felügyelőket, szorgalmas kereskedőket. Mint maga a Ratio Educationis, a Tessedik-féle tervezet is nagyot ölelt a feladatokból, de senki nem vitathatja, hogy az első tanügyi tervezet hatalmas szellemi termék, Tessedik elgondolásai pedig követték a nemzeti fölemelkedés parancsát, mint ahogyan a Kazinczy-féle életprogram is minden részletében és fő vonalában. Annak is megvoltak az ellenlábai, irigyei, sőt gúnyolói (pl. Somogyi Gedeon), de mindkét reformerre vonatkozik a száz évvel később írt Ady-vers képe az érrel és óceánnal a közepén, ahol a vakondtúrások nem tudják útját állni a víz előretörésének.

5. Eszmék, eszményeik, eszményképeik

Természetesnek tekinthető, hogy a reformerek mintákat, szellemi, erkölcsi muníciót a fejlettebb kultúrákból merítenek. Mindkét személyiségünk az előttünk járó nyugati országok példáját követi, hiszen könnyű volt belátniuk, hogy nem az idejét múlt feudális viszonyok közepette tud népük, nemzetük előre lépni, hanem egy új rend kialakulása és megerősödése révén. Ez a polgárság, amely eszmében, ideológiában, emberi viszonyaiban ellene hat mindenféle elnyomásnak, kizsákmányolásnak, hirdeti, megvalósítani igyekszik az egyenlőséget, testvériséget, a szabadságot. Ahonnan a felvilágosodás eszmerendszere datálható, Franciaországból a legfőbb példákat vehették és vették. Mindketten Rousseau (1712–1778) természetszemléletét követve alakították saját látásmódjukat a világról. Részben innen datálható Kazinczy panteizmusa is. Ehhez a természetes nevelési módhoz sorolható igazodásuk azzal is, hogy pl. Tessedik csökkentette a latin órák számát iskolájában, Kazinczy pedig a német és magyar nyelv ügyét vitte előre inspektorsága alatt. „... a magyar nyelvnek gyakorlása és elterjesztése ..., mely a közönséges életben, az adásra és vevésre a közönséges és személyes boldogulásnak ezen forrására elmulasztatatlannal megkívánható, az érzékeny

hazafi előtt pedig ..... kiváltképen becses, oly gonddal vigyáztam”.¹⁴ Annak tükrében, hogy a császár a birodalom egyesítése érdekében a latin helyett a németet tette kötelezővé az iskolákban, a magyar nyelv ügye életprogramként izzott Kazinczyban. Tessedik az anyanyelvi oktatás híve. A népiskolákban egyébként is e nyelven tanultak a gyerekek, de Szarvason az idősebb korosztály is anyanyelven szerezte az ismereteket, bár csökkentett óraszámban a latin is megmaradt.

A filantrópiát mutatja, hogy a nőket (lányokat) is ugyanolyan oktatásban részesítették ott, mint a fiúkat. Kazinczynál e téren kisebb figyelem esett a lányok nevelésére, oktatására. Mindkettejükre egyformán hatott a felvilágosodás racionalizmusa, humanizmusa, ami egész életükben foglalkoztatta őket – a használni akarás –, az a filantrópiájuknak is betudható. Tessedik eleve az alsóbb néposztályokkal törődve szervezett iskolát, segített Festetics grófnak is példájával, mintaiskolájával, sőt írt (német nyelven) 1803-ban a Szentpétervári Szabad Gazdasági Társaság pályázatára, amelynek tartalma szintén az alsóbb néposztályok helyzete volt: miként lehet felkelteni bennük a tevékenység, a buzgóság és a munkában való szorgalmatosság szellemét. 1791-ben pedig Tizenkét paragrafus a magyar iskolaiügyről című írásában a Ratio Educationis eredménytelenségét bírálta, szembe állítva vele elképzeléseit a hasznosság, ésszerűség jegyében, amelyeket iskolájában nagyobb részt már megvalósított.

Kazinczy is kárhoztatta a magoló, lelketlen módszert, helyette az értelmes, racionális tanulási módot javasolta felügyelő társainak, hogy a gyerekek szívesebben járjanak iskolába, örömmel tanuljanak. Visszaemlékezéseiben a pataki kollégium rideg légkörét említette, a szigorú tanárokat, az ésszerűtlen módszereket és a haszontalan tananyagot. Az utilista szemlélete éppen a felvilágosodás racionalizmusából ered. Tessedik is szenvedett a rossz tananyagtól, módszerektől: „Értelmetlen és az életben hasznavehetetlen dolgoknak könyv nélkül való tanulása volt legnagyobb kínja fejeknek és szívemnek. Önállóan nem gondolkodhatni, magamnak nem vizsgálódhatni, ez volt a második nagy kínom. Harmadik pedig az, hogy az iskolában friss vérrel és egészséges testtel 3-4 órát kellett egyfolytában ülnöm”.¹⁵

Ha eszményképünként Rousseau-t nevezhetjük is meg, a magyar neveléstörténetből is említhetünk példákat, akikről nevelési alapelveket vehettek át: Apáczai például, aki egyszerre volt európeér és nemzeti. Szerinte a rossz tanítási módszerektől szenvednek a gyerekek, meg a fölösleges ismeretektől, amelyeket megkövetelnek tőlük. Vagy éppen Comenius, aki a kora szokásától eltérően nem engedte verni, megszegényíteni a tanítványt, ahogyan Tessedik és Kazinczy sem, mert egyként humanisták voltak. Mindhárman írtak tanulmányokat németül is, hiszen a németországi reformok Európa-szerte tanulságosak voltak mind a gazdaságokban, mind a művészetekben, tudományokban, sőt a nyelv megújításában is. Korukban az elvszerűtlenséget, a szó és tett „különélését” erős megvetéssel büntette a köz. Így eshetett meg, hogy egy-egy életelvet, törekvési irányt haláláig őrzött, követett a megvallója, mintegy védjegyéül, amelyről megismerték, tisztelték.

¹⁴ Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100-1849. Szerk.: Ravasz János. Tankönyvkiadó. Bp., 1966. ?

¹⁵ Tessedik Sámuel önéletírása. Német nyelvű kéziratból fordította és kiadta: Zsilinszky Mihály. Pest, 1873. 10.

6. *Elfogadottságuk*

Mindketten olyan életművet emeltek a feudális Magyarországon, hogy az értékeiktől ma is gazdagnak érezhetjük magunkat. Az ő idejükben nem akadt akkora romboló erő, hogy kiverje sok száz Szarvason tanult, szakemberré emelkedett magyar, szlovák fejből, emlékből a legújabb gazdálkodási módokat, de akkora sem, hogy megfordítsa nyelvünk gazdagodásának folyamatát, amely egy hatalmas 19. századi magyar irodalom alapja lett. Ezért koruk is, utókoruk is elfogadta, nagyra tartotta őket. Gáncsot vetettek mindkettejüknek az irigyek, a történelmi időt másként értelmezők. Pedig Tessediket a király is fogadta elismerésül, amivel azonban nem járt anyagi juttatás, így 1806-ban, a II. Ratio évében végleg megszűnt a nagy hírű iskola.

Kazinczynak Széphalom volt az, ami Tessediknek Szarvas: a messzire világító torony, igazodásul a 19. század magyarjainak. Mindkét helység egyféle szentélye a magyar progressziónak, az élni akarásnak, amelyet egy kis túlzással a magyarság Mekkájának és Medinájának lehet tekintenünk. E két helyet a két reformer iránti tisztelet miatt szinte kötelezően látogatjuk meg zárandokként, mert részesülni akarunk abban az érzésben, hogy a magyar nemcsak civakodni képes, hanem nagyot is tud alkotni.

7. *Utóéletük*

Elképzelem mindkettejüket, miként végezhatték napi munkájukat: Kazinczy a leltárba gyalogolván Széphalomról, az út szélén látott virágnak új, szép hangzású nevet adott, amit gyakorolt Újhelyig, majd elvetette, keresett más szót rá; Tessedik pedig hogyan mutatta a faültetés módját a tanítványnak, amikor nem sikerült egyenesre állítania a csemetét, vagy éppen megdicsérte szorgalmáért, ügyességéért. Talán érdekes, hogy Assisi Szent Ferenc (1181–1226) jut eszembe róluk. Városában, templomában járva egy kis kápolna ékeskedett a nagy templom közepén, amelynek köveit a rend alapítója hordta össze, és építette föl belőlük a máig rá emlékeztető szent helyet. Ha ahhoz esetleg legendák fűződnek is, a két reformer tettei valóságosak, de ők is fogták a követ, téglát, amelyből szintén szentélyt emeltek Széphalmon, illetve Szarvason.

A kérdés megválaszolatlan marad arra, miről is beszélhettek, mit tartottak fontosnak azokban a napokban. Mintha illene is ez a titokzatosság kettejük találkozásáról hozzájuk. Egymásra keveset, magukra jóformán semmi gondot nem fordítottak, mert nagy családjuk,¹⁶ még hatalmasabb feladatuk volt: végigmenni a megkezdett úton nélkülözések, értetlenségek, gáncsvetések közepette, de mindez nem térítette el őket a felvilágosodás szabta iránytól.

A címben jelzett tövis a hosszú életű fák részeként a teremtetett értéket és a sokáig tartó hírnevet szimbolizálja. A vele összetűzött eszmei barátság pedig örökké tartó, mert az utókor hálája élteti. Kár volna bármelyiküket is fogalommá vált helységükhöz láncolni emlékezetünkben, hiszen ők a magyar egyetemes haladás úttörői, nagy segítői, így mindnyájunké az ő eredményük. De a feladat is adódik: őrizni emléküket, erőt, példát meríteni emberi, pedagógusi, nyelvész, újtói tevékenységükből.

¹⁶ Tessediknek két házasságából 18 gyermeke született, 9 érte el a felnőtt kort, Kazinczynak 8 gyermeke született, ebből 7 érte meg a felnőtt kort.

MARTINÁK JÁNOS

Dayka Gábor költészete

Dayka Gábor a XVIII. század jeles magyar költője volt. Munkásságának feltárása több okból is nehézségbe ütközik. Egyrészt azért, mert Kazinczy Ferenc költeményei és levelezése egy részét 1794-ben elégette, attól félt, hogy Dayka írásai bajt hoznak a költőre, aki ekkor még tanított. Másrészt igaz ugyan, hogy a maga korában népszerű volt, Kölcsey egyenesen zseninek tartotta, de 1796 után a magyar irodalomban megindult fordulat következtében egyre inkább elfelejtkeztek róla. Majd amikor Kazinczy kiadta verseit,¹ felpeteszült az érdeklődés, Toldy Ferenc is foglalkozott vele. Ezután ismét feledésbe merült, csak 1913-ban írt róla Gálos Rezső Dayka Gábor költészete címmel az Egyetemes Philológiai Közlönybe, amelyben időrendbe sorolta verseit. Napjainkban két jelentősebb értékelés olvasható: Kabdebó Lóránt doktori disszertációját a Miskolci Városi Könyvtár megjelentette, és Bíró Ferencé, akinek ez a korszak lett kedvenc területe. Írásomban főleg ezekre támaszkodok, de természetesen felhasználom Kazinczy Ferenc róla írott munkáját, melyet az 1813-as kiadás elé írt bevezetőnek.

A XVIII. századi Magyarország utolsó harmada mozgalmas képet mutat politikai és szellemi ténykedés terén. Ekkor jelentkezik egy új generáció, amelyik már nemcsak a fő- és köznemességből verbuválódik, hanem alsóbb néposztályokból is jelentkezik az utánpótlás. Ezek egyike Dayka Gábor, aki 1769. március 21-én Miskolcon született. Apja szegény szabómester volt, a család anyagi helyzete emiatt meglehetősen szűkös, s a helyzet romlott, amikor az apa – Dayka gyermekkorában – meghalt. Az ilyen körülmények között élő családok gyermekeinek egyetlen útként az egyház segítségével történő tanulás maradt a felemelkedésre, ami a papi pályát nyitotta meg számukra.

Elemi iskoláit Miskolcon kezdte, a középiskoláit is itt, a minoriták algimnáziumában végezte. A jól tanuló fiú Egerbe került, ahol ingyenes ellátást kapott egy klostromban. Itt elsősorban a humaniorákat tanulmányozta. Teológián akart tovább tanulni, amihez filozófiai stúdiumok kellettek, amelyek csak Kassán voltak elérhetők. Így került Kassára három évre, ami számára nemcsak a magasabb szintű képzést, hanem a városias légkört is jelentette. Mivel túlzott szorgalommal tanult, szervezete legyengült, s a tüdőbetegség jelei mutatkoztak nála. Az orvos eltiltotta a

¹ *Újhelyi Dayka Gábor versei.* Összeszedte és kiadta barátja Kazinczy Ferenc Pesten Trattner Mátyásnál, 1813.

tanulástól, emiatt egy évet vesztett. Eközben az egyházi élet intézményrendszerében változások történtek. II. József, a felvilágosult uralkodó megpróbálta a szétszórt szemináriumokat központosítani: Dayka még Egerben tett vizsgát, de tanulmányait már csak Pesten folytathatta. Életében a legderűsebb időszak ez: a polgárosuló városban színházba járt, részesévé vált az egyre erősödő kulturális életnek. Érdekes, hogy a pesti szemináriumok szelleme felvilágosultabb volt, mint általában a katolikusoknál megszokott, toleránsabbak voltak az oktatók, a hallgatóknak még külföldi könyveket is beszereztek.

Dayka úgy gondolta, hogy az egyház is az állami intézmények egyike, és a valásnak az erkölcsi kérdésekkel kell kapcsolatban lennie, mely a kibontakozást segítené, nem pedig a gondolkodást megkötő bigottsággal. Maga Dayka igyekezett minden rendelkezésre álló lehetőséget megragadni, hogy művelje magát. Kiváló nyelvérzéke volt, tudott latinul, németül, franciául, olaszul, melyet a déli területekről származó társaktól és könyvekből egy hónap alatt sajátított el. Ezek azért fontosak, mert ezeken a nyelveken igyekezett tájékozódni. A latin kizárólagosságát ellensúlyozandó alakított egy kört is a magyar nyelv művelésére, melyhez az oktatókat is igyekezett megnyerni. Elment az egyetemekre, ahol magyarórákat tartott, amit azért is megtehetett, mert költőként már jelentkezésekor hírnevet szerzett magának. *Pénelopé levele Ulysseshez* című heroidája ebből az időből származik. Ez a levélforma népszerű volt ebben az időben, benne a történetet is kibontotta. Másik ilyen heroidája a *Phyllis Demophonhoz* című, amelyet Ovidiusból fordította. A klasszikus költők közül elsősorban a latinokat kedvelte, a *heroida* műfajt Ovidiustól tanulta, aki azt kitalálta, de Dayka művén Horatius és Catullus hatása is érződik. A görögökből elsősorban Anakreon hatott rá. Tervbe vette Ovidius *Szerelmek* című könyvének és Vergilius *Aeneisének* lefordítását, amihez elegendő latin tudással rendelkezett, hiszen már középkorisként disztichonokat írt azon a nyelven.

Mikor Dayka fellépett, a magyar irodalmi élet már jelentős előrehaladást mutatott. Bár kikristályosodtak a különféle irányzatok, megszűnt az addigi merevség, volt átjárás közöttük. Az ő korában magyar íróként Baróti Szabó Dávid, Rájnis József, Gvadányi József, Orczy Lőrinc, Ráday Gedeon voltak a nagy tekintélyek, akikhez Kazinczy személyesen is ellátogatott. Dayka igyekezett ezek között tájékozódni, de nem kötött ki egyiknél sem, költőiségéhez hozzátartozott, hogy a saját gondolatait akarta megfogalmazni. Fordításaiban is hűséges akart maradni az eredeti gondolatához és formájához, és mindig azt az utat választotta, amely ehhez leginkább megfelelt. Ha külföldi tájékozódásait vizsgáljuk, akkor látjuk, hogy a korabeli költők mellett a filozófusokkal (Kant, Pope, Montesquieu, Voltaire) is igyekezett lépést tartani, és fordított Stolberget, Segrai-t, Guarinit, Villant Cropsot, Goethét, Wielandot.

Életében és költészetében jelentős mozzanat, hogy Pesten járva felkereste őt Kazinczy, mert úgy látta, hasonló törekvések vezérlik. Különösen az emlegetett heroidák és a *Győzedelem jövőndöle*s című versek nyerték el a tetszését. Addig fordításait leoninusokban adta, Kazinczy veszi rá, hogy ismerkedjen meg a Ráday Gede-

onhoz kötődő nyugat-európai versformával. Ezt örömmel tette, és innen költészetében ez vált uralkodóvá. Találkozásuktól kezdve szoros barátság szövődik közte és Kazinczy között, aki figyelemmel kísérte és segítette kibontakozását, s – mint fentebb említettük – ő jelentette meg első kötetét is.

Az ebben az időben született Dayka-versek mutatják a költő tájékozódását, alkotói módszerét, és költői arculatának formálódását. Többnyire fordítások, átdolgozások ezek, de néhány önálló is megtalálható köztük. Az egyik ilyen, *Az én örömeim* még kapcsolódik a klasszikus formákhoz, általánosítással zárul: tételversében elveti a hatalom, a hiúság, a kincs értékeit, számára a mások szenvedésein való segítség jelenti a boldogságot.² Itt még jellegtelen, nem teljesen önálló, próbál kapcsolódni a közülethez is; II. József török háborúját ünneplő verse ezt bizonyítja. Hagyományos, ellenség elleni háborús üdvözlés az, érdekessége képanyagában és formakincsében rejlik, amivel a barokk költészet háborús hagyományaihoz nyúlt vissza. Az alkaioszi versformájú vers analitikusan felépített, és bizonyos játékoság jellemzi. Ez volt egyike azoknak a verseknek, amivel Kazinczy figyelmét magára irányította. Érdekes alkotása a *Szép szemek* című verse is, amely Guarini madrigáljának fordítása. Csokonai Daykáról írott dolgozatában – melynek eredetijét a sárospataki református könyvtár levéltára őrzi – nem tartja sikeres fordításnak ezt, de meglátja benne Dayka költői alkatának egyik sajátosságát: nem érzelmmel, hanem ésszel alkot. Ez a *ratio* százada, ami Dayka költészetén is erősen meglátszik: megfontolja, megtervezi verseit.³ A *Mezei dal* című verse – *Amira* címen jelent meg – Segrais francia költő munkájának fordítása, átdolgozása: az eredeti költemény epikus résszel végződik, Dayka pedig felkiáltással zárja:

*Egek! Mint olvadsz szívem örömébe?
Ha el-jutván előbb én ötlöm szemébe!
Ha dombjáról, honnan utam fel-fedezi
„Ő az, nagyon ő, az tája zengedezi!”
'S a folyó partjára le-száll, egy lépéssel
Előmbe fut, s talán fogad öleléssel!*

Itt Pesten átdolgozta, finomította verseit, alkotói módszerének ez fontos része volt. Figyelemre méltó a *Phyllis*, vagy *A meg-haragudott Phyllis* című verse, melynek témája egy lány irigységének, féltékenységének, ébredő vonzalmának a festése, és annak örömmel, játékos fölénnyel való nyugtázása. Ezt a nagyon bonyolult, összetett lélektani folyamatot könnyedén fogalmazta meg.⁴ A *Nemzeti öltözet* című versel a nemesi ellenállás folyamatába kapcsolódott bele, de nála nem az ellenállást je-

² *Mezei Márta*: Felvilágosodáskori líránk Csokonai előtt. Bp., 1974. 273.

³ *Kabdebó Lóránt*: Dayka Gábor költői pályája. Miskolc, 1968. 15-16.

⁴ *Mezei Márta* i. m. 280.

lentette, mint a nemeseknél, hiszen tudjuk, pályáját II. Józsefnek köszönhetette, halálát is személyes veszteségként érzékelte. Ez a költemény magyaros formájú vers. II. József halála után keletkezett, több mint egy divathoz való kapcsolódás.

1790-ben életében és költészetében jelentős változás állt be. A katolikus egyház II. József halála után visszaállítja régi szerkezeti formáját, intézményrendszerét. Daykának vissza kellett térnie Egerbe. A pesti évek hozadékát azonban érdemes összegezni, hiszen költői tudata ott alakul ki, erősödik meg, biztos kézzel szerkeszti verseit, stílusát könnyed elegancia, tömörítő erő, a dagályos kifejezésektől való idegenkedés jellemzi. Ízlése választékos, kerüli az elkoptatott kifejezéseket, de távol tartja magát a népiességtől is. Azok a vonások erősödnek meg benne, amelyek majd Kazinczy további támogatását biztosítják.⁵

A hirtelen jött változás megrendíti, mert Eger pont ellenkezője Pestnek. Ott a katolicizmus hagyományos formáját tanítják, és a rendszabályok is merevek: a világ továbbra is elzárt a rend tagjai előtt. Különösen Szaicz Leo irányítása nehezíti meg az életet. Ennek a megdöbbentő fordulatélménynek egyik legszebb megnyilatkozása a *Rettenetes éj* című verse. Daykának legkiemelkedőbb alkotásaként *A titkos bú* című versét szokták központba állítani, az antológiákban ezzel a verssel képviseltetik, de ha jobban elemzés alá vesszük a *Rettenetes éjt*, megkockáztathatjuk azt a megállapítást, hogy ez vetekszik vele. Maga a mű 1790-ben keletkezett, amikor Daykának távoznia kellett Pestről, sikereinek színhelyéről. Egerben egyszerre éli meg a nagy tervek és a magánélet elszürkülését. Versében költői helyzetére való rádöbbenését és vallási megrendülését fogalmazza meg. Eljárásmódja újszerű: a szentimentális versekben szokásos bánat szelíd hangulatú, a holdas-csillagos éjszaka helyett itt egy viharos éj költői rajzát adja látomás formájában.⁶ Másik újdonsága ennek a versnek, hogy a természetet nem magától elidegenítve ábrázolja, mint a korabeli költők, hanem lelki folyamatának mozgását követi általa: az ijesztő, tomboló vihar képétől a viharban való halál vágyától jut az elcsendesülésig, és a vers 3. részében – egy zárómondat erejéig – helyzete reménytelenségét is kifejezi: sorsa nem változik akkor sem, ha „*holnap újra hajnal hasad*”. Újdonság az is, hogy a megváltoztathatatlan sorson nem siránkozik, csak tudomásul veszi. Ez a vers azért is jelentős, mert megmutatja Dayka újszerű költői sajátosságát: gondolatait, érzelmeit igyekszik megjeleníteni. Ezen újítások révén a korabeli költőkhöz képest modernebbnek tűnik.⁷

Később az első megrendülés emléke megmarad, de veszít intenzitásából, és tovább él Daykában az Amores fordítója is az egrí küzdelmek, vívódások „*napfényes oldalaként*”.⁸ Ennek a terméke *Az én szerelmesemnek meg-hívása* című verse. Felépítése a *Rettenetes éj*hez hasonlít, több benne a leírás, de ez nem példálózás, hanem a versben megjelenő költő környezete. Az utolsó négy sor a vers célját juttatja kifejezésre, ez indokolja a versben megjelenő természeti kép szerepét:

⁵ Kabdebó Lóránt i. m. 17.

⁶ Mezei Márta i. m. 264.

⁷ Mezei Márta i. m. 268.

⁸ Kabdebó Lóránt i. m. 23.

*A lengeteg Zephyrke
Nyög a szerelmes ágon:
Jer, öltsd kezed kezembe,
S adj tsókot ajakimra!*

Szerelmese nevenapját is verssel ünnepli, melyet Kazinczy magasztaló kommentárral közölt az *Orpheusban*. A mű címe *Egy egri szépnek a nevenapjára*. A kedves neve, akihez írta, Erzsébet volt. A költeménynek két változata maradt fenn. Az első Erzsébet megszólításával kezdődik, magyaros verselésű: páros rímű, tizenkettős. A második változatban ötödféles jambusra vált, és megtartja a páros rímeket. Ellentmondásos ez az átdolgozás, amikor kihullik belőle a népies kifejezések sora, ugyanakkor finomabb, elegánsabb kidolgozást kap a vers, és játékos, könnyed hangvétellel szólal meg, ellenpontja lesz a *Rettenetes éjszakának*. Figyelemre méltó a fényábrázolás, ugyanis általa a költői kép játékosan olvad a készülő estébe.

Egerben a költő helyzete egyre nehezebb lesz, hiszen ő az, aki a jozefinista papneveldebből indult Pesten. Mint említettük, nehezen viselte a mord, a szellemet gúzsba kötő egri viszonyokat, a feszültség közte és az intézmény vezetői – a már említett Szaicz Leo és Eszterházy Károly – között egyre nőtt. El kell ismerni, miatta is történt mindez! Igaz ugyan, hogy megfigyelték, zaklatták, többször megfeddték, amire türelmetlenül, durván válaszolt. Dayka végül úgy döntött, hogy satirikus alkotásokkal veszi fel a harcot, melyek az egyházi műfajokat – prédikáció, ima, himnusz – követik. Ezek egyike az *Esdeklés* című verse, amelyben Szaiczot szólaltatja meg a Mária-himnuszok hangján, de ellenfele dagályos, lapos stílusában. A bevezetésben páros rímű tizenkettősben mutatja be a felvilágosodás ellen imádkozó Szaiczot, a második részben Frenk műve elleni kirohanását olvashatjuk:⁹

*Halld meg, kérlek kérésemet
Illeszd szívemet és nyelvemet
Hogy Frenket megtromfoltjam
És Kazinczyt Szacsvayval
És Spielberget Koppival
A' csávába ejthessem.*

Hasonló satírák az *Eszterházyra* és a *Szerelmes ólálkodások Jézus szívéhez* című versei. Ez utóbbi egy prédikációs szöveget utánoz, ez talán a legsikerültebb paródiája Szaicz dagályosságba torkolló szenvedélyes stílusának. A felsorolt művekben világosan érezhető, hogy hamarosan szakítás következhet be Dayka és a szeminárium között. Költőnk ezt felismerte, és az ebben rejlő ellentmondást is, amely számára volt káros. Még egy éve volt tanulmányai befejezéséig, az eddigi éveket nem akarta elveszíteni, ugyanakkor az egzisztenciáját is biztosítani akarta. Végül nem sikerült maradnia. Dayka és Szaicz között az elméleti viták központjában az egyház szerepének más megítélése, az emberi gondolkodás szabadságának kérdése, és a más vallások iránti tolerancia állt. Dayka nyíltan képviselte nézeteit, melyeket prédikációiba

⁹ Kabdebó Lóránt i. m. 25.

is beszélt. Az volt a szokás, hogy a kispapoknak nyilvánosan kellett magyarul vagy németül prédikálniuk, amelyet előzőleg be kellett mutatniuk. 1791. július 2-án a szerviták templomában Sarlós Boldogasszony tiszteletére németül tartott beszédét bemutatta ugyan, de utána átírta úgy, hogy a toleranciáról való nézeteit helyezte központba. Ezzel megtette azt a lépést, ami a végleges szakításra vezetett: Szaicz eretnekséget talált prédikációjában. Eszterházy próbálta Daykát nézetei visszavonására rábírni, de nem járt sikerrel, így hát távoznia kellett.

Még Egerben lefordított egy jelentős művet, Pope *Helois Abelardhoz a klastromból* című heroidáját, amit Kazinczy szorgalmazott. Az ő javaslatára Dayka nem az eredeti Pope művet fordította, hanem a francia Colardeau átdolgozását. Hosszasan foglalkozott vele, de a cenzúra mindig visszavetette. Hogy mégis fennmaradt, annak köszönhető, hogy Kazinczy felvette Dayka verseinek 1813-as kötetébe a fordítás első részét *Clélia, Vesztnak leányapja kedveséhez, Aulushoz* címmel. Dayka fordítását intenzíven hatják át a felvilágosodás eszméi. Nemcsak az érzelmei jogairól esik itt szó, hanem a teljes ember eszményéről is, az erény értelmezésének szabadságáról. Szinte a felvilágosodás rousseau-i terminológiájával dolgozik:

...én nem vélem
Ámott bűnnek: én öt virtusnak itélem.
Minek azt polgári járom alá vonni,
S a törvény hagyásai által fogollyá tenni?
Nem visel bilincset, nem rab a szerelem:
Szabadon és nyűg nélkül születék ő velem.

(Helois Abelardhoz)

A heroida második részében (*Abelárd Heloishoz*) Abelárd nyílt szavakkal idézi fel a közte és Helois között lévő szerelem beteljesülésének pillanatát, érthető, hogy a cenzúra nem engedélyezte megjelenését, és ezt a részt már Kazinczy sem merte felvállalni.

Dayka 1791. július 19-én távozott Egerből, ezzel lezárult életének és költészetének első nagy szakasza. Vesztes félként egyedül maradt, a felfelé ívelő pálya, a kultúra, a társaság, a régi tervek mind összeomlottak. Ez életének legválságosabb korszaka. Barátai segítségét kéri. Rövid ideig Vitéz Imrénél tartózkodik, majd Bodnár Antal Lőcsére hívja. Ennek a korszaknak a vívódásairól és örömeiről szól néhány vers. A *Vigasztalás* címűben búcsút vett Egertől, vigasztalja szerelmét, és sorsának alakulásáért a „boldogtalan időköt” okolja. Másik ilyen verse *A vak szerelem*, amelyben két érte égő leány külső és belső tulajdonságainak ügyes, párhuzamos jellemzését adja, és a vers lezárásában kellemes csattanóként azzal lepi meg az olvasót, hogy mint írja, „a kevésbé szép” hajadon vágyat ébresztett szívében. Lehetséges, hogy a hölgy Bodnár Antal háziurának lánya, Reich Zsuzsanna lehetett, aki később költőnk felesége lett. Kazinczy és Bodnár Antal tiltakozott e kapcsolat ellen, a lányt éretlennek tartották a házasságra, Bodnár el is zavarta Daykát Lőcséről, így került Mérára. *Búcsúja, Clorishoz* és a *Ne hidd* című versek arról tanúskodnak, hogy azokat már kedvesétől távol írhatta, megszólal bennük a féltés, az érzelmi bizonytalanság és

a vágyakozás. A *Búcsúja* című töredék, végének halálba vágó hangja Dayka sötét oldalára hívja fel a figyelmet, a *Ne hidd a Clorishoz* folytatása: az élet és a szerelem érzése mellett rajongó sorokkal zárul, s egy pillanatra felvillantja azokat a gátló erőket is, melyek az egri tapasztalat emlékei.¹⁰ E versek azt bizonyítják, hogy hiába hagyta el Lőcsét, szerelmétől nem tudott megválni és a távolság még fokozta, az elérhetetlenség még keserűbbé tette szerelmét. Ennek a hangulatnak szülöttei a Mérán írott első versek.

1791 végén Dayka Vitéz Imrétől ment Mérára, valószínűleg valamelyik barátja meghívásának tett eleget. Itt születtek *Az új esztendőnek első napjára*, az *Esdeklés*, a *Titkos bú* és a *Bárdosi Jánosné halálára* című versek, melyeket a magyar irodalomtörténet nevezett el *januáriaknak*, vagy *téli verseknek*, ugyanis a bennük kifejeződő életanyag, érzésvilág, hangütés egységessé teszi őket. Nyilvánvaló, hogy Dayka hangulata nem javult itt, a magány még jobban rázáródott. A boldogtalan szerelemmel való találkozás csak elmélyítette fájdalmát, amiből a költő profitált: észrevette, hogy a benne dúló kétségbeesés lírailag van olyan értékes, mint az ókori hősnők fájdalma. A fenti versekben ezt fejezte ki, emiatt verseit minden leírásnál fontosabb dokumentumnak érezte Vitéz Imréhez írott levele tanulsága szerint.¹¹ Ezek már nem stilizált megszólaltatásai érzéseinek, a költő prózában ki nem fejezhető érzésének közvetlen kifejeződése, melyek mögül a példák, a követett modellek eltűntek. Elsődleges bennük az önkifejezés kényszere, a leírt sorokban maguk az érzelmek, és a sentimentalizmusra jellemző halálvágy szólalnak meg. A négy vers egy történetet mesél el a mai olvasók számára is. *Az esztendő első napjában* rádöbben helyzetének kilátástalanságára, az *Esdeklés* elején még azt érzi, van remény, de a költemény végére belátja, hogy a kivezető út csak a halálba visz, annak eljövetelét várja. Legérdekesebb a ciklus harmadik verse: *A titkos bú*. Már a címével felkelti az érdeklődést: mi lehet az a titkos bú, amitől a költő oly nagyon szenved?! A „titkos” jelző itt többértelmű, jelent valami elrejtettet, de jelent olyat is, amit titkolni kell, vagy olyas valamit, amit szavakkal nem lehet megfogalmazni. Valószínűleg ez utóbbi jelentés áll a legközelebb a valósághoz. A költemény mélyén feszültség lappang, melyet a költő maga próbál feltárni: a benne lévő elviselhetetlen kín miatt úgy érzi, hogy ezt a múltban elkövetett hibát a jövő bizonytalansága, a büntetéstől való félelem okozhatja, és valami feloldó megoldást keres, ami a lelki feszültségét megszünteti.

Akik Daykával foglalkoztak, valamennyien próbálták megkeresni a „titkos bú” okát, mi úgy gondoljuk, hogy Bíró Ferenc megközelítése áll legközelebb a valósághoz: kínjának világnézeti okai vannak, a vallástalanság állapota miatti lelkifurdalás, és egy tisztultabb élet utáni vágy is megszólalhat itt. Bodnár Antal említette, hogy a papi hivatás iránt Dayka elhivatottságot érzett, de az a vallásosság, melyet az őt körülvevő egyház kínált, számára nem volt elfogadható. Taszította a babona, a képmutatás, mint ahogyan azt a *Ne hidd* című versben is kifejezte. Tisztultabb erkölcsre vágyott volna, amit korábbi versében, *A Virtus becse* címűben is megszólaltatott.

¹⁰ Kabdebó Lóránt i. m. 36.

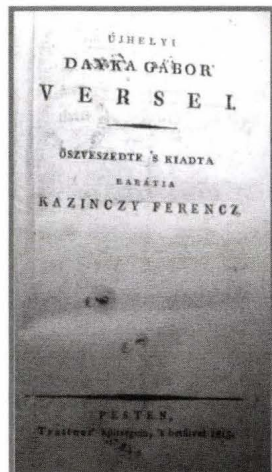
¹¹ Kabdebó Lóránt i. m. 38.

Ennek az is az érdekessége, hogy költészeti megoldásában a klasszicizmus felé mutat, amikor a vers végi általánosítás a virtus összetettségét mutatja be, s azt bizonygatja, hogy csak a tisztultabb erkölcsi élet hozhat igazi boldogságot. Be volt szorítva a körülményeibe, hogy nem volt egzisztenciája, szerelmi kapcsolata bizonytalan volt, ugyanakkor kifejezetten érezte az önálló gondolkodás lehetőségének, valamint az emberi létezés adta örömek megélésének vágyát, de a magyarországi viszonyok erre nem adtak neki lehetőséget. A szentimentalizmus alaphelyzetét éli meg nagy szenvedéllyel, megalkuvás nélkül, az eddig felhalmozott kifejezései segítségével bontja ki ezt, amivel a magyar szentimentalizmus legfőbb képviselőjévé vált.

Ez a lelkiállapot nem tartható sokáig, pusztulás követi vagy továbblépés. Szerencséjére, neki sikerült az utóbbit választania. Az iskolapolitika területén történt egy halvány elmozdulás: elrendelték, hogy a gimnáziumokban vezessék be a magyartanítást. Bodnár Antal, a lőcsei gimnázium igazgatója meghívta magához, amivel sikerült – ha átmenetileg is – biztosítani megélhetését. 1792 augusztusában mégis feleségül vette Reich Zsuzsannát, de a házasság sikertelen volt Dayka számára; a tanítással és a költészettel vigasztalódott. Itt azonban mégis új korszak kezdődött életében: visszatért a klasszikus formákhoz, és összeállította azt a versgyűjteményét, amelyek – Kazinczy eszményei szerint – legsikeresebb verseit tartalmazzák. Ekkoriban írt még új verseket, de inkább a régiek elrendezésére, átírására fordított több figyelmet. Hosszú ideig tervezgette versei kiadását, az ideálhoz mérésben az a szándék vezette, hogy létrejön a klasszikus könyv: „*lezárt élete körülhatárolt, önmagában kiteljesült szellemi individualitása. Elvontan mása a klasszikus szobornak.*”¹² Szigorúan válogat, nincs tekintettel arra, ami volt, a klasszicizmus ideálját akarja megvalósítani, az időtlen nyugalmat, ezért nem enged mélyebb betekintést abba, ami a nyugtalan időben lezajlott. Az utókor ebből ismerte meg költőnket, mert a kiválasztott, átdolgozott verseket elküldte egy író barátjának, akitől Kazinczy elkérte: vett ki belőle, tett hozzá, majd 1813-ban nagy gondal nyomdászt keresett, hogy Dayka versei méltó formában jelenhessenek meg. Így vált Dayka kötete nyomdászati is kiemelkedő alkotássá.

Dayka Lőcsén írt még néhány verset, például azokat, melyek elvagyódásáról szólnak. A *Téli dal* lezárása érdekes számunkra, mert az eddigiektől különböző versszak egy horatiusi gondolat parafrázisa, ami szinte megelőlegezi Berzsenyi *A közelítő tél* című versének hangulatát:¹³

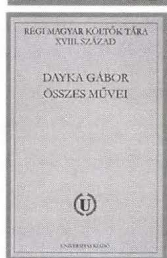
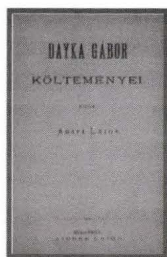
*Minket, hogyha talán egyszer elérkezik
életünknek szomorú, férgeteges tele,
Többé vissza, tudod, nem hoz az elnyelő
Sírból semmi Prométheus.*

¹² Baróti Dezső: Dayka Gábor. Írók, érzelmek, stílusok. Bp., 1974. 201.

¹³ Kabdebó Lóránt i. m. 32.

A *Tavaszi* azért figyelemre méltó, mert nem hagyományos szerkesztésű: pergő mondatok követik benne egymást, amelyet az ígék, a cselekvés tartalmú jelzők, határozók uralnak, ami az egésznek különös mozgalmasságot ad és jól érzékelteti a költő lelkiállapotát. Eből az időből több fordítása is van. A *Blumauer vallástétele az igazságra törekvő embernek* című inkább átdolgozás; benne Dayka az ész és a hit közötti drámai vívódásának ad hangot.

Van egy epigrammája *Newtonra* Pope-tól.

Betegsége azonban egyre inkább elhatalmasodik rajta, költői ereje is hanyatlik. Ezeket tükrözik utolsó versei. A *Kevéssel megelégedett élmény* versének címét Kazinczy *Az új Anakreonra* változtatta, és az *Átok* címmel közölt versszakkal visszafordult a megelőző korszakok népszerű műfajaihoz, a lakodalmi versekhez és köszöntőkhöz (*II. Leopold koronáztatására*). Bárdosi Jánosné halálára írott versét sírverssé dolgozta át, s költői leveleket írt Vitéz Imrének, Kazinczynak, Baróti Szabó Dávidnak. Vitéz Imre nem válaszolt episztolájára, a *Búcsúvétel* címen ismert verset 1794-ben írta Kazinczy nála tett látogatása után, melyben kifejezte egy kulturáltabb közösség iránti vágyát. Kazinczy iránti tisztelete szomorú tudomásul vétele annak, hogy költői ereje egyre jobban elhagyja. A *Baróti Szabó Dávidhoz* írott verses levél utolsó írása, benne irodalmi kérdésekről esik szó. Ezek után elhallgat, mert a betegség annyira erőt vett rajta, hogy tanítási munkáját sem tudja kellően végezni. Ungvárra megy, régi orvosához, de már nem tudnak segíteni rajta.

Alkotó módszerében a hatáselemeket kutató, azokkal tudatos módon számoló költők közé tartozik. Nagy tudatossággal próbálgatja a költői kifejezés lehetőségeit. A kísérlet, a próba, a keresés a kifejezés, a klasszikus tisztaság minél nagyobb mértékű elérése érdekében vívott küzdelem költője. Szigorúan szerkeszt, többnyire élesen tagol, és határozott kontúrokkal rendelkező költeményeket ír. Ezek közül sok 8-9 változatban is fennmaradt.¹⁴ Ha formai oldalról vizsgáljuk írásait, akkor megfigyelhetjük, hogy bár sokféle versformát használ, de az arány eltolódik a nyugat-európai formák javára: versei főleg jambusok, változatos rímeléssel. Dayka természetes könnyedséggel kezeli ezt a formát, sorátnyúlásai elegánsak. Használja a magyaros dalformát is, *Az esztendő első napján* című versének például mindegyik szakasza más rímképletű. Nyelvhasználata szolgálja az ízlésbeli célkitűzését, kerüli a közönséges kifejezéseket, de nem dagályos. Képeiben a nagyszerű és fenséges helyett inkább a finomat, az érzelmek hullámsását érzékeltető szavakat választja. Őrizkedik a klasszikusoknál megszokott szókapcsolatok felhasználásától, a mitológiai képektől.¹⁵ Mindezek miatt a mai olvasó is nagy örömet találhat írásaiban.

¹⁴ Biró Ferenc: A felvilágosodás korának magyar irodalma. Bp., 1998. 349.

¹⁵ Mezei Márta i. m. 279–281.

POLNER ZOLTÁN

Két részlet a készülő Mindszenty-oratóriumból**Kihallgatás**

Akár a próbabaák
a kirakatban,
a rideg fényben,
úgy ültek ott
a rendőrtisztek szótlán,
mások meg csak álltak,
és vártak,
várakoztak tétlen.
Valamennyien viaszfehér
maszkban.
Akár a próbababák
a kirakatban.

És akik ott ültek,
vagy csak álltak,
mind a vádlottat várták.
Az ávos vallatótiszt
igazgatta a lámpát.
Az asztalon könyvek,
indigókék iratok,
tollak, tollak,
tollak!
Az ablakon az éj
erdősötét függőyei
lógtak,
amit szél kaszabolt:

este tizeney óra volt!

Az amerikai követségen

Az önkéntes
száműzetés időtlen
menekülés a semmibe.
Az ember egyetlen menedéke
csak a hite.

A hercegprímásnak
maradnia kellett,
hogy a szétroncsolt egek alatt
őrizze és védje
a kereszténységet!

A Szent Atya
négy világtájnak hirdette:
„Magyarország szenvedése
az egekig kiált!” Aztán csend lett!
A megtorkás véres csendje.

A főváros szívében
azonban tizenöt évig,
négy fal közé zárva,
vigyázott az országra:
Mindszenty József!
Órá pedig Isten!

VÁRHELYI GYULA

A csekei magányos barát és a széphalmi mester Emlékezés a 225 éve született Kölcsey Ferencre

Az „Isten áldd meg a magyart!” halhatatlan írója a 18. és 19. század fordulóján formálódó magyar polgári nemzet jeles szellemi képviselője, a reformkor kimagasló alakja. Íróként és politikusként egyaránt meghatározó szerepet töltött be a magyar irodalomban és történelemben. Kölcsey Ferenc neve hallatára mindenekelőtt a *Himnusz* jut eszünkbe, kevésbé gondolunk arra, hogy személyében a magyar irodalomkritika és -történet jeles elindítóját, az első magyar balladaíró, a művészi szónoklat megalapítóját, a magyar nyelv jogaiért küzdő hazafit, a publicisztikában szerepet vállaló közéleti embert, a hathatós védőbeszédet író jogászt, a felelős hivataltnokot, a világirodalmi távlatokban gondolkodó elmét, a szuverén módon politikázó országgyűlési követet is tisztelhetjük.

A kölcsei uradalmi központú Kölcsey család nemzetünk egyik ősi famíliája. A nemzetség Ond honfoglaló vezértől eredeztette magát. Anonymus Gesta Hungarorumában említi: „... Ond, Ete apja, akitől a Kalán- és Kölcse-nemzetség származik...”¹ A családban magas vármegyei hivatalokat viselő elődöket találunk. A 12. századi elődök a cégényi monostort Szűz Mária tiszteletére szenteltették, mely monostornak a család leszármazottai sokáig kegyurai voltak. A monostort 1181-ben említik először az oklevelek. Nemzetségükről a költő ezt írja: „A Kölcsey nemzetség már emberemlékezetétől fogva Szatmár megyében törzsökösnek tartatott. A nemzetség levéltárában vagynak levelek fel a 13-dik századig. A nemzetség s a megyeiek elejétől fogva úgy hitték, hogy eredetüket Ázsiából vesszük, s javainkat ex prima occupatione et divisione regni bírjuk”.²

Édesapja, Kölcsey Péter (1751–1796) Bihar vármegyei (a megye nagysága miatt Biharországnak is nevezett), álmosdi birtokán gazdálkodott. Álmosd birtokosai között tartjuk számon a Péchy és a Kazinczy családot is. Édesanyja, Bölöny Ágnes (1767–1802) családjának, illetve a Bideskúty családnak Sződemeteren voltak birtokai; az anyai nagyapa, Bölöny Ádám Közép-Szolnok vármegye alispáni tisztét töltötte be. Az 1787-ben kötött házasságból öt gyermek született. A gyermekét váró édesanya a pariumi történelmi régióban, a szilágysági tájon a parányi településen, Sződemeteren la-

¹ Béla király jegyzője: A magyarok cselekedeteiről. In: Györffy György (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Gondolat Kiadó, Bp., 1958. 101.

² Vagyis magyarul: honfoglaláskori szerzemény. Kölcsey Ferenc: Összes művei. Bp., 1960. 3. k. 504.

kó nagyszüleihez látogatott, itt hozta világra első szülött fiukat, Ferencet. Kölcsey írta: „1790. augusztus 8-d. születtem Sződemeteren szép-
anyám, azaz az anyám nagy-
anyja Bideskúty Zsigmondné
házában.”³ A négy testvér,
Sámuel (1793–1845), Mária
(1794–1795), Ádám (1796–

1827) és Péter (1797–?) a családi birtokon, Álmosdon születtek. A költő születésének helyét nagy tisztelet övezi. A Partiumban évente helyiek és hazaiak több tízezren látogatják. A sződemeteri görög katolikus lelkészlakban található emlékszoba táblája őrzi emlékét, amelyet az 1884-ben 803 fős tagsággal alakult zilahi székhelyű társaságnak köszönhetünk. „Ebben a házban született Kölcsey Ferencz a nagy hazafi és költő 1790. augusztus 8-án. Ennek emlékére s a hálás kegyelet jeléül a Szilágy Vármegyei Wesselényi Egyesület 1890. augusztus 8-án.” Szülőfalujának ún. Kölcsey-emlékházában, amely nem kötődik sem a Kölcsey, sem a Bölöny családhoz, magyar és román nyelvű feliratok emlékeztetnek születésének 200. évfordulójára.

Ferenc gyermek- és ifjúkorát az álmosdi kúriában tölti. Hatéves korában, 1796. augusztus 9-én édesapját, 12 évesen édesanyját is elveszíti. A szülőket Álmosdon temették el. Özvegy édesanyja nagyon nehéz helyzetbe került, hiszen a 3 éves Sámuel, a néhány hónapos Ádám apa nélkül maradnak, ötödik gyermekük, Péter az édesapa temetése után nyolc hónappal jön a világra.

Kölcsey Ferenc „Szép Erdély” című költeményében búcsúzik a rajongásig szeretett édesanyjától, és kesereg hazája fölött. *„Szép Erdély barna fűrtű / Leánya, hű anyám, / Tekints az égi lakból / Még egyszer vissza rám. / Im elhagyott hazádon / Pusztulat átka leng. / Erdély ledőlt, s fölötté / Fiad keserve zeng.”* (Ebben az időben Erdély osztrák birodalmi tartomány volt). Árvaságát tetézi betegsége. Korai gyermekéveiben himlő szövődményeként egyik szemére megvakul, haja kihull. Mindez visszahúzódo viselkedésre készíti, barátokra is alig talál. Az 1814. április 3-án Álmosdról írt levelében panaszodik Kazinczy Ferencnek. „Az én belsőm tűzzel telyes, de külsőm, ezen nyomorult alkotmányu test, mindenre alkalmatlan. Szerfelett puha vagyok, 's ezen rövid látásu szem, ezen többnyire zúgó fej azt tesz, hogy félve lépjek minden társaságba, hol nagyon ismeretes emberekre nem találhatok.”⁴

Apja halálát követően a kiskorú gyermek hivatalos gyámja Gulácsy Antal szolgyi és álmosdi birtokos nemes lesz, aki taníttatásáról gondoskodik. A fiatal iskolás előmenetelét részben gyámként figyelemmel kísérte az álmosdi születésű nagytekintélyű Péchy Imre (1753–1840) alnádor, egyházának és a Debreceni Református Kollégiumnak főgondnoka 1801 és 1839 között, a Kölcsey család jó barátja, amely-

³ Uo. 505. Levél Szemere Pálhoz Pozsonyból 1833. márc. 20-án.

⁴ KazLev. XI. 309.

hez talán még rokoni szálak is fűzték. Kölcsey kisgyermekként anyanyelvi szinten sajátítja el a latin és a francia, diákkorában pedig a német és a görög nyelveket. Tanulmányait hatévesen, 1796 márciusában a Debreceni Református Kollégiumban kezdi, mely iskolának a mai napig is hitvallása: orando et laborando, imádkozva és dolgozva. 1805. január 29-én Debrecenben több ezer ember és a feketetógás diák kísérté utolsó útjára a népszerű költőt, Csokonai Vitéz Mihályt. A temetésen jelen van Csokonai költői nagyságának korai tisztelője, a 15 éves Kölcsey Ferenc is. Tanulmányait befejezve a Kollégiumot 1809. október 8-án hagyja el. Álmosdon tartózkodik, miközben 1810 és 1814 között Pesten jogot tanul, filozófiát hallgat. Mivel kiábrándult a jogból, záróvizsgáit nem teszi le. Később visszatér a jog alkalmazásához, sikeresen segíti a védők munkáját Kossuth és Wesselényi pereiben.

Az igen sokoldalú, nagy műveltségű, kiváló és szenvedélyes műgyűjtőként is számon tartott Kazinczy Ferenc 1807-ben „Magyar-Országnak talán első abrosza” címen térképtörténeti kérdéseket tárgyaló tanulmányt írt Pest első magyar nyelvű hírlapjában, a Hazai Tudósításokban.⁵ Ez a tanulmány kelti fel Kölcsey figyelmét, hogy a Csokonai temetése után három év múltával, most már 18 évesen bátorkodjon felkeresni levelével Kazinczy Ferencet. Ebben az első, 1808. május 19-én Debrecenben írt levélben irodalomról, költészetről még nem esik szó. Térképtörténettel kapcsolatos véleményét válaszlevelében Kazinczy örömmel fogadja, észrevételeit jogosnak találja, elismeri saját tévedését. Rendkívül bölcs előrelátással jegyzi meg: „Éledek annak hitelességében, hogy Kedves Öcsém Uram egykor munkás tagja lesz Nemzetünknek, és hogy az isméretek’ masszája egy új dolgos társ által fog gyarapíttatni.”⁶ Kazinczy köszönetét fejezi ki, és egyben biztató jelét mutatja a további levélváltásoknak: „Kikérem Kedves Öcsém Uramnak húzomos barátságát. Levelezzen velem; én adósa nem maradok”,⁷ írja válaszában. Kölcsey azonnal mesterévé fogadja Kazinczyt, lelkes híve lesz a nyelvújításnak és a mestere által képviselt klasszicista esztétikának.

Még az első levél ürügyén érdemes egy gondolat erejéig megállni. Kölcsey említett levelének utolsó előtti bekezdése érdekes családtörténeti vonatkozású. A levélíró egyértelműen arra utal, hogy a Kazinczy és Kölcsey család nem ismeretlen egymás számára: „Szabad é reménylenem, hogy egy kis vissza emlékeztetés után reá fog a’ T. Úr esmerni egy olly ifjúra, ki talán valaha vólt olly szerencsés, hogy a’ T. Úrtól esmertetett, vagy leg alább annak annyára, ki életébenn a’ Kazinczy Tks ház esmerettségével dicsekedett, Bölöni Ágnesre?”⁸ Mindenesetre ezek a sorok elgondolkoztatják az embert, hogy talán lehetséges a rokoni kapcsolat a Kazinczy, Kölcsey és a Péchy hihetetlenül szerteágazó családok között? Kazinczy rokonságában találjuk a Komáromi, Péchy, Rhédey és a Fráter családokat egyaránt. Anyai nagyapjának dédanyja Péchy Zsófia. Kölcsey nemzetségrendjének tagjai között találjuk Fráter Zsófiát, aki Kölcsey Zsigmond felesége volt. Napjainkban még nagyon önkényesnek tűnhet a há-

⁵ Hazai Tudósítások, 1807. I. 151–153.

⁶ Széphalom, 1808. jún. 13. KazLev. V. 501.

⁷ Uo.

⁸ KazLev. V. 457.

rom família vérkapcsolatának említése. Mindezek feltételezések, mivel napjainkig olyan pontos adat nem merült nyilvánosságra, amely igazolná a vérszerinti rokoni kapcsolatokat. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy Kazinczy születésének helyén, Érsemjénben a Kölcsey családok is birtokosok voltak. Tény, hogy Kazinczy is rokonként emlegette ifjabb pályatársát.

Salomon Gessner (1730–1788) svájci költőnek és festőművésznek 1756-ban jelenik meg az *Idyllen* című munkája. A zavartalan boldogságról, idilli életörömről szóló írásait Kazinczy egész fiatalon megismerte, lefordította, és első alkalommal Kassán 1788-ban Gessner *Idylliumi* címen jelentette meg. A könyv a kor egyik nagy könyvsikerének számított. A mű Kölcsey édesanyjához is eljutott, azt kisiskolás fia figyelmébe ajánlotta. Mindez arra utal, hogy az édesanya, Bölöny Ágnes ismerte Kazinczy irodalmi munkásságát, talán személyes kapcsolatban állt a Kazinczy családdal, ezáltal Kölcsey már nagyon fiatal korában érdeklődéssel fordulhatott Kazinczy felé.

Kölcsey irodalmi munkásságában példaképének választja Kazinczy Ferencet. Első versét 13 éves korában írja: „egy évvel előbb, mint a poézis mechanikáját tanultam”, írja, melyben „a téma nem szerelem, de haza és király iránti szeretet vala”. A széphalmi mester olyan nagy hatást gyakorol a kezdetekben a fiatal Kölcseyre, hogy: „Kazinczyval tett ismeretségem után előbbi verseimet egytől-egyig semmivé tettem”.⁹ 1809 júliusában Kazinczyhoz írt versében figyelmes udvariassággal kedves sorokat fogalmaz: „*Szent énekesse Széphalomnak, / Kobzod szelíd zengésivel! / Engedd, hogy neked énekeljek, / S édesben foly majd énekem.*” 1814-ben jelenik meg első műve a *Róza* című románca a Magyar dámák kalendáriumában.

Kölcseyt országosan ismertté a „Felelet a Mondolatra” (1815) című pamflet tette. A nyelvújítókat, élükön Kazinczy Ferencet gúnyoló „Mondolatra” (1813) a választ Kölcsey és Szemere Pál (1785–1861) együtt írják, e vitairat Kölcseynek sok barát mellett ellenségeket is szerzett. Az 1817-ben keletkezett „Töredék a vallásról” című írása fordulópontot jelent pályáján, szembefordul mesterével, Kazinczy Ferencel. Kölcsey művében hangsúlyozza, hogy Isten és vallás a nemzeti közösség ügye, szemben Kazinczyval, aki szerint viszont az Istenhez való viszony csupán az egyénre vonatkozik. Irodalmi munkássága során Kölcsey Kazinczyval ellentétben az eredetiséget hangsúlyozza a fordításokkal szemben. Továbbá: az antik görög és római minták helyett Kölcsey a nemzeti történelem feldolgozását tartja fontosnak.

Kölcsey lassan távolodni kezd Kazinczytól, miután kialakította és megtalálta költészetében, írásaiban saját hangját. Szakított Kazinczy eszményeivel, a klasszicizmus és szentimentalizmus formáival. Távolságtartóbb lett az egyébként mesterének tartott Kazinczy Ferencről. A lélekben nagyon közelálló két irodalmárnak a koruk és vérmérsékletük különbözősége folytán más volt a kapcsolatukultúrájuk is. Amíg Kazinczy szinte minden levelezőtársával, ismerőseivel a kölcsönös megértésre törekedett, addig Kölcsey igen kemény kritikákat írt, őt az alkotás érdekelte, függetlenül a szerző sze-

⁹ Levél Szemere Pálhoz, 1833. márc. 20. Itt írja Kölcsey azt is: „Kazinczy még akkor nem ada Marmontelt; régiebb munkáit kincs gyanánt tartogattuk.” <http://mek.oszk.hu/06300/06367/html/03.htm>

mélyétől. Erős kritikai hangnemben írt véleményt Csokonai és Berzsenyi Dániel (1776–1836) költészetéről, de utóbbi bírálatával Kazinczy nem értett egyet.

A Kisfaludy Károly (1788–1830) által 1821-ben alapított Auróra (1822–1837) folyóirat révén vált az irodalmi élet Pest-központúvá, Széphalom jelentősége csökkent. A fiatal írók Kisfaludy társaságát keresték, mellőzték Kazinczy Ferencet. Amikor Bajza József (1804–1858) méltatlan kritikával illette Kazinczy Ferencet, Kölcsey sértett régi mestere mellé állva írta: „Kérlek, édes Laczim, intsed a szeretetre s tiszteletre méltó Bajzát, kíméljék a szent öreget. Nincs ember gyöngeség nélkül; de ez, ha ezer-annyi gyengékkel bírna is, mégis nem csak tiszteletünket, de hálánkat, s a legnagyobb mértékben, kívánja. Ha Kazinczy nem lett volna: bizony most sem egyikünk sem másikunk nem állna ott ahol. Bizony önála nélkül egy egész epochával hátrább állnánk.”¹⁰ Ezek a gondolatok bizonyítják, hogy nagy tisztelője maradt a széphalmi mester személyének és munkásságának, de fenntartja azt a lehetőséget, hogy az eltérő véleményt megfogalmazza.

A következő évben, 1831. augusztus 23-án széphalmi otthonában meghalt Kazinczy Ferenc. A Magyar Tudós Társaság (a későbbi Magyar Tudományos Akadémia) az egykori tanítványt, Kölcsey Ferencet kéri fel az emlékbeszéd megtartására. A 27 évvel korábban Csokonai debreceni temetésén első alkalommal látott Kazinczy Ferencről a későbbiekben tanítványnak fogadott Kölcsey Ferenc a Társaság 1832. szeptember 8-i „közülésében” elmondott beszédében kritikusai szemléletét meg nem tagadva József nádor jelenlétében mondta el értékelését. „... az ötvenhat évet szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt. [...] nyomtatott számos művei tizenegy millió népesség közt vevőt nem leltenek; legnagyobb becsű kézíratainak nyomtatót nem talált...”¹¹ Jelentőségét így foglalta össze: „Szellem vala ő, melly a’ tespedő egészet olly sokáig csak nem egyedül eleveníté; s lépcső, mellyen egykorú magasabbra hághassanak...”¹²

A magyar felvilágosodás irodalmát a polgárság hiánya miatt elsősorban a köznevelés képviselte. Szellemiségével kezdetekben csupán az arisztokrácia került kapcsolatba, felkarolva az irodalom pártolását és patronálását. A felvilágosodás új stílusirányokat, műfajokat teremtett, meghonosodott a kritikai szemlélet, a hazai irodalmi mecénatúra. A különböző eszmei irányok, nézetek, a műveket illető kritika természetes velejárói voltak az irodalmi viták, véleménycserék, ellentétek létrejöttének. Kazinczy úttörő szerepet vállalt a nézetek ütköztetésében, az elveket tisztázó folyamatokban.

Irodalomtörténetünk első irodalmi vitájának tekinthetjük az ún. Árkádia-pört. Az irodalmi vita, melyet vallási, filozófiai és esztétikai nézeteltérések kísérték, 1806-ban, 1807-ben Kazinczy Ferenc és két barátja, levelező társai közé tartozó Fazekas Mihály (1766–1828), valamint Kis Imre (1775–1830) Csokonai hagyatékának gondozója

¹⁰ Levél Bártfay Lászlónak 1831. április 9-én.

¹¹ *Kölcsey Ferenc: Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett.* Széphalom 16., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2006. 10.

¹² Uo. 9.

között alakult ki. A 210 évvel ezelőtt, 1805. január 28-án meghalt Csokonai Vitéz Mihály temetését követően szinte azonnal felvetődött, hogy Debrecen városa állítsa-e emlékművet neves költőjének. 1806-ban gyűjtést kezdeményeznek, és Kazinczy Ferenc a Hazai Tudósítások 1806. augusztus 16-i számában javaslatot tesz a klasszicista emlékmű feliratára: „Árkádiában életem én is”. Annak ellenére tette ezt, hogy Csokonai életmódját nem tartotta mindenben szerencsésnek, és költészetével sem volt teljesen elégedett, munkássága jelentős részét javításra szorulónak tartotta. Tervéhez azonban ragaszkodott, hiszen Csokonai életművét kritikusan elismerve, a síremlék elkészítésével egyúttal fel akarta hívni a figyelmet a nemzet kiválóságai részére állított emlékművek fontosságára, melyre mindezidáig csekély figyelem és igény mutatkozott. Kazinczy Ferenc Árkádiát a múzsák szent helyének gondolta, míg a debreceniek számára legelőnek értelmezték, így azt sértésnek vették, durván visszautasították, az emlékmű felállításra így nem került sor.

Kölcsey Ferenc pályája kezdetén elismerően és szeretettel fordul Csokonai költészetéhez. A több szakaszt megért és az újra meg újra erősödő pörlekedésben 1817-ben jelenik meg az igen szigorú bírálata Csokonai költészetéről; idegenkedett népiességétől. Kazinczy mellett foglal állást, mikor kifejti, hogy egy költő megítélésében az esztétikai normák a fontosak, szemben a könnyedebb népszerűséggel.

Kölcsey Ferenc és Kazinczy Ferenc barátságát gyengítette irodalomtörténetünk első plágiumpere, az ún. iliázi pör (1823–1826). Kölcsey az Iliászból történő fordításait véleményezésre küldte meg Kazinczynak, aki kissé figyelmetlenül, kellő megjegyzések nélkül, de jóhiszeműen továbbította Vályi Nagy Ferenc (1765–1820) sárospataki író-tanárnak, akiről tudta, hogy szintén az Iliász fordításával foglalkozik. Vályi szó szerinti részleteket vett át Kölcsey fordításából, de elmulasztotta azokat jelezni. A papköltő halálát követően Kazinczy megjelenteti Vályi Nagy teljes Iliász-fordítását benne a Kölcsey által fordított részekkel. A jogász Kölcsey a szerzői jogra hívta fel a figyelmet, míg Kazinczy felfogása szerint az átvétel irodalmárok között természetes dolog. Kazinczy sértésnek és vele szembeni támadásként vette Kölcsey felháborodását, ezt követően távol tartotta magát Kölcseytől. Kazinczy védelmébe vette Vályit, ugyanakkor Kölcsey elmarasztalta Kazinczyt, plágiummal vádolta Vályit. A „per” miatt akadozott és végül megszakadt közöttük a sok éven át tartó baráti levélváltás.

Nagy vihart kavart 1831 és 1834 között a Pyrker-pör néven elhíresült irodalmi vita is. Kazinczyt többen bírálták (így Toldy Ferenc és Bajza József) a Pyrker János László (1772–1847) egri érsek által írt „A szent hajdan gyöngyei” című bibliai tárgyú eposzának 1830-ban kiadott fordítása miatt. Azt kifogásolták, hogy egy magyar főpap német nyelven írt költeményét fordította le magyarra, illetve hogy a hexameteres művet prózában tolmácsolta. Kölcsey személyesen keresi fel Pyrker egri érseket az irodalmi élet támogatóját, Kazinczy patronálóját. A látogatás személyes vonatkozása nem nyeri el Kölcsey tetszését, a vitában azonban Kazinczy oldalára állva elismeri, hogy mindenki olyan nyelven ír, melyben a legjobban ki tudja magát fejezni.

1831-ben a Conversations-Lexikon néven 12 kötetre tervezett „Közhasznú Esmeretek Tára” magyar nyelvű lexikon szervezése körüli vita a Kritikai Lapok ha-

sábjaink folyt le. A szerzők, kiadók és mecénások között folyt vitákat Kölcsey egyszerűen, nagyon szellemesen „csatapiacnak” nevezte.

Kölcseynek voltak kapcsolatai Zemplénben is. 1814-ben több szőlősterületet látogatott meg. Augusztusban Káván (monori járás) járt, ahol szüreten vett részt, ott írta „Bor-király” című versét. November 2-án Tokaj-Hegyalján, Tolcsván vett részt szüreten, ahol a tolcsvai dal, a „Hol a virány?” című költeménye született. Erről később így nyilatkozott: „... verseim közt leled a Borkirályt, s talán még egy hasonlót, mely akkor készült, s a dévajság könnyű tónját már közelebb hozza. A tolcsvai dal (Hol a virány?) még nagyobb lépés volt.” Közben látogatást tett Lasztócon (ma Szlovákia, Lastovce), ahol Szemere-birtokok voltak. „Júniusban jöttünk Lasztócról Pestre – folytatta az emlékezést Szemerének –, te Pécelen maradtál, hova én szeptemberben mentem ki, s onnan decemberben veled Liszkáig. Forspont (ló- és szekérváltás) nem vala készen, egy csolnakot bérlettem s a Bodrogon hajóztam Tokajig, onnan karácson előtti nap haza.”¹³ Kölcsey zempléni, hegyaljai útjai kevésbé ismertek, feltáratlan téma a kutatók, irodalomtörténészek számára. Ekkor ismerkedhetett Tokaj-Hegyalja kincsével, a nektárral, amely a Himnusz szövegébe is bekerült.

1815-től rövid megszakításokkal haláláig Szatmárcsekén, öröklött birtokán élt, itt írta Himnuszt. Az 1830-ban tevékenységét kezdő Magyar Tudós Társaság nyelvtudományi osztályának Kazinczy Ferencsel együtt november 17-től fogva kinevezett rendes tagja. Alapító tagja a Pesten 1836. november 12-én létrehozott Kisfaludy Társaságnak, amelynek tagjai között találjuk Kazinczy Ferenc unokaöccsét, Kazinczy Gábor (1818–1864) író.

Életének utolsó jelentős irodalmi munkája a „Parainesis Kölcsey Kálmánhoz”. Az Ádám öccse fiához intézett tanító-nevelő buzdítás végrendeletként foglalja össze erkölcsi és világnézeti felfogását. Jó talajra hullott az elhintett mag, Kálmán unokaöccse 1849-ben, a komáromi vár ostrománál hősként vesztette életét. Kölcsey életének utolsó időszakát, 1838-ban barátjának, Wesselényi Miklósnak (1796–1850) védelme követte le, akit hűtlenséggel vádoltak meg. A Kölcsey által készített védőbeszédet azonban hiába mondta el a jogász, a reformmozgalom kimagasló vezetőjét a reformellenességgel megvádolt kormányzat bírálata miatt háromévi börtönre ítélték.

A sok feladatot vállaló Kölcsey egy hivatalos úton erősen megfázott, szervezete a meghűlést nem tudta elviselni, rövid, alig egyhetes betegeskedést követően, feltehetően tüdőgyulladás következtében 1838. augusztus 24-én, alkotóereje teljében, 48 éves korában meghalt. Mikor Wesselényi meghallotta halálhírét, arcát kezeibe temetve, könnyes szemmel mondta: „Nem közénk való volt!” A Tudós Társaság nevében 1839. november 24-én báró Eötvös József tartott Kölcsey Ferenc felett emlékbeszédet. Az ő méltatását idézzük „Nézzetek Kölcseyre, nézzetek fáradhatatlan szorgalmát, le nem győzhető állhatatosságát, s tanuljatok reményleni, tűrni s fáradni, mint ő.”¹⁴

Kölcsey Ferenc a hazájához fűződő érzelmvilágát a legfontosabb értékekhez sorolva írja: „Hazámat, nemzetemet mindig lángolva szerettem; magyar lenni büszkesé-

¹³ Levél Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. március 20.

¹⁴ Eötvös József: Arcképek és programok. Szerk. Fenyő István. mek.oszk.hu/06600/06618/06618.htm

Kallós Ede: Kölcsy

A szatmárcsekei síremlék

gem volt, s lesz örökre. Még akkor is, midőn e nemzet ellen kínosan panaszkodom.”¹⁵ Arcképét a Közép-Szolnok vármegye székházának dísztermében helyezték el, mely Wesselényi báró, főispán ajándéka volt. A Kallós Ede által készített ércszobrot 1897. április 4-én Nagykárolyban leplezték le.¹⁶ Sírja a szatmárcsekei református, védett környezetté nyilvánított, népi csónakos fejfás temető legmagasabb pontján található. A jelenlegi síremléket (lásd képünkön jobbra fent) 1938-ban, halálának 100.évfordulóján emelték. A hat köroszlopos *Kölcsy* feliratos címeres urna síremlék nemzeti zarándokhely.

¹⁵ Levél Szemere Pálhoz, Pozsony, 1833. március 20.

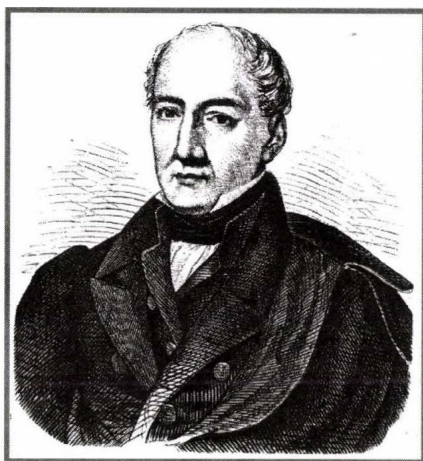
¹⁶ „Az alak másfélszeres életnagyságú, s magassága 2 méter 20 centiméter. A szobrot a párizsi állami ércöntőben öntötték bronzból, s az öntés kiválóan sikerült. A szobor biai kőből szerkesztett stilizált sziklatalapzaton áll lombos fák között. A szobor 5 méteres magasságával valósággal uralta a nyitott teret,” olvasható a nagykarolyvarosa.ro honlapon. A szobrot 1933 májusában megrongálták. 1934. augusztus 30-án négy szélsőséges fiatal lefűrészelte a költő fejét. A borostyánnal benőtt talapzat még évtizedekig a helyén maradt. 1964-ben, amikor megkezdték a város központjának csatornázását, a talapzatot is szétszedték.

KOVÁCS ÁRON (közzétevő)

Egy tudós lelkesz karriertörténete a 19. század első feléből **Hegedűs Sámuel akadémikus önéletrajza**

Az alább közreadott önéletrajz¹ szemléletes példája egy 19. században élt erdélyi tudós karrierjének. Szerzője *bonyhai Hegedűs Sámuel* református lelkesz, a Nagyenyedi Kollégium rektora, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Hegedűs mind professzorként, mind közéleti szereplőként fontos szerepet játszott. Az 1820-as évektől az ő támogatásával indult meg a nagyenyedi politikai nevelésben meghatározó Bethlen Gábor emlékünnepek megszervezése, melyek a diákság olvasóegyletének előképeként tekinthetők.² Tagja Döbrentei Gábor körének, a Döbrentei által elindítani tervezett Külföldi Játékszíni Gyűjtemény számára fordítja Hugh Blair drámáról szóló dolgozatát.³ Erdélyi utazása során Kazinczy enyedi házigazdája, aki Kazinczy nem kis bánatára kénytelen volt e tisztet Benkő Ferenc professzornak átengedni.⁴

Hegedűs kézírata minden valószínűség szerint nem volt ismeretlen az utókor számára. Több szövegbeli egyezés arra utal, hogy ennek nyomán íródhatott egy, az Akadémiai Levéltárban őrzött, Hegedűsről szóló megemlékezés.⁵ Ez utóbbi szolgálhatott alapjául a Szinnyei József által a Magyar írók élete és munkái című műben

¹ Az eredeti kézirat a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának kézirat-tárában, a Kt.d. 61,635. jelzeten lelhető fel.

² Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok. 1785-1838. Akadémiai Kiadó, Bp., 189.; Bajkó Mátvás: Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás és a reformkor idején. Akadémiai Kiadó, Bp., 1976. 25.

³ KazLev. X. k. 415.; KazLev. XI. k. 55.

⁴ Kazinczy ekképp ír az esetről: „A főispán főcurator engem prof. Hegedűs úrnak vezérletére bízott, és ha a tudós szeretetre nagy mértékben érdemes férfit kezén maradhaték vala, időm bármely kevés volt, nagy hasznomra folyhatott volna el; de ez másfelé szólítottván foglalatosságai által, engemet prof. Benkő úrnak engede, azt pedig nagy kora annyira elgyengítette volt, hogy inkább akará lányommal a természeti dolgok szépségeit láttatni, mint velem amiket látni óhajték.” (Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek II. Minerva, Kolozsvár, 1944. 94.)

⁵ Ennek digitalizált változatát lásd: <http://akademikusok.tudomanytortenet.hu/?page=1&sub=3&xid=98> (letöltve: 2015. júl. 22.)

megjelent szócikknek. Hogy mi indokolja mégis teljes terjedelemben való közreadását? A szöveg rövidsége ellenére kitűnő keresztmetszetét nyújtja a 19. század első felében lelkészi és tudósi karrierjének.

L. S.⁶

Alább írt születtem; Ujj Tordában Erdélyben 1781. Augustus 26-kán. Édes Atyám volt Hegedűs György fiscusi ügyvéd, édes anyám Fodor Susánna. Két kisebb testvérem: Lajos M. Vásárhelyi első pap, és József, ki mint ügyvéd 1836-ban halt meg choleraában.

Első neveltetésemet vettem néhai édes atyámtól, de annak József császár ideje alatt Szász-Régenbe kelletvén lakását általtenni, az Ujj-Tordai iskolára szorultam, a hol úgy szólva az időt tíz esztendőig csak vesztegettem, avval maradván csupán a mit szegény édes atyámtól tanultam volt. Az 1791-ik esztendőben mentem az Enyedi Kollégiumba. Itt különösen sokat köszönhetek professor Herepei Ádámnak,⁷ a ki úgy szólva a Rollin⁸ és Blair⁹ iskolájából levő ember lévén, minekutána az alsóbb classisok felvigyázatját keze alá vette, 1795-ben egészen újj napot derített a kollégiumra.

Az 1799-ik esztendőben Deákka lettem.¹⁰ Háládatosan emlékezem vissza egy néhány akkori derék Professoraimra, azok között név szerint Benke Mihályra,¹¹ ki nagy világot látott, és sok psychologiai esmerettel bíró ember volt, és a ki a Kant filozófiáját a tájt kezdette nagy haszonnal tanítani; az említett Herepei Ádámról, kit a deák ékezen szollás és historiai tudományok tanításában nagy haszonnal és gyönyörűséggel lehetett hallgatni. Éppen úgy Benke Ferencre,¹² ki a legelső magyar Minerológiát írta. –

Az 1801-dik esztendőben, martius 16-kán elvesztettem szeretett édes Atyámat, de az Isteni Gondviselés egy más gyámolt rendelt nekem. Néhai Bárá General Major Szentkereszti Andrásban,¹³ ki az Angolytól érdemkardot nyert, és a kinek egy atyafia mellett Méltóságos Ugron István¹⁴ Ur mellett, ki később Torda vármegyei Fő Ispán lett – hat esztendeig nevelő voltam. Úgy érzem ma is, hogy az édes Atyámon kívül mindennémű kifejlődésemben egy ember sem folyt bé többet, mint ez a derék ur.

Az 1805-dik esztendőben a Poetica Classis közönséges tanítójává tettem. Esztendő végével kiöltvén iskolai időm, hivatal után kellett gondolkozznom. Erre nézve

⁶ Lectori Salutem: üdvözet az olvasónak.

⁷ Herepei Ádám (1756–1814): ref. lelkész, az 1790-től a Nagyenyedi Református Kollégiumban a történelem, költészet és klasszikus irodalom professzora.

⁸ Charles Rollin (1661–1741): francia történész, pedagógus, 1720-tól a párizsi egyetem rektora (Pallas Nagy Lexikona). Poetikáját még a Hegedűs részvételével kidolgozott nagyenyedi tanterv, a Norma discendi is tankönyvként használja. (*Bajkó* i. m. 121.)

⁹ Hugh Blair (1718–1800) skót lelkész, író, esztéta: az irodalom és retorika professzora Edinboughi Egyetemen (Magyar Nagylexikon, Bp., 1995. 130).

¹⁰ A kollégiumok középfokú képzésének legfőbb célja a latin nyelv minél tökéletesebb elsajátítása volt. Ez négy osztályban zajlott, melyeknek elnevezése az oktatott tananyagot tükrözte: a latin nyelv elemeinek osztálya, a latin nyelvtan osztálya, a latin mondattan osztálya és a latin szónoklattan osztálya. (*Bajkó* i. m. 29–30.)

¹¹ Benke Mihály (1757 k.–1817) Jénában és Göttingenben tanult, 1791-től a nagyenyedi főiskola bölcselet tanára.

¹² Benke Ferenc (1745–1816) német egyetemeken, Jénában és Göttingenben tanult. Ő az első magyar nyelvű ásványtani mű (1786) szerzője; 1790-től a nagyenyedi kollégium természetrajz, földleírás, német nyelv tanára.

¹³ Zágoni Szentkereszty András (?–1805) tábornok.

¹⁴ Ábránfali Ugron István (1786–1867) főispán, aranyosszéki kormánybiztos.

eleitől fogva úgy állott hajlandóságom, hogy vagy pap vagy katona legyek. Emlékezem, mikor legelső találkozásommal ifjú Dedk koromban megszólított az említett Báró Szentkereszti, hogy mi akarok lenni? És én azt mondtam vagy pap vagy katona, ezt visszonoztá mosolyogva nékem – messze állanak a Theologia és Mathesis egymástól, – mire én azt feleltem: sőt én úgy hiszem, hogy a legtisztább barátok és hív atyafiak. – Nagy háborúja lévén monarchiánknak akkor frantziákkal, igyen természetes okoknál fogva katonának mentem Erdélyi Comendirozó Gróf Mitrovszkihoz,¹⁵ a kihez ajánlásom volt, 1806-nak elején. De ő Extzellentziája az előtt való nap vevén a tudósítást a Pozsoni békességről, feltett szándékomról le vert, és mikor megkedvetlenedésemet látta, maga vigasztalt, s reám nézve ezt az elfelejthetetlen szót modotta: ha emberséges ember vagy az Isten másutt is gondodat viseli – a miért ma is áldást mondok Gróf Mitrovszki stíjára.

Alig tölt el két hét, és az enyedi második papság ürességbe jöven enyedi papnak megválasztattam. Azok kik engem e helyről jó szívvél eltaszítottak volna, nem úgy állván a dolog fejekben, hogy mind a katona mind a pap csak practikus philosophus mind a kettő, hanem különböző mezőben oda akarták a dolgot vinni a Méltóságos Fő Consistoriumnál, hogy ne vétessem föl Papnak, csupán ezen okból mivel kevésbé az előtt katonának mentem volt. – A Méltóságos Fő Consistorium két Juvenalis Titoknokot rendelt ki a rigorosumomra,¹⁶ és avval minden további baj el múlt.

Az 1807-ik esztendőben mentem a Göttingai Universitáshoz,¹⁷ a Professzorok kiket hallgattam voltak Plank,¹⁸ Heeren¹⁹ [sic], Bouterwerk,²⁰ Thibaut,²¹ – közelebbi személyes ismeretségben voltam pedig Gaussal,²² az öreg Heyneval²³ és Tobias Mayerral²⁴ kivel annak utána is néha levelezgettem.

¹⁵ Gr. Mitrovszky József erdélyi hadparancsnok.

¹⁶ vizsgámra

¹⁷ Hegedűs 1807-1808-ban történelmet hallgatott Göttingenben. Vita Zsigmond feltételezése szerint Schlözert már nem hallgathatta, továbbra is használatban lévő munkáin keresztül hatással voltak Hegedűsre is. (*Vita Zsigmond: Hegedűs Sámuel egészségtani előadásai a Bethlen Kollégiumban*. In.: *Uő.: Művelődés és népszolgálat. Tanulmányok*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983. 100.)

¹⁸ Planck, Henrich Ludwig (1785–1831) protestáns teológus, a rendszeres teológia, dogmatika és vallásfilozófia professzora a Göttingeni Egyetemen (Allgemeine Deutsche Biographie, Band 26, Duncker & Humbolt, Leipzig, 1888. 227–228.)

¹⁹ Heeren, Arnold Hermann Ludwig (1760–1842): történész, 1799-től a történelem rendes professzora a Göttingeni Egyetemen. (Neue Deutsche Biographie, Band 8, Duncker & Humbolt, Berlin, 1969. 195.)

²⁰ Bouterwerk, Friedrich Ludwig (1766–1828): filozófus, irodalomtörténész, 1796-tól a retorika professzora a Göttingeni Egyetemen. (Neue Deutsche Biographie, Band 2, Duncker & Humbolt, Berlin, 1955 p. 492.)

²¹ Thibaut, Bernhard Friedrich (1775–1832): matematikus. 1805-ben nevezték ki a matematika rendes professzorának a Göttingeni Egyetemre. (Allgemeine Deutsche Biographie, Band 37, Duncker & Humbolt, Leipzig, 1894. 745–746.)

²² Gauss, Carl Friedrich (1777–1855): természettudós. Korának kiemelkedő kutatója mind a matematika, mind a csillagászat, a térképészet és a fizika területén. (Neue Deutsche Biographie, Band 6, Duncker & Humbolt, Berlin, 1964. 101–107.)

²³ Heyne, Christian Gottlob (1729–1812): klasszika filológus, könyvtáros, a filológia professzora a göttingeni egyetemen (Neue Deutsche Biographie, Band 9, Duncker & Humbolt, Berlin, 1972. 93–95)

²⁴ Mayer, Thobias (1752–1830): matematikus, fizikus, 1799-től a fizika professzora és a fizikai gyűjtemény igazgatója a Göttingeni Egyetemen. (Neue Deutsche Biographie, Band 16, Duncker & Humbolt, Berlin, 1990. p. 530.)

1809. ujj esztendőben másodszor köszöntöttem bé Enyedre. Ugyan azon esztendőben Decemberben házassági életre léptem akkori Ref. superintenden²⁵ Abats Jánosnak kisebbik leányával Abats Tresiával,²⁶ mely házasságból Isten kegyelméből két fiam van életben, a nagyobbik Lajos R. Tabularis Cancellista, a kisebbik Ferentz poesist tanúl.

1810-ben a Méltóságos Fő Consistorium parantsolatjára mentem Kolosvári Papnak. 1812-ben megüresedvén a Theologiai tanító-szék néhai Herepei Jánosnak halála által, Theologia professzorának téttem a Kolosvári Ref. Kolégyomba. Az 1814-dik esztendőben meghalálozván a felyebb említett Herepei Ádám, általtértem a N. Enyedi Kolégyom mellé, a hol deák litteraturát, Aesthetikát, haza- és emberiség történetit, politikát s statistikát tanítottam. E mellett az alsóbb Classisok nevelése is reám volt bízva. Ezen hivatalban voltam 15 esztendő le folyása alatt, a mikor erről, melyben oly nagy meglegedésem és örömem volt, önkétesen lemondottam, ámbár Isten kegyelméből a szülék és ifjuság bizodalját érdemem felett bírtam. Megeshetik sok ítéletet is vontam ez által magamra, de külső és belső környülményeimet egybe vetve, és egy nyugalmasabb életre vágyva, lehetetlen volt magamra nézve más következtést kihúznom.

1829-ben vissza mentem megint Kolosvárra Theologia professzorának valami kevés fizetésbeli pótlék mellett. Az 1830-dik esztendőben a Méltóságos Fő Consistorium által első helyt a Generalis Notariusságra candidáltattam²⁷ és ugyan abban az időben a Tordasi Reformata Ecclesiában is hivatalt vettem. A Dévai Synodusban a Generalis Notariusságra mellettem volt ugyan a szózatok többsége, de voltak olyanok a kik ennek minden úton ellent állottak, azon okból, mivel a Fundus Regiusra²⁸ mentem ki Papnak. Életem ezen kicsiny körülményét csak azért említem, hogy ezen hivatalt ámbár soha egy szóval sem kerestem még is vagynak ma is olyanok a kik ezt más színen kívánnák a világ eleibe terjeszteni.

Erdélyben Tordas volt az első helység, mely a Cholerában 1831-ben bezárattott. A halandóság oly nagy volt, hogy két hét alatt a falu 1/3 része ki halt, de az Isteni kegyelem itt is szegény Hazám népével együtt megőrzött. Itt volt szerentsém 1832-ben a nagy érdemű Magyar Tudós Társaságtól levelező tagnak választatni. Tordason hat tsendes esztendőt töltén el 1836-ban Augustusban a Szász Városi első Papságra hivatattam, a hol éppen bé köszöntésem alkalmával rosszszúl lettem, úgy hogy le kellett szállanom a Papi székből, a mit némelyek valamely gyenge gutta ütésnek véltek, de Isten kegyelméből nem a volt, hanem a Templom előttem esmeretlen lévén, és én azt igen nehéznek képzelvén, a beszédben igen megerőltettem magamat, melyből gyenge szédülésem, de minden ájulás nélkül következett. Az 1837-dik esztendőben a Méltóságos Fő Cosistoriumtól Diaetái Papnak rendeltettem a N. Szebeni Ország Gyűlésre, de mind végig ott nem ülhettem, Ecclesiámat oly hosszasan nem hagyhatván.

²⁵ püspök

²⁶ Gyöngyösi János költő az írt alkalmi költeményét lásd: Kazinczy Ferenc: Összes művei. Harmadik osztály. Levelezés. XIV. kötet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1904. p. 410.

²⁷ a főjegyzői tisztségre jelölték

²⁸ Királyföld

*Eleitől fogva erősen ohajtottam ugyan én is, hogy tsekély tehetségem szerint Nemzetünk litteraturáját valami munkával bővítsem, de ez előtt még nem sokkal egész hazánkban nem volt egy olyan nyomtató műhely, mely csak egy füzetnyi munkát is, másképp ki nyomtasson, hanem drága árron, és azt is későre – úgy hogy akár mit nyomtatni annyi volt, mint költségének jobb részét fel áldozni. Csak ugyan sok elő való embereknek utolsó tisztesség tételére, vagy innepélyességekre fel szállíttatván, azon templomi beszédeimnek nagy része ki van nyomtatva, és az afféle gyűjteményekben megtalálható. Ezeknek száma mintegy húszra megyen. Enyedi Professorságomban mind törekedtem, hogy a Kolégomnak egy nyomtató Műhelyt állítsak, mely szándékomban nem hamarébb boldogultam, hanem mikor 1827-ben Kolégom Rectora lettem. A legelső a mit nyomtattam volt, egy Eutropius és egy Cornelius az alsóbb classisok számára. – Midőn éppen azon voltam, hogy a Benkő Specialis Transylvaniáját²⁹ közre bocsátssam 1829-ben, akkor kellett Enyedről el mennem. – Tordason laktamban írtam valamely tsekély verseket, melyek 1837-ben ki jöttek Kolosvárt Barra Gábor költségével nagy tizenkettőd rétből két kötetben. Az első kötet 249 lap, többnyire Mesekeket foglal magában. A cím ez: **Hegedűs Sámuel Poétai Próbái.***

*Ugyan tasak Tordason dolgoztam egy Mathezist magyar nyelven, melynek első része éppen most iratik tisztában, és ha az Úr Isten életem meg tartsa, szándékozom rövid időn előfizetés útján Kolosvárt nyomtatás alá adni. A címe ez: **Mathematikai Tudományok Elvei. Első osztály: Arimetika és Algebra, hat könyvekben, melyekhez hozzája járul a közönséges Logarithmusok táblája 10 ezerig. – I. könyv. Egészsz Mennyiségek. II. Könyv. Rész Mennyiségek. III. Könyv. Gyökeres Mennyiségek. IV. Könyv. Egyenletek. V. Könyv. Arányok és szerek. VI. Könyv. Végtelen Mennyiségek. – Ha ez világot láthat, következni fog a Geometria.***

*Ezen kívül az erdély történeteit Isten segedelmével hosszú időig tanítván, a körülített munkátskám is most szedem rendben, ezen cím alatt: **Erdély történetei, a legrégebb időktől fogva.***

Szász-Város 1840. Aug. 16-dikán

*Hegedűs Sámuel
mpr
elvétziai Hiten lévő
első Pap Szászvároson*

²⁹ Benkő József: Transsilvania specialis. [Erdély földje és népe.]

A SÁROSPATAKI RÁKÓCZI-VÁRKASTÉLY

A nyugati homlokzat romantikus-eklektikus formáját az 1830-as, 40-es években, a Bretzenheim hercegek által végeztetett átépítés után nyerte.

Az újabb műemléki helyreállítás során felszínre kerültek a 16. századi lőréses, amelyek éreztetik a kastély erődítmény jellegét. Újra kitisztították a 19. században betemetett árkot az északi és nyugati falak mentén.

KISS LÁSZLÓ

Grammatikus nagy apróságok űzője: Gyarmathi Sámuel doktor

*Engem az írásra,
Nyelvpallérozásra
Nem a jutalom hív,
Hanem a magyar szív.*
Gyarmathi Kazinczyhoz 1815-ben

Kazinczy 1816-as erdélyi útja során Oláhandrásfalván is megfordult. Teréz aszszony, gróf Gyulay Ferencné látta őt vendégül. Kazinczy összefutott nála egy rokon lélekkel is, az 1824-ben kiadott „Erdélyi levelek”-ben így emlékezik rá: *„Neveli ittlettem örömeit dr. Gyarmathi úr is, a grammatikus, de, aki többé nem űzi a grammatikai nagy apróságokat, hanem azok helyett botanikai célból herbáriumot gyűjt. Etimologiai lexikonát, mely miatt harmincöt lexikont futa végig, most fogja kiadni. (Már kijött az Bécsben, 1816.)¹ (Nem ért a dologhoz, aki ezen apró gondolatokat haszontalanságnak nézi, de viszont az Adelungok² tévednek meg, midőn ők akarnak lenni a mi mestereink, s kedvők telve lövellik ránk villámjaikat, mert az esztétika és a grammatika két egészen különböző táj, s ami az egyikben vétkes, nem mindig vétkes a másikban.) Minthogy Gyarmathi úr, ezt is szenvedelemmel űzi s a grammatika kevés ember dolga, s mindnyájan azt tartjuk felőle, hogy a tudós férfiúnak mi sok dolga van azokkal, kik állításait meg nem foghatják s a szelid lelki ember serénysége mint ingerli ellenkezőit; mintha az, amit sokan nevetnek, nevetséges volna, és mintha némely dolgokat jobban nem tudhatná, mint mindazok, akik arról soha nem elmélkedtek! A becses munka valóban figyelmet érdemel, de sajnálni lehet, hogy Gyarmathi úr az eredést és elváltozásokat kevés szókkal s betűkkel jegyezte meg, hogy a sok olvasót nem remélhető munka annál hamarabb kapjon kiadót.”³*

Kazinczy Andrásfalváról kiruccan Kisbún és Nagybún helységekre is. Ez utóbbi-val kapcsolatban ismét ír Gyarmathiról: *„Nem csuda, hogy dr. Gyarmathi úr Nagybúnon élni szeret. A hely szűk és görbe szögben fekszik. A régi építészű kastély mellett kél a sűrű tölgyes s ennek magas tetőjén, a capai sík felé, egy pavillont álltva a hely egykori asszonya, Wesselényi Anna, kinek nevével gyermekei szép kevélységgel még mindig kevélyked-*

¹ Vocabularium... lásd később

² J. Ch. Adelung (1732–1806) és unokaöccse F. Adelung (1768–1843) német nyelvészek.

³ Kazinczy Ferenc: Erdélyi levelek. Művelődés, 2008. LXI. évf., 6-7-8-9. szám, 1–127, idézve: 27.

nek. Az elzárt táj s a régi sok épületekkel megrakott udvar egyez szeretetreméltó urának s szeretetreméltó barátjának lelkével. Itt jár ez, füveket szed herbáriuma gazdagítására, a falusiak gyermekeik közé vonul a fűbe, enyelg velök, oktatja őket s neveti, midőn némely vendég felakad, hogy magát gyermekké teszi ezekkel nevetőit. Nyugodjanak egykor hamvai a kedvelt hely árnyékában.*⁴

Doktor, nyelvész (grammaticus), botanikus és „szeretetreméltó” gyermekbarát – derül ki Gyarmathiról Kazinczy 9. leveléből. De kiről is van szó tulajdonképpen és hogy került a Kis-Küküllő vármegyei Búnba (ma: Boiu, Románia)?

Dr. Gyarmathi Sámuel ma elsősorban a nyelvtudomány tartja számon mint a tudományos nyelvhasználat, az összehasonlító nyelvtudomány magyar úttörőjét. Hans Georg Gabelentz 1891-ben Lipcsében kiadott „Die Sprachwissenschaft” című munkájában „az összehasonlító nyelvészet atyjának” nevezi Gyarmathit, a Német Tudományos Akadémia pedig már 1860-ban az akadémiai szoborgyűjteményében kívánta szobrát felállítani.⁵ Leghíresebb munkáját, az *Affinitas* az 1960-as években a bloomingtoni Indiana Egyetem hasonmás kiadásban jelentette meg, 1984-ben pedig Hollandiában adták ki a nyelvtudomány klasszikusait bemutató sorozatban angol nyelvre fordított változatát.⁶ A magyar fordításra 1999-ig kellett várni.⁷ Azt viszont a nyelvészek közül is csak kevesen tudják, hogy Gyarmathi eredeti hivatását tekintve orvos volt. Ez a nyelvészeknek megbocsájtható, ám nehezen magyarázható az a tény, hogy Gyarmathi nem kapott önálló címszót sem a négykötetes magyar Orvosi Lexikonban (Bp., 1967–1973), sem a 2004-ben megjelent Magyar Orvoséletrajzi Lexikonban. Igaz, kimaradt a magyar orvostörténetírás alapforrásából, Wesszprémi István (1723–1799) híres négykötetes „Succincta... biographia”-jából is. A mulasztás súlyát enyhíti az a tény, hogy Gyarmathi élete második felében, 1800-tól haláláig, 1830-ig már nem működött „hivatalos” orvosként. 1800 áprilisától 1809 szeptemberéig a zilahai református kollégium rektora, tanítója.⁸ Ettől kezdve a Bethlen család háziorvosa, nevelője Kolozsvárott, illetve a család nagybúni birtokán. Így találkozhatott tehát vele Kazinczy 1816-ban.

A fentebb említett orvostörténeti adósságból próbálunk meg törleszteni, amikor dolgozatunkban Gyarmathi életútjának, életművének kevésbé ismert, kutatott mozzanataival foglalkozunk. Legkorábbi életrajza – mely önéletrajznak is tekinthető – a jeles történész, régész, nyelvész Horvát István (1784–1846) naplójában maradt fenn. 1806. január 17-én Gyarmathi meglátogatta Pesten Horvátot, aki megkérte őt „éle-

⁴ Kazinczy: Erdélyi levelek, i. m. 29.

⁵ Gortvay György: Az újabbbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. I. k., Akadémiai Kiadó, Bp., 1953. 177.

⁶ Bánhegyi Zsolt: Nyelvbúvárlásunk klasszikusa: Gyarmathi Sámuel. Élet és Tudomány, 1984. XXXIX. évf. 20. sz. 616–618.

⁷ Gyarmathi Sámuel: Affinitas. A magyar nyelv grammatikailag bizonyított rokonsága a finn eredetű nyelvekkel, továbbá a tatár és szláv nyelveknek a magyarral összehasonlított szójegyzékei. Ford.: Constatinoviczné Vladár Zsuzsa, Koszoris István. Szerk.: Szij Enikő, Tinta Kiadó, Bp., 1999. (Bibliotheca Regulana 3.)

⁸ László László: Gyarmathi Sámuel élete és pályája. Hepehupa (Szilágysági művelődési folyóirat), 2010. IX. évf. 3. sz. 1–7.

Gyarmathi Sámuel (1751–1830)

tének rövid elmondatásáért“. Horvát szorgalmasan lejegyezte a hallottakat:

„Gyarmati [!] Sámuel Orvos úr, és a Göttingai Tudós Társaságnak Érdemes tagja Kolosvárt szüvta leges leg először 1751. Esztendei Julius Hónapnak 15-diken az éltető levegő eget, hol Gyarmati János kolosvári Polgártól és ennek Osvát Éva feleségétől eredett. Föl serdülvén születése helén tanúlta a Humanitás nevet viselő tudományokat, mellyekben olly szerenstésen foglalta magát, hogy könnyű utat készített az emberi elmét leg inkább diszesztő Filozofiai és Mátematikai kintsekre. Ezeket midőn Enyeden⁹ szorgalmatosan meg tanúlta volna, érzette belső hajlandóságait kíváltképpen az Orvosi tudományokra ösztönöztetni, mellyeket hogy birtokába szedhetne, el hagyván szerette Hazáját, 1777-től fogva 1782. rész szerént Bétsben, rész szerént Göttingában gondosan hallgatta az orvosi letzkéket. Sulyos szorgalmainak édes hasznokat vette, midőn Orvossá tetettven hazájába való vissza jövelele után tsak nem sokára 1788.dik esztendőben Hunyad Vármegye Orvosává hirdettetett. Itt 1791-ig dítséretesen véghöz vitte kötelességét. Ekkor pedig elhagyván hivatalát magát egészen édes anyai nyelvének áldozta. Tsöndesb életének szüleménye vala 1794. Esztendőben Kolosvárott ki adatott Okoskodva tanító Magyar nyelv Mestere, mellyért az Erdélyi Rendekről 532 Ft.-ból álló ajándékot nyere jutalmul. Következő 1795. Esztendőben, mint Méltóságos Bethlen Gergely Grófnak Utazó társává rendeltetvén másodsor ki ment Göttingába, hol 3 Esztendei tartózkodása alatt írta illy tztmű munkáját: Adffinitas¹¹ Linguae Hungaricae cum Linguis Fennicae originis, Grammaticae demonstrata. Goettingae 1799. Viszsza térvén ismét Hazájában 1800.dikban Zilaji Reformatus Profészsorsággal meg tisztöltetett. Itt éli ő most nyugodalomban a könyvek között életét, s édes érzeménylepi el tsöndes szüvét, ha számos Tseresnye fájnak bő s kedves tztű gyümölsöket tág kosaratskába szedi áldozván belőle a szent barátság oltára előtt – Éljen sokáig!¹² Horvát még ezt is feljegyezte: „Gyarmati, hogy arról is emlékezzem, természetére nézve közép nagyságú, köptzős, húsos szabású. A képe valami méltóságot mutat“.¹³

⁹ A társaság az 1737-ben alapított egyetemen működött Göttingenben. Gyarmathi 1799-ben az Affinitas... c. műve alapján lett a Társaság tagja.

¹⁰ Nagyenyeden

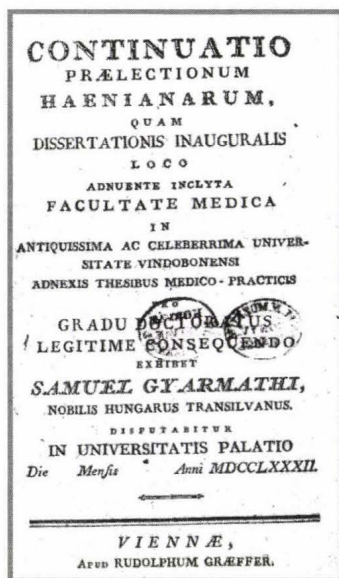
¹¹ Helyesen: Affinitas...

¹² Horvát István Mindennapja az az Minden napra szolgáló Jegyző könyve 1805-1809. Tankönyvkiadó, Bp., 1967. 292–293.

¹³ Horvát i. m. 293.

Gyarmathi szavaiból nem derült ki pontosan, végül is hol szerezte meg az orvosi oklevelet. Nos, ez Bécsben történt, ahol 1782. szeptember 6-án védhette meg a orvosavató értekezéséhez csatolt téziseit. Disszertációként Anton de Haen (1704–1776) professzornak, az első bécsi orvosi iskola megalapítójának az előadásaiából foglalt össze egy részt, melyben a betegségek tüneteit tárgyalta (az előadások előző és további részeit mások állították össze).¹⁴ De Haen leckéit az utódja, Maximilian Stoll¹⁵ előadásaiiban hallhatta. (Ábrákon: disszertációjának címdala.) Értékes adalékot szolgáltatnak a bécsi medikus évekhez Gyarmathinak gróf Széchenyi Ferenc titkárához – a később a magyar jakobinus mozgalomba keveredett és ezért kivégzett – Hajnóczy Józsefhez (1750–1795) írt levelei. Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött leveleket Fodor István tette közzé 1965-ben.¹⁶ Az 1781. március 27-én Bécsben keltezett levelét Gyarmathi szabadkozással kezdi: nem sikerült megtudnia, küldött-e „ő Felsége” [II. József császár] „assuratoriumot” Erdélybe. Különben is nehezen igazodik el a jogászai nyelvzetben. „Medicus vagyok nem Jurista”. Az ügyvédi végzettségű Hajnóczynak viszont ez olyan könnyű lehet „mintha nekem egy beteg számtalan symptomáinak elő beszéléséből kellene nyavalyáját ki nyomoznom”.¹⁷ A levélből kiderül, hogy találkoztak már személyesen is, mert abban bízik, hogy a „koronázáskor” majd újra találkoznak. (Mint ismeretes, II. József sosem koronáztatta meg magát magyar királynak).

Gyarmathi következő, május 29-én keltezett leveléből kiderül érdeklődése az entomológia iránt: Hajnóczy bogarakat gyűjt számára. Pl. lóterítőt, melyről medikusunk megjegyzi, hogy „mérgecsnek tartják a tudatlanok, de Linneaus [Linné] semmi affélét nem mond róla”.¹⁸ Ettől fontosabbat és orvostörténész számára igazi csemegét is közöl Gyarmathi: „Mi most az Ispotályba mind csak a gyermekek himlő inoculationival¹⁹ foglalatoskodunk, itt vannak Majláth Úr ő Excellentiájának is három szép

¹⁴ Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések. III. kötet. Bécs: Egyetem és Josephinum, 1729-1848. Borda Antikvárium, Zebegény, 2010. 87.

¹⁵ M. Stoll 1772 és 1774 közt Hont vármegye orvosaként működött, visszatérve Bécsbe, 1776-ban de Haen utódjaként került a klinikai oktatás élére (Kiss László: Ősi Magyarhonból vitt Bécsbe élete útja. Maximilian Stoll (1742-1787). In: Kiss L. – Lacza T. – Ozogány E.: Gondolatokból épült katedrális. Tudománytörténeti arcképek és tanulmányok. Madách-Posonium 2001, 23-24.)

¹⁶ Orvostörténeti levelek Fodor István gyűjtéséből. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica, 34. k., 1965. 85–245. A továbbiakban: Fodor i. m.

¹⁷ Fodor i. m. 165.

¹⁸ Fodor i. m. 167.

¹⁹ Valószínűleg Fodor rossz olvasata, helyesen: inoculatio, azaz oltás. Másik neve a variolatio, a himlő latin nevéből (variola). A himlő elleni védőoltást Bécsben Mária Terézia vezette be, miután jómaga is megbetegedett himlőben 1767-ben. (Winkle, Stefan: Geisseln der Menschheit. Kulturgeschichte der Seuchen. Artemis und Winkler, Düsseldorf, Zürich, 1997. 876.)

gyermekai, minden éjtzaka én őrzöm Kovátsal²⁰ együtt őket, a míg vége lesz a himlőknek...“²¹ A későbbi jakobinus mozgalom története szempontjából értékes a következő, 1781. december 17-én írt levél, melyben a „Chemiában“ is jártas medikus lát-hatatlan betűket író „tentá“-nak elkészítésére oktatja „kedves Barátom Uramat“.²²

A figyelmes Olvasónak feltűnhetett, hogy a Gyarmathi önéletrajzában szereplő „hiatus biographicus“, azaz az 1782 és 1786 közti éveket illető önéletrajzi hézag. Kirtöltéséhez Kállai Ferencnek röviddel Gyarmathi halála után megjelent életrajzát hívjuk segítségül.²³ Kállai is megerősíti az 1782-es diplomaszerzést, majd közli, hogy Gyarmathi „jóllehet szegény állapotban mindjárt útnak is indult Andrád Sámuel jó barátjával Németországra“.²⁴ Andrád Sámuel (1754?–1807) Gyarmathi földije volt, nagyenyedi majd kolozsvári előtanulmányok után 1782-ben iratkozott be a bécsi egyetemre. Patrónusa, Teleki József a Bécsben székelő Magyar Kancellária székely alapjából biztosított számára ösztöndíjat. 1785-ben agyvérzést kapott, fél oldala megbénult, orvosi tanulmányait sem tudta befejezni. Az orvosi hivatás helyett az írást választotta: 1789/90-ben kiadta az „Elmes és mulatságos rövid anekdóták“ két kötetét. Az anekdóták új kiadása 1988-ban a Kritérium Kiadó híres TÉKA-sorozatában jelent meg Molnár Szabolcs bevezető tanulmányával.²⁵ Figyelemreméltó, hogy Molnár nem tesz említést a Gyarmathival megtett német útról...

Gyarmathi Prágától Regensburgig szinte valamennyi jelentős német várost meglátogatta, „s többnyire mindenütt gyalog“. Kállai két fontos állomást emel ki a négy hónapig tartó vándorlásból. Berlinben többször megjelent a „berlini tudós társaság“ gyűlésein, és ismeretséget kötött a francia származású Jean Formey-vel,²⁶ a társaság titkoknival. „Göttingában Michaelisnek és Murraynak kedvekre esett, kik az ott való ritkaságokat neki megmutogatták“, írja Kállai.²⁷ Kállai nem tesz említést korábbi göttingiai útról, valószínű tehát, hogy Gyarmathi vékonypénzű medikusként nem járt Göttingenben.

„Pénzbeli szükség“ készíti őt német útja befejezésére is. Régi jó barátja, Szerencsi Nagy István – később Győrben katolikus pap – „szerez“ neki állást: nevelőként. Ráday Gedeon²⁸ (1713–1792), a kor híres irodalomszervezője, költője bízza meg őt unokái, a 15 éves Pál²⁹ (1768–1827) és Gedeon³⁰ nevelésével. Kállai szerint így kerül

²⁰ Kováts Antal (1749–1843) Bécsben 1782-ben szerzett orvosi oklevelet, majd Marosvásárhelyen telepedett le, 1824-től a város fizikusa (*Dörnyei S. i. m.* 109).

²¹ Fodor i. m. 168.

²² Fodor i. m. 169.

²³ Kállai Ferenc: Orvos Gyarmathi Sámuel Élete leírása. Nemzeti Társalkodó, 1832. 193–202.

²⁴ Kállai i. m. 194.

²⁵ Molnár Szabolcs: A hamar elméjű tréfák egybeszedegetője In: *Andrád Sámuel: Elmes és mulatságos rövid anekdóták*. (Válogatta: Molnár Szabolcs.), Kritérium Könyvkiadó, Bukarest, 1988. 5–42.

²⁶ J. Formey (1711–1797) 1748-tól a berlini tudományos akadémia örökös titkára és történetírója. Kazinczyhoz hasonló szorgalmas levelező volt: 23000 levelet hagyott hátra (Pallas Nagy Lexikona [PNL] VII. 380.)

²⁷ Kállai i. m. 194.

²⁸ Péceli kastélya hosszú időn át a magyar irodalom központja. Olyan híres, mint később Kazinczy Széphalomja Vö. *Krett Tibor*: „A magyar literátusok atyja“, Ráday Gedeon. Széphalom, 16. kötet, 2006. 95–111.

²⁹ Ráday Pál nagy lelkesedéssel folytatta nagyapja munkásságát. A családban szinte egyedül lelkesedett az irodalom és művészet iránt, talán azért, mert jórészt nagyapja mellett nevelkedett (*Krett i. m.* 106).

³⁰ Ráday (III.) Gedeonról a PNL csak annyit tud, hogy 1797-ben bányatanácsos (PNL XIV. 336).

tanítványaival együtt Pozsonyba 1783-ban. S bár nem sok időt tölt Pozsonyban – 1784-ben ugyanis megérkezik „az academiáról” az új nevelő s ekkor Gyarmathi Pestre költözik – a pozsonyi évek alatt fontos események fűződnek Gyarmathi nevéhez.

Pozsonyi tartózkodása alatt a Sopron megyei Horpácson felkeresi levelező barátját, Hajnóczyt, aki az ottani „Gróf Széchényi könyvtár őre”. Így alkalma van megismerkedni gróf Széchényi Ferencel (1754–1820) „s ez a nagy lelkű ember becsülte Gyarmathiban már akkor a benne mutatkozó érdemet”.³¹ Mint ismeretes, 1802-ben Széchényi a nemzetnek ajándékozta könyvtárát, megalapítva ezzel a „Bibliotheca Regnicolaris”-t, azaz a Magyar Korona Országainak Könyvtárát (ma Országos Széchényi Könyvtárként működik Budán). Nem feledkezett meg Gyarmathiról sem. 1803-ban elküldi neki a „Magyari Könyvtár Lajstromát”. Gyarmathi az ajándékot Szekely István 1558-ban kiadott Magyar Cronica-jával viszonzozza, hogy „az, azon drága Könyvtárba magának helyet, az én hazafiúi szívemben pedig az Excellentiád tisztelendő emlékezete örök szállást találhasson”, írja 1803. május 30-án, Zilahon keltezett válaszlevelében Gyarmathi.³² A levelet elsőként a már említett Fodor közölte.³³ S ha már szóba kerültek a könyvtárak, a híres, még Ráday Pál által alapított, a péceli kastély hat termében elhelyezett Ráday könyvtár „kezelője – egy időben – Gyarmathi Sámuel, a két Ráday unoka nevelője”.³⁴

Gyarmathi tehát nem várt tovább a pozsonyi koronázásra, amely alkalom lett volna a Hajnóczyval való találkozásra. A koronázás egyre késett, sőt 1784-ben II. József – a „kalapos király” – még a magyar koronát is Bécsbe szállíttatja. Megkoronáztatta volna magát, „ha nemes indulatú nemzetünknek gyűlölői ellenkező gondolatokat nem öntöttek volna jó szívébe. Ezeknek tanására figyelmeztvén, nem tartotta a megkoronáztatásra magát kötelesnek lenni, hanem az ország Karjainak és Rendjeinek akarattya ellen, nemzetünk szent zálogát a koronát 1784. Esztendőben Posonból ide [Bécsbe] fel hozatván, kintses házába rekesztette.” Gyarmathi kollégáját, az orvosdoktorból újságíróvá, szerkesztővé váló Decsy Sámuel (1742–1816) idéztük, aki a koronának 1790-ben Pozsonyba visszavitetele apropóján 1792-ben – gróf Széchényi Ferenc anyagi támogatásával – vaskos kötetet adott ki a korona történetéről.³⁵

Kis híján Gyarmathi is újságíróvá válhatott volna. A Rát Mátyás (1749–1810) evangélikus lelkész által 1780-tól Pozsonyban szerkesztett első magyar nyelvű újság, a Magyar Hírmondó előbb Rát, majd az őt követő Révai Miklós (1750–1807) kiválásával 1784 májusában ismét szerkesztő nélkül maradt. Az újság kiadója, Patzkó Ferenc (1730 k. – 1790 k.) pozsonyi nyomdász Gyarmathit látta volna szívesen utódként, hiszen „Révai mellett már némiképp belekóstolt az újságírói munkába”.³⁶

³¹ Kállai i. m. 195.

³² Idézi Deák E.- Zvara, E: Levélben értesítsen engem! Bp., 2012. 100–101.

³³ Fodor i. m. 203–204.

³⁴ Vida Mária: A Ráday könyvtár orvostörténeti jelentősége a XVIII. században. Orvostörténeti Közlemények 64–65. k. 1972. 61–86, idézve: 73.

³⁵ Decsy Sámuel: A magyar szent koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak Históriaja, Bécs, 1792. Reprint: Kosuth Kiadó, Bp., 2003. idézve: 247.

³⁶ Kókay György (szerk.): A magyar sajtó története I. 1705–1848. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. Idézve: 87.

Gyarmathi azonban nem vállalta a sem kellő anyagi, sem kellő erkölcsi megbecsülést nem hozó munkát, attól is tartva, hogy „mellette nem tudná távolabbi tudományos céljait elérni”.³⁷

Mik lehetnek ezek a „tudományos célok”? Az egyikről maradt fenn dokumentum. A most említett Magyar Hirmondóból idézünk: „*Doktor Gyarmati Úr felbocsátá ezen holnapnak 11-dik napján* [1784. május 11-én] *egy repülő golyóbist itt Posonban, a kardinális primás*³⁸ *úr ő eminenciája és sok értelmes nézők jelenlétében; ezen golyóbisnak nehezsége vala 1000 árpaszem*³⁹ *nyomó; fért bele 4900 cubicus ujnyi*⁴⁰ *levegő. Minthogy pedig az ezen golyóbisba bocsátott gyuladó levegő*⁴¹ *tizenhétszer vala könnyebb a közönséges levegőnél, tehát annak könnyebbítő ereje által ötven ölnyi*⁴² [kb. 95 méter] *magasságba emeltetett fel a levegő-égbe; azonban bizonyos az, hogyha minden szél nélkül való időben bocsáttathatnék fel a golyóbis, hetven, vagy nyolczvan ölnyre is felhatolna.*“⁴³

Kállai is említi, hogy Gyarmathi „vált az első ki ugyan akkor-tájban [értsd: 1784-ben] a Montgolfier⁴⁴ repülő gojóbistát [!] számos nézők jelenlétében a posonyi piatzon legelőször felbocsátotta, és azt más nap újra Primás Bathtyány [!] háza előtt a Primás jelenlétében megtette.”⁴⁵ Korrigálnunk kell Kállay közlését: Gyarmathi csak Pozsonyban volt az első; 1784. március elsején Győrben Domin Ferenc József tett „nevezetes próbát” a „golyóbissal”, amint erről a Magyar Hirmondó is beszámolt.⁴⁶ Ettől függetlenül Gyarmathit ma a léghajózás magyar úttörői közt tartjuk számon.

Valószínű, hogy a nevelőváltásra a Ráday-unokáknál 1784 őszén kerülhetett sor. A család nem volt hálátlan, és egy fix jövedelemmel járó állást szerzett volna a Pozsonyból távozó doktornak. A szóban forgó Ráday-gyermekek atyja, ifjabb vagy II. Ráday Gedeon (1745–1801) ez idő tájt Hont vármegye „adminisztrátora” (főispán-helyettese). Hogyan került a megyében nem honos Ráday az Ipoly-parti Kemencére, Hont vármegye székhelyére? 1782-ben zajlott le a „nemzetközi” visszhangot kiváltó „emberevő cigányok pere” Hont megyében. A kínvallatással beismerésre kényszerített cigányok kivégzését a megye meg is kezdte, ám II. József a Wiener Zeitung 1782. augusztus 31-i számából tudomást szerezve a honti önkényes bíraskodásról, azonnal leállította a további kivégzéseket és menesztette a megye éléről Erdődy József grófort.⁴⁷ A helyére kinevezett Kelcz József udvari tanácsos azonban már 1783-ban elhunyt. Őt

³⁷ Kókay i. m. 87.

³⁸ Baththyány József gróf (1727–1799) 1776-tól esztergomi érsek, hercegprimás, 1778-tól bíboros (kardinális). Ő építtette a pozsonyi primási palotát. A török hódoltság idején Esztergomból Nagyszombatba menekült katolikus főpapok gyakran tartózkodtak Pozsonyban.

³⁹ Szem azaz szemer vagy granum, amely 0,072 gramm, az 1000 árpaszem tehát 70 grammnak felel meg.

⁴⁰ Ujj vagy hüvelyk: a láb (kb. 30 cm) tizenketted része: kb. 2,6 cm – 4900 köbujj kb. 12740 köbcentiméter.

⁴¹ Gyulladó vagy gyűlékony levegő, azaz az 1776-ban Henry Cavendish által felfedezett hidrogén.

⁴² Öl: régi hossz mérték: 6 láb, azaz kb. 1,9 méter.

⁴³ A szöveget Tóth Béla: Magyar ritkaságok, Athenaeum, Bp., 1899. c. kötetének reprintjéből (Tóth Béla: Csodás esetek, különös emberek. Laude Bp., 2000) idéztük, 276.

⁴⁴ A francia Montgolfier-testvérek 1783. június 5-én Amonay-ban eresztették fel első léggömbjüket.

⁴⁵ Kállay i. m. 195.

⁴⁶ Kiss László: Orvosok a levegőben 1811-ben. Menner és Kraskovics doktorok légi útja Pesten és Pozsonyban. Orvosi Hetilap, 2011. 152. évf. 26. sz. 1052–1055.

⁴⁷ Puskás Péter – Végh József: Előítélet és vérpad. (Az „emberevő” cigányok pere.) Mikszáth Kiadó, 1998.

követte az ifj. Ráday Gedeon, aki 1783 és 1785 közt volt Hont vármegye adminisztrátora.

Az említett álláskínálatról Kállai így írt: „Ekkor tájban Hont-Vármegye ifjabb Ráday Gedeon Administrátorsága alatt Orvosnak hívta meg Gyarmathit, de ő a meghívást nem fogadta-el, mert a Vármegye Orvossának, ki kenyér nélkül maradt volna, felnőtt leányai voltak.”⁴⁸ Hont vármegyének „ekkor tájban” – 1780 és 1805 között – a Sziléziából származó, 1779-ben Pesten orvosi diplomát szerzett,⁴⁹ ám magyarul valószínűleg nem tudó La Rose Ferenc (1738–1805) volt az orvosa.⁵⁰ Negyvenhat éves, lehettek tehát felnőtt lányai.

Nos, bármilyen meghatónak is tűnik Gyarmathi emberbaráti gesztusa kollégája irányában, úgy véljük, lehetett más motivációja is ambíciózus doktorunknak. Erre utal az a tény, hogy nevelősködését befejezve, még 1784-ben Pestre költözött és orvosdoktortól szokatlan állásba került. Kállai ezt írja erről: „...a pesti és budai közönséges játszó-szín helyen az első magyar játékban sugó volt, s a Waltron rolléjára [szerepére] ő szerzett egy magyar ifjat, kit valamint a játszó-szín igazgató német feleségét Waltronné rolléjára és az actióra megtanított”.⁵¹ Mit tud erről a színháztörténet? „Az első magyar nyelvű világi színelőadást német színészek rendezték Budán 1784 novemberében a Duna-parton álló faszínházban... Ráday Pál, a költő Ráday Gedeon unokája, s a Ráday fiúk nevelője, Gyarmathy [!] Sámuel nyelvész tanította be a német színészeknek Möller Waltron gróf című katonadrámáját”.⁵² Apró korrekció: Gyarmathi ekkor még nem volt nyelvész, csak anyanyelvét szerető orvosdoktor és nevelő. S valószínű, hogy Gyarmathi sosem használta a „Gyarmathy” változatot, mert tíz évvel később kiadott „nyelvemsterében” (nyelvtanában) így ír: „Az ypsilon nem tsínálna külön Betűt, a mi vélekedésünk szerint, a Magyar nyelvben, mivel az magára egyedül nem iratik, hanem tsak az g. l. n. t. betűk vastagíttatása végett. Hibáznak hát a Magyarok azon Ujj-módival, melly szerint neveiket ypsilonba szeretik végezni: Ugyanis tekintsék meg mi következik bellőle. Hogy fogja a Német vagy más Nemzet olvasni: Nagy nem így é? Nagi”.⁵³ Egyébként Gyarmathi később is kacérkodott a színházzal. Magyarra fordította Fr. V. Ziegler Reppressalia vagy a tromfot tromffal című 4 felvonásos „érzékeny játékát”, amely színre is került Pesten 1810. Szilveszterén, illetve 1811-14-ben is.⁵⁴

Gyarmathi nem marad sokáig Pesten. Távozásának oka ismeretlen, Kállai mindössze annyit ír: „Lejött hát a Hóra világ elcsendesedésével”⁵⁵ Erdélybe, és megházaso-

⁴⁸ Kállai i. m. 195–196.

⁴⁹ Dörnyei Sándor: Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772-1849. II. k. Borda Antikvárium, Bp., 2001. 7.

⁵⁰ Kiss László: Sliezčan František de la Rose (1738–1805) Jesenicko. Vlastivědný sborník. Svazek 6, Jeseník, 2005. 48–50.

⁵¹ Kállai i. m. 195.

⁵² Pukánszky Kádár Jolán: A magyar színesztörténete. Hegedűs G. – Pukánszky K. J. – Staud G.: A színházak mögött. (Minerva zsebkönyvek.). Minerva, Bp., 1967. 159.

⁵³ Idézi: Bánhegyi i. m. 616.

⁵⁴ László, i. m., 7.

⁵⁵ Azaz az 1784 novemberében kitört és 1785. febr. 28-án a vezetőik, Hora és Kloska kivégzésével véget ért, több megyében zajló jobbáglázadás; ennek volt közismert neve a „Hóra-világ”.

dott 1785-ben Enyeden, de házassága gyümöltstelen maradt.⁵⁶ Érett férfiként, 34 éves korában nősült tehát meg, s kezdetben nem volt gond a frigy körül. Legalábbis erre utal az 1786. április 20-án, Nagyenyeden kelt s a „különösen tisztelendő Drága Barátom Uram“-hoz, azaz Hajnóczyhoz⁵⁷ szóló levele: „sajnálom, hogy az Urnak kedves feleségemet meg nem mutathatom, aki levélírással az Urnak a mult esztendőbe alkalmatosságot adott volt. Szépnek nevezi az Ur öt levélbe. Igaz, bizony szép is, az én szemem előtt, mert igen okos, tsendes, és kellemetes maga viseletű. Nem is éppen szegény, mert Enyeden bír annyit, hogy tsak tsupán abból is meg lehetne élnünk. Egy szoval és olly meg elégedett vagyok ezen házasságommal, hogy az Urnak hasonlot bártorkodom kívánni...”⁵⁸

Levele értékes adatokat szolgáltat a korabeli orvosi jövedelem megítéléséhez: „feleségem jóságá is hoz bé két három százat“, saját „praxisa“ is hoz valamennyit, illetve a gróf Rhédei Ádám és Ferenc úrfiak körül való „foglatatosságért“ a fizetése évi száz arany „és szabad koszt, és szállás“. Úgy tűnik azonban, hogy mégsem elégedett! Ezt írja „Vice Ispány“ barátjának a magát „szegény Phisicus“-nak tartó doktorunk: „Szerezzen az Ur egy jó Phisicust,⁵⁹ amelybe vagy hat hét száz forintot fizessenek, s mingyárt kimenyek az Urhoz közelebb lakni“.⁶⁰ Nem tudjuk, mi okozta a jól sikerültnek indult kapcsolat kudarcát, tény azonban, hogy rövidesen elváltak. A házasságból származó Zsuzsi lányáról a későbbiekben is gondoskodott.⁶¹ Megválnak a Rhédei családtól is, majd gróf Bethlen Gergely háziorvosa lesz.

Rövidesen azonban újabb, jelentős változás következik életében. 1787-ben – életében először és utoljára – „hivatalos“ orvosi állást vállal: az Alsó-Fehér megyével szomszédos Hunyad vármegye orvosa, „fizikusa“ lesz, és Dévára költözik. Ez ugyan nem a Hajnóczyhoz írt levélben emlegetett 6-700 forintos állás – évi 400 forintot kap csak,⁶² de a korabeli összehasonlításban jó fizikusi jövedelemnek tekinthető. A már említett Weszpréminek éppen a szóban forgó esztendőben, tehát 1787-ben kiadott IV. kötetében közreadja azon orvosok névjegyzékét, akik „jelenleg“ Magyarország vármegyéinek tisztiorvosai (Medici principales), és közli azok évi fizetését is. Hunyad vármegye nem szerepel a listán!⁶³ A fizetések rajnai forintban értendők. A legkisebb évi fizetést, 150-et Győr megye adja Steiner Miklósnak, ugyanennyit kap Rigler Zsigmond Csanádban, viszont ő a fizikus a szomszédos Csongrádban is, és ott 300 a fizetése; 300-at kap Józsa István is Békésben. A legtöbb fizetést, 800 forintot évente Fejér megye ad Brigel Máténak, Komárom Rodlsperger Pálnak, valamint Tolna megye Keller N. Doktornak. Két megye lóg ki a sorból: Pozsony vármegyében Skollanics József „minden fizetés nélkül“ látja el a fizikusi feladatokat; a vele szomszédos

⁵⁶ Kállai i. m. 196.

⁵⁷ Hajnóczy ekkor már Szerém vármegye (Horvátország) alispánja.

⁵⁸ Fodor i. m. 170.

⁵⁹ Fizikátus: megyei fizetett orvosi állás.

⁶⁰ Fodor i. m. 171.

⁶¹ László i. m. 1.

⁶² Kállai i. m. 197.

⁶³ Weszprémi IV, 1787 (1970), 593.

Moson megye pedig napi egy aranyat fizet orvosának, Oehme Károlynak (azaz évi 365-öt).

Gyarmathi Hunyad megyei tevékenysége még további kutatást igényel. Az biztos, hogy a többségében románok által lakott megye, illetve Déva, a kisvárosnak tekinthető megyeszékhely, Pozsony, Pest, de akár a kollégiumáról híres Nagyenyed után is Isten háta mögötti sárfészket jelenthetett a nagyobb ambíciójú Gyarmathi számára. Gyarmathi elődje, Bruz László, 1775-től 1786-ban bekövetkezett haláláig volt Hunyad és Zaránd megye orvosa.⁶⁴ (Figyelemre méltó, hogy Bruz 1775-ben Bécsben kiadott disszertációját gróf Bethlen Lajosnak ajánlotta.) Kállai mindössze egyetlen fontos eseményt jegyzett fel a Hunyad megyei évekről: „Itt laktában kezdett Déván a Magyar Grammatika kidolgozásához, midőn az újságban olvasta, hogy udvari Tanácsos Görög Demeter 50 aranyat tett arra jutalmul-fel”.⁶⁵ Görög Demeter⁶⁶ a bécsi Hadi és Más Nevezetes Történetek⁶⁷ hasábjain 1789-ben hirdett pályázatot egy új magyar nyelvtan megírására. A beküldött 5 pályamű szerzői közül ketten orvosok voltak: Földi János (1755–1801) Szatmárnémeti városi orvosa és Gyarmathi Sámuel.⁶⁸ A pályázat győztese Földi lett, s munkája alapján dolgozták ki az 1795-ben megjelenő *Magyar Grammatikát*, melyet a tudománytörténet *Debreceni Grammatika* néven tart számon.⁶⁹ Erre az első magyar tudományos pályázatra, Gyarmathi két éves kemény munkával elkészítette az „Okoskodva Tanító Magyar Nyelvmester” című közel 700 oldalas könyvét, amely mindmáig az egyik legkorszerűbb magyar nyelvtan.⁷⁰ A két „darabból” álló munka „a Nagy Erdély Országi T.N. Rendek költségével” 1794-ben jelent meg Kolozsvárott.

Nem tudjuk, volt-e szerepe a „Nyelvmester” megírására való ösztönzésben, bátorításban Hajnóczynak, a régi barátinak. Hajnóczy ugyanis, miután II. József halála után lemondott alispáni állásáról, Bécsbe költözött, ahol 1791/92-ben Görög Demeter közvetlen munkatársa volt a Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztésében.⁷¹ Hajnóczy írta a lapba a franciaországi eseményekről szóló tudósításokat.

Bár a könyv címdoldalán Gyarmathi mint „N. Hunyad Vármegye Orvosa” szerepel, 1794-ben már nem ő töltötte be ezt az állást.⁷² Mint azt Horvát naplójában olvashattuk: „Itt [Hunyad megyében] 1791-ig ditséretesen véghöz vitte kötelességét. Ekkor pedig elhagyván hivatalát magát egészen édes anyai nyelvének áldozta”.⁷³

⁶⁴ Dörnyei III. k. i. m. 55.

⁶⁵ Kállai i. m. 196.

⁶⁶ Görög Demeter (1760–1833) ekkor gróf Kollonits László nevelője Bécsben.

⁶⁷ A lap 1789. július 7-én indult az akkor folyó török elleni háború apropóján – innen a cím – majd az „apropó” megszűnése után Bécsi Magyar Hírmondó néven jelent meg tovább (*Kókay* i. m. 125).

⁶⁸ *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, 2. kiadás. Akadémiai Kiadó, Bp., 1983. 590.

⁶⁹ *Nagy Sándor*: Földi János hadházi évei. (Adalékok életrajzához és hajdúkerületi orvosi működéséhez.) *Dankó Imre* (szerk.): A debreceni Déri Múzeum évkönyve 1975, Debrecen, 1976. 647–774, idézve: 652.

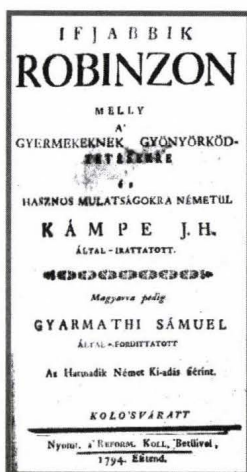
⁷⁰ *Bánhegyi* i. m. 61.

⁷¹ *Kókay* i. m. 126.

⁷² Hogy ki lett a közvetlen utóda, jelenleg nem tudjuk. Decsy Sámuel Almanakjából a Hunyad megyei adatok hiányzanak (*Kiss László*: Magyar orvosi névtár 1794–1796-ra Decsy Sámuel Magyar Almanakjában. Orvostörténeti Közlemények 133–140. k. 1991–92. 137–147.)

⁷³ *Horvát* i. m. 292.

(Az 1791-es szolgálatletételt igazolja egy 1792. március 12-én Kolozsvárott kelt levele, melyet már így ír alá: „Dr. Gyarmathi E’dig Hunyadvármegyei Physicus, de most a Gróf Bethlen Úr Udvara Házi orvosa”.⁷⁴)

Természetesen az anyanyelv szeretetéből nem tudott volna megélni, ezért újra Gróf Bethlen Gergely⁷⁵ „udvarába” szegődött, kinek „haláláig szolgálatjában volt, azért három fiai László, Gergely és Ferencz Gyarmathi-

nak holtáig tartó esztendei négy száz forintból álló fizetést rendeltek...⁷⁶ Ugyananyit, amennyit Hunyad megyétől kapott, ergo: a megyei hivataltól való megválásával anyagilag nem vesztett semmit, viszont élete „tsöndesb” lett, s e nyugodtabb élet legismertebb „szüleménye” volt a „Nyelvemester”.⁷⁷ Kevésbé köztudott, hogy ekkoriban jelent meg két fordítása is.⁷⁸ Az 1793-ban – névtelenül – kiadott három részes „Amerikának feltalálásáról, a gyermekek és az Ifjak kedvéért...” című munkájában a három nagy hódító: „I. Kolombus, II. Kortes, III. Pizarro” életét mutatja be. Bár „a Szinnyei” Gyarmathi könyvének tünteti fel, doktorunk szerzősége nem bizonyított. Egy évvel később – már saját neve alatt – jelenteti meg az „Ifjabbik Robinzon” című kötetét. Mindkét munka szerzője J. H. Campe/Campe⁷⁹ német író volt. Még a nyelvészek előtt is kevésbé ismert az 1794-ben Kolozsvárott kiadott „Uj próba...” című kis kötete. Ez lényegében a Nyelvemester egyik fejezetének újrakiadása.

Megtalálta őt Aranka György (1737–1817) is, „Erdély Kazinczyja”,⁸⁰ aki társaival már 1790-ben kísérletet tett egy magyar akadémia jellegű szerv létrehozására Erdélyben. Miután a központi kormányzat nem engedélyezi a működést, Aranka egy „útkészítő társaságocska” felállításához nyújtott be kérvényt. „Az Erdélyi Magyar Nyelv-mívelő Társaságnak való zsengeje” című tervezetnek Aranka és Seelman tanácsos mellett „érdemes orvosdoktor Gyarmathi” a szerzője.⁸¹ Fodor talált egy, az Erdélyi Magyar Nyelv-mívelő Társaság „írományaiból” kimásolt Gyarmathi-dolgozatot. Ezt

⁷⁴ Csetri E. – Dani J.: Gyarmathi Sámuel leveleihez. Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények (Kolozsvár), 1971. 134–153, idézet: 142.

⁷⁵ Gróf Bethlen Gergely, az erdélyi főkormányos (gubernium) titkára volt.

⁷⁶ Kállai i. m. 197.

⁷⁷ Horvát i. m. 292.

⁷⁸ Gyarmathi műfordításait is említi – igaz csak a „Robinzon” (viszont ennek közli címlapját is) – Szállási Árpád: Orvos műfordítóink a XIX. század elejéig. Orvosi Hetilap, 1974. 115. évf. 10. sz. 578–582.

⁷⁹ Johann H. Campe (1746–1818) teológus, pedagógus, író, az ifjúsági irodalom egyik úttörője. Több könyvét magyarra is lefordították. A német nyelvstudományt Az idegen szavak magyarázata c. munkájával gazdagította (Kiss Á.: Campe címszó, PNL IV. 118).

⁸⁰ Jancsó Elemér: Erdély Kazinczyja. Nyugat, 1940. 9. sz. Újraközlés: Hepehupa, 2009. VIII. évf. 4. sz. 16–19.

⁸¹ Enyedi Sándor (szerk.): Aranka György erdélyi társaságai. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1988. 105.

Gyarmathi már Kolozsvárott keletkezett 1792. január 10-én, és címe: „Rövid jegyzések a régi és újabb magyar grammatikáról”.⁸² A „jegyzésekből” kiderül, hogy Gyarmathi „a T. Tudós professor doctor Pataki Sámuel”⁸³ könyvtárában kutatta fel „grammatikáskákat”. Ezek a jegyzések valószínűleg a Nyelvmesterhez készültek. Ismertetésüktől eltekintek – mivel nem nyelvész, hanem orvos vagyok – csupán azt emelem ki, hogy Gyarmathi felhívással zárta írását: „Ha valaki... még ezeknél is több magyar grammatikát ismerne... azoknak homlokírását velem közleni” méltóztasson.⁸⁴

Gyarmathi „udvari” szolgálatának része volt gróf Bethlen Elek (1777–1841) elkísérése külföldi útjára. Az ifjú, a Királyi Tábla elnökének, gróf Bethlen Pálnak volt az unokája, a nagypapa II. Józseftől „intést” kapott a jozefin reformokat bíráló rendi memorandumok szerkesztésében való részvételéért.⁸⁵ Elek indulásukkor 18 éves, „Utazó társa” (44), és későbbi „nagy jártasságát” a történeti és közgazdasági tárgyakban, valamint a diplomatikában ez útja során szerezhetette meg. Kéziratban maradt „göttingai, koburgi s kopenhágai uti naplóját” a később kiváló régészként ismertté vált Torma Károly (1829–1897) ismertette a Kolozsvári Nagy Naptárban 1867-ben.⁸⁶

„1795-ik esztendő decembernek 15-én indultam ki délutáni 3 órakor Kolozsvárról dr. Gyarmathy [!] urnak és Fogarassy Sámuelnek társaságokban a nagy atyám hat igás lovaival s magam szekereimmel”,⁸⁷ kezdi útleírását Elek úrfi. Az utazás kezdetével kapcsolatban mind Horvátnál, mind Kállainál is az 1795-ös esztendő szerepel. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a Fodor által közzéadott levelek közt szerepel egy már – Fodor olvasatában – 1794. május 25-én, „Göttingából” írt levél „jóakarójának”, Aranka Györgynek.⁸⁸ A kelezésnek ez az olvasata bizonyára téves, hiszen Gyarmathi a levélben arról is ír, hogy az Aranka-féle Társaság „Munkáját... a Balticum Tenger közepén nagy gyönyörűséggel” olvasta; illetve levelét azzal fejezi be, hogy „A Coppenhagai utazásunkat íme által küldé a Gróf a Mlgos Urnak is”. Márpedig a Balti-tengeren Koppenhágába abszolválta útra 1797 áprilisában, májusában került sor, és Bethlen naplója szerint 1797. május 26-án érkeztek vissza Göttingenbe. A levél tehát valószínűleg 1797. május 25-én/26-án íród(hat)ott. E kelezés mellett voksol az eredeti levelet újra áttanulmányozó Csetri-Dani szerzőpáros is.⁸⁹ Egyébként ebből s többi megmaradt leveléből kiderül, hogy a nyelvészeten kívül mi minden egyébgel foglalkozott Gyarmathi német útja során. Aranka pl. „a kender, len, gyapjú, gyapot művelés, fonás, festés, szövés” tanulmányozását kérte tőle: „ahol megfordulhatok, szemügyre venni el sem mulatom”.⁹⁰ S hogy ígéretét még „vakációja” alatt is betartotta, az kiderül az 1796. december 23-án Erfurtból Arankához írt leveléből is. „Gyapot fűsülő” és különféle „fonó Machinákat” készíteni tudó mesteremberre buk-

⁸² Fodor i. m. 172–178.

⁸³ Pataki Sámuel (1731–1804) 1780-tól Kolozs vármegye főorvosa, a kolozsvári református kollégium igazgatója.

⁸⁴ Fodor i. m. 178.

⁸⁵ Makkai László – Szász Zoltán: Erdély története, II. k. 3. kiadás, Akadémiai Kiadó, Bp., 1988. 1109–1111.

⁸⁶ PNL III. 220. Bethlen Elek címszó.

⁸⁷ Torma K.: Gróf Bethlen Elek Úti Naplója 1795–1797. Kolozsvári Nagy Naptár, 1867. 79–101.

⁸⁸ Fodor i. m. 183.

⁸⁹ Csetri – Dani i. m. 136.

⁹⁰ Fodor i. m. 184.

kan itt, aki jó pénzért hajlandó elkészíteni e masinákat. Gyarmathi szerint hasznos lenne e gépezeteket meghonosítani Magyarországon, annak ellenére, hogy „az Austriai Fabrikák, igen irigy szemmel nézvé, hogy mi; szegény Barbarus Koloniák, valamint a mesterségekben is iparkodunk; efféle igyekezetünket megfojtani suros kötelességeknek tartják...”⁹¹ Gyarmathi az Arankának tett ajánlatot, megismétli az 1797. február 19-én már Göttingenből Bánffy Györgyhez, Erdély főkormányzójához, gubernátorához írt levelében. Ebben a gyapotfonó „machinák” – „ennélfogva sok jó gyapot gyoltst lehetne szőni Erdélybe” – mellett olcsó „Fahasító Furu” bevitelét is ajánlja. Ez utóbbival a „Hunyad vármegyei, Kalotaszegi és Szilágyi nagy erdőkbe ezrenként elrothadt” és „az emberi (legalább az oktan Paraszti) erőt feljül haladó, elhasítású szép nagy fákat” lehetne széthasogatni és így hasznosítani. Felajánlja azt is, hogy bármely „idegenországi virágzó mesterséget vagy akármi Industriát” kész megvizsgálni és azokról „minél tökéletesebb tudósításokat” küldeni az erdélyi guberniumnak.⁹² Sajnos, a hazaindulásuk előtt, 1798. június 14-én kelt levelében Gyarmathi ezt írhatja csak Arankának: „vagy hat nevezetes, Oeconomica oltsóbb machinákról írt levelemre a Mlgos Gubernator Úr egy szót sem felelt”.⁹³

Bizonnyítani nem tudom, de talán nem alaptalan az alábbi feltételezésem. 1809-ben a Szilágysomlyón működő s Kraszna megye főorvosi funkcióját ellátó Gergelyffi András (1760–1815?) megírja, és a távoli Pozsonyban kiadhatja az első magyar nyelvű „technológiát”.⁹⁴ A technológia és azon belül a technológiai szakkifejezések, a „mesteremberi szók”⁹⁵ (Gyarmathi) iránt már jó tíz évvel korábban is érdeklődő orvoskollega, Gyarmathi, ez idő tájt a közeli Zilahon tanárkodik. Nem elképzelhetetlen, hogy a két orvos kapcsolatban állt egymással, és akár egymás számára kézírataik lektori szerepét is betölthették. Sőt, a korábban újságíróként Pozsonyban működött Gyarmathi akár a pozsonyi nyomtatás megszervezésében is segíthetett. Gyarmathi korai érdeklődésére a gazdasági és technikai tanok iránt utal az a tény, hogy amikor 1793-ban az Erdélyi Gubernium önálló kémia-metallurgiai tanszék létesítését kérte Kolozsvárott, a tanszékre kiírt pályázatra Gyarmathi is jelentkezett. Az új tanszéket, a „kémiai-metallurgiai iskolát” a jogi, bölcséleti és orvosi karral működő „királyi líceumhoz” csatolták,⁹⁶ és a professzori széket a Luxemburgból Erdélybe származott André Étienne (1751–1797) kapta meg.⁹⁷

E kis, a kutatók előtt is kevésbé ismert gazdaságtörténeti kitérő után térjünk vissza a nagy úthoz! 1795. december 15-én indulnak Kolozsvárról, és Pozsony, Bécs, Prága, Drezda, Lipcse, Halle, Jena, Weimar, Erfurt, Gotha útvonalon 1796. április végén érkeznek meg Göttingába. A hannoveri királyság területén található Göttinga

⁹¹ Fodor i. m. 192.

⁹² Fodor i. m. 194.

⁹³ Fodor i. m. 197.

⁹⁴ Kiss László: Gergelyffi András (1760–1815?) szilágysomlyói főorvos, az 1809-ben kiadott *Technologia*, vagyis a Mesterségek és némelly Alkotmányok rövid Leírása c. könyv szerzője. Hepehupa, 2013. 4. sz. 1–8.

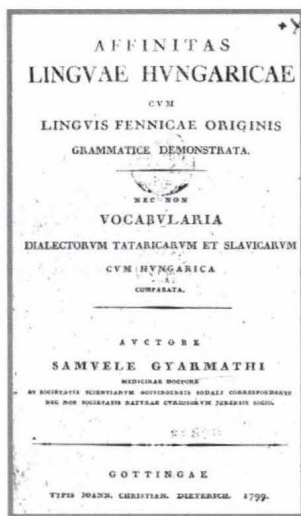
⁹⁵ Fodor i. m. 197.

⁹⁶ Szabadváry F. – Szőkefalvi Nagy Z.: A kémia története Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1972. 98.

⁹⁷ Spielmann József: A közjó szolgálatában. Művelődéstörténeti tanulmányok. Kriterion, Bukarest, 1976. 251.

nemcsak a „felvilágosodás fő német közvetítő központja”,⁹⁸ hanem bizonyos fókig a „polgári Anglia hídfőállása”. Hannover ugyanis ekkor perszónálunióban állt Angliával, azaz a kontinensen található Hannover és a szigetország királya egy és ugyanazon személy. Göttinga protestáns egyetemét az angol trónt is megszerző II. György Ágost alapította 1734-ben. A göttingai egyetem, a Georg-August-Universität, hamarosan a legkorszerűbb, leghaladóbb német egyetemmé vált. Népszerűsége a magyar hallgatók számára is lemérhető: amíg 1734 és 1765 között mindössze 42 magyarországi hallgatója volt, 1767 és 1808 közt e szám már 285-re nőtt.⁹⁹ Az egyetem s ezen belül az orvosi kar hírnevét a botanika (növénytan), anatómia (bonctan) és sebészet professzora a polihisztor Albrecht von Haller (1708–1777), többek közt az élettan (fiziológia) úttörője,¹⁰⁰ alapozta meg. Nyilvános boncolási bemutatóit nemcsak a medikusok látogatták. A szilágysomlyói születésű Halmágyi István¹⁰¹ 1752/53-ban írt naplójában többször megemlíti az „akadémiai tréningben” (a boncteremben) szerzett élményeit.¹⁰²

A már orvosdoktori képesítéssel rendelkező Gyarmathit nem éppen az orvosi kar csábította Göttingenbe. Göttingenben ugyanis már nem a teológia, hanem a világi tárgyak – jog- és államtudomány, közgazdaságtan, történelem, statisztika, orvostudomány – oktatásán volt a fő hangsúly. A hallgató itt kaphatta a legjobb hivatalnoki képzést, ez lehetett Gyarmathi útítársának a motivációja is. Jellemző, hogy Gyarmathi általában a magyarok szempontjából legfontosabb tanár, August Ludwig Schlözer (1735–1809) szintén teológusnak készült, és éppen Göttinga hatására fordult a világi tárgyak felé.¹⁰³ Fő működési területei: a racionális forráskritikán alapuló történetírás, főleg Kelet-Európa, azaz Oroszország és általában a szlávok története, valamint a statisztika és a politikai publicisztika. A Szibériát megjárt Johann E. Fischer (1697–1771) kutatásaira támaszkodva a finnugor-magyar nyelvrokonság mellett foglalt állást. A magyar nyelv múltja, eredete iránt is egyre jobban érdeklődő Gyarmathi Göttingában nemcsak hallgatja Schlözer előadásait, hanem hamarosan egyenrangú tudós vitapartnernek tekintett barátta válik. Schlözer „engem igen nagy bethűlettel szokott fogadni”, írja Arankának.¹⁰⁴ Amikor Schlözer frissen kinyomtatott, szászokról

⁹⁸ Kosáry i. m. 517.

⁹⁹ Kosáry i. m. 517.

¹⁰⁰ Duka Zólyomi Norbert: Albrecht Haller, egy új tudományág megalapítója. Orvosi Hetilap, 1977. 118. évf. 1789–1791.

¹⁰¹ Halmágyi István (1719–1785), a kolozsvári református kollégium végzettségként tanult Göttingenben. Később az erdélyi főkormányshékö szolgálatába állt, s végül Háromszék vármegye főispánja lett.

¹⁰² Rab Irén: Az anatómia és a szülészet kezdeti éveit a göttingeni egyetemen, 1734–1760. Orvosi Hetilap, 2014. 155. évf. 11. sz. 424–428.

¹⁰³ Kosáry i. m. 518.

¹⁰⁴ Fodor i. m. 185.

írt könyvének erdélyi visszhangjára várva megtiltja a „typographus legényeknek” a könyv más kezébe adását „Én az ő maga tulajdon Exemplarját olvastam el; mert hozzáam igen jó”, áll a már idézett erfurti levélben is, két és fél évvel később.¹⁰⁵

Nos, e baráti és „tudományos” kapcsolat eredménye a nyelvészek és művelődéstörténészek előtt jól ismert: „Gyarmathi... Schlözerrel közeli, jó kapcsolatba jutva tettem közzé a magyar nyelv finnugor voltát bizonyító, kitűnő tanulmányát (Affinitas, 1799)”.¹⁰⁶ A latin nyelven írt munka magyarra fordított címe: „A magyar nyelvnek a finn eredetű nyelvekkel való rokonsága, nyelvtanilag bebizonyítva”. Gyarmathi a könyvet József nádor apósának, I. Pál orosz cárnak ajánlotta. Szándékában állt ugyanis Oroszországban, tehát a helyszínen tanulmányozni azokat a rokon nyelveket, amelyekhez még a gazdag göttingai könyvtárban sem találhatott elég anyagot. Az 1797 végére elkészült kéziratot Gyarmathi megmutatta Schlözernek, aki azt „megszerette”, és megígérte: először ír a könyvhöz. Mindez abból a levélből derül ki, melyet Gyarmathi az erdélyi udvari kancellária tisztségviselőjéhez, a lőcsei születésű Engel János Keresztélyhez (1770–1814) intézett, kérve annak segítségét: találjon Bécsben nyomdát a kézirat számára.¹⁰⁷ A könyv végül is Göttingában jelent meg 1799-ben. Gyarmathi nyelvészeti munkásságának kiváló ismerője, Zsirai Miklós kiemeli, hogy már a könyv címe egyértelművé teszi annak tartalmát és újdonságát: nyelvtani bizonyítékokra támaszkodik: affinitas grammaticae demonstrata és e demonstráció kiterjed a finn-ugor nyelvcsalád valamennyi tagjára: linguae fennicae originis.¹⁰⁸ A nyelvrokonság megállapításában elsősorban a nyelvtani bizonyítékokra támaszkodott és vizsgálata – elsőként a világon! – az egész finnugor nyelvcsaládra kiterjesztette.¹⁰⁹

Az Affinitás első részében a lapp és a finn, a második részben az észti, a harmadikban pedig a többi finnugor nyelv és a magyar nyelv rokonságát vizsgálja. Könyve két függeléket is tartalmaz. Az első a tatár – értsd: török – és magyar egyezéseket vizsgálja, rámutatva, hogy a török eredetű szavaink jövevényszavak. A második függelék kísérlet egy magyar szófejtő tár összeállítására, ennek kibővített változata lesz majd a Kazinczy által is említett Vocabularium. Könyvének kiadásában egy másik göttingai professzor, Georg Christoph Lichtenberg¹¹⁰ (1742–1799) fizikus, az elektromosságtan úttörője is segítségére volt. „Ezen tudós ember társaságát életem leggyönyörűsebb paradicsomának tartom... egy nyavalyája végén tokaji borral gyógyítottam-meg nagy gyönyörűségemre”, idézi Kállai Gyarmathi hátra hagyott jegyzéseiből.¹¹¹ A tokaji bor gyógyító hatása a szó eredeti és átvitt értelmében is érthető...

Az Affinitast Európa-szerte elismeréssel fogadták. Kállai idézi a híres francia orientalista Sylvester de Sacy (1758–1838) Párizsban, 1799. január 13-án kelt dicsérő

¹⁰⁵ Fodor i. m. 189.

¹⁰⁶ Kosáry i. m. 521.

¹⁰⁷ Fodor i. m. 194–195.

¹⁰⁸ Zsirai Miklós: Sámuel Gyarmathi, Hungarian Pioneer of comparative Linguistics. Acta Linuistica, 1951. 5–17.

¹⁰⁹ Bánhegyi i. m. 617.

¹¹⁰ Tőle származik az elektromosságnak pozitív és negatív elnevezése, felfedezte a róla elnevezett „elektromos porábrákat”. PNL XI. 497–498.

¹¹¹ Kállai i. m. 198.

levelét.¹¹² A jeles cseh történész és nyelvész, Jozef Dobrowsky¹¹³ (1753–1829), akivel Gyarmathi Prágán keresztül utazva ismerkedett meg, a jénai tudományos lap 1799. évi 214. számába írt recenziót doktorunk könyvéről. A könyv „mind Gyarmathinak, mind a magyar Hazának dicséretekre válik“, idézi Kállai.¹¹⁴ Eljutott a könyv „Péttersburgba“, azaz Szentpétervárra is, ahonnan „Collegium Tanácsos Koch¹¹⁵ (hasznlóképpen magyar hazafi Tátrai születésű) hosszú levelet írt Blumenbachnak de dato 15 v 26 Julii 1798, melyben Gyarmathinak érdemeit megismeri...“¹¹⁶ Johann Friedrich Blumenbach¹¹⁷ (1752–1840) a göttingai egyetem orvostanára volt, aki kortársaitól kiérdemelte a „Magister Germaniae“, Németország tanítómestere címet. Gyarmathival később is leveleztek, és doktorunk „Helicidákat [csigákat] és más köveket“ is küldött neki „Erdély bővebb megismerésére“.¹¹⁸

Egyébként maga Gyarmathi is „jó Mineralógus“, az ásványtan bűvára volt, és németországi útja során, 1797-ben 425 darab „minerákat“ (ásványokat) vásárolt a nagyenyedi kollégium számára.¹¹⁹ A gyűjtemény nem szerepel a „Régi magyar ásványgyűjtők adattárában“.¹²⁰ Nem tudjuk, mi volt a fő oka az 1798-as visszatérésnek Erdélybe. Közre játszhattak anyagi vonzatok is. Egy 1797. november 19-én keltezett és Bethlen Pálné grófnéhez címzett levélből úgy tűnik, hogy a grófné takarékoságra intette őket. Gyarmathi a válaszlévelben elismeri, hogy az erdélyi ifjúra „kivált mikor sokpénzű Anglusokkal, német gazdagokkal gyakran beszél, a gazdagság Pestisse hamar ráragad“.¹²¹ A másik ok a hazatérésre, az ifjú gróf megnősülése lehetett 1798-ban. Gyarmathi az ifjú arát sok jelzővel dicséri, de – talán saját tapasztalataira építve – megjegyzi: „Jó volna, ha egy feleség se hozna a házhoz vagyont; mert egy feleségnek, s nem Dominának [úrnőnek] állana“.¹²²

A hazautazásra 1798 nyarán kerülhetett sor, mert 1798. június 14-én Gyarmathi már jelzi Arankának, hogy „hamar haza indulunk; amilyen hamar tsak képes, mert jobb nyárba utazni, mint télbe“.¹²³ Hazatérése után Gyarmathi többnyire Kolozsvárra tartózkodott, a Bethlen család házi orvosaként. Életútjának erről a szakaszáról

¹¹² Kállai i. m. 198–199.

¹¹³ Dobrowský/Dobrovský a Győr megyei Gyarmaton született, teológiát tanult, ma őt tekintik a cseh felvilágosodás legnagyobb alakjának, a szlavisztika megalapozójának (Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918, Nakladatelství Libri, Praha, 1998. 78–799).

¹¹⁴ Kállai i. m. 199.

¹¹⁵ Sajnos Koch különösen az számomra könnyen elérhető magyar, ill. (cseh)szlovák lexikonokban sem a magyar-orosz kapcsolatokkal foglalkozó munkában (*Schultheisz Emil – Turdy Lajos: Fejezetek az orosz-magyar orvosi kapcsolatok múltjából*, Medicina, Bp., 1960) nem találtam utalást.

¹¹⁶ Kállai i. m. 199.

¹¹⁷ Blumenbach különösen az összehasonlító anatómiában tűnt ki; őt tekintik a tudományos antropológia (ember-tan) megreformálójának, hét kötetes munkát adott ki a különböző emberfajok koponyáiról. (Orvosi Lexikon, 1. k. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967. 432.)

¹¹⁸ Kállai i. m. 200.

¹¹⁹ Kállai i. m. 200.

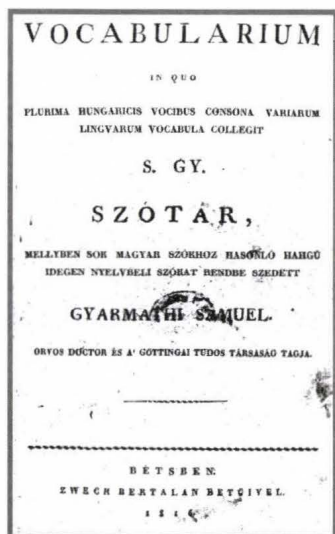
¹²⁰ Papp Gábor: A magyarországi ásványgyűjtés rövid története. *Kecskeméti Tibor – Papp Gábor* (szerk.): Földünk hazai kincsesházai. *Studia Naturalia* 4., Magyar Természettudományi Múzeum, Bp., 1994. 349–382.

¹²¹ Kállai i. m. 209.

¹²² Kállai i. m. 200.

¹²³ Kállai i. m. 200.

életrajzíró nem tesznek említést.¹²⁴ Nem tudjuk pontosan, miért tért vissza 1798/99-ben orvosi tanulmányai színhelyére, Bécsbe, gróf Bethlen Gergellyel. Az bizonyos, hogy bejárt a császári könyvtárba. Annak igazgatója, Denis, ugyanis saját „olvasó asztalt” biztosított számára.¹²⁵ Ittléte alatt kapott két ajánlatot: egyrészt a zilahi székhelyű Közép-Szolnok vármegye¹²⁶ kéri őt fel a fizikátusi, megyeorvosi tisztség betöltésére, másrészt a zilahi református egyházközség hívja meg őt az ottani református kollégium élére. Gyarmathi ez utóbbi mellett dönt, és 1800 áprilisától 1809 szeptemberéig a zilahi kollégium rektora, tanára. S talán – a debreceni kollégiumban tanító és gyógyító Hatvani István (1718–1786) példájából kiindulva – nem alaptalan a feltételezésünk, hogy ő lehetett a kollégium orvosa is.

A zilahi helytörténészek kutatásai alapján tudjuk, hogy Gyarmathi adott az addigi egyszerűbb iskolának gimnaziális jelleget.¹²⁷ Eleinte a kollégiumban is lakott, később házat sőt szőlőt is vásárolt. A szőlőben pedig „számos Tseresnye fa” ad neki „kedves ízű gyümölcsöt”, mint ahogy arról a már fentebb idézett, 1806-os pesti látogatás idején Horvát Istvánnak is mesélt.¹²⁸ Zilahhoz fűződik még egy fontos esemény: „Göttingából én hoztam Erdélybe a sárga krumplit, az úgy nevezetett Zucker krumplit, mely mind a Luftballonnál, mind az első magyar tragoediánál becsebb tárgy előttem”.¹²⁹ E közlésre azért is érdemes figyelni, mert a krumpli erdélyi meghonosításával foglalkozó tanulmány meg sem említi Gyarmathi nevét...¹³⁰

Zilahi működését befejezve Kolozsvárra, illetve a Bethlen-család nagybúni birtokán él, megmaradva haláláig a család orvosának és az ifjak nevelőjének. Orvosi tanács-csal másnak is szívesen szolgál, amint az egy 1823. január 9-én keltezett leveléből kiderül: „a Solymosi Bíró nagy fájdalommal küszködő arénába”¹³¹ esett vala, de ő Nga az én útmutatásom szerint ötet murok meg herbatéjjel egészen meggyógyítá, nekem is nagy öröömre”.¹³² Befejezi és 1816-ban Bécsben meg is jelenik a Kazinczy által is emlegetett etimológiai szótára: a „Vocabularium...” azaz: „Szótár, mellyben sok ma-

¹²⁴ Lásd pl.: *Pataki Jenő*: Az orvos és nyelvtudor Gyarmathi Sámuel. Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. (Sajtó alá rendezte: *Gazda István*.) Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 2004. 357–359.

¹²⁵ *Kállai* i. m. 201.

¹²⁶ Közép-Szolnok – Magyarország történelmi vármegyéje, 1876-ban törvény szüntette meg és beolvasztotta az újonnan alakított Szilagy megyébe.

¹²⁷ *László* i. m. 5.

¹²⁸ *Horvát* i. m. 29.

¹²⁹ *Kállai* i. m. 202.

¹³⁰ *K. Karlovsky Endre*: A burgonya meghonosítása Erdélyben. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1896. 6. sz. 292–321.

¹³¹ Aréna: vesehomok vagy vesekő okozta nagy fájdalommal járó vesegörcs (kólíka).

¹³² *Csetri* – *Dani* i. m. 153.

gyar szókhöz hasonló hangú idegen nyelvbeli szokat rendbe szedett“. Kiterjedt levelezést folytat. A pesti Tudományos Gyűjtemény X. kötetében, 1820-ban az „áll“ szóból formálódott új szavakat ajánl a német Selbständigkeit (önalap), Nährstand (tápalap), Wehrstand (védalap) és Lehrstand (oktalap) helyére.¹³³ Kolozsvárott találkozik az élete nagy útjára készülő Kőrösi Csoma Sándorral, tanácsokkal látja el, sőt még Pestre is ír érdekében Schédius Lajosnak, a pesti egyetem professzorának.¹³⁴

S nem lett hűtlen legkedvesebb vesszőparipájához, a nyelvészethez sem. Ennek kapcsán nem „kerülhette el“ a Kazinczyval való kapcsolatfelvételt sem. Kazinczyval az Oláhándrásfalván, a gróf Gyulai-családnál nevelősködő Döbrentei Gábor hozta össze.¹³⁵ Kazinczy eleinte bizalmatlanul nézte a számára ismeretlen „grammatikus“ nyelvészkedését. Bizalmatlansága csak növekedhetett, amikor Döbrentei 1815. január elseji leveléből megtudta, hogy Gyarmathi, Kazinczy „neologizmusai, germanizmusai“ helyébe megfelelő magyar szavakat kíván találni. A nyelvújítás atya ekkor ragadtollat, és írja meg első levelét Gyarmathinak, jelezve, hogy érdeklődéssel várja a „bírálatot“. A „bírálat“ szeptemberre készült csak el. Gyarmathi az 1815 szeptemberében keltezett kísérőlevélben ezt írja Kolozsvárról Kazinczynak: „Arrol meg vagyok győztetve, hogy új szavakat tsinálni elmulthatatlan szükség... Én magam is gyakran próbálgatok új szokat faragsálni... de még tsak a sebembe tartottam s nem táltam ki a világnak“. Ma is – az angol szavak özönében – érdemes elgondolkozni az éppen két-száz évvel ezelőtt megfogalmazott ajánlásán: „idegen nyelv Phrásissát tsak akkor kellené felvennünk: midőn nyelvünkben ahhoz hasonló vagy jobb még nem találtatik“. ¹³⁶ A bírálatot Döbrentei – ismerve Kazinczy érzékenységét – csak 1816-ban, Kazinczy erdélyi útja után juttatta el Széphalomra.¹³⁷ Jól sejtette: a „szent öreg“ nem örült meg Gyarmathi „gáncs“-gyűjteményének, és mint Döbrenteinek írta: nem tudja elfogadni Gyarmathi egyetlen kifejezését sem. Ennek ellenére levélbeli kapcsolatuk megmaradt. Gyarmathi adatokat küldött Kazinczynak a gróf Bethlen család történetéhez. 1817-ben Kölcsy Ferencnek írt levelében Kazinczy „Rousseaui bölcs“-nek nevezi doktorként: „voltam vele s igen megszerettem“. ¹³⁸ Amikor megtudta, hogy Gyarmathi tervezett „lexikona“ (Vocabularium) megjelenése az előfizetők számától (is) függ, jó-maga tíz példányra „subscribál“. ¹³⁹

Gyarmathi idős korában már nemigen utazott. Egy útjáról tudunk Döbrenteinek Kazinczyhoz írt leveléből. A „nagy erdélyi éhínség“ évében, 1817-ben, Wesselényi Miklósnál járt Zsibón. Mint orvos hatványozottan tisztában lehetett az éhezés következményeivel, ezért egy hónapon át főzette „Rumford levesét“ a zsibói uradalom

¹³³ Gyarmathi S.: Új szók. Tudományos Gyűjtemény, 1820. X. k. 119–121.

¹³⁴ Szilágyi Ferenc: Kétszáz éve született Kőrösi Csoma Sándor. Élet és Tudomány, 1984. XXXIX. évf. 9. sz. 259–261.

¹³⁵ M. Nagy Ottó: Gyarmathi Sámuel élete és munkássága. (Erdélyi Tudományos Füzetek 182.) Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1944.

¹³⁶ Fodor i. m. 205–206.

¹³⁷ M. Nagy i. m. 64.

¹³⁸ M. Nagy i. m. 65.

¹³⁹ M. Nagy i. m. 67.

mintegy 150 jobbágynak.¹⁴⁰ A korabeli olvasóknál nem szorult magyarázatra, de már M. Nagy 1944-ben kérdőjellel közli a „Rumford-levest“, ezért idézünk egy 1820-ban megjelent lexikon „Rumford (gróf vagy Thompson)¹⁴¹ Benjamin“ címszavából: Rumford „a koldulásnak kiirtásával, a szegények táplálásokra való manufacturáknak felállításokkal, a krumplinak és kíméllő-kementzének, különösen pedig a nevérről úgy nevezeteni szokott Rumford levesnek közönségessé tettetése által... érdemet szerzett“.¹⁴² Lehet, hogy Gyarmathi résztvett a kolozsvári akcióban is, melyről Széchenyi négy évvel a történetek után, 1821. július 30-án, Kolozsvárott, ezt jegyezte be naplójába az 1816/7-es éhínséggel kapcsolatban: „Kolozsvárt megalakult egy társaság, kirekesztőleg ifjú emberekből, akik naponta 400-500 embert tápláltak Rumford-levesel“.¹⁴³

Gyarmathi szülővárosában, Kolozsvárott hunyt el 1830. március 4-én. Földi maradványai, érdemeihez méltó helyre, a házsongárdi temetőbe kerültek.¹⁴⁴ (A síremlék fényképét M. Nagy közölte 1944-ben).¹⁴⁵ 1824-ben kelt végrendeletében teljes vagyonát és könyvtárát a zilahai kollégiumra hagyta.¹⁴⁶ Ez utóbbit a „nagy“ könyvtárak közt tartják számon, katalógusát Nagy Ottó közölte 1943-ban, az Erdélyi Múzeum hasábjain.¹⁴⁷

Korábban élt jeleseink méltatásakor talán túl gyakran és nem mindig indokoltan használjuk a „polihisztor“ megnevezést. Gyarmathi Sámuel azonban megérdemli e minősítést! Különösen akkor, ha figyelembe vesszük a „hisztór“ eredeti jelentését, vagyis a polihisztor az, aki sok történetet tud mesélni, amelyeket a saját szemével látott.¹⁴⁸ Spielmann a világosító hitű orvosok azon harmadik nemzedékéhez sorolja Gyarmathit – Gergelyffivel egyetemben – akiknél „az érdeklődés súlypontja egyre inkább a szilárd természettudományos megalapozottságú s a nemzetgazdaság szolgálatába állított tevékenység irányába tolódott el“.¹⁴⁹

¹⁴⁰ M. Nagy i. m. 68.

¹⁴¹ A kalandos életű Benjamin Thompsont (1753-1814) a fizikátörténet is számon tartja; ő bizonyította be, hogy a hő nem szubsztancia, hanem mozgás (Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete. 3. Átdolgozott kiadás, Gondolat Kiadó, Bp., 1986. 338.

¹⁴² Mokry Benjamin: Közönséges Hístorai-Biográfiái Kézi-Lexikon... IV. kötet. R.-V., Pest, 1820. 61–62.

¹⁴³ Széchenyi István: Napló. Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1978. 231.

¹⁴⁴ „Eredetileg kétrészes, felül girlanddal díszített köobeliszken örökítették meg emlékét. A kő többször ledült a környező temetések, ma csak a feliratos felső szegmense látható. Legutóbb 2000 szeptemberében restaurálták göttingeni támogatással. Felirata így szól: Med. Doctor / és / Professor / GYARMATHI / SÁMUEL / Emléke.“ Gyarmathi copfstílusú sírkövét a Bethlen család állította. Gaal György: Orvosok és gyógyszerészek sírjai a Házsongárdi temetőben a 19. század közepéig. Orvostudományi Értesítő, 2009. 82. évf. 2. sz. 134., 135.

¹⁴⁵ M. Nagy i. m. 69. Onnan vettük át a fényképet.

¹⁴⁶ László i. m. 6.

¹⁴⁷ Gortvay i. m. 149

¹⁴⁸ Szabó Márta: A magyar nyelvben meghonosodott latin orvosi és köznyelvi kifejezések (2. rész). Magyar Orvosi Nyelv, 2012. XII. évf. 2. sz. 75–96, idézet: 87.

¹⁴⁹ Spielmann i. m. 254.

SIMKÓ CSABA

Versek

Mikor

Mikor szól ajak
 mikor üt a kéz
 (a szem takartan
 bennem
 engem néz)
 Alázat törten
 indul az éjben
 fekete teste
 ösvényre téved
 Most kéne szeretni
 szavam adni rögnek
 bokrok surrogását
 vinni el
 hegyeknek
 Ne kérjék
 a jövőt
 múltat
 adják vissza
 (szél teremtetten
 éjben
 magam álljak
 csontban)
 Mindenki akarjon
 mindenki öleljen
 kéz az árny
 határán
 ott érjen el
 engem
 S mikor a
 fák nesze
 szélben áll
 szóért esd
 akkor lássák holtak
 léptem
 minden éjben

Anyám kése

éle
 akár a
 letört csont
 vége
 Arca rajta:
 szemében
 sápadt holtak
 hangja
 él fehér
 és fekete
 karca
 Víznek területnek:
 minden
 mi egykor
 élte e tájat
 (szikla-mozgásban
 derül világa)
 Domb tetején
 villan kése:
 arca szeretve
 visszakérte
 Ne öljön füvet
 temetőt
 kezet
 szó-kiáltót
 teremtető eget
 Azt
 mi gyönyörben
 éjet bontott
 fában élő
 madár-sus
 hangot
 ...lejtő törvényén
 vadat óvott
 Csak a kenyérnek
 héját sértse
 minden magyarnak
 szavát élje

MAGOS ISTVÁN

„Jobbat, mint az, csakugyan nem bírunk...”
Felvilágosodás kori magyar írók a testi-lelki egészség
megőrzésének módjáról és fontosságáról

„...ha az ember egészséges, akkor boldog is.”
 (Kármán József)

„Egészség, békeesség, ha nincs kebeledbe, / Micsoda örömet kóstolhatsz éltedbe?”
 (Bessenyei György)

Kazinczy Ferenc címben idézett, az egészségre vonatkozó megállapításának¹ valóságtartalmát mi sem bizonyíthatja jobban, mint a közérdeklődés, illetve a kor íróinak egészséggel kapcsolatos érdeklődése: műfajtól függetlenül feltűnően fontos témája ez írásaiknak. Tanácsot adnak egymásnak, orvosokhoz hasonlóan, levélben; Csokonai – aki Széchényi Ferencnek szóló levele szerint az egészséget érintő tudományok művelésére már korán odaszánta magát² – orvosi munkát kivonatol; Kazinczy – aki egyébként saját magánál nem ismert „doktortalanabb” embert –, „receptet” ír egyik barátjának, máskor maga készíti el az orvosságot a patikában, hogy eszköz lehessen egy „tekintetes Asszonyosság” egészségének helyreállításában.³ S felesége, gróf Török Sophie nemcsak férjének és gyermekeinek hozzáértő ápolója betegség esetén, hanem mint a környék gyógyítója – „ki e tájnak orvosa”, írta róla Kazinczy – szintén segít másokon is: például saját szere volt, „mellyel már igen sokaknak hályogát eloszlatá”.⁴ Programírásban, költeményben is érintik-boncolgatják a témát: Gvadányi József azt fejtegeti egyik verses levelében, hogy milyen testi adottságokkal jár nagyobb egészség,⁵ Baróti Szabó Dávid számtalan művében ír róla, s a témának hosszabb verset is szentelt, melyben, mint ígéri, megfejtí az egészség megőrzésének és a gyógyulásnak is a titkát.⁶

¹ KazLev. XII. 2889. 453.

² Csokonai V. M.: Levelezés. S. a. r.: *Debreczeni Attila*. Bp., Akadémiai Kiadó, Bp., 1999. 200. (a továbbiakban: CsokLev.).

³ KazLev. XXI. 4994. 45. (Vö. KazLev. III. 656., 171.)

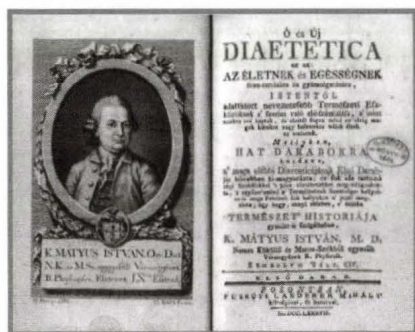
⁴ KazLev. XIII. 3126., 474.

⁵ E szerint, szemben a „szőke test”-tel, „A barna test nyájas, mindenkor van kedve, / Mert nem nehezíti a sok flegma nedve. [...] Azon test, melyt e fest, legegészségesebb” (*Fábián Julianna – Gvadányi József: Verses levelezés, részlet*). Ez lehetett a baj Révai Miklóssal is, akinek „beteg testét a komor elme laká” – Kazinczy jellemzése szerint „száraz, szőke, görbedt, éles és alighanem irigy” volt (KazLev. I. 271., 518).

⁶ Az egészségről: *Annak megtartásáról. Annak védelmezéséről. Annak visszanyeréséről*. Megemlítjük még Csokonai *Blumauer után* írt költeményét az „egészség széké”-ről is, melynek alkotófolyamatába Földi János is be-

De már Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* is majd mindegyike tartalmaz gondolatokat az egészségről következtetések, tanácsok vagy akár felhívás formájában: „Az egészségre jól vigyázzon kéd, semmi nincsen annál drágább” – írta Kazinczyhoz hasonlóan a levelekben megszólított „édes néném”-nek.⁷

Mindazonáltal nem hisszük, hogy az egészség, illetve betegség iránti általános érdeklődésnek az az oka – amint egy tanulmány megállapítja –, hogy a kor embere „a létezését összekapcsolta a betegség tudatával”,⁸ inkább az elmúlás csalhatatlan jelének gondolták ők is.⁹ Vagy még inkább szerettek volna felvilágosodni e téren is, csakúgy, mint a hivatásos gyógyítók: „Szégyenleni újra méltó, hogy egyéb állatok mi légyen nekik egészséges, tudják, csak az ember nem” – olvasható a híres 18. századi marosvásárhelyi főorvos, Mátyus István egyik művének címlapján.¹⁰ S hasonlóan fogalmaz Baróti Szabó is a *Paraszi majorságban*: „Béfedezett erejét sokféle füveknek ha tudnók, / Mennyi veszélyekből szabadíthatnók ki magunkat! / Mindeneket megpróbálunk, hogy elérjük eszünkkel, / Amit természetképpen tud az oktan állat.”

Anekdoták, epigrammák sora dokumentálja ugyanis az orvoslás közvélekedés szerinti siralmas állapotát,¹¹ melyen a század második felében a tudomány magyar nyelvű oktatásával, illetve ismeretterjesztő szakmunkák sorával igyekeztek változtatni (Mátyus mintha minden hiányosságot egymaga akart volna pótolni hatalmas terjedelmű műveiben), segítve az olvasót, aki ezáltal így „élet ágát meghosszabbíthatja”. Az egyik ilyen kiadványban

kapcsolódott, a versről írt kritikája és javaslatai által: „Egészség széke vagy te, s áldoztatj / Itt nem haszontalan teszi / A Szenvedő; mert ujult állapotját / Ezer háladással vesz” (*Óda az ármýkszékhez*).

⁷ Részlet a 7. levélből.

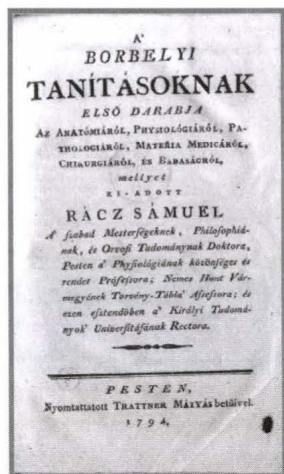
⁸ Vadera Gábor: Dohányozni szabad? Betegség és irodalom. In: Amihez mindenki ért... Kultúratudományi tanulmányok, szerk. Menyhért A. – Vadera G., JAK–L'Harmattan, Bp., 2006. 101.

⁹ Diószegi Sámuel egyik prédikációja szerint az emberek ilyen szempontból mintha ugyanúgy éltek volna, mint ma: „Mikor valaki betegségből gyógyul fel, a visszatérő egészségnek minden szempillantása mondhatatlan gyönyörűséget okoz neki: azután pedig, ha tartós jó egészsége van, nem is figyelmeztet rá, és semmi különös gyönyörűséget nem érez abból, mely drága dolog légyen az egészség.” (Erkölti tanítások prédikációibann, II., Debrecen, Csáthy György, 11–12.) S például Berzsenyit is csak akkor kezdte el foglalkoztatni „a betegség tudata”, miután beteg lett – 1809. május 5-én írja Kazinczynek, hogy „ez a tavasz nekem szomorúan köszöntött be: egyik nyavalyából a másikba estem. Még eddig a mulandóságnak semmi magvát sem éreztem ereimben; de most érzem egész semmiségemet és csüggedek.” Kazinczy életigenlése pedig a szenvedést is be tudta illeszteni az élet szépségei közé mint amely szintén az egészséget szolgálhatja: „Nem oly dolog a szenvedés, mint amilyenek azt az emberi *kényesség* tartja” – írta rabságának „előnyeivel” kapcsolatban Sipos Pálnak. De egy másik barátja, gr. Dessewffy József hasonló bölcsességgel gondolkodott minderről: „Nekem is szokás ellen alkalmatlankodnak a hurutok, de nem lehet az ember mindig egészséges” (KazLev. VI. 1471. 357.; XI. 2554. 142–143.; XV. 3519. 384).

¹⁰ Mátyus István: *Ó és új Diaetetica... V. k., Fűskúti Landerer Mihály, Pozsony, 1792.*

¹¹ E források (lásd pl. Kónyi János anekdotagyűjteményét; Vitkovics Mihály, Baróti Szabó epigrammáit, vagy Csokonaiét, az *Egy orvos sírversét*: „Itt fekszik, aki által / Sokan fekszenek itten”) szerint a helyzet nem sokat változott Montaigne óta, aki úgy látta, „egyetlen nemzetség sem betegszik meg olyan könnyen és nem gyógyul annyira lassan, mint az, amely az orvostudomány ítélete alatt áll” (Esszék, II., ford. Csordás Gábor. Jelenkor, Pécs, 2002. 532.).

– amely már „a nevedetni jól megindult / orvoslás-tudomány” példája, „amit éppen / kíván a mi magunk megismerése” (Földi János) –, a Kazinczy által is tisztelt neves orvostudós, Rác Sámuel művében, több nagy író lelkes köszöntése is olvasható, Csokonai, Földi, Kármán és Ányos Pál verses ajánlásai; ez utóbbi költő például ilyen szavakkal fejezte ki örömét:

*Bátran danol már most a polgár mezején, [...]
Mert nem fél mostoha halál kaszájától,
Hogy oly könnyen fészti édes vagyonától.
Munkád bátorítja! miként örvendezhetsz,
Hogy sok szíves magyart a sírtól megmenthetsz.
Ezzel szűkölködött még eddig országunk,
Ebben is helyre jött már hiányosságunk.¹²*

S mint ahogy több orvos író is volt,¹³ az írók is gyógyítóknak, a lélek orvosainak hitték magukat. Meggyőződésük volt, hogy a lelki egészség alapja a test egészségének, és a gyógyulást is a felemelő gondolatok, a „derült elme” segítheti elő legjobban, s ebben az irodalomnak fontos szerepét látták. Másrészt a nép felemelését is mint bölcs orvosok kívánták elősegíteni: „Valaki embert oktat, hirdető papja az igazságnak; s nemzetének orvosa”, mondta Bessenyei, aki *Az embernek próbájában* az író feladatát is ebben jelölte ki: „Gyógyítsuk a [...] sínlő halandókat.” Csokonai „orvosi” programja szerint a „nyavalyát” észrevétlen kell elmulasztani, a „gyógyszeresüveg” szélét mézzel: poézissal és „széptudománnyal” megkenve, mintegy mazsolába elrejtve így a „gyógyító pilulákat”.¹⁴ Kis János Szentgyörgyi Józsefnek, a későbbi debreceni orvosnak, Weszprémi utódának címzett költeményében Csokonaihoz hasonlóan írt erről:

*... míg te, kedvesem, Galenus eszével
Barátkozván lelkiünk titkos műhelyével,
Ízekre felszeded csudás alkotványát,
S ősink nyelvén írod testiünk tudományát: [...]
Addig én Homerus s Flaccus szép nyomain
Szíveket rajzolván nemzetünk hangjain,
Néha tükröt tartsak gonoszság szemébe,
Héha virtust rejtven mesék köntösébe,
Gyenge italokkal, hív orvos módjára,
Lelkiünk édesgessem egészség útjára.¹⁵*

¹² Az Orvosi oktatások szerzőjéhez, részlet (Rác Sámuel Orvosi oktatások, 1778 c. művéről van szó). A köszöntőversek a borbélyi tanításoknak első és második darabjában jelentek meg (Trattner, Pest, 1794).

¹³ Lásd az eddig említetteken kívül például Weszprémi István szerteágazó munkásságát, aki verseket, sőt grammatikai kérdésekről is írt (a Magyar Museumban), mint a szintén sokoldalú költő-orvos veje: Földi János.

¹⁴ Csokonai gr. Koháry Ferencnek, ill. br. Orczy Lászlónak, Komárom, 1797. nov. 8., CsokLev, 70.

¹⁵ Szentgyörgyi Józsefhez..., 1792, részlet.

Ezenkívül valóban a betegség tudatosítja legjobban, hogy – amint Montaigne írja – az egészség azért is „becses dolog”, mert nélküle „a gyönyör, a bölcsesség, a tudomány és az erény maga is elhervad és semmibe foszlik”. Nem volt kérdéses ezért a felvilágosodás írói előtt sem, hogy ha elvész, „méltó arra, hogy a lehető legkeservesebb égetések és metszések árán is visszaszerezzük”.¹⁶

„Csak a fejemmel dolgozhatnék folyvást!” – Az egészség értéke

„Az egészség oly drága gyöngyszem, mely minden földi kincsek felett való.”

(Pápai Páriz Ferenc)

„Ha van mit ennünk, innunk és szeretnünk,

Ha józan elménk s testiünk nem beteg,

Kívánhatunk-e s lelhetünk-e több jót,

S adhatnak-é mást a királyi kincsek?”

(Berzsenyi Dániel)

„Az egészség is [mint az élet,] hasonlóképpen olyan dolog, melyet érezni jobban lehet, mintsem kibeszélni”, írta egyik művében Mátyus István.¹⁷ Elvesztésének kárait azonban annál könnyebb „kibeszélni”, melyek közül az író számára a legnagyobb baj, hogy a betegség ellehetetleníti a munkát is – az alkotó „a test elgyengülése által a lélekben is elgyengül” (Kazinczy). Faludi Ferenc hasonló meglátása szerint „a testnek nyavalyái miatt illetődik a lélek is, nem lehet békességgel, és csendes korban, mikor kínlódik hajléka”.¹⁸ Ezzel szemben például egy másik földi kincs, a szabadság korlátozása a jelek szerint nem minden esetben akadályozza tartósan az írói munkát. Verseghy Ferencről tudjuk, hogy börtönévei alatt (amikor egészséges volt) szorgalmasan dolgozott, többkötetnyi kézirata maradt fenn ebből az időből; s Kazinczy is hasonlóan mindent megtett fogsága idején, hogy írhasson; csokoládét Budán természetesen nem édességvágya miatt rendelt, hanem a csomagolóanyagáért, hogy gombostűjével „szurkálhassa” rá verseit; s boldogságához Brünmben is csak papírt, tintát és tollat kívánt...

A betegség következménye azonban tehát más, s erről gyakran olvashatunk éppen Kazinczy Ferenc levelezésében: „Ágyban írom e leveletem. Régóta betegeskedem, [...] baj, hogy dolgozásaimban nagyon hátra maradok. [...] Az én bajom a sok ülés. Tavasszal kertészkedni, lovagolni fogok, s az visszaadhatja egészségemet”, írta például báró Wesselényi Miklósnak 1816-ban.¹⁹ De egy betegsége már alig harmincévesen „a sír széléig vitte” (Toldy Ferenc). Sőt két évvel utána, 1791 májusában újra ezt kellett írnia Aranka Györgynek: „Gyullasztó harmadnapj éjjeli hidegem miatt, mely annyira elgyengített már, hogy alig bírom karomat, nem írhatok egyebet, [...] bővebb tudósí-

¹⁶ I. m. 531.

¹⁷ A jó egészség megtartásának módjáról. Szemelvények Mátyus István Diaetetica, valamint Ó és Új Diaetetica című műveiből. Vál. Szlatky Mária. Magvető, Bp., 1989, 17.

¹⁸ Faludi Ferenc Prózái művei, I. S. a. r.: *Vörös Imre*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1991, 582. (RMPE, 8/1).

¹⁹ KazLev. XIV. 3143. 5.

tásaimat várd boldogabb napjaimtól.”²⁰ Máskor, már a szabadulása utáni időkből vett példa szerint „szerencsésebb” volt, mert a bal karja betegedett le, nem pedig a jobb, „úgy hasznát vehetem ennek”, számolt be róla Dessewffy Józsefnek.²¹ Ám a következő évben súlyos tüdőgyulladás vetette ágynak: „Én e napokban jöttem meg a Cocyos partjairól, amint azt ez a reszkető zsibbadt kéz is mutatja. [...] Nem először láttam a Styx kénköves habjait: de nem láttam soha veszedelmesebben. [...] Kerülnöm kell a munkát, az írást...”, írja Berzsenyinek 1810-ben.²² S az újabb év sem telt el komoly betegség nélkül, olyannyira, hogy nemcsak a környezete, hanem orvosai is már-már újra elvesztették gyógyulásának reményét: „Kedves barátom, én csak alig lengek. Csak egy kis döccenést még egészségemnek, s odavagyok. Fogságom maradványai ez idén ütöttek ki rajtam magukat. Orvosaim az írástól, sőt a mélyebb gondolkodástól is eltiltottak”, értesíti hogylétéről Cserey Farkast.²³ Jól edzett szeme mások egészségi állapotát is kikövetkeztette kezük írásából, például Virág Benedekét: „Édes barátom, kezed írása azt mutatja, hogy betegséged nagyon elgyengített. Sajnálom szenvedéseidet, s óhajtom, hogy az életnek Istene adjon éltednek egészséget, nyugodalmat, örömet. Kínos dolog nekem azt tudni, hogy az én szeretett Virágom szenved; kínos azt érezni, hogy segédjére, enyhítésére nem lehetek.”²⁴ De irodalmi ügyekben nemcsak a saját betegsége kapcsán, hanem más vonatkozásban is megtapasztalhatta a betegség okozta kárt: „E napokban végre megkapám Egmontomat. Gonoszul van nyomtatva, mert nem Helmezy volt korrektozóm. Az ő szemei most gyógyítás alatt vannak”, írta Wesselényinek.²⁵

Kazinczy nagy ellenfele, Versegly Ferenc is írt leveleiben ugyanilyen állapotáról: „Én az egészségemmel bajlódok; mert az ősznek kezdetétől fogva naponként jobban érzem, hogy vén gyomrom erőtlenedik. Akármit egyek, bármely gyenge és kevés is legyen, a köszvény úgy rágja gyomromat és beleimet, hogy a munkára nemcsak délután, hanem még este és éjszaka is alkalmatlanná tesz és álmomat majdnem hajnalig szüntelen háborgatja”, írta Horváth Jánosnak, az *Egyházi Értekezések* szerkesztőjének, 1820. november 1-jén. A következő év végén az aranyér is hetekig kínozza, 1821. december 23-án írta levelezőtársának: „oly kevés az erőm, oly gyenge az egészségem, hogy alig tehetek valamit, kivált ami egy kis főtöréssel jár”. Az új év elején ráadásul további baj kezdte gyötörni, illetve késleltetni tervezett tanulmánya elkészítésében: „Az *emberség és emberiség* iránt való gondolataimat másszorra hagyom: most a huruttal bajlódok megint, és a fejem nem munkára való. Bárcsak az Isten hozná már a tavaszt szerencsésen: elől bennünket a lágy és nedves tél”, írta 1822. január 31-én. S a betegség sorompójától tartott fél évvel később, július 14-én is: „A jövő héten, ha egészségem javulásban marad, küldök egy darabocskát az *Értekezésekbe*.” De hetek múlva sem volt jobban, így írt augusztus 3-án folyóirat-szerkesztő veszprémi barátjá-

²⁰ KazLev. II. 375. 205.

²¹ KazLev. VI. 1447. 304.

²² KazLev. VIII. 1797. 7.

²³ KazLev. IX. 2065. 75.

²⁴ KazLev. III. 677. 195.

²⁵ KazLev. XIV. 3143. 5.

nak: „A hurut csak el nem hágy; és az orvosságok mégis előttem állanak, és ha egyrészt gyógyítanak is, másrésztől az appetitusomat rontják. Isten neki! Csak a fejemmel dolgozhatnék folyvást! de ez még nagyon gyenge; talán mivel testi erőmben nagyon megfogyatkoztam: csak a csont és a bőr rajtam.”²⁶ Legutolsó műve, *A teremtés képe* című „gyönyörűen kezdett” költeménye is hirtelen jött betegsége miatt maradt végleg félben. Erről maga írt versének elkészült utolsó soraiban: „...minekutána a teremtésnek e mindennapi képét férfikoromtól fogva majdnem naponként gyönyörködve néztem, csodáltam, imádtam; most, mikor azt különösebben lerajzolni igyekeztem, megérintett engemet az Úrnak keze, egy súlyos és hosszas nyavalya által a halálra megintvén. Azt találtam azonban még szomorúbb elmélkedéseimben is, hogy nagy, irgalmas és hatalmas az Úr, mikor sújt és mikor gyógyít, mikor csapással látogat és mikor kegyelmével vigasztal.”

Verseghy egy fiatalkori betegségéről pedig Baróti Szabó Dávid költeménye emlékezik meg. E szerint a baj Phoebus [Apollo] irigysége miatt jött rá – „hárfádért nyomod ágyad” –, ami ellen az alkotói munka folytatásával is küzdeni buzdítja ifjú pályatársát: „Verd hárfád: a halál, hallván, a nyilat elejti: / felgyógyulsz...”²⁷ Máskor Baróti Szabó jutott olyan elkésérítő állapotba, hogy inkább a halált kívánta, mint így élni. Költeménye a gyógyulásért vívott küzdelmét örökíti meg, olyan állapotából, amikor a „halálnál is terhesb” volt az élet: „Mennyei Megváltóm, könyörülj! könyörülj meg ezen bús / Állapoton; vagy mesd fonalát éltetnek el! a szent / Szerzetnek terhére leszek, terhére magamnak; / Mert ugyanis mibe kapjak, Uram? mint töltsék időt el? / Írván? olvasván? annyit nem látok: az ágyat / Nyomjam? Eluntam: imádkozzam? jaj! tébolyog elmém...”²⁸, olvashatjuk *A szem nyavalyájának, melybe Kolozsvárt esett vala, leírásában*. S későbbi versében is hasonló szavakkal fejezte ki e visszatérő betegsége bénító hatását: „Rég elbúcsúzott a víg kedv tőlem: homály ül / Homlokomon: nyelvem szóllani már letanult.”²⁸ „... hirtelenül nem várt baj csapja gyakorta / Sorsunkat” tehát, ahogyan Virág Benedek is írja,²⁹ s amit, mint tudjuk, maga szintúgy többször megtapasztalt; egyik betegségében azonban gyógyulásáért a költőtárs Vitkovics Mihály küzdött, „Könnyekkel teletölt, kisírt szemekkel” foháskodva így ostromolta az „istenes tetőt”:

... *Im ama szent*
Parnassz éke, hazánknak egy szerelme,
Rózsánál nemesebb Virágja hervad,
Honnak díszire lantoló poétánk
Szenved, vér soka fojtogatja gyöngé
Mellét, [...] hamar orvosolni jertek
*A hűt...*³⁰

²⁶ Horváth Konstantin: Az Egyházi Értekezések és Tudósítások Története, 1820–1824; Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése 1819–1822. Egyházmegyei Könyvnyomda, Veszprém, 1937. 82–145.

²⁷ N. T. Versegi Ferentz Urról. 1788, részlet.

²⁸ A nagyasszonyhoz szemgyógyulásért, részlet.

²⁹ Festetics László ifjú grófnak, részlet.

³⁰ Foháskodás. Virág Benedek betegségekora, részlet.

Ungvárnémeti Tóth László szerint az egészség, miként a szépség és az erő, törékeny, tehát mulandó, csak „tündér vagyon” (amit Mikes Kelemen „drága portékának” nevezett még így is, szemben a halállal, amit viszont Kazinczy „rettenetes portékának” mondott). Bod Péter szintén a testi erőhöz vagy a szépséghez, az „ékes ábrázat”-hoz hasonlította, melyek az egészséghez hasonlóan mind Isten ajándékai.³¹ De ennek gondolták a gyógyulást is – melyet Csokonai az Ég „földi biztosá”-nak nevezett egyik legszebb, azonban tartós javulást sajnos nem hozó versében –, amely lehetővé teszi újra az alkotást:

*Ki vagy Te, ki hőszi leplekbe
Felém mosolyogva közelítsz,
S a partról e szagos berekbe
Áldott jobboldon félszedsz?
Te, földi biztosá az égnek,
Arany gyógyulás! Te a nagy
És bölcs Teremtő tehetségnek
Halandó leánya! te vagy.*

*Te illetéd rózsás újjoddal
Mellyemnek rokkant boltjait,
S elindítád pillantásoddal
Az élet dobbanásait.
Már lelkem új Fénisz módjára
A lángok közül éledez;
S gyengült ujjom pattanására
Kis lantom újra zengedez.³²*

„...nemcsak a lant Istene, hanem az orvosszereké is...”³³

Megőrizni – visszaszerezni

*„Boldog lehetsz tehát; csak jó ember legyél,
vígán s mértékkel élj, szeress és jót tegyél.”
(Csokonai Vitéz Mihály)*

*„Örülök egészsége jólétén, s arra kérem, iparkodjék azt fenntartani, mert
az Ön tanácsaira s hazafúi munkálkodásaira még nagy szüksége van hazánknak...”
(Széchenyi István – Kazinczynak)*

Bessenyei György egyik versében az élet javai közé nemcsak az egészséget sorolja, hanem az egészség megtartásának emberi eszközei közül a mértékletességet is:

*Barátság, tudomány, szabadság, egészség,
Békés élet és mértékletesség,
Minden, valamit e bajos világ adhat,
Szerencsés, ki ezek javával mulathat.³⁴*

Azonban a kor neves úttörő orvosai mellett, hogy a mértékletességnek tulajdonították a legnagyobb egészségmegtartó erőt, azt is hangsúlyozták, hogy ez az ember döntésén múlik. Például Weszprémi István szerint „a jó egészségnek megtartására és a hosszú életnek megnyerésére semmi annyira meg nem kívántatik, mint a mértékleteség, az együgyűen [egyszerűen] készült eledlek, az illendő munka és a tisztességes mu-

³¹ Szent Hilárius, 1768, 3–4.

³² Tüdőgyulladásomról, részlet.

³³ Kazinczy Ferenc szavai, Berzsenyinek szóló, 1821. január 18-án kelt leveléből.

³⁴ Bessenyei György generális báró Orczy Ónagyságának..., részlet.

Faludi Ferenc a legalapvetőbb szülői feladatnak látta az ezzel kapcsolatos nevelést; „oktasd mértékletességre, egészséges lészen”, tanácsolta az „erkölcsös bölcsességre” nevelő *Bölcs emberben*.⁴¹ Szerinte „a test szolgál”, amelyet azonban nem kell túlságosan „jóltartani”. „Hogy az éhségről tegyünk, nem telik sokba; ellenben sokba telik a kényes appetitus és telhetetlen torkosság, melybe ha mélyebben merülünk, elmerülünk”, írta a *Szent emberben*. Ám nem volt túl bizakodó e téren: „Nagy dolog: a mértékletességnek van határa a barmokban, nincsen az emberekben”, szól a diagnózisa.⁴² Ennél reménykedőbb csak a „szegény ember” vonatkozásában volt (bár ilyen című könyvet nem írt), aki „jőzűen eszi kenyerét, eloltja szomjúságát víz itala. Nincsen része a gazdagok torkosságában, való, de nyavalyájukban sem. [...] A munka megtartja egészségét, és jobban megszerzi éjjeli nyugodalmát, hogy sem a kényességnek puhán vetett ágya.”⁴³ Csokonai is a munkás embert dicséri, mivel neki nem „a has az istene”: „S a munkás kenyerét, sajtját előveszi: / Délbe, estve, mindég jőzűen eszi; / Tiszta forrásvízzel enyhül igaz szomja: / Mikor fejeteke a sok bor elnyomja.”⁴⁴

Kis János verse szerint az ilyen „szegény napszámos”, aki egyszerűen, tehát „józanon él”, boldog is egyben, s reménnyel végzi életét: „S mint retentsen engem a halál kaszája, / Holott vagyok isten megérett búzája, / Aki eddig adott annyi sok szép jókat, / Az még ezután ad örökkévalókat.”⁴⁵ Mindettől függetlenül Virág Benedek hasonlókat tanácsolt *Festetics László ifjú grófnak* is:

...légyen előtted
Amin rágódjál; ím ezt adom: élni, nem enni.
Hasznos lecke; tudod, kiket enni, nem élni tanítanak,
Mely nagy gyomruk nő lassanként nekik...
Egy szájszót száz könnyűnél többre böcsülnek.

De azért enni kell. Péczeli József egyik meséje éppen arról szól, hogy mi lesz, ha a tagok megvonják a hastól az ételt: elapad a kútfő (mint az olyan haza, melynek tagjai nem „az ország javára dolgoznak”), amelyből „étét minden veszi”.⁴⁶ A „mit együnk?” örök témáját tekintve már persze nem lehetett teljes az egyetértés, azonban Szabó Dávid verses művének iránymutatásai figyelmet érdemelnek e vonatkozásban is:

Ha megóhatod édes
Étektől magadat, s ecettel
Készülttől; ha kövért el fogsz mellőzni; ha felkelsz
Asztaltól, eleget nem évn;
Hogyha midőn eszel, halkan eszel; meglátod, az orvos
Zacskódból keveset merít ki.⁴⁷

⁴¹ Bessenyei a fiatalokat is buzdítja erre: „Míg érzetek, heves ifjak, éljete, / Csak mértékletesek, nemesek legyetek...” (Az ifjúságnak hanyatlása).

⁴² Faludi F. Próza művei. 476–479., 580.

⁴³ Uo. 570.

⁴⁴ A nyár, részlet.

⁴⁵ A pap és a beteg, részlet. Orczy Lőrinc pesszimistább volt: az ok a szegénység, ha „tündöklék a mértékletesség”, nem a „virtus” (lásd Barátságos beszédje egy úrnak a káplányával).

⁴⁶ Péczeli József: A has és a tagok. In Haszonnal mulattató mesék. Győr, 1788. 138–140.

⁴⁷ Az egészségről. Annak megtartásáról, részlet.

E szerint nem tévedett Csokonai, aki (orvos barátjával: Szentgyörgyi Józseffel s Wessprémi Istvánnal egyetértésben) nem tartotta egészségesnek a zsíros, „vastag ételt”, például a nehezen emészthető disznóhúst, s főleg az „új disznóhúst”,⁴⁸ amelyre pedig Teleki József szerint „rávagyik” az „eretnek gyomor”, mint ahogy európai útja során maga is sóvárgott utána, amikor a király asztalánál csak halféléket szolgáltak fel. Vagy Csokonai mestere, Földi János, aki egyik költeményében⁴⁹ többre becsüli saját fáinak „ért gyümölcsei”-t és a kertjében termett „zöld paszuly vagy a derék salátá”-t stb. a „Lukrini tóban nőtt sárga csigá”-nál vagy „rózsahal”-nál, melyeket Jókai szerint akkor esznek az emberek, „mikor már a jót megunták”. „Doktor Földi” minderről mintha Mikes Kelemenhez hasonlóan vélekedne, aki „drága erdélyi orvosság”-ként emlegette az egyik kerti növényből készült ételt, amely a gyógyulását is szolgálta, ez pedig a káposztaleves.

A káposzta szerepelt az étlapján Gvadányi falusi nótáriusának is, de főleg a szalonnát szerette vereshagymával és fehér cipóval. Vacsorára Pesten az ízletes árpadara-leves után a sok zsíros, „igen rendes éték” (szalonnás vagdalt, fokhagymával stb.) mellé „olajos, ecetes fejes salátát” is kapott. S bár szerette a dinnyét, mint Baróti Szabó Dávid (*Dinnye, 1793*), de itala bor volt, friss vizet csak a lovának adott... Verseghy azonban inkább a vizet szerette; napi egy pohár bort csupán időskorában, már említett, egyre súlyosbodó gyomorbaja miatt kellett innia. Kazinczy szintén „bornemisza” volt, aki fogsága idején ugyancsak orvosi utasításra „hordatott” magának bort, ám nem itta meg, mivel „orrfolyást okozott”, és egész nap folyt tőle a vére, hanem „joltartotta” vele a katonákat.

Báróczi Sándor egyike volt a legtudatosabban élő felvilágosodás kori íróknak, aki nemcsak „rejtelmes dolgokban” (mint a rózsakeresztes rend tagja alkímiával is foglalkozott, és „patikáriuskodott” is) kereste a hosszú élet titkát,⁵⁰ hanem életmódjával is törekedett rá. De éppen e gyanús dolgai miatt Kazinczy a *Báróczy életben* némi íróniával is írt első nagy mesteréről: „Egészségére igen nagy gondja volt, és amiatt némi különösségeket követett el, melyeken az idegen felakadhatta: hihetetlen vesztege-

⁴⁸ Lásd Kivonat az egészséges életmódról. In *Csokonai: Feljegyzések*. S. a. r. Borbély Szilárd et al., Bp., Akadémiai, 2002; Földi lentebb idézett költeménye a könnyebb húсок fogyasztását (bárány vagy „farkas-érte kecskefi”) sem az étrend rendszeres alkotójaként említi, hanem csak mint az ünnepi ételek kiegészítőjét. A hús- és borfogyasztás egyébként több korabeli orvos szerint is az önzővíz után lett megengedve, hogy ezáltal „hadd rövidülne meg az embernek élete” (lásd pl. Wessprémi vagy Mátyus idézett műveiben). Bessenyei *Az embernek próbája* toldalékában az „elmét meg-homályosító” hatása miatt is eltilti az alkoholfogyasztást: „Részegeskedés által az elmének világát örökösen meg-homályosítani, és magának szemét kiszúrni, egyforma dühösségek”. Mert „A részeges (...) egy amaz oktalán állatok közül, melyeket Isten nem teremtett a teremtnék idején”, írta szellemesen Diószegi Bónis Mátyás. Mint ahogy a bort sem, amely Kiss József orvos szerint „nem természetes itala az embernek, mert a természetes ital csupán csak a szomjúságot oltani való” (lásd lentebb művében, 35.). De a bor életrovidítő „funkciójáról” sokat olvashatunk már Forgách Ferenc ismert történeti művében: Báthori András, Országkristóf vagy János Zsigmond életének leírásában. Ez utóbbi uralkodóról azt írta, hogy „nála borosabb ember aligha akadt. Még a hálószerbája is meg volt rakva boroscedényekkel, és nem tett különbséget nappal és éjjel között: ivott, mégpedig jéggel hűtött bort télen és nyáron... Ezt is az anyjától örökölte. Így aztán agyát úgy tönkretette, hogy emlékezőtehetsége alig volt, ítélő- és beszédképessége pedig, mint amilyen a gyermeké; egyetlen tagja sem volt ép és egészséges.” (*Emlékirat Magyarország állapotáról...* In Humanista történetírók. S. a. r. Kulcsár Péter. Szépirodalmi, Bp., 1977. 569., 914., 982. kk.)

⁴⁹ Kis gazdagság nagy boldogság, részlet.

⁵⁰ Eckhardt Sándor: Magyar rózsakeresztesek. Minerva, 1922. 4–7. sz. 213.

téssel ette a nádméz, s még augusztusban is friss meggyet éve leltem, mert úgymond abban sok kén vagyok.”⁵¹ A Biblia-ismerő Kazinczynak talán a Példabeszédek könyve ígéje is a fejében járhatott, amely szerint „Igen sok mézet enni nem jó...” (Péld 25, 27). Ellenben Mátyus István úgy látszik, ebben inkább Báróczival értett egyet, szerinte „ízére és hasznára nézve is a jó méz igen kellemetes. [...] Pithagorász tanítványai [...] többnyire csak mézzel és kenyérral éltek, s igen egészségesek voltak”.⁵²

Persze időnként téves következtetésekre jutottak maguk az orvosok is: például általában a dohányynak vélt jótékony hatását hirdették⁵³ (erről még lesz szó), de az ópiumot is „mindent gyógyító csodaszernak” tartották e korban.⁵⁴ Szentgyörgyi József „Istennek az álommal és a felejtéssel egyenlő érdemű nagy ajándéka”-nak gondolta, s mint írta: „százaknak nagy haszonnal rendelem, és nem örömet lennék Doktor nála nélkül”.⁵⁵ Azonban többük példája mégis azt mutatja, hogy módszerükkel, „a természettel és a józan okossággal” kikutathatók az „egészségre tartozó dolgok” (Mátyus), s megtudhatja az ember a „Természet könyvé”-ből (melyet a Szentírás mellett az isteni igazság másik forrásának tartottak)⁵⁶ eredeti rendeltetését is, mint a szolgálatára teremtetett többi élőlény:

*Ne szerezzünk több bűt kínos életünkre,
Menjünk, tudakozzuk a nagy természettől,
Hol lakik szerencsénk? s hova estünk ettől?
Talán feltaláljuk örökös rendében,
Miként lehet ember boldog életében*

– írta *Ányos Barcsaynak*. A felvilágosodás híve tehát „maga fáradozzon”, és ne legyen „kiskorú” az étrendje kialakításában sem (Kant),⁵⁷ s betegségében se támaszkodjon „mód nélkül” orvosára, ne válassza az egyszerűnek látszó megoldásokat, hanem keresse az okokat és vegye észre a törvényszerűségeket. Erre figyelmeztet Szabó Dávid is: „A mértékre-fogott éhség megereszt, s kifejti / Bágyadt tagjaidat veszélyből. / [...] Főbb orvos, elhiggyed, / A természet. [...] A barmok, mikoron betegség / Éri [...] *bőjtőlnek, nyugszanak.* / [...] Hogy ép legyen tested: s hogy vidám kedved is; olykor / Terhesbb dolgokat is kövess el.”

⁵¹ Kazinczy F.: Báróczy Sándor élete. In Báróczynak Minden munkái. Trattner, Pest, 1814. 33.

⁵² A jó egészség megtartásának módjáról... I. m. 167.

⁵³ Pl. Csapó József (1734–1799) debreceni tiszti főorvos, ill. ref. kollégiumi professzor fontosnak tartott művében a gyógyításra hasznos növények közé sorolja a dohányt is (Új füves és virágos magyar kert, Landerer Mihály, Pozsony, 1775). Igaz, egy későbbi gyógyászati munkájában már nem sokszor említi: fekélyre pl. jónak mondja, de a hektikások az eredményes gyógyítás érdekében szerinte is inkább intsenek „végbúcsút” neki stb. (Orvosló könyvecske..., Landerer M., Pozsony és Pest, 1791).

⁵⁴ Martin Booth: Az ópium története. Nyitott Könyvműhely–NDI, Bp., 2005. 29–50.

⁵⁵ Diósadi Elekes György: Dr. Szentgyörgyi József debreceni orvos (1765–1832) élete és orvosi levelei, Orvostörténelem, 1938. márc. 2.; Az orvos-költő Ungvárnémeti Tóth László egyik verse szerint is az ópium mértékkel nemcsak jó kedvet, hanem egészséget is szerez. S „nélkülözhetlenségét” jól mutatja, hogy e nélkül a költeménybeli szerelmes sem álmodhatja magát boldognak, „Midőn kincsével enyeleg / Az Amor rózsái között” (Az ópium).

⁵⁶ Lásd erről *Margócsy István*: „...a férfikor nyarában...”. Tanulmányok a XIX. és XX. századi magyar irodalomról, Kalligram, Pozsony, 2013. 90–109.

⁵⁷ Immanuel Kant: Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás? In A vallás a pusztá ész határain belül..., ford. Vidrányi Katalin. Gondolat, Bp., 1974. 80.

Ennek megfelelően Berzsényi is először arra kérte beteg barátját, Kazinczyt: „Keresd fel, kérlek, nyavalyátok okát, s tanuld ki, miben sértettétek meg a szent természetet, s engeszteld meg azt, hogy még töletek meg ne fosztassunk.” S mivel még csupán nem régóta ismerték egymást, a gazdagokat érintő bajok gyógy módjával kezdte a tanácsadást: „A gazdagoknak többnyire a dús asztal és a heverés a veszedelmük. Ezek a természeti erők harmóniáját megbontják... Nem ez-e a bajotok?”, kérdezi, majd a nála is bevált életmódtanácsait osztja meg Kazinczyval: „Ha ez, éljete, kérlek, mindenekfelett az én együgyű praescriptiómmal, mely nem egyéb, mint – diéta és mozgás. Grófnéd kertészkedjen, Te pedig lovagolj. Így nyavalyátok okát elhárítjátok, melyet egyébiránt semmi orvossággal el nem háríthattok...” Kazinczy válaszában elismerte: „Felette józanon gondolkozol az egészség megszerzése és fenntartása dolgában. Én lovagolok, [...] feleségem annyit mozog, hogy kertészkedésre nincs szüksége”, nyugtatta meg a nagy ódaköltőt.⁵⁸ Évekkel később Kazinczy szelíd vigasztalással viszontbátorította Berzsényit, akit ez idő tájt súlyos testi-lelki baj gyötört, figyelmét a „mennyei nagy versszerző” gyógyító hatalmára terelte: „Az az Isten, akinek oly sok kedves áldozatokat nyújtottál, nemcsak a lant Istene, hanem az orvosszereké is; neki rád gondja lesz s visszaad magának és barátaidnak; s én ezért könyörgök előtte.”⁵⁹

De valószínűleg rátapintott fönti levelében Berzsényi az ember gyenge pontjára, ami a megismert jó követését illeti; elég, ha Csokonaira gondolunk, aki életrajzírója, Domby Márton szerint, ha mindenben mértékletes, „tovább élt volna”. „Ez volt éppen a baja, hogy mértéket semmiben tartani nem tudott. [...] Ha hozzáfogott az éjszakázáshoz, a munkához, eszébe nem jutott, hogy le kellene feküdni, míg a feljövő nap a szemébe nem süttött; ha pipázáshoz kezdett, míg dohányában tartott; ha mulatásba eredt, míg csak volt mulató; ha képzelődésbe, míg csak abból erőszakkal ki nem verődött.” Egykori diákja, Gaál László is hasonlóan emlékezett rá: bár „ki szokott a szabad mezőre sétálni, leginkább az akkor úgynevezett Sexta-domb és Nyulas felé”, azonban éjszaka „éjfélig s tovább is gyertyánál mindég olvasgatott, jegyeztetett és dolgozott. Ennélfogva [...] testi gyakori erőltetkedéseinek oka kétségen kívül a nyughatatlan élet lehetett.” Domby lényegi jellemvonását emeli ki Csokonainak, amikor azt írja: „ő semmiben sem volt fél, hanem mindenben vagy egész, vagy semmi se”. Ám végül ez azt is jelentette, hogy ha művészetéről volt szó, jó példa a *Halotti versek* felolvasásának nagy eseménye Rhédeyné temetésén, ott alighanem jelentőségüket veszítették a hosszabb távú, vagy ezen túlmutató célok, mint az egészség fenntartása.⁶⁰

⁵⁸ KazLev. VIII. 1829. 75–76.; 1850. 122.

⁵⁹ KazLev. XVII. 3937. 364.

⁶⁰ Domby Márton: Csokonai élete és kortársak emlékezései Csokonairól. S. a. r. Vargha Balázs. Magvető, Bp., 1955. 45–102.; Weszprémitől is pl. ilyeneket olvashatott Csokonai a helytelen életvitelről: „Aki a naphból éjszaka, az éjszakából napot csinál, az egészségét elveszti, életét megrövidíti.” (i. m. 72.)

„Te enyhítetted mellyemet...” – A legjobb ellenszer?

*Hiszen itt minden dicsőség csak abba áll, / Ha az ember locsog, pipál, ül vagy sétál.
Hörböl pergelt török babot szűk koryokkal, / Földig érő füstfelleg közt...*
(Ismeretlen szerző: A pesti dicsőség)

Ragad a rossz, mint a bojtortján.
(Dugonics András)

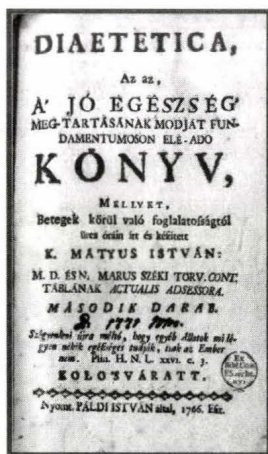
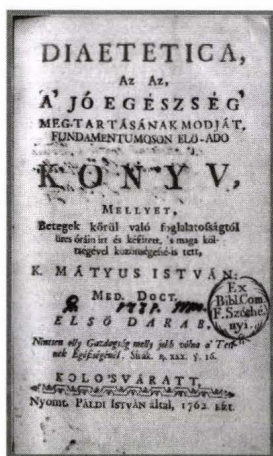
Nemrég megjelent monográfiájában Szilágyi Márton éppen Csokonai kollégiumi porével kapcsolatban tesz említést róla, hogy a dohányzás tiltása a kollégiumban „nem közegészségügyi okokból történt: a 18. század orvosi diskurzusa szerint a pipázás nemhogy nem számított egészségtelennek, hanem kifejezetten üdvös orvosi hatásait

hangsúlyozták. A kollégiumi tiltó törvények hátterében inkább a tűzvédelmi megfontolások húzódtak meg...”⁶¹

Ezt egy korábban megjelent, már általunk is említett írásra hivatkozva állítja Szilágyi, mely főleg Mátyus Istvánt hozza fel példaként mint orvost, aki, ahogyan megtudjuk, szintűgy „tökéletesen egyetért [...] abban, hogy a dohányzás igen hasznos lehet”.⁶²

Mátyus István *Ó és új Diaetetica...* című hatkötetes művében valóban több tíz oldalon keresztül ír a dohányról és a dohányzásról, célja volt „a józan diaetának regulái szerint ezt a fűvet szorosabb mustrára vonni”, részletesen leírja termesztését, vélt jótékony, illetve mérgező hatását is, eredetét, fajtáit stb. A dohányt „az italok rendibe” sorolta, mivel „ennek füstit is e világnak nagy része, mint a jó bort, úgy issza, a porát, mint a drága csokoládét, úgy hörpöli”. Azt gondolta, hogy az erdélyi dohánynak például jónak kell lennie, „mert amennyit csak innen, Marosvásárhelyről, az itt és a vidéken termett dohányból a négy nagy városok-ról minden esztendőben eltakarítanak, meggondolni is iszonyúság”. Ám többnyire forrásokra támaszkodik, és a közvélemény állását, nem pedig a saját véleményét írja le, amikor a hasznáról szól: „A pipázás mindenek ítélete szerint [...] hasznos”; „én a magam tapasztalásaimat közbe nem tehetem”, mondja, ugyanis ő nem dohányzott: „én se füstöl, se porúl véle nem élek”.

Az általános vélekedés és a szakmunkák csodaszernek tartották, amely szinte mindenre jó, ráadásul nagyon hatásos a pestis ellen is (egyik legnagyobb hasznát ebben vél-

⁶¹ A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói, Bp., Ráció, 2014. 123–125.

⁶² VADERNA i. m. 98.

ték).⁶³ Éles logikája előtt mindenestre nem volt teljesen világos, hogy ha „fő orvos-ság”, akkor miért az egészségesek használják. Mert ez esetben „úgy hozná az okosság”, hogy a betegek éljenek vele, ne az egészségesek, elpazarolva vele a sok időt. Nem keresztkérdés volt ez a részéről, Mátyus még komolyan hitt az ember felvilágosíthatóságában, s mint Vásárhelyi, ő is olyan életmóddal gondolta elérhetőnek az egészséges hosszú életet, mely a gyógyszerfogyasztás lehető legteljesebb visszaszorítását teszi lehetővé. A *természet* egyik nagy tanítása volt ez a számára is: „Ha az emberek a természettel megegyező módra kívánnának élni, doktorra és orvosságra szükségük nem volna. Példák a természet útján járó állatok, akik ez okból ritkán is betegeskednek.”

Amint emlékeztet rá: korábban a dohányt „keresztényhez nem illő bálványozó szokás”-nak tartották, „Amerikai utálatos bálvány”-nak. Mátyus mindenestre igyekezett tudóshoz illő óvatossággal írni róla, hiszen a hatását tekintve biztosan csak azt mondhatta, amit tudni lehetett („ennek természetit voltaképpen még eddig talán senki nem érti”), illetve ami világosan meglátszott használóin. De a saját véleményét e mondatában sem rejteni véka alá: „Azt bizony a pipával bujálkodó emberekben látjuk, hogy az ő foguk, ábrázatjuk, sőt a szemük is elszennyesül.”

Úgy véljük tehát, Mátyus István a saját könyvének inkább azon gondolatával értene „tökéletesen” egyet, hogy aki a dohányt „először e világra béhozta, füstöt áruulván füsttel vesszen”. Mint aki előtt még csak nem is a „jó bor”, hanem inkább a tiszta víz volt a „mindeneknek mindenkben használó orvosság”, felfoghatatlan volt számára elsősorban a dohány nagy népszerűsége. „Csudára méltó történet, hogy nyere ez az amerikai bolondító bűdös fű az európai minden nemzetek közt, mihelyt belépék, mindjárt oly szörnyű kedvességet!”⁶⁴ És azt sem értette, *Hogy tetszetett meg így az okosoknál is* „ez a szennyes színű, bűdös, keserű, éktelen szagú mérges fű”? Hiszen használata egyes „érzékenységek” (szaglás, ízlelés stb.) tompulásával vagy elvesztésével jár, márpedig „bizonyos, hogy ahány érzékenység nélkül van valaki, a józan okosság is, mely az érzékenységeken épül, benne annyi híjjával vagyon”. S hogy ne csak a rossz ragadjon, hanem a jó is: *A tabáknak mérges természetéről*, illetve *A pipázásból következő veszedelmek*nek igencsak hosszú részt szentel, és szimpátiával idéz olyan forrásmunkákat is, amelyek *barbár, megveszett szokás*nak, s felettébb nagy *nyomorúság*nak nevezik a dohány elterjesztését (pl. először is Angliában). Ámde valódi véleményét főleg a gyermekek egészségére gyakorolt hatása – ne dohányozzanak, „hogy nőhessenek” –, és a nők dohányzása kapcsán írta meg. Csak óvatosan persze itt is, mert mint megjegyzi: „ez darázs-fészek-bolygatás volna”, azonban mégsem finomkodik annyira a szavakkal, kijelentve, hogy a dohánynak szerinte inkább „képzelt hasznai” vannak. Ezért azt tanácsolja az asszonyoknak, hogy e „keserű bűdös csemegét”, mely eddig nálunk „a legalábbvaló moslék cigányneknél és némely férfiakat majmozó becstelen vénasszonyoknál küljebb nemigen terjedett”, ne irigylejék „a pipafüsttől már elázott”

⁶³ Említi tehát e vélt jótékony hatását már Mátyus is, és ahogy látni fogjuk, a nőknek sem csak a kiszáradás veszélye miatt nem javasolta a dohányzást.

⁶⁴ Szép Ernő ezt is a mértéktelenséggel hozta összefüggésbe: „Mi az értelme ennek? Úgy próbálok okoskodni, az ember falánk, nyálánk állat; mikor nem eszik-iszik, akkor is dolgot kívánt a szájának adni.” (Dohányzás. In Fel-nőtteknek, Hungária, Bp., 1941. 265.)

férfiaktól: „Hanem azt mondhatom, hogy a csinosabb gusztus szerint inkább csókra és nyájas beszédre termett asszonyi csürdé ajakok közé a pipászár s csotora éppen nem illik. A füstös fekete fogak s dohos száj is bennük nagyon alkalmatlanok volnának”.⁶⁵

A „portabákolásból”, a dohányzás másik formájából, melytől Mátyus még jobban irtózott, a nők úgyis dupla adagot, „kettős porciót is szoktak venni”, sőt könnyve szerrint használata egyenesen divat volt körükben. Már egész kiskortól, mint a pipázás „a fickó gyermekeknél”, „a kisleány, mihelyt annyira cseperedett, azon van, hogy néki is pixise legyen, és hogy dámának láttassék”. Elég naturalisztikusan ír azonban a „porúl” járt nikotinfüggő hölgyekről: „Nemde nem rút képpé lesz-e egy egyébként csinos és okos alak, mikor utoljára a sok tabákból gyúlt sár darabonként kezd lefityegni az ő két orra lyukaiból, és lehullani szépen mosolygó fehér kebelébe. [...] Nem utálják-e meg magukat, mikor orruknak förtelmes sárga leve az ő mellyükre, sőt evőkanálukba, ivópoharukba és csészéjükbe belécsepeg, legalább orrfúvó keszkenőjüket úgy elgazolja, hogy mások előtt elévenni is méltán szégyellhetik.”⁶⁶

Talán nem szerette volna a nagy „dietetikus” – aki a Marosvásárhelyi Collégium tanáraként is „szelíd és okos viseleté”-ről volt ismeretes,⁶⁷ s egész életét az orvosi felvilágosító munkának szentelte, melynek elismeréseként 1766-ban Mária Teréziától nemességet kapott –, hogy a nők vagy a gyermekek (és ő maga) is megmeneküljenek a járványoktól? Aligha erről van szó, nyilvánvalóan nemcsak undorítónak tartotta, hanem másrészt haszontalannak és károsnak is a dohány mindenféle használatát (s kivált a gyermekek esetében). Mint Kazinczy Ferenc, aki azt tanácsolta Emil fiának, hogy szokjon le róla, persze csak a kolera után... „A pipa бүдös haszontalan portéka, néked nem csak haszontalan, de káros is. Elrontja mellyedet. Tedd, ami jó, de kérlek az Istenért, szokj le róla, mihelyt a kolera félelme elmúlik.”⁶⁸

Míg Faludi Ferenc *A pipáról* szóló ismert versében úgy szólítja meg „hív társát”, „égő kis kemencé”-jét mint amely „enyhítet mellyemet”, addig tehát Kazinczy ennek pont az ellenkezőjétől féltette fiát. Bizonyára ismerte ezzel kapcsolatban azt a sárospataki kiadványt is, mely verses formában foglalta össze „az oskolák számára” az egészségre vonatkozó tudnivalókat, s amelyben *A köpködésről* cím alatt már mint méregtről van szó a dohányról, illetve a pipázásról. Orvos szerzője újra „bálvány”-nak nevezi, használatáról ezért ismét igyekszik lebeszélni a fiatalokat (felnőttek közül is legjobban a hektikásokat, felvillantva előttük a „rothadó tüdő” képét), némi szégyenérzettel persze, mivel jó példa helyett jellemzően az idősebbeknek e „vén szokás már a nyakukra hágott”.⁶⁹ S Mátyus István marosvásárhelyi tanítványa, Aranka György, meg is ta-

⁶⁵ Mindenesetre Kármán József szerelme, Markovicsné kiváló placebohatásáról számol be egyik levelében... Bár azt írja Kármánnak, „az ugyan nemigen illik nőhöz, hogy dohányozzék”, azonban egyik éjjel mégis kipróbálta, mivel nagyon fájtak a fogai, és reggelre már „mester lett” a pipázásban. Először nagyon rosszul lett tőle, aztán újra jobban, és a fogfájása megszűnt. Ettől kezdve bús óráit is dohányzással tervezte elüzni (*Kármán József* Levelezései. In *Művei*, II., kiad. Abafi Lajos. Aigner, Bp., 1880. 57–58.)

⁶⁶ *Mátyus István*: Ó és új Dietetica..., I. m. 561–627.

⁶⁷ *Székelly Márton*: Méltóságos Aranka György Úrnak élete. Tudományos Gyűjtemény, 1818. XII. 72.

⁶⁸ *KazLev*. XXI. 373., 614.

⁶⁹ *Zsoldos János–Fodor Gerzson*: Az egészség’ fentartásáról való rendszabások (dietetica). S[áros]patakon, Nádaskay András, 1818, 62–64.

pasztalhatta – a nyakán – a pipázás káros hatását, melyben pedig ő is „felette nagy időtöltését, sőt gyönyörűségét találta”. Életrajzírója szerint 1803-ban, 66 éves korában tartós károsodást és majdnem végzetes betegséget kapott tőle: „16 napig tartó nyel-deklő-dagadást”.⁷⁰

Füstöltek (és „porúltak”) tehát kicsitől nagyig, s nem sokan gondoltak a hatásával, mint Mátyus. Ahogyan Bessenyei Anna írja: nem törődtek vele, hogy fáj vagy szédül tőle a fejük, „mert szokás az a füst”.⁷¹ Csokonai azonban, aki bár szintén e szokás foglya volt, ugyanakkor nemcsak haszontalanságnak tartotta a dohányzást, mint *A pesti dicsőség* című, sokáig neki tulajdonított vers, hanem károsnak is. Az egészséges életmódról szóló, említett kivonata erről is tartalmaz bejegyzést: „Egy áttalába [egyáltalán] *ne pipázz!*”, írja *Az Ürülkekről* szóló V. részben,⁷² a kritikai kiadás szerint minden bizonnyal Weszprémi István idézett munkája nyomán. Mindenesetre Weszprémi e műve függelékében az erre vonatkozó 31. „regula” *Az ételre és itatra nézve* alcím alatt található: „A bőv nedvességű flegmatikus emberek dohányozhatnak mértéktelenen, de se nyálokat, se annak füstöt le ne nyeljük, se pedig reá semmit se igyanak; A száraz, sovány, hecticus emberek egyáltalában elkerüljék. A tabákolás többnyire merő azonos haszontalanság.”⁷³ Legföljebb megengedő volt tehát a másik nagy 18. századi s éppen debreceni orvos is a *Herba divina* (Isteni fű, ez volt a dohány egyik neve), s így a pipázás tekintetében.⁷⁴ Ennél, sőt talán Mátyusnál is határozottabb Széchényi Ferenc udvari orvosa, Kiss József volt, aki szerint „az ifjaknak, gyermekeknek éppen meg kell tiltani a dohányzást”. De nélküle „el-lehetne minden ember” is, mivel „nem táplálja az ember testét”, hanem valójában ártalmas, például árt a nyálnak és a fogaknak; cáfolja ezenkívül gyógyhatását a nátha ellen is, és a pestis ellenszerét sem ebben látta stb.⁷⁵

Mintha úgy gondolkodtak volna erről az említett orvosok, mint később az orvos-irodalomtörténész Toldy Ferenc is, aki *Diaeteticájában* szintén ír a dohányzás módjáról. Nem mintha helyeselné azt – különösen károsnak gondolta használatát éppen „midőn fővel dolgozunk”, illetve a mértéktelen, „reggeltől estig, s minden közbevetett szünet nélküli” dohányzást, hanem mert nem látta kivitelezhetőnek az elhagyását: „Szorosan tekintve tehát tartózkodnunk kellene e nemétől a gyönyörűségnek – írja a *Nyál-elvadásztás* című résznél –; de makacs megszokással lévén dolgozunk, azokat kell előadnunk, mik ártalmait gyengíteni, s idővel közönbíteni (neutrali-

⁷⁰ Székely i. m. 68–91.

⁷¹ Bessenyei Anna Versei. Széphalom, a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 1995. VII. k. 305.

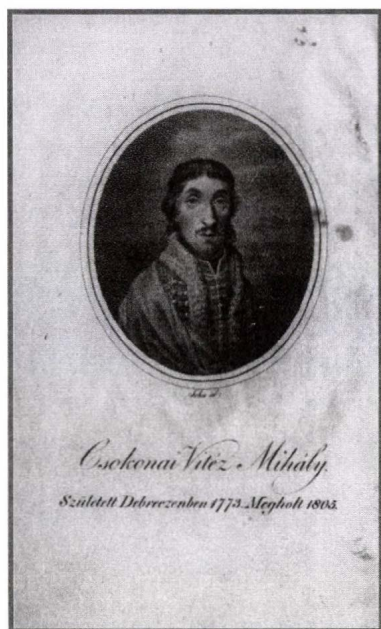
⁷² I. m. 173. (Csokonai kiemelése).

⁷³ I. m. 70.; a Pannoniae luctusból idézzük (Pozsony, 1799).

⁷⁴ Mindebből levonnánk annyi következtetést, hogy a dohányzást legalábbis nem övezhette olyan nagy tisztelet, hogy esetleg ne számíthatott volna pl. a kollégium diákjától tiszteletlenségnek pipával a szájában üdvözlőni professzorát stb. Gondoljunk csak Berzsenyi esetére, aki (nem olyan sokkal később!) azt mondta Pesten a tőle megilletődötten búcsúzó Vitkovicsnak: „Megengedjen az Úr, pipa van a számban, nem csókolhatom meg!” Szemere Pál csak annyit tett hozzá Kazinczynak írt beszámolójában: „Vitikovics pirúlt; s mi olyanok lettünk, mint akit leforráznak.” (KazLev. VII. 1726. 403.)

⁷⁵ Egészséget tárgyzó katechismus (...) miképpen kellessék az egészséget becsülni, és őrizni, derék s egészséges gyermekeket nevelni..., Sopron, 1796. 31. (Kiss József e műve szerint sem volt közhelyes a korban az egészségről mint legfőbb kincsről beszélni: könyve első kérdései és válaszai éppen ezzel kapcsolatosak.)

sálni) képesek”. Ezért ajánlása alapján inkább „szabadban, vidám társaságban, mely az idegrendszerre erősítőleg hat, s útközben” van például a „legalkalmasb ideje a dohányzásnak”.⁷⁶

Eszerint Csokonai (képünkön) és tanítványai valóban a dohányzás kevésbé káros módját gyakorolták a Nagyerdőn, amikor a nevezetes incidens is történt... Ugyanakkor tehát egészségesnek Toldy is a *tiszta*, azaz „idegen részekkel nem terhelt” levegőt tartotta, melyet hozzá hasonlóan nemcsak a korszak említett orvosai ajánlottak mint amely az egészség megőrzéséhez és visszanyeréséhez is a legfontosabb és legjótékonyabb hatású („valóságos életerőt önt az emberbe”, magyarázta egyik orvosi levelében Szentgyörgyi), hanem írói alkotások sora is. „Jer Múzsá! jer velem a szabad mezőre, / Siessünk a tiszta csendes levegőre, [...] / Ott könnyebbül a szív terhes nyavalyája, / Ott derül az elme komor éjszakája”,

írta Batsányi egy „poétai elmélkedés”-ében.⁷⁷ „Én is egészségem kedvéért néma szobámból / Messze kiindulván friss levegőre menék”, írja szintén egyik költeményében Révai Miklós.⁷⁸ Csokonai verse szerint valódi pestis („dögletes aer”-nek is nevezték) a nem tiszta levegő: „A megbűzhödt aer maga olyan pestis, / Amely eltemeti az egészséget is”,⁷⁹ ami ellen tehát nem a pipafüst, hanem a friss levegő a jobb ellenszer,⁸⁰ mely, mint Verseghy nevezetes költeményéből megtudjuk, jótékony még „a beteg elmére” is.⁸¹ „A szabad természet friss levegőjén van voltaképpen a helyünk”, mondta Eckermann-nak Goethe, aki a nyári forráságban a saját maga által ültetett tölgyek és bükkfák árnyékában szeretett hűsölni, s a Schiller szobájában tapasztalt rohadtalmaszag után is rögtön az ablakhoz sietett friss levegőt szívni, amitől újra helyreállt a közérzete.⁸² Ismeretes, hogy Kazinczy is olyan súlyos beteg lett fogsága idején szellőztelen, penészes levegőjű börtöncellájában, hogy orvosra szorult, aki leghamarabb friss levegőt engedélyeztetett a számára: „ki hagyá nyitvatni ablakom üveg tábláját, külső ajtómat, és a belsőnek fiókját, hogy szobámban tisztább levegő legyen”.⁸³

⁷⁶ Toldy Ferenc: Két könyve az egészség fentartásáról. Emich Gusztáv, Pest, 1851². 59–63.

⁷⁷ A magyar költő, idegen messze földön, részlet.

⁷⁸ Mikor Bessenyei György a római egyház vallására állott, részlet.

⁷⁹ [Szomorú hallgatók...], részlet.

⁸⁰ A Vadera-cikk végén idézett versrészlet „megoldása” éppen ezzel kapcsolatos, ti. a dohányfüstöt alkalmasnak vélték a (tengeri) rossz levegő (mint a pestis) ártalmait semlegesítésére is. Hogy ezt honnan vették? Nem kellett érte messzire menni...

⁸¹ Koppi Károlynak, részlet.

⁸² Az „elképedt” Goethe barátja feleségétől megtudta, hogy Schiller a rohadt alma szaga nélkül „sem élni, sem dolgozni nem tudna” (Eckermann: Beszélgetések Goethével. Ford. Györfly Miklós. Európa, Bp., 1989. 346).

⁸³ Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója S. a. r. Szilágyi Márton. Debr. Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2011. 133.

„Ez is életető szer! Ez is orvoslás!”⁸⁴ – Irodalom és egészség

De a vers meg nem terheli a gyomrot, sőt azt tartják, / Hogy még appetitust csinál ebéd végén...
(Csokonai Vitéz Mihály)

*Mi is nyavalyánkat hogy megcsillapítsuk, / Versszerzők címerét hasznunkra fordítsuk.
Írjunk szép verseket, mulassuk elménket, / Evvel istápoljuk az egészségünket.*
(Kreskay Imre)

Az indulatok is befolyásolják az ember egészségét – amint erre alaposan kitérnek a korabeli orvosi szakmunkák –, azonban legszebb indulataink „tudós gerjesztői” Batsányi János szerint a poéták.⁸⁵ Legalábbis Goethe is úgy véli, ez lenne a költők dolga, mert ha úgy írnak, „mintha ők betegek, a világ meg teljes egészében kórház volna” (ezt „kórházköltészetnek” nevezte), ez „közönséges visszaélés” lenne a költészettel, „amely végtére is azért adatott nekünk, hogy kiegyenlítsük az élet kis viszályait, s kibékítsük az embert a világgal és helyzetével”. (Az ilyen költészetet, „amely nem csupán csatadolgokat énekel, hanem az élet harcaiban való helytállásra is bátorságot önt az emberekbe”, tüntetőszerűen hívta.)⁸⁶

Berzsenyi Dániel Dukai Takách Juditnak szóló, ezzel kapcsolatos tanácsa megfelel a goethei elvárásoknak: „...a poétának szépnél, nagynál egyebet mondani nem szabad”. „A szép és nagy tárgy önként emeli lelkünket s a legszebb ideákat, gondolatokat észrevétlenül segíti kifejezni s előhozni. A poézis nem egyéb, mint lelki muzsika, magyarázta, amely ugyanúgy kétféleképpen fejti ki hatását, mint a zene: a szép „gyönyörködtet, a rossz pedig bosszant...”⁸⁷ „...fogjunk kedvet csináló, nem öltő tárgyhoz”, így látta Kazinczy is, akiről a „Niklai Remete” elismerte: „nemcsak a grammatikai interpunctiókat tudod, hanem a szívnek minden legkisebb akcentusait is tökéletesen ismered”.⁸⁸ A szív pedig a szomorúságra vágyik a legkevésbé, Virág Benedek a bút „makacs, / Kérlelhetetlen, büszke, gyilkos”-nak nevezte, s ezért is tanácsolta epigrammájában Édes Gergelynek, egyik „Jer szomorú Múzsám!” kezdetű versével kapcsolatban, hogy „Inkább víg múzsát szólíts házadba”,⁸⁹ mert „a szomorú nótát azért sem kell fűjni, hogy más ne búsúljon”.⁹⁰

Ehhez persze az is kell, hogy előbb a költő is „víg házban”, s „szívölő bú” (Verseghy) nélkül nőjön fel, mint Goethe, aki azt írhatta édesanyjával kapcsolatban: „Derűs kedélyű, életvidám anyánk, másoknak is jókedvét kívánta...”⁹¹ És ha Csokonai, *A víg poéta* édesapjának iratait olvassuk, aki ilyen szavakkal jegyezte fel a fiával történeteket: „a kis Mihály fíjacskám”, „az én kicsi Mihály fíjacskám”, vagy egy költemény szerint: „Mihály én kertemben legnagyobb vetemény”, könnyebben megértjük „vidám természet” s mások megvidámításának képességét művei által is. Vagy békétűrését élete

⁸⁴ Az Ányos Barcsaynak c. versből van az idézet.

⁸⁵ Kisfaludi-Himfihez, részlet.

⁸⁶ Eckermann i. m. 332–333.

⁸⁷ Berzsenyi Dániel: Ismeretlen és kiadatlan levelei. Kiad. dr. Merényi Oszkár. MTA, Bp., 1938. 39.

⁸⁸ KazLev. XVIII. 4107. 145.; VI. 1471. 356.

⁸⁹ Édes Gergelynek. Litérre. Részlet.

⁹⁰ KazLev. XVIII. 4250. 439.

⁹¹ Goethe: Életemből. Költészet és valóság. Ford. Szöllősy Klára. Európa, Bp., 1982. 13.

végén és szülője iránti viszonzszeretetét: „soha egy szavával, annnyival inkább cselekedetével soha meg nem szomorított, minden bajait csendesen hordozta, és az volt legnehezebb előtte, hogy én is vele együtt éreztem mindeneket”, emlékezett vissza eltávozott fiára anyja, Csokonai Józsefné.⁹²

„... csak a friss elme verselhet oly szépen, / Mint te verselsz, jele, bánatod nincs éppen”, írta Fábíán Juliannának episztolájában Gvadányi József.⁹³ E szerint a „lelket megvidámító” vers egyben szép is. S ennek gyógyító erejét ismerte Kazinczy, alkalmazta is, ha kellett, gondoljai „elverésére”.⁹⁴ Vagy például brünni fogsága idején mást is gyógyítva vele: „Rosti [János] elbetegesedett, a magány még inkább elmerítette hypochondriájában; meg akarta magát ölni. Verseket csináltaték vele, s az elméjét felderíté.”⁹⁵

„A tiszta nyájasság hol örül / Jobban, mint a Parnasszus körül, / Hol az ártatlan mulatságnak / Közepette a búk nem rágnak?”, írta Csokonai.⁹⁶ De valódi „haszonnal mulattat” Péczeli József szerint az olvasás is, amire maga is igyekezett rászoktatni műveivel „a könyvekben még kevésbé gyönyörködő köznépet”. A felvilágosodás korában nem is kételkedtek benne, hogy – mint minden ismeretszerzés – a *költészet tudománya* szintúgy „az ember okos lelkében a legtisztább és nemesebb gyönyörűség-érzésnek kútfeje” (Fazekas Mihály).⁹⁷ Ezért képes a „mérget is / Mézzé változtatni”, ahogyan Kis János versében olvashatjuk.⁹⁸

Arcképvázlatában Arany János az olvasóközönséget már „alig merte” Baróti Szabó Dávidhoz „utasítani *élvezetért*”, legfeljebb azt, „aki a magyar nyelv sokoldalú ismeretére törekszik”, a nyelvészt, a költőt.⁹⁹ Mindenesetre az olvasás hasznáról Szabó Dávid is igen hatásosan és szépen írt. Egyik költeménye szerint a jó könyv feltárja „sebeink okait”, s így a lelket gyógyító „orvosi könyv” valódi gyógyírrá változhat: „Bújjatok el testgyógyítók: Ti sokszor hibáztok; / Kínna jár szeretek, s néha halált is okoz. / A lélek gyógyíttatik itt: épségire megtér; / S amely éltet adand, a szer is édes öröm. / Mert mi lehet gyönyörűbb s édesb ezen orvosi könyvnél...?”¹⁰⁰ De már Pápai Páriz Ferenc is hasonlóan vélekedett minderről: „A multságok”¹⁰¹ között semmi nincsen sem oly magát kedveltető, sem pedig oly hasznos, mint amely az ékesen szólásból származik, akár olvassa az ember a másét, akár maga szerezzé és írja, mert ez az elmét örvendeztetvén, egyszersmind mind frisseli, mind lágyítja, mind pedig felemeli azt”, írta a *Pax animae, azaz A lélek békességéről* című művében.

⁹² Csokonai-émlékek, Kiad. Vargha Balázs. Akadémiai, Bp., 1960, 22–25.; *Dombó* i. m. 118.

⁹³ Ezen levélre adatott válasz, részlet.

⁹⁴ Lásd KazLev. XIX. 4295. 28–9.; XX. 4947. 543–544.

⁹⁵ Kazinczy F.: Fogságom naplója. I. m. 95.

⁹⁶ Víg élet a Parnasszuson, részlet.

⁹⁷ Előljáró beszéd [a Füvészkönyvhöz]. In Fazekas Mihály Összes művei, II. S. a. r. Julow Viktor és Kéry László. Akadémiai, Bp., 1955. 30.

⁹⁸ A lanthoz, részlet.

⁹⁹ Szabó Dávid. Koszorú, 1864. I. 557.

¹⁰⁰ N. T. Alexovits Úrhoz, részlet.

¹⁰¹ Kikapcsolódásra nemcsak a felvilágosodás kori írók, hanem a korabeli orvosok szerint is nagy szüksége van az embernek, mert a mértéktelen „tanulás és mély gondolkodás [...] szintén olyan ártalmas a test erejének és egészségének elrontására...”, írta Mátyus (lásd erről fentebb Weszprémit is).

Egyetlen esetben nem ajánlotta az olvasást Szentgyörgyi József: étkezés után közvetlen. Ilyenkor a „járálás” egészségesebb. Ugyanakkor a mértéktelen étel- és ital fogyasztás káros következményeivel szemben a költészet jótékony hatását kell hangsúlyozni, mert „a vers meg nem terheli a gyomrot”, ajánlja egyik alkalmi versében Csokonai.¹⁰² Kreskay Imre ennek megfelelően Istennek a gyógyító füvekhez hasonló ajándékaként buzdítja a „verses egészség” (Gvadányi) használatára költőtársát, Ányos Pált – ahogyan a galamb a borostyán ágától, a borostyánágot kiérdemelt költő alkotásaitól gyógyulhat az ember:

*Arról is emlékezz: hogy ki a verseknek
Istene egyszersmind az orvos füveknek.
Ő lesz gyógyítója fájdalmas ügyednek,
Ki igazgatója versszerző tüzednek.
Kövessük ártatlan galambnak példáját,
Mely különösképpen űzi nyavalyáját.
Ez, ha megbetegszik, borostyánnak ágát
Csipdezi, találván abban orvosságát.
Mi is nyavalyánkat hogy megcsillapítsuk,
Versszerzők címerét hasznunkra fordítsuk.
Írjunk szép verseket, mulassuk elménket,
Ezzel istápoljuk az egészségünket.¹⁰³*

Erről szól Péteri Takáts József verse is, a költészet segítségével boldogabbak, s ezáltal egészségesebbek lehetünk:

*Versszerzésnek tudománya!
Az észnek szép találománya,
Üres órák eltöltője,
Terhes gondok enyhítője,
Nincs mértéke becsednek!*

<i>A jámborság dicsősége,</i>	<i>Magát, s földijét mulatni,</i>
<i>A barátság édessége,</i>	<i>A nyelv görcsén simogatni,</i>
<i>A természet vidámsága,</i>	<i>Mást halhatatlanná tenni,</i>
<i>Az életnek boldogsága</i>	<i>És egyszersmind azzá lenni,</i>
<i>Általad nevelkednek.</i>	<i>A te erőd hatalma.¹⁰⁴</i>

Szerdahely György Alajos, a kor híres magyar esztétikaprofesszora az emberi együttérzés mellett hasonlóképpen fontosnak gondolta az irodalom gyógyító szerepét is megemlíteni a betegségben és szomorúságban: „Időnként vigaszt lehet nyerni egyrészt a fájdalomunkban osztozó társainktól, másrészt az irodalom tanulmányozásából, a művészetek használatával”, írta főművében, az *Aestheticában*.¹⁰⁵ S a nyelvújítás korában a levél műfaja erre is alkalmas volt, a tanulmányozni való művek mellett jött a

¹⁰² Krisztina napra, részlet.

¹⁰³ Kreskay Ányosnak, részlet.

¹⁰⁴ A költéshez, részlet.

¹⁰⁵ Szerdahely Gy. A.: Esztétikai írásai, I., *Aesthetica* (1778), Ford., jegyz. Balogh Piroska, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 226.

szükséges vigasztaló szó is: „Beteg vagyok mégis, és fekszem. De ha Saultól kergethet-e el a hárfazengés az ötet gyötrő lelket, hogy ne kergetné el a te leveled az én bajomat!”, írta Kazinczy Kis Jánosnak. Vagy Aranka György Kazinczynak: „Leveled örömmre volt; nagy örömmre, ujjulásomra! [...] Leveled megújította kedvemet.”¹⁰⁶ Ezért is tartotta Virág Benedek hasznosabbnak a levelezést a pipázásnál. Szintén Kazinczynak írta a következőket: „Én igen gyönyörködöm, midőn a sokféle elmékről gondolkodom, midőn azokat *láthatom*. Ha tőlem kitelnék, mindenikkel leveleznék: s tőlük vett egy kis levelet nem adnék egy 50-60 forintos pipáért, ebben a pipavilágban...”¹⁰⁷ Komolyan vehetjük talán mindebből, hogy az irodalom funkciója – mint ahogyan például a Kazinczy-levelezésben is tapasztalhatjuk az írók diskurzusában – valóban lehet igen fontos, s nemritkán életbevágó is.

„De mi vidámítja a száraz vénséget, / Mely sohasem érez többé egészséget?” – kérdezi Bessenyei.¹⁰⁸ S Virág Benedek, akit ez a téma olyannyira érdekelt, hogy teljes könyvet szentelt neki – Cicero nevezetes művének magyarítását *Az üdösb Kátró vagy M. T. Cicerónak beszélgetése az öregségről* címmel –, annak ajánlásában arra figyelmeztet, hogy készülni kell az öregségre (Goethe verse szerint¹⁰⁹ így lesz „finom úr”, nem pedig „durva fráter” az öregedés): „kell az alattomban is közelítgető öregségről is gondolkodni, akit a nyers egészség, a piros elevenesség, a vidám gyorsaság, az izmos erősség már csak távolról nézegetnek”.¹¹⁰ Az „éltesek” találjanak vidámságot a „bölcsekségnek és a jóságnak szeretetében és gyakorlásában” – így lehet az élet e szakasza Kazinczy szerint „zöldellő öregség” –, amit még időskorban sem késő elkezdni, mert „ha nem az életre, a halálra nézve ugyan hasznos lehet”. Virág Benedek nem ígért „javulást” ott, ahol a halál „már áldozatot kér” (Bessenyei), főleg mert nem volt pesszimizista e vonatkozásban sem. „Nem élt haszontalanul, aki életét boldogul végezte el”, hirdette művében, vagyis aki jelszava szerint „élni sietett”, az nem élt hiába. Faludi Ferenc egy másik oldaláról ragadja meg ugyanezt a kérdést. Arra tanít, hogy végül – Kis János szegény napszámosához hasonlóan – fogadjuk el Isten akarataként az elmúlást is: „Minthogy a természet csak mulandó életet adott mindnyájunknak, arra törekedjünk, hogy az örök életet megszerezhessük. [...] Élni vagy meghalni, mi legyen hasznosabb számunkra, mi nem tudjuk, tudja az Isten, és azért bízunk reá.”¹¹¹

¹⁰⁶ KazLev. VII. 1704. 356.; VIII. 1814. 42.

¹⁰⁷ KazLev. VIII. 1806. 25.

¹⁰⁸ A természet világa, részlet.

¹⁰⁹ Az öregedés, Németh Emil fordítása.

¹¹⁰ Trattner, Pest, 1803. Berzsenyi negyvenéves sem volt, amikor már gondolt rá, Kazinczynak írja a következőket 1812-ben: „Ma rakódtam új szobáimba, letettem nyoszolyámat azon szegletben, melyben én haldoklani fogok, elgyújtottam kandallómat, melnyél életemnek örömeit, boldóságait gyakran vissza fogom kérődzni, s vénségemet melengetni. Barátom, ez a nap nekem ünnep, örülök, mint az én gyermekeim, kik most a kandallót körülfogták és tapsolnak; örülj velünk te is.” (KazLev. IX. 2191. 373.)

¹¹¹ Bölcs ember... In *Faludi F. Prózái művei*, i. m. 585., 594. Mikes Kelemen idézett főműve szerint a fejedelem ilyen értelemben készült a halálra: „reméljük, hogy Isten meggyógyítja, mindazonáltal ő keresztényebb módon gondolkodik, mint mi, mert készülletiből kilátszik, hogy örömet mégyen, ha Isten kiszólítja e világból” (76. levél).

A SÁROSPATAKI BODROG-HÍD

Fontos átkelőhely ez, már a 16. században megteremtették az átkelés lehetőségét. A korábbi fahíd helyén 1912-ben építettek vashidat, amely II. világháborúban elpusztult, s az 1950-es évek végén készült el a mai híd, amely Kispatakra, a pataki Alsóhatárba, a Bodrogközbe vezet, s új nézőpontból látjuk róla a várost, a tájat s Patak ékességét, a várkastélyt.

MESTEREK ÉS MŰVEK

CSOHÁNY JÁNOS

Károlyi Gáspár és a Vizsolyi Biblia kettős jubileuma

Szüllőhelye, neve

425 éve hagyta el a nyomdát Vizsolyban az első teljes Biblia magyar fordítású kiadása. Egészen pontosan 1590. július 20-a nevezetes dátum, amelyen a reformáció nagy alkotása, az egységes irodalmi nyelv alapirata közkinccsé lett. Nevezetes jubileum ez, hiszen facsimile kiadásban 1981-ben és 1990-ben óriási példányszámban, elegáns kötésben kísértő tanulmánnyal került újra az olvasók kezébe. A másik jubileum jövőre, 2016-ban köszönt ránk, amikor is arra emlékezhetünk, hogy 425 évvel ez előtt, 1591. december végén elhunyt Károlyi Gáspár nyugalomba vonult gönci református lelkipásztor és kassavölgyi esperes. Erre az egymást szorosan követő iker jubileum szereplői előtt – idő szűke világunkban – e tanulmányban kívánunk fejet hajtani úgy, hogy mind a Biblia megjelenését akkor lehetővé tevő Károlyi Gáspárra, mind magára a Vizsolyban kinyomtatott Bibliára emlékezzünk.

Károlyi Gáspár 1535 körül született a Szatmár vármegyei Nagykárolyban (akkor egyszerűen: *Károly*, ma: *Carei*, Romániában), s 1591-ben nem öregnek, hanem vénnek tartották a maga 56 évével. Az aggastyán kort nem érte meg. A vén életkor-meghatározás akkor minden bántó mellékértelem nélkül, teljesen természetes volt. Szülővárosa jelentős mezőváros volt, melynek földesúri családja nevét róla kapta, ezért hívták *Károlyinak*. Kőtemploma mellől plébániai iskolájából számosan kerültek hazai magasabb iskoláik után a krakkói, később a wittenbergi egyetemre és iratkoztak be Károlyi néven olyanok, akik nem voltak rokonai egymásnak, csupán a kor értelmiségiek körében dívó szokás szerint első névként származási helységük nevét vették fel. Károlyi Gáspárnak Miklós nevű külföldi akadémiát járt testvérén kívül jó néhány tanult kortársa viselte a Károlyi nevet.

Károlyi Gáspár apjának szerb vagy horvát származására utal *Radicsics* vagy *Radics* családnéve, aki nem túlságosan régen költözött a városba, erre vall délszláv névnek megtartása. Anyja valószínűleg nagykárolyi magyar asszony volt, a család anyanyelve magyar kellett, hogy legyen. A legújabb vélemény szerint inkább *Rados* lehetett Gáspár apjának neve. 1549-ben Brassó iskolájába beiratkozott egy *Gasparus*

Károly nevű diák, aki életkora miatt lehetett a későbbi gönci esperes és bibliafordító, de lehetett egy másik Károlyi Gáspár is, aki nem volt rokona, de akinek tanult emberként fontos tisztségekben szerepel a neve. Ez a névírási forma, „*Gasparus Karoly*” később így nem fordul elő. A wittenbergi egyetem matrikulájába *Caspar Carolus* néven írták be a későbbi bibliafordítót. Maga Károlyi Gáspár írta nevét *Caspar Carolusnak*, *Casparus Carolusnak*, de előfordul a *Karoli*us forma is. Levelein használt pecsétnyomót, amely egy címerpajzsban vagy kelyhet tartó balkart, vagy rózsát tartó balkart ábrázol, a pajzs fölött *CRK* monogrammal, ami *Casparus Radicsics* vagy *Radics Karoli*ust takar. Szenci Molnár Albert a Vizsolyi Biblia két revideált kiadásának címlapján *Caroli Gaspart* írt. Misztótfalusi Kis Miklós Amsterdamban, 1685-ben kiadott revideált Bibliájának címlapján jelent meg először a *Karoli* alak, az még ékezet nélküli *a* betűt ír, ami a Bibliák címlapján ma *Károli* formában szerepel. A magyar helyesírás szerint *Károlyi* az elfogadott írás és ejtési mód, de megengedett a *Károli* is, viszont annak az ejtésére is a *Károlyi* érvényes. Egy ípszilon miatt természetese nem érdemes vitázni.

Károlyi Gáspár iskolái

Feltűnő, hogy mennyi bizonytalanság mutatkozik Károlyi Gáspár életének már kezdeti szakasza bemutatásakor. Ez sajnos így lesz élete egész folyamának megtárgyalása során. Ez az ember nem vezetett naplót, vagy legalábbis eddig nem került elő naplója, nem maradt fenn kiterjedt levelezése, amelyben sok mindent elárult volna magáról, tanítványai sem írták meg életrajzát és nem rajzolták meg arcképét. Ahol megnyilatkozott, ott is szinte rejtőzködött, magáról szemérmesen alig írt valamit. Nem véletlen, hogy legjobb ismerője a rejtőzködő bibliafordítónak nevezte nem régen megjelent könyvében.¹

Meglehetősen homályos az is, hogy milyen iskolákban tanult Károlyi. Kézzenfekvő, hogy szülővárosa akkor már protestáns iskolájában kezdte tanulmányait, majd a környék protestáns iskoláiban folytathatta azt. Közvetett bizonyítékok szólnak amellett, hogy az 1549-ben Brassóban beiratkozott *Gasparus Karoly* a mi Károlyi Gáspárunk volt és nem Károlyi Gáspár deák. A bibliafordító Károlyi Gáspár kiváló humanista, latin és görög, valamint bibliai ismereteinek megalapozását Valentin Wagnertől sajátíthatta el, aki Honterus utódaként vezette a gimnáziumot.

Nem tudunk arról, hogy meddig tanul Károlyi Brassóban. A következő adat 1556. március 11-éről való, amikor a wittenbergi egyetemre *Caspar Carolus* néven beírták, származásaként „*Pannonius*”-nak jegyezték be. Károlyi pártfogója és wittenbergi taníttatója alighanem Dobó Domokos volt, hiszen onnan hazatérve ő gondoskodott Károlyi megélhetéséről, *Két könyv* c. munkájának kiadásáról, majd gönci lelkész állásáról.

1556-tól 1561 végéig vagy 1562 elejéig wittenbergi egyetemi tanulmányokkal telt Károlyi ideje. E hosszú idő ellenére nem szerzett magiszteri fokozatot. Az azonban

¹ Szabó András: A rejtőzködő bibliafordító – Károlyi Gáspár. (Nagykároly, 1535 körül – Gönc, 1591. december vége) Kálvin Kiadó, Bp., 2012. Vö.: Ágoston István: Károlyi Gáspár és a Vizsolyi Biblia. Bp., 1990.

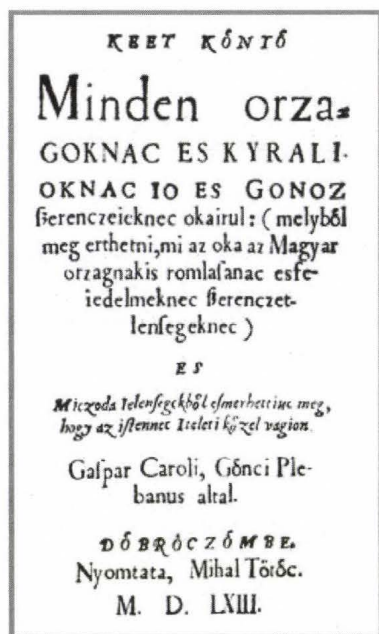

bebizonyosodott, hogy Bod Péter feltételezése ellenére nem tanult sem Svájcban, sem Strasbourgban. Wittenbergben buzgón hallgatta Melanchthon előadásait, aki 1560-ban bekövetkezett haláláig a világtörténetet oktatta, ennek alapján írta meg Károlyi magyarországi viszonyokra alkalmazott *Két könyv* c. munkáját azután, hogy hazatért, továbbá készült bibliafordítói munkájára.

Hazai szolgálatának kezdete, első könyve

1562-ben Károlyi Gáspár háborús helyzet kellős közepébe érkezett Magyarországra. 1561 végén Balassi Menyhért főúr II. János választott király, a későbbi János Zsigmond erdélyi fejedelem pártjáról nem először I. Ferdinánd király pártjára állt, és vitte magával kiterjedt birtokait, köztük Szatmár várát és városát. Átpártolásával átrajzolta a magyar Szent Koronáért harcoló két király országrészeinek határát. Az erdélyi hadak 1562 elején ostrom alá vették Szatmárt, amit a Ferdinánd táborába tartozók, köztük Dobó Domokos védtek. Ferdinánd serege március 4-én Hadadnál megverte az erdélyi sereget, de hamarosan megérkezett II. János török szövetséges serege. Szatmár nagyobb környéke veszedelembé került, a lakosság vagy Szatmárra, vagy a rozsályi várba menekült. Szatmárban talált menedéket Károlyi is, hogy addig hol volt, és mit csinált, azt nem tudjuk. A török végül feladta Szatmár ostromát, mert nem talált élelmet magának. Az ostromlott várban Dobó Domokos gondoskodott Károlyiról, ő élelmezte, azonban ennél többet is tett érte. Mindezt ő maga köszönte meg patrónusának *Két könyv* című nyomtatott munkájának ajánlásában, ami azt is jelentette, hogy patrónusa fedezte e könyv nyomtatási költségeit. Dobó Domokos elérte bátyjánál, Dobó Istvánnál, hogy az 1562 nyara után a tulajdonában levő Gönc mezővárosa lelkészi állásába helyezze Károlyit.

Dobó Istvánnak alighanem kapóra jött, hogy öccse Károlyit ajánlotta a gönci lelkészi állásra, mert nem sokkal az előtt kemény módszerekkel, emberéleteket sem kímélve kényszerítette engedelmességre a földesúri birtokába tartozó Göncöt, és papját is halállal fenyegette, az 1559-ben, Krakkóban *Világkrónika* címen kiadott könyv tudós szerzőjét, Bencédi Székely Istvánt. Székely rövid időre menekülni volt kénytelen Göncről, 1562-ben Székely István már nyugalomba lépett lelkészként lakott Göncön, amikor helyére Károlyit alkalmazta a földesúr. Göncöt tíz mezővárossal együtt német telepesek alapították és eredetileg a királyné birtoka volt. Lakói főleg szőlőműveléssel foglalkoztak, de számos iparos is lakott ott. A Lengyelországba vezető út Göncön át haladt, a felvidéki magyar borkivitel fő útvonalába esett, természetesen az arról bejövő áruknak is átmenő forgalmat biztosított. Iparosai között szerepeltek a gönci hordókat készítő is. (A gönci hordó a bor űrmértékül szolgált, ami koronként változott.) A meglehetősen jó módon élő mezőváros lakói az általunk tárgyalt korra teljesen elmagyarosodtak, a város iskolája majd Károlyi lelkészkedése idején emelkedett nagy hírre, ahol külföldi akadémiaírt járt rektor taníttatta a gimnáziumi tantárgyakat.

1563 karácsonyára datált ajánlással jelent meg Debrecenben Károlyi Gáspár egyetlen könyve, amit a Biblián kívül publikált. A könyv hosszú címe a kor szokása szerint a tartalmát is elmondta, mai helyesírással átírva így olvasható: „Két könyv, minden országoknak és királyoknak jó és és gonosz szerencséjének okairul: (melyből megérthetni, mi az oka az Magyarországnak is romlásának és fejelmeknek szerencsétlenségeknél) és micsoda jelenségekből esmerhetjük meg, hogy az Istennek ítéleti közel vagyon.” Az irodalom *Két könyv* címen emlegeti Károlyi egyetlen könyvét.² Valóban két nagy részből áll a könyv, ahogy az az alcímében a címlapon olvasható. Egyfelől arra keresi a választ, hogy mi az oka Magyarország mohácsi csatavesztés után bekövetkezett tragédiájának, a kettős királyválasztásnak, a két királynak a trónért folytatott elhúzódozó küzdelmének és 1541 óta, Budának a török szultán által történt

elfoglalásának és a szűnni nem akaró török hódító hadjáratoknak, az Oszmán Birodalom hódoltsági területeinek egyre növelésének. A másik témája a könyvnek a közeli időre várt világvége jeleinek leírása.

Mindkét téma rendkívül érdekelte a kor magyarországi értelmiségi köreit, hiszen egzisztenciális kérdéssről volt szó. A jó gazdasági helyzet dacára az ország szüntelen pusztulását kellett megélnie a kortársaknak és teljes létbizonytalanságot. Számos reformátor kereste ezekre a választ és találta meg, vagy vélte megtalálni a Biblia ószövetségi könyvei olvasása alapján, amit a wittenbergi világértelmezés megerősített, vagy egyenesen sugallt az 1529 óta oda járó magyar nemzetiségű diákokban. A protestáns prédikátorok a katolikus egyházat okolták azért, mert bűnös módon eltért Istennel a Szentírásban előírt igaz tiszteletétől, másfelől a királyokat, főurakat, nemeseket, akik igazságtalanul és méltánytalanul gyakorolták Istentől kapott hatalmukat. Az ószövetségi zsidó nép és a magyarság között vontak párhuzamot, hangoztatták, hogy Isten választotta a magyarság, őket magukat pedig prófétai felhatalmazással küldte Isten választott népéhez, hogy megtérésre vezessék. A következő századokban fennmaradt a reformátorok eme teológiai nézete, nem csodálkozhattunk tehát azon, hogy Kölcsey Ferenc e gondolatok jegyében írta meg a *Himnusz*. 1945 és 1989 között hivatalos protestáns teológiai irányzattá alakult a magyar egyházakban a túlzásba vitt bűnbánat. Ennek keretében az előző politikai és gazdasági és társadalmi rendszert a kommunistákkal versenyezve ítélték el, de elítélték saját egyházi múltjukat is és ebben nem egyszer a reformáció korának bűnbánatra hívó irodalmára hivatkoztak.

² Új kiadását sajtó alá rendezte Szabó András. Bp., 1984.

A *Két könyv* második szakasza a közelgő világvége jeleit sorolta fel és számolta, hogy a Jelenések könyvében megírtak szerint hamarosan be fog következni a Krisztus visszajövele és a végététel. A kortársak úgy hitték, hogy a világvége még az ő életükben eljön. Luther követői körében népszerű volt a világ történelmének hater ezer évre való taksálása, továbbá a történelem korszakokra osztása. Johannes Carion 1532-ben Wittenbergben kiadott könyvében tárgyalta ezeket német felfogás szerint, könyvét később újra kiadták. Melanchthon 1555-1560 között ezt az elméletet korrigálva, tovább fejlesztve tanította és tanait publikálta. Károlyi ezt az előadásorozatot hallgatta és e könyveket tanulmányozta Wittenbergben. Kálvin ezt az egészet elutasította, mert a Szentírás tanításával ellentétesnek tartotta, mint, hogy az is. Károlyi hazatérésekor bár inkább a helvét irány követőjének tekinthető, de Carion és Melanchthon eme történelemfelfogásához még, erősen kötődött, ezért írta meg könyvét, amire nagy igény volt Magyarországon.

A *Két könyv* rengeteg bibliai idézetet tartalmazott, hiszen a Szentíráshra hivatkozva igazolta állításait. Ezzel előre vetítette Károlyi későbbi bibliafordítói munkáját. A Vizsolyi Biblia nyelvezetével összehasonlítva a *Két könyv*ben található bibliai idézeteket azonban egészen másként fordította a szerző. A Vizsolyi Bibliában szót szóval igyekezett fordítani, ragaszkodott a magyartól sokszor idegen nyelvtani szerkezetekhez is, nehogy azzal vádolhassák, hogy meghamisította a Bibliát. Ezzel szemben a *Két könyv*ben szabadabban, a magyar nyelvi szerkezethez bátran igazodó, friss magyar szöveget olvashatunk, olyat, amilyet akkor beszéltek a literátus emberek.

Egyházszervezői tevékenysége

A magyarországi reformáció első hullámában a lutheri reformáció terjedt és előbb-utóbb nagyobb területi egységek szerveződte mai nevükön evangélikus egyházakká. A svájci, vagy régies nevén helvét reformáció iránya a Zwingli, majd Kálvin tanait követte, ami hazánkban az 1550-es években kezdett terjedni. A helvét hitvallású evangélikusok, ahogy a reformátusokat 1881-ig nevezték, eleinte nem alkottak külön egyházi szervezetet, hanem együtt éltek az 1891-ig ágostai hitvallású evangélikusoknak nevezett lutheri tanokat követő egyházzal. Ez természetes is volt, hiszen a reformátussá lett lelkészek az első évtizedekben eredetileg a lutheri reformációt fogadták el, később ismerkedtek meg a svájci reformáció tanaival és fogadták el azokat. A Tiszántúlon az 1556-os évben református püspökség alakult, míg a Dunántúli egyházkerületben 1591-ben, a felső dunamelléki (samarjai) egyházkerületben 1592-ben történt meg a reformátusok és az evangélikusok külön egyházkerületbe szerveződése. A Felvidék területén, amit a református egyházi szakirodalom Tiszáninnennek nevez, ez a külön szerveződés 1566-ban kezdődött.

A reformáció után több egyházmegyéből (széniorátusból, traktusból) püspökségek (szuperintendenciák, mai nevükön egyházkerületek) alakultak élükön a püspökkel, latinosan szuperintendenssel. A püspökségek határa részint a volt római katolikus egyházmegyék területéhez, másfelől az akkor adott politikai helyzethez igazodtak. Északkelet-Magyarországon, református egyházi elnevezéssel Tiszáninnen azonban eleinte öt, később négy esperesség alakult és ezek egyházkerületet alkottak,

de nem választottak püspököt 1735-ig. Az itteni esperesek püspöki jogkörrel igazgatták egyházmegyéjüket, de kerületi ügyekben összegyűltek és együttesen kialakított állásfoglalás alapján igazgatták területüket.

Károlyi Gáspárt gönci első lelkészi állásába helyezése után nem sokkal esperessé választották a kassavölgyi egyházmegye élére (névaláírása *Caspar Carolius pastor et senior*). Ez még az evangélikusokkal közös egyházmegye volt, mert a Tiszáninnen két legnagyobb birtokkal rendelkező földesura, Perényi Gábor és Alaghy János szilárdan elkötelezett lutheránus volt, birtokain nem tűrt meg más felekezetű lelkészt. Voltak pedig a helvét irányhoz húzó lelkészek az ő birtokaikon is és azon kívül is, hiszen 1561-ben és 1562-ben Tarcalon tartott zsinatukon a lelkészek Théodore de Bèze hitvallását fogadták el, ő pedig Kálvin utódja volt Genfben, és az ő reformatori irányt képviselte. A tarcali két zsinaton Károlyi még nem vett részt. Azok a lelkészek, akik szigorú lutheránus földesúr birtokán szolgáltak, köztük maga Károlyi is, akinek esperessége ezen a területen volt, kénytelenek voltak titokban tartani református elkötelezettségüket. A református egyház terjedését azonban ez sem tudta megállítani.

1564 végén, Tarcalon újabb zsinatot tartott öt református egyházmegye Károlyi és Mohi Ferenc szikszói lelképásztor, borsodi esperes vezetésével és ismét elfogadták a tarcal-tordai hitvallást. A következő évben megszilárdult a reformátusok helyzete. Az 1566 januárjában megtartott gönci zsinaton megalkották a huszonekett cikkelyből álló gönci kánonokat, az új, református egyházkerület törvénykönyvét. Perényi és Alaghy 1567 elején bekövetkezett halálával az evangélikus egyház elvesztette támaszát, Sztárai esperessége megszűnt, a hozzá tartozott eklézsiák reformátussá lettek, ő eltávozott Sárospatakról, a reformátusok a Tiszáninnen magyar lakossága körében többségre jutottak.

A gönci zsinatnak azonban nem csupán a tiszáninneri református egyházkerület törvénykönyvét kellett megalkotnia, hanem egy újabb felekezet keletkezésével is szembe kellett néznie. A gönci kánonok egyik fontos pontja volt a további újjátások tilalma. Ezen a zsinaton mégis meg kellett vitatniuk egy további hitújítást, az antitrinitárius (1601-től unitárius lett ennek az egyháznak a neve) egyházszerveződés tiszáninneri jelentkezését. Az antitrinitárius tanok fő hirdetője ott Egri Lukács lelkész volt. Egerbe 1565 tavasza táján tért vissza Egri Lukács, és elkezdte terjeszteni új hitirányzata tanait. A gönci zsinaton részt vett, és a zsinattal el akarta fogadtatni az antitrinitárius tanokat. Ez nem sikerült neki, amint Károlyiéknak sem sikerült öt visszatéríteniük a református felekezetbe. Egri az év végén ungvári lelkészi állásba távozott, lehet, hogy azon a vidéken voltak már antitrinitárius elvek felé hajló lelkészek, Egerben pedig nem érezte biztonságosnak működését. Alighanem hamarosan ungi esperesi tisztségre emelkedett.

1564 végén jelentős változás állt be a Tiszáninnen, Lazar von Schwendi császári hadvezért nevezte ki Miksa német-római császár és magyar király felső-magyarországi főkapitánnyá. Ez a sikeres és tapasztalt hadvezér római katolikus volt ugyan, de humanista meggyőződésű, vallásilag türelmes katonai és politikai vezetőként költözött Kassára, főkapitányi székhelyére. 1565. február 11-én elfoglalta Tokajt, miután annak

várában ágyúgolyó megölte Némethy Ferencet, János Zsigmond sikeres hadvezérét, a reformátusok támogatóját. Tokaj után Szatmárt és még több várat, köztük Munkácsot, Szádvárt is elfoglalta Schwendi, aki aztán az antitrinitáriusok megfélemezéséhez látott. 1567 végén elfogatta Egri Lukácsot, majd 1568. január 27-étől zsinatot tartatott Kassán. Ezen a zsinaton az ottani német evangélikus lelkész elnökletével a felvidéki német evangélikus lelkészek és a tiszáninnyi református magyar lelkészek vettek részt. A fogoly Egri Lukács a zsinaton huszónhét tételbe foglalt tanai azt mutatták, hogy azok eltolódtak a kivégzett Miguel Servet tanai irányába. A zsinat elítélte Egrit. A zsinat résztvevői pedig a Szentháromság megvallásáról írtak alá nyilatkozatot. A bécsi pápai nuncius hiába sürgette Miksát, hogy végeztesse ki Schwendivel Egri Lukácsot, a főkapitány arra nem volt hajlandó. Egrit Szádvárra szállíttatta, ahol jó körülmények között tartották fogságban 1572-ig, akkor Jászó várába vitték katolikus őrizet alá, ahol megtört, antitrinitárius tanait visszavonta, de szabadon akkor sem bocsátották, s így 1574-ben börtönben halt meg.

Egri Lukács bebörtönzése és tanai elítélése után az őt követő lelkészek, talán egyházmegyéjének lelkészei az 1568. augusztus 24-i zempléni zsinaton visszatértek a református egyházba. 1567. február 24-26-án nagy jelentőségű zsinatot tartottak Debrecenben a tiszántúli reformátusok, amelyen a tiszáninnyiek is részt vettek, és ők is aláírták a II. Helvét Hitvallást. Ez a zsinat az antitrinitáriusok elleni együttes küzdelem eseménye volt, azon túl, hogy törvénykönyvet alkotott.

1568. május 1-jei kelettel Göncről Károlyi Gáspár kassavölgyi esperesi minőségében, Hevesi Literátus Mihály borsodi esperes és Szikszai Gergely feltehetően ungi esperes levelet intéztek Genfbe Théodore de Bèze-hez és kérték, hogy adjon ki könyvet az antitrinitárius tanok ellen, és kérték segítségét a Tiszáninnyen folyó ilyen irányú küzdelmükhöz. Küldöttekkel jutatták el a címzetthez, mert fontosnak tartották, hogy onnan kapjanak eligazítást, ahol Kálvin már 1553-ban megívta küzdelmét Miguel Servettel. A levél Károlyi kézírásában maradt az utókorra.

Schwendi szíven viselte Magyarországnak a töröktől való megvédése ügyét, 1566-ban azonban nem tudta rávenni Miksát, hogy Győrnél állomásozó százezres serege élén mentse meg a töröktől Szigetvárt. Szigetvárnál I. Szülejmán szultán ugyan meghalt, de a várat a török sereg elfoglalta. Zrínyi Miklós gróf a hazaszeretet és a katonai hűség példaképeként katonáival hősi halált halva vesztett el a várat. 1568 februárjában sikerült Miksának II. Szelim szultánnal Drinápolyban békét kötnie, ami Erdély számára is békét biztosított, ezt követően Miksa Schwendit bárói rangra emelve felmentette főkapitányi tisztségéből. A Drinápolyban megkötött béke után 1593-ig viszonylagos nyugalom következett, amit időnként zavart meg egy-egy hadjárat. A Felvidéken ilyen volt 1588-ban a szikszói diadal, amelyben Rákóczi Zsigmond (1544-1608) egri kapitány kétezer-hatszáz főnyi magyar és német katonával tönkre vert egy tizenkétezer főnyi török sereget. A béke idején az építkezés, a helyreállítás következett a Felvidéken. Göncön is felépítették a lerombolt templomot és a polgárok házán kívül az eklézsia épületeit.

1569. október 20-25 között nagy hitvita zajlott az antitrinitárius tanokról Nagyváradon János Zsigmond jelenlétében. A vitán a tiszántúli református püspök, Melius Juhász Péter volt a házigazda egyházi részről, de részt vett rajta a tiszán-inneni reformátusság képviselőjében Károlyi Gáspár és Szikszai Hellopaeus Bálint egri lelkész, akiket elkísért az előző évben abaújszántói lelkésszé választott Thúri Farkas Pál is. Károlyi kétszer is felszólalt a vitán, de a János Zsigmond által elnöknek kinevezett Bekes Gáspár Dávid Ferencnek és antitrinitárius táborának adott igazat. Ilyen értelemben szólalt fel maga a fejedelem is. A hitvita jegyzőkönyvét Károlyi a tiszántúli református vezetők után negyediknek írta alá. A jegyzőkönyvet az antitrinitáriusok publikálták, és a jegyző, bizonyára degradáló szándékkal a Károlyi nevét nem Károlynak írta, hanem Radicznak és Radiczitnak, amivel a tanult embernek járó nevét vette el.

1584 tavaszán a gönci első papságot odahagyva Tállyára választották első papnak Károlyi Gáspár esperest. Ez után történt egy különös eset, ami mutatja Károlyi esperesi hatalmát. 1584 júniusának végén két tarcali diák belopódzott a szőlőskertbe körtét lopni. Két csősz észrevette, és el akarta fogni őket, de azok fegyverrel védekeztek. A csőszyk bizonyultak erősebbnek, és az egyik diákot úgy megverték, hogy harmadnapra meghalt. Károlyi az esetet megtudva követelte a tarcali bírótól a gyilkossá vált csősz megbüntetését, ami halál lehetett. A bíró meghozta az ítéletet, de végrehajtani nem merte, mert Tarcal mezővárosa a tokaji királyi uradalom birtokába tartozott, és jóváhagyást várt a tokaji bírtok tisztartójától, az pedig a Szepesi Kamarától, ami a tokaji uradalom felettes szerve volt. Károlyi erre esperesi hatalmánál fogva – amire a tarcal-tordai hitvallás az esperest felhatalmazta – egyházi átok alá helyezte Tarcalt, vagyis nem végezhetek ott egyházi szertartást. Az ügy húzó-dott, hamarosan már öt gyermek halt meg keresztleletlenül. A Szepesi Kamara feljelentette az esperest a királynál. Habsburg Ernő főherceg a király meghatalmazásával eljárva, Károlyi megbüntetését rendelte el. Mágocsy Gáspár (1514–1587), Tállya földesura azonban megvédte Károlyit és végül a csőszt végezték ki, ami után az esperes feloldotta Tarcalt a kiközösítés alól. 1587 első felében Károlyi Gáspárt ismét Gönc első papjának választották.

Károlyi családja

Amikor Károlyi Gáspár családját kívánjuk bemutatni, akkor feleségeiről és gyermekeiről írhatunk, a szülői családból egyedül Károlyi Miklósról, öccséről tudunk. Öccse tanult ember volt, akit wittenbergi tanulmányútra segített Gáspár. Miklós hazatérése után pedig bátyja házában lakott. Göncön a mostani római katolikus templom volt akkor előbb a lutheránus, aztán a helvét hitvallású gyülekezet temploma. A parókia pedig valószínűleg a mostani plébánia helyén állhatott. Károlyi Gáspárnak tisztos jövedelme volt nem csupán lelkipásztori és esperesi szolgálatai díjazásaként, hanem főúri patrónusaitól is. Mágocsy Gáspárnak egyre nőtt a hatalma és birtokállománya, neki és András nevű unokaöccsének udvari lelkésze volt Károlyi Gáspár. Szőlőbirtoka volt Gáspár esperesnek Göncön és Tokajban, Miklósnak Zomborban szőlője. Ismeretes, hogy a gönci lelkész azt kérte 1583-ban a királytól, hogy

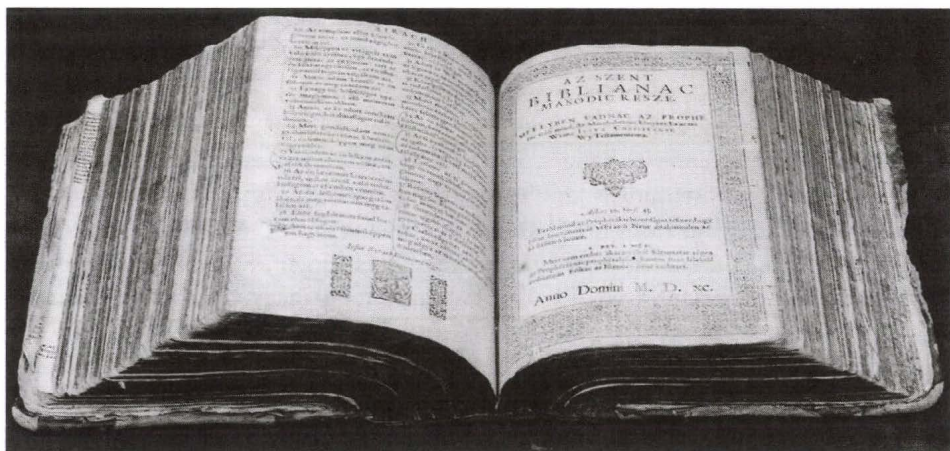
mentesítse tokaji szőlőjét az adók és szolgáltatások alól, amit az két év múlva elutasított. Nagy mennyiségű bora termett Károlynak, amit kereskedők útján értékesített.

Károlyi rejtőzködő természete megmutakozott családi életével kapcsolatban is. Nincs adat arról, hogy mikor nősült először, ki volt a felesége, és meddig tartott az a házassága, voltak-e gyerekeik, ha igen azoknak mi lett a sorsuk. Az általános szokás az volt, hogy a külföldi ösztöndíjas tanulmányútról hazatérve hamarosan megnősültek a rektorok, lelkészek. Első alkalommal általában leányt vettek feleségül, ha megözvegyültek, akkor második házasságukon már egy özvegyasszonyt, rendszerint gyerekekkel vettek nőül. A nők halandósága a szülés kockázata miatt nagyobb volt a férfiakénál, de utóbbiakat sem kerülte el a halál, ezért voltak szép számmal fiatal özvegyasszonyok. Az özvegy férfiak gyorsan újra nősültek, az özvegyasszonyok is férjhez mentek, amint megfelelő kérőjük akadt. A házasságkötés gyakori alapja a rokonok, barátok ajánlása volt; egészen 1944-ig, különösen vidéki településeken, bevett szokás volt a házasulandók ún. „kommendálása”. 1575 körül köthette második házasságát Károlyi Őze Demeter özvegyével, Garai Annával Tokajban, akivel előző házasságából született fia is vele ment. Az új házasságból négy gyermek született: Gáspár, Sára, Kata és Margit. Tállyán nagy tragédia érte a Károlyi családot. Az 1586 tavaszán-nyarán, az országon végigpusztított pestisjárványban elhunyt Garai Anna, valamint Gáspár, Sára és a még két évet sem ért Margit. Gáspár tízéves lehetett, akkor kezdte a görög nyelv tanulását. Katáról azt tudjuk, hogy édesapja halála után, 1597-ben ment férjhez Mednienski András varannói református lelkészhez, a környező keletszlovák nyelvjárást használó gyülekezetek felügyelőjéhez. A Károlyi Gáspár családját ért tragikus gyászesetet wittenbergi diákok örökítették meg latin gyászversekben, e diákok egyike volt Károlyi András, aki rokona nem, de nagykárolyiként földije volt Gáspár esperesnek.

Károlyi Gáspár harmadik házasságkötésének körülményeiről Kassa város jegyzőkönyvéből tudunk. 1587. július 1-én két kassai lelkész azt kérte a városi tanácstól, hogy másnap megeskethesse Károlyi Gáspárt özvegy Szöcs Györgyné Anna nevű hajadon lányával a Szöcs család házában, a Tót (későbbi nevén Kovács) utcában. A városi tanács nem engedélyezte a házasságkötést, mivel előzetesen nem volt háromszor kihirdetve a templomban, amit a lelkészeknek tudniuk kellett volna. Az esküvőt ezért a városon kívül tartották meg. A Szöcs Annával kötött házasságból Anna nevű lányuk született. 1591-ben elhunyt Károlyi Gáspár, özvegye férjhez ment Sárközi Tólas János egri református lelkészhez. Sárközi Tólas János és felesége elhalálozván, 1597 márciusából ismeretes a Károlyi Anna és a Sárközi-rokonság közti vagyonmegosztás irata. Károlyi Gáspár és neje hagyatékából Annának jutottak ezüst és arany neműk, ruhák, edények, bútorok és számos értékes könyv, mind teológiai jellegű, a bibliafordításhoz szükséges mű és a Vizsolyi Bibliából hét bekötetlen példány.

A Vizsolyi Biblia

Károlyi Gáspárnak legismertebb tette az volt, hogy 1590. július 20-án Vizsolyban nyomtatásban megjelentette az első teljes, az apokrifus könyveket is magába foglaló magyar nyelvű bibliafordítást. Nevezetes szellemi teljesítménye volt, hogy megírta *Két könyv* című munkáját, mert a tanult emberek körében égető kérdés volt,

hogy valóban bekövetkezik-e a végítélet még az ő életükben, vagy nem sokkal utánuk. Múlt az idő és a végítélet nem jött el életük során, sőt a könyv szerzője is ágyban, párnák közt hunyt el. Ha mindezeket figyelembe vesszük, akkor azt mondhatjuk, hogy Károlyi Gáspár emlékezetét előbb-utóbb a feledés homálya borította volna, legfeljebb történészek szűk köre foglalkozott volna vele. A Vizsolyban megjelentetett Biblia azonban fenntartja emlékezetét. Ez maradandónak bizonyult, nem engedte, hogy Károlyi teljesítménye kihulljon az idő rostáján.

A humanizmus programja keretében hirdette meg Rotterdami Erasmus (1466–1536) a Biblia olvasásának programját. A lakosság olvasni tanításának elsődleges célja Erasmus szerint a volt, hogy lehetőleg mindenki olvasni tudja a Bibliát, és az emberek arról elmélkedjenek magukban és beszélgessenek egymással. Ennek érdekében kiadott egy általa kiváló tudományos igénnyel összeállított görög Újszövetséget, ami a kortárs tudósoknak olvasmánya és bibliafordításaihoz alapiratul lett. Luther, Zwingli, Kálvin és más reformátorok elsődleges kötelességüknek tartották a Bibliának anyanyelvükre történő fordítását.

1590 előtt magyar nyelvre nem sikerült a teljes Bibliát lefordítani, bár számos próbálkozás született, köztük olyanok is, amelyeket fordítóik a teljes Biblia részenkénti fordításai kinyomtatásának szántak. Az első reformátorok egyike, Dévai Bíró Mátyás (1500?–1545), a magyar Luther célkitűzése volt a Biblia lefordítása, sajnos aránylag rövid és nyugalmasnak sem mondható élete erre nem adott lehetőséget. Felsoroljuk azonban a nyomtatásban megjelent részleges bibliafordításokat. Komjáti Benedek 1533-ban Krakkóban kiadta *Pál apostol leveleit*, Pesti Mizsér Gábor 1536-ban Bécsben *A négy evangéliumot* nyomatta ki (címlapjára az Újtestamentum fordítását íratta), Sylvester János 1541-ben Sárváron a teljes *Újszövetséget* jelentette meg (ízó nyelvjárásban), Bencédi Székely István Krakkóban 1548-ban a *Zsoltárok könyvét* jelentette meg, de jelezte, hogy a Biblia további része is kéziratban lefordítva kiadásra vár.

Két nagy vállalkozás következett ezután, az egyik Kolozsváron Heltai Gáspár szervezésében megalakult munkacsoporté, amely 1551-től publikálta szakaszonként

a Bibliát Heltai saját nyomdájában. Nagyobb részben maga Heltai végezte a fordítást, de ismertek fordító társai (köztük volt Egri Lukács is). Sajnos 1565-ben ez a publikálás megszakadt, bár akkor már aránylag nem sok hiányzott a teljes kiadásból. Az *Újszövetséget* viszont Kolozsváron Heltai saját fordításában kétszer is kiadta. Heltai lutheránusként kezdte fordítását és akkor hagyta abba, amikor református vallását elhagyva antitrinitárius lett.

A másik nagy bibliafordítási vállalkozás 1563 és 1568 közötti időből Melius Juhász Péter (1536?–1572) debreceni lelkipásztor és tiszántúli református püspök nevéhez fűződik. Az *Újszövetséget* ő is kiadta talán kétszer is, sajnos példány nem maradt belőle. Az Ószövetség több könyvét is lefordította, megjelentette, bár nem maradt példány fordítása minden megjelent kötetéből. 1574-ben Bécsben újra kiadták Sylvester *Újszövetség* fordítását özö nyelvjárássra átdolgozva. Telegdy Miklós római katolikus nagyprépost, későbbi püspök 1577-ben az evangéliumok magyarázatos fordítását bocsátotta közre. Végül 1586-ban Debrecenben Félegyházi Tamás református püspök *Újszövetség* fordítása került ki a sajtó alól. Minden tiszteletünk őseinké, akik az állandó háborúskodások közepette a magyar hazában is dolgoztak a Biblia magyarra fordításán, nem rajtuk múlt, hogy 1590-ig nem sikerült a teljes Bibliát magyarul megjelentetni. Meg kell jegyeznünk, hogy a teljes Bibliát akkor az apokrifus könyvekkel együtt értették. Károlyi Gáspár az Ószövetségbe építve jelentette meg. Szenci Molnár Albert 1608-ban közölte először az Ószövetség után külön címlappal az apokrifus könyveket. Majd csak 1661-ben, a Várad Biblia néven ismert kiadástól hagyták el a református Bibliákból az apokrifusokat.

A Vizsolyi Bibliában közölt előjáró beszéd és Szenci Molnár Albertnek 1608-ban és 1612-ben a Károlyi-Biblia két revideált bibliakiadásának előszavában írott adatai szolgálnak alapvető forrásul a Vizsolyi Biblia létrejöttéhez. Meg kell mondanunk, hogy nagyon szűkszavú és olykor dodonai források ezek. Károlyi itt is rejtőzködik, noha a Vizsolyi Biblia előjáró beszédében sok mindent elmond, de alapos szövegértelmezés kell hozzá, hogy ki lehessen hámozni belőle az információkat. Az említett alapvető forrásokon kívül vannak még szerencsére más, sokszor közvetett források is.

A Vizsolyi Biblia előjáró beszédében azt írja Károlyi, hogy *„minekutána hozzá-kezdettem volna egynehány jámbor, tudós atyafiakkal, kik nekem az fordításban segítséggel voltak, meg nem szüntem addig, míg nem véghöz vittem ez Bibliának egészben való megfordítását [...] mind az egész Bibliát versenként fordítottunk, mint az zsidók szokták.*” Tehát ő volt a fordítás fő személye, de volt néhány segítőtje a fordításban. Nyelvészeti megállapítás szerint is több fordító munkája a Vizsolyi Biblia. Nem tudjuk, hogy maga Károlyi mely könyveket fordította, és kik milyen szakaszokat fordítottak rajta kívül. Biztosra lehet venni, hogy Thúri Mátyás 1575-től abaújszántói lelkész a fordítók között volt, túl azon, hogy tanultsága képessé tette arra, az 1580-as években egy Biblia kéziratát vitte Bártfára David Guttgesell nyomdájába, és kinyomtatását akarta megrendelni. A nyomdász azonban hiteltvi okokból nem vállalta a munkát. Bártfa a felvidéki evangélikusság egyik központja volt, a nyomdász maga is lutheránus lévén nem akarta református lelkészek fordítását kinyomtatni.

További fordítóként jöhet számításba Ceglédi Ferenc esperes, aki wittenbergi tanuló társasága volt Károlynak, és 1597-ben hunyt el, Hevesi (Literátus) Mihály esperes, Károlyi másik wittenbergi tanuló társasága, aki 1591-92 telén halt meg. Ceglédi Ferenc, Hevesi Mihály és Károlyi egyívásúak lehettek. Minden bizonnyal társuk volt a fordításban Thúri Mátyás tanuló társasága, Paksi Cormaeus Mihály. Ez a kortársak által nagy tudósnak tartott férfi tíz évig tanult különböző nyugati egyetemeken, hat nyelven beszélt, 1576-ban tért haza, és lett tanár Sárospatakon, majd 1579-ben egri lelképásztor, végül 1583-tól vagy 1584-től szepesi lelkész, ahol a következő év március 2-án meghalt. Ilyen adottságok mellett és a fordítás készültének időpontjában Károlyi közelében, Egerben és Szepsiben egyenesen az ő egyházmegyéjében lelkészkedve, aligha maradhatott ki a fordításból. Egyébként Abaújszántó, Thúri Mátyás szolgálati helye is a Károlyi traktusában volt. A két fordítógyanús esperes, Ceglédi Ferenc és Hevesi Mihály tiszáninnenként Károlyi esperes társasága volt. A fordítás munkálatai az 1570-es évek közepétől készülhetett és 1586 februárjában, márciusában megkapta a munkatársak lefordított szövegét Tállyán Károlyi, hogy a további munkákat elvégezze.

Az előjáró beszédben azt írta, hogy három évig dolgozott rajta, amíg a nyomdába adásra előkészítette. A nyomdába adás 1589 elején történt, a háromévi munkát tehát 1586 és 1589 között végezte el. Károlyi és a vizsolyi nyomda munkájának fontos tanúja volt Szenci Molnár Albert, aki 1587-88-ban másfél évig a gönci iskolában tanult, aztán 1590-ben tizenhetedik évében járva, kéthónapnyi időt szintén ott töltött, és küldönci feladatokat látott el Gönc és Vizsoly között. Ő lett 1608-ban és 1612-ben a Károlyi-Biblia revideált kiadásainak átdolgozója és kiadója.

A fordításhoz figyelembe vették a már nyomtatásban megjelent bibliafordításokat, köztük akár az 1586-ban megjelent Félegyházi-féle Újszövetséget is, és feltehető, hogy Károlyi megörökölte elődje, Bencédi Székely István kéziratban maradt fordítását. A fordítási munkálatokhoz a legfrissebb szakirodalmat használták. Ezek darabjait részben felsorolta előjáró beszédében Károlyi. Beszerzésük nem okozott nehézséget, mert vagy maguk hozták haza külföldi tanulmányútjukról, vagy nyugati tanulmányútról hazatérő ösztöndíjasok hozták meg, de akár Kassán is beszerezheték könyvtáruknál. Károlyi megözvegyült feleségének halála után lányuknak, Károlyi Annának a Sárközi Tálás rokonsággal 1597-ben készült osztálylevele számos szakművet sorol fel, amik bibliafordító édesapjáról maradtak édesanyjára és végül reá.

Károlyi megírja, hogy az általa lefordított szakaszon kívül az egész fordítást ellátta a fejezetek elé írt tartalmi kivonattal (summával), továbbá magyarázó széljegyzeteket írt a nehezebben érthető szövegrészekhez. Az előkerült munkalapokról kiderül, hogy Károlyi társai fordítását is átnézte, ha kellett korrigálta, és egységes helyesírást adott a szövegnek. A nyomdába adáshoz másolók is közreműködtek, hogy jól olvasható, áttekinthető szöveget kapjon a nyomda. Sajnos, hogy a nyomda saját helyesírása szerint még átjavította a szöveget. Pelei János gönci rektor külföldet járt, akadémikus képzettségű tudós tanár volt, aki magas színvonalra emelte a gönci iskolát, mivel helyben volt, előfordulhat, hogy szükség esetén a készülő bibliafordításban is segített Károlynak. Ceglédi János vizsolyi lelkész feltehetőleg az ugyanott

működő nyomda rendelkezésére állt, és segített, ha nehézség merült fel a szöveggel kapcsolatban. Ő szintén Wittenbergben tanult, aztán a nyomdász előző patrónusának, Forgách Imrének udvari lelkészeként jó ismeretségben volt vele.

Károlyiék bibliafordítói munkája és a Biblia megjelentetése nem valósulhatott volna meg, ha nincsenek támogatóik, akik gondoskodnak az anyagi fedezetről, nyomdáról, védelemről. Mágocsy Gáspár és Mágocsy András nagyhatalmú földesurak kezdeményezték a fordítást, fedezték anyagilag és erkölcsileg a munkálatokat, amíg éltek. Mágocsy András 1586 végén, Gáspár 1587 áprilisában elhunyt, úgy azonban, hogy Gáspárnak még volt ideje a maga és András két árva kisfiának, valamint András özvegyének öröksége elrendezésére. Rákóczi Zsigmondot tette András két fiának gyámjává, anyjuk Alaghy Judit segítőjévé és a hatalmas Mágocsy birtok kezelőjévé. Rákóczira bízta a Károlyi vezetésével folyó bibliafordítás további munkálatainak, majd kinyomtatásának ügyét. Rákóczi Mágocsy Gáspár temetése után hamarosan feleségül vette Alaghy Juditot, és miközben gyámkodott immár két nevelt fia felett, a Biblia lefordítását és kinyomtatását kötelességének tartotta és véghez is vitte. Igaz, hogy ezeket a munkálatokat nem a saját, hanem a Mágocsy vagyonból fedezte, de ez semmit sem von le érdeméből, hiszen a végrendeletet maradéktalanul végrehajtotta. Érdekes, hogy sem Károlyi, sem Szenci Molnár nem említi sem a Mágocsyakat, sem Rákóczit név szerint pártfogóként, ugyanakkor név nélkül több támogatóról ír. Feltételezik, hogy esetleg pénzzel segítették a kiadást a környék református főurai: Dobó Ferenc, Thököly Sebestyén, Ecsedi Báthory István és Homonnai Drugeth István.

Rákóczi Zsigmond gondoskodott nyomdáról. Szükség volt rá, hiszen Thúri Mátyás sikertelenül kísérelte meg Bártfán kinyomtatni a Bibliát, tehát Rákóczinak saját birtokán pártfogása alatt álló nyomdáról kellett gondoskodnia. Ilyen nyomda Galgócon kínálkozott, a Manskovit Bálint (Valentin Farinola, Lengyelország – Vizsoly, 1596–97) nyomdaja. A galgóczi nyomda eredetileg Bornemissza Péteré (1535–1584), a felsődunamelléki (samarjai) evangélikus és református közös egyházkerület püspökéé volt. Ez a kalandos életű tudós protestáns prédikátor, író és nyomdász hívta meg 1572-ben alapított nyomdájába Manstkovitot, ahol az már 1580-ban saját neve alatt nyomtatott könyvet. Bornemissza halála után a nyomda a Manstkovité lett, aki aztán Galgócon Forgách Imre pártfogásával dolgozott. Rákóczi jó ismeretségben volt Forgách Imrével, aki mind a református, mind az evangélikus egyházat támogatta, tőle kérte el Manstkovitot nyomdájával. 1588 nyarán még Galgócon nyomtatott Manskovit, legkésőbb az ősz elejére Vizsolyba költözött, ami Mágocsy birtok lévén a Rákóczi földesúri kezelésében volt. Vizsoly egyike volt annak tíz német településnek, amelyet Gönccel együtt telepítettek. Vizsoly uradalmi központ volt, nagy pincegazdasággal rendelkezett, a környék uradalmi szőlészetének termését oda gyűjtötték és ott kezelték. A nyomdát a templommal átellenben lévő földesúri tulajdonú házban rendezték be. Négy szedővel négy sajtón dolgoztak Németországból és Lengyelországból hoztatott papíron. Már abban az évben megkezdték a Biblia szövegének szedését, ez a szedésükör túl nagyra sikerült, kisebbre kellett áttálni, így 1589 elején indult meg a véglegesített tükörrel történő szedés és nyomtatás, ami 1590. július 20-án fejeződött

Károlyi Gáspár gönci szobra (részlet)
Mátrai Lajos György alkotása (1890)

be. 800 példányra becsülik a Vizsolyi Biblia első kiadását, ami akkor magas példányszámnak számított.

Első vizsolyi nyomtatványaként 1588-ban nagy valószínűség szerint kiadott Mantskovit egy következő évre szóló naptárt. Tette ezt azért, mert a kalendárium kelendő portéka volt. Igen, ám de ő a Gergely pápa által elrendelt naptárreform előtt-

ti (ún. Juliánus) kalendáriumot adta ki, ami 10 nappal eltért az országgyűlés által elfogadott Gergely naptártól. Ezzel törvénysértést követett el, amiért Ernő főherceg elrendelte a Szepesi Kamarán keresztül Rákóczinak a nyomda elkobzását, a nyomdász megbüntetését.

Rákóczi Zsigmond Ernő főherceg utasításának nem tett eleget. A nyomdáról azt írta, hogy protestáns Bibliát fog nyomtatni, az addig magyarul meg nem jelent bibliai könyveket nyomtatja ki. Ez szándékában sem volt igaz, de a diplomácia eszköztárában a félrevezetés máig gyakran használt, amit már akkor is szívesen alkalmaztak. Rákóczinak volt már akkor olyan tekintélye, hogy Ernő főherceg kénytelen volt tudomásul venni a választ. A nyomda megmenekült és kinyomathatta az első teljes magyar nyelvű Bibliát.

A vizsolyi nyomda tovább dolgozott azután is, hogy elkészült a Biblia. Tizenegyet nyomatvány ismeretes a Biblia utáni működése idejéből. Manstkovit halálát követően ismeretlen nevű segédje vezette tovább a nyomdát egészen 1599-ig, akkor megszűnt, további sorsa ismeretlen. Felszerelésének egy része a bártfai Klósz-nyomda használatába került.

A Vizsolyi Biblia 2015-ben megünnepeelt 425 éves jubileuma mellett 2016-ban Károlyi Gáspár halálának 425. évfordulójára kegyelettel emlékezünk.

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Jókai Mór, a szőlőbirtokos¹

*„Sohasem tapasztaltam, hogy nagynak lett volna Az arany emberrel,
de siller borára határozottan büszke volt.”*
(Herczeg Ferenc)

Választhattam volna egy másik mottót is bevezetésként, amit mellesleg minden magyar bortájon mottóként, jelszóként tudnának idézni. 1880. július 14-én Jókai levelet írt barátjának, Fenyvesi Ferencnek, aki ekkor pápai ügyvéd és közeleti férfiú, akiből később képviselő és Veszprém megyei főispán lett. Ebben a levélben van az írónak egy klasszikus mondata, amely így hangzik: „A szőlőtő halhatatlan.” E mottónak a története azonban valami mást is igazol, nekünk igen fontosat. Jókai irodalmi pályája egy szőlőlugas árnyékában kezdődött! Ő maga írja ebben a levélben a pápai-aknak, hogy örül a megtiszteltetésnek – már ekkor emléktáblát állítottak neki – s emlékszik rá, hogy első elbeszélését egy pályázatra itt írta. „Megvan-e még az a szőlőlugas a Klára ház kertjében ahol azt a borzalmasan fantasztikus elbeszélést megírtam, aminek Istenítélet a neve. Akkor virágzott a szőlő, a döngő méhek segítettek benne”. Egy kis túlzással írván: legyünk büszkék: Jókait a magyar irodalomnak egy szőlőlugas adja!

A Jókai rajongó magyar olvasó mindenre felkészül, ha a Jókai nevet hallja, de az aligha jut eszébe, hogy Jókairól mint szőlészről és borászról is illene tudnia. Pedig, mint a fenti idézet is mutatja, Jókai nagyon büszke volt gazdasági ismereteire. Pont arra ne lett volna, aki az egész univerzumot ismerte és birtokolta? Igaz, összefüggő nagy szőlészeti monográfiára ne számítsunk tőle, de amit összeszedünk műveiből a borról, kitenne egy külön kötetet. Azt viszont tudjuk, hogy Budán, a Svábhegyen lévő, frissen vásárolt telkén ő telepítette a vadon sziklák helyére a rózsakert és a gyümölcsös mellé a szőlőt is. Fényképek igazolják, hogy a birtokon később már komoly, sokemberes szüretrek zajlanak, s a fotókról tudjuk azt is követni, milyen jelentős szőlőbirtokosi szakmai tevékenysége volt Jókainak.

De volt-e szaktudása hozzá? Vagy csak műkedvelő lehetett? Bármilyen is volt, de pl. a sajátos módszerével a nagy filoxéra járvány idején megmentette a hegyen lévő kis szőlőültetvényének egy részét. Már ezért a legnagyobb utólagos dicséret illeti a szőlészek részéről. Agrárismeretről szóló egyik tanulmányában sok minden más mellett bemutatja a szőlőmetszés eszközeit is, ezek egy része a hagyatékában is fennmaradt.

¹ 190 éve született Jókai Mór.

Szüret Jókaiéknál. (Új Idők, 1898. október)

Meglehetősen ihletetten, a szakemberek számára bizonyára érthetően ír szőlőjének minőségéről, borának állapotáról. Ha lenne ilyen, azt mondhatnánk, ő az első magyar bioborász. „A summa summarum pedig az, hogy énnekem tizenhárom év óta, hogy a filoxéra a szőlőim kétharmadát elpusztította, a pinczemet folyvást sikerül régi állapotban fönntartanom, s az én asztalomra csak olyan bor kerül, a miről bizonyos vagyok, hogy nincs benne szőlőcukor, se spiritusz, se idegen borkő, se kénsav, se tannin, se fukszin, se gliczerin; a mely nem ismer se gallizirozást, se petiotirozást, még vizahólyagot sem; az én boromban nincs más, mint a szőlőfürt nedve. S ez nagy uraság!”

De azt is tőle tudjuk, hogy a szőlészet a legnagyobb és legnehezebb gazdasági munkák közé tartozik. Itt nincs lélektelen munkavégzés, leülés, pihengetés. Egész éves, folyamatos, az időjárásnak kitett tevékenység ez, amely aztán lehet, minden szorgalom ellenére sem hozza meg a kívánt eredményt. Erről is írt egy kedves verset *Szüreti dal* címmel. Művei tele vannak ide illő aforizmaszerű bölcsességekkel, amelyekben valóban feltűnik Jókai szőlészeti tudása, borkészítési tapasztalata, még inkább a bort ivók látványának tapasztalata. Csak néhány ezek közül.

„Máskor is szerettem a szőlőt elnézni. Ezt az isteni növényt, mely az olyan elátkozott földben, a melyben a burgonya nem adja meg a vetőmagot, vígan tenyészik és ontja az emberi kedély örökké gyógyító panaczeját, a föld lelkét: a bort. Máskor is kalaplevéve jártam közötté.”

„A szőlő nem engedelmes jobbágy, mint a krumpli, aki tudja már a kötelességet: – a szőlő a szolgabíró, aki munkára hajt, s halasztást nem enged. Aki szőlőt ültet, nagyurat vesz magának.”

„Mert nem az a részeg ember, aki sok bort iszik; hanem az, aki nem győzi.”

„Aki leves után vizet iszik, attól nem lehet tanácsot kérni. De aki leves után 40 csepp bort iszik, az, ha 70 évig naponta gyakorolja, öreg lesz.”

„Három édes a magyarnak: bor, szerelem és dicsőség.

Háromszor iszik a magyar: mikor jókedve van, mikor rossz kedve van és mikor szomjas.”

Am eddig ez csak szépirodalom. Ilyen erővel a magyar literatura teljes egészét lehetne idézni, hiszen a magyar irodalom alapvetően borivó-borivás jelegű. Az alkotók többségükben, az olvasók nagy százalékban. Csodálatos találkozása ez az alkotásnak és a befogadásnak! A magyar borirodalom *A borivóknak valóval* kezdődik 500 évvel ezelőtt, s tart Mezey Katalin borverséig, 2013-ig, amely egyúttal jelzi, hogy a sokat hiányolt feminista áttörés már itt is megtörtént a borivójogegyenlőség talaján szerveződve. (A folyamat bizonyára nem állt meg e korábbi évszámmál!)

De hát ki ne tudna Csokonai-verseket említeni, vagy Petőfit, a legnagyobb bornemivó bordalköltőt, Vörösmartyt, aki pont az ellenkezője, de még a merengő Madáchnak is vannak borversei, Krúdynak tucatjával bor és szőlő írásai és gondolatai, Ady borkedveléséről már ne is beszéljünk, s így jutunk el Weöres Sándor, Nagy László Nagy Gáspár, azaz a maiak borértelmezéséig.

Ha túlnézünk Jókai szépirodalmi művein, s megvizsgáljuk, hogy milyen volt, mint szakember szőlész, akkor bizony csak megelégedésünknek adhatunk hangot: író, szőlőműves és borász – Jókainál egyenrangú fogalmak. Még ha szőlészeti tudásán talán túl is lépett az idő, de ezt a szakembereknek kell megítélniük.

Jókai és a szőlő kapcsolatát abban a tág összefüggésben kell látnunk, amit így nevezhetünk: Jókai és a természettudomány. A Jókai univerzumban ez azt jelenti, hogy a földtani ismeretektől a biológián át – benne a növénytan, állattan, embertan – az égi jelenségekig minden érdekelte. Mindent elolvasott, kijegyzetelt, és amit lehetett, beépített az életművébe. De soha sem öncélúan, mindig mindent a maga helyén egy hős tettei vagy a cselekmény értelmezéséhez, magyarázásához, vagy a történet továbbvitele érdekében. Nem járunk messze a tárgytól, ha megállapítjuk, hogy mindezen ismereteinek – ami főleg a kertészetet illeti – a szülőváros, Komárom az alapja. És ott is a Sziget, ahol Jókaiéknak maguknak is kis házuk és kertészetük volt. Vagyis a könyvekből, tudományos folyóiratokból származó tudása mellett, vagy azokon kívül, Jókai elsősorban tapasztalati úton jutott ilyen ismeretek birtokába. Mert például egy helyen ahol a bogáncs virágjának a leírását olvasom, látom, érzem, ezt nem lehet könyvből tanulni, azt Jókainak magának gyermekkorában kellett megismernie, és eltenni valahová az emlékezetébe, hogy szükség esetén aztán bekerüljön a *Három márványfej* című regény megfelelő helyére.

De most itt nem a bogáncsvirágról van szó, hanem egy annál sokkal nemessebről, a szőlővirágról. Jókai szerint a szőlő őshazája a Kaukázus, amint azt olvashatjuk a *Görög-tűzben*. Az *Eget vívó asszonysztíben* a korának ismert szőlőfajtái tűnnek fel: bakator, gohér, musztafer, juhfarkú. Tudja és ismeri az alföldi szőlőtelepítést, erről *A tengerszemű hölgy* tudósít, ismeri a szőlőművelés gazdasági kérdéseit, miként a *Rab Rábyban* erről gazdagon sorakoztat példákat. A *Gazdag szegényekben* pedig a borhamisítás napi eseteit is leírja. (De nem érdemes sorolni a Jókai műveket, egy kis fáradsággal szinte mindegyikben találunk ide citálható idézetet!)

Mint szőlősgazda nehéz és fáradságos munkával szerzi tapasztalatait: a saját két keze munkájával. Azt persze túlzás lenne állítani, hogy a svábhegyi szőlőjét ő maga telepítette volna, de a vesszők megerősödése után a szakmai irányítás már az ő tevékenysége. S amíg bírta erővel, olykor a szőlő gondozása is. (Vincellérje azért volt a birtokához, aki ott is lakott a szőlő melletti gazdasági épületben!)

Bírni pedig bírta erővel ekkor még, hiszen nagyon korán, már 1853 augusztusában vásárolja meg az üres, köves területet, ahogy írja: csak bozót, rókatanya, tüskönc (így nevezi a sündisznót) fészek, ami van rajta, amire házat épít a régi kunyhó helyére, s aminek egyelőre legnagyobb értéke a városra néző panorámája. Nincs még 30 éves sem ekkor, s kérdezhetnénk, honnan van rá pénze, ha nem tudnánk, hatalmas sikerei vannak, már megjelent az *Egy magyar nábob*, s mint újságíró is rendkívül jól keres, a *Kakas Márton* karcolatok sora szinte önti hozzá a pénzt!

Jókai szakmailag is felvértezte érezte magát, elsősorban a saját tapasztalatai birtokában, hogy szakmai vitába szálljon a szakemberekkel pl. a filoxéra járvány idején. 1890-ben, február 10-én a parlament ülésén a költségvetés tárgyalásakor is fel szólal ezzel a címmel: *A filoxéra által elpusztított szőlőink felújításáról*. Igaz, Herman Ottó válaszában megtámadja őt, hogy nem ért hozzá, s csak károkat okoz a beszédével, de Jókai megvédi magát mondván, azzal, hogy vitára hív, a figyelmet felkelti, még nem lehet kárt okozni.

Valóban volt, hogy úgy mondjam, szakmai joga szakmai kérdésről beszélni, sőt parlamenti vitát kezdeményezni általában a magyar szőlőművelés érdekében. Mindezt igazolta egy 1896-ban közreadott kis füzet, amelyet manapság újra kiadtak hasonló kiadásban, és ismét csak hiánykönyv lett, pedig ha nem is szakmailag, de „jókailag” nagyon fontos mű számunkra. Már a címe is jelzi: *Kertészgazdászati jegyzetek*. Jókai számára a kertészetgazdász, a füzet tanulsága szerint, elsősorban szőlőművelés. Nemcsak tapasztalati úton szerzett magabiztossággal, de valóságos szerelmes szenvedéllyel beszél a szőlőtelepítésről, művelésről, védelemről. Mindezt a svábhegyi tapasztalatai alapján, amely tudás végül is ötven év eredménye, hiszen a birtokot élete végéig megtartotta, azt csak 1922-ben adták el az örökösök. Aki pedig 50 évig együtt él a szőlővel, azt már nyugodtan tekinthetjük szakembernek, hiszen nem az oklevél teszi a gazdát, hanem a tudás. Jókai például olyan közelségben élt a természettel gyermekkorától kezdve, hogy volt mit megtanulnia. De legyünk őszinték: a munkái, családja stb. révén szerzett bölcsességet azért kiegészítette a szakirodalom felhasználásával is, noha mindig gyanakodva csóválta fejét egy-egy új módszerről olvasván. De például már az ültetendő szőlővesszők kiválasztásában igencsak elfogadta a szakember véleményét, tanácsát, s mindazokhoz hozzá tette a maga tapasztalati úton szerzett bölcsességét.

A Svábhegyen a kert létrehozásánál Jókainak már eleve többes feladata volt: ahogyan írta: „megfogni a földet, megfogni a vizet, megfogni a napot, megfogni a szelet”. Jókainak a meredek hegyoldalban mindent magának kellett csinálnia. Szélfogásra a lakóháza előtti kis fennsíkra lombos fákat ültetett, ezeknek a csemetéit a tájon válogatta, vagyis itthonos fákat alkalmazott. Majd a föld következett: külföldi

útjainak tapasztalatai, s természetes bölcsessége alapján ún. lonkákat, azaz teraszokat alakított ki. A földjéből kiforgatott kövekből gátat emelt, ez megfogta a földet s megfogta a vizet, a napot, és megtartotta a meleget a szőlőtöveknek. (Ide ültette később a Balatonfüredről hozott fügefá csemetéket is, amelyek ennek következtében bőségesen teremtek!) Vízet pedig ide, fel a hegytetőre kezdetben csak puttyonyban hordtak, számárháton. Így Jókai az esővizet is megtartotta. Ciszternát ásott a ház mellé, abban gyűlt össze az esővíz, a lonkák mellett árkokat ásott, majd azokba földet hordatott, hogy a víz ott maradjon Végül épített kerti ciszternákat. S amikor majd megépítik a vízvezetéket, Jókai az óvatos gazda továbbra is használja ezeket a vízgűjtő eszközöket.

Jókainak itt több szőlőültetvénye is volt. Alapvetően magyar fajtákat telepített. Jegyzetiből ismerjük ezek neveit is, a szakemberek számára ismerősek lehetnek. A jegyzetfüzetéből sorolom fel, ahogyan ő nevezte: „apró fekete Jakab szőlő, Szagos fehér korai, Genuai fűrjtojás, fekete zamatos, fehér szagos legjobb, veres ropogós, kitűnő, Gohér, Papsapka, veres chasselas, Fehér sűrűszemű szagos, hegyes szagos, Petrezselyem, veres szagos, rénusz, édes fehér nagyszemű, kecskeszemű”. Majd másutt még: „finom muskotály gömbölyű, repedezett, igen jó, világos hajú egy volt, világos sima hajú gömbölyű, édes fehér sima hajú muskotály”.

Mindez 1857-58-ban. Valaki úgy tudja, összesen nyolc borszőlője és öt csemege szőlője volt itt a Svábhegyen. Egy kortársa is megerősítette ezt, aki 1893-ban ezt írta Sváb hegyi látogatásáról: „Vannak egyes igen finom muskotály szőlőfajtái is, mint pl. a Muscat d'Alexandria, Muscat Lavit Alban; ezeknek eredetét, szeszélyeit mind ismeri s elmondta. Legjobban vonzódik mégis a budai ősi borfajokhoz s nagyban mind ezek vannak nála művelés alatt. A metszés tekintetében is konzervatív; nem kell neki a Guyot-féle s egyéb komplikált és jobb talajra való metszsmód; ő nem tért el soha a budai csapos fejmetesztől, úgy gondolkozván és helyesen is, hogy «jusson is, maradjon is minden évre termés».”

Megjegyezzük, hogy Jókai a maga módján terjeszkedett is, a közelben az Orbán-hegyen és a Kút-völgyben is vásárolt szőlőt, de ezek már termőre fordultak. Mondhatnánk, elege lett a telepítés áldatlan küzdelméből, de erről maga cáfol meg, amikor ezt írja. „Éppen az a szép benne, az a nagy élvezet, mikor a földet kényszerítjük, hogy teremjen.” De meglátjuk azt is, hogy neki a szőlő nem a megélhetés, a vagyonszerzés további lehetősége. Megfigyelte, ahogy népszerűvé válik a Svábhegy, egyre többen vesznek erdőt, bozótos területet, s azt gátlástanul kiirtják. Ezeket az embereket Jókai „szőlőművelő vandáloknak” nevezte. Meg is magyarázza mi ez az ellenszenv irántuk. Hiszen ezek már északi fekvésű területek, eleve nem teremhet szőlő, nem lesz bor. Vagyis ahogy írja: „Mert aki azért pusztítja ki az erdőt, hogy krumplit vessen a helyébe, annak mentsége, hogy éhes, de aki szőlőért irtja a ligetet, az csak szomjas, s ez nem mentség.” Így is történt hamarosan: nem volt víz, kiszáradtak a tövek, az erózió miatt terméketlenné vált a talaj, aztán hatalmas jégverés pusztított, s végül jött a filoxéra, amely ellen csak Jókai tudott védekezni, s bár ő maga is sokat vesztett, azért egy jelentős része megmaradt a szőlőjének.

Mint köztudott, Jókai nagy természetimádó volt, szenvedélyes gyümölcskertész, de számára legfontosabb növény a szőlő volt. A kertészetgazdászati jegyzetek döntő része a szőlővel foglalkozik, mint említettem, s ahogy írták róla: „Hitte, hogy a jó gazda számára minden szőlőtőke s minden gyümölcsfa vagy lombfa egy-egy sajátos személyiséggel, lélekkel, felruházott lény, saját történettel, saját lélekkel.”

Csak – terjedelmi okok miatt – a felsorolás szintjén jelzem, hogy Jókait milyen szőlőművelési gondok érdekelték. Önmagában is érdekes az írása, hiszen gazdag szőlő-nyelvészeti kifejezéseket, kultúrákat ismerünk meg belőle s látjuk, hogy másfél-száz évvel ezelőtt hogyan s miként foglalkoztak szakmával. Hiszen amit a mai agrárszakemberek tankönyvekből tanulnak, azok valamikor Jókai számára a tapasztalt-szerzés lehetőségei voltak. Az különösen érdekes lehet, hogy mennyit változott a világ ezen a területen is, de Jókai megmosolyogtató szőlőtermesztési naivitása a maga módján mégiscsak hozzájárult e szakterület fejlődéséhez, az akkori olvasó ismeretbővítéséhez mindenképpen.

Jókai szőlője ellenségeit meg is nevezi: filoxera, peronoszpóra, dematorfóra. Tizenhárom évig küzdött velük, amíg győzött, s ebben a küzdelemben, ahogyan írja: egy évszakot sem volt szabad kihagynia a küzdelemből.

Sorra veszi: a termőtalaj előkészítése, a szőlőtalaj rigoloztatása, a lonkák kiépítése. Felsorolja milyen amerikai szőlővesszőket hozatott, hogy a filoxerában elpusztultakat pótolja (gyökeres vesszők a kecskeméti szőlőiskolából) pl. Herbemont, Otelló direkt termő, Solonis stb., s mi lett ezeknek a sorsa. Miként járt a szakmai tanáccsal a filoxéra védekezés során, azaz bepermezte a szőlőt, s „tavaszra igaz, hogy filoxéra nem volt a szőlőmben, de szőlő sem volt.” Maradt kb. 50 portói tőkéje. Úgy érzi, joggal nevezheti magát ezután vén száárnak. Újra ültette az egészet, de most már nem engedte szénkénegeztetni a vesszőket. Továbbá leírja, hogyan védekezett a filoxéra ellen a maga esze után indulva, szól a szénkénegezés hasznáról és káráról, a műtrágyázásról, az istállótrágya hasznáról, a gazdálkodás költségeiről, vagyis megéri-e mindez, amit ráfordít a szőlőre.

Megalkotja a „kertész urak és kertész gazdák” kategóriáit. Önmagát mind a kettőhöz sorolja. Kertész úr, mert csak a saját gyönyörűségére foglalkozik a szőlővel, kísérletezik, próbálgat. De ugyanakkor kertész gazda is, „aki számít, aki hasznot akar látni”, amely behozza a kiadásokat. Joga van tehát megosztani e két területen tapasztalatit az olvasóval. Igen tetszetős az az aforizma bölcsessége, amit a szőlősgazdáknak ad: „A szőlőkertészetenél első virtus a türelem. Nem szabad a szőlőt zaklatni. Van annak magához való esze. Tudja, hogy mire vállalkozik.”

Majd elemzi a peronoszpórát, a dematorfórát (gyökérpenész), a mézharmatot, az az aphiseket (levéltetű) és az áldott kis istenbogárkát, így nevezik a katicabogarat, a levéltetűk pusztítóját. Szóba kerül a látható szőlőpusztító a „rhyncites bacchus”. Tanácsokat ad saját évtizedes tapasztalatai alapján a tavaszi fagy elleni védekezéséről. Az ő praktikuma ehhez az az életéből vett segítség. Mint tudjuk: újságíró volt, főszerkesztő, laptulajdonos – és előrelátó gazda. Az el nem adott újságokat felvitette a hegyre, mázsaszámra ott álltak a padláson. Jött a májusi fagyveszély, minden karón áthúzott

egy újságot, le egészen a szőlő tövéig s így betakarta azokat. Egészen addig ott maradtak, amíg a fagyveszély el nem múlt. Úgy véli, nem a hidegtől fagy el a szőlő, hanem a dértől, az ellen pedig jó az újság. „Ócska hírlap pedig minden tisztességes háznál van bőségesen.” (Mintha látta volna a mai sajtókiadást Magyarországon.)

És kérdezhetnénk, mit csinált Jókai a maga természetette borral? Eladta? Kimérte? Dehogy, megitta! Büszke volt rá, hogy ő és vendégei az általa termelt bort isszák. Különösen a vörösborára volt büszke, s mint minden igazi szőlész-borász, meg volt róla győződve, hogy az övé a legjobb.

Értelemszerű lenne a kérdés, hogy az 1857-től Balatonfüredre járó Jókai, aki 1870-re házat épít magának, vajon ugyanilyen kapcsolatba került a másik jeles bortájjal, a füredi-csopakival is? Jókai itt nem vásárolt szőlőt. Kezdetben sógoránál, Huray Istvánnál, annak tihanyi szőlőjében vendégeskedtek. Lipták Gábor tudni véli, hogy ez a préház vagy a kopaszhegyi vagy az óvári szőlőkben lehetett. Tény, hogy Jókainak kezdettől van itt is szőlő- és borélménye. Ráadásul 1857-es első balatoni útjuk során Tihanyt is felkeresték ismerkedés közben, s ott a kolostorban ebédelték, vendégül látták őket a szerzetesek. Feljegyezték, hogy Laborfalvi Róza, aki maga amúgy nem ivott soha „nem tudott ellenállni a szíves kínálásnak, mikor a folyó aranyhoz hasonló, pompás zamatú balatonmelléki borokat töltögette az apát úr...”

Ez volt az híres látogatás, ami talán megalapozta a majdani telekvásárlást és villaépítést. S melynek során meggyőződtek arról, hogy Füred milyen népszerű, s mennyi mindent kellett még fejlődnie. S itt is megjelenik a füredi szőlő. Váli Mari emlékirataiból tudjuk, hogy a színház mellett (ma az Anna Grand Hotel áll a helyén), volt a kis, még eléggé elhanyagolt park vagy kiserdő, s azután kezdődtek a füredi és arácsi szőlők. De ezek már akkor a helyi idegenforgalom szolgálatában álltak, mert mindegyikben volt préház, abban legalább egy szoba és konyha, írja az emlékező unokahúg. S ezek a szezonban afféle vendégszállásul szolgáltak, mert Füreden főleg az Anna-bál idején nem volt hely, még a fürdőszobákat is kiadták.

Pénze lett volna rá ugyan, hogy szőlőt vegyen Füreden is, hiszen az első gazdag írónk volt, csak ideje nem jutott már arra, hogy újabb „urat vegyen a nyakába,” azaz törődjön a szőlőműveléssel. Mert azért akármennyire is munkásokkal dolgoztat a szőlőbirtokos, csak oda kell figyelni arra minden évszakban, minden munkaszakban. A Pesten élő író, újságíró Jókai, akit napi penzumok kötnek az íráshoz, aki országgyűlési képviselő, aki fontos társadalmi, politikai tisztségeket tölt be, újságokat ad ki, utazik Európában a feleségével stb. stb. – már ezt nem meri vállalni.

Ez azonban nem teljesen igaz. Jókai Füreden is megcsinálta, igaz kicsiben a maga teraszos kertművelését. Itt is kőből, bozótból kellett varázsolnia. A villa mögötti meredek oldalon három teraszt alakíttatott ki s az egyikre szőlőt telepített. Nyilvánvaló, a méretekből látjuk, hogy ez csak csemegeszőlő lehetett, a ház szükségletére szólván, szüretre ez már nem volt elég.

Itt Füreden már más borát issza. Unokahúg, Váli Mari visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a füredi gazdák szívesen látott vendége volt. Kitűnő asztaltársaságában

mindig a helyi bort itták. Társaságában volt Orzovenszky Károly fürdőorvos, Huray István, sógora, a kitűnő orvos, Écsy László, a fürdőigazgató és Csemegi Károly, a nagyszerű jogász, hogy az alkalmi napi vendégekről már szót se ejtsünk. Hogy a füredi csárdában, amelyben kitűnő cigány játszott, mint pl. Farkas Miska, gyakran megfordult egy-egy jó pohár arácsi, csopaki bor kedvéért. Mert nem volt aszkéta, az bizonyos. Aki a bablevest annyira szereti („angyal bakkancs görög olvasóval”), aki olyan ízesen tud írni a magyar étkekről (minden regényében jóízűen esznek jókat a hősei) nos, az az ember a bort sem vetheti meg. Ehhez nézzünk bele regényeibe, kezdjük újra olvasni a 100 kötetet, s látjuk majd, hogyan mulatnak hősei. Lapozzunk bele az *Egy magyar nábob*-ba, s máris ott találjuk magunkat egy tivornya közepén. Vagy olvassunk bele *A kötél áztatva jó* című novellájába, s lássuk, milyen tapasztalati úton jutott Jókai a leíráshoz.

A sor végtelen, miként végtelen az élmény, amit Jókai nekünk a műveivel ad.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Gyümölcsfák, rózsák, regények, Jókai Mór és a Svábhegy Bp. 2001. Petőfi Irodalmi Múzeum. Benne: *Vasvári Zoltán*. „Isten kegyelméből engedélyezett sziget.” Jókai Mór és a Sváb-hegy; *Fábri Anna*. Szent természet és boldog kertészkedés; *M. Szilágyi Kinga*. Jókai tündérkertje.
- Jókai Mór*: A filokszeria által elpusztított szőlőink felújításáról. Az 1890 évi állami költségvetés részletes tárgyalásakor elmondott felszólalása. In: *Jókai Mór*. Politikai beszédek, 2. k. Bp., 1930.
- Jókai Mór*: A magyar nép adomái. Az önkényuralom adomái. 1. k. Bp., 1992. Akadémiai Kiadó- Argumentum Kiadó. Jókai Mór összes művei. Adomák.
- Jókai Mór* költeményei 1-2. k. Révai Kiadó, Bp., 1898.
- Jókai Mór*: Kertészgazdászati jegyzetek. Budapest Jókaija. Budapesti Negyed, 2007. 58. sz. valamint: Kertészgazdászati jegyzetek, Bp., 2002. Budapest Hegyvidék XII. ker. önkormányzat, Nap kiadó.
- Jókai Mór* levelezése 1876-1885. Bp., 1992. Akadémiai Kiadó. Jókai Mór összes művei. Levelezés III.
- Jókai Mór*: Följegyzések 1. Bp., 1967. Akadémiai Kiadó. Jókai Mór összes művei.
- Lipták Gábor*: Jókai Balatonfüreden, Balatonfüred, 1967.
- Molnár István*: Jókai mint szőlősgazda és kertész. Vasárnapi Újság, 1893. 53.sz.
- M. Szilágyi Kinga*: A szőlőtő halhatatlan. Budapest Jókaija. Budapesti Negyed, 2007. 58. sz.
- Váli Marci*: Emlékeim Jókai Mórról. Bp., 1955. Szépirodalmi Kiadó.
- Veress Zoltán*: Jókai természettudománya. Bukarest, 1976. Kriterion Könyvkiadó

BALÁZS ILDIKÓ

Kemény Zsigmond: A rajongók

„Hanyagsággal kezdődik ez az élet, amelynek már ifjúi éveit vad szenvedélyek küzdelme veszi körül” – indul a filléres klasszikus regényeket szerkesztő s a bevezetőket író Laczkó Géza felelős szerkesztő előszava, melyet a most 140 éve elhunyt báró Kemény Zsigmondnak Az Est-lapok kiadásában megjelenő regényéhez írt az 1930-as években. A két vaskos, vászonkötésű mű sine anno, a kiadás évének feltüntetése nélkül jelent meg. Mennyet és poklot megjárt szerző letisztult regényét kapja kézbe az olvasó. Három kezdeti társadalmi regénye után (Férj és nő, Ködképek a kedély láthatárán, Szerelem és hiúság, mindhárom egy-egy házasság tragédiája), megjelenik a már többek által olvasott Özvegy és leánya, mely házassági tragédiájával és XVII. századi történetével átmenet A rajongók és Zord idő között, az utóbbi kettő immár történelmi regény. Kemény író, publicista, politikus, a magyar romantikus regényirodalom Jókai Mór mellett legnagyobb alakja. A rajongók megjelenésekor a Pesti Napló című magyarországi politikai napilap (1850–1939) szerkesztője, melynek alapítását az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utáni legfontosabb sajtótörténeti eseményként tartják számon.

Kemény ebben az 1855 és 1859 között megírt regényben jut el írásművészetének csúcspontjára. Helyszíne Erdély (Gyulafehérvár, az akkori fejedelmi székhely. és Balázsfalva, a szombatosok gyülekezőhelye, Pécsi Simon volt fejedelmi kancellár lakhelye), ideje a harmincéves háború (1618–1648) dereka. „Alakjai: fanatikusok, a pénz, a politika, a bosszú, az égi szerelem s az égi szeretet fanatikusai, azaz rajongói. Tárnya: hogyan morzsolják fel a történelmi nagy fordulatok az egyén féregnyi életét”, írja Laczkó Géza.

De miért is lehet érdekes egy 150 évvel ezelőtt megírt könyv, amely cselekményének ráadásul közel négy évszázaddal ezelőtti események állnak a háttérben? Történeteszek a célovasók? Vagy feltételezhető ismétlődő kiadásai kapcsán, hogy az olvasókat minden korban érdekli a történelem?

A régmúlt századok szolgálnak most is aktuális, eseményeket generáló, ám mélyen emberi dolgok háttérül. A szerző feltárja az események mozgatórugóit, hiszen a történelem sodrát is apró emberi dolgok, szeszélyek, lépések – és nem föltétlenül jól megfontolt, bölcsen előkészített döntések – terelték mederbe. Érzelmi alapon döntenek az emberek. Ám az érzelmek sodra terelhető. Megtanulható, kit szeressünk. Itt nincsenek elvadult szenvedélyek, mint Makkai Sándor *Ördögsekerében*, Báthori Gá-

Kemény Zsigmond
(Alvinc, 1814. – Pusztakamarás, 1875.)

bor és Anna tragikus testvérszerelméről szóló regényében, és tanulható a hirtelen döntés lendületében az életmentő cselekvés. (Laczkóné gyerekeit gondozásba adja, és férjét menteni igyekszik, a fejedelemsasszony higgadtsága megmenti az árvíz után ész nélkül gyerekeiről hírt kapni igyekvő Laczkóné életét és jó hírét).

Kemény Zsigmond író s nem történész, még ha történelmi keretbe ágyazott dilógiát is ír. Nagy terjedelemben, két kötetben, lendülettel, éleslátással, az események hátterének láttatásával. Embereket ábrázol, magas pulpitusra állított eszményeket, akik 15 évesen bölcsként szólnak (Báthory Zsófia), hitük mellett kitarva, mély emberségről tesznek tanúbizonyságot (Lórántffy Zsuzsanna), vagy épp gyermetegként balgák, tévovázók (Dajka János püspök), körmönfont-okosak (Kassai István ítélőmester), vagy szilaj kamaszok (ifjabb Rákóczi György), és következetesek, mint valami megfellebbezhetetlen ám magasságában láthatatlan-halovány instancia, mindennek végére pontot tevők (a fejedelem).

A regényíró eszményeket mozgat, a cselekvések okát tárja fel, mely saját életét sem mindig a pulpitus magányába emelte. Igyekszik elhitetni, hogy van egy törvény. De a fátum erős; a sorsnak törvénye van, nem mindig esetleges minden. A regény főszereplője a fátum. (Bartha János irodalomtörténésznek a regényről középiskolásoknak írt összefoglalójában hat oldalon huszonkétszer fordul elő a sors szó.)

És hol marad a pórnép, a kisemberek? Akiknek látszólag nincs hatásuk a nagyobb eseményekre? De bizony van nekik is. Íme, egy pórfíú nyújtja kezét a fátum ajándékaért, megszökik a földesúrtól, akinél tehetsége és élete nem nyerhet értelmet. Szőke Pista jobbágygyerek, alias Laczkó István papnak tanul befogadó családja jóvoltából, de éles esze, vitatkozó hajlama nem elégszik meg a bevett vallások tanulmányozásával, gyakorlásával, s a szombatosok táborába áll. Igéihirdető lesz az új vallássá tömörülők minden hevével, szenvedélyével, rajongásával. Éles esze megvédi a túlkapásoktól, de mint szombatosnak, táborá nincs nyugalomban, az Európában egyedülállóan Erdélyben és Lengyelországban meghirdetett vallásszabadság keretei közt sem. Egyéni érdekek (az akkori és a korábbi ítélőmester érdekei) csapnak össze a feje felett.

A történetek mindent maga alá tipró kerekét csak két szelíd, de lélekben férfiaknál erősebb asszony karja tudja lelassítani. Ha megállítani nem is. Keménynél a sors csak férfiakat tud megtörni, romba dönteni, halálba kergetni.

Ami állandó: a fejedelem következetessége, bölcsessége. Ami leáldozik: a feltörekvő okosság. Ami rehabilitációt nyer: a nyíltszívrű, ám csillagászati eszközeinek

társaságában, magányosan a fátum törvényeit kifürkészni igyekvő, hezitáló, jóindulatú, de már erőtlen, dúsgazdag volt országbíró napja. Lányát férjhez adják, birtokaiból visszakap a fő- és birtokvesztés ítéletének kimondása ellenére is. S benne a gyengeség, sorsnak való önmegadás, tétova gondolkodás a romlást indukálja. Pécsi Simon napja végérvényesen lehanyatlik.

Ha pedig valaki békétlenséget szít – Kádár erényt és törvényt emlegető, de lányát embertelenül kitagadó szombatos prédikátor-vezér –, az jó, ha nyugodt szívvel megy a halálba; ha lánya nem kedves, ha rajongása földtől elrugaszkodott, a bevett vallások híveit megbotránkoztató. Üzenetet közvetít, majd vállalja a megkövezést. Az ő alakját ellenpontozza a másik szombatos-vezér, Laczkó István, a nagy ívű pályát bejáró, hullócsilag-életű prédikátor. A mindentudó narrátor e szereplőről mondhatja el Flaubert klasszikussá vált mondatát, hogy „Bovaryné én vagyok”; Laczkó István én vagyok; vele vállal sorsközösséget, mintegy anticipálva saját életének bealkonyulását, elméjének elborulását, majd viszonylag korai halálát. Laczkó a család és elvei közt öröklődő, majd elveit feladó pap. Egy kegyes hazugság – nem pórfiú, hanem puskásivadék –, és zsarolható, áldozattá válik.

És a fiatal katona, a zablát vesztett események másik áldozata? A szűcsmesterből lett, hatalmas ítélőmester unokaöccse, Kassai Elemér? Pécsi Debóra, a szombatos lány szerelme? Mitől értelmes e derékba tört élet? A kitartás, a hevességgel párosuló szelídség – a szelídek öröklik a földet – és mérhetetlen önzetlenség jelleme? Élete értelmét kutatni kár, a történelem végez vele. Debórának viszont élni kell, joga van az új nemességnek a történelmi családok közé emelkedve történelmet írni. Az idők változnak. A szerencse forgandó, ma fent, holnap lent. Fortuna labilis, ahogy Faludi Ferenc, XVIII. században élt jezsuita szerzetes-költő írja. Erről tudósít Kemény. Péterfy Jenő már 1881-ben megállapította: „Kemény alakjaiban a reális, a tények világával lépten-nyomon összeshövedik egy másik, a képzelem, a sejtések, a látományok világa. Kemény jellemei igazán költőiek ott, hol e kettő bennök a drámai mozzanatokban egymással közel érintkezik, percekre egyesül. Hősei így nagyobbára kétlaki emberek, kik csak pillanatokra élnek a külső, a tények világában, hazájok inkább a lelkiismeret.”¹

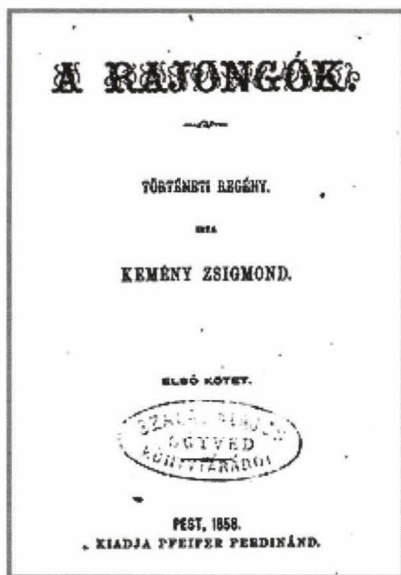
De mivel is szólítja meg a mai olvasót a regény? Cselényi László Sütő András művei nyomán készített filmjének (*Mert ahová te mégy, oda megyek én is*) látomásos jelenete jut eszembe. Halottak napján, a temetőlátogatáskor felül sírjából, melyen tyúkok kapirgálnak, báró Kemény Zsigmond, elhessenti a tyúkokat elhanyagolt, elfeledett sírhalmáról, és leporolja avított bársony vitézkötéses mentéjéről, kacagányáról a földet; a szarkasztikus-horrorisztikus ám szomorú filmjelenet a mai nézőben is döbbenetet kelt. Ha Kemény regényét vinnék filmre, bizonyos jelenetei a mai, ingergazdagsághoz szokott nézőt is megállítanák.

Ám írott sorai is lebilincselnek. Két mezőségi írónk van: Kemény Zsigmond és Wass Albert. Előbbi nem sokat törődött a táj leírásával, utóbbinál a táj gyakran cse-

¹ Báró Kemény Zsigmond mint regényíró. Budapesti Szemle, XXVIII. kötet. Péterfy Jenő Munkái, Irodalmi tanulmányok. Franklin Társulat, Bp., 1928. 55.

lekvéggeneráló erejű. Kemény regényeiben más erő rendeli magához az irányítást. A történelmet – legyen az egyéni, közösségi – a sors írja. A sors-generálta közösségi történelem kegye az is, hogy a szereplők közül egyedül a történelem szabályai szerint megbukott Pécsi Simon kancellár neve maradt fenn az egyház- és irodalomtörténetben, mint szombatos énekszerző, aki a zsoltárokat héberrel magyarra fordította. Orbán Balázs írja róla: „Pécsi Simon – korának ezen félreismerett nagy embere – volt a szombatosságnak ha nem is alapítója, de mindenesetre tovább-terjesztője. A kor, melyben Pécsi élt, a vallásos eszmék forrongásának volt korszaka. A lelkiismeret szabadságának, a meggyőződés emancipatiojának küzdelemteljes korszaka; midőn huszas, száz ezereknek életébe kerültek harczok után, végre eljutott oda az értelem, hogy a mit érzett, s a mi lelke hitévé vált, kimondhatta a nélkül, hogy az inquisitio iszonyatos torturájának dobassék áldozatul.”²

*A rajongók*kal Kemény saját lelkiismereti-szabadságáért szól saját korában, az elvesztett 1848-as szabadságharc utáni politikai manőverezésnek idején, amikor a szabad szó és cselekvés éppoly életveszélyes lehetett, mint amikor a szombatosok fő- és jószágvesztését elrendelték 1638-ban Erdélyben.

² A székely szombatosokról. In: A Székelyföld leírása.

BÓNIS FERENC

Európai volt és magyar Kétszáz éve született Mosonyi Mihály zeneszerző

Pesti zeneszerző-barátja halálhírét hallva, az alábbi sorokat vetette papírra 1870. november 2-án „hírhedett zenésze e világnak” Liszt Ferenc: *„Mosonyi halála mindnyájunk szívét mély gyásszal tölti el. Elvesztése elszomoríthat a hazai zeneművészet érdekében is, melynek ő egyik legnemesebb, legbátrabb és legérdemteljesebb képviselője volt. Bárki is büszke lehetett vele lépést tartani az általa követett jó úton... Tiszteljük emlékét az által, hogy igyekezzünk gyümölcscsöszvé tenni példáját és útmutatásait.”*

Ki volt ez a muzsikus, akinek műveit az utóbbi évtizedekben kezdi csak megismerni a zenei világ? Milyen művészi tettekkel érdemelte ki Liszt Ferenc és Richard Wagner nagyrabecsülését?

Mint Liszt és Erkel családja, Mosonyié is az akkori Nyugat-Magyarországról származott. Szülőhelye – mely ma Frauenkirchen néven az osztrák Burgenland része – a Moson megyei Boldogasszonyfalva volt, a Fertő tótól keletre. A *Brand*ként született zeneszerző, szűkebb pátriája nevét felvéve, *Mosonyi*ként írta be nevét a magyar zenetörténet könyvébe. Idősebb Brand Mihály, a muzsikus apja, szegény falusi szűcsként vagy tímárként kereste kenyerét, a család csak gyermekekben volt gazdag. Ifjabb Brand Mihály, a későbbi Mosonyi, tizenegy testvér között a negyedik gyermeke volt szüleinek. Néhány fúvós és vonós hangszer kezelését, „*amúgy paraszti módra*”, már Boldogasszonyfalván elsajátította. A szűknek bizonyult családi otthont azonban korán, tizennégy esztendősen el kellett hagynia. Először Magyaróváron volt sekrestyés, majd Pozsonyba ment, ahol sikerült beiratkoznia az ottani tanítóképzőbe. Hogy fenntartsa magát, újsághordóként, majd nyomdai betűszedőként kereste kenyerét. 1835-ben a szlavóniai Rétfaluba került grófi zenemesternek. 1842-ben Pestre költözött, itt működött haláláig, mint zeneszerző, zongoratanár és az akkortájt kibontakozó hazai zenei publicisztika művelője.

Kompozícióit hamarosan megismerte a pesti közönség. Első miséjét a belvárosi plébániatemplom együttese mutatta be, nyitányát és I. szimfóniáját a pesti Hangszegyesület zenekara. 1843-ban tagja volt, Vörösmarty Mihállyal és Erkel Ferencel együtt, a *Szózat* megzenésítésére meghirdetett pályázat bírálóbizottságának. A díjnyertes pályamű, Egressy Béni kompozíciója, Mosonyi több kései művében viszszaesendül majd.

Zeneszerzői munkásságának első korszakában a klasszikus bécsi mesterek, mindenekelőtt Beethoven követőjének bizonyult. Híre ekkortájt jutott a legmesszebbre. Zongoratrióját a bécsi Haslinger kiadó, két német dalsorozatot a lipcsei híres Breitkopf és Härtel jelentette meg. Második szimfóniája megszólalt Aachenben is (partitúrája ott semmisült meg a II. világháború bombázásai során). A negyvenes években komponált kamarazeneműveiben döntő szerepe volt a bécsi muzsikának.

Stílusában az ötvenes évtized hozott döntő fordulatot. Megismerte Wagner addigi műveit és felismerte korszakalkotó jelentőségüket. A konzervatívabb ízlésű Erkel Ferenc az ő tanácsára tűzte a Filharmóniai Társaság második koncertjének műsorára a Tannhäuser-nyitányt.

1856-ban két élmény terelte új irányba érdeklődését. Tavasszal Pesten koncertezett a német zenei romantika híres szerzőjének, Robert Schumann-nak nem kevésbé híres zongoraművész-felesége, Clara Schumann. Mosonyi az ő révén ismerkedett meg Schumann intim műfajaival, a nagyromantika bizonyos tartalmi, formai és harmóniai újításaival. Még fontosabb, egész életére kiható volt a másik élmény: találkozása a liturgikus zenei egyik romantikus remekével, Liszt Esztergomi miséjével. Az esztergomi bazilika felszentelésekor Liszt által vezényelt bemutató – melyen Mosonyi zenekari nagybőgősként vett részt – elementáris hatással volt a pesti muzsikusra. Ő maga így emlékezett életének e nagy élményére: *„Őszintén bevallom, hogy akkor ez a mű rám nézve az a fény sugar volt, mely egykor Saul Pállá változtatá. Mert addig én is csak a sok üres szót szaporítottam, mely Lisztet mint kiváló zongoravirtuózt dicsőítette ugyan, de nagy zeneköltőnek egyáltalában nem akarta elismerni. – De a kérdéses mise próbái alatt leesett a hályog a szememről, s töredelemes szívvel vertem a 'mea culpa'-t...”*

Liszt zenéjének korszerűsége és nagyszerűsége annyira lenyűgözte Mosonyit, hogy elhatározta: átírja a művet zongorára, négy kézre. Két tétel átíratát 1860-ban eljuttatta Liszthez, nagy örömet szerezve általa: *„Kedves és tisztelt Barátom”* – írta a megajándékozott a pesti muzikusnak. *„Az ön kitűnő mise-átírdolgozását (Kyrie és Gloria) őszinte örömmel, azonnal kipróbáltam zongorán... Hans von Bülow játszott a jobboldali részt, én a baloldali. Ha jelen van, csaknem annyira elégedett lett volna az előadással, mint a zongoristák a mesteri és mintaszerű átíratával.”*

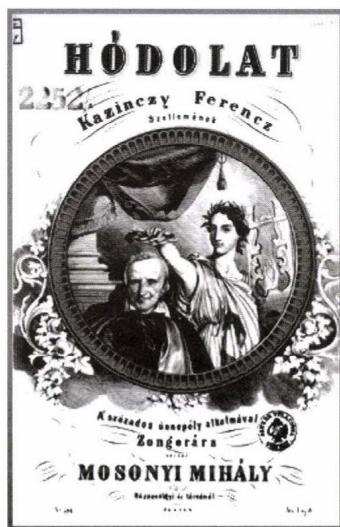
Az esztergomi bemutató és a zongoraátírat elkészülte között Mosonyi Liszt vendégszeretettel élvezte Weimarban. Részt vett a Faust-szimfónia ősbemutatóján, és megmutatta Lisztnek német operája, a *Kaiser Max auf der Martinswand* partitúráját. Lisztnek komoly szándéka volt, hogy előadja a művet a weimari udvari színházban, de ehhez bizonyos korrekciókat kért a szerzőtől. Alkalmasint arra is volt módjuk, hogy beszélgessenek a magyarországi osztrák politikai nyomás enyhülésé-

ről és ennek függvényében a megteremtésre váró, európai rangú magyar műzene kérdéseiről is. Mert Weimarból hazatérve, egy darabig foglalkozott még Mosonyi a német opera csiszolásával, de egy idő után örökre félretette azt. A megújuló nemzeti törekvések légkörében egyre intenzívebben érdekelték egy megteremtendő modern, magyar nemzeti zene kérdései. Első ilyen irányú kísérleteivel rövidesen meg is jelent a nagyközönség előtt. Schumann *Gyermekjeleneteinek* ihletésére megírta *Magyar gyermekvilág* című életkép-sorozatát, felhasználva a népies magyar műzene – vagyis a magyar nóta és a csárdás – dallam- és formatípusait, de élve Schumann zenei lélekábrázolásának finom eszközeivel is.

Liszt hatására szimfonikus költeményeket írt. Első a *Hódolat Kazinczy Ferenc szellemének* (az a világirodalom első szimfonikus műve, melyben szerepet kapott a cimbalom), ezt követte a *Honvédek* című fantázia (mely a 48-as küzdelmek győzelmes és keserves napjainak állít emléket) az *Ünnepi zene* a Szózat apoteózisával és a *Gyászhangok Széchenyi István halálára*, a XIX. századi magyar szimfonikus irodalom egyik legszebb alkotása. Írt dalokat és kórusműveket Vörösmarty, Petőfi, Arany és Garay verseire, és nagyszabású művészi vállalkozásokba fogott az opera műfajában is. A *Szép Ilonkát* Vörösmarty versének és a korabeli népies műdalnak együttes ihletésére írta, az *Almos* című magyar honfoglalási operát Szigligeti Ede szövegkönyvére, Richard Wagner germán mítosz-tetralógiájának hatására. Ezek sorsa nagyon különböző volt: a *Széchenyi-gyászhangokat* meg az *Ünnepi zenét* a Filharmóniai Társaság zenekara, a *Szép Ilonkát* a Nemzeti Színház mutatta be, valamennyit Erkel Ferenc vezényletével. Az *Almos* és a honfoglalásról szóló másik Mosonyi-mű, *A tisztulás ünnepe az Ung folyónál* című Kazinczy-kantáta – a német anyanyelvű zeneszerző magyar hazafiúi vallomása – a muzsikusi életében előadatlan maradt. Holott előadásukért nem kisebb mester emelt szót, mint Liszt Ferenc.

1860-ban újjára indult az első magyar zenei hetilap, a Zenészeti Lapok. Főszerkesztője id. Ábrányi Kornél lett, Mosonyi egykori tanítványa és jövőendő életrajzírója, a *Cyranót* fordító Ábrányi Emil költő édesapja. Mosonyi maga főmunkatársként vett részt a lap szellemiségének kialakításában, a tárcától a vezércikkig, a zenekritikától az összhangzattani feladványig a legkülönbözőbb műfajokban adva számot közírói-zeneelméleti tudásáról. Itt nyílik rá alkalma, hogy a zenei közelet számára közlétegye ars poeticáját: „a magyar zenének művészi értelemben vett kifejlesztése által (a német, olasz, s francia zeneirány s iskola mellett) teremtsük meg a 4-ik világhírű írmódort is: a magyart.” Élete hátralévő éveiben – mindössze egy rövid évtized volt – egyedül e művészi terv valóra váltása foglalkoztatta Mosonyit. Belső fejlődésének külső deklarációjaként is ekkortájt változtatta nevét Brandról Mosonyira.

1863-ban nagy megtiszteltetés érte. Pesten hangversenyezett Richard Wagner, akit vendéglátói megismertettek több magyar kompozícióval. Ezek egyike Mosonyi ciklusa volt: *Tanulmányok zongorára, a magyar zene előadásának képzésére*. Wagner egy, a pesti sajtóban közzétett nyílt levélben összegezte tapasztalatait és tanácsait. Mosonyi darabjáról, a *Tanulmányok* egyikéről, ezt írta: „*Ki ne ismerné fel ebben – mely másrészt feltűnő híven tükrözi vissza a magyar Lassú-k típusát – azon szellemet, mely Bach sebestyén phantastikus előjátékait átlengi?*” Rögös pályáján ennél nagyobb dicséretre aligha számíthatott Mosonyi.

1867, a kiegyezés után, érzékelhetően csökkent a nagyközönség érdeklődése az önálló magyar zeneművészet alkotásai iránt. Erkel közönsége is elfogyott, Liszt is elmagányosodott, Mosonyi is elhallgatott. Egy-egy ritka felvillanását jegyzi már csak fel a krónika. Ezek egyike: hogy akcióba lépett, több társával együtt, Liszt Ferencért. Nekik köszönhető, hogy az 1867-es királykoronázáson nem mellőzték Liszt *Koronázási miséjét* a bécsi udvari karmester javára. Az 1849-ben kivégzett magyar miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos 1870-es újratemetésére Mosonyi két gyönyörű kompozícióval osztozott a nemzet gyászában. Maga sem tudta még, hogy a hegedű nélküli, sötétszínű vonóskarra és vegyeskarra írt *Liberával* a saját rekviemének zenéjét írja. 1870 szeptemberében Liszt meghívására, Szekszárdon ünnepelte a Mihály-napot. Hazafelé, a hajóúton viharba került és megfázott; tüdőgyulladás vitte el ötvenöt esztendősen.

Liszt Ferenc, amikor felszólította a hátramaradottakat, hogy tiszteljék Mosonyi példáját, tisztában volt a pesti muzikus jelentőségével. Ő úgy adott példát a tiszteletre, hogy *Magyar történelmi arcképek* című zongoraciklusában, Széchenyi, Eötvös, Teleki, Deák, Vörösmarty és Petőfi mellett, megfestette Mosonyi zenei portréját is. Liszt szavait – melyeket szóval és tettel olyan mesterek ismételték meg, mint Dohnányi, Bartók, Kodály, Szabolcsi Bence és Ferencsik János – későn szívlelte meg az utókor. Mosonyi három emberöltőn át ismeretlen muzikusnak számított, csak 1960 óta irányult újra fény alakjára, műveire. E sorok írója magyar és angol nyelvű monográfiában adott számot történelmi jelentőségéről, az Országos Széchenyi könyvár kiállítással adózott emlékének. Scholz Péter hollandiai magyar karnagy kórusműveinek, Kassai István zongoraműveinek kiadásával és hanglemezre játszásával járult hozzá annak bizonyításához, hogy az életmű él.

1995-ben Mosonyi hamvai egy bizonytalan sorsú katonai temető sírjából exhumálva méltó helyre kerültek: Deák Ferenc mauzóleumának szomszédságába, Erkel Ferenc földi maradványainak közelébe, Varga Imre szobrászművész remekműű síremlékével megjelölve. Akik részt vehettünk e síremlékavatón, úgy éreztük: nem csupán egyetlen nagy művész kapott itt kései jóvátételt. Kifejezte az ünnepség reményünket is: hogy eljön még a kor, melyben a magyarság megtanulja élő nagyságainak tiszteletét.

TUSNÁDY LÁSZLÓ

Mosonyi Mihály hazaszeretete és a megtisztulás kérdése

Mily természetes az, hogy az ember szereti a hazáját. A fák, a virágok a fényre hajolnak, igyekeznek minél többet befogadni belőle, mert éltetőjüket érzik meg benne. Ilyen az ember is. Valami ősi szeretetáradásra vágyik, és keresi azt a fényt, amely létre ébresztette, amely serkentette, gyarapította azon a földön, melyből teste vétetett. A haza az a gyökér, mely összekapcsol a mindenséggel, így az emberiséggel is. Ezért iszonyú a csillagtalan éjjel, különösen az, amelyről tudjuk, hogy örök. Az maga a pokol. Mosonyi Mihály harmincéves volt, amikor Petőfi Sándor ily csillagtalan éjszakánkból tekintette át a mi létünket, tűnődött a mi végtelen éjszakánkon:

*Lement a nap. De csillagok
Nem jöttenek. Sötét az ég.
Közel s távolban semmi fény nincs,
Csak mécsvilágom s honszerelmem ég.*

*Szép csillag a honszeretet,
Gyönyörűségesen ragyog.
Szegény hazám, szegény hazám te,
Neked kevés van ilyen csillagod.*

(A hazáról)

Petőfi Sándor 1845 novemberében írta ezt a verset. Csillagokat keresett, szellemeket, és ezek a jövőre csillagoltó messzeségébe is olyan fényt lövelltek, mely a mi jövőnk záloga. Ha nincs csillag az égen, legyen az emberi szívekben! Amíg azok ott tündökölnek, addig van jövőnk, addig van magyar nép és nemzet. Liszt Ferenc magyar történelmi arcképeket „festett” zenéjében, és a tündöklő arcú nagyjaink között, ott van Mosonyi Mihály. Ha valaki nem ismeri a küldetését, művészetének a teljességét, akkor szívesen gondol valamilyen „kakukkfőkére”, akár Liszt „tévedésére”, mert a mi legnagyobbjaink is inkább tévedhetnek, mint egyebek – a magán igazságosztogatók – azok a bizonyos „megmondó emberek”.

Én viszont azt a tényt, már rég bizonyított igazságot ismétlem meg, mely szerint épp a magyarságtudat, épp a magyar komolyzene születése miatt örök hivatkozási pont, kiinduló alap Mosonyi Mihály. Wagner már tisztelte őt, és arra várt,

hogy majd ő teremti meg a magyar műzenét, amikor a mi Mosonyink még mindig tökéletesítette magyar nyelvtudását, mert érezte, hogy van, amit még szebben mondhatna. Nyelvünk keréketörői mosolyognak az ilyen nagyreményű buzgalmon, és elfelejtik, hogy épp azt a szívérványívet fellegetesítik el az égről, amely a jövőnk ragyogja be.

„Isten a hazámhoz való szeretetet reám tette” – írta Zrínyi Miklós, II. Rákóczi Ferenc nagybátyja. Úgy érzem, hogy ezt a gondolatot, sorsos lét-azonosulást kell alapul venni, hogyha Mosonyi Mihály hazaszeretetről akarunk beszélni. A hazaszeretet isteni adomány, mely lehet szép és egyedüli ajándék, de gyötrő, fájó, szívet szaggató érzés is, ha az ember látja azt, hogy mennyit vétenek ez ellen isteni döntés, elhatározás ellen.

A fentiekből következik, hogy vakmerőség a részemről, ha azt hiszem, hogy Mosonyi Mihálynak ezt a kozmikus kapcsolatát teljesen meg tudom fejteni, mert az isteni titok, ám bizonyos ismeretek birtokában a kötelességemnek tartom, hogy szóljak arról az útról, mely ennek a kérdésnek a feltárása közben megvilágosodott előttem. Összegezeként máris elmondhatom, hogy olyan jelenség áll előttünk, amelyről határozottan hirdethetjük, hogy abban a magyarság megváltásának a műve folytatódik. Nem az elkülönülés, nem a gög jegyében, hanem olyan szent eszme bűvöletében, amely által az egész emberiség gazdagodik.

Honnan jött, és hová jutott? Ő úgy tudta, hogy magyar földről érkezett. Boldogasszonyfalva áldott búcsújáró hely volt az ő idejében. Ott született 1815. szeptember 2-án.¹ Német neve és a német művelődésben² való részesülése is természetes volt a számára, de tiszta lelkével, nemes szívével úgy fogta fel a körötte kavargó világ üzeneteit, hogy a mi Petőfi Sándorunkkal azonos módon élte át az itteni lét fő vallomását: „Ha nem születtem volna is magyarnak, / E néphez állanék ezennel én.” Ez a tudat lobogott benne, de éjszaka vette körül, mint lánglelkű kortárait. Születése előtt alig tíz évvel készült olyan terv Bécsben, mely alapján a császári udvart Budára telepítették volna, mert az illetékesek úgy ítélték meg, hogy ez előnyösebb lett volna a Habsburgok számára. Ugyanakkor a pesti németek közül sokan – épp a szellemi élet kiválóságai – a mi igazunk szószólói lettek: szívük, lelkük magyarrá változott. Mosonyi 1842 őszén lett pesti lakos.³ Az ottani kiváló zenészekkel ismerkedett meg. Ezek a magyarság ügyét támogatták, szolgálták.

Életpádjának első színhelyén, mintegy kilencszázhusz évvel ezelőtt fontos események zajlottak. Miután Szent László királyunk nem fogadhatta el azt a megbí-

¹ Több tanulmányban, kiadványban 1815. szeptember 4. szerepel: úgy vélték, hogy azon a napon született, amelyen megkeresztelték. A félreértésre a Mosonyi-konferencián derült fény 2015. június 27-én, A Magyar Nyelv Múzeumban.

² Gollowitzer, Michael: Adatok Mosonyi Mihály családjának történetéhez. Ez a tanulmány a „Magyar zenetörténeti tanulmányok Mosonyi Mihály és Bartók Béla emlékére” című kötetben van. Szerkesztette: Bónis Ferenc. Zeneműkiadó, Bp., 1973. 53–62. Ugyanebben a kötetben egy másik tanulmány is foglalkozik Mosonyi családjával, őseivel: Valkó Arisztid: Levéltári adatok Mosonyi Mihály életrajzához és emlékének megőrkítéséhez. 63–72.

³ Ábrányi Kornél: Mosonyi Mihály élet- és jellemrajza. Pest, 1872. 17–18.

zatást, hogy ő legyen a keresztes hadak fővezére, Bouillon Gottfried⁴ kapta meg ezt a kitüntető szerepet, és ő akkor azon a vidéken járt, ahol jó hétszáz évvel később zeneszerzőnk megszületett. A keresztes lovagok idején készített feljegyzésekből kiderül, hogy akkoriban a Fertő-tó kiszáradt. Most azon a helyen a magyar nyelv, művelődésünk maradványai sorvadoznak, száradoznak.

Az imént idézett verset Petőfi 1845-ben írta. Egy évvel korábban szakértő társával együtt döntött Mosonyi a „Szózat” kapcsán kiírt pályázat pályaműveinek a soráról. 1855-ben fejezte be Liszt Ferenc az „Esztergomi misé”-t. Mosonyi korábban Lisztnek a virtuozitását ismerte el. Ez a „Missa solemnis” (Ünnepi mise) nyitotta ki Mosonyi szemét: ekkor tárult fel előtte Liszt zeneszerzői lángelméje. Ettől fogva pályájuk szorosan összekapcsolódik. Nem véletlen, hogy 1865-ben, Dante születésének a hatszázadik⁵ évfordulóján rendezett hangversenyen, Liszt Dante szimfóniája mellett Mosonyi Mihály egyik művét is előadta, a Rákóczi-indulóval együtt. Felémelő érzés erre emlékezni Dante születésének a hétszázötvenedik évfordulóján.

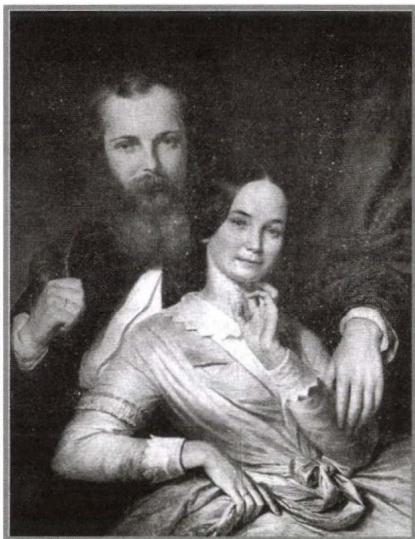
Liszt Ferenc választása – épp ilyen alkalommal – aláhúzza mindazt, amit a megtisztulás kérdéséről itt el akarok mondani. Liszt irodalmi kapcsolatai színesen mutatják meg világlátásának fonságát, nagyságát. Két nagy olasz eposzköltő szellemi teljességét örökölte meg zenéjével, Dantét és Tassót. Mind a két alkotó életművében kiemelt szerepe van a megtisztulásnak. E nélkül nincs igazi emberi jövő. „Téremtő fejlődés”-ről semmiféleképpen sem lehet beszélni. A nagy hatalommal rendelkező népeket bizonyos „tehetetlenségi erő” sodorja tovább, még akkor is, ha nem a jót, az erkölcsöt, az emberi tisztaságot képviselik, minket a történelem forgószele kifúj az időből, ha nem tudunk kellő, tiszta életet szolgáló erőt átvinni a jövőbe. Így van külön jelentése a számunkra ennek a szellemi örökségnek.

Itt hosszan nem beszélhetek a megtisztulásról, ahogyan az az irodalomban megjelenik. Csak két különös párhuzamot említhetek: Liszt Velencében hallotta azt a népi dallamot, amely a „Tasso” szimfonikus költeményének⁶ az alaptémája lett, és különös véletlen, hogy épp Velencében értesült a pesti árvízről, és ennek a hatására született meg benne magyar azonosságtudata. „Az emberélet útjának felén” – harmincöt évesen Dantét idézte, és vele kezdett foglalkozni zeneszerzőként, amikor úgy döntött, hogy virtuóz előadóművészi pályája, vándorútja véget ér.

⁴ *Torquato Tasso*: „A megszabadított Jeruzsálem” c. eposzának a fontos szereplője lett a nagy keresztes vitéz. Tasso sorsát Liszt Ferenc egy szimfonikus költeményben örökölte meg. *Voltaire* „Zaire” című művében a fanatizmus netovábbját mutatja meg a keresztesek kapcsán. Tasso épp ellentétes úton jár. Jó ideig a keresztes vitézek nem képesek megsegíteni leigázott, rabbá tett hittestvéreiket, mert vétek terheli őket. Tasso értékrendje szerint megtisztulás nélkül nincs igazi győzelem. A bűnös ember bizonyos mélységből már maga sem tud felemelkedni. Dante is így érezte, ezért volt szüksége Beatrice segítségére.

⁵ A megtisztulás Dante főművének központi kérdése. A „fonte” (forrás) és a „fronte” (homlok) hatalmas ívét követhetjük az eltévelyedés erdejétől a költő hites vallomásáig. Vergilius előtt még a szégyen van a homlokán, de bátran emeli fel azt Szent Péter előtt, mikor a hitről kell vallania.

⁶ Arany János szerette volna, ha nekünk is lenne olyan eposzunk, amely úgy élne a nép ajkán, mint Tasso remeke. Goethe és sokan mások hallották azt a népdalt, amelyet a velencei gondolatok énekeltek Tasso soraira. Még a huszadik században is voltak olyan pásztorok, akik emlékezetből tudták Tasso remekének mind a 15.336 sorát: *Roberto Leydi*: *I canti popolari italiani*. Milano, 1978. Liszt Ferenc Tasso c. szimfonikus költeményében egy velencei gondolat dalát alkalmazza főmotívumként.

Mosonyi Mihály és felesége
Weber Henrik festménye

Mosonyi Mihály harmincöt éves múlt akkor, amikor négy és fél évi házasság után hőn szeretett felesége meghalt. Ábrányi Kornél Mosonyi Mihály élet- és jellemrajza⁷ című könyvében gyönyörűn írja le azt a gyászt, azt az emésztő hiányt, amely közel két évtizeden át élt zeneszerzőnkben haláláig. Szomorúan kell kiemelnem, hogy a XIX. század túl szabados gondolkodása, erkölcsi lazasága, az egyre mélyülő elidegenedés hozta magával azt, hogy a műalkotások tömkelegéből a házasság kérdése (nagyon sok esetben) az úr viszonyatával táruel élénk, mint valami veszteség – kényszerzubbony a „szabad emberen” – annak a szabadsága ellen. Mosonyi ebben is Petőfi szellemi rokona, mert kiemelkedik a sűrke árból rendkívüli tisztaságával. A hitvesi szeretet időtlen szépségét ábrázolta Weber Henrik Mosonyi Mihály zeneszerző és felesége című festményén. Hosszú ideig mély vallásossága segítette a vergődő embert. Így hozott létre gyönyörű műveket. Isten, haza és erkölcs oly szerves egységet alkot ebben a szép és gazdag életműben, hogy méltán örülhetünk annak, hogy műzenénk hajnalfényei ily örök csillagzatok jegyében derengtek fel.

Felnőtt ember volt, küldetéstudatú zeneszerző akkor, amikor úgy érezte, hogy magyar beszéde, írása sem hiteles, érződik rajta az „idegen íz – tónus”. Ernyedetlen szorgalommal küzdött azért, hogy ezt a hátrányt leküzdje.⁸ Jó tollú zenei író lett. Irodalmunk, történelmünk nagyjai ihlették. Petőfi Sándor (A szerelem, a szerelem) 1860-ban, Arany János (Letésem a lantot) 1863-ban, Mátyás anyja 1864-ben. Ahogyan Arany János versben siratta el a legnagyobb magyart, ugyanúgy idézte szellemét Mosonyi Mihály: Gyászhangok Széchenyi István halálára (1860). Szintén 1860-ban írta Hódolat Kazinczy Ferenc szellemének című szimfonikus költeményét. Ugyanilyen című zongoraművel hódolt a széphalmi mester előtt. Hozzá jutott el, hozzá zárandokolt lélekben, mikor magyar zeneszerzői tudatának a hajnalfényei lobogtak fel. Oly korban hódolt előtte, olyankor idézte emlékét, amikor még élénken fáj az osztrák és orosz martalócok vágta seb. Tíz évvel korábban néztek Kazinczy Lajos szívébe a fegyverek, és ő utolsó pillanatában ezt kiáltotta: „Isten, ne hagyd el szerencsétlen hazámat!”

„Isten a hazámhoz való szeretetet reám tette” – hirdette Zrínyi Miklós. Kazinczy szellemében térek vissza hozzá. Ha magyarságletünk kontinentális alapzatait vizsgál-

⁷ Vö. az 3. ponttal!

⁸ Ábrányi Kornél több helyen is ír arról (említett könyvében), hogy Mosonyi milyen alaposan, ernyedetlen szorgalommal törekedett arra, hogy nyelvünket a lehető legtökéletesebben sajátítsa el.

juk, így találjuk meg a biztos pontot. Mozgó koordináta-rendszerben robogó világunk fel-feldob egy-egy dátumot, a hozzákövesedett emlékekkel, gyakran rettenettel együtt. Tavaly alaposan és részletesen emlegették az I. világháborút, annak kitörését, a századik évforduló alkalmából. Kevésbé lehetett Zrínyi emlékezetével találkozni, pedig halála után negyed évezred telt el, amikor elszabadult itt az a földi pokol, mely sorsunkat oly végzetesen megpecsételte. Tudom, a történelem visszafordíthatatlan (irreverzibilis) folyamat, de azt nem nehéz elképzelni, hogy ha Zrínyi álma teljesül, akkor nem lehetett volna minket oly durván beledobni a nagy világégés pokoltüzebe, és nem lehetett volna kikiáltani minket az iszonyú haláltánc végén főbűnösöknek.

Lavotta János egyik igen jelentős szerzeménye a dédapát, a szigetvári hőst örököltette meg. A fenti idézet összegezi a költő, író és hadvezér Zrínyi főszege küldetését. Mélyhitű ember volt. Mi köti őt Mosonyi Mihályhoz? A hit, az erkölcs, a hazaszeretet. Mi keresnivalójuk van a zenetudományban ezeknek a jelenségeknek? Ha a tudomány egy lombiktársadalom végső kivonata, akkor semmi. Ha a tudomány segítségével az ember igazi arcát akarjuk megismerni, akkor nagyon sok, nélkülözhetetlen szál fűzi őket össze.

Nem képtelenség-e az, amiről beszélek? Zrínyi Miklós, a költő, író és hadvezér és dédapja is a magyar hazaszeretet örök példája lett, de Brand Mihály ősei kapcsán ilyen gyökerekről lehet-e beszélni? Nem! Ám tudnunk kell, hogy a Dráva az olasz Alpokból is hozza a vizét, és azok a habok nem beszélhetnek másról, mint a népek testvérré válásáról, mert ha ezt elfelejtjük, akkor vérpatakok táplálják azt a hegyekből lezúduló folyót, és a többi is.

Mosonyi Mihály rövid ötvenöt éve alatt nem várhatta meg a XX. századot. Brand Mihályként nem kaphatta meg azt a minősítést, hogy „híg magyar” (esetleg „jött magyar”), de ezen igazságtalan és bántó címkézéstől függetlenül is tisztában volt azzal, hogy bizonyos merevség az emberi gondolkodásban létezik, maga a „meghatározás” csak később születik meg. Mikor őbenne megérett a magyarságtudat, akkor ismerte fel azt, amit az Isten róla álmodott. Ugyanis minden igazi és tiszta küldetésnek ez az alapja. Ily alapon szabad a hazaszeretetét összehasonlítani a költő és hadvezér Zrínyi Miklóssal? Igen! Az imént a Drávát említettem. Ezt a gondolatot szövöm tovább. Zrínyi Péter egy évvel később született, mint híres bátyja. Ő a horvát barokk kiváló képviselője, de a sárospataki Sub Rosában pecsételődött meg a sorsa. A Bodrog mellől indult Bécsújhelybe, és ott a vérpad várta.

Brand Mihály tudta, hogy a magyar műzenét kell megeremtenie, de tisztában volt azzal, hogy német zenei múltja és nem eredeti magyar beszéde miatt sohasem fogadnák el. Azt is biztosra vehette, hogy a Zrínyi testvérek példája nem vésődött be az elmébe, kevesen hiszik el azt itt, a mi glóbuszunkon, hogy akár egy családból is születhet két nép kiválósága; pedig erre középkori királyaink remek példát adtak. Zeneszerzőnk magyar küldetésének a hajnalán kifogta a szelet ellenségei hálójából, vitorláiból. Ezt a megoldást Ábrányi Kornél örököltette meg az utókor számára.

1860 tavaszán Rózsavölgyi Gyula műkereskedő találkozott vele a pesti utcán, és a következőképpen lepte meg: „egy szabatos, szép hangjegyzéskészítőt nyújtott át, mely-

hez a szegedi postaállomást jelző s magyarul írott magánlevél is volt csatolva.” A levél íróját, a zenemű szerzőjét Rózsavölgyi nem ismerte. A levélben csak egy név szerepelt: Mosonyi Mihály, ő a zenemű alkotója. Rózsavölgyi a szerzeményt nagyon jónak tartotta, de Ábrányi szakvéleményére is kíváncsi volt. A remekmű címe: „Kazinczy- emlékek”, „Magyar zeneköltemény”. A mű rendkívüli volta lázba hozta a zeneértőket, és különösen az a körülmény, hogy a Szeged környéki tanyavilágból tört a felszínre ilyen kiváló eredeti magyar zenemű. Végre Brand Mihály előkerült, ugyanis egy darabig nem találták Pesten. Ábrányi megkérdezte tőle, hogy mit tud erről a különös nagy és szép szerzeményről és annak alkotójáról. A rövid és tréfás beszélgetés azzal zárult, hogy Mosonyi kotta nélkül lejátszotta zongorán az egész szerzeményt. Brand Mihályként ült le a zongorához, és Mosonyi Mihályként állt fel onnan.

Ha azt a szellemi erőteret érezzük meg, amely Kazinczy Ferencet körülvette, akkor értjük meg igazán Petőfi Sándor széphalmi zárandoklatának a lényegét: akkor világosodik meg előttünk, hogy Kazinczy mennyivel több, mint egy „töredékes” - hiányos szótár (egyik) „kiegészítője”, kibővítője. Ezt a jelenséget azért kell itt kiemelni, mert Mosonyi esete nem egyedüli, hanem beleillik abba a rendbe, amelynek Petőfi zárandoklata is a része. A mohácsi történelmi földrengés, szakadék, lét-omlás oly helyzetet teremtett, amelyben a mi nagyságunkról, igazi emberi méltóságunkról Petőfi méltán írta, hogy „mese talán”. Igen, mese, mert eleinknek azt kellett megélniük, hogy a mi tökéletes, teljes létünk csipkerózsika-álomba merült. Nehéz volt az ébresztés. Kazinczy szellemi ragyogása, fénye volt az az erő, amely ezt a kábult, ernyedt állapotot legyőzte. Sugárzása oly tündökletes volt, hogy nem magyar anyanyelvű ifjakat is megihletett. Schedel Ferenc így kereste szellemi támogatását.⁹ Kiszolgáltatót helyeztünk felizzította lelkesedését, igazságérzetét. Elkésérítette az, hogy világirodalmi, német nyelvű összegezésben a mi irodalmunk néhány semmitmondó oldalt kapott. Megteremtette irodalomtudományunkat. Így lett belőle Toldy Ferenc. Ő volt az egyik igen jelentős szervezője 1859-ben annak a rendezvénysorozatnak, amelyen Kazinczy Ferenc születésének a századik évfordulóját ünnepelték.

A szabadságharc bukásának a tízedik évfordulóján felszakadtak lelki sebeink. Tudtuk, hogy folytatás következik — remélhetően minden téren. Ennek a lelki megújulásnak a bűvöletében idézte Mosonyi Mihály Kazinczy szellemét. Életfánkhoz megtett legnagyobb zárandoklatának a különös történetét az imént mondtam el. Kazinczy tovább ihlette őt, így született meg a „Tisztulás ünnepe az Ungnál 886-ik esztendőben”.¹⁰ Egy évtizeddel a honfoglalás előtt nagy eseményre készült a magyarság. Jövőnknek legfontosabb alapját kellett megteremteni. A keretes költemény első versszakát „A nép” adja elő. Mikor ez a négy sor visszatér a mű végén, „Mind” megjelölés fejezi ki az összhang megszületését: *„Érettünk küzd, értünk csatáz / A harc nagy istene; / Segéli az elnyomottakat, / S elnyomja az elnyomót.”*

⁹ Ennek a nagyon alapos, részletes leírását találjuk meg a következő könyvben: *Dávidházi Péter*: Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Akadémiai Universitas Kiadó, Bp., 2004.

¹⁰ Kazinczy Ferenc versének a címe: „A TISZTULÁS INNEPE.” Alatta új sorban szerepel: „Az Ungnál 886. eszt.” Itt jegyzem meg, hogy Olaszországban még a XX. században is volt olyan hely, ahol élt a gyakorlatban a rituális mosdás szokása.

Az utolsó két sor megismétlődik „A jósok” négy sorosában is. Az alapgondolathoz a hitbéli bizalmat, annak az erősítését fűzik hozzá. Az újabb versszak a két előzőt összegezi. Hiszen ezt a megszólalók együtt éneklék. Az utolsó sor harmadszor szerepel, de úgy kap hangsúlyt, hogy a korábbi pont helyett felkiáltójel van a végén. Az oltár szüzei három versszakban idézik a korábbi harcot, de a tusa szeretetté vált. Ez teszi oly ünnepélyessé a hangulatot. A főpap mindenkit tisztulásra szólít fel. „Nem nyér segélyt a szennyezett;...”, a más tulajdonát elbitorló, a rabló, a csaló, a cselvető, és az sem, aki nem enyhíti a szenvedő fájdalmát. A fegyvernök tisztázza a hatalom kérdését: *„Árpád, a pálca tiéd, tied a kard és az érc paizs; / Szabad nép adta, önkényt, azt kezdedbe, / Magáért, s nem magáért”*.

Ez a vers igazi nagy zeneszerzőjére talált. Fájjalhatjuk azt, hogy a szerzemény viszontagságos sorsa azt hozta magával, hogy eleink oly sokáig nem ismerhették meg. Ezért is nagy öröm a számunkra, hogy Dombóvári János zenész társaival együtt megszólaltatta.¹¹ Engem meglepett az, hogy Kazinczynak ezt a versét műveinek több modern kiadásában nem találtam meg. Oly tömör alkotás, hogy korántsem biztos, hogy első olvasásra feltárul az emberben az a mélység, amelyet Mosonyi meglátott benne. Sőt, épp a tömörség miatt lehet olyan érzése az embernek, hogy a történelmi háttér adatait könnyen megismerhette Kazinczy, mi több, kora gondolkodását vetítette a múltba. A többféle találgatás, megközelítési kísérlet helyett inkább azt mondom el, hogy nagyon világos, beszédes jelei maradtak annak, hogy milyen alaposan tanulmányozta a történelmet.

Évekkel ezelőtt A Magyar Nyelv Múzeumában egy válogatást mutattak be hajdani könyvtárának a kincseiből. Ezt a sárospataki főiskola lengyel vendégének, Janusz Gruchała rektor úrnak is megmutattam. Ő a krosnói testvérintézményből érkezett. Olyan latin és német nyelvű könyveket is látott, melyek szerint nagyon fontosak a lengyel történészek számára. Ezért volt kíváncsi arra, hogy mi van ezekben a könyvekben. A gyűjtemény idővel visszakerült a Nagykönyvtárba. Ott töltött lengyel vendégünk egy hetet. Közös csodálkoztunk rá a lengyel és magyar történelem nagyon ritka emlékeire. Ezekből a könyvekből kiderül, hogy Kazinczyt nagyon érdekelte őstörténelmünk.¹²

A XIX. század haladó eszméinek az élén ott van a szabadság. A szellemi élet legkiválóbb képviselői hittek abban, hogy ez a szent eszme általános érvényűvé válik. Ám a technikai fejlődés, a vele járó anyagi haszon nagyobb volt ennél a reménynél. Sok ember kénytelen volt azt érezni, hogy egy hatalmas gépezetnek a szürke és jelentéktelen alkatrésze. A nagy felbuzdulások, történelmi események egész népek kapcsán mutatták meg ugyanezt. Így még csak nőtt a feszültség a tehetséges és jó akaratú emberekben, mert az eszmei lét és a jelenségvilág ellentmondása megmutatta azt az úrt, amely a szellem napvilágát fenyegette. Ezt különösen a szabadságuktól megfosztott népek sorsa tárta a világ elé. Az emberi méltóságot az esetükben sértették meg legin-

¹¹ A „Magyar verbunkos zene” című CD rögzíti a Lavotta Kamarazenekar előadásában.

¹² Ebben a gyűjteményben szerepel Martinus Schodel 1630-ban megjelent latin nyelvű könyve hazánk történelméről.

kább a jogot és szabadságot eltipró hatalmak. A költő, író és hadvezér Zrínyi Miklós tudta azt, hogy csak saját erőnkől lehetünk szabadok, és azt is hirdette, hogy egy népnél sem vagyunk alábbvalóak. Szelleme ott lobogott a reformkor legnagyobbjainak a lelkében is. Örök nagysága és sorsunk tragikus „állapotegyenlete” hozza magával azt, hogy annyira időszerű volt a későbbiek során is. Kodály Zoltán 1954-ben hatalmas remekművel, a capella kórusával tisztelgett emléke előtt. Mily természetes, hogy ebben a műben – „Zrínyi szózata”-ban visszatér a Szózat motívuma. „A nagy világon e kívül nincsen számodra hely”, hirdeti Kodály Egressy Bénit követve. Majd olyan előkép jelenik meg, amely Vörösmarty ihlető forrása lehetett volna, áradhatott volna akár Zrínyi Miklós lelkéből is: „Hic vobis vincendum vel moriendum est — Itt győznöd vagy meghalnod kell!”¹³

Ha nagy, mindenséget átfogó dolgokról akar beszélni az ember, a parttalanság veszélye áll fenn. Ilyen alapon kérdezem én most, mi az, amit a legtömörebben akarok összegezni Mosonyi Mihály hazaszeretete és a megtisztulás kapcsán. Elsősorban azt akartam érzékeltetni, hogy ő úgy szeretett minket, úgy járta végig a megtisztulás állomásait, hogy egész tevékenységéről el lehet mondani: zárandoklat a magyarság életfájánál. Ezen a szellemi zárandokúton óriási szerep jutott Kazinczy Ferencnek. Egyik főműve megalkotásakor úgy hajolt ki az időablakokból, hogy zenéjével átsuhant mintegy ezer évet, és eljutott népünk nagy megtisztulási ünnepéhez. Széphalom és Boldogasszonyfalva így találkozik.

A Boldogasszony név Szent István világát idézi. Messze kell innen tekintenünk, ha ezt a helyet keressük a Fertő-tó irányában. Szent László királyunk korából maradtak olyan emlékek, iratok, amelyek arról tudósítanak, hogy abban az időben a Fertő-tó kiszáradt. Most azon a vidéken a magyarság létforrásai apadnak, száradoznak. Ám arról a vidékről jött Mosonyi Mihály, hogy zenénk éltető forrását fakassza fel mindnyájunk számára. A legenda szerint a szárazságtól, szomjtotl elikkadt harcosainak a legnagyobb lovagkirályunk a sziklából fakasztott vizet. Kilencszázhusz évvel ezelőtt hunyt el.

Kincseinket a világ elé tárhatjuk. A mai világunkban tudathasadásos jelenségek zajlanak. Vannak, akik a kincseket igénylik, de minket nem. Amit mi létrehoztunk, saját érdemeiknek tekintik. Így „tudhatja meg” a nagyvilág, hogy pozsonyi koronázási kincseinknek sincs semmi közük a magyarság múltjához. Az eltulajdonítás és a befogadás merőben más dolog. Lehet, hogy vannak, akik arra várnak, hogy idővel kiderüljön, hogy Mosonyi Mihály nem is a magyar műzenének az igazi és megrendíthetetlen kontinentális alapzata, hanem valahová máshová tartozik. Még mindig vannak, akik előre megfontolt szándékkal el akarják idegeníteni, el akarják venni tőlünk. Úgy, ahogyan Csontváryt és sok más nagyságunkat.

Fentebb már említettem, hogy Kazinczynak a Mosonyi által megzenésített verse nincs benne az irodalmi tudatban úgy, ahogyan azt megérdemelné. Mosonyi Mihályra a „hivatal” kétszáz évvel a születése után is a közöny jéghegyét zúdítja. Scholcz Péter, a hollandiai Liszt Ferenc Társaság elnöke ezt tapasztalta. Mosonyi

¹³ Bónis Ferenc: Mozarttól Bartókgig. Írások a magyar zenéről. Püski Kiadó, Bp., 2000. 198.

emlékét akarta idézni, de szándéka hajótörést szenvedett: a Művészetek Palotájában Mosonyinak nincs helye. Kassai István kiváló zongoraművészünk rengeteget tett Mosonyi zenéjéért, de hivatalos személytől döbbenetes „kioktatást” kapott: Mosonyi harmadrendű zeneszerző. Minderről A Magyar Nyelv Múzeumában volt szó. A Mosonyi-konferencián, 2015. június 27-én. Kassai István itt mutatta meg, hogy Liszt valóban tanult Mosonyitól magyar zenét, és szeretett barátja emlékét olyan bensőséges gyászzenével idézte fel, amelyhez fogható kevés van. A hamis, a torz vélemény mindnyájunkat sért. Vigaszunk mégis van, az ily förtelmes hamisságok hirdetői, szándékukkal ellentétben, magukat ítélik meg. Így válik Kazinczy emlékhelye a jövő szigetévé. Olyan fényforrássá, amelynek ragyogását semmilyen csillagoltó éjszakában sem lehet elhomályosítani.

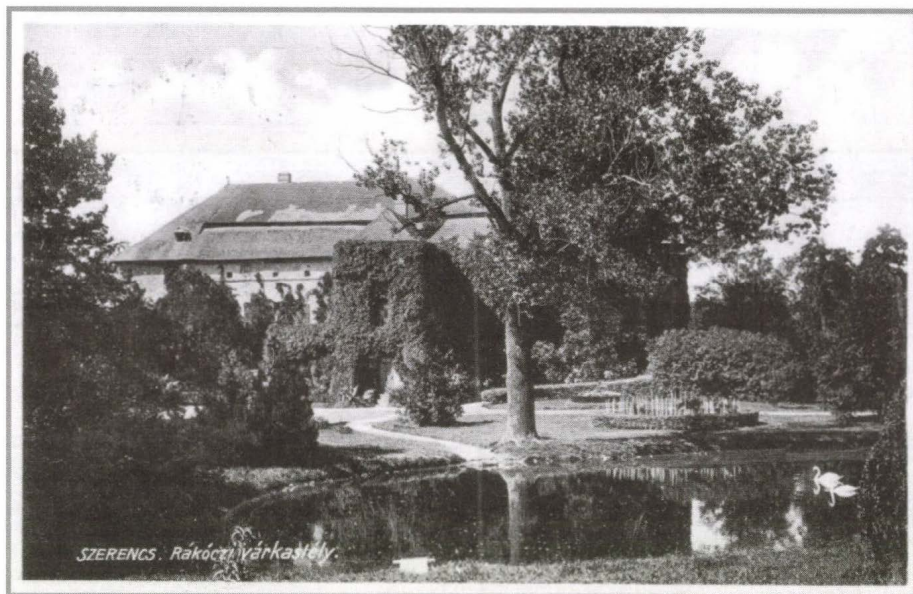
A fentiek alapján már nem csodálkozhatunk azon, amit ezen a konferencián Fehérné Sulyok Éva tett szavá. Zenei lexikonunk mai alkotói vajmi keveset akarnak tudni Mosonyiról. Ez az ő dolguk, de akkor méltatlanok arra, hogy összeállításukat a magyarság komolyan vegye. A Lavotta Kamarazenekar huszonöt évi áldásos tevékenységét itt pár szóval nem lehet méltatni, és azt sem, hogy sorsuk az imént elmondottakat fényesen és szomorúan igazolja... Mindez hozzátartozik a címben megadott témámhoz? Bátran mondom, hogy igen! A hazaszeretet és a megtisztulás nem lezárt jelenség. A szabadság elengedhetetlen része, s ezért naponta meg kell küzdeni érte, Goethe hirdette ezt a „Faust”-ban. Ez napnál világosabban benne foglaltatik mindabban, amit Kazinczy és Mosonyi reánk hagyott.

Bevezetőmben már említettem, hogy harmincéves volt Mosonyi Mihály, amikor a leghíresebb széphalmi zarándokunk leírta: „Lement a nap, de csillagok nem jöttek...” Úgy látszik, napunk időnként lemegy, de nem borulhat ránk örökre sötét, ha tekintetünket csillagaink felé fordítjuk.

Bónis Ferenc szerint a magyar zene „egyetlen, hatalmas, összefüggő folyamat”. „Az ifjú Bartók portréját aligha lehetne megrajzolni a századforduló s a századvég magyar zenéjének és zenei viszonyainak ismerete nélkül, de Mosonyi képmása is akkor jelenik meg előttünk valódi mivoltában, ha szemügyre vesszük: mit valósított meg elképzeléseiből az utókor, melyek azok a vívmányai századunk magyar zenéjének, amelyeket ő álmodott meg elsőnek, több mint száz évvel ezelőtt.”¹⁴

Mosonyi Mihály élete végén Batthyány Lajosnak — mártír miniszterelnökünknek állított zenei emléket. 1870 ősze közeledett. Liszt Ferenc Szekszárdra utazott, Mosonyi Mihály is vele tartott. Hamar zordra fordult az időjárás. Mosonyi megfázott. Állapota egyre súlyosbodott. Túl korán a sírba hanyatlott. A szomorú hírről Liszt Ferenc Szekszárdon értesült. Kimondhatatlan hálával gondolt barátjára, arra, akitől egyedüli szellemi kincseket kapott. Őt követjük, ha fellebbentjük a fátylat Mosonyi sok-sok lelki értékéről. Ha a hazaszeretetet és a megtisztulást a szellemisége alapján éljük át.

¹⁴ Vö. 2. pont, 5.

SZERENCs

A város déli része síkságon fekszik, az északi része már a Zempléni-hegység egyik hegyére, az Árpád-hegyre épült. Múltán tekintik az ország belseje felől érkezők

Tokaj-Hegyalja kapujának. Nevét Anonymus krónikája is említi.

1984-ben kapott újra városi rangot. 9013 főnyi lakosságából 98,5 % magyar, 1,5 % cigány nemzetiségűnek vallja magát.

DOMBÓVÁRI JÁNOS

Mosonyi Mihály és az első magyar kantáta utóélete

Nemcsak a műveknek van meg a maguk sorsa, hanem a bemutatóknak is. Mosonyi Mihály, noha ő maga zeneszerzőként, nagybögősként, mély tiszteletet érezve Liszt Ferenc iránt, készséggel vett részt az Esztergomi mise, a Szent Erzsébet oratórium ősbemutatóján, valamint szervezőként a Koronázási mise pesti előadásán, saját szerzeményeinek bemutatóival azonban egyáltalán nem volt szerencsés. Elég, ha csak az 1848-as forradalom idején kórusra, nagyzenekarra komponált *Marseillaise* elmaradt koncertjére, továbbá a Liszt által megbírált romantikus operájának, a *Kaiser Max auf der Martinswand* hamvába holt bemutatójára, valamint az *Álmos* zenedráma – szerzője által visszavont – premierjére gondolunk. De máig nincs tudomásunk a *Hódolat* bemutatásáról és a *Tisztulás ünnepe az Ungnál 886. esztendőben* ősbemutatójára is csak jóval Mosonyi halála után került sor.

A magyar irodalmi élet 1859-ben Kazinczy Ferenc születése centenáriumának megünneplésére készült. A nyelvújító írók tisztelői között van *Mosonyi Mihály*, aki megírja *Hódolat Kazinczy Ferenc szellemének* című zongoraművét, majd röviddel ezután elkészíti ennek zenekari változatát is. Noha a zongoramű szerkezetén Mosonyi nem változtatott, a darab hangszerelésével zenetörténetet írt azzal, hogy a *Hódolat* az első szimfonikus mű, melyben a *cimbalom* is szerepet kap. Mosonyi a zeneszerzés legkisebb részletkérdéseiben is a teljes magyarságra törekedett. Partitúrájában a hangszerek magyar nevükön szerepelnek: a fagottot *búgósípnak* hívta, másutt *medencének* a cintányért, valamint talán ő terjesztette el a brácsa máig élő magyar neveként a *mélyhegedűt*. Természetesen nem érte be a nevek magyarításával. Sajátos magyar műfajra, jellegzetes hangszínekre, különleges nemzeti hangszerekre vágyott, s arra, hogy a hazai és külföldi nagyközönséggel mindezt megismertesse, megszerettesse.

A Tisztulás ünnepe az Ungnál 886-ik esztendőben

Mosonyi 1860-ban már „magyar zenészeti tekintélynek” számít, akinek személyével, munkásságával egyre többet foglalkozik a honi sajtó. Mindjárt az újév első napjaiban hosszabb cikk lát napvilágot a Budapesti Szemlében *Mosonyi Mihály és újabb művei* címmel. Írója, Bartalus István eképpen méltatta a negyvenes éveiben járó magyar zeneszerző ténykedését: „*Mosonyi Mihály már régen él azon eszmének, hogy a magyar zenét nemesíteni kellene, s csak időre és alkalomra várt, mikor az elhintett*

magvak meggyökerezzenek. – Nemrég jelent meg egy műve »Hódolat Kazinczy Ferenc szellemének«. E mű a pesti zenészek figyelmét magára vonta. Kíváncsian tudakolá mindenki, ki lehet a gyakorlott tollú fiatal művész? Azonban a mű elárulta mesterét. Azóta szépnél szebb szerzeményei jelentek meg és vannak készülöben.” E születő művek közt egy féligmeddig bizonyára már elkészült alkotásról is hírt ad Bartalus: *„Nem sokára (a Tinódi-ünnepen) fogunk tőle hallani egy magyar styllben írott symphoniát, melyben (mint a Beethoven utolsó és legnagyobb teremtményében) a zene és ének párosítva lesz. Mosonyi e nagy művéhez a Kazinczy »tisztulási ünnepét« vette szövegül.”*

A nemesi-nemzeti múlt számontartása a történetírásban, a szépirodalomban egyaránt, a nemzetté válás folyamatának a felvilágosodás kora óta jellemző kísérője. A honfoglalás, mint az évezredes nemzeti lét kezdete, a független állami élet, s egyszerűs mind a földhöz való nemesi juss ősforrása, olyan történelmi példa volt, amelynek idézése nemzeti és rendi érdekeket egyaránt kifejezhetett. *A Tisztulás ünnepe az Ungnál. 886-ik esztendőben* című versével Kazinczy is e témakör felé fordult.

Kazinczynek e hatvan sorosa a hazafias versek tematikai vonulatához tartozik. Alapgondolata antik eredetű: a római államhoz hasonlóan a magyarság fő feladata e hazában az elnyomó és az elnyomott közötti igazságtétel. Maga Kazinczy egy 1822-es kiadástervezetben (Cik Ver. 81-82.f.) az alábbi kommentárt fűzte a költeményhez: *„Motiválva van a’ Magyarok’ jövetele: Etelyénk, a’ mi Etelyénk! hagyá reánk. – Az Oltár’ szűze elmondja, mint akaránk itt megtelepedni a’ Magyarok. – A’ Fő-Jós Predikatiója a’ Nemzettől elhárítani igyekszik a’ tolvajkodás’ szennyét. (Akkor minden Nemzet lopott.) – Etely így fut... az az, az Ázsiai Etely folyam.”*

Azt szintén Bartalusnak a műről írott részletes elemzéséből tudjuk, hogy Mosonyi „ének és zenekarra szerzett” alkotásának „vezérkönyve 112 lapból áll, ide értve a 34 lap terjedelmű nyitányt”.

Kazinczy költeménye, mely 1823-ban jelent meg a Kisfaludy Károly szerkesztette *Auróra* almanachban, mind témáját, mind formáját tekintve eszményi kantátaszövegnek bizonyult. A költeményt, néhány verssor elhagyásával, egy későbbi kiadás némiképp eltérő szövege alapján zenésítette meg Mosonyi. A vers számos „szereplőt” vonultat fel: sereget (népet), jóskart, az oltár szűzét, fő jóst (főpapot) és fegyvernököket. Mindez alkalmat teremtett a zeneszerző számára vegyes- és férfikórus, szoprán-, basszus- és tenorszóló szerepeltetésére, változtatására, szembeállítására. Még a költemény kezdetét ismétlő záró szakasz is valósággal zenei fogantatású befejezés: mint győzelmesen megvívott harc után, tér vissza a nyitógondolat, az *alap-eszme, a főtéma*, immár beteljesülést hirdetve, büszkén és diadalmasan.

Bónis Ferenc máig meghatározó Mosonyi-monográfiájából idézek: *„A költemény alapeszméje önmagában is megragadhatta Mosonyit, a magyar zeneköltőt s az embert egyaránt. Honfoglalás, erkölcsi megtisztulás – és mindez egy újonnan született költői nyelven megszólaltatva: Mosonyi bizvást láthatta Kazinczy művében tulajdon élete-munkájának jelképét. S a vers nyomán született kantáta, A Tisztulás ünnepe az Ungnál 886-ik esztendőben, a magyarrá lett zeneköltőnek szent lelkesedéstől fűtött hitvallásává lett: romantikus-mármoros eggyé válás az újonnan megtalált közösséggel.”*

Mosonyi műve, az *első magyar kantáta* azonban nem szólalt meg a január 20-ra tervezett Tinódi-ünnepen. Nem szólalhatott meg, mivel a hangverseny „*magasb rendelet folytán nyugalmasabb idők bekövetkeztéig elhalasztatott*”. Teljes bizonyossággal ma sem tudjuk, hogy komponálását mikor fejezte be Mosonyi. Miután megírásának eszméje még 1859-ben, a Kazinczy évben fogant, s ha 1860. január 20-án már elő akarták adni: az év első napjaiban feltétlenül készen kellett állania.

A zeneköltő haláláig hatízben készültek a kantáta bemutatására, ám egyik próbálkozás sem érett előadássá. Az *első* alkalommal – említettük már – a Zenede 1860 januárjára tervezett Tinódi-ünnepélyén hangzott volna fel. *Másodjára* a filharmonikusok tűzték műsorukra; megfelelő vegyeskar híján ekkor sem szólalhatott meg. A *harmadik* kudarc történetét Ábrányi Kornélól idézzük: „*Egy pár év múlva a pesti zenedének több ügybuzgó tagja állván a philharmoniai hangversenyek élire, hogy egy pár nagy zene-s énekkari hangversenyt rendezzenek: azok szintén tervezték e mű előadását. De Mosonyi meg hasonlításban élván úgy a zenede mind a phil. társulattal: hallani sem akart a terv megvalósításáról.*” A *negyedik* alkalommal a fennállásának negyedszázados jubileumát ünneplő Zenede kívánta előadni. Azonban az ünnepség fénypontja, Liszt *Szent Erzsébet* oratóriumának ősbemutatója, oly sok próbát igényelt, hogy Mosonyi – aki nagybőgőn játszott a premieren – a Liszt-mű sikere érdekében önzetlenül lemondott a *Tisztulás* előadásáról. Az *ötödik* kísérletre 1866-ban került sor. A Zenészeti Lapok híradása szerint ekkor a Budai Dalárda foglalkozott a kantáta előadásának gondolatával. „*Mosonyi ismét csak kitérőleg válaszolt* – emlékezik Ábrányi – *húzta, halasztotta a dolgot, fő kifogásul hozván fel a nevezett műegyletnek még nem elég erős és önálló zenekarát.*” 1868 elején Mosonyi a Pesti Zenekedvelők Egyesületének karnagya lett, azonban csak ideiglenesen fogadta el ezt a tisztséget. Egykorú újságközlés szerint a Zenekedvelők huzamosabb ideig készültek a mű bemutatására. De néhány hónap után Mosonyi lemondott karnagyi tisztről s ezzel a *Tisztulás* megszólaltatásának ügye – a szerző életében most már végérvényesen – lekerült a napirendről. Bemutatására egészen 1931-ig kellett várni, amikor is augusztus 23-án, Kazinczy Ferenc halálának centenáriumán emlékestet tartottak a Rádióban. A Kazinczy szövegére szerzett három dalt a *Hódolat* követte Dohnányi Ernő előadásában, majd pedig keletkezése után 71 évvel a *Tisztulás ünnepe az Ungnál* először hangzott el. A Ferencsik János által vezényelt nyilvános bemutatóra így is csak 1953-ban került sor.

Nincs még egy komponistája a magyar zenetörténetnek, aki oly maradandó emléket állított volna Kazinczy Ferencnek, mint Mosonyi Mihály. Láthattuk a művek eddigi hányatott sorsát, amelytől nemcsak a szerzőnek támadt szomorúsága, de a széles közönség is mindmáig szegényebb Mosonyi főhajtásának zenei élményével, keser-

gett e sorok írója nem sokkal az ezredforduló előtt. Majd hangot adott elnyomhatatlan reményének is: „*A késői utódok számára azonban még mindig adott a lebetősége annak, hogy pótolják 140 év mulasztását. A közelgő magyar millennium is segíthet abban, hogy a Zempléni Szimfonikus Zenekar vállalkozzon nemcsak a művek megszólaltatására, hanem azok hanghordozón (CD, kazetta) történő rögzítésére is, így tisztelegve az anyanyelv és a magyar zene újítóinak: Kazinczy Ferenc és Mosonyi Mihály emléke előtt.*”

Millenniumi CD-felvétel a Magyar Rádióban

A Lavotta János Kamarazenekar *Magyar verbunkos zene* CD-sorozatának második darabja – Bihari, Csermák, Lavotta, Rózsavölgyi egy-egy szerzeménye mellett – három Mosonyi-művet tartalmaz: a *Hódolat* zongora és zenekari változatát és a *Tisztulást*. A CD-felvételre a Magyar Rádió stúdiójában 2000 augusztusában került sor, amelyet közvetlenül megelőzött egy Mosonyi-est Szentendre szabadtéri színpadán.

Az 1953-as nyilvános bemutató után ez volt tehát a *Tisztulás* második magyarországi előadása. Érdemes hát felülvizsgálni a Wikipédiában az egyébként a teljességre törekvő, jól szerkesztett Mosonyi-életrajz azon megállapítását, amely szerint „a zeneszerző halála után 2001-ig kellett várni, hogy ismét egy Mosonyi szerzői estet rendezzenek Magyarországon”. A kantáta harmadik előadását a szombathelyi szimfonikusok jegyzik, akik a korabeli kritika szerint a *Tisztulást* 2001-ben tűzték műsorukra.

A kantáta énekművész közreműködői – R. Papp Mária-szoprán, Bőjte Sándor-tenor és Ürmössy Imre-basszus – mellett a Magyar Rádió énekkarának tucatnyi tagjával megerősítve a SzenáTorok Kórusa Ivády Tamás karnagy vezetésével vett részt a zenemű felvételén. Az együtteseket, szólistákat a sátoraljaújhelyi zeneiskola egykori zeneszerzést tanuló növendéke, Molnár Pál karmester, Rastatt város főzeneigazgatója fogta össze. A lemez megjelenését Bónis Ferenc *Régi magyar muzsika hanglemezen* címmel a *Zene, Zene, Tánc* művészeti folyóiratban megjelent recenziójában „*az első hanglezfelvétel dicsőségeként*”, egyenesen „*világpremiernek*” nevezte, amelyben „*nemcsak a vállalkozás mondható dicséretesnek, hanem a zenei megvalósítás színvonala is*”.

Létezik ugyan egy Hungaroton-korong, amelyen kantátarészlet hallható az Erdélyi Miklós vezette Magyar Rádió és Televízió Énekara, valamint Szimfonikus Zenekara előadásában, azonban a 7'53" időtartam aligha alkalmas a zenemű mélyebb megismerésére. Tudomásunk szerint tehát a millenniumi CD az első – és mélységesen szomorú a tény, de máig az egyetlen – hanghordozó, amelyen az első magyar kantáta hallható. Azonban némi vigaszként tekinthetünk ugyancsak a Lavotta János Kamarazenekar *Magyar verbunkos zene*-sorozatának – Mosonyi Mihály születésének bicentenáriuma alkalmából kiadott – 8. darabjára, amely, immár a második CD, amely a *Tisztulást* – a *Hódolat* változatai, valamint a zongoraverseny társaságában – a hallgató számára hozzáférhetővé tette. A kantáta bemutatóinak történetében különleges helyet foglal el a zenemű előadása az Ung-parti városban. A koncert a magyar külügyminisztérium, valamint az ungvári magyar főkonzulátus szervezésében és támogatásával zajlott, az Ungvári Filharmónia és az Ungvári Cantus Kamarakórus közreműködésével, Rózsa Ferenc vezényletével. A 2011. december 12-én megrendezett hangver-

seny egy fontos diplomáciai eseményhez is kötődött: a magyar-ukrán diplomáciai kapcsolatok felvételének huszadik évfordulójára is emlékeztek az egybegyűltek. Az ungvári bemutató egyben kiemelkedő médiaeseménnyé is vált azáltal, hogy a 2012-ben indult Duna World televíziós csatornának január 9-én az említett ungvári koncert volt az első hangverseny-közvetítése. A *Tisztulás* tehát látható-hallható volt már a televízióban is

Mikusi Balázs a kantáta szombathelyi előadásáról a *Muzsika* hasábjain az alábbi felvetéssel kezdte recenzióját: „*Ritkán megszólaló művekkel találkozva a kritikusnak egyetlen kérdésre kell felelnie: gyakrabban kellene-e őket hallanunk?*” A zenekritikus válasza az írás végén: „*A határozottabb véleményalkotáshoz feltétlenül több Mosonyit kellene megismernünk – a teljes életmű áttekintése után bizonyára kiválasztható volna néhány mű, melyet időről időre újrahallgatva árnyaltabb képet nyernénk a 19. század magyar zenéjéről.*” Akár egyet is érthetünk az ítéssz fenti megállapításával, azonban az első magyar kantáta eddigi sanyarú története – 156 év alatt négy nyilvános bemutató, egy-egy rádiós, televíziós adás, két lemezfelvétel – is bizonyítja, zenei életünk összetett, a mélyben húzódó problémájáról lehet szó.

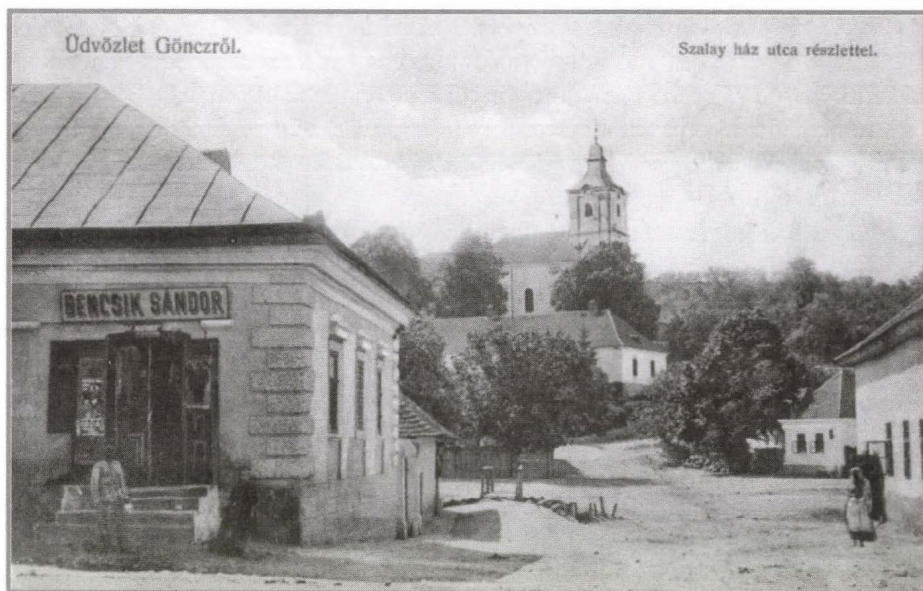
A kamarazenekear művészeti vezetője számára csupán a zempléni felszín látszik, azonban bizonyára nem egyedi jelenség az, ami ebben a régióban történik, illetve nem történik. A mintegy negyedszázados Zemplén Fesztivál „új gazdája” (művészeti tanácsa) egy évtizede a „tradíció és megújulás” jegyében új elképzelést hirdetett, csak éppen napjainkig zenei hagyományunk ápolásával maradt adós, olyan vidékén a hazának, ahol Lavotta János, Egressy Béni, Fáy István, Reményi Ede élt s halt. Közös bennük: a 19. század verbunkos muzsikájának művelése, szeretete.

Kazinczy Ferenc (2009) és Mosonyi Mihály (2015) születésének 250., valamint 200 évfordulója kiváló lehetősége lett volna a hagyományt ápolni szándékozók számára, hogy jellemzően nagy előadói apparátusukkal a Mosonyi-Kazinczy kantátát bemutassák. A művészeti iskola igazgatójának ez irányú javaslata csupán időskori beethoveni fülekre talált. De nem jártak jobban Lavotta (250) és Egressy (200) elmúlt évi jubileumai sem.

Azonban az elmúlt két évtized történései alapján mégis van okunk reménykedni abban, hogy nem kell újabb bő másfél évszázadnak eltelnie ahhoz, hogy a 19. század magyar zenéjének gyöngyszemei – köztük a Tisztulás ünnepe az Ungnál – a hangversenytermekben időről időre megszólaljon.

Szándéka szerint a Lavotta János Kamarazenekear jubileumi hangversenye, valamint a széphalmi Mosonyi-konferencia is ezt a reményt kívánta táplálni a résztvevőkben.¹

¹ A Mosonyi-konferencia előadásaként elhangzott 2015. június 27-én, Széphalmon. – FELHASZNÁLT IRODALOM: Bónis Ferenc: Mosonyi Mihály. Zeneműkiadó, Bp., 1960. – Id. Ábrányi Kornél: Mosonyi Mihály élet és jellemrajza. Pest, 1872. – Kazinczy Ferenc összes költeményei. Balassi Kiadó, Bp., 1998. – Legány Dezső: A magyar zene krónikája. Zeneműkiadó, Bp., 1962. – Szabolcsi Bence: A magyar zenetörténet kézikönyve. Zeneműkiadó, Bp., 1955. – Szabolcsi Bence: A XIX. század magyar romantikus zenéje. Bp., 1951. – Zenészeti Lapok, 1860–1872. (Mosonyi legtöbb írása itt olvasható.)

GÖNC

Az egykori német telepesfalu a magyar reformáció egyik jeles helye.
 Itt volt lelkész Károli Gáspár, akinek nevéhez az első teljes magyar bibliafordítás fűződik.
 A város fontos szerepet töltött be a tokaj-hegyaljai borok kereskedelmében,
 a 136,6 literes ún. gönci hordó mértékegységgé vált.
 Ma a város 2051 főnyi lakosságának 94 %-a magyar, 6 %-a cigány nemzetiségű.

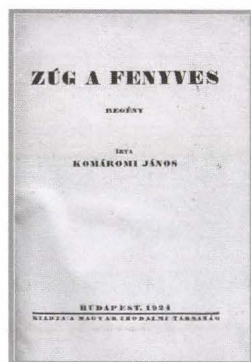

JASKÓNÉ GÁCSI MÁRIA

Komáromi János „háborús” írásai mint a „történelmi” és „társadalmi” regényforma együttes reprezentációi

A világháború időszakát tematizáló Komáromi-regények a lektúr kötelező szabályai szerint a történelmi és társadalmi regények poétikai jellegzetességeit egyszerre mutatják. Történelmiek ezek az alkotások, hiszen Arnold Zweigtől, Hemingwaytól Komáromi Jánosig, Szabó Dezsőtől, Móricz Zsigmondig, Herczeg Ferencig, Zilahy Lajosig mindenki számára világos volt, hogy alapjaiban változott meg az élet. A harcban nem az egyéni hősiesség, bátorság és lovagiasság, hanem a gépek: tankok, a messzire hordó ágyúk, a tengeralattjárók, a mérges gázok határozták meg a küzdelmet. Az emberiség ezzel – amint ezt Babits Mihály később leírta az *Elza pilóta* című regényében – új korszakába érkezett. A történelmi regényekben a lineáris felépítés, a célvűség, a domináns nézőpont, a történetleírás helyett az előre- és hátrautalás, a nézőpontok változtatása, az események összefoglalása és az elbeszélte időhöz képest egy későbbi időpillanathoz: a szövegalkotás jelen idejéből megfogalmazott általánosítások jelentek meg. A világháború időszakát tematizáló művek ugyanakkor őrzik a társadalmi regény műfaji jellegzetességeit. Rendszerint különbözőképpen szocializálódott társadalmi csoportokat jelenítenek meg, a műidőben bekövetkező társadalmi átrendeződéseket is rögzítik, megpróbálják regényalakokban, konfliktusokban érzékeltetni az adott korszakot, gyakran kísérletet tesznek arra is, hogy a világkép három elemét: a világ keletkezéséről, a társadalmi és az emberi lényeg felfogásának változásáról is beépítsenek a regényvilágba többet vagy kevesebbet. Nem statikus a regényvilág, hanem dinamikus, sokszor bizonytalan, nélkülöz minden céltételezést.

Az 1924-ben megjelent *Zug a fenyves* című regényben a háborús események mozgatják a történetet, azonban bevonódunk egy szerelmi vívódás hátterébe is. A mű meséjében a szerző dialógust folytat alteregójával. Ezekben a diskurzusokban mutatja be egy háborút járt katona élet-regényét. A fronton volt figurák kontúrjai élesebbek, mint az otthon maradt mellékszereplőké. A művilág két fiatal szerelmének és hűtlenségének vívódásait, viharos érzelmi hányattatásait, ismerjük meg. Mayer Terit Kálmánhoz fűződő szerelme teszi rabbá. A főszereplők alakjait tisztán látjuk, míg a mellékalakok – Teri szülei, udvarlói, barátnője, Mártha, Mayer Géza, Kálmán parancsnoka, Kálmán családja – halvány színezetben bukkannak fel a mű egyszében.

Mayer Teri, a hiú és elkényeztetett lány szerelmét szeretné kiérdekelni Kálmán, az önérzetes katona. A szemrevéltő büszke lány nehezen állt szóba vele, akinek végül hosszú udvarlás után mégis sikerült meghódítani a „felvidéki városka legszebb lányát”. Sok udvarló legyeskedett Mayer Teri körül, és mint bármelyik lány, ő is élni és örülni szeretett volna az életnek: férjhez menni, gyerekeket nevelni. A szövegből kiderül a hős származása, értékrendje, fő törekvése.

A legénykedő Kálmán dacossága megtöri a „rátarti” Mayer Teri hiúságát. Kálmán szavát adja, hogy Terit elveszi feleségül, de a katonatársaktól kapott hírek és Teri tartózkodó levelei elbizonytalanítják. Teri odaadón szerette Kálmánt, hosszú leveleket váltottak, míg a férfi a fronton volt. Mindkét fél részéről sorozatos félreértésekkel szembesül az olvasó. A háború negyedik évében, hosszas udvarlás után sem alakult úgy a sors, hogy végleg összekössék életüket. A féltékenység szülte bizalmatlanság mételyezte meg egymás iránti érzéseiket. Kálmán jól tudta, hogy várnak rá, de igazán biztos csak akkor lett ebben a hitében, mikor leendő anyósa kéréssel fordult felé: „Terit a télen is megkérték, de ő már akkor megmondta, hogy csak a maga felesége lesz. A legkevesebb, amit kérhetek, hogy jegyezze el Terit!”¹ De a lány szerencsétlen lett hősiünk „férfiatlansága” miatt. „Megmondhatom, mi történt a hazameineteled alkalmával. A szüleid nem egyeztek bele semmiféle házasságba. Hogy mi lehetett az oka, alig érdekel. Csak a lány sorsára vagyok kíváncsi.”² Kálmán nem kapta meg frigyükhöz az atyai áldást, és Teri úgy érezte, nem tett meg mindent boldogságukért. Ezután hónapokra megszakadt a kapcsolatuk.

A főkonfliktus ezután válik nyilvánvalóvá. A lányt eljegyezte egy vadászhadnagy, akit Kálmán személyesen jól ismert, és mivel parancsnoka volt, így könnyen határt szabhatott a hadnagy mozgásának. Kálmán visszaélt helyzetével, és míg a vadászhadnagy szolgálatban volt, Mártváéknál találkozgatott Terivel, és hamar visszaszerezte őt. Még két alkalommal volt menyasszony Teri, majd végül egy olyan férfi oldalán vált anyává, aki „[...] elvégzi a munkáját, megebédel, néha benéz a kaszinóba, átfutja az újságot, megvacsorázik, lefekszik s valószínűen pompásan tud aludni. Egészséges ember, termetre medveölő, soha könyvet nem olvas. Teri olyan, mint egy porcellán-szirom. Nem értik meg egymást.”³ Teri sorsa sokáig változatlan képet mutat, a mű végéhez közeledve élete fordulatot vesz: gyermeke születik, aki meghal, majd az ország nyugati részébe költöznek erdész férjével, egy falusi vadászlakba.

A szerkezet hangsúlyos pontjain romantikus üzenetek vagy levelek fogalmazódnak meg. A legizgalmasabb akkor érkezik Kálmánhoz, mikor eljegyez egy hortobágyi lányt, és Teri ír neki. A megzavart fiú nem nőül meg, hónapokig vergődik. A cselekmény tetőpontján kibontakozó drámai szituációban Kálmánt Teri férje pár-

¹ Komáromi János: *Zúg a fenyves*. Bp., 1924. 68.

² I. m. 70.

³ I. m. 148.

bajban megsebesíti. A történetek után a férj válópert kezdeményez, Teri elvállik, és végre összeházasodik Kálmánnal.

Az idegen leány, a Reménytelen szerelem, Elment a nyár vagy az *Elvált feleség* című műveiben szintén a hagyományos erkölcsi felfogás érvényesül. A mese mindig tipikus: a férfinak és a nőnek meg kell küzdeni egymással, egymásért, különböző problémák adódnak hosszú, küzdelmes útjukon, végül egymáséi lesznek. A *Zúg a fenyves* című művében nem követte a maga számára elgondolt szövegalkotási utat, mely szerint először a figurát teremti meg, majd a történetet, miközben kialakul benne az élet értelméről, az emberi kapcsolatokról, a világ egészéről vallott felfogás, vagy mindennek egy kis részlete, melyet a szövegben közvetíteni kíván. a mondanivalót. A *Zúg a fenyves* írása közben Komáromi készen „kapott” egy történetet, melynek nem ismerte a szereplőit, kivéve a főhőst: nemes vitéz Soltész Miklóst, legközelebbi sógorát.⁴ A történet a Balaton-part egyik szállodájának teraszán elhangzó párbeszédből bontakozik ki, melyet két egykori katona folytat egymással.

Az események mozgatója a szerelem, melynek szereplőit a háború elválasztja egymástól. Komáromi a cselekménysor idejére és helyére vonatkozóan tesz utalásokat a mű elején: „... ezerkilencszáztizenöt december második felében, egy felvidéki városkáról van szó, hogy melyikről, igazán nem fontos. Besztercebánya, Losonc, Bártfa vagy Eger...”. A mű egészében az idő múlását folyamatosan az évszakok váltakozásával jelzi „... készülődni kezdtünk az ötödik háborús télre”, a negyedik tavasz azóta, hogy nem láttam Mayer Terit.”⁵ Mikor hősünk belekezd élete gyötrelmes időszakának mesélésébe, este fél tíz van, és három órát ad magának, arra, hogy mindent elmondjon: „fél egy után fut be az éjjeli személyvonat: abban a pillanatban én felállok, kezet fogok veled és itt hagylak”.⁶

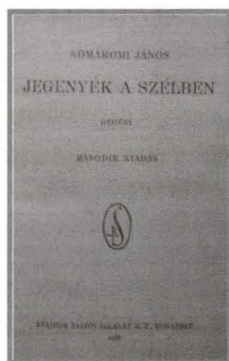
A mű esztétikai értéke és legfőbb pozitívuma az ideáktól vezérelt férfi-nő kapcsolat. Olyan nőkről olvashatunk itt, akik igazi hölgyek, van tartásuk, tisztelik a férfiakat. Komáromi a hétköznapi háborús lányok lelki megpróbáltatásait ábrázolta, akik hazavárják udvarlóikat, és hűségesen kitartanak, bár örökösen rettegnek és legalább olyan erőpróbának vannak kitéve, mint a férfiak. Mayer Terinek a „törékeny, hűséges szívű, drága tisztaságú alakja Vörösmarty nőalakjaihoz méltó társa” címet adományoz a kritika.⁷ A *Zúg a fenyves* című mű romantikus, szerelmi és háborús elemekkel átszőtt

⁴ Komáromi János: Kiről mintáztam regényalakjaimat? Komáromi János 25. éves írói jubileuma. Gyűjteményes kiadás 3. „Lenézte és tisztességtelen versenystílusnak tartotta, hogy az író a hangulatok őszinte igazságában rejlő szép helyett kiagyalt meseszövevénnnyel, váratlan megdöbbentő fordulatokkal igyekeztek izgalmat és irodalom ellenes hatásokat kelteni. A váratlan fordulatot csalásnak tartotta, művészetén kívüli büvészkedésnek. Teljes magányba vonulva, de jóformán terv és javítások nélkül írt.” Bodor Aladár: Komáromi János, az író. Sajtó, Bp., 1937. 9-10, 15.

⁵ *Zúg a fenyves*, i. m. 4. 166.

⁶ I. m. 9.

⁷ Jakab Géza: Komáromi János. Pásztorház, 1924. 230. Gyulai Pálnak a Vörösmarty életpályáját bemutató könyvében a költő nőalakjait jellemezve írja: „majd mindig a szűzi szemérem, a naiv kedvesség s csendes, mély érzelmek bájaiban jelennek meg.” Gyulai Pál: Vörösmarty életrajza. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1985. 67. Nőalakjairól hasonló kritika olvasható, mely szerint diákosan bátortalanok, áhítatosan tiszták, ezek a lányok [...] Komáromi szerelmes történeteiben messziről sóvárognak és szemlesütve lehellik érzéketlen csókjaikat. Jósika Miklós tisztalelkű udvarházlakó közönségét, akik utána átszállottak Jókaira, majd az áhítatos néptanítói lelkű

írás. A történet a háborús harcok színeinek ábrázolásával teszi még kalandosabbá a fordulatos mesét. „Harcok követték egymást. Rettentő harcok. Micsoda pokol volt ez! Amikor zúgni kezdtek az ágyúk, megzendültek a hegyek, a sziklák orgonálva hasították az eget, az emberek százával haltak szörnyet és mi lélekzethalva remegtünk a kavernákban! Amikor szétvert drótmezőkön át, ijedten eltátott szájjal, haláltól düledt szemekkel rohantak ránk az ellenség katonái és mi gránátokkal, revolverekkel rohantunk ellenük s eszünk nélkül vagdostuk egymást.”⁸ Komáromi szóban forgó művében a háború csatáinak ábrázolása a lelki vívódások állapotának jelzései, mellyel

felerősíti a szerelmi gyötrődést.

A *Zúg a fenyves* tere az otthonok, harcterek mellett a lelkek labirintusába is elvezet. Ezeknek a folyamatoknak megjelenítése fontosabb, mint ami a külvilágban történik és a „bánkódó-fejű fenyvesek” zúgására szelíd megbékélés száll a szívekre. Jakab Géza is a lelki folyamatok és motivációk oldaláról szemlélve ragadta meg Komárominak ezt a szülőföldjéről szóló írását: „az emberek nagyvágyú, furcsán ívelő, naiv életéről; álmairól, egyszerű és gyermeki lelkéről, a fantasztikus hazugságokban és önámításokban magukat felemészítő, jóindulatú és szeretetreméltó, néha heroikus sorsairól” emlékezetes művét tovább sommázza; „bánathalkított hangú, könnyes nevetőszemű, édeskes-hangú” megnyilatkozásként értelmezi a kritika.⁹

1921-ban írja *Jegenyek a szélben*¹⁰ című regényét. E műve 1945 után felkerül az 530/ 1945. M. E. rendelet értelmében a tiltott könyvek listájára – az indokolás szerint – fasiszta szellemű és szovjetellenes tartalma miatt. Konfliktusa a trianoni határok léte; a szétszabdalt ország, a határok közelében lévő falvak kettévágása mellett mélyen mardosó egyéni sérelme is: soha nem térhetett haza. A mű másik lényeges mondandója igazságszolgáltatás a szegénynek. Mégpedig azzal a momentummal, amikor Marcsát mindenféle összeesküvés, fondorlat ellenére sem adják Kende szolgabíróhoz feleségnek, hanem a szegényparaszt Tarján Lacihoz.

Rendkívül részletes elbeszélői stílusban, mozaikszerű képekben újra a Felvidéken kalandozunk, ahol a jegenyek az út két oldalán állva úgy figyelnek, mintha az „éjszaka őrszemei lennének”. A főhős a „kollégiumi városka” egykori Barla Jóskája

Gárdonyira, egyenes ágon örökölte Komáromi János. A magyar fajtájú, romlatlan szerelmi szemérmesség báját tükrözik, mérhetjük vele nemi erkölcsi életünk tisztaságát is.” *Bodor Aladár*: Komáromi János, az író. Sajtó, Bp., 1937. 9-10, 14.

⁸ *Zúg a fenyves*, i. m. 97.

⁹ Jakab Géza i. m. 299.

¹⁰ Komáromi életrajzában, ill. a munkásságáról szóló összefoglalásokban 1928-as évszámmal jelenik meg a *Jegenyek a szélben* című regénye. Naplőbejegyzésében pedig nagyon sok információt tudhatunk meg többek között erről a regényéről is. 1921. január 30-án írta: „Éppen írni akartam az Esze Tamás-t, amikor Milotay megkért, hogy minél hamarabb kezdjek kisregényt írni a Magyarság számára, kb. 10 ívet, de úgy, hogy február közepén már megindulhasson. Címe lesz: Nyárfák a szélben.” 1921. február 26. „Négy hét óta a Jegenyek a szélben c. regényemen dolgozom s február 16-án meg is indult a Magyarság-ban. Az első 17 nap alatt, 2-3 napi pihenővel, meg is csináltam több mint a felét s most már egész lassan írogatok. Eddig 59 oldalt írtam meg s még legfeljebb 17-t írok hozzá.”

és Mudrony Sanyija, itt most a pesti jogászéletről mesél ezúttal Tarján Lászlóként. Komáromi megállítja az időt és a filmkockákkal azokat az éveket hozza vissza ön-maga és olvasói számára, mikor még haza tudott menni az „örökkön-bizakodó Felföldre”. Táj- és személyleírásai nagyon részletesek, a szerző elidőz egy-egy alak bemutatásakor. A részletes személy- és lélekrajzokban mutatkozik meg, mennyit mélyült, finomodott írói eszközrendszere, beszédmódja.

A regényben szereplő jegyzőné, Suhajda Istvánné született Zsemlye Gabriella személyleírásával Móricz *Összemeselés* című darabjának Stüllő nénije jelenik meg előttünk. Nagyon sok információt közvetít e leírásban. „Suhajda Istvánné asszonyság”¹¹ kirívó volt természetének hosszára nézve s ez okból úgy állt rajta a ruha, mint egy meszelőnyélen. Bár a ruhájára is aggasztóan kevés gondot fordított a tiszteletreméltó asszonyság, s ha itt-ott kiszakadt a ráncaiból, bizony mondom tinéktek, hogy Suhajdné asszonyság nem varrta vissza azokat a rancokat. Őszi sárban, ha nem akadt egyéb lábbeli, készséggel viselte a férje cugoscipőjét is, a kontya éjjel-nappal úgy festett, mint a szélről megcibált varnyúfészek, de a legérdekesebb talán a két szeme volt, olyan színű, mint a macskaszem,¹² az orra meg a bajusza után ismerte a legtöbb ember, a bajusza tudniillik ott kezdődik, ahol más férfié végbeszökken, vagyis a szája két sarkán, ott kicsikét lecsüngött s azontúl nem volt folytatása, miáltal olyan benyomást keltett, mint egy madarin bajuszcsokevény. Gumószerű fejének búbján néhány hajszál tengett, a balszemével félig húnnya és könnyezve pislogott s a gumószerű fej elülső negyedéből egy orr ugrott ki...”¹³

A regény a felvidéki falvakban lakó emberek hazafias érzületét tematizálja, valamint tehetetlenségéből fakadó mozdulatlanságát. Tarján Laci alakját rendkívül hi-telessé teszi a nemzeti úrhoz, a falu kultúrájához és azon keresztül a magyar föld-höz fűződő viszonya. Laci hazafias neveltetése következtében ismeri fel, hogy folytatnia kell az „éhes elesett népért a harcot az idegen faj ellen”.

A *Császári és királyi szép napok* 1925-ben jelent meg, melyet a közös hadsereg „kitűnő szatírájaként” Hasek *Svejk, a derék katona* című művéhez hasonlítható. A mű meséje Bécsben, a Georg Koch-Platzon játszódik. A regényben vannak Komáromi János életéből vett mozzanatok, hiszen az író háború után a bécsi hadügyminisztérium sajtó osztályára helyezték magyar nyelvű előadónak, innen hadnagyi ranggal, huszonöt évesen távozott. Az osztályon a lapírással kapcsolatos teendői mellett ún. „előíráso elbeszéléseket” kellett írnia a hadszíntéren harcoló katonák hangulatának javítása végett. Hadinovellák alkotása volt a feladata olyan formában, hogy mindegyik novella a monarchia más-más nemzetének haditényét dicsőítse. A témát minden esetben a lap szerkesztője adta, melynek tartalmára irányuló instrukcióit tiszteletben kellett

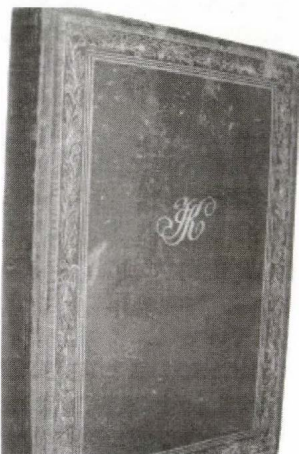
¹¹ Naplóbejegyzés, 1921. március 30. „... bajok készülnek e nagyhírű regényem körül, mert a nemzeti úrban szó szerint az apóst, Suhajda Istvánné sz. Zsemlye Gabriella asszony úrhölgyet viszont Éles Istvánné jegyzőné köz-anyánkat találtam megírni s odahaza már sejtegetik a dolgot, miután Újhelyben igen sokan olvassák a Jegenyéket.” Forrás: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának Kézirattára. Raktári jelzete: Analekta 1370.

¹² *Komáromi János: Jegenyék a szélben.* Bp., 1928. 18-19.

¹³ I. m. 22.

tartani. Óvással nem élhetett senki, ha toldásokkal cenzúrázták írásait, mert az függetlenségért lett volna. De ha nem tetszett Komárominak a téma és mentegetőzni próbált, a szerkesztő rövidre zárta: „a katona, ha parancsot kap, nem lamentál, hanem az ellenségre vetvén magát, nyomban megnyitja a tüzelést!”¹⁴ Így készültek a háborús elbeszélései a bécsi közös hadügyminisztériumi sajtóosztályán. A fronton harcoló és a fogolytáborokban élő katonák mondtak halát humoros írásaiért. A szomszédos sajtóosztály parancsnokságán történeteket mesél el kilenc fejezetben, itt-ott lírai kitérőkkel fűszerezve. Minden rész elején összefoglalja a történeteket hírfej formájában. A szép napok, melynek történeteit papírra veti, a háború utolsó éveit mutatják be.

Az események nem annyira lényegesek, inkább úgy írja le, hogy bennük a személyiség, a jellem bontakozzék ki. Karácsony Sándor „prózában írt komikus eposz”-nak nevezte a regényt. Az a társadalmi-szellemi környezet, melyben Komáromi dolgozott, másként beszéltette a háborúról, mert a háború „frontlógóinak” közéletén keresztül mutatja meg a Monarchiát; a hatalmak és a nemzetiségek széthúzását. Ebben a megvilágításban láttatja a Habsburg-monarchia hadseregének tagoltságát, széthullását. A

bécsi szerkesztők által benyújtott cikkeket és formanyomtatványokat közvetítették a cenzúrának, a cenzorok fölülvizsgálták, a lényeget rendszerint kihúzták belőle s a cikket végül visszaküldték a sajtóirodának.

Már a regény kezdő mondatából tudjuk, hogy 1915-öt írunk, és az első fejezetben megismerkedünk a „nyári szeplős” Hunke kapitánnyal, a szerkesztővel, a „leggyávább frontlógós, akinél tébolyultabb frontiszonyban nem szenvedett még anyaszült alak az osztrák-magyar monarchia háborús létszámban”,¹⁵ aki azonban a haza szolgálataért kitüntető címért, a signum laudisért „dolgozik”, de nem a fronton tanúsított hősiesség révén, hanem lapja nivójának még hatékonyabb fejlesztése árán. Caesaromániája kikészíti a szerkesztőségi tagokat, hiszen már csak írásban kommunikál beosztottaival. Ha hibáznak, teljes tábori felszerelésben: tábori ásóval és menetfelszerelésben kellett izzadniuk néhány hiányzó mássalhangzó miatt.

A németnyelvű törzsszám összeállítását két osztrák-német hadnagy végezte, Hunke kapitány szigorú, személyes útbaigazításai alapján. A monarchiabeli önkéntesek dolga az volt, hogy szószierinti fordításban saját nemzetiségük nyelvére adaptálják az adott anyagot, persze adódtak olyan helyzetek, mikor szükséges lett volna az átírás a magyar nyelvű kiadásban: „az irodalmi elme-futtatás rovatában ilyen főcímet lehetett olvasni: emlékezés nagy nemzeti költőnkre, Grillparzerre...”¹⁶ így aztán a hetilap minden képe alatt, tizenhárom nyelven vált olvashatóvá a közlendő tartalom.

¹⁴ Komáromi János: A nagy háború anekdotái. Genius Könyvkiadó, Bp., 1936. 105.

¹⁵ Komáromi János: Császári és királyi szép napok. Genius Könyvkiadó, Bp., 1930. 90.

¹⁶ I. m. 95.

A mű főszereplője Márki Dénes, akinek drámai módon alakul sorsa. Felesége, Trude „pehelykönnyű, almavirág arcú” asszony, thüringiai születésű, így Márki Dénesné társaságában csak németül folyhat a kommunikáció. Márki pénztelen műfordító, aki egyik napról a másik napra él, javíthatatlan hazudozó, „kinek karjaiba ájultan hullottak a nők”. Otthonának „minden zugából nyomorúság árad”, hitelezői üldözik, majd a mű végén éhen hal, a „gyámoltalan gyereközvegy” felesége ismeretlen tisztek ölelését kénytelen elviselni a túlélés érdekében. A háború nagy lógósa a dragonyos főhadnagy, akit azért vezényeltek a laphoz, mert félt a lovaktól, de „valami állítólagos báró [...], nem lehet kivágni, mert altábornagy az apósa” és agytörzsi szintre süllyed mindannyiszor, ha az írógép kattogásának hangját meghallja. Ő a költő, Kóré Antal szobatársa, akit Komáromi mint háborús kínoktól szenvedőt ábrázol. Ez a demoralizáló légkör, melyben a sajtóosztály önkéntesei élnek. Mindezt leginkább Hunke kapitány öncélú, önámító nagyzóló parancsnoki magatartásának ábrázolásával teszi nyilvánvalóvá az olvasó számára.

Komáromi a háború ezerarcúságának jeleit, derűjét még a szörnyűségek ellenére is megmutatta a *Császári és Királyi szép napok*-ban. A szerző-narrátor maga beszéli el a történetet, a narrátor szemével járunk a sajtó irodáiban, a bécsi utcákon és kávéházak teraszán. Úgy gyengíti magában a háború borzalmait, hogy kiszorítja a tudatából a kínos eseményeket és emlékképeket. Mindent tud, titokzatos és lényegtelen dolgokról ír; úgy viselkedik, mint a füleit csapkodó dragonyos főhadnagy, aki frivol tartalmú élclapok társaságában megelégedik arról, hogy nincs egyedül az irodában. A fontos dolgokról nem szól, „mihelyst valami emberi dokumentumban, amelyekkel pedig gazdag a regény, mélyebben a valóság arcába pillanthatnánk, rögtön lesüti a szemét, elejti a szót, megzavarodik.”¹⁷ Komáromi a hétköznapiok lélektani sortüzei előtt elbújik, így nem tudjuk meg és nem is értjük, hogy a műfordító Márkinak „paragrafusba kunkorodva” miért kell koplalnia. Komáromi megvillantja támadó szarkazmusát. A szöveg majdnem groteszk, hiszen a háború idején egy sajtóirodában hadifelszerelésben, de írógéppel harcolva a monarchia összes létező nyelvén tábori képes újságot szerkeszt egy kapitány, aki mellől kidőlnek munkatársai, ő azonban piederstálra emelkedik. Humort csíhol a szerző a háború kínos élményeiből, a monarchia összeomlásából, az emberi kapcsolatok széthullásából. Komárominak „a regényben minden igyekezete arra irányul, hogy az acélmagot mennél puhábbra főzze, kényszeredetten körülviccelje és sikeresen elleplezze.”¹⁸ A nyolcadik fejezet lapjain szól arról, hogy a sajtóiroda felállított egy népköltészeti szakosztályt, mely a népies irodalom feldolgozását nagyon fontosnak tartja. Ezért a harcterek népköltészeti termékeit a katonák szóhasználatában élő balladákat, dalokat az utókor számára egy kötetben szeretnék megjelentetni, természetesen mind – ahogy a regényben is írja – a „tizenhárom néptörzs” nyelvén.

A *Mit bírulsz kenyeres?* című művében az egyik kisebb lélegzetű alkotása, a *Megint ősz van* című írása egy bizonyos Czebe Márton hadnagy levelét tartalmazza,

¹⁷ Illés Endre: Cs. és Kir. szép napok. Nyugat, 1928/. 1. sz. 83–84.

¹⁸ Uo.

melyet a katona édesanyjának ír, és központi eleme Magyarország, a magyar föld szeretete, tisztelete, féltése. E kötet mindegyik karcolata látnoki erővel vetíti elő a nagy drámát, hogy tovább már nem mehet semmi a régi kerékvágásban. Erről maga Komáromi is vall a végén: „harmadfél hónappal kelt ez a fantasztikus rajz Szarajevó előtt. Ráhibáztam alaposan s most, ha végigfutok a többi karcolaton, itt-ott szinte megriaszt a hasonlóság, még a párbeszédekben is.”¹⁹

A Kisfaludy Társaságban elhangzott székfoglalójaként (1928) az *Áll a malom* című írását mutatja be. Emlékei, amelyeken nem lett úrrá a felejtés, meghatározzák Komáromit. A hazát emlegetni „derék szokás” volt akkoriban, mikor még „zakatolt a malom éjféltől éjfélig”, és a hegyeken át „jöttek minden vidékről a gazdák és menyecskék roskadásig rakott szekerekkel s ezekből a szekerekből néha egész tábor várakozott a malom megett, a réten, amíg rájuk került a sor.”²⁰ Nagy öröm vette körül a malom környékét, és a lisztes molnár, Balogh György is úgy érezte: „sose halunk meg”, ám egy napon „mindenfajta nemzetiségű urak szálltak ki a malom mellé s megvonták a határt egyfelől a megyei út vonalán.”²¹ A trianoni határ elvágta a felvidéket „Kis-Magyarországtól”, és síri csend hallgat a malom körül, és a hídon, ahol egykor a megrakott szekerek jártak, „idegen őrszem áll a karfának dűlve és lapos pislogással bóbiskol a malomra, amit fölver már a gyom és a laboda.”²² Székfoglalóját így zárja: „Istenem-Uram, tégy csodát itten s támaszd fel a régi malmot! Mert így? Minek így élni?”²³

Bodor Aladár a következő szomorú sorokat idézi Komáromi János töredékes naplójegyzeteiből, melyet halála előtt egy évvel, 1936-ban jegyzett le: „A megszállt Zemplénben nem voltam már tizenhetedik esztendeje. Azóta annyian, de annyian haltak meg odaát: még a temetésükön sem lehettem jelen. Vajon fogom-e látni még egyszer a szülőföldemet?”²⁴ Ma már tudjuk, hogy soha nem sikerült visszamennie a felvidék „Tót Lapályának álmata, furcsa vidékére”. A vidéken tett látogatások alkalmával, Komáromi elbeszéléseivel, egyszerű meséivel jeleskedett, és sok esetben Jókai múltidéző látásmódjában a magyar vidékre, régi nagyságunkra, szépségeinkre borús hangulatban reagál.

A Harsányi–Komáromi levelezésből az is kiderül, hogy az író mindent, amit a háborúval kapcsolatosan papírra vetett, átélt. A *Mit búsulsz kenyeres* (1915) című műve megjelenése előtti hónapban három levélben is megemlíti az író, hogy amit a szereplők átélnek, az neki magának is élménye volt.

A világháborús élményeit novellák és regények egyaránt őrzik. Az író a háború első hónapjairól készített naplóbejegyzései is arról tanúskodnak, hogy minden apró részletet igyekezett napi rendszerességgel lejegyezni. A năplót menyasszonya – Soltész Irénke – számára nyitotta. 1914. augusztus 16-án történt meg az első bejegyzés,

¹⁹ Komáromi János: Mit búsulsz kenyeres? Dick Manó Kiadó, Bp., 1915. 159.

²⁰ Komáromi János: Áll a malom. Genius Könyvkiadó, Bp., 1936. 123.

²¹ I. m. 126.

²² I. m. 126.

²³ I. m. 129.

²⁴ Komáromi János: Emlékeim. = Bodor Ádám: A szülőföld felé. 1935. 238.

és 1914. szeptember 4-én az utolsó, nagyon rövid leírásban arról tájékoztat, hogy nagyon esős időben vissza kellett fordulniuk. A napló rendezett, jól olvasható; az élményeket végig ceruzával örökítette meg Komáromi. Az első napok bejegyzései még tájakról, emberekről szólnak, majd később már a borzalmakról ír. Pontosan megnevezi a települések nevét, így könnyen tudjuk a térképen is követni, hogy merre meneteltek az önkéntes magyar katonák Kárpátalja területén. Írásmódjára jellemző a tényszerűség és a tömörség.²⁵ Az átélt élmények visszaadása számára azért fontos, mert megszabadul az indulatoktól, azoktól a gondolatoktól, melyek feszültség forrásai voltak és képessé tették írói megnyilvánulásokra. Komáromi János bizonyára úgy gondolt ezekre a háborús írásokra, mint amelyekben egyszerre tematizálta magát a háborút, azaz a megélt jelent, tehát társadalmi regényt írt, és a népek harcat, a köztörténelem eseményeit, amelyek már a megírás pillanatában nagyobb közösség sorsát jelentették. Ő is „spontán módon” tekintette írásait, melyek „valóság-tükrözés”-nek és a „világmegismerés alkalmas formáinak is szánt, akárcsak Kemény Zsigmond és Eötvös József, Jókai és Gyulai, Németh László és Déry Tibor.²⁶ Még akkor is, ha tisztában volt vele: nem érte el az általa jól ismert 19. és 20. századi szerzők, az „elit-kultúra” színvonalát.

²⁵ Aug. 21. „A lemergi széles országúton megyünk előre s déltájban iszonyú hőségben átvánszorgunk Lembergen. A zsidók savanyú uborkát árulnak menet közben; nagyon fáradtak vagyunk. Valamivel két óra után közvetlenül a város fölött megpihenünk egy falucskában, a Lysa Gorától északkeletre. Felettünk golyák kerengenek. Itt látjuk az első kozák foglyot. Simával kitűnő vacsorát eszünk tojásból. Ugyancsak itt ér a napfogyatkozás s itt olvassuk az első újságot, a Pressét. A falun kis patak folyik át: fürdünk. Aztán hanyattfekszünk, s nézzük a csoda zöld vidéket és a zöldeskék eget, amely alatt repülőgépek kattognak Oroszország felé.” Aug. 26. „Reggel megindulunk egyenes vonalban észak felé. Nagyon nehéz a menetelés a mély homokban. Többször pillanatokra meg-megállunk, de pihenni nem szabad. Délután egy falucskánál rajvonalba bontakozunk s így megyünk előre, de egy erdőcskén túl ismét oszlopba rendezkedünk. Hosszú, homokos erdő jön: félórai pihenés. Megint útnak kerekedünk s estére halálos kimerültségben Zsolkievbe vánszorgunk. Semmi biztosat nem tudni. Itt már sok huszárral találkozunk: Oroszországból jöttek. A kozákok kegyetlenségeiről rettenetes hírek vannak.” Aug. 30. „Vasárnap, Lisziben pihentünk. Itt rengeteg a visszafordult huszár. Délután útnak kerekedünk a határ felé, hol állítólag linci bakák verik az orosz. Egyegyed ötkor Kosciaszin (Koscian) falu mellett átmegyünk a határon, jobbra a völgyben számtalan huszár táborozik. Az első faluban, csűrben megpihenünk. Novák kapitány mondja, hogy az oroszok az egész vonalon hátrálnak. Ekkor egy magasságban lehettünk Tomasovval. (Tomasov).” Szept. 1. „Ágyukat látok a szántáson, új csatára készülődnek az oroszok. Sohasem tudom, hogy mi van velünk, csak annyit sejtek, hogy mi állunk jobban. Este erős holdfénynél a szabadban alszunk. Hajnal felé erős puskaszó riaszt meg.” Forrás: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának Kézirattára. Raktári jelzete: Kt. a. 403.

²⁶ Imre László: Műfajok létformája. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996, 35.

SZIKSZÓ

Trianon után, 1920 és 1938, valamint 1945 és 1950 között Szikszó volt a csonka Abaúj vármegye székhelye. 1962. július 1-jéig járási székhely. 1989-ben visszakapta városi rangját, amelyről a 19. század közepén lemondott. A település 5410 főnyi lakosságának 97 %-a magyar, 3 %-a cigány nemzetiségűnek vallja magát

MARTINÁK JÁNOSNÉ

Czóbel Minka esete Mayával, Donna Juannával, Háfiával

I.

Ritkán adatik meg az ember számára, hogy tanúja lehessen egy költő-író újjászületésének, Czóbel Minka (1855–1947) újbóli feltűnése a magyar irodalomban ezt kínálja.¹ Első felfedezője, Pór Péter az 1970-es években nemcsak egy nagyszerű tanulmánnyal hívta őt elő a feledés homályából,² válogatott verseit tartalmazó kötettel is megörvendeztette az olvasókat.³ A felfedezés második hullámát dr. Kiss Margit nyíregyházi tanárnő indította el, aki doktori disszertációját kiegészítette a személyes találkozás emlékeivel, és megjelentette Czóbel Minkáról készített monográfiáját.⁴ Néhány év múlva Weöres Sándor Három veréb hat szemmel című antológiájában az elfelejtett költők sorában Czóbel Minka kitüntetett helyet kapott, és Margócsy József hozzálátott a Czóbel-hagyaték módszeres feldolgozásához,⁵ hogy írásaival és inspirációival utat nyisson a mai Czóbel-reneszánszhoz, a felfedezés harmadik hullámának. Először szülőfaluja,⁶ majd megyéje⁷ mozdult meg, aztán az újra megjelentetett művek⁸ a szakmai figyelmet is ráterelték, bebizonyítva, hogy Czóbel Minkának a XXI. század számára is van üzenete, még ha az első róla elkészült dokuregény⁹ le is egyszerűsítette azt.

¹ Családjából nem ő lett az egyetlen, aki írással foglalkozott, bátyja filozófiai művét németül jelentette meg, s nagyon kevesen ismerték; unokatestvére, Sarolta Vay Sándor néven szerelmi botrányairól híresült el, pedig a 10 kötetes, selyembe kötött életmű darabjaiban hangulatos képekkel idézte fel a régi udvarházak világát.

² Pór Péter: Konzervatív reformtörekvések a századforduló irodalmában. Akadémiai Könyvkiadó, Bp., 1971.

³ Czóbel Minka: Boszorkánydalok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1974.

⁴ Dr. Kiss Margit: Czóbel Minka. Nyíregyháza, 1980.

⁵ Margócsy József: Egy régi udvarház utolsó gazdái (Az anarcsi Czóbel-család iratai). Nyíregyháza, 1985.; Cz. M. irodalmi levelezése. Acta Paed. Nyíregyháza, 1985.

⁶ Czóbel Minka Baráti Társaság megalakulása, kiadványok, Borsi Antal Czóbel Minka szobrának felállítása, a park rendbetétele.

⁷ In memoriam Czóbel Minka. Nyíregyháza, 2008.

⁸ Pókhálók. Jelenkor, Pécs, 2000.; Az erdő hangja. Anarcs és a Széphalom Könyvműhely reprint kiadása, 2007.; Két arany hajsza. Napvilág, 2013.

⁹ Németh Ványi Klára: Anarcsi boszorkányok. Kalligram, 2014.

Czóbel Imre anarcsi kúriája

II.

A *Wilhelmina*, *Éva* néven anyakönyvezett költő – aki gyermekkori becenevét használta költői-írói névként – élete már önmagában is regényesnek mondható. A német eredetű Czóbelek és a történelmi nevet viselő Vayak leszármazottjaként 1855. június 8-án született a Nyírségben, egy eldugott kis falu közepén, Anarcszon. István bátyja, (1847–1932),¹⁰ Emma nővére (1850–1949)¹¹ és egy csecsemőként meghalt testvér után ő lett a legkisebb, az elkényeztetett. Eleinte élte a korabeli arisztokrácia életét – esküvők, névnapok, vadászatok, lovaglások –, és bejárta szellemileg és valóságosan Európát. Közben a Sorbonne-on irodalmi és filozófiai előadásokat hallgatott, mert a család fogékony volt a művészetekre, és bátyja érdeklődése őt is megfertőzte. Rendszeres iskolák nélkül, önképzéssel olyan műveltségre tett szert, amellyel a korabeli férfiak közül is kevesen dicsekedhettek. Későbbi életformájába a vadászatok, bálók már nem tartoztak bele, szenvedélyes lovas, hegymászó és kiránduló lett belőle, és rajongott a Nyírségért, amelybe bezárult.

Kilencéves kora óta rendszeresen, több nyelven írt verseket, Orczy Lőrinc és Kazinczy Zsófia leszármazottjaként, édesanyja, a nagy levelező Vay Evelin árnyékában ez természetesnek tűnt számára. Hosszú ideig nem szánta ezeket kiadásra, csak valami „belső szükségletre” munkálkodott. Bátyja sógora, Mednyánszky László a festői látásmódot erősítette fel benne, amit írásaiban is szeretettel alkalmazott. Az anarcsi udvarházban és a nagyőri Mednyánszky-kastélyban vallási, filozófiai és művészeti kérdésekről vitáztak, zenéltek, melyeken Czóbel Minka aktívan vett részt. Nyelvtudását nemcsak utazásai közben hasznosította, eredetiben olvasta a világirodalom legjavát, és fordításokkal népszerűsítette a magyar irodalmat.

Bátyja barátja, Justh Zsigmond 35 éves korában vette rá a publikálásra, és hatalmas feltűnést keltett azzal, hogy 1890 és 1914 között nyolc verseskötetet,¹² két regényt,¹³ egy novelláskötetet¹⁴ és két drámai költeményt¹⁵ jelentetett meg. Jókai egyik fogadásán „kollega”-jának ismerte el, és mintegy jelképesen homlokon csókolta. A korabeli kritika a Petőfi-Arany-féle vonulat folytatásaként írott verseket üdvö-

¹⁰ Mednyánszky Margittal két lányt és egy fiút adtak a családnak, utóbbi az első világháborúban tűnt el, egyik lányuk tüdőbajban halt meg, a másik, a nagy vagyon egyetlen örököse, Margit Trianonnal elvesztett mindent, hosszú és küzdelmes életét levelezőlapok festéséből tartotta fenn.

¹¹ Férje, báró Huszár Imre a lipótmezei tébolydában halt meg, egyetlen lányát és egyik fiát még tizenéves korukban eltemette, életben maradt fiait – a csekély anyagiak miatt – nehezen nevelte fel, de nem voltak hálásak.

¹² Nyírfák lombok (1890.), Ujabb költemények (1892), Maya (1893), Fehér dalok (1894), A virradat dalai (1896), Kakukkfűvek (1901), Opálok (1903), Az erdő hangja (1914).

¹³ Hafia (1891), Két arany hajsza (1891).

¹⁴ Pókhálók (1906).

¹⁵ La migration de l'ame. (Párizs, 1897), Donna Juanna (1900).

zölte, nem vették észre az azokban megjelenő többletet, és amikor a francia szimbolisták (Baudelaire, Verlaine, Mallarmé), illetve Schopenhauer, Nietzsche és Freud hatására újabb csúcokra tört, szembefordultak vele, vagy ami rosszabb, elhallgatták működését. Pedig a modern magyar irodalom első darabjai a nyírségi Anarcson születtek meg: elsőként írt nálunk *szabadverset* – amit ő rhythmicus prózának nevezett –, hithű katolikusként befogadta a buddhizmus tanításait, kipróbálta az impresszionizmust és a szimbolizmust, amivel nemcsak verseit, prózáját is megújította, és a dekadens minták hatására bátran élt az extrémebb témákkal, emiatt nemcsak a kritikussal, a katolikus egyházzal is szembekerült.

Czóbel Minka számára az írás létszükséglet volt, családja pedig ettől várta megélhetését, hiszen a századfordulóra anyagilag tönkrementek, és Czóbel Minka semmilyen hajlandóságot nem mutatott arra, hogy férjhez menjen, és azzal biztosítsa jövőjét. Gyermekkori szerelme, Forgách László gróf a legjobb barátjának vette feleségül, Olsavszky Gyula festőtől pedig – a testiségtől irtózva – ő fordult el. A köztudat Justh Zsigmondot (1863–1894) is szerelmei közé sorolta, de erre sem a levelezésük, sem egyéb adatok nem utalnak. Ő azonban ennél fontosabb szerepet töltött be Czóbel Minka életében, ami gondolkodásuk azonosságán nyugodott. Mindketten egyformán vonzódtak a francia művészeti újdonságokhoz, a zenéhez, értékesnek látták a magyar paraszti tradíciót, és – más-más okok miatt – mindketten hittek a „*vágytalan boldogság*” erejében. Arisztokrata származásuk ellenére felismerték, hogy osztályuk túlélte önmagát, úgy vélték, az új Magyarországot csak a paraszti őserő mentheti meg. Patriarchális viszonyban éltek parasztaikkal, Justh parasztszínházának nemcsak nézője, szerzőként is részesévé vált Czóbel Minka, akinek verseiben Justh a „turáni” nyugalmat érzekelte, néhányat azokból megzenésített és úgy népszerűsítette. Írásaik párhuzama alkotói kapcsolatukat mutatja: Justh a *Fuimus* című regényében ábrázolta az általuk „mándokizmusként”¹⁶ emlegetett jelenséget, és a *Gányó Julcsa* című kötet történeteinek hangulata is visszaköszön Czóbel Minkánál. Justh tüdőbetegsége miatt az év nagy részét külföldön töltötte, emiatt 1889-től folyamatosan leveleztek, melyekben a *Kedves Kolléga!* megszólítást csak a Justh halála előtti évben váltja fel a *Kedves Barátnőm!*-kezdés, de még akkor sem tudott olyan oldottan csevegni vele, mint pl. Fesztynével. Ezek a levelek mégis a barátság erejét mutatják: kölcsönösen oldották a másik magányát, és egyengették egymás művészi útját. Czóbel Minka a nyilvánosságot köszönhette Justhnak, és neki írott leveleiben nyíltan vallhatott önmagáról, ami létfontosságú volt a számára. Mindezekért cserébe felvállalta Justh könyvének korrigálást, virágmagokat és cserjéket küldött Szenttamásra. „Hozománya” pedig a francia költő, Melchior de Polignac barátsága lett, aki vendégül látta a Loire-menti kastélyában, lefordította verseit és segített megjelentetni a *Lélekvándorlás* című kötetét.

A Mednyánszkyak pénze megmentette a kastélyt és a hozzá tartozó föld egy töredékét, amit bérlők kezeltek, de velük Czóben Minka volt napi kapcsolatban. Hogy az ebből kapott szűkös apanázsát kiegészíthesse, kutyákat nevelt, méhészke-

¹⁶ A kiüressedett nemesi életet így nevezték el a Mándokon, Forgách grófnéknál megéltek nyomán.

dett, érmekeket nyert boraival, küzdött a birtok napi gondjaival, miközben komolyabb segítők nélkül egyre magasabb csúcsait hódította meg az irodalomnak. Justh és anyja halála után a porosz állatfestő, Büttner Helén (1861–1943) lett megértő barátnő-társalkodónője, akit Bobnak nevezett kedvenc lova nyomán, de ezt a nevet barátnője külsejével is kiérdemelhette. Művészlélek volt ő is és árva, akit szelleme és tehetsége nemessé tett Czóbel Minka szemében,¹⁷ de meg kellett érte küzdenie a családjával, a sznob környezetével és a pletykás irodalmárokkal, akik „Büttnerke” nemi identitását kétségbe vonták. 1890-ben Forgáchék vadászatán találkoztak, amit Büttner Helén képileg, Czóbel Minka szavakkal örökített meg *Háfla* című regényében. Ettől az időtől kezdve németül leveleztek, néhányszor együtt utaztak; Párizsban például több hónapot töltöttek. Mindketten rajongásig szerették a természetet: a költő megtanulta a festőtől a színek harmóniáját, a festő pedig irodalmi műveltséget kapott a költőtől. A közös gondolkodás, az azonos szellemi szint a távollét ellenére is működött: a *Maya* című kötet írásakor festette Büttner Helén a legtöbb elismerést kiváltó ökrös képét, s a fehér szín jellemzi a verseskötetet is, ami Czóbel Minkánál „a vágytalan boldogság”, a nyugalom és béke színe lett.¹⁸ Közös műviük a francia nyelvű *Lélekvándorlás*, amelyben Büttner Helén illusztrációi nemcsak a gondolatokat tükrözték, képileg is megjelenítette magukat.¹⁹ 1908-tól Büttner Helén is Anarcson élt, a padlástérben alakítottak ki számára külön bejáratú szobát és műtermet. A közös 35 év alatt művészként és emberként közel kerültek egymáshoz, Helén még katolizált is, hogy a Czóbel Minka életében fontos katolikus karitás részese lehessen. Anarcson élve magyarrá vált szívében, ezért végrendeletében festményeit, vázlatait a magyar államra hagyta. Később Czóbel Minka megöregült nővére is csatlakozott hozzájuk, derűt, életkedvet és anyagi segítséget nyújtottak egymásnak, mikor mire volt szükségük.²⁰ Ez az idilli együttélés a végén – Czóbel Minka naplója szerint – sok feszültséget hordozott,²¹ de Büttner Helén nélkül élettervét nem tudta volna megvalósítani: szellemi partnere volt a világ végén, miközben „zongoráltak”, sétáltak, lovagoltak, befőztek, képeket vagy filagóriát festettek.

Czóbel Minkának Trianonnal bezárult a világ: nemcsak Nyugat-Európába, a Felvidékre sem juthatott el akármikor. Nem jelent meg újabb kötete sem, néha felutazott Pestre, hogy kapcsolatban maradhasson az irodalmi élettel, melyet az ottani szalonok (Wohl-nővérek, Fesztyék, Szikra) biztosítottak számára. 1910-ben Szikra (Teleki Sándorné) közbenjárására felvette tagjai sorába a Petőfi Társaság, akinek íróvá válását korábban Czóbel Minka segítette. De akkor lett a konzervatív irodalmi társaság tagja, amikor a legmodernebb versei születtek, ráadásul a valahova tartozás érzéséért el kellett viselnie Herczeg Ferenc utált kézcsókjait. A modern költők ismerték, de nem vettek róla tudomást: nő volt és arisztokrata, ennyi elegendő volt

¹⁷ Dr. Kiss Margit: Czóbel Minka. Nyíregyháza, 1980. 170–172.

¹⁸ Tálas Anikó: Czóbel Minka és Büttner Helén. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltári Évkönyv, 1999. 258.

¹⁹ Gyárfás Judit: Büttner Helén és a Lélekvándorlás. Spanyolnátha, 2011. 5. sz.)

²⁰ Deák-Takács Szilvia: „Sem földi vágy...” Cz. M. és B.H. Anarcson. Spanyolnátha, 2011. 5. sz.

²¹ Margócsy József: Egy udvarház utolsó gazdája. Az anarcsi Czóbel-család iratai. Nyíregyháza, 1985.

ahhoz, hogy távol tartsák tőle magukat. Igaz, Czóbel Minka sem igényelte gesztusait.²² A lapok sem kértek tőle írást, pedig változatlanul dolgozott: drámába foglalta *Báthory Erzsébet* történetét, újabb verseit *Sárkánydalok* címmel rendezte egybe, de nem sikerült a kiadás. Nagyszabású történeti tablóját, a *Szu munkája* című regényét a gazdasági válságra hivatkozva utasították vissza, csak *A fekete lovas* című regényét közölték folytatásokban, de kötetben azt sem láthatta.

Az I. világháború alatt kéziratának egy része, közöttük a kiadatlan írások, eltűntek,²³ ezeket már nem ismerhette meg a világ. Utolsó anyagi erejével egy nótás kötetet jelentetett meg,²⁴ hiszen nemzedéke életét ez a műfaj végigkísérte. Országos hírnévre a Fráter Lóránd által megzenésített *Száz szál gyertyát és száz liter bort* kezdetű tett szert, de annak elismertetéséért hírlapi csatát kellett vívnia a zenésszel, aki elfelejtette őt szerzőként megemlíteni.

82 évesen meghalt Büttler Helén, a két nővér nehéz anyagi körülmények között élte át a II. világháborút: a festményekből, értékekből fillérékért elkótyavetyéltek valamennyit, hogy éhen ne haljanak. A felszabadulás után maradék vagyonukat is elvesztették, a kastély a nép tulajdonába került: az ablakból nézte végig, hogy égetik el feleslegesnek ítélt könyveiket, festményeiket, bútorait. Egy időre ki is költöztették őket a cselédlakásba, majd visszatérhettek a tönkretett épületbe. Czóbel Minka számára különösen fájó lehetett a park fáinak pusztulása, melyek életének társai és ihletői voltak. 1947. január 17-én halt meg, a kastélykertben kijelölt helyére temették, ahol már szülei és Büttner Helén is pihent. Nővére két év múlva, csaknem százévesen, követte őket. Ma ezen a helyen áll Czóbel Minka síremléke, de csak az ő neve van feltüntetve rajta.

III.

Czóbel Minka írásainak felfedezését nehezíti, hogy a közkönyvtárakban megbúvó néhány kötetét²⁵ már nem lehet könyvtárközi kölcsönzéssel megszerezni, mert védett korba léptek. Az interneten olvastam, hogy Bene Kálmán foglalkozik egy teljesebb szövegkiadás előkészítésével, remélhetőleg ez oldja majd a nehézségeket, legalább a versek tekintetében. A Pór Péter által megjelentetett válogatás töredékes, a költő által nagy gonddal megkomponált ciklusokból kihagyott darabokat, pedig azok kiegészítik és magyarázzák egymást, ezek ismerete nélkül téves következtetésekre juthatnak az ebből dolgozók. Hogy ezt a buktatót elkerüljem, itteni írásomban csak az újonnan megjelent művekre építtem.

Költői pályája a népnemzeti hagyományokhoz való kötődés jegyében indult, majd amikor megismerkedett Nietzsche és Schopenhauer munkáival, az utóbbi által közvetített buddhizmussal, inkább már azok és szociális érzékenysége sugallták a

²² De furcsa módon Ady és Kosztolányi költészetében olyan áthallások vannak, amelyeket csak Czóbel Minka felől lehet olvasni, fordítva nem.

²³ Czóbel Minka előadása a Bessenyei Körben 1922. márc. 25-én. In: A Czóbel-család iratai.

²⁴ A magyar nép nótás könyve a bölcsőtől a sírig. Kisvárdá, 1943.

²⁵ A meglévők sem használhatók mindig. Örömmel fedeztem fel kedvenc *Maya* című kötetét a sárospataki nagykönyvtárban, de a borító csak versei felét tartalmazta, egy elhalt tiszteletes rigmusait kötötték össze vele.

folytatást. Lírája így hát tökéletesen individuális: nem egy közösség nevében lépett fel, a személyes magányt kísérelte meg transzcendentális világokban értelmezni.²⁶ Keresztényként megpróbálta a különféle vallási tanok természetkultuszát szembesíteni és ötvözni, hogy misztikus lényegüket megfejtse. Így aztán számára Buddha anyja, *Maya* a hajnali fény üdeségében megjelenő természetet jelentette, meg a fátyolt, ami a földi halandók elől elzárja a lényeket. Egy összetett szubjektumot rejtett el a titokzatos versekben, melyet a mai fiatal kritikusok felfedeztek: Takács Judittól²⁷ kezdve egyre többen foglalkoznak titkai és költői játécai feltárásával. Pór Péter a többi kötetében is megjelenő boszorkányversekben találta meg válogatása összekötőjét: a környezet vélekedése és az önstilizáció találkozott össze ebben az önmetaforájában. A misztikum, az álomszerűség, a finom légiesség világában kereste a szabadságot, de a boszorkány képet át is alakította: *boszorkány-tünderei* már nem illeszkednek a hagyományos formába. Utolsó megjelent verseskötetében, *Az erdő hangjában*, mindent, amit költői pályáján elért, összefoglalt. Itt is, mint korábban, a valóság elemeit használta fel a fantáziavilág megteremtésére, a látható világ rejtett összefüggéseinek bemutatására. Lenyűgöző a szepességi fenyvesek rajza, de összemosódik benne a táj és a költő: az erdőbe vizionált alakok a költő érzelmeit, gondolatait jelenítették meg. Nagy felismerése Czóbel Minkának – ebben rejlik modernsége, huszadik századisága –, hogy ami fenyegető, ami szorongató, az nem kívülről jön, hanem belül van az emberben:²⁸

*Lenn a kertben / Lombtalan fák sűrű / Ágai közt /
Hangtalan siklanak / Fejetlen madarak / Lágyló baglyok /
Meggyilkoltak / Sóvárgó lelkei* (Baglyok)

Maga az erdő is jelképes: a dantei metaforát felhasználva a szepességi erdő az élet erdejévé vált, a benne bolyongó *költői én* inkább álmodja, mint éli életét, verseiben pedig feltárul magánya, szelíd panteizmus, szimbolikája az élet ezernyi rémségét sejteti meg velünk.²⁹ E kötet fontos motívuma a *tükör* – a *Tükrökről, képekről* ciklusban – a tárgyaltan boldogság után sóvárgó női lélek metaforájaként. Pór Péter érzékletesen fejtette meg a motívum czóbeli jelentését: *lapja mögött ott van, még sincs az idő, van is, meg nincs is a világ, minden, mi benne megjelenik, egyszerre lép a semmibe és az öröklétbe, a tárgyi valóságba, még játszani is enged a tört tükör és a kettős tükör örökös bizonytalanságával...*³⁰ Ugyanakkor a tükör lesz eszköze annak is, hogy az ösztönvilág és a tudat közötti határátlépések lágyuljanak, a versek újra meseibbé váljanak, hogy nagyobb szerep jusson a versbeli képzetnek, mint a versbeli valóságnak.³¹ A jelképekkel átszőtt versek mellett megidézte a Nyírség hangulatát a *Három falu határa* ciklusával, és a faluját, (*Egy Hé!*) melyben a mindennapokat és munka összefonódását mutatta be;

²⁶ János István: A rejtőzködő lírikus. In: *memoriám Czóbel Minka...* Nyíregyháza, 2008. 79.

²⁷ Takács Judit: A szubjektum problémája Czóbel Minka lírájában. *ItK*, 2000. 3. sz.

²⁸ Menyhért Anna: Női irodalmi hagyomány. *Napvilág*, 2013. 143.

²⁹ Ács Zoltán: Czóbel Minka: Az erdő hangja. In: *memoriám...* 166.

³⁰ Pór Péter i. m. 241.

³¹ Menyhért Anna i. m. 145.

szinte észrevehetetlen Gubásné tragédiája, aki elvesztette gyermekét, és a szakadatlan robot időt sem hagyott neki a gyászra. Az *Álmok kertje* ciklus Baudelaire hatása mellett saját élményeivel telítődött: az anarcsi kastélyt körbevevő kert ihlette, melynek minden darabja kedves ismerőse, de a valóságot költői magaslatra emelve mesevilágként láttatja.

Lírai sóhajai mellett kezdettől ott vannak a hosszabb költemények, melyek az első kötetben gyakori balladáktól indultak és a párbeszédes formát kihasználó elbeszélő költeményekig terjedtek. Ezekkel az írásokkal a magyar drámairodalom megújulásához járult hozzá. A francia nyelven megjelenő *Lélekvándorlás*ról nincs magyar fordítás,³² csak kevesen ismerték a kortársak közül is. Verses filozofálás az: a buddhista tanokkal ismerkedő költőnő azok tanulságait összegezte az ebben az időben született verses kötetekkel³³ párhuzamosan, feltárva egy gondolkodó ember szellemi tájékozódásának érdekes szakaszát.³⁴ S még izgalmasabb lenne felfedezni a képi megvalósítás anyagát, hiszen Büttner Helén illusztrációi tették egyértelművé az ezoterikus tartalmat a kígyó, a szárnyas szív, a Merkur-bot, a Napban lévő szem segítségével.³⁵ Újdonságot jelent ez a kötet azért is, mert a benne szereplő nőket tea, cigaretta és könyv társaságában festette meg, akik már jelenlétükkel megtörték a kor maszkulin ábrázolási szokásait. Az olvasottak alapján egyetértek Gyárfás Judit végkövetkeztetésével: az alkotópáros ebben a könyvben olyan érdekes, szép világot szeretett volna ábrázolni, aminek nincs párja ebben a korszakban. Jó volna újra föltámasztani.

Elérhető viszont másik drámai költeménye, a *Donna Juanna*, mert fontosságát érzékelve Pór Péter a lírai versek mellé ezt is beválogatta. Minthogy Madách Tragédiája Czóbel Minka kedves olvasmánya volt, szerette volna Ádám álma mellé *Éva álmát* megírni. Alkalmat ehhez Pekár Gyula akkoriban megjelenő Don Juan monográfiája szolgáltatott számára, melynek mind a Don Juan-képe, mind pedig az abban felvonultatott női sztereotípiák zavarták. Műfaját nehéz meghatározni, mert Madáchra emlékeztet a párbeszédre épülő szerkezetben megjelenő filozófiai gondolat, a verses forma és a szerkezet is: a keretszínec (I., II., X.) fogják közre az álomszerű találkozásokat. A kortársak zavarral, megdöbbenéssel és elutasítással fogadták ezt a játékát, a kritikákban egymásnak is ellentmondó vélemények hangzottak el. Az alcíme szerinti *Regényes költemény 10 jelenetben* mondott el egy történetet, melyet részletes szerzői utasításokkal színpadra álmódott. Egyetlen eszmény, a metaforikus-misztikus módon felfogott szerelem megismerésére törekedett művében, ellentmondásos szerelemfelfogásokat jelenített meg, és a végkövetkeztetése is madáchi: a metafizikai lényeg nem elérhető még az emberfeletti ember számára sem, sőt: az erre való törekvés tragédiáját okozhatja. Miközben újraértelmezte a Don Juan-legendát, önmaga lírai stilizációját teremtette meg a földöntúli szépséges, de a szerete-

³² A szakirodalom nem egységes abban a tekintetben, hogy ez a mű milyen nyelven született: franciául írta, vagy magyarul, Polignac finomította vagy fordította ezt az írását?!

³³ Maya, Fehér dalok, A virradat dalai.

³⁴ Karádi Zsolt: Szecesszió és szimbolizmus között. In memoriam... 148.

³⁵ Gyárfás Judit i. m.

tet soha meg nem ismerő alakban.³⁶ Az önarckép elemei azonban ebben az esetben is összefonódtak vágy- és fantáziaképekkel. Bár a friss szakirodalomban is jelen van, hogy ez a mű a mai ember számára olvashatatlan, nekem tetszett; a történet sok adalékot közölt Czóbel Minka szerteágazó műveltségéről, és finom humorát is nagyon élveztem.

Prózai írásainak sorában az első *Háfia* című regénye volt, amelyben a máramarosi szelíd orosz lány szerelmi története mellett bemutatta azt a vadászdényt, aminek maga is részese volt, s ezzel irodalmi magaslatra emelte a „mándokizmust”. A könyvnek csak szűk körben volt sikere, ezért a szerelmi szálát kivette belőle és *Mitel menyasszonya* címmel külön novellát formált belőle. Ezeket a rövidebb prózai írásait *Pókhálók* címmel jelentette meg, ami többretegű képként fogta össze azokat. Nemcsak az anarcsi környezetben szorgoskodó kis állatokat jelentette, hanem a buddhizmus ismert mandala alakzatát, amelyet a jungiánus pszichológia is felhasznált az emberi psziché ősképeként.³⁷ Ez a kettős, lélektani és filozófiai aspektus azáltal nyert megerősítést, hogy Czóbel Minkánál a nyelvbe fordítódott át a mindent behálózó metaforás szerkezettel, és a címadó novellában a részeket összekötő retorikai alakzattal, az epiplokéval. A *Háfiában* elkezdett ál-festmény leírás folytatásával pedig különleges Renoir-i, Manet-i hangulatot – akiknek képeit Párizsban gyakorta megcsodálta – kölcsönzött a novelláknak: „*Hullámzó holdfény mindenütt, selymes, hullámzó holdfény, csak távol fák pókhálószerű megjelenése itt-ott. A fák szürke pókhálója felett a napsugarak halvány arany pókhálója. Halad a kocsi az arany pókhálók között a szürke pókhálók felé...*”

Mindezekén túl van még egy vonulata ennek a metaforának: Czóbel Minka a pókhálóval jelenítette meg az olyan női sorsokat, akiket nemcsak a körülmények, a gondolatok és az érzések is szorítottak. A kötet szereplői kilátástalan, tört sorsú, vágyódó lelkek, gondolkodnak, képzelegnek, de maguk sem tudják, mit akarnak. Nőkről nem írtak még így ekkoriban, hiszen csak a férfiak töprenghettek Hamletként.³⁸ A korabeli közvélemény megvetéssel sújtotta a férjhez nem ment és apácává sem váló lányokat, de Czóbel Minka bebizonyította, hogy hősei számára a házasság fenyegető csapda, és a pártában maradás réme is elkerülhetetlen végzetként jelenik meg képzeletükben.³⁹ Különösen kiemelkedő a címadó novella, a *Pókháló*, melyben Annuska, a főhős meséli el a történetet, akit az író *alter egojának* tekintett. A halálba hanyatló lány alakja a schopenhaueri pesszimista filozófia szimbóluma: bár csak „egyszerű göndör kis bárányka”, intuitív módon mégis eljutott a kettős élettagadás-hoz: az érzékiség és az egyéni élet elvetéséhez.⁴⁰ Czóbel Minka pedig az irodalomba fordított sorssal megmenekült attól, hogy hasonló véget válasszon magának.

Ez az életmű a műfaji sokszínűség ellenére egységes, sok benne az átjárás.

³⁶ Karádi Zsolt i. m.

³⁷ Kúspér Judit: Ha a pókháló szövevénye fölfeslik valahol. In memoriam... 127.

³⁸ Margócsy Klára: Női sorsok a Pókháló című novelláskötetben. In memoriam... 113–125.

³⁹ Pécsi Emőke: Pókhálóba szőtt szubjektum. Nő, tükör, írás. Bp., 2009. 78.

⁴⁰ Földes Györgyi: A festményvászon szálai. Alföld, 2009. 6. sz. 47.

Czóbel Minka síremléke
Győrfi Sándor alkotása (2005)

Kedves témáit – pl. Báthory Erzsébet – több változatban is megírta, *Hafia* című regénye egyik szálából önálló novellát készített, a *Lélekvándorlás* verseit beválogatta itthoni versesköteteibe, *A fekete lovas* című prózaversét a *Két arany hajszál* című regénye első fejezetéből emelte ki, csupán vesszókra tördelte. Mindent azért tehette, mert írásai mögött kíváncsi és kísérletező egyénisége állt, minden felfedezését azon engedte keresztül és egyénítette.

A sors nem volt mindig kegyes hozzá: a Nyírségben élt, nem a nagyvilágban, és szűkebb környezetében is idegen maradt, bár nem volt tőlük hermetikusan elszigetelve. De ez a kétféle kirekesztettség nem gátolta, hanem elősegítette számára az írást, amiben egy új univerzumot teremtett: a *Lét és Más lét* (azaz az élet és a halál) kettősségében a világ jelenségeit és olvasmányélményeit azonnal költői motívummá alakította. Meghökkenően eredeti kifejezéseivel spiritualizálta a lírát, nemcsak annak nyelvét, önnön személyiségét is.⁴¹ A dezilluzionizmus, a halálvágy, a menekülés, a magányos befelé fordulás, a titokzatosság és a különféle ambivalenciák (dekorativitás és brutalitás, moralitás és morbiditás, a halállal és a szexualitással való paradox érzésvilág) szecesszióssá tette írásait,⁴² melyekben irracionális érzéseket, érzelmeket, hangulatokat, álmokképeket és filozófiai eszméket, önreflexiókat egyaránt megjelenített. Lehet, hogy a mai olvasó számára mindez nem simul össze minden ponton, de kísérletező kedve nem engedte, hogy valahol véglegesen letáborozzon. Sokszínűsége pontosan tudta követni belső vágyait, és környezetére adandó válaszait. Nem volt olyan harcos feminista, mint barátnője, Szikra, de a nők elismertetéséért, helyzetük megváltoztatásáért – a maga eszközeivel – ő is sokat tett.

Egyik önmetaforája Ikarusz volt, aki számára a bátorságot jelképezte: mindenkinél közelebből nézett bele a Napba. Szembe mert fordulni a nők számára kijelölt keretekkel: nem ment férjhez, megmaradt természetközeli világában, de ezzel megteremtette alkotói szabadságát és az új irodalom lehetőségeit. Azt már örökre titok lengi be, hogy mindezt az érzékiség elutasítása vagy filozófiai meggyőződése táplálta-e, de az Anarcson megszülető életmű befogadta a nyugati modernséget, és új szemléletű műveivel előkészítette a talajt a Nyugat nemzedékének jövetelére, akár elfogadták őt elődként, akár nem.

⁴¹ Pór Péter a Boszorkánydalok c. kötet utószavában, 253.

⁴² Veláczi László: „Jövőök – nem egy, de több alakban...” In memoriam ... 62–65.

PAPP DÉNES

Versek

Harangnyelv

Életem nyitott könyvét bámulom,
mindig teljesen ismeretlen.
Tudom, hogy miközben olvasom,
megint örökre elfelejtem.

Háttérben szülőfalum temploma,
harangozó volt ott dédapám.
Várom, hogy a kötelet meghúzza,
velem van ezen az éjszakán.

Szavakat firkálok a szűz hóba,
elütöm az időt kondulásig.
Egyetlen álmot váltok valóra,

és arcomra fagyos szél zuhan.
Aki jégből van, csak az nem fázik.
A mélységből kiáltok hozzád, Uram...

Infandum

Kezdetben nem akartam semmit.
Hanyatt feküdtem a padlón és
becsuktam a szemem. Testem
ellazult, légzésem csendesült.
Nem kell ez a szoba, gondoltam,
és körülöttem leomlottak a falak.
Elég a gondolatokból, folytattam,
és határtalanul néma lett a világ.

Akkor már akartam a semmit.
Sorra szabadultam meg mindentől,
ködszerű tudatomig csupaszítva magam,
hogy végül megtagadjam azt is.
És aztán, mint aki víz alól bukkan elő,
fölültem egy nem létező pillanatban.
Az ébredésben mindent hátrahagytam.
Vágyom az életet, mióta meghaltam.

Víztükör

Molnárika szalad,
két világ találkozik
lábai alatt.

Kilencszáznegyvennégy

Ötéves vagyok, tanyán élünk. Egyetlen
szomszédunk kakaskukorékolásnyira lakik,
tölgyfaszekerényükben kuporgok éppen.
Anyám állapotos, idegen katonáknak segít
otthonunkban odaát, utolsó levágott malacunk
még meleg belét mossa. A húgom arcába
lőpor robbant, egy orosz orvos minden nap
lenyúzza bőrét, ha túléli, valamelyest emberi
kinézete lesz. Engem átküldtek ide, de már
elfeledtem, miért, egy kis résen bámulok
kifelé, pislogni is képtelen vagyok. Néhány
egyenruhás ismeretlen nyelven kiabál, nénémet
ököllet verik, az asztalra taszítják, hajánál fogva
többször odaütik, letépik ruháját, aztán sorban
egymás után szorosan mögé állnak, csípőjükkel
lökdösik, miközben fejét lassan felém fordítja,
orra és szája véres, üres tekintetével egyenesen
a szemembe néz, ahol születésem óta ott tombol
a háború.

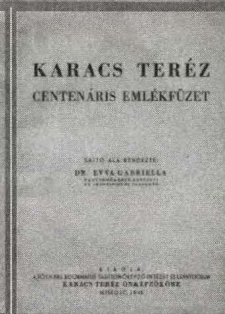
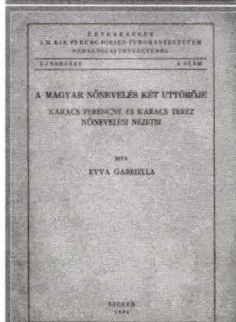
EVVA GABRIELLA

Gondolattöredékek, emlékfoslányok Imre Sándor születésének 90. évfordulóján

Evva Gabriella 1899. március 6-án született Miskolcon Evva Ernő ügyvéd és Giovanni Blanka negyedik gyermekeként. Anyai mostohanagyapja, kókai Kun Bertalan református püspök volt. A budapesti Kereskedelmi Akadémián 1920-ban szerzett oklevelet. Mivel tanár szeretett volna lenni, 1926 szeptemberében a szegedi Ferenc József Tudományegyetemre iratkozott be német-francia nyelvszakra. 1931-ben középiskolai tanári, 1932-ben filozófia-pedagógia szakkból tanítóképző-intézeti tanári és 1933-ban bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Ekkor volt tanára Imre Sándor is, akinek tanítása, szellemisége egész életére meghatározó volt.

Tanári pályáját a kecskeméti református tanítónőképző intézetben 1930-ban kezdte mint internátusi nevelő. Ebben az intézetben 13 éven át nevelte a tanítónő-növendékeket. 1943 augusztusában a miskolci Tóth Pál Református Nőnevelő Intézet igazgatótanácsa meghívására Miskolcra került. Az intézet megüresedett gimnáziumi és tanítóképző tagozatán működött mint rendes tanár, majd mint igazgató 1949 áprilisáig. 1957 augusztusában történt nyugdíjazásáig aztán a miskolci MÁV-telepi általános iskola felső tagozatán tanított. 1970 júliusában hunyt el.

Számos nevelésügyi cikke mellett publikált írásai: 1) *A magyar nőnevelés két úttörője, Karacs Ferencné Takács Éva és Karacs Teréz nőnevelési nézetei*. Szeged, 1933. 76 o. 2) *Karacs Ferencné Takács Éva válogatott munkái. Magyar Irodalmi Ritkaságok XXXI. sz. Szerk. Vajthó László*. Bp., 1935. 120 o. 3) *Karacs Teréz centenárius emlékfüzet*. Miskolc, 1948. 32 o. Alábbi írása 1967. október 13-án készült, Imre Sándor születésének 90. évfordulóján a Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára számára. Az eddig publikálatlan szöveget az eredeti gépirat indígyos példányából közöljük Imre Sándorra emlékezve halála 70. évfordulójának évében.

SOMOGYI GÁBOR

Imre Sándor (1877–1945)

Vannak szellemóriások, nagy emberek, akiknek nem kedvez a történelem. Korukat évszázadokkal megelőzik, eszmeviláguk, önfeláldozó életük sem a kortársak, sem az utókor részéről kellő méltánylásra nem talál. Útmutató, nemes életük példája, kivételesen sokoldalú és nagyvonalú munkásságuk mintha hiábavaló önfeláldozás lett volna. Korszakalkotó műveik, örök érvényű igazságaik levéltárakban, könyvtárakban vannak kiaknázatlanul eltemetve...

Ezekhez a szellemóriásokhoz tartozik Imre Sándor is, aki 1877. október 13-án, Hódmezővásárhelyen látta meg a napvilágot. Vele született hajlamai, családi hagyományok és a kolozsvári egyetemi évek mély hatására már fiatalon, kolozsvári gimnáziumi tanár korában, sokirányú nevelői pályája kezdetén egyre szélesebb körben végez kutatómunkát a magyar neveléstudomány területén. Apáczai Cseri János, Maróthy György, Teleki László, Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Eötvös József és Schneller István gondolatvilágában írott tudományos műveivel – mint első Széchenyi-kutató – a magyar nevelői gondolkodás igazi megindítója, tudományos rendszerezője lett.

Az említett nagy magyar gondolkodók hatására kialakult elvek irányították az I. világháború idején a budapesti tanítóképző intézet pedagógiai tanszékén, majd igazgatói munkakörében, sőt 1919-ben ügyvivő miniszter korában is. Ezt a szellemet hirdette és sugározta szét példájával tanítványai lelkébe Kolozsvár, Szeged és Budapest egyetemének neveléstudományi tanszékein, élete utolsó évtizedében pedig az ország akkori legnagyobb műszaki főiskoláján, mint annak rektora is. Szabályrendelet-alkotó és gyors végrehajtást intéző képességeivel ő lett volna hivatalba lépve egész akkori megdöbbentő állapotban levő köznevelésünket Eötvös József szellemében átszervezni. Két világháború zavaros, nyugtalan korszakában tartotta a magyar nevelőkben a lelket gyakorlati útmutatásaival, országszerte igényelt előadásával a legkülönbözőbb művelődési egyesületekben, tanfolyamokon, valamint nevelésügyi folyóiratokban megjelent cikkeivel, úgy is, mint azok szerkesztője. 500-nál több kisebb-nagyobb műve nem a múlté! Bármelyik írását olvassuk, ma is az élő szó erejével hat ránk. Felemel és megerősít életküzdelminkben, és utat mutat még mindig sok tennivalónkra nemzeti jövőnk érdekében.

E sorok írója – mint az első világháború után „B-listára helyezett” tisztviselő – 27 éves korában került a szegedi egyetemen a *nagy nemzetnevelő* hatása alá. Pont 40 évvel ezelőtt lett az Imre Sándor által vezetett pedagógiai szeminárium tagja mint német-francia nyelvszakos bölcsészhallgató. A szegedi szeminárium nemcsak nevelői gondolkodását, hanem egész élete sorsát is meghatározta: a *mester* jóvoltából – aki a Dunamelléki Református Egyházkerület 16 középiskolájának tanügyi előadója is volt

– tanítónőképző intézetben nyerhetett állást abban az időben, amikor állás nélküli tanárok 800-at meghaladó kérvényei elintézetlenül heverték a minisztériumban...

Imre Sándor egyetemi tanár nemcsak mély hatású előadásokat tartott európai viszonylatban is figyelemre méltó művelődéspolitikai munkái írása közben, nemcsak tudományos kutatásokra indította lelkes tanítványait, de ezek sorsával is törődött. A Dunamelléki Egyházkerület tanácsbírája, a magyar református egyetemes konvent tanügyi bizottságának alelnöke egyetemi dékáni munkáinak végzése közben is időt tudott nekik szentelni. Mindenekelőtt *nevelő* volt az általa értelmezett szó legteljesebb értelmében, és tanítványaiban már a leendő nevelőt látta, aki majd a nemzet sorsára is hatással lesz. Szigorú mértéke – ahol csak bírált – a nemzetért érzett nagyfokú felelősségérzéséből fakadt, és elismerő szavakat nem mondott könnyen. Ezért nem volt elég népszerű! De akik az elsősorban önmagát magas mértékkel mérő nevelő szigorú külseje mögött mélyen érző emberi szívét, érzelmektől, előítéletektől mentes tárgyilagos ítélőképességét megismerték, azok „tűzbe” mentek volna érte.

Amikor egyik tanítványát a neveléstudományok doktorává avatta, ezekkel a szavakkal fejezte ki tanári szobájában elismerését: „Meg vagyok nyugodva az intézet sorsa felől”, (amelyben az illető dolgozott).

A sokirányú, szervező, útmutató munka volt életeleme. A nevelés számára mindenkor, minden legapróbb részletében is nemzeti ügy volt, aminek egész életét szentelte. Társadalmi életünk akkori tömérdék hibáját nemzeti érdekeinknek meg nem felelő köznevelési rendszerünkben és a fogyatékos nevelői tudatosságban látta. Ezen akart javítani *neveléstani könyveivel*: Neveléstan (1928), Népiskolai neveléstan (1932), Neveléstan 2. kiadás (1942). Valamennyit kezdő tanítók és más nevelésre készülők első könyvének szánta a nevelői gondolkodás fejlesztése érdekében.

Műveit benső indításból írta, elismerésre, címre, jutalomra való számítás nélkül, legtöbbször saját költségére. „Az új háború eseményei, itthoni élményei és a jövő bizonytalansága miatt a becsületes ember kényszerítést érez most arra, hogy mindennapi dolgain kívül is tegyen valamit a közérő fokozására... Ezért a nemzet sorsáért való felelősség azt parancsolja, hogy mindnyájan megtegyük, amit szükségesnek tartunk, de mástól nem látjuk, magunk pedig tőlünk kitelőnek érezzük...”, írja nagyon jellemzően utolsó, 348 oldal terjedelmű, ma is időszerű munkájában.¹

Talán a szerénység volt legnagyobb erénye. Ezt igazolja 1935. III. 2-án kelt levelének néhány sora: „Ne higgye azt, hogy egy ilyen kis szeminárium, amilyen az enyém volt, fontos – *máknak!* Nekem igen-igen nagy dolog, eredmény és jutalom, hogy fontos azoknak, akik részt vehettek benne! Azon töröm (néha) a fejemet, miképpen lehetne együtt maradniok a szegedieknek s esetleg kiegészülniök azokkal, akik régen, a Pedagógiumban lettek *szak*-társaimmá, ámbár ezek közül már kevesen élnek...”

Ugyanebben az évben „A neveléstudomány magyar feladatai” című 136 oldalas remekművét – angol kivonattal – azoknak ajánlja, „akik 1908 őszétől 1918őszéig a

¹ Háborús élet, megújhodás, nemzetnevelés. Előszó. Bp., 1942. 3.

budai Pedagógiumban s 1925 tavaszától 1934 nyaráig a szegedi egyetemen hallgatói voltak, és munkatársai „lettek –, az élőknek és az elhunytak emlékének”. Ennek a mai is nagyon időszerű, felbecsülhetetlen értékű nevelésügyi munkának a kiadása után pontosan 10 évvel is váratlanul, hirtelen elhunyt.²

Egészen rendkívüli munkásságának csak töredék részét értékeli egyetlen rövid nekrológ 1945. június 9-én a következő szavakkal: „A magyar református egyháznak nagyvonalú iskoláztatási programot adott. A dunamelléki egyházkerület iskoláinak irányítása terén példaadó és korszakalkotó munkát végzett. A léleknek, a rendnek, a szolgálatnak, a felelősségnek, a jóakaratnak, az eszményiségnek és gyakorlatiasságnak volt a tanítója, példaadója, megteremtője és megtartója. Ezt a munkát végezte az igazi magyar református ember hagyományos puritánságával, erkölcsi bátorságával, őszinteségével, igazságérzetével és jóakaratával.”³

1945 óta Imre Sándor egykori tanítványainak, munkatársainak száma rohamosan fogy, és a nagy Mester nevét egyre kevesebben emlegetik. Még 1946 tavaszán a budai Csalogány utcai tanítóképző-intézet zsúfolt termében egy szép és felemelő *Imre Sándor emlékünnepélyen* rótták le iránta érzett hálájukat és kegyeletüket hálás tanítványai, munkatársai és tisztelői. A nagy nemzetnevelő professzor életének és munkásságának érdemeit Ravasz László püspök úr méltatta.

1956 nyarán egyszerű *síremlékének avatási ünnepélyén* már csak alig 50-en állottak körül a farkasréti temetőben levő sírját, legrégibb tanítványai közül Felméri Albert és Mesterházy Jenő megható bizonyágtételeit hallgatva...

1957 őszén, születésének 80. évfordulóján mindössze 13-an! Jórészt a Mester életkorában lévő beteg emberek, akiknek az állás már igen nehézükre esett... A megfogyatkozás leverő hatásába mélyen belevegyült Mesterházy Jenő kedves megemlékezése után Mezősiné Pintér Ida tanárnő (aki 1937-ben az Imre Sándor elnöklése alatt tett kitűnő eredménnyel tanítóképesítő-vizsgálatot) szép szavaiat Reményik Sándortól: „A legrögöseb út”. (Ezt a verset a költő egykori osztályfőnökéhez írta búcsúzáskor Kolozsváron.)

És most? 1967-ben, *a nagy Mester születésének 90. évfordulóján?* ...

Vajon hányan keresték fel a drága sírhantot? ... Volt-e egyáltalán valaki a hálára kötelezett, ragaszkodó, de messzire szakadt tanítványok, munkatársaik közül, aki fel tudta keresni? Vagy legalább otthonában egy hálasóhajjal vissza tudott emlékezni a nagy Mesterre, aki a legsúlyosabb nemzeti megpróbáltatások idején, a történelem nagy viharában hirtelen halálával magára hagyta a szétszéledt nyájat?

E sorok írója elgondolkozik... Talán már csak ő van életben azok közül, akik Imre Sándor nevelői személyiségének hatására a nevelést *élethivatásnak* tekintették egy hosszú, nehéz életen át... akik *Tőle tanulták meg, hogy a nevelés nemzeti ügy*, melynek „történeti feladata nem abban áll, hogy növendékeket vagy közviszonyokat egyszerre megváltoztasson, hiszen sem egyéni alapminőséget megváltoztatni, sem bonyolult helyzetet egyetlen úton orvosolni, sem áradatot visszafordítani nem lehet.

² Budapest, 1945. március 11-én. Sírját a Farkasréti temetőben már felszámolták. (A Szerk.)

³ Élet és Jövő.

Az egész nevelőrend együtt sem vállalhatja ezt; nem is kívánja tőle senki. Ebből azonban nem az következik, hogy letegyük szerszámunkat, vagy könnyen vegyük a dolgot, hanem hogy teljes erővel végezzük, amit vállalhatunk és e pályára lépve el is vállaltunk: tisztán tartjuk a fejlődés útját azzal, hogy a változások meg nem akasztható folyamatában igyekszünk a jövő számára megóvni mindent, ami érték a múltban kialakult s szükséges, hogy növendékünk és nemzetünk magában hordja...”

...a jövő számára megóvni mindent, ami érték a múltban kialakult s szükséges, hogy növendékünk és nemzetünk magában hordja...

Az éppen 10 év óta nyugdíjban levő öreg tanítvány erre a tanításra gondol „parányi” voltának tudatában „a legnagyobb magyar” sorsára jutott nemzetnevelő Imre Sándor születésének 90. évfordulóján emlékeinek fozslányai között töredékesen. És amikor e gondolattöredékeket leírja a halhatatlan Mester szellemében érzett felelősségével, egy kis nevelésügyi dolgozatot tesz hozzá: *„Egy iskolai osztály alakulása a tanítóképző-intézet 5 éve alatt.”* Ezt 23 évvel ezelőtt írta bombatámadások közben. Akkor egy *Imre Sándor emlékkönyv* kiadását tervezték a tanítványok a Mester egyetemi tanárságának 40. évfordulójára. Az emlékkönyv szerkesztője e sorok írójától is kért egy tanulmányt annak idején. Az akkori háborús körülmények nem engedték meg, hogy egy nagyobb szabású nőnevelési munkával gazdagíthassa a tervbe vett magas színvonalú emlékkönyv tartalmát. Így csak ezt a dolgozatot őrizgette az óvóhelyeken az emlékkönyv számára, ami sajnos, harctérre válásunk és a világtörténelmi események sodrában megvalósíthatatlan terv maradt.

Az egykor jó hírű tanítóképző-intézet ma már a múlté!... De szelleme változatlanul él azok lelkében, akik valamikor ott szereztek tanítói oklevelüket. Ma már ősz hajú nagymamák, sokan közülük kitüntetett tanítónők, tanárok, igazgatók, szakfelügyelők, tankönyvírók és -bírálok, minisztériumi és egyéb vezető állásokban is becsülettel helytállnak az *Imre Sándor szellemében*, aki a Dunamelléki Református Tanítónőképző-intézetnek is irányítója volt haláláig, és kora ifjúságától kezdve az utolsó leheletéig református egyházunk és egyben magyarságunk érdekeit szolgálta kivételes nevelői munkásságával.

A szóban forgó iskolai osztály tagjai éppen 25 évvel ezelőtt szereztek tanítói oklevelüket Imre Sándor képesítővizsgálati elnök egykori tárgyilagos bírálata alapján, talán ezért érdemel most figyelmet az idemellékelt szerény nevelésügyi tanulmány. Egyben igazolja a halhatatlan nemzetnevelő tanítását: „munkánk beleolvad a fejlődésbe: *az örökökévalóságnak dolgozunk*”.

TÁLLYA

A hagyományos hegyaljai szőlőtermesztés egyik neves települése.
 A község központjában szobrot állítottak azt jelezve, hogy egyes vélekedések szerint
 Tállya Európa földrajzi középpontja.
 1892 főnyi népességéből 99 % magyarnak, 1 % cigánynak vallja magát.

NYIRI PÉTER

*Én vagyok***Kodolányi János Jézus-regényéről**

Hatvanöt esztendővel ezelőtt, 1950-ben kezdte el Kodolányi János *Én vagyok* című Jézus-regényét (a kézirat végén 1950–1951 szerepel). Az *Én vagyok* szembenézés. Vagy kísérlet a szembenézésre. A mű az író akarattjai magányában keletkezett, a megjelenés reménye nélkül, fizikai-szellemi száműzetésben, mely ugyanakkor alkalmas arra, hogy az alkotó kérdéseket tegyen fel önmagának, s szembenézzon Krisztussal, a Teremtővel, magával az Élettel. S bár a szembenézés személyes cselekvés, szavakban rögzülve és szöveggé összegződve túlér fogantatásának szubjektív közegén: megszólít és szembenézésre készítet másokat is. Ez a szakrális tárgyú irodalom és a keresztény irodalom egyik legfőbb hozadéka-ajándéka az olvasó számára.

Jézusról regényt írni mindenképpen felelősségteljes elhatározás, hiszen a művésznek vállalnia kell a kockázatot, hogy az Isten Fiát a saját szavaival szólítsa meg, vagyis hogy a Megváltó az ő, az író szavai által beszéljen. Vállalnia kell a mérhetetlen hatalmú, szent isteni szó emberi szavakba való átírását, az evangélium tovább-szövegezését. Az alkotó előtt két út áll: ő maga nem fogalmaz új jézusi szólamokat, pusztán citál, evangéliumi passzusokat használ. Ez esetben viszont a szöveg ismétlés, idézetsor maradhat. A másik lehetőség, hogy maga írja meg a krisztusi sorokat, ekkor pedig az a veszély fenyegethet, hogy az írói fogalmazás mélyen alatta marad a bibliai istenfiúi szavak szakrális minőségének. A középút: az ihletett, szívemélyből előtörő, szellemi gondoskodással finomított vallomás, mely az örömhír megértéséről és megértetni akarásáról tanúskodik. Kodolányi János Krisztusa is akkor lép eléink élön és élettől sugárzón, amikor az elbeszélői hang bátran formál saját szavakat a bibliai idézetek helyett. Ezért az egész regény egyik legemlékezetesebb része a Júdásnak Jézussal folytatott beszélgetése, melyben a Szabadító megdöbbentő pontossággal ragadja meg tanítványa lényének-személyiségének lényegét.

Az *Én vagyok* Júdásról, a Kerijóthi Féfiről beszél, a tanítványról, aki elárulta Mesterét, az emberről, aki „eladta” barátját. Júdásról a Szentírás nyomán keveset tudunk. Ezért hát Kodolányi regényt szó alakja köré, s finom lélektani elemzéssel megírja történetét: elmondja, milyen ember volt, hogyan élt, s mi vezette árulásra. A szakirodalom a művet inkább Júdás-regényként értelmezi. Mert többnyire Júdás szemszögéből láttatja az eseményeket, s mert többet megtudunk róla, mint Jézusról.

Júdás alakja azonban csakis Jézushoz való viszonyában lesz jelentőssé, csakis a messiási fényből kivonulván válik a regény – és a világtörténelem – drámai antihőisévé. Minden tette Krisztusra irányítja a figyelmet, egész életútja az Isten Fia felé tart, ha gondolkodik, azt a Megváltóról teszi. Ha magáról beszél, Jézus földi életéről tudunk meg többet: Júdás története bizony Jézus-regény is. *

Miként ezt a regénykezdet is sugallja. A víz mellett, hol a halászok hálókkkal foglalatoskodnak, Jesuah bar Jószip, a nazír lépked felénk. Barna haja lágyan hullámzik, kék köpönyege meglebben a tóparti szélben, s szeme, ez a hol aranybarna, hol szürkés-kék szem, ez a csodálatos, mindentudó szempár magába szívja a tájat és az emberi lelkeket. S a halászok szó nélkül követik őt, felismervén, hogy egy másik, egy magasabb minőségrendszerbe lépnek át vele és általa. A csodák birodalmába, ahol meggyógyul az addig ágyhoz kötött Eszter, ahol Jézus, a tanító „embert, állatot, követ és csillagokat, vizet és földet egybemarkol”, és a mindenség egységét hirdeti. A szeretetet, melynek gyönyörűsége világában nem tisztátalan állat a törődésre vágyó kutya, mert az isteni harmónia fényruhába öltöztet és megszépít, megneemesít mindent. Jézus megtanítja másképpen gondolkodni tanítványait és a többi embert is, akik saját gondolatmagvaik keserű gyümölcsét rágják. Lárma, zajongás van szívekben, földi, anyagi súlyok terhelik lelküket, képtelenek a magasba tekinteni. Holott e teher nélkül súlytalanná válnának, s az lenne az út a magasságba. A gondolat: tett, mondja Jézus, ha megtisztulunk gondolatban, tiszták lesznek cselekedeteink is. Elcsendesedés, magunkba nézés szükségeltetik.

Így indul a regény, s ebben a csendben meghalljuk Júdás, Jehuda bar Simon történetét. Az egyes szám első személyben íródott szöveg monológ, visszaemlékezés, éppen a magába nézés, a befelé tekintés aktuális, egy olyan életszakasz összegezése, melynek végpontja a Krisztussal való találkozás. Onnantól egy új fejezet kezdődik.

Júdás lábbal előre született, ezért szülei nem ajánlhatták fel az Úrnak, nem lehetett nazír. Keserű csalódással töltötte el ez nemcsak atyját és anyját, hanem saját magát is, és arra sarkallta, hogy mindig többre vágyjék, hogy bebizonyítsa: a benső a fontos, mely felülírja a külső adottságokat. Már itt, ebben a többre vágyásban megtörténik az első elcsúszás: mert Júdás többet akarása nagyravágyásba fordul, vágyai a gazdagság ígézetében összegződnek, a vagyon csábítása erősebbnek bizonyul a szellemi gyarapodás lehetőségénél. Pedig gyermekkorában éppen az ellenkezőjére figyelmeztet: Júdás az anyagi jómód mellett is lelki szegénységben él, szeretethiányban, szívbéli sivárságban nő fel. És hiányát, gyötrelmét testi hibájára vezeti vissza. Júdás, az előítéletek embere: így áll előttünk a kerijóthi már az elején, s ez a személyiségvonása viszi majd tévútra is. Mert hisz a test determináló erejében, abban, hogy hibás lába miatt szenvednek szülei, akik az ő nazírságát siratják; szenved egészséges öccse, aki másodszülöttsége miatt nem lehet nazír, s szenved ő maga is, mert ő, Júdás, a Lábbalszületett mindig kevesebb lesz társainál. Hibája ürügy számára, tehetetlenségének és félelmeinek álcázása. Amikor a tanítványoknak többször is amiatt panaszkodik, hogy lába nem bírja a sok gyaloglást, valójában a Jézusban való

Kodolányi János
1899–1969

kétkedését, szellemi restségét és a világhoz kötöttségéből fakadó hitetlenségét leplezi. Szellemileg, erkölcsileg nem képes lépést tartani Jézussal és a tanítványokkal.

Pedig mintha látná a távolban a fényt. A zsidóság szabadulásának kérdésében az erőszak és a fegyveres lázadás ellen érvel, s többre vágyik a cirkuszi multságoknál. Meglepő, de a regény koncepciója szerint Júdást éppen erőszakellenessége vezeti el Mestere elárulásáig.

Júdás összetett személyiség, egyszer úgy érzi, kereskedőnek született, máskor csodálkozik, hogy az. Mert-hogy boldogulását a kereskedésben találja meg. Mint a mítoszbeli Midász királynak vagy Jókai Timár Mihályá-

nak: bármibe fog, szerencse, pénzbeli siker éri. Lényének összetettségét, olykor el-lentmondásosságát viszont maga is felismeri. „Öt-hat lélek vitázott bennem” – állítja. Mert időnként a meggazdagodás csábítja, a tevéjén kevélykedő kufár dölyfe vonzza, máskor elvonulna magányos tópartra, szerény kunyhóba, feleséggel, gyermekekkel. Vagy élne csendesen, a szent iratokat bújva, békében, a világ zajával nem törődve. Néha pedig a lázadás szelleme kísérti, s a harcos ősök-hősök véres lábnyomain lép-kedne, a vasba vetett hittel küzdene népe szabadságáért. Hiszen érdeklí népe, annak múltja, a sorsát a többiekével összefonó ősi gyökérzet, a zsidóság történelme. És kíváncsisága műveltté teszi, okossága tanultsággal párosul. Beleveti magát az iratok, a nagy zsidó narratíva tanulmányozásába, s magában olyan előítéletépítményt emel, melytől élete végéig nem tud megszabadulni. Ez egyfelől megvédi az erőszakos gondolatoktól, másrészt viszont megakadályozza Jézus küldetésének és kilétének megértésében.

Júdás Jézussal való találkozása előtti életszakasza meglehetősen különös módon zárul le: sikeres kereskedőéletét szüneteltetve atyjához költözik, majd megismerked-vén nagybátyja Judith nevű feleségével, az asszonnyal házasságtörő viszonyba kezd. Judithnak gyermeke is születik Júdástól, minthogy azonban a férfi meg akarja szakí-tani kapcsolatát a nővel, az asszony megöli magát. Ekkor dönt úgy Júdás véglege-sen, hogy elhagyja otthonát, s csatlakozik a csodás erejű-hatalmú tanítóhoz, Jesuah bar Józsefhez. Itt kezdődik a Messiás és elárulójának közös története.

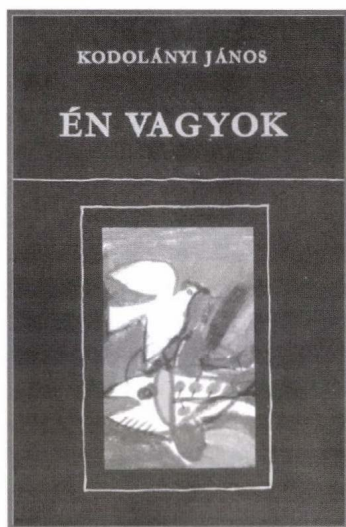
Jézus útját – már a kezdetektől fogva – a meg nem értés nehezíti. Elhivatottsága, mellyel elszakad családjától, megdöbbenést kelt, s bizony később is meg kell küzdenie a visszatartó, gúzsba kötni akaró családi kötelékekkel. Jézust húzza vissza családja a saját világába, ahol ő nem lehet próféta; a monoton ácsmunkához, mely hátráltatja isteni lényének kibontakoztatásában. Krisztus ebben is példát mutat tanítványainak, elsősorban Júdásnak: a kötelék csupán Jézus esetében a család, másoknál az Írásokhoz való rajongó ragaszkodás, a gazdagság béklyója, a bizonytalanság félelemérzete, a kételkedés vagy a személyiséget irányító harag. A Messiás az irányváltás szükségességét hangsúlyozza, a törvényekben létezés felülbírlását, a visszahúzó kötelékek eltépését, a szív útjára lépés döntő jelentőségét.

A korabeli zsidó társadalom a törvények bűvöletében élt, az szabályozta mindennapjaikat, s szinte megfosztotta őket az igazságkeresés képességétől-vágyától. Nem véletlen, hogy az emberek legfeljebb varázslatot kerestek Jézus tanításaiban, s nem az igazságot. Az igazságot ugyanis a törvényekben látják, a főpapok és az írások szabta földi rendben. De éppen ez a téves út. A túlzott törvénybetartás a világba vezet, eltávoztat az Atyától. A törvényekre a széles úton járóknak van szükségük, mint korlátra a lépcsőn nehezen haladóknak. De a megtisztult ember szabaddá válva lebeg tova, életét a hit és a szeretet szabályozza, biztosabb őrzőként, mint az írott szabályok. Az Igazság nem hasonlítható a földi törvényekhez: a Mennyeek országának hirdetése nem pusztán információátadás, észbeli tanítás, hanem reménységgel eltöltés, érzelmi esemény, mely érzelmi befogadást kíván. Valójában mindent tud az ember, csak azt nem tudja, hol keresse. A szívében rejlik a válasz a mindenségre. Szív és ész – szembenálló felek, s amint az eszkből úr lesz, s a szívből szolgál, a világ kifordul sarkából. A törvények korszaka az ész diadalideje: szabályok, észérvek, keretek – miközben a belső hang egyre tompább s halkabb. Jézus a Hitet hozza el, szavai a lélekkel érezhetők. Az Úr a szívvel hallható. Az elmével alig vagy egyáltalán nem felfogható. Nem véletlenül vallja be Júdás, hogy amit Jézus mondott, annak elméje próbált ellentmondani, de a szíve vele érzett. A Szabadító hangjai a lélek húrjait pendítik meg, s azokon játszanak mindaddig, míg a szív önmagától, egy áldott állandóságban dúdolja tovább a szeretet dallamait. Ez maga az Élet, az Atya ismerete. S mivel az ész, a törvények gátat szabnak ennek, sokkal több a halott ember, mint az élő. Az a halott, aki nem él, aki azonban ismeri az Atyát, a szívével-lelkével megtalált Istent, az örökké él. A szív nélküli élet: halál. A Seol, a gyötrőkínnzó pokol az emberben van, az eszmunkával, földi célokkal elfedett szíven, a rajta lett bűzös mocsáron tenyészik, s beszennyezi az egész létet. A tisztának azonban minden tiszta. Rossz világ épül ott, ahol a szív helyett csak az ész munkál, szüli a gondolatokat, formálja a kimondott szót: önmagát sújtja veszedelmekkel. Bálvány az ész és a törvények is azok: a lelki halálba tart az ember, ha már nem az Atyáért él, hanem a törvényekért. A több mint háromszáz, az év napjaira szóló tiltó és parancsoló szabályok világában aligha igazodhatott el a korabeli ember. Júdás is a törvények szerint él: ennek jelképes mozzanata kínos ragaszkodása az étkezés előtti kézmosáshoz. Jézusék, ha éhesek, hozzálátanak az evéshez, akár kézmosás nélkül is.

Júdás a pénz embere, a pénzhez ért. Ezért lesz ő a tanítványok pénztárosa, vágyaiban a Szabadító eljövendő Birodalmának pénzügyminisztere. Jézust a Szabadító előfutárának tekinti, s várja, hogy beteljesüljön az írásokban megjelölt szabadulás. Júdás ebben a hitben él, s dacára Jézus tanításának nem tud elszakadni a törvényektől: ez a végszete. Egy narratívában él, az írások egyvelegéből teremti meg a Szabadító alakját, a kérdést kizárólag világi szemszögből nézi, folyamatosan józanul, észérvekkel próbál gondolkodni, s nem nyitja meg szívét az Igazság előtt. Ezért amikor Krisztus kijelenti, hogy ő a Szabadító, a Fölkent, a Messiás, akkor nem hisz neki, összeomlik, majd hamis tanítónak tartja, s ellene fordul. Júdás tragédiája a félreértésben gyökerezik. Jézushoz való viszonyának alaphelyzete a félreértés. Maga Krisztus mondja neki: „akit te látsz, nem én vagyok, hanem akit összerakosgattál az Írásokból, a tanításokból és a magyarázatokból”. Ez az a narratíva, mely meghatározza Júdás sorsát. Megvizsgálja a jóslatokat, és úgy véli, nem illenek a Mesterre. Számba veszi Jézus életének eseményeit és származását, s azt gondolja: az emberi lét megvalósult célja nem lehet egy ács fia. Júdás képtelen felfogni az egyszerűség tényét: ő magát okosabbnak tartja a többi tanítványnál – a durva Tádénál, a nyers modorú Péternél vagy a vámszedő Máténál: megtestesíti azt a zsidó és farizeus gögöt, a fennhéjázó, kirekesztő kiválasztottság-tudatot, melyről Gorgiász, a görög tudós – akit tanítványaként Júdás (mint később Jézust) szintén elhagyott – beszélt neki. Kétségtelen, hogy műveltségben-olvasottságban Júdás kiemelkedik társai közül, de éppen ezért el is távolodik szívbeli önmagától, és az írásokból összeálló sűrű szöveget nem képes többé meglátni az Igazság egyszerűségét. Jelképes, hogy a lenézett, tanulatlanak titulált tanítványok rendre azt kérdezik tőle: „Miképpen lehet az, hogy nem érted ezt, hiszen olyan egyszerű! Olyan egyszerű...” Az ész bonyolító és összekuszáló munkája falat emel az egyszerű és nyilvánvaló igazság elé.

A regény központi, magyarázó-megvilágító érvényű jelenete Júdás és Jézus esti beszélgetése. Krisztus szembesíti tanítványát a valósággal, és megokolja a kerijóthi kételkedését: Júdás fél, nem meri vállalni keresztségét, nem képes elvetni, mást látni, mint amit tanult. Egy betűkből összerakott Eljövendő-kép bűvöletében él, előítéletek és elvárások, egy kreált emberi történet ígézetében. Félreértés és téves értelmezés jellemzi: az önmagával való szembenézés, a hit és a szív megnyitása helyett észérvekkel keresi a párhuzamokat Jézus személye és a tanult írások és szövegmagyarázatok között. Egy emberileg értelmezett üdvösségtörténetet vár, a jelenségek magyarázatát tekinti alapnak a jelenségek helyett. Képtelen elvontan gondolkodni, a dolgok lényegi mélyére hatolni, az önmaga észől függetlenített-befolyásolatlan benső-

jébe tekinteni. Jézus meghatározott befogadást és magatartást követel: Krisztus a meghasonlás, a belső harc, az önmagunkkal való könnyörtelen, őszinte szembenézés – mert az önmagunkra és a világra eszméltető Igazság. Az egyetlen létező Igazság, a kicsinyes emberi nézőpontok ezerszínűségét eltörölő egyetlen Valóság: a Szeretet. „Ha van hited, él benned a bölcsesség, és okos is vagy”. Ez az, amiben a tanulatlan halászok az iskolázott Júdás fölé emelkednek: az agyba raktározott információkon alapuló okoskodást nevetségessé teszi a tény: az élő hit és a szeretet kelyhében ott az igaz bölcsesség is, a mindenki számára elérhető tudás a Szentről, az Életről. A gőgös Júdás önmagát zárja el a Fény elől; miközben fájjalja, hogy a Mester nem gyógyítja meg beteg lábát, nem figyel a megváltó szavakra: „nem én gyógyítok, maguk gyógyítják meg magukat. Aki meg akar gyógyulni, meggyógyul. Aki látni akar, lát, aki hallani akar, hall.” E tekintetben női párhuzama Júdásnak Hanna, a folyton panaszkodó, gyógyulást váró öregasszony, a férjét szapuló, állandóan önmagáról beszélő örök káráló. Aki akkor gyógyul meg, amikor nem önmagáról beszél többé, amikor végre ledönti saját Énje bálványát, s a Másik felé fordul, és felebarátjában meglátja a hol szenvedő, hol mosolygó Krisztus képét. Amikor felismeri, hogy a másokkal való törődésben formálja önmagát, amikor vállalja keresztségét, s követi Jézust. Mert a betegség a lélek bajainak jele, így a lélek szeretetben való megtisztulása: a gyógyulás. Júdás képtelen ezt megérteni, s azt is, hogy „a lámpa nem a láng, csak a hordozója”, nem az szabja meg az ember értékét, hogy halász, vámszedő vagy kereskedő. A halászokat továbbra is lenézi, s amikor arról a pletykáról hall, miszerint Jézus Mária és egy római katona fia, ettől fogva végképp kizárja, hogy ő lenne a Szabadító. A lámpára figyelés vakságában nem látja meg az Élet Lángját. „Lámpakultusz”, félreértés: ez Júdás. Fogva tartja őt a világ, pedig el kellene tőle oldódnia, s belépnie a semmibe, ami maga a minden(ség). A Jézussal való beszélgetés kiábrándító mozzanata Júdás végső gondolata: bár Mestere egészen pontosan megmondja, mit kell(ene) tennie, az ő legfőbb gondja az, hogy búcsúzásakor nem hajolt meg Jézus előtt. A törvények gúzsba kötik, megbéklyózzák: a törvényekben él a hit helyett. Holott az út lefelé is ugyanaz, mint fölfelé: az Istentől távolodás ellentéte az Istenhez közeledés, a földi béklyók lerázása a lélek szabad lebegéséig.

Júdás ördög a jó tanítványok között: mert folyton észérvekkel gyözködi magát, nem tud elszakadni a világtól, elindulni a szív irányába. Júdás ezért mindig csak a Kerijóthi Férfi marad Jézus számára, nem kap más nevet – mindez jelzi a távolságot közte és Mestere között. Júdás kereső ember volt, egy lehetőség, aki azonban elbukott. Első találkozásukkor Jézus azonnal meglátta benne a sorsával és lényével küzdő esendő embert, aki önmagától megszabadulva igaz tanítvánnyá érhetne, kiérdemelve Krisztus előtt is a Júdás nevet.

Júdás önmagán túlmutató személyisége egy általános emberi magatartást modellez: a gőgös modernkori farizeusok, az isteni helyett az emberit néző, a világban a Teremtőt nem látó emberek rokona ő. A félreértésnek a megtestesítője: aki magát a Szentet is félreérti, aki vigyázva imádkozik, nehogy egy kötőszót is kihagyjon; ahelyett, hogy példát venne Mesteréről: aki karjait kitérve, a földön feküdven, öntudat-

lan áhítattal, nyitott szívvel-lélekkel adja át magát a legtisztább imádságnak. Mert az Atyával való személyes találkozás érzelmi esemény, nem észalapú érveléssorozat eredménye.

Júdás félreértése tragédiához vezet: Jézus meggyilkolásához. A kerijóthi szinte meggyőződéssel hiszi, hogy Jézus a Lázító, aki Jahve hatalmát akarja megtörni Jeruzsálemben. Minthogy a názareti nem felel meg Júdás előítéleteinek, az általa elképzelt Megváltó-alaknak, bizonyos, hogy a rosszra tör. S neki, Júdásnak szent kötelessége, a népéért hozott nemes áldozata, hogy megküzdjön vele, és legyőzze őt. Ez a fanatizmusba forduló téveszméje sorsmagyarázattá érlelődik: „Tudom, azért születtem a világra, azért ismertem meg őt [Jézust], hogy megmentsem tőle [Jézustól] Jisráelt!” Innentől Krisztus minden cselekedetét félreérti: míg mindenki mást megragad az, ahogy a Mester megtisztítja a Miskánt az árusoktól, visszaadva a helynek a tisztaság szentségét, Júdás ezt egy kezdődő forradalomnak, vandalizmusnak tekinti. Lázár feltámasztását, az isteni erőnek a földi halálon való győzedelmeskedését egyiptomi Usziri-beavatásnak hiszi. S miközben esze irányítja, szíve figyelmeztetéseket küld felé: Júdást zavarja a báránybégetés, a húsvéti lakomának szánt állatok hangja. De miért gyötör – kérdezi magától –, hiszen ez a hagyomány, erre való a bárány! Meglehet, a szív hangja időnként benne is elnyomja a szokások szavát, a bárányok sorsa fölötti sajnálkozás megkérdőjelezi az előírt törvények-rítusok érvényét. S meglehet, hogy a bárányokban Jézust siratja, a Bárányt. És tanultsága-műveltsége ismét kevésnek bizonyul az Igazság egyszerűségével szemben. A szegényes, piszkos halász így inti: „Az Egek Birodalmába csak egy út van. A megfordulás. A megfordulás!” Hiszen a hal az élő vízből támad, majd megfordul, mert oda akar visszatérni – miként az ember, ha megfordul, megkezdi útját vissza, Istenhez. Ez a megfordulás lehetne a kulcsa Júdás sorsának: az embernek lehetőségében áll bármikor a jót választani a rossz helyett, s megfordulni az üdvözülés felé. Dönthet a cselekedet előtt, ám ha már cselekedett, tette súlya őt terheli. Júdás nem fordult meg, tovább ment az úton, lefelé, a pokolba. A megfordulás a szív megtisztulását jelenti, s a szív előre, a Fénybe visz. Nem véletlenül mondja Jézus, hogy az embernek csak a lábát kell megmosnia, és tiszta lesz. Mert az ember spirituális lába, valódi, üdvösségről döntő mozgatója a szíve: s ha szíve tiszta, a gondolatai (feje) és cselekedetei (keze) is tiszták lesznek.

Júdás úgy érez, mintha ismerné az egész történetet, mintha egyszer már átélte volna mindazt, ami Jézussal történik. Mintha régen, látomásaiban részese lett volna már az eseményeknek. A szöveg ezzel talán Júdás árulásának eleve elrendeltségét sugallja, azt, hogy a tanítvány sorsában megíratott az árulás, hogy Jézus beteljesíthesse végzetét. Mindezt azonban cáfolja a regény lélektani alapossága: Júdás árulása végső soron egy értelmezésbeli kudarcban gyökerezik. A Jézust szövegmagyarázatokkal azonosítani akaró, a háromrétegű dolgok egyik szintjét sem értő, túlérzékeny, ideges, előítéleteitől-elvárásaitól szabadulni nem tudó tanítvány félreérti Mesterét, kudarcot vall a tanulásban, s elárulja az Istent. S azért érzi ismertnek a történeteket, mert árulása után egyszerre teljes súlyával nehezedik rá tettének terhe, az Igazság, s

esze zavarodottságában megnyíló szíve elé tárja a Valóságot. Mert kínlódásában, gyötrelmében, melyet a megvásárolt testi szerelem sem csillapít, Júdás lassan megfordul. Amikor kétségbeesésében szűkölve megtagadja s eldobja magától áruló önmagát, akkor válik valóban önmagává, s egyszerre megért mindent. Az ésszel félreértő Júdás a szívvel megértő emberré válik. Felismeri, hogy Jézus a Szabadító, s az Igazsággal szembesülő lélek képtelen tovább élni: megöli, felakasztja magát. De előtte még megtalálja önmagát, a szívéből kivirágzó igaz lényét. Mert aki elveszíti, az megtalálja önmagát. Nem te vagy az, aki azt a nabit [Jézust] kézre adtad? – kérdezik tőle a főpapoknál. S ő nyugodtan válaszol: Én vagyok.

A Szentírás csupán Júdás öngyilkosságáról beszél, megbánásról nem szól. Ez Kodolányi lélektani magyarázata a tanítvány cselekedetére. S ezzel – bár nem menti fel Júdást – indokolja tettét. Annál is inkább, mert Kodolányi regényében a keresztvivő Jézus rátekint Júdásra, s közben mintha elmosolyodnék. De az is lehet, hogy csak a kín akaratlan rándulása volt.

Kodolányi Júdása annak az embernek a sorsát példázza, aki a világ vonzásában képtelen ráismerni valódi önmagára, s előítéletekből épített személyisége naponként elárulja Istenét, a Szeretetet és az Igazságot. Mert nem ismeri fel a krisztusi szavak értelmét: Én vagyok. És nem találja meg önmagát, hogy kimondhassa: Én vagyok.

A regény címe maga a krisztusi misztérium. Az „én vagyok” kijelentés kétféleképpen magyarázható, de a két jelentés nem kizárja, hanem éppen kiegészíti egymást. Én *vagyok*: mondja Jézus, mert ő a Létező, az Isten Fia, az Atyáé, aki maga az Élet. S én vagyok, állítja egyszersmind, felfedvén kilétét s választ adván a kérdésre: ki a Fölkent, a Megváltó és a Szeretet? *Én* vagyok. Ez az, amit nem ismert fel Júdás, amit félreértett, amit megtagadott. Fölszólít, párbeszédre hív a regény, mert Júdás története azt kérdezteti velünk: mi értjük-e és ki tudjuk-e mondani hittel-meggyőződéssel: Én vagyok? Tudjuk, valljuk, (át)éljük-e, hogy Isten az Élet, Jézus az Isten Fia, és mi egyedül Benne élve vagyunk önmagunk?

ÖTVÖS ANNA

Mihályi Ödön indulása

Publicisztikai írásai a kassai lapokban az I. világháború idején

Mihályi Ödön Márai Sándor legjobb gyerek- és ifjúkori barátja volt. Mindketten a kassai premontrei főgimnáziumba jártak. Márai írja róla, hogy „Sugárzó értelmű fiú volt és meglepően művelt. Dönyi verseket írt, mikor én még dolgozataimat sem mertem egyedül fogalmazni... »modern« költőket olvasott, ő adta először Tolsztojt kezembe, szempontokkal és kritikával olvasott, mélyen megvetettük kortársaink szórakozásait, elmerültünk a betűben.»¹

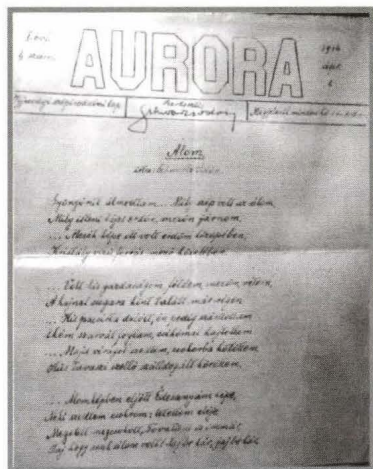
Mihályi Ödön (eredetileg: Schwarz) 1899. április 5-én született a Sáros vármegyében található Somoson (ma: Drienov, eperjesi járás, Szlovákia). A gimnázium I–VII. évfolyamát a kassai premontrei főgimnáziumban végezte. Az 1916–17-es iskolai évben fél évig Budapesten tanult a Dr. László Mihály Nyilvános Főgimnáziumban, ahol magánvizsgát tett 1917 februárjában, majd áprilisban leérettségizett az eperjesi evangélikus főgimnáziumban. Érettségi után elvégezte Kassán az önkéntes katonai tanfolyamot, és 1917 szeptemberében beiratkozott a Kassai Királyi Állami Jogakadémiára, ahol 1921 áprilisában végzett. Közben 1919 februárjában a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem bölcsészettudományi karára is beiratkozott, ahonnan 1919 őszén átjelentkezett a prágai német Karl-Ferdinands Universitátre. 1922. március 12-én, Kassán házasságot kötött Spiegel Magdával, akivel Sárosbogdányba (ma: Šarišské Bohdanovce) költözött, ahol gazdálkodni kezdett. Emellett tovább írta verseit, újságokban publikált, és kiterjedt levelezést folytatott. Hagyatékában, amit fia, Mihályi Gábor őriz, szinte minden hiánytalanul megmaradt.² Fiatalon vesztette életét, 1929. július 1-jén egy autóversenyen balesetet szenvedett, kórházba került, és másnap, július 2-án meghalt.

¹ Márai Sándor: Egy polgár vallomásai. Pantheon, Bp., (é. n.), 270.

² A családi szekreterben a történelmi viharok és a költőzködések ellenére is megmaradt minden levél, kézirat, újságkivágás, cetli, igazolvány. Lásd még *Mihályi Gábor*: Két apa között. A magyar baloldal tragédiája (1899–1990). Kalligram, Pozsony, 2012. 20. – Ezúton köszönjük meg Mihályi Gábornak, hogy Mihályi Ödön itt közzölt fényképét és az Auróra képét közlésre rendelkezésünkre bocsátotta.

Diákkorukban mindketten (Mihályi és Márai is) „belekóstoltak” az újságírásba, otthonosan mozogtak a kassai lapok szerkesztősegeiben, s írásaik szinte ugyanabban az időben jelentek meg különböző napilapokban. Ez lehetett akár megegyezés, akár egyfajta rivalizálás is kettőjük között. Márai aláírta cikkeit, így sikerült azonosítani azokat;³ Mihályiról pedig a fia, Mihályi Gábor írja könyvében, hogy „Apám már 15-16 éves gimnazista korában tárcákat publikált a kassai napilapokban, többnyire név nélkül.”⁴ Tanulmányomban ezeket a cikkeket s megjelenésük körülményeit szeretném bemutatni.

Schwarz Ödön idős szülők gyermekeként, felnőtt testvérek „társaságában” az olvasásban, a könyvek és az irodalom szeretetében kereste és találta meg önmegvalósításának lehetséges útját. Az iskolában nem volt jó tanuló, és a gimnáziumban a II. osztályt meg kellett ismételnie. Így került a III. évfolyamban egy osztályba Grosschmid Sándorral.⁵ Hogy barátságuk mikor alakult ki, nem tudjuk, de az 1913-14-es iskolai évben, mikor Márai Budapesten tanult,⁶ már leveleztek. „Kérded, hogy írok-e és mit? Írni igen írok. A jövő hónapban, (január) közölni fogják a „Fakadó Rügyekben” egy elbeszélésemet”,⁷ írja válaszában Grosschmid Sándor Schwarz Ödönnek.⁸

Sajnos Ödön levelei elvesztek, de a hagyatékban⁹ található egy kézzel írott, sokszorosított ifjúsági szépirodalmi lap, melynek címe „Aurora”. A lap szerkesztője Schwarz Ödön volt, aki maga is írt a lapba, s rajta kívül még iskola-, valamint osztálytársai: Madarász Andor, Korányi Imre, Ruttkay György és bátyja, Ruttkay László.¹⁰ Az 1. évfolyam 1. száma 1914. április 1-jén jelent meg, tehát éppen abban az iskolai évben, mikor barátja, Márai, Pesten tanult. Valószínűleg, hogy ez volt az egyetlen szám,¹¹ viszont levelezésükben később többször is említést tesznek lapalapításról.¹² Márai szerint „Dönyi oly otthonosan élt az »irodalomban«, mint az igazi író; nem ismert

³ Lásd: Ötvös Anna: Márai Sándor írásai az 1915-ös kassai napilapokban. In Médiatörténeti tanulmányok 2014. Bp., 2015., Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont (megjelenés alatt).

⁴ Mihályi i. m. 18.

⁵ A jászóvári premontrei kanonokok kassai Főgimnáziumának értesítője az 1911-1912. iskolai évről. 180-181.

⁶ Budapesti II. kerületi érseki Katolikus Főgimnázium és a vele kapcsolatos Rákóczi-kollégium fiúnevelő-intézet értesítője az 1913-14. iskolai évről. 82.

⁷ Petőfi Irodalmi Múzeum (a továbbiakban: PIM) Kézirattár V. 2293/179/21. A levélen a keltezés: Bpest XII/8. év nélkül. A levélben található információkból egyértelműen az 1913-as évre lehet következtetni. A januárt a levél írója tette zárójelbe. A Fakadó Rügyek a Zászlónk című ifjúsági lap melléklete volt, ahol a diákok írásait közzélték.

⁸ Mihályi Ödön hagyatékában megmaradtak Márai Sándor levelei, amelyek ma a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában találhatók. Sajnos a Márai-hagyatékban nem maradtak fenn Mihályi levelei, tehát csak Márai válaszait ismerjük.

⁹ Hagyaték, melyet fia, Mihályi Gábor őriz.

¹⁰ A jászóvári premontrei kanonokok kassai Főgimnáziumának értesítője az 1913-1914. iskolai évről. 163-164, 167.

¹¹ A hagyatékában ez az egy szám maradt fenn.

¹² PIM Kézirattár V. 2293/179/1, V. 2293/179/8, V. 2293/165.

másféle életet, másféle kielégülést, mint amelyet a betű ad. Úgy játszottunk az irodalommal, mint ahogy osztálytársaink pandurt és rablót játszottak.”¹³ A Petőfi Irodalmi Múzeum Mihályi Ödön hagyatékában található egy kis füzet: „Schwarz Ödön: Porszemek. Verseim Erzsikémnek ajánlva.”¹⁴ A kézzel írott kis „kötet” 14 verset tartalmaz négy ciklusra osztva.

A premontrei gimnáziumban működött a „Bajza Önképzőkör”, melynek munkájába az 1914-15-ös iskolai évben mindkét fiú bekapcsolódott, önálló dolgozatokat adtak be. A felolvasások és szabadelőadások közül a legkiválóbbak között volt „A sajtó”, melyet Schwarz Ödön hatodik osztályos tanuló tartott.¹⁵ Mivel a gimnázium levéltári anyagában nem maradtak fenn az önképzőkör jegyzőkönyvei, ezért nem tudunk közelebbi adatokat a Bajza-kör munkájáról. Az 1915-16-os iskolai évben is részt vettek mindketten az önképzőkör munkájában, s több szakosztálynak is tagjai voltak.¹⁶ A felolvasások és szabadelőadások közül most is a legkiválóbbak között voltak Schwarz Ödön hetedik osztályos tanuló „Hosszu nap”, „Táj a háborúban”, „Tantalusi kínok” és „Könyveim” című írásai.¹⁷

Mihályi Ödön hagyatékában található egy mappa, mely újságokat és újságkivágásokat tartalmaz,¹⁸ a mappán belül pedig elkülönítve található kb. egy tucat újság-cikk és néhány korabeli napilap, amelyeket valószínűleg még maga Mihályi rendezett egy csoportba, s látta el az „Újság-cikkek a Háborúról a Békéről” címmel. Összesen 3 kassai napilapról és 13 újságkivágásról van szó. A publikációk esetében sok időt vett igénybe az azonosításuk, ugyanis a legtöbb esetben az újságkivágások nem tartalmazták sem az adott újság címét, sem a megjelenés dátumát. Csupán két cikk esetében fordult elő, hogy az oldalon olvasható az újság címe és a megjelenés pontos napja is. A hagyatékban talált lapok esetében pedig az okozott nehézséget, hogy megállapítsam, melyik írás lehet Mihályi Ödöné, ugyanis Máraival ellentétben ritkán szignózta cikkeit. Sajnos akadtak olyan újság-cikkek is, amelyeket nem sikerült pontosan beazonosítanom, ugyanis az adott napilap évfolyama nem található sem a kassai Állami Tudományos Könyvtár, illetve a Bocaius Városi Közkönyvtár, sem a budapesti Országos Széchényi Könyvtár állományában.¹⁹

Azok az újságkivágások, amelyek a napilap címét és a megjelenés dátumát is tartalmazzák, budapesti napilapokból származnak, s emiatt ezekkel ebben a tanulmányban nem fogok bővebben foglalkozni, de filológiai szempontból ezek is fontosak. Az egyik címe „Török katonavonatok egy határ menti állomáson”, keltezése július 30-a, írója „M. Ö.”, megjelent Az Újság című napilapban 1916. augusztus 2-án, szerdán, a 7. oldalon. A másik írás címe „Megalakult a Keleti Tót Nemzeti Ta-

¹³ Márai i. m. 271.

¹⁴ PIM Kézirattár 2014/4/9. A füzetben nem található keltezés, de mivel még a Schwarz vezetéknévét használja, ezért 1914-re, esetleg az ezt megelőző évekre datálható. Sajnos azt, hogy ki volt Erzsike, nem sikerült kideríteni.

¹⁵ A jászóvári premontrei kanonokok kassai Főgimnáziumának értesítője az 1914-1915. iskolai évről. 53.

¹⁶ A jászóvári premontrei kanonokok kassai Főgimnáziumának értesítője az 1915-1916. iskolai évről. 70-71.

¹⁷ A jászóvári premontrei kanonokok kassai Főgimnáziumának értesítője az 1915-1916. iskolai évről. 72-73.

¹⁸ Ezek – Mihályi Gábor állítása szerint – Mihályi Ödön megjelent írásai.

¹⁹ Kutatásaim során átlapoztam a kassai napilapok – Abauj-Kassai Közlöny, Felsőmagyarország, Kassai Hírlap, Felvidéki Újság és Kassai Újság – 1914-es, 1915-ös és 1916-os évfolyamainak fellelhető számait.

nács”, ennek keltezése Eperjes, november 15., írója „Mihályi Ödön”, s megjelent a Magyarország című napilapban 1918. november 14-én, csütörtökön, a 4. oldalon.

A hagyatékban talált további újságcikkek közül időrendi sorrendben az első kívül esik ugyan a címben meghatározott időszakon, az első világháború évein, viszont a „Drezdai levél” című írása valószínűleg Mihályi első nyomtatásban megjelent publikációja. Az újságvivágás szerencsére tartalmazott egy részletet az újság címéből, egy fél Ö betűt és egy NY betűt, ami segített az azonosításban: *Abauj-Kassai Közlöny*. A jobb felső sarokban olvasható „Szerda, Február 11.”, s egy kézzel írott feljegyzés: 1914/1. Ez az 1-es szám jelölheti az 1. negyedévet is, de esetleg azt is, hogy ez az első megjelent cikke. A publikációt természetesen megtaláltam az *Abauj-Kassai Közlöny* 1914. február 11-ei számában.²⁰ A „Drezdai levél” Sebők Ödön aláírással jelent meg. Ezt a nevet valószínűleg csak ekkor használta, ugyanis többé nem bukkan fel. Ezután hosszabb szünet következett, hiszen közbeszólt a történelem. 1914. július 28-án kitört a háború, s ez nagyban befolyásolta az újságok arculatát, tartalmát. „Az újságoknak más főladata nem volt, mint a háborús hírek közlése hivatalos jelentések nyomán.”²¹

A következő Mihályi-írások már 1915-ből valók. Hat újságvivágásról van szó, melyeknek címe „Park”, „Egy szegény csendőrt”, „Te kassai ember”, „Már a hordárok is”, „A harmadosztályú”, „Ó”. Ezek betűtípusa egy kivételével – „Te kassai ember” – megegyezik, tehát biztosan ugyabból a napilapból származnak. A hátoldalukon található információk segítségével sikerült beazonosítanom, hogy a Kassai Hírlapról van szó. A „Te kassai ember” című újságcikk hátoldalán pedig reklámként szerepel a „Kassai Hírlap nyomdája, Kassa Fő utca 60”. Ez egyértelmű utalás, ugyanis minden napilap azt a nyomdát reklámozta, amelyben nyomtatták. Sajnos

²⁰ Drezdai levél. *Abauj-Kassai Közlöny*, 43. évf., 1914. febr. 11., 33. sz. 1-2.

²¹ *Herboly Ferenc*: Harminckét esztendő. Visszaemlékezések. (k.n.) Košice-Kassa, 1923. 93.

ezeket a publikációkat nem sikerült pontosan beazonosítanom, ugyanis a Kassai Hírlap 1915-ös évfolyama csak hiányosan maradt fenn.²² Az 1915-ös évre pedig egyértelműen utalnak a szövegekben talált adatok. A „Park” című írásban egy nyári délutánról olvashatunk: „A nap, mint egy borbélytányér meleg is, délutáni is, talán csak ezt a kis ligetet nézi, vagy talán meg is tekinti a szürke dómot, mert az ezerszínű mozaiktetőzet csillog, remekül csillog. A virágoknak udvarol a nap, az emberekre boldogan kacsingat. [...] A park olyan mint egy zátony most a háboru második augusztusában. Olyan mint egy zátony, egy mély, egy feneketlen gyűlölet tenger virágos zátonya, biztos szigete.” A háború második augusztusa, tehát 1915-ről van szó. Az újságkivágás másik oldalán olvasható: „... Hírlap nyomdája: Fő u. 60”. A cikk alá van írva: *Mihályi*. Ekkor használja először a Mihályi vezetéknevet. Hogy miért pont ezt a nevet választja, sajnos nem tudjuk, sőt, fia, Mihályi Gábor sem ismeri a névválasztás történetét.²³ Viszont ugyanúgy, ahogy barátja, Márai,²⁴ ő is csak vezetéknevvel jelenik meg.

A következő cikk – „Egy szegény csendőrt” – egy büntényről tudósít, megölték Dajkát, a csendőrt. „A hosszú csendőrszurony épp a szívébe hatolt be. Ha köznapiasan, egyszerű szóval lehetne ezt a rövid esetet elintézni, akkor azt mondanám: »Hivatásának áldozata«. Mert három gonosztevő gyors karja ölte meg Dajkát, a csendőrt. Talán meg is akadályozhatta volna a vesztét, ha használja a fegyverét. De ő talán nem is tudott volna ölteni.” A gyilkosságról más kassai napilapok is írtak, pl. a Felsőmagyarország, ahonnan pontosan megtudhatjuk, hol és mikor történt az eset: „E hó 21-én Dajka János inspicialó csendőrt a felsőtőkési határban meggyilkolták.”²⁵ Tehát ez az írása 1915. augusztus 21-e után jelenthetett meg a Kassai Hírlapban. Azon kevés cikke egyike, mely alá van írva: Mihályi. A hátoldalon olvasható információ csupán ennyi: „Kas..., ára 6 fillér.”

„Már a hordárok is” című írásából megtudhatjuk, hogy Mihályi riporterként dolgozik egy kassai szerkesztőségben. „Tudniillik egy jó riporternek jóba kell a hordárokkal is lenni. Mert ugy történt, hogy jövök a szerkesztőségből [...]” Arról számol be, hogy „kérem, most sorozzák a véneket és így a hordárok szakmája se maradt ki a sorból és tegnap az állandó létszámukból elvittek katonának kettőt. A hordárból jó katona lesz, mert nem kell nékie szalutálást tanulni. Ugy megy az már nekik, mint egy kiszolgált törzsőrmesternek.” A Kassai Ujság írja augusztus 22-én,²⁶ hogy hétfőn (23-án) reggel kezdődik Kassán a legöregebb népfölkelők sorozása,²⁷

²² A Kassai Hírlap 12. évfolyama (1915) hiányzik a kassai Állami Tudományos Könyvtár és a Bocatius Városi Közkönyvtár állományaiból is, az OSZK állományában pedig hiányosan található meg. Hiányzó számok: 1-149, 151-204, 207-216, 218-222, 246, 269. Lásd: OSZK Mikrofilmtár FM3/1456.

²³ A Kassai Királyi Állami Jogakadémián kiállított leckeévkönyvében olvasható, hogy: „Schvarc Ödön ur családi nevét a m. kir. belügyminiszter urnak 1918. évi okt. 18-án kelt 23.521 sz. engedélyével Mihályi névre változtatta át.” Lásd még *Mihályi* i. m. 18.

²⁴ Lásd: a 3. lábja.

²⁵ Csendőrgyilkosság a kassai határban. Felsőmagyarország, 31. évf. 1915. aug. 24., 216. sz. 2.

²⁶ A legöregebb népfölkelők sorozása. Kassai Ujság, 77. évf. 1915. aug. 22., 191. sz. 3. Lásd még: Az öregek mérce alatt. Kassai Ujság, 77. évf. 1915. aug. 24., 192. sz. 4.

²⁷ Lásd még: Az öregek. 43-50 évesek sorozása Kassán. Augusztus 23-28. között lesz a szemle. Kassai Ujság, 77. évf. 1915. aug. 10., 181. sz. 2.

ami azt jelenti, hogy augusztus 23. és 28. között íródott a cikk; nincs aláírva, s a hátoldalan sincs érdemleges információ.

A „Te kassai ember” című írásban felidézi az 1914. novemberi eseményeket, amikor a kassaiak megszokott nyugalma megzavarta a közeledő front, s menekülni kényszerültek. Viszont voltak, akik nem menekülhettek el, s most jött el az ideje annak, hogy a kassai polgárok megfizessék a tartozásukat. Segítséget kér. „Gondold meg, hogy a te városodat érintette volna a muszka-veszedelem először. Látod, más városok már régen hozzáláttak gyűjteni a kárpáti tótoknak, ruthéneknek. Ezek a városok érezték, hogy nem alamizsnát adnak, hanem tartozást. [...] Te nem adtad meg a tartozásodat. Pedig nem is olyan nagy összeg, amit oda kell adnod. Csak az a nagyon kevés 500 korona. Csak az az egy kárpáti ház.” Ez az utolsó mondat segített időben elhelyezni a publikációt. A Felsőmagyarország közöl egy vezércikket augusztus 25-én „A Kárpátokért” címmel,²⁸ melyben örömmel veszi, hogy mozgalmak alakultak az elpusztult kárpáti falvak megsegítéséért, hisz a nemzet egészének kell lerónia tartozását a kárpáti falvak iránt, amelyek védőbástyák voltak a rettenetes veszedelemben.

Két cikk maradt még, amelyek szintén ebben az időszakban jelentek meg a Kassai Hirlapban, de sajnos egyik szövegben sem találtam utalásokat arra, mikor íródhattak. Az egyik – „A harmadosztályu” – alá van írva „Mihályi”, várótermi hangulatot fest le. „Egy fiatal menyecske a huszártól öleli. A huszár szabadkozik: „Nem illik e’ a városba.” Nagy hangosan sört rendel, és a menyecske ölbéli kis fiának nevetve töltöget a szájába a sárga léből. Tele van hanggal a nagyterem: egy öreg néni keze hangosan sír, a fiatal regruta nagyokat ordít, a huszár édesen kacag és egy boltossegéd-fajta nagyközönségnek magyarázza a hadi helyzet mai Höfer jelentését.”

A másik írása – melyet sajnos nem írt alá – az esti világításban látható Dómról, a város jelképéről szól. Márai az Egy polgár vallomásaiban emlékezik vissza arra, hogy egyik magyartanáruk minden évben feladta nekik kedvenc dolgozattemáját: „Milyen érzések töltöttek el, ha elmegyek a dóm kapuja előtt?” címmel.²⁹ Meglehet, hogy Mihályi olyannyira megihlette a téma, hogy úgy gondolta, érzéseit meg kell osztania az újságolvasókkal is. „Ó, kedves esti sétáló, észrevetted-e már, hogy szépségben fénylik és csúcsosodik az esti világítás székesegyház, mit Erzsébetről, egy királyi anyáról neveztek el. A remek vonalak belesimulnak az esti homályba és szürke pára tompítja a körvonalak gothikus élességét.”

Az újságkivágások között van egy olyan írás, mely stílusában és hangvételében is eltér az eddigiektől, egy két napon át tartó tárgyalást mutat be, címe: „Hadsereg-szállítók a törvényszék előtt”.³⁰ Írójának ott kellett lennie a helyszínen. Mivel nincs aláírva, csak feltételezhetjük, hogy Mihályi Ödön írta. A cikket úgy vágta ki az újságból, hogy az tartalmazza a lap nevét, a megjelenés dátumát és a lap számát is.

Ezek az írások éppen abban az időszakban – 1915. augusztus és szeptember – jelentek meg a Kassai Hirlapban, amikor Grosschmid Sándor írásai is megjelentek

²⁸ Felsőmagyarország, 31. évf. 1915. aug. 25., 218. sz. 2. (Aug. 24-én megjelent egy rendkívüli kiadás is.)

²⁹ Márai i. m. 92.

³⁰ Kassai Hirlap, 12. évf. 1915. szept. 15., 209. sz. 2.

Márai szignóval a Felvidéki Ujságban és a Felsőmagyarországban.³¹ Mihályi ezután lapot váltott, aminek az okát sajnos nem ismerjük, a következő cikke már a *Kassai Ujság*ban jelent meg 1915. szeptember 18-án „A semlegesek hivatása”³² címmel. Ebben beszámol egy holland békeegyesület kezdeményezéséről, amely talán előmozdíthatja a háború minél előbbi befejezését. „Tehát a legsürgősebben szükség van egy olyan tanácsra, amely a háború alatt lelkesen tudná istápolni a béke ügyét és a tartós békét is meg tudná alkotni a béketanácskozások alkalmával.”

Rövid szünet után, novemberben pedig már a *Felsőmagyarország* hasábjain jelenik meg „Az őszre gondolni”³³ című írása. A hagyatékban található három napilap is. Kettő ebből a Felsőmagyarország 1915. december 8-i és 16-i száma. Ebben az esetben meg kellett találni azokat az írásokat, amelyeket feltételezhetően Mihályi Ödön írt. Egyikben sem találtam meg a nevét, viszont mindkét szám tartalmaz egy-egy riportot: „Riport a külvárosi gyerekekről és azokról, akik itthon maradtak”,³⁴ „Riportok a kassai kórházakból”.³⁵ Ezeket az írásokat tulajdonítom Mihályinak, aki már korábban is riporterként mutatkozott be egyik cikkében. Mindkét riport a háború okozta borzalmakról, következményekről, az áldozatokról szól. Az egyik a külvárosi szegényekről, az éhező gyerekek kiszolgáltatottságáról, az egyedül maradt asszonyok küszködéséről, a másik pedig a beteg, sebesült és fogyatékos katonák testi és lelki szenvedéseiről, minden napjairól számol be.

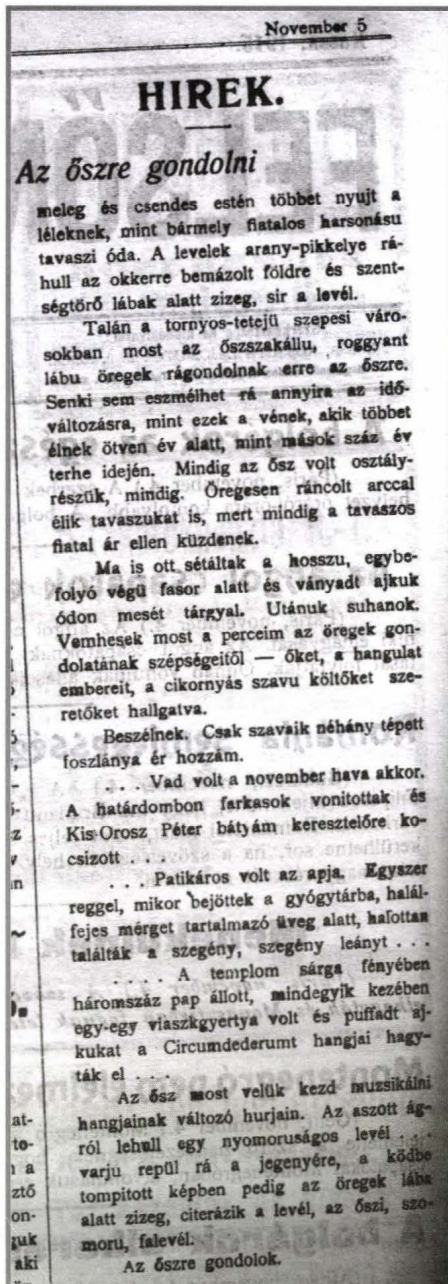
³¹ Lásd: 3. láb.

³² Kassai Ujság, 77. évf. 1915. szept. 18., 214. sz. 2.

³³ Felsőmagyarország, 31. évf. 1915. nov. 5., 279. sz. 2.

³⁴ Felsőmagyarország, 31. évf. 1915. dec. 8., 308. sz. 2.

³⁵ Felsőmagyarország, 31. évf. 1915. dec. 16., 314. sz. 2.

Március 16.

HIREK.

Tavaszi mámor.

„Ó tavasz, szerelem idénye jöttöd mily bánatos nekem.” Szegény költő, szegény Puskin, orosz messziséged még nem emelkedett fel ehhez a tavaszi búhoz. A gimnazisták talán már nem is hajkurásszák, hogy „itt a tavasz és már nem havaz.” Régen még így dalolt a tavasz mámoros egyszerű rimű diak strofa, de ma... Ma kirívóbb az éleszöld fűvön a tavaszos, fiatal vér, mely még nem duzzadt sötétes férfias vörösbbe, hanem csak rózsaszínű árnyalattal tarkállik bele a lövészárok-agyagba, s ritkás tavaszi gazba.

A vasárnapi korzón most nem beszélnek a tavaszról! „Ugyan kérem, — mondja a drága nő — ugyan kérem, tavasz, fűzapoéta-dal” és elintéző letárgyaló kézmozdulat után talán a valuta-válságtól beszél.

Pedig tudják, hogy kint a folyó parton már a Lökörömfű is kivirágzott. A sárga igénytelen és ismeretlen csunya kis virág. És tudják, hogy éjszaka egy árnyalattal már bársonyosabb a lég és egy ember csillagokat nézett a dóm alól az éjben, és tudja, drága nő, hogy keblén az ibolya oly illatos.

Oly illatos és oly vasárnaposan nyugodt és békelt a tavaszi dél. Nyáron az éjszaka, ősszel a délután, télen a reggel, tavasszal a dél a leggyönyörűbb. Ha a kirakatok alatt, hullámszik a tömeg, ha visszacsillan az ablakok üvegén a nap, ha az aszfalt szikkadságában még nyirkos a téli hó, ha először veszed fel a felöltőd, ha bárányfelhős muszlinnal takarja magát az ég, ugy-e te is a tavaszra gondolsz kedves sétáló tavaszokat váró, medálilis, és egyszerű múltu katona?

Tavasz van. Néha enyhén süt a téli nap, néha révetegen párolog a sikos aszfalton az eső, néha éles sugarak metszik a szeles levegőt, néha oly délutános a csend, néha nyugodtan veti zöldes méla fényét az utcasarki lámpás, néha megakad a fűty az ajkon, néha úgy utána nézünk egy nőnek... Istenem de szép.

A harmadik napilap a *Kassai Ujság* 1916. január 29-iki száma, ahol a 3. oldalon található egy írás: „Egy régi képes újság...”³⁶, mely feltételezhetően Mihályitól származik. Kezébe akad egy 1914-es áprilisi képes újság telis tele békebeli hírekkel. „Hogy elferdült, elidegenült mindez. Ha farsang van, ki örül, ha március van, ki lelkesedik, ha Párisban lelőnek egy újságíró, ki izgul; ha premier van a színházban, ki van meghatva; ha író fényképét látjuk kit érdekel, ha táncra zenél a zongora, ki akar mulatni... Kinek kell mindez... Kinek kell, Istenem, kinek kell?”

A „Tavaszi mámor” újra a Felsőmagyarországban jelent meg 1916. március 16-án.³⁷ Ez a hagyatékban található utolsó olyan cikke, amely kassai napilapban jelent meg. A háborús időszakban nem olyan örömteli a tavaszvárás, mint máskor. S ha szomorúan és reményvesztetten is kezdi írását, de a befejezés mégis reményteli: „Tavasz van. Néha enyhén süt a téli nap, néha révetegen párolog a sikos aszfalton az eső, néha éles sugarak metszik a szeles levegőt, néha oly délutános a csend, néha nyugodtan veti zöldes méla fényét az utcasarki lámpás, néha megakad a fűty az ajkon, néha úgy utána nézünk egy nőnek... Istenem, de szép.”

Érdekes, hogy Márai Sándor és Mihályi Ödön első írásai is – leszámítva Mihályi 1914. február 11-én megjelent Drezdai levelét – 1915 augusztusában jelentek meg. Márai két kassai napilapban, a Felsőmagyarországban és a Felvidéki Ujságban publikált augusztus 18-a és szeptember 4-e között, Mihályi pedig a

³⁶ Kassai Ujság, 78. évf. 1916. jan. 29., 24. sz. 3.

³⁷ Felsőmagyarország, 32. évf. 1916. márc. 16., 63. sz. 3.

Kassai Hírlapban, majd a Kassai Újságban és a Felsőmagyarországban. Tulajdonképpen a Felvidéki Újságon kívül – amely a katolikus egyház befolyása alatt állt – mind-egyik kassai napilappal kapcsolatba került.

Márai-tanulmányomban³⁸ jellemeztem az 1915-ben megjelent kassai napilapot. Mivel az Abauj-Kassai Közlöny akkor már nem létezett, kimaradt a felsorolásból. Viszont Mihályi Ödön első publikációja éppen ebben a lapban jelent meg 1914-ben,³⁹ és mivel a címben szerepel a levél szó, feltételezem, hogy egyszerűen elküldte a beszámolóját a szerkesztőségbe. Ezt az újságot Szerényi Ede⁴⁰ kassai ügyvéd hetilapként alapította 1872-ben.⁴¹ Egyike volt az első ellenzéki sajtóorgánumoknak vidéken.⁴² 1903-tól hetente háromszor jelent meg, majd 1908-tól naponta.⁴³ 1914-ben Lekly Gyula⁴⁴ volt a felelős szerkesztője, aki 1907. június 19-től töltötte be ezt a tisztséget.⁴⁵ A lap színvonala és politikai erélyessége azonban az évek során érezhetően csökkent.⁴⁶ Nem tudta felvenni a versenyt a harciasabb ellenzéki lapokkal, s a háború kezdetekor – 1914. augusztus 4-én – meg is szűnt.⁴⁷

Kutatásaim során lehetőségem adódott elolvasni Mihályi Ödön naplóját,⁴⁸ amit tizenhatéves korában kezdett el írni. 1915 szeptemberében ezt írja: „Most magam elé teszem a papírost, és nem tudom, mit fogok írni, az életről írok-e, az énről vagy a szépről? Milyen jó írni.”⁴⁹ Ezután viszont egészen 1916. április 26-áig nem ír egy sort sem. Így nagyon kevés információt találtam az újságírással, a kassai lapokkal, újságírókkal kapcsolatban.

Később – 1917-ben – viszont visszaemlékezik hatodikos gimnazista korára⁵⁰ és barátjára, Sanyira.⁵¹ „Együtt sétálgattunk a Főutcán – augusztus volt és este a Megay cukraszdába jártunk és megvártuk Kázméryt, aki nagyokat lebbentett azon a

³⁸ Lásd: 3. lábjegyzet.

³⁹ Lásd: 21. lábjegyzet.

⁴⁰ Szerényi Ede (1829, Diósgyőr – 1882, Kassa) ügyvéd. A liberális baloldali ellenzék tagjaként érdekelt volt az 1872-es választásokban, s ezért alapította és indította el 1872. május 1-jén az Abauj-Kassai Közlönyt. Még ebben az évben Kassa város főjegyzőjévé választották, s ezután a lapot átadta Timkó József (1843, Kisazar, ma: Malé Ozorovce, Szlovákia – 1899, Kassa) ügyvédnek, városi tanácsosnak, aki haláláig szerkesztette a lapot. Lásd bővebben: *Mihóková, Mária*: Slovník košických osobností 1848-1918. Štátna vedecká knižnica, Košice, 1995. 397, 411.

⁴¹ *Potemra, Michal*: Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918. Matica slovenská, Martin, 1963. 168.

⁴² *Potemra* i. m. 169.

⁴³ *Potemra* i. m. 349.

⁴⁴ Lekly Gyula (1853, Dés, ma: Dej, Románia – 1915, Kassa) középiskolai tanár, újságíró. Székely földbirtokos család sarja, középiskoláit Debrecenben és Nagyváradon végzi, majd Budapesten tanul a bölcsészettudományi karon. 1876-tól tanít a kassai ipariskolában, 1879-ben nevezik ki rendes tanárrá. 1906-tól nyugdíjazásáig, 1914-ig az iskola igazgatója. Tevékenyen részt vett Kassa kulturális életében. Lásd bővebben: *Mihóková* i. m. 251–252.

⁴⁵ *Potemra* i. m. 348.

⁴⁶ *Potemra* i. m. 304.

⁴⁷ *Potemra* i. m. 349.

⁴⁸ Hagyatékában megtalálható naplója, melynek a következő címet adta: „Az Egyhez vezető Út. Mihályi Ödön naplója, amit tizenhatéves korában kezdett el, és az édesanyja emlékének ajánlja egyben.”

⁴⁹ A bejegyzés csak évet és hónapot tartalmaz, napot nem.

⁵⁰ 1914-1915-ös iskolai év.

⁵¹ Márai Sándorra.

kárpiton, amit a jövőnknek hittünk. Kázméry a magyar Oblomovnak tartotta magát és így azután itt szerkesztette a Felsőmagyarországot.“ Kázméri Kázmér⁵² hírlapíróról Herboly Ferenc írja, hogy: „A háború alatt jött Kassára Kázméry Kázmér, aki előbb a Kassai Hírlap munkatársa volt,⁵³ majd átment a Felsőmagyarországhoz, aztán Budapestre került.”⁵⁴ Sőt, Kázmérit Márai is emlegeti leveleiben,⁵⁵ s az egyikben éppen a lapokkal és szerkesztőségekkel kapcsolatban ír róla, hogy úgy volt, hogy otthagyja Morvai urat – tehát a Felsőmagyarországot – és átveszi a Kassai Ujság szerkesztését, „jó lett volna, én is fizetési ember lettem volna”.⁵⁶ Tehát Kázméri Kázmér lehetett a kulcsfigura mindkettőjük számára, a kapcsolat a különböző szerkesztőségekkel. Előbb a Kassai Hírlapnál, majd 1915 augusztusától a Felsőmagyarországnál dolgozott, amikor Mihályinak is és Márainak is megjelentek írásai ezekben a lapokban.

A Kassai Hírlap főmunkatársa egyébként Herboly Ferenc volt, a kassai hírlapírók egyik meghatározó személyisége, aki előszeretettel vont be a gimnazistákat az újságírásba.⁵⁷ Márai Sándor egyik Mihályihoz írott levelében is megemlíti Herbolyt, ami egyértelműen azt jelzi, hogy mindketten ismerték.⁵⁸ Sőt, Mihályi publikációival kapcsolatos kutatásaim során a Kassai Hírlap egyik számában találtam egy Márai aláírású eddig ismeretlen verset is,⁵⁹ ami arra enged következtetni, hogy Márai is írt ebbe a napilapba, de mivel a lap számai csak hiányosan maradtak fenn, ezért ez a kérdés egyelőre nyitott marad.

Vers

Csak halkán kérdem: mi van veletek?

Dörzsölöm két tágranyitott szemem

Mint mikor mély álomból ébredek...

Köröttem fölcsapdos tengernyi átok,

Bűn és vér és rettentő örület –

Csak én, csak én lehetek a Sziget.

Magamhoz bujok hát, már félve, sirva,

Legyen így minden, ha így van megírva

Csak halkán kérdem: mi van veletek?

Márai.

⁵² Kázméri Kázmér (1885, Miskolc – ?) újságíró. Valószínűleg Miskolcra érkezett Kassára 1914-ben. Nevét helytelenül írják y-nal.

⁵³ Szerkesztőségünkben. Kassai Hírlap 11. évf. 1914. dec. 15., 330. sz. 3. „Kázméry Kálmán a vidéki sajtó egyik kiváló munkása, a mai napon szerkesztőségünk kötelékébe lépett”. A keresztnévét tévesen közlik.

⁵⁴ Herboly i. m. 79.

⁵⁵ PIM Kézirattár V. 2293/179/44, V. 2293/179/7, V. 2293/166

⁵⁶ Lásd: V. 2293/179/44

⁵⁷ Lásd bővebben az 3. lábjegyzetben szereplő tanulmányban.

⁵⁸ PIM Kézirattár V. 2293/179/54.

⁵⁹ Kassai Hírlap, 12. évf. 1915. okt. 14., 234. sz. 3.

Mihályi Ödön a Kassai Ujságba is publikált, melynek felelős szerkesztője 1910. december 30-ától Szepessi Miksa volt, akit – miután behívót kapott – többen is helyettesítettek: 1915. február 14-étől Holländer Árpád, 1915. június 1-jétől Kendi Zoltán, 1915. augusztus 11-étől dr. Baintner Hugó, majd leghosszabb ideig 1915. november 9-étől egészen 1918. január 17-ig Dzurányi László.⁶⁰

A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában található egy „Tiszteletjegy”, melyet Mihályi Ödön mint a Kassai Ujság munkatársa számára állított ki 1915. október 2-i dátummal a Kassai Nemzeti Színház igazgatósága az 1915-16-os színházi idényre.⁶¹ Ebből arra következtettek, hogy a Kassai Ujságnál Mihályinak komoly kapcsolatának kellett lennie. Mikor első írása 1915. szeptember 18-án megjelent,⁶² dr. Baintner Hugó volt a felelős szerkesztő.⁶³ Hogy hogyan került kapcsolatba Mihályi dr. Baintnerrel, ezt már nehéz kideríteni, lehet hogy egyszerűen besétált a szerkesztőségbe. Márai írja egyik levelében, hogy a Kassai Ujság szerkesztősége „ott hátul milyen helyes, separált, meleg kis szalon”,⁶⁴ ami egyértelműen azt jelzi, hogy mindketten otthonosan mozogtak a Kassai Ujságnál.

Mikor 1916. január 29-én Mihályi másik cikke⁶⁵ megjelent a Kassai Ujságnál, már Dzurányi László volt a felelős szerkesztő. Dzurányival Márai Sándor volt korábban kapcsolatban, amikor a Felvidéki Ujságba publikált.⁶⁶ Kutatásaim során

⁶⁰ Potemra i. m. 496.

⁶¹ PIM Kézirattár 2014/4/13/1.

⁶² Lásd: 33. lábjegyzet.

⁶³ Baintner Hugó, dr. (1851, Pozsony – 1925, Kassa) ügyvéd, újságíró. 1895-től a Kassai Jogakadémia rendes tanára, 1912-től dékánhelyettese, majd 1918-tól a főiskola megszűnéséig, 1922-ig utolsó dékánja. Bővebben lásd: Gašpar, Ján – Mihóková, Mária – Blašková, Eleonóra: Lexikon Košičanov 1848-1938. 1. k. A-I. Equilibria, Košice, 2014. 57.

⁶⁴ PIM Kézirattár V. 2293/179/44.

⁶⁵ Lásd: 37. lábjegyzet.

⁶⁶ Lásd bővebben a 3. lábjegyzetben szereplő tanulmányban.

megtaláltam Márai erre vonatkozó „vallomását” a Prágai Magyar Hirlapban: „Kedves Barátom, lesz vagy tizenöt esztendeje, hogy a kassai püspöki palota udvari szobájában, egy olyan füstös és biedermeier-képű szerkesztőségi helyiségben [...] egy reggel hideglelés dadogással kéziratot nyújtottam át Neked s egyben szívdobogva megköszöntem, hogy postán beküldött 'színes'-emet közlésre érdemesítetted.”⁶⁷

Márai-tanulmányomban⁶⁸ arra a következtetésre jutottam, hogy a lapok politikai irányultsága nem befolyásolta az újságírókat, sőt, még a szerkesztőket sem abban, hogy ki melyik lapnál dolgozott. Ezt bizonyítja az az újságcikk is, amelyet László Béla, a Kassai Hirlap tulajdonosa írt 1915. december 5-én válaszként a Kassai Ujságnak és a Felvidéki Ujságnak is, amiért azok megtámadták a Kassai Hirlap felelős szerkesztőjét – tehát Lászlót – egy színházi kritikája kapcsán:⁶⁹ „sohasem tettem szóvá azt a különös sajtómorált, mely megengedi, hogy két egymással teljesen ellentétes irányt követő lapot egy szerkesztő⁷⁰ csináljon, teljesen azonos szöveggel, bár ez mindenki előtt furcsának tűnt föl, mert ehhez hasonló példát még sehol sem láttunk. Nem vagyok képes megmagyarázni magamnak, hogyan lehetséges az, hogy pl. a Felvidéki Ujságot, mely tisztán katolikus irányu 67-es lap, a monista világnézetet portáló 48-as párti lap szerkesztője fabrikálja össze.”⁷¹ A lapok tulajdonosai aszerint választottak fő- és felelős szerkesztőket, hogy kit tudtak megfizetni és kivel voltak jó viszonyban, majd ezek a szerkesztők azokkal az újságírókkal dolgoztak együtt, akikkel jól megértették egymást. A fiatalok pedig oda vitték a kézírataikat és ott próbálkoztak, ahol ismertek valakit a lapnál, illetve ahová akár ismeretlenül is bemerészkedtek.

Mihályi Ödön 1916 szeptemberében Budapestre került, ezután többnyire ottani lapokba publikált. Ezekről Márai hozzá írott leveleiben is találunk utalásokat. Ödön egyébként nem tartotta sokra az újságíróskodást, anyagilag sem szorult rá, irodalommal szeretett volna foglalkozni. „Dönyi rövid életében mindössze sorokat írt, nem mert nekifogni semminek, vallásosan tisztelte a mesterséget; s mikor én eltévedtem az újságírásba, féltékenyen könyörgött, ahogy egy szerzetes könyöröghet hitét elhagyni készülő társának; aztán sorsomra hagyott...”⁷² emlékezik vissza Márai.

Mihályi Ödön és Márai Sándor barátsága köztudott, viszont nagyon kevés részletet ismerünk kapcsolatukról annak ellenére, hogy évekig tartó levelezésük – ha egyoldalúan is – fennmaradt. Érdemes és fontos lenne feltárni ezeket az éveket mindkettőjük szempontjából, ugyanis fontos adatokat és információkat szolgáltatnak életművükhöz.

⁶⁷ Márai Sándor: Levél Dzurányi Lászlóhoz. Prágai Magyar Hirlap, 9. évf. 1930. máj. 4., 101. sz. 13. A cikk átírásáért köszönettel tartozom Szeghy-Gayer Veronikának.

⁶⁸ Lásd: 3. lábjegyzet.

⁶⁹ „U” manőver a színház ellen. Kassai Ujság, 77. évf. 1915. dec. 4., 280. sz. 2.

⁷⁰ Dzurányi László. Lásd: 67. lábj.

⁷¹ Az én ügyem. Kassai Hirlap, 12. évf. 1915. dec. 5., 277. sz. 2-3.

⁷² Márai i. m. 272.

Lőrincze Lajos közöttünk

Lőrincze Lajos

Lőrincze Lajos, a népszerű nyelvész, a Kazinczy Ferenc Társaság tiszteletbeli tagja száz évvel ezelőtt született. Az alábbi összeállítással idézzük fel az ember és a nyelvész alakját, akit dunántúli gyökerei ellenére sok szál fűzött a mi régióinkhoz is. *(A Szerk.)*

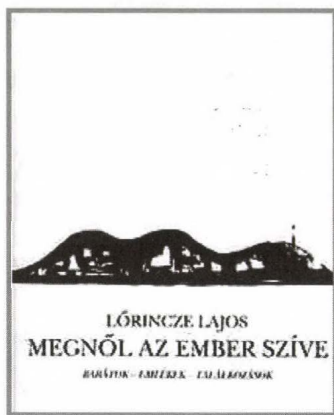
„Szentgálon születtem 1915. november 24-én. Sokáig úgy tudtam, hogy december 22-én. Így mondta öreganyám, én is ezt mondtam, de aztán egyszer kiderült az igazság. Anyám 16-17 éves kis cseléd lány volt, Veszprémbe szolgált. Onnan került haza terhesen. Ő aztán ismét elszegődött Pestre, engem nagyanyám nevelt. Dömötör Gáborné, mert az első ura, Lőrincze Sándor meghalt, s másodszor Dömötör Gáborhoz ment férjhez.

Hogyan éltünk? Öreganyám napszámba járt, kapott egy kis lisztet, egy kis zsírt, egy ‘öntet’ túrót, mikor mit kért, vagy kinek mi volt. Pénzt nem nagyon adtak. [...]

Valami kis földünk volt, 1-2 hold, azt öregapám testvére használta, adott valamit érte. Nagyon gyenge 'macskaszaros' föld volt. Volt egy darab káposztáskertünk is, azt én is sokat öntöztem (a palántákat) a Cinca folyóból."

„Az iskolától eleinte féltem, mert mindenki ijesztgetett, hogy majd megvalagász a kisasszony, majd a kezébe vesz, majd ad körmöst stb. De hamarosan megszerettem az iskolát, jó tanuló lettem. Nyilván kezdettől fogva az voltam, de a 'kisasszony' ezt nem vehette észre: 90 gyerek volt előtte egyszerre. Elsőben: dicséretes, változó, elégséges, de később már mindig a dicséretes, dicséretes, kitűnő. (Magaviselet, szorgalom, előmenetel.) Szerettem az órákat, könnyen tanultam."

„Pápai diák lettem. Az Ókollégium lakója. A bejárati ajtó fölött emléktáblát olvastam, kik tanultak itt. Nagy büszkeség volt, mert itt tanult Petőfi, Jókai meg Eötvös Károly is, akinek a nevét szintén ismertem."

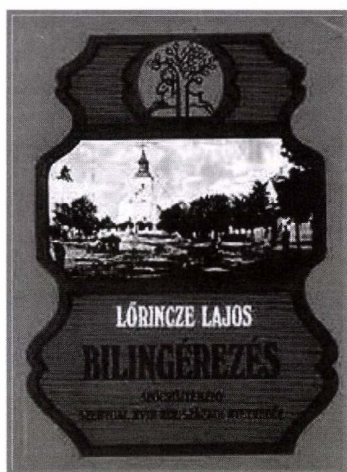
„Aránylag könnyen tanultam, nem okozott gondot a tanulás. A fizika ugyan elég nehezen ment, azt értettem legkevésbé. A történelemben voltak hiányaim, mert Szűcs Dezső nem feleltetett, így nem is tanultam. Néha még ma is álmodom, hogy váratlanul felelnem kell. Nagyon szerettem olvasni. Egy-egy írótól sokkal többet elolvastam, mint ami kötelező volt. A nyarakat is jórészt olvasással töltöttem, faltam a könyveket."

„Nagyon szerettem esténként (télen) a szomszédba járni (öreganyámmal), ahol beszélgettek, meséltek, bolondoztak. Nagyon élveztem, nagyon figyeltem.

Szerettem a határban, az utcán játszani a többi gyerekkel, kifutóztunk, birkóztunk, zsványoztunk (rabló-pandúr), ördöglovat építettünk stb. A Cinca partján is sokat ültünk, békákat hajkurásztunk, a fűzfákra mászkáltunk. Sokféle játékra emlékszem, érdemes volna összeírni."

Bölcsészdoktori disszertációjával Szentgál helyneveinek feldolgozását választotta. Már ekkor hozzáfogott a családok tulajdonában megmaradt birtoklevelek, végrendeletek átnézéséhez és a községi levéltárban, az „arkiumban” őrzött közbirtokossági iratok, határjárások, bírósági ügyek, szerződések kijegyzeteléséhez. Az így összebilin-

gézett szógyűjtemény egy kis tájnyelvi szótárt tesz ki, amely bemutatja Szentgál 18-19. századi nyelvét, s ezen keresztül a régi szentgáli emberek életét is.

„Magyar-német szakos bölcsésznek iratkoztam be 1937 januárjában. Keresztféléves voltam. Először a Hársfa utcai diákotthonban laktam, majd ősszel sikerült bejutnom az Eötvös Kollégiumba.

Ez az intézmény a legideálisabb hely kutatók, tanárok képzésére. Anyagi gondjaink nem voltak, kényelmes szobák, kitűnő koszt, remek könyvtár, kiváló tanárok (a kollégiumban is sok óránk volt), igényes, nívós környezet. Nyáron ösztöndíjak külföldre, jó kapcsolatok mindenhova. De: dolgozni

kellett. A linkséget nem tűrte sem a közvélemény, sem az igazgatóság.

Nem szakbarbárokat nevelt a kollégium. Sok előadás volt társadalmi, művészeti stb. kérdésekről, de még tánciskolába is jártunk. Ezt a diákönkormányzat szervezte. Volt kollégisták tanítottak a kollégiumban, de az egyetemre is volt kollégistákhoz jártunk (Horváth János, Pais Dezső, Zsirai Miklós, Szekfü Gyula, Mályusz Elemér, Gerevich Tibor, Eckhardt Sándor stb.).”

Margócsy József emlékezése:

„Érdeemes hát itt visszaemlékezni arra, hogy 1938-ban, a budapesti egyetemen rendezett első kiejtési (szövegmondási) versenyt éppen ő nyerte meg. Ebben az időben még ritkák voltak az ilyen versenyztetések, de Kodály előadása az Eötvös Kollegium Volt Tagjai Szövetségében, még 1937-ben: A magyar kiejtés romlásáról, afféle riadó a tisztátalan, motyogó, modoros beszéd ellen. Kodály nemcsak a rossz, érthetetlen színpadi produkciót, hanem a mindennapi érintkezés hanyag nyelvét,

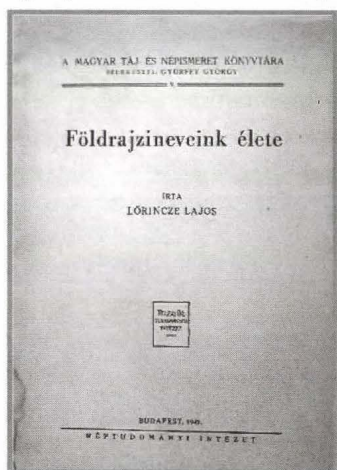
beszédét is elmarasztalta.

A következő tanévben Eckhardt Sándor dékánása idején került sor a nyilvános versenyre: Lőrincze Móra Ferencnek a Kosfejűtés (Az öttömösi ember fejéről) c. elbeszélését mondta el. S mint az egykorú tudósításokból tudjuk: ennek a versenynek a lemez-felvételeivel alapította meg a rádió a 'magyar beszéd múzeumát'. Őszintén reméljük, hogy ezek a régebbi felvételek ma is megvannak és rendelkezésre állhatnak.”

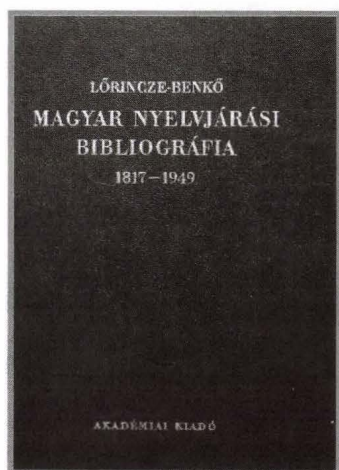
„Az én »anyanyelvem« nem az anyám nyelve volt, hanem azé, akivel a legtöbbet voltam, aki felnevelt: a nagyanyámé. [...] kezdetben a hamisítatlan szentgáli nyelvjárást tanultam meg, s ennek soha kárát nem láttam. Sőt, igen sok örömöm, még azt is mondhatnám, hasznom volt belőle. Sok szép, ízes bölcs szólást, közmondást tanultam meg: gazdagodott ember- és világismeretem, gondolatvilágom. Sokat segített ez a »hazai« nyelv későbbi tudományos munkám során is, hiszen készen kaptam a magyar nyelvnek egy érdekes, színes változatát.”

„Nyelvész én nem úgy lettem, hogy egyszer csak megvilágosodott: márpedig csak az lehetek. [...] Első egyetemi szemináriumim dolgozatomat Laziczius Gyulának írtam a szentgáli tájszavakról. Emlékszem tanárom mosolyára: »De jó földszagú példái vannak!« – dicsérte meg, amit nem magamnak, hanem földijeimnek köszönhetek. Szakdolgozatomat Pais Dezső kezébe adtam – ennek témáját úgyszintén Szentgál kínálta: a helynevekről jegyeztem föl tapasztalataimat, feltételezéseimet. Akkor már láttam: a leghelyesebb, ha ebbe az irányba megyek, hiszen itt otthon vagyok.”

„1946 elejére megkaptam intézeti tanári kinevezésemet. ... Ez az intézmény alakult aztán át később nyelvtudományi munkaközösséggé, majd a Nyelvtudományi Intézet magva lett. Én tehát 1941 óta tulajdonképpen változatlanul azonos munkahelyen vagyok, s nagyjából azonos munkát végzek. Onnan megyek nyugdíjba, ahol a munkámat elkezdtem.”

„...főként névkutatással foglalkoztam, földrajzi nevekkal és személynevekkel. Mindegyikből jelent meg önálló nagyobb tanulmányom is. A Nyelvtudományi Intézetben a magyar nyelvjárások atlaszának anyaggyűjtésében vettem részt, másfél évtizedig jártam az országot, s a környező államok magyarlakta vidékeit is.”

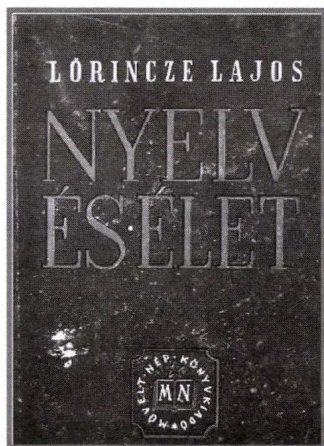
„A nyelvatlasz anyaggyűjtése egész életemre szóló gazdagodás volt: megismertem – közvetlenül – minden magyar nyelvjárást, tapasztaltam a nyelv változásának formáit, megismertem az országot, sok kedves ismerősre, jó baráttra tettem szert a falusi emberek között.”

Kiss Jenő írja:

„Lőrincze igen aktív gyűjtő volt: 76 magyarországi, 22 romániai, 12 jugoszláviai, 4-4 ausztriai és szovjetunióbeli településen, azaz összesen 118 kutatóponton végezte el a gyűjtést. Rengeteg tapasztalatra tett szert, természetes tehát, hogy ő kapta azt a feladatot, hogy megírja az atlaszos anyaggyűjtésről

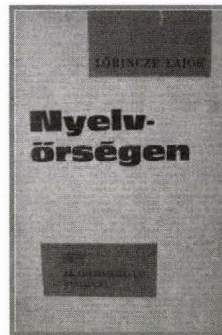
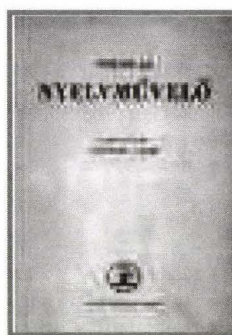
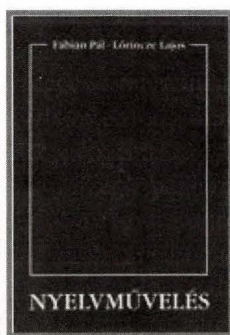
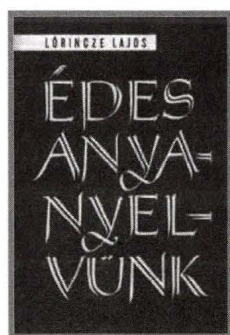
szóló összefoglaló tanulmányt (megjelent önálló kötetben is). Benkő Loránddal együtt szerkesztette az első magyar nyelvjárási bibliográfiát 1951-ben, s ezzel fontos nyelvjárástani tájékoztató forrást bocsátottak az érdeklődők rendelkezésére.”

„Majd fokozatosan áttértem a nyelvmuvelésre, ennek irányítója, szervezője lettem a Nyelvtudományi Intézetben, az Akadémián (mint a Nyelvmuvelő Bizottság titkára – Kodály mellett –, majd elnöke), megindítottam 1952-ben, tehát 30 évvel ezelőtt – a rádióban az Édes anyanyelvünk adását. A nyelvmuvelő, nyelvi ismeretterjesztő munka szervezését végzem, végeztem az intézeten kívül még több intézményben...”

„A Magyarok Világszövetségében működik az Anyanyelvi Konferencia c. intézmény, amely a nyugati magyarság anyanyelvi és kulturális gondjaival törődik. Mint a védnökség elnöke (s a világszövetség elnökségének tagja) szervezem ezt a munkát, s tartok előadásokat idehaza és külföldön is az emigrációban élő magyaroknak. Voltam kétszer Amerikában, kétszer Angliában, Franciaországban, az NSZK-ban, Ausztriában stb. Megismertem az emigráció minden rétegét, sok lelkesítő és elszomorító élményem volt.”

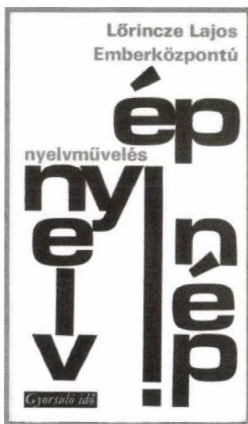
Lőrincze Lajos könyvei:

- Földrajzi neveink élete (1947)
- Magyar nyelvjárási bibliográfia 1817–1949 (Benkő Loránddal, 1951)
- Nyelv és élet (1953)
- A magyar nyelvatlasz anyaggyűjtésének módszere (1955)
- Nyelvmuvelő (1956)
- Édes anyanyelvünk (1961)
- Nyelvörségen (1968)
- Emberközpontú nyelvmuvelés (1980)
- Bilingválizáció (1989)
- Megnő az ember szíve (1993)

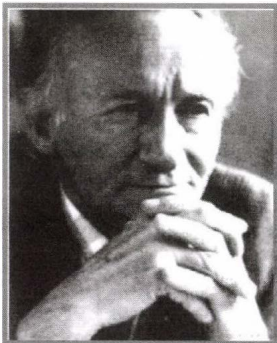

rint azt kérdezzük, mikor, milyen körülmények között, minek a kifejezésére, milyen stílusárnyalatban jó vagy nem jó az egyik vagy másik szavunk, kifejezésünk. Ennek megfelelően a diktatórikus döntést, a fenyegetést a **nyelvi nevelés**, a **meggyőzés** módszere váltja fel.” (1968.)

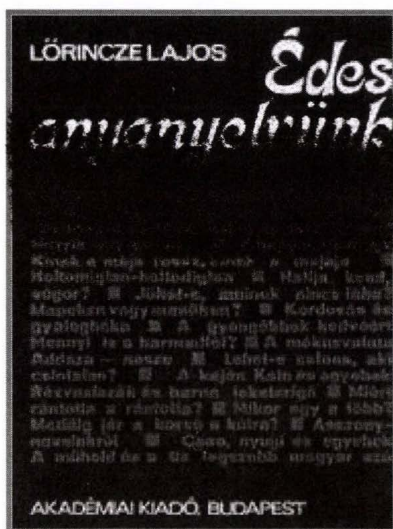
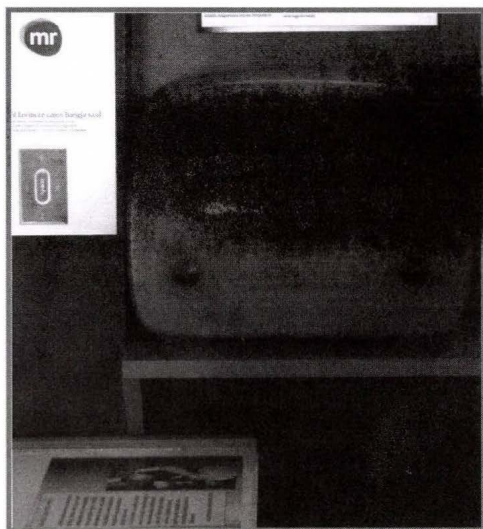
„Nyelvművelésünk mostani szemléletét én **emberköz-pontúnak** szoktam nevezni, a régebbi **nyelvközpontúval** szemben. Emberközpontú — két szempontból is. Először: a nyelvi jelenségeket a nyelvet beszélő ember, a társadalom érdeke, célja szempontjából nézzük; a társadalmi hasznosság, felhasználhatóság dönt a helyes és helytelen, a jó és rossz kérdésében; következésképpen abban, hogy a keletkező, jelentkező újat támogatjuk, tűrjük vagy tiltjuk. Tehát a nyelvi változások próbája is az, hogy használható-e, megfelelő-e, szükséges-e az ember, a társadalom számára. Másodszor: a nyelvművelés tárgya nemcsak, sőt manapság főként nem a nyelv, hanem az ember. Legalábbis így kellene lenni.” (1980)

Az iskolának a köznyelvet kell tanítania, de: „ha ez a tanítás nem kellő hozzáértés-

sel, türelemmel, tapintattal, fokozatosan történik, akkor nagyobb lesz a kár, mint a haszon. A tanuló szégyellni fogja ’műveletlen, parasztság’ beszédét, ezzel együtt esetleg szüleit, faluját, még talán származását is. Gátlásos lesz, nem mer beszélni, nem akar részt venni a közösség munkájában, esetleg egész életre kiható sérülést szerez. De ha elég ereje, képessége van az alkalmazkodáshoz, akkor meg ott a másik veszély: elbizonytalanodik a nyelvérzéke, kritikátlanul átvesz, sőt tudatosan keres mindent, ami más, mint az ő hazai, falujabeli nyelve.”

Az *Édes anyanyelvünk* rádióműsor:

1952. október 15-től hallgatták fő műsoridőben hetente többször. 1992-ban arany mikrofon-díjjal tüntette ki a Magyar Rádió. Az előadások kötetben is megjelentek. [Nemcsak Lőrincze Lajos szövegei voltak.]

„... induláskor félttem a feladat nagyságától; lelkiismeretfurdalásom volt: vajon vállalhatom-e. Ma már – az érdeklődés és az eredmények láttán – nem tudnám lelkiismeretfurdalás nélkül abbahagyni.”

Péchy Blanka:

„Meginagthatatlan meggyőződése maradt, hogy a gyökeres társadalmi változás – hozzáteve az előszóval terjesztett tömegtájékoztató növekvő térhódítását – ugyanolyan újtómozgalmat igényel az egységes kiejtés, az igényes beszéd érdekében, amelyet a polgárosodás küszöbén Kazinczyék valósítottak meg az egységes irodalmi és egységes köznyelv javára.”

„Felhívtam a Nyelvtudományi Intézetben Lőrincze Lajost. Első adása óta mindig meghallgattam a rádióban az *Édes Anyanyelvünk* üdítő ötperceit ... Nagyot néztem, hogy ősz hajú bácsi helyett törekeny alkatú, barna férfi fogad, ki akár fiam is lehetne. Ő az alapítvány ötletén ámul el. Gyermeikien tiszta, nyílt tekintetében olyan megilletődött öröm csillant, mintha őt magát érte volna váratlan örökség. Kiolvastam belőle, hogy szerencsés szimatomból segítőtárhoz, de szövetséghez vezetelt.

A rádióban Lőrincze Lajos jelentette be a Kazinczy-díj megalapítását, mely „serkenteni fogja színé-szeinket, rádiószereplőinket, serkenteni fogja egyre nagyobb igényességre, gondosságra, állandó tanulásra, fejlődésre, szakmai tudásuk

gyarapítására, **előbbre fogja vinni a jó magyar beszéd ügyét iskoláinkban** és – közvetve – nyilvánvalóan új lendületet ad a jó magyar kiejtés problémái tudományos vizsgálatának is.”

Z. Szabó László írta:

1966-tól rendezik meg Győrben a Kazinczy-érmekkel jutalmazott szép magyar beszéd versenyt. 1968-ban „Lőrincze Lajos versenyt elemző beszédében rámutatott arra, hogy az előző két versennyel ellentétben mind a hangképzésben, mind a beszéd prozódíja terén, valamint a mondatfonetikai eszközök alkalmazásában jelentős fejlődés volt tapasztalható. Felhívta a figyelmet az alaposabb szövegelemzésre, valamint a szöveg megértésére, hiszen a kifejező beszédstílusnak ez az alapja.”

Az „Édes anyanyelvünk” verseny zsűrijében

1973 óta rendezik meg Sátoraljaújhelyen a középiskolások országos nyelvhasználati versenyét, amelyet Lőrincze Lajos kezdettől lelkesen támogatott.

Deme László professzorral Újhelyben (1982)

Szép, erős, hasznos tevékenység, ami
 a város, mind az iskolák, mind pedig
 (a főként) a magyar nyelv szempontjából.
 A magyar nyelv is köztudottan a
 város vezetésének, nemcsak vendéglátóinak,
 a helyi lakosainak, a további elviek
 munkájához erős, egészséges kivétel.

1978. október 21.

László Deme

Sorai a verseny emlékkönyvében (1978)

Az Anyanyelvi Konferencia elnökeként rendszeresen részt vett Sárospatakon a külföldi (elsősorban észak-amerikai) fiatalok számára szervezett magyar nyelvi és országismereti tanfolyamok megnyitóján. Támogatta a „Nyári Kollégium” speciális tankönyvének létrejöttét.

Nyelvművelő tevékenységének visszhangjából:

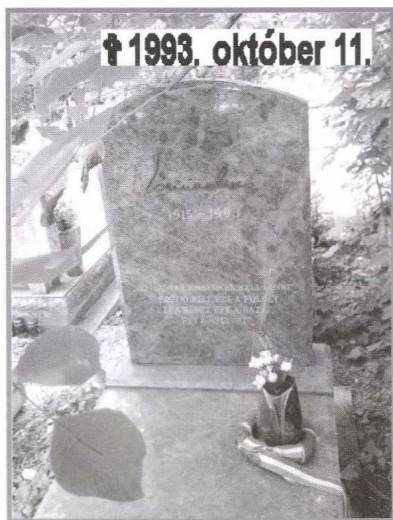
Sándor Klára:

„Lőrincze könyvét a korszak egyik alapvető elméleti munkájának és a korszakot meghatározó elvi állásfoglalásnak tarthatnánk – ha lett volna *tényleges* hatása. Az igaz, hogy sokan hivatkoztak rá, többen mesterüknek is nevezték, még többen tekintik magukat követőjének, de Lőrincze szemlélete és alapelvei nem tudtak behatolni a nyelvművelő gyakorlatba. [...] Kétségtelen, hogy a korszakban a nyelvművelés Lőrincze Lajos nélkül nem örvendhetett volna olyan népszerűségnek, mint általában, és ez a népszerűség éppen engedékenysége, magyarázó attitűdjének, türelmének volt köszönhető.”

Balázs Géza:

„Egyszer azt hallottam róla: jó stílusú nyelvész. Talán fokozható is: az egyik legjobb stílusú magyar nyelvész. Ha ennek kulcsát keressük, ilyen kifejezések jutnak eszünkbe: helyes magyarság, tiszta, logikus gondolatmenet, közérthetőség, némi dunántúli báj, humanizmus, ember- és tájismeret, magyarságismeret, hazaszeretet, anekdotizmus... s azt is ideírnám még, hogy: tolerancia, de inkább úgy írom: **tűrőképesség, megértés a mások nyelvhasználatával, véleményével szemben.**”

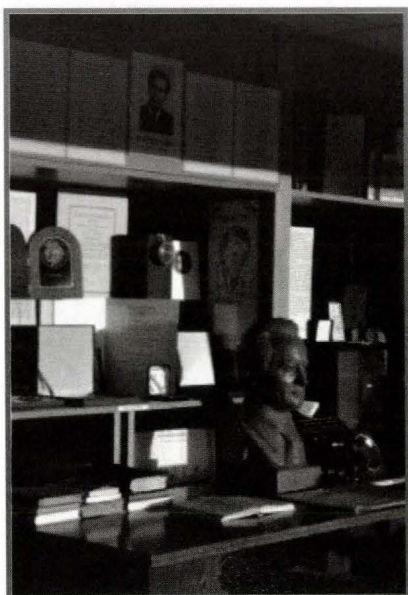

„Ha visszanézek életemre, azt mondom, hogy nincs semmi, amit megbántam volna. Ezt belém nevelte a pápai iskola, meg a szentgáli is. Jó magyar embernek lenni, szeretni kell ezt a földet, ezt a népet, ezt a hazát, azt a nyelvet. Igyekeztem a hitemhez hű maradni, a felfogásomhoz, és ettől nem tudott eltéríteni semmi sem. Ez az, ami megnyugtató számomra. Ami valamikor kedves volt nekem, és amiről meg voltam győződve, hogy helyes, azt tulajdonképpen végig meg tudtam tartani, és valóban az a tanulság, hogy hit és meggyőződés nélkül nem lehet semmit se igazán elvégezni.” (1993).

magyar nyelv művelése érdekében határainkon belül vagy kívül kifejtett kiemelkedő tevékenység elismerésére és jutalmazására.

Három település iskolája vette föl a nevét: Szentgálon, Hegyeshalomban és a Széphalommal szomszédos Mikóházán. Szentgálon a helyismereti gyűjtemény egyik szobáját Lőrincze Lajos munkásságának szentelték. Táncsics u. 102. szám alatt található szülőházában a hagyatékát mutatják majd be. Lőrincze Lajos emlékszoba nyílt Veszprémben, az Eötvös Károly Megyei Könyvtárban

A Magyar Nyelv Múzeumában Lőrincze-emlékpont emlékeztet rá a tőle származó tárgyakkal.

Hogyan ismerhetjük meg jobban, igazabban, mélyebben anyanyelvünket?

Lőrincze Lajos erre tanít:

„Úgy, hogy állandóan kapcsolatban vagyunk vele; gyakoroljuk, hogy el ne feledjük. Keressük azokat, akiknek ajkáról még tisztán, frissen zeng a magyar szó...”

KÉKED

A gótikus eredetű 15-16. századi, hengeres saroktoronyos, zárt udvaros egykori Melczerkastély, mai formáját a 17-19. században nyerte el. A kastélyban 1979-től folytak műemléki helyreállítási munkálatok, hogy kastélyszállóként működtessék. A település 178 főnyi lakosságának 97 %-a magyar, 3 %-a cigány nemzetiségűnek vallja magát.

SZENCZI IBOLYA

Miklós Róbert, a tanár, az irodalomtörténész, a muzeológus

Nagy íróink, költőink évfordulóit számon tartjuk, megünnepeljük jeles dátumaikat, írások, méltatások születnek róluk, televíziós műsorok készülnek műveikből. Jeles irodalomtörténészeink neve kevésbé kerül be a köztudatba, kevésbé tartjuk számon munkásságukat, életútjukat, pedig sokat köszönhetünk nekik. Munkájuk nélkül kevesebbet tudnánk ünnepelt íróinkról, költőinkről. Még kevesebb figyelmet fordítunk azokra az irodalomtörténészekre, akik inkább a „gyakorlati” irodalomismeretben tevékenykedtek, irodalomszervező, irodalmi múzeumokat teremtő munkára vállalkoznak. A „gyakorlati” irodalomban kimagasló, elismerésre méltó munkát végzett a 35 éve elhunyt *Miklós Róbert* (1917–1980) irodalomtörténész, tanár, muzeológus. 1917. április 30-án, Pécsen született, s ott végezte iskoláit. 1938-ban a pécsi egyetemen szerzett magyar–német szakos tanári diplomát, a helsinki egyetemen is folytatott tanulmányokat. Nagy hatással volt rá a finnországi tanulmányútja.

1980-ban hunyt el, hamvai a budai Farkasréti temetőben nyugszanak.

A tanár

Miklós Róbert azon jeles irodalomtörténészek egyike, akiknek életrajza a Magyar irodalmi lexikonban és az Új magyar irodalmi lexikonban szerepel, és életrajzi adatként tartják róla számon, hogy a csongrádi Szent Imre Gimnáziumban (ma Batsányi János Gimnázium) tanított 1940-től 1946-ig. Tanártársai olyan kiváló pedagógusnak tartották, aki örömét lelte a tanításban. A diákok rajongtak érte.

Már fiatal tanár korában is írt tanulmányokat. A Csongrádi Magyar Királyi Állami Szent Imre Gimnázium 1940–1941-es évkönyvében ő írt megemlékezést a szegedi tankerület elhunyt főigazgatójáról, dr. Kisparti Jánosról. A hagyományos műfajtól eltér egyéni szóhasználatával, jelzős szerkezeteivel, közvetlen hangvételével az írás. Például: „*a nemes magvetést*”, „*szigorúan kutató szeme jószágosan csillogóvá szelídült*”, „*magasan szárnyaló szelleme*”, „*ott-maradt az örhegyen vigyázni vetése kalászaiba szökkenését*”. Több, az általános és középiskolai irodalomtanítással kapcsolatos módszertani kézikönyvet írt, illetve szerkesztett.

Ugyanebben az évkönyvben jelent meg tanártársa, a másik nagy irodalomtörténész, Baróti Dezső tanulmánya.¹

A csongrádi gimnáziumból a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba került a középiskolai oktatás szervezési osztályára. A középiskolai tanári gyakorlat és a művelődésügyi szervezőmunka tette alkalmassá Miklós Róbertet arra, hogy az általános és s középiskolai irodalomtanítással foglalkozó módszertani kézikönyvek írására, összeállítására sikerrel vállalkozzon.

Az irodalomtörténész

Irodalomtörténési munkájához tartozik, hogy 1958-ban sajtó alá rendezte *Vajda Péter* válogatott írásait.² A könyvről Lukácsy Zoltán írt bírálatot,³ felvetve más rendezési elvek lehetőségét és néhány hiányosságot, de alapvetően nem vitatta a kötet megjelenésének fontosságát.

Miklós Róbert egyik legfontosabb műve a *Madách Imre csesztvei évei*⁴ című könyv, amellyel árnyaltabbá tette a Madách-életművet. Madách 1845-től 1863-ig élt Csesztvén, ezekről az évekről nem sokat tudtunk Miklós Róbert tanulmányának megjelenéséig. Az író 1845 nyarán költözött ide fiatal feleségével, itt töltötte házasságának boldog napjait. Itt érték a márciusi forradalom és a szabadságharc hírei, hi-

¹ A Batsányi János (Szent Imre) Gimnázium nagy mesterei. Szerkesztette: *Fábián Györgyné*. Kiadta, a Batsányi János Gimnázium. Felelős kiadó: Fábián György igazgató. Csongrád, 1995.

² *Vajda Péter* válogatott írásai, Sajtó alá rendezte: Miklós Róbert. Bp., 1958.

³ www.epa.hu/00000/00001/.../itk_EPA00001_1961_05_623-626.pdf

⁴ *Miklós Róbert: Madách Imre csesztvei évei*. Balassagyarmat, 1964.

szen a közüldelmekbe ő maga betegsége miatt nem tudott részt venni. Innen hurcolták börtönbe Pozsonyba és Pestre az önkényuralom éveiben, majd a fogság és az internálás után ide tért vissza. Ez a munka már azt jelzi, hogy a szerző érdeklődése az irodalom helyi hagyományainak kutatása, népszerűsítése felé fordul, s az irodalmi emlékhelyek gondozása egyik vállalt feladata.

1978-ban megírta *Lévay József életútja*⁵ című könyvét, melyet a Miskolci Városi Könyvtár adott ki. *Kölcsey Ferenc szatmárcsekei évei* című írása a nyíregyházi Józsa András Múzeum kiállítási vezetőinek sorozatában jelent meg 1979-ben. Részletesen foglalkozott Tompa Mihály munkásságával. Tanulmányát nem tudta befejezni, Kováts Dániel egészítette ki a Tompa-könyvet, így Miklós Róbert halála után, 1991-ben Miskolcon jelent meg a *Tompa Mihály költői útja*⁶ című kötet. Miklós Róbert irodalomtörténeti, filológiai érdeklődését közlemények sora őrzi.⁷

Miklós Róbert, a muzeológus

Fő feladatának tartotta, hogy nagy íróink, költőink méltó emlékhelyet kapjanak az ország bármely részén, örökségüket lakhelyükhöz kötődően is ápoljuk. 1954-től a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa lett, s haláláig az is maradt. Életének utolsó szakaszában a kiállításokkal és emlékhelyekkel foglalkozó osztály vezetője volt. Hosszú időn keresztül a vidéki irodalmi emlékhelyek vezető-szakfelügyelői feladatát

⁵ Miklós Róbert: *Lévay József életútja*. Városi Könyvtár, Miskolc, 1978.

⁶ Miklós Róbert – Kováts Dániel: *Tompa Mihály költői útja*. Miskolc, 1991. A könyvben Miklós Róbert a „Tompa útja Rimaszombattól Kelemérig”, Kováts Dániel pedig a „Tompa Mihály költői útjának kiteljesedése” című rész szerzője, a több mint 250 tételes *Tompa-bibliográfia* összeállítója.

⁷ A teljesség igénye nélkül említjük az alábbiakat: *Az „Aradi vészlapok” szerkesztői levelezéséből*. Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei. 1959. (Szerk.: Vargha Balázs). Bp., 1959. 135–142. | *Mikszáth Kálmán horpácsi fundusa*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei. (Szerk.: Baróti Dezső). Bp., 1961. 69–82. | *Vajda János kiadatlan levelei*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei. (Szerk.: Baróti Dezső). Bp., 1962. 149–154. | *Arany János ismeretlen verse és Tóth Lőrincnek írt kiadatlan levelei*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei. (Szerk.: Baróti Dezső). Bp., 1963. 163–168. | *Madách Imre csesztvei otthona*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei. (Szerk.: Nyilassy Vilma). Bp., 1964. 127–145. | *Arany János és Arany László kiadatlan levelei*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei. (Szerk.: Baróti Dezső). Bp., 1967. 175–177. | *Kölcsey Ferenc csekei otthonában*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei. (Szerk.: Baróti Dezső). Bp., 1968. 69–87. | *Egy Petőfi-emlékhelyről – menet közben*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei. (Szerk.: V. Nyilassy Vilma). Bp., 1973. 149–160. | *Az irodalmi emlékházak és a szakfelügyelet*. Tanulmányok az irodalmi muzeológiáról. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyvei. (Szerk.: Illés László). Bp., 1974. 215–222.

Kelemér – Álmosd – Horpács

is ellátta. Munkájának eredményét látjuk a szalkszentmártoni Petőfi-házban, a dunavecsei Petőfi-émlékszobában, a keleméri Tompa Mihály-émlékházban, a széphalmi Kazinczy-émlékmúzeumban, a csesztvei Madách-, illetve a horpácsi Mikszáth-émlékhelyekben, a Kölcsey Ferenc életéhez kapcsolódó álmosdi emlékházban. A hazai emlékhelyek mellett a külföldi irodalmi emlékeinket is gondozta: így például a magyar forradalmár írók emlékét őrző Brno-Spielberg és Kufstein várbörtöneiben, a prágai és weimari irodalmi múzeumokban.⁸

Kölcsey-tanulmányának befejezésében halála akadályozta meg. Életművét Móra Ferenc-díjjal, Nógrád megye Madách-díjával és Goethe-émlékéremmel ismerték el.

Miklós Róbert tanári, irodalomtörténési és muzeológusi munkássága maradandó érték, tisztelettel adózunk emlékének halála 35. évfordulóján.

A csesztvei Madách-émlékházban

⁸ Tóth András nekrológia Miklós Róbert halálakor.

BALÁZS GÉZA

Jelentés a magyar nyelvről, nyelvi kultúráról, nyelvstratégiáról, 2014–2015. Tények, események¹

Intézményesülés

A kormány 55/2014. (III. 4.) rendelete alapján 2014. április 1-jén Magyar Nyelvstratégiai Intézet kezdte meg működését. Az intézet kezdeményezője Balázs Géza (Magyar nyelvstratégia, MTA, 2001), elődje a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport (2000–), egy önkéntesekből álló, társadalmi munkában dolgozó közösség, valamint a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (Manyszi, 2006–). 2014. április 1-jével a kormány Bencze Lóránt nyelvészt, ny. egyetemi tanárt nevezte ki az intézet igazgatójának. Az intézet 2014-ben és 2015-ben néhány konferenciát támogatott, illetve rendezett, 2014-ben elindította a Nyelvstratégiai füzetek sorozatot, melynek első füzet: Polgári nevelés — digitális oktatás. Nyelv és módszer. 20 éves a Tanárok világnapja. Konferencia és kerekasztal-beszélgetés. (Sorozatszerkesztő: Bencze Lóránt, 2014.) A többi, itt felsorolt nyelvstratégiai programban a kormányhivatal nem vett részt.

Sorozatok

2. évfolyam: Múzsák Kertje (A Magyar Nyelv Múzeuma Füzetei) 2013-tól évente jelenik meg évkönyv formájában.

22. évfolyamába lépett a Kossuth rádió immár leghosszabb ideje tartó (s jelenleg egyetlen) nyelvi ismeretterjesztő műsora, a Tetten ért szavak.

35. évfolyamába lépett az Édes Anyanyelvünk című anyanyelvi ismeretterjesztő folyóirat. Kemény Gábor emlékező írása a lap 2014/1. számában olvasható.

44. évfolyam: Nyelvünk és Kultúránk (NYÉK) 1970 óta jelenik meg, 2013-tól elektronikus formában is (www.mnyknt.hu), de minden évben egy-egy összevont nyomtatott számmal is.

Kutatás, konferencia

CzF. Folytatódtak a 2010-ben megindult Czuczor–Fogarasi-konferenciák. A harmadik Czuczor–Fogarasi-konferencia (Czuczor–Fogarasi az idő mérlegén. 2014.

¹ Források: Édes Anyanyelvünk, www.anyanyelvapolo.hu; Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, www.e-nyelv.hu; E-nyelv Magazin www.e-nyelvmagazin.hu; Nyelvünk és Kultúránk, E-NYÉK www.mnyknt.hu; Magyar Szemiotikai Társaság www.szemiotika.hu

január 6.) már mindenképpen jelzi: komoly kutatássorozat indult el 2010. december 6-án, amelyet 2012. január 6-án követett a második és most a harmadik. De mi a konferenciák apropója? Egy 19. századi monumentális nagyszótár: értelmező és etimológiai szótár, amelyet azóta sem követett hasonló. S amelyet már megszületésekor durván támadtak, majd elhallgattak, s csak mostanság kezdtek újra fölfedezni. Nem a szótár kritika nélküli elfogadásáról van szó, hanem arról, hogy megközelítésmódja, módszere sok tekintetben mai, modern kutatások úttörője volt. A másik jellemzője az ún. belhasonlítás, amely a magyar nyelv megközelítésének, felépítésének másfajta megközelítését, logikáját adja, ez pedig az ún. gyökelmélet. A konferencián elhangzott, voltaképpen minden nyelvben vannak gyökök (tovább már nem elemezhető elemi formák, amelyek viszont családokat alkotnak), de a magyar nyelvben egy eddig jórészt feltáratlan, régi, nagy rendszer rejlik. Ennek tudományos megközelítése a cél – nem pedig a hangalaki-értelmi rokonítások erőltetése (ami leginkább zajlott eddig CzF.-ügyben). Mi újat hozott a harmadik CzF.-konferencia? Meglepo újonság volt, hogy a téma iránt már nemcsak az 50+ korosztály érdeklődik, hanem egy új, fiatal nyelvészgeneráció is. Még nagyobb meglepetést okozott, amikor Hujber Szabolcs előadására bevonult 40 középiskolás – s ekkor még a csilláron is lógtak a Petőfi Irodalmi Múzeum Vörös termében. Újdonság volt a szótár történetének sokoldalú körüljárása mellett CzF.-ék módszerének a legújabb tudományos diszciplínákkal való alátámasztása. Ebben kétségtelenül Kövecses Zoltán kognitív nyelvészeti elemzése volt a legnagyobb hatású: Az „es” gyök megközelítése kapcsán fölhívta a figyelmet a fogalomkörök ilyesféle megközelítésére – sőt, nemzetközi összevetésének lehetőségére. Balázs Géza nemcsak a hálózatkutatás, hanem az alakzatkutatás által is igazolhatónak vélte Czuczorék módszerét. Horváth Katalin rámutatott a nomenverbumok etimológiai továbbvezetésére, Pomozi Péter pedig a történeti és területi variánsok időbeliségének a problematikájára (amelyet a CzF. rugalmasabban kezel, mint a későbbi etimológusok). Minya Károly a szóelvonás fogalmának finom kritikáját adta, s itt ismét CzF.-ék helyes módszerét támasztotta alá. Üdítő volt a néprajzi irány: Magyarai Sára az udvar és a kert fogalomkörének a népi tudatban lévő képét vázolta fel, Molnár Gergely a CzF. néprajzi értékeit vette számba. Kiss Gábor szerint is a CzF. kincsesbánya: 3200 közmondás van benne, s az L és M betűseket ki is gyűjtötte a konferencia résztvevőinek.² Molnár Zsolt és Molnár Cecília szerint a CzF. tudástár, és azt kívánták bizonyítani, hogy mennyiben a magyar gondolkodás logikáját képviseli. Molnár Cecília bemutatta, hogy a CzF. alapján miként újítja meg a nyelvtanoktatást: első osztályban a betűk tanítása helyett a hangok „értelmezésére” helyezi a fő hangsúlyt, ettől a gyerekek számára sokkal élvezetesebb az óra. Pölcz Ádám és Hujber Szabolcs a szótár történetét járta körül. (Az első konferencia anyagát az Életünk 2011/3-4. száma adta közre, a másodikat Horváth Katalin szerkesztésében a Magyar Művészeti Akadémia, ennek a konferenciának az anyagát pedig az E-nyelv Magazin.)

² Az előadás nyomán kötet is született: Kiss Gábor és Kiss Bernadett összeállító: Bölcs tanácsok. 4000 közmondás, szólás a Czuczor–Fogarasi-szótárból. Tinta, Bp., 2014.

Jelromlás, nyelvromlás. Józsa Péter a magyar művelődésszociológia, szemiotika kiemelkedő egyénisége. 1929-ben született, 50 éves korában hunyt el. Vagyis éppen 2014-ben lenne 85 éves, és már 35 éve nincs közöttünk. Józsa Péter művelődésszociológus emlékére 2002 óta rendez szimpóziumokat a Magyar Szemiotikai Társaság Vas megyében: Szombathelyen és Nagyrákoson. A negyedik szimpózium 2014. április 4-5-én volt, témája: *A jelromlás.* A szemiotikusok azt vizsgálták, hogy miért és hogyan „romlanak”, illetve változnak a jelek. Másnap Nagyrákoson nyelvészek „modern nyelvstratégiai nézőpontból” járták körül a jelenséget. Balázs Géza (ELTE) a felejtés szemiotikájáról szólván megemléített okokat (miért indul el a felejtés), bemutatta a mechanizmust (maga a felejtés, ennek „ellenmechanizmusa” a tudatos emlékezés), majd a következményt (jelromlás, jelátalakulás). A jelromlás ki-mutatható szavak, retorikai jelenségek kihalásában – mutatták be a nyelvészek, Minya Károly (NYF) és Pölcz Ádám (ELTE – Manyszi). A jelromlás a társadalmi kommunikáció zavara, minden jelrendszerben megfigyelhető. A szemiotika alkal-mas keret ezek összevetésére, például alapvető (antropológiai) gondolkodási-cse-lekvési formák modellálása miatt. A jelromlásra való interdiszciplináris együttgon-dolkodás páratlanul baráti és ösztönző jellege pedig példa lehet a tudományok kö-zötti együttműködésre, mondták a vita során a felszólalók. A rendezvény helyszíne Szombathely mellett azért mindig az őrségi Nagyrákos, mert élete utolsó éveiben itt vett házat Józsa Péter szociológus, és itt is van eltemetve. A jelromlás valóságos pél-dája Nagyrákos egykori református iskolája, melyet 1982-ben „könyvjóváírással” vett át az ELTE, majd „terepgyakorlati ház” céljára felújította, ám 1994 táján sze-rencsétlen döntések sorozataként mára teljesen leromlott, az összeomlás szélén áll... A jelromlás szimpózium anyaga – mint az eddigi összes szimpóziumé – teljes egé-szében megjelent a Vasi Szemle 2014. évi számaiban.

48. magyar nyelv hete. A 48. magyar nyelv hete: Nyelv – táj – nyelv címmel 2014. április 16-án nyílt meg a szombathelyi megyeháza épületében. Ekkor köszön-tötték az egykori Berzsenyi Dániel Főiskola, ma Nyugat-magyarországi Egyetem 40 éves magyar nyelvészeti tanszékét is.

Első nyelvésztábor, 4. júniális. 2014-ben a Magyari Sára ötlete nyomán – és a tokaji írótabor mintájára – a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport és a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda több anyanyelvi-művelődési egyesülettel összefogva életre hívta a nyelvésztábort. Az elképzelések szerint a nyelvésztábor minden év júniusá-nak harmadik hetében Sátoraljaújhelyen és Széphalomban lesz. Az első nyelvésztá-bor 2014. június 18–22 között zajlott, és kapcsolódott a negyedik anyanyelvi junálishoz (június 20-22). A szervezők mindkét rendezvényt a nyelvi kérdések iránt érdeklődőknek, tanároknak, diákoknak hirdették meg, és családi programnak is ja-vasolták a környék számos kulturális, turisztikai lehetősége (múzeumok, műemlé-kek; libegő, bob, kalandpark) miatt. A legfiatalabb résztvevő 3 éves, a legidősebb 75 éves volt. Érkezett előadó Szlovákiából (Kassáról) és Romániából (Temesvárról) is. A nyelvésztáborra és anyanyelvi júniálisra legalább egy éjszakai szállást kérve 42-en regisztráltak. Az előadások látogatottsága 15-50 fő között váltakozott. A program

fénypontja, a szombati esszékonferencia (A magyar nyelv szülőföldjén) 40, a délutáni előadások 40-50, mindkét múzeumot számítva az esti kulturális programok (interaktív kiállítások, koncert, népi tánc, tűzugrás stb.) pedig több ezer főt vonzottak a környékről és távolabbról. A Szabó Balázs Bandája koncertre természetesen megtelt A Magyar Nyelv Múzeuma. A nyelvésztaборban előadást tartottak (sorrendben): Pusztay János, Magyarai Sára, Bencze Lóránt, Pölcz Ádám, Minya Károly, Széplaki Erzsébet, Rácz János, Kugler Nóra, Balázs Géza, Kovács Dániel, Máté László, Juhász Dezső, Pomogáts Béla, Baranyai Katalin, Fráter Zoltán, Fehér József, A. Molnár Ferenc, Nyiri Péter, Kiss Róbert Richard, Korbuly Péter, Hujber Szabolcs. Kapcsolódó rendezvények voltak: a múzeumok éjszakája, a XII. Nemzetközi Vad- és Halételfőző verseny, Kosztolányi-fotókiállítás, Nyelvészkedő írók (Fráter Zoltán), a Kettesnyelvünk és a Gyümölcsneves könyv bemutatója, az MTVA Montágh Imre Testületének interaktív bemutatója, megemlékezés Kazinczy sírjánál, kosztiümös tárlatvezetés Török Zsófiával és Kazinczy Ferencsel, élő Tetten ért szavak, Az év szava (2013) kihirdetése, néptánc, tűzugrás... A nyelvésztaборról és juniálisról több alkalommal beszámolt a Magyar Katolikus Rádió, a Magyar Televízió híradója és a Kossuth rádió, az előadások nagy részét rögzítette a Zemplén Televízió. (A nyelvésztaбор és esszékonferencia anyagát az E-nyelv Magazin, valamint a Múzsák Kertje című folyóirat közölte.)

Országos anyanyelvi tábor. Bár több anyanyelvi tábor is létezik, itt most a Beszélni nehéz! körvezetők 28. országos táborát emeljük ki (Siklós, 2014. június 30–július 5.).

Kettesnyelvünk. 2014. szeptember 25-én volt Balázs Géza és Minya Károly Kettesnyelvünk című könyvének bemutatója a nyíregyházi TIT-ben. A két szerző a Magyar Nemzet Anyanyelvünk című rovatában az elmúlt 10 év során írt nyelvi esszéit gyűjtötte össze és adta ki. Elképzelésük a nyelvi esszé műfajának népszerűsítésére visszhangra talált az Anyanyelvápolók Szövetségében is. A Szövetség hagyományos anyanyelvi pályázatának 2016. évi témája a nyelvi esszé lesz.

Szemiotikai és nyelvi tájkép. A 12. Semiotica Agriensis konferencia (Eger, 2014. október 3–5.) ugyancsak a szemiotika és a nyelvtudomány közelítésére vállalkozott. A nyelvtudományban az utóbbi években feltűnt nyelvitájkép-kutatásokat terjesztették ki ún. szemiotikai tájképpé. A háromnapos konferencia anyaga – csakúgy, mint az elmúlt 11 évben – megjelenik a Magyar szemiotikai tanulmányok sorozatban (www.szemiotika.hu).

Nyelvművelő napok a határokon túl (Kassa, Ada). Két, csaknem félévszázados, töretlen buzgalommal megrendezett eseményt mutatunk be. 1968-ban indult, és 2014. november 6-8. között immár a 46. Kazinczy-napokat rendezték meg Kassán. A határon túli magyarság nyelvművelő eseményei között kiemelkedik az 1970 óta folyamatosan megrendezett adai Szarvas Gábor nyelvművelő napok. A 2014. október 9–11. közötti rendezvényen ismét volt nyelvészeti pályázat, beszédverseny középiskolásoknak, játékos nyelvi vetélkedő, valamint Nyelv és közösség címmel tudományos tanácskozás (Balázs Géza, Hajnal Jenő, Hódi Éva, Hódi Sándor, Molnár

Csikós László, Pomogáts Béla, Pomozi Péter, Pusztay János előadásával – többségük a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport tagja). A tanácskozások anyaga minden évben kiadványban is megjelenik.

Irodalom – nyelv – identitás. Az 1970-ben létrejött Anyanyelvi Konferencia (később és ma is: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága) minden év júniusában Széphalomban rendez egy esszékonferenciát (2014. június 21. Irodalmi nyelvünk szülőföldjén), valamint november legelején, amikor a halottak napjára sokan hazatérnek a világban szétszóródott magyarok közül, egy irodalmi-nyelvi konferenciát.

A 2014. november 3-án megrendezett konferenciáról Sz. Tóth Gyula így számol be: „Irodalom – nyelv – identitás” címmel rendezett konferenciát a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága és a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport 2014. november 3-án. Ez egyben tiszteletadás volt a 80 éves Pomogáts Bélának. Délután a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport előadásai hangoztak el. Lehet „identitás – nyelvvel vagy anélkül?” (Pusztay János). Gondolkodás, identitás és nyelv kapcsolatát boncolgatta Balázs Géza, identitás és közösség lelki kapcsolatát Hódi Sándor. Voigt Vilmos a mesei nevekből kibogozható identitást fejtegette. Hoványi Márton Hajnóczy Péter Jézus menyasszonya című művének rétegeit tárta fel. Szűcs Gábor a Petőfi-kultusz identitásképző konstrukciójáról beszélt. Minya Károly Székely Csaba drámáiba, Hujber Szabolcs az éppen 50 éves magyar nyelvű rockzenében mutatta ki az identitásjegyeket. Befejezésül Andrási Dorottya a jogi nyelv sajátosságaira mutatott rá. Identitásunk nyomán – identitásunk nyomában tehát. Bizakodjunk, szólott Pomogáts Béla, mert annyi birodalom szűnt már meg, mint például a római birodalom, a római nyelv viszont megmaradt. Ehhez persze szükséges az autonóm személyiség, aki erkölcsi tartásával alakíthatja életstratégiáját. Ha nem így tesz, elveszik. Amihez a mai kaotikus világ tömegstratégiája besegít. Aggodalomra ad okot, tette hozzá, ha ebben sokszor a politikai, a kormányzati erők is közreműködnek, amikor a nemzeti irodalmat „méltánytalanul” kezelik, hol lesöpörve értékeket, hol a ’nemzeti’ túlhangsúlyozásával. Amit hallottunk: kutatásra épülő előadások, világosan, pontosan elővezetve. Nem „tudákos” stílusban és nyelvvezetlennel (ami több konferencián tapasztalható: szóvirágosan vagy elméletinek mondott szakzsargonnal, művi frazeológiával). Méltó munkákkal, illő tisztelettel köszöntötték az ünnepeket.³

Mind az Irodalmi nyelvünk szülőföldjén, mind pedig az Irodalom – nyelv – identitás konferencia anyaga megjelent részben A Múzsák Kertje című széphalmi, részben a Nyelvünk és Kultúránk című kiadványban (illetve ez utóbbinak internetes változatában: www.mnyknt.hu).

Magyar nyelv napja. 2010 óta a magyar nyelv napja: november 13-a. A 2014. évi ünnepség két részből állt: november 11-én gálaest a Vigadóban, majd november 13-án konferencia a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

³ Forrás: http://mnyknt.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1537:identitas-es-nyelvstrategia&catid=1:friss-hirek&Itemid=18

Generációk nyelve. Az ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszékének konferenciáján (2014. november 27–28.) több mint 50 előadó fontos társadalmi és nyelvi kérdést boncolgatott: a nemzedékek nyelvhasználatát. A kétévente megrendezett konferenciák anyaga kötetben is mindig megjelenik.

Kitekintés, 2015

2015 legfontosabb nyelvi-kulturális, nyelvstratégiai eseményei a következők:

Évfordulók

10. évebe lépett a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (Manyszi, 2006–), melynek munkatársai ingyenes nyelvi tanácsadással állnak mindenkinek a segítségére (www.e-nyelv.hu).

15 éves a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport

15 éves a Szarvas Gábor nyelvészeti asztaltársaság. A társaság Glatz Ferenc akadémiai elnök kérésére jött létre 2000-ben, és évente 5 alkalommal volt rendezvénye az MTA klubjában. 2015-től a társaság zártkörű, de ajánlással továbbra is bárki jelentkezhet (iroda@e-nyelv.hu).

100 éve született Lőrincze Lajos, ezért az év számos nyelvi-kulturális eseményét a jeles nyelvművelő emlékének ajánlották.

49. magyar nyelv hete, 2015. április 16. Pápa. Jelmondata: „Nemzetben él a nyelv” (Lőrincze Lajos). Az 1967-ben indult rendezvénysorozat 2016-ben lesz fél évszázados. A 2015. évi országos megnyitót a pápai kollégiumban tartották, ahol Lőrincze Lajos tanult, s egy évig tanított is.

50. Kazinczyról elnevezett Szép magyar beszéd verseny, 2015. ápr. 17–19. Győr. A félévszázados jubileumra Szívósné Vásárhelyi Zsuzsanna szerkesztésében megjelent A Kazinczy-verseny 50 éve című kiadvány (Győr, 2015).

13. anyanyelvi konferencia

A magyarság kulturális és nyelvi összefogásáért 1970-ben létrejött Anyanyelvi Konferencia 2015. május 15-én Nagyváradon tartotta 13. rendezvényét. A Partiumi Keresztény Egyetemre a világ sok tájáról (Ausztráliától Ukrajnáig) érkeztek képviselők. A konferenciát Tőkés László nyitotta meg, köszöntőt mondott Hoppál Péter kulturális államtitkár és János Szabolcs rektor. A 13. anyanyelvi konferencia módosított alapszabályán és elfogadta ennek preambulumát: „A rendszeres anyanyelvi konferenciákat a magyar kormány jeles értelmiségiek (Kodály Zoltán, Illyés Gyula, Bárczi Géza, Lőrincze Lajos, Váci Mihály és Nagy Károly) ösztönzésére 1970-ben hívta életre a világban szétszóródott magyarság kulturális összefogására, identitásának, nyelvének megőrzésére és terjesztésére. A konferenciák mellett további rendezvényekkel, oktatással, nyelvtanfolyamokkal, kiadványokkal kívánták elérni a célt. Védnökségének első elnöke Bárczi Géza akadémikus volt (1970–75), második elnöke: Lőrincze Lajos nyelvészprofesszor (1975–92), harmadik: Pomogáts Béla irodalomtudós (1992–2012), jelenlegi pedig Balázs Géza nyelvészprofesszor (2012 óta). Az Anyanyelvi Konferencia megalakulása idején a Magyarok Világszövetsége mellett működött, majd 1993. február 1-jén a Fővárosi Bíróság 4999.

cégjegyzékszámom Anyanyelvi Konferencia – A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága néven önálló szervezetként jegyezte be. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának tagsága kiterjed mind az öt földrészre. Munkáját létrehívóinak szellemiségében, a magyarság szellemi összefogásáért és gyarapodásáért, nemzeti identitásának, kultúrájának, nyelvének erősítéséért végzi. Tisztségviselői és tagjai minden tiszteletdíj nélkül, önkéntes munkával látják el feladataikat.”

Tisztségviselők lettek: Pomogáts Béla tiszteletbeli elnök, Balázs Géza elnök, Moritz László és Pusztay János alelnök. Az egyes régiókat képviselő tiszteletbeli alelnökök: Dupka György (Ukrajna), Hódi Éva (Szerbia), Kolár Péter (Szlovákia), Magyarai Sára (Románia), Romhányi László (Nagy-Britannia). Magyarországról, a Kárpát-medencéből és a nyugati szórványból további 10-10 régi-új tiszteletbeli elnökségi tag segíti az elnökség munkáját.

A konferencián Pomogáts Béla áttekintette az anyanyelvi konferenciák küldetését és történetét, Péntek János a magyar nyelv értékéről, Pusztay János a magyar-magyar terminológiáról, Balázs Géza a 20 éve formálódó valódi magyar nyelvstratégia helyzetéről beszélt. Cseke Péter megemlékezett az egyik alapítóról, Nagy Károly amerikai professzorról. Nyolc-nyolc előadás hangzott el a magyar nyelv és kultúra helyzete, lehetőségei és a kisebbségi magyar nyelv és kultúra szekciókban. A hozzászólók többek között kiemelték a konferenciák szükségességét, biztatták az elnökséget a nemzet- és nyelvstratégia kivitelezésére, segítségére, a megkezdett fiatalítás folytatására, a kivándoroltak harmadik nemzedékének, a most kivándorlók gyermekeinek a megszólítására. A szlovákiai küldöttek bejelentették helyi szervezet létrehozását.

Pusztay János 12 legszebb magyar vers, Pölcz Ádám Búcsú Váradtól című irodalmi estje színesítette a programot, ez utóbbiban elhangzott a vers román fordításának ősbemutatója is. Nagyszalontán Arany Jánosra és Sinka Istvánra, Világoson az 1848/49-es szabadságharcra emlékeztek.

Második nyelvésztábor, ötödik anyanyelvi junális

(Sátoraljaújhely, 2015. június 17–21). „2060-ra becsülhető a határon túli magyarság nyelvének eltűnése...” A drámai jóslat Pomozi Pétertől származik, aki a második nyelvésztáborban hivatalos statisztikai adatokból vonta le a következtetést. Hozzátette: „és a folyamatok akár még gyorsulhatnak is”. Az előadó a Magyar Nyelv Múzeumában ezzel indokolta a magyar nyelv fejlesztési tervének kidolgozását és végrehajtását (ezt szorgalmazza egyébként a tábor életre hívója, a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport is). A magyar nyelvű lakosságát jórészt már elvesztő Partium még éppen meglévő magyar sajtójának nyelvét mutatta be Magyarai Sára (Temesvár), egy hátrányos Veszprém megyei falu halmozottan hátrányos kisiskolásainak nyelvtanításáról Dénes Ágota szólt. A nyelvésztáborban persze más kérdések is fölvetődtek: Mire való a bölcsészet és a nyelvészet? Például arra, hogy bonyolult rendszereket átlássunk és megértsünk. Arany Jánost állítólag azért nem engedte nyugdíjba az Akadémia, mert egyedül ő ismerhette az épület éppen akkor bekötött fűtésrendszerét. Mindenesetre egy-egy Arany-vers bonyolult struktúrája elegendő igazolás lehet erre, mondta Fűzfa Balázs, Arany költészetének néhány titkát, például

számmisztikai világot felvillantva. Miről árulkodnak a nyelvtanok? Ladányi Mária a formális és a funkcionális nyelvtanok különbözőségét tárta fel – empatikusan, nemcsak a nyelvészek, hanem a beszélők, a nyelvtant érteni akarók szemszögéből is. Milyen legyen és milyen lehet a helyesírás? Ennek megválaszolására Balázs Géza vállalkozott.

A második nyelvész táborhoz kapcsolódott a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága által szervezett „*Lőrincze 100*” esszékonferencia. Milyen volt, milyen a hatása ma Lőrincze Lajosnak, az általa képviselt „emberközpontú” és pozitív nyelv-művelésnek? Anekdotikusan idézte fel a legendás nyelvész emlékét Lőrincze Péter, Kemény Gábor, Grétsy László (helyi hangja: Balázs Géza), az Édes anyanyelvünk rádióműsort H. Varga Gyula, az Anyanyelvi Konferencia elnökét Pomogáts Béla, tudományos jelentőségét, hatását Kemény Gábor, Balázs Géza és Nyíri Péter. Pölcz Ádám, az esszékonferencia moderátora pedig két Lőrincze-verset is elszavalt: az ismertebb Kányádi Sándortól származik, de a nyelvész táborhoz és a juniálishoz kapcsolódott Szilvási Csaba Lőrincze-versének ősbemutatója is. A háttérben Lőrincze-kepek, sőt egy Lőrincze-ötperc is elhangzott...

Páratlan kulturális élmények emelték a nyelvész tábor és a juniális hangulatát: kirándulás Borsiba (Rákóczi Ferenc szülőhelye), a Búcsú Váradtól versfantázia, a 12 legjobb magyar vers (Pusztay János), Pomozi Péter és Karácsony Fanni kiállítása (Felnőtt vala egy édesz almafa...), a Kávészünet együttes koncertje. A 13. vadétfőző verseny ízeiről most nem számolunk be, el lehet képzelni. Jövőre is összekapcsolódik a nyelvész tábor, a juniális, a múzeumok éjszakája és a vadétfőző verseny Széphalomban...

Az udvariasság (illem) nyelve szemiotikája címmel rendezi meg 13-14. (összevont) konferenciáját a Magyar Szemiotikai Társaság (Eger, 2015. okt. 2-4. Eger).

Jelentés a magyar nyelvről. A Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport 2000-től öt-évente dokumentálja a magyar nyelv legfontosabb jelenségeit, és a magyar nyelvvel kapcsolatos eseményeket. Ennek anyagát öt-évente meg is jelenteti: Balázs Géza szerk.: *Jelentés a magyar nyelvről (2000–2005)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005., Balázs Géza szerk.: *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010*. Inter-MSZT, Budapest, 2010. – A harmadik kötetet előkészítő konferenciát a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságával együtt 2015. november 2-án tartják.

Magyar nyelv napja. 2015. november 13-án a Petőfi Irodalmi Múzeumban és a Vigadóban rendezik meg a magyar nyelv napja központi ünnepségét és gáláját.

Lőrincze Lajos 100. 2015. november 24-én délelőtt: koszorúzás Lőrincze Lajos sírjánál a Farkasréti temetőben, délután: Szentgálon: Lőrincze-nap a Veszprémi Városi Könyvtár, illetve a helyi általános iskola szervezésében.

Lezárás

A 2000-ben alakult Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport állami (össznmzeti) feladatokat is átvállalva társadalmi és informális intézményként célul tűzte ki a hatékony magyar nyelvstratégia kialakítását és működtetését. Ennek kapcsán kidol-

gozta és megjelentette a magyar nyelvstratégiát (2001), konferenciákat, nyelvi-kulturális eseményeket rendezett, ötévente jelentéseket készített a magyar nyelvről és 2006-ban létrehozta (ingyenes, közérdekű tanácsadással) a Magyar Nyelvi Szolgáltató Irodát, a fiatalok bevonására elindította az anyanyelvi juniálíst és a nyelvészek összefogására a nyelvésztábort. A kutatócsoport készséggel kapcsolódott A Magyar Nyelv Múzeuma gondolatához (Pásztor Emil, Kazinczy Ferenc Társaság), koncepciójának kialakításához, és annak létrejötté (2008) óta számos rendezvénnel kapcsolódott a programjához. Támogatója volt a magyar nyelv napja ötletének (a felterjesztő az Anyanyelvápolók Szövetsége), és számos „nap” szervezője is egyben. A TIT visszavonulása után a kutatócsoport (és az Anyanyelvápolók Szövetsége) vette kézbe a jövőre 50 éves magyar nyelv hete rendezvénysorozat megszervezését is.

Ebbe a folyamatba kapcsolódott be a Széphalom című évkönyvben 2007-től előbb Nagy Levente, később Balázs Géza összesítésében a Jelentés a magyar nyelvről... cikksorozat.⁴

Mivel 2014-ben javaslatunkra a kormány létrehozta a Magyar Nyelvstratégiai Intézetet, úgy érezzük, hogy a magyar nyelvstratégia ügyét ebben a társadalmi keretben már nem érdemes folytatni. Ezt annak ellenére mondjuk, hogy a kormányhivatal korántsem abban a formában jött létre, ahogy javasoltuk, és nem veszi figyelembe a Magyar Közlönyben tőlünk (Grétsy László, Pusztay János, Pomozi Péter és Balázs Géza) megfogalmazott, gyakorlatilag szó szerint átvett célokat. Ezért – bár a kutatócsoport és az iroda továbbra is fennmarad – bizonyos feladatok elvégzéséről lemondunk. Így erről a cikksorozatról is. Korlátozott célokkal a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport és Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda természetesen folytatja munkáját.

Egy nyelvész kikutatta, hogy a magyar nyelvstratégia gondolatával 1996-ban álltam elő, az akkori MTA Magyar Nyelvi Bizottságában. Pontosan nem emlékszem, de biztos így volt. Ezek szerint 20 évi munka van benne. Búcsúzik a magyar nyelvstratégia kidolgozója és 20 éven át működtetője.

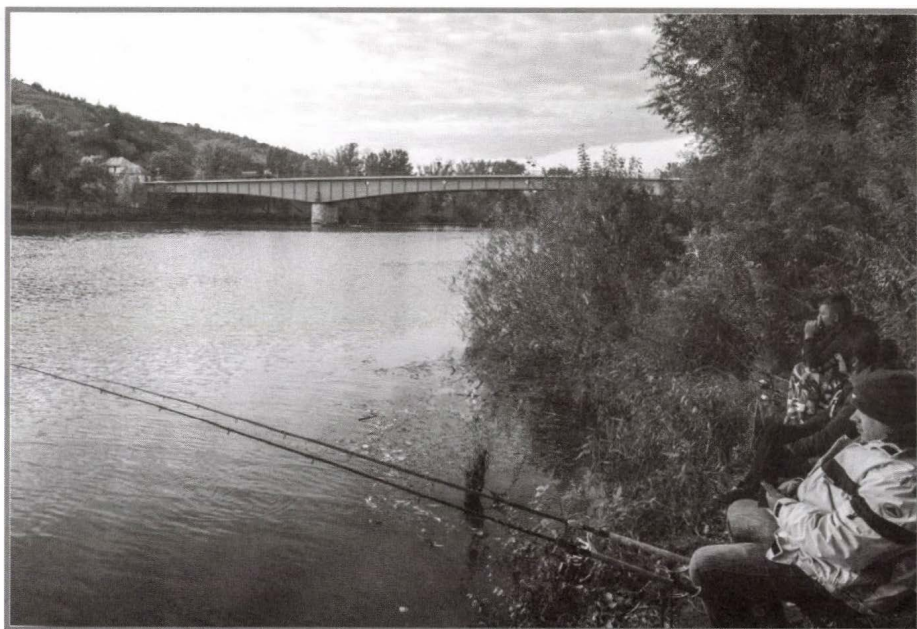
⁴ *Nagy Levente*: Új intézmény a nyelvművelés szolgálatában. Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 2006–2007. Széphalom 17., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2007. 449–450. – *Nagy Levente*: Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 2008. Széphalom 18., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2008. 69–73. – *Nagy Levente*: Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda, 2009. Széphalom 19., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2009. 291–294. – *Balázs Géza–Nagy Levente*: Tíz év az úton... Tíz éves a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport (2000–2010), öt éves a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (2006–2011). Széphalom 20., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2010. 183–196. – *Balázs Géza*: Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról (Események, beszámolók, dokumentumok – 2010/2011). Széphalom 21., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2011. 160–172. – *Balázs Géza*: Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról 2011–2012. Széphalom 22., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2012. 179–184. – *Balázs Géza*: Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról, 2012. Széphalom 23., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2013. 511–512. – *Balázs Géza*: Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról, 2013. Tények, események. Széphalom 24., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2014. 491–494.

HÍD A TISZÁN TOKAJNÁL

A Bodrog és Tisza összefolyása alatt először a 16. században épült híd, de azt 1565-ben a harcok alatt elpusztították.

A Mária Terézia által építtetett híd az 1848-49-es forradalom és szabadságharc alatt megrongálódott. 1896 óta már egy vashíd állt ugyanitt, amely Erzsébet királyné nevét viselte. A mai hidat 1961-ben adták át.

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

FRISNYÁK SÁNDOR

A tájhasználat és a gazdasági térszerveződés korszakai a Zempléni-hegységben

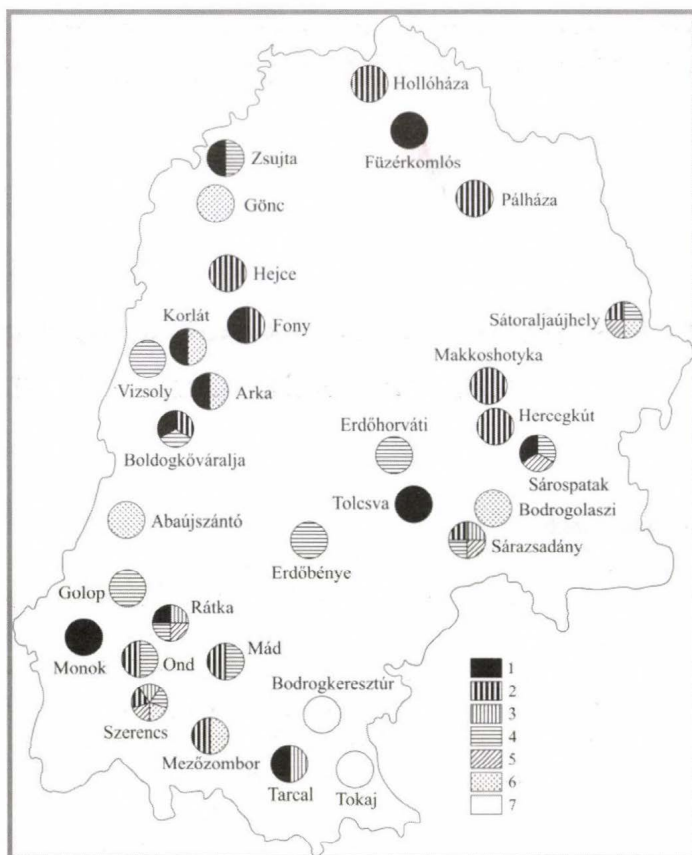
Bevezető gondolatok

A Zempléni- (Tokaji-) hegység *természetföldrajzi tájegység, történeti földrajzi régió*. A vulkáni-hegység területének (= 1320 km²) 93 %-a 500 m-nél alacsonyabb, s részben ennek, másrészt a természeti erőforrásainak köszönhető, hogy már a prehisztórikus időkben benépesült. A régészeti leletek kora és földrajzi megoszlása alapján megállapítható, hogy az őskőkortól a magyar honfoglalásig a Zempléni-hegység tájhasználatát *részleges és időszakos jellegű* volt, az emberi tevékenység alapvetően nem befolyásolta a tájfejlődés természetes folyamatait. A hegységterület kulturális jelentőségét a paleolitikum végétől a bronzkor közepéig a szerszám-nyersanyagok (obszián, hidro- és limnokvarcit) bányászata és az ezekből készült eszközök kereskedelme, nagy területeken való elterjedése adta.¹

A tájhasznosítás a neolitikumtól, a *termelő gazdálkodás* kialakulásától (Kr. e. 6000–4400) egyre intenzívebbé vált, és összekapcsolódott az ember tájformáló, mikrokörnyezetét átalakító tevékenységével. Az életformaváltás többnyire helyváltoztatást is jelentett: az emberi tevékenység a peremterületeken, az alacsony hegyláb felszíneken és azokkal érintkező folyóvízi ártereken koncentrált (1. ábra). A települések és a kultúrtáj-kezdemények a népvándorlás korában, különösen a 750-es évektől a 9. század végéig tartó száraz klímaperiódus – és ezzel összefüggő elnéptelenedés – hatására fokozatosan megsemmisültek. Tehát a honfoglalás idején a Zempléni-hegység már nem tekinthető teljesen ős- vagy nyerstájnak, mert a megelőző régészeti kultúrák idején a településhelyek és a gazdálkodási tér kialakításával az erdőborítottság valamelyest csökkent és az agrogén felszíneken megindult az antropogén erózió.

A tájhasználat – a történeti földrajz definíciója szerint – a tájpotenciál természeti elemeinek felhasználásával a tájban folytatott emberi tevékenységek összessége. A gazdasági tájhasznosítás (a mező- és erdőgazdálkodás, a bányászat és az ipari tevékenység) a természeti erőforrásokra épül, annak mértékét és módját mindenkor az

¹ Dövényi 2010. 786–794.; Pinczés 1998. 380.

1. ábra. A Zempléni-hegység régészeti lelőhelyei (vázlat)

Jelmagyarázat: 1= őskor, 2= újkőkor, 3= rézkor, 4= bronzkor, 5=vaskor, 6= római kor és a népvándorlás kora, 7= minden korból vannak leletek

emberi tudás határozta meg. Más szóval, a természeti erőforrások egyes elemei különböző fejlődési (kultúra-) fokon váltak hasznosíthatóvá. Az ember lakókönyezete (a település) is szerves része a gazdasági tájhasználatnak.

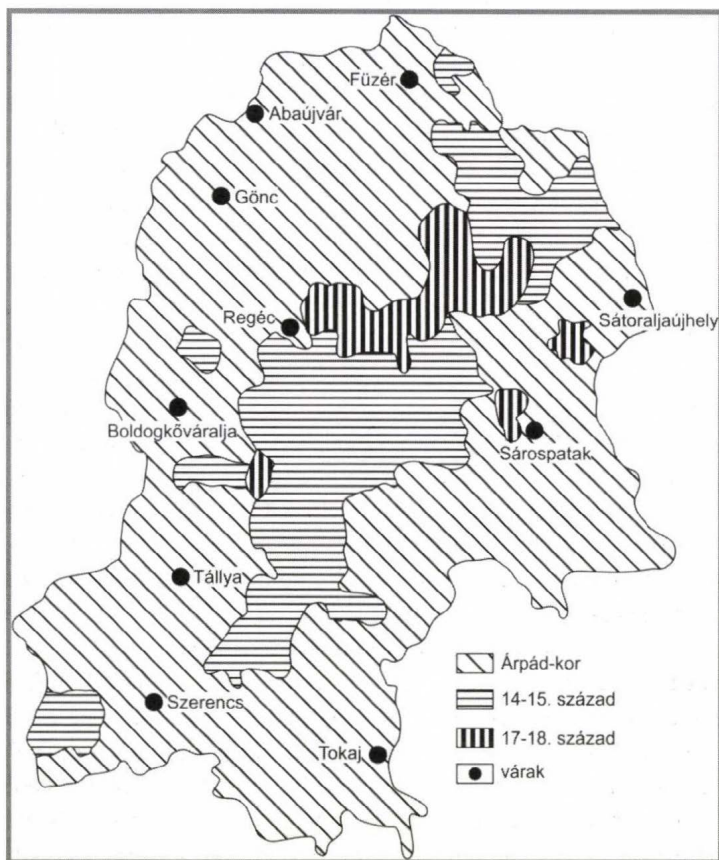
A Zempléni-hegység tájhasználatát (-művelését) és gazdasági térszerveződését a továbbiakban a honfoglalás korától foglalom össze, mellőzve a történeti földrajz egyéb témaköreit.

A Zemplén-hegységi régió kiterjedése (= 1620 km²) 15,6 %-kal nagyobb, mint a természetföldrajzi tájegység területe. A különbség abból adódik, hogy a tájhatáron kialakult településsor gazdasági tevékenysége – a kezdetektől fogva – kiterjedt a szomszédos síkföldek, a Bodrogköz, Taktaköz, Harangod és az Alsó-Hernád-völgy egy-egy tájrészére is, összességében mintegy 250 km²-rel növelve a régió funkcionális terét. Az eltérő természeti tájak határövezete (a Hernád- és a Bodrog-mente) fontos *telepítő- és gazdasági erővonal, struktúraformáló tényezőként* jelenik meg a regionalizmus folyamatában.

1. A táj humanizációja és gazdasági birtokbavétele (10-13. század)

A honfoglaló magyarság a Zempléni-hegység peremlépcsős szegélyterületét és annak síksági előterét a 9-10. században foglalta el. A táj benépesítése és művelése a Taktaköz felől, Tarcál és Szerencs térségében kezdődött, majd Tokaj-Hegyalján és észak felé a Szerencs-patak völgyében az Abaúji-Hegyalja (= Mező- és Telkesdűlő) területén folytatódott (2. ábra). A hegység, az Árpád-kori *Nagyerdő* és a vele szomszédos folyóvízi árterek természeti erőforrás-kínálata megfelelt a honszerzők környezetigényének, a nagyállattartó és alárendelten földművelő életforma ökológiai feltételeinek.

2. ábra. A Zempléni-hegység benépesülése és gazdasági birtokbavétele
(a települések első okleveles említése alapján)

A települések a hegység 350 méternél alacsonyabb térszínein, többnyire a természetföldrajzi tájhatáron *erdők irtásával* alakították ki életterüket. Az erdei ökoszisztémában kisebb-nagyobb *kultúrtáj-szigeteket* hoztak létre, amelyek a népesség gyarapodásával tovább növekedtek. A tájhatár településeinek gazdasági tevékenysége a Bodrogek, Taktaköz és a Hernád-völgy árterületére és a Harangod löszös hordalékkúp-síkságára is kiterjedt.

A biodiverzitás, a természeti környezet sokszínűsége és a honfoglalók természetismerete, termelési tapasztalata alapján formálódott a racionális, magassági szintekhez kapcsolódó tájhasznosítás: a szántóföldi gazdálkodás, a szőlőművelés, az erdőhasználat és a differenciált ártéri gazdálkodás. A tagolt makro- és mikrorelief erősen befolyásolta a tájszerkezetet és a települések határhasználati rendjét. Az alacsony, 120-150 m-es, kisebb kiemelkedésekkel és a hegységből lefutó patakok völgybevágódásaival tagolt hegyláb felszínnek 30-50 m relatív magassággal emelkednek a Bodrog, Takta és a Hernád alluviális síksága fölé. A honfoglaló ősök ezeken a lankás hegyláb felszíneken alakították ki a *szántó-, rét- és legelőföldeket*. A következő térszíni lépcsőn, a 150-300 m-es dombok délies lejtőin *szőlőkerteket* és *gyümölcsösöket* telepítettek. A promontóriumok felső határát a Magas-Zemplén (a Molyvás-, a Háromhutai-, Sátor- és a Nagy-Milic-hegycsoport) *erdőrengetege* képezte. Az Árpád-korban még lakatlan *középhegységi erdők* település közeli (perem-) területei és az *ártéri ligeterdők* szervesen beépültek a települések környezetgazdálkodási rendszerébe. A folyóvizek által öntözött *ártéri rét- és legelőterületek* képezték az állattenyésztés természetes takarmánybázisát. Az árvizek idején az állatokat a peremlépcsős táj gyepföldjeire és a legelőerdőkbe terelték.

A földművelés a 12-13. század fordulójára elérte, az Árpád-kor végére túlhaladta az állattenyésztés jelentőségét. Az önellátó, majd a 13. században már piacra is termelő parasztgazdaságok szabályozatlan talajváltó földművelést folytattak. A szántóföldek kimerülése után erdőirtással vagy gyepfeltöréssel hódítottak teret földműves tevékenységük folytatásához. A belső (autochton) fejlődés mellett a kívülről érkező impulzusok (gazdasági innovációk) a kultúrtáj-fejlődés első, 10-13. századi szakaszában és később is pozitívan befolyásolták a mezőgazdaság fejlődését. A fejlődés-folyamatban fontos szerepük volt a vallon telepéseknek, akik először a 11-12. században, majd később, a tatárjárást követő évtizedekben érkeztek a régióba. A vallonok és a 13. században betelepült német telepések a szőlő- és kertkultúra fejlesztésében játszottak fontos szerepet. A Tokaj-Hegyaljára települt vallonok halastavakat létesítettek, patakmedret szabályoztak és Olaszliszkan mesterséges csatornákból öntözték kertjeiket.

Az Árpád-kori településtérben – a táj védelmi rendszerének kiépítésével és az egyházi építkezésekkel összefüggésben – megindult a kőbányászat, a kőfaragás, a különböző kőszeközök készítése. A riolittufa bányák és feldolgozó műhelyek a váruradalmak területén, az építkezések színhelyéhez közel létesültek. Telkibánya és Szépbánya (= Rudabányácska) térségében a 12-13. században elkezdődött az arany- és az ezüsbányászat is. A nemesércbányászat kezdeti szakaszában a telkibányai Kánya- és Fehér-hegy lejtőin és a Veresvíz-patak völgyében külszíni (8-10 m mély) aknák segítségével folyt a kitermelés. Az egykori bányaterületen kb. 3000, néhány m átmérőjű, lejtőhordalékkal és meddőanyaggal részben feltöltődő akna, ún. *horpa* ma is látható, értékes ipartörténeti emlék.

Az *emberi munka*, a kisemberek alkotó, kultúrtájteremtő, rendszerműködtető tevékenysége az Árpád-kor végére jelentősen *átformálta a természeti környezetet*, létrehozva a *tájhasználat (tájművelés) alapstruktúráját*, amelyre a későbbi évszázadok gazdasági fejlődése épült.

2. A feudalizmus virágkora (14. század – 1526)

A 14-15. században a gazdasági táj további térnyerése egyrészt az Árpád-korban benépesült területeken, másrészt a Magas-Zemplén megletelepedésre alkalmas völgyeiben és kismedencéiben történt. A települések az előző periódusban – talán egymástól függetlenül – *hasonló magassági térszíneken alakították ki a különböző művelési ágak területeit*. Az egyes kultúrtájelemek kiterjesztése, követve a hagyományokat, a 14-15. században is a dombtetők és -lejtők, az alacsony hegyláb felszínek, völgyközi háta és az Erdőkalját (=Hegyalja) tagoló morfológiai felmedencék területén folytatódtak, megnövelve a falvak és mezővárosok népességeltartó erejét. A településtér kiterjesztésének másik módja az eddig lakatlan Magas-Zemplén völgyeinek és intramontán kismedencéinek humanizációja volt, kb. 350-400 m tszf-i magasságig. A Hegyköz medencedomsága is ekkor népesült be: a települések a Bózsva és mellékpatakjai völgyében a teraszfelszíneken vagy a domb-lejtőkön épültek és alakították ki gazdálkodási területüket. A völgytalpi gyepeket erdők, a Hegyközben szántóföldek vagy ártéri ligeterdők övezték. Az Erdővidék falvaiban az állattartás és az erdőhasznosítás képezte a megélhetés alapját. Az irtványföldek szántóin elsősorban takarmánynövényeket termeltek. A hegyközi irtásfalvak – a viszonylag kedvezőbb életföldrajzi feltételek alapján – változatosabb termelési struktúrát alakítottak ki. Az erdőhasználat dominanciája mellett foglalkoztak állattenyésztéssel, gyümölcs- és szántóföldi (gabona-) termesztéssel.

A 14-15. században – az európai agrárforradalom eredményeinek átvételével – régióinkban is megindulhatott a szántóföldi termelés korszerűsítése: a hagyományos talajváltó földművelési módszer helyébe lépő *nyomásos gazdálkodás* részleges elterjedésével. A nyomásos gazdálkodás alkalmazásával a szántóföldek helyei állandósultak, a tartalékföldek is feltöresre kerültek. A hatékonyságot növelte a jobb talajművelést lehetővé tevő *fordító eke* használata és egyéb agrárinnovációk átvétele. *A termelési eredmények a 15/16. század fordulójára négy-öttszörösére növekedtek*. A szőlő- és borkultúra is fejlődött, a dombságok kedvező expozíciójú, 15-30°-os lejtőin folytatódtak a szőlőtelepítések. A 14. században a kedvezőtlenebbé váló klíma (kis jégkorszak) következményeként a Felvidék Árpád-kori eredetű szőlő- és borkultúrája nagyrészt megsemmisült. Tokaj-Hegyalján és a Zempléni-hegység Hernád-völgy felé lejtő peremvidékén, a Mező- és Telkes-dűlőn, egészen Gönc térségéig – kihasználva a felvidéki bányavárosok és empóriumok növekvő borkeresletét, a piaci konjunktúrát – egyre többen foglalkoztak bortermeléssel.

A montánipar is tovább fejlődött, Telkibányán a felszínközeli érclelerek kitermelése után, a 14-15. században mélyművelésű (táró-) bányászatot folytattak a Gypű- és Kánya-hegyen. Az építő- és malomkőfejtés, az agyagkitermelés, tégláégetés és a vízenergia-hasznosítás jelentősége és környezeti hatása növekedett. Az *indusztriális tereken* bányagödörök, meddőhányók, kisebb tereprendeések, malomárkok és egyéb emberformálta tájelemek is megjelentek.

A 13/14. század fordulójától a termelési struktúrák és a földrajzi munkamegosztás lassú kibontakozásával a térkapcsolatok is megélénkültek, egyrészt a régió be-

lül, másrészt a szomszédos, eltérő természeti és termelés-jellegű tájakkal. A 14-15. században a hegyaljai mezővárosok az alföldperemi vásárvonal (-övezet) piacközpontjaiként mind jelentősebb szerepet vállaltak az interregionális kapcsolatokban. A hegységperemen haladó ősi, a Kárpát-medencéből kivezető kereskedelmi (és stratégiai) utak településfejlesztő tényezővé váltak. A régió már ebben a fejlődésszakaszban is „közvetítő táj”-nak minősíthető.

A 15/16. század fordulójára kialakult a mai településhálózat 89 %-a. A településekről elérhetővé és hasznosíthatóvá váltak az akkor még lakatlan területek természeti erőforrásai. A települési tájhasználat növekedése mellett a gazdasági tevékenység differenciálódása, az *eltérő térszerkezeti egységek formálódása* is a korszak jellemzője.²

3. A hódoltság kora (16-17. század)

A hódoltság korában a Zempléni-hegység a királyi Magyarország, Erdély és a török megszállási terület között *ütköző- (puffer-) zóna* volt. A végvár-övezethez tartozó erődítményei (és kapcsolt részei: a váruradalmak) ez idő tájt a gazdasági tevékenységnek is magterületei voltak. A *település és gazdálkodási tér időszakos pusztításai* és az egyes tevékenységi körök (pl. bányászat) hanyatlása ellenére *folytatódott a kultúrtáj gazdagodása és a diffúziója* is.

A korszak gazdasági életét egyfajta területi aszimmetria jellemzi: a Tokaj-hegyaljai mikrorégió dinamikusan, a Mező- és Telkes-dűlő mérsékeltén, a Hegyköz és a Magas-Zemplén alig fejlődött. Az erdőtelkes falvak, amelyek közül néhány 300-400 m tengerszint feletti magasságban épült (pl. Baskó, Füzer, Mogyoróska, Regéc) nem voltak önellátók, gabona- és egyéb élelmiszer-szükségletüket a peremtájokról (vagy a távolabbról) szerezték be. A földrajzi munkamegosztás – a termelés fokozatos szakosodásával – tovább mélyült és megélnkültek a kistérségek közötti és azon túl is terjedő gazdasági kapcsolatok (árucere-forgalom, munkaerőmigráció).

A 16. században, amikor a törökök elfoglalták hazánk leghíresebb borvidékét, a Szerémséget, a minőségi bortermelés súlypontja áthelyeződött a Mátra-, Bükk- és Tokaj-Hegyaljára. A kistérség szőlő- és borgazdasága az Árpád-korban, a borklíma északi határán, a 9,5 °C-os évi izoterma-vonalon alakult ki és a 16. század közepétől a települések életét alapvetően meghatározó komplexummá fejlődött. A szőlőtermelésben és borászatban egy sor újítást vezettek be, és ennek eredményeként már a 16. század közepén aszúbort is készítettek és exportáltak.³

A 16-17. században a tájpotenciál természeti elemeire, a *föld erejére* épülő tájhasznosítás (-művelés) optimálisnak minősíthető. A szőlőskertek és -ültetvények építményei: a vízelvezető árkok, az agroteraszok (kőgátak), a liktor-gödrök stb. a talajvédelmet szolgálták. A hegláblejtők rétegvonalaival párhuzamos liktorárkokban gyűjtötték össze az esővíz és a hólé által lehordott termőföldet, amelyet később vízszahordtak a szőlőtőkék közé. A promontóriumok aljában gyümölcskerteket alakítottak ki.

² Baráz-Kiss 2007. 265–270.

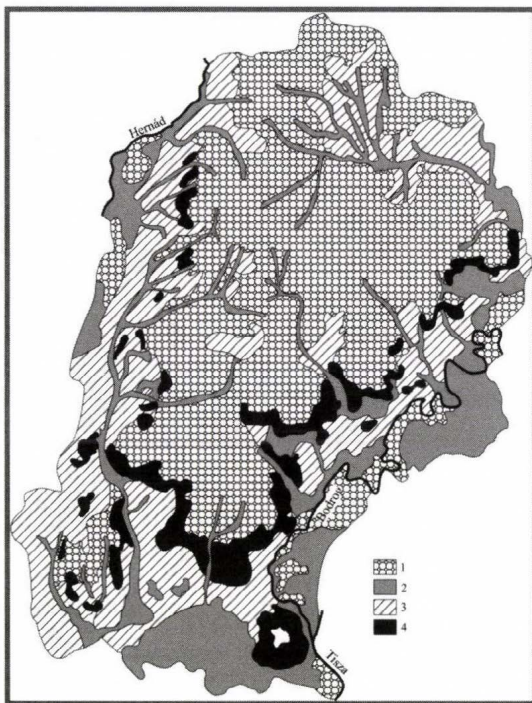
³ Boros 2011.

A 17-18. században Tokaj-Hegyalja az ország egyik leggazdagabb és legsűrűbben lakott mikrorégiója volt. Gazdasági felemelkedéséhez az említett tényezők mellett az 1531-ben alapított *sárospataki kollégium* (mint értelmiségképző intézmény és tudományos műhely) is hozzájárult tudás-közvetítéssel, szellemi kisugárzásával. A tudás-közvetítés gyakorlati jelentőségű is volt: a kollégium nyugaton tanult tanárai és peregrinus diákjai nagyon sok – a gazdasági életben, a tájművelésben felhasználható – ismeretet közvetítettek (vagy a főiskola gazdaságában hasznosítottak). A régióban megtelepült szerzetesrendek (minta-) gazdaságai is pozitívan hatottak a parasztgazdaságok fejlődésére.

4. A gazdasági élet újraszervezése (18. század)

A hódoltság korát követő 18. század a magyar gazdasági élet reorganizációjának időszaka volt. A Zempléni-hegység humanizációja ekkor vált teljessé: a gazdasági- és településtér a század közepére kiterjedt az Erdővidék eddig még lakatlan területeire is. A településközi térben a falvak és mezővárosok földhasznosítási övezetei (homogén egységei) összekapcsolódtak és egységes rendszert alkottak.⁴ Az egyes földhasznosítási övezetek orográfikus határa stabilizálódott, összességében megfelelt az agroökológiai feltételeknek. A hegység központi részét, a Molyvás-, Háromhutai-, Sátor- és Nagy-Milic-hegycsoport 300-350 méternél magasabb térszíneit az erdők foglalták el. A hegységperem felé (az északi határt kivéve) az alacsony dombokon és heglábfeluszíneken a szőlőskertek és gyümölcsösök, majd a szántók, helyenként a gyepek és kisebb erdőfoltokkal tagolt szántóföldek, a települések Bodrog, Takta és a Hernád menti síkföldjein az ártéri erdők, rétek és legelők képezték a régió munkaföldrajzi övezeteit (3. ábra). A térképvázlaton ábrázolt termelési övezetek az Árpád-korban kialakult alapstruktúra kiteljesedését, a tudatos erőforrás-hasznosítás, kultúrtáj-fejlesztés eredményeit jelentik meg.

3. ábra. A Zempléni-hegység tájhasználat a 18. században.

Jelmagyarázat: 1= közphegységi és ártéri erdő, 2= rét és legelő, 3= szántó, 4= szőlő.

⁴ Frisnyák 1984. 65–66.; Frisnyák 1988. 22–42.

A kultúrtáj-rekonstrukció és az agrárium térfoglalása mellett jelentősen növekedett a montánipar természeti erőforrás-használata. Az Erdővidéken a 18-19. században ásvány- és kőbányák, feldolgozó telephelyek, üveghuták, fűrészmalomok, porcelán- és keménycserép-gyártó manufaktúrák és egyéb fabrikák működtek. Az ipar energia és nyersanyag igényét, továbbá a régió és tágabb környezetének épület-, szerszám- és tűzifa-szükségletét *intenzív fakitermeléssel* elégítették ki. A 17-19. században *az erdőterület 63,3 km²-rel csökkent*, elsősorban az ipari terek környezetében. Az erdei irtványokat később a mezőgazdaság szántó (45,5 %), rét és legelőként (54,5 %) hasznosította. A 18-19. században a tradicionális erdőhasználatot felváltó tervszerű erdőgazdálkodás és a montánipar művelői nagyrészt a gazdasági reorganizáció korszakában betelepült szlovák és ruszin telepések voltak. Az elpusztult szőlőművelő falvakat (pl. Rátka, Herceggút) a 18. század közepén betelepített svábok keltették életre.

5. A vízrendezések és a filoxéra hatása (19. század közepe – 20. század eleje)

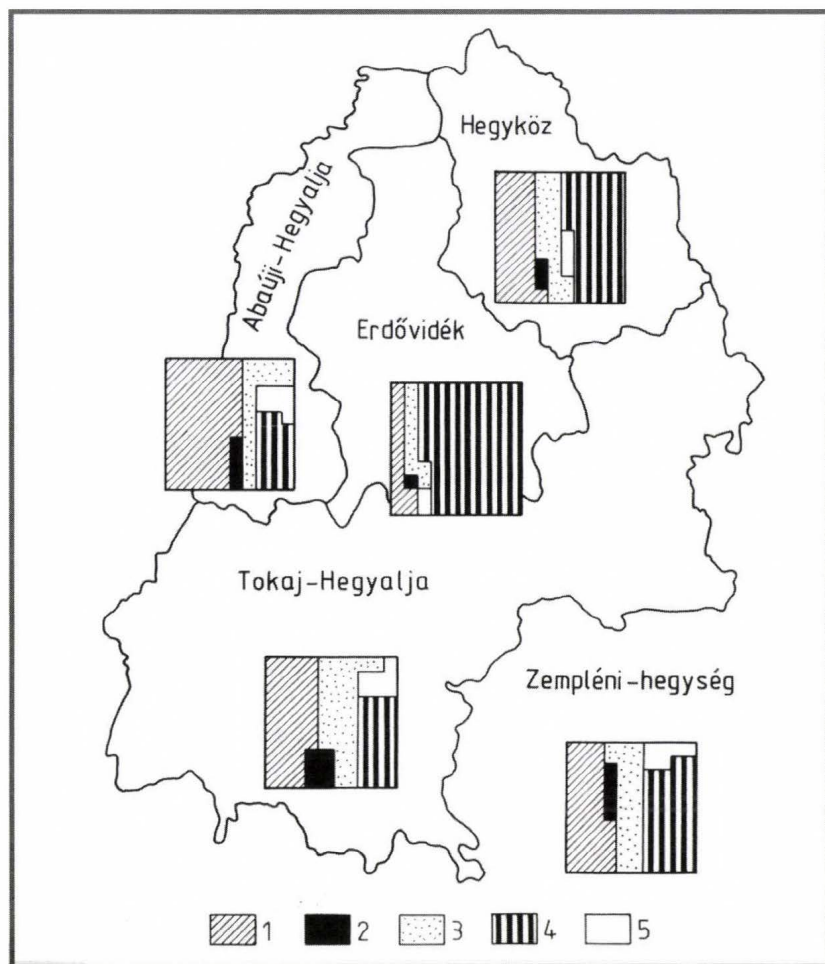
A tájpotenciál természeti elemeire épülő tájszerkezet a 19. században két tényező, a vízrendezések és a filoxéra hatására jelentős változáson ment át. A Bodrogtörzs és a Taktaköz vízrendezése lehetővé tette a szántóföldi gazdálkodás kiterjesztését a mentesített ártér területére. A 19. század közepétől 1913-ig több mint 23 000 ha (= 230 km²) szántó létesült, ebből 78 % a Bodrog- és Taktaköz peremén, 16 % a Hernád-völgyében, a többi – a vízrendezéstől függetlenül – a Hegyközben és az Erdővidéken. Az 1850-es években a régió 33,1 %-át az erdők, 34,3 %-át a szántóföldek, 5,1 %-át a szőlők és a kertek, 24,2 %-át a rét- és legelőföldek, 13,6 %-át a települések és – a korabeli megfogalmazás szerint – a haszonvehetetlen területek foglalták el. 1913-ra a szántó 38,5 %-ra növekedett, a többi művelési ágban mérsékelt ütemű csökkenés történt. Az ártéri gyepterület csökkenése ellenére a 19. század végén is jelentős volt a régió állattállománya (35.000 szarvasmarha, 8700 ló, 32.000 juh, 37.700 sertés stb.).

A hegységperem polikultúrák gazdálkodásában meghatározó jelentősége volt a szőlő- és borgazdaságnak. A Hegyalján a szőlő (legnagyobb kiterjedése idején 8050 ha) a mezőgazdasági földalap alig 1/10-ét foglalta el, de a mikrorégió értéktermelésben az első helyen állott. 1885-től 1887-ig a *filoxéra* a hegyaljai őstermelők létalapját képező szőlőskertek és -ültetvények 85-90 %-át megsemmisítette. A szőlőrekonstrukció során a felső lejtőszakaszt nem telepítették be, a szőlőparcellák magassági határa a filoxéra előttihez képest kb. 100 méterrel alacsonyabban végződött. Az erdő és a szőlő között egy 60 km²-es *parlagsáv* alakult ki, mely idővel bokorerdővé és legelővé formálódott. A Mező- és Telkesdülő peremén, a Hernád magaspártján, a szántóövezet és az ártér közötti lejtő is parlagsáv, helyenként kisebb facsoportokkal és cserjékkel.⁵

A Zemplén-hegység már többször említett térszerkezeti egységei (mikrorégiói) az eltérő természeti potenciál és az ökonómiai tényezők hatására a 19. század végére markánsan elkülönültek, és egymást kiegészítő, komplementer-jellegű tevékenységet folytattak (4. ábra).

⁵ Csorba 1987. 13.; Kerényi 1998. 57–62.

4. ábra. A Zempléni-hegység és mikrokörzeteinek tájhasználat a 19. század végén.
Jelmagyarázat: 1= szántó, 2= szőlő, 3= rét és legelő, 4= erdő, 5= egyéb
(Az ábrákat a szerző szerkesztette, rajzolta: Mikó T. és Tóth Z.)

A történetileg kialakult – az agroökológiai feltételeknek megfelelő – tájművelés (környezetgazdálkodás) a 19. század második felében megváltozott és hozzájárult a régió, már a 18. század végi piacvesztéssel elkezdődő, leépüléséhez.

6. A 20. század tájhasználat-változásai

A 20. században folytatódtak az előző évtizedek tendenciái. A területhasználatban a *tájpotenciál természeti elemeinek szerepe csökkent*: az egyes agrárterületek ma „nem a természeti tényezők által megszabott optimális területeken helyezkednek el”.⁶ A történelmileg kialakult termelési övezetek orografikus határai és azokon belül a művelési ágak területei módosultak, pl. az optimális szántóföldeket szőlők, az optimális szőlő-

⁶ Konkoly-Gyúró 1990. 17.

termő helyeket gyeppé és erdővé, a feltétlen gyepterületeket szántók foglalják el.⁷ A tradicionális paraszti gazdálkodás környezetkímélő módszerét az ökológiai és környezetvédelmi szempontokat figyelmen kívül hagyó, mennyiségorientált termelési szemlélet és gyakorlat váltotta fel. Az 1950-es évektől a környezetgazdálkodás hibáit a kényszerhelyzetek (állami rendelkezések), tehát *kívülről érkező hatások* idézték elő.

A történeti tájhasználat és tájképváltozás a hegységperem szőlőövezetében volt a legnagyobb. Az Abaúji-Hegyalja szőlő- és borgazdaságát és tájformálóját jelentőségét a filoxéra teljesen megsemmisítette, helyét más művelési ágak foglalták el. Tokaj-Hegyalján a termelősövetkezetek és állami gazdaságok – az 1955. évi rekonstrukciós terv előírása szerint – nem a hagyományos szőlőövezetben, hanem a szántóföldek rovására, az 1-10 %-os lejtésű alacsony hegyláb felszíneken (az ún. „szoknyaterületeken”) végeztek szőlőtelepítést és tömegigényeket kielégítő bortermelést. A minőségi bortermelés, egyre csökkenő mértékben, a filoxéra után újraterelített és a parasztság tulajdonában maradt kisparcellákon történt.

Az ártéri határrészekre kiterjesztett szántóföldeket a remélt gazdasági eredmények elmaradása miatt, fokozatosan (1913-tól az 1980-as évek végéig több mint 16.000 hektárral) csökkentették. A szántóterület részaránya 1975-re 33 %-ra, majd 1984-re 28,4 %-ra mérséklődött, s ezzel megközelítette a 19. század közepét jellemző és optimálisnak minősíthető 24 %-ot. A szőlőrekonstrukció idején – részben pótolva az ártéri gyümölcsösök pusztulását – jelentős gyümölcsfa-telepítések kezdődtek. 1895-től 1965-ig a Zempléni-hegység gyümölcsfaállománya 445.000-ról több mint 1,6 millió db-ra növekedett (a gyümölcsfák 2/3-a Tokaj-Hegyalján a hegyláb lejtőjén és házi kertekben található). A néhány példa azt bizonyítja, hogy *a tájhasználat-változások és annak részleges korrekciója időben összekapcsolódó folyamatként értékelhető.*

A 20. századi folyamatok a tájháztartás egyensúlyának felbomlásához, a gazdaság hanyatlásához és a népesség csökkenéséhez vezettek. (2001-ben a régióban 102.500-an éltek, 25.000-rel kevesebben mint 1941-ben). 1920-ban a trianoni határral a régió elvesztette vonzás- és ellátó körzetének jelentős részét és *periférikus helyzetbe* került. Az 1980-as évektől meginduló és a rendszerváltozás után felgyorsuló *tájrekonstrukciós munkálatok és településfejlesztések* eredményeként a régió területének felét magába foglaló Tokaj-Hegyalját 2002-ben a *világörökség* részévé, 2012-ben *történeti tájjá* nyilvánították. Az utóbbi rendelet célja „a történelmi borvidék (kultúrtáj) épített örökségének – beleértve pincerendszerét is –, természeti környezetének és hagyományos tájhasználatának megőrzése és fenntartható fejlődésének biztosítása”.⁸ A hegység másik fele az okszerű tájhasználat, az erdőgazdálkodás, a gyeppöldekre épülő állattenyésztés, az öko- és falusi turizmus fejlesztésével kerülhet ki válságos helyzetéből. A Zempléni-hegység kiemelkedő természeti értékeivel (a 260 km²-t kitevő tájvédelmi körzetével) és gazdag kulturális örökségével a honi turizmus egyik jelentős célterületévé válhat.⁹

⁷ Konkoly-Gyűrű 1990. uo.

⁸ Frisnyák-Gál 2012. 6.

⁹ Baráz-Kiss 2007. 315–318.

IRODALOM:

BARÁZ CSABA – KISS GÁBOR (szerk.) 2007:

A Zempléni Tájvédelmi Körzet – Abaúj és Zemplén határán. Bükk Nemzeti Park Igazgatósága, Eger

BOROS LÁSZLÓ 2011:

Tokaj-Hegyalja szőlőterületének idő- és térbeli változásai a 18-20. század folyamán. Földrajzi Közlemények 135. évf. 4. sz. 445–458.

CSORBA PÉTER 1987:

Tájökológiai tényezők minősítése és gyakorlati célú értékelése a Tokaj-Zempléni-hegyvidék példáján. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp.

DÖVÉNYI ZOLTÁN (szerk.) 2010:

Magyarország kistájainak katasztere. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Bp.

DÖVÉNYI ZOLTÁN (szerk.) 2012:

A Kárpát-medence földrajza. Akadémiai Kiadó, Bp.

FRISNYÁK SÁNDOR 1984:

Adalékok a Zempléni-hegység történeti földrajzához (18-19. század). Földrajzi Értesítő 23. évf. 3-4. 65–91.

FRISNYÁK SÁNDOR 1988:

A Zempléni-hegység gazdasági mikrokörzetei a 18-19. században. In *Bencsik János – Viga Gyula* (szerk.): A hegyaljai mezővárosok történeti néprajza. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 22–47.

FRISNYÁK SÁNDOR 2009:

Táj- és erőforrás-hasznosítás a Zempléni-hegységben. In *Andrásfalvy Bertalan – Vargyas Gábor* (szerk.): Antropogén ökológiai változások a Kárpát-medencében. PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, L'Harmattan, Bp., 145–164.

FRISNYÁK SÁNDOR – GÁL ANDRÁS (szerk.) 2012:

Tokaj-Hegyalja – Hazánk első történeti tája. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete, szerencsi Bocskai István Gimnázium. Nyíregyháza-Szerencs.

IKVAI NÁNDOR 1981:

A földművelés jellemzői a Zempléni-hegységben. In *Szabadfalvi József – Viga Gyula* (szerk.): Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 25–41.

KERÉNYI ATTILA 1998:

A természet és az ember kapcsolata a Zempléni-hegységben. In *Friskyák Sándor* (szerk.): A Felvidék történeti földrajza. Nyíregyháza, 57–62.

KONKOLYNÉ GYÚRÓ ÉVA 1990:

A tájpotenciál és a tájhasználat összefüggései a Zempléni-hegységben. Kandidátusi értekezés tézisei. Bp.

PEJA GYÖZŐ 2000:

Észak-Magyarország. Válogatott geomorfológiai tanulmányok. Miskolc-Nyíregyháza.

PINCZÉS ZOLTÁN 1998:

A Tokaji-hegység geomorfológiai nagyformái. Földrajzi Értesítő 3. 379–393.

OLASZLISZKA

Gótikus stílusú római katolikus temploma 1332-ben épült, a 19. században barokk formát kapott. Különlegesnek számító tornya 1632-ben készült katonai őrtornynak. Ma a település 1684 lakosának 80 %-át magyar, a 20 %-át cigány származású emberek alkotják; 2 ruszin is él a településen.

DIÓSZEGI GYÖRGY ANTAL

A magyar hajdúvilág eredete és értékvilága

A hajdúöntudat az egyik legfontosabb magyar néplelki örökségünk! Többek között Tokaj helytörténetében is fontos emlék, hogy az itteni várat 1697. július 1. napján a várban szolgálatot teljesítő hajdúk segítségével sikerült a Tokaji Ferenc és Szalontai György vezette hegyaljai kurucoknak egy éjszakai rajtaütés révén elfoglalni. Ennek jegyében érdemes a hajdúársadalom néhány fontos adalékát összegezni. Indokolt a magyar hajdúk világának gyökereit is megismerni, mert ennek keretében a magyar történelem egyik legfontosabb kérdésköre tárul fel. De fontos a hajdúk művelődéstörténeti jelentőségének adalékaira is kitérni mindazon összefüggések keretében, melyek a magyar őstörténet jegyében is meghatározóak voltak. Jelentős szerepe volt a hajdúársadalomnak Magyarországon történelmében, hiszen Hunyadi Mátyás királyunk dicsőséges világa megszűntével évszázadokon át olyan sorsdöntő hazafiúi szerepet töltöttek be hazánk életében, mely egészen a XVIII. század elejéig meghatározó volt nemzetlétünk megtartásában.

Két fontos életmód határozta meg a régi Magyarországot a középkortól kezdve. Az egyik a magyar parasztság csodálatos világa, melynek napjainkig hat számos értéke (pl. népművészet, népzene, néptánc). A másik az ősi magyar lovasíjász műveltségéből fakadó lovasnemzet létünk: a magyar lovaspásztorok, csikósok és gulyások világában gyökerezett ez a magyar műveltségi örökségünk. Évezredes lovas gyökereinkből teremtdőtt meg a magyar huszárok különleges, egyetemes értékként megjelenő, világszerte ismert hadtörténeti szerepe. Külön is meg kell emlékezni a magyar hajdúk országvédő és nemzetmentő szerepéről Bocskai, Bethlen és a Rákócziak korában.

I. Magyar pásztortársadalom a XI-XII. században

A magyar pásztortársadalom gyökerei okán számos adatot érdemes rögzíteni! A XI. században a magyarság önellátó (természeti) gazdálkodási módban és a „*rideg nagyállattartás*” rendjében élt.¹ Itt fontos hangsúlyoznom, hogy a Kárpátokon túli terület a XV. századig a magyar határvédelem szerves része volt, és gyeplétszervezet fogalmaként ismert a történettudományban: e világ legfőbb ereje a szabad életmódú, nagyállattartó és lovasíjász magyar pásztortársadalom volt! A lovasíjász műveltségű magyar csikósvilág adta Magyarország középkori haderejét a Kárpátok mindkét oldalán!

¹ Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő: Magyarország története. Előidőktől 2000-ig. Bp., 2002. 84.

Szent György a „*lovagoknak*” és „*lóval is foglalkozó parasztnak patrónusa*”.² Márpedig Szent György a görög szertartású egyházvilág legfontosabb katonaszentje: görög feliratos zománcképe a Magyar Szent Koronán is megtalálható!

A középkori pásztortársadalom jelentősége okán fontos Bálint Sándor megállapítása: „*Csanádpalota* népe Szent Györgyöt máig a lovak védőszentjének tiszteli.” „*Lovon ülve vörös keresztos zászlóval, dárdával, amint a sárkányt legyőzi, ritkán még kerékkel, vértanúsága egyik eszközével is szokták ábrázolni.*”³

A Kárpátok mindkét oldalán jelen volt a XIX. századig a székelység: körükben a görög hatás az V. századig, Attila hun királyig és különösen Csaba királyfi koráig történeti tény! Csaba királyfi sorsa tekintetében alapvetően azt kell kiemelni, hogy a hun tesvérharc után a nagyapja, „*Honorius görög császár Görögországban akarta megtelepíteni*”: ennek okán „*Csaba tizenhárom évig volt Honoriusnál Görögországban*”.⁴

A székelyek hagyományában erősen él a hun eredettudat! Szent László király „*Erdélyben a székelyeket határőrre*” tette: biztosította „*ősi szokásaikat*” és „*szabadalmakkal*” látta el őket a katonai szolgálatuk ellenértékéért.⁵ Fontos kérdéskör a pástorjog világa az adózás szempontjából is! A székelyek a „*középkorban kialakult kiváltságaik szerint adót nem fizettek*”: egyedül a királyi had ellátását szolgáló „*ökörajándék*” (az állomány egyhatod része) tartozott szolgáltatási kötelezettségükül, valamint a vagyonuk függvényében lovas vagy gyalogos katonát kellett kiállítaniuk.⁶ Az adózás pedig összefügg a korabeli pásztortársadalom állatkereskedelmi viszonyaival! A XII. században a magyar kereskedők eljutottak Konstantinápolyba: telephelyeik voltak Plovdivban és Barancsban is.⁷

II. Görög-magyar határ (XI-XII. század): a katonáskodó pástorvilág

A gyeprüvidék magyar lovasíjász pástornépe és a régi görög-magyar határ kapcsán az alábbi fontos adalékot érdemes rögzíteni! 904 után zajlott „*Kurszán kende kíséretének széttelepítése a gyeprükre*”.⁸ A külső határvédelem, a gyeprüvidék okán fontos adat, hogy a csöböröcsöki csángó magyarok szerint őket még Szent László király telepítette a Dnyeszter partjára, hogy őrizzék a magyar határt.⁹ Egy könyvismertetőben ezek a gondolatok olvashatók! „*Egyik legizgalmasabb fejezete a könyvnek az, amelyben a bizánci történetírók tudósításait felhasználva, a szerző világos okfejtéssel és félreérthetetlenül kimutatja, hogy a székelyek nevének töve a gyeprü jelentésű ősi magyar szék szó. Maguk a székelyek is mindig a legtisztább magyar nyelvet beszélő közösségnek tartották magukat. A szerző fejtegetéséből megtudjuk, hogy a székelyeket Árpád-házi ki-*

² Bálint Sándor: Szent György kultuszának maradványai a hazai néphagyományban. Ethnographia. 85. évf. 1974. 213.

³ Uo.

⁴ Képes krónika. Heti klasszikusok. Sorozatszerkesztő Tarján Péter. Fordította Geréb László. Bp., 1993. 21.

⁵ Dr. Reiner Zsigmond: A keleti vallású magyar nemzeti egyház szervezése. Bp., 1907. 33.

⁶ Szász Zoltán: Székelyek, szászok, románok a középkorban. Erdély a történelemben. Csikszereda, 1998. 53.

⁷ Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő i. m. 89.

⁸ Gerevich László: Budapest története az Árpád-korban. Nagy Tibor, Gyórfy György, Gerevich László: Az őskortól az Árpád-kor végéig. Budapest története I. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975. 258.

⁹ Moldvai csángó-magyar okmánytár 1476–1706. I. k. Szerkesztette Benda László. Bp., 1989. 40.

*rályaink a nyugati, majd pedig Erdélyben a keleti határoknak gyeppével való védelmére telepítették azokra a vidékekre, amelyeken mindmáig fennmaradtak e védelmi feladatokra utaló helynevek.*¹⁰ Megítélésem szerint a gyepp szó azt is kifejezi, hogy az ilyen szóval leírt térségben jellemzően legeltető nagyállattartást folytató lovaslővő magyar pásztornép élt. Fontos kiemelni, hogy a gyeppvidék az Árpádok országának fontos határvédelmi területe volt minden irányban! „Oklevelesen igazolható, hogy nem csupán nyugaton, hanem a magyar nyelvterület más részein is: délen is és északon is az Árpád-korban részben székelyek is laktak.”¹¹

A XIII. század első harmadában a keleti gyeppvidék határvédő, nagyállattartó és lovaslővő magyar pásztornépe súlyos helyzettel nézett szembe: 1204-től a görög világ teljesen megrendült állapotban volt; valamint a mongol hódítás következtében előállt népmozgások elsősorban a gyeppvidék népességét hozták közvetlen veszélybe! Megítélésem szerint ezzel függ össze, hogy jelentős létszámú magyar pásztortársadalom (a pásztor görög szóval *vlachosz*) települt át a gyeppvidékről Erdélybe. Itt érdemes a XI-XII. századi görög világ graikovlachosz (görög pásztor) rétegére is utalnom: e középkori görög szabad pásztortársadalom szintén fegyveres katonai szolgálatot látott el, és ennek okán csak kismértékű állattartó állattartó kellett teljesítenie; nagy szabadságot jelentő pásztortársadalmuk miatti kiváltságos jogállapotuk emléke marandó, történelmi gyökerű büszkeséget eredményezett bennük. Megítélésem szerint a XIII. század első harmadától kezdve állt elő a gyeppvidéki magyar pásztortársadalom folyamatos betelepülése a Kárpát-medencébe: ennek okán érdemes az alábbi gondolatra utalnom! „Magyarországon a 13-15. században kialakult a 'pusztai állattartás' típusa, mint az állatkivitel fő bázisa. Ennek azonban nem volt köze a nomadizmushoz. Tözsérek, pásztorok, hajcsárok (hajdúk) foglalkozása volt.”¹² A fenti gondolat azért is fontos, mert megítélésem szerint a magyar pásztortársadalom nagy létszámú, jelentős katonai erőt képviselő világát tisztelhetjük a hajdúk XVI-XVII. századi világában! A hajdúk a kiváltságaikat „katonai kötelezettségek teljesítéséért kapták 1606-ban.” „A hajdúk önkormányzatának jogi kereteit Forgách Zsigmond 1613-ban kiadott 12 pontos instrukciója szabta meg, bár a Hajdúkerület csak 1698-ban a hajdúk főkapitányának megválasztásával jött létre. Addig a hajdúvárosok pallosjoggal rendelkeztek.”¹³ Szerintem a hajdúk kiváltságai a korábbi, középkori eredetű magyar joggyakorlaton alapulnak; e körben utalok arra, hogy a katonai szolgálat okán fennálló kiváltságos jogállapot a székelyek határvédelmi szerepe okán közismert. „Györffy István a katonáskodó hajdúk hajdani tizes szervezetének emlékeként, mintegy közigazgatási leképeződéseként magyarázta a hajdúvárosok újkori közigazgatásában szerepet játszó tizedeket. 'A régi tized katonai keretet jelentett, később a tized közigazgatási keretté vált.' 'A tizedek alatt régen nem városrészeket értettek, hanem katonai egységeket,' írta.

¹⁰ Sólyom László: Balázs János: Magyar deákság. Magvető, 1980. 565. Honismeret. 1983. 4. sz. 46.

¹¹ Benkő Loránd akadémikussal beszélget Szabó T. Adám. Adalékok a székelyek korai történetéhez. Honismeret. 1985. 5. sz. 23.

¹² Paládi-Kovács Attila: Szabadfalvi József, a pásztorok kutatója. A Herman Ottó Múzeum évkönyve 47. Miskolc, 2008. 815.

¹³ Bánkiné Molnár Erzsébet: A jászkun autonómia. Dél alföldi évszázadok 22. Szeged, 2005. 22., 124.

*Hasonlóképpen vélekedett több évtizeddel később Rácz István, amikor Böszörmény tizeideiről szólva leírta: 'A tized a városi közigazgatás alapegysége maradt. Elvesztette katonai jellegét.'*¹⁴

Megítélésem szerint a középkori székelység tizes szervezetének megszokása minta volt a későbbi évszázadokban a hajdúvárosok közigazgatási rendszere kialakításakor: mindkét magyar népcsoport a nagy szabadságban élő ősi magyar pásztorvilágban gyökeredzett, és katonai szolgálat kötelezettsége mellett megőrizték kiváltságos állapotukat a feudális állam keretei között is. A „*hajdúszabadság*” fogalmi köre is ősi gyökekre mutat! Itt indokolt utalnom arra, hogy a X-XV. században a magyar-görög érintkezések területe volt Havasalföld (Ungrovlachia, azaz Magyarpásztorföld): a magyar hajdúk gyökerei ebből a térségből valók. Ez azért is hangsúlyozandó, mert a XIX. század közepéig létezett Havasalföldön Székely nevet viselő megye, melynek kapcsán azt indokolt kiemelni, hogy ez az Árpád-korban a magyar gyeprüvidéket és egyúttal a magyar-görög határtérséget jelentette. Az adatok abba az irányba mutatnak, hogy ebből a gyeprüvidéken élő, középkori lovasíjász és nagyállattartó magyar pásztornépből származott Buthi Vajk, aki a székely ispán Hunyadi János édesapja volt.

A székelyek Árpád-korban zajló történetében fontos az alábbi megállapítás: *„Hol is voltak az Árpád-korban székelyek? Ott, ahol jól szervezett határvédő katonáskodó népre volt szükség. A székelyek tehát katonailag szervezett magyarság. Első, a nyugati magyar határszélen történt említésük: elővédek a csatában. Így hát a székelyek eredetileg nem külön etnikai csoport, hanem a központi hatalom által szervezett határvédők katonai csoportja. Véleményem szerint tehát a székely népnév sem etnikumot, hanem foglalkozást jelölt eredetileg. Erre utalhat a lőfőszékely tisztségnév is: a székelyek többsége gyorsan mozgó lovaskatona volt.*”¹⁵ A lovaskatonai minőség alapvető feltétele a kiváló méneseket biztosító pászortársadalom, melynek eredeti élete leginkább a gyeprüvidéken zajlott! Tagányi Károly (1858–1924) *„a Magyar Nyelvben 'Gyeprü és gyeprüelve' címen közzétett tanulmányában ... hazánk határainak, a magyar állam és társadalom területi kialakulásának történetéhez adott, úgyszólván csak a helynevek szakszerű, magyarázata alapján, megbecsülhetetlen útbaigazításokat, gyakran átélve a nyelvtudomány területére is, melynek szintén avatott munkása volt”*.¹⁶ Fontos a gyeprüvidék jelentősége! *„A korai feudális állam patrimonialis királyság volt. Ez azt jelentette, hogy a király hatalma földbirtokain nyugodott. A király az Árpádok birtokállományát jelentősen megnövelte, hozzácsatolta a legyőzött törzsfők birtokait, majd utódai a törzsek földjeit összekötő, valamint az ország határain védelmi célt szolgáló lakatlan területeket, az ún. gyeprüket is.*”¹⁷ Hangsúlyozom, hogy védelmi célt szolgáló területek voltak a

¹⁴ Báth János: Az eleven székely tizes. A csíkszentgyörgyi és a csíkbánkfalvi tizesek működése a XVII-XX. században. Kecskemét, 2007. 18.

¹⁵ Benkő Loránd akadémikussal beszélget Szabó T. Ádám Adalékok a székelyek korai történetéhez. Honismeret. 1985. 5. sz. 29.

¹⁶ Érszegi Géza: II. Kormányzattörténet. 1. AZ 1526 előtti feudális magyar államszervezet. A középkori állam központi szervei. Csánki Dezső: Tagányi Károly (1858–1924). Levéltári Közlemények. 2. (1924) 1–4. 207.

¹⁷ Érszegi Géza: II. Kormányzattörténet. 1. AZ 1526 előtti feudális magyar államszervezet. A középkori állam központi szervei. Dóka Klára – Albrecht Kunszeri Gabriella: Levéltári ismeretek. Oktatási segédanyag a

gyepük: ez volt a lovasíjászműveltségű nagyállattartó magyar pásztorvilág Kárpáton túli hatalmi és görög kapcsolatokkal bíró területe a XI-XII. században. A tatárjárás után a gyeptől újraszervezése fontos feladat volt!

III. Magyarpásztorföld vidéke a görög-magyar kapcsolatok jegyében

A régi pásztorvilág kiemelkedő jelentőségű műveltséget hordozott a középkori Magyarország és Görögország történelmében is. Az ókori pásztor nép lakta vidék volt a görögországi Árkádia, ami a boldogság, a gondtalan pásztorvilág területét jelentette az ókori görög költészetben.

E pásztorvilág erejét mutatja a jogállásuk is, melynek gyökerei az ősiségből erednek! *„Az a jelenség, hogy a XIII. és XIV. században királyaink a magyarországi joggyakorlat alkalmazásával bele ütköznek a székelyek régebbi törvényeibe, csak annyit bizonyít, hogy ott a változatlan viszonyokra szabott régi törvény megmaradt, míg itt a viszonyokkal együtt változott.”*¹⁸ A középkori magyar-görög kapcsolatok jegyében izgalmas kérdéskör a „*pascua Romanorum*” területe (jelentése a „rómaiak legelője”), ami a „*pastores Romanorum*” (ami „rómaiak pásztora”) fogalommal együtt értelmezve, megítélésem szerint, a X-XII. századi magyar nagyállattartó pásztorvilágot jelentette. Feltevésem szerint ez volt az a térség, melyről Marczali Henrik azt rögzítette, hogy *„a bizánczi trók Ungrovlachiának nevezték”*.¹⁹ Anonymus krónikája szerint Álmos és Árpád idején a magyarok a „rómaiak legelője”-re, azaz „Pannónia földjére vonuljanak, mely előbb Attila király földje volt”; *„Attila király halála után a rómaiak Pannónia földjét legelőnek hívták azért, mivel a nyájai Pannónia földjén legeltek”*. Horváth János volt az, aki 1966-ban *„minél több bizánci vonatkozást igyekezett kimutatni a Gestában, így a Romani jelzőt is Bizáncra vonatkoztatta, mivel a bizánciak mindvégig rómaiaknak nevezték magukat”*.²⁰

E körben különösen fontos az V. századi hun gyökerekkel rendelkező székely pásztorvilág katonai erejére is utalnom, melynek középkori valódi világa megértéséhez a Kárpáton túli területekre is indokolt a kutatói gondolkodást kiterjeszteni; jó példa erre, hogy Havasalföldön a XIX. század közepéig létezett Székely megye is. A középkori székely lovaséletmód és nagyállattartó pásztorvilág a magyarság legfőbb jellemzője volt a IX-XIII. században. A XI. században a magyarság önállót (természeti) gazdálkodási módban és a „rideg nagyállattartás” rendjében élt.²¹ Itt érdemes az alábbi adalékra is utalnom: a legkorábbi keresztek a magyar sírok lovas temetkezéseinek régészeti feltárásakor kerültek elő.²²

segédlevéltáros és a levéltári kezelőtanfolyamok hallgatói részére I. rész. Levéltári módszertani és oktatási füzetek. 4. Bp., 1998. 190.

¹⁸ Sebestyén Gyula: A székelyek neve és eredete. Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság értesítője. 8. évf. Bp., 1897. 40.

¹⁹ Rimócziné Hamar Márta–Rimóczi Gábor: Pascua Romanorum. A „rómaiak legelője”-ről, ahová az őshazát elhagyó magyarok betelepültek. Irodalomtörténeti Közlemények. 1985. 89. évf. 6. füzet. 650.; Marczali Henrik: Románia. Budapesti Szemle. 1916. 168. k. 479. sz. 165.

²⁰ Rimócziné Hamar Márta–Rimóczi Gábor i. m. 651–652.

²¹ Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő: Magyarország története. Előidőktől 2000-ig. Bp., 2002. 84.

²² Türk Attila régészeti nyilatkozata. Napok, évek, századok. Duna TV 2014. febr. 16. 10 óra 20 perc.

A Magyar Néprajzi Lexikon „latorkert” címszavában ez olvasható a rendeltetéséről: *„latorkert sűrűn egymás mellé állogatott, hegyes karókból készült egyszerű kerítés”, „a hirtelen felbukkanó portyázó csapatok ... és latrok távoltartása céljából készítették”*. Megítélésem szerint ez a védelmi építmény valójában éppen a határvidékeken lehetett jellemző, és ez a határvédelmet ellátó szabad pásztorvilág letelepedett életmódú népcsoportjaival is összefüggethetett.

A székelyek a *„középkorban kialakult kiváltságaik szerint adót nem fizettek”;* egyedül a királyi had ellátását szolgáló *„ökörajándék”* (az állomány egyhatod része) tartozott szolgáltatási kötelezettségükül, valamint a vagyonuk függvényében lovas vagy gyalogos katonát kellett kiállítaniuk.²³ A szabad magyar pásztorvilágnak a feudális rendi világba való betagozódása sok száz évig tarthatott: megítélésem szerint a magyarságnak Kárpát-medencébe való betelepülése kapcsán fontos gondolat, hogy ez *„nem egyszerre és nem egy vidékről történt; mert ha ellenkezőleg történik vala, akkor a székelyek nyelvében nem volna többféle tájbeszéd megkülönböztethető”*.²⁴ Ez a sok száz éven át tartó, az egyes magyar szabad pásztornépi csoportokat a feudalizmusba oltó államrend az Árpádok idején már nagyrészt megvalósult a Kárpát-medencén belül: a Kárpátokon túli gyeptüvidéken élő XI-XIII. századi magyarság valójában akkor vált a Szent István által meghatározott államrend részévé, amikor a különféle okok (pl. háborús pusztítások, tatárjárás) miatt a Kárpátokon belüli Magyarországra települt be, és ahol hosszú időn át megőrizte önálló jogállását, melynek érdekében a határvédelmi feladatok ellátásában meghatározó szerepet vállalt.

Megítélésem szerint a magyarság népösszetétele, és különösen az V-XV. századi Kárpátok mindkét oldalán élő hun-magyarság kutatása okán fontos az alábbi megállapítás: *„elszakadt néptöredék tehát a székely is, mely a csángókkal együtt telepedett ki Magyarországra területéről”*.²⁵ De ugyanez lehetett a helyzet a magyar pásztorvilágadalom egésze tekintetében is! *„A honfoglaló magyarok főleg állattenyésztési, pásztorokodási ismereteket hoztak magukkal, de nem volt már idegen tőlük a növénytermesztés sem.”* A Hunyadiak idején, a *„XV. századi fénykorban bizonyosan része volt a mezőgazdaságtörténeti folytonosságnak is”*.²⁶ Itt indokolt felvetnem azt is, hogy a magyar nyelvjárássok jellegzetességei e körben is kutatandó feladatot jelentenek! Fontos jól értelmezni azon jellegzetességeket, melyek *„az erdélyi székelyek nyelvét és még nagyobb mértékben a vele rokon moldvai csángó nyelvet jellemzik, a régi magyar nyelvben és a magyarországi nyelvjárássok archaizmusaiban is felfedezhetők”*.²⁷

Megítélésem szerint e körben a Kárpátokon túli gyeptürendszer IX-XIII. századi magyar pásztorvilága fontos kutatandó és megértendő feladat! A gyeptü *„lakatlanul hagyott földcsávok, mocsár, vagy dombvonulatok, folyórégiók, vagy szűzen hagyott erdőcsávó”* területét jelenti a gyeptürendszer *„ősi ugor forma”, „védőöv, a ménések, csor-*

²³ Szász Zoltán: Székelyek, szászok, románok a középkorban. Erdély a történelemben. Csíkszereda, 1998. 53.

²⁴ Sebestyén Gyula: A székelyek neve és eredete. Ethnographia. 8. évf. 1897. 38.

²⁵ Uo.

²⁶ Dr. Márton Jánossal beszélget Deregán Gábor: Agrárvilág és nemzettudat. Honismeret. 14. évf. 1986. 5. 33.

²⁷ Sebestyén Gyula i. m. 38.

dák és nyájak biztosítása ... a határvillongások, legelőviták megakadályozására”.²⁸ De mi is jellemző a pásztorvilág egésze tekintetében? „*A szabad magyar existenciális körülményeiben és szociális vonatkozásaiban nem alárendeltje senkinek, életét a törzsön belül csak közös akarattal létrehozott szabályok irányítják*”.²⁹ Többek szerint a „*székely szó eredetileg minden régisége mellett sem nemzetet, hanem foglalkozást jelent*”. A székely név „*magyar, mert szék-elv, széken túli, szék megetti jelentése van*”. Van olyan vélemény, hogy a székely megnevezés „*a magyar szék-elvéből alakult határőrség (marchia) jelentéssel bír*”.³⁰

Itt indokolt utaltam arra, hogy a nagyállattartó és lovaslőjász magyar pásztorvilág ősisége a Kr. előtti II. évezred világába vezet, melynek minőségét, tudásvilágát már az ókori görögök is felismerték! A görög mitológiában oly fontos kentaurok „*nyilvánvalóan a pásztorkodó*” őslakók voltak, akik „*kiválóan értettek a lótenyésztéshez, s általában a lovakhoz*”. Kheirón kentaur volt a lovaglás tudományának nagymestere, és a tanítványai közé tartoztak az alábbiak: Héraklész, Kasztór és Polüdeukész, Jászón és Athamasz is. A fentiek okán fontos rögzíteni, hogy „*jelentős lótenyésztés folyt Trójában*” és Trákiában is.³¹ Évezredek át magas műveltséget jelentett a nagyállattartó pásztoréletmód: megítélésem szerint az V-XV. századi (nagy szabadságban élő) magyar pásztorvilág katonai vitézségi örökösei voltak a XVI. századi magyar hajdúk!

IV. Pásztorföld ősvideke a Kárpátok térségében

A IX-XV. századi magyar pásztorvilág jelentőségét, a Kárpátok mindkét oldalán megvalósuló határvédelem okán indokolt kiemelni. Itt fontos rögzítenem, hogy az ősi gyökerű magyar pásztortársadalom különleges világot jelentett a magyar történelemben! A „*magyar néphitben különleges helyet foglalnak el azok a férfiak, akik az állatokkal rendkívül ügyesen tudnak bántani*”; az „*ördögös kocsi*”, a „*tudományos pásztor*” ebből a néplelki megközelítésből fakadnak. „*A tudományos pásztorok keze alatt gyarapszik a jószág*.” A „*gazdák büszkeségét is jelentette a szépen járó ló, a jól tartott szarvasmarha*”. „*Tárkány Szűcs Ernő és mások megfigyelései szerint régen még a sírjelekre is feltehették a „bilyogot” mely a jószág égetett tulajdonjegye volt*.”³² Ez utóbbi kapcsán az is kiviláglik, hogy a magyar pásztor még holtában is pásztor maradt!

Többek szerint „*az erdő elve eredetileg erdei, a havas elve és szék elve, havasél és székel volt, lakóik pedig erdelieknek, havas-elieknek és székelieknek neveztettek*”. Van olyan elképzelés is, hogy a „*székelyek nevében lappangó szék nem is a magyarországi hazát, hanem az erdélyi magyarság só- és vasbányászatáról híres szék-földjét, a szék-elv szó pedig a rajta túleső hazát akarja jelenteni*”.³³

A Kárpátokon túl élő középkori székelység az V-XIV. század között igen erős kapcsolatban állhatott a görög világgal! „*A Barcaságot átszelő ókori út – amely össze-*

²⁸ Padányi Viktor: Vérbulcsú. Ausztrália, 1955. 6.

²⁹ Uo. 7.

³⁰ Sebestyén Gyula i. m. 34., 36., 44.

³¹ Dr. Kőszegi Frigyes: A történelem küszöbén. Bp., 1984. 56.

³² Dömötör Tekla: A magyar nép hiedelemvilága. Bp., 1981. 120., 122., 124., 223.

³³ Sebestyén Gyula i. m. 39., 43., 48.

kötötte Erdélyt az ojtózi szoroson keresztül a Fekete-tenger partján levő görög kereskedelmi városokkal –, nagyobb jelentőséget nyert a Kr. u. I-II. században.”³⁴ Az V. századi hun-görög kapcsolatrendszer is izgalmas kérdéskör e tárgyban! A 435. évi margoszi béke egy, a hunok érdekeit érvényesítő szerződés volt. A margoszi béke néhány sora így szól: „A keletrómaiak nem tárgyalhatnak és nem köthetnek szövetséget hun fennhatóság alatt álló illetve hunokkal háborúzó népekkel. A keletrómaiakkal a kijelölt határ menti városokban lehet csak lebonyolítani az áruforgalmat. Mindkét fél kötelezte magát a nyilvános piacok tiszteletben tartására. A keletrómaiak hun alattvalókat, illetve hunoktól szökött hadifoglyokat nem fogadhattak be.”³⁵

Egy adalék az évezredes görög kapcsolatok jelentősége okán! A székely hagyományban Réka volt Attila hun király felesége, és így Csaba királyfi édesanyja. A XIV. századi Képes Krónika szerint e hölgy görög császárlány volt. Megítélésem szerint e két történelmi hagyomány a görög szófejtés jegyében egy irányba mutat: a görög „Euréka” név „Eu Réka” névalakja ugyanis arra mutat, hogy Csaba királyfi édesanyja magyarul „Jó Réka” volt! „A székelyek származásával kapcsolatosan pedig azon meggyőződésének adott hangot, hogy a székelyeknek hun származástudatuk van. Úgy tudják – folytatja László Gyula –, hogy ők Attila népéből maradtak itt. Én ezt a tudatot gyermekkoromban személyesen is átéltem. Székelyszáldobos és Rákos között van Rékapataka. Réka Attila felesége volt. Van ott egy nagy dombszerű erdő, a hegy-nyúlvány pedig Réka sírja. Én, mint gyermek, meglehetősen tisztelettel és félelemmel jártam ezeken a helyeken, ahol Attila felesége van eltemetve. Nemrégiben a Történettudományi Intézet egyik nagy tudású történésze bebizonyította, hogy a székelyek valóban Árpád honfoglalása előtt is itt éltek.”³⁶ Fontos hangsúlyoznom, hogy a hun testvérháború után a Kárpátok mindkét oldalán éltek hun néptörzsedékek! „A hunok partján álló Csaba királyfi és népe, továbbá az a hun-törzsedék, mely Csigla mezején vonta meg magát, a székelyek őse lett. Csakhogy a genealógiájuk utóbb teljesen összezavarodott. Figyelmes mondafejtéssel mégis kideríthető, hogy a csig-la (’bekerített lakhely’, avar kerítés) menekültejei azok az avarok voltak, a kik az ország nyugati végein meghódoltak és nyugati határőrök, ’székelyek’ lettek. A keleti határőrök, vagyis a mai erdélyi székelyek, a kik a magyarsághoz keleten, mint ’holmi kabarok’ csatlakoztak, a keletre visszavándorolt avar-hunoknak, vagyis Csaba népeinek voltak utódai.”³⁷

De itt kell a hun-székely-avar-magyar folytonosságot is kiemelni! „Annak, a mit mi a mondákból igazolni tudunk, itt az a folytatása látható, hogy a keleti székelység hajdan a bujdosó Csaba királyfi népe volt. Ez pedig azt teszi, hogy a keleti és nyugati székelység a pannóniai romlás előtt egymásnak édes testvére volt. Ha ez valamikor történelmileg igazolható lesz, akkor az derül ki, hogy a mai erdélyi székelység épp úgy avar volt, mint a dunántúli.”³⁸ E tárgykör kapcsán a Kárpát-medencében lévő sok évez-

³⁴ Székely Zsolt: Barcaság múltja a régészet tükrében. Honismeret. 1996. 2. sz. 8.

³⁵ kurultaj.hu/.../a-(hunok-balkani-haborui-a-keletromai-birodalom-adoztatasa/- Letöltve 2014. ápr. 3.

³⁶ Udvarhelyi Olivér: Aniszi Kálmán: Magyar sorskérdések Erdélyben. Tanúságtevők II. Honismeret. 2001. 4. sz. 109.

³⁷ A párisi folklorista kongresszus. Ethnographia. 12. évf. 1901. 256.

³⁸ Sebestyén Gyula: Az avar-székely kapcsolat emlékei. Ethnographia. 10. évf. 1899. 25.

redes nagyállattartó és lovas életmódú pásztorvilágot is meg kell említeni. A Kárpát-medence kapcsán fontos rögzíteni, hogy a középső bronzkorból házasított lovak, zablák régészeti leletei kerültek itt elő számos lelőhelyen. A Kárpát-medence kapcsán fontos rögzíteni, hogy „*magas termetű, harcias pásztorok*” leletei kerültek itt elő: például Keszthelyen egy „*hosszú, keskeny pengéjű, szépen díszített bronzkard*”. Ez a Kr. előtti XIII. században itt élő „*halomsíros*” nép fontos emléke. Szoros összefüggés állt fenn „*a Kárpát-medencei, a nyugat-anatóliai és a görögországi lótarás adatai között*”: e térségben a Kr. előtti „*II. évezred dereka körüli századokban volt a legelterjedtebb a lótenyésztés*”. Fegyvereiket „*lőhátról vívott csatákban használták*”. A „*közös lakomá*” intézményéről a görög filozófus Plátón is írt; szerinte ez a legrégebbi intézmények közé tartozott, és az állandóan mozgó, vándorló törzsek alapvető életformájának a része volt.³⁹ E lovasíjász pásztornépet hívták a görögök szkítának!

Csokonai Vitéz Mihályt (1773–1805) „*az első népdalgyűjtők között tartjuk számon*”, „*műveinek számos folklór eleme mutatja a néphagyomány felé való fordulást*”, és az „*anakreoni dalokra írt jegyzetében felszólítja az írókat a népi kultúra megismerésére*”: „*Magyarjaim! Literátorok! Ne csak a külföldi írókat olvassátok, hanem keressétek fel a rabotázó együgyű magyart az ő erdeiben és az ő scythia pusztáiban, hányjátok fel a gyarló énekeskönyveket, a veszekedő prédikációkat, a szűr-bibliopoliumon kiterített, szennyes románcokat, hallgassátok figyelemmel a danoló falusi leányt és a jámbor puttonost; akkor találtok rá az Árpád szerencsi táborára, akkor lelitek fel a nemzetnek ama mohos, de annál tiszteltesebb maradványait, amellyeket az olvasott és az utazott uracskáknak társaságában haszontalan keresnétek.*”⁴⁰ Megítélésem szerint a lovasíjász életmódú magyarsággal függenek össze a későbbi „*huszárvár, huszárváros, hajdúpalánk, katonaváros*” fogalmak, melyek a középkori magyar gyökereiket tekintve az Árpád-kor földvárainak és a gyeptüvidék pásztorvidékének építési hagyományaiból táplálkoztak.

V. Pásztorok, hajdúk, betyárok

Számos kutató látott összefüggést a XVI-XVII. századi hajdúársadalom egy részének életviszonyai, a kuruckor bujdosói, és a XVIII-XIX. századi betyárvilág jelenségei között. „*Gönczi Ferenc említi, hogy a betyárvilággal való alaposabb foglalkozásra a pásztorélet terén végzett kutatásai ösztönözték.*”⁴¹ A fentiek jegyében indokolt a görög kapcsolatok fényében is megvizsgálni ezt a kérdéskört, mert Konstantinápoly 1453. évi esete, majd az ezt követő török hódítás nyomán valójában a Kárpátokon túli magyar pásztorterületeken rettenetes létbizonytalanság és megélhetési válság alakult ki: ez volt az a magyar pásztorvilág, mely elmenekülni kényszerült a török elől a Kárpát-medencében lévő Magyarországra, és főként a Tisza-vidéken lelt újra otthonra.

A „*kintháló, rideg pásztorok számtottak*” az ősi gyökerű magyar pásztortársadalom legmagasabb társadalmi csoportjának. „*A faluktól távol élő pásztorok kezében a bot nemcsak az állat hajtására, vagy ellene való védekezésre szolgált, hanem fegyverül*

³⁹ Dr. Kőszegi Frigyes i. m. 100., 108., 113., 310.

⁴⁰ Ujváry Zoltán: A magyar folklórkutatás kezdetei. Gyűjtési felhívások. Ethnographia. 116. évf. 2005. 42.

⁴¹ Literarische Rundschau. Gönczi Ferenc: A somogyi betyárvilág (Dömötör Sándor). Ethnographia. 55. évf. 1944. 168.

*kóborlókkal, rablókkal, a maga hiányát pótolni akaró más lopó pásztorokkal szemben. ... A párbajszerű botlótánc tehát egy olyan műveltség és életforma sajátja, ahol még a harc, a védekezés nagy szerepet játszik, ahol valamiféle fegyver viselése nem vált feleslegessé, ahol nem volt a társadalomnak ellenőrző s annak békéjét biztosító, törvényeket végrehajtó hatalma.*⁴²

Még egy adalékot érdemes rögzítenem a hajdúság táncműveltségének jegyében! A „XVI., XVII., XVIII. században a legelterjedtebb magyar tánc a hajdútánc és azzal rokon tánc” volt: „Verancsics idejétől kezdve (a XVI. század eleje) egész a szatmári békekéig, sőt egész 1800-ig az uralkodó, egész Magyarországon elterjedt, úrtól és paraszttól egyformán táncolt népi tánc volt.”⁴³ Ez a pásztortársadalom olyan közösségi és katonai erőt jelentett, mely minden XVI-XVII. századi magyar függetlenségi küzdelemben kiváló hadsereget biztosított a vezetésükre alkalmas magyar államférfiaknak; Bocskai István és Bethlen Gábor személye e körben külön is kiemelendő. „Ismeretes, hogy Bocskai István 1605-06-ban letelepítette a hajdúk egy részét.” A Korponán 1605. december 1-jén kelt armális szerint Bocskai kimondottan „a mi hajdú vitézeinket” telepítette le, tehát „azokat, akik szabadságharcában mellette harcoltak”. „Felsorolta a kapitányok neveit: Csomaközi András, Szilassy János, Kövy Miklós, Pallay Pál, Kovács Albert, Somogyi György, Farkas Mihály, Elek János, Csatáry János, Szénássy Mátyás, Nagy Mátyás, Füzy István, Hajdú György. A kapitányok, neveik után ítélve, mindannyian magyarok. ... Az armális letelepítette a hajdúkat, hogy: 'bizonytalan lakhelyeikről el ne széledjenek' és nekik adja 'Szabolcs megyében létező és ezelőtt a mi tokaji várunkhoz tartozott Kalló egész városunkat, hasonlóan Nánás, Dorogh és Varjas pusztá birtokainkat és Hadház, Vámos-Pércs, Sima és Vid nevezetű birtokbeli részjóságainkat' minden 'királyi jogunkkal' együtt. A szoboszlátákat 1606. szeptember 2-án leteleptető, Kassán kiadott oklevél ugyanezeket mondja.”⁴⁴ Ha viszont nem volt olyan magyar államférfi, aki ezt a pásztortáncvilágot, a hajdúkat jó eszme és gyakorlat jegyében megszervezte volna a hazát szolgáló erővé, akkor bizony a kilátástalanság számos rossz utat eredményezett. Teljesen „nyilvánvaló, hogy nem a rablócsapatok, martalóchadák, katonaszökevények, betyárbandák születték egymást, hanem az áldatlan közállapotok, a sorscsapások”. A „szabályozatlan s részben szabályozhatatlan életformák következménye volt ezeknek a kegyetlenkedő, kiegyensúlyozatlan rablócsapatoknak romantikus színben való szereplése.”⁴⁵ „Nem állíthatja senki sem azt, hogy a XVI. és XIX. század magyarországi rablóbandáinak szervezete között rokonság van, hogy a XIX. századbeli betyárbandák leszármazottai a XVI. század martalócainak, fosztogató hadainak, kujtorgó népének.”⁴⁶ A magyar hajdúk és betyárok is jó erőt jelentettek mindig a haza védelmében, amikor méltó vezetők álltak a magyarság élén. Katonai erejüket még a táncuk is kifejezik! „Mimikus párbaj és küzdelemszerű táncok sajátos csoportját alkotják

⁴² Andrásfalvy Bertalan: Párbajszerű táncainkról. Ethnographia. 74. évf. 1963. 57.

⁴³ Dr. Frenkel Bertalan: Hajdútánc és régi magyar tánc. Ethnographia. 16. évf. 1905. 365.

⁴⁴ Dankó Imre: A hajdúnánási Testhalom mondája és a hajdúk eredete. Ethnographia. 67. évf. 1956. 521.

⁴⁵ Literarische Rundschau. Gönczi Ferenc: A somogyi betyárvilág (Dömötör Sándor). I. m. 168.

⁴⁶ Uo.

azok a táncok, melyekben az ellenség láthatatlan. Néhány öregebb magyar pásztor gyakran táncolt még bottal s a tisztán botkezelési virtuskodások közben is gyakran végzett támadó és védő mozdulatokat s ezzel tarkították táncukat. Gyakran ezt az ellenséget valamelyik zenész képviselte, aki felé a pásztor veszedelmes vágásokat végzett.”⁴⁷

Itt érdemes hangsúlyozni, hogy az ősmagyar lovasíjász műveltségű és nagyállattartó pásztornép fegyvertáncvilágának ma ismert műveltségi hagyatéka a pásztortánc, a kanásztánc, a hajdútánc, a huszártánc, a betyártánc. Nem szabad megfeledkezni a nevezetes magyar lovasbetyárokról sem, hiszen 1848-1849-ben Rózsa Sándor vezetésével mintegy százötvenen szabadsapattá szerveződve a magyar szabadságért küzdöttek igen nagy eredményességgel.

Györffy István kutatásai szerint a hajdúk legnagyobb részt alföldi, tiszántúli magyarok voltak.⁴⁸ „A ki a honfoglaló ősmagyarság útját ismeri, a kinek van tudomása a Volgamenti őshazáról, az meg fogja érteni, miért hasonlít a kozák táncz a hajdútánczhoz s miért találni meg a mi csárdásunkat a kirgizeknél, a tatároknál s a cserkeszeknél, szóval a Kaukázuson át messze be Közép-Ázsiáig. Mert egy közös ősforrásból erednek, onnan, a honnan a magyarság életfolyása kiindult.”⁴⁹ Magyarország hajdúi a táncukat a „kezükben meztelen pengével járták, s ahogy közelítették egymás felé, úgy csendítették, csattogtatták és pattogtatták össze kardjukat, miközben állandóan táncolva testüket bámulatos mozdulatokkal és nagy erővel fel és le mozgatták és forgatták, miközben mértékük és szokásuk szerint a görögök módjára énekeltek”. Indokolt hangsúlyozni a „haditáncok szerepét a görög kultúrában”. A görögök a „hősökről azt mondták: jól táncolta végig a harcot”. „Ezek a férfias, fegyveres táncok ott maradtak fenn, ahol magának a harcnak, a bátorságnak nagy jelentősége volt. Nem véletlen, hogy a tiszántúli részeken, a sokszor gazdát cserélt Partiumban, Erdély határán maradt fenn az emléke legtovább.” A hajdútáncnak a „gyökerei visszanyúlnak a görög hőskor mondavilágába”.⁵⁰

VI. Kurucok és huszárok

A középkori magyar-görög kapcsolatok jegyében indokolt a magyar *kuruc* szó eredetét, és ennek okán a kurucként megjelölt katonanépeség társadalmi gyökereit megvizsgálni. Különösen indokolt megemlékezni e kérdéskörrel, mert Dózsa György korától egészen a Rákócziak időszakáig voltak meghatározóak a kurucok, akikről a görög irányba mutató adalékok igen fontosak. Ebben a korszakban valójában a legfőbb cél a magyar szabadság kivívása, a törökök Balkánról való kiszorítása Moldva és Havasalföld görög fejedelmeivel való együttműködés révén, és ezzel párhuzamosan a görög szabadság megteremtése volt.

A kuruc megnevezés eredetét többen „a *'kurosz' görög eredetű*” szóból vezetik le, és a „*felkelő*” szó „*értelemben használták*”. Alapvetően fontos kérdés a kuruc megnevezés eredetkutatása kapcsán, hogy „a *görög eredetű 'kurosz' szóból keletkezett-e az a magyar szó, amely egy korszakot jelöl meg történelmünkben*”, és „*amelyet bizonyos em-*

⁴⁷ Andrásfalvy Bertalan: Párbajszerű táncainkról. Ethnographia. 74. évf. 1963. 69.

⁴⁸ Dankó Imre i. m. 519.

⁴⁹ Szendrei János dr.: A hajdútánc. Ethnographia. 16. évf. 1905. 363.

⁵⁰ Andrásfalvy Bertalan: Őseink táncai. Honismeret. VII. évf. 1979. 2. sz. 7.

beri magatartás jelölésére is használunk napjainkig terjedően".⁵¹ Az utóbbi gondolat azért is kiemelendő, mert a magyar műveltségi körben a „kuruc” szó évszázadok óta a harcos kiállást megjelenítő emberi magatartás alapfogalmát jelenti. A kurucok kapcsán sokszor felvetődik, hogy Dózsa György keresztesei voltak azok, akiket először kuruc névvel illettek: ez viszont önmagában azért is jelentős, mert félezer éves szóhasználati ősiségről van szó.

Megítélésem szerint a kuruc megnevezés kutatásában a görög eredetű „*kuros*” szóból való eredeztetés igen lényeges és valós feltevés: ennek okán indokolt utalnom a nagy szabadságban élő lovasíjász életmódú és nagyállattartó magyar pásztorvilág évezredekén átívelő, ősi gyökereire. E magyar pásztorvilág a hun korszaktól kezdve meghatározó módon volt jelen, életmódban és katonai értelemben is a Kárpát-medencében, és a Kárpátokon túli területeken is. Az Árpád-korban ez a magyar pásztorvilág volt a Kárpátokon túli magyar gyepűvidék legfontosabb ereje: ezt törte össze legelőször a török hódítás, ez a magyar pásztorvilág áramlott be a XIV. század végén hatalmas tömegben a Kárpát-medencében, és ebből a pásztor társadalomból származtak a XVI-XVII. századi magyar hajdúk.

A fenti alapvetések és összefüggések azért fontosak, mert a XVI-XVII. század magyar szabadságküzdelseiben a magyar katonavilág társadalmának hatalmas jelentősége volt: nemzetfenntartó szerepüket mutatják az olyan (művelődéstörténeti és néprajzi szempontból is kiemelkedő jelentőségű) alapszavaink, mint a *hajdú*, a *kuruc* és a *huszár* szó (ez utóbbi a magyar lovaskatonai minőségének szintén félezer éves kifejezője az egész világon). Ez utóbbi kapcsán érdemes megemlítenem egy görög irányba mutató adalékot! Huszár szavunk bizánci kapcsolatai tekintetében egy szakértő szerint a görög eredetűsége mellett foglalt állást.⁵² A huszár, a kuruc és a hajdú egyazon évezredes magyar lovasműveltségi hagyományból ered: megítélésem szerint a kuruc korszakot a kor hajdúinak a görög irányba mutató adalékait is érdemes az összefüggéseik mentén értelmezni. Természetesen a görög összefüggések a középkori magyar pásztorvilágban gyökerező hajdúvilág adalékainak ismertetésekor, hiszen a XIV. századig Konstantinápoly jelentette a hajdúk által megvalósított mahakereskedelem fő irányát. A Kárpátok térségében az V-XV. század között, ezer évig állt fenn e közvetlen görög hatás; ez azért kiemelendő, mert Magyarpásztorföldnek (Ungrovlachiának) nevezték a középkori görög krónikások Havasalföldet. A görög vlahosz szó ugyanis 'pásztor' jelentésű, és ekként életmódot jelölő szó; ez azért lényeges, mert a szkíta világból eredő magyarság évezredekén átívelő nagyállattartó pásztoréletmódja, lovasíjász volta köztudott valóságot jelent minden magyar és görög történeti munkában!

A hajdúvilág és a székelység történeti kapcsolatrendszerre okán fontos rögzítenem, hogy Erdély és Havasalföld évezredes kapcsolata e korban még élő valóság volt! Báthori Gábor erdélyi fejedelem 1612. januári levelében az alábbi szerepel:

⁵¹ Nagy László: „Nem jöttünk Égi hadak-útján ...” Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kurucokról. Bp., 1982. 45., 62.

⁵² Gáldi László: Huszár szavunk bizánci kapcsolatai. Magyar Nyelv, 35. évf. 1939. 163.

„Gábor, Isten kegyelméből Erdély és Havasalföld fejedelme, Magyarország részeinek ura és a székelyek ispánja”.⁵³

Itt fontos utalnom arra is, hogy a „buszárvár, buszárváros, hajdúpalánk, katonaváros” fogalmak a középkori magyar gyökereiket tekintve az Árpád-kor földvárainak és a gyeptűvidék pásztorvidékének építési hagyományyaiból táplálkoztak.

A magyar hajdúvilág ősi gyökerei okán lényeges adalék, hogy a magyar hajdú név a pásztoréletmódú szarvasmarhakereskedelem „hajtó” foglalkozási névből lett évszázadok alatt magyar népcsoportnévvé; alapja ennek a közös jogállás, azaz a sorsközösség alapvető ténye volt! Magyar mivoltunk, történeti gyökereink lényege a sorsközösség tudata és megélése, mely örök műveltségi és érületi kötelék minden magyar számára az egész világon!

Magyar csikóst ábrázoló szobor a budai várban
Ifj. Vastagh György alkotása (1901, felújítva: 1982)

⁵³ A honfoglalástól a polgári forradalom és szabadságharc végéig (Csongrád Megye Évszázadai. Történelmi Olvasókönyv.) I. 1985. 157.

A SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM UDVARA

Az ország egyik legrégebben fennálló oktatási intézményét a hagyomány szerint 1531-ben a reformáció szellemében alapította **Perényi Péter**. Hazánk számos nagy alakja töltötte itt diákéveit. A Kollégium régi épületei közül ma csak az 1773-ban emelt *Berna-sor* áll, falai között történeti múzeum működik. A főépület, a *Nagykollégium* Vay József kezdeményezésére 1806-ban épült klasszicista stílusban. Az épület-együttes a teológiai akadémiának, a gimnáziumnak, egy diákothonnak és a tudományos gyűjteményeknek is otthont ad.

HEGYI DÓRA – RINGER ISTVÁN

Beszámoló az újhelyi vár régészeti kutatásának újabb eredményeiről

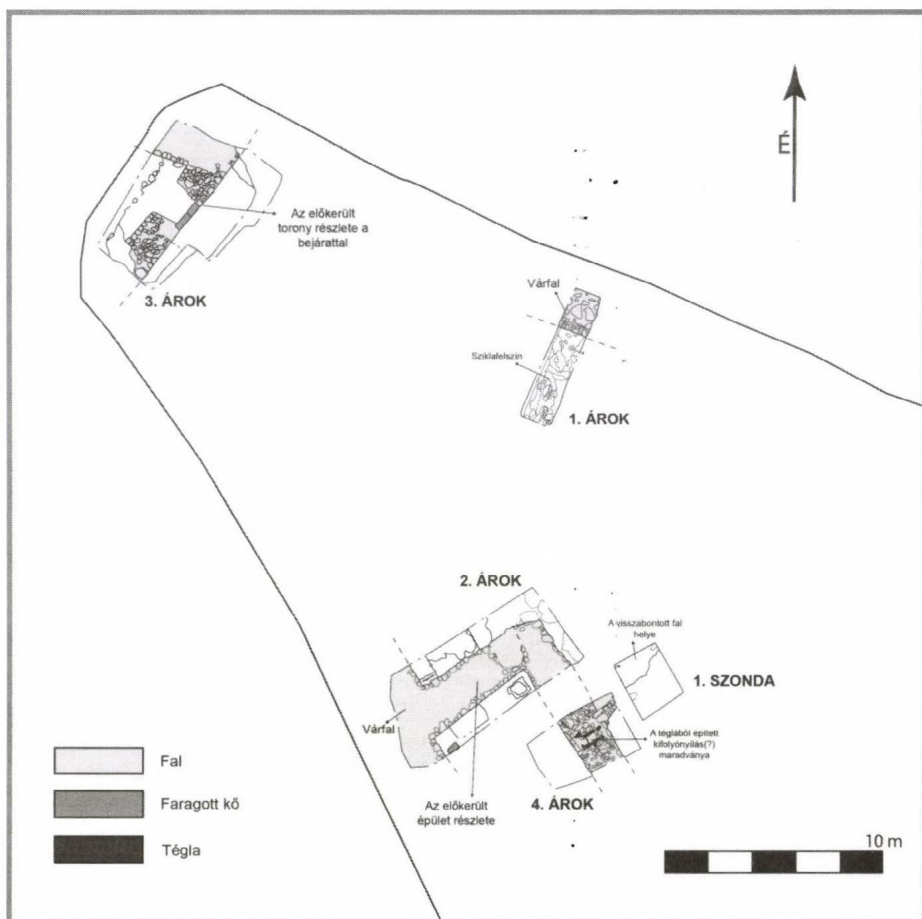
Az újhelyi vár tervszerű régészeti kutatása 2007-ben kezdődött meg Sátoraljaújhely Város Önkormányzatának kezdeményezésére, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumának szakmai irányításával. A föld színéről csaknem nyomtalanul eltűnt vár okleveles adatokból felvázolható történetét Détsky Mihály foglalta össze.¹ A tatárjárást követően felépült, az Árpád-kori forrásokban *castrum Patak* néven, az az pataki várként előforduló, s az 1530-as, 40-es évek fordulóján közelebből nem ismert körülmények közepette romba dőlt erősség régészeti kutatásának első eredményeiről korábban több helyütt hírt adtunk.² A Vár-hegy délkeleti zónájára koncentrálódó, 2007 és 2014 közötti feltárások során napvilágra került egy több elemről álló épületegyüttes maradványa, a vár 6 méter átmérőjű ciszternája, valamint ettől északra a várat két részre osztó, sziklába vájt szárazárok jelentősebb részlete. Jelen dolgozatunkban a Vár-hegy északnyugati, eddig kutatatlan részén végzett 2015. évi feltárás legfontosabb terepi eredményeinek összegzésére vállalkozunk, röviden érintve a még részletes feldolgozásra váró leletanyag főbb csoportjait is.

Ebben az évben az ELTE BTK Régészettudományi Intézete Magyar Középkori és Kora Újkori Régészeti Tanszéke tanásatás keretében kapcsolódott be a munkálatokba. A 2015. évi feltárásokat – melyek fő célja az udvart körülvevő várfal vonalának meghatározása, valamint az esetlegesen hozzájuk csatlakozó épületek azonosítása volt – összesen 5 kutatóárokban és egy kisebb méretű szondában végeztük. A kutatási területeket a Vár-hegy platójának meredek peremén, valamint annak északnyugati csúcsán jelöltük ki. (1. kép)

Az 1. és 2. árokban sikerült feltárni az udvart kerítő, erősen lepusztult külső várfal egy-egy szakaszát. A 2. árokban a várfalhoz csatlakozva egy meglepően vastag, 3 méteres falszakasz került elő, amely a várudvar belseje felé futva 5.5 méter után L alakban keleti irányba fordul. (2. kép)

¹ Détsky Mihály: Újhely várának története. A sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum Füzetei 1. 1994. valamint Détsky Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár? A Herman Ottó Múzeum Évkönyve VI. 177–197.

² Ringer István – Szörényi Gábor András: Jelentés a sátoraljaújhelyi vár feltárását megelőző műszeres lelőhely-felderítésről. *Castrum* VII. 2008. 160–166. Ringer István: *Castrum Wyhel. Gondolatok a sátoraljaújhelyi vár múltjáról, jelenéről és jövőjéről.* Sátoraljaújhely Város Önkormányzata, 2010. Ringer István: Sátoraljaújhely vára. *Castrum* XIII. 2011. Ringer István: Beszámoló a sátoraljaújhelyi vár régészeti feltárásának első éveiről (2007–2011) A Herman Ottó Múzeum Évkönyve L. 193–204.

1. A 2015. évi kutatás összesítő felszínrajza (Hegyi Dóra, Honti Szabolcs, Nagy Zoltán)

Egy további szakaszát tártuk fel a 2. ároktól keletre megnyitott 4. számú árokban. Az itt előkerült falszakasz koronáján egy téglából épített, déli irányba lejtő és enyhén szélesedő nyílás maradványa bontakozott ki. A faltól délre, a középkori, habarcsos járószintet borító vastag omladékréteg bontása során előkerült egész téglák vélhetően a szóban forgó, egyelőre kérdéses funkciójú nyílás boltozott felépítményéhez tartoztak.

A fentiekben leírt, a vár külső kerítőfalához csatlakozó és falvastagságából ítélve bizonyosan többszintes épület funkciója egyelőre kérdéses. Alaprajzának jövőbeni teljes tisztázása előtt csak találgathatunk, hogy egy torony vagy egy palotaépület részletének jelentős mérvű maradványai kerültek napvilágra.

Az épület külső, várudvar felőli síkjához egy ferde, enyhén íves fal csatlakozott, amelynek további szakaszát az udvar közepén megnyitott szondában (1. szonda) tett megfigyeléseink szerint visszakbontották.

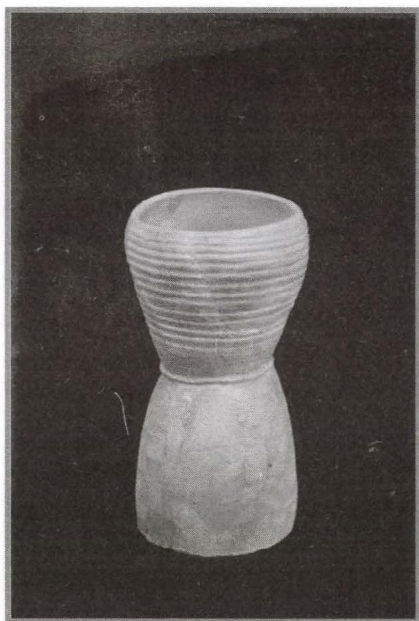

2. A várfal belső síkjához csatlakozó torony vagy palota maradványai feltárás közben
(Fotó: Hegyi Dóra)

3. Az északnyugati toronyba vezető ajtó feltárás közben
(Fotó: Hegyi Dóra)

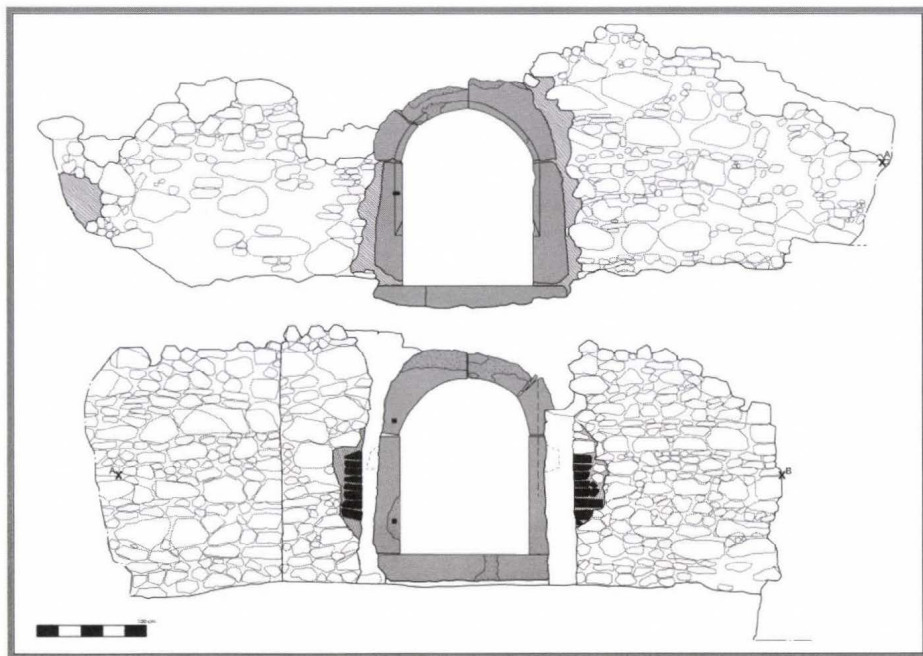
4. Az északnyugati toronyba vezető ajtó feltárás után (Fotó: Hegyi Dóra)

5. Az északnyugati torony belsejéből feltárt cserépkupa, 16. század (Fotó: Váradi László)

A plató északnyugati csúcsán nyitott 3. árokban került napvilágra a vár eddig elvégzett régészeti feltárásának egyik legimpozánsabb eredménye. Az itt feltárt észak-dél irányú falszakasznak nagyjából a közepén egy *in situ*, íves záródású, élszedéssel díszített ajtó kerete bontakozott ki. (3. kép) Az ajtó riolittufából készült íves kőkerete jó állapotban maradt meg a küszöbkővel és a bal oldali szárkőben lévő, a zárhoz tartozó vaskarikával együtt. A keret belső oldalán az egykori faajtó lenyomata is jól látható, miként az is, hogy belülről eredetileg egy nagy gerendával zárták be: a gerenda fészkei az ajtó mindkét oldalán megőrződtek. A kőkeret egyik íves elemén kőfaragómesterjegy is megfigyelhető volt. (4. kép) Minden bizonnyal a platót északnyugatról lezáró egykori torony bejáratát találtuk meg a hozzá tartozó, átlagosan 3 méter magas falszakaszokkal együtt. A torony belsejében keményre döngölt agyagos padló alkotta a járósínt, az ajtó előtti várudvaron pedig a már máshol is feltárt habarccsal kikent sziklafelszínt dokumentálhattuk. A vélhetően háromszög alakú torony teljes alaprajzának tisztázása a következő kutatási év feladata lesz. (6. kép)

A toronybelső terét kitöltő omladék bontása során II. Lajos 1522-ben vert szörvány garasa mellett egy 20 darabból álló ezüstpénz lelet került felszínre. Az egymáshoz tapadt, ám jó megtartású pénzek restaurálása után megállapíthattuk, hogy azok kivétel nélkül I. Ferdinánd 1528 és 1532 között vert denárjai. A torony környezetét borító omladékréteg a pénzerméken túlmenően is gazdag leletanyagot – túlnyomórészt kerámiatöredékeket – tartalmazott. A még folyamatban lévő restauratori munka eddigi eredményeként a töredékekből legnagyobb számban főzéshez használt fa-

6. Az északnyugati torony feltárt falsíkjaianak rajzi felmérése (Hegyi Dóra)

zekak kerültek összeállításra (7. kép), de megtalálhatók a leletegyüttesben folyadéktárolásra szolgáló kancsók és korsók példányai is. Figyelemre méltó leletnek számít az ugyancsak apró darabjaiból összeállított cserépkupa. (5. kép) A torony omladékaiból feltárt leletanyag zöme a 16. századra keltezhető, s a fentebb említett pénzek által kijelölt kronológiai horizonthoz köthető. Ez az időszak egyben a vár írott forrásokból is ismert pusztulásának az időszakával vág egybe.

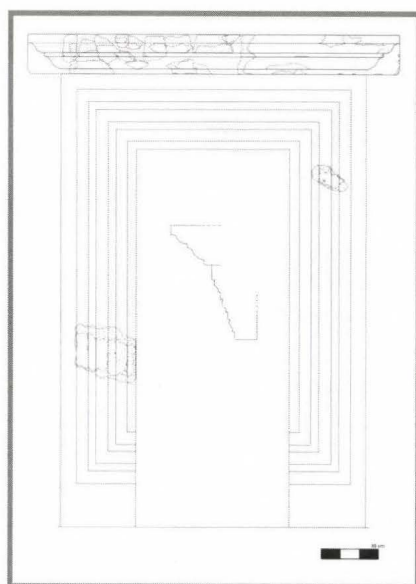
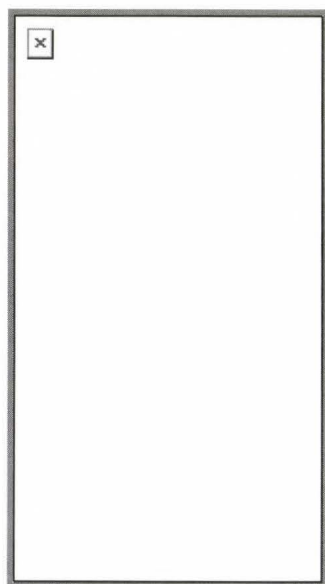
A közelmúltban megkezdődött a vár építési periódusainak tisztázásában kulcsfontosságú szereppel bíró kőfaragványanyagok a szisztematikus feldolgozása. A korábbi években a Vár-hegy délkeleti részének feltárása során a várudvar felszínéről, főként a feltárt épületegyüttes közeléből került elő számos gótikus és reneszánsz stílusú riolittufa kőfaragvány. Emellett napvilágra került még több, egyszerű, tokhorrnyal és csaplyukkal ellátott kerettöredék, élszedett nyílás- és pillérlábazat töredéke, valamint egy íves konzol töredéke is. Még a feltárások megkezdése előtt, a vár területéről szórványként került begyűjtésre egy kulcsfontosságú kőelem, amely egy íves ajtókeret középső zárókőveként azonosítható, felületén 1533-as évszámmal.

A feltárás során ismertté vált, gótikus tagozattal ellátott faragványok közül kiemelkedő egy gazdagon profilált, körtetagos ajtókeret két szárkő eleme, amelyeket később, talán a 16. század első évtizedeiben felhasználtak egy új ablaknyíláshoz és egyszerű, élszedett keretté faragták át azokat. Az ablakkeret köveinek belső síkján az egykori vasrács csaplyukai is megfigyelhetők. (8. kép) Egy másik gótikus, pálcatagos profillal ellátott ablakkeret szárkő elemének belső síkján bekarcolt malomjáték fe-

7. A feltárás során előkerült 15-16. századi fazekak (Fotó: Váradi László)

dezhető fel. A faragványok között megtalálható még egy tagozat nélküli keretelem, amelyre szintén malomjáték rajzát karcolták.

8. Gótikus szárkövekből átfaragott, élszedett ablak felmérési rajza (Halász Ágoston)
9. Reneszánsz ajtókeret feltételezett rekonstrukciója (Hegyi Dóra)

10. A Vár-hegy területe 2015-ben (Fotó: Honti Szabolcs)

A reneszánsz nyíláskeret töredékek eltérő profilja alapján egy ajtó és két szemöldökpárkány határozható meg. Az ajtókeret töredékeit négy lemez tagozat között három kima díszíti, míg a két szemöldökpárkány töredékein három lemez között két szima látható. Az egyik párkánytöredéknek az alsó síkján megfigyelhető a szemöldök-kő illesztési vonala. Feltehetően az ajtókeretet egy ilyen szemöldökpárkány zárhatta le, amelyre az azonos előkerülési hely, az azonos kőanyag és a profilkiképzés hasonlósága is utal. A töredékeken vörös festés nyomai figyelhetők meg. (9. kép)

A több évtizedesre tervezett régészeti feltárás eddigi eredményei alapján kijelenthető, hogy bár Újhely vára szinte nyomtalanul eltűnt a föld színéről, a több méter vastag omladékrétegek alatt jelentős maradványai őrződtek meg. A feltárás során rögzített megfigyelések, információk és leletek apró mozaikjai mind többet árulnak el az eddig pusztán történeti adatokból ismert várról és a falak között évszázadokkal ezelőtt zajlott mindennapokról. Bízunk abban, hogy a vár feltárása a következő években is töretlenül haladhat, s a felszínre hozott falak állagvédelme, mértéktartó kiegészítése és helyreállítása után Újhely sokáig elfeledett vára a régió egyik kedvelt örökségturisztikai helyszínévé válhat. (10. kép)

FÜZÉRRADVÁNY

A Károlyi család 1686-ban királyi adományként jutott a radványi birtokhoz, amelyet 1843-ban Károlyi Ede örökölt. Ő nagyszabású építésbe kezdett. A kastélyt Ybl Miklós romantikus stílusú reprezentatív épületté alakította át 1860 és 1870 között. A település 284 lakosának 88 %-a magyar, 12 %-a cigány nemzetiségűnek vallja magát.

GAAL GYÖRGY

Megújult az erdélyi reformátusok főtemploma

A *kolozsvári Farkas utcai templom* Erdély egyik legszebb gótikus műemléke. Mostanság ünnepelhetné elkészültének félezer éves évfordulóját. Azonban felszentelésének idejéről nem maradt semmilyen feljegyzés, így csak sejtjük, hogy az alapító, Mátyás király halála után úgy negyed századdal befejezheték az építkezést. Mert a templomot Mátyás szülővárosa iránti szeretetének egyik jeleként tekintjük.

A nagy király 1486-ban írt a város előjáróinak, s közölte, hogy az obszerváns (minorita) ferencesek részére templomot és kolostort szeretne építtetni a városban, s kérte, hogy jelöljék ki az építkezés helyét. Az akkor már falakkal körülkerített szabad királyi város előjárósága a déli falszakasz keleti vége közelében talált egy akkor még alig beépített területet, ahová az egyházi épületegyüttest felhúzhassák. Az építtetőknak kellett az ottani ház- és telektulajdonosokat kárpótolniuk. Az építkezés elkezdése 1488/1489-re tehető. Fennmaradt Mátyásnak egy 1490 januárjából keltezett oklevele is, amely szerint János testvér küldi Kolozsvárra az építkezések vezetésére, s megparancsolja Tárcai Márton erdélyi sókamara ispánnak, hogy a sójüvedemből fedezze az építési munkálatok költségeit, köttöröket szerződtessen, s a szerzeteseknek ideiglenes szállást biztosítson. Felmerült a kérdés, hogy János testvérben a tervezőt is tisztelhetjük-e, vagy csak az építésvezetőt. Valószínűleg ő volt a munkálatok összefogója, építész és minorita szerzetes is. Neki köszönhetően lendületet kapott az építkezés. Először a szentély épülhetett fel, majd kis időkihagyással – ami a stílusban is megmutatkozik – maga a templomhajó. A templom egy része, talán a szentély már 1503-ban készen lehetett, mert ottani misemondásról történik említés. Az egész építkezés befejezését általában 1516-ra teszik. Így is aránylag rövid idő alatt készült el a templom.

Délkelet-Európa legnagyobb egyhajós gótikus templomát alkotják meg: 22,5 m hosszú és 10 m széles szentéllyel, 30,75 m hosszú és 15,6 m széles hajóval. A templomhoz dél felé tágas, kerengőfolyosós rendház csatlakozott, melyben harmincnál több személy lakhatott. Akkoriban itt élt Magyarországon a legnagyobb minorita közösség. A templom és a rendház kialakítása a ferences hagyományoknak megfelelő, sőt a templom építészeti megoldásai némi újítást is hoztak. A reformáció kibontakozásakor, 1545-ben majd 1556-ban, a barátapapokat kiűzték a városból. A gazdátlan rendház romlásnak indult, de a templomot valószínűleg használták ezután is, erre utal egy graffiti-szerű felirat az egyik pilléren: *Qui non canit in coro / Stat sicut bos in foro*. A 1577 (Aki nem énekel a kórusban, áll mint ökör a vásárban).

A kolozsvári Farkas utcai ref. templom

A fényképet a szerző készítette

A templomot és rendházat 1581-ben Báthory István fejedelem és lengyel király a két évvel korábban Kolozsmonostorra telepített jezsuitáknak juttatja, hogy azok itt felsőbb fokú tanintézetet létesítsenek. 1581. május 12-én írja alá Báthory Vilnában a kolozsvári jezsuita akadémia végleges alapítólevelét, melyben feljogosítja, hogy végzettjeit éppúgy baccalaureusi, magiszteri és doktori címekkel tüntesse ki, mint Itália, Gallia, Hispánia és Germánia akadémiaín ez szokásos, s a kollégiumot „egy valódi egyetem” kiváltságaival ruházza fel. Ígéri, hogy a Szentszéknél is ennek jóváhagyását szorgalmazni fogja. A jezsuitáknak adományozza a már korábban nekik juttatott Kolozsmonostor, Bács és Jegénye falvak mellett Kajántót, Tiburcot és Bogártelkét is. Ezt az oklevelet sokáig az első erdélyi egyetem felállításának dokumentumaként kezelték. Nincs nyoma annak, hogy a pápa is jóváhagyta volna az egyetem létesítését, egyetlen itt kibocsájtott diploma sem került elő. 1583. február 13-án pápai jóváhagyással bíró rendi szemináriumot állít fel Báthory Kolozsvárt.

A túlnyomóan protestáns városból először 1589-ben utasítják ki a jezsuitákat. 1595 tavaszán az országgyűlés engedélyezi a jezsuiták visszatérését Kolozsvárra, Kolozsmonostorra és Gyulafehérvárra, úgyhogy összesen újra megindul a tanítás. 1603 júniusában hatnapi ostrom után Kolozsvár beengedi a városba Székely Mózes újonnan választott fejedelem csapatait, s megszabadul a német császári helyőrségtől. A feltüzelt polgárság Toroczkai Máté unitárius püspök vezetésével nemcsak kiűzi a jezsuitákat, de épületeiket is lakhatatlanná teszi, összetöri a templom szobrai, képei, sőt hajójának boltozatát is bedöntik, tizennégy személy leli alatta halálát. Ezután a templom és a rendház romjai évtizedekig gazdátlanul állnak, a polgárok köveit építőanyagként hordják szét.

A puszta épületeket Bethlen Gábor javaslatára az 1622 májusában tartott kolozsvári országgyűlés a reformátusoknak adományozza, azzal a kéréssel, hogy a fejedelem létesítsen ott akadémiaát. Bethlen az akadémiaát végül székhelyén, Gyulafehérváron állítja fel, s az itteni renoválás egyre késik. Közben az unitárius többségű városban egyre növekedik a reformátusok száma. Ezért az 1638-as tavaszi országgyűlés felkéri Rákóczi György fejedelmet, hogy Kolozsvárt újjáépítse a romos templomot, építsen a telken iskolát és a papoknak szállást. A helyreállítást 1638 táján kezdi, s a legnagyobb gondot a gótikus boltozat rekonstrukciója okozza.

Az emlékfüzet

A fejedelem ragaszkodik az eredeti stílus megtartásához, márpedig a helyi mesterek nem tudnak megbirkózni a hatalmas feszátóvság átívelésével. Ezért a fejedelem külön követet küld a lengyelországi kurlandi hercegségbe, hogy onnan hozzáértő kőművesmestereket hívjon a munkálatok elvégzésére. Három – valószínűleg német eredetű – mester 1642 tavaszán érkezik Kolozsvárra, s vezetésükkel a következő év végére elkészül a nagy munka. A templom déli oldala melletti 10×10 méteres alapterületű régi tornyot is felmagasítják, gombbal záruló sisakkal látják el, s ide helyezik a harangokat. Csak-hogy a Mátyás-korabeli alap nem bírja a nagy megterhelést, úgyhogy végigreped, s 1646 nyarán a templomtető ereszeig vissza kell bontani. A templom északi oldalára hatalmas fa haranglábat emelnek, s abban függesztik fel a harangokat. A belső berendezés teljes mértékben tükrözi I. Rákóczi György korának reneszánsz ízlését. Az enyészettől megmen-tett és illően berendezett templomot a fejedelem jelenlétében az 1647. július 1-jén kezdődött zsinat alkalmával szentelték fel Geleji Katona István református püspök vezetésével.

A templom

A templom azóta a reformátusok tulajdonában és használatában van. Az erdélyi egyházkerület legfontosabb istentiszteleti helye. Egyik lelkésze a mindenkori püspök.

A templomépület többször is javításra szorult, főleg tűzvészeket követően. 1655 áprilisában a város házainak háromnegyede tűzben pusztul el. A templom elég jól át-vészelte a lángokat, de a mellette már majdnem befejezett református iskola alaposan megégett. Ennek az iskolaépületnek a földszinti fala és reneszánsz kapuja máig fenn-maradt a templom nyugati homlokzatától jobbra, ma a romkertet övezi. Ebben a seb-tében helyreállított épületben mondta el 1656. november 20-án Apáczai Csere János székfoglaló beszédét „Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról”. 1697 májusában újabb tűzvész teszi próbára az épületeket. 1765-ben a templom orgonával gazdagodott. Az 1798. augusztus 31-i nagy tűzvész a városnak főleg ebben a felében tett kárt. Leégett a harangláb, a harangok megolvadtak, a templom fedele is a tűz martalékává vált. Úgy-hogy csak vagy ötévi, Leder József építész vezette renoválás után lehetett itt istentisz-teletet tartani. Az iskolaépület annyira megromlott, hogy teljesen új – ma is álló – kétemeletes kollégiumépület felhúzását kellett elkezdni.

Több mint száz év múlva, 1910 és 1913 között a magyar állam költségén Lux Kálmán irányításával folyt a templomban feltáró és állagmegőrző munka. Ekkor épít-tették a nyugati bejárat fölé a mai orgonakarzatot. A mostani renoválást megelőző ál-lapotot a Bágyuj Lajos vezérlete alatt 1958 és 1963 között román állami támogatással

végzett restaurálás alakította ki. Ők szabadították meg a templom szentélyét a neki-támaszkodó épületektől, a falakról eltávolították az állandóan feltáskásodó külső vakolatot, kiszabadították a néhol befalazott ablakokat, újraüvegezték őket, a déli fal melletti kerengőt és a csonkatornyot levéltár, kőtár céljaira hasznossá tették, ugyan-csak ekkor ásták ki az egykori kolostor alapjait, romkertet hozva létre.

A templom külsejét éppen a dísztelenség, a monumentális arányok összjátéka jellemzi, s ez váltja ki a tömeghatást. Hatalmas timpanonjának nyílásai mintha az emberi arc szemének, orrának, szájának megfelelően volnának elrendezve. Egykor óra volt ott. Nyugati főkapujának mára csak a gazdag hornyolású kerete látható, két felső sarkában egy-egy tárcsapajzsban térdre ereszkedett angyalkák oldják a komorságot, de ők is – alaposabban megfigyelve – Krisztus kízóeszközeit (szivacsos lándzsa, oszlopra tekeredő ostor) tarják kezükben. A kapu fölötti timpanonnak legfeljebb a helye következtethető ki, egyes feltételezések szerint ebben Krisztus kereszthalálát ábrázoló dombormű lehetett. Az oldalhomlokzatokat a ritmusosan elhelyezkedő ötosztatú támpillérek határozzák meg. A sarkokon a pillérek ferdén állnak. A déli oldalon a pillérek árkádossá válnak helyet biztosítva a kerengőnek, különösen nagy ívet ír le a délnyugati támpillér, alatta nyílik a kerengő ajtaja. A szentély és a hajó találkozásához a déli oldalra illesztették a torony négyzetes építményét, földszintje bizonyára sekrestyeként is szolgált, emeleti helyiségében sokáig a kollégiumi könyvtár működött. Északon viszont egy alul négyzetes, felül hengeres csigalépcső található. A mellette lévő északkeleti támpillér aránylag gazdagabb díszítésű: hármas

osztású vakárkádok tagolják, s az egyik csepegő szélén két torz állat-szobor töredékei figyelhetők meg.

A belső tér különleges hatását a hajó rendkívüli szélessége és a fölötte 19 m magasságba ívelő gótikus hálómennyezet biztosítja. A hajó belsejét a beugró négy támpillér öt szakaszra osztja, feléje ennyi szakaszból álló félköríves egyszerű hálóboltozatot alakítottak ki. A szentélyt falpillérek szakaszolják, föléje négyszakaszos csillagboltozat emelkedik. A hosszú szentélyt finoman faragott csúcsos diadalív kapcsolja a hajóhoz. Az óriási falsíkokat nagyméretű csúcsíves ablakok törik át a hajó második, harmadik és negyedik boltszakaszában. Az északiak hosszabbak és hármassal osztottak, a déliek – a kerengő miatt – rövidebbek és négyes osztódásúak. A nyugati homlokzatot is három ablak töri át. A nyolcszög három oldalával záródó szentélyt nyolc sudár ablak világítja meg, a kilencedik a külső toronyépület miatt hiányzik. Az ablakok mérművei halhólyagos, karéjos mintázatúak, kombinációjuk ablakról ablakra különbözik. A templom a Ferenc-rend számára készült, s ezzel magyarázható hosszú szentélye: itt foglaltak helyet egykor a szerzetesek. Az ablakok alatt bizonyára oltárok sorakoztak, az egyik éppen Szűz Máriának (Nagyboldogasszonynak) ajánlott lehetett, hiszen ő volt az egyház védőszentje. A falak jó részét festmények boríthatták.

A templom mai berendezésének nagy része a Rákóczi György idejében végzett újjáépítés nyomán született. Ekkor készült el egész Erdély legszebb reneszánsz emléke, a *szószék*. Megtervezése a kor vezető erdélyi szobrászművésze, a nagyszombati Elias Nicolainak tulajdonítható, s talán a kehelyszerű alsó rész párkányokkal tagolt,

növénymintás terméskő vázát is ő faragta ki. Esetleg Kőfaragó Benedek segített neki. E vázba illeszkedik bele a hét alabástromtábla, amelyek Régeni Asztalos János kolozsvári céhmester munkái. A homlokoldal kettős táblájára a héber betűs tízparancsolat került, a többiekben virág- és gyümölcsmotívumok, keleties vázák váltakoznak. A hatlapú, cédrusfából kifaragott szószékkorona – újabb kutatások szerint – a fejedelem sárospataki lengyel asztalosának, Stanislawskinak a remekműve. Levél- és indadíszítés hálózza be, tetejét pedig a református egyház jelképe, a fiait vérével tápláló pelikán zárja le. A különböző anyagokat a méltóságteljes barnászöldes színezés olvasztja egységbe. A 2004-es szakszerű restaurálás óta a felfrissített színezés még jobban érvényesül.

A fejedelem nemcsak prédikáló székről, hanem a hívek számára díszes padokról is gondoskodott. Az ő rendelkezésre készült 16 háttas és 15 egyszerű pad szintén művészi kivitelű. Ségessvárról és Besztercéről iderendelt asztalosmesterek egy évig dolgoztak rajtuk a legjobb anyagokat használva. A legszebbek a szószékkel szembeni sarokban található háttaspadok. Áttört rácsozataikkal alkalmazkodnak az épület gótikus jellegéhez. A részdíszítés azonban a szószék reneszánsz elemeit visszahangozza. A kivitelezők már nem is asztalosok, inkább faszobrászok voltak.

A templom belső berendezése az utóbbi századok során tovább gazdagodott. Az egyik lelkész ajándéka az 1827-ből való intarziás úrasztala, melynek lapjába az Utolsó vacsora Leonardo da Vinci-féle megörökítését dolgozták bele.

A templomba és környékére már a felépítéstől kezdve temetkeztek. Néhány családi kriptát is kialakítottak. A templom sírleleteinek és sírköveinek egy része az 1910–1913-as ásatási és restaurálási munkálatok után múzeumba került. Szokásos volt, hogy a nemesi, főnemesi családok elhunyt tagjainak a címerét is megfestessék, s azt a gyászmenetben vigyék, a ravatalra helyezték. Tudós embereknek halotti kártát írtak: rövid életrajzot s búcsúverseket helyeztek egy egyleveles nyomtatványra. Ezekből a címerekből és kártákból szép gyűjtemény halmozódott fel a templomban, s a restaurálást követően, 1913 táján az akkori lelkész, Herepei Gergely döntött ezek kifüggesztéséről. A kárták a papi stallumok hátánál láthatók, köztük a legjelesebb erdélyi nyomdászé, Misztótfalusi Kis Miklósé. A halotti címerek most Erdély legnagyobb heraldikai gyűjteményével teszik ékesebbé a templombelsőt.

A padok hátán, a falakon több mint száz címer látható, szinte valamennyi erdélyi református főúri család neve előfordul rajtuk. A régebbiek ezüstből készült öt-

vösmunkák, később selyemre festették őket, utóbb papírra. Három falba illesztett epitáfium is található a templomban: a déli oldalkapu melletti falpilléren aranyozott feliratú fekete márványtáblán bethleni gróf Bethlen Ádám (1719–1772) császári és királyi kamarás, vezérőrnagy címeres, díszjelvényes felirata olvasható. Vele szemben, az északi oldalon a borbereki báró Alvinczi Gáboré (1734–1788), aki a hadseregben csak a századoságig vitte, utána guberniumi tanácsos és a nagyenyedi kollégium főgondnoka volt. A szentély kezdeténél, a diadalívbe illesztett címeres fehér márvány táblán czegei gróf Wass Albertnek (1882–1902), a mindössze húszévesen, a dél-afrikai búrok támogatása közben elesett ifjúnak az emlékét örökítették meg.

A szentély végében egy újabb keletű, nagyméretű terméskő emléktábla az utolsó erdélyi fejedelmek hamvait jelzi. Külön története van annak, hogy haláluk idején I. és II. Apafi Mihályt miért nem temethették kívánságuk szerint ide, hanem a családi birtok, Almakerék templomkriptájában kellett nyugovóra térniük. 1909-ben bukkantak hamvaikra, s aztán a koporsókat a templom csonkatornyában őrizték egy darabig, majd a renoválás miatt átszállították őket a kétágú református templomba, hogy végül 1942. november 23-án fejedelmi pompával az itt kialakított kriptába helyezték őket végleges nyughelyre. Címeres, szőlőmotívumos díszítésű sírtáblájukat Kós Károly tervezte.

A templomhajó nyugati végében 1912-ben kialakított orgonakarzatra építette fel a pécsi Angster cég hangversenyorgonáját. Annak tetejére helyezték az első, 1765-ben Johannes Hahn műhelyében készült itteni orgona rokokó-barokk szekrényét. A kitűnő akusztikájú templomban az 1960-as évek végétől rendszeresen tartanak orgonahangversenyeket.

A templomépület az utóbbi években egyre szürkébb lett kívül is, belül is. Boltozatán repedések jelentkeztek, cserepei, sőt utóbb már párkánykövei is hullottak. Mind több jel utalt arra, hogy átfogó renoválásra lesz szükség. Az egyházközség ezt csak az Európai Uniótól kapott támogatással tudta kivitelezni. Először 2005-ben sikerült az egyházkerület és a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság közös pályázatával pénzt kapni az átfogó kutatások és felmérések, előzetes tervek elkészítésére. 2008-ban nyújtották be a renoválási pályázatot, melyre 2012-ben megkapták a jóváhagyást, de a pénzkiutalásra csak 2014 februárjában került sor, úgyhogy ekkor lehetett megkötni a kivitelezőkkel a szerződést. Az uniós támogatás a szükséges összeg háromnegyedét tette ki, a többi pénzt a Bethlen Gábor Alap, a Fejlesztési Ügynökség, a város polgármesteri hivatala, az egyházkerület és az egyházközség teremtetten elő. Őt cég végezte a kivitelezést. Restaurátorok és szakértők egész sora vett részt a munkálatokban.

A renoválás 2014. március 1-jén kezdődött, s 2015. augusztus közepéig tartott. Gyakorlatilag a templom minden részére kiterjedő munkálatokat 17 hónap alatt sikerült elvégezni. Ez – a templom méreteihez viszonyítva – rendkívüli teljesítmény. E hónapok alatt a Belvárosi Református Egyházközség a szomszédos Református Kollégium dísztermében tartotta az istentiszteleteket.

A templombelső kiürítésével kezdődtek a munkálatok. A címereket, padokat, orgonát megfelelő javítóműhelyekbe vitték szakszerű felújításra. A kerengőből és a

csonkatoronyból elköltöztették a Gyűjtőlevéltárat. Megjavították a fedélszerkezetet és kicserélték a héjazatot. A legnagyobb gondot a hatalmas timpanon okozta, amelynek felállványozásakor kiderült, hogy köveit az időjárás nagyon megrongálta, ráadásul előre dőlt. Külön szerkezettel tudták helyzetét stabilizálni, s szükségessé vált levakolása is. Így ez most elűt a templom külső falainak fúgázott állapotától. De ezzel a fúgázással is gond adódott: az 1950-es évek végén cementes keverékkel töltötték ki a kövek közti réseket, úgyhogy ezt ki kellett kaparni, s helyére megfelelő habarcsot juttatni. A boltozati – sokszor ijesztő méretű – repedéseket is szakszerűen kitöltötték. A villanyhálózatot teljesen kicserélték, s a régiek mellett modern (rejtett) világítótesteket helyeztek el. Az eddigi gázégős fűtésrendszer helyére a padok alá beépített központi padlófűtést létesítettek. A legnagyobb átalakításra a kerengő és a torony restaurálásakor került sor. Itt megpróbálták az előző javítások hibáit kiküszöbölni. Például a betonlépcsők és fémlétrák helyére elegáns, könnyű anyagból készült lépcsők kerültek. Az íves ablakokat egyetlen diszkrét keretes üveglappal zárták le, úgyhogy a nyitott tér benyomását keltik a bent sétálóban.

Az egész restaurálás során nagy figyelemmel követték az olyan felbukkanó elemeket, amelyek építészettörténeti-művészettörténeti információkat rejthetnek. Ezek néhol kiegészítették eddigi ismereteinket. Így a szentélyben három töredékes, a hajóban egy teljes felszentelési kereszt-festményt találtak a vakolatrétegek között. Ezek feltételezhetően egyidősek a templommal. A szentély déli falában a torony emeletével egy szintben kis erkélyajtó bukkant fel, melynek a torony felől is megmaradt a kerete. Talán orgonakarzat lehetett itt. A szentély keleti ablakainak belső peremén eltömött lyukak arra engednek következtetni, hogy valamikor ide rögzítették a templom hatalmas szárnyasoltárát. A boltozat záróköveinek megtisztításakor azok színezése is előbukkant, valamint a rózsza- és csillagdíszítés. Külön érdekességként hat a három kőfelületre karcolt fedélszerkezet-terv. Lehet, hogy ezek az eredeti megoldásokat rögzítik, ma már egyik sem lelhető fel a templomban. Az 1640-es években rekonstruált templomhajó belső támpilléreinél sikerült a régi boltozat néhány bordacsomópontját megtalálni. A kerengő padlasterében előkerült egy, a nyugati templomtérbe átvezető ajtó, melynek a templom felől is nyoma van. Ez arra utal, hogy eredetileg is itt, a nyugati végen lehetett egy karzat, amit a Rákóczi-féle renováláskor nem állítottak helyre. A boltozat egyik bordáján rátaláltak egy bekarcolt névjegyre és az 1643-as évszámra, ami megerősíti az újraboltozás eddig ismert dátumát. A kőelemeken a mesterjegyek számtalan variánsa fedezhető fel.

A legérdekesebb falfestménytöredék a csonkatorony XVIII. században kialakított dongaboltozatos emeleti helyiségében bukkant elő: a lándzsás Pallasz Athéné tűnik fel a bagollyal és a kakassal, s egy kiolvashatatlan felirattal valamint könyvekkel. Ez egyértelműen utal arra, amit az iskolatörténetből is tudunk: itt volt a kollégium könyvtára a XIX. század elejéig. A kerengő és a csonkatorony most új rendeltetést kap, valószínűleg kiállítási térként fognak szolgálni.

A templom restaurálást követő felavatására és megáldására a Kolozsvári Magyar Napok nyitóünnepsége keretében 2015. augusztus 16-án került sor méltó szertar-

tással. Az előfohászt Bibza Gábor esperes mondta, majd Kató Béla püspök, a templom lelkésze hirdette az igét a 150. zsoltár alapján. „Ez a nap nem csak az erdélyi magyar reformátusok, hanem a Kárpát-medencei magyarság ünnepe is”, szögezte le. A továbbiakban szót kapott Fazekas Zsolt parókus lelkész, Nagy Péter főgondnok, Emil Boc polgármester és Horváth Anna alpolgármester, Balogh Zoltán, az Emberi Erőforrások Minisztériumának vezetője. Az utóbbi a kolozsvári magyarság eddigi szerepét méltatta és jövőjét fürkészte. Maksay Ádám, az egyházkerület építészeti előadója, a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság alelnöke, a munkálatok összefogója köszönetét fejezte ki mindazoknak, akik a restaurálásban részt vettek és segítségére voltak. Az ünnepség folyamán a művészi műsorban a Református Kollégium kórusa énekelt, orgona-, furulya- és hegedűszámok szólaltak meg.

Minden résztvevő kézhez kapta a restaurálás művészettörténész szakértőjétől, Weisz Attilától összeállított *A templom* című 28 lapos, számos fényképpel illusztrált emlékfüzetet, mely nemcsak leírja a templomot, hanem a restaurálás menetét és a műtörténeti felfedezéseket is bemutatja. A bevezetőt jegyző Fazekas Zsolt lelképásztor a zsoltáráróval vallja: „Boldogok, akik házában laknak, szüntelenül dicsérhetnek téged!”

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Esterházy János*: A kolozsvári Boldog-Asszonyról címzett minorita, jelenleg evang. reform. egyház történeti és építészeti leírása. *Archaeologiai Közlemények* IV. k. 1864. 3–8.
- Kelemen Lajos*: A Farkas utcai református templom. In: *Uő.*: Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1982. 45–53.
- A kolozsvári Farkas utcai templom címerei. *Entz Géza és Kovács András* tanulmányaival. Budapest–Kolozsvár, 1995.
- Herepei János*: A kolozsvári Farkas utcai református templom és kollégium történetéből. Kolozsvár, 2004.
- Papp Szilárd*: A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515. Bp., [2005]
- Gaal György*: Kolozsvár. Történelmi városkalauz. Barót, 2011.
- [*Weisz Attila*.] A templom. [Kolozsvár, 2015.]

A SÁROSPATAKI TANÍTÓKÉPZŐ

Az épület nyugati szárnya eredetileg kaszárnyának épült, és közvetlenül az I. világháború előtt alakították át, egészítették ki a mai formájára ún. felső-magyarországi reneszánsz stílusúra.

Az építésszek: Lechner Jenő és Varga László.

Az épület jelenleg az Eszterházy Károly Főiskola Comenius Karának ad otthont.

HALÁSZ PÉTER

Virágim, virágim, szép csukros virágim...
A virág szerepe a moldvai magyarok életében

Az egykori Etelközben, vagyis Moldvában élő magyarok hagyományos népi műveltsége a Kárpát-medencén belül élő magyar népességhez hasonlóan számos olyan archaikus vonást őriz, amit már csak ott, a Kárpátoktól keletre eső területeken lehet összegyűjteni és megmenteni a magyar művelődéstörténet és a tudomány számára.

Amikor a hagyományos növényismeretről beszélünk, nem lehet és nem is szabad megkülönböztetni a racionális és az irracionális tudásanyagot, hiszen a csángók szájhagyományon alapuló ismereteiben és értékrendjében a kettő nemhogy elkülönülne, de éppenséggel szoros és természetes egységet alkot. Ebből a nagy, szerves népi tudásból most önkényesen kiragadva, a *virágera* vonatkozó általános ismereteket foglalom össze.

A növénynek rendszerint a virág a legfeltűnőbb, leginkább észrevehető és talán legjobban számon tartott része. Kiskertben, templomban, ablakban, vázában szinte kizárólag, s – nem mértem föl, de – talán még a különféle teák és fürdők elkészítése során is inkább, vagy legalább annyira használják, mint a növény egyéb részeit. A *virág* fogalmát a népismeret természetesen nem biológiai szempontból értelmezi – a *fejlettebb növények ivaros szaporodásra módosult hajtását, a kalászt nem tekinti virágnak* –, hanem elsősorban a szépséggel, az illattal, különösen pedig a hasznossággal köti össze, tehát azt tartja virágnak, amit a mindennapok során *virágként* ismernek és használnak. Így eszükbe sem jut virágnak tekinteni a fűféle egyszikűek – növénytanilag azonos rendeltetésű – kalásztát.

A fogalomra a moldvai magyar nyelvterületen gyakorlatilag kizárólag a *virág* szót használják, ami Bárczi Géza szerint¹ ugyanabból az ismeretlen eredetű töből származik, mint a *virít*, vagy a *virul*. A TESZ szerint 'virág' szavunk „ősmagyar kori szóhasadás eredménye, a világ (fény, világosság) szó elkülönült változata”.² Még a Románvásár környéki, úgynevezett északi csángóknál is magyar neve használatos, és a XX. század elején az északi-csángó szótár szerzője a *virág*, *virágas*, *virágvasárnap*, *virágghiet*, *virágszál* szavakat gyűjtötte össze.³

¹ Bárczi Géza: Magyar szófajti szótár. Bp., 1941.

² Benkő Loránd (szerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESZ). Bp., 1967–1984.

³ Wichmann, Yrjö: Wörterbuch des Ungarischen Moldauer Nordcsángó und des Hétfaluer Csángódialekt nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt. Helsinki, 1936. 170.

Szerepel a *virág* szó több szólásban és nyelvi leleményben is. „*Minden virágnak van árnyéka*”, vagy „*E virág gyet szép, okkor szakisszák le*,” mondják a Román környéki csángók.⁴ *Virágdzsermeknek*, *virággyermeknek* nevezik a leányanya gyermekét; „*virágból van*”, mondják rá Kalugarénben. Utalás ez arra, amit Magyarfaluban – és bizonyára máshol is – mondanak, hogy Szűz Mária virágot szagolt a Paradicsomkertben, s abból lett a Jézuska.⁵

A régi csángó házakhoz tartozó *virágoskert* általában a ház mögött volt, de az új házas telkeken már az utca és a ház közötti néhány méter széles területen, vagy éppen a kerítés és (ahol van) az árok között nyílnak, illatoznak a csángó asszonyok virágjai. A Bákó melletti Tamásban a következő kerti virágokat vették számba a XX. század derekán arra járt néprajzgyűjtők: *űszirózsa*, *pápporgó*, *kukónavirág*, *szalmavirág*, *pilangóvirág*, *tángyérvinág*, *botoska*, *rezeta*, *busziók*, *csercsilics*, *gyopárvirág*, *ablakvirág*.⁶ A hiedelmek világának számos területén szerepel a virág, mondhatni az emberi élet minden szakaszában meghatározó helyet kap a fogantatástól a halálig, sőt még azután is. Ott van továbbá az ünnepeken, sőt bizonyos ünnepélyességet visz a hétköznapi mozzanataiba is.

A hagyományos moldvai paraszti világban általában ügyeltek arra, hogy a gazdasági növények magját ne újhholdkor vessék, mert akkor – mint mondják – csak *virágzik*, de nem *köt*. Ezért olyankor vetnek – magyarok és románok egyaránt –, amikor növekszik a hold, s már legalábbis félig meg van telve. Ezzel szemben a *virágmagokat* éppen akkor kell elvetni, mikor újul a hold, „*hogy jól virágozzanak*”.

Virágvasárnap pimpószentelés

A *virágszentelés* fontos mozzanata a csángók közösségi életének, és a megszentelt virágokat az élet számos területén használják. Valójában növénysszentelésről van szó, mert általában arra törekszenek, hogy ez a növény lehetőleg virág legyen, bár éppen a virágvasárnap *pimpószentelés*kor – koratavaszi kényszerűségből – rendszerint megelégszenek a fűz barkájával, ami botanikailag éppen olyan virág.

A nagybőjt hatodik, utolsó előtti hete a *virághét*, amit *virágvasárnap* zár le. Ezt megelőzi a *virágsütőtök*, a *virágpéntek* és a *virágszombat*. Általánosan ismert a virágvasárnap *pimpószentelés*. A *pimpó* a különböző fűzek barkájának egész Moldvában elterjedt magyar neve, virágvasárnapra azonban elsősorban az úgynevezett *pimpófa*, a kecskefűz (*Salix caprea*) barkás ágát viszik szentelni. A Román környéki csángó falvakban, legalábbis ahol még magyarul beszélnek, *máskáska* a neve. „*A pimpószenteléssel* – mondják – *arra emlékeznek, amikor kezdődtek Jézus Krisztus kénjai, mikor ment volt bé abba a városba, s evvel fogatták*” (Pusztina). Van a *pimpónak* a moldvai magyar nyelvjárásban több helyen ismert (vagy legalábbis sejtett) mondája, amelynek legteljesebb változatát Diószénben hallottam:

⁴ Wichmann, Yrjö i. m. 1936. 201.

⁵ Iancu Laura: Johófiú Jankó. Magyarfalusi csángó népmesék és más beszédek. Szerk.: Benedek Katalin. Velençe, 2002. 62.

⁶ Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő: A moldvai csángó népművészet. Bukarest, 1981. 28.

Virágvasárnapi pimpószentelés (Pusztina, 1997)

„Jézus, mikor volt hogy keresték őt, akkor monta a sipkefának, hogy hajoljon le így, rejcse őt. S az nem hajlott le. S akkor monta Jézus: No, amejik elhalad melletted az egész, letöjpen. No, s ha elnennenek, nem letöjpek s szitkolóznak? Átalhaladott aztán Jézus egy patakön, s a pimpó lehajlott, s rejtette. S monta Jézus: No, tőled nélkül ne máj legyen szolgálát a misére. S akkor azért mennek virágvasárnap az asszonyok pimpóval a misére.”

A szentelni való *pimpó* gyűjtésének nincsenek kötött formái. Csak Jugánból és Magyarfaluból ismert, hogy virágszombaton gyűjtötték a szentelésre való *pimpót*. Gyermekek szedik, felmásznak érte a fára. Van, ahol először a paphoz viszik, s ő osztja ki a megszentelt ágakat. Vizántán ez a *megyebíró* dolga. A szentelésig hűvös helyen tartják a *pimpós* fűzfaágat, hogy virágvasárnapra ne nyílják ki a barka. De egyébként is az a rendje a dolgoknak, hogy a gyűjtött virágokat szentelés előtt nem szabad bevinni a házba, mert akkor *„nem tojnak a tyúkok”*, vagy *„eltojnak a tyúkok”*, valamint azért, hogy *„jól köccsenek a kotlók”*. Szentelés után már benn van a helye a házban, mégpedig igen megbecsült részen, a *kép után*, vagyis a szentkép mögött. Ügyelni kell rá, hogy a szentelt *pimpó* *„ne essen a földre, ne tapodóggyék”*.

Virágvasárnap valamennyi misén szentelnek *pimpót*. Régebben ilyenkor megkerülték a templomot, ezt egyre több helyen elhagyják, ami az idősebb hívek nemtettségét váltja ki. Acélfalváról, Bogdánfalváról, Buteából, Dzsida falváról, Frumósából, Jugánból, Kickófalváról, Magyarfaluból, Pusztinából, Szabófalváról és Vizanteából ismeretes, hogy a *pimpó* szentelésekor még a XX. század utolsó tizedében is megkerülték a templomot. A helyek sokfélesége mutatja, hogy a szokás korábban általános lehetett, fennmaradása főként a helybéli pap hagyományellenességétől függ. Maga a szentelés vagy a templom előtt, a szabadban történik (pl. Pusztina, Szerbek, Szolonc-

Nagyboldogasszony napi virágszentelésre
készülő csángó asszony
(Külsőrekecsin, 1969)

ka), vagy benn a templomban úgy, hogy a hívek középen állnak két sorban (pl. Diósén). Esetenként egyéb növényeket is szenteltettek ezen a napon.⁷

A virágvasárnapon megszentelt *pimpó* sok mindenre használatos, elsősorban bajelhárításra szolgáló szentelmény. Felhasználásának egyik területe a *nagyidő*, a vihar eltérítése. Mikor „*nagyidő, csattanás, miféle közeledik, görget, jegel, reatesszük a tűzre a szobában a szentelt burjánnyokat, hogy ne jöjjön a jég*”, mondják Pusztinában. Alkalmazásának másik területe a gyógyítás. *Megijedi*, fülfájós gyermeket, de olykor felnőttet is, ezzel *füstölnek* meg. Közvetlenül a szentelés után, a templomban is „*le kell nyelni*” a szentelt *pimpóból* három szemet *gelka* ellen, hogy „*ne sérjék a nyakad*”. Frumószában, mikor sütöttek valamit, egy ág szentelt *pimpót* tettek a kemencébe. Állatok gyógyítására is használják: Diósénben, Dzsidadalván, Lészpeden,⁸ és bizonyára máshol is, szentelt *pimpóval* füstölik a tehén tőgyét ellés után, hogy a tejét el ne vegyék, vagy meg ne rontsák. Bogdánfalván a virágvasárnapi miséről hazatérve megvergetik állataikat a szentelt *pimpóval*, hogy a betegségtől megvédjék őket.⁹ Klézsén szentelt *pimpó* füstjével, párájával csalogatják ki a mezőn elalvó gyermekből a száján át bebújt kígyót.¹⁰ Diósénben a holdkórost füstölik szentelt virágokkal, hogy elaludják.¹¹ A következő esztendő hamvazószerdáján az előbbi virágvasárnapkor szentelt *pimpó* elégetésével nyerik a *hammazáshoz* szükséges hamut.

Virágszentelés Nagyboldogasszony napján

A nyári virágokat Nagyboldogasszony napján, augusztus 15-én szenteltetik. Úgy tartják, hogy ezen a napon az egész mező minden burjánját megszenteli a Boldogságos Szűz Mária, de még jobb, ha külön is elmennek velük a templomba. Van, aki csak néhány szálát visz, de a legtöbben arra törekednek, hogy lehetőleg minél többféle növényt szenteltessenek. Ilyenkor nem számít a virág szépsége, illata, hiszen a szentelést követően nem a növény természetes adottságait használják, hanem a szenteléstől kapott erejét hasznosítják: a virágvasárnapon szentelthez hasonlóan beteg, „*megijedi*”

⁷ A virágvasárnapi szokásokról bővebben lásd: Halász Péter: A moldvai magyarok tavaszi ünnepköre. Kriza János Társaság Évkönyve 8. Kolozsvár, 2000. 233–275.

⁸ Bosnyák Sándor: A moldvai magyarok hitvilága. Folklor archívum 12. Szerk.: Hoppál Mihály. Bp., 1980. 120.

⁹ Fazakas M. Izabella: Az egyházi év ünnepei Bogdánfalván. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 5. Dolgozatok a moldvai csángók népi kultúrájáról. 1997. 332.

¹⁰ Bosnyák Sándor i. m. 170.

¹¹ Bosnyák Sándor i. m. 164.

Boglárkának nevezett kerti virág
(Külsőrekecsin, 1998)

gyermeket, *megrontott* tehenet füstölnek, *nagy-idő elejibe* füstölődnek.

A különböző népszokások alkalmával használatos *virágos pálcá* nyilvánvalóan onnan kapta a nevét, hogy részben, vagy egészen virágokból készült, vagy azzal díszítették, s ezt a nevet megtartotta, noha ma már inkább színes szalagok, papírcsíkok díszítik. A *virágos pálcának* a *nuntában* van szerepe, leginkább hívogatáskor, de ha fiatal halott temetésére kerül sor, onnan sem marad el, s ilyenkor a pálcán lévő virágokat Diószénben temetés után bedobják a sírgödörbe.¹²

A virág kultikus jelentősége

Már az eddig elmondottakból is látható, hogy a virág mennyire szerves része volt – és jórészt az ma is – a moldvai magyarok hagyományos életének, *műves- és ünnepnapjainak*. Mutatja ezt a virág kultikus megbecsülésének számos jele. Így Pusztinában – s bizonyára máshol is – úgy tartják, hogy „*aki a virágokat szereti, öntözi, grézsilja, az annyi, mintha Krisztust grézsilná, mert ő fél volt virágozva*”. Számos tilalom igyekszik korlátozni a virágok leszakítását, kezdve azzal, hogy a temetőben csak a harangozóné szedhet virágot, de ő is csak a templom vagy valamely útszéli kereszt díszítésére. Lányikból jegyezték fel: „*Ha virágot szakít, akkor valaki meghal a rokonságból*”;¹³ Klézsén pedig egyenesen azt tartják, ha valaki virágot tép, az gyermekhalált okoz.¹⁴ Egy somoskai asszony így emlékezett: „*Mikor a kislányom meghót, előtte két hétvel azt álmodtam, hogy a kertben virágot szedtünk*.”¹⁵ De nem csak a temetőben, sehol sem tartja a hagyomány helyénvalónak a céltalan virág-szedést. Somoskán hallottam még 1978-ban: „*Ha a mezőn letépsz egy virágot, egy gyümölcsöt, akarmit, egy kalászt... haszontalan, mert aztán eldobod, akkor a jég elveri azt a mezőt*.” Az *ikres virág* – akárcsak a gyümölcs – hatásának tulajdonítják, ha a várandós anyának ikrei lesznek: „*ha leszakasztja az ikres virágot, akinek két bongja van egymás mellett, és azt szagolja, amikor terhes, akkor abból es ikre van*”, tartják Klézsén.¹⁶ Több helyen is úgy tudják, hogy „*Ha a viselő asszony virágot tesz a kebelibe, és elfelejti, hogy betette, akkor jegy lesz a gyereken*”.¹⁷

¹² Hegedűs Lajos: Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Bp., 1952. 178.

¹³ Bosnyák Sándor i. m. 144.

¹⁴ Bosnyák Sándor i. m. 142.

¹⁵ Bosnyák Sándor i. m. 144.

¹⁶ Bosnyák Sándor i. m. 188.

¹⁷ Bosnyák Sándor i. m. 187.

Az álomban megjelenő virág általában rosszat jelent, csak Magyarfaluból¹⁸ és Diószénből¹⁹ van olyan adatunk, hogy a virág az álomban jót, örömet jelenthet. De a virággal való álom az esetek többségében „szűzfűjást, szűszakadást, ijedséget jelez”,²⁰ a diószéniek szerint „virág az álomban azt jelenti, hogy fiatal hal meg”. „A piros hamar halál. Uljan szép rózsákat vittem a temetőbe, és haltak meg ifjak, akiket én üsmeretem. A virág es halál, ha leszakítja.”²¹ Ezen kívül még számos helyzetben van együtt a virág és a halál. Pusztinában halottak napján többen olvasót raknak a sírra virágból. Az olvasó tíz titkát sárga botosból, a tíz titok közti szemet veres dumitrikából szurkálják a sírhely földjébe.²²

Talán jelképek is szép, amikor az elhunyt által a mezőn gyűjtött sokféle vadvirággal tömlik ki azt a párnát, amely a koporsóban a halott feje alá kerül. Erről szinte minden településen hallottak, de csak Pusztinából és Lábnyikból ismerünk részletesebb leírásokat. „Régen sokan csinálták – mondta a pusztinai Dani Péterné –, milyen virágot kaptak a mezőn. Györgyina, botos, sárgibotos, melyet kaptak, meggyűjtötték. Nyárban, mikor a sok szép virág, fűek ott vannak a kertben, gyűjtik meg, és amikor meghalt, akkor megtöltötték virággal a párnáját. Azt mondták, a bódogságos Szűz Mária es virággal vót eltemetve. Csájnak valót, gyógyításnak valót vettek, azt díszes odatenni. Kóróját nem tették belé, csak a tetejét, a virágot. A kóró szúr a párnán. Több virágból gyűjtötte az asszon, s megszáraztotta, szépen eltette egy zacskóba. Mikor meghótt, a párnáját abból csinálták. Mint a csájnak valót száraztad meg, s úgy eltette. Mikor meghótt, akkor megvót. Gondolom, tehetett bele olyat es, melyik vót szentelt virág.” Csak azt a virágot tették a párnába, amit saját kezükkel gyűjtöttek. A szokás erősségét mutatja, hogy az 1940-es években Magyarországra menekült csángók közül idős asszonyok jó ideig még itt is gyűjtötték a halotti párnájukba való virágot.²³ Lábnyikban is szokás volt a virággal tömött párna, „hogy a hótt üljön ritta”.²⁴

Miként a temető óvja mágikus tiltásaival a virágokat, úgy maga a virág is védi, óvhatja az élet. Amikor egyedül hagyják a kisgyermeket, hogy a rosszak meg ne igézzék, meg ne rontsák, el ne cseréljék, Klézsén a gyermek mellére tettek egy szál virágot. Pusztinában pedig virágszirmokat ragasztottak a homlokára, mégpedig nyállal, ami már önmagában is a mágikus védelmet szolgálja.²⁵

Előfordul a virág számos más népszokásban, folklóralkotásban. Az úrnapi körmenetkor a kislányok virágszirmokat hintenek az útra,²⁶ az asszonyok kalibákat készítenek nyírfaágakból, virágokból, s a pap mindegyiknél imádkozik a hívekkel.

¹⁸ Iancu Laura: Néphit és népi gyógyászat a moldvai Magyarfaluban. Kézirat, 1996. 7. (Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár EA 27196)

¹⁹ Bosnyák Sándor i. m. 142.

²⁰ Lészped, Bosnyák Sándor i. m. 144.

²¹ Bosnyák Sándor i. m. 144.

²² Pálfalvi Pál: A pusztinai temető növényvilágáról. Kriza János Társaság Évkönyve 5. Kolozsvár, 1997. 146.

²³ Vrt István: „Elszakasztottad a testemtől én lelkeket.” A moldvai és a Baranya megyei csángók halottas szokásai és hiedelmei. Kriza Könyvek 8. Kriza János Társaság. Kolozsvár, 2001. 286.

²⁴ Csoma Gergely: Varázslások és gyógyítások a moldvai csángómagyaroknál. Pomáz, 2000. 62.

²⁵ Bosnyák Sándor i. m. 194.

²⁶ Fazakas M. Izabella 1997. 338.

Lakodalomkor és temetéskor is készítenek *virágos pálcát*, de míg a temetéskor használtat így nevezik, a *nunta*hoz valónak inkább *hívogatópálca* a neve. Ezt Klézsén a következőképpen készítették és használták: „... mikor a nunta indult meg, akkor a lányok eszehiútták, s a lányok csináltak egy szép botot, úgy hívták, virágos bot, s azt a lányok megköttek szép virágból. S mikor az a virágos bot készen vót, akkor a nyírásza megállott egy sarokban, s a keresztanyja, vagy egy nagynénje azt a botot megtáncoltatta. S azt a botot amikor táncoltatták, akkor sétáltak vele a házban elé, s vissza, s mondták:

Az ajtóig, s még vissza,
a gyűrűmet add vissza.
Vége lett a leányságnak,
mint a nyári virágszálnak,
hujujujujujuju!”

Klézsén és általában a Szeret mentén lévő csángó falvakban szokás volt, hogy „Mikor meghalt egy legény, vaj egy leány, annak csináltak ilyen virágos botot. S amikor kivitték a temetőbe, s eltemették, akkor a virágos botot odakötték a keresztjéhez, s az volt ott emlékül örökké. Volt olyan anyja, aki évente elment és megújította azt a virágos botot. Ez nálunk koszorú helyett szolgált, mert ott nem tettek koszorúkat”, mesélte Mekényesen a Klézsén született László Mihályné Benke Mária.²⁷ A koporsót vivőket a temetés után a *virágos pálcákra* tűzött kendőkkel, *szervetekkel* ajándékozták meg.²⁸

Virág a díszítőművészetben

A moldvai emberek és a virágok közti kapcsolat szorosságát mutatja, hogy nemcsak a templomaikban, temetőikben, kiskertjükben, ünnepeiken van szerepe és becsülete a virágnak, de az otthonaik falára feszített szőtteseiken, s a testükön hordott ruháikra hímzett motívumokban is megtaláljuk a különféle virágokat, vagy azok stilizált mását. Így van ez egyébként a szomszédságukban élő románoknál is. Szentimrei Judit már az 1950-es években felfigyelt arra, hogy a szőtteseiken és a varrottasokon a hímek nevei között olyan növénynevek szerepelnek, amelyeket a kertekben hiába keresnénk. „Keskeny és széles csíkok: náluk ezek a *kis-* és *nagyvirágok*. Érdekes – írja Szentimrei Judit –, én rózsával, liliummal, pünkösdirózsával a Csángóföldön sohasem találkoztam. Az *trandafil* volt, *liliák*, meg *buzsor*. De *virág, csokor* nyílt már a legegyszerűbb *beleznás* szőttesen vagy a vásáros gypjutarisznyán és a halottas ágy elé térgyeplő-festékesen. Formája a legkevésbé sem hasonlított a mi virágképzeletünkhöz, de színében, hangulatában veres alapon a fehér vagy sárgával szegett zöld vagy kék, fekete alapon a fehérrel szegett fehér csík felidézte a vasárnapi csokorba kötött kiskerti virágokat.”²⁹

Tehát a különféle virágokkal kapcsolatosan a Szeret menti csángók Moldvába kerülése óta eltelt évszázadok alatt kétféle folyamat következett be. A díszítőművészetben ábrázolt virágok megtartották a Kárpát-medencéből hozott nevüket és az akkori

²⁷ Bosnyák Sándor i. m. 226.

²⁸ Kós Károly: Csángó néprajzi vázlat (1949). In.: Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest, 1976. 145.

²⁹ Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő i. m. 279.

időkre jellemző „régí stílusú”, geometrikus jellegű ábrázolásmódot; a kertekben virágzók azonban a folyamatosan zajló „nyelvcseré” áldozatai lettek. De fogalmazhatunk úgy is, hogy a kerti virágok elnevezései jobban ki voltak téve az idegen hatásnak, mint az otthonok védelmében őrzött, sokszor a ládák fenekén lapuló szöttesek, varrottasok. „Érdekes még – írja Szentimrei Judit –, hogy a csángó Mezőségen az ágyvető és a lécsér *csokros*, de a keskeny csík már *vesztra* vagy *vreszta*. Pusztinán viszont 1940 előtt még *virágos*, csíkos tarisznyát szöttek. Sőt még ma is *virág*, ha *egyigés* keskeny – fehér, sárga vagy zöld – csíkok közé *kétigés* vagy *háromigés* fekete, veres vagy zöld sávot öltetnek.”³⁰ S hogy a moldvai románok díszítőművészetétől sem idegenek a különféle virágok, azt mutatják az egyes növényfajoknál előforduló motívumnevek, továbbá a Beszterce-völgyi bundákon szereplő *floricele* név is.³¹

A virág a folklórban

Már a hiedelmek elemzése során is szembetűnt, a különböző folklóralkotásokban azonban még egyértelműbb, hogy a virág a leány, a lányság jelképe, a virágszál leszakítása pedig a lányság elvesztését jelenti. Hogy a virághoz kötődő jelkép kapcsolata mennyire erős, azt minden fejtegetésnél jobban kifejezi az alábbi, trunkinak tartott, de a diószéni születésű Benke Jánosnétól, Szárászon gyűjtött dal. Az eredetiben a kétsoros képek az énekben rendszeresen megismétlődnek:

*A trunki leányok
Porondi virágok.*

*A dzsoszéni lányok
Buzori virágok.*

*A ketresti lányok
Őszirózsa szálak.*

*A bordzsest lányok
Nagyhegyi virágok.*

*A lányiki lányok
Erdei virágok.*

*A gajcsáni lányok
Nagyhegyi virágok.*

*Nagypataki lányok
Pataki virágok.*

*Somoskai lányok
Botosvirág-szálak.*

Telis-tele vannak tehát a csángó kiskertek szebbnél szebb virágokkal, amelyek arról üzennek, hogy fiatal lány van a házban, akinek van ideje, kedve, főként pedig igénye a kertbéli virágok gondozására. De a balladákban még ennél is gazdagabbak és átélésebbek a virágok és a virágoskertek párhuzamai. A Lészpeden gyűjtött, lányságát elvesztett, megesett lányról szóló balladában a tömlőre ítélt leány a virágaival sirattatja magát:

*Anyám, édesanyám,
Engedjen meg nekem,
Anyám, édesanyám,
Engedjen meg nekem:
Mennyei bé a kertbe,*

³⁰ Kós Károly–Szentimrei Judit–Nagy Jenő i. m. 273.

³¹ Pavel, Emilia: Portul popular Moldovenesc. Iași, 1976. 161.

*Nejzem meg virágim,
Mennyekek bé a kertbe,
Néjzem meg virágim!
Virágim, virágim,
Szép csukros virágim,
Virágim, virágim,
Szép csukros virágim,
Földre lehulljatok,
S ingem sirassatok,
Földre lehulljatok,
S ingem sirassatok!*³²

Ugyancsak a virággal fejezi ki a dalban választottja iránti érzelmeit a szerelmes klézsei legény:

<i>Tavaszi szél vizet áraszt,</i>	<i>Vetek rózsát, vetek árpat,</i>
<i>Virágom, virágom,</i>	<i>Virágom, virágom.</i>
<i>Minden madár társat választ</i>	<i>Közepibe csokros rózsát,</i>
<i>Virágom, virágom.</i>	<i>Virágom, virágom.</i>
<i>Há én immár kit válasszak</i>	<i>Árpat, búzát learatom,</i>
<i>Virágom, virágom,</i>	<i>Virágom, virágom.</i>
<i>Én tégedet, te ingemet,</i>	<i>Csokros rózsát megválasztom,</i>
<i>Virágom, virágom.</i>	<i>Virágom, virágom.</i> ³³

Egy Klézsen gyűjtött dalban az apai bánatomból miatt nekibúsult, s „világgá ment” leány álmában úgy érezte, hogy

<i>Hegyen, földön járogatok vala,</i>	<i>Ágból, bogból, fehér liliomból,</i>
<i>Virágecskát szedegetek vala,</i>	<i>Cifra piros kósai rózsából,</i>
<i>Bokrétába kötögetem vala,</i>	<i>Ágból, bogból, fehér liliomból,</i>
<i>Bokrétába kötögetem vala.</i>	<i>Cifra piros kósai rózsából.</i>

*S a virágja olyan az örömben,
Szép illatja szálljon a szívemre,
Szálljon, szálljon, csak megvigasztaljon,
S a jó Isten ingem el ne hagyjon.*³⁴

A növényeknek és a virágnak a moldvai magyarok életében, gondolkodásában, életérzésében betöltött jelentőségét talán legszebben a Pokolpatakról – most Kicsipatak – való, „a virágszázból vált leány meséje” fejezi ki. Nem más ez, mint az ember – természetesen leány – és a virág népmesékben gyakran előforduló átváltozásának, „metamorfózisának” szép, költői megformálása:

³² Kallós Zoltán: Balladák könyve. Szabó T. Attila gondozásában. Bukarest, 1970. 202.

³³ Pozsony Ferenc: Szeret vize martján. Kolozsvár, 1994. 98.

³⁴ Pozsony Ferenc i. m. 74.

Hát éccer vót egy bojér s az a bojér mindég járt trészurávol. Az mént el vezetőjével e temetőnél. Hát ulyan szép virág ki vót nyilva e temetőbe! Asz mongya vezetőjének: »Herety te – aszongya –, aszt a szép virágot szakazd le! Ilyen szép virágot mék sohasém láttam.« Őlménén a vezetője, lészakasztotta aszta virágot s hazavitte. Mikor hazavitte, bévitte ja szobájábo s bétette ja pohárbo. Annak a bojérnak még nēm vót felesége. Hát ű még másnap még befókták a trészurábo a lovakot, elment a vezetőjével. De még a szolgák künn dolgoztak, hát halyák: ulyan szép énekszó van ott e bojérnak e szobájábo. Asz mongyák, hoty: »Hát mi énekélne ott a bojérnak a szobájábo?« »Hát nēm tuggyuk.« Mikor hazajér a bojér, leszálott e, mikor a bojér Őlmént hazunnat, akkor az e virákszál vállott éty szép lejányé. Nekifogot főzögetni, süött, főzött, az asztálna elérette. Mikor a bojér ménd be az ajtón, akkor ő még vállot virággé s félült az ablakra. Hát, no mikor béménén, aszongya ja bojér szulgának: »Ki járt e szobábo?« »Hát, ű ulyan szépén énekel – asz mongyák a szulgák – de nem tuggyuk, hoty ki jár bé.« »Hát it van – aszongya – főzve, süttve, hoty ki járt lész bé a szobámbo?« Hát asz mongyák a szulgák, nem tuggyák. Másnap meg Őlménén az a bojér e vezetőjével. Mikor elhaladott, az a virág még vállot lejányé, mék fogot főzni, sütni. Ulyan szépén énekelt. Mikor hazaért a bojér, ű még elérette az asztálna, készen vót, akkor mént az ablakon a pohárbo bé, vállot virággé.

Akkor hát no mék kérdi szulgákat: »Mos sē láttátok, hoty ki járd bé szobámbo?« »Nem.« Hát akkor ő az gondúlta magábo, az a bojér, hogy harmadikszor hát ű teszi magát, hogy ő Őlménén, hogy ő aszt kapja mék kicsida. Hát az a virág még lejányé vállott, ő még elkezdött énekelni szépen, főzni, sütni. De a bojér még nem mént el hazunnat, hanem ő mék kileste. Mikor ő ulyan szépén énekelt, főzni fogot, mék sütni, akkor kinyitá az ajtót akkor meglátta, hotyhát éggy igen szép lyány vállott abbul e virágból. No asz mongya az a bojér: »Hát immá te nekēm feleségēm kél légy!« »Nēm bírhatok – aszmongya – magának felesége lenni, mer ha ingēmēt meksüt e nap, akkor ém mekhalok!« »Nēm baji!« – monta bojér annak e lyánnak, annak, melik virágból vállot, lyánnnyé vállott. »Hát, nēm baj, én csinálók ulyan palátokot, hoty tégedét a nap nem süt még.« Jó, belééggyezett az a lyány, hogy megmarat feleségének.

Csínált és az a bojér ulyan naty palátokot, hogy út e nap sohasē sütté. Hát, tót-mút az üdö, születét nekik éty kis fíjujuk. Az a kisfucska megnőtt akkorára, ott e palatába sétált, mék kiment a fászerék alá. Hát küzsgyerék mént lábon s kiment e napfénnyre, az édesannya mék kinyúl a gyerek után, hogy nē mēnnynē ki napfénnyre. Akkor neki mék sütté e nap e kezit s akkor ujra mekhót s elmaratt az a kisfjucskájo mégint árván. Mékhát, mék kinőtt a temetőbe éty szép virákszál belölle.³⁵

Ez a mese – vagy ha úgy tetszik: a génjeinkben hordozott emlék – azokat az időket idézi, amikor az ember még szerves része volt az őt körülvevő világnak. Vagy legalábbis még éltek közöttünk olyanok, akik különös kegyelmi állapotban át tudták lépni azt a válaszfalat, amit az ember bűnbeesését és a paradicsomi állapotokból való kiűzetését követően önmaga emelt, vagy legalábbis vont maga és kisebbik testvérei: az állatok és a növények közé.

³⁵ Hegedűs Lajos i. m. 162.

A tájszavak jegyzéke

ablakvirág: muskátli (*Pelargonium*)

beleznás: kétnyűstös szövési mód, egy vastagabb és egy vékonyabb szállal³⁶

botos, botoska: büdöske (*Tagates*)

burján, burjány: vadon nőtt növény

busziok: bazsalikom (*Ocimum basilicum*) [busuioc: ua. rom.]

buzor, buzsor: bazsarózsa (*Paeonia*), [bujor: ua. rom.]

csattanás: mennydörgés

csercsilis, csercsele virág: fuxia (*Fuchsia*) [cercei: fülbevaló, rom.]

csipkefa, sipkefe: vadrózsa (*Rosa*)

dimitrika: krizantém (*Dendranthema*)

floricsele: virágocska [floricele: ua. rom.]

gelka, gilka: torokgyík, diftéria [gálci: ua. rom.]

görget: mennydörög

grézsil, grizsil: ápol, vigyáz (îngrijii ua. rom.)

gyet: teljesen, egészen (de tot ua. rom)

gyopárvirág: szalmavirág (*Helichrysum*)

heregy te: eredj te

ikres: kettős

jegel: jég esik

kósai rózsa: kassai rózsa (*Tagates erecta*)

kukónavirág: kisasszonypapucs (*Cypripedium calceolus*)

lécser: falra, padra, földre való szőttes [lăițar]³⁷

liliák: orgonavirág (*Syringa*) [liliac: ua. rom.]

máskáska: fűzbarka (É-csángóknál)

megjedt: sokkot kapott

nunta: lakodalom [nuntă ua. rom.]

nagyidő: vihar

nyaka: itt: torka

palátok: paloták

páporgó: oroszlánszáj (*Antirrhinum*)

pillangóvirág: ördögszem (*Scabiosa canescens*, *Sc. ochroleuca*)

pimpó: a kecskefűz (*Salix caprea*) barkája

porond: homokos vízpart [prund: ua. rom.]

rezeta: rezeda (*Reseta*)

űszirózsa: őszirózsa (*Aster*)

sér: fáj

sipkefa: rózsafa, gyepűrózsa (*Rosa canina*)

szalmavirág: szalmagyopár (*Helichrysum*)

szóba: tűzhely [sobă ua., rom.]

³⁶ Kós–Szentimrei–Nagy i. m. 420.

³⁷ Kós–Szentimrei–Nagy i. m. 440.

szűfájás, szűszakadás: szívfájás, szívszakadás

trandafil: rózsza [trandafir: ua. rom.]

traszura: hintó [trăsură: ua. rom.]

vesztra, vresztra: keskeny csík, sáv (vârstă: ua. rom.)³⁸

virágdzsermek: virággyermek, leányanya gyermeke

virághét, virághiet: virágvasárnap előtti hét

virágcsütörtök: a virághét csütörtöki napja

virágos pálca: lakodalomra hívogató, virágokkal díszített bot

virágpéntek: a virághét pénteki napja

Pozsárnyicát (orbáncfű, *Hipericum perforatum*), csombort (csömbord, *Satureja hortensis*) és egyéb növényeket szenteltető külsőrekecsini asszony (2008)

³⁸ Kós–Szentimrei–Nagy i. m. 456.

CSÉPÁNFALVY ZSOLT

A lőcsei Serédy-ház családtörténeti háttere A csepánfalvi Teőke család a nagytörténelem melléksodrában

A magyar történelmen végigtekintve kevés autonóm közösséget találunk, amely olyan elszántan védelmezte volna kiváltságait, előjogait, zárt nemzetiségi közösségeit, mint a szepesi szászok. Különösen igaz ez polgárságuk alkotta városaikra, amelyekből a jogilag idegen személyek befolyását mindenáron távol kívánták tartani. Nem csoda hát, ha utódaik évszázadokon keresztül büszkén őrizték azt a hagyományt, hogy „fővárosukba”, Lőcsére csak a XVII. század közepén nyerhetett jogot házbirtoklásra, városi polgárjogra az első magyar nemes. Volt azonban egy ház a korabeli lőcsei főtéren, amelyről csak keveset tudni: csupán annyit biztosan, hogy már az 1500-as évek közepe táján nemesi család kezébe került, igaz többé-kevésbé a városi vezetőség akarata ellenére. E ház tulajdonosváltásait, öröklődését megvizsgálva érdekes történeti összefüggéseknek lehetünk tanúi. Ahhoz, hogy megismerjük, mely körülmények vezettek a helyi viszonyok közt meglehetősen szokatlan eseményhez, nem árthat, ha megismerkedünk a résztvevő családok történetével.

Az alagi és a mikófalvi Bekény család összefonódása

Történetünket egy olyan család bemutatásával kell kezdenünk, amelynek eredetileg nem volt kapcsolata Lőcsével, a szász közösségekkel, de mondhatni még a Felső-magyarországgal sem. Az Alagi/Alaghy nevet a történelem során több család használta, de csak egyről mondhatjuk, hogy származása alapján viselte azt. Az *Alagi család* a Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye váci járásában, Dunakeszi mellett elterülő *Alagpusztáról* nevezte magát, mint ahogy az első ismert ősiük nevében – *Bachow de Olugh* (1328) – is szerepel. Nem részletezve a család további leszármazását, itt csak a történet jobb érthetősége szempontjából érdekes családfa részletre célszerű szorítkoznom.

Már 1383-ban említik *Alagi Miklóst*, akinek két fia *Balázs* és *Miklós* élt a XV. század első harmadában. Balázs 1437-ben még él, mert rokonának, Tamásnak özvegyével együtt pereskedik, de a következő évek történései és az, hogy ezt követően az oklevelek nem említik, valószínűsítik, hogy nem sokkal ezután utód nélkül halhatott meg. Testvére, Miklós mindent megtett a családi ág fennmaradásért, azonban *két házassága* (1. Almásy Afra; 2. Fancsali Lengendi Zsófia) ellenére sem sikerült fiú utódról gondoskodnia. Özvegy korában ismeretlen nevű nővérének és annak *Kürthy Miklóstól* született *Katalin* nevű leányának támaszaként lép fel.

Kürthy Katalin *mikófalvi Beken Dénes*hez, a buda-felhévízi prépostság kúriájának és vagyonának a provizorához ment férjhez, s a házaspárnak *Benedek* és *Gáspár* nevű fiai születtek. *Alagi Miklóst* unokahúga magához vette, s budavári otthonukban mindennel ellátva tartotta, az pedig hálából alagi, bágyoni, sikátori birtokait elzálogosította unokahúga férjének *Beken Dénes*nek 1472-ben. 1482-ben *Alagi Miklós* végrendeletében minden ingó és ingatlan vagyonát, minthogy közelebbi atyafia nincs, unokahúgára, *Kürthy Katalin*ra hagyta, kit annak házasságkötésekor gyermekévé fogadott. Ezekkel az intézkedésekkel a távolabbi rokonok öröklését kívánta megakadályozni. A végrendeletet *Alagi Menyhért* fia, *Mihály* s egy ugyanerről az oldalról való leányági leszármazó *Alberthy Miklós* meg is támadta, de Mátyás király ugyanez év novemberében a benne foglaltak alapján az iktatásra ad parancsot.

A férj, *Mikófalvi Beken*, vagy másként *Bekény Dénes*, a *Bél* nemzetség leszármazója, aki őse, *Benedek* nevéből veszi fel a *Beken család*nevet. A nemzetség a *Miskóc*z, *Őrsúr* nemekkel szembeni birtokszerző hadakozásokban az Egertől északra, a *Bél* völgyében, valamint a Sajó mentén birtokos családokra szakadt. A család elkülönült ágai közül a történet szempontjából érdekesek többek közt a *Sajónémeti* borsodi és *Mikófalva* hevesi falvakban birtokosok. A sajónémeti ágból származó *Beken Tamás* fia, *Péter* Mátyás király kancelláriai jegyzője atyafiságot ápolva a mikófalvi ággal nemcsak *Bél-SzentMárton* falu részbirtokosává teszi mikófalvi *Bekény Dénest*, de tisztséget is szerez neki Budán. Itt ismerkedik meg Kürthy Katalinnal, akivel családot alapít. Ezt követően *Dénes* mostohaszüleitől házat örököl, felesége révén pedig *Pest vármegyei* tehetős földbirtokos lesz.

Az *Alagi* javaknak *Bekény Dénes* birtokába kerülésében azonban nem nyugodtak meg a fentebb már említett *Alagi Mihály* és *Alberthy Miklós*. Olyannyira nem, hogy a vitás birtokrészekről javukra szóló, hamis iktatási okiratnak kiállításától sem riadtak vissza. Habár életüket megkímélték, birtokaik az ellenük perbe szálló *Bekény Dénes* birtokába kerültek, aki régi *mikófalvi* előnevét időközben – talán ennek is köszönhetően – *alagira* cserélte.

A vagyontalan *Alagiak* züllésnek indultak, alagi birtokaikban eztán *Bekény Dénes* volt az úr, akit ennek és nyilvánvalóan tudományokban való jártasságának kifejezésére *Alagi Bekény Dénes mesternek* vagy *deáknak* neveznek az okiratok. Hosszú lenne felsorolni azoknak a történéseknek, pereknek, adásvételeknek sorát, melyekkel alagi *Bekény Dénes* tovább gyarapította családja vagyonát, legyen annyi elegendő, hogy még *Beatrix* királynét is kész volt beperelni érdekei érvényesítése végett. Pereskedései mellett utolsó évei vallásos ájtatossággal és az egyház javára tett jótéteményekkel, alapítványok létrehozásával teltek. Az utolsó információ róla 1509-ből származik.

Fiai nem örökölték *Dénes* vagyonszerző képességét. *Benedek* még apja életében kezdi zálogosítani, eladni, lekötni nemcsak saját, de atyai birtokait is; úgy látszik folyton pénzsűkében volt. Három gyermeke közül egyikről sem tudunk, mint a család tovább folytatójáról; *Farkas, Mihály* és *Anna* apjuk utolsó, 1527-es említésekor még élnek, de további sorsukról nincs adat. *Alaghy Bekény Gáspár*, a másik fiú szintén a hatalmas vagyon elherdálójaként mutatkozik, s társadalmi helyzetét csak

Serédy Veronikával, a frissen emelkedésnek indult *Serédy Gáspár* leánytestvérével kötött házassága mentette meg. Ezt a helyzetet azonban nem sokáig élvezte, mert bátyja halálához közeli időben, ugyancsak 1527 táján elhalálozott.

A Serédy család, az Alaghy Bekények felvirágoztatója

Seredi, vagy a mai írásmód szerint *Serédy Gáspár* családjának származására két teória is létezik. Az egyik szerint a család a Pozsony megyei *Szeredtől* nevezte magát, ennek az állításnak azonban több kutató ellentmondott, s okmányokból sem ismerünk magát innen nevező családot. A másik, valószínűbb elképzelés szerint Gáspár családja azonos azzal a magát Mór és Székesfehérvár közötti *Sered* településről nevező famíliával, amely a Fejér megyei tárgyú oklevelekben rendszeresen szerepel. E település ma *Söréd* néven ismert, de 1566-ban *Seréd*ként említik. Némileg zavaró azonban, hogy az oklevelekben *Gáspár* apjával, *Miklóssal* nemigen találkozunk, annál inkább egy *Seredi Vasmak* is nevezett *István*mal. Nem kívánván igazságot tenni a kérdésben *Serédy Gáspár*ról annyit illendő megjegyezni, hogy tanulmányait többek közt Székesfehérváron végezte, ami Fejér megyei származását tovább valószínűsíti. Bolognai és ferrarai tanulmányai során nemzetközi kapcsolatokra tett szert, majd az egyházi pálya felé fordult, amelynek eredményeképp 1524-ben váci őrkanonok. 1525-ben mostohatestvére, *Serédy Veronika* férjének, *Alaghy Bekény Gáspár*nak akarván segíteni annak alagi birtokát veszi zálogba testvérével *Serédy Vas* (!) *Miklós*sal együtt. Nem sokkal ezután, a mohácsi vész évében királyi, majd királynéi titkár. Ugyanekkor II. Lajos a váradi egyházmegyébe küldi, hogy a török elleni háborúra pénzt szerezzen. A mohácsi vész után a Serédyek I. Ferdinánd pártjára állnak, kinek holtáig-holtukig hű emberei lesznek. Serédy Gáspár ekkor cseréli fel a politikát a katonasággal, s fegyverrel kezdi szolgálni választott urát. Már ekkor a reformáció feltétlen híve, sógorával, a már említett *Alaghy Bekény Gáspárral* egyetemben.

Alaghy János családja mint Serédy-örökös

Serédy Gáspár sógora halála után pártfogásába veszi annak özvegyét, *Serédy Veronikát* és gyermekeit *Alaghy Jánost* és *Annát*, akik a Bekény nevet elhagyva már csak *Alaghy*nak neveztetnek, s amely gyermekek neveltetését, párválasztását, mint azt látni fogjuk, folytonosan segílezi. Az özvegyet azonban nem soká kellett már támogatnia, az hamarosan kezét nyújtja *Alaghy Debreceni Gáspár*nak, aki annak ellenére, hogy vérségi kötelék nem fűzi az eredeti Alaghy családhoz, Veronika első férjéhez hasonlóan szintén egyszerűen csak *Alaghy Gáspár*nak nevezi magát alagpusztai birtokáról. Ebből a házasságból születik *Alaghy György*, *Menyért* és *Magdolna*, a későbbi *hassági Hassághy Farkasné*, akik János és Anna anyai féltestvérei.

Serédy 1528-ban a felsőmagyarországi jövedelmek adminisztrátora majd felsőmagyarországi főkapitány, s ugyancsak változó szerencsével harcol. Saját pénzen tartott katonaságnak, a fel nem vett jövedelmeknek s a folyamatosan az udvarnak nyújtott kölcsönöknek csakhamar meglett a jutalma: uralkodója hatalmas Zemplén és Szabolcs megyei birtokokat ruház rá, köztük Tállya várát, Nádasd és Izbugya abaúji javakat is íratnak nevére. Nemcsak világi, de jelentős egyházi birtokok is jutnak kezé-

re, többek között a szepesi prépostság javadalmai. Ugyanebben az évben Serédy Gáspárt Sárospatak plébánosaként találjuk, s tudni lehet róla, hogy a várost is a kezében tartja. Nem csoda hát, ha az egyház emberei megorrolnak rá, s hamarosan folytonosan bepanaszolják hatalmaskodásai, foglalásai miatt, aminek szerepe lehetett *Serédy Gáspár*nak a reformáció lutheri irányzatának mindenáron való terjesztésében. Olyannyira így volt ez, hogy 1540-ben V. Károly császár tanácsosa jelenti urának, hogy *Serédy Gáspár* Nádasdy Tamás mellett a magyarországi hitújítás legjelentősebb pártolója. Vallásossága abban is megmutatkozik, hogy az 1538-as nagyváradai béke és az 1542-es gyalui egyezmények alkalmával Ferdinánd képviselőjében, mint a béke elkötelezett híve tűnik fel. A kincstárnak nyújtott újabb jelentékeny kölcsönök fejében 1541-ben olyan birtokokkal lesz gazdagabb, mint Tokaj vára és tartozékai, 21 különböző szabolcsi, zempléni és egyéb faluban birtokrészek, Regéc vára és uradalma a falvakkal, valamint a leromlott tállyai vár ugyancsak a tartozék településekkel.

Közben árván maradt unokaöccsét, *Alaghy Jánost*, ki iránt atyai érzéseket táplált, Bártfára küldi tanulni. 1542-ben Erdélybe, a gyalui egyezmény helyszínére való indulásakor Ferdinándtól a gyulafehérvári püspökséget veszi zálogba, úgy hogy ha azt a király Alaghy Jánosnak adná, a zálogosítás érvényét veszti. Alaghy, kinek apja, s nagybátyja is a lutheri reformáció elkötelezett híve volt, Wittenbergben tanult tovább, majd Páduában találjuk 1546-ban.

Serédy Gáspár 1547-ben rögzített végrendeletében *György* testvérét, aki vagyonának javát öröklő, utasítja, hogy unokaöccsét, *Alaghy Jánost* az udvarba való behelyezkedésben segítse, s számára ellátmányt, évi 200 Ft-ot biztosítson. 1549-ben Serédy Gáspár az ország hatodik leggazdagabb földesurává lett. 1550-ben bekövetkezett halálát követően Pozsony megyei Szentgyörgyön helyezték örök nyugalomra; sírversét unokaöccse, Alaghy János írta.

Serédy halálát követően, 1556-ban az Izabella-pártiak – a volt, s ekkorra megfogyatkozott Szapolyai-párti urak – a török segítségével újra mozgolódni kezdtek. A testvére birtokait öröklő Serédy Györgynek azonban nemigen volt kedvére való, hogy az időközben kiújult két párti harcok közepette a regéci váruradalmat védelmezze János Zsigmond híveivel szemben, s elhalt testvére akaratában megnyugodva, azzal egy irányba mutatólag, már mint kassai kapitány a regéci vár kapitányságát rábízva a tanulmányaiból immár megtért unokaöccsre, *Alaghy Jánosra*. A közeledő veszélyt felmérő, a vár siralmas állapotát látó Alaghy hiába küld segítséget kérő üzenetet várából nemesi küldöttei útján többször is nagybátyjának Kassára, az nem kíván segíteni. Legvégül azt üzeni vissza unokaöccsének, hogy ha a várat a Habsburgok hűségén megtartja, úgy tulajdonosa lehet annak, ő (Serédy) lemond róla. A tanult Alaghy János gyors helyzetfelmérő képességének köszönhetően meglátja a felemelkedés, társadalmi előrelépés lehetőségét az egyébiránt elég kétségbeejtő helyzetben. Pénzt szerez a vár kijavítására, s a katonaság elmaradt zsoldját is kifizeti.

1557-ben Serédy György is meghal, halmozódott birtokait a család ezen ágának utolsó fiági leszármazójának, testvére, Serédy „Vas” Miklós fia, *II. Serédy Gáspár*nak örökíti. A birtokok között ott találjuk a regéci várat is, amelyben Alaghy János ma-

gát – mint aki azt saját erejéből megtartotta – már nem várnagynak, hanem nagybátyja nyilatkozata alapján is mint tulajdonos érezhette. A király a pereskedő felek között úgy tesz igazságot, hogy a két korábbi tulajdonos magtalan halála következtében visszaveszi, zár alá helyezi a várat. Alaghy pedig értve az udvar szándékát nem habozik pénzen kiváltani azt, így válik a hatalmas regéci uradalom négy megyényi birtokosává. Mindebben jelentős segítségére volt féltestvére, *Alaghy György* kancelláriai jegyző udvari ráhatása. Alaghy János nagybátyja példáján felbuzdulva nem felejtkezik meg rokonairól sem; amikor 1553-ban országos nemességet nyer I. Ferdinándtól, abban féltestvéreit *Alaghy Györgyöt* és *Menyhértet*, valamint egy távoli Bekény-rokont, *mikófalvi Bekény Ferenc* fiát, Farkast is részesletti.

1559-ben látja elérkezettnek az időt, hogy vonalát tovább örökítse, s feleségül veszi pásztói *Pásztóhy Katalint*, akitől két gyermeke, a korán elhalt *András* (született 1561 körül) és *Judit* (1563-ban említik) születik. Az állandósuló harcok arra készítették Alaghyt, hogy folytonosan megújítsa végrendeletét, öt hagyatékából a legutolsó, 1565-ös már jobbra gyermekei javára rendelkezik. 1567-ben bekövetkezett halála után a király *György* és *Menyhért* testvéreit nevezi ki a gyermekek gyámjával.

A helyzet akkor változik, amikor Pásztóhy Katalin *Thallóczy Bánffy Bálin*hoz nőül menve az új férj lesz az árvák gyámja s a vagyon elherdálója is egyben. Mikor pedig Bánffy a regéci uradalmat is kicsikarja magának, a rokonság és *Alaghy János* régi harcostársa és barátja, *Mágocsy Gáspár* – kinek árvái sorsát a véget érző Alaghy különösen a figyelmébe ajánlotta – végképp megelégtelte tevékenységét, s az időközben trónra lépett Miksa királynál emelt panaszt. Ettől fogva a jó gazda, *Mágocsy Gáspár* a kiskorúak vagyonkezelője, de ő sem mentes családi érdekei érvényesítésétől. Alaghy Juditot ugyanis tulajdon unokaöccsével, *Mágocsy András*sal házastítja ki, akivel az közvetlenül fivére halála után lép frigyre. Ebből a házasságból születnek *Gáspár*, *Ferenc* és a korán elhalt *Erzsébet*. Mágocsy Gáspár, a gyám unokaöccse gyermekeinek úgy próbálja biztosítani a korábban az Alaghy, most már a Mágocsy család hatalmának oszlopát jelentő regéci uradalmat, hogy elcsereéli azt Torna várával és városával valamint más birtokaival. Így *Mágocsy András* gyermekei kizárólagos urai lettek volna annak, kizárva az egyébként a szerzésben részt vevő *Alaghy Debreceni Györgyöt* és *Menyhértet*. Mágocsy András 6 évi házasságot követően halt meg, számos pert hagyva özvegyére és árváira, melyek még *Alaghy János*ról és *András*ról maradtak rájuk. Csapás csapást követve érte az özvegyet: először Erzsébet leánykáját, majd férje halála után immár egyetlen támaszát, *Mágocsy Gáspárt* is elvesztette, aki 1587-ben halt meg.

Alaghy Judit ebben a minden oldalról támadást rejtő helyzetből úgy talál kiutat, hogy elfogadja az ekkor egri várkapitány, valamint Heves és Borsod vármegyék főispáni tisztét viselő *I. Rákóczi Zsigmond* házassági ajánlatát. *Erzsébet* nevű egyetlen gyermekük később *homonnai Drugeth Bálin*thoz ment feleségül. Alaghy Judit valamikor 1591 után halhatott meg. Bizton állítható, hogy az addig köznemesi állású felsővadászi Rákóczi család felemelkedését az Alaghy-javak alapozták meg. Szerencsésebbek lévén, mint a vagyon előző szerzői és gyarapítói több generáción keresztül Erdély főurai, fejedelmei voltak. *Zsigmond* felesége halálát követően meg-

közelítőleg egy év múlva *Gerendi Anná* vette feleségül, és az elsőként születő, *I. Rákóczi György* fiával fejedelmi dinasztiát alapított, miközben a címet 1607-től már maga is viselte több éven keresztül.

Alaghy Anna: a Serédy-ház öröklése

Serédy Gáspár unokahúgaról, *Alaghy Anná*tól szintén gondoskodott: *Figedy Péter*rel, nagykövesdi várának prefektusával házasította ki. Hozományul löcsei házát adta, továbbá 500 magyar forintot biztosított neki. Erről a *Figedy Péter*ről kevés adatunk van, nem illik bele az ilyen néven élő, ismertebb családba a noszvaji Figedyek nemzedékrendjébe. Abból, hogy korábban Alaghy János többek közt egy *Figedy Mihállyal*, fügedi (Fügöd a regéci uradalom része) birtokossal kerül összeütközésbe a családot talán abaúji gyökerűnek tarthatjuk. *Fügedy Péter* szerepel Gömör vármegye jegyzőkönyveiben (1579–80) is. A Figedyek Gömörben több helységben birtokosok, így Abafalván 1480 körül, Dúlházán 1487-ben, Jánosiban, Lekenyén 1482-től, Lénártfalván 1480 előtt, Elekesföldén a XV. században, Szentkirályban 1487-től, mind a Forgách családtól vett zálogjogon. 1549-ben Serédy Gáspár és egy bizonyos Figedy Péter Legyesbénye (Abaúj) birtokosai között szerepelnek. Ugyane Figedy Péter szerepelhet Zemplén megye 10 portán aluli birtokosai közt 1553-ban.

A legérdekesebb adat azonban, amely talán megadja a család szepesi szereplését is, *máriási és batizfalvi Máriássy István*, Szapolyai I. János király nevelőjének, szepesi kapitánynak, a löcseiek legnagyobb ellenségének végrendeletében foglaltatik. Ebben István úr nővére, *Máriássy Katalin*, *Belszéki Zelena Gergelyné* unokájának, *Figedy Péter* név szerint nem említett fiának egy aranyozott kupát hagy. (E *Zelena Gergely* egyébként állítólag cseh származású huszárkapitány, aki 1470-ben testvércével Egyeken birtokos, s később, 1490-ben a borsodi Bükkábrányban – Alsóábrány, Egyházásábrány – is egy ideig résztulajdonos, s mint *Sasvári István* testvére említetik).

Alaghy Anna és *Figedy Péter* tehát nászajándékkul kapták Serédy Gáspár löcsei házát. Érdekes azonban, hogy a ház mindaddig nem került birtokukba, míg Serédy Gáspár meg nem halt. *Figedy Péter* ugyanis csak 1550. november 19-én jelentkezik Lőcsén, hogy az addig a városnál zálogban lévő házat Ferdinánd király parancsára adják át neki. A zárt löcsei szász polgárság azonban meglehetősen idegenkedik egy magyar nemes „polgártárs”-tól, aki nem ismeri szokásaikat, törvényeiket, de valószínűleg még nyelvüket sem. A parancsnak mégis engedelmeskedni kell, s a városi tanács úgy dönt, hogy ha Figedy s bárminemű leszármazói meghajtják magukat a löcsei jog s a szász törvénykezési szokások hatalma előtt, azaz mindenben követik az ottani polgárookra vonatkozó szabályokat, s minderről írásban is hajlandó Péter nyilatkozni, nem állnak a parancs útjába. A megegyezést a szepesi prépostság írásban is rögzíti. Visszas a helyzet. Ugyanis a valószínűleg kisenemesi származású Figedy és utódai csak mint polgárok birtokolhatják a házat. A városi előjárók tehát ravaszul elérték, hogy semminemű kiváltságot ne élvezzenek társadalmi helyzetükből adódóan. Így a kérelmezők joga igen, de a városi jogszokások nem szenvednek csorbát még egy királytól érkezett parancs ellenére sem. Arra, hogy a ház miként s főleg ki-

től került *Serédy Gáspár* birtokába, nincs egyértelmű bizonyítékunk. A család későbbi pereskedései és Serédy vagyonszerzései azonban szolgálnak némi lehetséges magyarázattal.

1582-ben az immár elhunyt *Alaghy (Debreceni) Magdolna*, Alaghy János féltestvérének utódai, a *Hassághy* gyermekek pert folytatnak Alaghy Judittal bizonyos jekelfalusi porció és a lőcsei ház tulajdonlásáért. A Hassághy gyermekek jogaikat Serédy Gáspár és Alaghy János végrendeleteire hivatkozva kívánják érvényesíteni. Az ezekben az okmányokban foglaltak tehát látszólag ellentmondanak a korábbi, az Alaghy Annának Serédy Gáspártól történt adományozásnak, melyet nászajándék címen tett. Az ellentmondás feloldását pedig Fígedy Péter és Alaghy Anna gyermekének Fígedy Annának házasságában találjuk meg.

Mikor *Fígedy Péter* a lőcsei házat 1550-ben átveszi, birtoklásra nem egyedül érkezik a városba. Vele van felesége, Alaghy Anna és az ekkor még valószínűleg kiskorú leánya, *Fígedy Anna* is. A család mintegy 12 éves lőcsei tartózkodása alatt ismerkedhetett össze *csepánfalvi Teőke III. Kristóffal*, *Teőke Lénárd* lőcsei lovaskapitány fiával, *Teőke Jánosnak*, szintén a lőcsei magyar lovasok kapitányának fivérével. A kapcsolat érdekességét a *Teőke* és *Serédy* családtagok korábbi egymáshoz viszonyulása adja, melyhez az alábbiakat szükséges ismernünk.

Amikor 1526 és 1528 között Serédy Gáspár legjobban emelkedik, Szapolyai I. János király táborában feltűnik egy régi szepesi családból származó, jóval kisebb hatalmú és szerényebb hadászati erőkkkel büszkélkedhető nemes, bizonyos *csepánfalvi Teőke Kristóf*, a családban ilyen néven az első, aki lengyel zsoldos seregtestek élén kisebb győzelmekkel, s annál nagyobb, túlerőtől elszenvedett vereségekkel „büszkélkedhetett”. Kudarcai mellett egy-két különösebb eredményt is elérhetett, mert *János* király – talán a kassaiak megleckéztetésében való részvételéért, amikor is I. Jánost „ebkirály”-nak csúfolták – Kassán házat adományoz részére. A mohácsi vész előtt pár évig zólyomi várnagy (-1525). 1528-ban a lechnici karthausiakat fenyegetéssel próbálja ura pártjára állítani, sikertelenül, majd az árvai és likavai várak környékén vesz részt hadjáratokban *Peter Koss*, *Horánszky Péter*, valamint *Kosztka Miklós* és *Péter* seregei mellett, míg végül el nem hagyja szerencséje. A Likava melletti nagy vereséget követően elfogják, és 1528-ban Ján Katzianer, a szlovén származású Ferdinánd-párti parancsnok Liptószentmiklóson főbe löveti. (Megjegyzendő, hogy e Katzianer sem ér sokkal dicsőbb véget, amikor is kegyvesztve, I. Ferdinándot elárulva és Szapolyainak szítva, volt királya emberei, Zrínyi Miklós és testvére várukba csalják, és ott megölik. Ennek a *Zrínyi I. Miklósnak* pedig ükunokája az a *Péter*, akinek *Ilona* lánya aztán I. Rákóczi Ferenc felesége, II. Rákóczi Ferenc anyja lesz.)

A kivégzett Teőke Kristóf fiai, úgy látszik, nem lettek teljesen kegyvesztettek, s kibékültek I. Ferdinánd királlyal, mert *Gergelyt*, mint Likava várnagyát és szepesi alispánt (1554) találjuk, *II. Kristóf* pedig udvarnok, s Eperjes követeként is szerepel Lasky Jeromos onnani távozását követően. E Kristóf egyébként Gömörben szerepel leginkább: *Lóránffy László* özvegyét, *Horváthy Erzsébetet* veszi nőül, majd felesége

halála után runyai *Soldos Dorottyát*. Egyetlen fia, *István* 1592-ben hal meg, így a Teőke családnak ez az ága magvaszakadttá válik.

A történelem különös folyásának tudható be, hogy *Kristóf* Horváthy Erzsébettel kötött házasságával rövid ideig mostohaapja lesz annak a *Lórántffy Mihálynak*, akinek lánya, *Lórántffy Zsuzsanna I. Rákóczi György* felesége lett.

A családot vezető *Teőke Lénárd* több szepesi nemessel s a káptalannal egyetemben 1572-ben panaszt emelt Thurzó Szaniszló főispán hatalmaskodásai ellen, aki korábban megvereti, s Szepes várába záratja. Lénárdnak apjához hasonlóan harcias jelleméről tanúskodnak azok a szepesi káptalan levéltárában fennmaradt iratok, amelyek társaival együtt elkövetett gyilkosságról tanúskodnak. A Teőke család kora XVI. századi vázlatos történései bemutatását követően vissza is érkezünk Lénárd fiaihoz, köztük Figedy Anna hitveséhez *III. Teőke Kristófhoz*, s az öröklött Serédy-féle házhoz.

Alaghy Anna 1561 előtti halálának következtében *Alaghy Jánosnak* ebben az évben született végrendeletében már csak annak lánya, *Figedy Anna* szerepel. Ekkor a házat nyilván Anna apja, *Figedy Péter* birtokolja mint vagyongekezelő. Péter 1562-es halálát követően, minden bizonnyal előző házasságából származó fiát (az okmány szavai szerint „Michael Fighedi filius carnalis Petri Fighedi”, azaz csak apja révén testvére Annának), *Mihályt* kötelezik az apja által a városnak tett fogadalom megújítására.

1564-ben per kezdődik a még élő Alagiak és Mihály közt, amelyben 10 évi huza-vona után bizonyítják, hogy Serédy a házat Alaghy Annának adta, és Figedy Mihálynak ahhoz joga így nincs. 1574. augusztus 13-án ér véget a pereskedés, aminek végén már Teőke Kristófot említik mint a ház tulajdonosát, s egyben kötelezik az immár 1550 óta tartó, Figedy Péterrel kötött egyezés írásban való elismerésére. Érdekes, hogy Kristóf helyett és nevében *Chorba András* szentesíti pecsétjével a megállapodást. (A Hisfalvi Csorba család valójában a Csepánfalviak törzséből szakadt ki; ősük, Ambur 1307-ben még mint a nemzetség tagja szerepel Csepánfalván, de itt valamilyen közelebbi rokon kötelekről is szó lehet, mert egy Csorba György-féle per iratai a Teőke levéltárban szerepelnek.)

1578-ban – valószínűleg az ebben az évben országsszerte pusztító pestisjárvány következtében – meghalt *Figedy Anna*, özvegyen hagyta Kristófot az 1562-ben kötött házasságból született két gyermekkel *Teőke Györggyel* és *Klárával*, akik azonban nem érték meg a felnőttkort. Mint láttuk, 1582-ben már Alaghy Judit és Alaghy Debrece-ni Magdolna gyermekei pereskednek a házért és egy jekelfalusi részért, melyek – úgy látszik – talán valami módon összetartoznak. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy *Teőke Kristóf* és *Figedy Anna* gyermekei nincsenek már életben az 1582-es esztendőben. Minden jel szerint azonban Kristóf még él, mert csak 1585-ben szerzünk tudomást haláláról. Látszik, hogy Serédy Gáspár és Alaghy János gondoskodott a lőcsei háznak az Alaghy család birtokában maradásáról: amennyiben *Alaghy Anna* volna kihalna, a ház visszazárl a még élő legközelebbi rokonra vagy rokonokra. Tehát Kristóf felesége gyermekei híján nem birtokolhatta a házat.

Ugyanakkor a ház előző tulajdonosának meghatározására egy halvány lehetőség mutatkozik. Feltűnő ugyanis, hogy e lőcsei házat a végrendeletekben, perekben min-

A lőcsei főtéren ezen a részén állhatott az egykori Serédy-ház
(A szerző felvétele)

dig együtt említik egy bizonyos jekelfalusi porcióval. Azt is tudjuk, hogy a ház 1550 előtt került Serédy Gáspár birtokába, aki – Figedy vallomása alapján – tovább zálogosította azt Lőcsének. Lőcse történetében Serédynek a Szepességen való tevékenységével egy időben egy nemesi házvásárlásról tudunk.

*Horváth Kissevith Mihály*nak fia, *lomniczai Horvát (Kissevith) János* a Szapolyaiak kegyéből lett szepesi prépost 1511-ben, később azonban már Ferdinánd pártján találjuk. Írják róla, hogy talán nem is volt felszentelt egyházi személy, ami abban az időben egyáltalán nem volt ritkaság. Az egyház vagyonával nemigen jól gazdálkodott, s a sajátjára nagyobb figyelmet fordíthatott, legalábbis ez az utókor ítélete. Olyannyira nem volt felszentelve, hogy gyermekei is születtek *Urbán* és *Katha* néven, akiknek házat vásárolt Lőcsén 1541-ben, de apaságát a vételi okmányon nem ismeri el. (Evangelizációját követően születik *György* nevű fia, a báró Palocsay Horváth család alapítója.) Ugyanez a *Horváth János* prépost még jóval ezelőtt, 1522-ben a Jekelfalussy család két féltelkét veszi zálogba. Ha valószínűsítjük, hogy a Jekelfalussy család ezeket nem tudta időben visszaváltani, érthető hogyan kerültek a lőcsei házzal együtt Serédy birtokába; Horváth prépost, mint rendesen, pénzszűkében lévén tovább zálogosította azokat neki, majd időközben a visszaváltás elmaradásával Serédyhez került. Könnyen elképzelhető, hogy Serédy Gáspár miközben a Szepességen, Lőcse környékén vezetett ismét hadjáratot, csapatai ellátmánya fejében zálogba adta a városnak a házat (ez szokásos tevékenysége volt, hogy aztán ennek fejében nagyobb kegyet, birtokokat kapjon a királytól); ami annál is valószínűbb,

minthogy Lőcséhez különösebb életvitelszerű kapcsolat őt magát nem fűzte. (Főfészke, úgy látszik, a Pozsony megyei Szentgyörgy, talán ezért tartotta némely kutató itteni származásának a családot). A *lomnicai Horváth János* prépost által vásárolt háznak a *Serédy-féle* házzal való azonosságát erősíti, hogy mindkét ház helyét ismerjük, ha nem is pontosan. A Horváth által vásárolt ház vételét rögzítő okmányban „*in serie Theatri*” szerepel, ami azonos a régi szepesiek „*Theatergasse*”-jével, ez pedig közismerten a „*városház utcájá*”-t jelenti (a korabeli városházák előtt tartották a színelőadásokat). Tehát a Horváth prépost által vásárolt ház a városháza előtti utcában, azaz magán a főtéren, későbbi nevén: a *Ringen* helyezkedett el. Ez meglehetősen egybevág a Serédy-házról tudottakkal, amit viszont a *Bobest-ház* (ma *Máriássy-ház*, vagy *Popst-Skicsák-ház* néven ismert) és a *lőcsei fürdőház* (*domus balnei*) közé tesz egy forrás, tehát szintén a városháza környékére.

A ház további sorsára nézve nincsenek egyértelmű adatok. Az 1582-es pert követően nem állapítható meg, kié lett. Alaghy Judit erélyes természetét figyelembe véve az látszik valószínűnek, hogy gyermekei birtokába került. Fia, *Mágocsy Ferenc* neve a későbbiekben feltűnik egy bizonyos lőcsei házzal kapcsolatban. Ugyancsak találni egy városi polgárok jogait megerősítő oklevelet Rudolf királytól 1596-ból, mely Lőcsének kiadva a városban lakó nemesekről is szól.

A ház utóélete

Amellett, hogy Lőcse a Serédy-háznak Figedy Péter, majd Teőke Kristóf birtokába kerülésével elvesztette nemes-mentességét, tulajdonképpen mégis megőrizte azt. A nemesek ugyanis csak mint polgárok vehettek részt a város korabeli közéletében. A Máriássy családnak a XVII. század közepén történt házvásárlása idején az addig zárt lőcsei társadalom az ellenreformáció következtében etnikailag meglehetősen fellazított, s már nem mutatott olyan ellenállást, mint száz évvel korábbi elődei esetében. Ezért lehet, hogy a hagyomány jobban emlékszik az utóbbira: a Máriássyak ekkor státuszukat megőrizve birtokolhatták az általuk vásárolt ingatlant, amellett, hogy természetesen a városnak adóztak, de nem kellett lemondaniuk egyéb jogaikról.

Jelenthetett volna a ház jelképezte kapcsolat a Teőke család két – végül magvaszakadt – ágának társadalmi felemelkedést, illetve milyen hatással lett volna rájuk a közvetett Lorántffy- és Rákóczi-rokonság? Nem tudni. *Teőke Kristóff*ia, *György* és leszármazottai vajon beolvadtak volna a lőcsei polgárságba, vagy a vidéki birtokos életet választották volna odahagyva a házat? A távoli rokonság ténye a család rebellis tagjai közé állították volna őket, s Lászlóhoz hasonlóan fogva lettek volna Kassán, Sámuel mintájára elkobozták volna javaikat, birtokukat Dolyánban, vagy akár Zsigmondra, a Wesselényi idők kora-kurucaként emlékeznénk, avagy ellenkezőleg – mint a család többsége – birtokaikat féltve a labancok között vétettek volna fel? Megannyi kérdés, amelyre a szereplő családok viszonyulását tekintve sem lehet egyértelmű választ adni. Hiszen ha azt vesszük, hogy a Serédyek és az Alaghy Bekény család feltétlen Habsburg-hűségét követően birtokaik késői örökösei, a Rákócziak a trónfosztás mellett foglaltak állást, vagy Teőke Kristóf kivégzése után fiait már a Ferdinánd és Miksa

szolgáltatásban találjuk, láthatjuk, hogy a családok további sorsa a történelem változásain túl nagyban múltott az egyes családtagok vérmérsékletén, akár politikai tehetségén is.

A máig ismeretlen helyű löcsei Serédy házat és a birtokába jutott családokat rövid időre megérintette a történelem folyása, s miután arrébb sodorta, magukra hagyta őket; a ház feledésbe merült, a családok, családi ágak kihaltak. A ház azonban örök jelképe marad az önállóságát megőrizni igyekvő löcsei polgárság kiváló politikai érzékének, amelynek köszönhetően évszázadokon keresztül ellen tudott állni a megyei nemesség befolyásának.

IRODALOM:

- A Magyar Történelmi Társulat 1872-ik évi szepes-vidéki kirándulása. IV. A markusfalvi bizottság jelentése. Századok, 1872.
Bal Jeromos: Szepesvára története. A SZMTT Évkönyve 13. évf. 1914.
Tanulmányok Egyek múltjából. Hajdúböszörmény, 1981.
Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai, 1896.
Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1890.
Csépánfalvy Zsolt: A Petróczy/Grancsi, valamint a petrócsgirai lándzsás (Bádus-, Lew- és Sigrá-féle/Csák és Hísfalvi Helmes) és a Hísfalvi/Csorba családok leszármazási táblái.
Illésy János: Az Alaghy család története. Nagy Iván családtörténeti értesítő 1. 1899.
Garády: Türk Daniel naplója. 1548–1559. Századok, 5. évf. 1871.
Iványi Béla: A márkusfalvi Máriássy család levéltára 1243–1803. I. Lőcse, 1917.
Kempelen Béla: Magyar nemes családok. I–XI. Bp., 1911–1932.
Királyi Könyvek.
Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén, I–II. k. A MOL Forráskiadványok 16. Bp., 1990.
MOL Diplomataikai Levéltár (Q szekció) Családi levéltárak (P szekcióból) regesztái.
Pirhalla Márton: A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig. SzTT millenniumi kiadványai, 4. k. 1899.
Pramene k dejinám slovenčiny 1., Bratislava, 1992.
Sugár István: Borsodi oklevelek a Heves Megyei Levéltárban. Miskolc, 1980.
Szabó András: Egy elfelejtett Luther-követő főúr a 16. századból: Alaghy János. Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Bp., 1984.
Szluha Márton: Szepes vármegye nemes családjai. Bp., 2013.
Teschler Béla: Liptó-új-vár története, 1906.
Tóth Péter: Gömör vármegye közgyűlési és törvényszéki jegyzőkönyvei II. 1580–1587.
Tóth Péter: Gömör vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1571–1579.
Vítek, P.–Churý, S.–Struhár, V.: Dejiny obce Podturen 1230–2002.
Vítek, Peter: Kronika obce Besenová od najstarsich cias.
Vítek, Peter: Kronika obce Podturen 1230–1998.
Zifcak, Frantisek: K usadzovaniu šľachty v Levoči v polovici 16. storočia.

A SÁROSPATAKI KÉPTÁR

A 17. századi korbarokk, 1833-ban átalakított egykori zárdá helyén állhatott a zempléni megyeháza, amelyben a 16. sz. közepétől megyegyűléseket tartottak. A szomszédos óvoda is hozzá tartozott; az 1929-ben lebontott régi épületből a kapu gazdag díszítését mentették csak meg. A képtár 1968-ban jött létre Béres Ferenc énekművész kezdeményezésére.

CSORBA CSABA

A *Zemplén* hetilap: Zemplén vármegye tükre

A jórészt hetente egyszer, egy rövidebb időszakban hetente kétszer megjelent *Zemplén* hírlap szerkesztésének, kiadásának történetét (1870–1944) Kristályné Szabó Emőke egy évtizeddel ezelőtt foglalta össze a Széphalom 15. kötetében.¹ Noha említést tesz az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) eredeti példányáról készített mikrofilmről, de azt nem közli, hogy ez a mikrofilm hozzáférhető a Sátoraljaújhelyi Városi Könyvtárban is, akkor már húsz éve, manapság pedig már 30 éve! Az OSZK hírlappéldánya (s ebből következőleg a róla készült mikrofilm) sem teljes, vannak kisebb, viszonylag jelentéktelennek számító hiányai.

Tudomásunk szerint még senki sem vállalkozott arra az elmúlt három évtizedben, hogy végignézzze a teljes mikrofilmet. Az említett cikkből egyértelműen kiderül, mennyiféle információra számíthat az, aki végiglapozza (végigforgatja) a hírlapot. Sátoraljaújhely erősen hiányosan megmaradt levéltári anyagát tökéletesen kiegészítik az újságban közöltek, amelyek olyan típusú információkat is tartalmaznak, amelyek a levéltári iratanyagokba soha nem is kerültek (kerülhettek) bele.

Az ezredfordulón készült Sátoraljaújhely lexikonának szerzői (beleértve jómagamat is) ennek ellenére mellőzték Sátoraljaújhely történetének ezt az egyedülálló kincsesbányáját. A lexikon újabb (lehetőleg olcsó, digitális formában történő) kiadásában, ami másfél évtizeddel a nyomtatott változat után igencsak időszerű lenne, feltétlenül pótlendő ez a voltaképpen megmagyarázhatatlan, mondhatni kínos hiányosság. Az új kiadás terjedelme a régebbinek legalábbis a kétszerese lehetne. A nyomtatott változat silány minőségű és hiányos képanyaga javított és tetemesen bővített formában újulhatna meg. A rendkívül hiányos életrajzi szócikkek (Veres László hívta föl erre a figyelmemet) mind újrarándók, számuk feltétlenül megsokszorozandó.

A *Zemplén* hírlap példányaiból alig néhány évfolyamot őriz Sátoraljaújhelyben Zemplén Levéltára, valamivel gazdagabb, de nagyon hiányos a Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának gyűjteménye is. A laphoz kapcsolódó *Zemplén Kalendáriumok* sorozata sem teljes a sátoraljaújhelyi levéltárban és a sárospataki Református Kollégium nagykönyvtárában sem. Úgy tűnik, hogy az utóbbi hét évtizedben sem a *Zemplén* hírlap, sem a kalendárium példányainak megszerzésére nem

¹ Sátoraljaújhely, 2005. 261–272.

fordítottak gondot Zemplén, illetve a teljes megye közgyűjteményei. Ez pedig (úgy tűnik) immáron jóvátehetetlen, súlyos és megmagyarázhatatlan mulasztás.

Egészen bizonyos, hogy a Zemplén összes évfolyamának bekötött példányai 1944-ig ott sorakoztak mind a vármegye főispánjának, mind alispánjának szobájában, az újhelyi vármegyei házában. Hasonlóképpen teljes sorozattal rendelkezett a vármegyei levéltár is. Ezek a sorozatok azonban részben vagy egészében megsemmisültek, vagy ismeretlen helyre kerültek, valamikor még az 1940-es évek második felében.

Bizonyára jó néhány újhelyi család is rendelkezett a hírlap többé-kevésbé teljes évfolyamaival. Ezek, mint a „régi világ” dokumentumai, nem voltak kíváncsiak 1948-tól az új hatalom számára. Tulajdonosaik tehát vagy elrejtették, vagy megsemmisítették ezeket, a többi régi újsággal és folyóirattal együtt. Az 1950/60-as évek papírgyűjtő akciói, majd az 1970-es években a padlások tűzbiztonsági átvizsgálása során a még megmaradt példányok is megsemmisültek a zúzdákban. Talán még átvészelte a nehéz időket, „a múltat végképp eltörölni” jelszó korszakát néhány példány, de ezek holléte ismeretlen. Az utóbbi évtizedekben az idős nemzedék kihalásával, a lakásberendezések felszámolása során semmisül meg napjainkban is sok-sok tárgyi érték, irat és egyéb, felbecsülhetetlen történelmi értékű relikvia, amelynek múzeumban vagy levéltárban lenne a helye.

A *Zemplén* „kincsesbányáját” Sátoraljaújhely történetének megírásakor (2009, 2010-ben) néztem át, de idő hiányában az összes évfolyam részletes kijegyzetelésére csak az utóbbi években keríthettem sort, köszönhetően egy általam megvásárolt mikrofilm-olvasónak is (remélhetőleg még az idén be is fejezem a nagy munkát).

A *Zemplén* ugyan formálisan az egész vármegye lapja volt kezdetektől mindvégig, 1919 és 1938 között (az első bécsi döntésig) azonban csak a csonka vármegyről közölhetett részletesebben cikkeket, híreket. Egyébként is a vidéki munkatársak (levelezők) által küldött írásoknál terjedelmében sokkalta bőségebb volt a Sátoraljaújhelyhez közvetlenül vagy közvetve (vármegyei igazgatás) kapcsolódó hír- és hirdetési anyag.

A rendelkezésemre álló viszonylag csekély terjedelem miatt csak néhány témakör cikkeiből válogathattam, de az alábbiakban közöltek is remélhetőleg meggyőzik a Tisztelt Olvasókat arról, hogy múltunk megismerésének mennyire nélkülözhetetlen feltétele a *Zemplén* sajtóanyagának ismerete. A megoldás az lenne, ha digitalizálnák a mikrofilmeket, illetve tematikus cikkválogatások lennének hozzáférhetők interneten, bárki által letölthetően. Ez nem feltétlenül pénzkérdés. Hanem elsősorban jó szándék kérdése, ami mindeddig hiányzott...

Az első évfolyam 1870. január-februári számaiban olvashatók az alábbiak:

A báli szezonban Schön Fölöp üzletének kínálata vonzó lehetett: a „most érkezett legújabb divatú báli legyezők, báli bokréta-tartók, Párizsból és Prágából a legfinomabb kesztyűk”. Az üzletet „előzékeny kiszolgálát, csín, elegancia és jutányosság jellemzik.” Lóvy Adolf könyvtáros meg olvasnivalóit hirdette. Boltja évtizedekig a művelődni vágyók „Mekkája” volt.

A főtéri plébániatemplom állapota 1870 telén: ablakai régóta kitörtek, a verebek nagy számban repülnek be rajtuk, szabadon röpködnek, túlsziripelik az orgona hangját is, zavarják a hívők áhítatát. Az értékes olajfestményeket is lepiszkolják, az angyalfejeket is. A törött ablakokon befütyül a szél, a nyitott ajtók miatt erős légmozgás, a közönség haja is ég felé áll, nem csak imájuk száll a légből.

A továbbiakban a millennium előtti „boldog békeidők”, az 1889-1894 közötti fél évtized írásából közlök válogatást (kommentár nélkül):

1889. jan. 13. A Boglyoska titka. Wihs Keresztély a Boglyoska déli lejtőjén fekvő szőlőjében érdekes dolgot fedezett föl. Munkásai egy sziklatömböt puskaporral fölrobbantottak. Az apró darabokra széteső szikla alatt tátongó mélységet fedeztek fel, egy barlangnyílást, amelynek lejárata a Várhegy felé vezetett. A kapások lebozsátkoztak a nyílásba és kb. 20 m-t tudtak előre haladni, tovább nem tudtak menni a beomlások miatt, de a nyílásokon bedobáltak köveket és tompa zuhanásokat hallottak. E sorok írója egy társával később ide látogatott, de akkor már be volt tömve a nyílás. A tulajdonos (úgy tudják) beleegyezne a barlang feltárázába.

Névváltoztatások: Lővy Adolf újhelyi könyvkereskedőnek Béla és Lipót kiskorú gyermekei vezetéknevét a belügyminiszter engedélyével *Lászlóra* változtatták. Kuhár Mihály *Kubinyira*, Blau Jakab és József *Balogra*, Weisz Ede és gyermekei *Fehérre* változtatták nevüket, engedéllyel. Az egyik legjobb újhelyi közrendőr, Rechnitzer Ede az izr. hitről áttért a ref. vallásra, és a Gyula keresztnévet vette föl.

1889. márc. 17. Árvíz Újhelyben: „13-ára virradólag... a keddi egész nap zuhogó esőzés s a hegyekről rohamosan alázuhogó hóolvadás következtében a Rongyva kilépett medréből. Feket vesztett szennyes hullámai zuhogva-zajongva elárasztották a vidéket, s hatalmas hideg fürdőt zúdítottak Újhely alacsonyabb fekvésű utcáira

is. Az áradat nagy térségekre futott szét, s az erős északi szél által felkorbácsolt hullámok szerdán egész nap ostromállapotot teremtettek. A *Horváth*-féle kerti lak, a *gr. Hartenberg*-féle nyaraló és az impozáns *Gyula-lak* kisebb-nagyobb károsodást szenvedtek. Újhelyből a Bodroghözre vezető vármegyei és a Csörgő felé vezető állami utakat is áthágta az áradat, és azokat pár óra folyásán át hatalmában tartotta. Az ú. n. ungvári pincék dombtetejéről nézve a vidéket Regmectől Borsiig csak imitt-amott látott a szemlélő egy-egy kis szigetet, melynek környékét mindig szűkebb határok közé kényszerítette a vadul tajtékzó áradat. A neki szilajodott hullámok óriási jégtáblákat szalmaszál könnyűségével csapkodtak a hidak recsegő bordáihoz, szerencsére a viaskodás a laza összefüggésű jégdarabok épségben maradásába került. Fehérhajú emberek beszélik Újhelyben, hogy ily váratlan és ily hatalmas áradatra nem emlékszenek...

1889. márc. 24. Purim: „Izraelita polgártársaink f. hó 18-án ünnepelték a purim-ünnepet, mely tudvalevőleg náluk a mulatságok koronáját, vagyis a zsidó farsangot jelenti. Ez alkalmából álarcosok jártak-keltek az utcákon, a velők inceselkedő utcai gyerkőcök gyönyörűségére.”

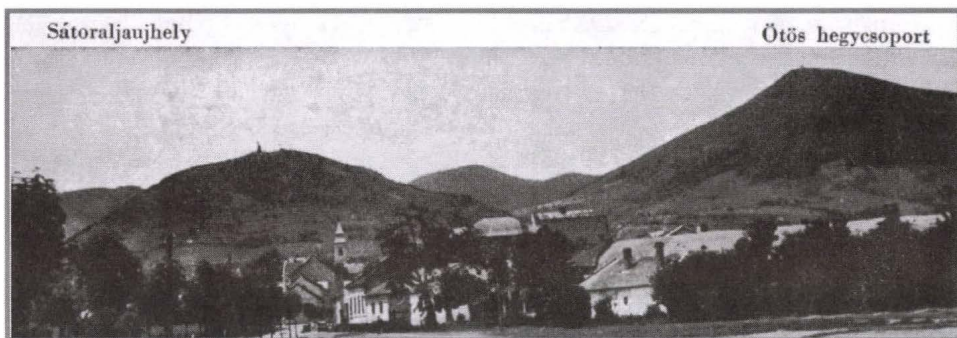
„Amerikai kivándorlás. A tavasz kezdetével ez elszomorító mánia folyton fokozódik. Nincs hét, melyen tudósításokat ne vennénk a kivándorlásról, annak különböző s a törvényes meggátlást rendszerint kijátszó módjairól. Újabban a felvidékről értesítenek, hogy a kivándorlók nem a vasutat használják többé céljaik eléréséhez, mivel onnan nagyobb részüket sikerült visszatoloncoltatni, hanem szekereken veszik útjokat Szepes vármegyén át, honnan a kluknoi korcsmáros közbenjárásával jutnak háborítatlanul Orosz-Sziléziába, onnan Amerikába. A közvetítő korcsmáros és két rajtacsípett szekeres kellő megbüntetéséről a hatóság gondoskodott. Zombor község bíróját pedig, ki a kivándorlást községében elősegítette s a hatóság előtt titkolta, a szerencsi járás főszolgabírája hivatalától felfüggesztette s ellene a fegyelmi eljárást megindította.”

1889. márc. 31. Az Amerikába induló kivándorlók közül ezen a héten az újhelyi vasútállomásnál 11 egyént tartóztattak le.

1889. ápr. 14. „A csütörtöki országos vásár beillett volna akár népvándorlásnak. Mint egy zajló tenger, úgy hullámozott a népáradat, s annyi volt az ember, mint íváskor a hering. Még másnap is megérdemelte a heti vásár, erdélyiesen szólva, a sokadalom nevet. Csak a zsebmetszőknek, kiket a rendőrség idejekorán beinvitált a kóterbe, volt rossz vásárjuk; a vak kódísoknak valamivel jobban kedvezett a szerencse, mert ők naphosszat megszállva tartották kedvelt erősségüket, a lusta nagy kőhidat, s ottan kedvükre infesztálták a jövő-menő vásáros népet.”

„Akik a múlt csütörtöki országos vásár alkalmával reggeli 6-7 óra között szemtanúi voltak Újhelyben a kőhid-főnél inszenizált szekértorlódásnak, sikertítő emberzsibongásnak – megbotránkozással tapasztalták, hogy milyen szekaturának van és lehet kiszolgáltatva Újhelyben a nagyközönség a hídvám jogot bérlő konzorciummal szemben. Százával és százával állottak mérhetetlen hosszú sorban a csörgői és borsii útvonalakon szekerek, gyalogosok, százával és százával az eladásra hozott

lovak, marhák s egyéb lábas jószágok, és volt dulakodás, szitkozódás amiatt, hogy a hídvámot csak egy helyütt, s ottan is flegmatikus lassúsággal szedik. Ennek a dolognak nem szabad ismétlődnie.”

1889. ápr. 21. A nagyhét. „Újhely valósággal szokatlan képet nyújtott e héten. Zsidó polgártársaink kedden kezdték ünnepelni 5649-ik esztendejükben a húsvétot; azon s az utána következő napon az utcák véghosszában, zárt boltokkal, az üzlet és kereskedelem mondhatni szünetelt. Annál mozgalmasabb, tarkább volt a kép ... nagycsütörtökön, – tulajdonképpen ez a keresztények ünnepének kezdete, – mely naptól a hívek ezrei vesznek részt a bőjti ájtatosságban, a *Megváltó* szenvedésének emlékére szentelt ünnepen. Nagypéntek: a népvándorlás napja; nincs oly országos vásár, mely felülmúlná a sokaságot, mely ilyenkor ezrével áradozik, nyüzsög, ellepi a piac minden talpalatnyi terét, megtölti a boltokat: ad-vesz: szóval kinek meddig telik, a Húsvétra illendően látja el magát...”

1889. ápr. 28. A párizsi Eiffel-torony. A híre eljutott Deregnőbe is. Egy budapesti úr elbeszélése szerint a torony olyan magas, hogy a Gellérthegyről is látható, tehát fölösleges Párizsig utazni. A deregnői intelligencia egyik tagjának elnöklete alatt bizottság alakult, amely elhatározta, májusban a fővárosba mennek, hogy onnan láthassák a nevezetes tornyot. (Beküldött hír)

1889.máj. 19. Nemcsak Deregnőn, Újhelyben is beszédtema lett az Eiffel-torony. „Újhelynek egyik piros terítékű korcsmájában, hova urak is szoktak ellátogatni, mert hát szép leánya van a korcsmárosnak, az újságolvasó vendégek egyike nagy hangon magasztalá a tornyot. – Olyan Nagy az, hallják, hogy a Göncölszekér éppen csak másfél arasznyira jár fölötte, azért nem is csinálhatták magasabbra.” Egy ott iddógáló rátromfolt: „Vakandtúrás az egész Ájfel-torony, veté oda fitymálólag, a májlandi toronyhoz képest. – Tán ott még nagyobb van? kérdi ámulattal a hallgatóság. – No hát csak annyit mondok, hogy a májlandi toronynak a közepén egy nagy nyílás van, s mikor a hold néha arra vetődik, azon a nyíláson bújik keresztül. A fiastyúkot meg a harangozó az ablakból eteti.”

1889. júl. 21. Régi feljegyzés. Boronkay Gáspár rákóci birtokos az 1811-es hegyaljai szüretéről írta: „Anno 1811. Szokás szerint, minthogy a hegyaljai emberek jó és sok bort reménylenek, ha Vince fénylik, megjegyződik, hogy Vince fénylett

egész nap, kemény hideggel. De nagyobb reménységet nyújt az, hogy már 7-ma Marty az emberek nyitni kezdték a szőlőkbe, a legszebb tavaszi üdő lévén. Ezt követték a szüntelen való meleg és szép napok, úgy, hogy a szőlők Szt. János napig nem csak elvirítottak, de jó nagy egres volt már széltibe és 21-a July lágy szőlőt lehetett találni. Azonban a nagy záporok és jégesők sok károkat tettek Szántón, Tálylán, Újhelyben a jég, itten Keresztúrba pedig a felette való nagy zápor, mely az én Kővágó szőlőmbé leginkább nem kis kárt tett, a többibe tűrhetőbb a kár. Egész szüret végéig mindig alkalmas üdő volt a szőlőkre, nagy meleget esővel elegyítve jártak szüret előtt. A szőlő a legnagyobb tökéletességre ment. Aszú szépen és elegendő csinálódott. Hanem a nyughatatlan emberek Újhelybe még szeptember végén és az egész Hegyalján 20-ik Októbr. előtt kezdték meg a szüretet, félvén attól, hogy majd a sok szép üdő után sok rossz fog következni; de megbánták szelességeket, mert a késői szüret több s jobb aszút és bort adott. Én 21-ik Októberbe kezdtem meg szüretemet és 4-dik Novemberbe végeztem szerencsésen. Lett mindössze 79 hordó mustom és 105 putton aszúm és ezeket... ekképpen megcsináltam... Ezen esztendőbeli borok, kivált a kövéren csinált borok [3 puttonyos aszút csinált] oly tökéletesek és különösök, hogy aki azokkal bír, kinccsel bír.” (az 1812-es és 1813-as szüret szerencsétlennek számított a leírása szerint)

1889. sz. aug. 4. „Szégyenletes dolgot művelt a monoki zsidó hitközség. Temetkezési egyesületének alapszabályait *német* nyelven írva terjesztette fel a belügyminisztériumhoz, megerősítés végett, honnan azonban magyar fordítás csatolása céljából visszaküldetett. Hogy ilyesmi eshetett meg a színtiszta magyar vidéken, hírneves Monok városában, ezért a maradi zsidó hitközséget nyilvánosan aposztrofáljuk.”

1889. okt. 6. „**Kiásott régiség:** Az újhelyi vasúti állomás és a honvéd-kaszárnya között fekvő térségen vasúti alkalmazottak számára lakóházak építésével foglalkoznak. A múlt héten földásás alkalmával ottan az egyik domboldalban ősrégi cserépedényt találtak, benne ezüst és aranyból való ékszerfélékkel. A lelet kótyavetyére került, hanem, mint halljuk, a j. főszolgabíró intézkedett, hogy a becses holmi a régiségtudomány számára megmentessék.”

1889. okt. 13. „**A szüret** a lehető legkedvezőbbre fordult, egészen nyárias jellegű időjárás mellett az egész Tokaj-Hegyalján megkezdődött. Fájdalom, a vérmes reménység, amit a szüreti eredményekhez fűztünk, csak részben teljesedik be. A minőség mindenütt kitűnő, de a mennyiség nem felel meg a legszigorúbb számításnak sem. Ösmerünk szőlősgazdákat, kik az esős időszak beállta előtt 50-60 hordót vásároltak, s most, hogy szüretre került a sor, alig telt meg tíz vagy tizenegy hordó. Mondhatni, hogy a termés fele hasznavehetetlenné vált; mert a szeptemberi és októberi esőzések alatt a fürt teljes rothadásnak indult, s vagy lehullott, vagy pedig csutkává száradt. Télére eltenni való szőlőt s egyáltalában véve ép fürtöt aranyért se lehetne kapni. Keserves panasz hallatszik minden felől, hogy amit a filokszerá még meghagyott, azt a kérlelhetetlen időjárás megtizedelte. Akik máskor 5-6 napig is szüreteltek, most egy-két nap alatt eljutottak a „*vívát*”-hoz, mely új látszik, nem lesz többé a tokaj-hegyljai szüreteknek lelkesült örömkialtása. Nagy szerencse a szegény

Boglyoska

Ambrózy Ágoston villája.

néposztályra, mely a szedők seregeit szolgáltatja és a szüreti napszámból pénz, hogy vármegye-szerte megindult a *cukorrépa szüret* is, s amit elvesztett a réven, megnyerheti a vámon. A gazdaközönség ürömpoharának keserűségét némi részben enyhíti az a gondolat, hogy a mezőgazdasági kalamitások dacára a szerencsi cukorgyárnak még maradhatós répaszürete lesz.”

1889. okt. 20. „*A dörzsiki kút*, mely egy nagy kiterjedés városrész lakóinak szolgáltat jó ivóvizet, már régibb idő óta rossz állapotban van; kerekas faszerkezete teljesen rongált; igaz ugyan, hogy holmi apró-cseprő javítgatásokkal toldozgatták-foldozgatták, de az mit sem ért, mert a nagyon igénybevett kút szerkezete másod-harmadnapra ismét hasznavehetetlenné vált, s tényleg olyan ma is. Kérjük a város főbírját, hogy e mizérián elvégre alapos és szakértő megállapítással sürgősen segítsen, mert hogy csak ostrommal, veszekedés árán juthasson a közönség ahhoz, hogy saját kötelére akasztott edényével meríthessen (zavaros) vizet – tűrhetetlen állapot.”

1890. jan. 5. „*Kóborló színészcsapat* vetődött múlt szombaton este Újhelybe. Heten voltak, mint a gonoszok. Nem szerint: egy primadonna és hat darab az Ádám-neméből. A „direktor úr” vezérlete alatt sebes-vágtatva a vasúttól egyenesem a *Csernyiczky*be hajtottak – az apostolok fogatán. Jól megvacsorázva két-két ágyas szobákat kért a direktor úr fáradt csapata részére, biztosítva a vendéglőst, hogy a társulati számlát másnap reggel a szoba-kontóval együtt fogja nagy köszönettel kiegyenlíteni. Csernyiczky az alkuba belényugodott, annyival is inkább, mert a társulat megelégedett a rendelkezésre álló egyetlenegy szobácskával. Másnap reggel (milyen édes álmok után) a portás költogetni ment az utasokat, de a művész-család által tegnap este rohammal elfoglalt szobát üresen találta. A primadonna, a direktor meg a többi hős búcsút vett a kapufélfától. Hírmondónk szerint a történet végső jelenete a vasúti indulóháznál játszódott le, hol a primadonna, meg a direktor, meg az elszánt csapat, meggyőződve arról, hogy a kontót sem monológ, sem dialóg, sem

karban elzengett köszönettel nem lehet kiegyenlíteni, a „társulat” összes földi kincset, 3 ft 200 kr-t átadta váltságdíjként a rendőrségnek.”

1890. márc. 2. Kivándorlást közvetítők üzelmei: „Régóta figyelemmel kísérte az újhelyi rendőrség *Kálai József* újhelyi lakatosmester feleségének üzelmeit, ki házaszszonyi teendői mellett ráért az aranyhegyekről álmódó vidéki parasztokat útlevél nélkül Amerikába segíteni. A furfangos asszony nem kisebb portentummal, mint magával *Sockl* Albinnal, a hírhedt, de már lépre került bécsi 'kivándorlási apostol'-lal állott összeköttetésben. Ki nem gondolható agyafúrtsággal juttatta el klienseit Bécsig. Ezek közül csak egyet hozunk föl: a 'drelyih' ruhás, szűrös paraszt úri szabású posztóruhát ölt, nyakára magas kráglit szorít, fejébe kemény kalapot, szájába bagó helyett szivart nyom, s imígyen, nemzetközi polgár módjára, a vasút első osztályú kupájában pöfékelve jut háborítlanul céljához. Melyik rendőr is merne megszólítani egy ily nagy urat! Effajta s más módokkal sikerült neki egész karavánokat kiexpediálni, természetesen busás honoráriumért: fejenként 25-30, sőt 50 ft-ért. A férj, ki felesége mellett másodrangú agitátor szerepét játszotta, közelebb is mintegy 30 kivándorlót vezetett az 'ígéret' földére. Felesége, éppen akkor, mikor már csinos összeget kapart össze, hogy gondtalanul kövesse férjét, s elhagyja hazáját, hol már nem érzett biztos talajt: rajta vesztett. A rendőrség, illetőleg szolgabírói hatóság a gyanú szálait csomóba gyűjtve, elég bizonyítékot látott arra, hogy Kálainét letartóztassa, és ellene a bűnfenyítő eljárást megindíthassa. Kálainé sikerein buzdulva próbálkoztak a kivándorlás közvetítésével *Kristóf Mihály* és *Abaházi János* kalapos uraimék is, hanem az egyik Debrecenben, a másik Szegeden csizmadiát fogott és ma már mindketten Újhelyben hűsölnek.”

1890. ápr. 5. A zsólyomkai fürdő, mint fürdőhely a múlt hetekben már szép látogatottságnak örvendett. Ha az időjárás állandóan kitavasodik, mint mulatóhely is bizonyára sok vendéggel fog dicsekedhetni. A tulajdonos, *Vinyiczay György*, minden lehető elkövetett, hogy városunknak ez egyetlen kirándulóhelyét a szórakozás és üdülés igényeinek megfelelően kedvelté tegye.”

1890. jún. 8. „Nagy tűz pusztított f. hó 3-án éjjel Újhelyben. A Kossuth utcai 203. sz. ház udvarán épített tágas csizmadia-szín nyugati oldalán ütött ki éjfél tájban a tűz, mely a csendes éjjelen csakhamar lángba borította az óriási zsindey tetőzetet. A magasban lobogó lángok fénye bevilágította az egész várost, de csak csekély részét ébresztette fel a mentő és kíváncsi közönségnek. Így történt, hogy a nem is erős éjszakai szélben a lángok árja átsapott a szomszédos Márton-féle portának udvari épületére. Ekkor már a kirendelt huszárság és honvédség is teljes erőfeszítéssel igyekezett a tűz terjedésének gátat vetni, de hasztalan, mert tüzet fogott *Bajusz József* ügyvéd istállója és kocsiszíne, sőt lakóházának födele is égni kezdett. Ezt ugyan óriási erőfeszítéssel sikerült eloltani; de még itt sem bírták a tüzet lokalizálni. Lángra gyúlt *Klein Mór* udvarán lévő *London Róza* által lakott udvari épület és szomszédja, *Bohos József*né keresztépületének a födele is. *Bohos*né déli szomszédja, *Klein* fakereskedőnek, *Szilassy* huszárkapitány által lakott háza volt végtére a hely, hol a tűzáradatnak gátat vetettek. Emberfeletti erőt fejtettek ki a huszárok, tiszteikkel az élükön, hogy a tűznek néző *Klein*-féle épület födelét idejekorán leverjék. Nekik kö-

szönhető, hogy a veszedelem még nagyobb és kiszámíthatatlan arányokat nem öltött. Különben általában a rohamosan terjedő tűznél eszeveszett fejtelenség és kapkodás uralkodott; zűrzavar, vízhiány, ordítozás, a károsultak jajveszékelése tette rémossé a szerencsétlenség színhelyét. Elismerést és dicséretet érdemel a honvédség és csendőrség, továbbá a városi rendőrség buzgó fáradozásáért, illetőleg köztelességük pontos, lelkiismeretes teljesítéséért... A kár mintegy 8000 forintba tehető. Azt épületek különben biztosítva voltak.”

1890. jún. 22. Hány napilap jár Újhelybe? *Szendrey János* posta- és távíró hivatfőnök beküldött tájékoztatása szerint: Budapesti Hírlap 92 példány, Budapest 46, Budapesti Újság 7, Budapester Tagblatt 2, Egyetértés 36, Fővárosi Lapok 4, Kisújság 12, Magyar Állam 7, Nemzet 2, Neues Pester Journal 44, Neues Politisches Volksblatt 4, Pester Lloyd 12, Pesti Hírlap 23, Pesyti Napló 14, Politisches Volksblatt 8. Tehát összesen 313 politikai napilap, ebből német nyelvű 68 (22 %).

1890. júl. 20. Végzetes pincemulatság: „Ma egy hete éjjel megrendítő szerencsétlenség történt a zsólyomkai pincék közt átvezető hídon. *Képes Gyula*, kir. törvényszéki bíró, mint szíves házigazda, ösmerősei köréből vendégeket hívott a Zsólyomkán, városunk tözsomszedságában fekvő pincéjébe, hogy ottan egy jó délutánt élvezzenek. A szűkebb körű, vegyesen nőkből és férfiakból szervezkedett társaság pompásul mulatott. Elöl járt a jókedv dolgában a kis *Román Pista*, közigazgatási gyakornok, aki, mint a házigazdának közeli rokona, s az együtt volt férfiak legfiatalabbika, Ganimedes szerepét is emberül töltötte be. Kínálkozott, dalolt, verselt, füttyölt, dikciózott, szóval aranyos kedvében volt. Éjjeli 10-11 körül járhatott az idő, mikor a társaság felszedelőzködött. Annak, aki a zsólyomkai pincék fekvésével ismerős... szükségtelen leírunk, mennyi óvatosságra van szükség, kivált éjnek idején, hogy a vízmosásoktól megszaggatott és a meredekről lejtő úton baj nélkül lejutthasson az emberfia. Különös óvatosságra volt szükség ottan, a mulató napnak elkomorodott éjjelén is. Az előrelátó gazda, mielőtt útnak eresztette volna vendégeit, sorakoztatta őket, a menet élére lámpással vezetőt állított, ő maga pedig leghátsónak maradt. Így elrendezkedvén, vígan danolászva, a 'Scyllák és Charybdisek', vagyis a vízmosások és kidőlt-bedőlt korlátok közt minden baj nélkül, szerencsésen bocsátkoztak le. Már a városban voltak, mikor észrevették, hogy közülük egy, *Román Pista*, ki mai szeretetreméltóságával úgy rászolgált a figyelmükre, hiányzik. rövid tanakodás után, gondolva, hogy csupa bravúrból előre szaladt, vagy magában utánuk fog jönni, tovább haladtak, annnyival is inkább, mert a hegyek felől üvöltő szél nagy vihar közeledését jelentette. Fájdalom – *Román Pistát* hétfő hajnalban szétrepedt koponyával, félig beiszapolva, a patakocská medrében találták meg, s eszméletlen állapotában szállították aggódó szüleihez. A rendőri nyomozat és helyszíni szemle szerint minden jel oda mutat, hogy a jobb sorsra érdemes ifjú, a társaság előtt, neki iramodva, mikor a hídon át akart menni, irányt tévesztve vagy egyensúlyt veszítve, fejével zuhant alá a patakba. Halálra ijedt jó szülei rögtön orvosokat hívtak, kik a koponya hátsó részén tátongó sebet gondosan kimosták, összevarrták, de az életben maradáshoz remény nem nyújthattak. Szerencsétlen ifjú

barátunk, ki maga iránt a legjobb reményeket keltve f. hó 1-én lépett vármegyéje szolgálatába, borzasztó kínszenvedések közt, péntekre virradóra kilehelte lelkét.”

1890. okt. 19. A szüretről: „Az újhelyi szőlőhegyeken a szüret javában folyik. A pár napig tartott kedvező időben úgy mennyiség, mint minőség tekintetében a szüreti eredmény kielégítő, számba véve természetesen a filoxéra által már eddig okozott pusztításokat. Nem ritka eset, hogy a termés jóval várakozáson felül fizet, mint ahogy gazdája előre számította. A külső hegyeken aszú is bőven képződött, mely szemre nézve gyönyörű szép, olyan, akárcsak a szárított malaga szőlő. Szakértők prima bort várnak belőle. A legközelebbi, múlt heti vásárokon a sok puttony mellett szekérszámra került az aszú eladásra. Volt is keletje: 18-22 forintot vették puttonyonként. A szűrt must ára 25-35 ft között ingadozik. Szándékkal írjuk, hogy ingadozik, mert hogy valósággal milyen értékű lesz, mivé fejlődik a bor, tekintve, hogy hellyel-közzel filoxérás is, meg nem is volt még egészen érett a szőlő – bizonytalan. Annyi azonban bizonyos, hogy vevője akad elegendő számban, nemcsak idegenből, hanem a már jórészen elpusztult Alsó-Hegyaljáról is. Szinte a haldokló életerőnek végső fellobbanásai jutnak eszünkbe, ha a mai szüret eredményét látjuk. Még egy pár rövid év, s a gyógyíthatatlanul megtámadott szőlő élete megsemmisül, és a tüzes nektárt majd csak hírből ismerik! Vajha rossz jóslóknak bizonyulnánk!”

1890. okt. 26. A szüret: „Most, hogy már a szüretnek vége felé járunk, az eredmény láttára bizvást mondhatjuk, hogy olyan bőséges szüret, mint az idei, évtizedek óta nem volt a Hegyalján. Nem ritka volt az eset, hogy ahol a gazda 50 hordó bort várt, százat is szűrt, igaz, hogy minőségre nézve kilátásaink szerények, mert a mustkészletnek 50 percentje afféle jó *cankóra* forrja ki magát. *Szamorodni* is lesz, hanem édes kevés, épp úgy aszú is, melyet ma már különösen sokra becsülnek. Aszú ez idén úgyszólván csak a pataki hegyeken, az úgynevezett kácsárdi és asztávai őrzésekben képződött. A bőséges termés következménye, hogy a hordó ára mód nélkül felszökött. Míg a szüret idején párja 45 ft-on kelt, most már 8-10 ft-on árulják. Megerőltették magukat a filokszerás szőlőhegyek. Jövőben ilyen termésre aligha számíthatunk.”

1891. jan. 3. - jún. 14. Az idegen hangzású zempléni községnevek átmagyarosítására vonatkozó tanulmányt I-XXIII. részben közlik. Példák a javaslatokból: Jeszenő helyett Kőrsvár, Kohanóc helyett Mécses, Felső-Ladiskóc helyett Ládácska, Leskóc helyett Leshely, Csarnahó helyett Feketehegy, Petrahó helyett Barátfalva, Csábóc helyett Csábos.

1891. jún. 21. a... c.: Néhány szó az idegen hangzású községnevek átmagyarításához. - Dongó Gyula úrnak: „Általánosságban az a véleményem, hogy a lefordítás még nem magyarosítás, legalább nem a célnak megfelelő átmagyarosítás. Az idegen szótól se kell nagyon irtóznunk, ha azok a magyar ember szája íze szerint átgyúrva élnek köznyelven. Csak példaképp mondom, hogy *Debrecen*, *Pécs*, *Homonna* indigenátusát eszünkbe sincs, hogy megtámadjuk; hisz az idegen szótól egy nemzet se menekedhetik, ha már egyszer kénytelen-kelletlen... más nemzetekkel érintkezett... Véleményem továbbá, hogy a történeti alapon termelt helységneveket megtagyni kellene, azokhoz pedig, melyeknek etnográfiai jelentőségük van: hozzá nem

nyúlnék... A tót helységnévnek nincs nálunk létjoga, nem az a nép az, aki eleinkkel ezt az országot megszállotta. Azért mondtam elől, hogy a történelmi és etnográfiai elnevezésekre még egy ideig szükségünk van. Az országnak hazafiúi kötelessége a magyarosodás és avval együtt régi neveiktől leendő megváltás...”

1891. máj. 17. Bemutatták Újhelyben az Edison-féle fonográfot, hallható volt a Rákóczi-induló, Kossuth hangja, Jászai Mari, a Magyar Király szállóban, 50 kr. belépődíjért.

1891. jún. 28. A vasúti menetrend: Jún. 1-én lépett életbe, zsebméretű alakban minden állomáson kapható, ára 10 kr. Újhely – Debrecen: reggeli gyors ind. 7.19, érke. 12.36-kor, visszaindulás Debrecenből: 3.39-kor, érke. Újhelybe 2.26-kor, tehát 13 óra utazás, s közben 3 órát tölthetünk Debrecenben. „Ami a személy-kocsik szerkezetét illeti (melyek a fővonalon, Budapest – S. A. Újhely, Lawocne) járnak, azok a legnagyobb kényelemmel vannak berendezve, légszusz világítás, mosdófülke, árnyékszék, vészfék... kitűnő szellőztető készülék, télre kitűnően működő gőzfűtés, az I., II. osztályú kocsiknál oldalt folyosók vannak. Ily berendezésű kocsik külföldön csakis a drágán fizetett expressz-vonatokkal járnak.” „...a déli és esti vonatok, még a III. osztályú kocsik is közvetlen Budapestig közlekednek s így sem oda- sem visszautazásnál Miskolc vagy Szerencsen nem kell átszállni... a gyorsvonatnál Miskolctól Budapestig és vissza is külön étkezőkocsi jár.”

1891. júl. 6. Megjelent az idegen hangzású zempléni községnevek átmagyarosításáról készült füzet, a *Zemplén* közleményeinek különlenyomata. A magyar nyelvet és népnevelést terjesztő egyesület tagjai ingyen kapják, másoknak az ára példányonként 25 kr.

1891. okt. 4. Szüreti kilátások: „... szőlőhegyeinken tavaly óta a filokszerá pusztítása rettenetes arányokat öltött. Szinte hihetetlen, de valósággal úgy van, hogy ahol a múlt évben még 80-100 hordó bort szűrték, ott ezidén alig lesz kettő. Szívszorító a kép, mely élénk táru, ha Újhelytől Patak felé menve, szőlőhegyeinken lombos terméssel rakott gerezdek helyett a gaz, dudva burjánzását látjuk, melyen az összerakott karók, mint elhagyott temetőben a keresztfák, hirdetik az enyészetet, a pusztulást, pótolhatatlan anyagi veszteséggel sújtván szőlőbirtokosainkat, s a munkászeket egyaránt. ... Idei szüretünk úgyszólván már számba sem jöhet, mert ahol maradt is még szőlő, segített tönkretenni az öböl, a peronoszpóra meg a kedvezőtlen idő, mely a silány termést maig sem érlelte meg. Így hát a kevés bor is, mit szűrhetünk, hitvány minőségű lesz.”

1892. szept. 25. Gyulai Sándor: Nemzetiség és közértelmesség II. (vezércikk): „Nehéz, véghetetlen nehéz elszigetelt községekben utat törni a magyar nyelvnek, de nem lehetetlen. Csakhogy itt egy-két ember megfeszített munkája és igyekezete kevés, az egész magyar társadalom közreműködésére van itt szükség. A magyar nyelvet és népnevelést terjesztő vármegyei egyesület, mely a nemzetiség és közértelmesség fejlesztését együttesen szolgálja, már eddig is számottevő eredményt képes felmutatni... Az iskolánál ... utat törni egyes helyeken majdnem lehetetlen, itt biztos eredményt csak az iskolás gyermekek áttelepítése által remélhetni. Ha az egyesület min-

den tanév elején csak 100 növendéket is levihetne a felvidékről magyar községekbe, azok egy tanév lefolyása alatt jobban elsajátítanák a magyar nyelvet, mint otthon 6 év alatt, s alapját képezhetnék az otthoni további haladásnak. Alig akadna magyar család, ki szívesen ne fogadna be egy-egy gyermeket, ha élelmi szerekben segítséget igényelnének az ilye családok, azt a vármegyénk áldozatkész főurai és tehetősebbjei megadnák. Ily vállvetett munka mellett egy évtized alatt be lenne fejezve a vármegye megmagyarosítása, különben pedig évtizedek munkája kell hozzá.”

1893. márc. 26. Beszakadt a sétatér: „A Széchenyi téri kis sétateret már több ízben fenyegette az elsüllyedés veszedelme. A talaj ott ugyanis, mint bebizonyult, összevissza van fúrva süppedékes, elhagyott, régi pincékkel. Ezek közül a századok óta elhagyott pincék közül, melyek valamikor a Hegyaljának elképzelhetőleg pompás italait rejtegethették méhükben, koronként egy-egy ág beomlik. Így pár év előtt is a mostani sétatér helyén egy söt szállító szekér lovastól, kocsisostól eltűnt, úgy kellett a szekeret összetörve, a lovakat sántán kitudszkolni a mély gödörből. A minap e kis parknak délnyugati szögletében, mintegy három négyszögméternyi területén támad három öles forma mély szakadás. A gödör fenekén szintén meglátszott, hogy egy pinceág az okozója földomlásnak, mely a fiatal fa és cserjeültetvényekből is magával sodort néhányat. A város előljárósága nyomban gondoskodott a gödör betömetéséről. Most, hogy azt a süppedékes, malőrös kis parkot emlegetjük: fölelevenedik emlékünkből a múlt év nyara, mikor szép holdfényes, majd sötét, komor estendeken szép, fiatal párok, szívekben az ideális érzések teljes világával, andalogtak a park porondján, gyakran kiválott közülök egy-egy pár, hogy megpihenjen az egyik kedves szögletben ülésel kínálkozó fapadon. Ezt a padot keresztelték el a sétálók a „szerelmesek padjának”. Milyen ómen! Éppen ott, ennek a padnak a helyén történt a szakadás...”

1893. jún. 25. Péter Mihály: Vidéki központok: „... Budapest látja el a vidéket minden szellemi tartalommal. Ez jó lenne így, ha másfelől a vidéki városok is mind egy-egy kis tevékeny központ lennének. De a fővárossal se anyagilag, se szellemben aránylagosan nem fejlődnek a kis vidéki városok. Hírlapja a legtöbbször primitív és nem eléggé agilis, se a társadalmi, se a politikai kérdések fejtegetésében; pedig a helyi kérdéseket csakis a helyi lappal lehet megbolygatni, és óhajtott eredményre vinni, miután a fővárosi lapok ebben kicsinyeskedést szeretnek látni, sőt nem is ismerik a helyi körülményeket. Tovább menve, hol vannak a könyvtárak... Látni-e szerény igényű múzeumokat is, ahol a legközelebbi vidék flórája és faunája össze lenne hordva?... Hát *Thália* papjai rendszerint nem megtépett paláستtal hagyják-e el városainkat?...Az is furcsa és viisszás, hogy legtöbbször egy vidék érdekéért való agitációnak Budapestről kell kiindulnia... Magyarország egészséges fejlődésében a főváros mellett a súlypontot a vidéki városokra kell fektetni...”

1893. júl. 16. Mikrosz.: A Zemplén-vármegyei rabbik (vezércikk): „E lapok egyik számában élénk és találó színekkel volt ecsetelve a Zemplén vármegyei rabbik túlnyomó többségének társadalmi zárkózottsága és a magyar nyelvnek általuk történő elhanyagolása, úgy magánéletükben, mint a templomokban... A zsidó papok visszavonulnak a közélettől. Én ezt, cikkíróval együtt mélyen fájlalom, de sokkal rosszabbul

esnék szívemnek, ha azt hallanám, hogy a rabbi előre tolakodik. Már pedig, mi tűrés-tagadás, e vádtól nagyon kell tartanunk. A világért sem akarok panaszkodni, hiszen sehol sem lehet a zsidóság oly megelégedett a viszonyokkal, mint nálunk, de az emberi természet ellen küzdeni bajos. Előítéletek, századok által tartott és táplált idegenkedések nem múlnak el rövid idő alatt, és így a keresztyén társadalom is még nem szokott hozzá, hogy a zsidók épp oly emberek, mint ők, és e hazában épp oly magyarok, mint bárki más, ha vele hasonló műveltségi fokon állanak... Magyarország, vagy határozottabban szólva, a magyar faj a középkorban s az újkorban a leghumánusabb volt a zsidókkal szemben, s irodalma gyakran a rokonság kérdését is szeretettel karolta fel. Üldözések, gettóba szorítás, kútmérgezések, ostyalopások stb. a magyar zsidóság történetében a legritkábban fordulnak elő. A magyar faj most is a legkisebb mértékben van áthatva az antiszemitizmustól. Ez a magyar faj joggal követeli a zsidó polgártársaktól, hogy fogadja el nyelvét, kultúráját, és szolgálja őket oly hűséggel, amilyen hűen szegődött a magyar államiság eszméjéhez!”

1893. aug. 6. „...az eszélyesség azt parancsolja, hogy azon a nyelven prédikáljunk, amelyiket a hívek értenek; de mikor sok helyen maga a közvélemény lép föl és követeli a magyar szónoklatot, a lelkész urak pedig csökönyösen csak konzervatívak maradnak... arra a következtetésre jutottam, hogy a szláv nyelven való szónoklás igen alkalmas arra, hogy szószékhez való készülletlenségünket elleplezzük... Ahol a körülmények magyar beszédet követelnek, a legegyszerűbb előállítása is bizonyos munkával jár, míg a szláv beszéd sajátos egy valami. A lelkész urak tehát kényelmi szempontból vonakodnak. De még azt is tapasztaltuk, hogy a tót beszéd igen alkalmas a sötétségben tartásra. A sötétség pedig kedvez a papok hatalmi pozíciójának. Ezért van itt minden áldott vasárnapon ékes szláv beszéd...” Kénytelen a ref. pap is szlávul szónokolni „a szláv tengerben”, sőt tót imakönyvet is adnak a szlávajkú reformátusok kezébe.

Megjegyzés: A következő két évtizedben a magyarosítási törekvések egyre erőteljesebben (egyre erőszakosabban) jelentkeztek Zemplén vármegyében. A kivándorlás üteme fokozódott. A zsidóság asszimilációja felgyorsult, s a vármegye elitje befogadta maga közé a zsidókat, kölcsönösen részt vettek egymás báljain, világi és egyházi ünnepesein zsidók és keresztyények. A névmagyarosítások tömegessé váltak. Az idillinek látszó helyzet 1918 után gyökeresen megváltozott. A 20. század nagyobb részt Zemplénben is valóságos rémálommá vált a 19. századhoz viszonyítva. A társadalom minden rétege előbb vagy utóbb megérezte, mit jelent üldözöttnek lenni...

A SÁROSPATAKI VASÚTÁLLOMÁS

Az 1872-ben kiépült Budapest–Miskolc–Sátoraljaújhely–Munkács vasúti fővonal tette lehetővé, hogy a város bekapcsolódhassék az ország gazdasági vérkeringésébe.

Az 1970-es, 80-as évek fordulóján lebontották a régi állomásépületet, hogy újat emeljenek helyette.

MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA

Id. gr. Andrássy Gyula (1823–1890) emlékezete

*„Minden népnek megvan a saját hivatása,
melyet teljesítve az emberiség közjólétét mozdítja elő.”*

(Andrássy Gyula)¹

A pálya kezdetén

Százhuszonöt éve halt meg id. gr. Andrássy Gyula, a kivételes pályát befutó arisztokrata, a „szép akasztott”, „Haynau kivégzettje”, a kiegyezés kormányfője. Rendkívüli képességeit, elindulását a politikai közéletben Széchenyi István kiemelt érdeklődéssel kísérte. Az 1840-es években felismerte a tehetséget a huszonéves ifjában, azt mondta, hogy minden lehet belőle a jövőben, még Magyarország nádora is... A jóslat majdhogynem bevált: a jóvágású fiatalember fényes pályát futott be. 1867 és 1872 között Magyarország miniszterelnöke, majd 1872-től 1879-ig a Monarchia külügyminisztere volt.

Andrássy 1845-től a Tisza-szabályozás munkájában segítőtársa lett Széchenyi-nak: megszervezte birtokán – Tiszadob tájékán – az első ármentesítő társaságot. A Tisza-menti magyar lakosság árvízhelyzettől való megmentése volt a cél. Széchenyi ekkor utódjának jelölte Andrássy grófot a hazai vízszabályozás irányításában. „Fiatal korában nemes érzései a heves szenvedély erejével izgatták. Zemplén megyében megalakult a szegénylegények szövete, mely néha nyers erővel is harcolt a konzervatívok ellen. Kazinczy Gábor volt a szervezet vezére és Andrássy az alvezére. Andrássy a 'Pesti Hírlap'-ban élesen támadta a konzervatívokat, a szemükre hányta, hogy az ellenzék hivatását nem értik, s annak erejét meg akarják törni”²

Andrássy Gyulát az utolsó rendi országgyűlésre 1847-ben Zemplén vármegye követévé választotta. A fiatal politikus – a szenvedély erejétől átfűtve – ellenezte a megyei és az országos adminisztrátori rendszert. Már 1846-ban megírta, hogy az adminisztrátoroknak törvényes kinevezése által a kormány rendeleti útra tereli azt, ami a törvényhozás elé tartozik. Andrássy ekkor a konzervatívokat élesen bírálta, fokozatosan közeledett a Kossuth Lajos névvel fémjelzett radikális politika felé, Széchenyi István követőjéből Kossuth híve lett...

¹ *Angyal Dávid*: Gróf Andrássy Gyula (1823–1890). Értékezések a Történeti Tudományok Köréből XXV. Bp., 1941. 4. (Andrássy Gyula beszédei I-II. Kiadta Lederer Béla. Franklin Társulat, Bp., 18991.)

² *Angyal Dávid* i. m. 5.

Gr. Andrássy Gyula politikai pályafutása

1848 áprilisában Andrássyt Zemplén vármegye főispánjává nevezték ki. A katonai tudományok iránt is érdeklődő fiatal politikus a horvátok betörésének hírére mint az önkéntes nemzetőrök parancsnoka – az arisztokraták becsületi kötelességének vélte fegyverrel is védeni az új alkotmányt a polgári és paraszti származású honvédek seregében. Mint lovas érdemeket szerzett a sukorói ütközetben. Részt vett továbbá a shwechati csatában, majd a tavaszi hadjáratban is. Buda ostromában egy golyó a mellét érte. Budavár visszafoglalása idején Kossuth felszólította, hogy induljon Törökországba a debreceni kormány követének. A világosi fegyverletétel után Andrássy Gyulának Konstantinápolyban az volt a küldetése, hogy a szabadságharc elvesztése után Törökországba menekült magyarokat megővja a „kiszolgáltatásukat” követelő osztrák kormány bosszújától.

Andrássy – miután értesült arról, hogy a szabadságharc bukása után az internálódók sorába felvették – 1849 novemberében Párizsba utazott. A magyar szabadságharc ügyét európai kérdéssé kívánta tenni, úgy gondolta tehát, hogy a „szabad világban” többet tehet a magyar ügyért. Indulása előtt Kossuthot azzal a bölcs kijelentéssel vigasztalta, hogy „Magyarország veszte nincs. A magyar forradalom biztos garanciája a jövőnk”. 1850-ben az „Eclectic Review”-ban megjelent tanulmányában kijelentette, hogy „Ausztiria fennmaradása Magyarországra nézve igen nagy jelentőségű, de Ausztiria veszélyezteteti jövőjét, a centralizmus által; ... továbbá az európai egyensúly érdeke is az, hogy Ausztira egy szabad alkotmányú Magyarország segítségével megakadályozza Oroszország előretörését”.³ Andrássyt távollétében, míg őt Ausztiria megújulásának reménye foglalkoztatta, az osztrák haditörvényszék akasztófa általi halálra ítélte. Ő ezt a híradást kacagva olvasta.

1857-ben – az édesanyja, gr. Szapáry Etelka által kieszközölt amnesztia után – visszatért Magyarországra, s csatlakozott Deák Ferenc köréhez, amely politikai csoportosulás a jogfolytonosság elismerésével békés úton kívánta megoldani a dinasztiaiával szembeni vitás kérdéseket. Andrássy Ausztiria nagyhatalmi állásai visszaszerzésének ügyét – és így a magyar ügyet is – európai nézőpontból szemlélte.

Az 1861 és 1865 közötti időszakban Sátoraljaújhely képviselőjeként vett részt az országgyűlésben. 1865-ben egyik alelnöke lett a képviselőháznak és elnöke a Kiegyezési Bizottságnak, melynek feladata a *pragmatica sanctio* alapján a monarchiával való kiegyezés szövegezése volt. Az uralkodó 1865 februárjában egy, a „magyar jogi alap” elismerését jelentő manifesztumot adott ki. 1866 februárjában Andrássy a válaszfelirati vitában tartott beszédében a birodalom mindkét felében, Ausztriában és Magyarországon önálló alkotmány létrehozását követelte. Az 1867. évi nagy mű, a kiegyezés létrehozója, alkotója Deák Ferenc volt. Deák 1866-ban a király előtt legfőbb segítőjét, Andrássy Gyulát jelölte a miniszterelnöki pozícióba. 1867. június 8-án gróf Andrássy Gyulának jutott az a feladat, hogy mint a dualista állam első miniszterelnöke I. Ferenc József császár fejére helyezze a koronát.

³ *Angyal Dávid* i. m. 6.

Benczúr Gyula: Gróf Andrássy Gyula portréja

Andrássy Gyula miniszterelnöki méltóságát (1867–1871) a nemzedékére jellemző hivatástudattal és elhivatottsággal gyakorolta. Diószegi István így foglalja össze eredményeit: „Neki is, miként a reformkor nagyjainak, az alkotmányosság és a parlamentarizmus volt az eszményképe, és természetesnek tartotta, hogy a törvényhozói és végrehajtói hatalom működését választások útján legitimálja. Kormányra újra életbe léptette a negyvennyolcban elfogadott választójogi törvényt, amely szavazati jogot adott a férfinépesség egynegyedének. A szavazásra jogosultak aránya nem volt magas ugyan, de az egynegyvedes arány nem maradt lényegesen alatta a korabeli legjobb európai átlagnak. Noha mindent elkövetett, hogy a választókerületekben a kormánypárt jelöltjei szerezzenek többséget, az ellenvéleményt a parlamentarizmus magától értetődő velejárójának tartotta, és respektálta az ellenzék gyülekezési és egyesülési szabadságát. A sajtószabadságot komolyan vette, és jóllehet gyakran volt céltáblája dühödt támadásoknak, eszébe sem jutott, hogy más véleményen levőkkel szemben a hatalom eszközeit használja. Miniszterelnöksége alatt vetették meg a modern polgári államrendszer alapjait.

Korszerű jog- és igazságszolgáltatási rendszer jött létre, amely lényegében megfelelt a korabeli európai színvonalnak. Az állampolgárok törvény előtti egyenlősége és a bírák függetlensége ekkor vált a magyar joggyakorlat szerves részévé. Kormányra a centralizmus és az önkormányzat elveinek egyidejű érvényesítésével korszerűsítette a közigazgatást. Létrehozta a Magyar Számvevőszéket. A megyék helyi ügyekben való önkormányzata úgyszintén a közigazgatás közegeinek választása is fennmaradt, és a törvény azt is megengedte, hogy a megyegyűlések továbbra is foglalkozzanak országos ügyekkel. Az országgyűlés törvényeinek és a kormány rendeleteinek végrehajtásáról viszont nem lehetett többé vita, és, hogy valóban ne is legyen, arról a kormány által kinevezett főispán kezekedett. Ekkor született meg a népiskolai törvény, ami az elemi iskola elvégzését kötelezővé tette valamennyi iskoláskorú gyermek számára. És ekkor fogadta el a parlament az európai viszonylatban egyedülálló nemzetiségi törvényt, amely nyelvi és kulturális tekintetben teljes egyenjogúságot biztosított a haza másajkú lakóinak. Miközben a nagy európai országokban rendeltileg tiltották a nemzetiségi nyelvhasználatot, Magyarország egy időre békés sziget lett a rögeszmés nyelvi uniformizálás tengerében”.⁴

Andrássy elsőrangú feladatának tekintette a magyar nyelven vezényelt honvédség intézményének újjászervezését és a katonai határőrség polgárosítását is. Minisz-

⁴ Diószegi István: Andrássy. Budapesti Negyed. 1993. 1. <http://epa.oszk.hu>

terelnöki hitvallásában, amely szerint „az országnak minden irányban való anyagi és erkölcsi fejlesztését” kívánta elősegíteni”,⁵ nagy eszmei elődje, Széchenyi István nemzetépítési elvei látszanak körvonalazódni. Széchenyi nyomdokain jár, amikor az ország vasúthálózatának fejlesztését és városaink – legfőképpen a főváros – urbanisztikai megújítását valósította meg. A fővárosi építkezések fejlesztése érdekében létrehozta a közmunkatanácsot. Úgy gondolta, hogy a főváros tisztaságának, az esztétikus belváros képének kialakítása, a nyugati mintára tervezett körutak és sugárutak kiépítése az ország érdeke is. A párizsi Champs Élysées mintájára építtette ki a Belvároshól a Városligetig vezető Sugárutat, amelyet még életében Andrássy útnak neveztek el. 1875-ben történt meg Pest, Buda és Óbuda egyesülése.

Andrássy politikai kezdeményezései alapján jött létre a Horvátországgal való kiegyezés 1868-ban.

1871 és 1879 között gr. Andrássy Gyula az Osztrák-Magyar Monarchia közös külügyminisztere volt, egy ideig a közös pénzügyeket is felügyelte. E tisztségében átalakította a Monarchia külpolitikájának addigi irányvonalát, megszüntette az ország elszigeteltségét, közeledett a Német Császársághoz, az orosz birodalomhoz és Olaszországhoz is. Bismarck kancellárral baráti viszonyt ápolt. Később a magyar közvélemény nyomására szakított az oroszbarát politikával. Külügyministerségének legnagyobb eredménye az 1878-ban megtartott berlini kongresszus volt, amely gátat vetett a háború következtében a Balkán felé megindult orosz térfoglalásnak. A Balkán helyzetét rendező nagyhatalmi konferencia során a Monarchia lehetőséget kapott Bosznia-Hercegovina megszállására. Ennek kapcsán – főleg a nagy költségek és az elrendelt mozgósítás miatt – számos bírálatot kapott, ezek hatására lemondott. Élete utolsó éveit – a közéleti eseményeket továbbra is figyelemmel kísérve – Zemp-léni birtokán, Töketerében töltötte.

Kulturális fejlődés Magyarországon a dualizmus első éveiben

A kiegyezés a magyarországi gazdasági és társadalmi életben, legfőképp pedig a művelődés terén gyors változásokhoz vezetett. A tudomány egészét felölelő, általános jellegű tudományos társaságunk, a Magyar Tudományos Akadémia a korszerű polgári tudományosság igényeinek megfelelően az 1860-as évektől szakszerű tudományos intézményként az egész magyar tudományos élet szervezését és irányítását tekinti feladatának. Míg korábban a nyelv és irodalom művelésén volt a hangsúly, a kiegyezés korában előtérbe kerül a természettudományok és a technikai tudományok, továbbá a társadalomtudományok fejlesztése, s az európai tudományos színvonalhoz való felzárkózás valamennyi tudományterületen. „A nemzetnek részt kell vennie a nagy küzdelemben, melynek célja a polgári szabadságnak, s nyugati civilizationak Európa ezen részén való megállapítása, s akadémiáknak részt kell vennie a nagy munkában, mely Európa szerte a tudományok körében a népek szellemi felszabadulásáért foly”, hangsúlyozta Eötvös József.⁶ A kitágult feladatkörnek megfele-

⁵ Angyal Dávid i. m. 41.

⁶ Pach Zsigmond Pál: A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada, 1825–1975 Bp., 1975. 142.

lő új alapszabályok 1869-ben nyerték el a királyi jóváhagyást. Az Akadémia három osztályra tagolódott: 1. Nyelv-és Szépirodalmi Osztály, 2. a Bölcséleti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztálya, 3. a Matematikai és Természettudományok Osztálya. A hazai tudományosság fejlődése szempontjából nagy szerepe volt az Akadémia könyv-és folyóirat kiadó tevékenységének. Számos országos jellegű tudományos egyesület és társaság is alakult a kiegyezést követő időszakban.

Az állam által fenntartott intézetek, az egyetemek, továbbá a nagyobb közgyűjtemények adtak lehetőséget elmélyült kutatómunkára. Elsősorban az alkalmazott kutatásokat folytató, gyakorlati célból felállított tudományos intézetek élveztek állami támogatást. Az egyetemi infrastruktúrát a kiegyezés után jelentős beruházásokkal bővítették a budapesti tudományegyetemen, amely a 19. század második felében a világ 139 egyeteme között az ötödik helyen állt. A Műegyetemen új tanszékek, szemináriumok, laboratóriumok létesültek. 1872-ben új tudományegyetem létesült Kolozsvárott négy fakultással. 1872-ben nyitotta meg kapuit a felsőfokú honvédtisztképző iskola, a Ludovika Akadémia.

A művészek képzését a kor gyakorlatias felfogása kevésbé tartotta fontosnak, így az intézmények alapítása késett. 1875-ben Liszt Ferenc elnökletével és Erkel Ferenc igazgatásával megszervezték az Országos Magyar Királyi Zeneakadémiát. 1871-ben Eötvös József külügyminisztersége idején indult útjára az Országos Magyar Királyi Mintarajiskola.

közgyűjtemények sorában első helyen tudományos jelentősége szempontjából a Nemzeti Múzeum és a Széchényi Könyvtár állt. 1874-ben nyitották meg az egykori bécsi kormánysszékek iratanyagával újjászervezett Országos Levéltárat. Szakmai specializáció és differenciálódás iránya figyelhető meg a múzeumok esetében is. Magyarországon is megjelent a 19. század új múzeumtípusa, a tudományos szakmúzeum. A Magyar Nemzeti Múzeum 1867-től rendszeres állami dotációban részesült. Egyes osztályai már európai hírnévű gyűjteményekkel is rendelkeztek. A múzeumi osztályok szaporodása indokolttá tette például az Iparművészeti és a Természettudományi Múzeum különválását. A Szépművészeti Múzeum megnyitását az 1871-ben megvásárolt Eszterházy-gyűjtemény alapozta meg. Az 1873. évi Bécsi Világkiállításon vásárolt iparcikkekből állították össze az Iparművészeti Múzeum kiállítását.

Andrássy Gyula kulturális szerepvállalásai

„Andrássy Gyula a magyarságot, az európai kultúra legszélsőbb őrszemének tekintette Kelet felé, s így a magyar tudomány és művészet ápolását a nemzeti becsület követelményének érezte”⁷ Számos beszéde bizonyítja széleskörű történelmi tudását. Anyanyelvén kívül tökéletesen beszélt és írt németül, franciául és angolul. Könyvtárának könyveit sajátkezű jegyzeteivel látta el. Shakespeare-nek és Goethe-nek csodálója volt. „A magyar költők, írók között mindenekelőtt Petőfit szerette, aztán Aranyt és Jókait. Kedvelte az angol regényirodalmat. Ízlésének leginkább megfeleltek Macaulay és Bulwert regényei. A regényekben az igazság ábrázolását ke-

⁷ Angyal Dávid i. m. 36.

reste ideális felfogásban, s a jellemek harcát a reális viszonyokkal. A céhbeli filozófusok nem bírták megnyerni tetszését, mindenekelőtt Schopenhauer iskolájának volt ellensége”⁸ Kastélyának ajtaja mindig nyitva állt a kor szabadon gondolkodó írói, művészei előtt.

Andrássy maga nem szívesen írt, mégis fejlett stílusérzéssel rendelkezett. Munkatársai közül azokat pártfogolta, akik a „félig jelzett eszméket” gyorsan és egész terjedelmükben fel tudták fogni.⁹ A legnagyobb hatást rögtönzött beszédeivel érte el. A politikában a realitásokat és a célokat kereső nagyformátumú politikus élete végén nem készített emlékiratokat, melyek véleménye szerint „olyan férfiúnál – aki maga is befolyt az eseményekbe, önkéntelenül is öndicsőíttessé fajulnának – egyedül tettei lesznek emlékiratai”.

1876-ban – miután Bécsből visszaköltözött Budapestre – igazgató tanácsi tagja lett az Akadémiának. Sokszor felszólalt az akadémiai tanácskozásokon. 1888-ban tiszteletbeli taggá választották. 1889-ben szó volt elnökké jelöléséről, de akkor már egészségi állapota miatt nem vállalhatta el a tisztséget.

Andrássy Gyulát, a képzőművészet és az iparművészet alkotásai iránt érdeklődő, a művészi szép iránt fogékony politikust 1861-ben a Szépművészeti Társaság elnökévé választották. A Társaság neki köszönhette, hogy alapszabályait a király megerősítette 1863-ban. Pénzzel is támogatta a Társaságot, és munkára buzdította, midőn hivatásának nagyságát fejtegette az 1864. évi közgyűlést megnyitó beszédében: „A művészek és a műkedvelők erejének összpontosítása, a művészet emelése és terjesztése”, ez volna beszéd szerint a Társaság feladata. Továbbá egy festőakadémia felállítását is sürgette: „A művészet terén nem szabad elmaradnunk a többi nemzet mögött, sőt, feladatunk a civilizáció egyéb eszméivel egyetemben a művészetet is terjeszteni a világ ezen részén”.¹⁰ A festőakadémia alapítását illetően felajánlotta közreműködését a társulatnak. A társulat nyitó kiállításán az első nagyobb képet, Madarász Viktor Báthory Erzsébet című képét vásárolta meg. A társulat egyetlen kiállítását sem mulasztotta el megtekinteni. Négy nappal utolsó utazása előtt is meglátogatta a Műcsarnokot.

Hozzáértéssel igyekezett terjeszteni a festészet kedvelését, ápolni a magyar festők érdekeit. Munkácsy tehetségét már akkor felismerte, amikor még nem volt nagyhírű mester. »Andrássynak a Magyar Nemzeti Múzeum képtárának meglátogatása alkalmából egyszer egy tájkép ragadta meg a figyelmét, melyhez a műintézet sorsolás útján jutott. Andrássy, aki akkor magyar miniszterelnök volt, azonnal felismerte, hogy e kis kép alkotója jelentékeny tehetség. Midőn hallotta, hogy a kép egy Munkácsy nevű fiatalember munkája, magához kérette őt. Azt kérdezte tőle: „Van-e Önnek pénze, hogy kiképeztesse magát?” A rövid felelete: „Nincs”. Ismét azt kérdezte: „Elfogadna-e egy ösztöndíjat?” Mikor Munkácsy örömmel igent mondott, Andrássy írt az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszternek, báró Eötvös Józsefnek, hogy a fiatal művésznek

⁸ Monori Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. Bp., 1910. III. 437.

⁹ Monori Wertheimer Ede i. m. III. 449.

¹⁰ Angyal Dávid i. m. 35.

a rendelkezésére álló legnagyobb ösztöndíjat adományozza. Ily módon megnyitotta neki az utat a kiképzésére és fényes tehetségei kifejlesztésére. Munkácsyhoz hasonlóan Andrássy az összes kiváló művészekkel, akikkel az életben találkozott, mint vele egyenlőekkel bánt. Erre nézve jellemző a következő kijelentése: Valamely gróf vagy báró csodálkozott egyszer Munkácsyval való benső barátságán, mire Andrássy azt a kérdést intézte hozzá: „Kérlek szépen, ismered Raphaelt?” „Magától értetődik!” „No, látod, és ki volt Raphael idejében a külügyminiszter?” «¹¹ Andrássy nemcsak a képeket, szobrokat, régiségeket csodálta, hanem áldozatkész mecénás is volt. Több magyar festő képét szerezte meg, közöttük Zichy Mihály, Székely Bertalan, Mészöly Géza egyes képeit. Sikertült megvásárolnia Rembrandt ifjúkori önarcképét is.

Andrássy gróf, aki a társasági életben is nagyon fogékony volt a szimpátia kimutatására, nem szerette, ha hízelegnek neki. Arcképfestőitől is reális ábrázolást fogadott el. Nem rontotta el kedvét, ha korának karikatúristái a gúny céltáblájává tettek. Minden házbelijét megbízta, hogy a rá vonatkozó karikatúrákat vegye meg. Andrássy szép nagy mappába összegyűjtötte azokat és a bécsi (a Ballplatzon található) miniszteri palota előszobájában kifüggesztette. Viszont amikor magyar miniszterelnök volt, képes élclapokat alapított, hogy ezek által tegye nevetségessé ellenzéki ellenfeleit.¹²

A zene kevésbé vonzotta őt, mint a költészet. Sajnálattal vallotta be, hogy nincs zenei érzéke. Wagner operáit és Liszt zeneműveit csodálattal hallgatta. Liszt Ferenc hálásan emlékezett meg Andrássyról, neki tulajdonítván azt, hogy Magyarországon tölthette élete alkonyát.¹³

Andrássy Gyula habitusára jellemző a természetesség és az egyértelműség: lelkesedett a természetért, a környezetét ragyogó humorával és szellemességével elragadtatta. Kitűnő lovas, táncos és céllövő hírében állt. A lovaglás élvezetéről semmi áron nem tudott lemondani. Londoni tartózkodása alatt versenystállót tartott fenn. Bécsben megszokott lovaglását a Praterben végezte. Vágatás közben gyorsabban gondolkodott, mint az íróasztal előtt. „Gyakran mondta, hogy nagyobb elhatározás előtt lovagolni szeret. A legnagyobb gondok súlya alatt a berlini kongresszus előtt nem feledte gróf Károlyit arra kérni, hogy két hátslovának helyet szerezzen”.¹⁴

Andrássy az uralkodó körök társasági bálványa, a nők – legfőképpen Erzsébet királyné – kedvence mindenekelőtt a családja körében érezte jól magát. A közügyek fátalmait „saját alkotásához menekülve” ősi birtokán, Töketerekesen vagy újonnan építtetett tiszadobi kastélyában pihente ki. Birtokán szívesen megszólította a parasztokat munkájuk közben, megvult az a ritka tulajdonsága, hogy mindenkivel a saját módján beszéljen. „Elbeszéltette velük mezőgazdasági ügyeiket, ami őket arra a véleményre vezette, hogy a földbirtokosnak fontos oktatásokat adtak, ami aztán önzetüket növelte. Mindig nyájas hangon beszélt parasztjaival, akiknek okosságáról,

¹¹ Monori Wertheimer Ede i. m. III. 438.

¹² Monori Wertheimer Ede i. m. III. 448.

¹³ Angyal Dávid i. m. 36.

¹⁴ Monori Wertheimer Ede i. m. III. 441.

egészséges gondolkodásáról és férfibüszkeségéről sokat tartott.¹⁵ Nyugalomba vonulása után tőketerebesi birtokán bortermeléssel is foglalkozott. Saját boraira különösen büszke volt. Bismarck hercegnek minden karácsonyra küldött egy demizson szamorodnit a szőlőskői pincéjéből.

Andrássy Gyula nyugalomba vonulása után is viszonylag aktív közéleti szerepet vállalt.

1890. február 18-án Voloscaban érte a halál. Budapesten, a Magyar Tudományos Akadémia oszlopcsarnokában ravatalozták fel, majd a tőketerebesi családi mauzóleumban helyezték örök nyugalomra. Magyarország – közvetlenül egykori miniszterelnöke halálát követően – kifejezte tiszteletét emlékezete iránt: az 1890. évi III. törvénycikkben meghatározták az Andrássy Gyulát ábrázoló emlékszobor államköltségen való felállítását. Lovasszobrát, Zala György alkotását 1906. december 6-án leplezték le a király jelenlétében a nemzet főterén, a Parlament déli szárnya előtt. Andrássy emlékét számos településen utcanév és emlékjel őrízte. 1909 szeptemberében Tiszadobon állítottak tiszteletére – mint a Tisza-szabályozás egyik nagyformátumú szervezőjének – emléket. Az Andrássy iránti tiszteletet idéző emléktáblák közül egykori iskolája, a piaristák sátoraljaújhelyi gimnáziuma falát díszítő márványtábla figyelemre méltó: „Fidelitate et fortitudine. Id. Andrássy Gyula gróf miniszterelnök és külügyminiszter intézetünk nagynevű tanítványa (1830–1832) emlékére kegyelettel a Reálgimnázium VIII. osztálya. 1935. május 30.” – olvasható a nagy előd halálának 45. évfordulója tiszteletére elhelyezett emlékjelen.

Andrássy szerepének megítélése a történelem sodrában

Id. gr. Andrássy Gyula a politikus alakja, karizmatikus lénye nem kapott kellő figyelmet a 20. század történéseitől, a történetíróktól. 1890 után még jó ideig méltánylást kapott.¹⁶ A Horthy-korszakban liberalizmusa, 1945 után pedig a németbarát, szláv ellenes politikája miatt utasították el: a nevével összefüggő emlékeket eltöltték, lovasszobrát 1945 decemberében eltávolították.¹⁷

Az 1989-90. évi rendszerváltás óta Andrássy Gyula, a politikus életműve nagyobb elismerést kap. 2002-ben nyitotta meg kapuit az Andrássy Gyula nevét viselő Budapesti Német Nyelvű Egyetem. Az egyetem célja – a névadó politikai egyéniségének megfelelően – olyan szakemberek és vezetők képzése, akik ismerik a kelet-közép-európai régió sajátosságait, múltját és jelenét, s (jogi, gazdasági, diplomáciai vagy épp társadalomtudományi) szakértelmükkel a régió európai integrációját segítik elő, elsősorban a gazdaság, politika, közigazgatás, igazságszolgáltatás, média és kultúra területén, mind az Európai Unió intézményekben, mind az egyes országokban.¹⁸

¹⁵ Monori Wertheimer Ede i. m. III. 444.

¹⁶ További felhasznált irodalom: *Diószegi István*: A Ferenc József-i kor. Bp., 1999. - *Kósa László* (szerk): Magyar művelődéstörténet. Bp., 2002. - Révai Nagy Lexikona, I. Bp., 1911. - *Szilágyi Sándor* (szerk): A magyar nemzet története, X. Bp., 1898. - *Tőkéczi László*: Történelmi arcképek. Bp., 2002.

¹⁷ 2015 májusában újra felállították a kétszeres életnagyságú szobrot, Polgár Botond, Engler András és Meszlényi János szobrászművészek formálták meg újra Zala György alkotását.

¹⁸ Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem, Wikipedia.

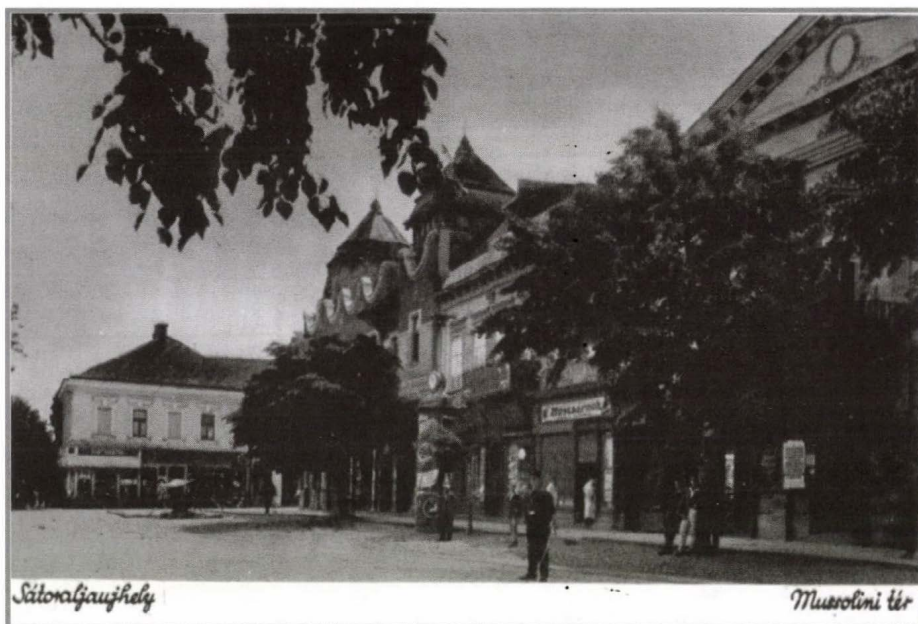

Zala György: Andrássy Gyula gróf budapesti lovasszobra

Záró gondolatként egy – az egyetem céljaival is egybehangzó – Andrássyt méltató emlékbeszédből idéznék: „... gr. Andrássy Gyula született diplomatának és Európa legnagyobb államférfijaival egyenrangúnak bizonyult. Új irányzatokat jelölt ki Nyugat és Kelet felé való nemzetközi viszonylatokban. Tevékenységének nyomai nemcsak hazai, hanem a nemzetközi politika terén is fennmaradtak. Mátyás király és Bethlen Gábor óta ő az első magyar status férfi, kinek működése egész Európára hatott. Emellett hatékonyan részt vett a társadalmi életben is”.¹⁹

---

¹⁹ Részlet Széll Kálmán miniszterelnök szoboravató beszédéből.

SÁTORALJAÚJHELY, TÁNCICS TÉR

Romantikus és eklektikus elemekkel díszített lakóházak állnak a város központjában szecessziós üzletportálokkal. A tér és az itt kezdődő Kazinczy utca emeletes házai a 19. század második felében bekövetkezett fellendülés idején épültek.

BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES

Eötvös Károly, a szabadkőműves

Eötvös Károly 1842. március 14-én Mezőhegyesen született, Pápán diákoskodott. Petőfivel és Orlaival önképzőkori buzgó tag volt, majd Kecskeméten jogot végzett, bírói vizsgát tett. Belekeveredett az Almási-féle összeesküvésbe, ezért vizsgálati fogságba került. Kiszabadulása után politikai szerepet vállalt; Deák-párti programmal képviselővé választották. Népgyűlések kedvelt szónoka volt, több ciklusban követte választották függetlenségi programmal. 1884-ben azonban a tiszzaeszlári perben betöltött szerepe miatt nem jutott be a parlamentbe, jól menő ügyvédi praxist folytatott Pesten. 1892-ben látogatást tett Kossuthnál, s Ihász Dániel után a Függetlenségi és 48-as kör elnöke lett. A 1906-os választáson Budapest hetedik kerülete képviselőjeként jutott be a parlamentbe. Később hívei elfogytak, öregségére egyedül maradt, visszavonultan élt, szépírói munkássággal foglalkozott.

Ezek az ismert tények. Nem ismeretes eddig kapcsolata a szabadkőművességgel. Életrajza alapján azonban nem meglepő, hogy megtalálta az utat a szabadkőművességhez. Az egyik legszélsőségesebben, nevében is kifejezetten hazafias és demokratikus páholyhoz, a Kazinczy-páholyhoz csatlakozott.

A Magyar Országos Levéltárban (továbbiakban MOL) P 1124 Kazinczy p 20(0900 280. lapon találtam meg Eötvös Károlynak a páholyhoz intézett felvételi kérvényét. Ez a szövege:

„A Kazinczy szabadkőműves páholy elnökségének

Budapesten

Kérem az Elnökséget bizalommal és tisztelettel, kegyeskedjék engem a páholyba tagnak fölvenni. A tagsággal járó erkölcsi és jogi kötelességeket szívesen teljesítem erőm teljes mértékével.

E kézirat saját kezű írásom.

Budapest, 1909. október hó 22-én

Eötvös Károly.

Dr. Reiman Ede 3. t. ”

Ezen a sárgult kérvényen Eötvös Károlynén, a kérvényezőén kívül szerepel alatta egy másik aláírás is, dr. Reiner Edéé. A páholy szabályzata szerint ugyanis egy páholytag aláírására is szükség volt a felvételhez. A 3 jel Reiner Ede 3. fokú tagágát jelenti. Szabadkőműves szakkifejezéssel ő volt Eötvös „kezese”.

A kérvénnyel együtt kellett beadnia a jelentkezőnek a kitöltött űrlapot. Eötvös Károly a túloldalon olvashatót adta le (MOL P 1124 Kazinczy p. 288.lap).

A Kéziraty - Szabadkőművesi jegyzékely elnökségének

Budapesten

Kértem az Elnökségnek beleköttem a 20. pontba, hogy a páholy-
ba nem fogadjonak. A páholyban járnak és jönni kötelezőnek tartják.
nem fogadják azokat, akik nem voltak páholyban.

É. Kéziraty. saját kezű aláírás.
Budapest. 1909. Októberi 20-án

E. Kéziraty

Dr. Kéziraty 3.

Hogy kérvénye szabályszerűen tárgyalható legyen sziveskedjék azt a következő útmutatás értelmében meg-
szerkeszteni:

Fejtse ki, miért óhajt a szövetségbe lépni, és mit remél itt találni. *Levegőt és szabadságot a páholyban*

Írja le jellegzetes vonásokban életrajzát, társadalmi- és családi viszonyait.

Nyilatkoznia kell továbbá a következő pontokra vonatkozólag:

a) kijelentheti-e becsületszávéra, hogy soha becsületet nem követett el? *Nem követtem.*

b) állott-e valaha bírói vizsgálat alatt, és ha igen, hol, miért és mily eredménnyel? *Nem állott.*

c) folyamodott-e már valamely páholyhoz felvételért és mily eredménnyel? *Nem folyamodott.*

d) tájékozva van-e azon anyagi kötelezettségek felől, melyeket a páholyba való felvételéből folyólag magára vállal? (Felvételi díj, havi- és más illetékek, egyéb költségek.)

e) nem tagja-e valamely hatóságilag el nem ismert testületnek? *Nem vagyok tagja.*

f) tudja-e, hogy a páholyban felvételére vonatkozó határozata esetleg elutasító lehet és ismeri-e ennek következtetéseit? (Elutasító határozat semmiesetre nem dehonesztató és esetleg később kérelmezett felvételnek nem akadálya.)

g) Kívánatos, hogy kérvényéhez arcképét mellékelje és hogy referenciákra hivatkozzék.

Figyelembe ajánljuk a következő művek áttanulmányozását:

Arató Frigyes: „A szabadkőművesség.” Vajda Emil: „A szabadkőművesség, vagy a népek szent szövetsége.” Ezekhez kezeje útján juthat.

Személyes adatait így adja meg: „Eötvös Károly, 1842. március 11. Mezőszentgyörgy. Ügyvéd, irodalom. Budapest, VI. Proféta utca 7. sz.” A dátum: 1909. október 22. Ezen az úrlapon szerepel ismét a kezes aláírása. A fenti személyes adatokhoz az úrlapnak egy oldala csatlakozik útbaigazgatást adva a válaszoláshoz. Általában többoldalas válaszokat adtak a jelentkezők, Eötvös Károly csak igen röviden válaszolt a nyomtatott kérdésekre a sorok között.

Egy másik, nagyon elhalványult iraton (MOL P1124 Kazinczy p. 20611909 2784. lap) a következő kézírással írt kérdésekre szintén kézírással felelt Eötvös Károly: „1. Mi az ember rendeltetése? Élni józanul és becsületesen: – erkölcsi és anyagi jólétét biztosítani maga számára, és azok számára, a kik szívéhez közel állanak s egyúttal azok szűzámára, a kiknek gyámoltársát a végzet rábízta. 2. Mivel tartozunk embertársainknak? Szeretettel, tisztelettel, bizodalommal. 3. Mivel tartozunk hazánknak? Minden értelmi, erkölcsi és természeti iránt buzgó felajánlásával, a mennyiben hazánk jólétének és méltóságára célszerű és szükséges. Eötvös Károly”

Az előírások szerint ajánlóra is szükség volt a páholyba való felvételhez.

Az egyik ajánlás így szólt (282. lap és háta, P 1124 Kazinczy p.):

„Érdemes Fm tv.

Megtisztelő megbízásodnak eleget téve van szerencsém **Eötvös Károly** keresőről a következőket jelenteni. Keresőt 28 év óta személyesen ismerem, vele igen gyakran érintkezem. Közéleti szereplése, ügyvédi és politikai múltja, megvesztegethetetlen puritanizmusa, ragyogó irodalmi működése igen magasra emelik őt nemcsak az átlag emberek fölé, de hazának legelső nagy férfiai sorába is, a mely gyér sorokban is a legelsőek közt foglal helyet, és millióknak osztatlan tiszteletét bírja. Jószíve és humánus érzése eddigi profán életi működésében is megszámlálhatatlan esetben nyilatkozott meg; anyagi viszonyai rendezettek. Nemcsak a Kazinczy □-nak, de biztos hitem szerint az egész világszövetségnek díszére leend. Ajánlom tiszta világos golyózsra.

Kitűnő tisztelettel Dr. Rozgonyi Sándor 3: A Kazinczy □ mester tagja”

A másik ajánlót is idézzük (MOL P 1124 Kazinczy p. 6.t. No 3 283. 11):

„Bp. 909. november 25. Érd.: főm t. sz. tt!

Eötvös Károlyt személyesen nem ismerem, de élete, gondolkodása, csélekedetei, művei annyira átmentek a köztudatba, hogy a profánoktól és ttv ektől nyert értesülések kiegészítésével nyugodt lelkiismerettel tehetem meg kutatói jelentésemet. Kereső egész élete a liberális eszméért folytatott küzdelemekben telt el; mint védőügyvéd, mint képviselő s mint tró egyaránt hirdette szóval és írásban azokat az eszméket, a melyekért mi műhelyünk csendjében dolgoztatunk. Ki ne emlékeznék a tisztaeszlári pörre, a melyben sziklaként megállott egy félrevezetett ország hangulatával szemben? Ki ne emlékeznék a polgári házasság törvényjavaslatáért mondott fényes képviselőházi beszédeire? Ki nem olvasta a műveit, a melyekben hirdeti, hogy e nemzet csak a liberalizmus eszméi által boldogulhat. Kutatásaim során megösmertem valódi életét, a melyben a szenvedésből is kijutott részére; anyagi viszonyairól annyit tudtam meg, hogy activ vagyonát feláldozta eszméinek, de jövedelméből gond nélkül élhet meg. Sz. TT.! Meggyőződhédsem az, hogy Eötvös Károly nemcsak a magyar szabadkőművesség, hanem a világszövetség egyik díszé leend. s

a □ – mely magdénak mondhatja – elvételevel önmagát tisztelte meg, – ép azért ajánlom tiszta, világos golyózásra! Dingha Árpád 3:”

Szabadkőműves szokás szerint Eötvös Károly Budapesten, december 19-én aláírta a formanyomtatvány „Nyilatkozatát”, hogy nem rábeszélés vagy kíváncsiság befolyásolta a szabadkőművességbe felvételre. Fogadja, hogy a látottakat és hallottakat mindenki szemben titokban tartja. (MOL P1124 Kazinczy páholy 8. tétel No 30) Ugyancsak 1909. december 19-én aláírta a „Szabadkőműves fogadalma” nyomtatványt. Tehát az egyöntetű kedvező ajánlások következtében nyert felvételt a Kazinczy páholyba. A felvétel kivételes ünnepség keretében történt 1909. december 19-én, va-

sárnap. (MOL P 1124 Kazinczy páholy 5. tétel 54.lap) A páholy jegyzőkönyve 77. számon feljegyezi, hogy Eötvös Károlyt november másodikán legény és mester fokba felavatták. Körlevélben tudatták az összes páhollyal az ünnepélyes felvételt. Eötvös Károlyt ügyvédként és országgyűlési képviselőként tisztelik, „kinek egész élete a szabadkőművesi cselekedetek láncolata volt”. Ez az avatás az egész szabadkőművesség ünnepe.”

Eötvös Károly nevét a páholy munkatábláiban megtaláltam. Az 1912. november 8. sz. jegyzőkönyv szerint dr. Feleky főmester Eötvös Károlyt második fokba, legénynyé avatta több társával: dr. Balázs Dezsővel, Bihari Benővel, dr. Gilina Frigyessel, Kis Aladárral, dr. Lung Gézá-

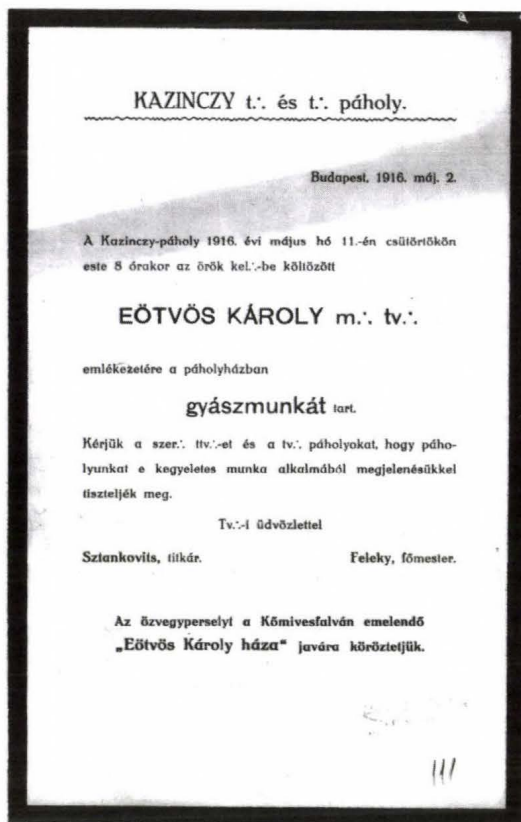
KAZINCZY sz.: k.: □.		„Ritkán és szeretettel a felvilágosítás felé.”
⑤	⑥	Budapesti kel.: XII 09 09 7
Sz.: Tt.:!		
Tízötöd évi december hó 19-én, vasárnap este 7 órakor 1. f. felvétel		
D I S Z M U N K Á T		
Isztunk, melyen		
Eötvös Károly ügyvéd, ország képviselő		
kereset fogjuk a szénesség s páholyunk kötelező felvenni.		
Minden éne illusztrus ferhat — kinek egész élete a szabadkőművesi cselekedeteknek láncolata volt — hajjaink sorába anajuk, úgy látjuk, hogy ez a munka ünnepe egész szénességének s hogy ezen ünnepségnek megfelelő díszet nyújtassunk, azra hívjuk t. □-ainkat és a sz.: tt.:t, hogy ez alkalommal szíves megjelenésükkel keményen támogatni szíveskedjenek.		
Sz.: k.: és sz.: az c.: sz.: sz.:		
Végh József titkár.	Almády Géza főmester.	
☆		
Munka után együttes vakolás. — az erre szóló részvételi jegyek (4 korona) f. hó 17-ig, péntekig kizárólag a □-ház vendéglősnél kaphatók.		

val, dr. Schuler Dezsővel, dr. Stankovics Rezsővel. A 8. sz. munkatábla szerint 20 páholytag és 8 legény jelenlétében dr. Feleky Hugó főmester legény és mester fokba került. Ez kivételes eset, megtiszteltetés. Valaha Kossuth Lajossal történt ez a cincinnatibeli páhollyal.

Egyedül a 7. számú jegyzőkönyv tesz említést arról, hogy Eötvös Károly beszédet mondott a páholyban. Ugyanczen a napon avatták mesterré 24 szabadkőműves jelenlétében. Dr. Feleky Hugó főmester végezte a szertartást. (Lásd az erről készült feljegyzést a következő oldalon!)

1916. május 11-én meghalt Eötvös Károly. A Kazinczy páholy gyászünnepekre hívta meg a magyar szabadkőműveseket. Eötvös halálát a páholy jegyzőkönyve 49. szám alatt október 5-én említi.

A szabadkőművesek az I. világháború alatt emberbaráti intézményeket működtettek lehetőségeikhez képest. Legnépszerűbb ezek közül az *Ingyen Kenyér* és az *Ingyen Tej* volt. Budapesten, a Podmaniczky utca 45. szám alatt, a Nagypáholy házában osztottak minden rászoruló részére kenyeret és tejet a Régi Hívek, illetőleg a Minerva páholy mozgalmaként. Ehhez később hozzájárult az Eötvös páholy az Eötvös Levesosztó Társaság kezdeményezésére. Ez a jótékonyági tevékenység hamarosan a többi budapesti páholyban és más városok szabadkőművesei körében is követőkre talált. Az oroszok által lerombolt felvidéki Mezőlaborcot Bókay Árpád nagymester javaslatára a magyar szabadkőművesség *Kőművesfalva* néven felépítette, a középületeket szabadkőműves személyiségekről nevezték el. Az Eötvös Károly temetése alkalmával gyűjtött adományokat Kőművesfalván az Eötvös-ház részére ajánlották fel.

KOVÁCS I. GÁBOR

Két sárospataki születésű egyetemi tanár: Finkey Ferenc és Finkey József

A polgári korszak (1848–1944) tudáselitjének a kutatásával már két évtizede foglalkozunk. Ennek a tudáselitnek a meghatározó törzse az egyetemi tanárság volt. Egyetemi tanárnak az adott korszakban az egyetemi rangú oktatási intézmények egy meghatározott tanszékére királyi/kormányzói kinevezést kapott, egyetemi tanári esküt tett nyilvános rendes és nyilvános rendkívüli tanárokat tekintjük. (A rendes és rendkívüli tanári minőség is az egyetemi kar teljes jogú tagságával járt, inkább csak az életkorban és a fizetési fokozatban volt különbség.) Magyarország egyetemsein 1848 és 1944 között összesen 1044 ilyen egyetemi professzor működött. Az idők folyamán rájuk vonatkozóan gyűjtöttünk hatalmas életrajzi adattömeget. Az adatok társadalomtörténeti szempontú elemzése alapján megállapítható volt, hogy az egyetemi tanárok döntően a társadalom középrétegeiből származtak. Ezen belül azonban jól elkülöníthető szociokulturális, etnikulturális alakzatok, felekezeti-művelődési tömbök voltak: például a városi gyökerű német – főleg felvidéki – evangélikus értelmiség; a városi római katolikus iparosság; az asszimiláns zsidóság változatai; a több generáció óta államszolgálatban álló római katolikus hivatalnokság; a római katolikus svábok és más, vidéki (nem városi) németek feltörekvő földműves és iparos blokkja. Megfogalmazódott az a feltevésünk is, hogy a tudáselit református vallású szegmensének a háttérében egy történetileg kiforralt, felekezeti-művelődési alakzat állt. Egy olyan alakzat, amelyet a református kollégiumi iskolaközpontok, s a hozzájuk kapcsolódó parókiák és partikuláris kisiskolák rendszere éltetett, s egy szociológiailag is megragadható hálózat hordozott, centrumában a kismessséggel összeszővődött papi renddel, amely emellett folyamatosan kiegészült más, magyar etnikumú társadalmi csoportokból is. Ezért amikor elhatároztuk, hogy az egyetemi tanárokra vonatkozó adatgyűjtésünket adattárszerűen is közzé tesszük, akkor úgy döntöttünk, hogy a közlés rendjénél ebből a tagoltságból kiindulva, felekezeti-művelődési tömbök szerint haladunk.

Első kötetünkben a zsidó és zsidó származású egyetemi tanárokkal foglalkoztunk.¹ A második kötet a debreceni tudományegyetem református hittudományi kara megalakulásának centenáriuma a kar értelemszerűen református professzorainak életrajzi adattárát és életút-leírását tartalmazta.² Ez utóbbi könyv sok tekintetben visszaigazolta a református felekezeti-művelődési alakzatra vonatkozó feltevésünket. Így most azon fáradozunk, hogy a polgári kor-

¹ Kovács I. Gábor (szerk.): Diszkrimináció – emancipáció – asszimiláció – diszkrimináció. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára I. Zsidó és zsidó származású egyetemi tanárok. Történeti elitkutatások – Historical Elite Research. Eötvös Kiadó, Bp., 2013. p. 174.

² Kovács I. Gábor (szerk.): Hit – tudomány – közélet. A debreceni tudományegyetem református hittudományi kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életút-leírása. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944. II. Eötvös Kiadó, Bp., 2014. p. 220.

szak mind a 183 református vallású professzorának életrajzi adattárát és életút-leírását elkészítjük az általunk kialakított adattári séma szerint. Ennél a sémánál a társadalomtörténeti nézőpont, a művelődési tömbök történeti gyökereinek, határainak keresése miatt nagy gondot fordítottunk a családi adatokra, a szülőkre, nagyszülőkre, dédszülőkre, testvérekre, a feleségek családjára, a nemesi adatokra, társadalmi státuszra, foglalkozásra, vagyonra, iskolázottságra, a települések és régiók közti mozgásokra. Az is hamar nyilvánvaló lett, hogy a kirajzolódó református felekezeti-művelődési tömb egyik fontos tényezője a regionalitás, amelynek szervező erői a történetileg kialakult iskolaközpontok, illetve az egyházkerületek voltak.

Elsőként szülőföldem, a tiszáninneri református egyházkerület területén született, innen származó egyetemi tanárok adatlapjait készítettük el. Összesen húsz református egyetemi tanár született ebben a régióban. Közülük elsőként a szikszói születésű Vécsey Tamást (1839–1912) nevezte ki a király egyetemi tanárnak. Vécsey 1874-ben a budapesti tudományegyetem jogi karán lett a római jog professzora. Tudnunk kell egyébként, hogy a budapesti tudományegyetemre, amelyet Pázmány Péter alapított, az intézmény római katolikus jellege miatt lényegében a kiegészítésig nem neveztek ki protestánsokat, s utána is viszonylag keveset. A tiszáninnenről később nem is neveztek ki Vécseyn kívül mást. Az innen származó református professzorok leginkább az 1872-ben alapított kolozsvári tudományegyetem (6 fő), s az 1914-ben induló debreceni univerzitás (5 fő) tanárai lettek. A két háború közötti szegedi egyetem és a budapesti műegyetem 3-3 fővel szerepelt. Nem kívánjuk most részletesen bemutatni a tiszáninnenről származó tanárokat, csak azt említjük meg, hogy háromnegyedüknek az iskolázása a terület meghatározó oktatási központjához, a sárospataki református kollégiumhoz kapcsolódott. Néhányan a miskolci református gimnáziumba, illetve a rimaszombati protestáns gimnáziumba jártak, s a felmenők esetében a szikszói református partikulának is fontos szerepe volt.

Most elsősorban azt emeljük ki, hogy hat egyetemi tanár Sárospatakon született. Ez azért figyelemreméltó, mert ha mind a 183 református professzor születési helyét számba vesszük, akkor azt látjuk, hogy 12-12 fővel vezeti a sort Budapest és Kolozsvár – mindkettő egyetemi város is – rögtön utánuk azonban Sárospatak következik, megelőzve Debrecen (5 fő), Nagyenyedet (4 fő) és Kecskemétet (4 fő). A sárospataki születésű professzorok 1868 és 1889 között láttak meg a napvilágot, s mindannyiuknak az apja tanár volt a sárospataki református kollégiumban. Ez Sárospatak, mint református oktatási-művelődési centrum erejét mutatja a 19. század utolsó évtizedeiben s a századfordulón.

Finkey Ferenc 1870-ben született, s 1912-ben lett a kolozsvári tudományegyetem büntetőjog professzora. Apja, Finkey Pál a főgimnázium kiváló latintanára volt. Kérészy Zoltán 1868-ban született, s 1914-ben nevezték ki az akkor induló pozsonyi jogi karon az alkotmány- és jogtörténet tanszékre. Apja, Kérészy István Zürichben és a Sorbonne-on tanult, a főgimnáziumban természettant és németet tanított, többször volt a gimnázium igazgatója. Ifj. Mitrovics Gyula 1871-ben született, s 1918-ban nevezték ki a debreceni bölcsészkar nevelés tanaszékére. Apja, id. Mitrovics Gyula Heidelbergben, Göttingenben, Zürichben tanult, a sárospataki teológiai akadémián a gyakorlati teológia és erkölcs tanára volt. Búza László 1885-ben született, 1923-ban lett a szegedi egyetemen a nemzetközi jog tanára. Apja, Búza János a sárospataki főgimnázium tankönyveket is író természettan tanára s igazgatója volt. Kiss Árpád 1889-ben született, s 1924-ben került a szegedi egyetem általános és szerves kémia tanszékeire. Apja, Kiss Elek 49 évig volt a gimnázium legendás tornatanára, tagja volt az igazgatótanácsnak, botanizált és régészkedett, s őre volt a természettan szertárnak is. Finkey József szintén 1889-ben született, s 1934-ben nevezték ki a műegyetem soproni bánya-, kohó- és er-

dőmérnöki karán az érc- és szénélőkészítéstan professzorává. Apja, Finkey József a sárospataki jogakadémia tanára volt.

A hat sárospataki születésű professzor közül tehát hárman voltak jogászok. Ebben bizonyára szerepe volt annak is, hogy Patakon jogakadémia is működött. Figyelemreméltó azonban, hogy természettudós és műegyetemi tanár is kikerült a sárospataki tanárok fiai közül. Egy kivételével valamennyi professzorunk családjánál bizonyítható a sokgenerációs református művelődési előzmény. A 18. század közepéig vissza tudjuk vezetni a családok református iskolázását elsősorban a sárospataki kollégiumban, illetve a miskolci, a szikszói és a rimaszombati középiskolákban. A felmenők között borsodi, abaúji, gömöri és zempléni oskolatanítók, rektorok, lévíták, református lelkészek és tanárok voltak. Ezek a tanult emberek rendre összeházasodtak a terület református kisnemességével. Ennél a kicsiny mintánál is megtapasztalható, hogy a 20. századi református vallású tudáselitet a református művelődés több évszázados, gazdag televénye táplálta, éllette.

A hat sárospataki születésű református professzor közül most két olyan tanár szócikkét mutatjuk be, a két Finkeyét, akik egymással is rokonságban voltak, s esetük szépen példázza, hogy történetileg miként formálódott, gazdagodott, élt a református felekezeti-művelődési alakzat hálózata.

Finkey Ferenc jogász, koronaügyész

(Sárospatak, Zemplén m., 1870. október 27. – Sárospatak, 1949. január 23.;
a sárospataki református temetőben nyugszik.)

Apja: Finkey Pál (ref., Szendrőlád, 1820. dec. 30. – Sárospatak, 1872. dec. 26.). Tanulmányait a szikszói ref. algimnáziumban kezdte, 1834-től Sárospatakon folytatta, ahol segélydíjas diák volt. 1846-ban esküdt, az 1847-48-as tanévben pedig publicus praeceptor lett. 1848. március 15. után a pataki diákság egyik vezetője. A szabadságharc alatt a vörössipkásoknál, a kassai 9. zászlóaljban szolgált. 1849 áprilisában letette a kápláni vizsgát, s Abaújszántón lett segédlelkész. 1850 júliusában a szikszói algimnázium tanárává választották. Latin tankönyvet és szótárt készített, s több fontos latin munkát magyarra fordított. Több osztályt tanított, s az igazgatói teendőket is ellátta (tanítványa volt Vécsey Tamás [1839–1912] a római jog későbbi budapesti professzora). 1852-től 1854-ig a miskolci ref. gimn. rendes tanára volt. 1854-ben a sárospataki főgimn. tanárává választották. Az 1872 végén kezdődő kolerajárvány áldozata lett. Féltestvérei apjuk első feleségétől, Bodnár Zsuzsannától: 1. Finkey Ábrahám (ref., két és fél éves korában elhunyt); 2. Finkey Sámuel (ref., Borsod, 1814. júl. – ?)

gazdatiszt lett; 3. Finkey Ábrahám (ref., Borsod, 1816. aug. – Hegymeg, 1836) 1835-ben Sárospatakról I. éves tógátusként Noszvajra (Borsod m.) ment praeceptornak, de még abban a tanévben szüleinél, Hegymegen „szárazbetegségben” elhunyt. Testvérei: 1. Finkey Erzsébet (ref., Szendrőlád, 1819 – Szendrőlád, 1823); 2. Finkey József (ref., Szendrőlád, 1824. jan. 7. – Sárospatak, 1872. dec. 20.), tanulmányait 1832-ben a szikszói ref. algimnáziumban kezdte, majd a gimnáziumot és az akadémiát 1834 februárjától segélydíjasként Sárospatakon folytatta. 1847-ben publicus praeceptor (köztanító) lett, 1848-ban pedig esküdt. 1849 novemberében rendes tanárává választották a sárospataki gimn.-ba a görög nyelvi tanszékre. Lefordította és kiadta Szophoklész öt tragédiáját (Sárospatak, 1858–1866). Első felesége Kérészi Éva, második Vass Róza (1855–?). Harmadik feleségétől, Hrabcsák Erzsébettől (1831–1898) született lánya révén (Finkey Ilona [1855–1909] nagypapa volt Finkey József [1889–1941] műegyetemi professzornak. Az 1872 végén kezdődő kolerajárvány áldozata lett. 3. Finkey Éva

(ref., Sajóivánka, 1826. máj. – ?) Az Abaúj megyei Kupáról származó nemes Csorba Jánoshoz ment férjhez. 4. Finkey Mária (ref., Sajóivánka, 1828. jan. – valószínűleg kisgyermekként hunyt el.)

Gyámja: szülei korai, 1872-es halála után az árván maradt gyermekek neveltetéséről anyai nagyanyjuk, Tatár Mihályné, Péderi Eszter gondoskodott, míg gyámjuknak, először anyjuk testvérének férjét, Arday Károlyt, később Kérészy István (1835–1914) gimnáziumi tanárt, majd 1879-től legidősebb lánytestvérük férjét, Kovácsy Sándor (1850–1929) gimnáziumi tanárt rendelték.

Apai nagyapa: Finkei Ábrahám (ref., Sajóivánka, Borsod m., 1781 – Hegymeg, Borsod m., 1849. jan. 5.) A miskolci ref. gimnáziumban tanult, 1799–1800-ban ugyanott praeceptor volt. Tanulmányait Sárospatakon folytatta, ahonnan rectornak ment ki Abaújszántóra (1804–1807), majd Ongára (1810–1811). Később Borsodon volt iskolamester. Itt vette feleségül Bodnár Zsuzsannát. Megözvegyülve, 1818-ban még Borsodon házasságot kötött második feleségével, Paksy Erzsébettel, egy borsodi birtokos leányával. Ugyanakkor a szintén Borsod megyei Szendrőldre került lévitának. 1826-ban lelkésznek választották a felsőborsodi egyházmegyébe, Sajóivánkára. Újabb özvegyiség után 1829-től 1849-ig a szintén felsőborsodi egyházközségnek, Hegymegnek volt a református lelkésze. Harmadik felesége, nemes Lehoczky Sámuel özvegye, Mészáros Veronika volt. Testvére: 1. Finkei József (ref., Sajóivánka, 1785 v. 1790 k. – vsz. Nagybarca, 1840 után) Miskolcon és Sárospatakon tanult, Szendrőn (1824–1833) és Nagybarcán (1833–1840) volt iskolatanító. Ő volt Finkey József (1889–1941) műegyetemi tanár egyik anyai dédapja. 2. Valószínűleg testvére volt Finkei Jób is, akinek 1791 és 1804 között hét gyermeke született Sajóvelezden Dienes Erzsébettől: Péter, Sámuel, Éva, Boldizsár, Erzsébet, Judit, Lília. *Apai nagyanya:* nemes Paksy Erzsébet (ref., Borsod, 1790 – Hegymeg, 1840)

Apai dédapja I.: Finkei Sámuel (ref., 1738 – Borsod/Szendrőlád, 1804. jan. 28.). Iskoláit valószínűleg a miskolci ref. gimn.-ban kezdte, 1758-ban subscribált Sárospatakon. 1771-től 1788-ig Sajóivánka ref. lelkésze a borsodi egyházmegyében, 1788-tól 1792-ig a gömöri Uzapanyit ref. lelkésze, majd újra a borsodi egyházmegyében szolgált: Szakácsi (1792–1795), Damak (1795–1801). Anyai ági ükapja volt Finkey József (1889–1941) műegyetemi professzornak. *Apai dédanya I.:* Tóth Éva (ref., 1752 – Borsod. 1812. okt. 17.). Anyai ági ükanyja volt Finkey József (1889–1941) műegyetemi professzornak.

Apai dédapja II.: Paksy ... borsodi földbirtokos

Anyja: nemes Tatár Eszter (ref., Sárospatak, 1827. szept. 28. – Sárospatak, 1872. dec. 27.), házasságkötés 1853. okt. 17.; Kolerában elhunyt férje után egy nappal szívbénulásban halt meg. Testvérei: 1. Tatár Julianna (ref., Sárospatak, 1826. ápr. 3. – ?) Arday Károly sárospataki kisbirtokos felesége; 2. Tatár Mihály (ref., Sárospatak, 1830. jún. 3. – kislgyerekként halt meg); 3. Tatár Terézia (ref., Sárospatak, 1830. jún. 3. – kislgyerekként halt meg); 4. Tatár Erzsébet (ref., Sárospatak, 1832. szept. – ?); 5. Tatár Mihály (ref., Sárospatak, 1835. máj. 17. – ?) Sárospatakon tanult, a zempléni egyházmegyében, Prügyön volt ref. lelkész.

Anyai nagyapa: nemes Tatár Mihály (ref., 1792. aug. – Sárospatak, 1849) nemesi kisbirtokos Sárospatakon. *Anyai nagyanya:* nemes Péderi Eszter (ref., Péder, Abaúj m., 1803. okt. 23. – Sárospatak) szülei halála után Fodor Pál sátoraljaúj helyi ügyvédnél nevelkedett. Házasságkötése: 1825. május 17. Miután lánya, Tatár Eszter (1827–1872) és veje, Finkey Pál (1820–1872) a kolerajárvány miatt elhunytak, 70 évesen ő vállalta a négy árva, köztük a két éves Finkey Ferenc gondozását.

Anyai dédapja I.: Tatár Mihály (ref.)
Anyai dédanya I.: Balogh Mária (ref.)

Anyai dédapa II.: nemes Péderi István (ref.) *Anyai dédanya II.:* Csétfi Mária (ref.)

Vallása: ref.

Testvérei: 1. Finkey Erzsébet (ref., Sárospatak, 1858 – Sárospatak, 1868); 2. Finkey Eszter (ref., Sárospatak, 1860. ápr. 1. – Sárospatak, 1941. aug. 7.), 1879. aug. 25-én feleségül ment Kovácsy Sándorhoz (Tállya, Zemplén m., 1850. márc. 9. – 1929), aki ekkortól a Finkey-testvérek gyámja lett. Kovácsy Sándor a gimnáziumot és az akadémiát Sárospatakon végezte. 1874-75-ben főiskolai senior volt. 1875-76-ban a jénai egyetemen tanult. Tállyán volt segédlelkész, majd 1877-től 1910-ig a sárospataki ref. főgimn. tanárként működött; 3. Finkey Katalin (ref., Sárospatak, 1861 – 1862); 4. Finkey Pál (ref., Sárospatak, 1863. szept. 8. – Bp., 1939. márc. 23.) Sárospatakon végezte a jogakadémiát. Pályáját a kisvárdai járásbírószágon kezdte, majd Pécsen lett törvényszéki bíró (1908-tól), később ugyanott ítélőtáblai bíró (1913-tól), majd ítélőtáblai tanácselnök (1921–1926), felesége 1893. jan. 7-től: sátoraljújhelyi Szentgyörgyi Erzsébet; 5. Finkey Ilona (ref., Sárospatak, 1865 – 1919. aug. 5.)

Felesége: Radácsy Erzsébet (ref., Sárospatak, 1877. szept. 2. – Sárospatak, 1955. máj. 31.), házasságkötés: 1896. aug. 25.; a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület alelnöke; apja Radácsy György (ref., Szepsi, Abaúj m., 1846. dec. 31. – Sárospatak, 1928. jan. 11.), Szepriben, majd Sárospatakon tanult, sárospataki ref. teol. akad.-i tanár (bibliai tanszék), akadémiai és közigazgató, a tiszáninneni ref. egyh. ker. lelkészi főjegyzője és tanácsbírája, a Ref. Egyetemes Konvent és Zsinat tagja, Zemplén vm. that. biz. tagja, sárospataki ref. egyh. presbitere, a Sárospataki Irodalmi Kör elnöke, a Sárospataki Takarékpénztár felügy. biz. elnöke volt. Anyja: Bálint Erzsébet (ref., 1853 – Sárospatak, 1927. dec. 29.); testvérei: 1. Radácsy Margit (ref., Sárospatak, 1880. júl. 20. – 1952-ben élt még), férje 1910-től Zombory Andor gimn. tanár; 2. Radácsy Ilona (ref., Sárospatak, 1884. júl. 27. – Sárospatak, 1967. aug. 13.), férje 1907-től Har-

sányi István (ref., Abaújszántó, 1873. febr. 1. – Sárospatak, 1928. máj. 10.) a sárospataki ref. főiskola teológiai tanára (őszösvetségi tanszék) és főkönyvtárnoka, a sárospataki ref. egyh. közs. presbitere; 3. Radácsy Etelka (ref., Sárospatak, 1886. szept. 18. – Szerencs, 1952. aug. 17.), férje 1910-től dr. Vitányi Miklós (ref., 1879 – Szerencs, 1929. okt. 28.) ügyvéd, a szerencsi ref. egyház presbitere, Zemplén vm. that. biz. tagja és tb. ügyésze; 4. Radácsy Mária (ref., Sárospatak, 1888. máj. 30. – 1952-ben élt még), férje 1918-tól dr. Ruttkay Elemér; 5. Radácsy György (ref., Sárospatak, 1890. nov. 19. – 1952-ben élt még) szerencsi tb. szolgabíró, felesége Porczányi Mária; 6. Radácsy Jolán (ref., Sárospatak, 1894. szept. 23. – ?), férje 1921-től Csajka Endre sárospataki banktisztviselő; és még 3 testvér, akik fiatalon meghaltak.

Gyermeke: nem született.

Középiskola: sárospataki ref. koll. gimnáziuma, I–VIII. oszt., 1879–1887.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: sárospataki jogakadémia, 1887–1891. jan.; kolozsvári tud. egy. jogi kar, 1891. jan. – 1892. jan.

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: 1894 jún.-aug. saját költségén Ausztria, Németország; 1900 tavaszán három hónap állami ösztöndíjjal büntetőjogi és börtönügyi tanulmányút Németországban, Franciaországban, Angliában és Belgiumban; 1909: a genfi egyetem jubileumán a sárospataki főiskola kiküldötte; 1910. aug.-tól két hónap hivatalos kiküldetésben a washingtoni IX. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszusra: tudományos kiküldött az amerikai börtönök, javítóiskolák tudományos és gyakorlati tanulmányozására.

Oklevél: kolozsvári tud. egy., jogi kar, 1892. jan. 23., jogtud. doktora; 1893. szept., tartalékosvizsga, Kassa; 1896. febr. 24., ügyvédi oklevél.

Nyelvismeret: német, angol, francia, olasz, latin.

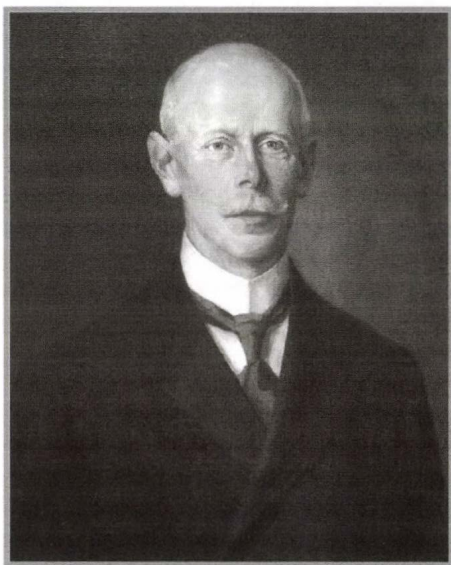
Tudományos fokokatok: kolozsvári tud. egy., jogi kar, büntetőjogi és eljárási jog ma-

gántanára, 1896; tiszteletbeli nyilvános rendes tanári cím, szegedi tud. egy. jogi kar, 1925. márc. 2.

Nyilvános rendes egy. tanár. kolozsvári tud. egy., jogi kar, 1912. ápr. 25., büntető perjog; pozsonyi tud. egy., jogi kar, 1915. szept. 8., büntetőjog; szegedi tud. egy., jogi kar, 1921. szept. 22., büntetőjog és büntető eljárásjog

Egyetemi tisztségek. pozsonyi tud. egy., rektori hatáskörrel felruházott jogi kari dékán, 1917-1918. ápr. 14.; rektor, 1918 ápr. 14. – 1918. szept.

Nyugdíj. 1940. febr. 27.

Életút. A 18. század közepétől Borsod megyében feltűnő református papi-tanítói-tanári Finkei család összefüggése a Mohács előtti századokban Borsodban és Abaújban birtokos Finkey famíliával nem bizonyítható. A családi hagyomány szerint a Rákóczi Ferencel együtt fej- és jószágvesztésre ítélt s kibujdosott Finkeyek közül a később visszajöttek Finkén telepedtek le, s azt határozták, hogy a családból mindig legyen egy református pap, hogy ennek révén nemesnek számítsanak. Mindenesetre 1742 és 1758 között, tehát másfél évtized alatt öt Finkei írta alá Sá-

rospatakon az iskolai törvényeket, tehát kezdte meg tógátusként akadémiai tanulmányait. Közülük négy később valóban református lelkészként szolgált, többnyire a borsodi egyházmegyében. Köztük az 1758-ban subscribáló Finkei Sámuel is, aki a későbbi ismert Finkeyek ősatya volt. A Finkeiek nem szerepeltek a következő évszázad nemesi összeírásaiban, de Finkei Sámuel tanult leszármazottai rendre kétségtelen nemesi családokból házasodtak. Tanulmányukat a szikszói vagy a miskolci református gimnáziumban kezdték, majd Sárospatakon folytatták. Mielőtt a gimnáziumi és akadémiai tanárok, majd az egyetemi professzorok kiemelkedtek volna közülük, iskolatanítóként, lévitaként, lelkészként szolgáltak a borsodi egyházmegye felső részének (1799-től felsőborsodi egyházmegye) egyházközségeiben, egy körülbelül 20-25 kilométer átmérőjű körben (Borsod, Damak, Felsőkelecsény, Hegymeg, Nagybarca, Sajóecseg, Sajóivánka, Sajólad, Szakácsi, Szendrő, Szendrőlad). Finkey Ferenc apja, Finkey Pál, az úgynevezett pataki Finkey ág alapítója már feljebb lépett. A sárospataki akadémiát elvégezve, az 1848-49-es szabadságharc csatáit megjárva rövid időre szikszói, majd miskolci tanár lett. 1854-ben pedig a sárospataki főgimnázium tanárává választotta a tiszáninneni református egyházkerület. A tankönyvíró és latin műveket fordító jeles tanár 1872 végén az akkor kezdődő kolerajárvány áldozata lett, s egy nap múlva felesége is utánahalt. A hátra maradt négy árva, köztük a kétéves Ferencet az akkor hetvenéves, erős lelkű anyai nagynya vette gondozásba. Finkey Ferencet ötévesen írták be a sárospataki református elemibe, majd a negyedik elemi közepén, 1879 januárjában fél évre a progimnáziumi osztályba. A sárospataki református főiskola gimnáziumának elvégzése után, 1887-től a főiskola jogakadémiáján folytatta tanulmányait. A kötelező tantárgyak mellett már gimnazistaként különórán tanulta a francia nyelvet, akadémiai hallgató korában pedig a szünidőben több élő nyelv tanulásával foglalkozott (francia, angol, német,

olasz). Élénken részt vett a különböző diák-egyesületek életében: jogász önképző egyesület, irodalmi önképző társulat, gyorsíró kör, zenegyesület, olvasókör, főiskolai énekkar. Hetedikes gimnazista korától kezdve négy éven át – tehát joghallgatóként is – a régi sárospataki gyakorlat szerint az egyházi év három sátoros ünnepén (karácsony, húsvét, pünkösöd) ünnepi követként, legátusként látogatta a tiszáninneni református egyházkerület különböző egyházközségeit, ahol prédikációval is szolgált. Joghallgatóként teológus kollégájával szuplikánsként végiglátogatta Somogy és Baranya összes református egyházát. A főiskola javára gyűjtöttek adományokat. Amint maga Finkey Ferenc írta, családilag öröklött jellemvonása volt a vallásosság és az egyháziasság, s a sárospataki iskola hagyományos szellemének hatására mélyhitű erős kálvinista lett. Hét félévig volt a sárospataki jogakadémia hallgatója. Az utolsó félévre 1891 januárjában a kolozsvári tudományegyetem jogi karára iratkozott be. Itt tette le a kizárólagos mindhárom jogi szigorlatát, s 1892 januárjában itt avatták jogtudományi doktorrá. Már az első szigorlat letétele után beiratkozott gyakorlatra gyámjapja testvérének, Kovácsy Pálnak a sátorlajújhelyi ügyvédi irodájába. 1892 márciusától október elejéig pedig Poprádon gyakornokoskodott Kullmann János országgyűlési képviselő irodájában. 1892. október 1-jén egyéves önkéntesi szolgálatának teljesítésére államköltséges bakaként bevonult Kassára a közös hadseregbeli 65-ös gyalogezredbe. Itt tökéletesítette német nyelvtudását. A féléves kiképzést követő, szintén féléves csapatszolgálat után, 1893. szeptember végén kitűnően tette le a tisztí vizsgát, s tartalékos hadnaggyá léptették elő. Még önkéntes szolgálata alatt, augusztusban kapta meg kinevezését egy évre a sárospataki jogakadémia helyettes tanárává. Majd 1894. szeptember 16-án az egyházkerületi közgyűlés rendes tanárrá választotta. A büntetőjog, valamint a közigazgatási és közjog lettek a szaktárgyai. Székfoglalóját az 1895. szeptember 7-i évnyitón

tartotta meg „A büntetőjog alapja” című értekezésével. A büntetőjogi reformokról ekkor vázolt felfogásához, programjához pályája végéig hű maradt. A nemzetközi irodalomban ekkor indult reformmozgalom a büntetőjog addigi klasszikus irányzatának gyökeres megújítására. 1895-ben Finkey Ferenc is bekapcsolódott a mérsékelt reformerek (Franz List hallei, Adolf Prins brüsszeli és Van Hamel amszterdami professzorok) által 1889-ben alapított Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület munkájába. Letelve a három év kötelező ügyvédi gyakornokság – amelyet tanári kinevezése után is fenntartott – 1896 februárjában Budapesten letette ugyan az ügyvédi vizsgát, de oktatói munkája mellett teljes egészében a büntetőjog tudományos művelése foglalkoztatta. Nagy feltűnést keltett első, 1895-ben megjelent „Az egység és többség tana a büntetőjogban” című monográfiája, amelyben a Kúria gyakorlatát bírálva adott iránymutatást a bűnhalmazat körüli viták egységes alapon történő megoldására a bírói gyakorlatban. Ezt a monográfiát nyújtotta be a kolozsvári egyetem jogi karán kezdett habilitációs eljárásához. A próbaelőadás elengedésével a kar egyhangú dicséréssel habilitálta, 1896-ban a büntetőjog és az eljárási jog magántanára lett. Ugyanebben az évben, augusztus 25-én feleségül vette Radácsy György jeles sárospataki teológiai tanár hat lánya közül a legidősebbet, a 19 esztendőes Radácsy Erzsébetet. Sárospatak egyik főutcáján házat vásárolt, amelyet ötszobás úrilakká alakítottak. A magántanári minősítés birtokában a sárospataki háztulajdonossá lett 28 éves Finkey Ferenc 1899-ben mégis megpályázta a budapesti tudományegyetem jogi karának megüresült büntetőjogi tanszékét. A pályázók közül a kar a későbbi nyertes Balogh Jenő és a már Kolozsváron professzorkodó Lukács Adolf mögött Finkey Ferencet a harmadik helyen jelölte. 1900-ban az akkor kinevezett első koronaügyész, Hammersberg Jenő azonban hiába ajánlott neki királyi főügyész-helyettesi pozíciót. A sárospataki jogakadémia ifjú tanára a következő

években nagysikerű tankönyvet írt a büntető-jog mindkét fő ágáról, a büntető eljárásról és az anyagi büntetőjogról. Az új Bünvádi Perrendtartást 1896-ban kodifikálták, s 1900. január 1-jén lépett életbe. Finkey Ferenc 1899-ben megjelent tankönyvében úgy dolgozta fel a hatalmas jogszabálytömeget tartalmazó új kódexet, hogy tájékoztatást adott annak alapelveiről, az elfogadott mérsékelt vádrendszer vezéreszméiről, és tudományos rendszerben mutatta be az új magyar büntetőeljárásnak a szerkesztését és a részleteit is. Ezt a büntető perjogi tankönyvet a jogakadémiákon és mindkét egyetemen használták a joghallgatók, de ezen kívül a gyakorló jogászok, bírók, ügyészek és ügyvédek is. A tankönyv 1903-ban, 1908-ban és 1916-ban újra megjelent. A továbbfejlesztett negyedik kiadást a Magyar Tudományos Akadémia 1921-ben, mint nagyértékű tudományos művet Marczibányi-jutalommal tüntette ki. A büntetőjogi tudományok másik fő ágáról, az anyagi büntetőjogról Finkey Ferenc 1902-ben jelentette meg tankönyvét. Ebben taglalta a büntetőjog alapvető problémáira, a büntetés jogfilozófiai alapeszméire, jogtörténeti kifejlődésére és a bűnügyi politikára vonatkozó felfogását. Világosan kifejtette az utolsó fél évszázad hatalmas nemzetközi büntetőjogi irodalmának legkiemelkedőbb elméleteit, eltérő törekvéseit, megmutatva értékeiket, de túlzásaikat is. Elméleti alapállása szerint az úgynevezett közvetítő irányzat követője volt. Nézetei a büntetőjogi dogmatika területén Karl Bindinghez, kriminálpolitikai kérdésekben Franz v. Listhez álltak legközelebb. A nagy büntettek elleni szigorú, kíméletlen felfogás elvét vallotta az emberiség elvének szem előtt tartásával. Ugyanakkor az alkalmi, kisebb büntetéseket, az erkölcsileg nem romlott jelleműek enyhébb elbírálását, lehetőleg börtönbüntetésről való megkímélését tartotta a bűnügyi politika követendő vezéreszméjének. Ez a tankönyv is több kiadást ért meg (1905, 1908, 1914, 1922). Büntetőjogi tankönyveinek anyagi és eljárásjogi felfogása, a humanista büntetési rendszer és a liberális, egyéni szabadságelvekre

épülő büntető igazságszolgáltatás elveinek és gyakorlati követelményeinek megfogalmazása új korszakot jelentett a magyar tudományosságban. Már sárospataki tanársága kezdetén rájött, hogy a börtönügynek milyen gyakorlati fontossága van a büntetőjogban. Első külföldi tanulmányútján, sárospataki tanártársával saját költségükön tett 1894-es több hónapos ausztriai és németországi utazásán a múzeumok és kulturális nevezetességek megtekintése mellett nemcsak büntetőbírói tárgyalásokra járt, hanem több nevezetes fegyház is meglátogatott. Tanítványait tanulmányútra vitte a magyarországi váci, lipótvári, illavai, munkácsi fegyház és az aszódi javítóintézet meglátogatására. Kialakult az a meggyőződése, hogy a börtönügyet a büntetőjog harmadik, külön ágaként kell előadni, s hogy a börtönügy reformokra szorul. 1900 tavaszán, részben saját költségén, részben a Wlassics Gyula kultuszminiszter által utalványozott állami támogatás felhasználásával több mint három hónapos büntetőjogi, különösen börtönügyi tanulmányutat tett Nyugat-Európában. Szakirodalmi ismereteit közvetlen tapasztalatokkal bővítette Németországban, Franciaországban, Angliában és Belgiumban, ahol rendre felkereste a börtönöket és a javítónevelő intézeteket. Útjának alkalmi indítóoka az volt, hogy a tapasztalatok birtokában előzetesen tájékoztatni tudja a magyar jogász-közöniséget az 1905-re Budapestre kitűzött Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus előtt a börtönügy helyzetéről. 1904-ben meg is jelent monográfiája *A börtönügy jelen állapota és reformkérdései* címmel. A Budapesten megtartott VIII. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszuson az egyik szakosztály titkára volt, s nagy figyelmet keltő javaslatot fogalmazott meg a fiatalkorúak külön fogházának létrehozásáról. Elsősorban a büntetőjog területének magas színvonalú művelése alapján ajánlották 1908-ban az MTA levelező tagjának. Wlassics Gyula és Balogh Jenő előterjesztésükben azt írták, hogy „Finkey az egyetlen az élő magyar büntetőjogászok közt, aki az anyagi és alaki büntetőjog egész rendszerét,

valamint a börtönügyet és a büntetési rendszert önálló, nagyobb munkákban kimerítően feldolgozta”. Méltatták a 37 éves jogakadémiai tanár szakadatlan jogirodalmi munkásságát, megemlítve, hogy 16 önállóan megjelent nagyobb művén kívül 125 kisebb-nagyobb tanulmányt, cikket, ítéletbírálatot és könyvbírálatot tett közzé. Kiemelték, hogy az igazságügyi kormányzattól milyen hivatalos megbízásokat kapott: 1896-ban véleményt adott az esküdtbíráóságok szervezetéről szóló és a bűnvádi perrendtartást életbe léptető törvényjavaslatról; 1900-ban és 1903-ban terjedelmes munkákat dolgozott ki a büntető-törvények módosítása és kiegészítése tárgyában; 1907-ben törvénytervezetet készített a koldulás és csavargás szabályozásáról; 1908-ban a büntetőtörvénykönyvek különös részének a revíziójával foglalkozott. A javaslat alapján az akadémia 1908. áprilisi közgyűlésén levelező taggá választották. Sárospataki tanárságával kapcsolatban megemlítendő, hogy néhány évig a magyar közjogot és közgazgatási jogot is előadta, később pedig a jogbölcsestet. Az utóbbival foglalkozva készítette el és adta ki 1908-ban – már akadémikusként – „A tételes jog alapelve és vezéreszméi” című, hallgatóinak szánt kézikönyvét. A terjedelmes könyvben bemutatta a jogfilozófiai gondolkodás fejlődését az ókori keleti népek illetve az antik görög-római világ filozófiai tanításától kezdve a keresztény és természetjogi tanításokon keresztül a század eleji szociológiai, szocialista és újabb természetjogi és lélektani irányzatokig. Jogfilozófiai dolgozatot a későbbiekben már csak egyet írt (Leibnitz jogbölcsezeti és politikai eszméiről), de ezért a könyvéért még magának Kautz Gyulának az indítványára 1913-ban megkapta az 1906-ban alapított, s társadalomtudósok hétévenként kiadható akadémiai Kautz Gyula-díjat. Jogakadémiai tanárként arra törekedett, hogy a képzést gyakorlatiasabbá formálja gyakorlati példák részletes megtárgyalásával, periratok készítésével, tárgyalások rendezésével, javítóintézetek és fegyházak lá-

togatásával. Sárospataki tanárként intenzíven részt vett az egyházi közéletben is. Előbb az alsózempléni egyházmegye, majd a tiszán-inneni egyházkerület világi aljegyzőjeként intézte egyháza jogi ügyeit. 1904 és 1907 között mint zsinati képviselő dolgozta ki a kerület javaslatait. Összegyűjtötte és 1912-ben kiadta az Egyházkerületi Szabályrendeleteket. Jogakadémiai tanári korszakának csúcspontja 1910-es több mint két hónapos kormánykiküldetése volt a washingtoni IX. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszusra. A kongresszuson számos világhírnű büntetőjoggal ismerkedett meg, akikkel később is gyümölcsöző tudományos kapcsolatot tudott kiépíteni. Mint tudományos kiküldött tíz államban tanulmányozta a börtönöket, javító iskolákat, az új típusú javító fogházakat, az Amerikában elsőként létrehozott fiatalkorúak bíróságát. Még kiutazása előtt, 1909-ben megjelentette a „Fiatalkorú büntettek és a modern törvényhozás” című munkáját, az amerikai tanulmányút után 1912-ben pedig „A fiatalkorúak büntetőjoga Észak-Amerikában” című monografikus feldolgozását. 1912. április 25-én a kolozsvári tudományegyetem jogi kara pályázat nélkül hívta meg Finkey Ferencet a büntetőperjogi tanszékre, amelyet második büntetőjogi tanszékként ekkor szerveztek meg. Balogh Jenő, akkori kultuszállamtitkár ugyanis 1911-ben rendeleti úton keresztülvitte a jogi oktatás és vizsgarend régóta húzódozó reformját. Finkey Ferenc régi kezdeményezését megvalósítva bevezette a harmadik alapvizsgát, s ennek külön tárgya lett a büntető eljárási jog. Ezért állították be a minisztérium költségvetésébe a kolozsvári egyetem új tanszéket. Az új területen, az inspiráló egyetemi környezetben Finkey Ferenc nagy lendülettel kezdett munkához. A legújabb külföldi művek, folyóiratok megrendelésével fejlesztette az intézeti könyvtárat. Elkészítette büntetőjogi tankönyveinek átdolgozott, újabb kiadásait. Előadásait nagyszámú hallgatóság előtt tartotta, s szemináriumain, praktikumain is sokan vettek részt a gyakorlati esetek megvitatásában, a tanúvallomási kísérletekben, a bűnügyi esetek

perrendszerű tárgyalásain, a fegyházak, fiatalkorúak fogháza és javító-nevelő intézete meglátogatásán. Mint a fiatalok felügyelő hatóságának elnöke hallgatóit is bevonta a gyermekvédelmi és a patronázs munkába. Balogh Jenő, már mint igazságügy miniszter, 1913-ban kinevezte a marosvásárhelyi ügyvédi és bírói vizsgabizottságba. Finkey Ferenc három tanévet töltött a kolozsvári katedrán. 1915 szeptemberétől Balogh Jenő igazságügyi és Jankovich Béla kultuszminiszter kérésének engedve átment az 1912-ben alapított, de csak 1914 augusztusában megnyílt pozsonyi egyetemre. A pozsonyi egyetemen ekkor még csak a jogi kar működött, s a büntetőjog fiatal tanára, Degré Lajos 1915 márciusában elcserélt a fronton. Finkey Ferencet pozsonyi kinevezésekor a minisztérium biztosította, hogy a kolozsvári és a pozsonyi diáklétszám különbsége miatt a szigorlati és egyéb vizsgadíjakból származó mellékjövedelme csökkenésének kompenzálására mindaddig évi 4000 korona működési pótlékot biztosít, amíg a VI. állami fizetési osztályból át nem nevezik az V. fizetési osztályba. A kezdetleges egyetemi viszonyok és a kicsiny, háborús diáklétszám ellenére Finkey Pozsonyban is ambíciózusan dolgozott. Létrehozta a büntetőjogi szemináriumot, s praktikumban való használatra kitűnő, később is használt jogszabálygyűjteményeket szerkesztett és adott ki. Bekapcsolódott a Pozsonyi Patronage Egylet munkájába. Előadásokat tartott a gyermekvédelem és a fiatalok erkölcsi gondozásának kérdéseiről. Elnöke lett a pozsonyi Hadigondozó Bizottságnak, s az igazságügy miniszter kinevezte a Fiatalok felügyelő Hatóságának tanácselnökévé. Balogh Jenő igazságügy miniszter munkatársaként közreműködött a törvényalkotó munkában a fiatalok bíróságáról, a közveszélyes munkakerülésről hozott törvények megalkotásánál, s elkészítette egy megalkotandó új büntetőtörvénykönyv általános részének tervezetét. A világháborút megelőzően megalkotott sajtótörvény kommentálásával hozzájárult a törvény gyakorlatának kifejlesztéséhez.

Elsősorban kodifikációs munkája elismeréseként kapta meg 1916-ban az udvari tanácsosi címet. Pozsonyban a legnagyobb munka akkor várt Finkey Ferencre, amikor megválasztották rektori hatáskörrel felruházott jogi katedrának az 1917-1918. tanévre. Nagy küldetés élén felkereste Apponyi Albertet, az újonnan kinevezett kultuszminisztert, akit sikerült meggyőzniük, hogy a háborús nehézségek ellenére meg tudják teremteni Pozsonyban a bölcsészkar és az orvosi kar működésének feltételeit, beleértve az orvosi karhoz szükséges klinikákat is. A tervet Klebelsberg Kunó államtitkár is támogatta. Felterjesztettek kinevezésre tíz-tíz tanárt az új karokra. Ezeket a miniszter is támogatta, s a király 1918 márciusában kinevezte őket. Adigra Finkey irányításával megtörtént a karok elhelyezéséhez szükséges épületek kiválasztása, megszerzése, átalakítása az új helyiségek felszerelése, a szervezeti szabályzatok kidolgozása, a hivatalok működéséhez szükséges személyek kiválasztása, kineveztetése. Finkey márciusban megalakította a bölcsészeti, áprilisban az orvostudományi kart, s megalakulhatott az Egyetemi Tanács. 1918. április 14-től Finkey Ferencet választották a pozsonyi egyetem első rektorává, s megtartották az egyetem első ünnepélyes alakuló közgyűlését. 1918. szeptember 20-án Finkey Ferencet Károly király kinevezte az V. fizetési osztályba. A háborús összeomlás következtében 1919. január 1-jén a csehszlovák hadsereg megszállta Pozsonyt, s az új hatóság átvette az egyetemet is. A bölcsészeti és az orvosi kart hamarabb bezárták, a jogi fakultáson azonban új hallgatók felvétele nélkül, nem zavartalanul, de magyarul folyt az oktatás 1921 szeptemberéig. 1921. szeptember 6-án az újonnan alapított csehszlovák Komenský Egyetem teljes egészében átvette a jogi kart is. A magyar professzorokat kiutasították, így a mindvégig kitartó Finkey Ferencet is. Finkey bútorai, ingóságai átszállítása céljából még visszament Pozsonyba, ahonnan csak november 1-jén tudott megérkezni a szállítmánnyal. Budapesten csak egyszerű szükségletekhez jutottak, így az ingóságok fél

évre állami zálogházi raktárba kerültek. Az országgyűlés 1921 júniusában döntött a pozsonyi menekült egyetem Pécsre való letelepítéséről, Pécs azonban még szerb megszállás alatt állt. Finkey nem vállalva az újabb bizonytalanságot elfogadta a Szegedre települt kolozsvári egyetem meghívását, ahová 1921. szeptember 22-én ki is nevezték. Mivel azonban Szegeden sem sikerült megfelelő lakást szerezni, Finkey nem költözött le, hanem csak az előadásai napján utazott Szegedre. Alig másfél évi szegedi tanárkodás után, 1923-ban, amikor Budapesten már jobb lakáshoz jutottak, Finkey elfogadta Varga Ferenc koronaügyész ajánlatát, hogy vállalja mellette az egyik koronaügyész-helyettesi állást. 1923. május 15-től kapta meg kinevezését, ami akkor a IV. bírói fizetési osztállyal járt, s egyenlő rangú volt a kúriai tanácselnökséggel. Feladata az első- és másodfokú bíróságok jogerős ítéleteinek vizsgálata volt, s a törvénysértő ítéletek Kúria elé vitele. A jogegységi perorvoslatokat írásban, s a Kúria nagytanácsa előtt szóban is ki kellett fejtenie. Igazságügyi szolgálata második állomásaként a kormányzó az igazságügy miniszter felterjesztésére 1930. október 20-án a királyi Kúria tanácselnökévé nevezte ki. A harmadik büntetőtanácsot vezette, mely főleg csalási és okirat-hamisítási bonyolult ügyekkel foglalkozott, de gyilkossági és rablási esetek is nagy számban fordultak elő, s bár elméletileg a halálbüntetés ellen volt, a társadalom védelme érdekében halálos ítéleteket is hozott. Pályája csúcscaként a kormányzó 1935. június 23-án koronaügyésszé nevezte ki. Beköszönő beszédében hangsúlyozta, hogy a koronaügyész működésének első vezérelve a törvényesség, a törvények tiszteletben tartása és a jogegység megóvása feletti őrködés. Síkraszállt a királyi ügyészség függetlensége mellett. Nagy figyelmet keltett szereplése a Szálasi-perben. Szálasi Ferenc ellen 1937 őszén emeltek vádat a társadalmi rend felforgatására irányuló véttség miatt. Másodfokon a királyi ítélőtábla az állami és társadalmi rend erőszakos megsemmisítésére irányuló büntetést mondta ki

bűnösnek, és háromévi fegyházra ítélte. A semmisségi panaszt tárgyaló Kúria előtt Finkey hatásosan és eredményesen érvelt a kiszabott büntetés helybenhagyása mellett. Hangsúlyozta, hogy „az állam és a társadalom rendjét, békéjét, mint a jelen bűnügy mutatja, nem csupán bal-, de jobboldalról is fel lehet forgatni”. Súlyosbító körülménynek tekintette, hogy „a vádlott hazafias rajongás leplebe burkolta a maga féktelen ambícióját”. Mint koronaügyész Finkey hivatalból tagja lett a Felsőháznak is, ahol számos büntetőügyi és közoktatásügyi kérdésben is felszólalt. Koronaügyészi működése idején az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület 1936-ban társelnökévé választotta. Az igazságügy miniszter pedig 1938-ban három évre kinevezte az Országos Bírói és Ügyvédi Vizsgabizottság elnökévé. Állami elismerésekben is része volt, 1936-ban megkapta a királyi titkos tanácsosi címet. Amikor pedig 1940. január 30-án befejezte koronaügyészi pályafutását, s hetven évesen nyugalomba vonult, akkor megkapta a kormányzótól a legmagasabb kitüntetést, a Magyar Érdemrend nagykeresztjét. Finkey Ferenc tizenhét éves igazságügyi szolgálata alatt sem szakadt el teljesen az egyetemi és a tudományos világtól. 1923-tól néhány évig a Közgazdaságtudományi Karon is tartott fél-évenként háromórás kollégiumot büntetőjogból. 1925-ben a szegedi egyetem tiszteletbeli nyilvános rendes tanári címmel tisztelte meg. Az egyetemi szokásrend szerint kollégái, tanítványai 1935-ben Irk Albert pécsi professzor szerkesztésében hatalmas emlékkötettel köszöntötték a 65 éves Finkey Ferencet. 1940-ben pedig újra a szegediek, „a jogtudományok művelése és a jogi oktatás terén elért kimagasló érdemei elismeréséül” a jogtudományok tiszteletbeli doktorává, díszdoktorrá avatták. Budapestre kerülve szorosabb lett a kapcsolata a Magyar Tudományos Akadémiával. Gyakrabban eljárta az osztályülésekre, s többször felolvasást is tartott. 1929-ben az Akadémia rendes tagja, s az ugyanabban az évben megalakult akadémiai Jogtudományi Bizottság elnöke lett. 1938-ban az Akadémia

tiszteleti tagjává választották. Tudományos téren ekkor leginkább a büntetőjog harmadik ágával, a büntetéstanal, börtönüggyel, büntetés-végrehajtási joggal foglalkozott. A büntetőjog ezen új ágának elkülönítését még pályája elején kezdeményezte. 1933-ban az MTA kiadásában a Jogtudományi Bizottság kiadványsorozatában jelent meg a „Büntetés-tani problémák” című terjedelmes műve, amelyet a büntetőjog harmadik ága tankönyvének tekintett. Ez a könyv összefoglalta a büntetés-végrehajtás összes kérdésére vonatkozó joganyagot, tudományos rendszerben. Utolsó fejezete a bűnügyi politika alapvető kérdéseivel is foglalkozott. Meggyőződése volt, hogy a magyar törvényhozásnak előbb-utóbb meg kell alkotnia a büntetés-végrehajtási törvénykönyvet, ami betetőzése lenne a magyar büntetőjogi kodifikációnak. Finkey munkáival kezdődött meg Magyarországon a büntetés- és a büntetés-végrehajtási jog tudományának kialakulása. Büntetés-tani elveinek kiindulópontja egyrészt a társadalom védelme, másrészt az etikai alapozású nevelés eszméje volt. Meggyőződése volt, hogy a büntető szigor nem csupán megtorlás, hanem nevelési, pedagógiai eszköz is, s ezt a legnagyobb sikerrel a fiatalok bünelkövetőkkel kapcsolatban alkalmazhatjuk. Ezért tartotta fontosnak a megelőző patronázs munkát és az utógondozást, az elítéltek reszocializálását. Pályája elejétől sokat foglalkozott ezzel a problémával, s később legjobb tanulmányának a húszas években az Akadémiai Értekezések között megjelent „Büntetés és nevelés” című munkáját tartotta. Ide kapcsolható, hogy nagyon örült annak, hogy kezdeményezésére 1940-ben kodifikálták a rehabilitáció jogintézményét, a hátrányos jogkövetkezmények lehetséges törlését. Pályája méltó befejezése volt nyugdíjazása utáni legnagyobb vállalása, a Fiatalkorúak budapesti Felügyelő Hatóságának elnöki tiszte. Ezt a patronázs szolgálatot, amelyet már Kolozsváron és Pozsonyban is ellátott Budapesten 1942. február 5-én három évre kapta meg. Komoly szervezéssel fogta össze a fővárosi ka-

ritatív egyesületek, szociális intézmények és a hatóságok munkáját. Ismeretterjesztő tanfolyamokat, s a pártfogóknak, pártfogó tisztviselőknek továbbképzéseket szervezett. Emellett családtörténetet írt (Pataki krónika, 1943), s megjelentette emlékezéseit: „Emlékek és élmények életem derűs napjaiból”, Sárospatak, 1944. A világháború végén, 1944 decemberétől február elejéig a bombázások miatt nagyrészt légópincébe kényszerült feleségével együtt. Budai, Nyúl utcai lakásukat bomba- és gránátalálat érte, a szobákat kifosztották, írásait szétszaggatták. A ház lakhatatlan lett, ezért 1945. április 6-án visszaköltöztek szülő- és felnevelő városukba, Sárospatakra, felesége volt otthonába, a Radácsyak családi házába. Finkey Ferenc egyébként mindig vallotta, hogy a sárospataki szellemiség neveltje. 1944-ben megírta, hogy „Patakon születve, a főiskola négyévszázados hagyományát, törhetetlen kálvinista életfelfogását közvetlenül tapasztalva, átérzve és átélve” alakult ki a református hitért való igazi rajongása, és érett meggyőződése: „a kálvini puritán életfelfogás, az egyszerű és szigorúan erkölcsös életmód, a nyílt, bátor és mindig őszinte beszéd, mindenféle mysticismustól való irtózás valóban véremben volt és van ma is”. Sárospatakra visszatérve változatlanul szorgalmasan mindennap végzett szellemi munkát. Két nagyobb kézírata maradt fenn ebből az időszakból. „A sárospataki református jogakadémia története 1793-1923” címmel tizenöt ív terjedelemben részletesen bemutatja az akadémia 130 éves történetét, kitűnő portrékat is rajzolva a nagy tanáregyenységekről Kövi Sándortól Ballagi Gézáig. A másik jelentős kézírata, amelyet 1948. március 15-én zárt le, hiánypótló tudománytörténeti jelentőségű írás: „A magyar büntetőperjogi tudomány háromszázados fejlődéstörténete 1619-1914”. Ez utóbbit Finkey Ferenc születésének 130. évfordulóján, 2000-ben kiadták Sárospatakon. Finkey Ferenc 1949. január 25-én, Sárospatakon hunyt el. A református templomból temették. Emlékének ápolására 1991-ben megalakult a Fin-

key Ferenc Bűnügyi Reform Társaság, 2000-ben pedig az Országos Ügyési Egyesület Finkey Ferenc-díjat alapított.

MTA tagság. levelező, 1908. ápr. 30., rendes, 1929. máj. 10., tiszteleti, 1938. máj. 6.; az 1929-ben felállított Jogtudományi bizottság elnöke (1929–1947).

Díszdoktor. szegedi tud. egy. jogi kar díszdoktora, 1940. febr. 17.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület. a sárospataki Jogász Önképző Egylet és Irodalmi Önképző Egylet tagja (1887–1891); M. Filozófiai Társ. vál. tagja; a M. Jogászegylet tagja (1893–), vál. majd tiszteleti (1946–) tagja; Orsz. Bírói és Ügyési Egyesület társelnöke (1936–), elnöke (193–1940); a M. Büntetőjogi és Kriminológiai Társ. alapító társelnöke (1939–); Fáy András Társ. tiszteletbeli tagja (1946–).

Külföldi tudományos egyesület. Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület tagja (1893–); Internationale Vereinigung für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie tanácsának vál. tagja; VIII. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus szakosztálytitkára (1905, Bp.); IX. Nemzetközi Börtönügyi Kongresszus magyar kiküldötte (1910, Washington).

Szerkesztőségi tagság. Sárospataki Ifjúsági Közlöny főmunkatársa, majd felelős szerkesztője (1889–1891); Magyar Jogi Lexikon főmunkatársa.

Közéleti társaság, szerep: a sárospataki diák Gyorsírókör, Tornaegylet, Zeneegylet, Olvasóköri elnöke (1887–1891); Országos Patronage Szövetség vál. tagja; Pozsonyi Patronage Egylet vál. tagja (1915–), alelnöke (1917–); Pozsonyi Pártfogók Körének elnöke (1916–); Pataki Diákok Orsz. Szövetsége Budapesti Egyesülete elnöke.

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: presbiter Sárospatakon (1912-ig), Pozsonyban (1915–1921), Bp.-en a budahegyvidéki egyházközségben (1944-ig); alsótempléni egyházmegye világi aljegyzője; tiszáninnyi

ref. egyházkerület világi aljegyző; zsinati pót-képviselő (1904–1907); szlovenszkoói tiszáninnyi ref. egyházkerület tanácsbírája (1920–1922); dunamelléki ref. egyházkerület tanácsbírája (1925–), a M. Prot. Irod. Társ. tagja.

Politikai szerep. felsőházi tag hivatalból, mint koronaügyész, 1935–1940; a felsőházi kérvényezési biz. elnöke, az igazságügyi biz., a közjogi biz. és az Igazoló bíróság tagja.

Kirúntetés: m. kir. udvari tanácsos (1916. jan.); MTA Kautz Gyula-díja (1913), Marczibányi-jutalma (1922); m. kir. titkos tanácsos (1936. nov.); Magyar Érdemrend nagykeresztje (1940).

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekltség. 1895-ben vett meg Sárospatakon a Rákóczi úton egy házat 5000 forintért, később 5000 korona felhasználásával ötszobás házzá alakította; apósától örökölt a sárospataki határban, a Gombos-hegyen 1 hold szőlőt és 1 hold rét, ahol 1905-ben felépíttették az emeletes borházat és nyaralót, az ún. Erzsók-villát; hivatalos éves jövedelme 1915-ben, pozsonyi egyetemi tanárrá való kinevezésekor: a VI. fiz. o. szerint 6000 korona fizetés, személyi pótlék többlet 2000 korona, I. és II. ötödéves korpótlék: 1600 korona, működési pótlék a tandíj- és vizsgadíj különbözet kompenzálására: 4000 korona, lakáspénz: 1800 korona, a kezdődő infláció miatt ehhez jött 1918 elején 4800 korona háborús segély; alapilletménye koronaügyész helyettesként pótlékok nélkül 1927-ben: a IV. bírói fizetési csoport szerint havi 1100 pengő, + havi 200 pengő lakáspénz; alapilletménye koronaügyészként 1938-ban pótlékok nélkül az V. bírói fizetési csoport szerint: havi 1100 pengő (a világgazdasági válságot követő állami megszorítások miatt csökkentett összeg) + havi 220 pengő lakáspénz.

Finkey József bányamérnök

(Sárospatak, Zemplén m., 1889. nov. 27. – Budapest, 1941. ápr. 7.;
a pesti Kerepesi úti temetőben nyugszik.)

Apja: Finkey József (ref., Miskolc, 1856. dec. – Sárospatak, 1908) A középiskolát a miskolci ref. gimnáziumban, a jogakadémiát Sárospatakon végezte. Budapesten letette az ügyvédi vizsgát, s 1880-ban ügyvédi irodát nyitott Miskolcon. 1885 őszén a tiszáninneni egyházkerület közgyűlése megválasztotta a sárospataki jogakadémia megüresedett bölcsészeti és jogbölcészeti tanszékének rendes tanárává. Később átment a polgári perrendtartás és egyházjog tanszékére. Testvérei: 1. Finkey Mária (ref., Miskolc, 1858. máj. –?); 2. Finkey Irma (ref., Miskolc – Sárospatak), férje Molnár Lajos sárospataki gimn.-i tanár (1876–1892); 3. Finkey Klára (ref., Miskolc, 1864. aug. –?), férje Piskóty János (ref.) vattai (Borsod m.) földbirtokos; 4. Finkey István (ref., Miskolc, 1867. szept. 26. –?) Sárospatakon teológiát is végzett, vármegyei tisztviselő lett Miskolcon. Felesége Molnár Eszter.

Apai nagypapa: Finkey József (ref., Szendrő, 1826. jún. 13. – Vatta, 1916. márc. 20.) A középiskolát és a teológiát Sárospatakon végezte. 1850–51-ben publicus praeceptor (köztanító) volt a gimnáziumban. Az 1851–52. tanév első felében az akkor szervezett VIII. osztály vallástanára lett. Ezután az alsóvadászi református iskola rectora volt (1852. jan. – 1855. nov.). Közben 1855-ben letette a segédlelkészi vizsgát. 1855 novemberében a miskolci ref. gimnáziumhoz csatolt elemi osztályok tanítójává, 1861-ben pedig a gimnáziumi II. osztály rendes tanárává választották. Latint, földrajzot és rajzot tanított. 1899-ben, 74 évesen ment nyugdíjba. Utolsó éveit kisebbik lányánál Vattán töltötte. Miskolcon temették a ref. gimnázium épületéből. Testvérei: 1. Finkey Julianna (ref., Szendrő, Borsod m., 1824. febr. –?); 2. Finkey Zsigmond (ref., Szendrő, 1828. szept. –?); 3. Finkey Sámuel (ref., Szendrő, 1829. dec. –?); 4.

Finkey Zsuzsanna (ref., Szendrő, 1832. márc. –?); 5. Finkey László (ref., Nagybarca, Borsod m., 1834. ápr. –?); 6. Finkey Eszter (ref., Nagybarca, 1835. aug. –?); 7. Finkey Dániel (ref., Nagybarca, 1838. jan. –?) Sárospatakon tanult; 8. Finkey István (ref., Nagybarca, 1840. márc. –?) *Apai nagymama:* nemes Báthty Emilia (ref., Alsóvadász, Abaúj m., 1829 – Miskolc, 1897. jan. 13.), házasságkötés: 1856; testvérei: 1. Báthty Ábrahám, nemesi birtokos Alsóvadászon, felesége Szendrei Balogh Judit

Apai dédapa I.: Finkey József (ref., vszín. Sajóivánka, 1785/1790 – vszín. Nagybarca, 1840 után) Miskolcon és Sárospatakon tanult. Sárospatakról 1810-ben Kazincra (Borsod m.) ment ki praeceptornak, 1815-ben pedig IX-es tógátusként Tiszalucra rectornak. Később a Borsod megyei Szendrőn (1824–1833) és Nagybarcán (1833–1840) volt iskolatanító. *Apai dédanya I.:* nemes Ethei Julia (ref.) Borsod községbeli család.

Apai dédapa II.: Báthty János alsóvadászi nemesi birtokos. A 17. század közepe óta az Abaúj megyei Szászfán birtokos családból származott, apja is János volt, nagyszülei pedig: Báthty László (ref., 1684 –?) és Ebeczki Mária. *Apai dédanya II.:* nemes Hangátsy Klára (ref.)

Apai ükapa I.: Finkei Sámuel (ref., 1738 – Borsod/Szendrőlád, 1804. jan. 28.). Iskoláit valószínűleg a miskolci ref. gimn.-ban kezdte, 1758-ban subscribált Sárospatakon. 1771-től 1788-ig Sajóivánka ref. lelkésze a borsodi egyházmegyében, 1788-tól 1792-ig a gömöri Uzapanyiton, majd újra a borsodi egyházmegyében szolgált: Szakácsi (1792–1795), Damak (1795–1801). Apai ágon dédapja volt Finkey Ferenc (1870–1949) jogász-professzornak, koronaügyésznek. *Apai ükanya I.:* Tóth Éva (ref., 1752 – Borsod, 1812. okt. 17.) Apai ágon dédanyja volt Finkey Fe-

renc (1870-1949) jogászprofesszornak, koronaügyésznek.

Anyja: Finkey Ilona (ref., Sárospatak, 1850-es évek – Sárospatak, 1910-es évek, 53 évet élt); féltestvére: 1. Finkey Róza, aki Lehoczky Ignác sárospataki tornatanárhoz ment férjhez, majd annak halála után Papp Józsefnek, az abaúji megyei Tomor (1891–1894), később Kupa (1894–?) ref. lelkészének felesége lett; testvérei: 1. Finkey József (ref., Sárospatak – ?) húszévesen, mint jogászhallgató halt meg; 2. Finkey Erzsébet (ref., Sárospatak, 1872. jún. – ?), férje Nemes István.

Anyai nagypapa: Finkey József (ref., Szendrőlád, 1824. jan. 7. – Sárospatak, 1872. dec. 20.) 1832-től másfél évig a szikszói al-gimnáziumban tanult. 1834 februárjától Sárospatakon folytatta a gimnáziumot, ahol hamarosan segélydíjas lett. Ugyanitt végezte akadémiai bölcsészeti, jogi és teológiai tanulmányait. 1847-ben publicus praeceptor (köztanító) volt, 1848-ban pedig esküdt. 1849 novemberében rendes tanárrá választották a sárospataki gimn.-ba a görög nyelvi tan-székre. Lefordította és kiadta Szophoklész öt tragédiáját (Sárospatak, 1858–1866). 1872 végén a kezdődő kolerajárvány áldozata lett. Első felesége Kérészi Éva volt, aki egy év múlva meghalt. 1855-ben Vass Rózát vette feleségül. Harmadik feleségétől, Hrabcsák Erzsébettől (1831–1898) született Finkey Ilona. Féltestvérei: 1. Finkey Ábrahám (ref., két és fél éves korában elhunyt); 2. Finkey Sámuel (ref., Borsod, 1814. júl. – ?) gazdatiszt lett; 3. Finkey Ábrahám (ref., Borsod, 1816. aug. – Hegymeg, 1836) 1835-ben Sárospatakról I. éves tógátusként Noszvajra ment praeceptornak, de még abban a tanévben szüleinél, Hegymegen „szárazbetegségben” elhunyt. Testvérei: 1. Finkey Erzsébet (ref., Szendrőlád, 1819 – Szendrőlád, 1823); 2. Finkey Pál (ref., Szendrőlád, 1820. dec. 30. – Sárospatak, 1872. dec. 26.), a sárospataki ref. főgimn. tanára, az 1872 végén kezdődő kolerajárvány áldozata lett. Felesége Tatar Eszter. Ők voltak Finkey Ferenc (Sárospa-

tak, 1870. okt. 27. – Sárospatak, 1949. jan. 23.) jogi kari egyetemi tanár, koronaügyész szülei. 3. Finkey Éva (ref., Sajóivánka, 1826. máj. – ?) Az Abaúji megyei Kupáról származó nemes Csorba Jánoshoz ment férjhez. 4. Finkey Mária (ref., Sajóivánka, 1828. jan. – valószínűleg kisgyermekként hunyt el.) *Anyai nagypapa:* Hrabcsák Erzsébet (ref., Sárospatak, 1831 – Sárospatak, 1898. márc. 27.)

Anyai dédapa I.: Finkey Ábrahám (ref., Sajóivánka, Borsod m., 1781 – Hegymeg, Borsod m., 1849. jan. 5.) A miskolci ref. gimnáziumban tanult, 1799/1800-ban ott praeceptor volt. Tanulmányait Sárospatakon folytatta, ahonnan rectornak ment ki Abaújszántóra (1804–1807), majd Ongára (1810–1811). Később Borsodon volt oskolamester. Itt vette feleségül Bodnár Zsuzsannát. Megözvegyülve, 1818-ban még Borsodon házasságot kötött második feleségével Paksy Erzsébettel, egy borsodi birtokos leányával. Szendrőládra került lévitának. 1826-ban lelkésznek választották a felsőborsodi egyházmegyébe, Sajóivánkára. Újabb özvegyiség után 1829-től 1849-ig a szintén felsőborsodi egyházközségnek, Hegymegnek volt a református lelkésze. harmadik felesége, nemes Lehoczky Sámuel özvegye, Mészáros Veronika volt. Testvére: 1. Finkey József (ref., Sajóivánka, 1785 k. – vsz. Nagybarca, 1840 után) azonos az apai dédapával. 2. Valószínűleg testvére volt Finkey Jób is, akinek 1791 és 1804 között hét gyermeke született Sajóvelezden Dienes Erzsébettől: Péter, Sámuel, Éva, Boldizsár, Erzsébet, Judit, Lília. *Anyai dédapja I.:* nemes Paksy Erzsébet (ref., Borsod – ?)

Anyai ükapa I.: Finkey Sámuel (ref., 1738 – Borsod/Szendrőlád, 1804. jan. 28.). Azonos az apai ükapa I.-el. *Anyai ükanya I.:* Tóth Éva (ref., 1752 – Borsod. 1812. okt. 17.) Azonos az apai ükanya I.-el.

Vallása: ref.

Testvérei: 1. Finkey Ilona (ref., Sárospatak, 1892. szept. – ?) postai tisztviselő Sárospatakon, majd Szolnokon, férje Hegedűs László szolnoki pénzügyi titkár; 2. Finkey

Bertalan (ref., Sárospatak, 1893. nov. – ?); 3. Finkey Zoltán (ref., Sárospatak, 1895. máj. – 1931), ügyvéd Tiszaföldváron; 4. Finkey Andor (ref., Sárospatak – az első világháborúban hunyt el).

Felesége: Lakits Janka (róm. kat., 1896 – Bp., 1962. ápr. 21.) Lakits József szigligeti igazgató-kántortanító és Kovács Mária (róm. kat., 1864 – Keszthely, 1932. júl. 31.) leánya, házasságkötés: 1918. aug. 15., Selmechánya; testvérei: Lakosi/Lakits József; Lakits Pál; Lakits Sándor; Lakosi/Lakits László; Lakits Margit Vajda Józsefné; Lakits Vilma Károlyi Ferencné; Lakits Irma dr. Gyurácz Sándorné; Lakits Erzsébet Tóbiás Arturné.

Gyermeke: Finkey Rózsika (1927-ben fogadták örökbe), férje dr. Németh Károly

Középiskola: sárospataki ref. gimn., 1899–1907, I–VIII. oszt.

Felsőfokú tanulmányok: selmechányai Bányászati és Erdészeti Főiskola, 1907–11.

Oklevél: selmechányai Bányászati és Erdészeti Főiskola, 1911, abszolutórium; 1913, bányamérnöki államvizsg.

Nyelvismeret: német, angol.

Nyilvános rendes egy. tanár: Műegyetem, 1934. júl. 18., érc- és szénelőkészítéstan.

Egyetemi tisztségek: Műegyetem, bányakohó- és erdőmérnöki kar dékán, 1934–35.

Életút: Finkey József ugyanabból a 18. század közepén Borsod megyében feltűnt református papi-tanítói-tanári családból származott mint nagybátyja, a sárospataki jogakadémiai tanárságtól az egyetemi tanárságon át a koronaügyészi pozícióig emelkedő Finkey Ferenc. Közös ősük, Finkei Sámuel (1738–1804), aki Sárospatakon tanult, s a borsodi egyházmegye északi részén levő gyülekezetekben szolgált református lelkészként. Leszármazottai sárospataki tanulmányok után ugyanerre a területre tértek vissza tanítóként, lévítaként, lelkészként, s házasodtak össze borsodi, abaúji, gömöri kisnemesi családokkal. Finkei Sámuel egyik fia, Finkei József (1785 körül – 1840 után) apai ági, másik fia, Finkei Ábrahám (1781–1849) anyai ági dédapja volt a mi Finkey Józsefünknek. A nagypapák (mindkettő József) már eggyel feljebb léptek. Az apai nagyapa a miskolci református gimnázium tanára, az anyai nagyapa, a jeles görög fordító pedig a sárospataki református gimnázium kitűnő tanára volt. Az édesapa még feljebb jutva a sárospataki főiskola jogakadémiájának tanára lett. Ez a Finkeyek miskolci ágából származó apa, másodfokú unokatestvérét, a Finkeyek pataki ágából származó Finkey Ilonát vette feleségül. Így született meg 1889-ben Sárospatakon az ő első gyermekükként Finkey József (apai ágon a negyedik József), a későbbi bányamérnök. Mint sárospataki tanárgyereket a sárospataki református gimnáziumba írták be. Már ekkor megmutatkozott vonzalma a matematika és a természettudományok iránt. Sárospatakon voltak hagyományai a természettudományok színvonalas oktatásának. A bányamérnöki pálya választásában pedig szerepet játszhatott a gimnázium kiemelkedően gazdag, külön teremben elhelyezett ásványgyűjteménye is, amelynek legjobb darabjait Selmechányáról kapta az iskola. 1907-es érettségje után Finkey József a selmechányai Bányászati és Erdészeti Főiskolára iratkozott be. Szülei betegeskedtek, s hamarosan meg is haltak, így ő tanulásához a pénzügyi alapot azzal

teremtette meg, hogy hetedikes-nyolcadikos gimnazista korában a gimnazisták részére kiírt összes pályadíjat megnyerte. A főiskolán pedig, mint legszorgalmasabb elsőéves, állami ösztöndíjat nyert. Már főiskolai hallgató korában hét cikke jelent meg a Bányászati és Kohászati Lapokban matematikai, mechanikai és gépészeti problémákról. Az abszolutórium megszerzése után 1911-től Krassó-Szörény vármegyében levő Drenkova társulati közsémbányájában teljesítette a kötelező kétéves üzemi-szakmai gyakorlatot. Miután 1913-ban letette a bányamérnöki államvizsgát, üzemvezető mérnökként dolgozott. Ez alatt az idő alatt is írt geológiai, geofizikai, geodéziai és gépészeti szakcikket. 1914. május 30-tól visszakerült a főiskolára a bányaműveléstani tanszékhez, mint tanársegéd. A világháború kitörése után nem várva meg tisztí kikapcsolását, önként jelentkezett a harctérre. Mint tizedes ment ki a galíciai hadszíntérre. 1917-ben került vissza a főiskolára, ahol 1918. május 30-tól adjunktus lett. Ekkoriban megjelent cikkei még a bányászat minden ágával foglalkoztak. Főleg gazdasági és tervezési feladatok érdekelték. 1918-ban jelent meg első könyve Selmechányán „Bányatelepek tervezése” címmel, amely sokáig, mint tankönyv volt használatban a főiskolán. Amikor 1918 őszén Európa első bányamérnöki főiskolája a cseh megszállás elől Selmechányáról menekülni kényszerült, akkor Finkey József is az 1919 tavaszán Sopronba települő intézménnyel tartott. Nem rettentették el az újrakezdés nehézségei és a felszerelések hiányosságai sem. Éveken át dohos pincehelységben, asszisztens nélkül végezte fontos kísérleteit. 1921-ben találta meg a tehetségének, nagy matematikai és széles természettudományi felkészültségének, gyakorlati érzékének leginkább megfelelő területet. Ennek előzménye, hogy kollégája, Vitális István professzor Trianon után, 1920-ban javasolta, hogy érdemes Recskén felújítani az arany-, az ezüst- és a rézérc termelést. Ekkor Finkey József állapította meg laboratóriumi kísérleteivel, hogy Recskén az úsztató, a flotációs eljárással lehet

az aranytartalmú piritet, a rézércet a meddő részekről leggazdaságosabban elválasztani. A Finkey tervei alapján készített recski flotációs művel az aranytermelést évi 4 kilogrammról 150-180 kilogrammra lehetett emelni. Ettől kezdve Finkey egyre jobban elmélyedt a flotációs, s általában a nedves eljárás elméleti és gyakorlati problémáiban. A nedves előkészítés alapelveiről 1921-ben, az úsztató eljárásról 1922-ben közölt cikket a Bányászati és Kohászati Lapokban. 1923-ban a főiskolán létrejött az Érc- és Szénelőkészítési Tanszék, amelynek vezetésével 1923. december 15-től rendkívüli tanárként őt bízták meg, s kinevezték a VI. fizetési osztályba. Finkey rájött, hogy a gazdaságossági szempontból fontos érc- és szénelőkészítésnek a gyakorlatát akkor fejlesztheti, ha ennek lerakja szilárd, megbízható tudományos alapjait. Jó érzékkel németül Berlinben a Springer kiadónál jelentette meg 1924-ben ezt az alapozó művet „Die Wissenschaftlichen Grundlagen der nassen Erzaufbereitung” címmel. Ez a monográfia világszerte ismertté tette a nevét a szakmában. A könyvet az Egyesült Államokban angolra (1930), a Szovjetunióban oroszra (1932) fordították, spanyolul is kiadták (1941), s az ércelőkészítéstani könyvek mindenütt hivatkoztak rá. Tudományos tevékenysége és főiskolai oktatómunkája miatt is fontosnak tartotta a gyakorlati laboratóriumi munkát. Létrehozta az Érc- és Szénelőkészítéstani Intézetet, s itt nem modelleket, hanem kisteljesítményű, de használható üzemi berendezéseket állított fel, ahol nemcsak laboratóriumi, de félüzemi kísérleteket is tudott bemutatni és végeztetni hallgatóival. A felszerelések alkalmasak voltak a felmerülő konkrét előkészítési feladatok nagy részének a megoldására is. 1926. február 7-től rendes tanárrá nevezték ki a VI. fizetési osztályban való meghagyás mellett. Ekkorra készültek el intézete első berendezései. A modernül felszerelt laboratóriumban Finkey József sorozatban végzett kísérleteivel azokat a fizikai és kémiai jelenségeket vizsgálta, amelyek alapján a bányászati termékekből gazdaságosan elkülöníthetők a

használható ásványrészek az értéktelenebb meddő részekről. A szénélőkészítésre vonatkozó általános megállapításokon túl foglalkozni kezdett a hazai barnaszenek vizsgálatával. Kidolgozta a száraz előkészítés alkalmazását a hazai szénbányászatban és a Finkey-Bamert-féle légszért, amellyel jól oldotta meg a hazai barnaszenek minőségjavítását, a hamucsökkentés problémáját. Ezt a világszabadalmát, az ásványoknak fajsúlyuk szerint való előkészítését több hazai szénbánya jó eredménnyel használta. Kísérleteket végzett a hazai barnaszenek hazai kötőanyaggal való brikettelésére. Lengyelországban és Németországban tanulmányozta a szénélőkészítő és brikettelési eljárásokat. Brikettgyártó gépsora is világszabadalom lett. 1928-ban egy nagy amerikai ércbányavállalat kecsgetető ajánlattal hívta műszaki vezetőjének, egy amerikai egyetem pedig tanári katedrát ajánlott neki. Ő azonban ezeket elutasította, s megelégedett a szerényebb hazai elismerésekkel. 1928-ban elnyerte az Általános Kőszénbánya Rt. irodalmi pályadíját. Gyakorlati működésének elismeréseként 1932-től a Ganz és Társa Villamossági-, Gép-, Vagon- és Hajógyár Rt. műszaki tanácsadóként alkalmazta, s az általuk gyártott előkészítő művek terveinél Finkey elgondolásait hasznosította. Oktatói és tudományos pályáján is elismerésekben volt része. 1929-1930-ban a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola bányászati osztályának dékánjává választották. 1931. február 7-én az V. fizetési osztály jellegét adományozták neki, tehát megkapta a méltóságos társadalmi rangcímet. 1934. május 11-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották mint a bányamérnöki diszciplína egyetlen képviselőjét az akadémián. Ugyanabban az évben a soproni főiskola az átalakított József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem egyik kara lett, s Finkey József nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezést kapott 1934. július 18-án a bányá-, kohó- és erdőmérnöki kar szénélőkészítéstan tanszékére. Az egyetemi rangra emelt intézmény első dékánjává a szokásrend szerinti

rangsort átugorva Finkey Józsefet választották meg az 1934-1935-ös tanévre. 1936-tól tagja lett az Országos Felsőoktatási Tanácsnak is. Finkey a nagy megtiszteltetés után változatlan kitartással, szorgalommal folytatta tudományos vizsgálatait és kutatásait. 1937-ben „A flotációs ásványélőkészítő eljárás” címmel jelent meg tankönyve. Sok tekintetben alapvető cikkeit német nyelven is közzétette a súlyedési végsebességről, a mosási diagramok elméletéről, a flotációs eljárás alapelveiről, az adszorpciós maximumról, a pneumatikus szénélőkészítés mechanikai alapegyenleteiről, a mágneses szeparációs kísérletekről, s más alapvető kérdésekről. Ezekről a témákról évről-évre előadott az MTA III. osztályának ülésein is. Az akadémia 1940-ben rendes tagjává választotta. Laboratóriumában fáradhatatlanul folytatott kísérleteket a hazai ásványokkal, a gyöngyösoroszi szulfidos ércel, az úrkúti mangánérccel, a különböző helyekről származó bauxitokkal és szenekkel, a bagamér-nagyléai gypvasérccel. Gyakorlati, gazdasági eredményeket is hozó munkásságára tekintettel kapta meg 1937-ben a legfelsőbb kormányzói elismerést, s lett tagja 1937-től az Országos Iparügyi Tanácsnak és a Hadi Műszaki Tanácsnak. Változatlanul felfelé ívelő pályáját törte derékba korai halála 1941-ben. Budapesten a Herzog-klinikán hunyt el gyógyíthatatlan betegségben. A műegyetem nagy előcsarnokából temették. A recski ércbányászok és a soproni diákok sorfala között kísérték a Kerepesi úti temetőbe.

Munkássága azt a folyamatot teljesítette ki, amely Péch Antal (1822–1895) 1869-ben megjelent első magyar ércélőkészítéstan könyvével kezdődött. Ennek eredményeként az ásványélőkészítés technikai eljárása elméletileg megalapozott tudományterületté fejlődött. Születésének századik évfordulóján a Bányászati és Kohászati Egyesület kezdeményezésére – amelynek alelnöke volt – a Miskolci Egyetem aulájában elhelyezték Finkey József bronz mellszobrát.

MTA tagság: levelező: 1934. máj. 11.,
rendes: 1940. ápr. 26.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület:
Orsz. M. Bányászati és Kohászati Egyesület
alelnöke (1938–1941).

Kitüntetés: Általános Köszénbánya Rt.
1928. évi irodalmi pályadíja; Signum Laudis

(1937); kardokkal és sisakkal díszített hábo-
rús emlékérem; Károly csapatkereszt

Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekelttség:
Sopron, Vörösmarty u. 8., saját építésű csalá-
di ház; Keszthelyen nyaraló.

Finkey József mellszobra a Miskolci Egyetem aulájában
(alkotója ismeretlen)

Sátoraljaújhely

Megyeháza

A ZEMPLÉNI MEGYEHÁZA SÁTORALJAÚJHELYEN

A barokk középület jó két évszázada tanúja a várost érintő történelmi eseményeknek.

Óromzatos középrizalitja mögött helyezkedik el a hatalmas teknőboltozattal fedett díszterem. Benne a fából készült, festett karzat közepén Zemplén vármegye címere díszlik.

Tágas, boltozatos kapualján, ódon lépcsőin gyakran sétált Kazinczy Ferenc, s innen indult Kossuth Lajos közéleti pályája.

VINCZE TAMÁS

Százhuszonöt éve született Ady Endre sógornője

Bár nem ő volt a legjelentősebb az Ady Endre környezetében élt asszonyok közül, mégis különleges hely illeti meg *Ady Lajosné Kaizler Annát* az Ady-filológiában. Ady öccsének felesége olyan szereplő volt az Ady család életében, aki ugyan sosem kapott reflektorfényt, de az Ady- emlékek megőrzésében vállalt szerepéről nem szabad elfeledkezni. Maga Ady Endre is kedvelte és becsülte a sógornőjét, levelezésének számtalan, öccséhez intézett darabja erről tanúskodik. Nem feledkezett el még Csucsán sem „öcsémnéről”, 1914 decemberében az alábbi tréfás szöveggel lepte meg Lajos feleségét: „*Drága Annuskám, ma eszembe jutott az ABC egy mondata: »Annát Ninának is hívják.« E szomorú időben nagyon megörültem, hogy téged ezután Ninának nevezhetlek. Dolgunk késik, s már nem is hiszem, hogy karácsonyra készen leszünk. Bertuka csókol, én is: Bandid.*”¹ Nem véletlenül írt a nagy költő ilyen bensőséges hangon a sógornőjének, a Léda- és a Csinszka-korszak közötti években többször töltött hosszabb-rövidebb időt Lajoséknál, s ilyenkor Anna figyelme, szeretete vette körül. (1911 márciusában, 1912 májusában, ugyanakkor az évnek az őszén és 1913 tavaszán vendégeskedett Ady Endre több hétig öccsééknél, 1912-től már a Lövház utcai lakásban. 2000. november 22 óta emléktábla hívja fel a ház falán a járókelők figyelmét „öcsémné” egykori híres vendégére.) Vitathatatlan tény, hogy az Adyról való gondoskodásból – ha csak rövid időszakokra is, halála után pedig piederstáljának építéséből Kaizler Anna is kivette a részét, s ez már önmagában elég indok arra, hogy az Ady családnak erről az eddig igen kevés figyelmet kapott tagjáról vázlatos portrét rajzoljunk.

A portré elkészítéséhez csupán részben nyújt segítséget az, hogy Ady Lajosné – nőies bőbeszédűséggel – jóval több személyes emléket, saját magára vonatkozó adatot közöl a sógoráról írt könyvében, (melynek irodalmi stílusúvá csiszolását – a levelek közötti összekötő szöveg megírásával és Adyné gondolatainak igényes nyelvi formába öntésével – Dénes Zsófia végezte), mint ilyen téren jóval visszafogottabb férje az ő Ady-életrajzában. Ez a könyv más oldalról akadályként is felfogható, hiszen a sok önigazoló kijelentés el is fedheti a valós képet; a készítése idején Ady már gigantikus szoborrá merevült alakja volt a magyar költészet történetének, s ez a tény nyilván erősen befolyásolta az emlékező sógornő narratívájának alakulását.

¹ Ady Endre levelei III. (Szerk.: *Belia György*). Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1983. 474. (1197. sz. levél.)

A könyv elején Kaizler Anna így mutatkozik be az olvasóknak: „Már kislány koromban hallottam az Ady-fiúkról, Endréről és Lajosról. Ők Érmindszenten laktak, mi tőlük négy kilométernyire, Érszentkirályon. Az ő apjuk is gazdálkodott, az enyém is. Apámat Kaizler Lászlónak hívták, s ez ugyan – hangzásra – német név. De apám ősei már a XVI. században telepedtek le Magyarországon s a magyar földdel való viaskodás, a magyar bor, búza ereje, maga az élet itt az Érmelléken régesrégén izzig-vérig szilágyságiakká, idegyökerezett birtokos-nemesekké gyúrta a Kaizlereket. Anyám, Jakó Ilona, pedig épenséggel ősi magyar család leszármazottja, amit hármas előneve is bizonyít: szalárdi,

félegyházi és farnazsi Jakó-lány volt, ki a szomszédos Szatmárból – ő is birtokról, gazdálkodásból – került apámhoz Szentkirályra.”² Valóban így volt, a Kaizler-család 1649-ben kapott nemesi rangot III. Ferdinánd császártól, e rang pedig a Szatmár-németi melletti csatában elhunyt Kaizlereknek – Kristófnak és Tamásnak – volt köszönhető, akik kitüntették magukat a törökellenes küzdelmekben. A nemesi titulusal jelentékeny földbirtokadomány is járt Magyargéresen és Érszentkirályon.

Kaizler Anna 1890. november 1-jén látta meg a napvilágot az érszentkirályi kúriában. Visszaemlékezéséből kiderül, hogy már gyerekkorában hallott a két Ady-fiúról, akik diákkorukban a szintén érszentkirályi Szunyoghy-fiúkkal barátkoztak. Nem tudni, mennyi hitele lehet az emlékezés legregényesebb részének, amely arról szól, hogy Ady Lőrincné a bakfislány Kaizler Annuskában már igen korán alkalmas menyjelőtet látott. Ady Lajosné úgy meséli, hogy későbbi anyósa mindig kiment a kocsizörgésre, amikor őt édesapja a debreceni Svetits Intézetbe vitte vagy onnan hozta haza (Anna ugyanis a Svetitsben végezte a négy polgárit és a tanítónőképzőt), s ilyenkor rövid beszélgetést folytatott a csendes, szimpatikus kislánnyal. A történet nagyon megható, de a mai olvasóban is felmerül a gyanú, hogy talán inkább utólagos legendagyártás szándéka íratta bele Adynéval a könyvébe.

Arról az eseményről, amelyen az ifjú zilahi helyettes tanár először felfigyelt későbbi feleségére, az akkor még kamaszlány Annára, a Szilágy című lapban tudósított Ady Lajos, s a rövid cikkben nem mulasztotta el megemlíteni Kaizler Annuska nevét, aki monológgal „érdemelt ki zajos tapsokat.”³ Ez a társasági összejövetel egy ún. eklézsiabál volt, amelyen a Kaizler-család tagjainak már csak azért is illett részt venniük, mert az apa, Kaizler László, az érszentkirályi református egyház főgondnoka

² Ady Lajosné: Az ismeretlen Ady: akiről az érmindszenti levelesláda beszél. Béta Irodalmi Rt., Bp., [1942.] 7.

³ [Ady Lajos, -dy névjelzéssel]: Eklézsiabál az Érmelléken. Szilágy, 1905. aug. 24., 2.

volt. A fiatal Ady Lajos pedig egyáltalán nem kerülte a mulatságokat, estélyeket, ugyancsak boldogan vetette bele magát mint nőtlen, független ifjú a nyári szünidőben a környékbeli úri fiatalság szórakozásaiba. Különös, de alaposabb megismerkedésükre is egy egyházi rendezvény adott alkalmat 1909-ben. A templomharang javára gyűjtöttek azon az egyházi táncmulatságon, mely kettejük sorsát meghatározta. Ez a mulatság nem igazán úri bál volt, inkább afféle falusi vigalom (pütkösdí táncestély). Az emlékező Adyné őszintén bevallja, hogy minden messze volt ezen a bálon az úri estélyek színvonalától. *„Bizony, nem keringőztünk – írja –, sem pedig az akkoriban divatos bosztont nem jártuk: csűrbe ez nem is illett volna. De annál inkább csárdást, fiatalos hévvel, kivilágos kivirradtig. Akkoriban a mi társaságunkban, ha a fiúknak valaki vagy valami megtetszett, azt mondták reá: – Ezt megvesszük! – Szállóige lett. Lajos, miközben szorgalmasan róttá velem a csárdást, nagy meggyőződéssel kiáltozta a muzsikába: – Annuskát megvesszük! Én ugyan egy kissé megszeppentem ettől a hangos udvarlástól, de azért mégis büszkén mosolyogtam. Most már nem kétséges: eladólány-számba vesznek.”*⁴

Innen aztán felgyorsultak az események. Amikor a Kaizler família fellátogatott Pestre a Blériot-féle repülés szenzációját megszemlélni 1909 őszén, akkor a már fővárosban tanárkodó Ady Lajos is hozzájuk csapódott, s örömmel kalauzolta a vidéki földbirtokos családot Budapest dzsungelében. Adyné ugyan úgy írja a könyvében, hogy véletlenül találkozott a Kaizler-család Ady Lajossal egy délben a Nemzeti Színház épületében lévő Szikszay-vendéglőben, de jóval valószínűbb a véletlen találkozás romantikus meséjénél az, hogy előre megbeszélt, kitervelt pesti együttlétről volt szó, így teremtetek a Kaizler-szülők maguknak és a legidősebb lányuknak is alkalmat arra, hogy a kisebbik Adyt behatóbban megismerjék, életmódjáról, szokásairól tájékozódjanak. A pesti benyomások kedvezőek, megnyugtatóak lehettek, mivel az udvarlás tovább folytatódott. A fővárosban töltött hetek alatt Kaizlerék az Orfeumba és színházi előadásra is eljutottak Lajos jóvoltából, aki fontosnak tartotta azt is, hogy jövendőbelije összeismerkedjen Endre bátyjával. Kaizler Anna ekkor látta először a későbbi sógorát, akiről a falujában nem éppen a legkedvezőbb hírek keringtek. A felkapott fiatal költő párizsias eleganciájú megjelenése – egy színházi estén mutatta be őket egymásnak Ady Lajos – nem volt hatástalan a vidéki fiatal lányra, aki az évtizedekkel későbbi emlékezés szerint – így kezdeményezett beszélgetést Endrével: *„Képzelem, milyen furcsa lehetek én a maga párisi szemében.”*⁵ A válasz Ady Endrére valló megfogalmazású volt: *„Nem furcsa – felelte gondolkodás nélkül az ő főjött, meleg hangján – hanem kedves. Kedves maga nekem, Annuska. Én száz kilométereken keresztül is ilyennek képzeltem magát.”*⁶ Az együtt töltött pesti hetek végén, a hazautazáskor a fiatal tanár engedélyt kért Kaizlernétől, hogy Annával levelezhessen. Ez a mai olvasó számára furcsának tűnhet, de az akkori társadalmi konvenciók szerint egy úrilány nem kaphatott csak úgy akárkitől levelet (ez szégyen is

⁴ Ady Lajosné i. m. 30.

⁵ Uo. 34.

⁶ Uo. 34.

lett volna rá nézve), és fiatalemberekkel leveleznie pedig végképp csak szülői engedéllyel volt szabad. A megkapott felhatalmazás után levelek és gondosan csomagolt virágok érkeztek Pestről Érsvendékre, november tizedike körül pedig háztűznézőbe ment a két Ady-fiú a Kaizler-portára. Adyné ezt az eseményt is részletesen felidézi a könyvében – mivel Endre is szereplője volt a vendégeskedésnek –, s feltételezi, hogy az idősebbik Ady, akinek szavára öccse szinte mindenben adott, pozitív véleményvel lehetett a testvére választottjáról. Így aztán 1909 szilveszterének éjjelén megtörtént a leánykérés, fél évre rá, 1910. június 27-én pedig egybekelt a kisebbik Ady Kaizler Annával.

Az esküvőről szintén aprólékos leírás szerepel Adyné és Dénes Zsófia könyvében, most csak a leglényegesebb mozzanatokat emelem ki a visszaemlékezésből. Mint ahogy akkoriban a vidéki nemesi családok körében szokás volt, estefelé került sor a szertartásra, mégpedig nem templomban, hanem háznál, a Kaizler-család otthonában. Ezt a különös körülményt az esküvőt megelőző háromórás özönvízszerű záporral magyarázza Adyné, amely járhatatlanná tette a falusi utakat, így a násznép nem tudott volna sehogy sem elvergődni a templomba. Ezért a templom jött el a fiatalokhoz az eskető pap személyében. Anna szó szerint felidézi könyvében a házi esküvőn elhangzott eskü szövegét, ebből az utókor olvasója is megtudhatja, milyen szavakkal kötött életre szóló szövetséget az ifjú pár. Az ifjabbik Ady-testvér 1910-es esküvőjén az özvegy emlékezete szerint az alábbi fogadalomszöveg hangzott el: „*Én, Ady Lajos, esküszöm az élő Istenre, aki Atya, Fiú, Szentlélek, teljes Szentháromság, egy örök, igaz Isten, hogy ezt a nőt, akinek most Isten színe előtt kezét fogom, szeretem, szeretetből veszem el őt Isten törvénye szerint feleségül, hozzá hű leszek, vele megelégszem, vele szentül élek, vele tűnök, vele szenvedek és őt sem egészségében, sem betegségében, sem boldog, sem boldogtalan állapotában holtomiglan vagy holtáiglan hitetlenül el nem hagyom, hanem teljes életében hűséges gondviselője leszek. Isten engem úgy segítjen.*”⁷

Az egyházi szertartást falusiasan gazdag vacsora követte, majd nótázás, cigányozás, tánc tette teljessé a szilágysági úri lakodalmat. Az Ady-család hajnalban kocsizott haza Mindszentre, nem maradhattak tovább, mivel 28-án délben náluk folytatódott – vidéki szokás szerint – a mulatozás. Mintegy huszonöt vendég volt hivatalos a lakodalomnak erre a befejező részére a Kaizler-család tagjain kívül. A mindszeri kiegészítő lakodalom után Nagyváradon keresztül Pestre utazott a frissen egybekelt pár, ahol az ifjú Ady Lajosnét a Visegrádi utca 18/b alatt várta egy szépen berendezett háromszobás lakás. Itt látogatta meg a fiatalokat két-három nap múlva Ady Endre, aki humorosan ezzel mondással mustrálta végig újdonsült sógornőjét: „*Jöttem kárlátni.*”⁸

Kaizler Anna a könyvében őszintén elmondja, hogy ekkor még nem ismerte fel a sógora jelentőségét. Túlzás is lett volna ezt elvárni a vidéki konvenciók rabságában nevelt fiatalasszonytól, akinek a fővárosi élethez való alkalmazkodás sem lehetett könnyű. A kölcsönös megbecsülés, a rokoni szeretet viszont már ekkor megszületett köztük. Adyné a következőképpen ír erről az időszakról, a sógorával kapcsolatos érzé-

⁷ Uo. 40.

⁸ Uo. 149.

seit jellemezve: „*Nem állítom, hogy én már eleinte is mindent megértettem volna benne s még kevésbé, hogy mindent helyeseltem volna. Nem, nem, erről nem lehet szó. Csak arról, hogy én, ki annyira egynek éreztem magam Lajossal: uramon keresztül testvéri szeretettel megszerettem. S éppen úgy fel is néztem rá büszkén, a híresre, kiváltságosra, nagytehetségre s egyedülállóra, mint az uram. Mindenek ellenére tisztelettel, ami teljesen magától adódott.*”⁹

Sokat kellett változnia a partiumi nemeslány felfogásának, amíg hozzáidomult új családja Endre-imádatához, de a pesti évek alatt, amikor lehetősége volt a sógorát közelebről megismerni, egyre jobban megértette és elfogadta a férje rajongó szeretetét a bátyja iránt és azt a sok mindent elnéző gyöngédséget, amelyet az anyósa tanúsított idősebbik fiával szemben. (Egyébként Lajos és Endre kapcsolata jóval bonyolultabb volt annál, hogy egy mondatban jellemezni lehetne: a rajongás és odaadó testvéri szeretet mellett némi féltékenység és versengés is színezte.) A fiatal Ady Lajosné Pestre kerülve a férje és sógora társaságában hamarosan megismeri a főváros leghangulatosabb vendéglőit és az irodalmi élet néhány szereplőjét is. Óriási próba volt ez a korábban falusi környezetben élő fiatal nő számára, aki addig csak a debreceni tapasztalatai alapján alkotott magának fogalmat a városi életéről. Mennyivel másabb, idegenszerűbb lehetett kezdetben a számára a századfordulós Budapest! Már az első hetekben megismerte az Ady-fiúk kedvenc vacsorázó helyeit: a ligeti Wampetics-vendéglőt, az Andrassy úton lévő Wágnert és az Alkotmány utca sarkán található Schuller-éttermet. Kabos Edét és Bölöni Györgyöt is ekkor mutatta be a két Ady a fiatal tanárfeleségnek. Az esküvő nyarán együtt töltönek egy rövid időt a Tátrában, ahol Adyné a férje Markó utcai tanárkollégáival is ismeretségbe került, a velük nyaraló Szilágyi Sándor, Virág Oszkár és Smetana Gusztáv ekkor még nem követték Ady Lajos példáját, mindhárman legényemberek voltak, s Pesten közös lakásban éltek.

1911 tavaszán és nyarán ismét huzamosabb időt tölt együtt az öreglegény költő és a fiatal házaspár, a nyár egy jó hangulatú kirándulást is tartogatott a számukra, hármasan rokonlátogató körútra indultak, felkeresték Szilágyolompérton Séráné Ady Lillát, onnan Hídvégre mentek Makay Gyulához, majd a Szilágycsehen lakó Ady Jánosékhoz tértek be. Anna ezen az úton új oldaláról ismerte meg költő sógorát, nem győzött csodálkozni az idősebbik Ady-fiú kedélyének gyors javulásán. Könyvében így emlékezett a többnapos kocsitúrát gyermeki gondtalansággal, derűvel élvező sógorára: „*Hogy Endre milyen fiatalosan vidám tud lenni napokon át, azt azon az úton tapasztaltam először. A sok megrázó dolog után, amit mellette addig is már átéltem, szinte hihetetlennek látszott, hogy ez a minden bohókás tréfára kész útitárs – ugyanaz az Ady Endre. A kocsiiban egész idő alatt dúdolt, énekelt. A Gésák-at, az akkor még divatos operettet láthatta nemrégiben valahol, talán olasz útján, mert elénekelté összes népszerű számai, a közsádjon forgó magyar szöveggel.*”¹⁰

A kellemes körutazás arra inspirálta a három fiatalot, hogy a rákövetkező nyárra hasonló utat tervezzenek, ezért született meg hamarosan egy kalotaszegi kirándulás

⁹ Uo. 154.

¹⁰ Uo. 192.

ötlete a két Ady-fiúban. A Kalota partján élő Visky-familia meglátogatására azonban nem akkor és nem abban a társaságban került sor, ahogy azt Ady Endre eredetileg kigondolta. 1912 nyara helyett csak 1914 pünkösdjén jutott el a Visky-rokonokhoz, és nem Lajos öccse meg Annuska kíséretében, hanem Boncza Bertával és Török Károlynéval, hiszen ekkor már a csucsai kislány vonzásába került. A két fiútestvér közötti kivételes összhangot tehát egyáltalán nem zavarta meg Anna jelenléte, Endre és Lajos kapcsolata a költő házasságkötéséig páratlanul harmonikus, meghitt volt. (Amikor Csinszka bekerült a családba, akkor kezdett lassan-lassan fel lazulni a korábbi szoros kötelék a két fiú között.) Ady Endre külföldön tartózkodásai idején Lajoshoz írt leveleiben sosem mulasztotta el megemlíteni, hogy a sógornőjét is üdvözlí. Egyik levelében még azt is megkérdezte, hogy Annuska folytatja-e a fogyaszt.¹¹ (A testsúly-probléma ellen ekkor még küzdött a fiatal Adyné.)

Ha értékelni kívánjuk Kaizler Anna szerepét az Ady-család életében, nem kerülhetjük el, hogy rámutassunk egy helytelen, sarkított összehasonlításra. Ady Endre biográfusai és a Csinszka-szerelem kutatói szívesen állították egymás mellé a két Ady-menyet, Endre és Lajos feleségét. Bár az ilyen összevetések mindig torz eredményhez vezetnek, és általában egysíkú következtetések levonását teszik csak lehetővé, Boncza Berta „védelmezői” mégis éltek ezzel az eszközzel, mert így vélték megmagyarázhatónak az Ady-család Csinszkatól való idegenkedését, a két Adyné közötti különbségekből vezették le az idős Ady-szülők és Berta kezdeti szeretetteljes kapcsolatának gyors kihűlését.

Király István, az egyik legelhivatottabb Ady-kutató is beleesett ebbe a hibába, és Robotos Imre Csinszka-könyvéhez írt reflexiójában az alábbi módon helyezte egymás mellé a két Ady-meny alakját: *„Ady Lajos felesége, Kaizler Annuska, ez a »120 kilós alispánkisasszony«, képviselte híven az Ady családban érvényes asszonyi magatartásmintát: a háziasszonyeszményt. Csinszkatól végzetesen idegen volt ez. Nem bírta »öccsménét«. Mint Dénes Zsófia – Ady Lajosné oldalán állva, s így értékelve, de a lényegre helyesen látva – megjegyezte róluk: »a két asszony két külön világ. Az a sokféle nyugtalanság, az az ideges intelligencia, amely Bertukát átfűti ... éppen az esik Ady Lajosné kiegyensúlyozott nyugalmatól, csendes és biztos áttekintésétől, lényének szelidségétől ... a legmesszebbre.« A háziasszonytípus és a művészasszonytípus ellentéte volt ez. Az egyik biúnak, könnyelműnek, a másik butának, ostobának látta az ellenalakot. Ady Lajosné azt róttá fel például Boncza Bertukának, hogy az esküvő reggelén »legfőbb gondja volt, hogy a tükör elé üljön és szépítse magát«. [...] Bertuka viszont szívesen gúnyolódott sógornője testes méltóságán, ahogy megjelent mindig új kalappal »szafaládéfejen«, »a miderbe szorított jólneveltség mintaképeként«. Halálos unalmat érzett a társaságában.»¹²*

Az természetesen Ady Lajosné könyvéből is kitűnik, hogy idegenkedéssel és olykor kifejezett utálattal figyelte a sógora környezetében felbukkanó hölgyeket. Boncza Berta jellemzése a könyv egyik olyan fejezete, amely a leginkább leleplezi a szerző riva-

¹¹ Ady Endre válogatott levelei. (Szerk. Belia György.) Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1956. 405. (429. sz. levél)

¹² Király István: Távtatsejtem és életalakítás. In: Szembesítés. Robotos Imre dokumentumriportja Ady és Csinszka házasságáról és a könyv kritikai visszhangja. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 432.

lizáló magatartását, holott az idősebbik fiú felesége *Az ismeretlen Ady* megjelenésekor már kilenc esztendeje halott volt. Anna mégis szükségesnek tartotta megjegyezni azt, hogy Ady Lőrinc sosem tudta igazán rokonának érezni Endre feleségét, míg őt, a másodszületett fiú hitvesét a közvetlen és családi „lyányom” megszólítással illette.¹³ Possonyi László, aki a Vigília hasábjain ismertette az Adyné neve alatt megjelent könyvet, így magyarázta Kaizler Anna nyíltan felszínre törő averzióját, amelyet a sógornőjével és a többi Ady-műzsával szemben elárul a műben: „Természetes, hogy abból a konzervatív polgári, vidéki milióból tekintve a dolgokat, ahonnan származott, Anna ellenszenvet érez a Léda-Csinszka-csuka vonallal szemben. Sőt mintha egy kis szerelmes féltékenység is fűtené az egyvású sógornő megállapításait a másvású nőkkel szemben, akik Ady életét halálra színezték. A polgári megállapodottság és a prosperity-hajlam lázong benne az elemésző, másfajta törvényű nőkkel szemben, akik a zseninek alkohol és alkalo- idák mellett a harmadik termékenyítő mérget adagolták testükkel, lényükkel, izgató létezésükkel.”¹⁴

Kaizler Anna és Csinszka temperamentum- és neveltetésbeli ellentéte bár szembe- szökő volt, ahhoz a távolsághoz képest, amely Ady Lajosnét Lédától elválasztotta, mégsem tűnt annyira áthidalhatatlannak. Annuska 1910-ben került be az Ady-családba, így nem menekült meg a Lédával való találkozástól. A Pestre akkoriban fel- került, pedáns tanárfeleség eleve előítéletekkel közelített a nála 19 évvel idősebb, vi- láglátott asszonyhoz, nem tudott elvonatkoztatni addigi környezete véleményétől, er- kölcsei skrupulusaitól, s a különös találkozás alatt az járt a fejében, mit szólna ehhez a vizithez apja-anyja, ha megtudná. A Grünwald-szanatóriumban zajlott le rögtön 1910 nyarán a – vélhetően – mindkét fél számára kínos megismerkedés. A fiatal, pu- ritán Adyné – saját bevallása szerint – megbotránkozással nézett végig a Léda szobájá- ban pompázó túlságosan pazar, hivalkodó virágcsokrokra, a számtalan illatszeres üvegen. Lédának sem lehetett szimpatikus az a viruló fiatal nő, akiben – egy későbbi levele szavaival élve – csak egy „prúd falusi asszonyt” látott, s legfontosabb észrevétele az volt vele kapcsolatban, hogy Endre új sógornője a „kozmetika leghalványabb fo- galmaival sincs tisztában”. Annában évtizedekkel később sem fakult meg a nagy mú- zsnál tett vizit emléke, a látogatásról és visszhangjáról a következőket jegyzi meg könyvében: „Örökkévalóságnak éreztem azt a tíz-tizenöt percet »az asszony« szobájában. Végre elköszönhattünk s Endre másnap hozta a hírt, hogy »nagyon tetszettem« Diósy nének. (Lajost már ismerte régebben Váradról.) – Tetszem? – feleltem nem minden él nélkül. – Nem hiszem! Akkor egy kissé kijavította magát Ady: – Ha tudnád, mennyire irigylő a fiatalságod... Most már pontosan tudom, hogy Léda akkor hány esztendő volt, mert házasságlevelének hivatalos másolatát azóta láttam: harminckilenc volt. A lenézett, a falusi lyány, a kikészítetlen »öcsémné« tizenkilenc évvel volt nála fiatalabb. Anyám lehe- tett volna.”¹⁵

¹³ Ady Lajosné i. m. 332.

¹⁴ Possonyi László: A szakadék két szélén. Vigília, 9. évf. (1943.) 2. sz. 42.

¹⁵ Ady Lajosné i. m. 151.

Ady Endre asszonyai közül egyedül a komoly Dénes Zsófiával került szorosabb barátságba a szilágysági sógornő. Dénes Zsófia, Ady Endre Léda után következő nagy múzsája, aki érthetően elfogult volt Ady Lajosnéval, *Élet helyett órák* című könyvében nagyon pozitív képet festett Annáról. Ő a tízes évek elején, amikor Ady Endrével és annak családjával megismerkedett, ilyennek látta az öcsémmét: „*Annában együtt volt természetes okosság és jellem. Jó szív és vele született tapintat. Akkoriban éppen csak kezdtem megismerni, de mindig örültem, ha szemem találkozott a szemével. Ez a tekintet nem volt pesti. Sohasem lett azzá. Messziről jött. Faluról. S ami ezzel járt: a sokszor dévaj beszédű Ady-fiúk között ez a világos arcú, szőke asszony mindvégig megmaradt elpirulónak.*”¹⁶

Annát kedvelték az Ady-szülők, közel állt hozzájuk kisebbik fiuk felesége, aki ugyanabból a társadalmi rétegből jött, amelynek ők is a tagjai voltak, s ugyanarról a vidékről származott, amely számukra is otthon jelentett. Kaizler Anna is a legmélyebb szeretet hangján nyilatkozott az apósáról és anyósáról *Az ismeretlen Ady* című könyvben. Csak egyvalamivel nem tudta megörvendeztetni Lajos szüleit: unokával. Czeizel Endre genetikus Ady Lajos fiatalkori nemi betegségével magyarázza a házaspár gyermektelenségét. Adyné Kaizler Anna számára fájó pont lehetett a gyermekáldás elmaradása, a sógoráról írt művében is idézi a *Nagy sírkertet mérünk* című Ady-verset, melyben az idősebb Ady-fiú kereken kimondja, egyik testvérnek sem lesz egyenes ági leszármazottja. Így is történt, noha Annuska még sokáig reménykedett. Az Ady-szülők unoka utáni sóvárgását Oláh Gábor is megemlítette a naplóiban, amikor leírta azt a találkozást, melynek során ez a téma szóba került Ady Lajoséknál. Oláh Gábor, a debreceni író-tanár 1921-ben találkozott az Ady-szülőkkel, amikor az öregek egy pesti útjukat megszakítva meglátogatták a kisebbik fiukat. A számára ünnepszámba menő, nagy jelentőségű találkozásról Oláh meghatottan írt, nem hallgatva el az alábbi epizódot sem: „*A hetvenedik évet taposó Ady Lőrinc még pompásan bírja magát; a feje dacos megvetésében, egy-egy hamiskás, ravaszos hunyorításában ott láttam Ady Endrét is, parasztosabb kiadásban. Vörhenyes bajusza ma is legényesen áll, csak a szeme fátadt egy kicsit. [...] Mondom neki: Csodálatos; mikor egy család eléri a legmagasabb tetőt, egyszerre csak vége! - Szomorkásan bólintott rá. S kedves, de picit keserű humorral intett át Lajos fiának: »Onnan vártam volna legalább is leányt; mert hát: aki gyenge, csak gyenge az!« (Az öreg tudja, hogy a magzat nemét az dönti el, melyik fél volt erősebb kondícióban a fogamzás pillanatában. Bizony, Ady Lajos sokkalta gyöngébb, mint viruló, hatalmas, tizenkét gyermek szülésére berendezett felesége, - aki szomorú meddőségben éli le fiatal napjait.)*”¹⁷

Kaizler Anna mind földrajzilag, mind életfelfogás, gondolkodás tekintetében messziről indult, de szépen felnőtt a fővárosi tanárfeleség, majd a debreceni tankerületi főigazgatóné szerepéhez. Férje baráti köre, mely részben azonos volt Ady Endre híveinek, közeli ismerőseinek társaságával, befogadta és elfogadta a kedves modorú, könnyen alkalmazkodó asszonyt. Dénes Zsófia páratlan megjelenítő erővel fes-

¹⁶ Dénes Zsófia: *Élet helyett órák*. Egy fejezet Ady életéből. Magvető Kiadó, Bp., 1980. 111–112.

¹⁷ Oláh Gábor: *Naplók*. (Szerk. Lakner Lajos.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002. 278.

tette le, mennyire örült MórícZ Zsigmond, ha Adyné Annával találkozott. Ady Lajosné szilágysági nyelve muzsika volt a különböző nyelvjárások szépségei iránt oly fogékony író számára. Közeli barátságuk bizonyítékai a MórícZ-levelezésben megtalálhatók, a köztük kialakult kölcsönös rokonszenvnek az is ékes bizonyítéka, hogy MórícZ minden debreceni látogatása idején felkereste az Ady-házaspár lakását. Kardosné Magoss Olgával, különleges barátnőjével is Ady Lajosék egyik vacsoráján ismerkedett meg.

MórícZ éppen Magoss Olgának írta le egyik levelében Adyné Annával kapcsolatban a következő mondatot: *„Akármit mondanak, én nagyon szeretem ezt az Annust, egy akkora darab egészség, mint egy debreceni felvágott kenyér, jó piros ducos.”*¹⁸ Miután művei ihletője, első számú kritikusa, Janka elhunyt, MórícZ kétségbeesetten kereste, ki lehetne a megszülető művei első olvasója és értékelője, aki a Jankához hasonló szigorú mértékkel ítélne, így segítené őt az alkotás olykor gyötrelmes folyamataiban. Egy alkalommal Ady Lajosnéval is próbát tett, a következő levelet küldte neki: *„Kedves Annus! Mese, mese... volt egyszer egy asszony, akinek joga volt s kötelessége beszélni az írásomba. Kibúzhatta belőle ami nem tetszett s beleíráthatta, amit akart. S ő amit kibúzott az rossz volt s amit beletett, az tette jóvá az írást. Most már nincs senkim, aki szívére vegye, az írástomat: az életemet. Nem is engedek beszólást senkinek: s ime most mégis kivételt teszek. Ide mellékelem ezt a nyomtatványt: ami ki van húzva ceruzával, az kimarad. Ha nincs Egy asszony, akiért: megteszem három asszonyért, akire gondolok. Első: Maga. Második: egy Anya. S harmadik: Valaki, aki azt mondta rám, kegyetlen vagyok. Isten megáldja s ha helyesli a korrektúrát, küldje vissza a nyomtatványt.”*¹⁹ Adyné őszintén leírhatta MórícZ művéről a véleményét, ugyanis hat nappal az előbb idézett levél után újabb levelet kapott az írótól, amelyben a régi barát megköszönte Anna segítségét, de egyben finoman ki is oktatta a házasság modern felfogásával kapcsolatban. Nem tudjuk, melyik MórícZ-novella volt az, amelyet Annának véleményeznie kellett, de az mindenesetre kiderül MórícZ válaszeleveleiből, hogy Adyné még a régi házasságeszmény híve volt, úgy vélte, az asszonyt kincsként kell megbecsülnie az urának. MórícZ felvilágosította, hogy ez egy divatjamúlt elgondolás, a megbecsülésnek kétirányúnak, kölcsönösnek kell lennie, a nőnek is úgy kell éreznie, hogy a férje kincs a számára. Oktató hangú levele kulcsmondata így hangzott: *„Ha tehát megbecsülésről van szó, – ne csak az a szegény Lajos becsülje Magát, – de a nő is gondolja meg, mit és mennyit engedhet meg magának a férfi szívével, lelkével és imádatával szemben.”*²⁰

Ebben az időszakban, a húszas-harmincas években vált Ady Lajosné megjelenése, egész lénye olyanná, amilyennek Dénes Zsófia egy helyütt lefestette őt. *„Későbbi éveiben – írta róla a hű barátnő –, ha belépett a szobába, valaki olyan jött be, akit a régiek nagyasszonynak neveztek. Ezt úgy értem: nem volt ő önhitt, sem öntelt, se nagy-*

¹⁸ Rádics Károly (szerk.): MórícZ Zsigmond és Magoss Olga levelezése. Püski, Bp., 1995. 413. (232. sz. levél)

¹⁹ Vincze Géza: MórícZ Zsigmond levelek Ady Lajosnéhoz és Földessy Gyulához. Irodalomtörténeti Közlemények, 59. évf. (1955.) 1. sz. 114.

²⁰ Uo. 114.

képű. [...] *De magabiztos volt, kapkodás nélküli, tempós. Mint akinek lába alatt föld van, nem aszfalt, nem kavics, nem láp. Gazdától jött, három százada már magyar földön – tempós volta valami örökségrész lehetett őbenne. Mindent mértékkel adott, a közvetlen kedvességet és a személytelen jóságot is. És mindennek, amit adott, megtalálta a kellő formáját.*²¹

A vidám napokat 1936-ban Adyék életében is felváltotta egy tragikus időszak: Ady Lajos szélütése, részleges lebénulása Anna számára a legnagyobb erőpróbát jelentette. Nagybeteg férje gondozása, ápolása szinte minden idejét lekötötte. A külvilággal való kapcsolattartás, a férje levelezésének bonyolítása is nagyrészt ráhárult. Amikor a debreceni Ady Társaság értesült a család és különösen özv. Ady Lőrincné nehéz anyagi helyzetéről (Ady Lajos kezelése, szanatóriumi tartózkodásai elég sok pénzt felémésztettek), és némi támogatással sietett az idős asszony segítségére, ugyancsak Anna írt köszönőlevelet a társaság megbízott elnökének, Juhász Gézának. A levélben minden szépítés nélkül, őszintén beszámolt a korábbihoz képest kevésbé fényes körülményeiről. „*Sajnos szegény Anyám – írta az 1936. november 12-i keltezésű levélben – az oláh conversióval elvesztette kis vagyontkája legnagyobb részét, pár éve már. Még szegény Lajoskám egészséges volt, tudta és támogatta is az édesanyját, sajnos, hogy most már megfogyott egészséggel és jövedelemmel nem tudjuk úgy támogatni, mint eddig. Nagyon jólesett az Ady Társaság kedves figyelme, meg is könnyezte szegény kis uram, s azt üzeni, hogy köszöni a jóságukat, s elfogadja, az anyám nevében is, a felajánlott segítséget.*”²² Anna vett részt azokon az Ady Endre költészetét méltató rendezvényeken is, amelyekre a férje – egészségi állapota miatt – nem tudott elmenni, ő helyettesítette ilyen alkalmakkor Lajost. Mórícz Zsigmond Magoss Olgához írt egyik levelében számolt be a Turul Szövetség 1939-es Ady-megemlékezéséről, amelyen ő volt az ünnepi szónok. A sajátos légkörű rendezvényt a következő szavakkal kommentálta az író: „*Lajosné képviselte a családot, Annának anyacsászárnő lett végre, ha tudok szerezni a csoportképből. Különbösen nagyon derék asszony, urát anyailag agyonápolja. Most a markába került. Most nem tud iskolaviziterekre futni el a szerelem örömei elől.*”²³

Adyné a saját gondoljai közepette sem feledkezett meg a barátairól, a legvégső-kig kitartó Ady-hívekről. A nagybeteg Dapsy Gizellát (írói nevén: Nilt) is felkereste, amit a férj, Rozsnyay Kálmán ekképpen köszönt meg Ady Lajoshoz írt levelében: „*Hálás vagyok Annusnak mert kiment Gizihez. Egy ilyen kedves látogatás és az arra való emlékezés, elvonja gondolatát a maga bajáról.*”²⁴ Az Ady-házaspár közbenjárt azért is, hogy a beteg író nő valamennyi anyagi támogatásban részesüljön. Segítségükért ezúttal kifejezetten Ady Lajosnénak címzett levélben mondott köszönetet Rozsnyay. A hálálkodó levél szövege a következő: „*Drága Annuska, köszönöm amit tett. Előbb azért nem írtam, mert vártam az eredményt. A maguk, Hegedűs Lóránt és Ritoók Em-*

²¹ Dénes Zsófia: El ne lopd a léniát. Gondolat, Bp., 1978. 138.

²² Juhász Géza – Lévay Botond (szerk.): Juhász Géza levelesládája. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1987. 199.

²³ Rádics Károly (szerk.): i. m. 528. (319. sz. levél)

²⁴ Miklya Jenő: Szeghalomtól – Verőcégig. Dapsy Gizella élete a dokumentumok tükrében. Szeghalom Város Tanácsa – Sárreiti Múzeum Baráti Köre, Szeghalom, 1984. 113. (Rozsnyay Kálmán 1940. I. 26-i levele Ady Lajosnak.)

ma biztatására megindult az »Író fejedelem« szíve és bank útján kapott Gizi 100 pengőt. Nekem ez is jól esett. Őt ellenben bántotta, hogy »csak ennyire« értékeli őt a »költő király«. Én hálás vagyok ezért is, mert pár hétre biztosítja az ápolást. Neki szegénynek már másra úgy sincs szüksége. – Nem is képzelik, milyen keserves így az életem. Minden percem rettegés. – Szombaton, ha csak nem lesz kriminális idő, – bemegyek hozzá, jókedvűen és aztán haza szenvedni... Ha lesz egy szabad félórám, félnézek magukhoz, nagyon szeretném Lajost látni. – Szeretettel az öreg nyomorult»²⁵

Ady Lajos, aki érezte, hogy rajta is hamarosan beteljesedik az Ady-sors, bátyjához hasonlóan ő sem lesz hosszú életű, a 30-as évek végén végrendeletet írt. 1939. január 25-én kérte magához ifjúkori kolozsvári jogászmérőst, dr. Szemerjai-Pelrán Tibor közjegyzőt, hogy tollba mondja neki végakarátát. Két jó barátját – Imre Sándort és Lengyel Miklóst – kérte fel arra, hogy tanúként legyenek jelen a szomorú ünnepélyességű eseményen és aláírásukkal is hitelesítsék az elkészült dokumentumot. A nyugalmazott tanügyi hivatalnok így rendelkezett a tulajdonába került ingóságok és jogok sorsát illetően: *„Én, Ady Lajos, komoly és alapos megfontolás után határozott, valódi és minden kényszeretől ment szabad akaratral összes, bárhol található és bármilyen néven nevezendő már meglevő vagy ezután szerzendő ingó és ingatlan vagyonomra – beleértve néhai Ady Endre után szerzői jog címen megillető azokat a jövedelem részleteket, melyeket részben néhai anyám után örökölttem, részben pedig az általam kötött megállapodások alapján megilletnek, vagy az ezután kötendő megállapodások alapján meg fognak illetni – ; általános és kizárólagos végrendeleti örökösömmé feleségemet, Kaizler Annát nevezem meg.”*²⁶ Ez az irat ugyan leginkább a materiális javakról rendelkezett, de egy nehéz kötelezettséget, felelősséget is rátestált a nagybeteg Ady Lajos a feleségére: az Ady-kultusz családi képviselőjét, az Ady-relikviák sorsára vonatkozó döntést, a családi emléktártyák különböző gyűjteményekben való elhelyezésének intézését.

1940. április 18-án bekövetkezett, amitől egy ideje már tartani lehetett, noha Ady Lajosné remélte, hogy minél később kell kiinnia ezt a keserű poharat: elhunyt a férje annyi évi szenvedés után. Most Annát lepték el a kondoleáló levelek, írtak az egykori barátok és ismerősök, még Hatvany Lajos is részvétnyilvánítást küldött Angliából. Az Ady család régi barátja, a költő egykori mecénása az alábbi rövid levéllel fejezte ki együttérzését: *„Méltóságos Asszonyom! Az Ady-végzetbe kapcsolódik bele végzetem – s ezért a közeli hozzátartozó szomorúságával olvastam Lajos halála hírére s kaptam a fekete keretes jelentést. Sok fájó emlék ébred bennem – félértékek emléke is, melyeket azonban Ady-mama nagyszonyi búbjája, Lajos okossága és az én korosságom elhárítottak kölcsönös egymásratalálásunk elől. Fogadjá, kérem, feleségem és a magam nevében legőszintébb részvételünk kifejezését. Kezét csókolja – régi, igaz híve Hatvany Lajos.”*²⁷ Anna szerény

²⁵ Miklya Jenő i. m. 114. (Rozsnyay Kálmán 1940. II. 26-i levele Ady Lajosnénak.)

²⁶ Idézi Benkő Andrea: Stációk és tárgyak. Ady Endre és az Ady család tárgyi hagyatéka. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2014. Internetes elérhetőség: <http://szimma.hu/keszady2>. Az idézet eredeti helye: Plinius: Kié az Ady-vagyon? Újság, 1940. júl. 28.

²⁷ Hatvany Lajosné – Rozsics István (szerk.): Hatvany Lajos levelei. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1985, 202. (237. sz. levél)

nyomatott kártyával köszönte meg a kondoleálók sorait, ezen a kártyán szerepelt először a megváltozott családi állapotot kifejező név: özv. Ady Lajosné.²⁸

Kaizler Anna ugyan negyvenkilenc éves korában egyedül maradt, de már olyan szorosan bekapcsolódott sorsa az Ady család küldetésébe, sógora emlékének ápolásába, hogy ő sem maradhatott ki az Ady Endrére emlékezők sorából. Erre feltehetően az ösztönözte, hogy Lajos halála után – az örökség egyéb kincsei között – az ő tulajdonába került az érminszenti levelezés is, s nem akarta az Ady élete és költészete iránt érdeklődő nagyközönség elől elzárni azokat az értékes információkat, adatokat, amelyek e levelekben fellelhetők. A közeli rokon jogán méltán igényt is formálhatott arra, hogy mint Ady Endre életének szemtanúja közölhesse a megfigyeléseit, vélekedéseit. A készülő műről a közeli barátok is tudtak. Rozsnyay Kálmán már arról érdeklődött 1942. december 18-i keltezésű levelében, hogy mikor fog napvilágot látni a könyv.²⁹ *Az ismeretlen Ady* kapott a megjelenése után mindenféle kritikát, elmarasztaló szavakat is írtak róla, azt azonban nem vitathatta senki, hogy Ady családi és vidéki életét egyik életrajzírója sem ismertette olyan részletesen, mint a sógornője. Már írásom elején is említettem, hogy az Ady Lajosné nevével megjelent kötet anyagát természetesen a régi barátnő, Dénes Zsófia öntötte irodalmi formába, az ő tollát dicséri a könyv gördülékeny stílusa, olvasmányossága. De azért Ady Lajosné érdemei sem lekicsinyelendők, a könyv elvégre az ő elképzelései, instrukciói alapján készült. Bustya Endre így jellemzi Adyné szerepét *Az ismeretlen Ady* létrejöttében: „*Ady Lajosné Kaizler Anna nemcsak a nevét adta a kötethez; nagymértékben sugalmazója, »elvi irányítója« is volt, s ő bocsátotta Dénes Zsófia rendelkezésére a több száz, Adyhoz írott levelet tartalmazó, ún. »érminszenti levelesláda« anyagát.*”³⁰

Dénes Zsófia büszke volt erre a barátságra és bizalomra, s részben Adyné Annának köszönhette azt a kivételes pozíciót, amelyet az Ady-biográfusok sorában betöltött. Ady Lajosné ismertette meg vele Ady Endre faluját és az Ady-szülők kúriáját, az Ady család legendáriumának jórészét. A könyv előmunkálataira, az Ady család életének színhelyét jelentő környezet feltérképezésére így emlékezett vissza Dénes Zsófia: „*1941-ben – mint már írtam –, amikor Ady közvetlen családjából már senki más nem élt, csak öccse felesége, ő meghívott engem Ady szülőföldjére, a Szilágyságba, hogy átéljem, megismerjem azt. Szállásom nem akadt volna Ady szülőfalujában, mert ott már nem élt egyetlen rokonuk vagy közeli barátjuk sem, de Mindszenttől négy kilométernyire, Érszentkirályon laktunk akkor mindketten, özvegy Ady Lajosné Kaizler Anna édesanyjának portáján. A Kaizler család ottani birtokán nagy és jómódú gazdálkodás folyt »öcsémné« (Annát sokszor szólította így Endre) testvérei közreműködésével. Amikor az Ady-levelezés ládájának rendezése és Ady emlékeinek pontos jegyeztetése megengedte, akkor mentünk át Szentkirályról Érmindszentre ketten – lelket kirázó szekéren, mert a csonttá száradt agyagos bekötő utak hepehupáikkal minden rugós kocsit megtörttek. Mégis átmen-*

²⁸ Hatvany Lajosné – Rozsics István (szerk.): i. m. 456.

²⁹ Miklya Jenő: i. m. 119. (52. sz. dokumentum)

³⁰ Bustya Endre: Egy szembesítés hitele. In: Szembesítés. Robotos Imre dokumentumriportja Ady és Csinszka házasságáról és a könyv kritikai visszhangja. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 292.

tünk – a helyszínért. Dehogyan engedtem volna el! Elsősorban természetesen az egykori Ady-portára mentünk. Ezt egyébként Ady Lajosné örökölte. [...] »Öcsémné« nyitotta meg számomra azt a szobát, amelyet 1907 óta Endre lakott, valahányszor hazatért. Azt egyedül csak ő lakhatta. [...] Ott álltam tehát egykor Ady érmindszenti szobájában. Leültünk Annával az asztal melletti két székre, több nem is fért volna el. Hallgattunk. Annyi múlt és oly sok visszahozhatatlan vett bennünket körül.»³¹

Ady Lajosné 1956-ban hunyt el. Utolsó éveiben Vincze Géza református lelkész (az Ady-fiúk másod-unokatestvére) és a Kaizler-rokonság egy-két tagja tartotta vele a kapcsolatot. Közvetlen örököse Kaizler Miklós és Tóth Anikó volt. A negyvenes évek végének és az ötvenes évek elejének szenvedéseiből az ő családjának is kijutott: édesanyját és testvéreit kitelepítették az érszentkirályi kúriából, s az ottani Ady-relikviák egy része is eltűnt. Ezeket még Anna mentette át az érmindszenti lakatlan otthonból a családjá házába a negyvenes években. Az időződő özvegy 1956 januárjában, fél évvel halála előtt, Tabéry Gézának írt levelében tünődött azon, hogyan lehetne visszaszerezni az ősi Kaizler-házból széthordott Ady- emléktárgyakat.³²

Az Ady Endréről szóló könyvekben kevésbé tűnt fel Kaizler Anna alakja, azonban ugyanaz az ellentmondásos megítélés, amely a férje, Ady Lajos személyének és tevékenységének értékelésekor általában érezhető, valahogy rá is átsugárzott, vele kapcsolatban is megjelent. Bustya Endre például megkérdőjelezte azt is, hogy valóban olyan jó lett volna a viszony az Ady-szülők és Anna között, mint amelyet a Dénes Zsófia segítségével készített visszaemlékezés sugall. Itt – úgy gondoljuk – két külön tényről próbál egybeismosni az egyébként jeles Ady-szakértő: az Ady és a Kaizler család viszonyának minőségét próbálja rávetíteni az öreg Adyék és a menyük kapcsolatára is. Való igaz, hogy a Kaizler família egyes tagjai és a költő szülei között voltak feszültségek, de Annát már úgy tekintették az apósáék, mint aki inkább Advá vált maga is. (Egyébként Kaizler Anna is így emlegette önmagát. Könyve egyik fejezete végén például az alábbi árulkodó mondatot helyezte el: *„Hányszor mondjuk, mi Adyak, későbbi időben, egymás között: mily erősen kapcsolja Bandit Csucsához nagymama jelenléte.»*³³) Bustya az alábbi módon tálalja ingatag teóriáját: *„Ady levelei, kortársak emlékezései bizonyítják ismételten és meggyőző egybehangzással az Ady és a Kaizler család közti rossz viszont, s bár unos-untalan hangsúlyozza a könyv Kaizler Anna tökéletes és harmonikus befogadását-beilleszkedését az Ady családba, az idillikussá hamisított kép szétzúzására elegendő özvegy Ady Lőrincné 1937. november 4-én – halála előtt három héttel – saját kezűleg írt hiteles végrendeletének a Kaizler családra vonatkozó meghagyása: »Szentkirályra semmit, még egy tű értékét sem ... Maradjon meg, ami életbe volt, halálom után is, az örök ellen-szenv.»*³⁴ Bustya elfogultsága szembeűnő: a Robotos Imre-féle Csinszka-képet elutasította, tisztára akarta mosni az özvegyet, s ezt oly módon próbálta elérni, hogy köz-

³¹ Dénes Zsófia i. m. (lásd 16. jegyzet), 129–130.

³² Benkő Andrea i. m. Internetes elérhetőség: http://szimma.hu/keszady2/utmutato_1.html. Az említett levél 1956. január 30-i keltezésű, és a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi a következő jellel: PIM V. 4815/1/1.

³³ Ady Lajosné i. m. 316.

³⁴ Bustya Endre i. m. 292–299.

ben Ady Lajost és Annát feketítette be. A karrierista tanügyi hivatalnok és a férje ambícióit szító feleség ábrázolása egyértelműen torzkép.

Annyi bizonyos, hogy a tizenkilenc éves Kaizler Anna nem tudta felmérni 1910-ben, valójában milyen különleges család tagjává válik az Ady Lajosnak ki-mondott igen után. Lassan, fokozatosan ébredt annak a tudatára, hogy egy zseni családjába került, olyan emberek közé, akik túlzott érzékenységgel voltak megáldva vagy megverve. Fiatal lányként, konzervatív, vidéki, úri neveltetésben részesülve bizonyára nem ilyen rokonokról ábrándozott. Ám a falusi öcsémné nem ijedt meg az új kihívástól: asszimilálódott az Ady famíliához, megtanulta a család belső, íratlan törvényeit, s hordozta ő is az Adyak keresztjét. Anna Golgotájának legkegyetlenebb stációját a beteg férj négyéves, kitartó ápolása jelentette. Persze a korábbi állomások sem voltak könnyűek, a családot ért támadások, a Márflyné Boncza Bertával való pereskedés, férje debreceni hideg fogadtatása, később egy Petzkó-Szokolay nevű tanár Ady Lajos elleni áskálódásai, majd Lajos 1935-ös „lefokozása” (ekkor mentették fel tankerületi főigazgatói beosztása alól) nyilván őt is megviselték. Csakhogy ő nem mutathatta magát gyengének, ott kellett állnia stabil oszlopként a férje mellett, s ő ebben a szerepben dicséretesen helytállt. Betöltötte hivatását az Ady családban.

Ady Lőrincné Lajos fiával és menyével
(Petőfi Irodalmi Múzeum)

GODZSÁK ATTILA

Hubay Kálmán ifjúkora és miskolci újságírói pályája

Sokan ismerik Hubay Kálmán 1938 utáni működését, mikor a lovasberényi időközi választások előtt Szálasi Ferencsel szövetségre lépett, és azt ígérte, Szálasi mozgalmát fogja képviselni a parlamentben, ha bejut. A választást megnyerte, és ígéretéhez híven a Hungarista Mozgalom szolgálatába állította mandátumát. Később Szálasi börtönévei alatt a pártjának vezetését is ő vállalta, és ő szervezte újjá a betiltott pártot 1939-ben, amikor bravúros választási sikereket ért el a Nyilaskeresztes Párt, és a legnagyobb ellenzéki erővé nőtt.

Azonban igen kevesen ismerik a „Lovasberény előtti” Hubay Kálmánt, Gömbös Gyula újságíróját, és még sokkal kevesebbek előtt ismeretes az, hogy élete első 30 éve Miskolchoz kötötte. Alig ismerik a miskolci diákot és a miskolci újságszerkesztőt. Ezzel az első 30 évvel próbálom adalékokat adni mind a személyiségéhez, mind pedig Miskolc történetéhez. Kirajzolódik előttünk egy „kis polihisztor” élete, aki verseket és novellákat írt a sűrű cikkírás mellett, irodalomtörténettel is foglalkozott érintőlegesen, illetve még (sikeres) színdarabrendezés is köthető a nevéhez.

Az iskolaévek

Jászapátiban született 1902. április 3-án.¹ Ősrégi gömöri nemesi családból származik, amelyről már 1280-ban megemlékeznek az okiratok.² Az Új Idők Lexikona szerint 1290-ből van az első említés.³ A család 1352 körül a Szent Deme-ter tiszteletére alapított egyház kegyura volt. Zsigmond királytól 1412-ben megerősítő oklevelet kaptak az ősi hubói birtokukra.⁴ Édesapja Hubay Kálmán (van, ahol tévesen Pál néven említik) jászapáti járásbíró volt, akit 1915-ben helyeztek át saját kérésére a miskolci törvényszékhez.⁵ Édesanyja Kaszap Lujza⁶ (Alojzia).

¹ *Szirmai Rezső*: Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben. Pelikán Kiadó. Bp., 1993. 269. Fontos megemlíteni, hogy az interjúkat a készítők nem rögzítették magnószalagra, csupán jegyzeteltek, s később rekonstruálták a beszélgetéseket. Pontosságukhoz kétség fér, Karsai László szavai-val: az interjúkra „a gyanú haloványának csak nagy jóindulattal nevezhető árnyéka vetül”.

² Magyar Országgyűlési Almanach az 1939-44. évi országgyűlésről. Szerk.: *Haeffler István*. Bp., 1940. 201. (http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/al1939_44/index.htm)

³ Új Idők Lexikona. Bp., 1939. 13.-14. k. 3247.

⁴ Uo.

⁵ Pesti Napló 1915. dec. 1. 15.

⁶ Hadtörténelmi Levéltár (http://www.militaria.hu/adatb/leveltariuj/f/tisztiz_szemelyugyi_iratanyagok) és MNL BFL XXV.1.a - 1946-865 Hubay Kálmán, 1946. (<https://lnyr.eleveltar.hu/BFLQuery/detail.aspx?ID=3697568>). *Gulyás Pál* Alojziaként említi édesanyját. (Magyar írók élete és munkái. XIV. k. Bp., 1993. 661–662.)

1914. május 24-én konfirmált.⁷ Saját bevallása szerint már gyermekkorától újságírónak készült.⁸ Gyermekkorában kedvenc írói Jókai, Mikszáth és Verne Gyula voltak.⁹ 18 éves volt, amikor édesapja meghalt, a gyanú szerint megmérgezték.¹⁰ Volt egy húga, Margit¹¹ és egy bátyja, Hubay Sándor (szül. 1898. febr. 14). Sándor is írt pályaműveket, mint az öccse (ő még matematikai és fizikai pályázatokat is), és a városi meteorológiai állomásnál is végzett önkéntes munkát, kitűnő tanuló volt, aki még az énekkarban is „buzgalmas munkát fejtett ki”.¹² Vélhetően akkor jött át a miskolci Református Főgimnáziumba, amikor az öccsét is beírták.

Hubay Kálmán elemi tanulmányait Jászapátiban végezte.¹³ Középiskolai tanulmányait a pedig a miskolci református főgimnáziumban, majd a miskolci evangélikus jogakadémiának volt a hallgatója, ahol minden vizsgáját kitüntetéssel tette le, és végbizonyítványt is szerzett.¹⁴ 1914-ben költöztek Miskolcra, addig Jászapátiban lakott ahol királyi járásbíró volt az édesapja.¹⁵

A legfiatalabb tanulók egyike volt az osztályában. Összesen két igazolatlan hiányzása volt a 1917/1918-as tanévben,¹⁶ jó magaviseletű tanuló volt, és szép volt írásának külalakja. Elsős korában (az I. B osztályba járt az 1911-12-es tanévben) a Bodnár Mihály, Debreczeni Gábor, Losonczy Andrásné, Farkas Károlyné, Barkassy Imre és Nyilas Samu-féle alapítványok kamataiból 25 darab jutalomkönyvet vásárolt a gimnázium, melyből az egyiket ő kapta.¹⁷ Ez a jutalom valószínűleg a jeles bizonyítványának köszönhető.¹⁸ A következő évben 35 ajándékkönyvet vásároltak ugyanezen alapítványok kamataiból, és Hubay szintén a megjutalmazottak közé került.¹⁹ Ebben az évben is majdnem színjeles tanuló lett, csak énekből és tornából lett kettese, a többi tantárgyból 1-est kapott (ekkor ez számított a legjobb osztályzatnak, a 4-es volt a legrosszabb).²⁰ Harmadikos korában ismét kapott könyvjutalmat,²¹ azonban ekkor már több kettes is „becsúszott” a bizonyítványába.²² A következő évben Buday József „Czetz János” növényteni alapítványának 8 korona kamatát kapta meg jutalomként.²³

⁷ A Miskolci Református Főgimnázium Értesítője Az 1913—1914-iki iskolai évről. 13. p.

⁸ Szirmai i. m. 163.

⁹ Szirmai i. m. 163.

¹⁰ Szirmai i. m. 163.

¹¹ MNL BAZ ML XV. 88 hubói Hubay Kálmán gyászjelentése.

¹² A legtöbb információ róla: A Miskolci Református Főgimnázium 1914-1915. évi Értesítője és A Miskolci Református Főgimnázium 1915-1916. évi Értesítője.

¹³ Nyilas Könyv. Szerk.: *Fiala Ferenc*. Nyilas Lap és Könyvkiadó. Bp., 1940. 39.

¹⁴ Magyar Országgyűlési Almanach, 201. Vö. Hivatalos Közlöny, 1926. 4. sz. 28., 36., 1930. 24. sz. 304.

¹⁵ MNL BAZ ML VIII./55 152. k. A miskolci ev. ref. főgymnázium Névkönyve 1913/14, 153. k. A miskolci ev. ref. főgymnázium Névkönyve 1914/15.

¹⁶ MNL BAZ ML VIII./55 156. k. A miskolci ev. ref. főgymnázium Névkönyve 1917/18.

¹⁷ A Miskolci Református Főgimnázium Értesítője Az 1911-1912-iki iskolai évről: 114.

¹⁸ Uo. 127.

¹⁹ A Miskolci Református Főgimnázium Értesítője Az 1912-1913-iki iskolai évről: 46.

²⁰ Uo. 58.

²¹ A Miskolci Református Főgimnázium Értesítője Az 1913-1914-iki iskolai évről: 54.

²² Uo. 72.

²³ A Miskolci Református Főgimnázium 1914-1915. évi Értesítője: 48.

A Kazinczy önképzőkör által dicséretben részesült egy verséért,²⁴ és ebben a tanévben (1915-1916) az 1875-ben érettségizettek alapítványának 10 korona kamatát kapta meg jutalom gyanánt.²⁵ A következő évben pedig két verséért is dicséretben részesült.²⁶ Az 1917-18. tanévben indult meg igazán ifjúkori „költői működése”, immáron az I. Kazinczy-díjat neki ítelték, 20 korona jutalompénzzel, mely pályakérdése a következő volt: „Óda Tompa születésének százados évfordulójára”. Hubay Kálmán „dicső század” jeligével küldte be művét. A következő jellemzést fűzték hozzá a bírálók *„formában hagy ugyan fenn kis javítani valót, de tartalma az alkalomhoz és költő érdeméhez méltó, a díjra érdemes”*.²⁷ A Berzy Józsefné-díjra (mely 12 korona jutalommal járt) egy elégiát kívántak a pályázatkiírók, azonban a Hubay által beküldött „Elmúlt idők” jeligéjű költeménye nem volt elégia, ezért nem nyerhetett, de „mint hangulatos vers” dicséretben részesült.²⁸ A Magyar Károlyné-díjra is pályázott, melynek „Óda a reformáció négyszázados évfordulójára” volt a pályatétele, Hubay alulmaradt versenytársával szemben, és csak dicséretben részesült.²⁹ Továbbá Margó Emilián-díjban részesült két társával együtt, mivel ők voltak akik, *„szaválásban legtöbb szorgalmat tanúsítottak és legtöbb sikert értek el”*.³⁰ Az ifjúsági sakk- és olvasókörnek választmányi tagja volt.³¹ 1918 májusában a céllövészet oktatása egy versennyel ért véget, melyen a 7. és 8. évfolyamos diákok vettek részt. Hubay Kálmán ezen a versenyen 7. helyezett lett.³² A díja egy selyemszalag óralánc volt.³³ Az ország viharos történései miatt az 1919. június havában esedékes érettségi vizsgák elmaradtak, szeptemberben tartották meg.³⁴ Hubay Kálmán érettségi eredményei: magyar: 4, latin: 4, történelem: 4, matematika: 4, természettan: 5, vallás: 4, görög: 4, német: 4, földrajz: 5, természetrajz: 2, bölcsészeti előtanulmányok: 5 (ez nagyjából filozófiatörténetnek felelt meg), rajz és geometria: 5.³⁵ A gimnáziumban a Bethlen Gábor Körnek a vezetője is volt egy forrás szerint,³⁶ azonban az iskola értesítőiben ennek nyomát nem találtam (egy ízben a bátyja, Sándor volt az ifjúsági elnök) az elnök pedig végig egy tanár volt.

A Nyilas Könyv szerint a világháború utolsó éveiben *„mikor egyre nyilvánvalóbbá válik a zsidóság nemzetbomlasztó szerepe”*, egy antiszemita mozgalmat szervez diáktársai körében, és először az ő osztályában létesülnek az ún. gettópadok, azaz a keresztény diákok a padsoraikba nem fogadnak be zsidó diákokat.³⁷ Hogy ez mennyire történt így, sajnos nem tudhatjuk. Szintén ez a forrás említi azt is, hogy 1918-

²⁴ A Miskolczi Református Főgimnázium 1915-1916. évi Értesítője: 37.

²⁵ Uo. 49.

²⁶ A Miskolczi Református Főgimnázium 1916-1917. évi Értesítője: 28.

²⁷ A Miskolczi Református Főgimnázium 1917-1918. évi Értesítője: 29.

²⁸ Uo. 30.

²⁹ Uo. 31.

³⁰ Uo. 32.

³¹ Uo. 35.

³² Uo. 38.

³³ MNL BAZ ML VIII./55. 4. doboz: 1917-1918 22. főlia

³⁴ A Miskolczi Református Főgimnázium Értesítője az 1919/20. iskolai évről: 20.

³⁵ MNL BAZ ML VIII./55 195. k. Kimutatás az érettségi vizsgálatokról. 1918-1931.

³⁶ Nyilas Könyv, 39.

³⁷ Nyilas Könyv, 39.

ban a forradalom kitörése után, Hubay 10 diáktársával nyilatkozatot tett közzé a Miskolci Naplóban, melyben kifejezték, hogy nem értenek egyet a forradalommal és annak diákokra való intézkedéseivel. Azonban ennek nem találtam nyomát a Miskolci Napló számaiban. Egy forrás szerint „*az októberi forradalom és a bolsevizmus idején az ellenforradalmi érzelmű középiskolai ifjúság egyik vezére volt és már 1918 novemberében több társával erősen tiltakozott a magyar ifjúságot bomlasztó és mételyző törekvések ellen.*”³⁸

A Magyar Jövő újságírója Miskolcon

1919. november 12-től a Magyar Jövő című újság szerkesztőségében kezdett el dolgozni mint újságíró Miskolcon,³⁹ mely újság sajtóházának avatóján 1925-ben Prohászka Ottokár püspök is beszédet mondott.⁴⁰ 1924. november 9-től⁴¹ 1925 júliusáig szerkesztője volt, július 7-től pedig a „*Szerkesztő s a szerkesztésért ideiglenesen felelős: Hubay Kálmán*” kiírás került a lap fejlécébe. 1925. december 25-től⁴² 1928-ig felelős szerkesztőként működött.⁴³ Az újság az ő szerkesztősége alatt az ország legnagyobb példányszámú vidéki lapja lett.⁴⁴ Majd a laptól eltávozott (egy ideig, a szerkesztő, Kass Endre neve szerepelt a címlapon, majd pedig nem tüntették föl a felelős szerkesztőt és szerkesztőt). 1929-ben, mikor a lap csődközelbe került, Hubay és három társa megvásárolták a lapot,⁴⁵ és 1929. szeptember 4-től 1931. június 10-ig újra felelős szerkesztőként működött, a szerkesztő Kozma Ferenc volt.⁴⁶ Közben 1922-ben 3 hónapig⁴⁷ a Miskolci Napló munkatársa is volt.⁴⁸ A Nyilas Könyv szerint ez 1923-ban történt, miután személyi ellentétek támadtak a Magyar Jövőnél, és onnan egy időre kivált.⁴⁹ Az 1931-es választásokon a Magyar Jövő vezetősége úgy döntött, hogy Eckhardt Tibort támogatja, s mivel ez ellenkezett Hubay meggyőződésével, végleg kivált a lapból, és tulajdonrészét (1/4) is eladta.⁵⁰ De látni fogjuk, hogy már 1928 után sem töltött be olyan meghatározó szerepet a lapban, mint addig.

A kor szokásához híven általában a Magyar Jövő hasábjain a cikkekhez nem írták oda a szerző nevét. Az 1923-ban vált általánossá „*A magyar jövő tudóstója*” megjelölés a saját cikkekénél, és néhány helyen már egy-egy név is előfordult. Azelőtt főként csak a városparancsnoki, polgármesteri hirdetményeknél szerepelt a kihirdető neve. Hubay Kálmán nevére először 1923. augusztus 5-én bukkantam rá egy rövid irodalmi alko-

³⁸ A Magyar Sajtó évkönyve, 1937. 50.

³⁹ Nyilas Könyv, 39.

⁴⁰ Bővebben: *Fazekas Csaba*: Prohászka Ottokár és a Magyar Jövő székházavatása Miskolcon (1925). A Herman Ottó Múzeum Évkönyve LII. 2013. 277–293. 290. (Az elmondott teljes beszéd megtalálható itt.)

⁴¹ Magyar Jövő 1924. nov. 9. 1.

⁴² Ehhez mivel még csak 23 éves volt, árvaszéki nagykorúsítás kellett.

⁴³ Magyar Jövő 1925. dec. 25. 1.

⁴⁴ A Magyar Sajtó évkönyve 1937. 50.

⁴⁵ *Thurzó Nagy László*: Miskolci Lexikon. A város krónikája. II. A/B/C, XVIII., XIX. kötet. 1968. (Kézirat a II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár birtokában.) XVIII. 46.

⁴⁶ *Thurzó* i. m. II.A 115.

⁴⁷ Nyilas Könyv, 39.

⁴⁸ *Dobrossy István – Eszenyi Miklós – Zahuczky László*: Miskolci Életrajzi Lexikon. Miskolc, 2008. 100.

⁴⁹ Nyilas Könyv, 39.

⁵⁰ Nyilas Könyv, 39.

társnál. „Vestalis Maxima” címmel írt egy antik történetet, mely a „Magyar Jövő eredeti tárcája” elnevezésű rovatban jelent meg.⁵¹ És ebben a számban jelent meg először (a kormánypárt egységével foglalkozó) címlapos írása „hyk” aláírással, amely ettől kezdve a szignója lett.⁵² 1924 augusztusától kezdve rendszeresen írt így cikkeket és „gunyoros”, vicces megjegyzéseket a közelmúlt valamely eseményével kapcsolatban; eleinte majdnem minden számban, majd egyre ritkábban ez év októberéig. A szubjektív véleményem alapján legjobbnak ítélték közül hármat közlök: „*Töprengés: A németek a nemzetieknek is helyet akarnak adni a kormányban. Csak nem azt jelenti ez, hogy a német kormány eddig nemzetietlen volt?*”⁵³ „*Ez is megoldás: A szociáldemokraták mégis összehívadják a házat a munkanélküliséggel kapcsolatban. Igazuk van. Ha már munkanélküliség van, legalább a képviselők dolgozzanak.*”⁵⁴ „*Egy napihírthez: Veér-Walter Imre megszökött Budapestről... A köztársasági agitáció most már véertelen lesz?*”⁵⁵

1924 és 1928 között közel 300 címlapos írása jelent meg, ezek közel öthatodát „hyk” szignóval közölt, a többit a saját nevével. Általában a címlapos írásoknál szignót írtak csupán. Nem az írások hangnemétől vagy témájától függött, mikor alkalmaztak teljes nevet, és mikor csupán szignót a tapasztalataim szerint. 1927-ben jelent meg a legtöbbször címlapos írása (mintegy 100), és 1926-ban a legkevesebb (másfél tucat). Ez annak is következménye lehet, hogy felelős szerkesztői pozíciója miatt megsokasodtak a feladatai, később pedig jobban letisztult a helyzet, esetleg nagyobb segédletet kapott azáltal, hogy többen dolgoztak a lapnál. Az 1927-es évben három olyan címlapos írás jelent meg, amelyek alatt „H. K.” szignó volt, biztosra nem tudhatjuk, hogy ezeket is ő írta-e, mindenesetre nagy rá az esély. Továbbá nem tudhatjuk, esetlegesen nem közölt-e név vagy szignó nélkül címlapos és nem címlapos írásokat, ugyanis ilyenek is előfordultak szép számmal.

Ezek mellett néhány esetben előfordult, hogy az újság más helyein jelentek meg írásai. Egyik első cikkét „Fajvédelem”⁵⁶ címmel írta. A cikk szerint egy miskolci zsidó gyáros panaszkodott a szerkesztőségnek, hogy mióta a lapból kiderült, hogy a felesége keresztény, azóta lemondják a megrendeléseket a hittársai „ballépésére” hivatkozva. „*Nem mosolyogtunk a szegény ember nagy-nagy gondjain, hiszen véresen komoly a háttér, amelynek sötétjéből, a kis jelentéktelen história repedései közt előrémlik egy szívtós külön fájta egész öntudata. Hát mi ez, ha nem fajvédelem?*”, teszi fel a kérdést Hubay. „*És akadnak-e még keresztények, akik hirdetni merik ezentúl is, hogy nincs szükségünk kíméletlen, a végsőkéig menő fajvédelemre.*” Ebből az írásból kiviláglik, hogy már ekkor az ún. fajvédő irányzat híve volt, a zsidósággal szemben ellenszenvvel viseltetett.

A lap 1924 második felére lett erősen antiszemita felhangú, de már 1927-re kezdett konszolidálódni.

⁵¹ Magyar Jövő, 1924. aug. 5. 1.

⁵² Sz. Debreczeni Kornélia: Magyar írói álnév lexikon. Petőfi Irodalmi Múzeum. Bp., 1992. 581.

⁵³ Magyar Jövő 1924. aug. 29. 5.

⁵⁴ Magyar Jövő 1924. aug. 30. 6.

⁵⁵ Magyar Jövő 1924. szept. 5. 5.

⁵⁶ Magyar Jövő 1924. aug. 28. 5.

„Vége a vakációnak”⁵⁷ címmel a városba visszatérő kisdíákokhoz ír majdnem „örömdát”, majd később⁵⁸ egy szerző neve nélküli rövid írás jelent meg, amely nagyon hasonlít az imént említett Hubay-íráshoz. Egyszer egy irodalmi jellegű nekrológot is írt, mégpedig Soldos Sándornak, a múlt század „gavallérjának” halálakor, aki Blaha Lujza férje volt egy rövid ideig.⁵⁹ Eztán már csak egyszer, 1925. május 29-én jelent meg nem címlapos írása.

Mikor szerkesztő lett, akkor jelent meg az első teljes névvel írt címlapos cikke „A Holnap politikája” címmel, amely egy politikafilozófiai írás, többek között hivatkozott benne John Stuart Mill angol filozófusra.⁶⁰ A címlapos írásai a legkülönbébb témákkal foglalkoztak. Ostorozta Bethlen István miniszterelnököt,⁶¹ írt a német-amerikai gazdasági együttműködésről.⁶² Szólt a keresztényszocializmusról, a két fogalom elválaszthatatlanságát hirdette: „a kereszténység a legtökéletesebb szocializmust jelenti, viszont a szocializmus más mint keresztény alapon el sem képzelhető”.⁶³ Véleményt mondott az angol választásokról,⁶⁴ az őszirózsás forradalomról és a tanácsköztársaságról,⁶⁵ többször is foglalkozott a helyi választásokkal. „Miskolc hatezerkétszáz választója közül négyezer magyar. Nekünk nincs okunk félni, mert nem szabad félnünk. Négyezer ember között van még 3000 becsületes ember, akinek megvan még a magyar becsülete, megmaradt még keresztény tisztessége, akiből nem hibázik az erkölcsi bátorság ahhoz, hogy itt, ebben a tipikusan zsidó környezetben is a mi zászlónk mellé álljon és győzelemre segítse azt az eszmét, mely a magyar faj védelmének szent és áldozatos missziójában vívja harcát a végső győzelemig.”⁶⁶ Ekkor a fajvédő Borbély Maczky Emilt támogatta a lap, aki alulmaradt a választáson, de nem sokkal később parlamenti képviselő lett. Írt az ad-

⁵⁷ Magyar Jövő 1924. aug. 29. 5.

⁵⁸ Magyar Jövő 1924. szept. 11. 5.

⁵⁹ Magyar Jövő 1924. szept. 8. 5.

⁶⁰ Magyar Jövő 1924. nov. 9.

⁶¹ Magyar Jövő 1924. szept. 16, okt. 9, okt. 14, 1925 febr. 5.

⁶² Magyar Jövő 1924. okt. 17.

⁶³ Magyar Jövő 1924. okt. 19.

⁶⁴ Magyar Jövő 1924. okt. 31.

⁶⁵ Magyar Jövő 1924. okt. 30, 1928 okt. 24.

⁶⁶ Magyar Jövő 1924. dec. 5.

ventről⁶⁷ és Jókairól is,⁶⁸ egy a MÁV-ot érintő döntésről,⁶⁹ a gorlicei győzelem évfordulója kapcsán a csatáról emlékezett meg.⁷⁰ Megszólalt a zsidókkal kapcsolatban,⁷¹ dicsérte Mussolinit mozgalma nyolcadik „születésnapján”,⁷² megemlékezett Prohászka Ottokárról halálakor,⁷³ vagy éppen egy szociális reform szükségességéről értekezett.⁷⁴ Tehát, mint látjuk, különféle politikai, társadalmi, akár lokális akár országos témákban írta címlapos írásait a lap számára.

⁶⁷ *Magyar Jövő* 1924. dec. 19.

⁶⁸ Magyar Jövő 1925. febr. 18.

⁶⁹ Magyar Jövő 1925. márc. 19.

⁷⁰ Magyar Jövő 1925. máj. 3. Az írás megjelent a „10-es Honvéd” c. lapban is.

⁷¹ Magyar Jövő 1925. szept. 6.

⁷² Magyar Jövő 1926. márc. 30.

⁷³ Magyar Jövő 1926. ápr. 6.

⁷⁴ Magyar Jövő 1928, jan. 27.

⁷⁵ MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1928. nov. 19. 17.

⁷⁶ *Thurzó Nagy László*: Miskolci sajtó a két világháború között. 1964. 31.

⁷⁷ Tiszavidék 1929. jan. 13. Vasárnapi melléklet III. p.

Miután visszakérült a Magyar Jövőhöz, már nem volt olyan meghatározó a szerepe. Mikor ismét felelős szerkesztő lett (1929. szept. 4.), rögtön megjelent egy teljes néven írt címlapos cikke, „*Nő a munkapad mellett*”, melyben a nők foglalkoztatásáról írt.⁷⁸ Ezután még szeptember során megjelent további kilenc címlapos írása, melyekből nyolcat a „hyk” szignóval jelölt, egyet pedig teljes nevével.

A széptíró

Már iskolás évei alatt is írt verseket az iskolai értesítők tanúsága szerint. Egy darabig még megtartotta ezt a szokását, sőt prózában is alkotott. Mint említettük 1923. augusztus 5-én bukkantam rá először egy rövid irodalmi alkotására a lapban.⁷⁹ A „*Magyar Jövő eredeti tárcája*” rovat nem sokkal ennek megjelenése előtt indult, és eleinte majdnem minden számban, később minden számban szerepelt, először a címlapon, majd később a lap belsejében. A rovatba főként rövid „egyperceseket”, történeteket jelentettek meg, melyek között előfordult más szerzők tollából is antik történet, de első világháborús visszaemlékezés is helyet kapott több ízben. Verseket is közöltek a rövid történetek előtt.

Az 1923. szeptember 16-án „Valaki eltűnt” címmel írt egy komor, epikus írást, október 21-én „Tíz korona” címmel egy vasúton játszódó történetet (mely kissé elűt a tőle megszokott komor hangulattól), november 11-én pedig „Indulok új utakra” címmel egy szintén komor epikus történetet. Legközelebb 1924. május 21-én jelent meg „egyperces” írása, mely a „Bohémtanyán” címet viselte. Majd 1925. január 18-án írt ebbe a rovatba, az írás a „Hegy tetején” címet viselte, és megjegyzésként odaírta Hubay, hogy ez egy „Prológus-féle egy készülő kötethez”. Ezután és utoljára január 30-án jelent meg írása ebben a rovatban „Premiére” címmel. Hubay Kálmánnak egy időben több versét is közölte az újság, részben a „Magyar Jövő eredeti tárcája” rovatban, részben azon kívül. Az első verse, amit közöltek, 1923. augusztus 12-én jelent meg „Éjszaka, egy padon, egyedül...” címmel.

Éjszaka, egy padon, egyedül...

Bús egymagam...

Szerény kis életem

Koránszüllötten, elvetélten

Eljön újra, csendbe, vissza

Felhőfodorként, lassú-lágyan...

Eltűnt kiégett mind a vágyam

S mint elhajított rongydarab

Bús egymagam tesped felettük

Szétmállva – válva... szerteséjjel...

Drága-szép augusztus-éjjel

Korhadtt falóca lett az ágyam

S felhőfodorként, lassú-lágyan...

Eljön újra minden álom...

Szétmállva – válva... szerteséjjel...

A folyóiratban publikált verseire általánosságban jellemző a negatív, borongós hangulat. Istenes verseknek is nevezhetjük őket, hiszen a legtöbben átsüt a vallásosság.

⁷⁸ Magyar Jövő 1929. szept. 4

⁷⁹ Magyar Jövő 1924. aug. 5. 1.

A fájdalom és az Istenhez fordulás egyik kiváltója lehet édesapja korai elvesztése is. Versei jelentek még meg az 1924. március 30-i, április 20-i, május 10-i, 29-i, június 27-i, augusztus 9-i, 12-i, 27-i, szeptember 16-i számokban is, ezután már nem közölte versét a lap. Máshol (egy helyet kivéve) nem sikerült verseinek nyomára bukkanom. Vélhetően az említett készülő kötet sem jelent meg, és már az 1920-as évek közepére abbahagyta a szépírást. E néhány fellelt versen és karcolaton kívül, csupán a „Csokor: miskolci Antológia” című kötetben találtam tőle írást (és egy már a lapban is megjelent verset).⁸⁰ Meg kell említeni, hogy van három olyan irodalomtörténettel foglalkozó cikke, amit az Irodalomtörténeti Közlemények is számon tart.

Egy per

1928-ban volt egy pere Hubay Kálmánnak Duszik Lajos⁸¹ evangélikus lelkésszel. (Nem ez volt az első pere, már 1926-ban is beperelték rágalmazásért.⁸²) Az ítéletről beszámolt a Magyar Jövő 1928. június 14-i⁸³ és a Reggeli Hírlap 1928. június 14-i száma⁸⁴ is. A vád rágalmazás volt. Duszik Lajos a Reggeli Hírlapban írt egy cikket „A numerusz klauzusz alkonya” címmel, és ezt a cikket átvette több lap is, többek között a Debreceni Független Újság és az Egyenlőség, ezen átvételeknél Duszik neve mellett „miskolci lutheránus esperes” megjelölés volt. Ez ellen írt Hubay *„A nagytiszteletű úr kezdetben egyszerű pap volt Miskolcon. Végezte szolgálatát [...], Jött azonban a numerusz klauzusz és a nagytiszteletű úr avanzsált. Többé nem volt egyszerű lelképásztor: miskolci főpap lett. Az Esti Kurír adományozta ezt a címet. Sőt nem is ilyen egyszerűen: miskolci főpap, hanem: a miskolci főpap. Az egyetlen. Az igazi. Az Esti Kurír nem vett tudomást a görög katolikusok érsekeről, sem a reformátusok püspökeiről, sem a római katolikusok apátjairól. Ők nem voltak miskolci főpapok, mert nem nyilatkoztak a numerusz klauzusz ellen. És most megint avanzsált a főpap. A zsidók fájvédő lapjában az Egyenlőségben cikkezik, ezúttal azonban már, mint 'lutheránus esperes'. Ha még sokáig meglesz az a fránya numerusz klauzusz, a cionisták egész biztosan megvadásztják püspökeinket.*⁸⁵ Duszik pert indított Hubay ellen rágalmazásért, azért, hogy bizonyíthassa nem ő akarta ezt a titulust használni, ő nem is használt más titulust, mint ami őt megilleti, csupán más lapok toldották bele ezt.

Továbbá Hubayék azt is kifogásolták a perben, hogy Duszik a Magyar Jövő szerkesztő bizottságának tagja volt egy időben. És régen *„homlokegyenest ellenkező politikai nézeteket vallott”*⁸⁶ és *„antiszemita irányban cikkezett.”*⁸⁷ Duszik azt állította, hogy csak néhány napig volt tagja a lapnak, míg ki nem derült számára, hogy egy antiszemita lap. Ezzel szemben a per során bebizonyosodott, hogy több hónapról van szó nem pedig pár napról. Egy ízben (1919. október 19.) ezt írta Duszik: *„Kí feledné el a*

⁸⁰ „A rossz régi csárda” c. vers.

⁸¹ Nyíregyháza, 1883. jan. 26. – Miskolc, 1963. febr. 22.

⁸² Népszava 1926. okt. 1. 5.

⁸³ Magyar Jövő 1928. jún. 14. 3.

⁸⁴ Reggeli Hírlap 1928. jún. 14. 5.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Magyar Jövő 1928. jún. 14. 3.

⁸⁷ Uo.

harcot, melyet a keresztény templomok eszmevilága ellen indítottak az atheizmus vörös profétái, kik fajiságuk nagyon jellegzetes vonásait viselték magukon.⁸⁸ A lap beszámolt arról is, hogy miután még 1919 decemberében a Nemzeti Szövetség díszgyűlést tartott Miskolcon, beszédeikben a numerusz klauzuszt követelve, Duszik Lajos kijelentette „Üdvözlí a Magyar Nemzeti Szövetség vezetőit, akik eljöttek felgyújtani a tüzet a mi lelkiünkben. Ez a tűz fel is gyúlt és elperzsel minden ellenséges áramlatot.”⁸⁹ A bírő megállapította ebből és a többi idézetből, hogy Duszik valóban azonosította magát a Magyar Jövő politikai irányvonalával. A védelem azt hozta föl, hogy szó sem volt a cikkben arról, Dusziknak tulajdonítanak az „önelnevezést”, hanem arról szól a cikk, hogy a zsidó sajtó „nevezte ki” egyből esperessé, mivel neki tetsző dolgot írt. Tehát nem rágalmazás és becsületsértés a cikk, az viszont, hogy politikai pálfordulásáról írtak, gunyoros hangnemben, jogos és a gunyorosságot pedig túrnie kell egy politikai közszereplőnek az ellenoldal lapjaitól. Az ítélet indoklásában van egy érdekes rész: „Igen előkelő, magas méltóságban levő hazafiak állapították meg, hogy a numerusz klauzuszt tartalmazó az országra is, ha a főmagánvádló ugyanerre az álláspontra helyezkedett, semmiképpen nem volt indokolt meghurcolni őt.”⁹⁰ Az ítéletben, úgy tűnik, a numerus claususszal kapcsolatos vélemények is szerepet játszottak a bíróság előtt, mégpedig úgy, hogy a numerus clausust elítélte a bíróság is. 14 napi fogházra és 400 pengő megfizetésére kötelezte a bíróság Hubay Kálmánt, továbbá a teljes perköltség megfizetésére és az ítélet közlésére lapjában. Az ítélet ellen Hubayék fellebbezést nyújtottak be.

Akácfavirág

Érdekes adalék életéhez, hogy Meskó Barnával együtt ő rendezte az „Akácfavirág” című 3 felvonásos vígjátékot, mely „Az eladó birtok” című Mikszáth-könyvből született, a színdarabot többek között Budapesten is előadták, ott volt a bemutatója is.⁹¹ Hozzá a zenét Fráter Lóránd szerezte, a bemutató 1926. szeptember 11-én volt, kevesebb mint 8 hónap alatt 50 előadást ért meg a mű.⁹² A Pécsi Nemzeti Színházban még az 1937/1938-as évadban is előadták a darabot.⁹³ 2011-ben pedig megjelent a szövegkönyve; a Színházi Élet 1926. évi 40. számának mellékletében közölt szövegkönyvet közölték újra.⁹⁴ A szövegkönyv az interneten is megtalálható.⁹⁵

A Magyar Jövő beszámolt a színdarab sikeres budapesti bemutatójáról.⁹⁶ „Az üde levegőjű Mikszáth darab bemutatója, amely a két miskolci szerző: a Magyar Jövő felelős szerkesztője és művészeti kritikusa révén lokálisan is méltán tart közérdeklődésre számot [...] a fővárosi lapok kivétel nélkül a legmelegebb hangon számoltak be az ízig-verig ma-

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Reggeli Hírlap 1928. jún. 14. 5.

⁹¹ Akadémiai Értesítő: 53. 57., illetve Zsedényi Béla: Miskolc szellemi élete és kultúrája. Miskolc, 1929. 103.

⁹² Magyar Színművészeti Lexikon. szerk.: Schöpflin Aladár. <http://mek.oszk.hu/08700/08756/html/277>.

⁹³ Pécsi Nemzeti Színház műsorának repertóriuma bibliográfiával 1895–1949. Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet. Bp., 1992. 403.

⁹⁴ Hagyományörzés és hagyományteremtés Érsemjénben (<http://ermellek.blogspot.hu/2011/08/hagyomanyorzes-es-hagyomanyteremtes.html>)

⁹⁵ <http://www.prosimian.ro/letoltesek/akacok.pdf>

⁹⁶ Magyar Jövő 1926. szept. 12. 8.

gyar dalmű sikeréről.” Ennek alátámasztására hét budapesti újságból idéztek kritika-részleteket: „Minden alaknak megvan az igazi Mikszáth íze [...] stílus tekintetében a magyar színpadírók díszes gárdájában is egész külön díszes helyet érdemel a két szerző” (Nemzeti Újság). „Intim kedves ünnepe volt a magyar dalnak és a magyar hangulatú színműnek tegnap este a Városi Színház főpróbáján” (Új Nemzedék). „Megvan ebben a darabban minden, ami magyar” (Magyarság). „a fennállása óta ez talán a legszebb, legértékesebb előadása volt a Városi Színháznak” (8 Órai Újság). „Ízléses, ügyes, tehetséges fiatal emberek” a szerzők (Esti Kurír). Tehát egyértelmű sikert aratott a darab.

Saját szemmel és mások szemével

A „Csokor: miskolci antológia” című kötetben, mint már említettük, Hubay Kálmán is szerepel. Ő a többiekkel ellentétben nem életrajzot küldött be, hanem egy rövid írást magáról. Nézzük meg, mit írt magáról, és mit írt utána a szerkesztő róla! „Úgy érzem magam itt, ebben az együttesben, mint egy hindu fakír, aki egyszer már eltemette magát s akit most erőszakkal hurcolnak az élők közé – elevennek. A zsurnaliszta rég megölte már bennem az író: requiescat in pace szegény és lengjen hamvai fölött a boldog nyugalom. Ami itt következik, az sem feltámadott élet élni akarása többé, csak egy bohókás, jókedvű kísértet. Nem kell félni tőle: olyan szerényen mállik szét, mint amilyen szerényen surrant elő a pajzánkodó, gondtalan múltból.” Ehhez az antológia szerkesztője azt teszi hozzá: „[...] Hubay Kálmán mint virtuskodó kedvű puszták fia, termett az irodalom porondján nyeregtelen csikáján. Néhányat pattintott karikás ostorával és belenevetett a városi publikum szeme közé [...] Azzal elvágatott a porondról, mint akinek nem fontos a válasz... Hiszen virtus volt az egész... Hanem azért mégsem egészen az. Mert aki jól figyelt, meghallhatta, hogy nemcsak a karikás pattogott ott, hanem valami dobbant is közben a csikós-gúnya alatt: egy mélyen érző fiatal szív, amelyben ezeréves keserűség szunnyad. Novellái mellett ki-kidalolt versei: egy-egy szívdobbanása a költőnek, a magyarnak és a férfi-embernek. Jótű keresetlen magyar beszéd a beszéde. Legszívesebben időzik a fálusi ódon köznemesi kúriák levegőjében.”⁹⁷

Fazekas György író, újságíró, aki rövid ideig dolgozott vele, így emlékezett vissza rá: „Magas, vékony, nyurga alakján jól állt a frakk és a szmoking s mindkét 'társasági' ruhával rendelkezett is. Hamar észrevette, hogy a vonásaihoz jól áll a monokli, s bár mindkét szeme kifogástalan volt, ablaküvegből vágott monoklit viselt. Markáns, éles arcvonásai, különösen, ha a monokli érdekében fél arcát megmerevítette, olyan ráncokat mutattak, amelyek sebhelynek is beváltak volna. Bár kifejezetten soha nem említette, olyan érzést keltett, mintha párbajok kardvágásnyomait viselte volna az arcán. Szóval tökéletes magyar úr volt az 1920-30 évek táján.”⁹⁸

A Magyar Jövő után

Rövid ideig Pestre költözve Zsilinszky Endre (aki ekkor még a fajvédők táborát erősítette) Előörs c. lapját is szerkesztette,⁹⁹ majd visszaköltözött Miskolcra, és 1932

⁹⁷ Csokor: miskolci antológia. 75.

⁹⁸ Fazekas György: Miskolci toronyóra. Magvető Könyvkiadó. Bp., 1976. 40–41.

⁹⁹ Fazekas György i. m. 41.

elején megalapította a *Felsőmagyarország* című hetilapot, amely március 19-én jelent meg először.¹⁰⁰ A lap november 14-től vagy 15-től lett napilap.¹⁰¹ Az újság szerkesztősege először Hubay (még nem túlzott tisztelője által is szerénynek nevezett) lakásán volt.¹⁰² Hubay a Felsőmagyarország indulásakor megtiltotta a „kartellezést” a lap munkatársai számára, amikor különböző lapok riporterei alapanyagokat cserélnek, a gyorsabb eredmény érdekében.¹⁰³ Ez meglepte több kollégáját. Egyesek szerint a lap indulásakor már tudhatta Hubay, hogy nem sokáig fog az élén állni, valószínűleg megpróbálta az új kormány vidéki szócsövét létrehozni, ugyanis a Magyar Jövő más irányvonalat kezdett követni. 1933. február 16-ával tűnt el a neve a fejlécből, eddig volt főszerkesztő.¹⁰⁴

1933-ban Gömbös Gyula miniszterelnök hívására Budapestre költözött. 1922-ben Miskolcon ismerte meg Gömbös Gyulát, akinek azonnal fanatikus híve lett.¹⁰⁵ A kormány hivatalos lapjának, a *Függetlenség*nek lett főszerkesztője 1932 februárja és 1937 októbere között, továbbá 1936 júliusa és decembere között az Esti Újság felelős szerkesztője is volt.¹⁰⁶

És ezzel a Pestre költözéssel zárult le életének nagyobb fele,¹⁰⁷ melyet főként Miskolcon töltött.

¹⁰⁰ *Thurzó* i. m. XIX. 124.

¹⁰¹ *Thurzó* i. m. IIB. 177., ill. XIX. 124.

¹⁰² *Fazekas György* i. m. 42.

¹⁰³ Fazekas György i. m. 54.

¹⁰⁴ Felsőmagyarország 1933. febr. 16. 1.; *Thurzó* i. m. IIC. 243.

¹⁰⁵ Nyilas Könyv, 39.

¹⁰⁶ Dobrossy István – Eszenyi Miklós – Zahuczky László i. m. 100.

¹⁰⁷ 1946-ban kivégezték.

BLÁŠKOVÁ ELEONÓRA

Táncmesterek és tánciskolák a kassai polgári társadalomban 1848 és 1938 között

Fordította: Farkas Csaba Balázs

„A délceg tánclépés nagy előny! Szegény tudós ember, akinek feje egy egész könyvtár, de táncolni nem tanították, mikor felöltözik abba a magyar díszruhába, hogy a méltóságos és fenséges urak előtt megjelenjék, milyen mizerábilis figura az ottan, hogy botlik el a saját lábában, hogy görbül meg a nyaka, hátul hagyva a messze elálló aranyos prémgallért, hogy botorkál, hogy ütközik mindenkibe, hogy reszket az ina, hogy csuklanak el a térdei, hogy felejt el mindazt, amit tud, hogy némul meg és hebeg ostobaságokat, mikor megszólítják, és mindezt azért, mert lábait elmulasztotta kiképezni; míg az a másik délceg alak, kinek minden mozdulata festői minta: jön, lát és hódít, és okosan beszél: mert helyén van a lába.”

(Jókai Mór: Mégis mozog a föld.)

Bevezetés

A mozgás, a tánc és a táncmozgás végigkíséri az emberiség történetét ősidők óta. A ritmizáló cselekvés meghatározta az ember érzésvilágát, kedélyét és a gondolat- meg a szemléletvilágát is. Szerepét lényegesen behatárolta a cél, amelynek szükségletéből létrejött. Így beszélhetünk a táncnak mitikus, kultikus vagy rituális küldetéséről. A felsoroltaknak a súlya, egymáshoz való viszonya változott az idők során, ahogyan változásnak volt kitéve maga az emberi társadalom. Része volt a különböző társadalmi szintű világi, sőt egyházi cselekményekben is. Más szerepet töltött be békeidőben, mást pedig a harcok idején, a háborúk alatt.

A tánc iránti művészi igény azonos volt a zene minőségétől elvárt követelménnyel. Így például Kassán a 19. század első felében a német színházi társulatoknál, ezt követve a magyar színtársulatoknál már balettmesterek irányításával tanulták be a balettet és a táncdarabokat a zenés színpadi bemutatókra. Hasonlóan jártak el az önálló balett bemutatók alkalmával.¹ Ahogyan nőtt az igény a társastáncok iránt, a balettmesterek fokozatosan áttértek annak az oktatására. A tánc jelentősége egyre növekedett és egyúttal kiszélesedett. Már nemcsak szórakozásra, mulatozásra adott alkalmat, hanem ugyanakkor szolgálta az ismerkedést az illetlen keretei között, le-

¹ A külföldi táncmesterek példáját követték, akik XIV. Lajos (1643–1715) királyi udvarában tevékenykedtek. 1664-ben, az Académie Royale de Danse alapításakor meg azt követően, az akkori igazgató és zeneszerző, Jean Baptiste Lully érdeme, hogy a balettet meg a táncot külön-külön oktatták.

Bál Pesten
Eibenschütz Béla tánciskolájában

hetőséget adott a kapcsolatok és a barátságok kialakulására. Kötelező fehér kesztyű, ez volt a hamisíthatlan elegancia. Egy próbabál a küszöböt jelentette, mert aki átlépett rajta, tagja lett a nagy társaságnak. A fiatal lány eladósorba jutott, a fiú fiatalemberré vált, ezek után komolyan kellett őket venni. És a politikai ügyek megbeszélésére is alkalom kínálkozott, hiszen a 19. század első felében vagyunk.²

Nem hallgatható el az a tény sem, hogy tánc elsajátítása megtanított a helyes testtartásra, s általában a testkultúra ápolására. Ez a fő haszna a tánctanárnak meg a tánciskolának, ilyen módon alapozták meg több generációra a tisztelettel teli viselkedés alapszabályait.

Rövid kitekintés a tánc oktatására a történelmi Magyarországon

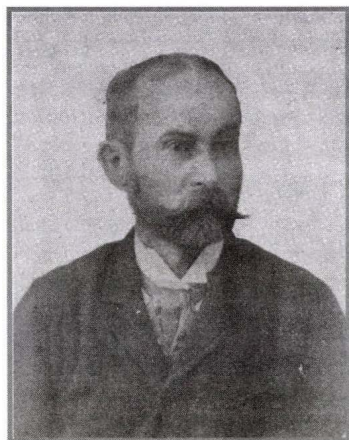
Kezdetben bárki lehetett tánctanító, táncmester, aki kiváltotta vállalkozó igazolványát, a későbbiekben azonban már rendőrhatalósági engedélyt volt köteles bemutatni. Ezen engedély kibocsátásánál a Táncakadémia oklevelét vették alapul, esetenként a Magyarországi Tanítók Egyesülete vagy a Táncmesterek Országos Egyesülete által kiállított bizonyítványt tartották vele egyenértékűnek. Megjegyezendő itt, hogy *Róka* (eredetileg Fuchs) *Gyula* (1848–1899) javaslata jóval később, 1926-ban lépett érvénybe. A javaslat lényege és célja az volt, hogy a tánc szakembereiből létrehozott bizottság a kultuszterca védnöksége alatt legyen jogosult az engedély ügyében eljárni.

Komoly szócsatákhoz vezetett a nők megjelenése a tánctanítói pályán, a férfi kollégák ellenvetése miatt. Egyesek a férfiak közül élesen elleneztek ezt a lehetőséget. Főként azt hánytorgatták fel, és a jó ízlés, az illem megsértésének tekintették, hogy a tánctanítónő felemeli szoknyáját a helyes tánclépések bemutatása végett, felfedi a bokáját. Ez az epés hangú küzdelem a sajtó lapjaira is fölkerült folyamatosan, mígnem 1895-ben *Guttvil Károlyné* végleg sikerült megvédeni a tánctanítónők érdekeit.³ A táncmesterek, akik ez idő tájt a történelmi Magyarország területén tevékenykedtek, *Bajlós Bertalan* nagykőrösi táncmester kezdeményezésére 1891. december havában megalapították a Magyarországi Tánctanítók Egyesületét. Az elnöki tisztségre *Luigi Mazzaninini* jelölték, aki akkor a Királyi Operaház balettmesteri állását töltötte be. Ezt a tisztséget 1893 augusztusáig látta el. Fő jelentősége ennek az

² Ilyen alkalommal ismerkedett meg Petőfi Sándor a Batthyány és Károlyi grófnőkkel 1844-ben, akikhez verset is írt „Batthyányi és Károlyi grófnék” címmel. *Petőfi Sándor Összes költeményei*. Bp., 1960. 224–225.

³ *Róka Pál*: A Magyarországi Tánctanítók Egyesületének harminc éves története 1891–1921. Bp., 1923. 24–26.

Róka Gyula és Luigi Mazzantini

egyesületnek abban állott, hogy teret és alkalmat adott a kapcsolatteremtésre, mivel még a budapesti táncitanítók sem ismerték egymást.⁴ Nem ismerték egymás ténykedését, munkamódszerét, s közülük nem mindenki tudott gyorsan váltani az új táncirányzatok, táncújdonságok irányában. Az alapító összejövetelen 59 táncmester képviselte az országot. A Felvidékről, a mai Szlovákia területéről, a következő személyek voltak jelen: *Díte Vince* Eperjesről, *Kinszky Károly* és *Révész Imre* Kassáról, *Schmál János* Iglóról, *Thurzó Gerő* Nyitráról, *Zsémberi Adolf* Rozsnyóról.⁵ Egyesületi összejövetelkor gyakorlati táncanfolyamokat tartottak a legújabb táncokból, ezeket maguk a táncmesterek állították össze. Ehhez a programhoz a további években is ragaszkodtak. A legelső összejövetelkor a Társalgónak nevezett táncot gyakorolták, amelyet már korábban, 1888-ban *Herczenberger József* nagy sikerrel mutatott be a Népszínház színpadán.⁶ Az Egyesület működése alatt a többszöri zavarok dacára sikerült a kitűzött feladatokat teljesíteni. Az 1893-as összejövetelen olyan határozatot hoztak, hogy azok a táncmesterek, akik 1892. augusztus 20-áig folyamatosan 10 éven át tevékenykedtek, és hivatalos igazolással tudták ezt bizonyítani, automatikusan táncmesteri oklevelet kaptak.

A többieknek kötelezően vizsgát kellett tenni az Egyesület tagjaiból összeállított bizottság előtt. Ebben eleinte Mazzantini elnökkölt, akit ebben a tisztségben később *Herczenberger József* követett. 1897-ben az Egyesület 64 tagja kapta meg engedélyét a tízéves gyakorlata alapján, 12 fő pedig a megfelelő vizsga letétele után.

Fontos eseményszámba ment az alapszabályok kidolgozása és benyújtása a Belügyminisztériumba. Ez meg is történt 1893-ban. A Perczel Dezső belügyminiszter által aláírt és jóváhagyott rendeletet a táncmesterek működésére a tánciskolák ügyé-

⁴ Róka Pál szerint 1891-ben Budapesten a táncitanítók száma 19 volt, ebből csupán kilenc bírt bejegyzett kisipari engedéllyel a tánciskolai tevékenységhez. Ezek Róka Gyula, Wilschinsky Sándor, Rottenbücher Lőrinc, Redlich Ármin, Neumann Márk, Mazzantini Lajos, özv. Kubát Ferencné, Freund Antal, Freund Bernát voltak. Részletesebben lásd *Róka Pál* i. m. 13.

⁵ Későbbiekben a következőkkel bővülnek soraik: Rosenkranz Rezső és Fuchs Bertalan Rozsnyóról, Szöllőssy Manó Losoncra, Dobránszky Béla Rimaszombatból és Schmál Miksa Iglóról.

⁶ 1898-ban Kinszky Károly a Palotás táncot mutatta be, Róka Pál a Mazur Noblessét, valamint a Krompton tánc Arcadient, 1900-ban Alföldy Gyula ugyanezt tette a Vigadó magyar táncsal. 1900-ban Reidlich Márkus Gavotte Mazurka saját kompozícióját adta elő. 1901-ben Díte Ferenc lányával a Legyezőtáncot mutatta be, míg Guttman Samu hozzájuk hasonlóan a Pique Polka nevezetű táncot.

ben csak 1897 szeptemberében tették közzé.⁷ 1894 decemberében az akkori elnök, Herczenberger József javaslatára az Egyesület megkezdi egy saját szerkesztésű folyóirat kiadását „Táncanítók Lapja”⁸ címmel, továbbá saját könyvtárat létesítettek,⁹ s megalapítottak táncintézetüket, ez volt a Magyarországi Táncanítók Egyesületének képezdéje. A *Táncképezde* 1898 szeptemberében nyitotta meg kapuit a táncot tanulni vágyók előtt. Az első pedagógusai Róka Pál¹⁰ és Pini Henrik voltak. Róka Pálban a „Táncművészeti tankönyv” szerzőjét is tisztelhetjük (1901). Az első évfolyam végzőseinek száma 11 volt, akik korábban az okleveles táncmesterek tanfolyamán sikeres záróvizsgát tettek. Az Egyesület hasonló küldetésű osztrák szervezetekkel (Österreichischer Tanzmeister Verband) tartott fenn kapcsolatokat, többek

⁷ A rendeletet részletesen *Róka Pál* ismerteti: i. m. 33–34.

⁸ Szerkesztője Bodnár Sándor lett Kecskemétről munkatársával, Kovács Tivadarral karöltve; 1894-ben öt szám jelent meg. A márciustól októberig tartó időszakban a lap nem jelent meg. Az októberi 6. számtól kezdődően a lapot Hevesi Jenő szerkesztette a három következő szám lezártáig. 1896 januárjától 1899 augusztusáig a lap szerkesztését Róka Gyula vette át, és ebben fia, Róka Pál 1899 szeptemberétől egészen 1860 júniusáig volt segítségére, ennek utána 1901 áprilisáig ezt Bajlós Bertalan látta el, a későbbiekben ismét Róka Pál 1901 és 1903 között. Kovács Tivadar a következő években egészen 1914-ig bezárólag tevékenykedett, váltva egymást Róka Pállal. Rövidebb ideig Vogl Imre meg Guttmann Lajos dolgoztak szerkesztői minőségben (1911). A háború alatt a lap nem jelent meg, 1918-ban pedig csak egyetlen szám.

⁹ Nyoma veszett az I. világháború alatt. Ekkor az Egyesület könyvtárosa Dobránszky Béla volt Rimaszombatról.

¹⁰ Róka Pál táncmester (1877–1924) Róka Gyula táncmesternek (1846–1899) volt a fia, és egyben ifj. Róka Gyula táncmesternek (1876–?) a testvére, aki főleg szobrászattal meg vívőleckék adásával foglalkozott. Róka Pál táncutadását több tanfolyam elvégzésével alapozta meg kihasználva rokoni kapcsolatait s tökéletesítve ezeket a berlini Engelhardt és Weirich balettmesterek nevével fémjelzett tanfolyamokon. Pedagógusi hivatását a Színművészeti Akadémián gyakorolta, a tudását az Országos Színészegyesület színiiskolájában kamatoztatta. Ugyanakkor kitűnő zeneszerző meg koreográfus. A tánc történelem a nevét elsősorban a Sétapalotás meg a Hungária táncok szerzőjeként jegyezte fel. Több táncmájú mű szerzője. Részletesen lásd a Magyar Színművészeti Lexikonban: 55 és 56.

között tapasztalatcseré végett. Bekapcsolódtak a nemzetközi tánctanítói mozgalmakba; az Internationaler Verband der Tanzlehrer Verein második világkongresszusát 1911 júniusában, Bécsben tartották. Nem mellőzhető az a tény sem, hogy 1911 decemberében megalapították a Magyarországi Tánctanítók Segélyző Egyesületét, mint támogató intézményt 46 fő részvételével *Eibenschütz Béla* elnöklete alatt.

1901-től a történelmi Magyarország területén tánckerületeket hoztak létre, élükön választott táncfelügyelőkkel, akik hivatottak voltak megoldani a táncmesteri gyakorlat kapcsán felmerülő gondokat saját kerületükben. Mivelhogy az Egyesület gyűlésein gyakran nem alakult ki egyetértés, konszenzus, s a táncmesterek különböző véleményen voltak egyes kérdések megítélésében, 1904-ben Budapesten megalakult a második egyesületük, a Táncmesterek Országos Egyesülete. Ennek hosszú éveken át elnöke *Saphir Imre*¹¹ budapesti táncmester volt. Annak ellenére, hogy ezek az egyletek többször megpróbálták fuzionálni, néhányszor közös tanfolyam rendezvény szervezésen túl (1910 májusában és júniusában) nem jutottak. 1910-ben ugyan a minisztérium jóváhagyta az egyesített egylet alapszabályát, de csak rövid időre voltak képesek együttműködni, és 1913 után megint csak önállóan tevékenykedtek. Néhány vidéki tanító 1913 augusztusában megalakította saját önálló szervezetét, a Délvidéki Táncmesterek Egyesületét. Ezen felül volt még egy erősen bíralt egylet, a Magyar Táncmesterek Egyesülete Kisújszálláson. A felsorolásból nem hagyható ki a Bajlós Bertalan által vezetett Vidéki Tánctanítók Egyesülete sem.

Az I. világháború alatt az egyletek szüneteltették tevékenységüket, majd az azt követő proletárdiktatúra eseményei oda vezettek, hogy létrejött a Magyarországi Tánctanítók Szakszervezete (1919) *Laky János* elnök vezetésével. Alakuló ülését az egylet mint Magyarországi Tánctanítók Egyesülete 1920 januárjában tartotta meg, egészen más társadalmi és politikai viszonyok közepette. Az elnöki tisztség ellátására megint Róka Pált választották. Az ezt követő hónapokban az Egyesület néhány tanfolyamot szervezett, taglétszáma növekvőben volt, de a táncmesterek az alakuló Csehszlovákia területén megalapították a Szlovenszkói és Podkarpatska Rusi Tánctanítók Egyesületét, Magyarországon pedig 1920 szeptemberében létrehozták az egységes szintű Magyarországi Tánctanítók Egyesületét *Brada Ede* elnökletével. A Magyarországi Tánctanítók Egyesülete 30 év után befejezte működését, a feladatait az utódszervezet vette át. Tánctanítói hivatást Magyarországon csak az láthatott el,

¹¹ Saphir Imre táncmester (1871 esetleg 1873–?), 1885-től a Népszínház balettkarának a tagja, majd ezt követően több éven át tanulmányutak résztvevője. 1889 elejétől kisiparosként üzte a balettnak, a táncnak a tanítását a Budapesti Ludovika Akadémián. Gróf Zichynek, az Operaház intendánsának meghívására ott 1891-től balettet tanított be. Mazzantini tánciskolájában dolgozott 1892-ben és 1893-ban, később a Táncmesterek Országos Egyesületének alapító tagja és titkára 1904-től 1906-ig. Attól kezdve az elnöki tisztelet látta el egészen 1920-ig. Gyakran vezetett táncanfolyamokat külföldön. Az ő táncfolyamainak résztvevői és végzősei közé sorolható költők meg írók sora: Ady Endre, Krúdy Gyula, Mikszáth Kálmán, Karinthy Frigyes, Kafka Margit és mások. Mint több kiadvány szakcikkeinek szerzőjét jegyzik. Felesége, Hevesi Júlia (1874–?) táncoktatáshoz szükséges oklevelét 1904 kapta, miután levizsgázott a Táncmesterek Országos Egyesületének testülete előtt. Leányuk, Kornélia, Bartóki Pálné (1895–1918) táncitanárnői oklevelét ugyanott és ugyanígy szerezte. 1917-ben azonos feltételek mellett szerezte be oklevelét fiuk, Saphir Gyula Antal (1900–?). Több külföldi tanfolyamon meg kongresszuson tánctanítói minőségben, valamint a magyar táncok propagálójaként vett részt. Később zeneszerzőként szerzett nevé, és mint eredményes gépészmérnök szerzett nevet.

aki fel tudta mutatni a nyilvános tánctanítási engedélyét, amit azután kaphatott meg, hogy megszerzett oklevele mellé sikeres vizsgát tett az egyesület által szervezett hathónapos tanfolyamon. Szlovenszón az volt a feltétel, hogy a tánctanító egy oklevelet mutasson be, amit Szlovenszói és Kárpataljai Tánctanítók Egyesülete (Organizácia tanečných učiteľov Slovenska a Podkarpatskej Rusi) állított ki. A diplomát megkapta, ha sikeres vizsgát tett a Duleczky Imre táncmester elnök által vezetett bizottság előtt.

Táncmesterek és iskolák Kassán 1938-ig

Az akkori sajtó hasábjain három balettmester neve olvasható: *Zarkavölgyi János* és *Peretti János* Latabár Endre társulatából (1858, 1861), valamint *Szőllősi Szabó Lajos* a Molnár György-féle színtársulattól. Ebben az írásunkban azokra terjed ki figyelmünk, akik a színházi kereteken kívül foglalkoztak a tánc tanításával, és tánciskolát nyitottak és tartottak fent.¹² A Kereskedelmi és Iparkamara 1858. évi nyilván tartásában három táncmester neve szerepel, akik kellően igazolt kisiparos engedéllyel rendelkeztek. Ezek: *Mayer Antal*, *Kőhegyi József* és *Schön Fülöp*.¹³

1843-ban a sajtó egy kiváló balettmesterről, *Mayer Antakól* (1818–1881) tesz említést, aki az örökös tartományokból, pontosabban Csehországból származott, és aki a balett oktatás mellett a német színházi társulatoknál, Johann Lojaneknél (1851, 1853), Gustav Laufnernél (vagy Häuslernél) (1859–1860), majd a Latabár Endre (1861–1873) nevével fémjelzett magyar színházi társulatnál is társas táncanfolyamokat szervezett, egészen az 1870-es évekig. Tánciskolái voltak Kassán. Ez 1853-ban gróf Vay házában nyert elhelyezést, 1857-től már a Fő utca 200. szám alatti házban oktatott, 1860-tól a mai Erzsébet utca 96. számú házban tevékenykedett, 1869-ben már a Benczúr-házban találtuk volna meg, végezetül 1870-től egy Schäffer József nevű zsidó textilkereskedő házának termeiben talált e célnak megfelelő helyet.¹⁴ Ez a mai 42. számú ház, amely a Fő utcán a Nemzeti Színházzal szemben található. Színpadilag megrendezett és bemutatott néhány balettet is. Ezek között 1844-ben színpadra került egy három felvonásos balett „A tündér király vagy az Ámor ereje” címmel, amelyben a táncosok több sajtóságos táncot adtak elő, mint a vadásztánc, a stájer Pas de trois, a kínai Pas de trois, a magyar Pas de trois és Pas de deux, egy spanyol tánc, és lengyel tánc, a krakovianka. Együttműködési készségével több helyi művelődési egylet is élt, igénybe vették balett és tánc begyakorlása kapcsán, illetve alkalmi városi rendezvényeken való fellépés alkalmával. Többször részese volt jótékony előadásoknak (pl. a gyermekmenhely számára, 1844-ben és 1863-ban),¹⁵ valamint az opera- és a

¹² Ennek a résznek a megírásakor elsősorban a Kassai Tudományos Könyvtár visszatekintő bibliográfiai részlegének karterekjából indultunk ki, valamint saját kutatásainkból, amit a Kassaiak lexikonja 1848–1938 I. kötetének munkálatai során végeztünk.

¹³ *Potemra, Michal*: Hospodársky život v Košiciach v rokoch 1848–1918. I. kötet. Kassa, 1984. Az 55. oldal 3. sz. melléklete szerint.

¹⁴ A helymeghatározás a régi házszámozást követi, ami nem egyezik a maival. További kutatásaink során ebben a kérdéskörben következetesebben fogunk eljárni.

¹⁵ Wie wir hören... In: Kassa-Eperjesi Értesítő – Kaschau-Eperjeser Kundschafts Blatt. 25. évf. 16. sz., 1863. febr. 28. 2.

közkedveltebb operett előadásoknak. A színházban táncszámokat gyakoroltatott az érdeklődő, tehetséges, előkelő polgári családok köreiből való leányokkal.¹⁶ 1854-től kezdődően állandó állást kapott az Egri Leánynevelő Intézetben, ennek ellenére rendszeresen táncanfolyamokat indított Kassán. 1855 tavaszára szerződést nyert Eperjesen, 1859-ben pedig Kassán Darvasné úriasszony panziójában. Tiszteletet és megbecsülést vívott ki magának azzal, hogy kellő alapossággal gyakoroltatta be és vezette le a Palotás nevű nemzeti tánc bemutatását a Kassai Nőegylet által megrendezett nagystílusú bálján 1860-ban. 1862-ben tanulmányutat tett Bécsbe, hogy a tánc szakmáról a legújabb tapasztalatokon alapuló tudását saját tánciskolájában érvényesítse. Volt diákjai közül többen neves táncosokká váltak Magyarország különböző városaiban. Felelőségével, Dudás Erzsébettel, Kassán éltek le életüket. Örök nyugalma a kassai Kálvárián levő temetőben találta meg.

Kőhegyi József a helyi németnyelvű lapokban hirdetést tett közzé,¹⁷ amelyben értesíti a kezdő és haladó érdeklődőket, hogy részt vehetnek egy újonnan induló táncanfolyamon 1854 novemberében. Valószínűleg sikerrel járt, mivel rá egy évre ismét közétette a táncanfolyamok indításának hírét. Ugyanúgy járt el 1857-ben, amikor visszatért Bécsből meg Pestről, ahova maga is valószínűleg táncújdonságokat ment elsajátítani. Az általa kreált tánckoreográfiát nagy sikerrel mutatta be kilenc tanuló a színház deszkáin 1865-ben, ami növelte közbecsülését, és így tánciskolát nyitott. A Pannónia című napilap még 1873-ban is közölte a beiratkozás lehetőségét az újonnan induló tanfolyamokra, amelyeket tánciskolájában, a lakásán, a Fő utca 80. szám alatt tartott.¹⁸ Szerzője volt egy magyar-horvát táncnak, amelyet gróf Károlyi Eduárdnak ajánlott (1860), azt abban az évben Mayer Antal betanította, és irányításával be is mutatták a nagyközönségnek.

A 19. század 50-es éveinek második felében a korabeli sajtó több kisebb tánciskoláról tudósít. *Paulovics* (Paulovits) *János* a nyilvánosságnak szánt felhívása szerint a legújabb társastáncok oktatására vállalkozott. Ennek érdekében több tanfolyamot indított 1852 novemberében a Fő utca 50. számú alatti ház termeiben. 1853 januárjától már a Domonkosok terén levő 91. szám alatt folyt az oktatás. Kassán tovább működött 1862 és 1865 között is.

1855 októberében, valamint 1865 decemberében hirdetményeket tett közzé a Kassa-Eperjesi Értesítő - Kaschau-Eperjeser Kundschafts Blatt c. lapban és Felvidék c. hetilapban tanfolyamok indításáról *Schön Fülöp* táncmester a Fő utcán levő Mauer-ház termeiben. 1867 és 1874 között megemlíti még *Grossman Józsefet*, aki a városban tánctanítóként szerepelt, majd elhagyta Kassát egy pénzügyi botrány mi-

¹⁶ Ehhez hasonló volt példának okáért Halmyné Mindszenti Kornélia operaénekesnek és koloratúr szopránnak a jutalomjátéka 1867 januárjában, majd 1868 is szerepelt Latabár E. színházi társulatánál. Erkel operájából, a Hunyadi Lászlóból adott elő egy áriát. Részletesebben róla lásd *Potemrová, Mária*: Hudobný život v Košiciach v rokoch 1848–1918. 2. k. Košice, 1981, valamint *Gašpar, Ján–Blaškovič, Eleonóra–Mihókovič, Mária*: Lexikón Košičanov 1848–1938. 2. k. J–P. [Kézirat]

¹⁷ *Kőhegyi, J.*: Durch das mir von so vielen Seiben... In: Kassa-Eperjesi Értesítő – Kaschau-Eperjeser Kundschafts Blatt. 17. sz. 1854. nov. 11. 1. és *Potemrová, Mária*: Hudobný život v Košiciach v rokoch 1848–1918. 2. k. Košice, 1981. 46, 56.

¹⁸ Vorläufige Anzeige. In: Pannonia. 2. évf. 80. sz. 1873. okt. 5. 8.

A kassai egykori híres Schalkház Szálló

att, dacára annak, hogy az számára végeredményben kedvezően zárult. *Makay Sándor* táncmester tanfolyamot indított 1867-ben a Domonkosok terén, hasonlóan *Makay Lajos*hoz ugyanabban a városrészben. Feltehetően nem maradtak a városban hosszabb ideig, esetleg nem itt volt az állandó lakhelyük, és szezonról szezonra tartózkodtak csak itt. Hozzájuk hasonló volt a *Buchhalter I.* esete, kiről csak annyit tudunk, hogy tanfolyamot nyitott 1892 szeptemberében miután Sziléziában ugyanezzel a foglalkozással felhagyott. *Müller Lajos* (1822–1890) tevékenységéről Kassán csak a *Kaschauer Zeitung* című újságnak a cikkéből értesülünk, mikor budapesti elhalálózásáról adtak hírt.¹⁹

Azok a táncmesterek, akik alapítói voltak egyes kassai tánciskoláknak, a továbbiakban a balett tanításával vagy egészen felhagytak, vagy esetleg marginálisan ténykedtek e téren. Tevékenységükben a társastánc okítását helyezték előtérbe, és ezen belül fokozottan társas csoporttáncokról a társas páros táncok okítására helyezték át a hangsúlyt.

Miskolci majd besztercebányai, valamint selmecbányai tevékenységét követően 1870-ben Kassán egy *Kinszky Károly* nevezetű táncmester telepedett le. Az ő tánciskolája, amelyet 1873-ban nyitott, s amelyben fiataloknak és felnőtteknek egyaránt kellő rendszerességgel indította tanfolyamait, a városban a legközkedveltebbek közé tartozott. Eleinte a Fekete Sas termeiben működött (a Fő utca 25. sz. házban), majd 1880-tól a Schalkház nevű szálloda első emeletén folytak a tanfolyamok. Ezek 8 héten át tartottak és befejezésül nyilvános vizsgát, *próbákat* rendeztek. A végzősök tanfolyamot záró próbabájlai a szezonvége neves eseményei közé tartoztak, ott betanult jelenkori táncokat adtak elő: huszár táncot, kotiliónt, tancierst, közkedvelt

¹⁹ Tanzlehrer Ludwig Müller... In: *Kaschauer Zeitung*, 52. évf. 30. sz. 1890. márc. 13. 2.

Kinszky Károly

négyest, menüettet, francia polkát, lengyel körtáncot, csárdást. Érdekességgé említenénk, hogy 1892 decemberében a Schalkház nagytermében 140 pár táncos francia négyest lejtett.²⁰ Futotta idejéből arra is, hogy gyerekeket készítsen fel önálló táncos számokra, műsorokra, ezekkel léptette fel őket különböző társadalmi ünnepi alkalmakkor a színházban (1907). Többek között tanított a gimnáziumban, szezonális jellegű tanfolyamokat vezetett a környékbeli kisvárosokban. Teljes joggal úgy tekinthetünk rá, mint egész Magyarország táncos pedagógusainak jótevőjére. Rendkívüli vállalkozó kedvvel bírt, fontosnak tartotta a világraszóló táncos újdonságok bevezetését, begyakorlását saját tanfolyamai keretében. Ehhez rendszeresen részt vett külföldön rendezett továbbképző tanfolyamokon. Az egyik ilyen tanfolyam keretében, amelyet a Berlini Hochschuleban (1893) tartottak, alkalmat nyílt legelőször külföldön, a Palotást a többi magyar táncok között színre vinni, s ezzel olyan sikert elérni, hogy e táncokat II. Vilmos, német császár udvarában is be kellett mutatni. Tánciskoláján belül gimnasztikai szakosztályt rendszeresített, és ezzel a testkultúra ápolását célozta meg. Bekapcsolódott a város gazdasági életébe is mint több igazgatótanács és részvénytársaság tagja. Így a Miskolci Takarékpénztárnak, a Kassai Schalkház Szállodának, hol egykoron tantermet kapott a tánc oktatására – és folytathatnánk. Tagja volt a Kassai Evangélikus Egyház presbitériumának. 1900-tól aktívan kapcsolódott be a Polgári Kaszinó működésébe mint annak tisztségviselője; ez akkor az ún. Lőcsei házban székelt. 1893 és 1897 között a Magyarországi Táncitanítók Egyesületének alelnöki tisztét látta el, 1901-től 1905-ig meg ugyanennek az egyletnek elnöke. Mint elnök egyik kezdeményezője volt az alaptőke befektetésének, hogy a majdani pénzbeli, esetleg nyugdíjas segélyek folyósítására alapszervezeti tagok számára lehetőség nyíljon az egyesület kereteiben belül. Szaktekintélye miatt rendkívüli becsülete volt külhonban. 1894-ben tiszteletbeli taggá választják a Genossenschaft Deutscher Tanzlehrer nevű németországi egyletnek, később ugyanennek címzetes tagja lesz. Alaptőkéket tett le azzal az elgondolással, hogy bemutassa, gyarapítsa a magyar táncokat Németföldön. Házasságot kötött *Krompecher Lujzával* (1841–1926), gyermekeik azonban nem voltak, így egy rokonuk lányát nevelték, kinek Kinszky Márta volt a neve (1886–1903).

Kinszky Károly elhunytával az iskolát *Tóth Károly* vette át, aki elvégezte a Budapesti Táncakadémiát (1902), valamint a Berlini Táncművészeti Akadémiát. Né-

²⁰ Kinszky bálja. In: Kassai Szemle. 8. évf. 142 sz. 1892. dec. 7. 3.

Révész Imre és hirdeteménye

hány éven át Miskolcon ténykedett, de 1911 szeptemberében már a Schalkházban tartandó tanfolyamra tett közzé felhívást Kassán. Az iskolát 1918-ig vezette.

Igencsak keresett és elismert volt *Révész Imre* (eredetileg Rosenblum Izidor) (1853–1920) tánciskolája, amelyet ez a sátorlajújhelyi születésű tanító vezetett 1874 és 1918 között. A Fő utcán levő 92-es számú ház és az ún. Vitéz-ház tánctermeiben társas táncot oktatott csoportokban gyerekeknek és felnőtteknek. A gondjaira bízottaknak tánckoreográfiát tervezett és tanított be színházi²¹ meg játékonysági előadások alkalmára. Ezen felül gimnasztikai gyakorlatokat vezetett a helyes testtartás elérésére. Kellő rendszerességgel látogatott külföldre, tanulmányutakra. Ezekből merítve a legújabb, legmodernebb európai meg amerikai táncokat tanított, vett fel tantervébe. Törődött azzal is, hogy tanítványai kellő alappal rendelkezzenek a társas viselkedés szabályainak betartásában, a jó modor és illem gyakorlásában. Kassán kívül még Erdélyben is elismert szak tekintélyű pedagógusnak számított. Tevékenységében a fia, *Révész Árpád* volt segítségére (1909). Komjáthy János és Faragó Ödön színtársulatainál mint balettmester és koreográfus dolgozott. A párizsi akadémia végzőseként sikerrel szerepelt szólistaként nemcsak a kassai színház deszkáin, hanem Erdélyben is. 1913-ban meghirdette a szeptepre, meg tangóra szakosított tanfolyamok indítását. 1914-ben felkínálták neki a párizsi táncakadémia egyik professzori állását, de ezzel a lehetőséggel valószínűleg nem élt. Tánc- és más témájú cikkeit a város almanachjában²² és más időszakos sajtótermékben tette közzé.

1925-ből további táncmestert jegyzett fel, feltehetően ugyanazon család sorából, *Révész Jenő* nevezetűt, ki a Lakatos utca I-es sz. ház termeiben²³ folytatott táncoktatást. 1926-tól ezt a saját kétemeletes házában folytatta, amelynek a tánctermei a 87-es szám alatt a Fő utcára nyíltak.²⁴

²¹ 1887-ben egy operettben ezeket a csoportos táncokat adták elő: spanyol cachca, magyar csikós, csárdás és keringő. Ezekkel töltötték ki a szüneteket a *Király elfogása* című operett egyes felvonásai között.

²² Iskolai színészet Kassán. In: Kassai almanach 1897. 53–54.

²³ Košice város magyar nyelvű címtára... Adresár mesta Košíc ... Kassa–Košice, [1924], 141 p.

²⁴ *Gašpar, Ján*: Košice – pohľad do histórie mesta na starých pohľadniciach. I. rész. Poprad, 2011. 112 p.

DULECKY IMRE
TÁNCISKOLÁJÁBAN
LAKTANYA-TÉR 4. SZ.

•••

a szezon első táncantolyama
1919. szeptember hó 1-én
kezdődik. A legmodernebb táncok
szakszerűen tanítanak különböző
csoportok beosztása mellett délutáni
csoportok is. Boston a legrovidebb
idő alatt könnyen elsajátítható.

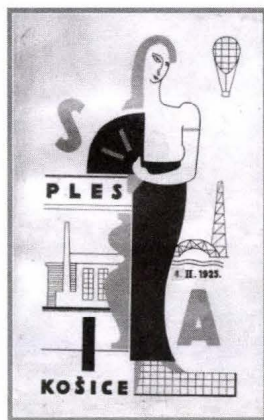
•••

Érdeklődni és jelentkezni már
lehet. Kérem a nagyérdemű
közönség szíves pártfogását.

•••

Minden szerdán,
szombaton és vasárnap
össztáncgyakorlatok.

Boston és egyéb
modern táncok
különműben
egész napon át
taníttatnak.

Láposi Gusztáv, egy meg nem nevezett színházi társulat táncmestere, 1918-ban nyitott tánciskolát, a Schalkház kistermében tartotta óráit. Mellette alkalmi táncprogramokat gyakoroltatott a kassai diáksággal, 1918 májusában például a leány középiskola tanulóival.²⁵ 1918 után valószínűleg elhagyta Kassát, de ez nem vehető biztosra.

A tánc és az illetlen okleveles tanítónője volt *Kálniczky Margit* (1895–?), Kálniczky Géza táblabíró leánya, aki tánciskolát nyitott Kassán 1924-ben, miután befejezte a tanítást a rimaszombati tanfolyamon. A legmodernebb táncok tanítását vállalta, amelyeket külföldi, párizsi tartózkodása alatt ismert meg, mint a foxtrott, a one step, a tangó, a boston, a francia vals, a pasetto, a capriccio, a polka criola. A tánc, a balett tanítása a Tordassy utca 7. sz. alatt (ma Jankó Bacsík utca) megfelelően átalakított földszinti termeiben folyt. A tulajdonos Balló Ferenc vállalkozó volt. Kálniczky Margit a 20. század 30-as éveiben párhuzamosan számos kassai iskolában tanított.

A tánc és a torna okleveles tanítónője, *Jóób Juliska* 1923 októberétől táncanfolyamokat vezetett. Ezeknek a színhelye a Kassai Katolikus Legényegylet nagyterme volt a mai Moyzes utca és Timon utca sarkán. Érdekesekek voltak az úgynevezett „baby tanfolyamok” 4-10 éves gyerekek számára. A végzősök vizsgái nyilvánosak voltak, nagystílű próbabállal zárultak.

Egyetlen tánciskola, ahol minden nyelven tanítanak

LESZT TÁNCISKOLA

KOŠICE, FŐ-UTCA 18.

SZLOVENSZKÓ LEGHIRESEBB ÉS LEGJOBB TÁNCISKOLÁJA

Kitűnő módszer.
— Különórák.
Külföldi csoportok.

Leszt Adolf (1887–1994) téglagyáros családból származott, amely a stájerországi Gößnitz városából költözött Kassára. Oklevelét Budapesten szerezte. Visszatérve a há-

²⁵ Köves Károly: A leányközépiskola jótékony célú színelőadása. Felsőmagyarország, 34. évf. 132. sz. 1918. máj. 28. 2. Érdekességként megemlíthetjük e színelőadás tevékeny szereplőjét, Kemenczky Erzsébetet, aki a leendő legmodernebb szlovenszko tánciskola tulajdonosa lett (1927–1945) a majdani felépülő családi házban, a Tinódy utca 3. sz. alatt (ma Biela utca 3. sz.).

Balra: Révész Árpád Hevessi Mariska színésznő és Kővári Szilárd festőművész társaságában a színház előtt²⁶ | *Jobbra:* A Lakatos utca a Fő utca irányában, a Domonkosok teréről nézve, ahol Kemenczky Erzsébet tánciskolája volt

borúból 1918-ban tánciskolát nyitott, kezdetben Szalayval (1920) közösen, de még ugyanabban az évben önállósodott.²⁷ Iskolájában, a Fő utca 18-ban (a régi számozás szerint, az új szerinti 100 sz.)²⁸ egy moszkvai, Rieger nevű balett táncosnő vezette a tanfolyamokat az egészen modernül kialakított termekben. Különös gonddal készültek és tartották meg a Kisiparosok Körének szánt tanfolyamokat. Leszt titkára volt a Szlovenszkói és Podkarpatska Rusi Táncitanítók Egyesületének, titkára azon vizsgabizottságnak, amely hivatott volt igazoló oklevelet kiadni a táncoktatói állás betöltéséhez. Együtt dolgozott Duleczky Imrével meg Kemenczky Erzsébettel 1926 és 1929 között mint a *Terpsychore* című lap szerkesztője, amely hivatalos közlönye volt a Szlovenszkói és Podkarpatska Rusi Táncitanítók Egyesületének.

Kemenczei Kemenczky Erzsébet (1894–1971) okleveles tornatanítónő, aki elvégezte Luigi Mazzatini budapesti táncmester táncanfolyamát (1918), eredetileg a Kassai Felső Leányiskolában tanított tornát és táncot.²⁹ Több tanulmányútra vállalkozott – Bécs, Berlin, Párizs, Róma – annak érdekében, hogy tökéletesítse táncművészeti tudását, és tánciskolát nyisson. Ebben klasszikus meg modern táncokat szándékozott tanítani, beleértve a balettet, valamint a mozgáskészséget és gimnasztikát. 1919 októberében Eperjesen, a Rákóczi Katolikus Kör épületében nyitotta meg tanfolyamát. Kassán, ekkor még a tanfolyamok szintén bérelt termekben folytak. Így a Lakatos utcában (1922, 1923), a Révész-féle tánciskolában, a Fő utca és Ferencesek utcája sarkán.³⁰ 1927-ben, amikor Kemenczkyék családi háza felépült a

²⁶ Kassai Színházi Ujság, a felvétel készítője: Szauberer Béla.

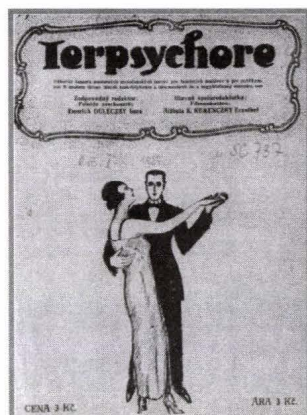
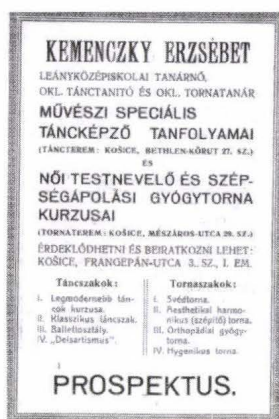
²⁷ Leszt tánciskolája... Kassai Színházi Ujság, 10. évf. 8. sz., 1920. dec. 31. 20.; Adresár mesta Košíc, 1924. 119.

²⁸ *Gašpar, Ján* i. m. 57.

²⁹ Kemenczky családról, amelynek több tagja tevékenyen hozzájárult Kassa város kulturális életének felvirágoztatásához, gazdagításához a 20. század első felében, lásd *Kemenczky Kálmán*: Nagyapám id. kemenczei Kemenczky Kálmán tanár, író élete és munkássága. Széphalom 24. 453–465.; *Blašková Eleonóra*: A Kassai Színházi Ujság mint Kassa kulturális életének tükré. Széphalom 24. 175–188.

³⁰ *Ján Gašpar* könyve 112. oldalán az szerepel, hogy itt tánciskolai tevékenység folyt Kemenczky Erzsébet neve alatt egészen 1945-ig, amikor megszűnt. Ez azt sugallja, mintha a tánciskola itt székelt volna 1945-ig. Ez azonban nem így volt, mert itt a termet csak bérelte, míg 1927-ben meg nem épült Kemenczky-ház.

mai Fehér utcában a 3 sz. alatt, ő lett az igazgatója meg művészeti vezetője az egyik legmodernebben berendezett tánciskolának egész Szlovákiában. Itt az első emeleten terjedelmes tánctermek álltak rendelkezésre a zenekarnak szánt dobogókkal, meg egyéb termek, amelyeket főként próbaszobáknak szántak, az alagsorba pedig tornatermet rendeztek be.³¹

1930 májusában bemutatta védenceivel addigra begyakorolt, balett mesévé átdolgozott Klimkó-játékát, az „Elnémult csengettyűt”. A 150 szereplő közül 50 gyerek az ő iskolájából került ki.³² Együttműködött több városi egylettel, közösséggel nyilvános kulturális rendezvények szervezésében. Az ő neveltje volt a neves Kelet-szlovákiai Nemzeti Színház későbbi kitűnő táncosa, Jassik Viktor (1904–1991) erő- és kabaréművész, aki Pozsonyban, Prágában is nagy sikerrel szerepelt. 1925 és 1929 között főszerkesztője volt a Csehszlovákiai Táncitanítók Szlovenszkói és Podkarpatska Rusi Egyesülete „Terpsychoré” című szaklapjának, amelyet Kassán adtak ki. 1947-után Sátoraljaújhelyen élt, Miskolcon halálozott el, ott van eltemetve.

A tánciskola művészeti vezetője s egyben a szalonzenekar karmestere, okleveles táncmestere Kemenczky Erzsébet férje, *Konetschny Erik* (1899–1942) volt. Ő a cseh Velké Meziříčí szülötté,³³ a Prágai Konzervatórium hegedű-, illetve zongora szakos neveltje (1910), eredetileg pedagógusnak készült, és 1920-ig tanított is Bécsben. Esküvőjük után, 1921-ben elkötelezte magát egy életre a számára addig ismeretlen várossal, Kassával. Ami a táncot illeti, elvégezte a párizsi L'École de danse, Académie des maitres de danse tanfolyamát, és több különböző külföldi táncanfolyamot. A tánciskolával kapcsolatos kötelezettségein túl, (amelynek a résztulajdonosa volt),

³¹ E ház tervét Oelschläger-Öry Lajos (1896–1984) neves műépítész készítette, aki egyben a család barátja volt. Életét, valamint alkotásait részletesen megismerhetjük: *Priatková, Adriana – Pásztor, Peter*: Architekt – építész Oelschläger-Öry. Košice, 2012.

³² Baletná škola pani Konečnej-Kemenckej. Slovenský Východ. 12. évf. 111. sz. 1930. máj. 5. 2.

³³ Konetschny Erich, Konetschny Anton (1841–1901) pékmester és neje, Schwarze Ernestína fiaként jött a világra. Kassai tartózkodása alatt alelnöke, 1933 és 1938 között elnöke a Cassovia elnevezésű filatelista egyletnek, elnöke a Volksbund kassai tagozatának (1938), tagja a Törekvés nevű sportklubnak, a vezetőség tagja is (1938-tól), továbbá a Kárpát Egyesület a tagja (1930-tól). Lásd: *Gáspár, Ján – Blašková, Eleonóra – Mihókóvá, Mária*: Lexikón Košičanov 2 rész. J–P. [Jelenleg kéziratban.]

Balra: Kemenczky Erzsébet igazolványa.

Jobbra: A balett tagozat növendékei Kemenczky Erzsébet tánciskolájából (1928)

saját jazz-zenekarának karmestere volt, és ezzel nemcsak a városi rendezvényeken lépett fel, hanem a keletszlovákiai fürdővárosokban is a nyári idényben kínálkozó alkalmakkor.

Befejezés

Rövidre szabott beszámolóinkkal, reméljük, sikerült tömören összefoglalnunk a Kassán működő tánciskolák főbb jellemzőit a kezdetektől 1938-ig. Közben felsoroltuk azokat a személyeket, akik szakértelmükkel ezt a tevékenységet meghatározták. Az adatokat, az összefüggéseket a korabeli sajtótermékekből ismertük meg, amelyek Kassán 1938-ig megjelentek. Meggyőződünk róla, hogy választott témánk tematikájában és jelentőségében igen kiterjedt, s hogy ennek kutatásnak a kezdetén vagyunk. Ennek ellenére kijelenthetjük, hogy elsődleges célunkat elértük: összefoglaltuk az eddig e témában szerzett ismereteinket az egykoron helyben tevékenykedő több tánciskoláról, érintőileg áttekintést nyertünk a táncművészet történetéből, oktatásából, valamint a mozgáskultúra kezdeteiről, a társasági viselkedés általános jellemzőiről. Áttekintést adhattunk a magyarországi táncmesterek, illetve tanítók önszerveződéséről, egyletalapításairól. Kiemeltük, a talán még ma is érvényes törekvéseket, táncolni vágyók nevelésében, oktatásában. S megidéztük magát a táncot, mint olyan eszközt, illetve lehetőséget, amely által az ember – ha csak pillanatokra is – mintha mindent meghihető könnyedséggel lebegne Terpsichoré múzsával egyetemben a Föld fölötti térben, a mindennapi gondok súlyos terhe nélkül.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Barriová, Katarína:* Obyvatelia Zemplína a okolia v dobovej tlači: (inorečové noviny a časopisy z rokov 1901–1918): bibliografia. Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 2013.
- Bolvári-Takács Gábor:* Táncosok és iskolák: fejezetek a hazai táncművészképzés 19-20. századi intézménytörténetéből. http://real.mtak.hu/21362/1/Tancosok_es_iskolak_konyv_vegleges_u_185337_969097.pdf
- Botfai János:* Ady, Bródy Sándor, Krúdy, Mikszáth tánctanárja, Saphir Imre 50 éves jubileuma alkalmából beszél emlékeiről. Pesti Napló. 1. sz. 1939. jan. 1. 33. <http://www.krudy.hu/Szakirod/BotfaiJanos/BotJPN39_1.html> [cit. 2015-08-17]

- Ferkó, Tibor*: Divadelné letopisy mesta Cassa, Caschau, Kassa, Košice v súvislostiach dejín 1557–1945. Equilibria, Košice, 2013.
- Gašpar, Ján – Blašková, Eleonóra – Mihóková, Mária*: Lexikón Košičanov: 1. diel, A–I. Equilibria, Košice, 2014.
- Gašpar, Ján*: Košice – pohľady do histórie mesta na starých pohľadniciach. Views into the History of the City in Old Picture Postcards. 1. rész. Region Poprad, s. r. o., Poprad, 2011.
- Halász, Juraj*: Cintorín sv. Rozálie. Szt. Rozália temető. Občianske združenie Tradície a hodnoty; Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry Maďarov na Slovensku. Bratislava, 2013.
- Košice város magyar nyelvű címtára... Adresár mesta Košíc... Kassa, Košice, [1924].
- Mihóková, Mária*: Hospodársky život v Košiciach. 2. k. Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1983.
- Mihóková, Mária*: Slovník košických osobností. Štátna vedecká knižnica, Košice, 1995.
- Mihóková, Mária*: Vedecká, kultúrna a osvetová práca v Košiciach v rokoch 1848–1918. 2. köt. Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1991.
- Potemra, Michal*: Kultúrny život v Košiciach v rokoch 1938–1945: tematická bibliografia. 3. köt. Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1985.
- Potemrová, Mária*: Hudobný život v Košiciach 1848–1918. 2. köt. Štátna vedecká knižnica v Košiciach, Košice, 1981.
- Róka Pál*: A Magyarországi Tánctanítók Egyesületének harminc éves története 1891–1921. Bp., 1923.
- Schöpflin Aladár* (szerk.): Magyar Színművészeti Lexikon. A magyar színjátszás és drámairodalom enciklopédiája. 4 k. Bp., 1931.
- Tökölly Gábor*: Ki kicsoda Rozsnyón. Méry Ratio, Šamorín – Somorja, 1999.

A Fő utca 87. számú épülete Kassán, ahol egykor Révész Imre tánciskolája működött

SÁTORALJAÚJHELY FŐTERE

A Kossuth téren múlt és jelen találkozásának lehetünk tanúi. Itt áll Kossuth Lajos szobra, Gárdos Aladár alkotása (1911). Itt volt egykor a város piaca, a kisvonat megállóhelye.

Itt emelkedik az impozáns plébániatemplom és a barokk megyeháza, felvidéki hangulatot áraszt az egyemeletes polgárházak sora.

A ma díszburkolattal fedett sétatér a városi ünnepségek, kulturális programok helyszíne.

KEMENCZKY KÁLMÁN

Kemenczky Erzsébet és tánciskolája Képek a régi Kassa polgári világából

A Kemenczky család Kassa város történetében 1897-től 1947-ig figyelemre méltó kulturális szerepet játszott. Nagypám, *Kemenczky Kálmán* 1844-ben született Miskolcon. A gimnáziumot szülővárosában végezte, a bölcsészetet Sárospatakon; Debrecenben jogot tanult, teológiai tanulmányait Budapesten fejezte be. 1883-ban nevezték ki a Miskolci Állami Polgári Iskolába tanárnak, azután a beszercebányai Állami Felsőbb Leányiskolába, majd 1897-ben a kassaiba került. 1887. május 8-án feleségül vette Szabó Erzsébetet Rimaszombatból, akitől Gizella (1888–1894), Kálmán (1892–1981), Mariska (1894–1915) és Erzsike (1894–1971) nevű gyermekei születtek.

A népoktatás rohamosan fejlődött Kassán a kiegyezés utáni korszakban. A város 1873-ban két új tanintézménnyel gyarapodott. Az egyik a Polgári Fiúiskola, a másik a Magyar Királyi Állami Felsőbb Leányiskola volt, amely tulajdonképpen 1892-ben emelkedett erre a rangra, és 1896-ban a polgárral impozáns új épületet kapott a Rákóczi körúton. Erzsike és Mariska ikrek voltak, egy osztályba jártak. A felsőbb leányiskola hírneves igazgatónője 1893 és 1915 között Kolacskovszky Elza (1854–1936) volt, a magyar nőnevelés egyik lelkes harcosa, aki nemes büszkeséggel viselte sorsát a történelmi változások között haláláig.

Kemenczky Erzsébet a Kassai Római Katolikus Tanítónőképzőt végezte el, az elemi népiskolai tanítónői képesítő vizsgán megfelelt, őt a magyar tannyelvű elemi népiskolákban való tanításra képesítettnek nyilvánították 1912. június 28-án. 1914. június 19-én Mariska testvérével együtt női kézimunka szakból tanítónői vizsgát tett. Az 1914/1915. tanévben beiratkozott a Nemzeti Tornaegylet keretében Budapesten működő tanintézetbe rendes hallgatónak, és 1915. május 25-én „a testgyakorlásnak polgári leányiskolákban és hasonló tanintézetekben való tanításra képesítettnek nyilvánították”. 1917. október 10-én kinevezték testnevelő tanárnak a Kassai M. Kir. Áll. Leánygimnáziumba. Mazantini Lajos (Luigi) táncakadémiáján, Budapesten egy tánc-tanítási kurzust abszolvált, amelyet a legnagyobb sikerrel, kitűnő eredménnyel fejezett be. „A letett tánc-tanítói vizsga folyamán bizonyosságot tett arról is, hogy a szalontán-cok tanításának technikáját teljesen uralta, azt elsajátította és őt a tánc-tanításra teljesen alkalmasnak minősítette” a Táncmesterek Országos Egyesülete. A Kassai Állami Főreáliskola igazgatója, Sándor Vencel 1919. június 1-jén bizonyítványt adott ki

Kemenczky tanárnő táncpedagógiai tudásáról: „Kemenczky tanárnő a táncitanítást legszebb és legnagyobb eredménnyel végezte, nemcsak a szülők, hanem a tanári kar egyhangú elismerésétől kísérve.” A legegyszerűbb táncoktól kezdve végig a legnehezebbekig is minden táncot tanított. A táncitanárnő nagy táncitanítási készsége főként és elsősorban a kassai összes középiskolák leány- és fiúnövendékeivel rendezett (200 diákkal) táncünnepélyen nyilvánult meg, amelyet színpadon rendezett, amit a nagy sikerre való tekintettel meg is kellett ismételni. Több, saját kompozíciójú táncot mutatott be a növendékeivel, amelyek igen nagy tetszést arattak. A kassai sajtó a táncünnepélyek kapcsán rendkívül dicsérőleg emlékezett meg róla. A Párizsi Táncitanári Szerzői Mesteri Nemzetközi Táncakadémia Magyarországi Osztálya Budapesten Kemenczky Erzsébet táncitanárnő részére 1919. augusztus 22. napján sikeres vizsga alapján kiadta az oklevelet. A táncmesteri tagjainak sorába tehetsége alapján felvette.

A Kassai Állami Leányiskola igazgatója, Keller Imre hivatalosan igazolta, hogy „Kemenczky Erzsike az 1918/1919 iskolai évben az iskola növendékeinek a táncot nagy szakértelemmel, tudással, finom ízléssel és odaadással végezte, hogy méltán megérdemelje tekintetben minden dicséretet. A növendékek a legegyszerűbb táncoktól kezdve a legnehezebbekig mindegyiket egyforma rutinnal táncolták. Az általa rendezett iskolai ünnepség az első, amelyet Kassán az összes középiskolai növendék bevonásával rendeztek.”

Kemenczky Erzsébetnek az összes középiskolából kerültek ki növendékei, mert ő volt a táncitanítással hivatalosan megbízva. A középiskolai táncünnepély fényesen sikerült, ami a tanárnő magas fokú táncízlését, nívós táncpedagógiai tudását dicséri. Mint pedagógus az 1917-ben kezdte meg az állami leánygimnáziumban a működését. Az 1919-ben a csehszlovák megszállás alatt magyar nemzetisége miatt elbocsátották. Minthogy a táncitanítói diplomát megszerezte, Kassán magán torna- és táncintézetet nyitott. Előbb Eperjesen 1919. október 15-től a tanulóifjúság és az úri társadalom részére tánciskolai tanfolyamot indított, majd Kassán – először a Fő utcán, a Révész-házban, majd a Lakatos utca 5. számú ház II. emeletén – bérelt helyiséget. A sajtó híradásai szerint a városnak a legdiszkrétebb és leghangulatosabb táncintézetét alakította ki.

Nagy meglepetést keltett, amikor egy eredeti „jazzband” zenekart szerződtettek Kassán, amely a híres és megerősített szalonzenekar mellett az amúgy is nagyszerű hangulatot a legmagasabbra tudta fokozni. Ennek a zenekarnak kiváló muzsikusa volt *Konetschny Erik*. A cseh származású hegedűművész és karmester (1889. okt. 19. – 1942. júl. 16.) édesapja, Antonin hatgyermekes városi pékmester volt Velké Mezriciben. A legkisebb fiú 1904 és 1910 között a prágai zenekonzervatórium hegedű és zongora tanszakán folytatta tanulmányait, s ott tanári, művészi, előadói diplomát szerzett. 1920 decemberében Kemenczky Erzsébet és Konetschny Erik eljegyezték egymást, és 1921. július 20-án, Kassán házasságot kötöttek. Az anyakönyvi kivonat alapján Keller Imre (Szepsi krt 19.) és dr. Kemenczky Kálmán (Frangepán u 3.) kassai lakosok voltak a tanúk. Az anyakönyvvizető Stolz Frigyes polgári tisztviselő volt.

Konetschny Erik hegedűművész

Konetschny Erik és Kemenczky Erzsébet

A Kemenczky Táncintézet igazgatója és művészeti vezetője K. Kemenczky Erzsébet volt, művészeti munkatársa és az intézet zenei vezetője férje, Konetschny Erik zeneművész. Mindketten a Párizsi Táncakadémia képesítésével tánctanárok. Kemenczky Erzsébet részére 1923. május 26-án Prágában a Csehszlovák Táncitanítók Egyesülete adta ki 79/1923. szám alatt a táncitanítói oklevelet. Szlovákiában a maga nemében első és páratlan intézménnyé avatta a Kemenczky Táncintézetet, az a tény, hogy két táncakadémiát végzett tanár látta el a táncitanítást és egy karmester a zenei részt. Erzsébet asszony 1925-től 1928-ig főszerkesztője a *Terpsichore* című társasági, táncművészeti szakfolyóiratnak, amely Kassán jelent meg.

A Kemenczky család 1924-ben vásárolta meg a belvárosi ingatlant, s a fiatal, tehetséges Oelschlager (Öry) Lajos műépítész, a család barátját bízta meg azzal, hogy a Tinódi utca 3. szám alatti telekre, a város szívében tervezzen egy modern háromemeletes házat. Abban kapott helyet a tánciskola nagy táncteremmel, az alagsorban a táncteremmel megegyező méretű tornahelyiséggel. Így aztán 1927-ben megvalósult Kassa legszebb és legmodernebb tánciskolája.

A tánciskola profilja a következő elemekből alakult ki. a) A legmodernebb táncos kurzusa: Boston, Regtime, One-stepp, Fox-trot, Tangó-Valse stb. b) Klasszikus táncok Chopin, Grieg, Schubert, Brahms, Moszkowszky, Csajkovszkij, Strauss, Lanner stb. zenéjére. c) Balett kiképzés hivatalos művészeti és színi pályára készülőknél a berlini, budapesti balettprofesszorok módszere szerint. d) Női testnevelés és szépségápolási gyógytorna program a modern berendezésű tornahelyiségben

Minden évben megrendezésre kerültek a szilveszteri bállok, a rossz gyerekek bálja, az álarcosbál, a szezonzáró bál a tánc lelkes hódolójának, amelyeken a legkedélyesebb hangulatban reggelig élvezte a közönség az intim együttlét kellemességeit. A tánciskola a kassai öröme minden évben bált rendezett táncrend alapján a Schalkház tánctermeiben. Az 1873-ban felépített Schalkház Nagyszálló terveit Frey Lajos budapesti műépítész, a bécsi Hermann Antal belsőépítész készítette, és a kassai Jakab Péter építész vezette a kivitelezést. A Nagyszálló Kassa legelőkelőbb szállodája lett, s a magyarországi vidéki városok első rangú fogadói közé tartozott 76 szobával, 4 fürdőszobával, nagy étteremmel, táncteremmel, kávézóval és kávézóval. Vitéz Sándor könyv- és zeneműkiadó a Schalkház Szálló dísztermében szervezte a hangversenyeket, ahol fel-

A kassai aranyifjúság a Kemenczky Táncintézetben

lépett többek között Sebők Sára, Hubay Jenő, Dohnányi Ernő, Zathureczky Ede, Pablo Casals, Bazilides Mária, Szigeti József, Bartók Béla az 1909 és 1945 közötti években. A helyi kulturális rendezvényeken Konetschny Erik szalonzenekarával rendszeresen játszott a Schalkház Szálló dísztermében, valamint a bártfai gyógyfürdő üdülőlövendégeinek is, hiszen az egész országban közismert volt a személye, a hivatásos zenészek szervezetének elnöke volt.

Kassának 1938 novemberében Magyarországhoz való visszacsatolása után Kemenczky Erzsébet a szlovák tannyelvű gimnáziumban és a magyar Kereskedelmi Akadémián nyert tornatanári beosztást. 1939. június 15-én a Budapesti Tánc- és Mozdulatművészet Tanítóképző országos tanfolyamának elvégzése után 578/1939. szám alatt adtak ki neki újabb, magyar tánctanítói oklevelet.

1942. június 16-án 52 évesen tragikus hirtelenséggel meghalt Konetschny Erik zeneművész. Szegényebb lett a város és a vigalomra vágyó ifjúság is. 1946-ban Konetschny Erikné Kemenczky Erzsébetet elítélték magyarbarát viselkedéséért, 1947. július 10-én Kassáról kiutasították, áttelepítették Magyarországra. Sátoraljaújhelyen először a Petőfi Sándor Általános Iskolában, majd a Kossuth Lajos Gimnáziumban, 1951 és 1961 között a Kereskedelmi Iskolában testnevelő tanár volt, de a társastánc-tanításra jogosító engedélyt nem kapta meg többé. 1969-ben Sárospatakon a tanítóképzőben átvette a tanítónői aranydiplomát. 1971. november 10-én visszaadta nemes lelkét Teremtőjének, Miskolcon az Ávasi temetőben temették el.

Kemenczky Erzsébet tánciskolája Kassán közismert volt, hiszen 1919-től 1945-ig a gyermekek, diákok és felnőttek, kezdők és haladók jártak az egész Szlovén-szlovákban kitűnő hírnévnek örvendő és a modern pedagógiai alapon vezetett legmodernebb táncintézetbe táncot tanulni vagy táncolni. A tánciskolában rendezett bálo-

Konetschny Erik zenekara Kassán és Bártfafürdőn

kon Konetschny Erik hattagú pompás szimfonikus és szalonzenekara működött közre. Napjaikban is folyamatosan találkoztam kassai, sátoraljaújhelyi, miskolci és budapesti emberekkel, akik hálásan emlékeztek vissza a Kemenczky tánciskolára, és örömmel mondták, hogy „én is jártam Erzsike néni és Erzsike bácsi táncintézetébe”, egész Kassa egy életen át csak így hívta őket. Néhány nevet megemlítek: Mayer Gusztáv szülei, Tajták Ladisláv professzor, Remeniczky Erzsébet, Gerhard Teodóra, Homonnai Aranka, Podoblyák Ilona, Oelschlager István, Szentimrei Dóra, Grega Rozália, Dömötör Lászlóné és dr. Nemes László a sok száz név közül, akik jártak egykor Kemenczky Erzsébet tánciskolájába.

Képek a kassai Kemenczky Táncintézet életéből

PETERCSÁK TIVADAR

Városok és falvak a képes levelezőlapokon

Amikor egykori kedves tanárom és osztályfőnököm, Kováts Dániel említette, hogy a Széphalom jelen kötetének illusztrációit képeslapokból válogatja, és tőlem is tanulmányt kért, azonnal a fenti témára gondoltam. Az 1970-es években a szerencsi Zempléni Múzeumban dolgozva volt alkalmam megismerni azt a hatalmas képeslap gyűjteményt, amely felbecsülhetetlen művelődéstörténeti értékkel bír. Néhány év után kezdtem a témával foglalkozni, melyből több tanulmány és egy összefoglaló munka született.¹ Ez a tanulmány a szerencsi gyűjteményben végzett kutatásaim alapján készült.

A 21. század elején már egyre kevesebben küldenek képes levelezőlapot szeretteiknek, ismerőseiknek. Pedig egy évszázaddal ezelőtt „aranykorát” élte az akkor páratlanul népszerű és praktikus kommunikációs eszköz, a képeslap, amely a 19. század utolsó harmadának terméke. A képes levelezőlap olyan nagy példányszámú, széles körű, közforgalmazásra szánt, nyomdai vagy fotografikus eljárásokkal készített, illusztrációt tartalmazó sokszorosítvány, amely a postaforgalom keretében, a posta mindenkorai szabályai szerint bérmentesítve, nyitott formában üzenetközvetítésre használható. E meghatározásban a nyílt üzenetközvetítő funkció – mint a rövid üzenetek praktikus formája – mellett alapvető tényező az illusztráció, a képi ábrázolás, amely sokszor szavak nélkül is üzenetet hordoz, vallomás feladójának érzéseiről, hangulatáról és élményeiről. A modern képeslap története akkor kezdődött, amikor az emberek számára az üzenetben a kép legalább olyan fontos lett, mint a szöveg, illetve amikor az ábrázolást sokszorosítani kezdték. A nyomdai eljárásokkal készült, és a postán tömegméretekben forgalmazott illusztrált levelezőlapok az 1870-es években jelentek meg Európában.²

A legnagyobb mennyiségben kezdettől fogva a városképi- és tájlapok jelentek meg, és ezek alkotják a szerencsi gyűjtemény legnagyobb részét. Ezeknek a lapoknak az eredeti funkciója az volt, hogy aki elküldte, az szerette volna megmutatni, hogy

¹ *Petercsák Tivadar*: Képes levelezőlap-gyűjtemény Szerencsen. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 16. 1977. 58–66.; *Petercsák Tivadar*: Honismeret a képes levelezőlapokon. Honismeret 1981/2. 27–33.; *Petercsák Tivadar*: Az első képes levelezőlapok. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XX. 1983. 171–188.; *Petercsák Tivadar*: Történelem, politikai propaganda, helyi események a képes levelezőlapokon. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVII. 1989. 297–320.; *Petercsák Tivadar*: A képes levelezőlap története. Miskolc, 1994.

² *Petercsák Tivadar* 1994. 5.; *Petercsák Tivadar* 1983. 171.

1. Üdvözet Gölnicébányáról. Bécs, 1899.

hol járt, ott mit látott. A lapra írt üzenetek érzéseit, benyomásait is közvetítették a címzettek felé. Ezek a lapok azonban hosszabb-rövidebb idő alatt történeti dokumentummá válnak, látványosan tudósítanak korukról, így a kutatók számára fontos forrást jelentenek. Az adott kor arculatáról, egy-egy település múltjáról sok esetben a képeslap az elsődleges képi forrás. A legkorábbi lapok még elsősorban grafikai eljárásokkal készültek, de ezek az ábrázolások is fontosak, hiszen a települések nevezetes épületeit örökítették meg. Az eredeti fényképekről sokszorosított lapok forrásértéke sokkal nagyobb, mert ezek hűen rögzítik a városok akkori állapotát, elsősorban középületeit, tereit és utcáit, amelyek hozzátartoznak múltjához. A lapokon nyomomon követhetők a változások is, az épületek megszűnése és újak építése.³

Az első tájképes levelezőlapok grafikákról, főként litográfiákról (kőrajz) készültek, előbb fekete-fehér, majd színes kivitelben. A 19. század végén az illusztrációk vagy egy képben töltik ki az oldal bizonyos részét, vagy több kisebb részből állnak. Már az 1890-es években igyekeztek minél több részletet ábrázolni egy levelezőlapon, ezek a mozaiklapok.⁴ A könyvismertető kiadványokban megjelent litografált városképek alkotják. A magyar képeslapokon kezdetben a helységekről 2-3 részletet nyomtattak egymás mellé a lap bal felső részére, amely így a képeslap egyharmadát, felét foglalta el. Ekkor még csak a fennmaradó üres felületre lehetett az üzenetet írni, mert a lap

³ Petercsák Tivadar 1981. 28.; Fazekasné Majoros Judit: A képeslap mint történeti dokumentum. In: Történetmuzeológia. Tanulmányok a 60 éves Veres László tiszteletére. Szerk: Gyulai Éva–Viga Gyula. Miskolc, 2010. 264–274. 269.

⁴ Balázs Károly: Képes levelezőlap lexikon. 2005. 173.

2. Üdvözlő Fiuméből. Frankfurt, 1892.

hátoldala csak a címzésre szolgált. A városrészleteket leggyakrabban szögletes, kerek vagy ovális formában montírozták egymás mellé, és a legtöbb esetben feliratok jelzik, hogy a képeken milyen épületek láthatók. Nem ritkán virág girland, illetve több sávos hullámvonalas keretetéssel látták el a képeket. Gyakori volt, hogy a mozaik képek közötti térbe virágokat, csokrokat rajzoltak. A 19. század végén voltak olyan képeslapok is, amelyeken a város panorámája vagy részletei mellett a helysége jellemző alakok vagy korabeli népviseletbe öltözött emberek látszanak. Így pl. a Gölnichányát ábrázoló kép alá a nemesfémbányászatáról híres települést jelképező csákányos bányász rajzát nyomtatták. (1. kép) Az 1897/98-as években már 4-6, sőt 8 részletképből is állt egy-egy illusztráció, és már csak a lap jobb alsó sarkában maradt hely az üdvözlő soroknak. Ezért a 20. század első éveiben többen javasolták, hogy a képes levelezőlapok címzési oldalán legyen helye az üzeneteknek, így a másik oldalra csak az illusztrációk kerülhetnének. A címzési oldal megosztását Angliában 1902-ben, Franciaországban, Németországban, Oroszországban, Kanadában 1904-ben engedélyezte a posta. Magyarországon 1905-ben már megosztott hátoldalú képeslapok készültek. Néhány évig a legtöbb országban felirat is jelezte, hogy a bal oldalra lehet írni a közleményeket, a jobb oldal pedig a címzés helye. A képeslapok hátoldalának megosztása - mint korszakhatár — a dátum nélküli képeslapok korának meghatározásához is segítséget nyújt.⁵

A legkorábbi magyarországi tájlapokról pontos statisztika nem áll rendelkezésre. A Képes Levelező-Lap című szaklap 1899. évi 2. száma is csak megközelítő adato-

⁵ Petercsák Tivadar 1994. 13.

3. Herkulesfürdő. 1898.

kat közöl, amikor ismerteti, hogy addig Budapestről több mint 1800 féle, a többi településről mintegy 2500 fajta képeslapot készítettek. A hazai ismert, legkorábbi városképes lapok Fiuméről (1892) és Nagyszebenről (1893) készültek. A fiumei a híres kikötőt és a korzót ábrázolja, a nagyszebeni rajzon pedig a város távlati képe, valamint a Grosser Ring látható, előtérben egy vonattal. A képeslapokat helyben adták ki, de mindkét színes litográfiát Majna-Frankfurtban készítette a Rosenblatt cég. (2. kép)

A korai tájlapok sorában jelentős számú az üdülő- és fürdőhelyekről készült képeslap, amelyeket 1900-ig zömében osztrák és német kiadók jelentettek meg. 1899-ben a „Magyar fürdők” bécsi képeslap sorozatban Bártfa, Szliács, Tátrafüred, a budapesti Lukács fürdő, Balatonfüred, Herkulesfürdő, Buziás, Cirkvenica, Borszék, Trencsén, Teplice képeslapja került forgalomba. 1900-ban viszont már Divald Adolf bártfai fényképész a Magas Tátra legszebb tájait és fürdőhelyeit ábrázoló 118 féle képeslapot jelentetett meg. Magyarországon a legdivatosabban a felvidéki és erdélyi nyaralóhelyek, fürdők voltak. A szerencsi gyűjteményben a 20. század első évtizedeiből mintegy 60 gyógyfürdőről és üdülőhelyről készült képes levelezőlap. 1905 előtt Herkulesfürdőt 180 féle (3. kép), Pöstyént 95, Szliácsot 54, Fenyőházát 40, Csízi fürdőt 13 féle képeslap ábrázolja.⁶ A gyógyfürdők lapjain a panorámaképek mellett általános motívum a gyógyforrás a fölé emelt ivócsarnokkal, a fürdőépületek, szállodák és éttermek, a tenispálya a teniszező vendégekkel, parkrészlet a pihenő üdülőkkel, és ritkábbak a fürdőcsarnok belsejét ábrázoló képek. A Balatonon a legelső üdülőhelynek Füred számított. Siófok csak az 1890-es években kezdett fellendülni, a többi tóparti településen ekkor még rendkívül kezdetleges fürdő-

⁶ Az adatok az 1980-ban ismert állapotot tükrözik. Vö: Petercsák Tivadar 1994. 20-21.

4. Egri képeslap. 1910-es évek

élet volt. Az 1898-ból ismert balatoni képes levelezőlapokon láthatók a fürdőkabinokkal teli tórészletek a tetőtől-talpig felöltözött fürdőző nőkkel. A képeslapok kedvenc motívumai a nyaralóépületek, de pl. az egyik siófoki lapon a Zenepavilon, az étterem és a kávéház is megjelenik.

A fényképek alapján készült képeslapok már az 1890-es években megjelentek. A városkép mellett gyakran a településre jellemző termékeket is ábrázolják. Így megemlíthetjük a cseresznyékkel körülvett soproni utcarészletet, a szőlőfürtökkel és hordókkal keretezett egri városrészletet (4. kép) vagy a makói utcaképet egy hagyma rajzába montírozva. Többek között Sátoraljaújhelyről készült olyan lap, amelyen az épületeket, utcarészleteket egy lepke szárnyaiba másolták. (5. kép) Debrecenről olyan képeslapot is kiadtak, amelyen a város részletei az ÜDVÖZLET szó betűiben jelennek meg. A városképi lapokba gyakran az ott sem volt sétálókat, az úri közönség hölgyeit és gáláns gavallérjait is belemontírozták. Ugyancsak fotómontázssal készültek az „Utazás a Föld körül” vagy „Röptiben a világ körül” sorozat lapjai, amelyek alsó fele egy városrészletet ábrázol. A levegőbe vagy egy férfialakot másoltak a kezében utazótáskával, esernyővel vagy egy madarat a hátán férfival és nővel.

A települések részletét ábrázoló fotók a 20. század első évtizedeiben még sokszor ovális vagy szögletes egyszerű keretben jelentek meg. Már ekkor elég általános az egész oldalt kitöltő fénykép is, esetleg a lap szélén hagytak keskeny fehér keretet. A képeket gyakran kék vagy barna színnel nyomták. Az első világháború éveiben olyan tájlapokat is kiadtak, amelyekben a városrészlet mellett harci jelenet vagy Ferenc József és Vilmos császár arcképe utal a háborúra. A századfordulón kedveltek voltak a címeres városképi lapok. A település egy keretezett részlete mellé, a lap sarkába helyezték el a domborított nyomású magyar címet és a város címerét rendszerint virágcsokorral ki-

5. Üdvözet Sátoraljaújhegyről

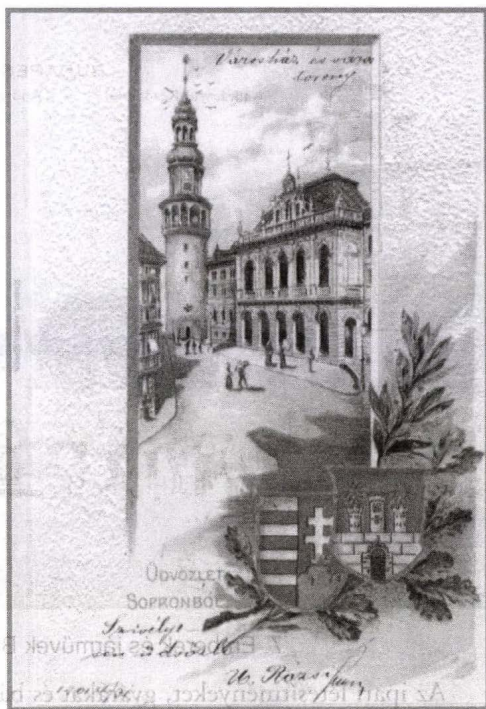
egészítve. (6. kép) Rendkívül változatos a városképi lapok keretezése. Főként 1905 előtt készültek a virágokkal keretezett városábrázolások, ahol a virág az egész képet körülveszi, vagy a kép mellé rajzolták. Előfordult, hogy a festett virág girland keretezésbe ragasztották a település részletét ábrázoló fényképet. Az 1890-es évek végén több városról nyomtattak képeslapot az évszázadokkal korábbi állapotát tükröző metszetek alapján. A grafikák és fényképek mellett készültek képeslapok az utcákat, épületeket vagy a természetet megörökítő festményekről is. A 20. század folyamán a képes levelezőlapok a települések egy részletével, illetve mozaiklapként egyaránt megjelentek, fekete-fehér vagy színes kivitelben.

A városokról és falvakról kiadott lapok tartalmi elemzése során feltárul előttünk, hogy a települések mely részleteit ábrázolják leggyakrabban képes levelezőlapokon. A századforduló Budapestjéről készült lapok jól tükrözik azt a hatalmas változást, amely Pest, Buda és Óbuda 1873-as egyesítése után megkezdődött, és látványos építkezésekben nyilvánult meg. A főváros közigazgatási, államhatalmi funkcióinak megerősödését a reprezentatív középületek sora jelzi. Természetes, hogy a képeslapok bemutatják a város jelképévé is vált Dunát a hidakkal, a millenniumi ünnepségekre átadott épületeket, a Keleti és Nyugati pályaudvart, a Bazilikát, a Mátyás templomot a Halász bástyával és az 1906-ban megnyitott Országházat. A kulturális célú épületek (múzeumok, színházak) és a kereskedelmi, vendéglátó létesítmények (szállodák, üzletek, vendéglők) mellett számtalan képeslap örökíti meg a bérpalotákat, utcaképeket a lüktető Belváros (Kálvin tér, Kerepesi út, Nagykörút) forgalmát a lovas kocsikkal, omnibuszokkal és villamosokkal. (7. kép)

6. Üdvözet Sopronból. 1901

A 19. század utolsó évtizedétől megszámlálhatatlan képeslap készült az ország városairól és falvairól. Alig van olyan település, amelyről ne jelent volna meg valamely részletét ábrázoló lap. A téma változatos, ugyanakkor jellemző, hogy mit tartottak fontosnak bemutatni településükről, illetve a vásárlók milyen témájú képes levelezőlapokat kerestek. Minden esetben első helyen szerepelnek a történelmi nevezetességek, műemlékek. A vasútépítések és a nagyipar kialakulása mellett az urbanizációban nagy szerepet játszott a modern polgári közigazgatási és bíráskodási rendszer, a pénzügyi élet fennállása, valamint a bővülő iskolahálózat. Így a megyeszékhelyek, de kisebb közigazgatási funkciójú városok képeslapjain gyakran szerepel a város- és vármegyeháza, bírósági épületek, takarékpénztárak és iskolák. Természetesen a településkép szerves tartozékai voltak a templomok és más egyházi épületek. A mezővárosok középületei rendszerint a hatalmas főtér körül találhatók, így a képeslapok között is gyakori a főtéri – mely legtöbbször piactér is volt – részletek bemutatása. A szállodákat, vendéglőket és az üzlethálózatot ábrázoló képes levelezőlapokat a tulajdonosok elsősorban üzleti és reklám célból jelentették meg. A városképi lapoknak elmaradhatatlan témája a vasútállomás, a laktanya és a posta. A fontos középületekről megjelenő képeslapok rendszerint utcarészletet is megörökítenek az éppen ott álló emberekkel, elhaladó szekerekkel és autókkal, s ezáltal jól szemléltetik a mindenkori kereskedelmi és közlekedési viszonyokat. A képeken látható boltok bejárata fölött sokszor a tulajdonos neve is olvasható.

A történelmi nevezetességű műemlékek mellett a középületek, utcarészletek minden korszakban jellemzőek. A két világháború között emelték az első világháborús emlékműveket, orszáگزászlókat, s ezekről mint helyi nevezetességekről képeslapok készültek. 1945 után az új lakótelepek, kulturális és szociális létesítmények, parkok, szobrok egészítik ki a korabeli képeslap-tematikát, mutatják be a települések új arcát.

A falvakról megjelent levelezőlapok is elsősorban a nevezetességeket (várrom, kastély, templom) ábrázolják, de gyakori a Hangya szövetkezet, üzletek a közeli házakkal, orvosi lakás, gyógyszertár, malom. A falu fölötti magaslatról készült felvételek a település panorámáját mutatják. Általános a fő utcai látkép a templommal vagy utcarészlet egy-egy bolttal, az előtte álló emberekkel, szekerekkel.

7. Emberek és járművek Budapesten. 1914–1917.

Az ipari létesítményeket, gyárakat és bányákat megörökítő képeslapok az 1880-as évek végétől ismertek. Ezek ma már az ipartörténeti kutatások pótolhatatlan dokumentumai. Sok esetben régen megszűnt vagy olyan kis helyen működött üzemről tudósítanak, amelyeknek ezek az egyedüli ábrázolásai. A gyár a településnek éppen olyan nevezetessége volt, mint a templom vagy még fontosabb, mert sok esetben ettől vált országos hírévé (pl. metzenzéfi vashámor, borsodnádasi lemezgyár).

A továbbiakban néhány településtípusra példát hozva mutatok be részleteket. Debrecenről a szerencsi gyűjteményben az 1890-es évek és 1945 közötti időszakból őrzött képes levelezőlapok tematikája gyakoriság szerint: utca, tér, városrészlet; református nagytemplom; egyéb templom; tudományegyetem; színház; vasútállomás; fürdő; szálloda; nagyerdei részlet; klinika; laktanya; református kollégium; iskolák; Csokonai szobor; vendéglő; katolikus leánynevelő intézet; református főgimnázium; Déri Múzeum; városháza; szanatórium; a város ötös díszfogata; kereskedelmi és iparkamara; Kossuth szobor; Bocskai szobor; gazdasági akadémia; református püspöki palota; megyeháza; hősök temetője; munkáskertek; református leánynevelő intézet; siketnémák intézete; királyi ítélőtábla; zenede; víztorony; kenyérfiac; rendőrségi palota; honvédszobor; első világháborús emlékmű.

Egy kisváros, Szerencs képeslapjain a következő témák jelennek meg: Rákóczi vár; Rákóczi várkert tóval és hatyúkkal; református és katolikus templom; cukorgyár; vasútállomás; látkép; utcarészlet; főszolgabírói hivatal, járásbíróság, városháza; szálloda; fürdő, laktanya; országzászló (a két világháború között). (8. kép)

A tipikus ipari település, Ózd 1945 előtti képes levelezőlapjai közül legtöbb a gyárat, a gyári épületeket és a lakótelepeket ábrázolja. A századfordulótól szinte min-

8. A szerencsi cukorgyár a 19-20. század fordulóján

den évben megjelent egy-egy képeslap a vasolvasztóról, és szerepel a villamos központ, a gyári főkapu, a Martinmű és a finomhengermű. Képeslap örökíti meg a már lebontott generátor telepet, az érctömrítőt és a régi térdarut. A gyár reprezentatív épületei – olvasóegylet székháza, tiszti kaszinó, nagyiroda, gyári fürdő, iskola – mellett levelezőlap készült a gyári zenekarról és dalárdáról is. Ózd jellegzetessége volt a városrendezés során lebontott hajdani munkáskolónia, amelyről számtalan képeslap jelent meg. A gyáron kívül képeslapokon látható a falusi házak közül kiemelkedő községháza, a vasútállomás, a gyújtói üzletnegyed a Király szállóval. Az 1949-ben várossá lett Ózd fejlődését a képes levelezőlapok új létesítmények, épületek ábrázolásával tükrözik. A 20. század utolsó harmadának lapjain már kevésbé a gyár, inkább az új városrészek (Béke-telep, Városközpont), illetve az új középületek (gimnázium, kórház, tanácsháza, pártoktatók háza, Béke Szálló, Centrum Áruház, stadion) láthatók.

A falvak közül egy rakcai képeslapot emelek ki, amely a két világháború között készült a görög katolikus templomról, de több értékes információt is tartalmaz. A templom előterében a domboldalon épült lakóházak zöme szalmával lépcsőzetesen fedett, és van közöttük archaikus típusú, a legszegényebb családokra jellemző szoba, pitvar beosztású ház is. Az előtérben korabeli öltözetben a falusiak nagy csoportja látható felnőttekkel és gyerekekkel. Néprajzi kuriózum, hogy két asszony súlykolófaival vásznat mos a kőgáttal elrekesztett patakban. (9. kép)

És végezetül számos képeslap őrzi a szerencsi cukorgyár változásait az 1888/89-es alapításától kezdve egészen a rendszerváltozást követő megszűnéséig, mint ahogy a városkép átalakulása is nyomon követhető. Tanulmányomat egy ma is meglévő épületet, a Rákóczi utcai gyógyszertárat és környezetét ábrázoló képpel zárom.

9. Rakacai falukép az 1920-as években

Az 1908. jún. 27-i dátummal jelzett képeslap a felső gyógyszerertől a postáig terjedő útszakasz fényképe az utcán lovas szekerekkel, a járdán hátukon batyut cipelő asszonyokkal. Jobb oldalt a patika után Vadász Samu textilkereskedő üzlete előtt a falra kiakasztott ruhaneműk és a bal oldali járdára kirakott áruk Szerencs kereskedelmi életébe engednek bepillantást.⁷ (10. kép)

10. Szerencsi utcakép a 20. század elején

⁷ Petercsák Tivadar 1977. 66.

BENCSIK JÁNOS

Gondolatok a „Mi a magyar?” kérdésköréről

Mi a magyar? címmel szerkesztett egy vaskos kötetet Szekfű Gyula, a két világháború közötti nemzedék nagy formátumú mestere.¹ Tőle kölcsönzött gondolatokkal vezetjük be szerény dolgozatunkat. Úgy kell meghatároznunk a magunk számára e szent fogalmat, hogy előbb hasson úgy, hogy összefogja, és összetartani képes legyen, vagyis ráismerjen minden polgártársunk, hogy ő magyar. Számunkra kérdés, milyennek kell lennie, ha magyar akar lenni bárki is közülünk. Azért lényeges ez, mert a ma avagy a közelmúlt társadalmának fiatalabb generációi egyedül üdvöztőnek tarják a maguk számára a folyamatosan új társadalmi divatjelenségeket (pl. zene, tánc, együttvéve szórakozás), ezeknek eszköze pedig ritkán a magyar nyelv. Aligha képesek ítéletre, elvonatkoztatásra a divatostól.

A témánkhoz kapcsolódóan tudományáganként több szerző csatlakozhat.² Mi a nemzet? E fogalom tisztázására számos történelmi eseményt tanulmányoznak. A francia forradalom előtti évszázad végén a nemzetfogalmat a következőkkel határozzák meg: az állam és egyazon ország lakosainak egyítése. Közös a törvények és a nyelv használatában. (Anglia, Franciaország az 1600-as évek végén erre jó példa.) A közösséget alakító tényezőnek tartják a faj, a nyelv, a vallási rokonság, földrajzi környezet, a gazdasági élet és a kapcsolódó szükségletek együttesét.

A 18. század végén lezajlott francia forradalom a társadalom belső szerkezetét rendkívül durván és erőszakosan akarta megváltoztatni. Ebből a káoszból utat tör magának a katonai erőszak, annak is a francia érdekek egyébként is világhódító ambíciója. Ez a törekvés Bonaparte Napóleonban mint iskolapéldában testesül meg. Napóleon sorsa ismert, bukása szükségszerű. A 19. század közepére számos ország és nép vállalta az átalakítást és az új társadalmi rend kialakítását. Előbb a francia, majd a lengyel, illetve itáliai részek, Prága, Bécs, Pest. Minden esetben győzött a katonai erőszak. A gondolatsor végére hagyta Kovács Endre az 1914-es világháború tanulságait. A magyar népre súlyos hatással volt e világhódítás. A magyar falu népét – a parasztságot – többirányú súlyos veszteség érte. A háborúban a javakorabeli férfiak estek fogságba, vagy haltak meg tömegesen, a családok eltartása az özvegyekre maradt. Az erkölcsi veszteségről is szólnunk kell: az emberölés mindennapi gyakorlatként szentesült. A

¹ Magyar Szemle Társaság, Bp., 1939. Hasonmás kiadásban megjelent 1992-ben.

² Pl. Kovács Endre: Szemben a történelemmel. Bp., 1977.

hagyományos paraszti kultúrát ez alapjaiban rendítette meg. 1918 végén a frontok összeomlottak, a katonák fegyvereikkel előzőnlötték az országot. Általános lett a társadalmi fejetlenség. Nem volt tetterre kész, felkészült politikai vezetés, az államvezetés, a kormány képtelen volt a helyes utat megjelölni és irányt szabni a nemzeti cselekvésnek.

Eközben a háború folyamata alatt egyre intenzívebben szervezőző külső ellenségek csupán a pillanatra vártak. Románia nem várva semmilyen nemzetközi döntésre, saját céljai megvalósítására törekedett. (Gyulafehérvári nemzetgyűlés, 1918 decembere.)³ A győztes hatalmak Szerbiát választották központi cselekvési térré. Ott francia katonaság vonult fel, az általuk kierőszakolandó dél-szláv állam (Jugoszlávia) érdekében. Északról pedig a Londonban gondosan felkészült Maszarik és politikai környezetében tört katonasággal Magyarországra. Ilyen előzmények után tanácskoztak a nemzetközi béke megteremtői, a francia, az angol és az általuk meghívott különböző delegációk. A trianoni békediktátum előre elkészített teljes szövegét a június 4-re meghívott magyar delegáció elé terjesztették. A delegáció s annak vezetője, gróf Apponyi Albert mindössze az aláírásra kényszerült. A trianoni döntések alapvetően francia érdekeket szolgáltak. Ennek megfelelően a történelmi Magyarország elvesztette területének kétharmadát ezzel együtt ásványkincseit: arany, ezüst, réz, vas, só, erdők, nem beszélve a népességről. Az elfoglalt területekről a megszállók elől menekült középrétegek megszámlálhatatlan sokasága lepte el az ún. csonka Magyarországot.

A trianoni békediktátum utáni sokkos állapot okozta, hogy rá kellett döbbenünk Európában magános voltunkra. A magára maradt, vezető nélküli nemzet érdeklődése középpontjába az önismeret kérdésköre került 1920 után. Mindenekelőtt írónk döbbenetek rá szörnyű állapotunkra. Teljes erővel, hittel a nép, a magyar falu népe, élete, sorsa, múltja és jelene felé fordult az irodalom. A világháború okozta erkölcsi romlást aligha lehetett volna tagadni. A döbbenetet csak fokozta a polgári forradalom 1918 novemberében. Az általános zűrzavarból a Tanácsköztársaság, a vörös diktatúra 133 napja alatt tapasztalt barbárság elegendő volt ahhoz, hogy a falu megtanulja a történelmi leckét. Az antant védelmét élvezően szerveződött a maradék magyar katonaság, illetve az odamenekült tisztek több csoportja Horthy Miklós altengernagy tekintélye révén. Az 1920-as évektől indult nemzeti szerveződés sokirányú és túlzásoktól nem mentes cselekvéssel, elsősorban a Dunántúlon kibontakozni látszott a nemzet egységesülése. IV. Károly király lemondott, többszöri visszatérési kísérlet után végleg elhagyta az országot, és 1924-ben meghalt. E folyamat mögöttes terében a román intervenció csapatok szabadon garázdálkodtak, s 1919 novemberében az ország fővárosát is elfoglalták. A rabló, fosztogató román haderőket az antant francia parancsnokság ezzel megbízott tagja Wyx tábornoknak kellett visszaparancsolnia az új határok mögé.

A felvázolt történelmi helyzetben csak lassan bontakozott ki az új nemzeti profil. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a gazdasági helyzetünk is rendkívül aggasztó jellegű volt. Nem csoda tehát, ha a porig alázott, kifosztott magyarságot, elsősorban a nacionalizmus eszméje, gondolatisága vezette. Amint rádöbrent az elrabolt területek érté-

³ Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918-1920. Bp., 1984.

kének elvesztésére, mintegy természetes reakcióként az irredenta felfogáshoz menekült. E hangulatot fogalmazta meg Papváry Elemérné az új magyar hitvallásában: „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek, Magyarország feltámadásában. Ámen.”

Meg kell említenünk a soha nem tapasztalt pénzügyi inflációt, amely még a maradék gazdasági erőt is elpusztította. Gróf Bethlen István nagy egyénisége mintegy iránytűként kirajzolta a maradék magyarság cselekvésének útját, módját. Ha vesszük magunknak azt a bátorságot, hogy Dantéval együtt alászálljunk az ördög birodalmába, akkor ott olyan jeles személyekkel hozhat össze a sorsunk, mint a francia miniszterelnök, Clemenceau, nem is beszélve a társtettesként viselkedő angol vezérekről, akik készségesen nyújtottak segítséget a magyarságot gyűlölő cseh vezérpolitikusoknak. Vagy itt találkozhatunk az itáliai csapatokat irányító olasz királlyal és környezetével. Ne felejtsük ki e felsorolásból a hirtelen területablás útján kiépült nagy nemzetállam vezetőit, a román királyt, a román katonai vezetőket etc. Az első kábulatból kijózanodó, gondolkodó magyarok kétségbeesetten keresték a hazát, a nemzetet, miközben alig jutott idejük számot vetni a háború okozta veszteséggel. Azokkal az emberekkel, akik egy-egy katonai csapattal a nép, illetve a nemzet képviselőjeként részt vettek az ütközetekben, s már-már elvadult állattá torzult az egyéniségük. Az egyének nemcsak elvesztették morális arculatukat, hanem az otthon maradt közösségek bomlasztói lettek. Ezt a magyar társadalmat kellett két évtizeden át vezetnie a kor politikusainak a remélt boldogulás felé. Bethlen személyiségét még nem méltattuk igazán, még kevésbé jutott szerephez a miniszterelnöki székben őt követő Gömbös Gyula tevékenysége és politikai programja. Gömbös Gyula politikáját, aki egy vidéki kis falu református tanítójának gyermekeként dolgozta ki 95 pontos programját, a magyar történetírás nem méltatta kellőképpen.⁴ A miniszterelnököt – aki korán elhunyt, így torzóban maradt tevékenysége –, az ország fővárosában bronz szoborral tisztelték meg. Nos, ezt a szobrot robbantották le azok a baloldaliak, akik szembe mentek a nemzeti célkitűzésekkel.

Amikor 1945-ben országunk visszakényszerült a trianoni béke rajzolta keretek közé, a Sztálin, illetve Churchill akarata szerinti állapotba, hazánkat katonai megszállási területnek tekintették. Első lépésben a hatalomba bekerült kommunisták vezérégyéniségüket Rákosi Mátyásban tisztelték. Rákosi az első pillanattól kezdve azon volt, hogy a magyarságot bűnös nemzetként alázza meg. Itt olyan mozzanatokat vett mintegy jelző oszlopként elő, mint a Gömbös-szobor lerobbantása, Ságvári Endre párharca a korabeli rendőrséggel. Az erőszakos belső harcra jellemzően Mindszenty József bíboros letartóztatása és perbefogása is bekövetkezett. A terrorhullám betetőzéséként Rajk Lászlót, a spanyol polgárháborúban részt vett kommunista magyar vezetőt hamis váddal bíróság elé állították, és több társával együtt kivégezték. Itt kell megemlíteni az általános terror részeként a recski, a hortobágyi és más internáló táborok működtetését.⁵ A magyar nemzet ismét arra kényszerült, hogy keresse önmagát. Nagy

⁴ Földi Pál: Gömbös Gyula. Arckép kérdőjelekkel. Bp., 2014.

⁵ Kovács Dániel (szerk.): Száműzöttek a Hortobágyon 1952-1953. Bp., 2006.

Imre, a Rákosit felváltó új miniszterelnök, hozzálátott a nemzeti célok megrajzolásához. Ezt megsekkallván a kommunista párt vezérkara Rákosit visszahelyezte előző pozíciójába. Ezt a kétségtelenül merész lépést újra felül kellett vizsgálnia a párt központi bizottságának, és Rákosit erőszakkal a moszkvai repülőgépre feltuszkolták, elutaztaták Moszkvába, hogy soha többé ne térhessen vissza. Utódja, ugyancsak szerencsétlen választásként Gerő Ernő lett, aki többek között arra kényszerült, hogy beleegyezzen abba, hogy 1956 őszén megkeressék Rajk Lászlónak és társainak titokban eltemetett holttestét, és óriási tömeg jelenlétében adják meg a nekik kijáró végtisztességet. Ezzel nem csitult, ellenkezőleg, tovább fokozódott az elkeseredett népharag. Majd így jutott el hazánk 1956. október 23. tragikus végű forradalmi eseményeihez.

Gunda Béla a debreceni egyetem néprajz professzora *A rostaforogató asszony* címmel jelentetett meg egy válogatást tudományos munkásságából. E gyűjteményes kötet „Mi a magyar?” című – írásában fűzte hozzá gondolatait Szekfű Gyula már említett 1939-es könyvéhez. A továbbiakban ebből idézek néhány sort. „Az akkori idők legkitűnőbb tudósai, gondolkodói különböző szemlélettel igyekeztek a kérdésre válaszolni. A tanulmányok eredményei az alig összefoglalható feleletek azonban nem hozhatók közös nevezőre, azok nem ötvözhetők össze. A szerzők gyakran ellentmondanak egymásnak. A költő, az etnográfus, az antropológus, az irodalomtörténész, az egyházi bölcselel szemléletében áthidalhatatlan szakadékok vannak, az egyik gondolat kivetí magából a másikat, ami a kérdés és a válasz bonyolultságát jelzi. Maga a kérdésfelvetés a harmincas évek végén nem volt új. Szekfű Gyula kezdeményezését nemcsak a korszak társadalmi és politikai hangulata szülte, hanem Salvador de Madariagának akkor már egy évtizede emlegetett munkája⁶ a könyv ihletője.”⁷ Mások is foglalkoztak e kérdéskörrel. Ezek egyike Rotterdami Erasmusnak *A balgaság dicsérete* (1511) című munkája, amelyben arról ír, a britek, a gallok, Itália népe, a germánok mint vélekednek önmagukról. Voltaire is figyel a különböző nemzetek szellemére. A magyarság gondolkodóitól lehet idéznünk. Bél Mátyás (1735), Mokry Benjamin (1817), Csaplovics János (1822) és mások tesznek megállapításokat a magyarságról. Figyelmet érdemel még Edvi Illés Pál törekvése, aki 1835-ben a *Magyar Hazai Vándor* című kalendáriumban tanulmányt írt, hogy melyek a magyar nemzet sajátosságai. Gunda Béla professzor megemlíti Rónay Jácint (1847) nevét, Bátky Zsigmond 1905-ben megjelent *Magyarország Néprajza* című tanulmányát. Hivatkozik Gunda, Prohászka Lajos (1936), Illyés Gyula: *Ki a magyar?* (1939), Veres Péter: *Mit ér az ember, ha magyar?* (1940) című munkáira. Györffy István is keresi a választ a mi a magyar, ki a magyar, milyen legyen a magyar? kérdésre (1939). Ezekhez hozzáfűzhettem Oláh Miklós: *Hungária* című leírását, amelyet 1536 tavaszán emlékezetből írt.

Az egymás mellett élő népek érdeklődéssel fordultak a másik csoport (nép) iránt. A magyarság egyik korai utazója, Szepesi Csombor Márton a 17. század első felében el-

⁶ Salvador de Madariaga y Rojo (1886–1978) spanyol diplomata, író, történész. Egyik visszhangot kiváltó összehasonlító pszichológiai műve: *Englishmen, Frenchmen, Spaniards. An Essay in Comparative Psychology*. Oxford University Press, 1928.

⁷ Gunda Béla: *A rostaforogató asszony*. Bp., 1989. 255.

indult, hogy megismerje a korabeli Európa népeit. Kassáról kiindulva Krakkón, Danckán át jutott el a Balti-tenger déli partján haladva Dániába, majd érintette Német aföldet, ahol megismerkedett a holland nép életével, kereskedelmével, halászatával, hajózásával. Segítségükkel áthajózott Britanniába, megfordult Londonban, a walesi tartományban, és ismét a frankok földjére lépett. Délnémet tartományokon át Csehországon keresztül érkezett vissza hazájába, Magyarországra. Egy török utazó is leírta a Tisza vidékét és a Partium azon részét, melyet érintett. Evlija Cselebi volt az a földrajzi érdeklődésű török, aki északról indulva a Tisza bal partján utazott végig. Kíséretével érintette Tokajt, Polgárt, Szolnokot, Temesvárt. A török nép túlzásait is felfedezhetjük leírásában, hiszen Bolgár (Polgár) némi túlzással kerül be a leírásba (30 templomról tesz említést). A 19. században is több kutatót, utazót tarthatunk számon. Így pl. Kőrösi Csoma Sándort, aki a magyarság maradványait kutatta, Vámbéri Ármin jeles orientalistát, illetve tanítványát Germánusz Gyulát, akik a török és az arab népet, vallási szokásait, a mohamedánokat tanulmányozták.

A Magyar Tudományos Akadémia fontosságát a reformkorban ismerték fel jeles politikusaink, amikor is 1828-ban gróf Széchenyi István birtokainak egy évi jövedelmét a nemzetnek ajánlotta fel, hogy az Akadémiát megalapítsák. Ezzel kezdetét vette a magyar tudományosság szervezeti formája. A korabeli szemlélet és gondolkodás úgy ítélte meg, hogy a magyarságra igazán a folklórhagyomány jellemző. Kriza János kolozsvári unitárius püspök egyéb elfoglaltságai mellett szinte egész életén át kitaróan gyűjtötte a székelység népköltészetét. A legtermékenyebb esztendőik voltak az 1841-1842-es évek. Balladák, táncszók, találós mesék, szólásmondások, családnevek, keresztnévek, ló-, ökor-, tehénnevek, helynevek, népmesék és tájszók kerültek egy kötetbe, melynek a „Vadrózsák – Székely népköltési gyűjtemény” címet adta. Megjelent Kolozsvárott, 1863-ban.

Az 1849-es bukást követően a magyar nemesség megmaradt irányító, vezető szerepében. A nemesi szokások új arculatot kaptak. Így például ezekben az években férjhez ment nemes kisasszonyok nem a korábban szokásos fehér, hanem gyászruhába öltözött menyasszonyok voltak. Az is ekkor alakult ki, hogy a magyar ember (nemesek) sörözés közben nem koccintottak. Hiszen az az osztrákoknál, németeknél volt szokásos. A nemzet szerveződése már 1848 előtt kezdetét vette. A korábban himnuszaként elfogadott római katolikus egyházi ének, „A boldogasszony anyánk, régi nagy pátrónánk” mind szövegével, mind dallamával belesimult a nemzet gyászos hangulatába. A márciusi események előtt megfogalmazódott Kölcsey Ferenc versére, Erkel Ferenc által írt dallammal nemzeti himnuszunk: „Isten áldd meg a magyart...”. Hasonló sorsa lett a mezőcsáti kántortanító, Egressy Béni által megzenésített Vörösmarty-versnek, a „Szózat”-nak is. Ezek az évtizedek a katonaállítás (verbuválás), illetve a különböző alkalmú zeneszolgáltatás a minőségi cigányzenével párosult. A mulatozó magyar emberek elsősorban cigányzenére daloltak, így alakult ki a magyar nótázás stílusa. E korhangulatra igaz volt az a mondás, miszerint sírva vigad a magyar.

Az 1850-ben kiadott császári rendelet az összes felekezeti iskolát több szempontú összeírásra kötelezte. Ennek következtében ráébredt a magyar jogásztársadalom (ne-

messég) több kiemelkedő alakja a nemesség fontosságára. Közöttük elsősorban Deák Ferenc nevét kell emlitenünk, aki javaslatot tett a császárságnak a magyarokkal való kibékülésre. A kiegyezés megszületőben volt annak ellenére, hogy az emigrációban lévő Kossuth Lajos tiltakozott. A kiegyezés tartalma a magyar és osztrák duális állam szerveződése lett. Ettől kezdve a magyar művelődésügy báró Eötvös József kezébe került. A kiegyezés felé vezető utat jól szemlélteti az 1853-as császári pátenst, amely a Kossuth kormány törekvéseit valósítja meg. E pátenst a jobbágyfölszabadításról, annak birtokogi összefüggéséről, a földesurak kártalanításáról részletesen rendelkezett. Eötvös József mint miniszter, azonnal hozzálátott a polgári típusú iskolai rendszer kiépítéséhez. Munkatársa, Csengeri Antal feladata volt az új polgári osztályok gyermekei számára megszervezni az ún. polgári iskolát. A kiegyezés s korszaka számos folyamatot indított el. Megépült a Nemzeti Színház, a Szépművészeti Múzeum, az Operaház és az Országháza.

Ezt az impozáns fejlődést derékba törte az első világháború. Az előzőekben már részletezett katasztrofális országhelyzet, az abban szerepet játszó alacsony felkészültségű politikusok, továbbá az államot irányító központi hatalom bomlasztása, illetve a nyomában szerveződött baloldali (vörös) diktatúra eredménytelensége következtében a magyar közállapotok 1920 táján teljesen összekuszálódtak. A különböző érdekek hatását szinte lehetetlen nyomon kísérni. Azzal kezdődött az új korszak, hogy egy mérsékelt földreformot hajtottak végre.

A magyar művelődésügy fontosságát, nemzetmentő szerepét felismerve a kormányzat egy igen rátermett, erre alkalmas személyt választott művelődési miniszternek, Klebelsberg Kunót (1875–1932). Az irodalomtörténet területén Pintér Jenő, majd Szerb Antal nyújtott kiemelkedő teljesítményt. Hóman Bálint és Szekfű Gyula, a kor jelentős történészei egy nyolckötetes, monumentális sorozatot adtak közkézzre, Magyar Történet címmel. Ide sorolhatjuk Honti János művelődéstörténetét is. A Magyar Néprajz sorozatot pedig Bátky Zsigmond, Györfly István és Viski Károly szerkesztette egységbe négy kötetben. Itt kell említést tennünk a közel száz éves tudományos folyóiratokról: régészet, történelem, nyelvészet, néprajz, irodalom, művészettörténet területén.

Az 1960-as évektől lazuló kádári diktatúra lehetővé tette a honismereti mozgalom új kibontakozását. Hasonló lendületet kapott a helytörténetírás is. Hihetetlen hatású volt az Állami Népi Együttes megszervezése, útnakindítása.

A magyar nemzetet a külső fenyegetettség mellett más oldalról önfia vágta sebbel hagyták testvéreink veszni. Ilyen szereplők a magyarság között jól megélt, mégis töle elidegenedett szabadkőművesek, pl. Jászi Oszkár, aki a Martinovics-páholyt szervezte, hogy belpolitikai féregként törjék, zúzzák a magyart. Még Ady Endrét is az olcsó és látványos győzelem ígéretével csábították a Nyugatba.⁸

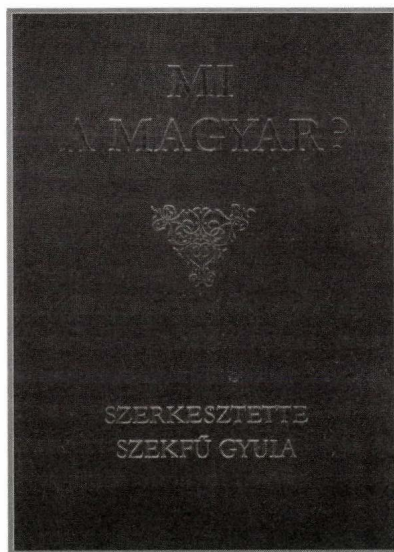
Az 1914-18-as háború okozta mérhetetlen veszteségünkben felszínre tört ún. forradalmi hullámból kiviláglott a nemzeti tudatot gyökerestől kiirtó vörös terror. A

⁸ Raffay Ernő: A politizáló szabadkőművesség. Jászi Oszkár és a Martinovics páholy államellenes tevékenysége 1906–1912. Bp., 2012.

nemzetközi összefogás révén megszületett Magyar Tanácsköztársaság az igazi hazafisággal szembejövő önkény volt. A szegedi talajon – mintegy a vörös terror ellentettjeként – megszületett fehér gárda. A megcsonkított Magyar Királyság egy új korszak történelmünkben, s végül azonban az 1945-48 között felszínre segített, Moszkvának hűségesküt tett Rákosi és klikkje azon volt, hogy könnyörtelenül magához ragadja a politikai kezdeményezést, a közhatalmat, ezáltal megtörje, kiirtsa a nemzeti tudatból a magyarságra jellemző népiséget, a tudatos nemzetépítés szándékát, s személyre lebontsa megtorló akaratát. Így pl. a fővárosi vezető értelmiségieket családostól internálta, minden vagyonától megfosztva földönfutókká tette. Hasonlóan járt el a magyar paraszti osztállyal szemben is, amikor kulákkokká minősítette a dolgozó középparaszti réteget.

Azóta történelmi léptékű változások történtek, s ma a magyarságnak új kihívásokkal kell szembenéznie. Amikor a válaszokat keressük, tartsuk szem előtt Babits Mihály ma is időszerű üzenetét: *„Meg kell maradnunk nemzetnek, léleknek, szabadnak, nemesnek, alkotónak, keleti nyugalomban, mely mindenkivel dacol, szellemi erőben, mely senkinél sem érzi hátrább magát. Nem átváltozásra, magunkból való kikelésre van szükségünk. Inkább magunkhoz való visszatérésre. Magunkbaszállásra.”*⁹

⁹ Babits Mihály: A magyar jellemről. In: Szekfű Gyula (szerk.) Mi a magyar? Bp., 1939. 86.

SÁTORALJAÚJHELY FŐUTCÁJA

A Hősök tere, a Széchenyi, a Kossuth és a Táncsics tér füzére alkotja Újhely főutcáját, mely egykor az üzleti és hivatali élet központja volt. Itt magasodik a római katolikusok plébániatemploma, Az észak-déli tengelyű templom 1768 és 1798 között barokk stílusban épült, mai formáját az 1909–1910-ben végzett bővítés során kapta.

DOMBÓVÁRI JÁNOS

A Lavotta János emlékévről – négy tételben Születésének 250. évfordulóján

1. A verbunkos zene ünnepe Zemplénben

„A verbunkos zene segített magyarrá lenni, segített magyarnak maradni, segített Európában helytállani.” (Szabolcsi Bence)¹

A sátoraljaújhelyi székhelyű Lavotta János Kamarazenekar (művészeti vezető: Dombóvári János), a Lavotta Alapítvány, valamint a Lavotta Művészeti Iskola az elmúlt negyedszázadban monográfiával (Pusztafedémestől Tállyáig, 1994), az első Lavotta-CD (1995), továbbá a Magyar Verbunkos Zene (2000, 2004, 2005, 2006, 2010, 2012) című lemezsorozat megjelentetésével a magyar zenei romantika korára, s benne elsősorban a Tállyán nyugvó verbunkos-szerző, hegedűvirtuóz, az első színházi karmester, házitanító Lavotta János (képeünkön) tevékenységére kívánta a figyelmet ráirányítani. Születésének 250. évfordulójára az örökségét ápoló szervezetek, intézmények a kor muzsikájának, valamint Lavotta tevékenységének jobb megismerése érdekében emlékevet hirdettek meg, amelyet Bihari születésének 250., Csermák 240., valamint Egressy Béni 200. évfordulója előtt tisztelegve nevezhetnénk akár a verbunkos zene évének is. A programok támogatására, megvalósítására Lavotta Emlekbizottság jött létre,² s fővédnöknek az Emberi Erőforrások Minisztériuma képviselője.

¹ Szabolcsi Bence: A magyar zenetörténet kézikönyve. Bp., 1955. 41.

² Tagok: dr. Hörcsik Richárd országgyűlési képviselő, Szamosvölgyi Péter Sátoraljaújhely város polgármestere, Rencsiné Ágh Márta Tállya község alpolgármestere, Drahotina Simeková Pusztafödém (SK) polgármestere, dr. Márkusné Natter-Nád Klára, a Magyar Kodály Társaság elnökségi tagja, zenei szakíró, Ember Csaba karnagy, iskolaigazgató, a Magyar Zene- és Művészeti Iskolák Szövetsége elnöke, Kerékffy Márton, az Editio Musica Budapest főszerkesztője, Baján József, a Neuma Kiadó ügyvezetője, Nyiri Péter, a PIM Magyar Nyelv Múzeuma igazgatója, Szarvas István, a Szent István Rádió igazgatója, Hörcsig Márton, a Zemplén Televízió ügyvezetője, Rózsás Andrea, a KLIK Sátoraljaújhelyi Tankerület vezetője, Pecze János képzőművész-tanár, iskolaigazgató, Fehérné Sulyok Éva gondokatanár, a Lavotta Alapítvány titkára, Dombóvári János iskolavezető, a kamarazenekar alapító művészeti vezetője.

letében Balog Zoltán minisztert, valamint dr. Bónis Ferenc Széchenyi-díjas zenetudóst kérték fel a szervezők. A mintegy húsz program a hangszeres versenyektől a kottakiadáson át a hangversenyeken keresztül a zenetudományi konferenciáig növendékek, zeneművészek, zenetudósok egyaránt lehetőséget ad a verbunkos korának, zenéjének, valamint a legújabb kutatási eredmények közvetítésére, megismertetésére.

A Lavotta emlékévet hivatalosan Sátoraljaújhely város polgármestere, Szamosvölgyi Péter (képünkön) nyitotta meg a Városháza dísztermében megtartott hangversenyen. Köszöntő gondolatai hasznos információt közvetítettek a verbunkos zene kialakulásáról, Lavotta János szerepéről, a művészeti iskola tanárainak, növendékeinek Lavotta örökségét ápoló tevékenységét pedig meleg szavakkal méltatta. A verbunkos kamarazenei est programja – Fehérné Sulyok Éva értő műsorvezetésének is köszönhetően – Bengráf József régi magyar táncaitól Bihari, Csermák, Kossovits, Lavotta, Rózsavölgyi verbunkosain át Farkas Ferenc Lavottiana című művéig egy időutazásban részesítette a szép számú hallgatóságot, akik a négy- és hatkezesestől a fuvolanégyesen keresztül a fúvósötösig (alsó képünkön) a művészeti iskola tanárai, valamint zenei pályás növendékei a verbunkos kamarazenének igazán változatos és élvezetes keresztmetszetét nyújtották.

Az emlékév második hangversenye *Zongoramuzsika a nemzeti romantika korából* címet viselte. Közismert, hogy a kor verbunkos kiadványai a verbunkos-triász darbjait elsősorban zongora-átíratban tették közzé, és ismertségükhöz, népszerűségükhöz ez a körülmény is hozzá járult. Példaként említhetjük a Sarasate felhasználásával – a szerző megnevezése nélkül – nemzetközi hírnévre is szert tett Lavotta igen szép lassú verbunkosát, a Homoródi nótát, amely a 19. században különböző letétekben tizenegy forrásban fordul elő. Lavotta lassú magyarján kívül dr. Petricska Miklósné, Ivanyenkó Mária, Nagy Enikő zongoratanárok, valamint Pál Edit Erzsé-

bet és Fehér Dániel zenei pályás tanítványaik a darabok ízét, hangulatát visszaadó, igényes előadásában Csermák, Thern, Liszt, Hubay pódiumon ritkábban hallható, négy, illetve hat kézre írt művei hangzottak el a Lavotta-ház pódiumtermében.

Az emlékév programját gazdagította a *Lavotta Napok* rendezvénysorozata is, amely hagyományos módon az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc emléke előtt is fejet hajtva hangversennyel kezdődött a Városháza dísztermében. Az emlékbizottság tagjaként dr. Hörcsik Richárd zempléni-abauji országgyűlési képviselő (képünkön) köszöntőjében rövid áttekintést adott Lavotta életútjáról, tevékenységéről. Kiemelte a Hegyaljához, Tállyához, a Lavotta által Servus humillimus!-ként üdvözölt tokaji borhoz fűződő kapcsolatát, amelynek jótékony hatását a szerző minden bizonnyal vidám darabjaiba is belekomponálta. Így volt-e, vagy sem, ezt a Hangásznégyes (Dombóvári János Imre-fuvola, Licskó Tibor-hegedű, Dombóvári János-brácsa, Fehérné Sulyok Éva-cselló) Lavotta-estjén a nagyszámú érdeklődő eldönthette. Nem kis kockázata van annak, ha az előadók a hangverseny műsorát egyetlen szerző darabjaiból állítják össze. Ezt a csapdát a Hangásznégyes tagjai úgy kerülték el, hogy nemcsak műfaji változatosságra törekedtek, hanem – a szóló hangszerrel a kvintettig – az előadói apparátus is igény szerint módosult. Lavotta verbunktánca gitáron (Licskó Tibor), míg a hegedűduókból öt különböző összeállításban (brácsa-cselló, fuvola-brácsa, hegedű-brácsa, fuvola-hegedű, két hegedű) hangzott el. Lavotta mintegy 120 opusában nagy számban találhatók három vonós hangszerre írt polonézok, menüettek, lendlerek, kontratancok. A fuvalás-trió a kor divatos táncaiból egy-egy menüettet és plonézt illesztett az est műsorába. A hangverseny kuriózumaként a Homoródi nóta ezúttal Dombóvári János Imre átiratában nagy sikert arató előadásával párosulva hangzott el fuvolán. A Hangásznégyes a két verbunkos (B-dúr, F-dúr) elhangzása után Simon György zongorázásával kiegészülve Lavotta két formaújító programzenéjével (a *Nota Insurrectionalis Hungarica*ból négy tétel, valamint a Szigetvár ostroma) fejezte be a nagy sikerű hangversenyt.

2. Tanulmányi versenyek a verbunkos jegyében

Amikor a sátoraljaújhelyi székhelyű Lavotta János Művészeti Iskola az elmúlt negyedszázadban kialakította a verbunkos zenére épülő nevelési-oktatási koncepcióját, majd pedig az erre épülő tanulmányi versenyeit létre hozta, mindezt *„A nemzet felemelkedésének zálogaként a magyar oktatásügy nemes hagyományait a jelen kor elvárásaival és a jövő lehetőségeivel ötvözve a felnövekvő nemzedékek hazafias nevelése és minőségi oktatása érdekében...”*³ cselekedte, és folytatja napjainkban is. Első pillantásra igen csak szokatlannak tűnhet az a sátoraljaújhelyi kezdeményezés, amely a verbunkos dalmvilágú Szózat és a Himnusz előadását tanulmányi versenyek sorába emelte.

Előzményként e sorok írója az első szabadon választott önkormányzat testületének tagja volt, amikor az oktatási bizottság elnökeként, később alpolgármesterként a helyi oktatási intézmények részvételével Himnusz-mondó versenyt kezdeményezett. A győztes legfőbb jutalma azóta is, hogy a Magyar Kultúra Napján – megnyi-

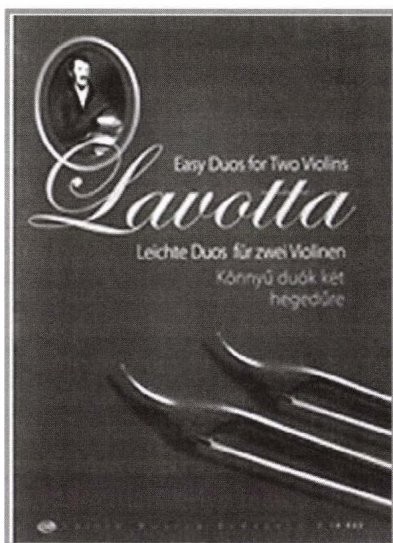
³ A 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről.

tása óta a Magyar Nyelv Múzeumában Széphalmon – Kölcsey imáját a nyertes előadásában hallhatja a közönség. A Szózat-éneklő verseny hátterében a Himnusz töretlen sikere mellett az a lesújtó tapasztalat áll, amit a közének elhangzásakor városi, iskola ünnepek alkalmával kénytelenek vagyunk elszenvedni. Tartok attól, hogy a Szózat közösségben való éneklése nem csak térségünkben kifogásolható minőségű. Noha iskolai tananyag, a verbunkos összetett ritmusképleteihez alkalmazni a prozódíát, megtalálni a levegővétel megfelelő helyeit, nem csekély kihívás az énektanár számára. Ez könnyen lemérhető a nevezésekből is, hiszen térségünkben mit gondolunk azokról a városi intézményekről, amelyek képtelenek korcsoportokként egy-egy dalost felkészíteni arra, hogy a Szózatot, valamint szabadon választottként valamely nemzeti példaképről szóló népdalt, műdalt, balladát stb. zsűri előtt elénekeljen? A kiegyenlített színvonalú verseny résztvevői azonban példát mutattak arra, hogy Egressy díjnyertes dala elénekelhető zenei anyanyelvünként, és csak reménykedhetünk: a résztvevők által a Szózat-éneklők száma évről évre gyarapszik majd.

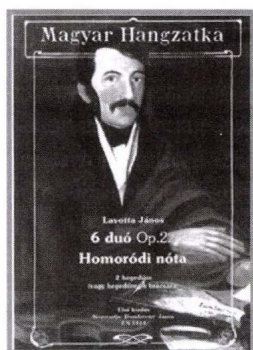
A Himnusz-zongoraverseny gondolata Erkel Ferenc születésének bicentenáriuma évében fogant zongoratanáraink azon elhatározásából, hogy növendékeink ne fejezzék be alapfokú tanulmányaikat úgy, hogy Erkel zongoradarabját – akár különböző nehézségű letétekben – ne tudják eljátszani. A zenei nevelésben ismét egy olyan lehetőség a tanár számára, amelynek során a magyar zenei romantika időszakáról, a verbunkos zene szerepéről, jellegzetességeiről, a nemzetté válás máig ható folyamatáról növendékeinek tudatra, érelemre ható ismereteket közölhet. Szabadon választott műként a résztvevők egy 20. századi, illetve kortárs magyar zeneszerző zongoradarabját játsszák. Ennek a versenynek emelkedett hangulata nem hasonlítható egyik zongoraversenyhez sem, és még a tízedik alkalommal megszólaló Himnusz is szolgálhat új hatással, mély élménnyel. A rendezők tapasztalata, hogy a térség zongoratanárainak egy része, ahelyett, hogy természetes módon, nyitottságot mutatva nyúlna a szakmai

feladathoz és élne a zenei nevelés újabb lehetőségével, tanácstalanságuk, bizonytalanságuk csak nehezen oldódik. Pedig a nemzeti köznevelési törvényből, valamint az olyan erőteljes hagyományt teremtő és ápoló intézményektől, mint például a Lavotta János Művészeti Iskola, kellő erőt, támogatást meríthetnének.

A Lavotta Emlékév figyelemre méltó zenepedagógiai eseményeként tekinthetünk a Magyar Kultúra Napjára megjelent két *kotta*-kiadásra. A házitanító Lavotta ezidáig csupán kéziratból ismert 20 hegedűduójával ismerkedhetnek meg a magyar zenepedagógia résztvevői. Az op. 22-es, hat darabból álló „Duetto Hungarica” a Neuma Kiadó, az op.49-es, un. „Könnyű hegedűduók” pedig az Editio Mu-

jaújhelyi Lavotta János hegedűduó versenyen. A szép kiállítású kötetek kottagrafiáját Dombóvári János Imre fuvolaművész-tanár készítette.

XII. Lavotta Napok

A Lavotta Napok tanulmányi versenyei ezúttal a népdaléneklő, a verbunkos négykezes zongora, valamint a zenei műveltségi verseny megyei résztvevői számára adott lehetőséget arra, hogy felkészültségüket bizonyítsák.

A *Lukin László népdal- és népzenei verseny* rekord számú résztvevőit köszöntő Dombóvári János iskolavezető a városháza dísztermében meleg szavakkal emlékezett a 10 esztendeje elhunyt Lukin Lászlóra, a nemzet zenei ismeretterjesztőjére, akivel a művészeti iskola 1989-től a Tanár úr haláláig szoros és gyümölcsöző kapcsolatot ápolt. Egy évtizeden át volt a Lavotta Alapítvány kuratóriumának tagja, valamint a Lavotta János Kamarazenekar hangversenyeinek műsorvezetője. A térség népdaléneklő versenyének zsűrijében a kezdetektől részt vett, s ezek után mi sem természetesebb annál, mint hogy népdal- és népzenei versenyünk névadója a sokak által szeretve tisztelt, Lavotta János-díjas Lukin László.

A zsűrinek nem volt egyszerű dolga, amikor a számos kiválóan előadott dalcso-korból, hangszeres előadásból korcsoportonként az elhangzottakat rangsorolta. A teljesség igénye nélkül emeljük ki a tokaji Aszúszemek citerazenekart (felkészítőjük dr. Kolozsyné Takács Éva), a bácskai ugrósokat játszó együttest Kazincbarcikáról (Boncsér Gábor tanítványai), valamint a tállyai citerazenekart. Az utóbbi együttes-sel az a Vojtonovszki Sándor népzene-tanár foglalkozik, akit bő másfél évtizede az újhelyi intézmény fedezett fel. A 2012-es Főlszállott a páva versenysorozatában országos hírnévre tett szert azáltal, hogy a Parapács zenekar bőgőseként kategóriájukat megnyerték. Büszkéek vagyunk rá, és örülhetünk annak, hogy visszatért a kis tanítványokhoz abba a hegyaljai környezetbe, ahol egykori növendékként a Forगतós citerazenekarral a jelen sikereit megalapozta.

Négykezes zongoraversenyt számos helyen rendeznek, kedvelt formája ez a zongoristák kamarazenélésének. A sátoraljaújhelyi *Verbunkos négykezes találkozó* gondolatát ugyanaz a szándék hívta életre, mint a Himnusz-, Szózat-versenyeket, vagy például a 22 éve zajló Zempléni Hangszeres Találkozókét: a hangszeres növendékeket a verbunkos zene ismeretére, szeretetére oktatni, nevelni. A Lavotta szerzeményeiről dicsé-

rően megnyilatkozó Kölcsey Ferenc a haza, nemzet, nyelv szentháromságát hirdette, melyek közül leginkább a nyelv fontosságát hangsúlyozta. Kodály Zoltán ezt azzal egészíti ki, hogy *„a nemzeti öntudat fenntartó, tápláló erői közt a legszükségesebb kettő: a nyelv és zene.*” Sütő András a zenei anyanyelvet szintén nemzeti létünk alapjává teszi, amikor kimondja: *„Az anyanyelv és a zenei anyanyelv páros szárnya révén lehetünk ön-magunk, bármelyiktől fosztana meg a sors, bénák maradunk.”* Zenei anyanyelvként vajon tekinthetünk-e az idegen hatások mellett magyar népzenei gyökereket is felmutató, a 19. században a nemzetté válás zenei szimbólumává lett verbunkosra? Tudunk-e azonosulni a Szózat, a Himnusz, a Bánk bán, Liszt magyar rapszódiainak, az első magyar kantátának zenei nyelvével? E találkozó erre is választ ad akkor, amikor a résztvevők a széles körben játszott Ránki: Kapuvári verbunkja mellett Csermák, Bihari, Rózsavölgyi, Doppler, Volkmann egy-egy darabjával bővítették eddigi ismereteiket.

A rendező tapasztalata kísértetiesen egyező a januári versenyekével: azonos létrehívó szándék mellett a térségben maradt a zongoratanárok nem kevés részének bizonytalansága, a céltudatosság, elkötelezettség, nyitottság hiánya, a pedagógiai munka „komfortzónájának” minden áron való védelme. Éppen ezért hálás köszönet illeti a tokaji, a cigándi székhelyű Széptan-, valamint a Lavotta János Művészeti Iskola zongoratanárait, valamint a szakmai elképzeléseket támogató Bojti Eszter zongoraművész-tanárt, zsűrielnököket hozzáértő, elhivatott, odaadó, segítőkész munkájukért. A Lavotta Napok eseménysorozata a Lavotta, Bihari, Csermák, Egressy Béni munkásságába betekintő zenei műveltségi versennyel, valamint a Hangásznegyves Lavotta tállyai nyughelyén adott hangversenyével ért véget.

XXIII. zempléni hangszeres találkozó

A jubileumi versenysorozatot a városháza dísztermében *Ember Csaba*, a Magyar Zene- és Művészeti Iskolák Szövetsége elnöke nyitotta meg. Noha a sátoraljaújhelyi intézmény egyike a szövetség alapítóinak, az elnöki látogatás kivételes alkalmat adott arra, hogy a „végeken” folyó nevelő-oktató munkába némi bepillantást nyerjen. Köszöntő szavaiban kiemelten szólt a zenélés öröméről, szépségéről, a zenei nevelés személyiségformáló hatásáról. Mint a hasonló trianoni sorsú Balassagyarmat Rózsavölgyi Márk nevét viselő művészeti iskolájának igen sikeres igazgatója, számos országos verseny, mesterkurzus házigazdája, miután a találkozó valamennyi résztvevőjének jókivánságait tolmácsolta, Bacskó Éva fuvola-, Kerek Gábor fagott művész, zeneszerző, a kazincbarcikai Kodály Zoltán Alapfokú Művészeti Iskola igazgatója társaságában a fúvósok versenyének zsűrijében maga is helyet foglalt.

A fuvolán, klarinéton, szaxofonon, kürtön, trombitán, valamint tubán játszó, közel félszáz, szépen felkészült növendék a zsűri tagjait nehéz döntés elé állította. A hangképzés, a megszólalás biztonsága, a zenei megformálás, a tiszta intonáció szempontrendszerének azonban a zsűri által is csak a legjobbnak ítélt hangszeresek feleltek meg. Ők a Farkas Ferenc, a Kodály Zoltán, a Lavotta János, a Széptan, valamint a szerencsi Művészeti Iskola növendékei, akiknek ezúton is gratulálunk!

Másnap, változatlan helyszínen a blockflötések (szoprán- és altfuvolyán) versenyét hallhattuk. A fúvós hangszerek (a fuvola, klarinét kivételével) gyér verbunkos

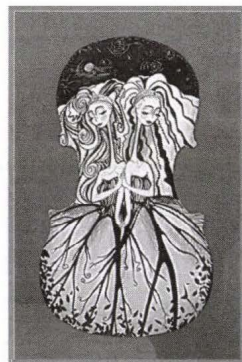
irodalmát a kötelező darabok kijelölése során régi magyar táncokkal helyettesítettük, és nem volt ez másképp a furulya kötelezőinél. Hódít ez a hangszer térségünkben is, használatuk a társas muzsikálásban igen hasznos és praktikus, számos köz-művelődési esemény gazdagítója.

A zongoristák vetélkedése a késő barokk stílusú városháza dísztermében már jó ideje nemcsak Zemplén, a megye, hanem az ország határán is túljutott. A régióból, Nyíregyházáról, a felvidéki Nagykaposról, Bodrogszerdahelyről, Kassáról, valamint a kárpátaljai Péterfalváról érkezett növendékek egésznapos elfoglaltságot adtak az igazán munkabíró zsűri tagjainak. Jakabné Szántó Emese nyugalmazott megyei szakfelügyelő és Bojti Eszter zongoraművész-tanár, a debreceni Kodály Zoltán Zeneművészeti Szakközépiskolából a zongoristák versenyét az elmúlt két évtized alatt – kevés kivétellel – szinte végigszűrizték. Így hát a verbunkos darabok előadói problémáiról, a szembetűnő fejlődésről közvetlen tapasztalattal rendelkeznek. Az elismerő szavak mellett a verbunkos darabok tempójának megválasztásakor e művek tánc-karakterének megőrzésére hívták fel a figyelmet. A 15 intézményből érkezett, 21 tanár 63 növendéke jelenléte bizonyítékkul szolgált annak, hogy a résztvevők feltétlenül azonosulnak a verseny pedagógiai céljaival, a rendezvényt a pódiumra nevelés hasznos és jelentős alkalmaként értékelik.

A Lavotta-ház pódiumterme otthonos környezetet biztosított a többi találkozóhoz képest szerényebb létszámú, már-már családias hangulatú vonós-gitár versenynek. Noha a verbunkos irodalom megszólaltatása hegedűn, gordonkán, gitáron hat talán a legtermészetesebben, azonban e negatív jelenség mögött sokkal inkább az évről évre csökkenő létszámú vonós oktatás húzódik meg. Mindenestre az okok felkutatása, a tendencia megfordítása az intézmények szaktanárainak feladata kell legyen, annál is inkább, mert a Lavotta János Kamarazenekar utánpótlásának biztosítását is a térség vonósaitól várjuk. A mintegy harminc hangszeres kiegyenlített színvonalon, helyenként figyelemre méltó, élvezetes játékkal rukkolt ki. A hegedűsöknél hiányzó magassabb osztályú növendékeket a gordonkán, gitáron játszóknak ellensúlyozták.

Képzőművészeti pályázat

Az emlékév a képző- és iparművészeti ág növendékei számára is megadta a lehetőségét annak, hogy egy pályázaton keresztül kivegyék részüket a jubileum feladataiból. A Magyar Zene- és Művészeti Iskolák Szövetsége honlapján meghirdetett országos képzőművészeti pályázat tartalma: illusztráció készítése Lavotta János Szigetvár ostroma című, öt tételes (Tanácskozás, Ostromzaj, Végbúcsú, Ima, Harctérre rohanás) programzenéjéhez. A zeneművet a pályázat mellékleteként az interneten lehetett meghallgatni. A Szegedről, Bajáról, Mezőcsátról, Cigándról, Göncről, valamint Mádról érkezett nagyszámú pályaművet Zámné Sivák Andrea, a sátoraljaújhelyi Kossuth Lajos Gimnázium képzőművész-tanára bírálta el. A díjazott alkotásokat a Lavotta-ház Galériában az érdeklődők a tanév végéig tekinthették meg. A kiállítás megnyitóján Lavotta Szigetvár ostroma című műve a sátoraljaújhelyi Hangásznégyes előadásában hangzott el. Pecze János képzőművész-tanár, a gönci Károlyi Gáspár Általános Iskola igazgatója, Lavotta János-díjas, köszöntőjében arról beszélt,

Végbúcsú⁴Ima⁵

hogy halmozottan hátrányos helyzetű tanítványai az illusztrációkészítés feladatát nehezen fogadták, de amíg dolgoztak, a kivetítőn szigetvári képek voltak, s közben szólt Lavotta muzsikája. *„Már az is lényeges kérdéssé vált, hogy ki kapcsolja be a zenét. Később már teljesen más irányú feladatnál is szólt Lavotta... Azóta is szól...”*, idézte fel az alkotás folyamatát. A továbbiakban hittanórai tanulmányokból Káinra emlékeztetett, aki az Istentől kapott megbélyegeztetést egész élete során hordozta. Majd így folytatta: *„Hiszem, hogy születésünkkor kapunk egy bélyeget, melyet egész életünk végéig magunkon hordozunk. Annak a helynek a szelleme nyomja ránk ezt a bélyeget, ahol megszülettünk, ahol az iskolás éveinket töltöttük, amelyik művészeti iskolába jártunk, amelyik tanár keze alatt tanultunk. [...] Ebben a bélyegben benne van a gondolkodásunk, viselkedésünk, kezünk munkája. Ez a bélyeg félig látható, félig pedig láthatatlan. A bélyeg látható elemei itt vannak a falakon vagy a posztamenseken, a nem láthatók pedig a gyermekek lelkében”*, fejezte be megnyitó gondolatait Pecze János.

Lavotta János Hegedűduó Találkozó

A Lavotta-hegedűduók két kötetének év eleji megjelenésével közreadójának évtizedes álma vált valóra azzal, hogy az első regionális Lavotta János hegedűduó találkozót meghirdette. A kiadványok közzétételével egy időben a felhívás ugyancsak a Magyar Zene- és Művészeti Iskolák Szövetsége honlapján jelent meg. Noha a kották megjelenése és a találkozó időpontja között a felkészülésre csupán néhány hónap állt rendelkezésre, Debrecenből, Miskolcra, Kazincbarcikára, Fehérgyarmatra érkeztek duópárok Sátorajáújhelybe. A Lavotta-kötelezők mellett Bartók Béla, valamint Gárdonyi Zoltán hegedűduóit játszották a résztvevők. Mindezeket többnyire jó karakterrel s tempóválasztással, tiszta intonációra törekedve, élvezetes kamarazenéléssel adták elő. A találkozó része volt az a szakmai bemutató, amelynek során a résztvevők néhány duó – Szabó Márta hegedűtanár közreműködésével történő – eljátszása mellett a kézirat kutatásától a közreadásig elvégzett feladatokról, a duók változatos karakteréről, javasolt előadásmódjáról tájékoztatót hallgattak meg.

⁴ Mezőcsáti művészeti iskolások munkája, tanáruk Juhász Lászlóné.

⁵ Szegedi művészeti iskolások munkája, tanáruk Véber Noémi.

Dombóvári János és Szabó Márta

E sorok írója házigazdaként értékelésében egy bibliai hasonlattal élt, amikor a találkozózt a mustármaghoz hasonlítva arra kérte a résztvevő növendékeket, hegedűtanárokat, legyenek hírvívői a rendezvénynek, a Lavotta-duókat pedig építsék be oktatósi anyagukba, hogy általuk a magyar hegedűpedagógia gazdagodhasson. A közreadó a Lavotta-duók 2010-es Lavotta-házbeli bemutatója, majd pedig a CD-n való megjelenése után egyik előadásában úgy fogalmazott, hogy a közel kétszáz éves kéziratot állapotból a duók életre keltek. Pontosítok, mert csak az első Lavotta János hegedűduó találkozó után mondhatom most már teljes bizonyossággal, a duók valóban életre keltek!

3. Jubileumi hangverseny és zenetudományi konferencia

A *Lavotta János és a magyar nemzeti romantika kora* címmel megrendezett konferencia nyitányaként a Lavotta János Kamarazenekar jubileumi verbunkos hangversenye csendült fel a városháza dísztermében. A rendezvény díszvendége a 90. életévét betöltött dr. Szőnyi Erzsébet Kossuth-, Liszt-, Erkel-díjas zenepedagógus, zeneszerző, karnagy volt, aki azonban bizonytalan egészségi állapota miatt a hosszú utat mégsem vállalta. Távollétében szerzőjét a kamarazenekar Preludium és fuga című darabjával köszöntötte. A jubileumi hangverseny további részében Doppler Ferenc Magyar fantázia fuvolára (Dombóvári János Imre) és zenekarra, Popper Dávid Magyar rapszódia gordonkára (Dombóvári Zsolt) és zenekarra, valamint Farkas Ferenc Lavotta-szvit című műve szólalt meg Derecskei András vezényletével.

A zenetudományi konferencia előadói⁶ a magyar nemzeti romantika koráról ismét Széphalmon, a Magyar Nyelv Múzeumában, valamint Tállyán osztották meg gondolataikat, s beszéltek legfrissebb kutatási eredményeikről. A teljesség igénye nélkül ezúttal csupán a verbunkos témaköréhez szorosan kapcsolódó dolgozatokat említjük: a verbunkost, mint emlékezhelyet (Fehér Éva), Lavottának Zemplénben megteremtett negyedszázados kultusza (Dombóvári János), a magyarság öntudatra ébredése és Lavotta életműve (Tusnády László), Bihari Hatvágás verbunkja (Rakos Miklós), Fáy István négykezes verbunkos gyöngyei (Elek Szilvia), Kodály verbun-

⁶ Agócs Gergely, Bónis Ferenc, Dombóvári János, Fehér Éva, Gombos László, Ittész Mihály, Rakos Miklós, Sziklavári Károly, Tusnády László.

kos zenéi (Ittész Mihály). A konferencia ezúttal is a Tállyán nyugvó Lavotta János síremlékének, valamint főtéri domborművének koszorúzásával, a Himnusz és Szózat eléneklésével ért véget.

4. A Lavotta János Kamarazenekar hangversenykörútja

Lavotta János szülőföldjén

Húsz éve, amikor a kamarazenekar a klarisszák templomában – Pozsony egyik legrégebbi gótikus stílusú műemléke, orgonáján a gimnazista Bartók Béla számos alkalommal gyakorolt – Lavotta verbunkosait megszólaltatta, a hangverseny után Dobos László, a közelmúltban elhunyt Kossuth-díjas író, az együttes tiszteletére adott fogadáson mintegy útravalóként azt kérte: „*Vigyétek világgá ezt a zenét!*” Két évtized elmúltával a Lavotta János Kamarazenekar az emlékévé kiemelkedő programjaként Pusztafödémés önkormányzata meghívására névadója szülőföldjén újra hangversenykörúton vett részt. Mátyusföld eredetileg minden bizonnyal a trencsényi Csák Máté (akit kortársai Mátyusnak is neveztek) által birtokolt, a Magyar Királyság észak-magyarországi területeit jelentette. Csák Máté birtokai magukban foglalták az egész Vág völgyét a folyó kezdetétől Komáromig, vagyis Árva, Liptó, Trencsén, Zólyom, Pozsony, Nyitra vármegyék területét. Mátyusföldön tevékenykedett a reformáció, valamint ellenreformáció két jeles alakja, a prédikátor, zsoltárfordító Szenci Molnár Albert és a Nagyszombatban egyetemet alapító Pázmány Péter hittudós. A város jezsuita iskolájában tanult Lavotta János, aki Szemere Pál szerint a konviktusban szerezte első zeneművét *Rethorica* címmel. A kézirat eddig még nem került elő. A nagyszombati kerülethez tartozó Nagyabonyban született Bihari János, a magyarrá lett Michael Brand (Mosonyi Mihály) pedig Boldogfán (Boldogasszonyfa) látta meg a napvilágot, amely része volt a pozsonyi várbirtoknak. Talán a legismertebb adat mindnyájunk számára az, hogy Kodály Zoltán gyermekkorát az Esterházyak által felvirágoztatott Galántán töltötte.

Szenc és Galánta között félúton, *Pusztafödémésen* (ma Pusté Úfany) 1764. július 5-én született a verbunkosszerző, hegedűvirtuóz, az első színházi karmester, házi-tanító Lavotta János. A kerek évforduló a mátyusföldieknek alkalmat adott arra, hogy a galántai járás legnevesebb szülőttére méltóképpen emlékezzenek. Pusztafödémés polgármester asszonya Drahotina Simeková – aki részt vett a széphalmi-tállyai ünnepségeken is – a Lavotta János Kamarazenekar közreműködésével három napos programsorozatot szervezett. Nagyszombatban, az érseki székhely 1673-ban alapított templomában csendült fel először Lavotta, Csermák, Bihari, Rózsavölgyi, Doppler Ferenc, valamint a 19. századi verbunkos Popper Dávid muzsikája, amelyet a szentmise után helyén maradt közönség nagy tetszéssel fogadott.

„... és Galántán, hajnal felé / dübörg a kocsmá földje, – érzem – / szilaj legények lába döng / a sodró, cifra tánc hevében”, idézi meg számunkra a verbunkot Fodor András Az énekmondó című versében. A kamarazenekar tagjai alig titkolt várakozással tekintettek a galántai fellépés elé. Tudjuk azt, hogy évszázadok során lényegesen megváltozott a lakosság összetétele, azonban mégiscsak Kodály Zoltán verbun-

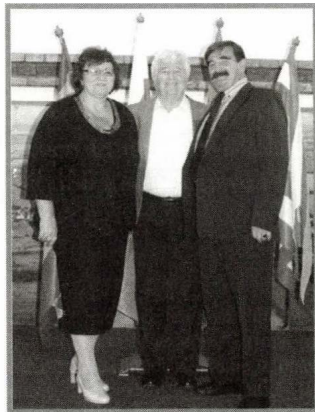
Kodály Zoltán emlékműve előtt
Galántán

kos dallamainak bölcsője helyszínén szólalt meg Lavotta Homoródi nótája, Csermák magyar tánca, Bihari Primatialis magyarja, Rózsavölgyi Debreceni csárdása, Doppler Ferenc Magyar fantáziája, valamint Popper Dávid Magyar rapszódiaja. A pompásan felújított reneszánsz Esterházy kastélyban

megtartott próba és a hangverseny közötti időben az együttes tagjai elzarándokoltak Kodály Zoltán köztéri domborművéhez, ahol az emléke előtti főhajtásként elhelyezték a Lavotta János Kamarazenekar koszorúját. A sikeres galántai hangverseny alkalmat adott arra is, hogy a helyi J. Haydn Zeneiskola vezetőjével Lavotta emlékéit ápoló, munkásságát, műveit megismertető, a Lavotta János Művészeti Iskolával való együttműködés lehetőségét kereső közös programok megvalósításán gondolkodjunk.

A pusztafödemesi megemlékezésre és hangversenyre – a Szent László tiszteletére felszentelt templomban, amely gyaníthatóan Lavotta keresztlő helye is – nem túlzás úgy tekinteni Szlovákiában, mint az egyetlen rangos, a Nemes Lavotta János születésének 250. évfordulójára emlékező eseményre. A Nagyszombatból meghívott megyei politikai vezetők, a magyar nagykövetség képviselője, Haraszti Zsolt, számos kulturális intézmény járási vezetője, valamint nem utolsósorban PhDr. Tomáš Surý pozsonyi zenetörténész tisztelték meg az alkalmat. Surý dr. rövid Lavotta-prezentációját láthatta a közönség; a pusztafödemesi ünnepséget valóban országos jelentőségűvé emelték. Megható volt tapasztalni, hogy a kamarazenekar meghívását húsz évvel ezelőtt akkor volt polgármesterként kezdeményező Glasa Milos után a jelenlegi községvezető, Drahotina Simeková is Lavotta emlékének ápolásának folytatásáért képes áldozatokat hozni. (Képünk az ő társaságukban készült.) E sorok írója mindkettőjüknek hálás szavakkal mondott köszönetet, és annak a meggyőződésének adott hangot, hogy Mátyusföld és Zemplén, Pusztafödemes és Tállya, Lavotta János bölcsője és sírja bennünket örökre összeköt. Csak rajtunk áll, hogyan bánunk ezzel a megtisztelő örökséggel. A megemlékezésre a kamarazenekar jubileumi hangversenye tette fel a koronát. A lelkes hallgatóság az együttest, valamint a Doppler és Popper darabok szólistáit – Dombóvári János Imre furolán, Dombóvári Zsolt csellón játszott – forró ünneplésben részesítette.

A Művészeti Iskola színpadán

Megemlékezés Kárpátalján

Dobos László útravaló biztatását megfogadva a Lavotta János Kamarazenekar a magyar verbunkos zenét ezúttal a kárpátaljai közönség számára tette hallhatóvá. Az együttes a millennium évében egyszer már hangversenyezett a hajdani vármegye székhelyén, Ungváron. Akkori hangversenyük az Ung-parti városban szimbolikus volt, hiszen a kamarazenekar pár nappal előtte fejezte be millenniumi CD-jének felvételét a Magyar Rádió stúdiójában. A lemez tartalmazta Mosonyi Mihálynak, az első magyar kantáta szerzőjének, a Kazinczy Ferenc hasonló című versére írt „Tisztulás ünnepe az Ungnál” szoprán, tenor és basszus énekhangra, kórusra és nagyzenekarra komponált művét. Az Ungvári Filharmónia (a volt zsinagóga) impozáns nagyterme számos világhírű művészt fogadott pódiumán, a helyi kollégák szerint Ojsztrah, Kogan, Richter, Rosztropovics, Gidon Kremer, legtöbbször ungvári hangversenyük után indultak európai – köztük magyarországi – turnéjukra. A Lavotta János Kamarazenekar verbunkos-estje a tagjai számára talán ezért is megbecsült, felejthetetlen emlék.

Aki Kárpátalján jár a történelem számos furcsaságával, s legtöbbször tragédiájával kell szembesülnie. A Kárpát-medencének arról az északkeleti csücskééről szólunk, ahol egy 1920-as években született magyar anélkül volt csehszlovák, magyar, szovjet, ukrán állampolgár, hogy szülőföldjét elhagyta volna. A mintegy 12.000 m² területe a kezdetektől szerves része a magyar történelemnek: hágóin keresztül vezette a honfoglaló magyarokat Árpád fejedelem, hegyeiből ered a Tisza, s nagyobb városai – mint Ungvár, Munkács, Beregszász, Huszt, Nagyszőlős, Szolyva, Rahó, Técső, Ilosva – gazdasági, kereskedelmi központok, s nem mellesleg a magyar kultúra színterei is. Számon tartjuk Zrínyi Ilonát, Munkács várának hős várvédő asszonyát,

a vár börtönében raboskodó Kazinczy Ferenc emlékét, a város szülöttét, Munkácsy (Lieb) Mihályt, s még mások mellett a gyermekkorát Nagyszőlősen töltő Bartók Bélát, aki 1892-ben saját szerzeményeivel a vármegyeházán lépett föl először.

E sorok íróját, annak ellenére, hogy Erdélyhez, Felvidékhez képest Kárpátalján eddig kevesebbszer fordult meg, a turné során mégis egyfajta *dé ja vu*-érzés kerítette hatalmába. Valószínűsíthetően egyik oka ennek a paramnézia-jelenségnek, hogy vendéglátóinkkal, az Ungvári Szólisták Kamaraegyüttese művészeti vezetőjével, Korolenkó Olena hegedűművész-karmesterrel, valamint tagjaival a Lavotta János Kamarazenekar másfél évtizede szorosan együttműködő kapcsolatot ápol. Ungvári barátaink⁷ közreműködői a zempléni együttes Magyar verbunkos zene CD-sorozatának, továbbá részesei a kamarazenekar hangversenyeinek. A másik lehetséges oka a *dé ja vu*-érzésnek az, hogy az elmúlt évtizedekben számos Kárpátaljáról elszármazott zenetanárnak lettem munkáltatója Zemplénben.⁸ Szakmai felkészültségükkel, munkaszeretetükkel új lendületet adtak a hazai művészetoktatásnak térségünkben.

Beregszász — a verbunkos-turné első állomása — és környéke már a honfoglalás előtt is lakott terület volt. A város kiváltságait 1261-ben — Újhely (akkori néven Sátorelő) telepeseinek is városi kiváltságokat adományozó — Árpád-házi királyunk, V.István erősítette meg. Gazdag történelmi múltjából kiemelkedik a kurucmozgalmak idején betöltött szerepe, ezért Bereg vármegyét és Beregszászt jogosan tekinthetjük a Rákóczi-szabadságharc bölcsőjének.

A fennállásának rövidesen 60. évfordulójára emlékező Beregszászi Művészeti Iskola igazgatója, Bobály István és a népes vonós tanszak tanárai látták vendégül a hangverseny szereplőit: az Ungvári Szólisták Kamaraegyüttest, valamint a sátoraljaújhelyi Lavotta János Kamarazenekart. A két együttes erre az estére közös zenei nyelvet választott, s programját verbunkos darabokból állította össze. A Lavotta Jánosra, valamint kortársaira emlékező zeneművek mellett Márton István (1923-1996) neves ungvári zeneszerző, a Magyar Zeneszerzők Szövetsége tagja hagyatékából a Szólisták Kamaraegyüttese műsorában a 20. század második felének verbunkos zenéjét szólaltatta meg. Márton Istvánt a kárpátaljai zenei élet vezéregyéniségeként tartják számon, aki zenepedagógusként, együttesek (Magyar Melódiák, Magyar Kamaraegyüttes) művészeti vezetőjeként, fesztiválok szervezőjeként a magyarság zenei anyanyelvét fáradhatatlanul ápolta. A jó hangulatú hangverseny és a szívélyes vendéglátás után szembeállítottam magam is napjaink történelmének borzalmas következményeivel. A hirdetőtábla szerint ez a groteszk háború a fájdalmas gyász képeiben a művészeti iskola falai közé is behatolt azzal a tudósítással, hogy az ukrán-orosz konfliktusnak egy volt hangszerező fiatal is áldozatul esett... Miért? ... Miért?!

⁷ Ihnato Vlodymyr (brácsa), Holovej Olga, Donets Vasyi (hegedű), Korolenkó Ilonka (cselló).

⁸ Sátoraljaújhelyben, Cigándon, Olaszliszván, Bodrogkeresztúron, Mádon: Orosz József és felesége Helena, Némethy Viktória, Orosz Magdolna, dr.Petriczka Miklósné, Ivanyenkó Mária, Rokiczky Magdolna, Szirmai Andreea *Beregszászból*, Popovics Ágnes, Licskó Tibor, Kirik Sándor *Ungvárról*, Eckschmidt Zoltánné, Umarova Mónika *Munkácsról*, valamint az Osztyás-család (György, Tamás és felesége, Viktória), Nagy Dániel *Aknaslatináról* érkeztek.

Ung vármegye egykori székháza

Boksa József portréja

Ungvár középkori történetét a Vereckei hágón átkelt magyar seregek alakították azzal, hogy a források szerint 894-ben Laborc fejedelemtől a várost elfoglalták. Anonymus krónikájában az szerepel, hogy Álmos Ungváron adta át a fővezérséget fiának, Árpádnak. Innen eredhet Árpád „hungvári vitéz” elnevezése. A város egyike volt a Szent István király által létrehozott s végvári funkciót betöltő várispánságnak. A súlyos károkat okozó tatárjárás után felálló vármegyerendszer kialakulásakor azonban Ung vármegye a szomszédos Nagykapos központtal jött létre. A mintegy ötszáz éven át tartó állapot 1769-ben változott meg oly módon, hogy a megyeszékhely Ungvárra került át. Ekkor épült fel a ma is látható megyeháza, amelynek falai között a szovjet időben a Kárpátaljai Megyei Szépművészeti Múzeum kapott helyet. Az U-alaprajzú, klasszicista stílusban épült megyeháza napjainkban is impozáns épülete a városnak. A független ukrán állam megalakulásakor a múzeum Kárpátalja neves festőművésze, Boksa József nevét vette fel. Az Európát tanulmányutakon bejárta sokoldalú művész a freskók, portrék, életképek, csendéletek festése mellett főképpen a tájképfestésnek (plein air) szentelte idejét. A múzeumban kiállított anyag, melyek között néhány Munkácsy-festményt is megtekinthet a látogató, névadójának méltó emléket állít.

A Lavotta János Kamarazenekar hangversenyének a múzeum tágas, kitűnő akusztikájú díszterme szolgált helyszínül. Az Ungvári Televízió jelenlétével lebonyolított rendezvényen a kamarazenekar művészeti vezetője emlékezett a 250 éve született Lavotta Jánosra. Életrajzából tudjuk, hogy Lavotta huzamosabb időt töltött Ung vármegyében barátjánál, Lónyai Menyhért deregnői birtokán. A hangverseny programja a 19. századi magyar romantika verbunkos muzsikájából, annak is a hazai zenetörténetben új műfajként megjelenő vonós kamarazenekéből állt össze. Az együttes előadásában Lavotta Homoródi nótáján, továbbá F-dúr verbunkosán kívül Kossovits Szerenádja, Csermák Magyar tánca, Bihari Primatialis magyarja, Rózsavölgyi Debreceni csárdása szólalt meg. E helyen külön is említjük a lemergi születésű Doppler Ferencet, aki Károly öccsével együtt korának neves fuvola-művésze, zeneszerzője, karmestere. Karrierje Pestre költözésével veszi kezdetét, első fuvolistája lesz előbb a budai Német Színház, majd a pesti Nemzeti Színház zeneka-

A Lavotta János Kamarazenekar

rának, öccsével pedig alapítói a színház, valamint az Operaház muzsikusaiból verbuválódott, Erkel Ferenc vezette Filharmóniai Társaságnak. Doppler Ferenc zeneszerzői tevékenységéből kiemelkednek a magyar stílusú művek: operák (Ilka, Benyovszky), zenekari művek (Magyar nyitány, Liszt hat magyar rapszodiájának hangszerelése), valamint furolára írt verbunkos ábrándok, fantáziák. Ezek közül Dombóvári János Imre szólójával a kamarazenekar Magyar fantázia (op.26) című művét szólaltatta meg.

A Lavotta János Kamarazenekar Szent Miklós ünnepnapján adott ungvári hangversenyével véget ért a Lavotta Emlékév. A sátoraljaújhelyi számvetést érdemes majd külön is elvégezni, azonban a két tucat rendezvény – tanulmányi versenyek, zenetudományi konferenciák, hangversenyek Zemplénben és a határon túl – azt bizonyítják, hogy a Lavotta Emlékbizottság, élükön Balog Zoltán miniszterrel és Bónis Ferenc Széchenyi-díjas zenetudóssal, igen eredményes, a 250. születési évfordulóhoz méltó munkát végzett.

Hálás köszönet ezért valamennyi résztvevőnek!

A MAI DÓZSA GYÖRGY UTCA SÁTORALJAÚJHELYEN

A városközpontból kelet felé vezető utcán volt a Korona Szálló, amelyről a régi nevét kapta, s itt volt a városháza, mielőtt 1950-ben az egykori megyeháza épületébe költöztették. Az utca északi sarkán álló házát a II. világháborúban elszenvedett kár miatt le kellett bontani, a mellette álló egykori szálloda helyén pedig áruházat építettek.

TÜKRÖK ÉS TANÚK

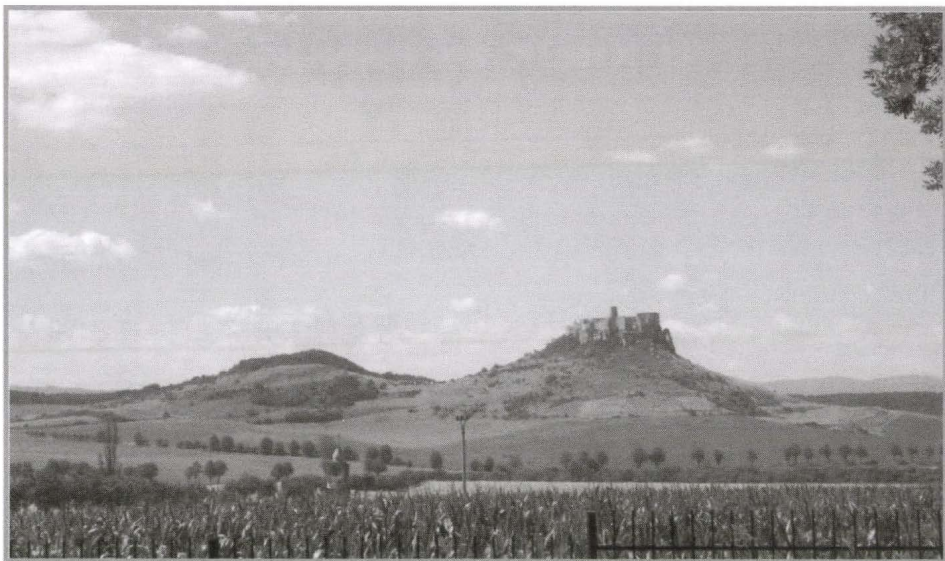
CZENTHE MIKLÓS

A Szepesség üzenete

Mikor azt keressük, miért is foglalkozunk, *miért is érdemes foglalkozni a Szepességgel*, Lőcsével, Késmárkkal, a Tátrával, nyilván mindenkinek van egy nagyon egyéni és belső válasza, de ezek között a válaszok között részünkről sok minden közös is lehet. Hiszen ritka adományban részesült az a sorstól, akinek felmenői között a történelmi Magyarország e csodálatos tájáról elszármazottak voltak. Az ilyenek nyilván nem általában fogalmazzák meg a Szepességgel való kapcsolatukat, hanem nagyon is konkrétan: meghatottan megállva egy sír, egy régi családi ház előtt, áhítattal kézbe fogva egy régi családi levelet, fényképet, emléket. És örülve, hogy ebbeli foglalatosságában értő társakra akadt a többi szepesi leszármazottban.

De hogy ez nemcsak sima nosztalgia, érzelgősség, azt is feltételezhetjük. Hiszen aki e tájjal foglalkozik, talán *megért valamit a táj történeti hagyományából, üzenetéből*. Amelynek fejtegetése már igencsak érdekes lehet, akár a ma, akár a jövő szempontjából. Az álom és varázslat, mint egy romantikus operában, akár egy kicsit valósággá is válhat. Hiszen a szepesi városkák történeti városmagjának megőrzése, az utóbbi évtizedekben való megújulása nagyon is gyakorlati és valóságos jelenség. Sok-sok szakmai, történeti, művészettörténeti, műemlékes, városépítészeti tudás kell az ilyen városrekonstrukciókhoz. Mikor nem(csak) egyes tárgyak, épületek, hanem egész épületegyüttesek, sőt egész valaha volt városkák támadnak fel a szemünk láttára, a gondos kezek nyomán kezdenek új életet, élük többedik virágzásukat, szolgálva a sokadik bennük és körülöttük lakó generációt. Gyakorlati ez a változás azért is, mert Szepesvár, Lőcse világörökséggé avanzsálása nemzetközi elismertséget is jelent. A városok felújítása a környék gazdasági gondokkal küzdő lakosságának az idegenforgalom által ad megélhetést.

De nyilván még ennél is jóval többről van szó sokak, sokunk számára, mikor a Szepességet járjuk. Talán távolabbról érdemes indulni. Mi az értelme, jelentősége, aktualitása annak, ha egy mai látogató megáll csodálva az ókori piramisok, görög templomok, római építmények előtt? Hiszen lakóik, országaik régen elmúltak. És a gyönyörködtetésen túl, talán sokaknak mégis üzennek ezek az építmények, illetve a velük egybekapcsolódó kulturális emlékek. Az alkotásról, az időtlen művészetről szólnak,

A szepesi vár a szepesi tájban (Kováts Dániel felvétele)

talán magáról, általában *az alkotó emberről*. A szépről vallott nézetekről, amelyek minden nehézségen és időtlen messzeségen túl is megmaradnak.

Persze, az, hogy mit üzen a szepesi kultúra, építészeti hagyomány, az nagyon sokrétű lehet. Talán azt lehet mondani az egyiknek kevesebbet, a másiknak többet. Nyilván, aki beavatottabban, tájékozottabban érkezik, annak jóval többet, mint az átlagnak. S talán épp ez a beavatás, ez a *feltárás, a titkok megfektetése* a feladata azoknak, akik e tájjal foglalkoznak: örökség és feladat egyben. Csak kérdezni, csak odafigyelni, csak csendben figyelni érdemes, hogy meghalljuk, megértsük a régi fák susogását, a *régi strok üzenetét, a régi falak lelkét*. De segítségül hívhatjuk azokat, tudósokat, irodalmárokat, akiknek megadatott e táj lelkének jobb megismerése.

Ilyen pl. Käfer István szlovakológus, akinek óráin megismerhettük a többnyelvűség, együttélés évszázados hagyományát, a Felföld népeinek egymásba kapaszkodó múltját. „A miénk és az övék” c. tanulmánygyűjteményében¹ pl. így ír önkritikusan: „Mi is, ha az etnikai magyarságnak akarjuk kisajátítani az 1918 előtti országot, miközben múltját és múltbeli egységét feláldozzuk, ha nem tanuljuk meg például a *Felföld szlovák és német kultúrájának beépítését* múlttudatunkba.” Nem könnyű felismerni saját, öröklött, évtizedes nézeteinknek ingatagságát, mást kritizáló hajlamunk mellett, s eközben saját korlátainkat észre nem venni. Nem könnyű előítéleteinken túllépve, nyitottan tájékozódni.

Talán József Attila hajolt így a Duna fölé, hallgatózva és keresve a „rendezni végre közös dolgainkhoz” való muníciót. De segítségül hívhatjuk a Szalatnai Rezső által a világégés kellős közepén, 1944-ben megjelent „A Duna költői. öt évszázad versei a

¹ Magvető, 1991.

Dunáról” című kötetét (1990 előtt reprintben is megjelent). Győri Dezső szlovákiai magyar költő „Középeurópai ember” (A pozsonyi várdombon) című 1936-os versében így ír:

*A mentém egyik ujja hímes,
érzelgős, forró, ez a Kelet,
az ész szaván agyafűrt, hűvös
Nyugat varrta a más felet.
S míg itt virrasztok, két kultúrát
osztó Kiskárpát-dombokon,
ezüst Dunám a mentém csattja
s a kettőt összegombolom.*

Másik verse, az „Én minden népet féltek attól” című 1937-ben már megérzi a jövőendő zivatart:

*Átok átoknak hegyén-hátán,
s a sors? a sors sosem segít,
a Duna, mint egy hosszú sóhaj
fogja összebb kis népeit...
mindnek kívánom, amit egynek,
hiszen közös a nyereség,
én minden népet féltek attól,
amitől félttem az enyém.*

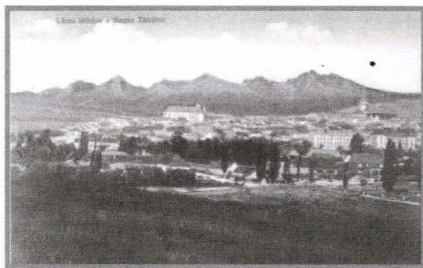
Az 1918-1920-as földindulás elsodorta a régi országot, s „határontúli magyarrá”, kisebbséggé, nemzetiséggé tette a nemzet jelentős részét. A kisebbségi magyar értelmiség egy része eszmélődésében felfedezte a múltban a *népek együttélését*, ennek szépségét. Az erdélyiek megalkották a transzilván eszmét, Kuncz Aladárral, a Helikon íróival, Kós Károllyal. Erdély múltja egyfajta „tündérkerti” hagyománnyá vált. De a Felvidék írói és gondolkodói is eljutottak eddig a gondolatig. Éppen Győri Dezső és Szalatnai Rezső voltak e vonulat képviselői. Őket jórészt elsodorta a történelem, a mindenféle izmusok, rendszerek, gondolataik azonban újrafelfedezésre érdemesek, mert üzennek.

Mit üzen ma a Szepesség? Talán olyasmit, amit Márai Sándor örökbecsű műve emel magasba: a kassai polgár mintájára a *polgári, városlakó ember* etosát, hagyományát. A századokon együttélő közösség egymásra utaltságát, a kollektív alkotás élményét. Amelynek művészeti megnyilvánulásait látjuk a csodálatos oltárookban, templomokban, harmonikusan épült városokban. Talán épp ezt a polgári hagyományt, ezt az „elveszett paradicsomot”, ezeket a kis városköztársaságokat, ezeket az iskolai közösségeket keressük itt ezen a földön. Szalatnai Rezső a régi Lőcsét annak elmúlása pillanatában még egyszer meglátogatja, megpróbálja elmagyarázni nekünk.

„Lőcsei almák” című írásában lőcsei látogatásaira emlékezik,² így indokolja, mit is keres itt: „Az ember, ha a kisebbségi sors malmában elfáradt felment Pozsonyból a régi városok csendjébe pihenni. Olyan ez, mintha erdőben járnál, messze az emberek zavaros mozdulataitól, s egy élet alatt háromszor elcsavart lelkétől... *Jó volt pihenni Lőcsén, a századok muzsikájában, a fenyők lábánál, málnaízekben, a napsugarak pajzán játékában...* a hangos történelem helyett, itt a Tátra alatt, messze a főútvonalaktól, egy város letette a küzdelem fegyvereit, meggyújtotta a mesebeli ember pásztortűzét... *Lőcse eleget küzdött, eleget épített*, ráfért a csöndes létforma rangja. nyugalomba, békességbe borult... Lőcse a nyugdíjas városok közé állott, *őrizte egy ország harmóniáját és emberi tisztességét*, egy néma szövetséget szlovákok, magyarok, németek között, amelybe az elmúlt két évtizedben bevették a vendég csehek is, ha megértették és átvették e patrióta stílus törvényeit. A Szepesség régen is, a mi időnkben is a nemzetiségi együttélés mintaszerű vidéke volt, amelyikre fel lehetett nézni.”

² Szalatnai Rezső: Két hazában egy igazsággal. Magvető, 1982.

WIELAND ANDRÁS

Feljegyzések az életemből

A XVI. század második felében egy *Wieland*, valószínűleg a közeli Kremsből, Ausztriából, amint ez a régi családi címer vázlatából kitűnik, eljött Magyarországra, Pozsony környékére. Az özvegye, Ziessler Zsófia hozzám Christof v. Rollenhez, aki mostohafiaival, *Philippel* és *Wolfganggal* együtt 1628-ban Ferdinand által magyar nemességet kapott. A diplomából, valamint a Pozsony megye bizonyítványából kitűnik, hogy a család már azelőtt is nemesi előjogokat élvezett, ami abban az időben oly sokat számított. A fentemlített Wolfgang már szenátor volt Nagyszombatban, fia, *Johann* Pozsonyban. Utóbbi már 41 éves korában meghalt, és özvegye, Magnus Rosina egy erdélyi Dobosfyhoz ment feleségül, aki által a dédapám testvére a harmadik *Wolfgang* Erdélybe került, ahol utódait még az 1790-es években, Apám testvére, *Mihály*,¹ aki Hermannstadtban (Nagyszeben) volt garnizonban, megtalálta; 1827-ben már egyet sem találtam.

A dédapám, *Johann Michael* szenátor volt Pozsonyban – ahogy memoárjaiból kitűnik –, szívvel lélekkel ragaszkodott feleségéhez és gyermekeihez. Legidősebb, hasonnevű fia – mint diák a hallei egyetemen – porosz szolgálatba lépett, később Marginnál fogságba esett. Tirolban Sterzingben raboskodott, ahonnan más porosz tisztekkel együtt – anélkül hogy magyarságot megtudták volna – kiváltották. Őrnagyként halt meg. Fia, *Ernst* szász királyi udvari tanácsos és egyetemi tanár Lipcsében. 1744-ben dédapámat egy levél miatt, amit abbé de Luellának írt, megvádolták a porosz el-lenséggel való levelezéssel, a várban többször kihallgatták, de később a Városi Tanács kezeskedett érte, ezért szabadlábra helyezték; már elmúlt 80 éves, amikor meghalt.

Legfiatalabb fia, *Johann Gottfried*² (nagyapám) a Szepességen telepedett le. 1749-ben elvette Várady Szakmáry Borbálát, akivel Farkasfalván³ birtokrészt kapott, amit további vásárlások útján megnagyobbított, és felépítette azt a házat, ami-ben előbb szüleim, most testvérem, Sándor lakik. Hogy nagyapám kiváló jogász volt, az a tény is bizonyítja, hogy ebben a bigott időben, protestáns létére, többek

¹ Wieland Mihály 1754–1809, felesége br. Raszler Franciska.

² Wieland János 1723–1772.

³ *Vályi András* szerint (1796): „FARKAS FALVA. Farkszdorf, Farkasovtze. Tót falu 337 Szepes Vármegyében, földes Urai Viland, és Dobay Urak, lakosai katolikusok, fekszik Ábrahámfalva mellett, 's ennek filiája, Kézsmárktól sem igen meszsze, Lőtsétől egy mértföldnyire. Határja középszerű, réttye, legelője jó, fája elég, második Osztálybéli.” *Fényes Elek* szerint (1851): „Farkasfalva, tót falu, Szepes vmegyében, Menyhárdhoz délre 1/2 órányira: 418 kath., 30 evang. lak. F. u. Wieland. Ut. posta Lőcse 2 1/2 óra.”

A Wieland János által építtetett farkasfalvi ház

között a prépostot – a püspökséget csak később alapították – és a káptalant képviselte. Az övéi számára túl korán, 49. életévében elhunyt.

Legidősebb fia, *András*⁴ szenvedélyes vadász és lóbarát, nem nősült meg, rám hagyta a farkasfalvi és pikoci birtokot, melyek belefoglaltattak a királyi fiscus, családunk ellen fél évszázadig tartó perében.

Leánya *Klára*,⁵ Doloviczenyi Imre felesége lett.

Második fia, *Mihály*,⁶ 22-es ezredes és méneparancsnok volt Mezőhegyesen, többször volt a kormány megbízásából Holsteinban és Dániában. Felesége von Rossler, aki halála után FLM⁷ Benczúrhoz ment hozzá.

A harmadik fiú, *György*⁸ 22-es altábornagy az összes francia és orosz hadjáratban részt vett. Aspernnél különösen kitüntette magát, minek folytán 1809-ben a Mária-Teréziarend lovagja, és később báró lett. Amellett megkapta a francia becsület-, a szardíniai Mauritius és Lazarus-, a lengyel Fehér Sas-rendet stb. Tulajdonosa lett a 9. huszárezrednek, de Ferenc császár kívánságára ezt át kellett engednie Miklós cárnak, de mint másodtulajdonos élete végéig megmaradt a befolyása. Mint ezredes ő vezette az élcsapatot Franciaországon keresztül a császár párizsi bevonulásánál. Brigádtábornokként szolgált Grodekinnel, Galiciában. Később, mint hadosztályparancsnok, Bécsbe majd Kassára került, és mint nyugdíjas 87 évesen Késmárkon halt meg 1849. április 24-én.

⁴ 1750–1808.

⁵ 1759-ben született.

⁶ 1754–1809. Felesége br. Raszler Franciska.

⁷ Feldmarschallleutnant, azaz altábornagy

⁸ 1761–1849.

A farkasfalvi „nagyház”, ahol az emlékezés írója élt, egy régi képeslapon

A legifjabb fiú, *Johann, János*⁹ – imádott apám – egy talpig becsületes ember volt, bátor,¹⁰ jóindulatú az alárendeltjeivel, szeretve hozzátartozóitól, tisztelve mindenki által, aki ismerte. Kitűnő gazda volt, és szerencsésen építette fel szőlőbirtokait Tarczalón. Jóságos anyám¹¹ szorgalmas, jó háziasszony volt, akinek nem kis érdeme volt abban, hogy a ház jómódnak örvendett, és a 7 gyermek¹² nevelése biztosítva volt.

1845 ben elhunyt jó anyánk, aki 8 évvel élte túl apánkat.

Családunkra az 1822-es év súlyos sorscsapást mért, amikor a körülmények szerencsétlen összefonódása által, nővérem, *Júlia*, egy szép, életvidám leány házasságot kötött apám unokatestvérével, Várady Szakmáry Donáttal. Ellenszenvét az idősebb férfi iránt nem tudta leküzdeni, nem bírta, mint többen remélték, megszokni, és véghezvitte régi tervét, mérget vett be 1827 ben Lucsván, ahol földi maradványai nyugszanak. Gyászunk – elsősorban szüleim bánata – leírhatatlan volt.

Hamarosan ezután az esemény után húgom, *Fanny* férjhez ment Bánó Istvánhoz, Sárosban laktak Lucskán. Már házasságuk 10-ik évében, 1837 márciusában agyhártyagyulladás következtében elhunyt.

Amália férje Spóner Tivadar unokatestvérünk lett, ő is fiatalon, gyermekei és férje számára túl korán, 1849 márciusában halt meg.

Legidősebb nővérem, *Baby* nem ment férjhez, és nálam és Sándornál lakott.

⁹ 1769–1837.

¹⁰ *bieder*: bátor, becsületes, tehetséges

¹¹ Spóner Zsuzsanna

¹² *Borbála* (1799–1882); *Julianna* (1804–1827), Várady-Szakmáry Donátné; *András* (e visszaemlékezés szerzője); *Franciska* (1809–1837), Bánó Istvánné; *Antal* (1810–), felesége Spóner Lujza; *Amália* (1814–1849), Spóner Tivadarné; *Sándor* (1818–1855), felesége Breuer Mária, fia *ifj. Sándor* (1855–1861).

Öcsém, *Tony*¹³ 17 éves korában belépett a 22-es „Fitzgerald” huszárregimentbe mint kadét, ez a nagybátyám brigádjához tartozott, nála tartózkodott Grodekben Lemberg-nél addig, ameddig kinevezték hadnagynak. 15 szolgálati év után a legnagyobb békeidőben kilépett, átvette birtokrészét Ábrahámfalván, utána egy olaszországi utazást tett, miután az a szerencsétlenség érte, hogy leégett. Még ugyanabban az évben nőül vette Spóner Lujza unokatestvérünket.

Az 1848-9. évek Tony öcsém, mint volt százados ügyességét is próbára tették. Mint a nemzeti gárda kapitánya először Árva majd Kassa ellen vonult, majd intézte a lovak felvásárlását (a nemzetőrség számára). Végül mint őrnagy egy csapat szepesi vadászt vezetett Margitfalvára, ahol egy híd védelmének volt a parancsnoka. A hídfőállást sikeresen megvédte, dacára a császáriak golyózáporának, és saját csapatának gyakorlatlansága ellenére. A világosi fegyverletétel után mint menekült bujdosott a Hegyalján, Bánátban és végül Poroszországban, de haza kellett jönnie, mert birtokát és vagyonát lefoglalták, és felesége gyermekeivel zaklatásoknak voltak kitéve. Alig hogy megjött, elvitték Kassára, majd Aradra, ahol a várban kihallgatták, golyó általi halálra ítélték, ezt kegyelemből 10 évi vasban töltendő várfogságra enyhítették, majd, amikor a leszerelt 22-es tisztek amnesztiát kaptak, 7 keserves hónap után visszakérült bánatos családjához.

Sándor, a legfiatalabb közöttünk, Selmezbányán a bányaakadémián tanult, majd néhány bányaigazgatóságot vállalt el, és a farkasfalvi apai örökség 1/3-án gazdálkodik. 1849-ben ő is mint a nemzeti gárda főhadnagya Kassa ellen vonult. Szerencsétlenségére felesége, Breuer Mária 1856-ban, fia, Sándor születésekor meghalt, aki 1861-ben hirtelen megbetegedett, és követte túl korán elhalt anyját.

Most jövök a saját élményeimhez.¹⁴ Farkasfalván magántanítók tanítottak engem és unokatestvéremnek Babette Badányi Doloviczenyinének, nálam 1 évvel idősebb fiát, Antalt. 3 év után, 1819-ben mindketten egy évre Rozsnyóra mentünk, később Késmárkra, ahol a jogot is elvégeztem. 1824-ben a kamarai fiscus von Holessnél voltam patvarista¹⁵ Tarczalon. Részt vettünk Szabolcs vármegye közgyűlésén Nagy-Kállón és a zemplénin Sátoraljaújhelyen. Sárospatakon néhányszor összejöttem az akkor fiatal ügyvéd Kossuth Lajossal a nagybátyjánál, Andrásnál.

1825-ben gr. Csáky Sándor főispánnal és Almássy alispánnal mint szepesi küldöttekkel elmentem Pozsonyba az országgyűlésre, ahol – néha közben Bécsbe átruccanva – 2 nagyon kellemes évet töltöttem. Arra is volt lehetőségem, hogy az ország leghíresebb embereivel, Széchenyi, Wesselényi, Károlyi, Nagypál és másokkal megismerkedjem. A gróf nagy házat vitt, és az említettek gyakran voltak meghívva. 1827-ben Badányi Józseffel Erdélybe utaztunk négyesfogaton, kis megállókkal, az országban mindenütt a birtokosok vagy egyházi méltóságok vendégszeretetét igénybe véve. A hetedik napon elérkeztünk egyik birtokára, Pókakeresztúrra. Megnéztük

¹³ Wieland Antal 1810. június 16-án született Késmárkon. 1845. október 25-én kötött házasságot Spóner Lujzával. Halálának helyét és időpontját nem ismerjük.

¹⁴ Wieland András 1807-ben született Farkasfalván, s ott halt meg 1881. február 12-én.

¹⁵ joggyakornok

Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Nagykárolyt, Brassót, a Vöröstorony-hágót. Meglátogattunk egy gróf Teleki birtokot Sáromberkét és Sárospatakot. Mindenütt nagyon szívesen fogadtak és egy Lázár gróf formálisan elrabolt.

1829-ben a jogászi gyakorlatot a királyi táblaülöknél, Szirmay Ádámnál befejezve, barátommal, Székely Sándorral Balatonfüredre és Tihanyba kirándultunk, a pesti tartozkodás nem volt ínyemre, ezért jónak láttam a diplomaátadás után hazatérni. 1830-ban a rossz zabmezőket elkezdtem befásítani fenyő és lucfenyővel, amit a további években folytattam. 1831-ben jó Atyám átadta nekem a nagybátyámtól ajándékozott udvart, épületekkel, amiket elkezdtem rendbehozni. 1835-ben szüleim Késmárkra költöztek, és nekem bérbe adták a birtokot.

1837. április 3-án eljegyeztem szeretett Aureliámat.¹⁶ Augusztus 2-án a lőcsei régi fatemplomban, amit számunkra külön fenyőágakkal és virággal feldíszítettek, mint utolsó pár, megeskettek. Másnap kísérve majdnem az összes vendéggel, kivéve György nagybátyámat (akit szolgálata Kassára szólított) Farkasfalvára mentünk, ahol drága Anyám fogadott.

1838-ban az ég megajándékozott egy kislánnyal, *Ilonával*, egy kedves, szép gyermekkel és semmi sem hiányzott a boldogságunkhoz. De már 1840-ben az a balszerencse ért, hogy elvesztettük himlőben, amiből nem gyógyult ki; bánatunkat el lehet képzelni.

1844-ben egy utazást tettünk feleségemmel, két sógornőmmel Gellyvel¹⁷ és Pollyval¹⁸ (Probstner Angelika és Apollónia), Görgey Gusztávval és nejével, Badányi Klementinnel. Glognitzig vasúttal, onnan postakocsival Gratz, Leibach-Ljubljana és Optzinán át Triestbe, innen gőzhajóval Velencébe, ahol néhány napig időztünk, megnéztük a látnivalókat és ragyogó estét töltöttünk a Szt. Márk téren, aztán Maestreből egy vetturinoval¹⁹ Pádva, Vicenza, Brescián át Milanóba, aztán a híres Certosa, később Mantua. A Garda-tó, majd a Comoi-tó és a Lago Maggiore, a boromeusi szigetet meglátogatva, Sandrio, Ortel, Innsbruck, Salzburg, Berchtesgaden, Ischl és Bécsen keresztül hazaértünk. Az utazás nagyon kellemes volt, több helyen ismerős tisztekkel találkoztunk.

1846-ban szept. 10-én feleségem fiúval ajándékozott meg, aki a keresztségben az *Arthur*²⁰ nevet kapta. Már nem volt más kívánságunk, mint hogy

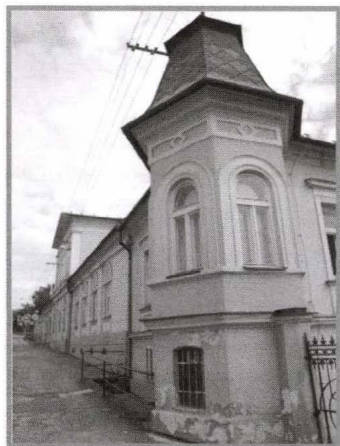
¹⁶ Probstner Aurélia Karolina 1819. ápr. 3-án született; apja id. Probstner András, anyja Fuchs Mária Karolina. W. András Lőcsén házasodtak össze 1837. aug. 21-én. Ekkor Andrást Szepes vármegye bíróságának ülnökeként említik.

¹⁷ Probstner Angéla Zsófia (1821–1852), Pfannschmiedt Rudolfné.

¹⁸ Probstner Apollónia (1826–1885).

¹⁹ bérkocsis idegenvezető.

²⁰ Wieland Artúr (1846–1921). Itt közölt gyermekkori képe Czuczog József festménye.

A lőcsei Probstner–Wieland-ház és a márkusfalvi kúria (a házsor jobb szélén)

a Mindenható testi és lelki egészségben élni engedje, és örülhessünk boldog házaságunknak.

Az 1848-9-es felkelésnél, legmélyebb meggyőződésemből a liberális párthoz húztam, résztvettem a megyei és választmányi gyűléseken, összeírtuk a Bizottmány²¹ megbízásából Máriássy Mihály bíróval a nemzeti gárdát a Hernád völgyében, ahol ugyanakkor a haza felszabadítására adományokat gyűjtöttünk. Sokat szenvedtünk a császáriak, oroszok, hurbanisták²² átvonulásaitól. A magyarokat mindig szeretettel fogadtuk.

1850-ben sikerült a Dobay-Bánó gazdaságot, mely határos az én immáron egyesített birtokommal, megszereznem, és már a következő évben egy ritka szép márciusban az előkert alapjait lerakni, a nagyon elhanyagolt épületeket rendbe hozni, a meddő földeket beerdősíteni és a földeket beosztani. 1852-61-ben a teleket Lőcsén töltöttük, abban a házban, amit a külvárosban, sógorom Adolftól²³ vásárolt major helyén, felépíttettem. Arthurt abban az időben házitánítók tanították, együtt öcsém Gyula nevű fiával,²⁴ aki 2 évvel volt nála fiatalabb. A tanítók között a legkiválóbb Carl Pack volt, aki 3 évre rá az iglói gimnáziumban vállalt tanári állást. 1858 áprilisában, Adolf-fal a Máriássy Ágost csódtömegből megvettem a Márkus-Csépfánfalvi birtokot, azokban a falvakban már boldogult apósom, Probstner András²⁵ megvett egy házat több épülettel, illetve 1/8 át az összes Máriássy erdőknek.

1860-ig, amióta a fiunk megszületett, teljesen elégedetten éltünk, nem volt más kívánságunk csak minden maradjon így. Amikor februárban szegény Rely egy csomót talált a mellén, és amikor ez gyorsan elkezdett nőni, tanácsért dr. Fleischerhez fordultunk. Nagy ijedtségünkre kijelentette, hogy műtét nélkül nem lehet gyógyulásra

²¹ Honvédelmi Bizottmány, a 48-49-es szabadságharc legfelső irányító szerve, elnöke Kossuth Lajos volt.

²² A szlovák légiók önkénteseinek megnevezése.

²³ Probstner Adolf (1816–1861).

²⁴ Wieland Gyula (1848–1887).

²⁵ 1758–1833.

gondolni. Most kétségbeesés és álmatlan éjszakák következtek. Elmentünk Pestre, Balassa dr. vigaszt és reményt nyújtott. A beteg időnként jókedvű volt, színházba mentünk, és ismerősöket látogattunk. Május 12-én megműtötték, még most is megborzadok, ha erre gondolok. Arthurral, Pollyval²⁶ és Kováts sógorral²⁷ vártunk egy melékszóban, egy negyedóra múlva kijött Balassa 3 asszisztenssel, a súlyos vérvesztés teljesen legyengítette szegényt. Pollyval felváltva virrasztottunk a szenvedővel. Jeges borogatásokat váltottunk éjjel, nappal. Csak 6 hét után mertünk rövid lassú sétakocsikázást tenni a közeli városi erdőben, teljesen le volt gyengülve.

Arthur a piarista gimnáziumot látogatta, tanult úszni és lovagolni, folytatta a francia nyelvtanulást. Július 8-án elindultunk hazafelé, vonattal Debrecenen át Tarcára, ahonnan hintóink hazavitték. Itt a kert virágaival felvidította a lábadozót, és az ágyások elrendezésével, átcsoportosításával foglalkozott.

1861. április 3-tól mindig betegebb lett, kerekesszéken kellett kivinni a kertbe. Ebben az időben szerencsétlen sógorom,²⁸ felesége Jantsó Zsófia²⁹ miatti viszályok következtében, feldúlt, az ürülethez közeli lelkiállapotban, Jakubjánban agyonlőtte régi bizalmas barátját, Máriássy Eduardot. Utána feladta magát a bíróságon, és az év szilveszter estéjén öngyilkos lett, agyonszúrta magát. Így végezte egy nagyon tehetséges, jóindulatú ember, nagy vagyona volt az oka, nem talált magának értelmes elfoglaltságot, amit a vadászat nem tudott pótolni. Nehogy még több bánatot okozunk szegény feleségemnek, amúgy is reménytelen állapotában, sikerült szegény bátyja súlyos sorsát előle eltitkolni.

Késő ősszel, amikor nem volt vendég, általában az üvegházban ültünk és a betegnek felváltva Babette,³⁰ Sándor és én felolvastunk. Nagy örömünk volt mindig szombaton, amikor Arthurt Késmárkról, ahol a gimnáziumba járt, hazahoztuk. Jött a tél, már nem tudta elhagyni a szobát, de az ágyat is csak percekre, december 2-án éjjel fél 12-kor a Felejtetetlen örökre elaludt.

Megszoktam a boldog otthont, ezért 2 év után elhatároztam, hogy újra megházasodom, választásom szerencsés volt, mert a különbség dacára Jóny Mária³¹ mindvégig hűséges, szeretetteljes feleségem volt, szerette a fiamat, menyemet és gyermekeiket, áldozatkésséggel, jóssággal viszonyult hozzájuk.

²⁶ Kováts Viktorné Probstner Apollónia.

²⁷ Kováts Viktor 1818–1878.

²⁸ Probstner Adolf

²⁹ Probstner Adolfné Jantsó Zsófia 1830–1869.

³⁰ Wieland Barbara (1799–1882), a szerző nővére Farkasfalván élt. Szülei nem egyeztek bele, hogy feleségül menjen Jan Chalupkához (1791–1871), aki 1814 és 1824 között a késmárki liceum igazgatója volt. Hajadon maradt, Farkasfalván élt, ott is van eltemetve. (Sírkövét lásd képünkön!)

³¹ Jamniki Jóny Mária 1834-ben született.

A katolikus egyház annyi akadályt gördített elénk, nem adva felmentést a harmadfokú rokonság miatt, hogy ezért Mária áttért az evangélikus hitre, hogy házasságot köthessünk. Az esküvő után sok barát és rokon kíséretében vonultunk Farkasfalvára.

Egy bécsi kirándulásról hazatérve, az év folyamán átvettem – hogy unokaöcsémet, Bánó Antalt zavarából kisegítsem – annak birtokát, Sassovát, de annyira megszerte volt, hogy évente egyszer-kétszer tudtam odajutni. Ilyenkor általában a feleségemmel utaztam, és ebből az alkalomból a sárosi rokonságot – Demétén Semsey sógort, Laczón és Zsalmányon Bánó unokaöcsémet – látogattuk meg. Tavasszal és ősszel kellemes változást hozott a Mádon töltött idő. A házat és szőlőhegyet a gr. Wolkenstein birtokaiból szereztem, el volt hanyagolva, de jó volt a fekvése.

1866-ban Mariával és Arthurral meglátogattuk a párizsi világkiállítást, Bécs, Berlin, Hamburg és Bruessellen át. A Hotel D’Espagne et Hongrie-ban szálltunk meg, ahol más magyarok között 30 év után, iskolatársamat, Lónyay Gábort láttam viszont, és azután soha többé. Kirándultunk Versaillesbe és St. Cloudba, megnéztük a számunkra érdekes dolgokat. Hazafelé útba ejtettük a következő helyeket: Lyon, Genf, Felső-Itália, Boromeusi-szigetek, Lago Maggiore, Lugano, Como, Milano, Verona, Vicenza, Velence, Triest.

Arthur már néhány évvel előbb volt Párizsban és Londonban, Desewffy Pállal és Bánó Györggyel. 1868-ban átadtam a fiamnak a Márkus-Csépanfalvi birtokot, mely az Oderbergi vasút és később az Erzherzog Albrecht u. Hochofen Gesellschaftsbahn által különböző előnyökhöz jutott.

Szegény Marie ebben az időben elkezdett betegeskedni, és miután Lubló- és Bártfafürdő nem segített, 1872-ben elutaztunk Würzburgba Prof. Kányoryhoz [?] aki elküldte a beteget 6 hétre Franzensbadba.³² Ott néhány hazánkbelivel találkoztunk, az Ujházyakkal, Perczelnével együtt Spóner Ödönnel. Ott lepett meg egy sürgöny Arthurtól, amiben bejelenti az eljegyzését Probstner Annával, hivatkozva egy korábbi levelére melyben beleegyezésemet kérte. Nagyon örültünk a választásának. Még egy évvel korábban, az ő ajánlatára, elcseréltük lakhelyeinket, ő megnagyobbította a farkasfalvi házat egy csinos hozzáépítéssel, és odavitte ifjú feleségét. 1873. október 17-én megszületett első unokám, Aladár.

Szegény Marie még kétszer volt Franzensbadban. Egyszer Semsey Herminnel, az unokahúgával, egyszer testvérével, Emiliával, télen mindig jobban volt. De 1877-ben súlyosan megbetegedve hónapokig élet és halál között lebegett, és most 3 év után állapota reménytelen, elvesztette életkedvét, állandóan sértett a hangulata, nagyon apatikus; az emlékezőtehetsége jó, az ítélőképessége zavartalan maradt.

³² Ma: Františkovy Lázně, csehországi fürdőhely elsősorban szívbetegék számára.

TOÓKOS GYULA

Olasz és orosz harcmezőkön

*Édesapám, Toókos Gyula 1915. július 23-án, az orosz fronton Czertovicénél, a Bug folyó közelében térdlővést szenvedett. Több súlyos műtét és kezelés után 10 hónap elteltével már bottal járni tudott. 1916. március 1-jén vezérkari századosként jelentkezett Budapesten, a vezérkari osztályon gróf Csáky Károly ezredesnél irodai szolgálatra. De nem bírt sokáig a négy fal között dolgozni, kérte, hogy a harctérre mehessen. Naplójában sok ütközetet írt le, katonai pontossággal. Ezek közül most két kis részletet idézek. A forrás: *Sepsibacsoni vitéz Toókos Gyula tábornok (1883-1958) naplója*.*

Hála az Úrnak, hogy édesapámat sok veszély és nyomorúság között megőrizte. Még több csatában is részt vett, de a legfájdalmasabb az volt, amikor szűkebb hazáját, Erdélyt kellett védenie az 1916-os betöréssel szemben a maroshévízi ütközetben, majd 1918-ban a székely hadosztály kötelékében. Sajnos naplóját nem tudta már befejezni, mert Isten – kissé váratlanul – hazaszólitotta megfáradt szolgálóját. Testvérem, Asztalos Zoltánné Toókos Ildikó írta le a későbbi eseményeket: „Azokkal időzőm, akik másszor voltak”, 1999.

BOJTORNÉ TOÓKOS UZONKA

Doberdó szikláin

Bevonulásomat jelentettem a Honvédelmi Minisztérium Vezérkari Osztályán, és kértem beosztásomat bármely harctéri alakulathoz Doberdóra. Csáky ezredes ijedt arcából azt olvastam ki, hogy bolondnak tart. Meg is kérdezte: „Mi jutott eszedbe? Doberdóra menni? Harctereink poklába? Hisz ott nincs is lovasság.” Azt válaszoltam, hogy nem bánom én, akármilyen van ott, eddig is voltam már gyalogságnál, most újra elmegyek, csak Oroszországba ne. Csáky kérdezte: „Miért irtózol az orosz harctértől és miért nem a Doberdótól?” Én indokul az ottani ázsiai állapotokat, sok piszkot, tetvet és főleg azt hoztam fel, hogy nézni sem bírom már a sarat, amelyben ember, állat térdig gázol és fekszik, sőt a szekeres és ágyús lovak szívburok-repedéssel esnek össze még kövezett úton is. Csáky barátságosan azt mondta: „Aludjál még kettőt erre a dologra, aztán holnapután újra beszélünk.” Két nap múlva ismét kértem Doberdóra való ki-

küldésemet. Csáky szándékamat látva, válaszolta: „Hát jó, de én mosom kezeimet éretted. Most éppen megüresedett a 16. honvéd hegyidandár vezérkari főnöki állása, oda osztalak be. Isten veled!” Én megnyugodva távoztam, hogy ezután sármentes sziklákon fogok sétálni, és hogy az orosz sártenger helyett az Adria csillogó tükrében gyönyörködhetem. Elbúcsúztam a kórháztól, és három huszárommal, négy lovammal vonatra szállva 1916. május 8-án már a Doberdó fennsíkján voltunk.

Dandárparancsnokom a nagy tudású, éles eszű és hőslélkű Bernátsky Kornél vezérkari ezredes volt. Barátságosan fogadott, bár érezni véltem, hogy szúrós szemeivel nem minden szkepszis nélkül nézi bennem a huszárt... Most talán még Csanádynál is keményebb katonával kerültem össze, ezért igyekeztem utolérni őt legalább a vitézségben, alaposágban, szorgalomban. Amint a helyzetről tájékozódva a saját és ellenséges állásokat térképembe berajzoltam, még aznap délután kilovagoltam a balszárnnyunk mögött lévő magas hegyre, ahonnan jó kilátást reméltem messze vidékre. Azért lóháton, mert a sebesült térdem nem bírta a hegymászást, még bottal jártam. Mikor már vagy 2 km-t lovagoltam, egy bakával találkoztam, aki figyelmeztetett egy pontra, hogy azon ne menjek át, mert be van löve az olasz tüzéség által, és még az egyes emberre is lőnek. Én megköszöntem a figyelmeztetést, és szóltam a huszáromnak: „Attól a bokortól a romházakig vágját, utánam!” Jó, hogy szólt a baka, de jó hogy vágásban mentünk át a veszélyes ponton, mert mire a házak takarásába értünk, robbant mögöttünk 20 lépésre nyolc gránát! Most már óvatosabban lovagoltam tovább, mindig takarást keresve a Monte Sanct Michéle felé, amit a bakák Haláldombnak hívtak, mert az olasz onnan irányította reánk a legtöbb ágyútűzet, és annak birtokbavételéért folyt a legtöbb magyar vér. A kiszemelt magaslat lábához érve a lovamat lent hagytam, és gyalog, magam mentem fel, hogy általános tájékozást szerezzek. Felejtethetetlen volt az a kép, ami a szikláról elélem tárult. Bár ezt a vidéket békében bejártam, mégis elragadtatással néztem le a magaslatról... Délnyugatra tőlem az Adria-tenger zöldeskék vize csillogott, amelynek északnyugati lagúnás partja fölött húzódó szürkés köd csak néha engedte távcsővel látni a 110 km-re fekvő Velence tornyait is.

Parancsnokságomhoz visszatérve kérdeztem a tisztjeimet, hogy e harctéren mindig ilyen nagy csend van-e. Azt felelték, igen, mert a dígók (olasz katonák) nappal alusznak, csak éjjel lövöldöznek, vagy ha általános támadásra (Isonzó csata) indulnak (átlag két hónaponként), vagy ha mi támadunk. Nemsokára lement a nap, és – bár még sokáig világosság volt – itt-ott puskalövések hallatszottak, amelyeket az egész olasz vonalon végig mind sűrűbbé váló puska- és géppuskaropogás követett. Mire besötétedett, oly pokoli lövöldözés lett, amihez hasonlót az orosz fronton egyévi otlétem alatt a legnagyobb ütközetben sem éltem át. Vezérkari tiszttem, Czakó százados megnyugtatóan, hogy ez itt nem jelent semmit, csak azt, hogy félnek a mi éjszakai támadásainktól... Később arra a meggyőződésre jutottam, hogy nemcsak az olaszok féltékenysége váltja ki a rettentő lőszerpazarlást, de benne számításuk is van. Ugyanis Doberdónak az a középső része, ahol a dandárom állott (San Martino, Doberdo és Polazzo falvaktól keletre) egy szikla fennsík, amelyen felfelé csak 8-10 méteres, lefelé azonban 15-20 méteres szintkülönbségek vannak. Az utóbbiak krátterszerű mélyedé-

sek, amit ott dolinának, magyarul debrőnek hívunk. Ezen a fennsíkon kellett nekünk minden éjjel málhásállatokon előreszállítanunk a csapatok lőszer, élelem, ivóvíz szükségletét stb. és hátraszállítani a sebesültjeinket... Volt rá eset, hogy 30-40 ember és 20-30 ló sebesült meg a dandárszállítók közül egy éjszaka.

Pár nap múlva nekünk kell felváltani a 19. honvéd hegyidandárt, ezért jelentettem Bernátsky ezredesnek, kimegyek az I. vonalba, hogy azt végigszemléljem.

A beosztott tisztek nagyon óvtak fényes nappal ilyen veszélyes úttól, de én csak elindultam gyalog, egyedül bottal és pisztollyal. Az állásaink mögött, az azzal párhuzamosan haladó Vallone völgyén minden baj nélkül átjutottam, ahol több tiszt figyelmeztetett, hogy a vezérkari sapkát cseréljem fel bakasapkával, mert az olasz tüzéség szitává lő. Alig haladtam a fennsíkon tovább 100 métert, mikor közeledő ágyúgolyók sivítását hallottam. Szerencsémre két méterrel előttem volt egy 2 méter mély 10 méter átmérőjű kis debrő. Csak annyi időm volt, hogy oda beugorva, annak meredek fala alá dobjam magam. Abban a pillanatban már robbant is a fejem fölött 8 srapel, de a meredek sziklafal jó védelmet nyújtott. A repeszdarabok és töltelékgyolyók tőlem 4 méterre és azon túl a debrő túlsó falába vágódtak. Ezt még másik 8 srapel követte. Ekkor negyedórát fekve maradtam, majd kikukucsáltam, hogy melyik sziklafedezékig tudnék még elfutni, hogy így jussak ki az első vonalba. Megláttam, hogy kb. 50 lépésnyire valami fal formájú, zezugos kőrakás húzódik az állások felé. A mi katonáink rakták össze, hogy annak védelme alatt tudjanak hátravinni jelentéseket vagy előrevinni parancsot. Ezek által takarva végre kijutottam a legelső vonalak egy emelkedésén átvezető részébe, de ott egy lelket sem találtam. A lövészárokban balra indulva megkerestem a csapatot.

Alig húzódtam le a dombról vagy 20 lépésnyire, mikor 100 lépéssel odébb heves kézigránát- és géppuskatűz kezdődött, ugyanakkor a Monte St. Michele felől az állásainkat „hosszantozó” ágyú s aknavető pergőtűz csapott le az általam elhagyott emelkedésre és rajtam túl a harcban állt csapatunkra. Az egész heves csetepaté csak negyedóráig tartott. Akkor tovább indultam katonáink után. Az első ember, akivel találkoztam, egy tót származású tizedes volt, aki egész testében remegve kis könyvéből imádkozott. Egy-két percig megilletődve néztem, de látva, hogy reám se hederít, felülkerekedett bennem a katona és rászóltam: „Fiam, talán észrevennél engem?” Ő azonban ahelyett, hogy tisztelgett és jelentkezett volna, mutató ujjával intett és 2-3-szor is rám piszegett. Én erre mérgesen rászóltam: „Az ebadtát...” De nem tudtam befejezni a mondatot, mert ő földre vágta magát, engem is lerántott egy kicsit magához, és abban a pillanatban két géppuska, néhány távcsöves puska és 25-30 kézigránát pattogott a lőrést fedő páncélokra és a lövészárkot lefedő sodronyhálón. Ha nem láttam volna, hogy a baka halkan imádkozik – azok után, ahogy velem szemben viselkedett – azt kellett volna hinnem, hogy elmezavarba vagy önkívületbe esett az átélt izgalmaktól. Most azonban úgy érzem, hogy abban a tizedesben láttam életemben először igazán és mély hittel imádkozó embert, aki lélekben annyira elmélyült Jézus Krisztusban, hogy testi szemei elhomályosodtak, és nem is érzékelték a hozzá közeledő feljebbvalót. Az első halk megszólításomra már ébredezett a „trans” állapotból,

mert pissegett, és az ujjával intett, de Krisztustól elszakadni csak az imádság végén és azzal egyidejű rákiáltásomra tudott.

Mikor már az olaszok elcsendesedtek, halkán megkérdeztem a tizedest, mi történt itt. Elmondta, hogy ezelőtt egy órával parancs jött (mialatt én kisántikáltam az állásokig), hogy az ő zászlóaljuk alakítson önként jelentkezőkből egy erős rohamjárőrt, mely meglepetésszerűen törjön be az olasz első vonalba, és ejtsen foglyokat. A tizedes lett a 15 főnyi járőr parancsnoka. A járőr puskalövés nélkül indult rohamra sok kézigránáttal, de alig hogy az első spanyollosas-akadálysort áttörték, a szemben levő állásból heves puskák és géppuskatűz fogadta őket, és a St. Michelről oldalozó ágyú pergőtűz tette lehetetlenné az előrejutást. Két halottunk és öt sebesültünk volt a vállalkozás ára. Ezután már illedelmesen mondta el a tizedes, hogy itt még suttyogva sem lehet beszélni, mert az ellenség csak 18 lépésnyire van tőlünk, és amint beszédet hall, golyó és kézigránátzáport bocsát reánk: márpedig az első vonalban távcsöves puskával felszerelt mesterlövészeik vannak páncéllapok mögé bújtatva. Nem akartam elhinni, hogy ily közel van az ellenség. Egy lőrészhez akartam menni, hogy átnézhessenek, de a tizedes újra intett az ujjával, hogy nem lehet. Aztán odasúgta: „Tessék idejönni, itt nekünk is van egy figyelő páncélunk, de csak egy pillanatig tessék belenézni a nézőlyukba, mert a távcsövesek folyton figyelnek, s ha a szemünket meglátják a nézőkében, rögtön lőnek és találnak is.” Azért csak kinéztem a lyukon és rögtön puskagolyó csattant a páncélon, s mire félrehúzódtam, a második már a nézőnyílás szélén szikrázott. Ezután megköszöntem a tizedesnek, hogy vigyázott reám, és 20 korona jutalmat adtam neki...

A pihenőben elgondolkoztam a tót tizedes esetén. Kialakult bennem a „becsületből bátor harcos” típusa, amelyik nem beszerezve megy neki vakmerően az ellenségnek, hanem – ha mégúgy reszket is – önként megy a halálba, vagy tart ki a helyén, mert becsülete nagyobb a félelménél, és legyőzi azt... Miután így már az első napon megismertem a hírhedt Doberdó lélektanát, visszafelé óvatosabban mentem a pihenőhelyünkre, ahol gratuláltak az első próbához, és hogy nem maradtam fekvé a két pergőtűz között.

Néhány nap múlva mi váltottuk fel a 19. hegyidandárt. Bernátsky nem szerette harcálláspontját a csapatoktól távol tartani, mert ha harc közben ellőtték volna a telefonhuzalainkat, a vezetés hosszú időn át lehetetlenné vált volna. Sokszor oda sem jutott a küldöncök megsebesülése miatt. Ezért mi a zászlóalj- és századparancsnokok vonala között foglaltunk el egy 100 méter széles és 20 méter mély kerek debrőt, melynek egyik falához deszka kabinok voltak építve eső és szél ellen. A sziklafal védett ugyan a puskák lövése ellen, de az oldalról közeledő és messziről nagy beesési szögből jött lövések egy-két kabinon is áthaladtak. Éppen így védhetetlenek voltunk a debrő fölött vagy annak fenekén robbanó tűzérési lövedékekkel szemben is. Ezt mindjárt az első este megtapasztaltuk, mikor érkezett s egyben irodakabinunkban a másnapi parancsot Kemény Béla főhadnagynak diktáltam. Egy puskagolyó a deszkafalat áttűtve, összedugott fejünk között olyan éles csattanást hallatott, hogy mindketten azt hittük, fejsérülésünk lehet, pedig a golyó a kettőnk közt fekvő parancsiratot, a kézben tartott ceruzámtól egy centiméterre csapódott le és gurulatot kapva a szemben ülő századpa-

rancsnok karja mellett a második deszkafalat is átütötte. Ez kicsi dolog, de én az Úr Isten csodatételét láttam benne.

Június végén kaptunk parancsot, hogy a 16. és 19. honvéd hegyi dandárokat éjjel vonjuk ki az állásokból és menjünk hátra Sanct Peterre, ahol vonatra rakodunk be. Laibachon át a Száva forrásvidékén és Villachon át a Dráva völgyében, annak forrásánál fekvő Tolbachon... majd Bozenen át a fenségesen szép Etsch (Adige) völgyében Trientbe, Déltirol olasz lakosságú fővárosába. Itt már tisztában voltunk azzal, hogy mily nagyszabású támadás végrehajtásának lehetünk mi is részesei. Ez a támadás lesz hivatva eldönteni azt a vetélkedést is, amely a mi hadseregünk vezérkarának főnöke, Hötzendorf Conrad és az olasz vezérkar főnöke, Cadorna között egyénileg is folyhatott. E két szellemi és katonai nagyság ugyanis együtt végezte a bécsújhelyi katonai akadémiát, és hol az egyik, hol a másik volt az évfolyam első tanulója, tehát vetélytársak voltak. Akkor még Cadorna osztrák állampolgár volt. A Hadiakadémiát is együtt végezték Bécsben, és csak azután fordított hátat Ausztriának. Hötzendorf Conrad terve az volt, hogy a még rendelkezésre álló nagyobb erőket a Trient körüli erődjeink védelme alatt gyülekezteti támadásra. Annak fő iránya az Assiagói fennsíkra Vicenzán át Pádvia lett volna, amelynek sikere esetén Vincenza és Velence között az olasz hadsereg keleti kétharmad része teljesen bekerítve lett volna.

1916. július 2-án kirakodtunk a vagonokból. Bakáink örvendeztek, hogy most már mozgó harcban adhatják vissza a „digóknak” a kölcsönt a doberdói két és fél éves szenvedésért. Négy napi harcmentséget kaptunk, hogy katonáink a hegymászást gyakorolhassák, és azután a július 8 körül meginduló általános támadásban mi is részt vehessünk. Sajnos erre már nem kerülhetett sor! Cadorna ugyanis a trentinói olasz lakosságtól és repülőitől idejében értesült a mi nagy csapatszállításainkról az Etsch völgyében, és sürgős segítséget kért az Antant-hatalmaktól, amit meg is kapott abban a nagyméretű orosz támadásban, amely „Lucki áttörés” néven lett nevezetessé a hadtörténelemben. Ott ugyanis a Rokitno-mocsaraktól délre Rovno, Dubno és Luck várháromszögéből oly hatalmas erővel tört nyugat felé az orosz hadsereg, hogy a mi vonalunkat áttörve a neki még meglévő nagy lovas tömegeivel oldalba és hátba támadta a visszavonuló csapatainkat, rengeteget lekasabolva és még többet foglyul ejtve. Ez alkalommal 10 nap alatt negyedmillió emberünk veszett el, ami miatt oly széles rés keletkezett a fronton, hogy annak betöltésére a Trentinóban még harcban nem álló csapatokat kellett a több mint 2000 km távolságra szállítani. Így egyelőre Cadorna javára dőlt el a vetélkedés, és Conrádnak el kellett halasztania a kölcsön visszafizetését. Mi pedig visszagyalogoltunk Trientbe, hogy vonatba ülve nekivágjunk a hatalmas útnak Volhynába..., hogy az előretört orosz hadsereget oldaltámadásunkkal visszavonulásra, de legalábbis megállásra bírjuk. Július 8-án kezdtük el kis erőnkkel az ellentámadást.

Doberdóról nem sok élményem van, mert nem egész két hónapot töltöttem ott és pedig két „Isonzó-csata” közti időben, amikor csak kisebb rajtaütések és szokássá vált csatározások voltak. De az ottani helyzet jellemzésére el kell még mondanom, hogy az olasz csapatok létszáma ott legalább kétszer, a gépeik száma négyszer is nagyobb volt a miénknél. A kb. 25 km széles Doberdó fennsíkra 2500 olasz ágyú és

még több aknavető szórta tűzét. Repülőgépeik is fölényben voltak a mieinkhez képest. Mikor az olaszok 1915. május végén harcba léptek ellenünk, mi már 10 hónapon át áldoztuk fel Szerbiában és Galiciában tisztjeinket és tényleges legénységünknek színe-javát. Az olaszok tartalékai a fennsík nyugati lábánál, annak meredek falai által is védve, közel voltak tarthatók az elől lévő vonalaikhoz gyors segítségül. Az első vonalbelieket is a híres kőművészeik által készített kavernák védték. Jellemző volt az olaszokra, hogy ha nagy támadásaik esetén a tűzérőségük úgy szétlőtte az első vonalunkat, hogy már nem maradt benne harcképes ember, akkor ők nagy diadallal rontottak előre, de az első kis tartalék századunk megjelenésére megadták magukat. Röviddel az én Doberdóra érkezésem előtt zajlott le az – azt hiszem a negyedik – „Isonzó-csata”, amely előtt az én dandárom 5000 emberrel ment állásba, és 3 napos éjjel-nappali ütközet után 350 embere maradt, de az állását visszafoglalta. Csata közben az egyik olasz zászlóalj a dandárparancsnokság debrőjéig jutott. Miután ott senkit sem láttak, a debrő tetején pedig igen sok golyó fűtyült, kezdtek leereszkedni a dolinába. Mikor ezt a kabinban lévő Bernátsky ezredes észrevette, „rajta” kiáltással a dandártörzs összes személyzetével (12 fő) rájuk rontott. A meglepett olaszok (560 fő) lövés nélkül megadták magukat.

A „Lucki betörés”

Doberdó mellől 1916. július 4-én indultunk és négynapos vonatozással Wien, Krakow, Lembergen át érkeztünk Kamionka Strumilosva végállomásra. Onnan gyalogmenetben vonultunk Gorochow, Kovelj irányába, hogy a lengyel Bugig előretört orosz hadsereget oldaltámadásunkkal visszavonulásra, de legalábbis megállásra bírjuk. Július 8-án kezdtük el kis erőnkkel az ellentámadást. Három nap és három éjjel tartó nehéz csatában sikerült az ellenség oldalát benyomva Gorochowtól nyugatra, majdnem Szvinyuchig előrejutnunk. Ott egy dombsor előtt erős állásokra bukkantunk, melyeket egy az éjjel beérkezett új orosz hadtest szállott meg. 11-én több véres rohalmot indítottunk a túlerős ellenségre. Repülőink Luck várától keletre is igen nagy ellenséges erők gyülekezését jelentették, ezért az én 16. honvéd hegyidandáromat este kivonták a rajvonalból, és Gorochowon át Luck ellen rendelték. Az eddig önálló zászlóaljainkat ezredkötelékbe egyesítettük a székesfehérvári 17. és a budapesti 29. ezredbe. Az előbbihez Krausz alezredest, az utóbbihoz Szabó Béla ezredest osztották be. Szabó Béla bejelentette, hogy ő nem ért a gyalogharcászathoz. A rendkívül erélyes Bernátsky ezredes a Krausztól sem volt elragadtatva, mégis mikor július 14-én megjött a régen várt szabadság engedélye, a dandárparancsnokságot Krausz alezredesnek adta át. Egyidejűleg négy szemközt meghagyta Krausznak, hogy ő csak az ezrede ügyeit lássa el, a dandár vezetéséért engem (Toókost) tett továbbra is felelőssé. Doberdón együtt szolgáltunk. Elég, ha Krausz minden nap bemegy a parancsnoksághoz aláírni az aktákat és a másnap általam megírt harci intézkedést stb. Négy szemközt velem is közölte ezeket Bernátsky, megtoldva ezzel: „A parancsnok te vagy, amíg visszajövök”. Én igyekeztem is e nagy megtiszteltetésnek legjobb tudásommal eleget tenni.

12-én és 13-án harcolva előreküzdöttük magunkat Luck várától dél-nyugatra 18 km-re, ahol a Strij folyó és a baloldali mellékfolyójának mocsaras völgyei közötti

dombon erős orosz hídfőállásba ütköztünk. 14-én és 15-én már csak 50 lépés választott el az ellenségtől. Nappal minden kidugott fej, puska vagy géppuska golyót kapott. A jobb szomszédunk egy bosnyák ezred, a bal szomszédunk egy cseh dragonyos ezred volt (gyalogosok). Előttünk járhatatlan mocsaras völgy feküdt, ezért a csapatok nem mentek le a szűnyogos helyre, hanem a 800 lépéssel hátrább fekvő dombokat szállták meg. Kértem őket telefonon, hogy legalább az első vonalukat tolják előre a mocsárig, mert hiába van a dombról nappal jó kilövésűk, onnan éjjel nem tudják tűzzel uralni a mocsarat, és így az ellenség módot találhat arra, hogy azon valamiképpen átkeljen. Sem a cseh ezred, sem a bosnyák nem ment le a mocsár széléig. (Jobban féltek a szűnyogoktól, mint az oroszoktól.) Július 14-én már érezhető volt, hogy az ellenség erősítést kapott.

15-én a nehéz tüzérség erősen lőtte az én dandárom vonalát. Parancsot kaptunk, hogy éjjel törjünk be az oroszok vonalába, hogy foglyokat ejtve megtudhassuk, mekkora és mely ellenséges csapatok érkeztek ide és honnan. Hogy a támadási parancsot helyesen adhassam ki, azonnal kimentem a dombon legelőretoltabb állásunkba, ahonnan a két szomszéd csapat s részben az ellenség helyzetét is áttekinthettem. A teljesen nyílt terepen nappal a futóárkokon lehetett megközelíteni az első vonalunkat. Kovács János százados, zászlóaljparancsnok, volt ludovikás bajtársam vezetett ki egy futóárkon az első vonalba. 50-60 lépés után már az alacsony árokban felegyenesedtem, de abban a pillanatban Kovács százados nyakamnál fogva oly erővel és meglepően rántott le, hogy térdre estem az árokban. Még mielőtt a tiszteletlennek látszó cselekedet felől kérdezhettem volna, srapnel robban az árokparton, melynek repeszdarabjai és több száz tölteléggolyója a fejünk fölött átrepülve lekaszált a rozsvetést. Akkor Kovács Jánosnak tulajdonítottam az életmentést, de ma már tudom, hogy ő csak eszköz volt, akit az én Megváltó Jézusom rendelt védelmemre.

10 perc múlva felérkezve a dombon lévő állásunkba, az az ötletem támadt, hogy a már nyolc napos nehéz csatában kimerült legénységre frissítően fog hatni, ha a vezérkari tiszt is szembenéz az 50 lépésre fekvő ellenséggel. Miután Kovács János figyelmeztetett, hogy itt ki ne dugjam a fejemet, én mégis felelőtlenül hirtelen felültem a lövészárkok hátsó párkányára, hogy áttekintsem az ellenséges vonalat. Az Úr Jézus itt is Jánost használta fel életem megmentőjéül, aki most már lábamnál fogva rántott le az árokba. Abban a pillanatban négy géppuska és több száz puska vette negyedórás tűz alá a lövészárkunk e pontját. E rövid körületekintésből és tapasztalatokból láttam, hogy itt előretörniünk csak tüzérségi előkészítés után és legalább 4 gyalog dandárnyi gyalogsággal lehetne. Ezért a harcállásomra visszatérve csak egy önként jelentkezőkből összeállított szakaszt rendeltem a pontosan éjfélkor megkezdődő támadásra, illetve foglyok szerzésére. A rajtaütésünk meg is kezdődött, de oly hatalmas tűz fogadta embereinket, hogy a hatszoros drótakadályt átvágni nem tudták, és foglyok nélkül tértek vissza árkaikba. Közben az erős ellenséges tüzérség a tartalékainkat és a futóárkainkat lőtte. A második rajtaütésünk is sikertelen maradt. Ezután az ellenség – látva, hogy gyengék vagyunk – maga ment át ellentámadásba, és pedig háromszor. Minden támadást simán visszavertünk. Ez alatt mindkét fél tüzérsége a harcvonalak közelsége miatt

a hátsó tereprészt lőtte szüntelen, amihez hatalmas égi háború is járult. Mire a gyalogsági tűz alábbhagyott, július 16-án reggel 3 óra lett. Ekkor telefonon megkérdeztem rendre az összes zászlóaljparancsnokot, hogy állnak. Mindegyik azt jelentette, hogy nincs semmi baj, mindhárom támadást visszaverték. Előttünk csend van.

Lefeküdtem a kis parasztházban, és elmondtam a szokásos esti imámat. Alighogy befejeztem, a sötét pitvarból egy erős hang kiáltott be: „Kapitány úr! Tessék menekülni, itt vannak az oroszok!” Erős indulatba jöttem, mivel még öt perc sem telt el, hogy minden zászlóaljjal beszéltem. A hírt lehetetlennek tartottam, és ezt kérdeztem: „Ki az a marha?” Az illető felelt: „Itt Prósz százados beszél.” Én feleltem: „Bocsáss meg kérlek, de érthetetlen előttem az eset.” Prósz felelt: „Tessék azonnal menekülni, mert már a szomszéd házban gyilkolják az ezredparancsnokságot.” Ekkor se tudtam elhinni a hírt, mert ha át is törték volna az arcvonalunkat az oroszok, gyalog nem tehettek meg öt perc alatt egy kilométert Kolonie Szplinig, a dandárparancsnokságig. Ezért egy hálóingben kimentem a pitvarba, és telefonon felhívtam összes zászlóaljparancsnokainkat, de már egy sem jelentkezett. Erős puskaropogás verte fel a kis falut. Én kiléptem a tornácra, és hallottam, amint a szemben lévő házban a 29. ezredparancsnokságot hurrázzák az oroszok. A falu elől lévő része hurrával és magyar jajgatással lett tele. Pillanatok alatt felöltöztem, és felriasztottam a dandártörzs távírószázadát, a lovasított dalmát lövésszázadot és az 50 főnyi tábori csendőrsztagot, hogy amíg valamelyik alakulathoz hozzájuthatok, ezekkel tartsam fel az ellenséget. Sajnos ez már nem volt lehetséges. Mikor a szobámból az udvarra léptem, az oroszok az utcáról az ablakon át lőttek utánam, de csak az asztalon égve felejtett gyertyát lőtték le. Ekkor a tisztiszolgám – a Pozsony megyei Bednárik Alfonz – beugrott a sötét szobába, hogy kihozza hátizsákomat. Az oroszok az ablakon másztak be és lerántották Alfonzról a panyókára vetett mentéjét, de ő utánam ugrott az udvarra.

A parancsnokság egész körzetét támadták. Elfogták a törzs összes kocsiját, befogás, nyergelés közben az 50 tábori csendőrt és sok dalmát lovas lövészt stb. Kelemen Károly és Miskolczi József loápoló huszáraimnak s nekem is csak úgy sikerült a négy hátsólovammal kiugrani a gyűrűből, hogy amíg az oroszok a parancsnokság bor- és rumkészletét nyakalták, elkészültünk a nyergeléssel, és a hajnali derengésben átugratunk a magas sövénykerítésen egy gyümölcsösbe. Ott egy percre megálltam, hogy a Kaland nevű derék versenylovamra feltegyék a karomon kihozott kantárt, és ezalatt odakiáltam a még élő embereimnek, hogy mindenki gyülekezzék gyorsan a falu hátsó kijáratánál levő buckán körülöttem. A buckára érve a huszáraimat és lovaimat hátraküldöttem a hadosztály parancsnokságához, és pár percre magam vártam a visszavonuló csapatainkra, de csak Treó Gyula huszár- és Kemény Béla tűzér főhadnagy – parancsőrtszjtjeim – érkeztek oda. Ezeket azonnal kiküldtem jobbra előre és balra előre azzal a paranccsal, hogy az esetleg visszavonuló zászlóaljainkat tartóztassák fel, és a buckasoron állítsák fel, én a középben teszem azt. Kb. 3 perc múlva Treó főhadnagy jobbról vágatva jött vissza, és jelentette, hogy sehol egyetlen emberünk nem látható, ellenben a jobb oldalunkban, sőt a hátunkban is már 100 lépésnyire orosz gyalogság nyomul előre. Erre magam lovagoltam a hátunkban jelzett ellenségről meggyőződni,

mert hihetetlennek tűnt előttem. Alig lovagoltam 50 lépést, mikor a magas rozsvetésben 50-60 orossal találtam magam szemben. Pisztolyomból két lövést adtam le rájuk, és visszafordultam a dombra. Az oroszok úgy meglepődtek a pisztolyomtól, hogy csak a visszafordulásom után kezdtek hurrázni és lövöldözni eredménytelenül. Eközben a dombra érkezett a dalmát lovas lövész századom egy töredéke, kb. 45 lovas. [...]

Kemény főhadnagyot is láttam lóháton, lépésben bandukolni. Sietve küldtem elébe Treót, hogy mi van a csapatainkkal és vele. Kemény se találta sehol egy honvéddünket sem. Lovát kilőtték, ő is sebet kapott a lábán, ezért ült a trombitás lovára... Pfungen főhadnagyot kerestem, hogy teljesíti-e a parancsot. Ő annyira megrémült a parancstól és az oroszoktól, hogy az erdő szélénél hátra kanyarodott és eltűnt. (Három nap múlva a betegszállító vonat Graz felé vitte.) Egy segítségünkre küldött század főhadnagya cseh katonáival is hátrafelé indultak, nem teljesítve a parancsot. Azt mondta, nekik összesen 80 töltenyük volt, azt kilőtték és az árkász század libasorban balra, hátra elvonult. Közben az oroszok elérték az árkászok elhagyott vonalát, nem lőttek utánuk, hanem egyenesen reánk rontottak. Én „feküdj, gyors tűz”-et vezényeltem, amivel sikerült az oroszokat visszaverni. Eközben megvirradt, és kiderült az ég, úgy hogy a dombról messzire el lehetett látni. Ebben a nagy térségben, a honvéd hegyidandár helyén, már 5-6 soros rajvonalakban özönlött előre az orosz gyalogság. A dombról nem láhattuk, mi történik az erdőben, ezért hátrább húzódtam ahol nem volt már mögöttem a gyanús erdő. Észrevettem, hogy Ulgowkából fedeles szekérszlop vágatva megy Szklin felé. Mivel a dalmátjaimmal nem tudtam beszélni, csak ennyit mondtam az egyik lovasnak: „Vigyis trén? Nye dobre richtung, tam ruszki. Zurück trén. Rozumis?” Ő felelte: „rozumim”. A dalmát elvágatott arra, és mikor már 150 lépésre volt, hirtelen visszafordult. Érthetetlen volt az egész, már azon gondolkoztam, hogy álmodom. A visszaérkező lovas jelentette: „Herr Rittmeister, ruszki trén, ruszki trén.” Éjfélkor még a saját hadosztály parancsnokságunk Ulgowkáról adta a parancsokat, és reggel 4 órakor már orosz szekérszlop menekül vissza a balszárnyam mögött lévő faluból. Hol lehet akkor az én hadosztályom másik fele? Hol történt itt a hiba? Nálam-é, vagy a szomszédoknál? Hogy számolok én el a kitűnő Bernátsky ezredesnek a reám bízott dandárról? Stb. Ilyen kérdések izgatták agyamat, miközben a Szklin felől támadó két orosz zászlóalj két újabb rohamára indult ellenünk. Mindkettőt visszavertük. Ekkor a tisztekhez és a közelálló legénységhez rövid beszédet intéztem. Azt mondtam, hogy az ellenségnek sikerült jobbról, balról áttörni a vonalunkon. A mi kötelességünk őket bármi áron feltartóztatni, hogy a 120 ágyúnk és a hadosztály egész szekérszlopa visszavonulhasson a mögöttünk fekvő Lyuga folyó déli partjára (5-600 méter széles mocsár). Több visszavonulás nincs, csak kitartás, vagy becsülettel meghalás. Alig, hogy kimondtam ezt, balról hátulról egy újabb orosz zászlóalj vett tűz alá minket, és egy kozák ezred vágatott elő Ulgowka felől. A németek által kiszorított csapat volt. Az embereim a teljes bekerítettség láttára, hol a jobb, hol a balszárnyon kezdtek menekülni. Rajtot vezényeltem. Engem öt lovasommal jobb szárnyon ért az összecsapás. A kézitusa a nagy túlerővel szemben röviden zajlott le.

Aznap én is a Kaland nevű kis lovamon ültem, kicsik voltak a dalmát lovak is. A nagy rozsvetésben csak a fejünk látszott ki, nem tudták, hogy lovasok vagyunk, csak mikor kardunkat magasra emelve rájuk rontottunk. A meglepetéstől és talán a kardoktól úgy megrémültek, hogy elfelejtettek lőni, csak hurráztak és szurkáltak a hosszú szuronyú puskáikkal. Én a doberdói rövid kardomat pisztollyal cseréltem fel, amitől még inkább megijedtek. Nyolc történetem hamar elfogyott, ezután nagyokat ordítva céloztam dühös arccal, hogy elriasszam őket. De szomorúan láttam, hogy a kozákok embereimet foglyul ejtették, és már csak 10-15 katonám maradt. Ezért dalmátjaimnak kiáltottam: „Direction mir nach! Galopp! (Utánam vágtaban!)” Az Úr Jézus itt is velem volt, és úgy megfélemlítette az engem már három oldalról körülfogó ellenséget, hogy öt lovasommal kiszakíthattam magamat a gyűrűjükből. Sajnos három lovasomat a dombon utolérte a golyó, így csak harmadmagammal maradtam meg a rohamból.

Miután az egész hadosztályunknak nyoma veszett, egy német tisztől megkérdeztem, merre van nekik valami magasabb parancsnokságuk? Délkelet irányba mutatott. Két napig lovagoltam így a lovasaimmal, s az útközben összeszedett 15 honvéddel, míg végre rátaláltam Gorohowban a hadosztály parancsnokságra, melynek tisztjei éppen ebédeltek egy kastély emeleti teraszán. Mikor engem megláttak a dandárom roncsaival közeledni, nagy üdvívalgással fogadtak, éljeneztek és előmbre jöve nagy csodálkozással kérdezték: „Du lebst noch?! Aber du bist grau geworden!” (Te még élsz?! De hisz megöszültél!) E kérdésen és kijelentésen aztán én csodálkoztam, de mikor egy tiszt tükröt tartott eléem, meggyőződhettem róla, hogy a dandárom elvesztése fölötti 2 napos töprengésem többet ósított rajtam, mint a 33 életemem. Ami az életben létemet illeti, arról meg kiderült, hogy – amint már ilyenkor történni szokott – azok a katonáim, akik a roham elől valamiképpen a nagy rozsvetésben megszöktek, hogy gyávaságukat mentsék, azt mesélték hátul, hogy mindenki elesett, csak ők menekültek meg utolsóként. Ezek mind látták az én elestemet is, és pedig hatan hatféleképpen. Az egyik látta, amint kézitusában magasra emelt karddal akartam levágni az orosz, de az leszúrt engem, és én hanyatt estem le a lóról. A másik látta, hogy 6 kozák rontott rám, és összevissza lyuggattak lándzsáikkal. A harmadik szerint egy kozák egy csapásra levágta a nyakamat, hogy csak a bőr tartotta még a fejemet, ilyen állapotban tovább vágatott velem a lovam, a fejem pedig a vállamon lógott. Sok lenne leírni a Hány Jánost is megszégyenítő többi hazugságot, amelyek a kétnapi hiányzásokom által is alátámasztva, tisztársaimnál is hitelt találtak.

Ezek után engem ért a nagy meglepetés. A hadosztályparancsnokságon közölték velem, hogy az én ötszöri védekezésemnek és rohamomnak volt köszönhető, hogy a már csaknem körülzárt 120 ágyunkból 109 darab és a teljes szekérozlopunk, meg négy német nehéz mozsár is idejében megmenekülhetett. Ekkorra már kitudódott az is, hogy a hiba nem nálam, hanem jobbról a bosnyák ezrednél, balról a cseh dragonyosoknál történt. Ezek ugyanis az én előző kérésem ellenére nem mentek le éjjel a dombról a mocsár szélére, s így az oroszok rögtönzött tutajokon a zivataros sötét éj alatt átkeltek a mocsáron. Hajnalban pedig két oldalról, hátulról támadták meg és lötték le a meglepett embereimet. A 17. ezred és dandárparancsnokság meglepése

Szplingben, az éjszakai riasztás, menekülés, a bosnyák ezrednek és a jobbszárny zászlóalj parancsnokának volt köszönhető, aki, amikor meghallotta, hogy a bosnyákoknál betört az orosz, otthagya a zászlóalját, segédtisztjével együtt két tüzer lóra ültek és ijedtükben 26 km-re Druszkopolra vágattak. Megnyugvásomra szolgált, hogy a katasztrófának nem én voltam az okozója, hanem azok, akik éjjel nem mentek le a mocsár széléig, és így nem vették észre az ellenség sötétben, a mocsáron való áttörését. A parancsnokság annyira elismerte szolgálatomat, hogy még aznap beadott a legénységi arany vitézségi éremnek megfelelő Vaskorona-rendre. Ezt meg is kaptam a kardokkal. Ezek után nyugodtan vártam Bernátsky ezredesnek néhány nap múlva történő visszaérkezését. Őt a druszkopoli vasúti végállomásunkon már előre tájékoztatták az eseményekről. Találkozásunkkor örült, hogy bennem nem csalódott, amikor reám bízta a dandárt.

TOKAJ VÁROSKÖZPONTJA

Tokaj fejlődésében nemcsak a szőlőtermesztésben és borforgalmazásban játszott szerepe, hanem közlekedési csomóponti fekvése is közrejátszott.

Tokaj volt a Kelet-Felvidék és a Kelet-Alföld között zajló szekérforgalom legfontosabb kapuja. Ma jelentős idegenforgalmi célpont.

4419 főnyi lakosságából 99 % vallja magát magyarnak, 1 % cigány nemzetiségűnek.

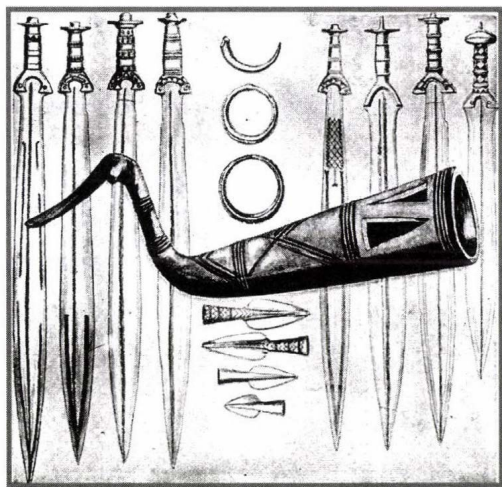

PANYUSCSIK JÁNOSNÉ

Zsujtaiak a tűzvonalba

Zsujta a Hernád völgyében meghúzódó kicsi falu. A termékeny völgy az ember megtelepedésére kiváló lehetőséget nyújtott, amelyet már az őskőkor (felső paleolitikum, Krisztus előtt huszonöt-húszezer éve) embere is kihasznált. A történelem során különböző népek váltották egymást ezen a területen. A magyarság megjelenése előtt a Hernád völgye az avar birodalom határterületei közé tartozott.

A falutól egy km távolságban az Ortvány-dűlőben talált tárgyak: 8 kard, 8 karperec, 6 lándzsa és egy madárfejet ábrázoló rudvég. (Képkönyvön az avar kori leletek.)

A község életében meghatározó jelentőségű, hogy igen fontos észak-déli irányú hadi és kereskedelmi út vezetett keresztül rajta. A falu szántóföldjei nem a legértékesebbek ugyan, de mindenkor megtermették a kenyérgabonát.

A község lakossága minden korban kivette a részét a haza szabadságáért folytatott küzdelemben. Az

1848-as szabadságharcban már ott van önkéntesként *Karsa Ferenc*, Görgői parancsőrtisztje és testvérei, András és János hadnagyok, György és Árpád honvédek, valamint Jantó Bertalan és Tató József, akik Klapka oldalán tizenkét csatában vettek részt. Karsa Ferenc jelen volt Komárom felszabadításánál, és első között volt, aki feljutott Buda várába. A szabadságharc eseményeiről naplót vezetett, ennek „A körülem és velem 1848 és 1849 években történt események” címet adta. A szabadságharc bukása után valamennyien bujdosni kényszerültek.

Az I. világháborúban a zsujtaiak a 37. és 64. gyalogezred kötelékében teljesítettek szolgálatot a szerb és olasz fronton, a tűzvonalba. Akik soha nem tértek haza – mert hősi halált haltak –, azok emlékét őrzi a református templom melletti hősi emlékmű. (Jassó István erdőbényei kőfaragó munkája 1924.)

A neveket lassan kikezdi az idő vasfoga.

Az emlékmű feliratai

Előoldal: A hazáért hősi halált haltak emlékére állíttatta Zsujta község közönsége

Jobb oldal: Deutsch Ernő, Demkó János, Hatházi István, Harang János, Jakab János, Kita János, Kopcsó János

Bal oldal: Kovács Béla tűz., Kovács Ferencz, Kozma András, Kozma Pál, Muszka István, Ónodi László, Piriczki János, Sívák László

Hátoldal: 1938. Görgey János hdgy, Krózszer József | Az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért... | Krizsán Károly

Az I. világháborúban való helytállásukért vitézi címet és földet kaptak: dr. Nagymáthé Gyula orvos, Hutkai András és Z. Kovács István.

A község lakossága kitörő lelkesedéssel üdvözölte a Felvidék visszacsatolását. A trianoni határ megszüntetésével, Kassa visszatérésével, úgy gondolták, gondjaik jó része megoldódik, hogy újra lesz jövője a falunak. Ez a jövőbe vetett remény rövid idő múlva ismét a semmibe foszlott. A Felvidék visszacsatolása során a demarkációs vonal Kassa és Nagyszalánc határában húzódott. Itt teljesített szolgálatot Görgey János és László. A nagyszalánci ütközetben hősi halált halt 1938. december 17-én Görgey János. 1939. április 24-én Hernádtihany határában Hlinka gárdisták orvlövészei lőtték le Krózszer Józsefet, aki a helyszínen életét vesztette. Krózszer József kiváló katona volt, ezt bizonyítja a Magyar Királyi Hadilevéltár igazolványa:

M. KIR. HADILEVÉLTÁR
Személyügyi Osztály
5581/1938 .....szám.

Igazolvány.

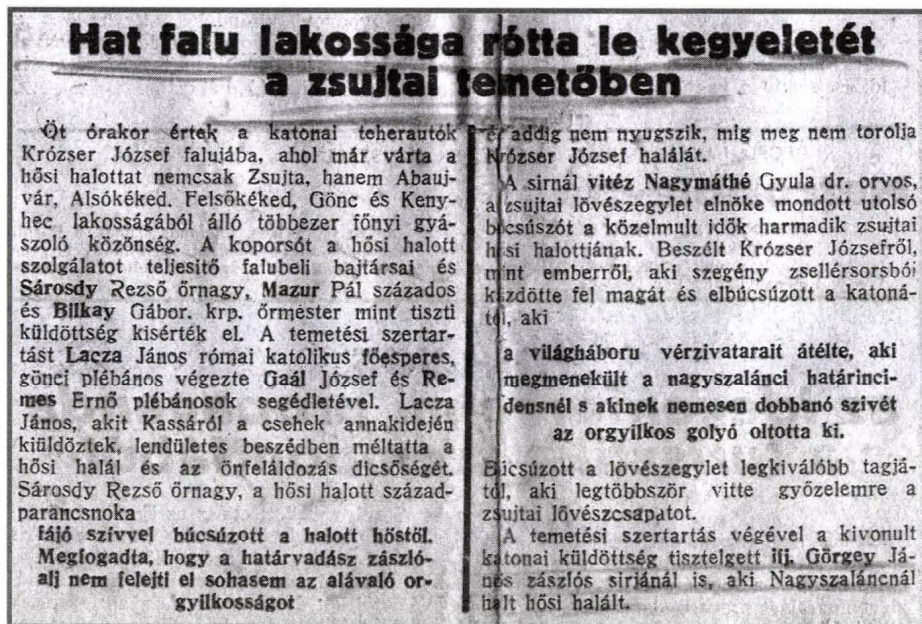
K R Ó Z S E R J Ó Z S E F

volt cs. és kir. 34. gyalogezredbeli népfőlkelő gyalogos az 1919. évi 119. sz. Personal Verordnungsblatt 3143. lapoldala szerint a 2. /második/ osztályu ezüst vitézségi érmet kapta.

Budapest, 1938. október 28-án.

Főigazgató megbízásából:

Cikk a *Felvidéki Újság* 1939. április 27-i, 95. számában

Szintén a Felvidéki harcokban halt hősi halált Krizsán Károly honvéd.

A II. világháború szörnyűségei még a mai napig elevenen élnek az idősebb zsujiak emlékezetében. A front igen közel, Abaujánadas és Hidasnémeti környéken húzódtott. Zsujtától Abaujár felé lövészárkot ásattak a lakossággal. A sorköteleseket az orosz frontra vitték, ahonnan sokan soha nem tértek haza.

A zsujiak közül hősi halált haltak: Baranyai Sándor, Borsos István, Csetneki Béla, Kovács Béla, Páll József, Sivák József, Szabó Tóth András, H. Varga Béla, Varró István. Legtöbben a Don-kanyarban.

Az önkormányzat 2014-ben pályázott az I. világháborús emlékművének felújítására, amelyre a II. világháborúban elesettek neve is felkerülhetett volna. Sajnos a pályázat nem nyert.

A község önkormányzata minden lehetőséget megragad, hogy a falu elzártságán enyhítsen. A polgármesteri hivatal, az orvosi rendelő, a művelődési ház felújítása az utóbbi években megtörtént. Kiutat remélt a község 2007-ben, amikor lerakták az alapkövét a száz férőhelyes öregotthonnak, amelyet 2009-ben át is adtak „Oxford Home Dr. Gyerkes Zsuzsa Idősek Otthona” néven. A beruházó George F. Hemingway úr volt. Csak reménykedhetünk, hogy a jövőben az épületkomplexum működni fog.

A zsujiak küzdelmes sorsa egész nemzetünk sorsát példázza. A történelem viharai megtépázták a falut, szeretném, ha hőseink nevének megismerése fontos éltető erő lenne az itt élő emberek számára.

A TOKAJI RÁKÓCZI UTCA

Tokaj történelmi értéke, bájos kisvárosi jellege igen vonzó. Elvesztett városi rangját 1986-ban kapta vissza, új korszak kezdődött polgárai számára. A tudatos, intenzív munkával elért eredményt 1997-ben Hild-éremmel ismerték el, a közelmúltban pedig

Tokaj-Hegyalját a világörökség részévé nyilvánították, s így hivatalosan is a világ leghíresebb és legvédelettebb tájegységei közé tartozhat.

KIRÁLY GYULA

A Székely Hadosztály történetéhez

Anyaggyűjtés közben ismét egy becses hadadi dokumentumra leltem, Király Gyula főhadnagynak az m. kir. csendőrség levélpapírján olvasható leírását. Érdekes kiegészítése ez a Széphalom évkönyv tavalyi kötetében közzétett tanulmányomnak (A hadadi útközet, 1919. április 16).

Király Gyula főhadnagy nevééről 2007 júl. 19-én hallottam először egy éjjeli beszélgetéskor, amikor Hadadon az „Életvédelem – családvédelem” elnevezésű konferenciára vártuk a másnapi előadókat egy útkereszteződésnél. Idős helybéli férfiak szegődtek mellénk, és kancsóval hozták a borukat meg a történeteket. Egyikük az út közepére állott: „Itt, ezen a helyen szállt le az oldalcsónakos motorbiciklijéről Király ezredes. Szétnézett, nagyon sietett, mindenkit megelőzve érkezett Hadadra szeptember 7-én. Kész márványtáblát hozott magával a hadadi csatában elesettek nevével. Ezt a táblát 1944 szeptemberében az egyik gazda egy éjszaka leszerelte, a pincéjében ásta el a hordó alatt, a nevét még magának sem mondom el, pedig tudom, hogy maga tiszteletes úr. Amikor meghallottuk, hogy Tökés László életben van Menyőben, kiástuk a táblát, és 1989 karácsonyának estéjére felvittük a templomba.” Alig vártam a reggelt, és láss csodát: gödröket átlépve, a romos templom állványai alatt, a faragott szószék lábának támasztva ott találtuk a kettétört márványtáblát, rajta a jól olvasható nevekkal. A tábla közepén a Székely Hadosztály címeres pajzs, rajta a nap és a hold szimbólumával. Felette nagybetűs felírat: 1918 MEGDICSŐÜLTEK A HAZÁÉRT 1919. A pajzs bal oldalán örökítették meg a következő elesettek neveit: Antal István János, Bazala István, Dul Szabó András, Edler Jakab, Erdőközi István, Fekete Ferenc, Hotz András Puskás, Kulcsár Miklós, id. Löschér András, ifj. Löschér András, Maksai Albert, Mészáros Ferenc. A címerpajzs alatt: Két ismeretlen székely katona. A jobb oldali hasábon: Nagy Bántó András, Nagy Pál Ferenc, Nagy Mihály László, Nagy Miklós, Pap Zsigmond, Rácz Andrásné, Rácz Mihályné, id. Sánta András, Somogyi Miklós, Szabó István, Újvári Miklós.¹

Az egykori hadadi útközet előzményéről az önkéntes adatközlőink a faluban élő emlékezet szerint meséltek arról, hogy Hadadra 1918 karácsonya és 1919 húsvéja között gyülekeztek a magyar katonák, különösen az ápolásra szorult sebesültek. Időnként, néha naponta, kipróbálták az agyukat, hogy a közeli Szilágycseben álló-

¹ A tábla fényképét, Parti János felvételét közleményünk végén mutatjuk be.

mászó román csapatokat a magyar erőfölény látszatával, illetve hallható hírével tartták távol Hadadtól. Egymás kerülgetése a húsvéti bálig tartott, amikor a helybéliek a régi szokás szerint meghívták a szilágycsehi román származású gyógyszerészt, aki visszatérve elmondta, hogy csak sánta honvédeket láttak táncolni és nincs tettes számú magyar katonaság Hadadon. Ez az ünnepi felderítés váltotta ki a támadást. Így volt vagy nem, ezt ma már nehezen lehetne kideríteni.

Kasza István író helytörténeti művében megállapítja, hogy a huszonhat elesett közül heten székely származású katonák voltak, két asszony valamint az Antal, Erdőközi, Hotz, Kulcsár, Löschér és Sánta nevű személyek hadadi magyarok és németek voltak, a többiek Bogdánd, Hadadnádasd és Szer katonaviselt férfiai voltak. Megemlíti, hogy ezenkívül húszan sebesültek meg a helybéliek közül a harcok folyamán. A falu lakosságának a tömeges kivégzését vagy megtizedelési szándékát egy magasrangú francia tiszt állította le Hadad határában.

Hadad lakosságának a veszteségeit mutatja az is, hogy az első világháborúban elesett hadadi katonák emléktábláján kétszer olyan hosszú névsor olvasható a templomtér kapujánál, mint a Székely Hadosztály márványtábláján, és a két névsorban nincsenek átfedések. A román hősi halottak közül 450-et elvittek a hozzátartozóik, 18-at a református templomkertben temettek el, majd exhumálták őket, és 1930-ban a számukra egy sírkertet alakítottak ki. Kasza István a könyvében Király Béla nevű főhadnagyot említ Király Gyula helyett, ez azonban semmit sem von le az anyaggyűjtésének és feldolgozásának az értékéből.²

Az 1918 decemberében, 1919 januárjában Kratochvil Károly parancsnoksága alatt megalakult Székely Hadosztály küzdelmeiről és sorsáról a Király Gyula által megörökített történetünk egy korhű leírását szolgáltatja az ország szétzilálódásának és a hadadi honvédő lelkületnek. Következő idézetünk dióhéjban foglalja össze a válságos időszak küzdelmeinek az időpontjait: „Az április 16-án három hadosztállyal megindult román offenzívával szemben tizenkétezer ember állt egy, csak tábori őrösökkel megszállt védelmi vonalon Máramarosszigettől Csúcsáig. A katonai vereség elkerülhetetlen volt. A Győrtelek, Kocsord, Mátészalka térségében a románokkal szemben megüvöltött ütközet után a Nyírségbe összevont erők helyzetét a Székely Hadosztály tisztikara kilátástalannak látta. Megkezdődtek a fegyverletételi tárgyalások. A megállapodást Nyírbaktán írták alá április 26-án, a fegyverletételre Demecherben került sor. A tisztikar és a legénység nagyobb része a brassói internálótáborba került, kisebb része folytatta harcát a szülőföldért a vörösök oldalán, majd betagozódott a nemzeti hadseregbe.”³

A helyesírást a maihoz igazítottuk, szögletes zárójelben adunk kiegészítő információt, a szöveget térképpel illusztráljuk.⁴

HERMÁN M. JÁNOS

² Lásd Kasza István: Hadad a hadak útján. EUROTIP Kiadó, Nagybánya, 2008. 68–81.

³ Lásd Gottfried Barna és Nagy Szabolcs: A Székely Hadosztály emlékezete (1918–1919). Tortoma Könyvkiadó, Barót, 2011. 148.

⁴ Részlet „A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914” című kiadványból (Talma Kiadó, Pécs, 2001.)

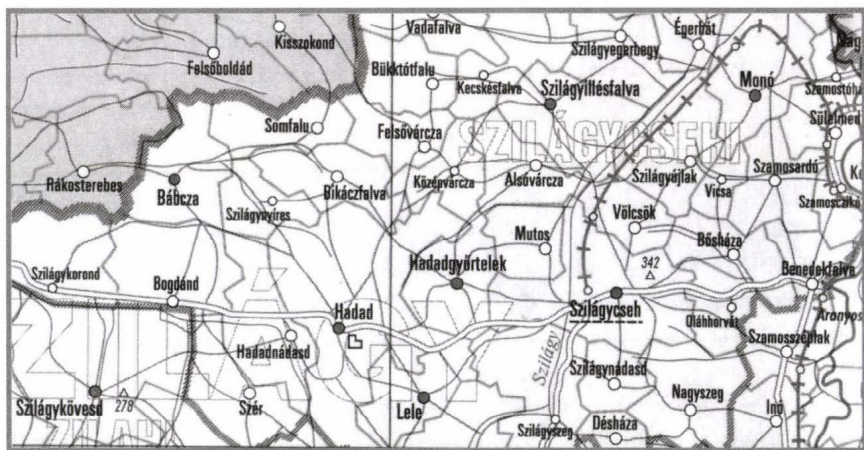
1918. évi december hó 17-én bevonultam Désre a 32. honvéd pótzászlóalj felszámoló keretéhez, amelynek parancsnoka – amint emlékszem – Papp Dezső százados úr volt. 1919. évi január hó 2-ig tartózkodtam Désen, s ezen idő alatt a pótzászlóalj vagyonának megmentésével voltunk elfoglalva, és azon fáradoztunk, miképp lehetne a felszámoló keret ott maradását biztosítani az oláh megszállás tartamára is. Ez a fáradozás eredményre nem nyújtott kilátást, ezért azok a tisztek, akiknek további ott maradása céltalan volt, az ezrednek Tasnádra költözött töredékéhez iparkodott eljutni. Így jutottam én is Tasnádra január 4 vagy 5-én.

Tasnádra visszavonult még a 22. honvéd, 2. és 82. közös ezredek töredéke. Itt a négy ezred (22., 32. honv. 2., 82. közös) egy ezreddé alakult körülbelül január 10 táján, amely később a hadosztály parancsára a 32. székely vadászezred elnevezést nyerte. Parancsnoka volt Ruskay Sándor őrnagy úr. A zászlóalj parancsnoka, már nem emlékszem biztosan, de tudom, hogy az I. zászlóalj. parancsnoka Darvas Imre őrnagy úr volt, a II. zászlóaljé talán Damó százados úr, az 1. sz. parancsnoka volt Csiky János százados úr, ennek első szakaszparancsnoka én voltam.

A cigányi első összetűzés után (részleteire nem emlékszem) az oláhok további előnyomulására lehetett számítani, ezért engem az ezredparancsnokság egy 8 főből álló felderítő különítmény élén (körülbelül január 15-én) egy géppuskával (a gp.írányítója Pethő tiszthelyettes) kiküldött Alsószoporra azon feladattal, hogy az oláhok előnyomulását kísérem figyelemmel, tegyek messzemenő felderítéseket, és az ezredparancsnokságot minden eredményről tájékoztassam.

Ezt a feladatot úgy oldottam meg, hogy Sarvaság és Szilágycseh irányába éjjel és nappal járőröket küldtem ki, egyik járőrt rendszeren magam vezettem, majd polgári egyéneket bíztam meg, hogy messziről is feltűnés nélkül biztos híreket hozzanak, cenzúra alá vettem az alsószopori postát, távírdát, telefont (jóváhagyásom nélkül sem levél, sem távirat nem volt feladható vagy kiadható, a telefonbeszélgetéseket szigorúan ellenőriztem). Ezzel a módszerrel az oláhok minden mozdulatáról hamar tudomással bírtam, ennek megfelelően jelentést tettem, illetve gondoskodtam megfelelő akadályok létesítéséről (pl. sínek felszedése, hidak aláaknázása).

Biztos hírforrásaink révén jutott tudomásomra pár nap múlva, hogy az oláhok Szilágycseh megszállására készülnek. Három főből álló járőr élén biztos adatokat szerzendő Hadadra mentem előre, ahol a postán kihallgattam a szilágycsehi beszélgetéseket, és megtudtam, hogy az oláhok már bevonultak Szilágycsehbe, mire az ottani postamesterrel, kinek két fiát átszökésre bírtam, bemondattam, hogy a székelyek is megérkeztek Hadadra. Erre a hírre az ottani megszálló oláh csapatok hanyatt-homlok elmenekültek Zsibó irányába. Hallva a pánikot, amelyet megjelenésünk pusztító híre kellett, feléledt bennem a vágy Hadadot megszervezni, és útját állni a további oláh előnyomulásnak. Kilépvé a postáról megtudtam, hogy az oláhok másnapra tervezték Hadad megszállását, és hogy a község nemzetőrségének fegyverei a csendőrlaktanyán össze is vannak már gyűjtve, hogy azok másnap az oláhok által megadott utasítás szerint átadassanak a megszállóknak. Megtudtam még azt is, hogy Bábcáról [román neve: Babța] az oláh nemzeti gárda már hajnalban elment Szilágycsehbe, hogy a meg-

szálló csapatok élén visszatérjenek. Intézkedtem nyomban, hogy az összegyűjtött fegyverek (két jó szekérrel) Alsósziporra szállíttassanak az oláhok elől, ugyanekkor összehívtam Hadad férfi lakosságát, felvilágosítottam a helyzetről, hazafiságra buzdítottam, és fegyverbe szólítottam őket.

Beszédemnek megvolt a hatása. Másnap reggel öt órakor negyven hadadi jelentkezett Alsósziporon katonai szolgálattételre, egyben átnyújtották nekem a Szilágycsehből visszatérő, de általuk már széjjelvert oláh nemzeti gárda összetépett selyem zászlaját. A jelentkezőket Tasnádra utasítottam, egyben engedélyt kértem egy század, esetleg egy zászlóalj megszervezésére, és arra, hogy Hadadra előnyomuljak. Előbbit nem engedélyezték, de engedélyt kaptam, hogy Bogdándra előnyomuljak, és 8 emberemet 35 főből álló szakaszra kiegészítették.

Január 20-24 lehetett, hogy Bogdándra bevonultam, három napon belül lefegyvereztem a bábcái oláh gárdát, azután a bikáci [Bikácsfala, románul: Bică] gárdát.

Február 1-je körül értesültem, hogy az oláhok ismét veszélyeztetik Hadadot. Mire egy 12 főből álló tábori őrsöt toltam ide előre, és ismét kértem az engedélyt egy komplett század megszervezésére és a Hadadra való előnyomulásra. Most megkaptam az engedélyt mindkettőre, sőt, néhány jelentéktelen ruhadarabot és felszerelési tárgyat is kaptam Tasnádról.

Február 6-10-e lehetett, amikor bevonultam Hadadra, ekkor már szépen haladtam a század megszervezésével. Bevonulásra szólítottam fel Bogdánd, Hadadnádasd, Szilágyszér, Lele fegyvert fogható férfi lakosságát, Hadad még otthon lévő, volt katoná egyénei is azonnal jelentkeztek. Néhány buzdító szóra a bevonulások megtörténtek, 4-5 napon belül 180 embert számláló századdal rendelkeztem, amely a 32. székely vadászrezd 1. századát képezte. (Amint emlékszem, a régi 1. század egész szakaszaiból szintén századok lettek.) Az így megszervezett századot saját, részint Tasnádról érkezett ruhával, valamint a gárdáktól elszedett fegyverrel és felszereléssel, amit az ezred szintén kiegészített, felszereltem, egy hétig sulykoltam úgy, hogy február közepén egy szép és fegyelmezett század vette fel a szolgálatot. A század 4 szakaszból állott. Az

1. szakad Dés és környékéről, a 2. Bogdándról, a 3. Hadadról, a 4. a Székelyföldről, Hadadnásd, Szilágyszér, Lele községekből bevonult, illetve menekült legénységből állott. Szakaszparancsnokok voltak: Nagy Ödön főhadnagy, Tövissy Ödön hadnagy, Dohi Károly hadnagy, Jenei Jenő főhadnagy.

Mielőtt Bogdándról Hadadra előnyomultam, beosztott hozzám egy gp. szakasz (a Wolff gp. századból) Muzsnay László hadnagy parancsnoksága alatt, Hadadra bevonult a második gp. szakasz Klosz Péter hadnagy parancsnoksága alatt. A gp. félszázad leírása: 4 gp. és mintegy 40 ember a Székelyföldről.

Az első vadász század és a fél géppuskás század képezte első időben a hadadi csoportot, amely az I. zászlóalj alá tartozott; a zászlóalj, midőn Hadadra előnyomultam, Alsósőzporra tette át székhelyét.

A csapat felszerelése, fegyverzete, ruházata, élelmezése kezdetben olyan hiányos volt, hogy a nélkülözések sorozata erőt is vett volna a legénységen, de a fokozott gondoskodás, a hazafiság állandó ébrentartása, a jó példaadás, amelyért mindenik tisztet dicséret illet meg, diadalmaskodott a nehézségeken úgyannyira, hogy február végén, március elején úgy felszerelés, mint fegyelem területén a lehető legmagasabb fokokat értem el. Fegyelem tekintetében békebeli alakulatokkal is versenyezhettem volna, dacára annak, hogy február 21-ére esett a fegyelemre nézve a legkritikusabb időpont.

A hadadi csoportot képező 1. vadász és 1/2 gp. század támogatására megszerveztem még Hadadon, Hadadnásdon és Szilágyszéren a nemzetőrséget, amely egyenként 50-50 főt számolt, s ezek szintén fel voltak szerelve fegyverrel, el voltak látva lőszerrel és állandó katonai fegyelmezésben és kiképzésben részesültek, a harcok folyamán pedig be is váltak.

Március közepén Cseh Kálmán főhadnagy parancsnoksága alatt egy 10 cm-es tüzér üteg osztatott be hozzám, 4 löveggel, körülbelül 60 fő legénységgel, kitűnő felszereléssel és lovakkal. A beosztott üteg legénységének nagy része a Székelyföldről való volt, de volt közöttük néhány kifejezetten kommunista érzelmű, akik megmetyélezték az üteg legénységét. Szerencsére észrevettem már az első napon ezt a jelenséget, és az üteg tisztikarával karöltve sikerült ezeket a gyanús alakokat elzavarni, és alapos megdolgozás után az egész üteget megfegyvelni. Az üteg ezután igen szépen viselkedett, és a harcok alatt dicséretre méltóan vetekedtek vitézségben és bátorságban a gyalogsággal, s náluk hazafiságot, előjáróikkal szemben feltétlen engedelmisséget és ragaszkodást tapasztaltam.

Hadadra történt bevonulásom után nyomban megkezdtem a csoport védővonalának kiépítését (térképem nincs, ha valahol szert tudok tenni rá, térkép szerint is el fogom készíteni az egész harcmező biztosítását), amely mintegy 6-8 kilométert tett ki. A legnagyobb részben többszörös drótakadály, buktatók, ágtorlasz volt lefektetve, a géppuskák részére több állás volt elkészítve. Négy tábor őrs biztosította állandóan a védővonalat, amely a községben lévő készséggel, illetve a parancsnoksággal rendes (nem tábori) telefonon voltak összekötve, hogy csak a leghevesebb harcok alatt mondhatták fel a szolgálatot, különösen azért sem, mert 3 telefonnak a vonala kábelszerűen volt kiépítve, sőt, rendes drótkerítések is ki lettek erre a célra próbálva. Sze-

rencsémre sikerült kiváló szakemberekből álló telefonjárőrt szervezni, a telefonbeszélgetésben pedig minden emberem ki volt képezve, aminek a harcok alatt igen nagy hasznát vettem. Itt jegyzem meg, hogy Hadad és Alsószopor is össze volt kötve rögtönzött telefonvonallal.

Hogy április végén már jól kiépített védőállomásom (némely helyen futóárok is) lehetett, rendszeres munkával értem el, mert a csapat egyharmada állandóan szolgálatban állott, egyharmada pihent és egyharmada az állásokon dolgozott vagy gyakorlatozott. Erre azonban a 3 nemzetőrséget is kirendeltem hetenként legalább 2 délutánra, és a földmunkákat ezekkel végeztettem.

A tábori őrsők biztosítását állandó járőrözéssel egészítettem ki, a járőröket tisztjimmal felváltva vezettem, és ezen a módon, valamint fizetett kémeim útján az ellenség állásáról csaknem mindig tökéletesen a legnagyobb részletességgel tájékozva voltam. Így tudtam pontosan az április 16-i támadás napját is, sőt körülbelül a támadás óráját is, amit felsőbb helyre jelentettem is. Csoportomat pedig már 15-én este 8 órakor felfejlődtettem, ezért nem volt a legénység sem meglepve, és ezért sikerült ilyen kevés erővel teljesen megsemmisíteni a támadó ellenséges erőket olyannyira, hogy 16-án délelőtt 10 órakor terítve volt az előterep ellenséges holttestekkel, a menekülők pedig az oldalozó állásokból kapták a megsemmisítő gyalogsági és gp. tüzet. Megjegyzem, hogy ezzel szemben az egész napi küzdelmet 6-8 halottal küzdöttük végig.

Az április 15-i esti felfejlődésről még meg van a vázlatom, mert jelenleg szabadságon vagyok; szabadságom letelte után fogom azt előterjeszteni, a 16-i támadást, amennyire visszaemlékszem, az alábbiakban tárgyalom.

A támadás 16-án hajnalban fél négy órakor kezdődött. Támadás iránya Szilágycseh–Alsószopor. Az első támadó ellenséges zászlóalj. parancsnoka Rosiu őrnagy volt. A támadást, illetve a rohamot rengeteg kürtös közreműködésével vezették be úgyannyira, hogy még a rohamkiáltások is elvesztek a kürtök zajában. Az ellenséges főlövés a szilágycsehi úton történt, ahol Dohi hadnagy állott, és olyan vehemenciával, hogy Dohi rövid ellenállás után hátrálni volt kénytelen. Az így támadt résen tömegben nyomult be az ellenség. Ezt látva telefonon intézkedtem a községben készenlétbe helyezett tartalékkal, amely Jeney főhadnagy és Tövissy hadnagy vezetése alatt rögtön megkezdte az ellentámadást a rés irányába. Én az ellentámadó fél század elé kerültem, és átvettem a vezetést. Közben a betört ellenség az oldalozó géppuskák kereszttüzebe került, ahol az irányzók, úgyszintén az oldalozó gyalograjok parancsomhoz híven váratlanul és akkor nyitották meg a tüzet, amikor a mit sem sejtő ellenség az eddigi győzelmet átütőnek vélvén gondtalanul, minden elővigyázás nélkül 15-20-as csoportokba verődve 30-50 lépésre (ez meg volt jelölve) jutott az állásokhoz. Természetesen halomra hulltak, mihelyt a saját tűz megnyílt, és olyan kavarodás támadt, hogy az ellentámadó fél század, amelyre szintén nem volt az ellenség elkészülve, valóságos rendet vágott a fej nélkül ide-oda szaladgáló csoportokban. A kavarodást fokozta az is, hogy a támadó zászlóalj. egész tisztikara holtan maradt a szintén a parancsnokot kivéve, aki élve került fogságunkba. Az ellentámadás fényesen sikerült, visszaszereltük eredeti pozícióinkat egy cserjés erdő rész kivételével, amelyet később tüzésünk dol-

gozott meg, amely különben a támadás alatt is igen szépen működött. Az ellentámadásban Tövissy hadnagy megsebesült.

A támadás visszaverése után végigmentem a rajvonalon – hol gyalog, hol lóháton – s meggyőződtem arról a határtalan örömről és lelkesedésről, amely első győzelmünket követte. Ekkor láttam, hogy balszárnnyamra lovas támadást intéztek, de vesztükre, mert az egész támadó lovasság a drótakadály előtt lelte vesztét, s embereim ujjongva beszéltek, hogy játszva végeztek az ellenséggel, s közülük meg sem sebesült egy sem.

Alig végeztem rajvonal-szemlémmel, újabb támadás következett, és bár ezt is visszavertük, a déli órákig négyszer ismétlődött meg, természetesen olyan töméntelen veszteséggel, hogy az utak mélyárkai is színültig voltak már halottakkal.

Fél tizenkettő lehetett délben, amikor teljes tűzszünet állott be, ekkor gyorsan átcsoportosításokat végeztem, új kelepceket állítottam fel, pótolattam a lőszert, kézigránátot, kihordattam az étkezést.

Alig történtek meg mindezek, 1 óra tájban újult erővel támadtak az oláhok, s mintegy félórás küzdelem után magam is súlyosan megsebesültem, könyökcsontomat ellőtték, de a harcot tovább vezettem, amíg ismét sikerült visszavernünk a támadást.

Délután 4 óráig még néhányszor megismétlődtek a támadások, de akkor már inkább a jobb szárnyammal szemben, ahol Klosz hadnagy géppuskáival nagyon szépen operált.

Harcok közben sok vért vesztettem, kénytelen voltam bemenni a községbe, ahol kikérdeztem Rosiut, és 11 fogolytársával hátraküldöttem. Még délután 5 óráig vezettem telefonon a harcot, amikor megkaptam a zászlóaljparancsnokságnak a visszavonulásra vonatkozó parancsát. Kiadtam a visszavonulásra vonatkozó szomorú parancsot, s miután a jelentéseket megkaptam, hogy a visszavonulást megkezdették, magam is kocsira ültem és visszajöttem Bogdándra, ahol új védelmi vonalat akartam felállítani. De itt már annyira elvéreztem, hogy bajtársaim nem engedték meg a további mozgást, s átadtam tehát a parancsnokságot Erlich százados úrnak, aki egy tartalék századnak volt a parancsnoka, én pedig eljöttem Alsószoporra. Szóbeli jelentést tettem Darvas őrnagy úrnak, azután Tasnádra mentem, ahol bekötöztek éjjel 12 órakor.

Tasnádról Debrecenbe, innen Budapestre mentem kórházba, ahonnan a kommunisták üldözése elől Szombathelyre menekültem, s így a Székely Hadosztály. további harcaiban már részt nem vehettem.

Tekintettel arra, hogy harc közben fizikai lehetetlenség volt a veszteség pontos számbavétele, később sebesülésem folytán arra ismét nem volt alkalmam, az elesettek neveit nem tudtam megállapítani. Egyedül Szabó István jelentőlovasról tudom ezt biztosan állítani, aki mellettem esett el, amidőn nekem jelentést adott át. Ebbéli munkámat gátolta az is, hogy a harc hevében magam is több ízben voltam az ellenség foglya, ahonnan azonban önfeláldozó katonáim – mikor ezt látták – mindig kiszabadítottak, mielőtt velem végeztek volna vagy elhurcoltak volna.

A támadó ellenség erőviszonyait nem tudom részletezni, mert a Rosiu őrnagytól elvett támadási tervet csak általánosságban tanulmányozhattam át, azonban azt maga Rosiu is kijelentette, hogy az én maroknyi csapatomtól ilyen makacs ellenállásra nem

számítottak, nem gondolták, hogy zászlóaljak fognak itt felmorzsolódni. Gondolom legalább 3 zlj. támadott hullámalakzatban, mert a veszteség hozzávetőleg is lehetett 1 és fél zlj. Különben Darvas Imre őrnagy úr, Ruszkay őrnagy úr és Temesváry Endre százados úr, kiknek Rosiu iratai kezébe jutottak, bővebb felvilágosítással szolgálhatnak. Még a csatlakozó csoportokat említem itt fel: jobbról a kirvai [Sziágykirva-Chilioara], balról a bikáczai csoportokat. A 16-án dél tájban beérkezett tartaléknak Erlich százados úr volt a parancsnoka, tisztjei közül Ress hadnagyra emlékszem.

Meg kell említenem még azt is, hogy hadadi működésünk alatt az egész vidéken letörttem a kommunizmust és védővonalam előtt garázdálkodó oláh gárdákat. Mert Lele községet valósággal feldúlták és kirabolták, több ízben megtámadtam, széjjelvertem s veszteségeiktől eltekintve tőlük sok lőszert zsákmányoltam, s egy ilyen alkalommal tőlük egy golyószórót is elvettem.

Hadad lakossága a hazaszeretet legszebb példáiról tett bizonytságot, nemcsak azzal, hogy minden fegyvert fogható férfiú önként sietett parancsnokságom alatt fegyvert fogni, hanem azzal is, hogy az elkeseredett harcokban még nőket is láttam fegyvert fogni apjuk, bátyjuk vagy vőlegényük oldalán.

Visszavonulás közben Alsószoporon Oltay százados úr vette át Erlich százados úrtól a parancsnokságot, s amint később értesültem, a százados úrnak értékes adatok vannak birtokában ezekről a harcokról.

A hadadi csoport felszerelésének tárgyalásánál kihagytam, hogy a csoport jelentős lovasokkal, málhás állatokkal, tábori konyhával, lőszerezrel szabályszerűen el volt látva. Azt a lőszer- és kézigránátraktárt, amelyet már elszállítani nem lehetett, visszavonuláskor felrobbantottam.

Gyálpusztá, 1925. évi április hó 25-én

Király

PATAY JÓZSEF

Harctéri kalandom 1944-ben

Még este előtt elértünk egy kis falut, *Zielonát*.¹ Itt mindenkit megállítottak az előbb odaérkezett magasabb parancsnokok. Végre megpihenhettünk. Másnap a völgyben, jó néhány kilométerrel Zielóna alatt völgyzárát létesítettek, a légénységet pedig megfelelő egységekbe osztották be. [...] Egyelőre elől teljes csend uralkodott. Az ellenség – úgy látszott – megelégedett az addigi eredménnyel, s nem támadott. [...] A vidék, ahol ekkor voltunk, gyönyörűnek volt mondható. A falu magas, meredek hegyek között, gyorsan folyó hegyi patak mentén, kis tisztáson terült el. Sokat mondok, ha 30 háznál több volt benne. Az erdő a völgy széléig húzódott le, tiszta fenyves volt, hatalmas fákkal.

Néhány napi ottlét után, augusztus 1-jén Dérköldy Sándor tüzérezredes személyesen közölte velem, hogy másnap menjek át a szomszédos Rafaelova nevű faluba (itt telepedett meg a hadosztály-parancsnokság), ott jelentkezzem Paduschiczky őrnagy, hadosztály anyagi vk. tiszténél, akinek közvetlen parancsnoksága alá helyeztek. Közelebbi beosztásomat tőle kapom meg.

Augusztus 2-án reggel tehát elindultam légénnyemmel egy katonai lovas szekéren Rafaelova felé, mely helység a völgyben felfelé kb. 5-6 km-re feküdt Zielonától. A falut elhagyva a völgy teljesen összeszűkülött, csak a patak és az út fért el benne. Jobbra-balra ősfenyőktől borított hegyoldal emelkedett. Kb. 1 és fél kilométerre lehettünk már Zielonától, midőn hátulról egy harsány „halt!” (állj!) kiáltást hallok, s hátranézve úgy 25 méterrel mögöttünk egy géppisztolyos német tábori csendőrt pillantok meg, a „Feldgandarm” feliratú bádogtáblácska is a nyakában lógott. Mivel németek állandóan voltak közöttünk láthatók, megjelenése nem volt feltűnő, mégis furcsának találtam viselkedését. Rá is szóltam németül: „Mit akar? Nem látja, hogy magyar tiszt vagyok?!” Mire ő szintén németül: „Én azonban ukrán partizán vagyok.” Önkéntelenül pisztolyomhoz kaptam, de ő megelőzött: „Hende hoch!” (fel a kezekkel) kiáltotta, reánk fogva fegyverét. S ahogy hirtelen körülnéztem, a patak partján húzódó bozótból még két cifra, vegyes egyenruhába öltözött géppisztolyos fickót láttam kiemelkedni.

¹ Báji Patay József vilmányi földbirtokos (1908–2007) négy gyermekére tekintettel sokáig felmentést kapott a katonai szolgálat alól. 1944. május 29-én azonban neki is be kellett vonulnia Kassára, s főhadnagyi rangban frontszolgálatra vezényelték. Élményeit „Az 1944. évi katonai (harctéri) szolgálatom története” című 22 oldalas gépíratában foglalta utóbb össze. Ezt fia, Patay Tibor bocsátotta rendelkezésünkre, ebből emeltük ki az alábbi részletet, amelynek címét mi adtuk. (A Szerk.)

Nem volt mit tenni, engedelmeskedtünk. Fegyverzetünk ugyanis a következő volt: a kocsisnak nem volt fegyvere, legényem nyakában lógott töltetlen karabély a az én pisztolyom a táskában. Közben a „német” mellénk ért, felült a bakra, és áthajtott a viszonylag sekély patakon az erdőbe. [...]

Az erdőbe érve vettem észre, hogy egy az útról nem látható kis völgy torkolatában voltunk, melyben keskeny csapás vezetett tovább. Néhány száz méter után kis tisztásra értünk, melyet csomó partizán vett körül, s középen úgy 40 magyar katona, vagy 15 ló és több szekér volt látható. Később kiderült, hogy az úton hajnal óta közlekedő valamennyi katonát, járművet lekapcsoltak, közöttük két kenyeret szállító szekeret, egy lovas rajt és még néhány kisebb egységet. A partizánok kiváló helyet választottak tervükhöz. A tisztást, ahol tanyát ütöttek, sűrű erdő vette körül, és csak egy keskeny nyiladék vezetett a patak völgyébe, ami az útról egyáltalán nem volt látható. Az erdőből mindent, ami az úton közlekedett, észrevétlenül megfigyelhettek. [...]

Megérkezésünk után rövidesen az egyik partizán oroszul néhány szót szólt hozzánk, amit egy ruténföldi karpaszományos tizedes fordított magyarra. A beszéd lényege az volt, hogy ne féljünk, ha engedelmeskedünk, senkinek nem lesz bántódása, mindnyájunkat visszaengednek Magyarországra. Aki ellenben szökni próbál, azt lelövik. Ezután kezdtek készülődni az indulásra. A lovakat kifogták a szekerekből, lenyergelték, a pokrócba becsomagolták a fegyvereket, a két szekér kenyeret s egyéb használható dolgokat. Mindezt ismét a lovakra málházták, s útnak indultunk felfelé egy elég enyhén emelkedő régi csinált ösvényen; valamikor talán vadászösvény lehetett.

Egyesével haladtunk. Elöl néhány partizán, majd mi, a foglyok, akinek jutott, egy-egy lovat vezetve, közöttünk elszórtan partizánok, majd a menet végét ismét ők zárták. Rajtam kívül még egy tiszt volt, egy gazdasági zászlós, aki nyomban mellém szegődött. Mi a ment közepe táján haladtunk. Zászlós barátom rettenetesen beijedt volt. Állandóan hajtogatta: „Mi lesz velünk? Meg fognak ölni?” stb., stb. Alig győztem nyugtatni. Talán az ő nagy félelmét látva, vagy a partizán ígéretében bízva valahogy elég nyugodt voltam, igyekeztem éber figyelemmel lenni. Társamat igyekeztem nyugtatni, fontos, hogy ésszél legyünk, ne veszítsük el a fejünket.

Néhány órai menetelés után ismét egy tisztásra értünk, ahol pihenőt tartottunk. Jó magasan voltunk már, de a völgytől nem távol. Ahogy lenéztem, mélyen alattunk, mint ezüst szalag csillámlott a patak. A tisztáson rengeteg áfonya termett, s már többnyire érett volt. Mivel már éhes kezdtem lenni, jól belakmároztam, felséges volt.

Közben mellém ült egy magas, fiatal, értelmes képű partizán. Tudok-e németül, kérdezte. Igenlő válaszom után azzal folytatta, miért harcolunk mi, magyarok a németek oldalán, a német érdekekért. Nehéz volt erre egyenes választ adnom, mivel magam sem tudtam, miért kellett a Szovjetunió ellen hadat üzenni. Ezért annyit mondtam: „Mi azért harcolunk, hogy megvédjük hazánkat.” Ott ugyanis nagyon közel volt már a magyar határ. Mivel az ukrán nyájas volt, visszakérdeztem: „Ki ellen harcolnak tulajdonképpen maguk?” Válasza meglepő volt: „Mi egyformán harcolunk a német és az orosz ellen, mi szabad Ukrajnát akarunk!” Tovább beszélgetve elmesélte, hogy egyetemi hallgató volt, az apját elvitték Szibériába. „Nem volt más választásom.”

Rövid pihenő után tovább mentünk. A erdő lassan ritkább lett, s vén fákból állott. A terepet helyenként mély, keskeny szakadékszerű horhosok szakították meg. Ezeket a csapás szélességének megfelelően vastag gerendákból készült bürük hidalták át. Így kellő vigyázattal a lovakat is át lehetett azokon vezetni. Csendesen bandukoltunk tehát tovább, míg hirtelen nagy zajt, kiabálást hallottunk hátunk mögött. A terep domborulata meg az erdő maga akadályoztak abban, hogy messzebbre lássak, de különböző jelekből arra kellett következtetsek, hogy az egyik ló leesett egy bürüről a szakadékba. Úgy látszik, nagy érték lehetett számukra – gondolom, a húsa miatt – mert a menet hátsó része megállt, a mögöttünk jövő partizán is visszafordult, és hamar eltűnt a szemem elől. Mivel az előttünk haladó partizán ment tovább, a menet kettészakadt. Én mindjárt lassítottam a tempót, és szóltam zászlós bajtársamnak, hogy nagyon figyeljen, itt az alkalom, hogy meglépjünk. Mikor hátunk mögött már senkit s előttünk is kissé távolabb, csak néhány magyar fiút láttam, elhatároztam, hogy meglógunk. Szóltam társamnak, hogy nagyon óvatosan, lehetőleg zajtalanul fusson utánam lefelé. Kedvező helyzetben voltunk. Az erdő, mint mondtam, ritka volt, s elég vastag moha takarta. Helyenként kilátszottak ugyan nagy kövek, de ezeket ki lehetett kerülni. Alattunk nem messze viszont már sűrű erdő kezdődött, ahol ár el lehetett tűnni. Éppen amikor társamnak szóltam, láttam, hogy az előttünk haladó három magyar tiszt el is indult futva lefelé. Persze mi is mindjárt ugyanezt csináltuk velük párhuzamosan. A sűrű erdőt hamar elértük, s mivel semmi zajt nem hallottunk, megnyugodtunk. Úgy látszott, sikerült! Lassabban, de még mindig óvatosan mentünk tovább, lefelé.

Fogalmunk sem volt, hol vagyunk. Csak abban voltunk bizonyosak, ha lefelé haladunk, a patak völgyébe kell érünk. Így is történt. Kora délután értünk az erdő szélére, és alattunk csillámlott a patak, szemem pedig, meglepetésünkre és örömünkre megpillantottuk a falut, ahonnan reggel elindultunk. Mivel a part magas, a patak pedig gyors folyású volt, előbb egy gázlót kellett keresnünk, hogy bejussunk Zielonára.

Nagy volt a meglepetés és csodálkozás. Hogy az én eltűnésemről nem tudtak, nem csodálkozom, de úgy látszik, a két szekér kenyér és egyéb szállítmányok elmaradása sem tűnt fel. Kalandunkat azonnal jelentettem, s szállásomra mentem kipihenni az izgalmakat. Persze, a parancsnokságon is nagy feltűnést és érdeklődést váltott ki esetünk. Másnap kiszállt vitéz Markóczy tábornok, a 24. hadosztály parancsnoka törzskarával, és részletesen kihallgatott engem.

Később tudtam meg, hogy az eset után a helyi hadvezetés a lakosok közvetítésével érintkezésbe léptek a partizánokkal, és egyezséget kötöttek velük, mely szerint ez a partizán csoport a jövőben tartózkodni fog a hasonló akcióktól, a magyar hadsereg pedig ellátja őket hússal és cigarettával. Állítólag, amikor a magyar sereg ottani állásait feladva, a Kárpátok gerincére vonult vissza, a partizánok tűztámogatást nyújtottak. Hogy azután hová tűntek, tevékenységüket hol folytatták, nem tudom.

Iadvölzet Abaújszántóról. Utca részlet.

ABAÚJSZÁNTÓ

Híres bortermelő hely, a 19. század végén Kassa után Abaúj vármegye legnépesebb települése, de a Trianon utáni évtizedekben a térségbeli vezető szerepet fokozatosan a közeli Encs vette át tőle. A településen a 3062 főnyi lakosság 97 %-át magyar, 3 %-át cigány emberek alkotják, hárman németnek vallották magukat.

Pincesorai a világörökség részét képezik.

SZABÓ ZOLTÁN

Curriculum vitae**(Különös tekintettel politikai magatartására és működésére)¹**

Születtem 1902. november 24-én, Alsószuhán (Gömör m.) mint egy háromgyermekes, négy évtizeden át falusi tanítói sorban élt és halt tanító fia. 1912-ben a sárospataki Főiskola diákja lettem s reá félévvel, gyöngébb előmenetelű osztálytársaim tanításával már kereső és önfenntartó. Jeles érettségi után hitem és népem iránti rajongásom a lelkészi pályára vitt. Gimnazista éveimtől szoros kapcsolatban állottam a cserkészettel, theologus éveimtől mint helyi csapatok szervezője és vezetője is. 1924-től segédlelkészi oklevéllel, mint ösztöndíjas, egy szemesztert a berlini, egyet az utrechti (Hollandia) egyetemeken töltöttem, utóbbi helyen a gyermekvédő liga gyermek akciójával is foglalkozva. Egyévi sátoraljaújhelyi hitoktató lelkészi szolgálat után, közvetlenül lelkészi oklevelem megszerzése megtörténtével a sárospataki ref. theol. akadémia hívott meg a Makkai Sándor eltávozása után éveken át üresen állott gyakorlati theologiai tanszék tanárául. Tanári munkám kezdete óta tanítványaimmal való közvetlen családias, szinte baráti kapcsolat, népünk iránti őszinte szeretet és együttérzés voltak szolgálatom jellemzői. Falu és gyülekezet tanulmányozó módszerek és munkák hatalmas adatgyűjtése a bizonyosság reá. Gazdakörökbe, ipartestületbe is sokszor hívtak előadó voltam. 1930-ban nősültem először, feleségem Rácz Irén már 1931 nyarán meghalt.

Magamra maradva még inkább tanítványaim és népem szolgálatára szántam életemet. Már 1930-ban gyakorlati theologiai szeminárium keretében elvi oldalról agrársetlement munkát kezdtem diákjaimmal. Ennek kapcsán például részletesen áttanulmányoztuk a magyarországi Szociáldemokrata Párt 1930-ban megjelent agrárprogramját. Az általam vezetett, több száz diákot felölelő diák-bibliakörökben központi témánk éveken át a Szentírás szociális tanítása volt.

1932-ben kezdődött és éveken át húzódott a „Korán sötétedik” ügy. Négy, eléggé írói talentummal bíró tanítványom ugyanis a fenti címmel adott ki egy novellás és verses kötetet. Ennek tartalmát és az általam hozzá írt előszót s ebben főleg azokat a kitételeket, mely egy korhadt rendszer összeomlását és egy új születését várta, – egyházi és világi vezetőségünk egy a fennálló társadalmi renddel ellentétben álló, baloldali

¹ Kiadatlan önéletrajz dr. Szabó Zoltán sárospataki teológiai akadémiai tanár (1902–1964) hagyatékából. Az eredeti gépiratot a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei kéziratárában őrzik.

szellemet árasztó veszedelmes terméknek ítélte. A szerzők közül, bár minden ódiумot magamra vállaltam, kettőt a theologiai kar kénytelen volt eltávolítani, ellenem pedig fegyelmi eljárás indult. Ügyem aktái sok fórumot megjártak, egész a Vallás- és Közoktatásiügyi Minisztériumig, menetébe a Belügyminisztérium is belefolyt, amennyiben politikai nyomozói Főiskolánkban vizsgálatot, kihallgatásokat végeztek, melynek során Andreánszky István akkor gimnáziumi tanulót, később a Népszava munkatársát, jelenleg az ideiglenes kormány belügyminisztériumának egyik osztályvezetőjét (politikai rendőrség) az intézetből szintén eltávolították. Az ellenem való eljárás megtorlásai voltak: egyházi részről szigorú megintés, sub auspiciis doktorrá avatásra bocsátásom letiltása, rendes tanári állásra való előlépés és fizetés bizonytalan időre való elhalasztása, (utóbbiakat csak 1939-ben kaptam meg) működésemről a zempléni főispán időközönként bizalmas jelentést kellett, hogy tegyen. Még 1936-ban is, amikor többedmagunkkal „Igazság és Élet” címmel lelkészi és nevelői folyóiratot indítottunk, a lapengedély egyik föltételeképpen engem ki kellett volna hagyni.

A hajszává fajult eljárás sem akadályozott meg az eddigi vonal tovább folytatásában. 1935-ben önkéntes munkatábort indítottunk, mely két nyáron útépítéssel, később a szórványgyülekezetek számára templomépítésekkel foglalkozott. Ezekben nemcsak vezető, hanem előmunkás is voltam. Nem kell hangsúlyozni, hogy e táborok princípiumaikban alapvetően különböztek az állam részéről később indított hasonló táboroktól, amelyek szervezete a mi táborainkat sohasem ismerte el. 1936-ban indult, ugyancsak elsőnek az országban parasztfjúságunk képzésére szánt népfőiskolás munkánk, mely 1944-ben már nyolcadik évfolyamát érte. 1934 óta felvidéki falvaink lakóinak tízezrei számára szolgáló regös cserkészlet munkáját indítottam el. Jelentős részem volt a tehetségkutató munka elindításában és országossá tételében. A gr. Teleki Pál által életre hívott Táj-és Népkutató intézet keretében is dolgoztam, mint munkacsoport-vezető.

Teleki Pállal a cserkészlet és a falumunka révén való sűrű kapcsolat és meleg viszony következménye volt az is, hogy 1939-ben az ő kifejezett kívánságára, mint Zemplén vármegye megyei listán megválasztott képviselője mandátumot vállaltam, az ún. „Cserkész képviselők” egyike [lettem].

Képviselői munkámban, a parlamentben népkultúra, népegészségügy, általában a szociális problémák voltak a témaköreim. Parlamenten kívül a minden segítségre szorulóknak való lehető segítségnyújtás. Az Országházban kezdettől aggasztó hanggal és célkitűzéssel jelentkező szélsőjobboldali pártokkal szemben első naptól nemcsak erős, de éles álláspontot és hangot képviseltem. Tudtommal én mondtam Szálasi Szegedről való kiszabadulása után az első Szálasi ellenes interpellációt az országban, melynek egyes kifejezései miatt (pl. az ő kassai beszédét már akkor nem annyira politikai, mint inkább elmeegógyintézeti problémának minősítettem) nyilas oldalról jött névtelen levelek már akkor lámpavasat ígértek ezért.

A Parlamenten kívüli képviselői életben (klubéletben nem vettem részt) azzal a képviselői csoporttal tartottam fenn szorosabb kapcsolatot, mely németellenes beállítottságáról eléggé közismert volt. (Bencs, Laky) Dessewffy Gyulával is régi s meleg

kapcsolat fűzött össze. Teleki Pál tragikus halála után parlamenti „cserkész őrsünk” árván maradt ugyan, de az ő szellemében gondolkozók szervezésében résztvettem. 1943 őszén én is aláírtam azt a kormányhoz és kormányzóhoz intézett memorandumot, melynek tendenciája a háborúból való kiválás és demokratikus irányba való átalakulás volt, melyet a finn parlament egyik csoportjának hasonló lépése után tréfásan „finn memorandumnak” neveztünk. A később emigrált Ullein Reviczky Antallal is voltak ez irányban bizalmas megbeszéléseink. Később egyik képviselőtársam lakásán vettünk részt hasonló bizalmas összejöveteleken (Marton Jánossal, Soós Gézával együtt). A Kállay kormány a németek bejövetele után bekövetkezett bukása után azért maradtam bent a MÉP-ben, mert ez a németek és fasiszmus ellen dolgozó barátaink közül többeknek kívánsága, mondhatnám utasítása volt (Szentiványiék), hogy így egyfelől a bent maradtak befolyásolását, másfelől [a] kifelé való informálás[ra] bántatlanul végezhessem. A függetlenségi mozgalomban Fekete Zsolt fedőnevet kaptam. Az október 15-i proklamáció és puccs Sárospatakon talált. Mivel maradásom esetére a főlszínre került helyi nyilas vezetőkől azonnali elfogásom valószínű volt, hajnalban egy magán teherautóval Budapestre utaztam. Megérkezésem után már egyetlen éjszakát sem töltöttem többé itteni Lánchíd utcai lakásomon, mert szabadságom itt is annál inkább kockán forgott, mert pártbéli utolsó politikai szereplésem a párt akkori vezetőjében is heves ellenérzést váltott ki. Ugyanis október 5-e körül volt az a pártvezetőségi gyűlés, melyen az ún. Nemzeti Szövetséghez való csatlakozásról kellett határozni. Bár az ülésnek sem elején, sem végén nem vettem részt, átlátva, hogy itt a fasiszmus karjaiba való terelésről van szó, kemény és erős beszédet mondtam ez ellen, s ezt az álláspontomat megismételtem a következő órában, s kérve, hogy tegyen ellene, ha nem késő Ravasz László püspök előtt is. Október 15 után néhai Móricz Zsigmond testvéröccsénél, Móricz Miklósnál laktam Szilágy Erzsébet fasor 17 alatt, zsidó származású felesége, s az ott koronként rejtett és megforduló zsidók miatt is fokozva nyilas oldaltól reám váró veszélyt. Előre látva az országvesztést, az orosz hadsereg feltartóztathatatlan győzelmét, politikával ekkor már nem foglalkoztam, hanem a Nemzetközi Vöröskereszt keretében végzett munkával igyekeztem a sejtett nyomornak és ínségnek előre segítségére menni. December 2-án, bár ez a fennálló honvédelmi törvény szerint, mint okl. lelkészre és püspökhelyettesre jogellenes volt, SAS katonai behívót kaptam, melynek nem engedelmeskedvén fenti időtől tulajdonképpen katonaszökevénynek minősültem.

Ha teherátvitelnek számítana az, hogy 1943 pünkösdjétől MÉP főispánom, s a helyi közvélemény együttes nyomására a sárospataki „MOVE” elnökségét elvállaltam, csak azt jegyzem meg, hogy e téren kevesebbet és ártatlanabbat aligha tudott volna más helyettem tenni. E minőségem ellen is egyik „Péntek Esték”-beli előadásom és a schweici liberális gazdasági írónak W. Roepke: „Der dritte Weg” könyvéről tartott előadásom [miatt] az egyesület jobboldali beállítottságú tagjai között megmozdulás indult.

Képviselőiségeim éveit is megtartottam tanári katedrát s hétről-hétre tartottam nemcsak iskolai, hanem sok más egyházi vonatkozású előadásaimat is. Még

Teleki Pál élete alatt egyik kezdeményezője és előadója voltam annak az országos előadás sorozatnak, melynek burkolt célja a hitlerizmus elleni egyházi propaganda volt. Egyházkerületem 1943-ban a gyülekezetek szavazatainak igen nagy többségével püspökhelyettes főjegyzővé választott. Már e minőségemben tettem több lényeges lépést úgy saját püspökömnél, mint Ravasz Lászlónál a zsidókérdés brutális megoldása ellen. Az ez irányban megfogalmazott eredeti egyházi tiltakozásnak részben még a kifejezései is az én fogalmazásomból származnak. Az egyházak világtanácsa (Ökuménikus Tanács) magyarországi tanácsának tagja vagyok, s 1943. december 17-18-án ennek ifjúsági szervezete égisze alatt Mátraházán egy olyan konferencia rendezésében és vezetésében vettem részt, melynek nyomtatásban is olvasható határozatai abban az időben az antifasizmus és antinácizmus irányába való kockázatos kiállást jelentik. Külügyi szolgálatban álló elvbarátaink útján semleges és „ellenséges” külföldre több ízben is küldöttem, részben készítettem hasonló irányú leveleket és körleveleket. A függetlenségi mozgalom vezetői közül több volt tanítványom soraiból megemlítem Jánosi Ferencet, ki mint tábori lelkész 1944 elején ment át a vörös hadsereghez, és azóta rádióban és tollal küzdött a fasizmus ellen és Vatai Lászlót,² kinek Gestapo őrizetből való kiszabadításán tőlem telhetően közreműködtem.

Az 1944. december 25-én kezdődött budai ostromot lakásunk kiegészése után a Nemzetközi Vöröskereszt munkásként, mint az OTBA kórháznak az orosz katonai kórház parancsnokságával naponként érintkező összekötője éltem át. 1945. március 5-én léptünk házasságra Szabó Annával, Szabó Béninek leányával, kit – mint szűcs-mestert – Brassó három nemzetiségű iparossága negyedszázadon át ipartestületi elnökévé, 1928-1940-ig parlamenti képviselőjévé állandóan megválasztott.

A fentieket legjobb meggyőződésem szerint megerősítem és igazolom.

Dr. Vatai László,

az illegális időkben a „Szabad Élet” szerkesztője.

Legjobb meggyőződéssel igazolom:

Kiss Sándor,

illegális időkben a Magyar Diákok Szabadságfrontjának vezetőségi tagja,

a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szöv. elnöke.

² Beszúrva: „Sz. Kiss Sándort, a D.I.Sz. jelenlegi elnökét”.

KOVÁTS DÁNIEL

Anyám tyúkólja Levelek a száműzetésből

Petőfi édesanyjának – amint azt a költő megénekelte – volt egy elkényeztetett tyúkokskája, az enyémmnek viszont egy egész tyúkólja. Igaz, egyetlen szárnyas jószág sem élt benne, az ől a *mi* otthonunkul szolgált a hortobágyi pusztában.¹ Nagy diadal volt, hogy sikerült hozzájutnia! Amikor miskolci kitelepítetteként 1952. június 25-én táborot vertünk Borsós-tanyán, a Hortobágyi Állami Gazdaság egyik telephelyén, egy hatalmas teremben jelölték ki vendéglátóink szálláshelyünket, ahol nők és férfiak, fiatalok és öregek húzódtak meg egymás mellett négy sorban kialakított, egy-egy fekhelyi területen. Nem ecsetelem a szűkös összezártság hétköznapijait. Volt két hazulról hozott sodronyunk matracokkal, az szolgált Évának meg nekem alvóhelyül, Anyám pedig a komódot vitette be magának, arra vetett ágyat, annak négy fiókja egyúttal tárolóhelyül szolgált nekünk. Amikor az előző éjszaka az ávosok felzörgettek bennünket Miskolctapolcán, s közölték velünk az azonnali kiutasítást és a kényszerlakhelyet kijelölő határozatot, lehetőséget adtak arra, hogy amit megszabott idő alatt fel tudunk pakolni a teherautóra, azt magunkkal hozhatjuk. Amikor első ijedtségünket legyőzve hordani kezdtük a legszükségesebbeket, ügyesen sikerült néhány bútordarabot, ágyneműt, ruhát, edényt, élelmiszert felrakni, többet, mint amennyinek hely jutott a borsósi tömegszálláson. Ott a többit bedobálták egy üresen álló tárolóba.

Több hónapig éltünk így, amikor Anyám meghallotta, hogy igénybe lehet venni a cselédházakhoz tartozó melléképületeket. Felkereste a táborvezetőt, s elmondta neki, hogy tud varrni, s vállalja, hogy elvégzi a táborlakóknak a szükséges javítási munkákat, ha megkapja varroda céljára az egyik tyúkólat. Meg is kapta, s néhány hónap múltán már nemcsak műhely volt, mert átköltöztünk oda. Így kerültünk kiváltságos helyzetbe: lett saját „lakásunk”. A tyúkol a maga nemében korszerű, 2x3 méter alapterületű helyiség volt, elég nagy ablakkal, égre nyíló ajtóval. Belépve balra, az ablak mentén állítottuk be egymás fölé szerelve két sodronyunkat; emeletes ágy lett belőlük. Az ajtóval szemben helyezte el édesanyánk az asztalt, amely mellett dolgozott; ott az üvegezett bejárati ajtón kapott nappal elegendő fényt. Éjszaka az asztalra helyezett matrac volt az ágya. A fiókosszekrény ide nem fért be, azt sikerült egy ismerőshöz elküldetni. Jobbra a sarokba került egy hokedli a lavórral, az lett a mosdóhelyünk.

¹ Részlet az *Egynapi járóföld* című készülő visszaemlékezésből.

Anyám lelkesen berendezkedett; megcsodáltam, miképp igyekszik otthon teremteti számunkra. Örültünk ennek a kis kuckónak. Jó volt kikerülni a tömegnyomorból, még akkor is, ha itt a fűtést a téli hónapokban nagyon nehéz volt megoldani. Az önálló kis helyiség a *miénk* volt! A külön zug iránti vágy annyira erősen élt mindenki-ben, hogy még a cselédlakások disznóóljait is elfoglalták sorstársaink; kitakarítva alkalmassá tették emberi tartózkodásra, még ha csak meghajolva lehetett is odabent elérni. A szabadulásunkat követő évben Hajdúböszörményből kerékpárral visszalátogattam Hortobágyra, hogy néhány felvételt készítek. A tyúkólat is megörökítettem a hozzáépített disznóóllal együtt. Az utóbbiba, szomszédságunkban, Szakonyi Karcsi bácsiék költöztek be. A házikonk képét Anyám sajátkezűleg is megörökítette. Zámbery Zsike emlékkönyvébe írta, rajzolta az alábbi bejegyzést nem sokkal szabadulásunk előtt. Humorát megőrizve „divatszalonya” névjegyét is odarajzolta az alsó sarokba: *Ó! Charlotte*.

Anyánk ismét példát mutatott nekünk. Éva is leírta kegyetlen száműzetésünk első napjára emlékezve, az általános elkeseredettséget látva: „Legszívesebben én is zokogtam volna, de Mami olyan hőiesen tartotta magát, én sem akartam gyengébb lenni nála.” Vajon honnan hozta, miből nyerte az erőt ez a törekenynek látszó asszony? 53 éves volt a kitelepítés idején. Akkor mi őt szinte az öregek közé soroltuk, ma visszaneézve – korban itt tartanak most a gyerekeim – fiatal teremtésnek tekintem. Nem volt gondoktól mentes az élete korábban sem, de valamiféle védettséget, viszonylagosan biztos, valamennyire kiszámítható egzisztenciát élvezett. S most – az utóbbi években – egymást követték a csapások, amelyek voltaképpen készületlenül érték. Készületlenül? Nem várt helyzetekbe sodorta az élet, de mégis kiépült benne korábban valamiféle életerő, lelki tartalék, amelyből meríthetett. S nem csupán az egyszerű túléléshez, hanem valamiféle továbblépéshez is.

Még a 19. század szülötte volt. Lőcsén, a Mészáros utcában béreltek lakást a szülei, amikor 1899. október 13-án ötödik gyermekükként világra jött. Nagypám, Lupkovics Pál a Csáky grófnoknál vállalt munkát, birtokaik jószágigazgatója lett. Hamarosan a főtéri Thurzó-házba költöztek, amelynek utcai első és második emeleti traktusát szolgálati lakásként kapták meg. Itt telt édesanyánk kislánykora, egy tekin-télynek örvendő család tagjaként négy fivére és a nála egy évvel idősebb Mariska testvére társaságában. (Szülei első gyermeke egyéves korában meghalt.) Előbb a lőcsei fel-

ső leányiskolában tanult, majd nővérével együtt a budapesti Sacre Coeur nőnevelő intézet növendéke lett. Magyar anyanyelvén kívül jól beszélt németül és franciául, s háromnyelvű szülővárosában – majd később a kétnyelvű Nádason – szlovákul is megtudta értetni magát.

Apámmal Lőcsén ismerkedett meg, hiszen ő is szepesi családok leszármazottja volt, erős és sűrű rokoni szálak kötötték oda. 1926. szeptember 23-án a lőcsei evangélikus templomban kötöttek házasságot, és apai nagyapám birtokán, Abaújnádason kezdték meg közös életüket. Apám a kassai mezőgazdasági akadémia elvégzése után, 1920-tól – immáron az újonnan alakult csehszlovák állam kebelében – a családi birtok intézője volt Nádason, anyám pedig a tágas otthonban a háztartást vezette. Itt nevelt bennünket, három gyermekét, 1940-ig, amikor apám – miután a falu Kassával együtt 1938-ban visszakerült Magyarországhoz – állami szolgálatba lépett, Miskolcon vállalt hivatalt. A főutca folytatását képező Hunyadi utcában, a 34. sz. lakóház magasságföldszintjén az utcai négyszobás lakást bérelték szüleim. Nem esett innen messze a megyeháza, apám munkahelye.

Nem voltunk vagyonosak, szüleim nem rendelkeztek semmiféle ingatlannal, de kiegyensúlyozott polgári nívón éltünk apám fizetéséből. Anyám a lakás egyik, különbejáratú szobáját kiadta albérletbe, ebből is volt némi bevétel. A háborút, a front átvonulását itt éltük át, de nem érte pótolhatatlan kár otthonunkat. A gondok bajok 1951 februárjában kezdődtek, amikor apámat „rendelkezési állományba helyezték”, magyarul: elbocsátották, mert mint régi szakembert a kialakuló tanácsrendszerben nem találták politikailag megbízhatónak. Ezután több munkahelye is volt, de csak vidéken kapott munkát agronómusként. Csökkent, bizonytalanra vált a család jövedelme, szüleim beleegyeztek, hogy lakásunkat megosszák, nővérem pedig az érettségi után munkát vállalt.

Ezt az egzisztenciális bizonytalanságot újabb gondok okozásával magam is tetézttem, amikor 1951 júniusában letartóztattak, s szüleim három hónapon át semmi hírt nem kaptak felőlem. Egyetemistaként politikai izgatással, demokrácia-ellenes irodalmi-szerkesztői tevékenységgel vádoltak meg, s a házkutatást Miskolcon is elrendelték. A családnak nemcsak ezt kellett átélnie, hanem azt is, hogy a Hunyadi utcai lakást elvették, és Miskolctapolcán adtak helyette két apró szobából álló lakrészt egy egyébként csinos kis villában, társbérletben. A költözkéskor anyámnak több kedves bútordarabjától meg kellett válnia, igen kevés fért el az új otthonban, amelyben az egyik szobát kénytelenek voltak konyhának berendezni.

Lili húgom a tapolcai ház teraszán

A Miskolcra való száműzetésnek ezt a fázisát súlyosbította az a gond, hogy 20 éves Lili húgom szívműtét előtt állt. Vele született rendellenesség miatt szánta rá magát erre nem kis töprengés után. Budán, a városmajori szanatóriumban akkor alakították ki Littmann Imre professzor vezetésével a Budapesti Orvostudományi Egyetem Sebésztovábbképző Klinikáját, ahol már végeztek sikeres operációkat, s a kiváló szakembert kérték meg, hogy vállalja a műtétet. A műtét „sikerült”, húgom azonban embólia következtében a kórházban meghalt. Én műtétje után még találkozhattam, beszélhettem vele, de már akkor fáradtnak érezte magát, gyenge volt. Anyám kis zsebnaptárába sebtiben írt feljegyzéseit idézem e drámai napok dokumentumaként:

„Február 4: Életem legnehezebb napja, Lilikém műtete. Február 12: Lilikém névnapja. Február 21: Nagyon rosszul lett L. Február 22: Dani Nála. Február 23: Dani Dobogókőről Tapolcára. Február 26: L. nincs jól, Pestre utaztam. Február 27: Újra Pesten, igen örült nekem L. Február 28: Újra reménykedünk. Március 2: Danival Pestre, nagyon rosszul lett L., infúzió, vérvétel, papaverin, heparin, minden hiába! Március 3: Utolsó kenet, gerinccsapolás. Március 4: Fekete vasárnap. Március 7: Lilikém temetése.”

A temetés a budai temetőben, szűk családi körben történt, de – politikai megbélyegzettségem ellenére – az együttérzés és a barátság megható kifejezésével néhány volt egyetemi évfolyamtársam is megjelent. Az én Tapolcára érkezésem fenti, tömör jelzése azt rejti, hogy nyolc hónapos fogság után, amelynek nagyobb részét Dobogókőn, a Belügyminisztérium üdülőjének építkezésén töltöttem, végre hazatértem. Ekkor szembesültem a Hunyadi utcai otthon elvesztésével. A tapolcai kicsi lakás utcai szobájában szüleim rendezkedtek be, a konyhának használt hátsóiban Éva meg Lili fekvőhelyét alakították ki, én a padláson készítettem magamnak hálóhelyet. Hamarosan – rabként szerzett tapasztalataim hasznosításával – segédmunkásként az építőiparban találtam munkát.

Ilyen közvetlen előzmények után ért bennünket mintegy száz nap múlva a kitelepítés. Apám nem volt otthon, akkor a Vilmányi Állami Gazdaságban dolgozott mezőgazdászként, s csak a hét végén járt haza. Így ő ettől megmenekült, s igyekezett segíteni, bár ő maga is gyakran mások kenyerére kényszerült. A politikai következmények őt is elérték: hamarosan elvesztette állását, és kiváló szakértelme, nagy tapasztalata ellenére néhány évig nem tudott a szakmájában elhelyezkedni.

Hortobágyi „telepes”-ként szigorú szabályok között, zárt, rendőrök által őrzött rendben éltünk. Havonta egyszer adtak lehetőséget a levélíráásra, ellenőrizték a leírtaakat. Megmaradt Anyám néhány levele, amelyeket Apának írt, s amelyek a cenzúra ellenére tükrözik valamennyire akkori életünket, valamint a levélíró érzéseit. Az egyikben található ez a két mondat: *„Nagyon vágyom utánad, de jobb így Neked! Én voltam a hiú és nagyravágó, megérdemeltem mindezt.”* Hasonlót szóban is mondott nekünk. Ennek az önkritikának csak szubjektív igazsága volt, de talán elősegítette a nehézségek elviselését, hogy a Gondviselés büntetéseként fogta fel szomorú sorsunkat. Valóban volt benne többre vágás, de – úgy gondolom – ez pozitív felhajtó erőnek tekinthető. Például ő beszélt rá Apámat, hogy – miután 1938 után újra Magyarországhoz kerülünk – kérje a vitézi cím elnyerését első világháborús kitüntetései alapján. Ezt meg is

Anyám otthonában 1960 körül és kézimunkái egy kassai kiállításon 1940 táján

kapta, s attól kezdve Nádasdon *nemzetes asszony* lett anyám megszólítása. Nagyanyám – mint báró leánya – *méltóságos asszony* lett, nagyapám és apám maradt *nagyságos úr*, őket nem vonzotta a cím, a rang. A vitézi cím birtoklása azután a kitelepítés egyik indoka lett. Egy másik példa anyám „nagyraavágására” a miskolci lakás megválasztása lehet, hiszen túlzás volt négyszobás lakást fenntartani ötünk számára apám fizetéséből. Úgy látszik azonban, anyám ragaszkodott bizonyos nívóhoz, amikor megtehetette. Neki fizetéssel járó munkahelye csak jóval később lett, de kezdettől fogva hozzá tudott járulni a család takarékos életviteléhez azzal, hogy ő varrta ruháinkat, gyönyörűen kézimunkázott, ezekkel már a nádasdi időszakban is kiállításokon szerepelt, s néhány darabot eladásra is szánt. A kassai kiállításon szerepelt, változatos anyagokat felhasználó kézimunkái s a Lili húgomon látható ruhadarabjai példázzák ügyességét. Vagyis igyekezett hozzájárulni a maga módján a boldoguláshoz. Karácsonyi ajándékaink többségét szüleink maguk állították elő, kevés volt köztük a vásárolt portéka.

Ott, a tyúkfőben is varrással jutott csekély jövedelemhez, s ettől kezdve élete végéig ez volt kenyérkereseti forrása. Ha igaz lenne az általa kimondott önvád, akkor is bőven jóvátett minden nagyraavágást, hiszen tanúbizonyságot tett arról, hogy képes a helyátállásra a legmostohább körülmények között is. Határozott elképzelése volt az életről s benne a magunk teendőiről, ő irányította a család minden tagját, s ez olykor – például egyszer-kétszer nővérem esetében – keményen érinthetett bennünket.

Pozitív hatását azonban hadd erősítsem meg a magam vallomásával: példát mutatott nekem, egy életre ellátott útravalóval. Tőle tanultam például azt, hogy az ember az egyik munkával ki tudja pihenni a másikat. Amikor – már Hortobágy után – a sátorlajújhelyi Vár-hegy alján teremtett orthont, (ahol a fenti felvételt készítettem róla), igen tudatosan tervezte meg napjait, sohasem tétlenkedett. Kézimunkázott a család számára, a Háziipari Szövetkezet tagjaként bér munkában varrt, kertészkedett, fő-

zött, unokákat gondozott. S arra is megtanított, hogy a legnyomorúságosabb helyzetben is meg kell találni azt a fix pontot, amelyet otthonunknak nevezhetünk, s ahol – ha szűköldve is – értelmes életet teremthetünk.

Kicsit messze futottam a fenti képpel és gondolatokkal, amelyek előre vetítik, hogy maradt ereje a Hortobágy után az újrakezdéshez, a mélypontról való felemelkedéshez. De még száműzetésben vagyunk, onnan küldözgeti leveleit apámnak, amelyek közül néhány megmaradt, s ma érdekes dokumentum. Ezekből idézek, bár a megsárgult lapokra hevenyészve, olykor ceruzával halványan írt szövegeket nem könnyű elolvasni. Az elsőnek a borítékján, amelyet Hernádcécére címzett, a kísérleti gazdaságba, ahol Apám akkor dolgozott, 1952. július 6-i, miskolci postabélyegző látható. Rendőreink (fekete humorral?) ott adták postára leveleinket, ahonnan elhurcoltak. Az első hetekben főként mezei munkára vezényelték ki a táborlakókat.

Édes Drágaságom!

Rém megörültem hosszú levelednek, s sietek válaszolni. Ne aggódj értünk, mind egészségesek vagyunk s szorgalmasan dolgozunk. Rengetegen vagyunk, de a trapolcaiak a másik telepen vannak, kint a munkahelyünkön találkoztam velük. A mi helyiségünkben 45-en vagyunk, mellettünk fekszenek Oe. Pisták, Tücsik és a szomszéd szobában.

Már mindenféle munkát kipróbáltam: tehenet fejünk, keresztet raktunk, nádat irtotunk, répát kapáltunk, s most állandó munkahelyünk van Évivel és Mausival, az öntözésnél dolgozunk, amely ha nehéz is, de legalább érdekes. Reggel 5-kor kelünk, 6-ig dolgozunk a tűző napon. Gondolhatod, eleinte milyen fárasztó volt, de most már kezdjük megszokni, csak a hőségétől szenvedünk sokat. Se fa, se felhő, se hegy nem állja el a nap hevét, s süt ránk kegyetlenül, amit az állandó szél enyhít némileg, viszont örült port kavarr fel!

A koszt, míg a gazdaság adta, kirűnő és sok volt, de most a másik telepen főznek, magunk kell ellátnunk magunkat, de azóta rossz és kevés. Még jó, hogy Évi fizetése megjött, s tudunk pótlásul néha szalámit, kekszet, meggyet venni. A gyümölcs és édesétészta hiányzik legjobban. Egyelőre ne küldj semmit, lásd el magad, ami kell, a ruhák, kabátok itt vannak, de a stoppolni való harisnyák ottmaradtak, vegyél nyárit és téli meleget, Daninak is, mert azt hiszem, itt örült hideg lesz. Amíg nem hívunk, maradj, rajtunk úgy sem tudsz könnyíteni, csak hozd majd el minden holmidat, különösen a cipőket, mert arra itt erős szükség van! Ha van pénzed, végy magadnak egy erős szövet munkaruhát a régi szürke helyett, már valami melegebbet, mert vászon van. Szóval ne aggódj értünk, ezen úgysem tudtál volna segíteni, s kibírjuk. Többet tehetsz, ha kint vagy, s élvezd, amíg lehet. Nekiünk azt mondták, Te is jössz majd!

Annyit gondoltam Redd, Drágaságom, nem írtunk, mert vártunk [...]. Csak egynek lehet írni betenkit, azért írj majd te Nyanyusnak² és Mamának³, megkaptuk utolsó leveleket, már ide, oly jól esett olvasni soraikat, remélem, Lóri⁴ azóta jobban van. [...] Csomagot egyszer egy hónapban lehet küldeni. A varrógépem itt van, de leszede valaki a szíját, a padlón valamelyik fehér ládában volt nekem egy, rém boldog lennék, ha meglenne

² apám anyjának

³ anyám anyjának

⁴ Kováts Lóránt, apám öccse, aki a Don mellől lefagyott lábujjakkal tért haza, s sokat szenvedett.

még, így nem tudom használni, próbálj valahol szerezni! Dani kocsis, egész nap 4-től a cséplésnél van, s fekete, mint egy néger. Nem tudom, mit fogunk keresni, de csak megleszünk, rosszabb azoknak, kiknél 2 gyerek és öreg, tehetetlen van. A nap jól díszített mindnyájunkat. Délbábot is láttunk, de szívesebben nézném a Tátrát! E. Józsitól is kaptam híreket. Drágaságunk sírja szép virágos, rendezett. Mégis jó, hogy Szegénykénk ezt nem élte meg! Nem is tudok most annyit Rá gondolni, mint a nyugalmas, szép Tapolcán.

Írj máskor is, ne aggódj értünk, a gyerekek szorgalmasak, s megállják helyüket! Már látogatók is voltak, a debreceni rendőrségnél lehet engedélyt kapni pár percnyi beszélgetésre. Sok kedves család van itt, s sokan érdeklődnek irántad, akik nem ismernek.

Várva soraidat milliószor csókol forrón szerető – Sári

Dátum nélkül, nagyjából egy hónapos ott-tartózkodásunk idején írta:

Édes Apókám!

Elmult megint egy hét, újra írhatok, nagyon megörültem hosszú levelednek, bár szomorú vagyok levert hangja miatt, ne vesítsd el derűs kedélyedet s bizakodásodat! Egészségesek vagyunk, s a fő, vigyázz Te is magadra, s egyél sokat, ha lehet, gyümölcsöt is! Mióta itt vagyok, még nem sírtam, csak mikor meglepetésünkre Anciától csomag érkezett, úgy elbőgtem magam, hogy ilyen kedvesek és figyelmesek, mikor ők is nehezen élnek. Finom süteményt, szaloncukrot, szappant küldtek, igen élveztük! Kérlek, írd Te nekik mindenről, s tolmácsolj köszönetünket, mert csak egynek írhatunk hetenkint, s az Te leszel! Így hát vállalnod kell, hogy Te írd mindenkinek.

Ha tudnál gyümölcsöt küldeni, igen jó lenne, s Évi születésnapjára valami édességet! [...] Próbáld meg a belügynél megkérvenyezni a kikérésünket. Cécén szívesen meglennénk a kis szobádban! Már sikerült valakinek, csak Miskolcra nem mehet! Állítólag a gyerekek haza mehetnek! Pénzt, csomagot lehet küldeni! Évi azt mondja, hogy nem érdemes ruhát vened, el kell hordanunk azt, ami van, úgyse tudja az ember hová tenni!

Örülök, hogy ma Tolcsván vagy,⁵ legalább családi körben tudlak ma, s finomakat eszel és iszol, s megértő kedves emberekkel vagy! Nagyon vágyom utánad, de jobb így Neked! Én voltam a biú és nagyra vágyó, megérdemeltem mindezt. Örült nagy a meleg, szerencse, hogy éjjel hűvös van. Rengeteget dolgozunk, de bírjuk, s reméljük, a koszt javulni fog, holnap veszi át a konyhát a Székelykertes sorstársunk! [...] Nagyon sok látogató jön motorral, de Te ne gyere, bár nagyon szeretnék látni! Évi, Dani igen szorgalmasak, sok a fiatalság is, de hát este mindenki igen fáradt, ma vasárnap éjjel 2-től szedjük a borsót 8-ig. Szóval próbáld meg valamit tenni, bár nincs sok remény! [...]

A következő levél 1952. július 19-én íródhatott, Újszentmargitát írta neve mellé feladási helyként, de ekkor is miskolci a borítékon a postabélyegző:

[...] Szerdán reggel elvittek engem 40 sorstársammal 75 km-nyi áll. gazdaságba, Bődönhátra, minden fésű és egyéb nélkül. Itt dolgozunk erősen, s ki tudja, mikor kerülök a gyerekekhez. A koszt itt sokkal jobb, a bánásmód is, de dolgozni igen kell. Tegnap

⁵ Engelmayer József, anyám unokatestvére Budán élt, ő segített Lili húgom sírjának gondozásában.

⁶ Zsedényi Miklósné Kubik Anna kedves rokonunk a borsodi Véreshalompusztáról küldött csomagot.

⁷ Július 12.

⁸ Apám unokatestvérének, Zsedényi Gyulánál lelt átmeneti otthonra, amikor lakás és munka nélkül maradt.

reggel 4-től raktuk a kereszteket tűző napon este 8 utánig! Szerencsére ma nem dolgozunk, s igyekszem elküldeni e sorokat. Egészséges vagyok, remélem, Daniékkal sincs baj, alig várom, hogy náluk lehessek!

Így Tőled sincs semmi hírem, írj azért továbbra is Borsóstanyára! Néha azt mondják, hogy karácsonyig itt maradunk, néha, hogy szerdáig. Egy szál ruhával, cipővel jöttünk, egész titokzatosan, nem mondták meg, hogy este nem jövünk haza. Látogatni ne gyere el, bármennyire is vágyom utánad, de jobb, ha nem próbálkozol velem! Írj Mamának, mert neki még nem tudtam csak egy lapot írni, s nem jutok hozzá. [...]

Drágaságunk születésnapja van,⁹ s már sírtam egy sort, hogy itt vagyok, szeretteimtől távol! Pedig itt sokkal rendesebben bánnak velünk, Borsóson kimondhatatlanul komiszak! Velünk van itt sok ismerős, köztük sok öreg, akiket ott nem tudtak dolgoztatni, s a fiatalok! Óriási táblákat keresztelünk, vége-hossza sincs, s gyönyörű a búza! A klíma itt kellemesebb, s van egy pár ligetecske is, Borsóson szörnyű szikes a föld, s semmi árnyék, csak por, feneketlen! [...] Édesem, azért ne izgulj értünk, megsegít a jó Isten, olyan friss vagyok, mint azelőtt, s a tűző napot is már jól bírom, persze nem szépté mindez engem! Csak Te vigyázz Magadra, hogy egészségesen örvendezhessünk majd egymásnak.

A következő levél borítékjáról kivágták a bélyeget, az érkezői bélyegző 1952. július 20-án kelt Henádcécén. Anyám bocsánatkéréssel kezdi:

[...] Hogy csúnyán írok, annak nem a fáradság az oka, hanem hogy rossz a ceruza vagy toll, nincs hol írni, térdünkön, könyv nélkül írunk, s a legtöbbször azt is sietve. Azon kívül mindig annyian zajonganak körülöttünk, hogy nem is tudom, mit írok. Tudod, hogy én nem szoktam meg a lármában való írást, nekem ahhoz csend és nyugalom kellene. Ma kiment a szobánkból egy család a tyúkfarmra, így több a helyünk, s a varrógépem szolgál asztalnak, azért rendesebb levelem. Szerettem volna ma Ballával, ki látogatóban volt itt, télikabátodat elküldeni, de nem engedték. Arra is vállalkozott, hogy hibás fogainkat kihúzza, de rövid volt az idő. [...] A bérral igen rosszul jártunk, mert eleinte a brigádfővezetők nem jegyezték fel, s azért 2-3 hét minimális jövedelmet hozott. Mi még jól jártunk, mert az árasztásnál 2,30 óráért kaptunk napi 10 órával, s Dani havonta kapja fizetését, még nem tudjuk, mennyit. De volt család, aki 10-15 Ft-ot keresett dacára annak, hogy állandóan dolgoztak. Évi és Dani azt akarták, hogy én ne járjak munkába, de itt mindenkit küldenek, s akik lazálnak, azokat a dolgozók magukban megvetik, s nem is volna jó érzés, hogy ők dolgoznak, és én nem, hát inkább megyek én is. Pedig itthon is lenne sok dolgom, mosás hármunkra és foltozás, varrás, vacsorapótlék főzés, de ez már csak rossz időre marad! A Te nadrágodat is meg szeretném varrni, vagy azt is tehetnék, hogy Te veszel magadnak egy készet, és én ebből a szövetből, ami itt van, varrnék magamnak egy nadrágot, mert az nagyon kellene, ha hideg van, s egész nap kint vagyunk! [...]

A következő levélen van dátum: VIII. 10. Ezt illegálisan, cenzurázatlanul adhatta föl Anyám, hortobágyi postabélyegző van a bélyegen. Ebben ad hírt a munkabeosztásában várható kedvező változásról:

⁹ Lili húgom 1931. július 19-én született.

[...] Tegnap megjött Évi,¹⁰ vígan, jól érezték magukat. Lehet, hogy rövidesen vissza is mennek. Utolsó napokban irodában dolgozott, festette és írta a tehenek fejtábláját, s pihent egy kicsit. Jó munkánkért kaptunk már múltkor látogatási engedélyt [...], szeretném, ha Ilon jönne el. [...] Ma is sokan voltak, reggel 8-kor jöttek Debrecenből. Szeretném elküldeni a nagy fekete kabátot, mert nem tudjuk hol tartani, s esetleg a drap ruhát. Daninak egyelőre nem kell semmi, Drágaságunk 2 nadrágját átvarrtam neki. Én is mindig az Ő ruháiban járok. A sötétkék munkaköpenye is remek szolgálatokat tesz! Néha napokig úgy el vagyok foglaltva, hogy nem is tudok belemerülni a Rá gondolatba, csak néha tudom elővenni a fényképét, s szomorkodom sokat!

Holnaptól kezdve, képzeled, varrodában fogok működni, az is alakul itt, persze főleg foltozásról lesz szó, de a nehéz kinti munka után jó lesz! Ne aggódj miattam, ha sokat is dolgozom, jó az étvágyam, nem fogytam, most 4 napig magtárban dolgoztam, s lemértek, 60 kg vagyok, rég nem vagyok több! [...] Gyusziéknak elküldtem 2 pár cipőmet javításra, légy szíves ezt portóval együtt is megfizetni! Resteltem, hogy minden csomagot úgy adok fel, hogy ott fizetik, de nem lehet innen másképp. [...]

1952. augusztus 17-én kelt a következő levél, amelyben folytatódik a történet:

[...] El tudtuk volna képzelni, hogy ily soká távol legyünk egymástól, s ki kell bírni? Annyit gondolok Réád, Édesem, s fáj a szívem, hogy nem lehetünk együtt, de még boldognak kell lennem, hogy így van, mert így mégis csak jobb. Remélem, nem érzed magad nagyon elárvultnak, de nem hagyod el ruházatodat sem. [...]

Örületes hőség volt e héten, alig éltünk, ilyen még nem volt ezidén! Tűző nap, semmi szél, és ha jött is, olyan erős forgószél kerekedett, hogy irtó porfelhő lep el mindent. Feneketlen a por, s a kocsik, traktorok után fekete köd sűrűsödik. Kegyetlen dolog! De most hála Istennek jobb beosztásom van, hétfő óta megnyílt egy varroda, s ketten Beliczeynéval működtetjük egy napos, meleg helyiségben, (tyűkettrec volt, de ez nem mond semmit, mert hisz az állatok itt jobban laknak, mint az emberek), s élvezem a sok nehéz munka után azt, amit szívesen csinállok! Egyelőre főleg foltozunk, mert mindenkiről leszakad a ruha, nadrág, s potom pénzért, mert mindenki keveset keres, de azért mindig van munkánk, s nekem gyorsan megy, hát fogok annyit keresni, amennyit kint.

Dani nagyon csalódott első fizetésével, azt hitte, sokat fog kapni sok munkájáért, reggel 3-tól este 1/2 9-ig dolgozik, s oly szorgalmasan, s 331 Ft-ot kapott a múlt hónapra! Évinek most nincs fix beosztása, mióta visszajött Bődönhátról, nem találja helyét, legkevésbé szereti a nádvágást. Most pár napig pihent, mert fáj a csuklója. [...]

Ami a bérezést illeti, valóban nagy csalódás volt nekem. Kocsisként órabérem 1,82 Ft volt, de a civil brigádvezető nem vezette pontosan a munkánkról a kimutatást, nem számoltak el minden munkát, a munkában töltött teljes időt. Jól tükrözi ki-rekesztettségünket, hogy a társadalombiztosítónál sem jelentettek be szabályszerűen bennünket. Végig dolgoztam 1952. június 26-tól 1953. szeptember 24-ig a Hortobágyi Állami Gazdaság munkavállalójaként mind a 15 hónapot, de amikor később iga-

¹⁰ Éva anyánk helyett vállalta, hogy elmegy Bődönhátra dolgozni, hogy megkímélje az aratás kemény munkájától. Könyvében (A száműzött várkissasszony. Sárospatak, 2012) beszámol erről (229–234).

Társadalombiztosítási Igazgatóság, Kirendeltség ..... Debrecen.

Gy 33-K-105/69-IVa .....
19 .....

I. Kovács Dániel .....

Sátoraljaujhely
Kazinczi u 51. ....

A Társadalombiztosítási Igazgatóság, Kirendeltség igazolja, hogy Kovács Dániel.
..... munkavállalót (szül. 1929. évben Abaujvárad helységben,
anyja neve: Lupkovics Sarolta ..... foglalkozása: .....)

Munkáltató neve és törzsszáma: ..... Bejelentett idő: .....
1. Borsósi Állami Gazdaság 429 gy. 1952. máj 01. 1953. ápr 30. -ig
2. Az 1952 évi bélyeglapján 123/egyszázhuszonhárom napi bélyegleróvása va .....
3. ..... 19. ....-től .....-ig
4. ..... 19. ....-től .....-ig

zólást kértem a Társadalombiztosítási Igazgatóság debreceni kirendeltségétől, ott összesen csak 123 napnyi (!) munkaviszonyt tudtak kimutatni. Egyszerűen: nem jelentettek be bennüket, nem rótták le a társadalombiztosítási járulékot utánunk.

Szeptember 8-án keltezte Anyám a következő levelét, amelynek ceruzaírása anyyira megkopott, hogy teljes pontossággal nem is mindenütt lehet kiolvasni:

[...] Tegnap, vasárnap is dolgozni kellett, s nem volt időm Neked írni, hát most a varrodában használok ki a pillanatnyi csendet s írok. Rém hecces betűnk volt! Az iskola-problémák megoldása miatt a másik tábor gyerekes családjaait átbozták, és innen gyermek-teleneket tettek át. Ezzel felborult a régi, megszokott rend, háromszor hurcolkodtunk a sok lommal, amit mindig oly nehéz kicsi helyen elhelyezni, legtöbbször egyedül, mert Éviék kint dolgoztak. A mi kedves „szobánk”, hol olyan jól összeszoktunk és kedélyesen voltunk, teljesen más képet öltött. Mi ugyan jobb helyre kerültünk, az ablakhoz, de körülöttünk csupa kulák, akik istállóban és silóknál dolgoznak, s örüli büz van állandóan. Még szerencse, hogy az ablakhoz kerültünk!

Pénteken Debrecenben voltam, átvizsgálták a derekamat. [...] Jelenleg nem fáj a derekam, inkább a fogam miatt mentem, azzal nehezen utalnak be, s ki is húzattam közben egy bölcsességfogamat. Kimondhatatlan érzés volt kint járni! Mivel elég sokan voltunk betegek, a rendőr nem engedett sehová, s nem tudtunk semmi hasznosat elintézni. Estefelé értünk haza, és igen fájó érzés volt rendőri kísérettel a bámulók között végigvonulni a szép városban, hol vígan és szabadon jártak az emberek, és szép üzletek sora előtt mentünk el. És még csak egy kiflit sem vehettünk magunknak, egész nap éhen-szomjan voltunk! Láttuk a templomot, színházat, szép házsorokat, nagyon tetszett nekem Debrecen széles főutca sok virággal! Még nehezebb volt visszajönni ebbe a sivár, kietlen, színtelen pusztaságba!

Nagyban folyik a házépítés. Azt akarják, hogy minden családnak külön szobája legyen. 2 szobás kis házak épülnek közös előtérrel, 4x4 m-esek. Vajon keresztülvihető lesz-e?

A zsúfolt nagy „hodály”, ahonnan késő ősszel sikerült átköltöznünk a tyúkólba

Meglesz-e minden anyag hozzá? Vasárnap, tegnap kezdtük meg, és egész nap hordtuk a vályogot, sárral tapasztották, és máris húzzák 3 háznak a falát, minden alap nélkül, földes padlója lesz! Éjjel-nappal folyik a munka, s máris halálisan fáradtak vagyunk, nagyon hiányzik az az egyetlen vasárnapi pihenő! Én ugyan akkor sem pihentem, mert mosok minden vasárnap, hét közben nem érek rá, tegnap is kimostam reggel és a déli munkaszünetben. No, de eleget lamentáltam, egyszer majd minden jó lesz megint! [...]

Ugyancsak ceruzával íródott, s igen-igen nehezen olvasható az a szeptember közepén Apámnak küldött levél, amelyből itt idézek, s amelyben Anyám házassági évfordulójukról is megemlékezik:

[...] Tavały, amikor igazán szomorúak voltunk fiunk miatt, mégis ott volt drága kicsi, mosolygó, édess Pipókánk, s 24 boldog évre tekinthettünk vissza. Most már 2 szomorú, gyötrelmes év, és hogy nem lehetünk együtt a legszomorúbb. Ugye bizakodhatunk továbbra is, a jó Isten megsegít, és egyszer még boldogok leszünk! [...] Istenem, már egy félév eltelt azóta, s néha napokig nem tudom elővenni a fényképét, úgy el vagyunk foglalva, és soha nem vagyok egyedül. Csak ha varrótársam hiányzik, akkor teszem magam elé a képét, s ugyanúgy fáj még mindig, hogy ma sincs mellettem. Milyen jó lenne, ha Veled lehetne, gondozna Téged, s nem volnál egyedül! De a Jó Isten úgy akarta, hogy nincs velünk, azért csak hálásak lehetünk.

Dolgunk rengeteg, éjjel-nappal folyik az építkezés, tegnap én is éjjel voltam, esőben, szélben, de csak éjfélig, mert zuhogott. Nedves, ázott vályogot rakunk, fekete a fal, s picik az ablakok. 3 ház áll már, de legalább 20-at kell sürgősen építeni. Már nagyon fáradtak vagyunk. Dani még ma is vetésnél dolgozik, alig látjuk, de most jó az étvágya legalább újra! Évi brigádvezető lett, a munkavezető meg van vele elégedve, megdicsérte, és azt mondta, milyen jó munkaerő, meg sem látszik rajta, hogy méltóságos asszony lánya. [...]

Kétféle levéltípussal kísérletezett Anyám. A hivatalosan engedélyezett heti levélküldés mellett kiskapukat keresett, hogy az ellenőrzést megkerülve s gyakrabban írhasson. Ezeket a „fekete” leveleket – hogy Apám is megfelelően viszonyuljon hozzá, reagáljon rá – a papír bal felső sarkában elhelyezett kis kereszttel jelölte meg. Ezekben valamivel nyíltabban szólhatott. Például így:

A sárba épített vályogházak sora

[...] *A csizmának örülök, a nagyság mindkettőnknek jó, igen kopott a talpa, de így is remek lesz, most én úgysem játrok ki mezőre, viszont a varrodáig is feneketlen sár van. Csuda ronda egy hely ez! [...] Évi most éjszakai műszakra jár, vályogot raknak vontatóra és le a házépítéshez, rémes idő van, zuhogó esőtől ázott vályoggal dolgoznak, szörnyű házak lesznek! 20 Ft-ot keres éjszakánként! Dani a legsóványabb közöttünk, nagy strapában van, de mindenki dicséri, milyen rendes fiú. A koszt mindig gyengébb, de esténként igyekszem főzni valamit, ha van mit, csak a tüzelő nagy probléma. [...]*

Október 19-én kelt a következő levél, amelyben a rólunk írtakat idézem:

De jó lenne, ha Dani megkapná a viharkabátot, mert bizony itt arra nagy szükség van, szegény hajnaltól kit van, bármilyen az idő. Őrült esők s hideg szelek voltak s feneketlen sár, s ha a kabátja megázik, napokig nem szárad ki. Már a télikabát is volt ematt rajta, de elázott, besározódott, le fog minden szakadni szegényről. Itt befizetett egy gumicsizmára, de még máig sem kapta meg, s egyetlen bakancsa is lassan felmondja már a szolgálatot. Szegény nagyon le volt törve, hogy várva várt fizetéséből csak 11 Ft-ot kapott kézhez, annyi a levonás, igaz, hogy most már novemberig ki van fizetve a kosztunk.

Tegnap este táncolt a fiatalság, az iskola terme este kultúrterem, örülök, ha kicsit szórakoznak, annyi a munkájuk állandóan, még ma is [vasárnap] kint vannak, a répát szedik. Évi kezei már egész feketék tőle, s úgy ki van szegénynek fújva az arca, éles itt a levegő, s rém hideg tud lenni! A viharkabát, remélem, rövid lesz, mert Dani olyat kíván. Oly komoly ez a fiú! De lehet, hogy nincs kialudva. Szeretett volna csikós lenni, mert most egy csomó csikót hoztak, de nem engedik el a kocsiságból. Multkor megharapta a ló, szerencsére nem lett semmi baja. Étvágya most jó, csak lenne bőségesebb! [...]

Évi is most keveset keres. Képzeld, újabban traktoros akar lenni! Ugye az nagyon nehéz egy lánynak?! Ő jól néz ki. Általában a nők jobban bírják, többen meghíztak, a férfiak soványabbak. No de én sem igen híztam meg, de azért jól érzem magam, s jelenleg a derekam se fáj, még úgy igazán nem is volt vele itt baj, pedig a varroda kezd már nagyon hideg lenni, de betakarózdom jól! Most remek napos idő van, a varroda ilyenkor remek, mert déli fekvésű, ma is dolgozunk! Ma vadászat van, s pár urat elvittek hajónak, úgy elmentem volna én is, ebben a ragyogó napsütésben jó lett volna kint, s eszembe jutottak a nádasdi vadászatok! [...] Sajnos ide külföldi levelet mi nem kaphatunk, hát Szlovákiából ne is írjanak ide!

kapcsolat fűzött össze. Teleki Pál tragikus halála után parlamenti „cserkész őrsünk” árván maradt ugyan, de az ő szellemében gondolkozók szervezésében résztvettem. 1943 őszén én is aláírtam azt a kormányhoz és kormányzóhoz intézett memorandumot, melynek tendenciája a háborúból való kiválás és demokratikus irányba való átalakulás volt, melyet a finn parlament egyik csoportjának hasonló lépése után tréfásan „finn memorandumnak” neveztünk. A később emigrált Ullein Reviczky Antallal is voltak ez irányban bizalmas megbeszéléseink. Később egyik képviselőtársam lakásán vettünk részt hasonló bizalmas összejöveteleken (Marton Jánossal, Soós Gézával együtt). A Kállay kormány a németek bejövetele után bekövetkezett bukása után azért maradtam bent a MÉP-ben, mert ez a németek és fasizmus ellen dolgozó barátaink közül többeknek kívánsága, mondhatnám utasítása volt (Szentiványiék), hogy így egyfelől a bent maradtak befolyásolását, másfelől [a] kifelé való informálás[t] bántatlanul végezhessem. A függetlenségi mozgalomban Fekete Zsolt fedőnevet kaptam. Az október 15-i proklamáció és puccs Sárospatakon talált. Mivel maradásom esetére a főlszínre került helyi nyilas vezetőktől azonnali elfogásom valószínű volt, hajnalban egy magán teherautóval Budapestre utaztam. Megérkezésem után már egyetlen éjszakát sem töltöttem többé itteni Lánchíd utcai lakásomon, mert szabadságom itt is annál inkább kockán forgott, mert pártbéli utolsó politikai szereplésem a párt akkori vezetőjében is heves ellenérzést váltott ki. Ugyanis október 5-e körül volt az a pártvezetőségi gyűlés, melyen az ún. Nemzeti Szövetséghez való csatlakozásról kellett határozni. Bár az ülésnek sem elején, sem végén nem vettem részt, átlátva, hogy itt a fasizmus karjaiba való terelésről van szó, kemény és erős beszédet mondtam ez ellen, s ezt az álláspontomat megismételtem a következő órában, s kérve, hogy tegyen ellene, ha nem késő Ravasz László püspök előtt is. Október 15 után néhai Móricz Zsigmond testvéröccsénél, Móricz Miklósnál laktam Szilágy Erzsébet fasor 17 alatt, zsidó származású felesége, s az ott koronként rejtett és megforduló zsidók miatt is fokozva nyilas oldalról reám váró veszélyt. Előre látva az országvesztést, az orosz hadsereg feltartóztathatatlan győzelmét, politikával ekkor már nem foglalkoztam, hanem a Nemzetközi Vöröskereszt keretében végzett munkával igyekeztem a sejtett nyomornak és ínségnek előre segítségére menni. December 2-án, bár ez a fennálló honvédelmi törvény szerint, mint okl. lelkészre és püspökhelyettesre jogellenes volt, SAS katonai behívót kaptam, melynek nem engedelmessé kívánva fenti időtől tulajdonképpen katonaszökevénynek minősültem.

Ha teherátvitelnek számítana az, hogy 1943 pünkösdjétől MÉP főispánom, s a helyi közvélemény együttes nyomására a sárospataki „MOVE” elnökségét elvállaltam, csak azt jegyzem meg, hogy e téren kevesebbet és ártatlanabbat aligha tudott volna más helyettem tenni. E minőségem ellen is egyik „Péntek Esték”-beli előadásom és a schweici liberális gazdasági írónak W. Roepke: „Der dritte Weg” könyvéről tartott előadásom [miatt] az egyesület jobboldali beállítottságú tagjai között megmozdulás indult.

Képviselőseim éveit is megtartottam tanári katedrámat s hétről-hétre tartottam nemcsak iskolai, hanem sok más egyházi vonatkozású előadásaimat is. Még

Teleki Pál élete alatt egyik kezdeményezője és előadója voltam annak az országos előadás sorozatnak, melynek burkolt célja a hitlerizmus elleni egyházi propaganda volt. Egyházkerületem 1943-ban a gyülekezetek szavazatainak igen nagy többségével püspökhelyettes főjegyzővé választott. Már e minőségemben tettem több lényeges lépést úgy saját püspökömnél, mint Ravasz Lászlónál a zsidókérdés brutális megoldása ellen. Az ez irányban megfogalmazott eredeti egyházi tiltakozásnak részben még a kifejezései is az én fogalmazásomból származnak. Az egyházak világtanácsa (Ökuménikus Tanács) magyarországi tanácsának tagja vagyok, s 1943. december 17-18-án ennek ifjúsági szervezete égisze alatt Mátraházán egy olyan konferencia rendezésében és vezetésében vettem részt, melynek nyomtatásban is olvasható határozataiban abban az időben az antifasizmus és antinácizmus irányába való kockázatos kiállást jelentik. Külügyi szolgálatban álló elvbáratink útján semleges és „ellenséges” külföldre több ízben is küldöttem, részben készítettem hasonló irányú leveleket és körleveleket. A függetlenségi mozgalom vezetői közül több volt tanítványom soraiból megemlítem Jánosi Ferencet, ki mint táborigazgató 1944 elején ment át a vörös hadsereghez, és azóta rádióban és tollal küzdött a fasizmus ellen és Vatai Lászlót,² kinek Gestapo őrizetéből való kiszabadításán tölem telhetően közreműködtem.

Az 1944. december 25-én kezdődött budai ostromot lakásunk kiégése után a Nemzetközi Vöröskereszt munkásként, mint az OTBA kórháznak az orosz katonai kórház parancsnokságával naponként érintkező összekötője éltem át. 1945. március 5-én léptünk házasságra Szabó Annával, Szabó Béninek leányával, kit – mint szűcs-mestert – Brassó három nemzetiségű iparossága negyedszázadon át ipartestületi elnökévé, 1928-1940-ig parlamenti képviselőjévé állandóan megválasztott.

A fentieket legjobb meggyőződésem szerint megerősíttem és igazolom.

Dr. Vatai László,

az illegális időkben a „Szabad Élet” szerkesztője.

Legjobb meggyőződéssel igazolom:

Kiss Sándor,

illegális időkben a Magyar Diákok Szabadságfrontjának vezetőségi tagja,

a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szöv. elnöke.

² Beszúrva: „Sz. Kiss Sándort, a D.I.Sz. jelenlegi elnökét”.

tenni a sok sáros ruhát, s nem szárad meg napokig. Arra kéri Apámat, hogy vegyen és küldjön egy 220 voltos nyitott samottlapos villanyrezsóba spirál fűtőtestet, mert a mienk kiégett, s enélkül bajos itt megleenni, hideg van, s jól esik a tea, ha hazajönnek átázva!

November 30-án is ír új szálláshelyünkről:

[...] Most bent lakunk a varrodában, régi szobánkban csupa duplaágy van, s 70-en vannak benne! Itt is rém szűk nekiünk, de oly jó, nyugalmas, s munkám szempontjából is kellemesebb. Évi most is kijár vadlibákat úzni, s Dani is majd elmerülnek a sárban [...]. Nekem hamar elmúlik egy nap, mindég van sok munka, s repül az idő, már 5 hónapja vagyunk itt! [...] Estefelé mindig fölmegyünk a „kaszinóba”, hol élénk bridge, tánc stb. élet van, én is játszom Glószékkal, Markóékkal, s igen jól esik a napi sok munka után egy kis beszélgetés! Kötögetni is szoktunk ott Szakonyinéval. [...]

Karácsonyra gondolni se szeretek!! Máskor mennyi boldog előkészület, most csupa szomorúság, jó lenne már mindenen túllenni! Már tavaly is milyen szomorú volt Dani nélkül s aggódva Drágaságunkért! Most itt lent a magányomban, megint át- és átélek mindent, s folyton Reá gondolk, s fáj szörnyen minden!

Decemberben – az ünnepek közeledtének hatására – több helyről is kaptunk csomagot. Még Anyám keresztanyjától, Aranka nénitől is, aki pedig szintén nehéz helyzetben volt lányával és unokájával, miután kiutasították őket a fővárosból.

Egész meg voltam illetődve – írja Apának csomagjukról december 10-én Anyám –. Küldtek Daninak jägeringet és nadrágot, amit máris boldogan fölavatott, Évinek térdharisnyát, meleg kesztyűt, nekem turbánt, s egy üveg baracklekvárt, amit idén nem is láttunk, egy doboz szardíniát, örült finom volt, ma ettük meg teával és rácsos tésztát. [...] Hiánytalanul megkaptuk. Most itt bontják fel a címzett jelenlétében, s nem vész el semmi, eddig a másik táborban vizsgálták át, s a bontott csomagokból a szekérúton bizony sok minden elveszett! Megható Gizikétől és Marikától, hogy akarnak csomagot küldeni, egyáltalán mindenki oly kedves, még Andrea is érdeklődik, hogy mit küldjön. Mivel a koszt rohamosan romlik, elnézik, ha több csomag érkezik. De szomorúan halljuk, hogy odakint sem könnyű, milyen élelmezési nehézségek vannak, s Neked most semmi jövedelmed nincs, hát ne is küldj nekiünk [...]. Eddig valahogy a jó Isten mindég megsegített, előbb volt a sok gomba, amit mindenhol szedni lehetett, s vacsorára igen élveztük, azután a hal, a halastavat tisztították, s rengeteg törpeharcsát ettünk, finom volt pörköltnek vagy rántva, most meg időnként 5 Ft-ért egy csirkét kapunk (dögledeztek), de mi azért élveztük. Csak az a baj, hogy semmi zsírunk sincs, pedig Dani szereti a zsíroskenyeret! [...]

Most Daninak akarok egy kabátot varrni, a bőrkabátomból, a Te bundabélésedet akarom bevonni az alsó részével, s a tüftinbélésből steppelt ujjakat csinálni [...].

Annyira nem vagyok karácsonyi hangulatban, semmi készülődés, semmi ötletem, mivel tudnék valakinek örömet szerezni, egész fásult vagyok, s megint sokat strok, hogy egyedül vagyunk, Drágaságunk után! Csak már túl lennének az ünnepeken, nagyon fájdalmas lesz a régi szép karácsonyokra visszaemlékezni! [...] Az idő most valamivel jobb, végre erős fagy van, nincs sár, lassan ki tudok mindent pucolni, oly sárosan jöttek mindég haza, s pár nap óta szél sincs, a nap szépen besüt a varrodába, s rengeteg munkám van, de az jó! Szegegy Évi most borjúkat vakar, mossa és pucolja őket. [...] Eddig háromszor fűtöttünk kis

égre nyíló szobánkban, semmi tüzelő nincs, az hiányzik legjobban, ami ott maradt [Tapolcán] a sok jó fa és szén!

December 21-én, születésnapom előestéjén én is írtam egy kis cetlit Apának megköszönve jókívánságait és ajándékát. *A közeli jövőben – ígértem neki –, hosszabb levelet készülök írni, de mostanában nincs szabadnapom, vízhold kocsis vagyok, s még karácsony napján is fognom kell. Ma este kedves vacsorával, tortával ünnepeljük 23. születésnapomat, távol Apókától, de mégis otthonosabban, mint tavaly.* (A 22. születésnapomon Dobogókőn, rabmunkán voltam, távol a családtól.) *Miután a fogamat kibúzták teljes erőben s egészségben dolgozom, csak a mérhetetlen sár elkeserítő.*

Ugyanabban a borítékban van Anyám akkor írt levele is:

[...] Pár nap múlva karácsony, 25 év óta az első, amelyet egymástól távol kell töltenünk. Annyi boldog, szép karácsony után nem is szabadna panaszkodnunk. 24 gyönyörű karácsonyt ünnepeltünk együtt, s annyi szeretettel, ajándékkal halmoztál el, hogy erre fognak mindég gondolni, ha rámjön a búbanat. Már a tavalyi szomorú volt! Dani távol, Pipókánkért meg már akkor annyira reszkettünk! Most se Ő, se Te, de ha már annyi mindent kibírtunk, ki fogjuk ezt is bírni, elmúlik ez is szerencsésen, s most még mélyebb hittel fogjuk ünnepelni a Megváltó születését, bízva abban, hogy ennyi sorscapás után öszszehez újra bennünket, s lesznek még együtt boldog karácsonyaink! Egyetlen vigaszom, hogy Téged meleg családi körben tudlak. Gyusziékkal bizton kedélyesen lesztek együtt, s a két édes, boldog gyermek látása neked is örömet fog szerezni! Egész nap Reád fogunk gondolni, de este 6-kor különösen, s akkor te is gondold reánk, s így találkozni fognak gondolataink, ha már mi nem találkozhatunk! [...] Az a sok szeretet s önfeláldozás, amit mindenfelől tapasztalunk, sok mindenért kárpótol. [...] Csak az fáj, hogy én Neked nem tudok semmivel se örömet szerezni, s oly rossz lesz nélküled!

Apám a karácsonyt valóban kedves rokon körben töltötte Tolcsván, mi pedig a száműzöttek között a régi szép napokra emlékezve.

A levelezés darabjaiban itt nagy hézag következik, valahol kallódnak az 1952 végén és 1953 első felében írt tudósítások. Amikortól újra megvannak anyám beszámolói, akkor már valamiféle reménység éltetett bennünket, hogy véget ér kizsátoztottságunk. Közben kétszer titokban egy-két órára Apám is meglátogatott bennünket, s tavasz jöttén valamivel jobbak lettek a körülmények, de egyre fásultabbak lettünk. Nagy Imre miniszterelnöksége idején felcsillant a szabadulás esélye.

1953. július 19-én kelt az a levelezőlap, amelyet már Szélföldtanyára címzett Anyám, ahol Apám munkát talált adminisztrátorként a dohánykísérleti gazdaságban, s amelyben – többek között – ezt olvasom:

Múlnak a napok, és még mindig nem tudunk semmit, állítólag e héten megtudjuk, hogy mikor és hová mehetünk, de még ez sem biztos. Addig is rengeteget dolgozunk. Évi az állomás mellett arat, Dani napok óta Kónyán kötöz, minden kocsis is arat. [...] Ma Drágaságunk születésnapján szomorúan ülök itt egyedül, s várom jó vacsorával a gyerekeket, hogy Dani névnapiját ünnepeljük, s Reá gondolunk örök fájdalommal.

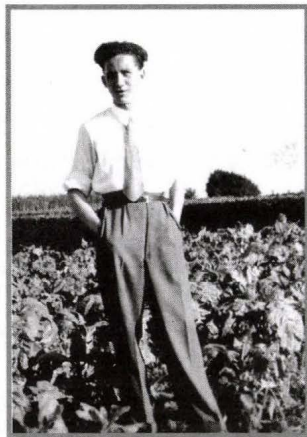
Augusztus 4-én adhatott hírt anyám arról, hogy: *Ma indul meg a hazamenetel, de mi még nem tudjuk, mikor indulhatunk. Nagy az öröm!* De három nappal később azt írja: *Eddig még csak 2 család ment... Nehéz kívánni!* Tíz nap múltán is alig volt mozgás. *Múlnak a hetek* – írta Anyám augusztus 14-én –, *és még mindig itt vagyunk. 5 napig csend volt, s ma 15 személyt indítanak, örültt lassan megy a dolog. Egy pár öreget elengedtek, s azt, aki leszerződik egy évre, a család mehet.* A hatóságokban lehetett valamiféle bizonytalanság, hogy zavart okozhat a kitelepítettek tömeges „hazatérése”, bár kárpót-lást senkinek sem ígértek, elvett otthonát senki sem igényelhetette vissza. Emellett a gazdaság érdeke is azt kívánta, hogy a nyári munkák idején ne maradjon egyszerre munkaerő nélkül, emiatt is lassították az elmenetelt.

Arra készültünk, hogy mindhárman Apához megyünk először, akinek Szélföld-tanyán a cselédházban volt egy földes szobája, s majd onnan tájékozódunk a munka-lehetőségek felől. Én Pestre készültem, Éva Miskolcon akart szétnézni. Anyám a távo-li Bodrogháza közben való letelepedés előtt szeretett volna Budapestre fölutazni: *kimond-hatatlanul vágyom Kicsikém rég nem látott sírjához!* De az augusztus 23-án Debrecen-ben feladott levelezőlapot még mindig a teljes bizonytalanság hatja át: *ki tudja, mikor mehetünk, lehet, hogy pár nap, lehet, hogy egy-két hét múlva! Rém lassan megy, nehéz ki-vánni, de a sok izgalom után már egész fásult vagyok, s beletörődöm, úgy ahogy lesz!* A szeptember 1-jén feladott levelezőlapon azt írja: *Múlt héten 104-en mentek el, igen le-tört voltam, hogy mi itt maradtunk, de reméljük, e héten sorra kerülünk.*

Apám 1953. szeptember 7-i dátummal beadott egy kérelmet a Debreceni Rend-őrlapítánság Hortobágyi Kirendeltségének címezve, amelyben kéri kiengedésünket azzal az indokkal, hogy Szélföldtanyán is hiány van munkaerőben, ott el tudnánk he-lyezkedni. De utal arra is, hogy nekem ősszel folytatni kellene egyetemi tanulmányai-mat, ezért sürgős volna, hogy elmehessek. Nem lehet tudni, számított-e valamit egy ilyen beadvány. Szerintem szemétkosárba került.

IV. Az állandó lakás bejelentését igazoló szelvény					
Az állandó lakás, amelybe beköltözik:					
Debreceni		város	kerület	utca	sz. ház. ajtó
község		község	járás	utca	sz. ház. em.
családi és utóneve: *		Kovács Váncsi		családi állapota: nőtlen	
(esetleges előbbi neve)					
anyjának család és utóneve:				anyjának tevékenységi család és utóneve: Bupkovich Sarolta	
születési helye: *		Abaujánásd		éve: 1929 állampolgársága: magyar	
állása, foglalkozása:		mezőgazd. munkás		milyen minőségben lakik e b. helyen:	
Hortobágy, 1953. július 12. napján.					
A nyilvántartóhelyre való bejegyzés irántam.					
a bejelentőlap kitöltésére kötelezett személy aláírása		a szállásadó aláírása		a nyilvántartóhely vezetőjének aláírása	

Jellemző az akkori helyzetre, hogy 1953. július 12-i dátummal adták ki nekünk az eltávozásunk előtt a bejelentőlapot, holott több mint egy évvel korábban ott éltünk már. Akkor még nem volt személyi igazolvány, a lakásbejelentő szolgált igazolásul. Nem véletlen, hogy ezt a Hortobágyra érkezéskor mindenkitől beszédtek. Én azonban nem adtam le az enyémet, azt mondtam, hogy otthon felejtettem, így az megkönnyíthette (volna) a fővárosba való visszatérésemet, hiszen a XI. kerületi Himfy ut-

Végre szabadabban lélegezve (Szélföldtanyán, 1953 őszén)

ca 10. szám alá voltam bejelentve. Arra azonban aligha számíthattam, hogy engedélyezik egyetemi tanulmányaim folytatását.

Magam is fásultan vártam a távozás lehetőségét, szeptemberben már lovaimat is eléggé elhanyagoltam. Anyám így tudósított szeptember 13-án földoltott levelében:

[...] *E héten megint nem volt eresztés, pokoli idegestítő dolog. Mindenki izgul, még 570-en vagyunk. Itt vannak az újak,¹² helyük nincs, s mégsem engednek. [...] Évi e héten az irodában könyvelősködött, rém élvezte, hogy nem kell kijárni, Dani még kocsis, borsót csépelnek, abhoz hord. Tegnap bőrig ázott, s már nincs is ruhánk itt. Nem számítottunk ily soká maradni, a kabátokat is elküldtük, reméljük, pár napra még kitart a jó idő!*

E levélben érdeklődik az új otthon felől:

Vajon milyen lesz ott? Sohasem írtál a lakásról, vagyis a szobánkról, s min fogunk főzni. Mert a sparherdet persze nem sikerült visszaszerezni, egy hokedli itt az egész konyhaberendezés, s ha rátesszük a lavórt, kész a fürdőszoba. No, majd meglátunk mindent, fő, hogy innen kikerüljünk, rosszabb sehol se lesz!

Elindulásunk még tovább húzódott. Évát idézem a végkifejletről: *Végre mi is megkaptuk az elbocsátó papírt; szeptember 24-én, Foglyszabadító Boldogasszony napján vonatra ülhettünk, és elhagyhattuk a híres magyar Hortobágyot.*

A teljes bizonytalanságba vitt a vonat bennünket, mégsem okozott fájdalmat a búcsú anyám tyúkóljától. Abban bíztunk, hogy e mélypontról csak emelkedni lehet, s nyílik még számunkra esély vágyaink megvalósítására. Hiszen kiálltunk egy próbát, megtanultunk küzdeni!

¹² A gazdaság közben civil munkásokat toborzott lakás ígéretével.

GAÁL ZOLTÁN

Játszó Terek

Budai vagyok.

Ez nem egyéni döntés volt, ez így adódott. Mondjuk úgy: szerencsém volt.

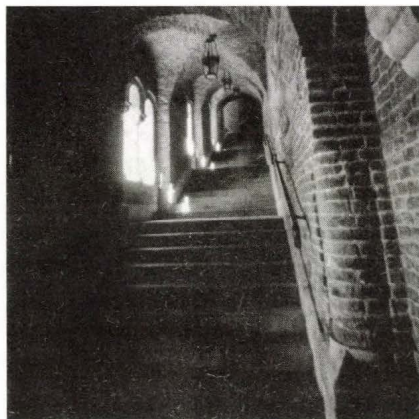
Hiába laktak szüleim albérletben születésem idején, a Svábhegyen, nekem a Ratkó Anna Szülészeti Kombinátban kellett megszületnem a nyolcadik kerületben. De eszmélésem már bizonyíthatóan Budán történt, hároméves koromtól bejelentett lakosként itt élek. Próbálkoztam másutt is, időnként elköltöztem, még Pesten is laktam, de amint lehetett, visszatértem.

Az elkötelezett budaiságom akkor derült ki számomra is, mikor kezembe vehettem azt a kis lakkozott fadobozt, egy apró lyukkal az oldalán. *Camera obscura*. Ez maga a csuda, nincs zárszerkezet, nincs objektív, nincs kereső, és mégis készülnek a képek. Mire használjam? Milyen képeket csináljak vele?

Nem kellett sokat gyötrődnöm, szinte azonnal döntöttem, végigjáróm azokat az utcákat ahol gyermekként csatangoltam. Viziváros, Várhegy, Krisztina város, Királyi Palota, Halászbástya, István király szobra, Bástya sétány.

Időutazás – ez járt a fejemben, mikor fényképeztem. Ebből született egy kis album,¹ ebből az albumból kínálok egy kis ízelítőt.

Budai vagyok, Budán sétáltam.

¹ Gaál Zoltán: Játszó Terek. Képnapló, 2008. Folpress Kiadó, 2010. Szerkesztette: Gera Mihály.

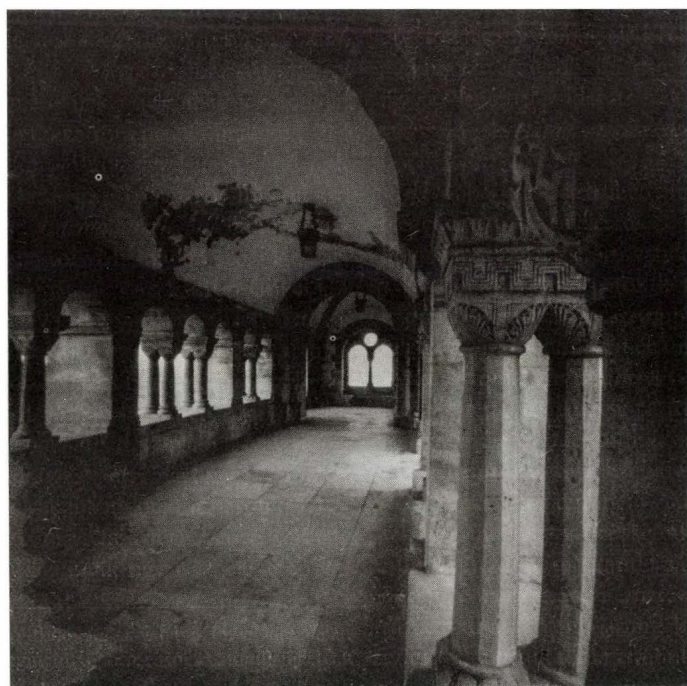
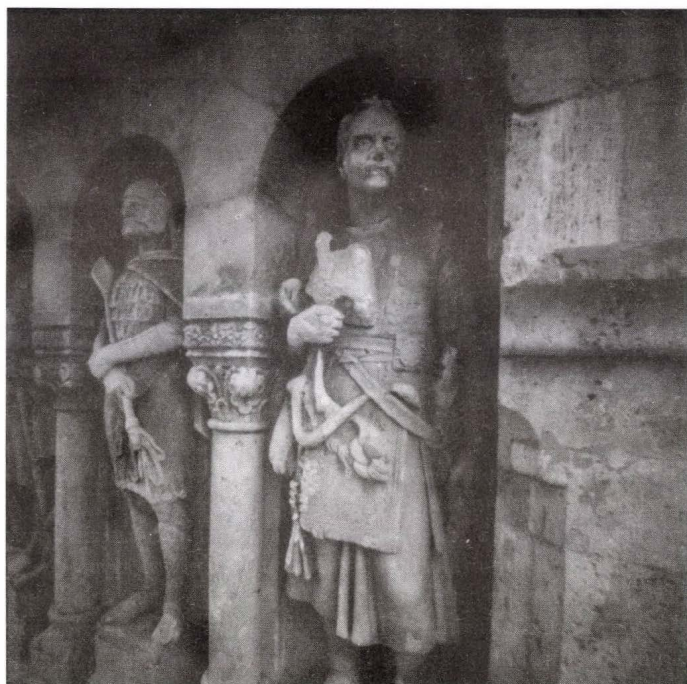

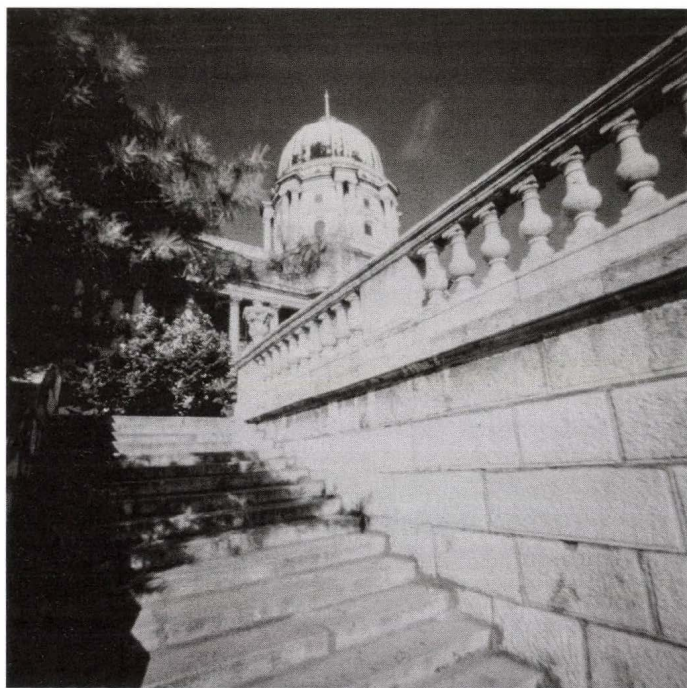

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

FEHÉR JÓZSEF
A megtartó erő

Tisztelt ünneplő közönség, kedves barátaink!¹

Különös meglepéssel töltött el, amikor rájöttem, úgy 25 évvel ezelőtt, hogy Kovács Imre író, szociográfus, a népi irodalom számomra legrokonszenvesebb alakja olvasta Cooper amerikai író indiánregényeit. James Fenimore Cooper teremtetette meg a 19. században az indián-mítoszt, s azt hiszem örök-ké tartó rokonszenvet ébresztett e természeti nép iránt. Gyerekkori olvasmányélményeim legnagyobbika a *Vadölő* meg a többi, *Az utolsó mohikán*, a *Nyomkereső*, a *Bőrharisnya*, *A préri*. Ezek a címeken jelentek meg kötetei, amelyek összefüggő történetet adnak ki.

Kovács Imre jó 100 évvel utána született, pontosan 1913-ban. 20. századi magyar író tehát, akinek *A néma forradalom* című, a magyar parasztság sorsát bemutató szociográfiája 1937-ben felforgatta az irodalmi-politikai közéletet, s aki 1945-ben a Parasztpárt főtitkára lett, majd 1947-ben az üldöztetések miatt el kellett hagynia a hazáját; hányatott sorsú évtizedek után 1980-ban halt meg Amerikában. Egész életében a szabad, független Magyarorszáért küzdött. Aztán már nem térhetett vissza. Sorsa Márai Sándoréhoz hasonló...

Cooper *A préri* című regényében van egy jelenet, mondhatnánk úgy is: ez a tetőpont.

Körös-körül felgyullad a préri; a száraz-füves puszta, füst és lángtenger borítja be az eget és a földet, a bölénycsordák dübörögve menekülnek, minden élőlény páni félelembe esik, hogy életét mentse. Alig van túlélési esély. Egy ember reked a tüztenger közepén: a kihálásra ítélt indián törzs utolsó törzsfőnöke. Mindenki biztosra veszi halálát, de amikor a futótűz elvonul, mint egy látomás fölemelkedik térdelő helyzetéből egy alak, leveszi magáról nyers szarvasbőr takaróját és az álmélkodó-csodálkozó szemek elé lép.

Hogyan lesz ebből a nagyszerű jelenetből Kovács Imrénél példázat?

A *Magyarország megszállása* című kötetéből idézek:

„Döbbenetes csendben hallgatták egyik beszédemet a túlélésről... Elmondottam, hogy a honfoglalás előtti vándorlásaink során, a Kínai Fal és a Kárpátok között sokszor elkapott bennünket egy sztyeppe fergeteg, hirtelen összeverődött, személyi impériumok részesei lettünk. De amint egy ilyen sztyeppei konglomerátum szétesett, kilovagoltunk a romjai alól, és mentünk a magunk útján. Rendelkezzünk a túlélés képességével!

Ha másként nem megy, terítsük magunkra kultúránk, magyarságunk bölénybőrét, mint a prérítűzben az indián a frissen elejtett állatát, s ha kérgessé is merevedik rajtunk, a tűz elmúltával kibújhatunk belőle, élve maradtunk, túléltek történelmünk legújabb meg-

¹ Elhangzott az „Édes Anyanyelvünk” nyelvhasználati verseny megnyitó ünnepségén, Sátoraljaújhelyen 2015. október 16-án.

próbáltatását is. Az arcokon láttam, a tekintetekből kiolvastam, hogy értettek és megértették, milyen teherpróbának teszi ki őket a magyar sors...”

A *kultúra* tehát a megtartó erő, mondja Kovács Imre, s ennek a legelsőbbike a magyar nyelv, az anyanyelv. A mi Kazinczy Ferencünk még ennél is derűlátóbb volt 200 évvel ezelőtt, amikor a magyar nyelv megtartó erejéről beszélt. Gondolati vitába szállt Herderrel, a nagy német történetfilozófussal, aki azt állította, hogy a magyar kis nép, s úgy körül van véve nagy birodalmakkal és hatalmas nyelvcsaládokkal – lásd szláv, germán, latin –, hogy másfél század múlva nyelvével együtt kihal. Mondotta ezt az 1790-es években. Kazinczy erre így reagált: „... kacagom, amit Herder jövendöl. Herder hamis próféta. A magyar nyelv és nép elenyészni nem fog soha, míg filozófiai lélek fogja kormányozni Európának dolgait, mint most kormányozza. A *nem-vandalus hódító* csak azért is meghagyja ezt és azt, hogy egy tulajdon karakterű s originális, sehol másutt nem található szép nyelv ki ne vesszen.”

Nos, azért ezzel az optimizmussal egy kicsit vigyázzunk!

Először is, mert tudjuk, hogy Kazinczy idealista volt – önzetlen idealista. (Zárójelben megjegyzem: ezért szeretjük őt.) Hitt egy szebb, jobb, igazságosabb, boldogabb világ lehetőségében, amit az *erény*, a *virtus*, és a *műveltség* segítségével meg lehet valósítani. Azt képzelte, hogy az Isten képmására megalkotott ember a művelődésben meglévő vallási, etikai, érzelmi tényezők és a racionális tudás segítségével meggyőzhető *a szépre, a jóra és az igazra* való törekvésében. – Hat és fél év börtön lett a jutalma érte.

Másodszor pedig azért, mert ha a szövegre visszautalunk, akkor láthatjuk, hogy Kazinczy *nem-vandalus* (azaz nem vandál, barbár, erőszakos) hódítókról ír, hanem belátó, megértő, humánus hódítókról. Tegyük fel a kérdést: vannak-e ilyenek? Nincsenek, nem is voltak soha a történelem során. Vegyük tudomásul kedves barátaim, tanuljuk meg végre: a történelem mindig az erő

nyelvén beszél.

Most megint vandalus hódítók vesznek körül bennünket; és itt nemcsak az Európát előzőnlő másvilágbeli néptömegekre gondolok. Vannak más sötét hatalmak is: a pénzvilág urai, akiknek semmi nem drága ár, hogy a hatalmat megszerezhessék. Mit számít nekik egy kis ország, egy szép nemzet, egy eredeti, semmi máshoz nem hasonlítható, gyönyörű nyelv?

Ezért is hát Berzsenyi Dániel Kazinczyhoz írott episztolájából idézek befejezésül, mert ő az *erőt* – a lelkieket és a gazdasági erőt is –, mint elengedhetetlenül szükségeset is hozzáteszi a kultúra, a nyelv és az erkölcs megtartó erejéhez. Ki is írtuk a széphalmi Magyar Nyelv Múzeuma falára:

*Mi az hát, ami a magyart emelheti?
Valóban nem más, mint az ész s erkölcs.
Csak úgy állhat meg a mi kis testünk,
Ha az lélekkel s erővel teljes.*

Bízást mondhatom, hogy itt, Sátoraljaúj helyen van mindezekből. Van lélek és erős elszánás, hogy édes anyanyelvünket szolgáljuk és megőrizzük. És higgyünk Kovács Imre gondolatában: rendelkezünk a túlélés képességével.

Nyelvféltő gondolataimat zárva szeretettel és tisztelettel köszönöm, hogy meghallgattak.

KONCZ SÁNDOR

„Nemzedékről nemzedékre...”

**Dr. Mátyás Ernőné Péter Margit (1894–1974) és
Dr. Mátyás László (1923–1972) emlékezete**

Miért éppen e temetési prédikációkat közöljük a Szerző hagyatékából? Azért, mert dr. Mátyás Ernő (1888–1950) kiemelkedően jelentős munkásságáról, 2015-ben is jelentek meg tanulmányok. Életében meghatározóan fontos volt hitvestársa, Péter Margit (1894–1974) személyisége. A prédikációk számos jeles pályatárs, kortárs nevét említik, ahogyan az alább hivatkozott tanulmányok is.

Dr. Fodor Ferenc (2015): Mátyás Ernőre emlékezünk. In: Kovács Dániel (szerk.) [2015]: *Comenius és szellemi örökösei. Bibliotheca Comeniana XVIII. Sárospatak, Magyar Comenius Társaság*, 43–50. Ez a tanulmány kronologikusan, szisztematikusan tekinti át Mátyás Ernő pályafutását a híres Kolozsvári Theológiai Akadémiától, sárospataki tanárságán át, korai haláláig. Bibliográfiai adatokat is közöl munkásságáról és a róla írtakról.

Papp Imre [2015]: Mátyás Ernő teológiai és pedagógiai pályája, 1925–1950. In: *Zempléni Múzsza*, XV. évfolyam, 1. szám, 2015. tavasz, 15–23. Ez a tanulmány a tudós, iskola-szervező életében és a Sárospataki Református Kollegium (SRK) történetében is meghatározó jelentőségű sárospataki éveket mutatja be, részletes irodalomjegyzéket is közölve.

Dr. Kovács Dániel [2014]: Dr. Koncz Sándor tanárai és diákjai In: *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve*, 2014. 24. kötet, 165–174. Ez a tanulmány a „Válság és váltás...” konferenciára készült, amelyet 2013 novemberében rendeztünk meg Sárospatakon, dr. Koncz Sándor születésének 100. évében. A konferenciát interneten is közvetítettük, minderről lásd www.tit.hu/ajánljuk. E tanulmányban az 1920–1930-as évek sárospataki nagy tanáraitól olvashatunk, köztük Mátyás Ernőről, aki Sárospatakra hívta dr. Koncz Sándort, segítette teológiai, filozófiai munkásságának elkezdésében, külföldi ösztöndíjak elérésében... Többek között Ugrai János tanulmányából is tudjuk, hogy Sárospatak 40–50 évenkénti periodikus megrekedése után, mindig az elméletileg is felkészült, nagy szervező személyiségek munkássága emelte ismét nemzetközi színvonalra az SRK-t. Ilyen felívelő periódus volt Mátyás Ernő és a tömör, ám adatokban gazdag, illusztratív tanulmányban megidézett többi nagy tanáregyeniség munkája nyomán, az 1920 és 1951 közötti, máig sugárzó erejű időszak.

Dr. Koncz Sándor (1913–1983) sárospataki teológusként volt senior, a Sárospataki Ifjúsági Közlöny szerkesztője. Péter Margit rendszeresen vendégül látta otthonukban a teológus hallgatókat. A könyvekkel teli, polgári tanári lakás különösen a munkás, paraszt származásúaknak (így például Koncz Sándornak is) példa, az emelkedés lépcsője volt. Segítette férjét a tehetségek kiválasztásában és orientálásában. A nagy professzor és fia korai halála után is megmaradt Nagyszónynak.

Koncz Sándor az ő hatásukra is több helyen tanult külföldön és tanulmányai során például a berlini magyarok lelkészeként is dolgozott. Majd volt budapesti, református konventi missziói lelkész, marosvásárhelyi hadapródiskolai intézeti lelkész, tábori lelkész, sárospataki teológiai tanár, alsóvadászi lelkész, sárospataki levéltáros és beszolgáló lelkész sok helyütt, ahol csak szükség volt rá... *Életművéből, a 14. követ óta rendszeresen közöl írásokat a Széphalom. Ezeknél minden esetben rövid, magyarázó kommentárokat, jegyzeteket adtunk az eligazodáshoz. Továbbá: munkái megjelentek a Napút, a Zempléni Múza, a Lelkész Egyesület folyóirataiban. Munkásságáról tanulmányok és disszertációk készülnek. [A most közölt prédikációi megjelentek: [1975. okt. 1.] Református Egyház XXVII. évf. 10. sz. 235–236. Valamint [1975. okt. 1.] Református Egyház XXVII. évf. 10. sz. 236–237. Írásainak digitalizálása folyamatban van, 2015 decembereében erről hírt ad majd a [www. tit.hu](http://www.tit.hu) honlap, az ajánljuk rovatban.]*

Dr. Koncz Sándor munkásságáról szívesen adok tájékoztatást az érdeklődőknek, szakdolgozati és disszertációs témát keresőknek mint a hagyaték gondozója. (E-mail: drgaborkoncz@t-online.hu)

DR. KONCZ GÁBOR

Búcsúvétel dr. Mátyás Ernőné Péter Margittól

A református himnusszá lett 90. zsoltár első verse történeti mondanivalót és üdvtörténeti üzenetet hirdet most arról, hogy az Úr földi és mennyei hajlékunk. Az otthon, amelyben dr. Mátyás Ernőné Péter Margit, Sárospatakon, több mint négy évtizedig lakott, csaknem szemben áll ide, közel e ravatalozóhoz. A családi ház pedig ahhoz a hajlékhoz, ahová elmúló testét a Jézus Krisztusban adott feltámadásig helyezzük, légvonalban mintegy 80 lépcsőnyire van. Az a diósgyőrvasgyári hajlék, ahol 80. évébe hajló életét, a családi gondoskodás közvetlensége az utóbbi időben körülvette, 80 km-re lehet innen. Ha az Erdélyben mögötte elmaradt hajlékokat összekötjük, földrajzilag talán 800 km-t adnak össze... Ám azt, hogy mindez mennyi lelki-szellemi-történeti kilométert sűrít magába, a mindent ajándékba adó legnagyobb számontartó: az élő Isten tudja egyedül. Ő adta ajándéku Péter Margitot Magyargyerőmonostoron, a parókián, ahol megszületett. Kalotaszeg vidéke ez. Innen ered az, hogy oly sok gyönyörű, eredeti kézimunka ékesítette az általunk is ismert, sárospataki lakását.

Magyargyerőmonostor után édesapja a rengeteges Hargita alatti Sófálván lett lelkész. Majd az egyházkerületi titkárrá, zsinati, konventi taggá, egyházi közíróvá emelkedett apá-

val Transzilvania fővárosában, Kolozsvárott talált otthonra a család. A következő lakóhely Tordaaranyos megyében a székelyföldvári lelkészlak. Dr. Mátyás Ernővel, hitvestársával itt élt akkor, amikor 1925-ben megkapták Ravasz László táviratát. A már teológiai magántanársággal, a nagy Böhm Károlynál szerzett filozófiai doktorátussal bíró és a kolozsvári teológiára fiatalon beszolgáló helyettesként működő férjet, a Sárospataki Theológiai Akadémia újtestamentumi tanszékére, professzornak megválasztották. A Gondviselés úgy rendelte, hogy a családi hajlékban 1950-ben, amikor Dr. Mátyás Ernő (1888–1950) megtért az örök hajlékba, a negyedszázaddal azelőtt táviratot küldő Ravasz László tartotta a vigasztaló áhítatot, a most elhunyt feleség kísérésére a 23. zsoltárról. E zsoltár énekelhető szövegét így ismerjük és most is majd így énekeljük: „Az Úr énnékem őriző pásztorem”. A házakat lakásokban, temetőben, a mennyekben otthonos hajlékokká az avatja, ha az Úr azoknak őriző pásztora.

Sárospatakra dr. Mátyás Ernőné is „Erdély áldott földje adta”. Így kezdődnek azok a márványba véssett sorok, amelyek a Kolozsvári Református Theológia egykori tanárai: Gönczi Lajos, Imre Lajos, Nagy Géza, Tavasz Sándor, főleg azonban Maksay Albert fogal-

maztak és küldtek el feliratul a Mátyás Ernő sírkövére. A földi hajlékok, mint mulandók, Mátyás Ernőné mögött is elmaradtak. Mégis Istentől irányított, jellegzetes hazai történetet fejeznek ki.

Az immár áldott emlékezetű elhunyt testvérünk mindezt beszélgetéseiben, legszemléletesebben a kolozsvári házsongárdi temetőre gondolva elevenítette fel. Kopjafa alatt ott nyugszik a zoltáros Szenci Molnár Albert, akinek 400 éves születése fordulóját a Magyar Tudományos Akadémia Sárospatakon ünnepelte meg. A Komárom megyei Szencen született, de Kolozsvárott eltemetett Molnár Albert 1574-es születési dátuma azért jellemző Mátyás Ernőnére, mert az évszázadokkal ezelőtti múltban, a reformáció századában, ősai ez időben cseréltek hazát. Mint üldözött Rajna-vidéki reformátusok Erdélyben találtak otthonot. A világ összes országát megelőzve ugyanis az 1557. évi tordai országgyűlés Erdélyben kimondta, hogy ki-k szabadon követheti lelkiismereti meggyőződését, gyakorolhatja vallását. Az ősök között postások is akadtak, akik az akkori gyakorlat szerint, a lovakkal vont postakocsi megérkezését kürttel jelezték. A kürtös postások későbbi ivadékait lelkipásztorokként az Úr az evangéliumi üzenet hírhordozóivá, templomi szószékekre emelte.

Mátyás Ernőné sajátosan erdélyi szellemiségét és református mivoltát acélozták és alakították azok a hatalmas személyiségek, mint Nagy Péter, Száz Domonkos, Bartók György püspökök, akiknek obeliszkyszerű síremlékei a házsongárdi temető bejáratánál ma is lenyűgözően köszöntik a belépőt. De formálta az is, hogy édesapja, Péter Károly, a házsongárdi temető egyik történeti hangulatot árasztó részén nyugszik. Közel Barcsai Ákoshoz. Erdély arra választott fejedelméhez, aki a mi Sárospatakunkon Lorántffy Zsuzsánna fiaként születet II. Rákóczi Györgynek volt az erdélyi fejedelemségben rövid időre a második utóda. Továbbá közel Józsika Miklós írőhoz. És közel Nagy Károlyhoz, aki az első világháborút követő változások nehéz viszonyai

között, mint református püspök, erélyével kiváló eredményeket ért el. Az említettek fölött szellemileg szinte trónol Brassai Sámuel az utolsóként emlegetett magyar polihisztor síri hajléka.

A Mátyás-ház a közvetlen családon kívül, e különlegesen áradó kincses lelkeséggel táplálta a Sárospatakon tanult teológus- és lelkésznevezéseket. Hiszen otthonos vendéglátást találtak ebben a hajlékban. De azt talált számos, magasabb szellemiséget és emberibb kulturát képviselő személyiség Makkai Sándortól, Nyíró Józsefen át Móricz Miklósig... Szerény, személyes vallomásként elmondjuk többen a jelenlévők közül: életünk értékének tartjuk, hogy megfordulhattunk náluk, személyes hatásuk alá kerültünk, magam pedig az újtestamentumi tanszéken Mátyás Ernő utódjaként működhettem.

Az Úr által kegyelemből adott otthonok, földi hajlékok, történeti adottságok, személyes élmények mennyi mindent jelentenek. Nektünk azonban olyan hajlék felé kell lépniünk, amit számunkra az Úr Jézus Krisztus készített el. A földi élet méltánylása nem jelentéktelen. Mégis csupán egyik oldala a keresztyén temetésnek. A másik az örökkévalóságról zengő üzenet. Költői nyelven szólaltassa ezt meg itt, Sárospatakon, a mindig Nagyenyedet kereső és a Mátyás-házban többször pihenést talált, immár a visegrádi temetőben nyugvó Ápriliy Lajos: „De néha túl a rácsozott időn – csillagmezőket lobbantott a távol. – Ha meghalok, nagyon megváltozom majd: átszállok egy kis kék felhő-közön és a tavasz lelkére rátalálok – s a fiatal tavaszba öltözöm. – Fénnyel jövök majd vagy fuvalom-zenével...” A fellobbantott csillagmezőre, a kék felhőközre, a tavasz lelkére, a fiatal tavaszra a feltámadásban fényből szőtt ifjában: az Úr Jézus Krisztusban találunk rá. Ő elveszi a bűnt, mert megfizette a halál zsoldját. Ezért van örök hajlékunk Nála.

Édesanyátok, nagymamátok, anyósotok, a dédnagymama, rokonotok, jótevőnk, a gyülekezet tagja készült az örök hajlékba. Külö-

nősen 1972 óta, amikor fiát: dr. Mátyás Lászlót helyeztük el édesapjához. Hozzájuk kerül ő most harmadiknak. Diákkorunkban, amikor náluk egy vacsorán a 24 személyes készletből egyszerre eltörtünk hármat, nevetve rögtön napirendre tért felette. A Mátyás-család készletéből a földön eltört a harmadik is. És mi most is bánatos fájdalommal várjuk Istentől a vigasztalást osztó napirendet.

Mátyás Ernőné fészekhez szokott madár volt. De már élete nyarának romjain járt. Onnan, ha felszállt, tulajdonképpen sírva búcsúzott. Elhanyagolt élete útrakész hajó lett, amit a Szentlélek hívó szele lebegtetett. Az Úrtól várt a jelre, amikor e földi élet partjain hagyhat hűvös ködöt, kedves házat, kertet, hegyeket, melyekre körben is kilátása nyílt. Készült oda, ahol mi, a még itt maradók és oda már megérkezettek, a szűkebb, tágabb család, a Krisztust megtalált anyaszentegyház

Dr. Mátyás László koporsója felett

Dr. Mátyás László (1923-1972) temetésén, a *II. Kor 5,1. alapján hirdetjük, „Hogy örök élete legyen...”* Hiszen a keresztyén temetés különlegessége: egyszerű bizonyágtétel az örök életről. A most megszólalt bibliai igehhez felméri a szomorú tény: a földi sátorház elbomol. Dr. Mátyás László földi élete korán véget ért. A gyógyíthatatlan betegség fél év alatt győzte le, 49 éves korában távozik közülünk. De nem félben maradt épület ő. Alkotó élete örökségül hagyja a csendes, kitartó kötelességteljesítést. Nem jeltelenül elhangzott ingaóraütés ő. Hiszen most is körülzsong bennünket szeretetének meghittsége családjához: feleségéhez, két fiához, édesanyjához, testvéreihez, közeli-távoli rokonságához. Életútjáról baráti körének, munkatársainak, ismerőseinek éles és érett tervrajzot hagy, amit meg kell töltenünk a kedvesség szerénységével. Az pedig a rohanó világban mindnyájunkat védő mementója, hogy befelé forduló szemlélődéssel is nézzük a változatos forgandóságot.

együtt vagyunk. Az Úr hajlékában nem határ a földi halál. Az örök Istenben és feltámadott Fiában az élet egy és oszthatatlan...

Mindenható Isten! A megrendülés tisztességével szól e ravatalnál az imádság a Te dicsőségedről. Egyrészt azért, mert az édesanyák, halottaink emléke túléli halálukat. De még inkább azért, mert hitünk túléli magát a halált. Kérünk Atyánk: Jézus szelíd és megbocsátó alakjában mindig mutasd meg Magad. Jelenítsd meg lényed az anyaszentegyházban. Annak erősítő, vigasztaló ígéhirdetésében. Taníts meg arra, hogy színed előtt mélyüljünk el földi útutervünk kidolgozásában, hogy Hozzád térjünk. Becsüljük meg az értékeket, az egymás közötti csendes szerénységet és rendes szeretetet. Főleg pedig merjük megvallani az Úr Jézus Krisztusban adott közelségedet. Ámen.

Nincs itt maradandó városunk – ám ez nem mentesít minket a halandó élet értékeinek felmérésétől. Az orvosilag is lemérhető fizikai elmúlás azonban nem vigasztalás. A jövődöt mindnyájan úgy keressük, hogy az örökkévalót szeretjük. Jézus Krisztus Istentől adott épület. Ő a mi örökkévaló házunk a mennyben. Mi e hitnek a többletéből táplálkozunk úgy, hogy Hozzá térő szívvel, megújulással, Őbenne már most az örökkévalóságban élünk. „Úgy szerette Isten a világot, hogy az Ő egyszülött Fiát adta, hogy aki hisz Őbenne, el ne vesszen, hanem örökelete legyen”. Milyen különös hangsúllyal tanította ezt a mi nemzedékünknek elköltözött testvérünk irodalmilag is termékeny édesapja, aki „hű tolmácsa volt Isten Újtestámentumának...”

A földi halált éppen ezért mi nem végnek, hanem átrendeződésnek tartjuk. Mivel az örökkévalóság sín-párján futunk, ami itt elmúlás – ott igazán kiteljesedés. Mennyei hajlékunkat öltözzük fel. Krisztus úgy helyszíni közvetítés Isten világából, hogy lelkün-

ket a feltámadás csodájában, egész egyéniségünket átfogóan az örökkévalóságba szállítja.

E hazatért hamvakat tehát úgy tesszük le az ápolts családi sírba, hogy márványnál erősebb, aranybetűnél fényesebb a reménység szárnyas hangja: Isten előtt együtt vagyunk és maradunk. Közülünk senki sem tengerparti homokban eltemetett harangláb. Sőt inkább Krisztusban toronnyá növvő épület, Isten megszólaló harangjai vagyunk. Nem azt kongatjuk: nincs tovább. Azt zengjük: van tovább! A vigasztalás gyökeres szava azért ennyi: Krisztus él és mi is élünk.

Mindenható Atyánk! Imádságunk lajtoreján Te azért szállasz alá, hogy szívünkbe hozd a vigasztalást. Mi pedig Általad azért emelkedhetünk fel, hogy Hozzád vigyük a magasztalást. Áldunk azért, akit adtál és elvettél. Adtad hitvesül, édesapául, gyermekül, testvérül. Elvetted, hogy rokonnak, barátnek, ismerősnek, munkatársnak is a Te megváltásod megigazulásában fényesedjék, mint csillag az égen. Halottaink emlékével, azzal tedd teljessé a földön még hátralévő életünket, hogy akár élünk, akár halunk, mindenképpen a Tiéd vagyunk. Az Úr Jézus Krisztusért fogadj el Magadéinak. Ámen.

Emlékkönyv készül dr. Szabó Zoltán tiszteletére

A Kazinczy Ferenc Társaság pályázatot nyújtott be a Nemzeti Kulturális Alaphoz a dr. Szabó Zoltán sárospataki teológiai tanár emlékeztető megidéző kötet kiadásának támogatására. A *Szabó Zoltán emlékkönyv* a tudatosan vállalt hagyományápolás terméke. A Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiájának jeles tanárai között kiemelkedő helyet foglalt el dr. Szabó Zoltán (1902–1965). Falusi tanító tehetséges fiaként került Sárospatakra, ott végezte el a gimnáziumot és a teológiát, s külföldi tanulmányutak után oda hívták vissza a gyakorlati teológiai tanszékre, amelynek tanára volt az akadémia bezárásig, 1951-ig. Élete utolsó szakaszában noszvajai lelkészként gyakorolta hivatását. Ezt a hivatást azonban széleskörűen értelmezte, a legszebb kálvinista hagyományt folytatva a falu népének lelki gondozása mellett az anyagi és szellemi előrehaladást is munkálta.

Szabó Zoltán szellemi örökségének számbavétele és felmutatása a tervezett kiadvány célja. Ezt pedig az indokolja, hogy ez az életmű kezdeményezésekben, mai tanulságokban igen gazdag. Szabó professzor több minőségben is szerepet vállalt, és a régió jelentős hatása, tekintélyes személyisége lett. Lelkészként a templomi szószéken és az evangelizáció több formájában gyakorolta hivatását, teológiai tanárként a katedrán és az ismeretterjesztés más fő

rumain szolgált meg rendszeresen, 1939 és 1944 között országgyűlési képviselőként a tisztelt Házban szolgálta népét, s faluról származva, oda visszatérve a paraszti élet hagyományainak számbavételével foglalkozott. Nagy hatással volt az országos hírnevet szerzett sárospataki falumunka kibontakozására. A népiskola kezdeményezőjeként, közhasznú ifjúsági munkatáborok szervezőjeként, a regös cserkészpatronálójaként vállalt szerepével olyan kulturális és népjóléti munkákat indított el az 1930-as évek elejétől, amelyek egy hátrányos helyzetű térség fel-emelkedésében motiváló erőként működött.

Kötetünk két fő részből áll. Az elsőben a professzor írásából, ígéhirdetéseiből, beszédeiből válogatunk, a másodikban pedig róla szóló emlékeztetéseket, illetve elemző tanulmányokat közlünk. A kötet az 1996-ban kiadott *Újszászy Kálmán emlékkönyv* párja, amely a Széphealom évkönyv 8. köteteként jelent meg. *Dr. Újszászy Kálmán és dr. Szabó Zoltán* volt az a két sárospataki professzor, akik egyházi szolgálatuk mellett a régió közművelődésének történetébe is maradandóan beírták nevüket, életműjük ismerete tehát feltétlenül indokolt. Szabó professzor talán kevésbé ismert a tágabb nyilvánosság előtt, mert rövidebb életút adatott neki, mint Újszászy professzornak, jelentőségét ez azonban nem csorbitja. Emlékeztető tiszteletünk illik!

BOJTOR ISTVÁN

Dr. Nagymáthé Gyula emlékezete (1887–1980)

Zsujta parányi falu Abaúj megye északi csücskében. A csehszlovák magyar határt a község közelében húzták meg 1920-ban. A Tornyosnémetiben lévő volt átkelőhely ma már pusztul. Az öreg orvos „régí típusú” rendelőjében dolgozik. Mindig elegáns, megjelenése méltóságos. Hátraféssült hajában ősz szálak bizonyítják az idő elmúlását. Bozontos szemöldöke alól néz rám. Gondolkodása kristálytisza. Nem bőbeszédű, de azért elkezdí – kicsit raccsolva – élettörténetét.

„Édesapám, Nagymáthé István is Zsujtán született. Édesanyám, Róth Irma Szabó Sándor tanító úr neveltje. Apám Sárospatakon végzett gimnáziumot. Eperjes és Patak jogakadémiája után Kassán és Budapesten nyitott ügyvédi irodát, aztán visszaköltözött Zsujtára. Ügyes, szorgalmas ember volt. Apámat a református gyülekezet főgondnokának választotta. A papi földek javadalmaiból, valamint a zsujtai gyülekezet dídozarvállalásából és országos adományokból református elemi népiskolát épített négy osztállyal és két ismétlővel.

1887. december 21-én születtem. Szabó Sándor fia, ifj. Szabó Sándor tanított és nevelt. Szerettük és tiszteltük. Ötéves koromban megismertem a betűket és számokat. Ifjú Szabó Sándor előtt vizsgáztam. Lőcsére írtak gimnáziumba, aztán Erdélybe küldtek, Erzsébetvárosba, hogy önállóságra neveljenek, és világot lássak. Ott Kóré Endre volt a lelképásztor, aki nekem fiából énekművész lett. Kínőnően tanultam, 1905-ben sikerrel érettségiztem.

Már gimnazista koromban orvos szerettem volna lenni. Mikor fölépült a Miskolc és Kassa

közötti vasútvonat, édesapám kivitt a Hidasnémeti állomásra, és elbocsájtott a fővárosba. Budapesten 400-an irakoztunk be az orvosira, és 200-an, közöttük négy nőhallgató, végzett. Közben Berlinben is medikus voltam. Nehéz éveket küzdöttünk át. Fizika professzorunk báráról Eötvös Loránd volt. Nevét hordja az egyik neves budapesti tudományegyetem. Apja, Eötvös József miniszter tanügyi reformja szerint kötelező lett az alsó fokú tanulás. Híres volt még Bárány János professzor, Semmelweis második utódja. Én a szüléset, belgyógyászat szakot választottam. Orvosi diplomámat 23 éves fejjel kaptam meg, és így voltam Magyarország legfiatalabb orvosa. Most a legöregebb...

Az 1848–49-es magyar szabadságharcot Ausztria kegyetlenül megtorolta. Amikor gyengülni kezdett, és az európai politika is változott, akkor felerősödtek a tárgyalások, és 1867-ben kiegyezéssel végződtek. Közös volt a császárnak, a katonaság és a pénzügy. Nekilendült az ipari fejlődés. A nemzetiségek, munkások, parasztok szervezkedtek az elnyomás és kötelező egyháztagság ellen. Ferenc Ferdinánd trónörökösét 1914. június 23-án, Sarajevóban meggyilkolták, és 1914. július 25-én elkezdődött a négy évig tartó világháború, Ferenc József bejelentésével, hogy: „mindent meg gondoltam, mindent megfontoltam”. Elhunyt 1916. november 21-én. Utóda IV. Károly lett. Az Osztrák-Magyar Monarchia három fronton küzdött: Balkán, Olaszország, Oroszország. Magyar földön nem volt háború.

A szülőfalumban kezdtem gyógyító munkámat, innen hívtak be a 64-es gyalogezred harmadik zászlóaljja tartalékos főorvosának. Rozs-

nyóra rendelték, onnan Kassára, 1915-ben pedig az Isonzó és Piave folyók völgyében fekvő tragikus emléktű Doberdó vidékére küldtek. Ez volt az első világháború egyik legveszélyesebb frontvonala, ahol már nem az ember döntött a győzelemről vagy vereségről, hanem a hadi gépek. Az arcvonaltól alig 30 méterre ágyútűz mellett állították föl falusi szobában a vízszelő asztalt, mialatt 2500 olasz ágyú éjjel-nappal poklot okádott Zabora és Pavla településekre. Négy óra hosszáig át operáltam, kötöztem a szenvedések között vergődő, piszkos, véres, roncsolt embereket. A ház fölött repülő ágyúgolyó levitte a tetőszerkezetet, és a légnyomás egy bokor közepére dobott. Rövid megszakítás után folytattam életmentő munkámat. Tisztítottam, vágtam, bátorítottam a halál torkában kínló katonákat. A holtakat kissé rejte a félrevezetés okáért katonás sorrendbe fektettem, akikről az olasz távcsövesek és repülők megállapították, hogy ez a tartalékos sereg. Az 5000 harcosból 350 maradt élben.

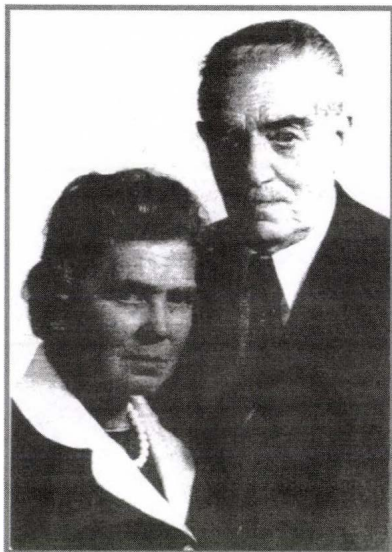
Az Est 1915. december 23-án írta, hogy 1000 korona jutalomban részesíti azt az orvost, „aki a tűzvonalban különösen kiemelkedő önfeláldozással segített sebesült magyar katonákon, és 30 lépésre az olaszok lövészárkától, saját élete veszélyeztetésével négy napon keresztül folytatta munkáját. Az ötödik napon, mikor az olaszok már több ezer gránátot lőttek a falura, a zászlóaljparancsnok megtiltotta, hogy az orvos továbbra is a helyén maradjon.” Ez az orvos én voltam.

Magyarországon az első világháború a Tanácsköztársasággal fejeződött be 1919 márciusa és szeptembere között. Kun (Kohn) Béla népbiztos személyesen küldött ki spanyolnátha leküzdésére, Tiszánánára. Ott Kérészi Barna lelkéssel jó barátságban voltam. Apja után István fiút választották lelkésznek. 1920. június 4-én a trianoni döntés országunk kétharmadát elszakította. Haragszó siratta. Zsujára 1923 decemberében érkeztem vissza. A gazdálkodás mellett fő tevékenységem az orvosi munka volt. Rendelőmet és lakásomat a szüleimtől örökölt kúriában rendeztük be, a református templom

mellett. Hidasnémetitől Szemeréig, Göncről Abaújszántóig. Fonyótl Regécig volt a munkaterületem. Kocsik és fogatok álltak rendelkezésemre. Lovashintóval szállítottak, 1935-től pedig saját gépkocsimon közlekedtem. Gyógyszer, műszer, kötözőszer mindig volt nálam. Egyszer Pusztafaluba hívtak szüléshez, amikor olyan hóvihár támadt, hogy nem jöhettem haza. Kiss Pál lelkész barátom szívesen befogadott. Igen tekinthető ember volt a faluban és környékén. Kényszer nyugdíjazása után Göncruszkára költözött, ahol László fia a gyülekezet gondnoka volt. Rendelőmben gázlámpa és petróleumlámpa világított. Mezőn, erdőszélén, árokparton is volt ambulanciám, szepszis nélkül. Receptet írtam föl, szülést vezettem le, sebeket kötöztem és pénzt kölcsönöztem. Nyolc kiuntetésemet hivalkodás nélkül vettem át, a vitézzé avatásom jelvényét is.

Maza Rózsával 1935-ben kötöttem házasságot. Négy fiúval ajándékozott meg az Úr. István mérnök, Gyulából kiváló ortopéd sebész lett. János és József ikerk voltak. A második világháború végén Rozsnyóra osztottak be sebesülteket kezelni, gyógyítani, azután Kassán a katonai kórház főorvosa lettem. Az új magyar néphadsereg 1945-ben orvos őrnagyként vett át.

Kúriánkban orosz katonákat kezeltek, s köztük volt egy orosz tábornok is. Amikor meglátta feleségemet és négy fiamat, átölelt. A kúriát Rákosi Mátyás parancsára otthagytuk. Tudomásul vettem, hogy őrnagyi rangomtól megfosztottak. Az épület üres maradt. A falu elején levő házba költöztünk, vele szemben a kis orvosi rendelőm, ahol tovább dolgozhattam. Nyugdíjazásomat 79 évesen 1966-ban kértem. Azóta hol itt, hol ott helyeztetek.

A gyémántdiplomát 1970-ben három orvos kapta meg. A vasdiplomát 1975. október 29-én, 88 évesen egyedül. Napilapok, rádió és tv is tudósítottak róla. (Népszabadság és Magyar Hírlap, 1975 okt. 30). „A Semmelweis Orvostudományi Egyetem tanácsa, szerdán nyilvános rendkívüli ülést tartott a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola dísztermében. Dr. Antoni Ferenc, az egyetem rektora méltatta a 65, 60, illetve 50 évvel ezelőtt diplomát szerzett orvosok,

gyógyszerészek több évtizedes tevékenységét, majd átadta a jubileumi vas díszoklevelet Dobó Jenő és Fenyves Miklós gyógyszerészeknek, valamint dr. Nagymáthé Gyula orvosnak. A kitüntetteknek nevében dr. Nagymáthé Gyula ... köszönte meg az elismerést.” November 14-én encsen, a járási tanácson is ünnepelték az orvost, aki 88 évesen az ország legöregebb, aktív orvosként szolgál. Jól esett a megemlékezés, de még inkább annak örülök, hogy ma is dolgozhatok szükség esetén.

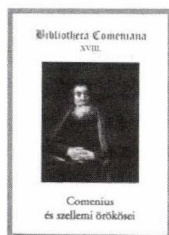
Életem célja? Sokat tanultam, kezeltem, gyógyítottam. Legnagyobb élményem az volt, amikor egy életet megmentettem, meggyógyítottam. Testünk megsemmisül ugyan, amint Jézus vagy Pál apostol beszélt a gabonamag elhalásáról, de lesz új életünk. A világ kihűl, elmúlik, vége lesz, azután jön a föltámadás, talán holnap vagy tízezer év múlva.”

Magyarország legfiatalabb, legöregebb orvosa elhallgatott. Mit kérdezzek még tőle? Kis ideig csendben ültünk, aztán fölálltam, megköszöntem, búcsúztam.

1980 napfényes nyarán, vasárnap délben ebédhez készülődtünk. Délelőtt Zsujtán és Göncruszkan predikáltam. A délutáni alkalomokra gondoltam, amikor ifjú Nagymáthé Gyula esett be hozzánk. Székbe rogyva ismételtette napos tornácunkon: „Nem tudtam rajta segíteni. Nem tudtam rajta segíteni. A karjaim között halt meg éppen most.”

A temetési ígém volt Zsujtán: „Nékiünk, mindnyájunknak meg kell jelennünk a Krisztus ítélőszéke előtt, hogy ki-ki megjutalmazassék a szerint, amiket e testben cselekedett, vagy jót, vagy gonoszt.” II. Korintus 5:10.

Itt várja Jézusát szerettei és meggyógyított betegei között.

A Magyar Comenius Társaság 2015 elején jelentkezett *Bibliotheca Comeniana* című kiadványsorozata 18. kötetével. A *Comenius és szellemi örökösei* című 320 oldalas könyv előszavában dr. Földy Ferenc elnök rámutat: e kiadvány két év termését adja közre, tartalmazza a 2013. és 2014. évi felolvasó ülések anyagát. E kötetek rendre az őszi előadások sorozatára épít, bár mindig vannak olyan közlemények is, amelyek nem hangzottak el, de szerzőjük vagy témájuk alapján a sorozatba kíváncsnak.

TAMÁS EDIT

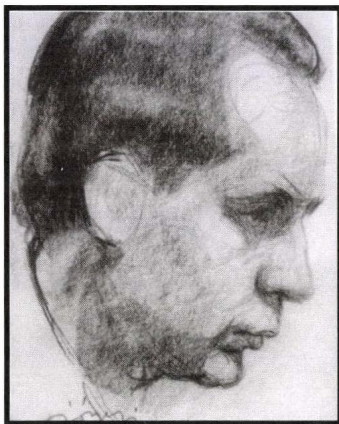
Dr. Janó Ákos múzeumigazgató munkássága

1927. május 22-én született a Hajdú-Bihar megyei Kismarján. Tanulmányait a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte. 1950-ben Hajdúböszörményben kezdte múzeumi pályáját, majd 1953-tól Kiskunhalason működött. Sárospatakon 1968. február 16-tól 1988. december 30-ig állt igazgatóként a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma élén.

Dr. Janó Ákost a néprajzos múzeumigazgatók sorában említjük Sárospatakon, de szakmai életútjában a néprajz mellett történeti munkássága is jelentős. Múzeumi tevékenysége alatt – a néprajzi tudományos kutatások mellett – figyelme túlnyomó részben az intézményfejlesztés, a múzeumszervezés és a vár műemléki helyreállítási és rekonstrukciós tennivalói felé irányult.

Igazgatósága alatt kezdődött, s több évig zajlott a Vörös-torony nagyszabású műemléki felújítása 1985-től, mely már az utód, Jósiváiné dr. Dankó Katalin igazgatósága alatt, 1995-ben készült el. A Magyar Nemzeti Múzeum vidéki bemutatóhelye, a Kossuth Lajos Emlékmúzeum (Monokon) az 1980-as évek közepén a sárospataki fiilálé üzemeltetésébe került át. Az épület felújítása, a kiállítás átvétele, az ottani gyűjtemény muzeológiai feldolgozása az ő irányításával történt.

Sárospataki múzeumigazgatósága alatt számos új állandó kiállítás valósult meg, me-

lyek révén az egész épület-együttest új kiállítások töltötték be. Ezek megvalósításában mind történeti, mind néprajzi vonalon, a szakma kiválóságai segítettek munkáját. 1972-ben *„Tokaj szőlővesszei...” Tokaj-Hegyalja szőlészete és borkészlete* című, e témában a vidék legjelentősebb kiállítása, az északi pinceágban kapott helyet. A szakmai megvalósítók között dr. Ja-

nó Ákos mellett dr. Balassa Ivánt és dr. Petercsák Tivadart említhetjük. Elkészült, a múzeum jelentős néprajzi gyűjteményét bemutatva, a másik északi pinceágban a *„Népi földművelés Zemplénben”* című kiállítás is 1978-ban. A Lorántffy-szárnny pincéjében került kialakításra a *„Reneszánsz költő”*, melyen a múzeum reprezentatív kőfaragványai – köztük vörösmárvány darabok – kaptak elhelyezést. Az 1970-es években rendezték be az *Olaszbástya-kazamatát* Nagy Kristóf falfaragó népi iparművész modern térformákat megjeleltető bútoregységével.

1976-ban a Rákóczi évforduló számos eseményének adott helyszínt a múzeum. A nemzetközi történetészkonferencia mellett „az év eseménye” a *Rákóczi állandó kiállítás* volt, amely 2001-ig állt fenn. A palotaszárnny szinte egészét magába foglaló kiállítás dr. Bánkúti Imre irányításával készült. Ezt továbbfolttatva 1979-ben a palotaszárnny délnyugati termében kapott helyet *„A Zempléni-hegység üveg-*

művészete” című kiállítás, bemutatást teremte az országos jelentőségű múzeumi gyűjteménynek.

Számos időszaki kiállítás mutatta be a folyamatos kutatómunkát, a gyűjtemények szakmai feldolgozását és az intézmény kapcsolatrendszerét. Dr. Janó Ákos igazgatósága alatt a Rákóczi Múzeumban megvalósult időszaki kiállítások: 1970: Győry Elek emlékkiállítás. Megyei népművészeti kiállítás. 1971: Debreczeni Zoltán kiállítás. A Zempléni-hegység üveghutái. 1972: Halmy Miklós kiállítása. Fazekas István és Mezey Tamás kiállítása. Hangszerkiállítás. Neubrandenburgi kiállítás. 1973: Új magyar képzőművészeti kiállítás. 1974: Fazekasok, kerámiafestők c. kiállítás. Bánfi József kiállítása. 1975: Népi lakáskultúra. Domján József kiállítás. Tenkács Tibor kiállítás. 1977: Bertha Zoltán kiállítás. 1978: Népi iparművészek kiállítása. 1984: Etyeki Műhely kiállítás. 1985: A Bodrogköz népi textilművészete kiállítás. 1986: Sárospatak és környéke kerámia kultúrája. Sárospataki fafaragók kiállítása Monokon.

Az intézményfejlesztés és múzeumszervezés terén meghatározó érdemei vannak dr. Janó Ákosnak. Sárospatakra érkezésekor a múzeumnak még nem voltak tervezetten kialakított hivatali helyiségei, rendezett könyvtára, műhelyei (restaurátor, fotó). A gyűjteményanyag gyűjteménytípusok szerinti szétválogatása az ő vezetése időszakában történt meg, s kezdődött el a tervezett állagmegóvás. Sikertörténet az épületben, egy tömböt alkotó, biztonságos raktárnegyedek kialakítása és berendezése, a gyűjtemények szakszerű elhelyezését szem előtt tartva. Az addig használatos vegyes leltárkönyv helyett bevezette a szakleltárkönyveket és az összesítő leltárkönyvet. A korábban begyűjtött tárgyakat és a későbbi folyamatos gyarapodást csak ez időtől kezdve dokumentálják a muzeológiai szabályoknak megfelelő régészeti, történeti, képzőművészeti, iparművészeti, numizmatikai és néprajzi leltárkönyvek, valamint a segédgyűjtemények (adattár, fotótár, könyvtár) leltárkönyvei. El-

készültek a gyűjteményi anyag és a fotóanyag leírókartonjai és raktári utalócédulái.

Munkája meghatározó a néprajzi gyűjtemény szempontjából is. A néprajzi gyűjteményeket minden évben egy-egy kiválasztott témakör és a tervezett néprajzi kiállítások határozták meg. Dr. Janó Ákos megbízást kapott a diósgyőri Szabadtéri Néprajzi Múzeum előkészítésére. Ennek kapcsán a megye egy részét alaposan felmérte. A népi építészeti kutatásai során létrejött egy nagyon értékes fotóanyag, amely mennyisége alapján is kiemelkedik a múzeum fotótárából.

A gyűjteménygyarapodás vázlatos áttekintése során említhetjük a hegyközi viselet, textil, kerámia, vándorüveges és drótos eszközanyag-gyűjteményeket, a sátoraljujhelyi festett bútorok, a Felső-Bodrogközről származó szőtesgyűjtemény múzeumba kerülését. Kiemelkedő műtárgygyarapodás történt 1971-ben, amikor Szinyei Gerzson – aki 1868-tól 1902-ig a volt Sárospataki Református Kollégium főkönyvtárosa – sárospataki lakóházának berendezési tárgyait vásárolta meg örökösaitől a múzeum.

Az 1970-es évek első felében végzett gyűjtések eredményeként nyílt meg a keleti palotaszárny legalsó szintjén kialakított Erdélyi János teremben a „*Népi lakáskultúra*” című kiállítás.

Dr. Janó Ákos huszonegy esztendő vezetői tevékenysége meghatározó korszaka volt a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma életének. Munkáját a város 1977-ben Sárospatakért Emlékéremmel, 2000-ben Pro Urbe Emlékéremmel köszönte meg. 2005-ben megkapta a Magyar Múzeumi Egyesület szakmai elismerését, a Pulszky Ferenc-díjat. 2012-ben, 85. születésnapján vehette át a Magyar Nemzeti Múzeum Pro Museo Nationali Hungarico emléklapoktáját.

Dr. Janó Ákos 2015. augusztus 27-én, életének 89. évében hunyt el, temetése 2015. szeptember 5-én, Sárospatakon, a református temetőben volt.

Nyugodjék békében!

KEREKES BARNABÁS

Hidasi Lajosné Kazinczy-díja

2015. április 18-án Győrben vette át az idei egyik tanári Kazinczy-díjat *Hidasi Lajosné Barati Gabriella* tanárnő, a Kazinczy Ferenc Társaság tagja, a tokaji Kereskedelmi és Idegenforgalmi Szakközépiskola magyar-tanára. Több mint másfél

évtizede kapcsolódott be a nyelvművelő mozgalmába, miután elvégezte a „Felkészítő tanárok felkészítése” elnevezésű tanfolyamot. Igen hamar szakkört alapított, a *Beszélni nehéz!* rádióműsorhoz és a Duna Televízió *Nyelvőrző* című műsorához példás rendszerességgel küldték megfajtaikat. Igen eredményes munkájukkal minden lehetséges jutalmazási formát elnyertek; a Köröknek adható legmagasabb elismerésben a Kazinczy-jutalomban ötször részesültek, megkapták a Péchy Blanka-jutalmat, s 31-szer az ún. kisjutalmat. Növendékeivel rendszeresen részt vett a nyelvművelő mozgalom rendezvényein, versenyen. Gyakori résztvevője a szakkörvezetők öntovábbképző táborának, a tokaji szakmai hetet – több hónapnyi előkészítő munkával – egyedül szervezte meg.

Tagja az Anyanyelv-ápolók Szövetségének, ő vezeti a szervezet helyi csoportját. Megszervezte a szövetség közösségeinek országos találkozóját és a végzős szövetségi tagok tanácskozását. Helyi csoportjukat több mint

120-an alkották, a fiatalok Hidasi tanárnő ösztönzésére csatlakoztak a szervezethez. Szakköröseinek rendkívül tartalmas programokat szervez pl. kirándulásikon fölkeresték azokat az emlékhelyeket, amelyek a nyelvműveléssel kapcsolatban vannak.

Tanári munkája igényes, pontos; növendékeivel való kapcsolata szeretetteljes, ösztönző; mindennapi tevékenységét is az értékteremtés, értékörzés szándéka jellemzi. Eredményes felkészítő munkáját igazolja, hogy növendékei eljutottak az országos anyanyelvi versenyek döntőibe.

Eredményes, példás pedagógusi munkája, kiváló mozgalomszervezői és szakkörvezetői tevékenysége alapján Hidasi Lajosné tanárnő joggal érdemelte ki a Kazinczy-díjat.

Arany fokozatú Kazinczy-díjat kapott az anyanyelvi műveltség több évtizedes ápolásáért **DR. BENCÉDY JÓZSEF**, ny. főiskolai tanszékvezető tanár, Sátoraljaújhely díszpolgára és **DR. SZATHMÁRI ISTVÁN**, az ELTE professor emeritusa, Társaságunk tiszteletbeli tagja.

Emellett rendkívüli Péchy Blanka-díjban részesült **SZÍVÓSNÉ VÁSÁRHELYI ZSUZSANNA**, a győri Kazinczy Ferenc Gimnázium tanára, valamint **NÉMETH TIBOR**, a gimnázium igazgatója, mindketten Társaságunk aktiv tagjai. Győr város ezüst emlékérmét adományozta a Kazinczy Gimnázium igazgatójának az immáron ötvenedik Kazinczy-verseny sikeres megrendezéséért.

Gratulálunk a kitüntetetteknek!

ÖTVÖS LÁSZLÓ

Életnek Könyve – Életem Könyve

„Őrzi a hit meg a nyelv: Elvehetetlen e kincs!”
(Szilágyi Ferenc)

A cím magába foglalja – Kálvin János megállapítása szerint – Isten páratlan gondviselésének csodálatos munkáját, Aki a népeket megajándékozta a Szentírással, kit-kit a maga nyelven. Így lett a Biblia lépésről lépésre a népek körében az Életnek Könyvévé. Ennek a rövid tanulmánynak egyik része az lesz, hogy a Biblia keletkezésének, fontosabb fordításainak, valamint kiadásainak történetét bemutassa. A cím második része azt jelzi, hogy aki a Biblia történetével foglalkozik, annak életét kutatásának tárgya, jelesen a Szentírás, valamilyen formában befolyásolja, meghatározza, sőt teljesen a hatása alá is vonhatja. Ez úgy szólván érthető is, hiszen a Szentírás ihletett könyv, és aki ezzel foglalkozik, az ugyanazzal a Szentlélekkel kerül kapcsolatba, aki a bibliai írókat vezette, magyarul szólva ihletése alá kerül. A bibliakutató nem egyszer találkozik azzal a jelenséggel, mondhatjuk „csodával”, hogy a Biblia kritikusa, mire végére ér a vállalkozásának, „észrevétlenül” istenhívővé, tanítvánnyá lesz. E sorok írója elhívott igehirdetőként kezdett a kutatáshoz, így valóságga lett a cím számomra, Életem Könyvévé lett a Biblia, és a kijelentés mélységének, összefüggéseinek feltárulkozása gyönyörűséggel töltött

el újra és újra. Hasonlót életem át, mint amiről a zsol-tárköltő vallott: „gyönyörködjél az Úrban, és az ő beszédében, és teljesíti minden kívánságodat”. (Zsoltárok 37: 4.)

Ilyen helyzetben megengedhető, talán kötelező is, hogy személyes vallomással, a hetven évvel ezelőtti – Istentől kapott – sajátos bibliakutatásom új módjára visszatekintsek. Elmondhatom, hogy Isten megsegített abban, hogy 1955-ben megszerezhettem a lelkészi oklevelemet, és megbízatást kaptam szülővárosomban, a hajdúnánási református gyülekezetben a segédlelkészi szolgálatra. Közben hivatalosan is a menyasszonyommá lett Reszegi Erzsébet szintén hajdúnánási hajadon, akivel hat éven át közösen készültünk – a pártállam nem könnyű lehetőségei közt – gyülekezeti szolgálatokra. Közösen kaptuk azt a különös ajándékot, hogy párkapcsolatunknak és az elkövetkezendő gyülekezetépítésnek, a lelki gondozói, missziói tevékenységünknek biztos alapja a Biblia lehet. Ez a hit-élmény egy ünnepi gyülekezeti biblia-kiállítás keretében lett meghatározó számunkra. A hajdúnánási gyülekezetben 1955 októberében, a reformáció emlékünnepe rendeztem az első biblia-kiállítást a meglévő és a gyüle-

kezet tagjai által rendelkezésre bocsátott bibliákból, amiket kiegészített Virágh Sándor (1908–1964) helybeli lelkipásztor a külmisszióból hazahozott Szentírásokkal. Meghatot-tan nézték a hívek a régi bibliákat, én még könnyeket is láttam, ekkor jött az ihlető szó: Nöum Jahve; ezt az élményt később is munkálni kell, el kell készíteni a lehetőséget az érdeklődő híveknek, embereknek, hogy a kezükbe vehessék a szüleik, nagyszüleik bibliáit. Az elmúlt hatvan év alatt vittem is a Bibliát az Istentől elkészített utakon; itthon, a történelmi Magyarország területén, Európa több országában, s hála Istennek, eljutottam Jézus nyomában a bibliai földekre is. Szívesen emlékeztem az utakra, kiemelem a jeruzsálemi, párizsi és brüsszeli biblia missziós alkalmakat.

Életnek Könyve

Miképpen született meg a Szentírás, és miképpen lett az Életnek Könyvévé, mégpedig egyetemes értelemben véve a kifejezést? A héber nyelvű ószövetségi Kánon három részből állt össze a következő lépésekben: Tóra, prófétai és költői könyvek; együttesen 39 könyv, s Krisztus születésének százada végére zárult le, történt meg a kanonizálás. Ez a könyv az ószövetségi nép életének meghatározó írása volt a keletkezése idején és a mostani időkig, sőt a népek könyvévé lett azáltal, hogy Krisztus születése előtt két évszázaddal görög nyelvre lefordították. Ez a *Septuaginta* nevű bibliafordítás. Az újszövetségi kánon pedig a keresztyén egyháznak, Isten újszövetségi népének a szent könyve, amely a történeti könyvekből, az apostoli levelekből és a prófétai könyvből állt össze, s kanonizálása a Krisztus születése utáni negyedik században fejeződött be. Isten újszövetségi népének ez a könyv lett a szent írása, mégpedig úgy, hogy kezdetektől a századokon át az Ószövetséggel együtt volt a Bibliája, ami hatvanhat könyvből (Ószövetség 39, Újszövetség 27) áll. Ez a Biblia úgy lett az Életnek Könyvévé, hogy lefordították különböző nyelvekre, külön az Újszövetséget és a teljes Szentírást. Emeljük ki a latin nyelvű bibliafordítást (Vulgata), amely a

negyedik század elején készült el. Ezt követék a világ különböző nyelveire történt fordítások, majd a reformáció korában Luther Márton, Kálvin János és Zwingli Ulrich, valamint Károli Gáspár és Melius Juhász Péter bibliafordításának elkészítése. Hazai vonatkozásban megemlíthetjük az említettek előtti kéziratos és részfordításokat, majd a későbbi fordításokat és átnézéseket. Nagyobb kitekintéssel élve elmondhatjuk, hogy – hála Istennek – a teljes, a részbiblia és az előkészületben lévő fordítások együtt 3.577 bibliafordítást tesznek ki. A bibliafordítás folytatódik, a fordítások száma folyamatosan növekszik, hatásuk az Életnek Könyvévé válásában szembe-tűnően tapasztalható. Ha figyelembe vesszük a kéziratos, a nyomtatott munkákkal együtt az internetes hatást, megállapíthatjuk, hogy az öt világrészen jelen van a Biblia, mégpedig az Életnek Könyveként.

Életem Könyve

Életem Könyvéről – úgy gondolom – az lesz a legközvetlenebb vallomás, ha a biblia-gyűjteményem gyarapodásának fontosabb mozzanatait kiemelem. Itt megjegyzem, hogy a Biblia évében (2008) készítettem egy összefoglalást, amit most – a tények azonosságára tekintettel – felhasználok. Az első Bibliát 1942-ben kaptam a konfirmációi vizsgám alkalmából, hetvenhárom évvel ezelőtt. Ebben az időben ismerkedtem meg a teljes Szentírással, Szenci Molnár Albert zoltáraival, Szikszai György imádságaival családi körben. Ezek a kiadványok később a gyűjteményembe kerültek. Növekedett a gyűjtemény a feleségem örökségével; ifjúsági, szemelvényes és teljes bibliákkal. Diákként vettem 1944-ben egy teljes Bibliát, 1947-ben kaptam egy angol nyelvű Újszövetséget, héber Ószövetséggel, görög Újszövetséggel, latin nyelvű teljes Bibliával gyarapodott a gyűjteményem a teológus éveimben. Sőt Pákozdy László Márton bibliafordító professzorom ajándéka volt Luther Márton Újszövetség-fordítása 1952-ben és több bibliai próbafüzet, amelyeket később egybeköttem, így megvannak a teljes bibli-

ai és az Újszövetség füzetek külön-külön kötetben. Az újrafordítású Biblia (1975) az átnézett bibliakiadásokkal együtt (1990, 2014) bekerült szintén a gyűjteményembe. A 17. és 18. századi bibliakiadásokból ajándékozás mellett csere útján is bővült a gyűjtemény. A kőszegi nyomdában 1838 és 1848 között közel 120 ezer bibliát adtak ki, ezek közül több megtalálható a gyűjteményemben. A Brit és Külföldi Bibliatársulat 1804 és 1948 között közel négy millió bibliát adott ki, legtöbb példány – Biblia, Újszövetség, részbiblia – e kiadások közül van a gyűjteményemben. A Magyar Bibliatanács 1949-től kiadott bibliáinak egy-egy példányát igyekeztem megvenni, utóbb egy-egy példánnyal megajándékozott a Kálvin Kiadó igazgatója, Tarr Kálmán. Fontosnak tartom a pártállam idején megjelent irodalmi bibliakiadások megemléztetését (Csánádi Imre 1958, Vas István 1986, Vargha Balázs 1988), hiszen az egyházi bibliafordítást segítették és népszerűsítették ezek a nem könnyű időben kiadott bibliák.

A gyűjteményem gyarapodott öt hasonló kiadással: Hanaui 1608 (1998), Openheimi 1612 (2002), Komáromi Csipkés 1685 (2000), Melius Juhász Péter 1565 (2008), valamint Sámuel és a Királyok könyvei 1565 (2010) kiadásával. A bibliakiadásokkal megajándékozott Isten, sőt azzal is, hogy Jób könyvét az Európai Unió brüsszeli biblia-kiállításán felmutathattam. Gyűjteményemben európai és más nyelvekre lefordított bibliakiadások is vannak. Szolgálati helyemen mindenütt tartottam biblia-kiállítást: Hajdúnánás, Ibrány, Debrecen, Hajdúbagos, Miskolc, Kunmadaras, Tiszaigar, Tiszaörs, Nagyvíván, Újszentgyörgy. Emellett a történelmi Magyarország számos gyülekezetébe, valamint Európa több városába is elvihettem néhány bibliát. Külön kellene szólnom hat évtized biblia-kiállításai mellett a bibliaismerő fél ezer alkalomról, egyházi, irodalmi és helytörténeti hatásairól. Megemlítem még, hogy a debreceni teológiai professzorok (Tóth Endre, Pákozdy László Márton, Erdős

Károly, Vargha Zsigmond) támogatták a bibliakutatásomat, a Brit és Külföldi Bibliatársulat magyar tiszteletbeli tagjáról, Balogh Ferencről írt doktori értekezésem pedig Koncz Sándor sárospataki professzor jelentős munkaként értékelte a pártállam idején, és ismertette a Theológiai Szemle 1980. évfolyamában.

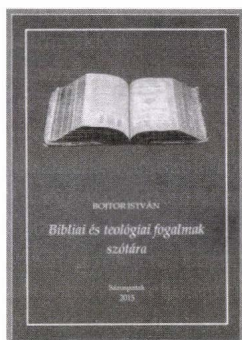
✱

Összefoglalásként lejegyzek még néhány gondolatot. A biblia-kiállítások és -kiadások során sokszor hallottam, hogy a hazai és európai keresztyénségünk megerőtlenedett. Kishitűséggel vitatkoztak erről az atyafiak. Isten hallotta a panaszokat, és kegyelem által bűnbánatnak tekintette, fogadta el, és csendesen végezte – végzi – az egyetemes biblia missziót. Gondoljunk az 1904-es országos bibliaünnepre (Balogh Ferenc, Szabó Aladár), az 1940-es baktalórántházi (Bottyán János), az 1955-ös hajdúnánási biblia-kiállításra és az évszázados bibliai vásárnapok megtartására! Az új bibliafordítás elkészítése után megajándékozott bennünket Isten a Biblia évével (2008). A magyar keresztyénség életében az az egység, a közös hit és a Biblia szeretete egyháztörténeti jelentőségű. Urunk még azt is kegyelmesen teszi, hogy nyitogatja szemünket az új reformációs folyamatok látására. Sokan az említett folyamat részének tekintik, ami Afrikában és a katolikus egyházban történik. Mi pedig, a magyar református egyház tagjai szerény alázattal és hálás szívvel fordítjuk a tekintetünket a magyar Biblia bölcsőhelyére, és magasztaljuk Istenünket, hogy csodálatos munkájába bevonta a 425 éves Vizsolyi Bibliát, amit hungarikummá, az egész nemzet közkincsévé rendelt (2015). Isten egyszerre cselekszik a világrészekben és az egyháztestekben, mindezt a megerőtlenedett hazai és európai keresztyénség által teszi, az ő ereje valósul meg. Amint az apostol mondja: „Elég néked az én kegyelmem, mert az én erőm erőtlenség által végeztetik el” (2 Korinthus 12:9).

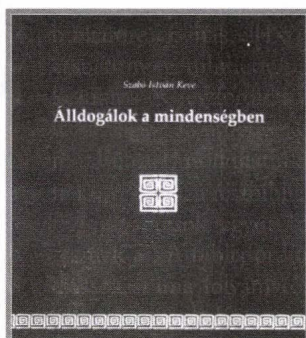

Könyveink

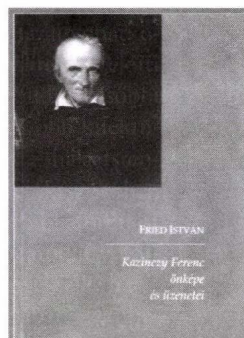
A Kazinczy Ferenc Társaság kiadói tevékenységének újabb termékei:

Bojtór István ügyszeretetének és szakértelmének köszönhetően, Kiss Endre József közreműködésével és Fehér József előszavával megszületett egy igen hasznos, 144 oldalas kiadvány, amely a keresztyén vallás alapművéhez, a Bibliához szolgál kalauzul. Az első részben az idegennek tekinthető szavakat, kifejezéseket találja az olvasó, a másodikban magyar, illetve jövevényszavak értelmezése segíti a fogalmak tisztázását. A válogatás és a magyarázat a reformátusok szemszögéből történt, elsősorban nekik, valamint a Biblia világával ismerkedő fiataloknak készült. A Szentírás a keresztyén hit alapja, emellett immáron az évszázadok során műveltségünk részévé lett, fontos tehát, hogy tiszta fogalmaink legyenek, amikor olvassuk, amikor üzenetén medítálunk, amikor szállóigévé lett kifejezéseit használjuk. Gazdagodunk, ha e könyv használatával nemcsak olvassuk vagy mondjuk, hanem értjük is a szót!

Régi törekvésünk, hogy elősegítsük ifjú tehetségek szárnypróbálgatásait. Megnyitottuk évkönyvünk lapjait az irodalomtörténettel, nyelvészettel foglalkozó fiataloknak, doktorjelölteknek, s több első kötetes költőt indítottunk útjára. Szabó István Keve verseinek gondozásával, a verseskönyv arculatának kialakításával tudunk hozzájárulni a nyilvánosság előtt való bemutatkozásra. Mint Kodóböcz Gábor irodalomtörténész megállapítja: A szerző „kamaszember létére – ráhagyatkozva az omuiopotens nyelvre – olyan kunsztokat művel, olyan briliáns partitúrákat produkál, hogy az olvasó is önfeledt örömmel osztozik a csillámló játékoság és gondolati bátorság szülte megannyi stilisztikai bravúrban és nyelvi leleményben. ... A kulturális emlékezet és nyelvi tradíció által motivált versvilág – mint afféle belső utak könyve – a részegész relációt is meglepően érett és izgalmasan újszerű módon látatja.”

A győri Kazinczy Ferenc Gimnázium alapítványával együttműködve jelentettük meg Fried István Kazinczy-tanulmányainak negyedik gyűjteményét. Fried professzor szívós következetességgel s a kor hazai és küllhoni irodalomtörténeiseinek alapos ismeretében foglalkozik Kazinczy Ferenc munkásságával, hatásával, megítélésével; elemzései jelentősen árnyalják a tudományban és a közvéleményben róla kialakult képet. Új tanulmányai már az írói életmű kritikai kiadásának eredményeit hasznosítva, továbbgonddal derítenek éles fényt egy mozgékony elme termékeire, átlásfoglalásaira, továbbá a kortársak és az utókor reakcióira, hozzá való viszonyulására. A szerző mozgásukban tudja bemutatni, megítélni a kor írói világának jellemző jelenségeit, az eredetiség és fordítás, az irodalmi kritika, a nyelvi és ízlésbeli újítás, az alkotói szerveződések sok vitát kiváltó kérdéseit. Elgondolkodtató mondanivalója van számunkra.

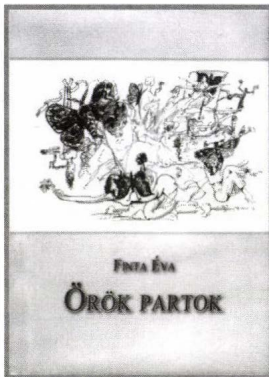
MARTINÁK JÁNOSNÉ

Finta Éva: Örök partok

Versek (1990–2009)

Amikor Finta Éva 1990-ben családgyesítés révén átköltözött Magyarországra, nem mondott „ágyó”-t Kárpátjainak, mint egyik költőtársa; itt élve is megmaradt gyökereinél, még ha ottani kapcsolatai értelemszerűen meglazultak is. Otthon ismert költő és festő volt, itt 15 évig anonim életre kényszerült, bár a versírásról nem mondott le. Egy idő után aztán újra publikálni kezdett, versei Magyarországon kötetekben is napvilágot láttak. Otthoni megjelenéseit az *Együtt* című kárpátjai lap 2013-ban nívódíjban részesítette, amit egy év múlva nagyobb elismerés, a *Munkácsi Mihály-életműdíj* követett. Ezen elismerések részeként 2013-ban jelent meg a Nemzeti Kulturális Alap anyagi támogatása révén Finta Éva válogatott verseit tartalmazó összeállítás *Örök partok* címmel, amely a nyolcadik lett kötetei sorában.

Címlapján most is ott van az elmaradhatatlan Horváth Anna-tusrajz, ami eddigi köteteit is kísérte, és amit elkészültekor, az 1970-es években egyféle jóslatnak szánt mentora: a bábtól ellibbenő, éteri könnyűségű, zizegő pillangók valamennyien Finta Éva arcát viselik. A metamorfózist szimbolizáló kép – mint ahogyan Dupka György a kötet ajánló szövegében megjegyezte – az elmúlt negyedszázad alatt született versek jóvoltából kapta meg valódi értelmét. Ez a több mint 200 vers

a Magyarországon megjelent kötetekből történő válogatás, amivel az otthoniak számára kikerekedhetett a lírai én története, a szakma számára pedig a megújulás költői útja. Azzal pedig, hogy néhány vers a most készülő kilencedik kötet darabjaiból is bekerült, sikerült a jövőt is felvillantani.

Az *Örök partok*-ban megjelenő világtérlemezés a költői én lelki fejlődésének ívét,

megújulásának útját mutatja be formai szempontokkal: az egyre gyakoribbá váló klasszikus versek párhuzamosan haladnak a gondolatritmusra épülő szabadversekkel, melyek Finta Évánál nem a tudatalatti szabad csapongásából, hanem a való életből és annak mítoszi-filozófiai-történelmi értékeiből táplálkoznak. A kötet címválasztása tökéletes, hiszen a címadó vers összegzi az egyedüllét és várakozás idejét, a „sok mihaszna kint”, de az asszonyi sors fájdalma feloldódik benne, időtlenné válik.

Három magyarországi kötetét így ismerték meg Kárpátjain, de az itthoniak számára is kínál újdonságot a válogatás. A *Földközben* (Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1993) ugyanis nem épült be igazán az irodalmi köztudatba, áldozatul esett a rendszerváltás után összeomló könyvkiadásnak. Fontosabb darabjai azonban most újra figyelmet kérnek, és ebben a szövegkörnyezetben új gondolatokat

is hordoznak. Finta Éva kikerülve Beregszász kulturális közegéből kis falvakba – szellemi sivatagba – került, ahol a nő belemenekülhetett az anyaságba, de a költő nem találta a helyét. Ezt a *Burok* című vers közvetíti:

*Bezsugorítva ebbe a bőrbe
gyámszolgálatná sikkad a bátorság
a szárnnyak burokba gyűrve
viszketnek és csiklandanak
a belső tér, a tágasság kisurran
a bőség, az érett gyümölcs leve
rákeményedik mézgaként a burokra...*

Az az asszonyi sors, amit kényszerből magára vállalt, új dimenzióba helyezte számára az emberi életet. „A férfigóg árnyékában bokrosodó csenevész aljnövény-lét”-től megkímélte kemény egyénisége, de a „helybenfutás” állapotában csak „szívében bujószkázó két kis kölyke” és a versírás emelte ki a mindennapok véget nem érő köreiből. A kizártság és bezártság kettős kötésében döbrent rá, hogy a nehéz korokat mi magunk tesszük még nehezebbé, a *Zár-vers* metaforái ezt rögzítették: az írott és a természet által teremtetett törvények között állandó léthelyzetbe kerül az ember, aki rész az egészből, ezért benne is vergődik a világ. Hogy ki kerül a körbe, és ki a körön kívülre, mindegy, itt is, ott is megszokott a rend: „Mert őrző és őrzött körbe járnak / egyazon kör körül akár az órá”.

A Kenézlőn született tájversek – melyek minden kötetében hangsúlyosak – az emberi kiszolgáltatottság, az elveszettség érzését mutatják, de most a valahova tartozás vidéke is ez lett, melynek szépségére nemcsak költőként, magánemberként is rá tudott csodálkozni, és még a szunnyadó festőt is felébresztette benne néhány akvarell erejéig. A (festmények és) versek (*Alkonyat pillanat, Diverzimento, Tavasz-feltámadás, Mediterrán látomás*) törebb színei azért jelzik, nehéz pillanatokot élt meg akkoriban, csak az tartotta benne a lelket, hogy mindez átmenet (*Kardal Kasszandra köre*). A trójai királylányának annak idején nem hittek, de Finta Évát ez a kötet igazolja.

Az elszakadás és az újrakezdés nehézségeit igazán a *Vissza a vízöntőbe* (Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2007) című kötet dolgozta fel: a versek a költői én belsejében zajló 13 évnyi töprengés eredményei. Ebben a jól átgondolt, ciklusokkal elrendezett összeállításban nemcsak a múltat zárta le, költőisége is megújult, emiatt innen került be a legtöbb vers a válogatásba. Vég és kezdet lett ez a kötet, amikor a költői énben a rendszerváltás miatt a *tudom* bizonyosságát a *talán* bizonytalansága váltotta fel, amikor Kárpátalja a senki földjévé vált, és amikor mindkét helyen veszélybe kerültek „szentségeink”. Részekre szakadt körülötte a világ, éltető közege – a kultúra – elértéktelenedett (*Tapintatlan töprengések*), de kétségei ellenére megerősödött költői hite: „Csak szabad legyen e sebezhető / élettel terhes, sorssal átfedett / időközön átigyekező kis madár – / akár dalos, akár csak csattogó – / csak legyen szabad az én madaram.” (*Madaras*)

Az innen származó versek révén egy sajátos tér-és időbeli utazással bejárhatjuk a külvilágot és a költői szubjektumot: a külső és belső tereket hol a személytelenségig távolító rálátással, hol kínzó, egyes szám első személyben mutatják meg a versek, írta Rácz Era recenziójában, s „a versbeszéd lágy, nyugodt líraiságát, sorainak finom, játékos lüktetését” dicsérte meg az interneten Legeza Ilona. A bölcsőbb, de változatlanul kíváncsi költői én új hanggal, új formával fedezte fel a körülötte lévő világot úgy, hogy közben önmagát is elhelyezte benne. Különösen érdekesek a nagy- és kis hazára reflektáló sorok (*Árvízecske, Duna-rapszódia*), ahogy Villon segítségével kibeszélte az átköltözés miatti fájdalmát (*Villon nyakába veszi az országot, Villon a szóbeszéd-ről, Villon utolsó álma, Búcsú Villontól*), bemutatva felnövő gyermekeit (*Duruzsoló kisfiának, Szavak nyárson, Annának, Máriának, Visszatérés*). E kötet hangsúlyos része volt a *Tarantella* ciklus, melyben a kárpátaljai keramikusszobrászt, Horváth Annát siratta el, aki pályájának részese és alakítója volt. Az onnan kiválasztott versekben megmutatta az

emberi kapcsolatok végleit és a veszteség perspektívájából megmentette mentorát az elmúlástól: „*anyám, anyagom, fagyom / tüzem, poklom, létem adom érted / továbbadom...*” (*Anyám, anyagom*).

A *Szapphó a szírtén* (Bíbor Kiadó, Miskolc, 2010) a *Vissza a vízöntőbe* kötet ellenpontja lett annak idején, hiszen egyetlen esztendő alatt születtek meg a versek, melyeknek fő témája a nő mint alkotó, és a nő mint nő lett. Ebben a versvilágban már összesimult Zemplén és Kárpátalja: áradó zenébe, humorba csomagolva magas filozófiává emelte élőkről és holtakról való gondolatait. Régi témáit folytatva nézett bele a tükörbe, ami a kötet kulcsmotívuma, s tükörszonettjei szonett-variációinak betetőződése. Sajátos módon mérte fel itt régi és új világát: a nyitó és záró vers közé egy versregényt épített, melyben a lírai én bátran szárnyalta be a világot, nyitogatta Pandora szelencéjét. Az új önmetaforák révén két költőársat, Szapphót és Sylvia Platht sorakoztatta fel maga mellé segítőként, amivel szelében és hosszában is kitágította az asszonyi költői-lét lehetőségét: „*Végtelenek / Partján járnai védetelenül a / Végleteket...*” (*Kereszt*). Biztos kézzel válogatott a Szapphó kötetből is: a hegyek és a tükörök itt is jelentéshordozó szerepet kaptak (*Nagyanyám tükre, Hegyek, Tükörök között*), és hangsúlyossá vált a tenger motívuma: „*Nem is ő ver már ütemet a tenger / csobbanás hangját tititázza versben / összetört dal kőpora ázik árván / tengeredényben*” (*Szapphó a szírtén*).

A költészet mellett a társművészetek (képzőművészet és zene) hasonló erővel jelennek meg az innen származó versekben (*A dal kupolája, Hegyekre látok, Annának, Máriának*), izzik finom humora (*Jung meg én, Kettős ballade kicsiknek és nagyoknak*), lenyűgöz verszenéje, s a magyar szókészlet minden rétegéből bátran válogat, hogy ne tévedjen el „*a szavak dzsungelében*.” *Szapphó érintése* így válhat számunkra is érzékelhetővé: „*Itt ragyog bennem a tenger / pedig johnom Zemplén aranyozza*”.

A megjelent három kötet anyaga mellett – melyből lehetetlenség e keretben minden értéket kiemelni – ízelítőt kapunk a most készülő versekből is. *A teremts sínya alatt* munkácmét viselő kilencedik kötet különleges személyek (Legeza Ilona, Sylvia Plath, Madame Curie, Dobai Péter, Ted Hughes) köré szerveződik, akik élettörténetükkel és sorsukkal példázatokként szolgálnak a két nem örök ellentétéről. (*Mintha Sylva Plath, Belső monológ, Marie arca után*.) Ezekre a versekre még inkább igaz Pécsi Györgyi megállapítása, amit a *Szapphó a szírtén* című kötetéről írt: „Finta Éva fölntartja és folytatja a hagyományok folytonosságát, ugyanakkor egyre erőteljesebb és letisztultabb lírai karaktere; versei egyre inkább bölcsélet jelleget öltenek, ám a bölcséleti dilemmák, létértelmezések mindig személyes önvizsgálat eredményeként épülnek verssé, költészetté.” Az *Örök partok* válogatásában ezek mellé került néhány azokból is, melyek felszabadultságát, „szabadsága derűjét kortyolgató” játékos kedvét (*Bénje fölött*), vagy szarkasztikus megjegyzéseit (*Pusztul magyar*) rögzítették. Így válhattak a versek „gyógyítóvá”, ami Finta Éva fontos célja nemcsak költőként, magánemberként is.

A válogatott kötet szerkesztője, Nagy Zoltán Mihály egy kis beszélgetéssel zárta le az összeállítást, melyben nemcsak az otthoniak számára tisztáztak néhány félreértést, Finta Éva emberi és költői nézetei is nyilvánvalóvá váltak. Az *Örök partok* című verseskötet egésze azt mutatja, hogy Finta Éva költői természetse egységes, szerves egész, még lezáratlanul is, hiszen élő költőről van szó, aki ma is írja verseit. Annak idején az élet, az emberek iránti kíváncsiság miatt kezdett verseket írni, a férfiakkal versenyezve vívta meg a harcát önmagával és a világgal. Mára már olyan bölcseségre tett szert, amiben sem női mivoltát, sem az autonóm, sokszínű személyiségét nem rejti el. A kötet legfőbb értéke az a nagyon szimpatikus költői én, akivel az úton levés valódi élmény, mert miközben felfedezzük őt, magunk emberi mivoltára is rácsodálkozhatunk.

Papp Dénes első, bemutatkozó verseskötete¹ a meglepetés erejével hatott rám. Nemcsak a jól átgondolt, koncepciózus szerkesztés miatt. A versek jó része kiforrott, lezárt egész, amely önmagában is megállja a helyét. Kötetbe rendezve viszont egymást erősítik. Íve van az egésznek, elindul valahonnan a történet és megérkezik valahová. Papp Dénes első kötetét ugyanis egyfajta verses regényként olvasom. S mindjárt hozzátesszem: életrajzi, de nem önéletrajzi, hanem fiktív életrajzi regényként. Fiktív énregény, melyben a lehetséges narrátor olyan kisember, aki időben és térben barangolja be az elmúlt hetven év magyar valóságát. Bebarangolja, merthogy a kötet egyik hívószava az utazás. Utazás a valóságban, az emlékek labirintusában. Azoknak az emlékeknek az úrvésztojében, melyek végérvényesen meghatároznak minket. Szénvénlen leltár ez a könyv. Pokercarcu számbavétele a múltnak és a jelennek. Emlékek, helyzetek vedlése, lehántása önmagunkról. Mert mi is a vedlés? A rétegek lecsupaszítása.

A kötet címe sem lehet véletlen, hiszen a szerző a Kisavas zenekar frontembereként egy miskolci kutyamennhely reklámfilmjének zenéjét is jegyzi. Ha a negyلباúakra jellemző vedlés (a szőrtakará bizonyos időszakonkénti váltása) elsődleges jelentéséből indulunk ki, s

szavai, pontos, redukált elbeszélésmód pedig vitalisanul, bővőbarakkként meglepő szépségeknek nyit utat.

„A világ tegye egy napraforgókötő”

(Egy hajnalán hajnal) megtört az emberin lét-
történet, esztendősségét, törté-
kenységét is jelözték, ahogy a A betűnk
ne. Kint és bent lett és lett
egyszerre önmagunkban és
megléte: a teljes élet, maga-
apó képben lemaradt. „E

mindezt az emberre vonatkoztatjuk, az ego végsőig való lecsupaszítását, levedlést jelentheti, hogy a teljes ürességet, a nihilitást elérve, kilépve önmagunkból, újraalkossuk lehetséges szubjektumunkat. Egyfajta önépítkezés ez. A Papp Agnes festménye alapján készült borító – fogásra akasztott ruhadarabok – számomra ezt fejezi ki. A vedlés, a vetkezés fizikai befejezettségét jelölő attribútumokat. A melyponton.

Ahonnán már csak felállni lehet. „A melypemből kiáltok hozzád, Uram...” ahogy a *Harangnyelv* című versben a zsoltárost idézi a költő.

A vedlés első rétege: a tagabab történelmi múlt, a nagyszülők ideje. Második réteg: az én önmagára ebredése, tudatosodása. Harmadik réteg: alkalmi munkák, szélsőséges lehelhelyzetek (ez a kötet egésze is jellemző) megélése. Negyedik réteg: kapcsolatok, utazások, találkozások és elválások, emlékek, élet és halál határvonalain.

1944 és 1956 viszonyítási pontok a magyar történelemben, s e kötet időszemléletében is. A felmúlt (nagyszüleink) még elmondható történeteivel, tragédiáival. Egy kisfiú vagy egy kívülálló szemével. A „kukucsaklás örömeiből” (*Szelemirró kisértelek*) fakadó kirekesztettség mögé bújva. E versek jó részének a gyermek az elbeszélője. A gyermek mondja el nagyszüleink történeteit. A szük-

¹ Műút könyvek 18. Miskolc, 2014. 66 p.

szavú, pontos, redukált elbeszélésmód pedig váratlanul, búvópatakként meglepő szépségeknek nyit utat.

„A világ tengelye egy napraforgókör” (*Egy hajdani hajdú*) metafora az emberi lét meghitt pillanatainak esetlegességét, törékenységet is jelezheti, ahogyan a *A petúniás ház* című vers kenderkötele is. A kötél (kenderkötél, köldökszinór, harangkötél) különböző formákban és funkciókkal vissza-visszatérő motívum a történetben, s legtöbbször tragikumot sejtet.

E ciklus kiemelkedő darabja a *Tűzkalitkák* című, 5 versből álló füzér, mely a tűz megismerésének: „ketrecben tartjuk, bár rég a kezünkben eszik”, mintegy animálása. A különféle fűtőalkalmazások (sparhelt, olajkályha, szenes kályha, kandalló, gázkonvektor) az emberi létezés metaforái a narrátor élettörténetének különféle szakaszaiban.

Szenvtelen, távolságtartó, pontos, ugyanakkor mégis bensőséges lírai hang vonul végig a kötetben. Távolságtartó amiatt a szerepjáték miatt is, amely során a lírai én mindig újabb és újabb, különféle maszkokat vesz fel (kisfiú a második világháborúban, szovjet katona 56-ban stb.), így merítkezve meg az élet szélsőséges helyzeteiben. A különféle nézőpontok váltakoztatása mögött egyes szám első személyű elbeszélő rejlik, így járva be a történelmi múltnak, a nagyszülők jelenének idejét, majd a huszadik század utolsó évtizedeit és az ezredforduló világát.

A Vedlés első rétege 9 vers. Már a ciklus felütése megadja az elbeszélő én múltba ágyazottságát, a történelmi jelen időt (*Kilencszáznegyvennégy, Kilencszázötvenhat*). A történelmi félmúlt nemcsak nagyszülőket, hanem szülőket és unokákat is meghatározó emblematis eseményei egy-egy élesen megrajzolt, filmszerűen pontos jelenetbe sűrítetten. A narrátor jelen időben beszél az élet szélsőséges helyzetéről. Egyszerre vonva be, s távolítva el a jelenettől. Ez adja több versének is a feszültségét. Erőteljesen jelentkezik még ez *Az eszméletvesztés városai* ciklus *Budapest* darab-

jában. Egyszerre lenni belül és kívül a saját testünkön. A saját halál megélése, azaz túlélni önmagunkat. A *Vízükör* című vers e tétel nagyon tömör, ikonikus kifejtése egy haikuban: „Molnárika szalad, / két világ találkozik/lábai alatt”. Ez a rövid, látszólag jelentéktelen kis vers a kötet egyik kulcsverse is lehetne. Kint és bent, lent és fent, múlt és jelen egyszerre önmagunkban és másokban való megélése: a teljes élet, maga a költészet egy apró képben felmutatva. „Ez itt a birodalom peremvidéke, / lakói hősi halottakkal kereskednek, / délibábos politikai rendszerekkel, / kicsiny világukat apránként égetik el, / hogy gyermekeik meg ne fagyjanak, / ezért szomorú a kémények füstje / hamis fényű hold alatt.” (*Decemberi csendélet*) Karakteres ez a mondata is a kötetnek. A verseskötet egészére is vonatkoztatható gondolat: a peremvidéken létezés, a kiszolgáltatott, lefokozott emberi élet, a szeretethiány normális állapotként való megélése. Tóth Krisztina *Akvárium* című regénye beszél erről talán a leghitelesebben a kortárs irodalomban. S talán valahol a móríci regényvilágban (*Árvácska, Légy jó mindhalálig*) gyökerezik mindez. Ugyanarról beszélnek mindhárman: az árvaság, a kiszolgáltatottság, a lefokozott, málló emberi kapcsolatok megéléseiről. Az első réteg, a történelmi gyökereink, a családi múlt nagyszülők általi elbeszélése után a második réteg az egyén magára ébredése, tudatosodása, a „vágyom az életet, mióta meghaltam” (*Infandum*) kettőssége: a semmi akarása, az igazi ébredés. Önmagunk lecsupaszítása, vedlése.

A *Miskolci odisszea* 7 lakóhelyet bejáró utazása már a közelmúlt: „Innen szabadulni nem lehet, csak / elveszni újra az egyetlen bizonyosságban, / hogy normális az örület.” „Innen naponta alá kell szállni egy / régről ismerős, de mindig új életbe, / tanulni ugyanazt szüntelen, hogy / az írás nem isten, dolog a dolgok / között, mint emberben a fájdalom.” E ciklus utolsó verse, az *Agyúgolyó helyett* (Loyolai Szent Ignácnak címezve) átvezet a harmadik réteg verseihez. Az üresség megtalálása.

Az alkalmi munkák és a munkanélküliség világa, a kiszolgáltatott, lecsupaszított, remény nélküli emberi létezés. Az egyes szám első személyű narrátor 9 stáción (különböző alkalmi munkákon) keresztül jut el (karácsony napján) a feltétel nélküli szeretet, az adakozás gyakorlásához (*Jelenet*).

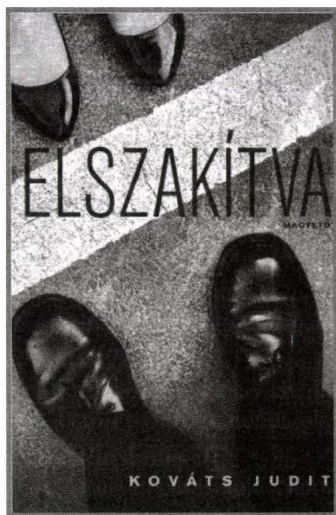
A második és a harmadik réteg mintha párhuzamot is alkotna. Nemcsak az egyéni lét fizikailag történő alámerülése a társadalom kivetettjei közé (alkalmi munkák, munkanélküliség világa), hanem ezzel párhuzamosan a lélek útkeresése, a személyes út megtalálása, a kiüresedés és a lehetséges építkezés rétegei. „Hétköznap délelőtt van, újra munkanélküli vagyok.” (*Jelenet*) és „Sorra szabadultam meg mindentől, / ködszerű tudatomig csupaszítva magam, / hogy végül megtagadjam azt is.” (*Infandum*) Mert „alá kell szállni” (*Klapka utca, másodszor*) az élet poklának bugyraiba.

A kötet gondolatvilágára egyébként szímlátán jellemző a kereszténység (*Virágvasárnap, Harangnyelv, Jelenet*) és a távol keleti filozófiák (*Mendemonda, Béke, Infandum*) gondolatörödékeinek jelenléte.

A negyedik réteg az emberi kapcsolatok: utazások, találkozások, elválások, élet és halál, emlékek (*Mocsos csönd, Letisztult csönd*) fontosságáról beszél. A saját halál, az átlépés az örökkévalóságba, az élet és a halál határán lávázó lélek. Leginkább a *Hazafél* és a *Látogatóban* című versek igazolják ezt, hiszen az élet „misztérium a bölcsőtől a halálos ágyig” (*Látogatóban*).

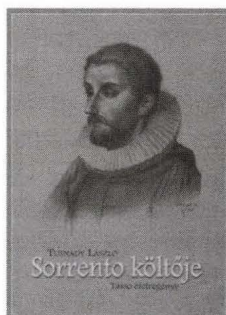
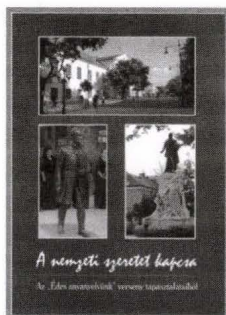
A formák változatosságával (szabad vers, dal, szonett [zsoltáros hang], haiku) is megszólító kötet végső soron az otthonkeresés, a lélek önmagára találásának az igényével íródott, „hogyan otthonra találjunk / ebben az örökös megérkezésben.” (*Súlypont*).

Regény a haza elvesztéséről

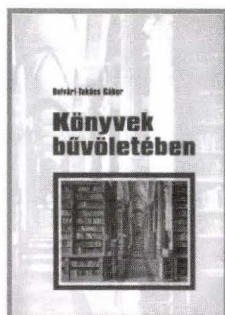
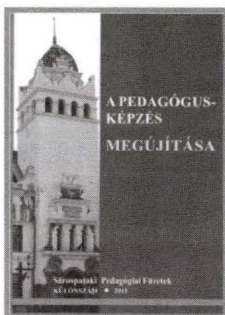
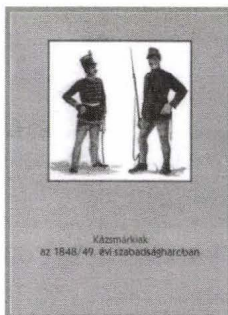
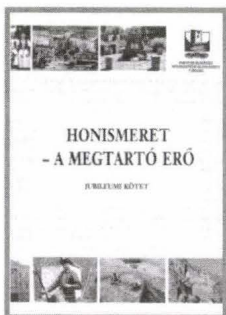
Kováts Judit második regényét adja ki idén ősszel a Magvető Kiadó. A *Megtagadva* című első regény a II. világháborút átélte nemzedékek kálváriáját mutatta be, s az új regény is olyan idöket idéz meg, amikor a történelmi események durván belegázoltak az emberek magánéletbe, sorsának alakulásába. Az *Elszakítva* című regény témájáról sokat elárul az egyszerű címlap: határvonal húzódik egy nő és egy férfi között. Idézzük a kiadói „fűszöveget”:

Hol a haza? Menni vagy maradni? Ezekkel a kérdéssel kell szembenéznie két felvidéki birtokos család, az Engelhartok és a Wildnerek két nemzedékének 1944 és 1954 között. Egy olyan évtizedben, amelyben az impériumváltás, a teljes jogfosztottság sújtja a kisebbségi sorsban élőket, és akikre a kommunista hatalomátvétel éleledő osztályharca miatt sem Csehszlovákiában, sem Magyarországon nem vár más, csak nélkülözés és alávetettség. Ebben az évekig tartó, nyomorúságos és feszült helyzetben lesz szerelmes a regény két főhőse, akik a határ két oldalán elszakítva keresik az emelkedés, a boldogság útját. Vajon mit tartogat számukra a jövő? Kováts Judit új könyvében folytatja a *Megtagadva* című első regényében megkezdett utat: a huszadik század nagy történelmi traumáit dolgozza fel, hétköznapi embereket választva hőseiül, akik alulnézetből szemlélik és kirekesztve szenvedik el a régi rend lerombolását, egy „új világ” nyitányát.

Könyvekről – röviden

Második kiadásban jelent meg a Sátoraljaújhelyen 1973 óta megrendezett középiskolai anyanyelvi versenyek tapasztalatait összegező, *A nemzeti szeretet kapcsa* című 200 oldalas kiadvány Kovács Dániel szerkesztésében. Az 1997-ben napvilágot látott első kiadás tartalmi része – különösen pedig Deme László, Szathmári István, Wacha Imre professzorok tanulmánya – változatlanul érvényes, várható tehát, hogy a könyv még jobb teljesítményekben hasznosul. ● Testvérszervezetünk, a nyíregyházi székhelyű Bessenyei György Társaság alapító elnöke, dr. Bánszki István a Bessenyei Almanach eddig megjelent 10 kötetének több mint 1000 oldaláról ad visszatekintő képet *Friss porszemek a Himaláján* címmel. ● Örömmel vettük kézbe a nyelvmuzeum Múzsák Kertje című sorozatának 3. kötetét, amely *Létünk hajléka az anyanyelv* címmel adja közre Nyíri Péter szerkesztésében a muzeum munkatársainak és rendezvényeire meghívott előadók közleményeit izléses kiállítású, tartalmas, 240 oldalas kötetben. ● Tusnády László professzornak, a kiváló italianistának új könyvét, 300 oldalas Tasso életrajzát *Sorrento költője* címmel adta ki a Hungarovox Kiadó. A szerző – miután korábban lefordította és kiadta Tasso fő műveit, s monográfiában elemezte pályáját –, most a regény műfajában eleveníti meg s hozzá közel hozzánk a 16. század egyik legnagyobb alkotójának korát, életművét. ● A Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság 100., jubileumi kötete jelent meg Dukrét Géza szerkesztésében *Honismeret – megtartó erő* címmel Nagyváradon. 24 tanulmányának gazdag tartalma a partiumi múlthoz az értékek megbecsülésének törekvésével közelít. ● Pozbai Dezsőné, akinek a kázmárki helyismeret oly sokat köszönhet *Kázmárkiak az 1848/49. évi szabadságharcban* című 88 oldalas összefoglalójával jelentkezett, amely újabb ösztönzést adott a hagyomány-ápoláshoz. ● Hosszabb szünet után jelent meg a pataki tanítóképző Sárospataki Pedagógiai Füzetek című sorozatának új darabja *A pedagógusképzés megújítása* címmel, amely a legújabb oktatási törekvések kitűnő tükrére. ● Bolvári-Takács Gábor kötetbe gyűjtötte, s *Könyvek bűvöletében* címmel közreadta az utóbbi bő negyedszázadi olvasmányélményeit, amelyekkel másoknak is indítékot adhat néhány könyv kézbeviteléhez, egyúttal mintegy kalauzul szolgálva a tájékozódásban.

DANKÓ GÉZA

Szerzői mutató a *Széphalom* évkönyv 21–25. kötetéhez

E mutatóban évkönyvünk szerzőit és közleményeik címét betűrendben szerepeltetjük. A félkövér szám a kötetet, a második szám az írás kezdő oldalszámát jelzi. E mutató előzményei: DANKÓ GÉZA: Szerzői mutató a *Széphalom* évkönyv 1–10. kötetéhez. *Széphalom* 11. 2001. 245–259. – DANKÓ GÉZA: Szerzői mutató a *Széphalom* évkönyv 11–15. kötetéhez. *Széphalom* 15. 483–495. – DANKÓ GÉZA: Szerzői mutató a *Széphalom* évkönyv 16–20. kötetéhez. *Széphalom* 20. 567–582.

Ambrózy Ágoston ifj.:

– Határszéli város (vers). **21:** 2.

Antal Alexandra:

– Kerekes Sámuel levelei Miller Jakab Ferdinándhoz. **23:** 331.

Balázs Géza:

– A pesti nyelvről. **23:** 487.

– Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról, 2010/2011. **21:** 161.

– Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról, 2011–2012. **22:** 179.

– Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról, 2012. **23:** 511.

– Jelentés a magyar nyelvről, nyelvstratégiáról, 2013. **24:** 491.

– Jelentés a magyar nyelvről, nyelvi kultúráról, nyelvstratégiáról, 2014–2015. **25:** 321.

Balázs Ildikó:

– Kemény Zsigmond: A rajongók. **25:** 235.

Balogh Sándorné:

– Emlékezés Nagy Géza sírjánál. **22:** 681.

Barsi Ernő:

– Emlékezés Egressy Benjáminra halálának 160. évfordulóján. **21:** 183.

– Petőfi gyűjtötte népdalok változatai a borsodi tájon. **22:** 241.

Bartha János ifj.:

– „Urak és parasztok” Sátorlajaujhelyen a 18. század végén. **21:** 327.

Békési Gábor:

– Az ismeretlen Török Sophie. **25:** 61.

Bellágh Rózsa:

– Bod Péter erdélyi tudós és írói lexikona, a *Magyar Athenas*. **22:** 223.

– Szemelvények egy szibériai hadifogoly életéről. **24:** 65.

Bencédy József:

– A nyelvi norma. **22:** 157.

Bencsik János:

- Gondolatok a honismeretről – az első évtizedek tanulmányozása okán. **21:** 433.
- Gondolatok a „Mi a magyar?” kérdésköréről. **25:** 507.
- Mozaikok, amik kimaradtak a gyermekeink történelemkönyveiből. **23:** 563.
- Útban a nemzeti önismeret megújulása felé. **22:** 515.

Benke György:

- A debreceni és a sárospataki református kollégium kapcsolata. **23:** 189.
- A munkácsi „zuggimnázium” (1919–1925). **22:** 509.
- A református kollégiumok hatása a magyar(országi) közművelődésre. **24:** 113.

Berényi Zsuzsanna Ágnes:

- A Kazinczy nevét viselő szabadkőműves páholy. **24:** 161.
- A II. Rákóczi Ferenc szabadkőműves páholy érme. **21:** 369.
- Eötvös Károly, a szabadkőműves. **25:** 423.
- Kubinyi Ágoston, a szabadkőműves. **22:** 385.
- Sipos Pál szabadkőműves kapcsolatai. **23:** 335.

Bethlenfalvy Béláné Wieland Marica:

- Szepesi tájképek – Farkasfalva. **23:** 525.
- Szepesi tájképek – Márkusfalva, Bethlenfalva. **24:** 435.

Bíró Ferenc:

- Az Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél. **25:** 119.
- Kazinczy, Berzeviczy és Herder. **22:** 35.

Blaškóvá, Eleonóra:

- A *Kassai Színházi Újság* mint Kassa kulturális életének tükré. **24:** 175.
- Táncmesterek és tánciskolák a kassai polgári társadalomban. **25:** 475.

Bodnár Krisztián:

- Egy leendő Dókus László-biográfia kérdései. **24:** 123.

Bodnár László:

- Versek. **22:** 416.

Bogdán Lajos:

- Tömörkény István parasztnovelláinak humora. **23:** 495.

Bojtor István:

- Az I. világháború hatásai a magyar lelkekre. **24:** 1.
- Bodroghalomból Széphalomig. Fehér József 60 éves. **22:** 625.
- Dr. Nagymáthé Gyula emlékezete. **25:** 606.
- Győri József, a hitvalló lelkipásztor (1924–1972). **21:** 521.
- Hörcsik Lajos református lelkipásztor szolgálatai. **23:** 593.

Bojtorné Toókos Uzonka:

- Emlékezés Társaságunk alapítóira. **24:** 502.

Bolvári-Takács Gábor:

- A *Zempléni Múza* 50. száma. **23:** 614.
- Iskolaalapítási évfordulós ünnepségek Patakon 1860–2006. **22:** 553.

Bónis Ferenc:

- Európai volt és magyar. 200 éve született Mosonyi Mihály zeneszerző. **25:** 239.

Búzás Eszter Biborka:

- Radon veszély az Ungvári-pincesoron? **21:** 455.

Cap György:

- Pölöske zászlaja Perbenyiknek 1938-ban. **22:** 503.

Cornides, David:

- A végső párbeszéd (vers Kováts Dániel fordításában). **24:** 444.

Czenthe Miklós:

- A Szepesség üzenete. **25:** 531.

Czifra Mariann:

- A Kazinczy-levelezés kánonképző szerepe a nyelvújítás narratívájában. **22:** 53.
- Ismeretlen Orthologus és neologus kézirat(ok) a Kazinczy-hagyatékban. **21:** 23.
- Kazinczy Ferenc kiadatlan grammatikája: hangtan. **24:** 219.
- Szógyűjtemények és szótárkezdemények a nyelvújítás korában. **25:** 125.

Cseh Károly:

- Műfordítások. **21:** 340.
- S eljön a holtak ünnepe. **22:** 607.
- Versek. **21:** 8.
- Versek. **22:** 92, 383.
- Versek. **23:** 306.

Csépánfalvy Zsolt:

- A löcsei Serédy-ház családtörténeti háttere. **25:** 387.

Csohány János:

- Gyóni Géza ébresztése. **23:** 371.
- Károlyi Gáspár és a Vizsolyi Biblia kettős jubileuma. **25:** 213.

Csomós Zoltán:

- Grafikák. **21:** 142, 151, 152, 156, 159, 188, 216, 246, 287, 325, 326, 380, 405, 424, 520.

Csorba Csaba:

- Abaúj középkori hagyománya. **23:** 25.
- Abaúji településcímerek. **24:** 133.
- A *Zemplén* hetilap – Zemplén vármegye tükre. **25:** 399.
- Emlékezés sóvári Soós Elemérre. **24:** 484.
- Múltunk pusztulása, megőrzése, bemutatása. **22:** 652.

Csorba Sándor:

- Adatok az *Érsemjéni Kazinczy, Fráter és Csiha Emlékmúzeum* történetéhez. **21:** 131.

Csősz Szabó István:

- A „paraszt” a közgondolkodásban. **21:** 153.

Dankó Géza:

- Képek a gyermekkorból. **22:** 585.
- Szerzői mutató a *Széphalom* évkönyv 21-25. köteteihez. **25:** 623.

Daragó Ferenc:

- Pattintott köeszközök Sátoraljaújhely határában. **24:** 89.

Debreczeni Attila:

- „A kötés napja” (Kazinczy Ferenc feleségül kéri Török Sophie-t). **25:** 95.
- Kazinczy, a dokumentátor. **22:** 3.
- Kazinczy fogság előtti verseinek két fő kéziratot forráscsoportja. **24:** 203.
- Kazinczy ismeretlen féllíres nyomtatványa. **23:** 267.

Deme László:

- A „Pályamunkások” nyelvezetéről és szerzőjéről. **22:** 169.

Dér Cs. Dezső:

- Két ütközet Kassa mellett 1848-1849 fordulóján. **23:** 99.

Dienes Dénes:

- Adatok Sátoraljaújhely reformációjához. **22:** 345.

Diószegi György – Diószegi Krisztina:

- A Rákócziak hegyaljai szőlőbirtokai és a görög kereskedők (1631–1711). **21:** 273.
- A zászlótartó a történeti hagyományban. **22:** 335.

Diószegi György Antal:

- A magyar hajdúvilág eredete és értékvilága. **25:** 343.
- A tokaji görögök és leszármazottaik sors története. **24:** 143.
- Az ezeréves *Intelmek* erkölcsi és jogi üzenete. **23:** 5.

Dombóvári János:

- A Lavotta-díjas Pecze János köszöntése. **23:** 616.
- A Lavotta János emlékévről – négy tételben. **25:** 515.
- A zenekultúra mecénása. Húszéves a Lavotta Alapítvány. **21:** 451.
- Egy humanista művész emléke – Szokolay Sándor. **24:** 417.
- Egy homo moralis emlékére. [Katona Rezsőnérol.] **21:** 572.
- Emléksorok Lukin Lászlóról. **24:** 486.
- Mosonyi Mihály és az első magyar kantáta utóélete. **25:** 253.
- Nyugállományban zeneoktatásunk nagyasszonya. **22:** 664.
- Párhuzamok Lavotta János és Kazinczy életrajzában. **22:** 105.

Dukrét Géza:

- A XX. partiumi honismereti konferenciáról. **24:** 499.
- 20 éves a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság. **23:** 611.
- Húszéves az Erdélyi Kárpát Egyesület Bihari Osztálya. **22:** 523.
- Százhusz éves az Erdélyi Kárpát Egyesület. **21:** 407.

Durbák József:

- Bodrog-parti élet Olasziban. **21:** 543.

E. Csorba Csilla:

- Kapunyitás a Kazinczy Ferenc Múzeumban. **23:** 581.

Égerházi László:

- Emlékjel Tőkés László püspök úrnak. **24:** 85.

Evva Gabriella:

- Gondolattörödékek Imre Sándorról. (Közzéteszi *Somogyi Gábor*.) 279.

Evva Margit:

- Adalékok a csáthi Gábel család abaúji történetéhez. **22:** 497.
- A 740 éves Abaújdevecser. **23:** 147.
- Székely gyökereim. **24:** 451.
- Szigethy Ferenc papköltő emlékezete. **21:** 513.

Fábiánné Szenczi Ibolya → Szenczi Ibolya

Fehér József:

- A megtartó erő (Beszéd az „Édes anyanyelvünk” verseny nyitóünnepségén). **25:** 599.
- Búcsú N. Bodnár Károlytól. **21:** 582.
- Czigány Lóránt emlékezete. **21:** 565.
- „Ember az embertelenségben...” Ady Endre a háborúról. **24:** 3.
- Emlékezés János Istvánra, a Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület elnökére. **21:** 578.
- 1956 forradalmának sátoraljaújrhelyi emlékezete. **23:** 211.
- Frisnyák Sándor 80 éves. **24:** 483.
- Gondolatok a 30 éves Kazinczy Ferenc Társaságról. **25:** 1.
- Katona Rezsőné hamvai mellett. **21:** 571.
- Nyírkos Istvántól búcsúzunk. **23:** 605.
- Személyi bibliográfia. **22:** 639.

Ficsor Miklós:

- Versek. **21:** 288.

Filep Antal:

- Viski Károly, a magyar néprajz tudós professzora. **22:** 417.

Finta Éva:

- Haldokló elhalások (vers). **21:** 32.
- Martinák János második verseskönyve. **23:** 622.
- Versek. **22:** 20.
- Versek. **23:** 296.
- Versek. **24:** 226.
- Versek. **25:** 8.

Forgács Boglárka Tímea:

- Székely Elek polgármester királysértési pere. **21:** 381.

Földházi István:

- Búcsú Ficsor Miklóstól. **22:** 687.

Fried István:

- A „Fogságom naplója” kritikai kiadásának margójára. **22:** 21.
- A Kazinczy-(ön)kép átváltozásai. **23:** 249.
- A levelező Kazinczy Ferenc felbukkanó üzenetei. **24:** 227.
- Az olvasó személyiség önképe. Ahogy Kazinczy Goethét látta... **25:** 9.
- Kazinczy és a magyar irodalom. **21:** 9.
- Mezei Márta idézése. **22:** 685.
- Új Kazinczy-könyvem margójára. **22:** 669.

Frisnyák Sándor:

- A tájhasználat és a gazdasági térszerveződés a Zempléni-hegységben. **25:** 331.

Gaal György:

- Az erdélyi reformátusok főtemploma. **25:** 365.
- Kolozsvár szülöttje, Kassa halottja, a protestánsok védője: Bocskai István. **21:** 263.
- Mátyás király és Kolozsvár. **23:** 11.

Gaál Zoltán:

- Fotók: Emlékjelek. **24:** 2, 16, 30, 34, 42, 64, 83, 84, 88, 132, 254, 316, 362, 380, 430, 452, 498.

- Fotók: Kassai képek. **23:** 3, 4, 10, 30, 33–41, 43, 44, 87, 88, 145, 146, 150, 158, 226, 240, 266, 276, 285, 286, 322, 350, 428, 433, 434, 452, 470, 494, 510, 580.
- Fotók: Régi képeslapok nyomában. **25:** 170, 212, 258, 268, 284, 330, 342, 374, 398, 412, 422, 448, 490, 514, 530, 554, 558, 570.
- Játszó Terek. **25:** 593.

Gál Sándor:

- Márai és a város. **23:** 1.
- Versek. **25:** 26, 100.

Gazdag József:

- És múltak a századok... Könyv Kassa történelmi emlékjeleiről. **23:** 630.
- Kőbe véssett emberközpontúság (Löffler Béla szobrászművész). **23:** 435.

Gergely Tamás:

- Szlovákok a Magas-hegy lábánál. Hagyományok, népszokások Rudabányácskán. **21:** 385.

Gerliczki András:

- János István *Egyén és világegész* című kötetéről. **22:** 671.

Godzsák Attila:

- Hubay Kálmán ifjúkora és miskolci újságírói pályája. **25:** 463.

Gyapay László:

- Biográfia és irodalmi kánon: Kazinczy Dayka-életrajza. **25:** 101.

Halász György:

- 200 éve született Henszlmann Imre. **23:** 586.

Halász Péter:

- A hagyományos méhészet szakszókincse a moldvai Külsőrekecsinben. **24:** 189.
- A virág szerepe a moldvai magyarok életében. **25:** 375.
- Jerney János „csángómentő” kezdeményezésének zempléni visszhangjai. **22:** 401.
- Kétszáz esztendeje született Petrás Incze János. **23:** 475.

Halászi Aladár:

- A jövőnek nevelő Kazinczy Ferenc. **22:** 93.
- Állandó és változó elemek Kazinczy levelezésében. **24:** 245.
- Kazinczy Ferenc elődei és követői. **23:** 287.
- Kazinczy Ferenc és Tessedik Sámuel életútjának hasonló pontjai. **25:** 139.
- Kazinczy Ferenc viszonya a természethez. **21:** 79.
- Nyelvünk, megmaradásunk (vers). **24:** 112.
- Rideg István: Körmendi Lajos pályakezdése. **23:** 620.
- Szonett füzér a hazáról (vers.) **21:** 181.
- Vers. **25:** 138.
- Versek. **22:** 532.
- Versek. **23:** 486).

Hanesz Zoltán:

- Kassai karcolatok. **23:** 225.

Hegyi Dóra (Ringer István társszerzővel):

- Az újhelyi vár régészeti kutatásának újabb eredményeiről. **25:** 357.

Hermán M. János:

- A hadadi ütközet, 1919. április 16. **24:** 35.

Horkay Tamás:

- Jubileumi év Lavotta jegyében. **22:** 662.

Horváth Hajnalka:

- A felső-magyarországi köznemesség kapcsolódása az elithez a 17. sz. közepén. **21:** 313.

Illés László:

- Versek. **21:** 406.
- Versek. **22:** 104.
- Versek. **23:** 178.
- Versek. **24:** 164. 468.
- Versek. **25:** 44, 94.

Ilyés Gábor:

- II. Rákóczi Ferenc emlékezete Kassán. **23:** 79.

Jakabfalvy Gyula id.:

- Versek. **22:** 591.

Jakabfalvy Gyula ifj.:

- Apám mesélte... **22:** 589.
- És akkor bejött egy ember... **21:** 537.
- Hogyan lettem „ezredkürtös”? **23:** 575.

Janó Ákos:

- Töredékek sárospataki múzeumi emlékeimből. **22:** 609.

Jánosi Zoltán:

- Búcsú János Istvántól. **21:** 584.

Jaskóné Gácsi Mária:

- Komáromi János „háborús” írásai. **25:** 259.
- Komáromi János történelmi regénye. **23:** 379.

Kalla Zsuzsa:

- Társas élet Fáy András közegében. **24:** 337.

Kálmán Éva:

- Idegenek a városban. **21:** 351.

Katona Judit:

- Versek. **21:** 110.

Kazinczy Ferenc A. G.:

- A sétáló Kazinczy. Gondolatok az új szobor avatása alkalmából. **21:** 139.
- Édesapám, Kazinczy Gábor emlékezete. **24:** 445.
- Kiegészítések a Kazinczy család leszármazási és életrajzi adataihoz. **22:** 109.

Kazinczy Ferenc:

- „A *Mondolat*ot pirulás nélkül hirdetem, mutogatom”. **23:** 277.

Kelemen Erzsébet:

- A vizuális költészet műfaji tipológiája. **21:** 157.
- „Minden élet szent.” Képvers. **21:** 160.

Kemecsei Balázs:

- Kazinczy Miklós nyomában, Abonyban. **23:** 307.

Kemenczky Kálmán:

- A Kemenczky család kassai története. **23:** 545.
- Kemenczky Erzsébet és kassai tánciskolája. **25:** 491.
- Nagypám élete és munkássága. **24:** 453.

Kerekes Barnabás:

- Hidasi Lajosné Kazinczy-díja. **25:** 611.
- Miféle verseny ez? **22:** 197.
- (Nem végleges) búcsú Maróti Istvántól. **23:** 607.
- Végsőné Fazekas Aranka Kazinczy-díja. **24:** 482.

Kézi Erzsébet:

- 80 évvel ezelőtt kezdte meg működését a sárospataki Angol Internátus. **21:** 419.

Király Gyula:

- A Székely Hadosztály történetéhez. (Közzéteszi *Hermán M. János.*) **25:** 559.

Kiss Endre József:

- Az „első kirepülés”. 240 éve jelent meg Kazinczy *Geográfiája*. **25:** 3.
- Bojtor István: Isten népének Mózes. **24:** 473.
- Egyházi szolgálat az első világháborúban. **24:** 31.
- Erdélyi János és Sárospatak. **24:** 345.
- Gondolatok egy pataki tanár könyvtára mellett. **23:** 205.
- Kazinczy Ferenc és a cseh-morvaországi magyar református misszió. **21:** 43.
- Sípos Pál és Sárospatak. **22:** 119.
- Új sárospataki kollégiumtörténet. **23:** 628.

Kiss Jenő:

- A Kazinczy-életmű – gondolatok az évforduló után. **21:** 3.
- Kazinczy, a nyelvújítás és a tájszavak. **22:** 149.

Kiss László:

- Egy pápista „nyelvnevelő”, Pucz Antal. **22:** 129.
- Gyarmathi Sámuel doktor. **25:** 171.
- Kazinczy Dienes, a nagyváradi lazarétum első igazgatója. **23:** 297.
- Pethe Ferenc „természeti historicus” emlékezete. **21:** 111.
- Szentgyörgyi József debreceni orvos. **24:** 317.

Kolár Péter:

- Az I. világháború felvidéki szemmel. **24:** 25.

Koncz Sándor:

- A jövő. Meditáció. **22:** 581.
- Az ígahirdetés és az illusztráció. **23:** 519.
- „Nemzedékről nemzedékre...” Két temetési beszéd. **25:** 601.
- Teológiai felelősségünk a jövőndőért. **21:** 505.
- Vatai László „Örök sors” című kötetéről. **24:** 467.

Kovács Ágnes:

- Bemutatkozik a kassai Rovás Polgári Társulás. **23:** 235.

Kovács Áron:

- Hegedűs Sámuel önéletrajza. **25:** 165.

Kovács Eleonóra:

- Fejes István református püspök irodalmi munkássága. **24:** 351.
- Gondolatok Márai Sándor regényeiről. **23:** 423.
- Levéltár-történeti érdekesség a Meczner család levéltárából. **21:** 341.
- Rejtő-zz! „Olvasónapló” – vagy nem hivatalos elemzések. **22:** 303.

Kovács Ida:

- Csokonai regmeci látogatásának narratívái. **25:** 45.

Kovács I. Gábor:

- Két sárospataki születésű egyetemi tanár: Finkey Ferenc és Finkey József. **25:** 429.

Kováts Dániel:

- A háború élménye Móricz Zsigmond műveiben. **24:** 9.
- A 60 éves Illés László új verseskönyve. **23:** 626.
- A Kazinczy Ferenc Társaság évtizedei. **23:** 241.
- A Magyar Nyelv Múzeuma helyzete és távlatai. **22:** 201.
- A *Mondolat–Antimondolat*-vita Széphalomból nézve. **25:** 109.
- Anyám tyúkólja. Levelek a száműzetésből. **25:** 575.
- Barsi Ernő közöttünk. **23:** 603.
- Deme László professzorra emlékezve. **21:** 568.
- Dr. Koncz Sándor tanárai (és diáktársai). **24:** 165.
- Első találkozásom a történelemmel. **23:** 555.
- Halász Péter hat évtizede a honismeret szolgálatában. **24:** 475.
- Hegyaljai hétköznapiak a 18. században a Zsujtai-kódex tükrében. **21:** 463.
- 25 éves a nyíregyházi Bessenyei Társaság. **22:** 650.
- Megőrzi Cseh Károlyt, a költőt e táj. **23:** 609.

Kováts Lórántné:

- Nyarak a löcsei Zsedényi-házban. **23:** 541.

Kováts Miklós:

- A Bánk bán ősbemutatója. **23:** 91.
- Zsedényi József és a háború kettős tükörben. **24:** 43.

Köszeghy Elemér:

- Kassa műemlékei. **23:** 31.

Kroó József:

- Sátoraljaújhely (vers). **21:** 2.

Kulcsár Ferenc:

- Versek. **23:** 134.

Kun Miklós Jenő:

- Az *Aranyos pillangó* nyomában. **24:** 387.

Légrády Imre:

- Lángok és parázs. Emlékezés Garay Jánosra. **22:** 231.

Lőrincze Lajos:

- közöttünk. (Közvetésszi: Kováts Dániel.) **25:** 305.

Lukáts János:

- Gvadányi József napjai a Tiszaháton. **23:** 339.
- Kozsibrovsky üzetlet köt. Mikszáth Kálmán nyelvi sajátosságai. **24:** 381.

Magos István:

- A zenei hatás átfformáló ereje Verseghy humanitási programjában. **24:** 303.
- Felvilágosodás-kori magyar írók a testi-lelki egészségről. **25:** 191.

Maróti István:

- Köszöntő Kazinczy Ferenc kapitányának születésnapjára. **22:** 637.

Martinák János:

- Amadé László költészetéről. **22:** 213.
- Batsányi János kufsteini elégiái. **23:** 311.
- Dayka Gábor költészete. **25:** 147.
- Kölcsey Ferenc: Görög filozófia. **21:** 105.
- Szentjóni Szabó László dalai. **24:** 287.
- Versek. **21:** 496.
- Versek. **22:** 118.

Martinák Jánosné:

- Czóbel Minka. **25:** 269.
- Darmay Viktor élete és költészete. **23:** 361.
- Finta Éva: Örök partok. **25:** 616.
- Idősebb Bajusz József. **22:** 249.
- Németh Pál ébresztése. **21:** 223.
- Radnóti Miklós eclogái. **24:** 411.

Máté István:

- Adatok Édes Gergely költő családjáról. **21:** 554.

Máté László:

- Nagyapám nyomában Isonzón. **24:** 59.

Matolay Etele:

- Őszi részegség (vers). **21:** 1,

Mészáros Kálmán:

- Tények, talányok, tévedések II. Rákóczi Ferenc születéséről. **23:** 65.

Mezei Márta:

- Kölcsey Ányosról a *Nemzeti hagyományokban*. **21:** 93.

Mihalovicsné Lengyel Alojzia:

- Adalékok az újhelyi kegyesrendi szerzetesek történetéhez. **21:** 371.
- A kultúrák találkozása Zemplénben. **23:** 179.
- A pálosok újhelyi iskolájának értékteremtő ereje. **24:** 107.
- Id. gr. Andrassy Gyula emlékezete. **25:** 413.
- Kulturális barangolás a múltban Nyíregyházán. **22:** 617.

Mizser Lajos:

- Helységnevé-magyarázatok Nagykapos környékéről. **22:** 175.
- Litkei Tóth Péter stílusa, nyelve. **21:** 149.
- Műfordítások. **21:** 542.
- Nyarádkelecsény. **23:** 471.
- Versek. **22:** 522.

Minya Károly:

- Sikertelen szóalkotások a *Mondolatban*. **25:** 133.

Müller István:

- Milyen értékeket rejtenek a tokaj-hegyaljai pincék? **22:** 373.

Nagy Zsuka:

- Underground tanítók és alternatív intézmények a Tanárképzőben. **22:** 676.

Nyiri Péter:

- A helyszínek teológiája Jókai Mór *Egy az Isten* című regényében. **22:** 261.
- A mindennapok szentsége és a Jókai-szöveg. **23:** 343.
- „Az ég mindenki előtt nyitva van, aki azt keresi.” Jókai Mór: *Szomorú napok*. **21:** 201.
- Az őspusztá és a hazugság (Jókai Mór: *Sárga rózsa*). **24:** 363.
- *Én vagyok*. Kodolányi János Jézus-regényéről. **25:** 285.
- Leonyid Volodarszkij: *Karácsonyi folyosó*. **22:** 680.

Nyirkos István:

- A megőrzés és a változás a magyar nyelvben. **21:** 143.
- A névmási jelzős szerkezetek és az egyeztetés a magyarban. **22:** 165.

Oláh Tamás:

- A Bodroghöz hadi krónikája 1670–1711. **21:** 289.
- Adalékok Legyesbénye község történetéhez. **24:** 93.
- Georges Chassant, egy francia brigadéros Rákóczi hadseregében. **22:** 351.
- Rákóczi László, Rákóczi Erzsébet, valamint Radics András életútja. **23:** 45.

Orbán László:

- Egy paródia paródiájának paródiája (Csokonai, Kazinczy, Döbrentei). **22:** 77.
- Guzmics Izidor és Horváth Endre Kazinczy pannonthalmi útirajzáról. **24:** 263.
- Kazinczy feljegyzései alkímiáról, szellemidézésről... **21:** 33.
- Kossuth Lajos levele Török Józsefnek. **23:** 283.

Oroszné Prepog Erika:

- A tarcali reformátusság hagyományaiából. **21:** 395.
- Tokaj-Hegyalja református közösségei a 18-19. sz. fordulóján. **22:** 393.

Ötvös Anna:

- Márai Sándor Kassán. **23:** 135.
- Mihályi Ödön indulása. **25:** 293.

Ötvös László:

- Egyetemmé ifjodott kollégium. **22:** 411.
- Életnek Könyve – Életem könyve. **25:** 612.
- Gondolatok Németh László protestantizmusáról. **21:** 235.
- Könyvek Makkai Sándor és Újszászy Kálmán professzorokról. **24:** 469.
- Simándy Pál és Szárszó. **23:** 199.

Panyuscsik Jánosné:

- 150 éves a hernádszurdoki református templom. **22:** 491.
- Zsujtaiak a tűzvonalban. **25:** 555.

Pap János:

- A mezőkövesdi gimnázium 100 éve. **21:** 555.
- Versek. **22:** 624.

Papp Dénes:

- Versek. **25:** 278.

Pataki Katalin:

- Babonás hiedelmek Mikóházáról. **23:** 159.
- Boszorkánytörténetek Mikóházáról. **22:** 471.

Patay József:

- Harctéri kalandom 1944-ben. **25:** 567.

Patay Tibor:

- Főgondnokok a Sárospataki Református Kollégiumban. **24:** 119.

Pátkai Róbert:

- Az esti kérdés. **23:** 515.
- Reménység a reménytelenségben. Vörösmarty Mihály. **21:** 177.

Petercsák Tivadar:

- Az egri fertálymesterek karitatív tevékenysége. **24:** 153.
- Városok és falvak a képes levelezőlapokon. **25:** 497.
- Visszaemlékezés diákéveimre. **24:** 489.

Petrasovszky Mária:

- Láncszemek a Petrasovszky családban Sátoraljaújhelyen. **21:** 497.

Pocsainé Eperjesi Eszter:

- A húsvéti ünnepkör református hagyománya. **22:** 457.
- A Sárospataki Református Kollégium orvostanárai. **23:** 195.
- Pósa Lajos, a nagy mesemondó. **21:** 217.

Polner Zoltán:

- A magyar nyelv himnusza (Szonett koszorú). **22:** 145.
- Bartuk Ágnes sámanlány testamentuma. **21:** 401.
- Boldogasszony ágya. A néphit a szülésről, bábákról. **22:** 463.
- Hány Jánosok nyomában. **23:** 151.
- Két részlet a Mindszenty-oratóriumból (versek). **25:** 157.
- Versek. **24:** 466.

Porkoláb Tibor:

- „Vezérhang”. Lévy József és a Kazinczy-centenárium. **22:** 139.

Pozsgai Györgyi:

- A nyelvtudomány lírája. **21:** 558.
- Versek. **21:** 78.
- Versek. **22:** 178.

Praznovszky Mihály:

- Balassa-sztereotípiák Mikszáth Kálmán prózájában. **24:** 371.
- Jókai és a bor. **25:** 227.
- Madách és Arany 1861-ben. **21:** 189.
- Mikszáth a nógrádi értékek között. **23:** 351.
- Mikszáth Kálmán, a máramarosi képviselőjelölt. **22:** 271.

Radványi György:

- Sátoraljaújhely épített öröksége a főépítész szemével. **24:** 429.

Rakaczki Viktória:

- A Hegyalja Népi Együttes négy évtizede. **21:** 441.

Rideg István:

- Körmendi Lajos makámái. **23:** 453.

Ringer István (Hegyí Dóra társszerzővel):

- Az újhelyi vár régészeti kutatásának újabb eredményeiről. **25:** 357.

Sasvári László:

- Diószegi György Antal könyvéről. **22:** 666.

Simkó Csaba:

- Versek. **24:** 218.
- Versek. **25:** 190.

Siska József:

- Megújul a bélyi kastély. **22:** 648.

Sógor Béla:

- Vers. **23:** 602.

Somogyi Gábor:

- Egy kassai polgárcsalád és a város. **23:** 123.
- Emlékezés Evva Andrássra. **23:** 589.

Steiner Józsefné:

- Kazinczy Ferenc emlékjelei itthon és külföldön. **21:** 121.

Szabó Anna – Szabó Mária (közzeírók):

- Dr. Szabó Zoltán emlékezete. **22:** 561.

Szabó Anna:

- Édesanyánk, dr. Szabó Zoltánné. **23:** 567.

Szabó Zoltán:

- Curriculum vitae. **25:** 571.
- Noszvaji feljegyzések. **21:** 391.

Szászi Zoltán:

- Versek. **23:** 90.

Szathmári István:

- Reménytelenség, népballadák, harangok. **22:** 297.

Szenczi Ibolya:

- A felvidéki irodalom a magyar irodalom fönixmadara. **21:** 239.
- A felvidéki magyar irodalom egy szelete. **23:** 429.
- Miklós Róbert, a tanár, az irodalomtörténész, a muzeológus. **25:** 317.
- Szenci Molnár Albert öröksége. **24:** 325.

Szigeti Sándor:

- Esszék, tanulmányok Sárospatak kultúrhistóriájáról. **24:** 477.

Szilágyi Ferenc:

- Red Christmas. **21:** 531.
- Versek. **22:** 196.
- Versek. **23:** 513.

Szilágyi Márton:

- Adalékok Kazinczy Ferenc Zrínyi-kiadásának jelentőségéhez. **22:** 85.
- Hogyan írható le egy kivégzés? A *Fogságom naplója* egy jelenetéről. **25:** 29.

Szilágyi Péter:

- *A fákllya* móríczy homiletikája. **22:** 281.
- A remény sohasem meghaló – János István ravatalánál. **21:** 576.
- Ki is az a Kazinczy? **21:** 135.
- Móríczy Zsigmond prűgyi tematikájú művei. **23:** 397.
- Papp Dénes: Vedlés. **25:** 619.
- Számvetés a prűgyi Móríczy Emlékházban végzett munkáról. **24:** 495.

Szívósné Vásárhelyi Zsuzsanna:

- Kazinczy, az európai ember. **21:** 89.

Tamás Edit:

- Dr. Janó Ákos múzeumigazgató munkássága. **25:** 609.

Tar Mihály:

- A „nagy háború” népdalainkban. **24:** 73.

Toma Kornélia:

- Az -i képzős helynevek a korai ómagyar korban. **23:** 459.

Toókos Gyula:

- Olasz és orosz harcmeszőkön. (Közzéteszi *Toókos Uzonka*.) **25:** 513.

Tóth Barna:

- Pálóczi Horváth Ádám és a nőkép változásai. **24:** 295.

Tóth Kálmán:

- A tihói Rákóczi-legenda Kazinczy *Erdélyi levelek* című művében. **24:** 255.

Tőkés László:

- A világháború és Trianon következményei. **24:** 17.

Trifonovné Karajz Borbála:

- A károlyfalvi katolikusok temploma és hitélete. **22:** 481.
- A viselet alakulása Károlyfalván. **23:** 165.
- Helyi szólások, hiedelmek Károlyfalván. **24:** 199.

Tringli István:

- Sátoraljaújhely a középkorban. **21:** 247.

Tulcsik Ferenc:

- Szülőföldemen (vers). **21:** 2.

Tusnády László:

- Ember voltunk pilléreiről. **24:** 391.
- Fohász az emberi teljességért. Tóthpál Gyula fotóművész 70. születésnapján. **21:** 562.
- Kétszáz éves Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye. **23:** 323.
- Liszt, a magasság és a mélység zenéje. **21:** 173.
- Liszt Ferenc – a remény zenéje (vers). **21:** 175.
- Mosonyi Mihály hazaszeretete és a megtisztulás kérdése. **25:** 243.
- Ötvenhatodik év. Forradalmunk az irodalomban. **22:** 597.
- Tóthpál Gyula két fényképe (versek). **21:** 563.
- Versek. **22:** 164.

Ujváry Mária:

- A gömöri hímes tojás díszítés hagyományának őrzése. **22:** 453.

Váczy János:

- Kazinczy legkiválóbb fordításai (1807–1816). **21:** 51.
- Kazinczy Ferenc életrajza. Tervvázlat. **22:** 1.

Vályi Pál:

- utazási emlékeiből (1841–42). VI. (Közzéteszi *Csorba Csaba.*) **21:** 475.
- utazási emlékeiből (1841–42). VII. (Közzéteszi *Csorba Csaba.*) **22:** 533.

Várhelyi Gyula:

- Béres Béla tokaji plébános emlékezete. **23:** 598.
- Emlékezés a 225 éve született Kölcsey Ferencre. **25:** 157.
- Száz éve született Pap Miklós. **22:** 682.

Veres László:

- A bőripar és mesterségei Tokaj-Hegyalján. **22:** 445.

Viga Gyula:

- A táji feltételek és a háziipar néhány összefüggése Tokaj-Hegyalján. **22:** 439.

Vincze Tamás:

- A professzori szerep összetevői a XX. sz. első felének egyetemi világában. **21:** 425.
- Az Ady-életmű iskolai legitimációjának első szakasza. **24:** 399.
- 125 éve született Ady Endre sógornője. **25:** 439.
- Vajthó László élete és munkássága 1950 után (I.). **22:** 315.
- Vajthó László élete és munkássága 1950 után. (II.). **23:** 407.

Vozdvizsenszkij Vagyim:

- A Magyar Borok Császári Bizottságának első parancsnoka. **22:** 379.

Wacha Imre:

- Szövegelemzés – retorika (Az anyanyelvi versenyek kapcsolata). **22:** 185.

Wieland András:

- Feljegyzések az életéből. [A 19. sz. második feléről.] **25:** 535.

Zelenák György:

- Galícia csatatarein. Frontnapló 1915/16-ból. (Közzéteszi *Zelenák István.*) **21:** 485.

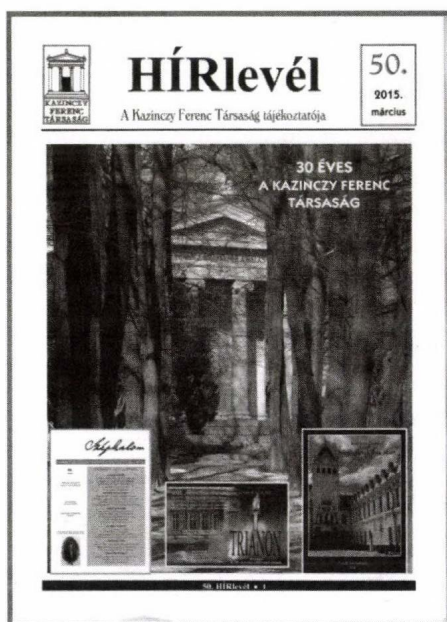
Zelenák István:

- Kassa város és a tokaji borvidék kapcsolatai. **23:** 111.

Szerkesztőségi közlemények a szerző nevének feltüntetése nélkül:

- *Bibliotheca Comeniana* 18. kötetről. **25:** 608.
- *A Kárpát-medence örökségturisztikai atlaszáról.* **24:** 478.
- Alena Kredatusová: *Az újlublói és jakubjáni Probstenernek* című könyvéről. **23:** 625.
- *A Testvérmúzsák Kazinczy korában* című könyvről. **23:** 610.
- Bertha Zoltán festőművész életmű kiállítása. **24:** 479.
- Bessenyei György: *Emeld nemzetedet!* [Válogatás az író műveiből.] **22:** 679.
- *Bibliai történetek.* Színpadra feldolgozta: Bojtor István. **22:** 678.
- Dr. Bencédy József Sátoraljaújhely díszpolgára. **21:** 564.
- Csorba Csaba: *Sátoraljaújhely városkönyve* című művéről. **22:** 679.
- *Diófát ültetek...* [Emlékkötet Deme László nyelvészprofesszor tiszteletére.] **23:** 606.
- Egy jeles építőművész Kassáról. [Album Oelschläger-Öry Lajosról.] **23:** 629.
- Emlékkönyv készül dr. Szabó Zoltán tiszteletére. **25:** 605.
- Evva András a magyar kultúra lovagja. [Híradás.] **23:** 619.

- Fehér József: *Józan ítélet és tiszta szív* című könyvéről. **22:** 678.
- Fehér József Sátoraljaújhely díszpolgára. **24:** 480.
- Író-tavattunk... [Kováts Judit: *Megtagadva* c. regényének bemutatójáról] **22:** 665.
- Jubileumi kiadványok Sátoraljaújhelyen. **21:** 583.
- Kassai napok. Történelmi konferenciák Fonyban. **24:** 472.
- Kazinczy Ferenc rajzai. [Kiállítás Széphalmon.] **22:** 663
- Konstantin József: *Humán értékek szolgálata...* című könyvéről. **22:** 678.
- Kováts Dániel kitüntetéséről. **24:** 481.
- Könyveink. [A Kazinczy Ferenc Társaság három új terméke.] **25:** 615.
- Könyvekről röviden. **25:** 622.
- Martinák Jánosné könyve Sátoraljaújhely irodalmi múltjáról. **21:** 557.
- Megjelent a *Fogságom naplója* kritikai kiadása. **21:** 104.
- Regény a haza elvesztéséről. [Kováts Judit: *Elszakítva.*] **25:** 621.
- Száztíz éve született Újszászy Kálmán. **22:** 684.
- Tusnady László: *A boldog Dante* című könyvéről. **22:** 679.
- Új tiszteletbeli tagunk: dr. Szilágyi Márton. **25:** 639.
- Zelenák István könyve a tokajiról. **22:** 668.

2015 tavaszán jelent meg a Kazinczy Ferenc Társaság ötvenedik Hírlevele, amely ezúttal színes lapokkal, 24 oldal terjedelemben készült, s tükrre tevékenységünknek a hivatalos megalakulás 30. évfordulóján.

Új tiszteletbeli tagunk: Szilágyi Márton

A Kazinczy Ferenc Társaság elnöksége úgy döntött, hogy javasolja közgyűlésünknek: válasszuk meg tiszteletbeli tagunknak *dr. Szilágyi Márton* irodalomtörténészt, az MTA doktorát, az ELTE tanszékvezető professzorát.

Szilágyi Márton Gyulán született, 1965. november

9-én. Édesapja, Szilágyi Miklós néprajztudós – akinek érdekes könyve jelent meg régióink egyik folyójának, a Hernádnak a népi halászatáról –, édesanyja Sz. Bányai Irén történész. Általános iskolába Ceglédre és Szekszárdon járt; középiskolai tanulmányait Szekszárdon és Budapesten végezte. 1985 és 1990 között az ELTE BTK magyar-történelem szakán tanult. Tanári diplomája megszerzése után ösztöndíjasként készült tudományos pályájára, majd az ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézetének oktatója lett, jelenleg egyetemi tanár, a XVIII-XIX. századi magyar irodalomtörténeti tanszék vezetője. Közben óraadóként tanított a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, a Janus Pannonius Tudományegyetemen; 2002 és 2004 között pedig a Bécsi Egyetem Finnugor Intézetének vendégprofesszora volt. 2006 óta az ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének igazgatóhelyettese. 2008 óta a Magyar Tudományos Akadémia Textológiai Bizottságának társelnöke. Kutatási területe a XVIII.-XIX. századi magyar irodalom. 1997-ben szerzett kandidátusi fokozatot, 2011-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

Első publikációja egyetemista korában jelent meg, amikor egy nagykanizsai laktanya nyelvét és folklórját dolgozta fel Kövesdi Péterrel, tehát a nyelvészet és a néprajz is vonzotta (1988). Egyetemi oktatóként sajtótörténettel kezdett foglalkozni, sajtó alá rendezte Kármán József *Urániajának* szövegkiadását

(1999). Többek között *Kritikai berek* (1995) és *Határpontok* (2007) címen jelentek meg könyvei. Legutóbb, 2014-ben *A költő mint társadalmi jelenség – Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói* címmel adta ki 508 oldalas Csokonai-életrajzát. Amint a kritika megállapítja, ez a hagyományos életrajzi narrációt felbontó monográfia sokféle megközelítést alkalmazva, irodalomtörténeti, intézménytörténeti és folklorisztikai szempontokat is fölhasználva alkotja újra egy látszólag jól ismert, valójában nagyon sok ismeretlen mozzanatot tartalmazó életút képét. Írt Lisznyay Kálmánról, Jókai Mórról, Batsányi Jánosról, Toldy Ferencről, Erdélyi Jánosról, hogy csak néhány témát említsünk széleskörű érdeklődéséből.

A Kazinczy Ferenc Társasággal Kovács Sándor Iván professzor ajánlására került kapcsolatba, és – mint Kazinczy kiváló ismerőjét – örömmel fogadtuk évkönyvünk szerzőinek sorában. 2008-ban jelent meg a *Fogságom naplója* rétegeit elemző dolgozata, 2009-ben pedig *Az érzékeny levélregény magyar variációja* című tanulmánya. 2012-ben Kazinczy Zrínyi-kiadásának jelentőségét méltatta. Széphalmi vonatkozású érdekesség, hogy írt Orlai Petrich Soma Kazinczy és Kisfaludy találkozását bemutató festményéről. Nagy elismerést vívott ki Kazinczy *Fogságom naplója* kritikai kiadásának példás sajtó alá rendezésével, ezzel maradandóan beírta nevét a Kazinczy-filológia történetébe.

Dr. Szilágyi Márton professzor tudományos felkészültsége, rokonszenves, szerény emberi-tudói magatartása hosszú távon jelent szakmai támogatást számunkra, ezért választottuk őt tiszteletbeli tagjaink sorába. Együttal e gesztussal kifejezzük elismerésünket, nagyra becsülésünket iránta.

Évkönyvünk 25. kötetének munkatársai

Dr. Balázs Géza egyetemi tanár, Budapest
Dr. Balázs Ildikó tanár, Nyíregyháza
Békési Gábor irodalomtörténész, Miskolc
Dr. Bencsik János etnográfus, Sátoraljaújhely
Dr. Berényi Zsuzsanna Ágnes történész, Budapest
Dr. Bíró Ferenc egyetemi tanár, Budapest
Blasková Eleonóra történész, könyvtáros, Kassa
Bojtor István ref. lelkész, Fony
Bojtorné Toókos Uzonka helytörténész, Fony
Dr. Bónis Ferenc zenetörténész, Budapest
Dr. Czenhe Miklós levéltárigazgató, Budapest
Dr. Czifra Mariann irodalomtörténész, Budapest
Csepánfalvy Zsolt mérnök, Mezőkövesd
Dr. Csohány János ny. egyetemi tanár, Debrecen
Dr. Csorba Csaba történész, Sátoraljaújhely
Dankó Géza ny. gimnáziumi tanár, Kecskemét
Dr. Debreczeni Attila egyetemi tanár, Debrecen
Dr. Diószegi György Antal jogtanácsos, Budapest
Dombóvári János hegedűművész, Sátoraljaújhely
Evva Gabriella (1899–1970) pedagógus
Fábiánné dr. Szenczi Ibohya tanár, Csongrád
Fehér József ny. múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
Finta Éva költő, Sárospatak
Dr. Fried István egyetemi tanár, Szeged
Dr. Frisnyák Sándor egyetemi tanár, Isaszeg
Dr. Gaal György egyetemi tanár, Kolozsvár
Gaal Zoltán fotóművész, Budapest
Gál Sándor költő, Buzita
Godzsák Attila középiskolai tanár, Sátoraljaújhely
Dr. Gyapay László egyetemi docens, Miskolc
Halászi Aladár ny. gimnáziumi tanár, Tiszaújváros
Halász Péter etnográfus, Gyimesközéppok
Hegyi Dóra régész, PHD-hallgató, Budapest
Dr. Hermán M. János egyháztörténész, Nagyvárad
Illés László költő, Debrecen
Jaskóné dr. Gácsi Mária adjunktus, Sárospatak
Kemenczky Kálmán mérnök, Sátoraljaújhely

Kerekes Barnabás gimnáziumi tanár, Budapest
Király Gyula (?–?) honvédtiszt
Kiss Endre József könyvtárigazgató, Sárospatak
Dr. Kiss László orvostörténész, Csilizradvány
Dr. Koncz Gábor egyetemi magántanár, Budapest
Dr. Koncz Sándor (1913–1983) teológiai tanár
Dr. Kovács Áron könyvtáros, Sárospatak
Dr. Kovács Ida irodalomtörténész, Budapest
Dr. Kovács I. Gábor történész, Budapest
Dr. Kovács Dániel ny. főiskolai tanár, Budapest
Dr. Lőrincze Lajos (1915–1993) nyelvész
Dr. Magos István irodalomtörténész, Budapest
Martinák János ny. gimnáziumi tanár, Sárospatak
Martinák Jánosné ny. középiskolai tanár, Sárospatak
Mihalovicsné dr. Lengyel Alojzia egy. docens, Veszprém
Dr. Minya Károly főiskolai tanár, Nyíregyháza
Nyíri Péter múzeumigazgató, Sátoraljaújhely–Széchalom
Mgr. Ötvös Anna irodalomtörténész, Kassa
Dr. Ötvös László ref. lelkész, Debrecen
Panyuscik Jánosné ny. iskolaigazgató, Hernádszurdok
Papp Dénes tanár, Miskolc
Patay József (1908–2007) földbirtokos
Dr. Petersák Tivadar egyetemi tanár, Eger
Polner Zoltán költő, Szeged
Dr. Praznovszky Mihály irodalomtörténész, Nemesvámos
Dr. Ringer István múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
Simkó Csaba ny. tanár, költő, Szádudvarnok
Somogyi Gábor ny. minisztériumi főtanácsos, Budapest
Dr. Szabó Zoltán (1902–1965) teológiai tanár
Dr. Szilágyi Márton egyetemi tanár, Budapest
Szilágyi Péter tanár, Budapest
Dr. Tamás Edit múzeumigazgató, Sárospatak
Toókos Gyula (1883–1958) tábornok
Dr. Tusnády László főiskolai tanár, Sátoraljaújhely
Várhegyi Gyula művelődésszervező, Tokaj
Vince Tamás főiskolai adjunktus, Debrecen
Wieland András (1807–1881) földbirtokos, táblabíró

Az évkönyv kiadásának támogatói:

Emberi Erőforrások Minisztériuma
 Nemzeti Kulturális Alap
 Dr. Kazinczy Ferenc A. G. (Svédország)

HU ISSN 0237-6237

KAZINCZY FERENC TÁRSASÁG

Felelős kiadó: *Fehér József* elnök

H-3981 Sátoraljaújhely, Dózsa György u. 11. Pf. 40. Telefon: +36/47/522-351.

Tipográfiai tervezés, szövegszerkesztés, nyomdai előkészítés: *Felicitas Kiadó*, Nyíregyháza

Nyomás és kötés: *Sárospataki Nyomda Kft.* Felelős vezető: *Derda László*

HISTÓRIA ÉS HAGYOMÁNY

FRISNYÁK SÁNDOR: A tájhasználat és a gazdasági térszerveződés a Zempléni-hegységben	331
DIÓSZEGI GYÖRGY ANTAL: A magyar hajdúvilág eredete és értékvilága	343
HEGYI DÓRA – RINGER ISTVÁN: Az újhelyi vár régészeti kutatásának újabb eredményeiről	357
GAAL GYÖRGY: Az erdélyi reformátusok főtemploma	365
HALÁSZ PÉTER: A virág szerepe a moldvai magyarok életében	375
CSÉPÁNFALVY ZSOLT: A lőcsei Serédy-ház családtörténeti háttere	387
CSORBA CSABA: A <i>Zemplén</i> hetilap – Zemplén vármegye tükre	399
MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA: Id. gr. Andrássy Gyula emlékezete	413
BERÉNYI ZSUZSANNA ÁGNES: Eötvös Károly, a szabadkőműves	423
KOVÁCS I. GÁBOR: Két sárospataki születésű egyetemi tanár: Finkey Ferenc és Finkey József	429
VINCZE TAMÁS: 125 éve született Ady Endre sógora	449
GODZSÁK ATTILA: Hubay Kálmán ifjúkora és miskolci újságírói pályája	463
BLÁSKOVÁ, ELEONÓRA: Táncmesterek és tánciskolák a kassai polgári társadalomban	475
KEMENCZKY KÁLMÁN: Kemenczky Erzsébet és kassai tánciskolája	491
PETERCSÁK TIVADAR: Városok és falvak a képes levelezőlapokon	497
BENCsik JÁNOS: Gondolatok a „Mi a magyar?” kérdésköréről	507
DOMBÓVÁRI JÁNOS: A Lavotta János emlékévről – négy tételben	515

TÜKRÖK ÉS TANÚK

CZENTHE MIKLÓS: A Szepesség üzenete	531
WIELAND ANDRÁS: Feljegyzések az életemből	535
TOÓKOS GYULA: Olasz és orosz harcmeszőkön	543
PANYUSCSIK JÁNOSNÉ: Zsujtaiak a tűzvonalban	555
KIRÁLY GYULA: A Székely Hadosztály történetéhez	559
PATAY JÓZSEF: Harctéri kalandom 1944-ben	567
SZABÓ ZOLTÁN: Curriculum vitae	571
KOVÁTS DÁNIEL: Anyám tyúkólja (Levelek a száműzetésből)	575
GAAL ZOLTÁN: Játzó Terek	593

SZÁMVETÉS ÉS SZEMLE

FEHÉR JÓZSEF: A megtartó erő (Beszéd az „Édes anyanyelvünk” verseny nyitóünnepségén)	599
KONCZ SÁNDOR: „Nemzedékről nemzedékre...” Két temetési beszéd	601
Emlékkönyv készül dr. Szabó Zoltán tiszteletére	605
BOJTOR ISTVÁN: Dr. Nagymáthé Gyula emlékezete	606
Megjelent a <i>Bibliotheca Comeniana</i> 18. kötete	608
TAMÁS EDIT: Dr. Janó Ákos múzeumigazgató munkássága	609
KEREKES BARNABÁS: Hidasi Lajosné Kazinczy-díja	611
ÖTVÖS LÁSZLÓ: Életnek Könyve – Életem könyve	612
Könyveink (A Kazinczy Ferenc Társaság három újabb terméke)	615
MARTINÁK JÁNOSNÉ: Finta Éva: <i>Örök partok</i>	616
SZILÁGYI PÉTER: Papp Dénes: <i>Vedlés</i>	619
Regény a haza elvesztéséről (Kováts Judit: <i>Elszakítva</i>)	621
Könyvekről – röviden	622
DANKÓ GÉZA: Szerzői mutató a <i>Széphalom</i> évkönyv 21–25. köteteihez	623
Új tiszteletbeli tagunk: Szilágyi Márton	639

parányi idő a történelemben, de az egyes ember életében számottevő szakasz. Három évtized alatt a gyermekből felnőtt, szülő, a társadalom hasznos tagja lesz. Történesek sorát éli meg egy szervezet, egy közösség is a múlt időben. Ha most megállnánk, hogy visszanézzünk, áttekintsük az utat, amelyet a Kazinczy Ferenc Társaság 1985 óta megtett, sokáig sorolhatnánk az eseményeket, eleveníthetnénk fel élményeinket. Arcok villannának elénk, akikkel szövetkeztünk, feladatok, amelyeket föl vállaltunk,

találkozások, amelyekből erőt merítettünk, alkotások, amelyek megszületéséhez hozzájárulhattunk. Ha így tennénk, nem a büszkélkedés szándéka vezetne, a számvetés ugyanis nem dicsekvés, hanem példa és tanulság forrása az út folytatásához.

Most azonban csak arra van alkalmunk, hogy fejet hajtsunk azok előtt, akik az évek során hozzánk szegődtek, céljaink szolgálatában szerepet vállaltak, hozzájárultak ahhoz, hogy a Kazinczy Ferenc Társaság régióink tekintélyes, elismert intézményévé növekedjék. Jó megtapasztalni, hogy anyanyelvünk ápolásának, a tartalmas Kazinczy-kultusznak, a közműveltség gyarapításának mozgósító erőforrása lett a 30 éve hivatalos formát öltött közösség, hogy könyvespolcokat töltenek meg kiadványaink, hogy névadónk sírhelye mellől, nyelvünk múzeumából ma elevenebben sugárzik a Mester intelme: „*Oly szép legkisebbet tenni nemzetünknek nemesítésére!*”

A 30. évfordulón 25. évkönyvkötetünket helyezjük az érdeklődők asztalára. A huszonöt kötetet most elektronikus formában a világhálón is elérhetővé tesszük, hogy a több mint négyszáz szerző 12444 oldalnyi publikációja szélesebb körben is hasznosuljon. Az idei évkönyv is a már kialakult hagyományos tematikát követi. Igen gazdag a *Kazinczyval és kortársaival* foglalkozó ciklus, amelyben a 240 éve megjelent diákkori kis geográfiától az író Goethe-képének jellemzésén, fogságának naplóján, Csokonaihoz és Daykához fűződő kapcsolatain, Török Sophie új adatokkal való bemutatásán át a nyelvújítási vitákhoz való viszonyáig több nézőpontból láthatjuk névadónkat. Emellett Tessedik, Kölcsey, Hegedűs Sámuel és mások munkásságát is megismerhetjük. A magyar kultúra jeleiről esik szó a *Mesterek és művek* című egységben, ahol Károlyi Gáspár, Jókai, Kemény Zsigmond, Mosonyi Mihály, Komáromi János, Czöbel Minka, Imre Sándor, Mihályi Ödön, Miklós Róbert foglalkoztatja a szerzőket, s olvashatunk mai nyelvi kultúránk állapotáról is. *História és hagyomány* című rovatunkban történeti földrajzi, régészeti, műemléki, néprajzi, társadalomismereti témák szerepelnek, *Tükrök és tanúk* cím alatt pedig személyes hangú visszaemlékezések mutatják be „alulnézetből” a Szepesség, a két világháború és az 1950-es évek világát. S ezúttal is szólunk könyvekről, emberekről, közöljük utóbbi öt évkönyvünk szerzői mutatóját. Amikor útjára bocsátjuk 25. kötetünket, köszönettel fordulunk szerzőinkhez, s szeretettel köszöntjük a nyájas Olvasót.

A Szerkesztő